SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 272

HUOLTORIIDAT TUOMIOISTUIMISSA

Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana

MAIJA AUVINEN

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 272

Maija Auvinen

Huoltoriidat tuomioistuimissa

Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana

Yliopistollinen väitöskirja, joka Turun yliopiston
suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi
Calonian luentosalissa 1,
lauantaina 29.4.2006 kello 12.

With an English Summary

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS • HELSINKI

Julkaisuvaliokunta
Risto Nuolimaa, puheenjohtaja
Markku Helin
Mika Hemmo
Raimo Lahti
Pekka Vihervuori
Lea Purhonen, sihteeri

Tilausosoite
Suomalainen Lakimiesyhdistys
Kasarmikatu 23 A 17
00130 Helsinki
p. (09) 6120 300
f. (09) 604 668
sly@lakimies.org
www.lakimies.org

Verkkokirjan ISBN 978-951-855-520-2

© 2006 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja Maija Auvinen

ISSN 0356-7206
ISBN 951-855-254-1

Gummerus Kirjapaino Oy, 2006

Alkusanat

Niin kauan kuin avioeroja lapsenhuoltolain voimaantulon jälkeen ratkaistiin syyllisyysperusteilla, asianajajat kävivät käräjillä pokkaamassa vanhempien vaatimukset lasten huollosta ja tuomioistuin lähetti asiakirjat läpihuutojuttuna sosiaalilautakuntaan. ”Soskuun ikävien ihmisten asiat kuuluvat”, niin väitettiin. Vuonna 1988 uudet avioeroperusteet astuivat voimaan ja avioeroon syyllisten etsiminen lakkasi. Oikeudenkäynnissä oli kyse lapsista, ei parisuhteen päättymissyistä. Vai oliko sittenkään? Ainakin 1990-luvulla prosessiuudistusten jälkeen tuomioistuimet yhä lähes poikkeuksetta pyysivät sosiaalitoimelta selvityksen, mutta myös kriittisiä puheenvuoroja selvitystyön sisällöstä, käyttötarkoituksesta ja puolueettomuudesta kuultiin. Millaista asiantuntemusta sosiaalitoimelta odotettiin, mikä painoarvo selvityksille olisi pitänyt antaa ja millaisissa riidoissa tuomarin pitäisi edistää sopuratkaisuja?

Vihreän veran takana istuessa tuntui siltä, ettei laki, oikeuskirjallisuus ja käytäntökään riittänyt neuvoksi huoltoriitojen käsittelyyn. Piti saada lisäymmärrystä. Oli paras ryhtyä ottamaan asiasta selvää. Ilman professori *Eva Gottbergin* rohkaisevaa suhtautumista tuskin kuitenkaan olisin päätynyt tutkimussaralle. Hän auttoi minua monella käytännöllisellä tavalla epäröidessäni lähteä liikkeelle vuoden 1999 alussa. Parhaat kiitokset työni ohjaajalle lukuisista pohdintapäivistä.

Usko tutkimuksen tarpeellisuuteen vahvistui, kun virkamiesvaihdokkaana Oslon käräjäoikeudessa keväällä 2002 tutustuin pilottimenettelyyn sovitella huoltoriitoja. Norjan matkan jälkeen sain kutsun käytännöstä teoriaan: seuraava lukuvuosi kului assistenttina Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksella. Kurinalaisen tutkimustyön vaatimuksia oli opeteltava niissä pulpeteissa, joissa perheoikeuden väitöskirjoja oli valmisteltu. Laitoksen innostavasta hengestä vastasi professori *Urpo Kangas.* Helsingin pestin jälkeen olin yhden lukukauden Turun oikeustieteellisessä tiedekunnassa assistenttina. Professori *Ari Saarnilehto* joudutti sinnikkäästi työtä eteenpäin silloinkin, kun tavoite oli kadota näkyvistä. Ilman käräjätuomarin tehtävistä saamiani virkavapauksia eivät vierailukaudet Oslossa, Helsingissä ja Turussa olisi toteutuneet. Iloiset kiitokset kaikille tutkimustyötä edistäneille.

Pohjoismaisia lähteitä olen käräjätuomarin työhön palattuani voinut seurata rajoitetusti. Kotimaisista lähteistä olen ottanut huomioon syksyyn 2005 mennessä ilmestyneet.

Tutkimustyötä ympäröi oikeusministeriön lapsioikeusseminaarien suunnitteluryhmä, jonka akateemisen kivijalan ovat muodostaneet professori, lainsäädäntöneuvos *Markku Helin,* professori *Urpo Kangas* ja dosentti, oikeusasia-

miehensihteeri *Kirsti Kurki-Suonio*. Käräjätuomariedustukseen ovat kuuluneet *Anna-Kaisa Aaltonen, Susanne Möller* ja *Aulikki Stenbäck.* Tiimin inspiroivassa helmassa tutkimus ponnisteli taaperoiästä koulukkaaksi. Työn edistyessä Aaltonen monet kerrat neuvokkaasti kommentoi raakatekstiäni. Helin ja Kurki-Suonio puolestaan antoivat kärsivällistä palautetta siitä, miten tutkimus parhaiten rakentuisi kokoon. Kun työ viimein valmistui käsikirjoitukseksi, he arvioivat sitä esitarkastajan näkökulmasta. Kalkkiviivoja lähestyttäessä vastaväittäjäksi lupautunut Helin jaksoi levollisesti ymmärtää väittelijän vaivoja. Sydämelliset kiitokset koko ryhmälle.

Yliopistonlehtori *Aulikki Tynkkynen* on tarkastanut kirjoituksen kieliasun ja yliopistonlehtori *Fevronia Orfanos* on kääntänyt englanninkielisen tiivistelmän. Graafinen suunnittelija *Minja Revonkorpi* on toteuttanut toivomukseni kirjan kansilehdestä. Kiitän heitä siitä riemastuttavasta antaumuksesta, jolla he ovat osallistuneet kirjan viimeistelyyn.

Niihin taloudellisiin uhrauksiin ja ylimääräisiin kustannuksiin, joita poissaolo vakinaisesta virasta ja elämä kaukana kodista ovat merkinneet, olen saanut helpotusta apurahoina seuraavilta tahoilta: Mannerheimin Lastensuojeluliitto, Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Heldtin stipendirahastosäätiö ja Suomalainen Lakimiesyhdistys. Kiitän kaikkia rahoittajia luottamuksesta työtäni kohtaan ja Lakimiesyhdistystä lisäksi siitä, että se on hyväksynyt väitöskirjan julkaistavaksi yhdistyksen A-sarjassa.

Tutkimuspolut ovat tukiryhmistä huolimatta olleet yksinäistä taivaltamista leipätyöstä sivuun. Sanomattomaksi avuksi ovat olleet ne tuomarit, asianajajat, sosiaalityöntekijät ja psykologit, joita olen monissa seminaareissa tavannut. Ilman huoltoriitojen parissa työskentelevien kiinnostusta aiheeseen ei työ olisi ollut vaivan arvoinen. Ruohonjuuritason kenttätieto ja aidot kysymykset huoltoriitojen uusista ilmiöistä ja ongelmista ovat tehneet työn mielekkääksi.

Sukulaiset ja ystävät ovat tutkimuksen evakkomatkalla helpottaneet arkihuoltoa. Lähdekirjallisuuden hankkimisessa ja lähdeluettelon tarkistamisessa avuksi ovat olleet sisareni ja lapseni. ”Et sitte jätä puolitiehen”, vaativat tytöt. ”Ehtiskö perhe edes syömään yhdessä, vai onks joku skenaario kesken?”, ihmetteli poika. Sydänrutistukset teille rakkaimpani maailmalla. Saatiin sentään marjat metsästä pöytään.

Mikkelissä marraskuun hämärässä 2005.

Maija Auvinen

Sisällys

ALKUSANAT V
SISÄLLYS VII
LÄHTEET XV
LYHENTEET XXXV
TAULUKOT XXXVII

I JOHDANTO 1
1 Tutkimuksen taustaa 3
1.1 Aluksi 3
1.2 Lapsen holhouksesta lapsen huoltoon 5
1.3 Hajoava perhe ja huoltoriita 7
1.4 Lyhyesti huollon oikeudellisesta järjestämisestä 8
1.5 Tilastotietoja huoltoriidoista ja sosiaalitoimen selvityksistä 9
1.6 Oikeuskäytäntöä ja ajankohtaiskysymyksiä 12
2 Tutkimusaineisto ja -tapa 15
2.1 Aineistot 15
2.1.1 Lähdetiedot ja tutkimusaineiston valinta 15
2.1.2 Perusaineisto ja sen hankinta 18
2.2 Aineisto oikeusasiamiehen kansliasta 19
2.3 Tutkimusta täydentävä hovioikeusaineisto 20
3 Tutkimuksen tarve, kohde ja menetelmät 23
3.1 Tutkimustarve ja teemat 23
3.2 Tutkimuksen rajaukset 27
3.3 Tutkimus yli oikeudenalojen ja oikeudellisen kentän 28
3.4 Tutkimusmetodi 29
3.5 Käytetyistä tietolähteistä, termeistä ja kirjoitustyylistä 31

II HUOLTO-OIKEUDENKÄYNNIN ERITYISPIIRTEITÄ 35
1 Yleistä huolto-oikeudenkäynnistä 37
2 Indispositiivisuus ja virallisperiaate 39
3 Sosiaalilautakunnan vireillepano-oikeus ja puhevalta 41
4 Todistuskeinoista 43
4.1 Todistuskeinot ja prosessitavoitteet 43
4.2 Asiantuntijatieto kokemussäännöistä 44
4.3 Selvitysten ja lausuntojen valmistelijat todistajina 49
4.4 Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa 51

4.4.1 Kuulemissäännökset 51
4.4.2 Kuulemisen toteuttaminen tuomioistuimessa 54
4.4.3 Edunvalvoja lapselle? 55

III SELVITYSTYÖN TAVOITTEET, NORMIT, OHJEET JA TOTEUTTAJAT 57
A Oikeuslähteet ja muut lähteet 59
1 Tavoitteet, tarpeellisuus ja toteutusorganisaatio 61
1.1 Huoltoriitojen erityispiirteistä 61
1.2 Selvityksen tarpeellisuus ja selvittämisen kynnys 65
1.3 Miten asiantuntijuus on järjestetty lapsiprosesseissa? 70
1.4 Sosiaalilautakunnan tehtävistä yleensä 73
1.5 Lapsen huoltoa sivuavat tehtävät sosiaalitoimessa 75
1.6 Selvitystyön organisointi kunnissa 76
1.7 Valmistelijoiden muista tehtävistä ja pätevyydestä 78
1.8 Kasvatus- ja perheneuvolat sosiaalitoimen tiedonhankkijoina 81
1.8.1 Perheneuvonnan tavoitteista ja lausuntotyöstä 81
1.8.2 Organisoinnin kirjavuus 85
1.9 Lastenpsykiatriset tutkimukset 87
2 Normit, ohjeet, periaatteet ja teoreettiset viitekehykset 89
2.1 Tuomioistuimen tehtävä selvitystyön ohjaajana 89
2.1.1 Selvityspyynnöt 89
2.1.2 Selvitysaikataulu 92
2.1.3 Tiedonhankinnan organisointi monikuntatilanteissa 94
2.2 Hallinnon lait ja periaatteet 95
2.2.1 Selvitystyö hallinnollisena menettelynä 95
2.2.2 Hallinnon yleisperiaatteet 98
2.2.2.1 Objektiviteetti 98
2.2.2.2 Neuvonta ja palvelu 100
2.2.2.3 Suhteellisuus ja tarkoitussidonnaisuus 101
2.2.2.4 Esteettömyys 102
2.2.3 Sosiaalihuollon asiakaslaki 104
2.3 Salassapitosääntely – selvitystyön rajat 107
2.4 Sosiaalihallinnollinen ohjaus 109
2.5 Selvitys- ja lausuntotyöntekijöitä koskevat eettiset ohjeet 112
2.6 Tiedonhankinnan teoreettiset viitekehykset 114
2.6.1 Yleistä 114
2.6.2 Sosiaalityön teoreettisista viitekehyksistä 116
2.6.3 Perhesysteemiteoria 120
2.6.4 Lapsikeskeinen ja lapsilähtöinen teoriamalli 123

2.7 Lapsen kuulemistehtävä sosiaali- ja terveydenhuollossa 125
2.7.1 Kuulemistavoitteista ja valmiuksista 125
2.7.2 Kuulemisohjeet 126
2.7.3 Kuulemista koskevia teorioita 127
2.7.4 Kuuleminen soviteltaessa ja sopimusta vahvistettaessa 129
2.8. Onko selvitystyöllä teoriaperustaa? 131
2.9 Käsityksiä selvitystyön luonteesta 133

B Tutkimusaineiston empiiriset havainnot sosiaalitoimen selvitystyöstä 139
1 Tutkimushavainnot ja päätelmät 141
1.1 Pääjakson tarkoitus 141
1.2 Teoreettisista viitekehyksistä 141
1.2.1 Tutkimushavainnot 141
1.2.2 Päätelmiä teoreettisista viitekehyksistä 144
1.3 Selvityspyynnöt ja selvitysten kesto 146
1.3.1 Selvityspyynnöt 146
1.3.2 Selvitystyön määräaika ja kesto 151
1.3.3 Päätelmiä selvityspyynnöistä ja aikataulusta 155
1.4 Yhteistyökysymykset 160
1.4.1 Monikuntatilanteet 160
1.4.1.1 Yleishavainnot 160
1.4.1.2 Integroidun yhteistyön muotoja 161
1.4.1.3 Erillisselvitykset 162
1.4.2 Tiedonhankinta erityisyksiköistä 163
1.4.2.1 Perheneuvolalausunnot verkostoselvityksissä 163
1.4.2.2 Lastenpsykiatriset tutkimukset 165
1.4.3 Päätelmiä ja suosituksia yhteistyöstä ja tiedonhankinnasta 168
1.5 Sosiaalitoimi vireillepanijana 173
1.6 Selvitystyön tasosta ja puutteista 175
1.6.1 Yleistä 175
1.6.2 Puutteet hallintoperiaatteiden noudattamisessa 180
1.6.2.1 Objektiviteetti 180
1.6.2.2 Suhteellisuus ja tarkoitussidonnaisuus 183
1.6.2.3 Esteettömyys 184
1.6.3 Sosiaalitoimen eri roolien vaikutuksista 186
1.6.4 Päätelmiä selvitystyön tasosta ja puutteista 189

IV HUOLTO JA ASUMINEN 195
A Oikeuslähteet ja muut lähteet 197
1 Lapsen etu 199
1.1 Käsite YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksessa 199
1.2 Lapsen etu ja perustavaa laatua olevat oikeudet 201
1.3 Avoin ja joustava lapsen etu 202
2 Huolto lapsen edun määrittäjänä 205
2.1 Tärkeimmät huoltoon kuuluvat asiat 205
2.2 Huollon tavoitteista 206
2.3 Huolto ja taloudelliset kysymykset 208
3 Huostaanotetun lapsen huolto 211
4 Lapsen edun alakriteerejä 213
4.1 Premissejä 213
4.2 Vanhempien yhteistoimintakyky 214
4.3 Lapsen ja vanhemman vuorovaikutus 216
4.4 Huolenpitotyö – pääasiallinen huolenpito 218
4.5 Lapsen mielipide 222
4.5.1 Johdannoksi 222
4.5.2 Lapsen myötämääräämisoikeus eräissä asioissa 222
5 Oikeuslähteet erilaisista huoltomuodoista 227
5.1 Huoltomuoto 227
5.2 Huoltajien työnjako ja vanhemman tiedonsaantioikeus 228
6 Erityisesti lapsen asumisen valintaa koskevia lähteitä 231
6.1 Johdannoksi 231
6.2 Status quo 232
6.3 Väliaikaisratkaisut asumisesta 233
6.4 Taloudelliset taustatekijät 235
6.5 Vuoroasuminen 237
B Empiiriset havainnot tutkimusaineistosta 243
1 Vaatimuksista selvitysten kautta ratkaisuihin 245
1.1 Vaatimusten muotoutuminen 245
1.2 Vaatimusten luokittelu ja ratkaisujen jakautuminen 246
1.3 Vaatimustyypit, selvitysten ehdotukset ja ratkaisut 248
1.3.1 Huoltomuodon valinta 248
1.3.2 Valinta lapsen asumisesta 251
1.4 Huoltomuodon ja lasten asumisen valintaa selittäviä tekijöitä 254
1.5 Riitatyyppien vaikutus huoltomuotoon ja asumiseen 258
1.6 Ratkaisuehdotukset ja ratkaisut riitatyypeittäin 261
1.7 Kokoavasti riitojen lopputuloksista 263
2 Eräät huollon ja asumisen ratkaisukriteerit tutkimusaineistossa 267
2.1 Tutkimusteemat 267

2.2 Psykososiaaliset ongelmat ja huoltajan poissuljenta 268
2.2.1 Huostaan otettujen lasten huolto 268
2.2.2 Perheväkivalta ja huoltajuus 274
2.2.2.1 Tutkimushavainnot 274
2.2.2.2 Uudempi hovioikeusaineisto 282
2.2.2.3 Näkökohtia parisuhdeväkivallan arviointiin 285
2.3 Kyky ja sopivuus huoltajaksi tai lähihuoltajaksi 288
2.3.1 Vanhempien yhteistoimintakyky 288
2.3.1.1 Tutkimushavainnot 288
2.3.1.2 Päätelmiä yhteistoimintakyvyn merkityksestä 297
2.3.2 Lapsen ja vanhemman vuorovaikutus 300
2.3.2.1 Tutkimushavainnot 300
2.3.2.2 Päätelmiä vuorovaikutuksen merkityksestä 304
2.3.3 Vanhemmuutta koskevat tutkimukset 305
2.3.4 Arkipäivän huolenpito lapsesta 310
2.3.4.1 Tutkimushavainnot 310
2.3.4.2 Päätelmiä arkihuolenpidosta 318
2.4 Työnjako ja tietojensaantioikeus 320
2.4.1 Työnjakomääräykset 320
2.4.2 Tiedonsaantioikeutta koskevat vaihtoehdot 325
2.4.3 Päätelmiä työnjaosta ja tiedonsaanti-oikeudesta 328
2.5 Kokoavia päätelmiä huoltomuodosta 330
3 Erityisesti lapsen asumisen valinnasta 337
3.1 Status quo 337
3.1.1 Tutkimuskysymykset 337
3.1.2 Väliaikaisratkaisut ja status quo 337
3.1.3 Päätelmiä 340
3.2 Status quo ja lasten toivomukset 342
3.2.1 Kysymyksenasettelu 342
3.2.2 Toivomukset ikäryhmittäin 343
3.2.3 Status quon erilaisia ulottuvuuksia 345
3.3 Päätelmiä väliaikaismääräyksistä, status quosta ja lasten toivomuksista 348
3.4 Taloudelliset taustatekijät 351
3.4.1 Yleistä 351
3.4.2 Lasten asuminen ja vanhempien omaisuus 352
3.4.3 Elatusapu ja sosiaalituet 357
3.4.4 Asuminen ja elatusavun muuttaminen 359

3.4.5 Päätelmiä taloudellisista taustatekijöistä ja niiden vaikutuksesta ratkaisuun 360
3.5 Vuoroasuminen 364
3.5.1 Tutkimushavainnot 364
3.5.2 Päätelmiä vuoroasumisesta ja vertailua uudempaan hovioikeusaineistoon 366

V LAPSEN KUULEMINEN JA MIELIPIDE 371
A Oikeuslähteet ja muut lähteet 373
1 Lapsen oikeudet – aikuisten oikeudet ja velvollisuudet 375
2 Osallistumisoikeus ja lapsen muut intressit 379
3 Lapsen mielipiteen selonotto 383
3.1 Selonottoa koskevat normit ja periaatteet 383
3.1.1 Yleistä normeista 383
3.1.2 Selonotto iän ja kehitystason mukaan 385
3.2 Lapsen määräämisoikeus ja informed consent -periaate 389
3.2.2 Harkinta- ja päättämiskyky 393
3.2.3 Lapsen informointi 394
3.2.4 Mielipiteen muodostumisvapaus 396
3.3 Psykososiaalisia näkökohtia 398
3.3.1 Lapsen perusriippuvuus 398
3.3.2 Lojaliteettiristiriita 399
3.4 Tarkkailu ja havainnointi sosiaali- ja terveydenhuollossa 402
3.5 Lapsen informaation edelleen välittäminen 403

B Empiiriset tutkimushavainnot 405
1 Lapsen mielipiteen selonotto 407
1.1 Tutkimuskysymykset 407
1.2 Konflikti ja riitakysymykset lapsen kannalta 408
1.3 Lapsen informointi kuulemisesta ja tietojen välittämisestä 410
2 Lapsen informaatio selvitystyössä 413
2.1 Ikä ja kypsyneisyys 413
2.2 Lapsen myötämääräämisoikeus ja huoltajien työnjakomääräykset 416
2.3 Vaikeneva ja puolueeton lapsi 417
2.4 Kuuleminen sopuun päätyneissä tapauksissa ja ennen väliaikaismääräyksiä 419
2.5 Lasten käsityksiä huollosta ja asumisesta 421
2.5.1 Lähtökohtia 421
2.5.2 Vanhemmilla psykososiaalisia ongelmia 421
2.5.3 Tasapelitilanteet 426
2.6 Lojaliteettikonflikti 431

2.7 Epäasiallinen vaikuttaminen 436
2.8 Muut tutkimushavainnot 438
3 Kuuleminen tuomioistuimessa 441
4 Päätelmiä 445
4.1 Lapsen osallistuminen ja suojelu 445
4.2 Erityisesti 12-vuotiaan tahdosta 446

VI SELVITYKSISTÄ SOVINTOIHIN JA TUOMIOISTUINRATKAISUIHIN 451
1 Tutkimustehtävä 453
2 Sosiaalitoimen selvitys tuomioistuimen ratkaisuperusteena 455
2.1 Todistelu empiirisessä aineistossa 455
2.2 Päätelmiä todistelusta 460
2.2.1 Läheistodistelu 460
2.2.2 Psykoammatillinen todistelu 461
2.3 Selvitysten painoarvo ratkaisuissa 464
3 Pohdintaa sosiaalitoimen asiantuntemuksesta selvitystyössä 469
4 Pohjoismaiset asiantuntijavaihtoehdot huoltoriidoissa 475
5 Huoltokonfliktin sovinnollinen ratkaiseminen 479
5.1 Tutkimusteemat 479
5.2 Soputavoitteet sosiaalitoimessa 479
5.3 Perhesovittelun periaatteet ja sovittelu selvitystyön aikana 481
5.4 Kohti sopua tuomioistuimessa 483
5.5 Oikeudenkäynnin kuluessa saavutetut sopuratkaisut 484
5.6 Välipäätelmiä soputyöskentelystä 488
6 Vaihtoehtoisia käsittelymalleja 491
6.1 Sovittelu tuomioistuimessa ja sen ulkopuolella 491
6.2 Oikeuslähteissä esiteltyjä sovittelukeinoja huoltoriitoihin 492
6.3 Kokeiluja Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa 495
6.3.1 Samarbetssamtal-sovittelu ja eräät kokeilut Ruotsissa 495
6.3.2 Norjan ja Tanskan tuomioistuinsovittelut 497
6.3.3 Vaihtoehtoiset keinot Norjassa 498
6.3.4 Uudet ehdotukset Ruotsissa 502
6.4 Tuomioistuinsovittelu Suomessa 503
6.4.1 Sääntely ja sen tavoitteet huoltoriidoissa 503
6.4.2 Mitä sovittelukeinoja huoltoriitojen tuomioistuinsovitteluun 506
6.4.3 Sovitteluavustajan tehtävistä ja pätevyydestä 508
7 Huoltoriitojen käsittely tulevaisuudessa 511
7.1 Klassinen prosessi vai sovittelu? 511
7.1.1 Sovittelu sosiaalitoimessa ja tuomioistuimessa 511

7.1.2 Asianajajaliiton sovintomenettely perheasioissa 515
7.2 Päätelmiä: sovittelu vai täysimittainen oikeudenkäynti 517
7.3 Sananen tuomareiden erityisvalmiuksista 521

VII LOPUKSI 525

LIITTEET 539
LIITETAULUKOT 545
SUMMARY 551
OIKEUSTAPAUSHAKEMISTO 565
ASIAHAKEMISTO 569

Lähteet

Kirjallisuus

Aaltonen, Anna-Kaisa: Ajatuksia ja kokemuksia perheoikeudellisten asioiden käsittelystä tuomioistuimessa. Oikeus 2000, s. 378–383 . *Aaltonen 2000a*.

Aaltonen, Anna-Kaisa: Tuomari sovinnontekijänä perheoikeusasioissa. Lakimies 2000, s. 1320–1324. *Aaltonen 2000b*.

Aaltonen, Anna-Kaisa: Kokemuksia ruotsalaisesta lapsioikeudesta. Lakimies 2003, s. 99–106.

Aaltonen, Anna-Kaisa: Lapsen tapaamisoikeus tuomioistuinten todellisuudessa, teoks. Valvotut tapaamiset lapsen turvana, toim. Susanna Kalavainen. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki 2004, s. 58–74.

Aaltonen, Jukka – Rinne, Raili (toim.): Perhe terapiassa. Suomen Mielenterveysseura. Helsinki 1999.

Aarnio, Aulis: Lapsilainsäädännön taustaa, teoks. Lapsioikeuden pääpiirteet, toim. Heikki Mattila. Juridica. Helsinki 1984, s. 7–15.

Aarnio, Aulis – Helin, Markku: Suomen avioliitto-oikeus. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1992.

van Aerschot, Paul: Oikeudellistuminen julkisoikeudessa. Lakimies 1996, s. 1036–1043.

Agell, Anders: Familjeformer och lagstiftningsideologi. Svensk juristtidning 1998, s. 518–531.

Aho, Soile – Kulmala, Ulla – Räihä, Hannele – Porkka, Sirpa – Timlin, Taru: Lapsen etu. Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus. Turku 1995. *Aho et al. 1995.*

Aho, Soile: Työryhmän toiminta ja lapsen edun arviointi, teoks. Lapsen etu, toim. Aho et al. Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus. Turku 1995, s. 81–91.

Alanen, Anja: Systeeminen työote lastenhuoltokiistojen sovittelussa, teoks. Tarinoita suomalaisen perheterapian todellisuudesta. Vaativan erityistason perheterapeutit kertovat, toim. Sinikka Vainio. Suomen perheterapiayhdistys. Tampere 1995, s. 70–78.

Anis, Merja: Ratkaisukeskeisen menetelmän arviointitutkimus. FinSoc. Stakes. Helsinki 1999.

Anker Høyer, Ruth: Sakkyndige i barnefordelingssaker – russisk rullet eller mynt og krone. Lov og rett. Norsk juridisk tidsskrift 1994, s. 385–386.

Antikainen, Jorma (toim.): Palveleva kasvatus- ja perheneuvola. Sosiaali- ja terveyshallitus. Helsinki 1992.

Antikainen, Maarit: Lapsen etu sosiaalityössä. Kuopion yliopisto. Sosiaalitieteiden laitos. Kuopio 1997.

Antikainen, Mari: Sosiaalityöntekijän ammatillinen ymmärrys eroon liittyvässä huolto- ja tapaamissovittelussa. Kuopion yliopisto. Sosiaalityön ja sosiaalipedagogiikan laitos. Kuopio 2004.

Appelberg, Göte: Barnet och rätten. En undersökning om barns processrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål och verkställandemål. Del 2: Bevisning. Lund universitet. Lund 1985.

Arnkil, Tom – Eriksson, Esa: Kelluvia vuoropuhelurakenteita, teoks. Verkostoituva asiakastyö, toim. Päivi Virtanen. Kirjayhtymä. Helsinki 1999.

Auvinen, Maija: Huoltoriidat sosiaalitoimessa, teoks. Lapsen asema erossa, toim. Marjukka Litmala. WSOY lakitieto. Helsinki 2003, s. 113–168.

Auvinen, Maija: Tuomarivaihdokkaana Oslon käräjäoikeudessa. Lakimies 2002, s. 779–786.

Auvinen, Maija – Kaivosoja, Matti: Lapsen turvallisuus komplisoituneessa huoltoriidassa. Erityisselvitys sosiaali- ja terveysministeriölle 30.1.2003. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 2003.

Ayalon, Ofra – Flasher, Adina: Ketjureaktio. Lapset ja avioero. Vastapaino. Tampere 1997.

Backe-Hansen, Elisabeth – Øvreeide, Haldor: Sakkyndig arbeid. Fag og beslutninger om barn. Ad Notam Gyldendal AS. Oslo 1999.

Backer, Inge Lorange: Barneloven lov 8. april 1981 nr. 7 om barn og foreldre. Universitetsforlaget. Oslo 1982.

Bang, Jens – Hougaard, Bent: Redskab eller våben? – om domstolenes brug af børnepsykologiske og børnepsykiatriske erklæringer. Nyt Juridisk Forlag. København 1997.

Bayles, Michael D.: Procedural Justice. Allocating to Individuals. Kluwer. Dordrecht 1990.

Broberg, Anders: Kliininen lapsipsykologia Anders Broberg, Kjerstin Almqvist, Tomas Tjus. Edita. Helsinki 2005.

de Bruijn, Tejo: Paitsioansa lasten huolto- ja tapaamiskiistoissa. Sosiaaliturva 3/1999, s. 25–27.

Bull, Kirsti Strøm (et al.), red.: Bonus Pater Familias. Festskrift til Peter Lødrup 70 år. Gyldendal Akademisk. Oslo 2002.

Dahlstrand, Lotta: Barns deltagande i familjerättsliga processer. Juridiska fakulteten. Uppsala Universitet. Uppsala 2004.

Dalseide, Nils: Barnefordelingssaker i retten – noen synspunkter på hvordan også avgjørelses prosessen kan bli til barnets beste. Bonus Pater Familias. Festskrift til Peter Lødrup 70 år, red. Kirsti Strøm Bull (et al.). Gyldendal Akademisk. Oslo 2002, s. 191–207.

Danielsen, Svend: Lov om forældremyndighed og samvær. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 1997.

Danielsen, Svend: Nordisk børneret II: forœldreansvar. et sammenlignende studie af dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov / Svend Danielsen. København: Nordisk ministerråd 2004.

Detrick, Sharon: A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child. Martinus Nijhoff Publishers. Kluwer Law International. The Hague 1999.

Dingwall, Robert – Eekelaar, John (ed.): Divorce mediation and the legal process. Oxford University Press. Oxford. 1988.

Dunder, Marja-Liisa: Kasvatus- ja perheneuvolan asema ja tehtävät päivähoidon, lastensuojelun, koulutoimen ja terveydenhuollon näkökulmasta. teoks. Kasvatus- ja perheneuvolan asema ja tehtävät, toim. Marja-Liisa Dunder. Suomen Kasvatusneuvolain liitto. Helsinki 1988, s. 1–96.

Dunder, Marja-Liisa: Kasvatus- ja perheneuvolan asema ja tehtävät. Suomen Kasvatusneuvolain liitto. Helsinki 1988.

Edelstam, Henrik: Sakkyndigbeviset. En studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet. Juridiska Föreningen i Uppsala. Iustus Förlag. Uppsala 1991.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomukset toiminnastaan. Vuodet 1992, 1998, 2001, 2002 ja 2004. *EOA:n vuosikertomus 1992, 1998, 2001 , 2002 ja 2004.*

Eekelaar, John: The Emergence of Children´s Rights, teoks. Child Law, ed. Harry D.Krause. Aldershot. Dartmouth. 1992, s. 38–58.

Encyclopaedia Iuridica Fennica III, Perhe-, työ- ja sosiaalioikeus. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1996.

Ervasti, Kaijus: Riitojen ratkaisu Suomessa Access to Justice -näkökulmasta. Defensor Legis 1999, s. 640–658.

Ervasti, Kaijus: Tuomioistuinten ulkopuolinen riitojen ratkaisu. Näkökulmia vaihtoehtoisiin konfliktinratkaisumenetelmiin. Lakimies 2000, s. 1237–1263.

Ervasti, Kaijus: Konfliktit ja vaihtoehtoiset konfliktinratkaisumenetelmät, teoks. Sovittelu ja

muut vaihtoehtoiset konfliktinratkaisutavat, toim. Soile Pohjonen. WSOY lakitieto. Helsinki 2001, s. 13–38.

Ervasti, Kaijus: Oikeus, yhteiskunta ja tuomioistuimet, teoks. Oikeuden tuolla puolen, toim. Kaijus Ervasti – Nina Meincke. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2002, s. 119–141.

Ervasti, Kaijus: Käräjäoikeuksien sovintomenettely. Empiirinen tutkimus sovinnon edistämisestä riitaprosessissa. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2004.

Ervasti, Kaijus: Sovittelu tuomioistuimessa. WSOYpro. Helsinki 2005.

Ervasti, Kaijus – Meincke, Nina: Oikeuden tuolla puolen. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2002.

Eskelinen Juha – Kinnunen Petri: Lapsuuden loppu vai uusi lapsuus, teoks. Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro, toim. Maritta Törrönen. Pelastakaa Lapset – Rädda Barnen. Helsinki 2001, s. 10–19.

Ewerlöf, Göran – Sverne, Tor: Barnets bästa: om föräldrars och samhällets ansvar. Norstedts Juridik. Stockholm 1999.

Forsberg, Hannele: Yksi ja monta perhettä. Tutkimus sosiaalityöntekijöiden perhetulkinnoista sosiaalitoimistotyössä. Stakes. Helsinki 1994.

Forsberg, Hannele – Kuronen, Marjo – Pösö, Tarja – Ritala-Koskinen, Aino: Perheongelmat ja asiantuntijakäytännöt, teoks. Perhe, toim. Pirkko Linna. Tampereen yliopisto. Tampere 1994, s. 172–184. *Forsberg & al. 1994.*

Forsberg, Hannele – Nätkin, Ritva: Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus. Helsinki 2003.

Forsberg, Hannele – Pösö, Tarja: Pelkoa, hämmennystä, iloa – lapsen asema valvotuissa tapaamisissa, teoks. Valvotut tapaamiset lapsen turvana, toim. Susanna Kalavainen. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki 2004, s. 31–55.

Freeman, Michael D. A.: The Rights and Wrongs of Children. Frances Pinter. London 1983.

Freeman, Michael D.A.: Taking children´s rights more seriously, teoks. Child Law, ed. Harry D. Krause. Aldershot. Dartmouth. 1992, s. 52–71.

Galtung, Terje: Barnet og foreldrenes rettssak. NOU 1998:17. Barnefordelingssaker – avgjørelsesorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted. Oslo 1998, vedlegg 4, s. 121–124. *Galtung 1998a.*

Galtung, Terje: Delt bosted. I NOU 1998:17. Barnefordelingssaker – avgjørelsesorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted. 1998, vedlegg 5, s. 125–129. *Galtung 1998b.*

Gottberg, Eva: Om barnets rättskydd i samband med omhändertagande och vårdnadstvister. Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1992, s. 419–447.

Gottberg, Eva: Oikeustapauskommentti (KKO 1992:132). Lakimies 1993, s. 421–429.

Gottberg, Eva: Missä lapsesta päätetään? Sosiaaliturva 22/94, s. 4–6.

Gottberg, Eva: Tarvitaanko perhetuomioistuinta? Oikeus 1995, s. 61–66.

Gottberg, Eva: Perhe, elatus ja sosiaaliturva. Tutkimus yksityisen ja julkisen elatusvastuun rajoista, rakenteesta ja toimivuudesta. Turun yliopisto. Turku 1996.

Gottberg, Eva: Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano. Turun yliopisto, oikeustieteellisen tiedekunta. Turku 1997.

Gottberg, Eva: Lapsen juridiset oikeudet, teoks. Lapsen kaltoinkohtelu, toim. Annlis Söderholm – Ritva Halila – Satu Kivitie-Kallio – Jussi Mertsola – Sirkku Niemi. Duodecim 2004. Helsinki 2004, s. 40–56.

Gottberg, Eva: Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun yliopisto. Turku 2005.

Gottberg-Talve, Eva: Kirjallisuusarvio kirjasta Matti Savolainen: Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Lakimies 1985, s. 598–602.

Gottberg-Talve, Eva: Avioliiton juridinen kuva vuonna 1986 – mihin avioliittoa tarvitaan. Oikeus. 1986, s. 37–40.

Gottberg-Talve, Eva: Lapsen edusta oikeudellisen huolto-, tapaamisoikeus- ja holhousratkaisun päätavoitteena ja perustelukohtana. Defensor Legis 1991, s. 444–465.

Greith, Geoffrey L. – Pabst, Mary S.: Mothers without custody. Lexington Books. Lexington (MA) 1988.

Haaland, Kirsti Ramfjord: Familien etter skilsmissen. Erfaringer med delt omsorgsordning. J.W. Cappelens Forlag. Oslo 1988.

Haavisto, Vaula: Sovinnot ja tuomioistuintyön muutos. Lakimies 1999, s. 21–42.

Hannuniemi, Anja: Alaikäisen oikeudellisesta asemasta terveydenhuollossa. Lakimies 1997, s. 836–855.

Heiliö, Pia-Liisa: Onko lapsen salaisuuksilla suojaa?, teoks. Lapsen etu ja viidakon laki, toim. Maritta Törrönen. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki 1994, s. 89–104.

Heino, Tarja: Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa: sosiaalityöntekijän tuottama määritys lastensuojelun asiakkaaksi. Stakes. Helsinki 1997.

Heino, Tarja: Läheisneuvonpito – uusi sosiaalityön menetelmä. Stakes. Helsinki 2000.

Heino, Tarja – Pösö, Tarja: Tilastot ja tarinat tietolähteinä. Yhteiskuntapolitiikka-YP 2003, s. 584–596.

Heino, Tarja – Rantamäki, Raija – Sallila, Seppo: Hallinto-oikeuksien ratkaisut lastensuojeluasioissa 1994–2000. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2002.

Helin, Markku: Suomalainen avioeroprosessi. Tammi. Helsinki 1974.

Helin, Markku: Lapsen huolto, teoks. Lapsioikeuden pääpiirteet, toim. Mattila, Heikki E.S. Juridica. Helsinki 1984, s. 89–149.

Helin, Markku: Uusi avioliittolaki ja huoltajuus, teoks. Muuttuvat perhesuhteet – miten lapsi selviytyy uusperheessä?, toim. Irmeli Kinnunen – Ulla Kyrönseppä – Sanna Koskinen. Terveydenhuollon Psykologit. Helsinki 1990, s. 53–62.

Helin, Markku: Alaikäisen oikeudet potilaana, teoks. Potilaan oikeudet ja potilasasiamiestoiminta, toim. Jari Koivisto. Suomen Kuntaliitto. Helsinki 1994, s. 90–103.

Helin, Markku: Lapsen määräämisoikeus, teoks. Encyclopediae Iuridica Fennica. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1996, s. 278–280.

Helin, Markku: Edunvalvojan päätösvallan rajoista. Lakimies 2001, s. 1070–1088.

Helin, Markku: Lapsen etu ja lapsen tahto. Helsingin hovioikeuspiirin tuomarikokous. Kausijulkaisu (10). Helsingin hovioikeus. Helsinki 2003, s. 66–72. *Helin 2003a*.

Helin, Markku: Oikeustapauskommentti (KKO 2003:7) Lakimies 2003, s. 686–691. *Helin 2003b*.

Helin, Markku: Kommenttipuheenvuoro Eeva Tikan puheenvuoroon Käytännön ongelmat lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa oikeudenkäynneissä ja täytäntöönpanoriidoissa. Helsingin hovioikeuspiirin tuomarikokous. Kausijulkaisu (10). Helsingin hovioikeus. Helsinki 2003, s. 94–95. Helin 2003c.

Helin, Markku: Perheoikeuden siveellinen luonne. Lakimies 2004, s. 1244–1266.

Helin, Markku – Linna, Tuula – Rintala, Matti: Huolto- ja tapaamispäätöksen täytäntöönpano. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1997.

Helsingin hovioikeuspiirin tuomarikokous. Kausijulkaisu (10). Helsingin hovioikeus. Helsinki 2003.

Hester, Marianne: One step forward and three steps back? Children, abuse and parental contact in Denmark. Child and Family Quarterly 3/2002 (vol. 14), s. 267–279.

Hirvelä, Päivi: Lapsi rikosprosessissa. Werner Söderström lakitieto. Helsinki 1997.

Hokkanen, Tiina: Äitinä ja isänä eron jälkeen. Yhteishuoltajavanhemmuus arjen kokemuksena. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 2005.

Honkakoski, Arja: Sosiaalialan toiminnan todellisuus, ammattitaito ja koulutus. Opetushallitus. Helsinki 1995.

Huovila, Mika: Periaatteet ja perustelut. Tutkimus käräjäoikeuden tuomion faktaperusteluista prosessuaalisten periaatteiden valossa arvioituna. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 2003.

Hämäläinen, Juha – Niemelä, Pauli: Sosiaalialan etiikka. WSOY. Porvoo 1993.

Ikonen, Inkeri et al.: ”Se kuuleminen on aika semmonen hämärä homma”. Sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä lapsen kuulemisesta. Sosiaaliturva 15/1997, s. 18–20.

Inkinen Keijo (toim.): Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki 2001.

Jaakkola, Risto: Lapsen asema lainsäädännössä, teoks. Lapsi, yhteiskunta, lainsäädäntö, toim. Ritva Mitchell. Opetusministeriö. Helsinki 1980, s. 21–30.

Jaakkola, Risto: Lapsen huolto- ja tapaamisoikeuspäätösten täytäntöönpano vuosina 1996–2001. Lakimies 2002, s. 879–901.

Jaakkola, Risto – Säntti, Riitta: Uusperheitten lapset ja vanhemmat. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitos. Helsinki 2000.

Jacobsson, Ulla: Ett barns rättigheter. Askild & Kärnekull Förlag AB. Stockholm 1978.

Jallinoja, Riitta: Johdatus perhesosiologiaan. WSOY. Helsinki 1985.

Jallinoja, Riitta: Perheen aika. Otava. Helsinki 2000.

Jokela, Antti: Asiantuntijaedustuksesta tuomioistuimen kokoonpanossa. Lakimies 2000, s. 1124–1137.

Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Pösö , Tarja (toim.): Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Sosiaaliturvan keskusliitto. Helsinki 1995.

Johnston Janet R.: Domestic Violence and Parent-Child Relationships in Families Disputing Custody. Australian Journal of Family Law. Vol 9, Nr. 1/1995, s. 12–25.

Juntunen, Jaanakaisa – Krats, Sari: Perhe tutkimuksen puristuksessa. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1997.

Järvelä, Christina – Valkama, Ulla: Perheasioiden sovittelutyön sisällöllinen kehittäminen Tampereella, teoks. ”En ole katkera, mutta kuitenkin...”, toim. Sirpa Taskinen. Stakes. Helsinki 1994, s. 133–156.

Kaisto, Janne – Oulasmaa, Petri: Lapsen elatus. Elatusavun vahvistaminen ja muuttaminen. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1994.

Kaisto, Janne – Oulasmaa, Petri: Yhteiselämän lopettaminen ja lapsen etu. Lakimies 1996, s. 252–273.

Kaivosoja, Matti: Lasten ja nuorten psykososiaalista hyvinvointia edistävät palvelut. VAPK-Kustannus. Helsinki 1992.

Kaivosoja, Matti: Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian palveluselvitys. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2000.

Kalavainen, Susanna (toim.): Valvotut tapaamiset lapsen turvana. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki 2004.

Kalland, Mirjam: Vauvan ja lapsen kehityksellisten tarpeiden huomioiminen lastensuojelussa, teoks. Lastensuojelu tänään, toim. Annamaija Puonti – Tuula Saarnio – Anne Hujala. Tammi. Helsinki 2004, s. 119–138.

Kangas, Urpo: Oikeustapauskommentti (KKO 2001:110). KKO:n ratkaisut kommentein II, 2001, s. 314–317. *Kangas 2001a*.

Kangas, Urpo: Oikeustapauskommentti (KKO 2001:140). KKO:n ratkaisut kommentein II, 2001, s. 511–513. *Kangas 2001b*.

Kangas, Urpo: Oikeustapauskommentti (KKO 2003:7). KKO:n ratkaisut kommentein I, 2003, s. 58–64.

Kangas, Urpo: Lastensuojelu ja lapsen huolto, teoks. Lastensuojelu tänään, toim. Annamaija Puonti – Tuula Saarnio – Anne Hujala. Tammi. Helsinki 2004, s. 105–118.

Kankainen, Leila: Sosiaalityöntekijä huoltoriidassa. Oikeus 2000, s. 391–396.

Karvinen, Synnöve (toim.): Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Painatuskeskus. Helsinki 1993.

Kaslow, Florence: Sovittelu ja avioeroterapia parantavat huoltajuuden laatua, teoks. Perhe terapiassa, toim. Jukka Aaltonen – Raili Rinne. Suomen Mielenterveysseura. Helsinki 1999, s. 120– 135.

Kauppinen, Sari – Taskinen, Sirpa: Kasvatus- ja perheneuvonta 1997. Stakes, tilastot ja rekisterit -yksikkö. Helsinki 1998.

Ketonen, Anne – Koski, Maija-Liisa – Gottberg, Eva: Lapsen huolto ja tapaamisoikeus ja Euroopan ihmisoikeusyleissopimus. Defensor Legis 1991, s. 731–758.

Kinnunen, Irmeli – Kyrönseppä, Ulla – Koskinen, Sanna (toim.): Muuttuvat perhesuhteet – miten lapsi selviytyy uusperheessä? Terveydenhuollon Psykologit. Helsinki 1990.

Knoff, Richard H.: Raskere? Billigere? Vennligere? Evaluering av prøveordningen med rettsmekling. Rapport for Justisdepartementet. RH Knoff AS. Oslo 2001.

Koch, Katrin: Når mor og far møtes i retten – barnefordeling og samvær. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. Oslo 2000.

Koivisto, Jari (toim.): Potilaan oikeudet ja potilasasiamiestoiminta. Suomen Kuntaliitto. Kuntakoulutus Oy. Helsinki 1994.

Koski, Maija-Liisa: ”Riittävän hyvän vanhemmuuden” arvioiminen, teoks. Lapsen etu, toim. Aho et al. Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus. Turku 1995, s. 3–12.

Koulu, Risto: Hakemusasioista erityisesti avioeroasioissa. Lakimiesliiton kustannus Oy. Helsinki 1989.

Krause, Harry D. (ed.) Child Law. Aldershot: Dartmouth 1992.

Kuisma, Erja: Oikeustapauskommentti (KKO 2004:118). Lakimies 2005, s. 792–825.

Kulla, Heikki: Hallintomenettelyn perusteet. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2000.

Kulmala, Ulla: Lapsen etu -käsitteen pienimuotoinen kokeellinen kartoitus, teoks. Lapsen etu, toim. Aho et al. Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus. Turku 1995. s. 29–32. *Kulmala 1995 a.*

Kulmala, Ulla: Pohdintaa lapsen huolto- ja tapaamisoikeuslausunnoista perheneuvolapsykologin näkökulmasta, teoks. Lapsen etu, toim. Soile Aho et al. Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus. Turku 1995. s. 61–68. *Kulmala 1995b.*

Kurki-Suonio, Kirsti: Isien oikeudet ja lapsen etu – Naisnäkökulma ja lapsen huollon määräytyminen, teoks. Naisnäkökulmia oikeuteen, toim. Riitta Turunen. Gaudeamus. Helsinki 1992, s. 146–172.

Kurki-Suonio, Kirsti: Lapsen etu, Lapsen huolto, Lapsen ihmisoikeudet, Lapsen määräämisoikeus ja Nykyiset kehityssuuntaukset, teoks. Encyclopediae Iuridica Fennica III. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1996, s. 262–280 ja 291–293.

Kurki-Suonio, Kirsti: Äidin hoivasta yhteishuoltoon – lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1999.

Kurki-Suonio, Kirsti: Kulttuurisidonnainen lapsen etu monikulttuurisessa maailmassa, teoks. Näkökulmia lapsen oikeuksiin, toim. Eeva Valjakka. Suomen YK-liitto. Edita. Helsinki 2000, s. 39–44.

Kurki-Suonio, Kirsti: Voiko tuomioistuin määrätä huollosta erotetulle vanhemmalle oikeuden saada viranomaisilta lasta koskevia tietoja? Lakimies 2001, s. 1089–1102.

Kurki-Suonio, Kirsti: Barnets bästa – hur kan detta säkras i social- och familjerättsliga procedurer? Teoks. Förhandlingarna vid Det 36 nordiska juristmötet i Helsingfors 15.–17.8.2002. Del I och II. Lokalstyrelsen för Finland. Helsinki 2002, s. 419–429 (osa I) ja s. 349–352 (osa II).

Kuronen, Marjo: Eronnut perhe? teoks. Perhe murroksessa, toim. Hannele Forsberg – Ritva Nätkin. Gaudeamus. Helsinki 2003, s. 103–120.

Kutvonen, Vilja: Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä lapsiasioissa. Defensor Legis 2004, s. 293–295.

Kyntäjä, Timo: Muurahaisia oikeussosiologian pesästä. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunta. Forum Iuris. Helsinki 2000.

Lager, Irma: The Parental Alienation Syndrome – oikeita oireita vai roskatiedettä? Defensor Legis 2003, s. 889–907.

Lahikainen, Anja Riitta – Strandell, Harriet: Lapsen kasvuehdot Suomessa. Gaudeamus. Helsinki 1988.

Lappalainen, Juha: Siviiliprosessioikeus I. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1995.

Lappalainen, Juha: Siviiliprosessioikeus II. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2001.

Lappi-Seppälä, Tapio – Tala, Jyrki – Litmala, Marjukka – Jaakkola, Risto: Luottamus tuomioistuimiin. Haastattelututkimus väestön asenteista 1998. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 1999. *Lappi-Seppälä et al. 1999.*

Lapsen kaltoinkohtelu, toim. Annlis Söderholm – Ritva Halila – Satu Kivitie-Kallio – Jussi Mertsola – Sirkku Niemi. Duodecim. Helsinki 2004.

Lastensuojelu tänään, toim. Annamaija Puonti – Tuula Saarnio – Anne Hujala. Tammi. Helsinki 2004.

Lasten- ja nuorisopsykiatria, toim. Eila Räsänen et al. Duodecim. Helsinki 2000.

Laukkanen, Sakari: Tuomioistuinsovittelu ja vaihtoehtoinen riidanratkaisu, teoks. Sovittelu, toim. Soile Pohjonen. WSOY lakitieto. Helsinki 2001, s. 123–140.

Laurinkari, Helena: Huolto, teoks. Lapsioikeuden pääpiirteet, toim. Heikki E. S. Mattila. Juridica. Helsinki 1981, s. 79–115.

Leppänen, Tatu: Riita-asian valmistelu todistelun kannalta. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1998.

Leskelä, Maaria: Perheasioiden sovittelu Suomessa, teoks. Sovittelu ja muut vaihtoehtoiset konfliktinratkaisumenetelmät, toim. Soile Pohjonen. WSOY lakitieto. Helsinki 2001, s. 329–349.

Liikamaa, Päivi: Juttujen venyminen uhka lapsen edulle. Dialogi 4/2005, s. 34–35.

Liikamaa, Päivi: Tavoitteena vanhempien yhteistyö lapsen parhaaksi. Dialogi 4/2005, s. 38–40.

Linna, Pirkko (toim.): Perhe. Tampereen yliopisto. Tampere 1994.

Lipiäinen, Pirjo – Mäntylä-Karppinen, Päivi – Rautio, Ritva: Perheasiain sovittelu lapsen ja vanhemmuuden tukena, teoks. ”En ole katkera, mutta kuitenkin...”, toim. Sirpa Taskinen. Stakes. Helsinki 1994, s. 13–48. *Lipiäinen et al. 1994.*

Litmala, Marjukka (toim.): Oikeusolot 2000. Katsaus oikeudellisten instituutioiden toimintaan ja oikeusongelmiin. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2000.

Litmala, Marjukka: Avioeroprosessin piirteet. Tutkimus helsinkiläisistä avioeroista vuonna 2000. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2001.

Litmala, Marjukka: Lapsen asema erossa. WSOY lakitieto. Helsinki 2003.

Litmala, Marjukka: Näkökulmia perheeseen ja perhelainsäädännön muutostarpeisiin. Oikeus 2003, s. 119–135. *Litmala 2003a.*

Litmala, Marjukka: Perheet, parisuhteet, lapset. Kehityssuuntia ja käsityksiä perhe-elämän oikeusoloista. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2003. *Litmala 2003b.*

Litmala, Marjukka (toim.): Oikeusolot 2004. Katsaus oikeudellisten instituutioiden toimintaan ja oikeusongelmiin. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2004.

Litmala, Marjukka: Perhe-elämän oikeusoloista, teoks. Oikeusolot 2004. Katsaus oikeudellisten instituutioiden toimintaan ja oikeuden saatavuuteen, toim. Marjukka Litmala. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2004, s. 232–256.

Lunde, Elin Skretting : Hvem velger delt omsorg, teoks. Skilsmissens mange ansikten. Om barns og foreldres erfaringer med skilsmisse, red. Kari Moxnes et al. Høyskoleforlaget. Kristiansand 2001, s. 148–150.

Luoto, Leena: Lastenvalvojan asiantuntijuus on yksilöllistä ja yhteistä. Sosiaaliturva 14/2003, s. 26.

Lääkärin etiikka, (päätoimittaja: Miikka Peltomaa); (toimituskunta; Lääkäriliiton eettisten periaatekysymysten valiokunta 1999). Suomen Lääkäriliitto. Helsinki 2000.

Maccoby, Eleanor E. – Mnookin, Robert H.: Dividing the Child. Social and Legal Dilemmas of Custody. Cambridge (MA) 1992.

Mahkonen, Sami: Lapsen oikeuksien sopimus ja sen merkitys Suomessa. Lakimies 1990, s. 41 – 58.

Mahkonen, Sami: Voidaanko lasta lailla suojella? Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1991.

Mahkonen, Sami: Parisuhde ja vanhemmuus. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1998.

Mahkonen, Sami: Lapsen ikä. Lakimies 2001, s. 990–1001.

Makkonen, Mikko: Avioeroauttamisen keinot. Avioeroauttajien työstä ja sen kehittämisen mahdollisuuksista. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Helsinki 1991.

Marin, Marjatta: Perhe ja moraali: vuosisata perhekeskustelua, teoks. Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin, toim. Juha Virkki, WSOY. Porvoo 1994, s. 18–20.

Matela, Kari: Käräjäoikeudet kaipaavat lapsen edun asiantuntijoita. Sosiaaliturva 1–2/-95, s. 44.

Mattila, Heikki E. S. (toim.): Lapsioikeuden pääpiirteet. Juridica. Helsinki 1981.

Mattila, Heikki E. S. (toim.): Lapsioikeuden pääpiirteet. Juridica. Helsinki 1984.

Mattsson, Titti: Barnet i processen: rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård. Juristförlaget. Lund 2002.

Maukola, Riina: Lapsen parasta ei arvioida helikopterista. Ihmisiä – ammatteja. Haastateltavana psykologi Seija Ronkainen. OHOI. Oikeusministeriö 1/2003, s. 24–26.

Mikkola, Matti: Lastensuojelulain tausta, teoks. Lastensuojelu tänään, toim. Annamaija Puonti – Tuula Saarnio – Anne Hujala. Tammi. Helsinki 2004, s. 77–84.

Mikkola, Matti – Helminen, Jarkko: Lastensuojelu. Karelactio. Helsinki 1994.

Mitchell, Ritva (toim.): Lapsi – yhteiskunta – lainsäädäntö: raportti seminaarista Matinkylässä 18.–19.10.1979. Opetusministeriö. Helsinki 1980.

Moxnes, Kari – Kvaran, Inge – Kaul, Hjordis – Levin, Irene (red.): Skilsmissens mange ansikter. Om barns og foreldres erfaringer med skilsmisse. Høyskoleforlaget. Kristiansand 2001. *Moxnes et al. 2001.*

Mower, A. Glenn: The Convention on the Rights of the Child: international law support for children. Westport, Conn. 1997.

Mäenpää, Marjatta: Lapsen etu ja osallistumisoikeudet hallinto-oikeuden huostaanottoprosessissa. Lakimies 2001, s. 1135–1142.

Mäenpää, Olli: Hallinto-oikeus. WSOY lakitieto. Helsinki 2003.

Narikka, Jouko (toim.): Sosiaali- ja terveyspalvelujen lainsäädäntö käytännössä / Pia-Liisa Heiliö… [et al.]. Tietosanoma Oy. Helsinki 2001.

Niemelä, Sirkku: Lasten kokema lojaliteettiristiriita vanhempien avioerossa. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1996.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna: Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta. WSOY. Helsinki 2004.

Nieminen, Jussi: Lapsen tapaamisoikeuden toteutumisen ongelmia. Tampereen yliopisto. Tampere 1990. *Nieminen Jussi 1990.*

Nieminen, Liisa: Lasten perusoikeudet. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1990. *Nieminen Liisa 1990.*

Nieminen, Urpu: Perhekeskeinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan keskusliitto. Helsinki 1983. *Nieminen Urpu 1983.*

Niemivuo, Matti: Sosiaalilautakunnan ja holhouslautakunnan tehtävät lasten huoltoa koskevissa asioissa, teoks. Lapsioikeuden pääpiirteet, toim. Heikki Mattila. Juridica. Helsinki 1981, s. 116– 134.

Niemivuo, Matti: Selvityksiä säädösvalmistelusta. Osa 6. Tavoitteiden sääntelystä. Oikeusministeriö. Helsinki 1986.

Niemivuo, Matti: Hallintoviranomaisen norminannosta. Lapin korkeakoulu. Rovaniemi 1988.

Niemivuo, Matti: Valtio ja kunnallinen itsehallinto: julkisoikeudellinen tutkimus. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1991.

Niiranen, Vuokko: Kasvatus- ja perheneuvolatoiminnan reunaehtoja – valtiollistamiskehityksen ja toiminnan ulkoisen ohjauksen tarkastelua, teoks. Kasvatus- ja perheneuvolan asema ja tehtävät, toim. Maija-Liisa Dunder. Suomen Kasvatusneuvolain liitto. Helsinki 1988, s. 97–128.

Noreau, Pierre: La superposition des conflits: limites de l´institution judiciaire comme espace de résolution. Droit et Société 40/1998, s. 585–612.

Nousiainen, Kevät: Avioeron arkimoraalista. Oikeus 1997, s. 150–163. *Nousiainen Kevät 1997.*

Nousiainen, Kirsi: Lapsistaan erillään asuvat äidit. Äitiysidentiteetin rakentamisen tiloja. Minerva. Jyväskylä 2004. *Nousiainen Kirsi 2004.*

Nuutilainen, Aune: Lapsipaketti. Lapsen asemaa koskeva lainsäädäntöuudistus. Suomen Kunnallisliitto. Helsinki 1976.

Nyqvist, Leo: Väkivaltainen parisuhde, asiakkuus ja muutos: prosessinarviointi parisuhdeväkivallasta ja turvakotien selviytymistä tukevasta asiakastyöstä. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki 2001.

Oikeustilastolliset vuosikirjat 1997–2001. Tilastokeskus. Helsinki 1997–2001.

Oltedal, Siv – Hutchinson, Gunn Strand: Modeller i sosialt arbeid: fra ulike rotter til samme felt. Universitetsforlaget. Tano Aschehoug. Engers Boktrykkeri A/S. Oslo 1996.

Oranen, Mikko (toim.): Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki 2001.

Oranen, Mikko: Juuret, raamit ja numerot – Lapsen aika projektina, teoks. Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä, toim. Mikko Oranen. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki 2001, s. 13–40. *Oranen 2001a.*

Oranen, Mikko: Taistelut ja tulokset – lasten kokemuksia jakamassa, teoks. Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä, toim. Mikko Oranen. Ensi- ja turvakotien liitto. Helsinki 2001, s. 66–97. *Oranen 2001b.*

Oulasmaa, Petri: Lapsen edun arvioimisesta. Oikeustiede. 25 (1992). Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1992, s. 215–274.

Oulasmaa, Petri: Lapsen etu oikeudellisena käsitteenä, teoks. Lapsen etu – viidakon laki, toim. Maritta Törrönen. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki 1994, s. 107–122.

Paajanen, Pirjo: Perhebarometri 2001. Lapsen vapaa-aika huoltajan silmin. Väestöliitto. Helsinki 2001.

Paavilainen, Eija: Lapsen kaltoinkohtelu perheessä. Pahoinpitelyä, hyväksikäyttöä, laiminlyöntiä – käsiteanalyysi. Hoitotiede. Vol. 8, no 3/1996, s. 112–118.

Paavilainen, Eija: Naisten kokemuksia perheväkivallasta – odotuksen ja pelon kierre. Hoitotiede. Vol. 13, no 1/2001, s. 21–28.

Pahlman, Irma: Potilaan itsemääräämisoikeus. Edita. Helsinki 2003.

Panttila, Raija: Kahden kodin lapsuus. Katsaus lapsen vuorottelevan asumisen kirjallisuuteen ja toteutukseen. Helsingin kaupunki. Helsinki 2005.

Parkinson Patrick: Custody, Access and Domestic Violence. Australian Journal of Family Law. Vol 9, Nr. 1/1995, s. 41–57.

Paunio, Riitta-Leena: Eduskunnan oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana. Lakimies 2001, s. 977–989.

Payne, Malcolm: Modern Social Work Theory. Macmillan Press Ltd. Basingstoke 1997.

Pellonpää, Matti: Euroopan ihmisoikeussopimus. Talentum. Helsinki 2005.

Perusoikeudet / Pekka Hallberg…[et al.] Werner Söderström lakitieto. Helsinki 1999.

Pettilä, Ulla – Yli-Marttila, Lea: Eron vaiheet: kirja eroaville ja eroavien auttajille. Tietosanoma. Helsinki 1999.

Pohjola, Anneli: Moniammatillinen asiantuntijuus, teoks. Verkostoituva asiakastyö, toim. Päivi Virtanen. Kirjayhtymä. Helsinki 1999, s. 110–128.

Pohjolainen, Teuvo – Tarukannel, Veijo: Käytännön hallintotoiminta ja hallintolainkäyttö. Finnpublishers. Tampere 1990.

Pohjonen, Soile: Konfliktien ratkaisu oikeusjärjestelmässä ja inhimillisessä vuorovaikutuksessa, teoks. Sovittelu ja muut vaihtoehtoiset konfliktinratkaisumenetelmät, toim. Soile Pohjonen. WSOY lakitieto. Helsinki 2001, s. 61–82.

Pohjonen, Soile (toim.): Sovittelu ja muut vaihtoehtoiset konfliktinratkaisumenetelmät. WSOY lakitieto Oy. Helsinki 2001.

Pulkkinen, Lea: Millaista lastenkasvatusta nykytutkimus suosittelee? teoks. Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin, toim. Juha Virkki. WSOY. Porvoo 1994, s. 26–44.

Pylkkänen, Anu: Perheen sukupuolijärjestelmä, teoks. Naisnäkökulmia oikeuteen, toim. Riitta Turunen. Gaudeamus. Helsinki 1992, s. 120–145.

Pösö, Tarja: Lasten pahoinpitely lastensuojelussa – ollako vai eikö olla? teoks. Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma, toim. Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Pösö, Tarja. Sosiaaliturvan keskusliitto. Helsinki 1995, s. 32–50.

Pösö, Tarja: Adoptio perhesuhteiden uudelleenjärjestelynä, teoks. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä, toim. Hannele Forsberg – Ritva Nätkin. Gaudeamus. Helsinki 2003, s. 140–158.

Pöyhönen, Juha: Från ett rättsfilosofiskt perspektiv, teoks. Barnets bästa i Norden – rättsfilosofi och rättslig begreppsbildning, red. Schiratzki, Johanna: Universitetet i Tromsø. Tromsø 2001, s. 12–15.

Rantalaiho, Ulla-Maija: Sosiaalityöntekijä lapsen etua etsimässä, teoks. Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993, toim. Synnöve Karvinen. Sosiaalityöntekijäin liitto. Helsinki 1993, s. 104–120.

Rautiainen, Mari: Vanhemmuuden roolikartta: käyttäjän opas. Suomen Kuntaliitto. Helsinki 2001.

Rejmer, Annika: Barnperspektiv och barnets bästa i tingsrätts handläggning av vårdnadstvister. Svensk juristtidning 2002, s. 138–156.

Rejmer, Annika: Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tinggrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa. Sociologiska institutionen, Lunds universitet. Lund 2003.

Reuna, Veera: Perhebarometri 1998: vastuu perheen arjessa. Väestöliitto. Helsinki 1998.

Ritala-Koskinen, Aino: Mikä on lapsen perhe?: tulkintoja lasten uusperhesuhteista. Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto. Helsinki 2001.

Roberts, Simon: Three Models of Family Mediation, teoks. Divorce mediation and the legal process, ed. Robert Dingwall – John Eekelaar. Oxford University Press. Oxford. 1988, s. 144–149.

Rousu, Sirkka: Lapsen erityinen suojelu, teoks. Näkökulmia lapsipolitiikkaan: Suomen kuntaliiton lapsipoliittisen ohjelman valmisteluun liittyvä taustamuistio, toim. Sirkka Rousu ja Maija Strandström. Suomen Kuntaliitto, Helsinki 1998, s. 106–107.

Rousu, Sirkka ja Strandström, Maija: Näkökulmia lapsipolitiikkaan: Suomen kuntaliiton lapsipoliittisen ohjelman valmisteluun liittyvä taustamuistio. Suomen Kuntaliitto, Helsinki 1998.

Rovaniemen hovioikeuspiirin tuomioistuinten laatuhankkeen työryhmäraportteja III: esipuheineen, toim.: Pekka Louhelainen. Rovaniemen hovioikeuspiirin tuomioistuinten laatuhankkeen julkaisuja. Rovaniemen hovioikeuspiiri. Rovaniemi. *Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002.*

Rovaniemen hovioikeuspiirin tuomioistuinten laatuhankkeen työryhmäraportteja VI, toim. Antti Savela. Rovaniemen hovioikeuspiiri. Rovaniemi 2005.
Rödstam, Monica: Lapsen kehitys, 7–12 vuotta. Otava. Helsinki 1992.
Rønbeck, Knut (Intervju med psykolog): Barnefordelingssaker. Sinnets helse. Vol. 75, 1995, Hefte 4, s. 4–8.
Rønneberg, Anne Lise – Poulsson, Anne: Barn som vitner. Særlig om dommeravhør og observasjon. Universitetsforlaget AS. Oslo 2000.
Saarenpää, Ahti: Avioliittolain muutokset. Artikla. Rovaniemi 1992.
Saarenpää, Ahti: Perhe- ja jäämistöoikeus, teoks. Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään, toim. Pekka Timonen. Lakimiesliiton Kustannus. Helsinki 1999, s. 380–450.
Saarnio, Tuula: Perhetyö lastensuojelutyössä, teoks. Lastensuojelu tänään, toim. Annamaija Puonti – Tuula Saarnio – Anne Hujala. Tammi. Helsinki 2004, s. 240–254.
Saksa, Erkki: Ja eron julma terä leikkasi. Raportti huolto- ja tapaamisriidoista. E. Saksa. Lempäälä 1993.
S*alminen, Sakari*: Lapsen elatus, elatusapu ja elatusturva, teoks. Lapsen asema erossa, toim. Marjuka Litmala. WSOY Lakitieto. Helsinki 2003, s. 171–250.
Sandberg, Kirsten: Barnets beste. Om barnefordeling, rettspraksis og rettferdighet. Ad Notam forlag. Oslo 1990.
Sandberg, Kirsten: Karnov kommenterte lover. Barneloven. Elanders Publishing AS. Oslo 1997.
Sandberg, Kirsten: Tillbakeføring av barn etter omsorgsovertakelse. Gyldendal Akademisk. Oslo 2003.
Saposnek, Donald T.: Mediating Child Custody Disputes. Jossey-Bass Ltd. Oxford 1991.
Saurama, Erja: Vastoin vanhempien tahtoa. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki 2002.
Savolainen, Matti: Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1984.
Savolainen, Matti: Kolme kommenttia. Lakimies 1985, s. 1056–1071.
Savolainen, Matti – Halme-Kauranen, Ritva – Jaakkola, Risto: Ehdotus laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta sekä holhouslain muuttamisesta. Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto. Helsinki 1982.
Schiratzki, Johanna: Ny lagstiftning om vårdnad. Juristtidning 1997–1998, s. 1101–1118.
Schiratzki, Johanna: Vårdnad och vårdnadstvister. Norstedts juridik AB. Stockholm 1997.
Seppälä, Nina: Perhebarometri 2000: yhteispelillä lapsen parhaaksi. Väestöliitto. Helsinki 2000.
Singer, Anna: Föräldrarskap i rättslig belysning. Iustus. Uppsala 2000.
Sinkkonen, Jari: Yhdessä isän kanssa. WSOY. Porvoo Helsinki Juva 1998.
Sinkkonen, Jari – Kalland, Mirjam (toim.): Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriytyminen. WSOY. Helsinki 2001.
Sinko, Päivi: Lastensuojelu, juridisoituminen ja lapsen oikeudet, teoks. Lapsuuden hyvinvointi: yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro, toim. Maritta Törrönen. Pelastakaa Lapset – Rädda Barnen. Helsinki 2001, s. 128–149.
Sinko, Päivi: Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt lastensuojelun arjesssa ja asiantuntijuuden määrittelyssä. Helsingin Yliopisto. Helsinki 2004.
Sjösten, Mats: Vårdnad, boende och umgänge; bestämmelserna i föräldrabalken och näräliggande frågor. Norstedts Juridik. Stockholm 1999.
Skoghøy, Jens Edvin A.: Tvistemål. Universitetsforlaget. Oslo 2001.
Smith, Lucy: Foreldremyndighet og barnerett. Universitetsforlaget. Oslo 1980.
Smith, Lucy – Lødrup, Peter: Barn og foreldre. Forholdet mellom barn og foreldre etter barneloven av 1981 med senere endringer. Universitetet i Oslo. Oslo 1998.
Solantaus, Tytti: Lapset ja vanhemman mielenterveyden häiriö, teoks. Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa, toim. Keijo Inkinen. Tammi. Helsinki 2001, s. 19–35.

Sommer, Dion: Barndomspsykologi. Utveckling i en förändrad värld. Runa Förlag. Hässelby 1997.

Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 2001.

Sutela, Marja: Toisen asteen esteellisyydestä hallinnossa – Vaarantaako viranomaisen ennakkokäsitys käsittelyn puolueettomuuden hallinnollisessa päätöksenteossa? Lakimies 2004, s. 983-1008.

Taskinen, Sirpa: (toim.) Itke vain sydämein. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 1993.

Taskinen, Sirpa: Mihin perheasioiden sovittelua tarvitaan, teoks. Itke vain sydämein, toim. Sirpa Taskinen. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 1993, s. 5–13.

Taskinen, Sirpa (toim.): ”En ole katkera, mutta kuitenkin…”: avioerosta selviytymien ja perheasiain sovittelu. Esipuhe ja johdanto s. 7–12. Stakes. Helsinki 1994.

Taskinen, Sirpa: Lapsen etu erotilanteessa. Opas sosiaalitoimelle. Stakes. Helsinki 2001.

Taskinen, Sirpa (toim.): Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen. Asiantuntijaryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Stakes. Helsinki 2003.

Tasola, Sirkka: Margaret Robinsonin näkemyksiä perheasioiden sovittelusta, teoks. Itke vain sydämein, toim. Sirpa Taskinen. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 1993, s. 35–50.

Tikka, Eeva: Käytännön ongelmat lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa oikeudenkäynneissä sekä täytäntöönpanoriidoissa. Helsingin hovioikeuspiirin tuomarikokous. Kausijulkaisu (10). Helsingin hovioikeus. Helsinki 2003, s. 91–93.

Timlin, Taru: Selvitys tuomioistuimen pyynnöstä, teoks. Lapsen etu, toim. Aho et al. Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus. Turku 1995. s. 53–60.

Timonen, Pekka (toim.): Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1999.

Tolkki-Nikkonen, Mirja: Parisuhde, perhesuhde, olosuhde. Mikä pitää avioliiton koossa 15 vuoden jälkeen? Gaudeamus. Helsinki 1990.

Tulenheimo-Takki, Anja: Lapsen huollon määräytymisestä avioliiton purkautuessa, erityisesti äidin etusijan periaatteesta ja status quo -olettamasta. Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1979, s. 179–202.

Tuori, Kaarlo: Sosiaalioikeus. Werner Söderström lakitieto Oy. Helsinki 2004.

Törrönen, Maritta (toim.): Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki 1994.

Törrönen, Maritta (toim.): Lapsuuden hyvinvointi: yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Pelastakaa Lapset – Rädda Barnen. Helsinki 2001.

Vainio, Sinikka (toim.): Tarinoita suomalaisen perheterapian todellisuudesta. Vaativan erityistason perheterapeutit kertovat. Suomen perheterapiayhdistys. Tampere 1995.

Valjakka, Eeva (toim.): Näkökulmia lapsen oikeuksiin. Suomen YK-liitto. Helsinki 2000.

Valjakka, Eeva: Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus, teoks. Lapsen asema erossa, toim. Marjukka Litmala. WSOY lakitieto. Helsinki 2003, s. 37–109.

Valjakka, Eeva: Oikeustapauskommentti (KKO 2004:118). Lakimies 2005, s. 792–799.

Valkama, Ulla: Perheasioiden sovittelu - jäänne vai uusi mahdollisuus. Sosiaali- ja terveyshallitus. Helsinki 1991.

Valkama, Ulla – Kauppila, Jaakko: Ratkaisukeskeisen työotteen soveltaminen perheasioiden sovittelussa, teoks. Itke vain sydämein, toim. Sirpa Taskinen. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 1993, s. 77–96.

Vanhemmuuden roolikartta. Käyttäjän opas. Suomen Kuntaliitto. Helsinki 1999.

Virkkala, Riitta: Selvityksiin varattava riittävästi aikaa. Avioerolapsen huolto ja tapaamisoikeus. Sosiaaliturva 1985, s. 335–338.
Virkki, Juha (toim.): Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin. WSOY. Porvoo 1994.
Virolainen, Jyrki: Lainkäyttö. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1995.
Virta, Kari: Oikeudellinen näkökulma lapsen edun määrittelyyn, teoks. Sosiaalityön eettiset jännitteet, toim. Synnöve Karvinen. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Painatuskeskus. Helsinki 1993. s. 121–131.
Virtanen, Päivi (toim.): Verkostoituva asiakastyö. Kirjayhtymä. Helsinki 1999.
Välimäki, Pertti: Olennaista on osata ositusta, teoks. Rovaniemen hovioikeuspiirin tuomioistuinten laatuhankkeen työryhmäraportteja VI. Rovaniemen hovioikeuspiiri. Rovaniemi 2005, s. 141–171.
Wagner-Prenner, Marianne: Syyntakeisuus ja mielentila. Rikosoikeudellinen ja empiirinen tutkimus syyntakeisuuden määräytymisestä. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2000.
Walin, Gösta – Vängby, Staffan: Föräldrabalken: en kommentar. Del I: 1–13 kap. Norstedts Juridik. Stockholm 2001.
Wetlesen, Tone Schou (red.): Når bånd brytes: hvem skal den nye barneloven tjene? Universitetsforlaget. Oslo 1981.
Wickström, Anita: 1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten. Norstedts Juridik AB. Stockholm 1998.
Widgren, Annikki: Erokriisi, teoks. Itke vain sydämein. Tausta-aineistoa perheasioiden sovitteluun, toim. Sirpa Taskinen. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 1993, s. 21–34.
Wiklund, Mats: Kommenttipuheenvuoro Markku Helinin alustukseen Lapsen etu ja lapsen tahto, teoks. Helsingin hovioikeuspiirin tuomarikokous. Kausijulkaisu (10). Helsingin hovioikeus. Helsinki 2003, s. 88–89.
Yliruka, Laura. Sosiaalityön itsearviointi ja hiljainen tieto. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2000.
Öberg, Bente: Kristerapi vid vårdnadstrider / Bente Öberg, Gunnar Öberg. AWE/Geber. Stockholm 1982. *Öberg – Öberg 1982.*
Öberg, Gunnar och Bente: Vuxna skilsmässobarn berättar. Prisma. Falun 2002. *Öberg – Öberg 2002.*

Virallislähteet

HE 88/1981 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle hallintomenettelylaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
HE 224/1982 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta.
HE 185/1991 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi potilaan asemasta ja oikeuksista.
HE 60/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain sekä ulkomailla annetun elatusapua koskevan päätöksen tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta annetun lain 8 §:n muuttamisesta.
HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
HE 96/1995 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle lainsäädännöksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanon uudistamisesta.
HE 114/1998 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle hallinto-oikeuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi.

HE 137/1999 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.
HE 174/1999 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle säädösten ja valtiosopimusten julkaisemista koskevaksi lainsäädännöksi.
HE 72/2002 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle hallintolaiksi ja laiksi hallintolainkäyttölain muuttamisesta.
HE 170/2002 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi uskonnonvapauslaista.
HE 144/2003 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lähestymiskiellosta annetun lain muuttamisesta ja laiksi rikoslain 21 luvun 17 §:n kumoamisesta.
HE 198/2002 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi Kainuun hallintokokeilusta.
HE 114/2004 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi.
HE 226/2004 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista.

Muut virallisluontoiset julkaisut

Halme-Kauranen, Ritva – Jaakkola, Risto: Lausunnot holhouslainsäädännön uudistamistyöryhmän ehdotuksesta. Tiivistelmä. Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto. Helsinki 1981.
Helin, Markku: Lapsen erityisistä perusoikeuksista, muistiossa Markku Helin – Matti Mikkola – Ahti E. Saarenpää – Rauno Halttunen: Lapsen perusoikeudet. Valtiosääntökomitea 24.5.1972, s. 1–9.
Komiteanmietintö 1972:A 21. Helsinki 1972. *Avioliittolakikomitean mietintö I 1972.*
Komiteanmietintö 1995:12. *Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö.* Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 1995.
Komiteanmietintö 1999:1. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 1999. *Isätoimikunnan mietintö 1999.*
Komiteanmietintö 2003:3. Oikeusministeriö. Helsinki 2003. *Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö 2003.*
Lakialoite 43 vp. 1993. U. Anttila ym.: Ehdotus laiksi lastensuojelulain muuttamisesta. *Lakialoite 43/1993.*
Lakivaliokunnan lausunto 15/2005 vp. Ministeriön selvitys lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden käsittelystä. *LaVL 15/2005.*
Lakivaliokunnan mietintö 7/1996 vp. hallituksen esityksestä lainsäädännöksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanon uudistamisesta. *LaVM 7/1996.*
Lakivaliokunnan mietintö 4/2005 vp. hallituksen esityksestä riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi. *LaVM 4/2005.*
Lapsen oikeuksien sopimus: Suomen ensimmäinen raportti. Ulkoasiainministeriön julkaisuja 1994: 3. J-Paino Ky. Helsinki 1994. *Suomen I raportti 1994.*
Lapsen oikeuksien sopimus: Suomen toinen määräaikaisraportti. Ulkoasiainministeriö. Edita. Helsinki 1998. *Suomen II määräaikaisraportti 1998.*
Lapsipoliittisen selontekotyöryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1994:24. *STM:n lapsipoliittisen työryhmän muistio 1994.*
Oikeusministerin vastaus Eduskunnan puhemiehelle kirjalliseen kysymykseen KK 361/2005 vp. ”Miten hallitus aikoo parantaa lapsen edun toteutumista huolto- ja tapaamisasioita koskevassa oikeudenkäytössä?” 13.5.2005. *KK 261/2005.*
Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston selvitys lakivaliokunnalle lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden käsittelystä 19.5.2005. *OM 2005.*

Sivistysvaliokunnan lausunto 1/1996 vp. sosiaali- ja terveysvaliokunnalle, liittyy valtioneuvoston selontekoon 2/1995 vp. Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa. *SiVL 1/1996*.

Sovittelutyöryhmän mietintö, johon sisältyy ehdotus hallituksen esitykseksi tuomioistuinsovittelua koskevaksi lainsäädännöksi. Oikeusministeriö 2003:2. *Sovittelutyöryhmän mietintö 2003.*

Valtioneuvoston selonteko VNS 2/1995 vp. *Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995.*

Valtioneuvoston selonteko VNS 4/2002 vp. lasten ja nuorten hyvinvoinnista. *VNS lasten ja nuorten hyvinvoinnista 2002.*

Muut kotimaiset tietolähteet

Eduskunnan oikeusasiamiehen esitys valtioneuvostolle 30.11.2004, 2752/2/04. Valvottujen tapaamisten järjestäminen. *EOA:n esitys 2004.*

Eduskunnan oikeusasiamiehen esitys 30.12.2004, 2059/2/03. Havaintoja vanhempien välisiin ristiriitoihin tarjolla olevista sovittelu- ja neuvontapalveluista lapsiin liittyvissä kysymyksissä. *EOA:n käsitys 2004.*

Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastusmuistio 6.11.2002 Helsingin kaupungin sosiaalivirastossa 6.11.2002. *EOA:n tarkastusmuistio 2002.*

Helsingin kaupunki. Sosiaalivirasto. Perheasiaintoimisto. Selvitysprosessi. 23.5.2002. *Ohjeistus selvitysprosessista.*

Helsingin kaupunki. Sosiaalivirasto. Perheasiaintoimisto. Selvityksen antaminen tuomioistuimelle. Kirjepohja. 23.5.2002. *Kutsukirje 2002.*

Helsingin kaupunki. Sosiaalivirasto. Pysyväisohje. Sosiaalihuolto. Muut perheiden palvelut. 23.10.2002. *Helsingin sosiaaliviraston pysyväisohje 2002.*

Helsingin perheneuvolatoiminta tänään ja sen kehitysnäkymät 1990-luvulla. Perheneuvoloiden kehittämisprojektin loppuraportti. Helsingin kaupunki. Sosiaalivirasto. Sosiaaliviraston julkaisusarja A 6/1991. Helsinki 1.7.1991. *Helsingin perheneuvolatoiminta 1991.*

Kiireelliset toimenpiteet sosiaalityön vahvistamiseksi. Sosiaalityön neuvottelukunta. Työryhmämuistioita 2003:10. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 2003. *Sosiaalityön neuvottelukunnan työryhmämuistio 2003.*

Kohteesta subjektiko? – raportti sosiaalitoimistojen asiakas- ja perhekeskeisestä työstä seurantakunnissa. Sosiaalihallituksen raporttisarja Nro 3/1985. Helsinki 1985. *Kohteesta subjektiko 1985.*

Oikeusministeriön selvitys ”Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden käsittely” lakivaliokunnalle 19.5.2005. *OM 2005.*

Psykologit ja oikeus. Ammatillinen tietopaketti. Suomen Psykologiliiton ohjeet psykologilausunnon laadinnasta ja käytöstä sekä Pohjoismaiden psykologien ammattieettiset säännöt. Psykologi 5/2002, erillisliite. *Psykologit ja oikeus 2002.*

Sosiaalialan ammatillisen työn eettiset periaatteet 1998. Sosiaalityöntekijäin liitto. Helsinki.

Sosiaalihallitus, yleiskirje A 12/1983/pe, 9.11.1983. Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Sosiaalihallitus. Helsinki. 1983. *Sosiaalihallituksen yleiskirje 1983.*

Suomen Lääkäriliiton ohje asiantuntijana ja lausunnonantajana toimivalle lääkärille 20.3.2003. Suomen Lääkäriliitto. Helsinki 2003. *Suomen Lääkäriliiton ohje 2003.*

Tilastojulkaisut ja elektroniset virallislähteet

Hallintotuomioistuinten toimeentulotukea koskevat päätökset vuosina 1998–2000. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 2001:15. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 2001. http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/paosisallys99.htm (31.8.2005)

Huostaanoton arviointimalleja. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2005.
www.stakes.fi/huosta/arviointimalleja.htm (31.8.2005)

Kasvatus- ja perheneuvonnan erikoistumiskoulutus. Koulutusneuvolat. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2005.
www.stakes.fi /koulutusneuvolat/koulutusneuvolat.html (12.6.2005)

Kasvatus- ja perheneuvonta 2002. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tilastotiedote 15/2003, päivitetty 16.12.2003.
http://www.stakes.info/2/2/2,2,5.asp. (31.8.2005)

Lääkärin eettiset ohjeet 1988. Suomen Lääkäriliiton valtuuskunta 6.5.1988.
(www.laakariliitto.fi/etiikka/liiton_ohjeet/eettinen_ohje.htm (31.8.2005)

Opas toimeentulotukilain soveltajille 2003:10. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 2003. STM:n opas 2003:10.
http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/paosisallys219.htm_

Sosiaalilautakunnan selvitykset tuomioistuimelle vuosina 1995–1999. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2005. *Sosiaalilautakunnan selvitykset 1996–1999.*
http://www.stakes.info/2/2/2,2,2.asp. (31.8.2005)

Sosiaalilautakunnan selvityksiä tuomioistuimelle vuosina 2000–2004. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2005. *Sosiaalilautakunnan selvitykset 2000–2004.*
www.stakes.info/files/pdf/tiedonantajapalautteet/palaute5_00.pdf (31.8.2005)

Sosiaalityön sanasto. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki 2005.
www.stakes.fi /oske/terminologia/sanastot/sostyö.htm. (31.8.2005)

Suomen lääkäriliiton ohjeisto lääkärintodistusten kirjoittamisesta 25.11.1977. *Suomen Lääkäriliiton ohjeisto 1977.*
www.laakariliitto.fi/etiikka/asiantuntijaohje.html. (31.8.2005)

Suomen kolmas määräaikaisraportti lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen täytäntöönpanosta. Ulkoasiainministeriö. Oikeudellinen osasto. *Suomen III määräaikaisraportti 2003.*
http://formin.finland.fi/doc/fin/ihmisoik/raportointi/raportit/lapsi3fi.pdf (31.8.2005)

Pohjoismaiset virallislähteet

Betœnkning nr 1279. Faelles foraeldremyndighed, samvaersvanskeligheder, børnesagkyndig rådgivning. København 1994. *Betœnkning 1994.*

Departementspromemoria 1999:57. Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar, samt en språklig och redaktionell översyn av 6 kap. Föraldrabalken. Justitiedepartementet. Stockholm 1999. *Ds 1999:57.*

Departementspromemoria *2002:13.* Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser. Justietiedepartementet. Stockholm 2002. *Ds 2002:13.*

Forsøg med retsmægling – en evalueringsrapport, toim. Jakob Roepstorff & Britta Kyvsgaard. Justitsministeriets Forskningsenhed. Kobenhavn. Marts 2005. *Evalueringsrapport 2005.*

Instilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om lov om endringer i lov av barnelova m.v. *Innst.O.nr.100 (1996–1997).*

Norges offentlige utredninger. Barnefaglige sakkyndighetsoppgaver. Rolleutforming og kvalitetssikring. Statens forvaltningstjeneste. Statens trykning. Oslo 1995. *NOU 1995:23.*

Norges offentlige utredninger. Barnefordelingssaker – avgjørelseorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted. Statens forvaltningstjeneste. Statens trykning. Oslo 1998. *NOU 1998:17.*

Norges offentlige utredninger. Barnevernet i Norge. Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer. Statens trykning. Oslo 2000. *NOU 2000:12.*

Norges offentlige utredninger. Rett på sak. Lov om tvisteløsning (tvisteloven). Oslo 2001. *NOU 2001:32.*

Barne- og familiedepartementets odelstingsproposisjon om lov om endringer i barneloven mv. (nye saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene) *Ot.prp. nr. 29 (2002–2003)*.

Regeringens proposition 1990/91:8. Vårdnad och umgänge. *Prop. 1990/91:8.*

Regeringens roposition 1994/1995:224. Barns rätt att komma till tals. *Prop. 1994/95:224.*

Statens Offentliga Utredningar. Barnets rätt. Om föräldraansv ar m.m. Delbetänkande av utredningen om barnens rätt. Stockholm 1979. *SOU 1979:63.*

Statens Offentliga Utredningar. Barnets rätt. Om barn i bårdnadstvister – talerätt för barn m.m. Delbetänkande av utredningen om barnens rätt. Stockholm 1987. *SOU 1987:7.*

Statens Offentliga Utredningar. Vårdnad, boende, umgänge. Betänkande av vårdnadstvistutredningen. Stockholm 1995. *SOU 1995:79.*

Statens Offentliga Utredningar. Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel. Stockholm 2001. *SOU 2001:72.*

Statens Offentliga Utredningar. Vårdnad – boende – umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté. Stockholm 2005. *SOU 2005:43.*

Ulkomaiset ohjekirjeet, selvitykset ja vastaavat asiakirjat

Barnefordelingssaker som behandles av domstolene - noen utvalgte problemstillinger.

Barne- og familiedepartement, Notat. Oslo mai 2002. Julkaisematon moniste. *BFD notat 2002*.

Barnombudsmannen: Synpunkter med anledning av 2002 års vårdnadskommittés uppdrag. *Barnombudsmannens synpunkter 2004.*
http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=4158 (28.4.2005)

Consideration of reports submitted by States Parties under article 44 of the Convention. Concluding observations: Finland. Committee on the Rights of The Child. September 2005. *YK:n lapsen oikeuksien komitean Suomea koskevat päätelmät 2005.*
www.chchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC.C.15.Add.272.pdf (20.10.2005)

Consideration of reports submitted by States Parties under article 44 of the Convention. Concluding observations: Sweden. Committee on the Rights of The Child. March 2005. *YK:n lapsen oikeuksien komitean Ruotsia koskevat päätelmät 2005.*
www.chchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC.C.15.Add.248.pdf (20.10.2005)

European Convention on the Excercise of Children's Right 25.1.1996. European Treaty Series no. 160/1996. Council of Europe. Strasbourg 1996. *ETS 160/1996.*

European Convention on the Excercise of Children´s Right. Explanatory Report. ETS 160/1996, *Explanatory Report*.

Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002. Socialstyrelsens lägebeskrivningar 20.11.2004. *Glimtar av vårdnadsdomar 2004.*
http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=4158 (31.8.2005)

Notat om en forsøgsordning med retsmægling. Justitsministeriet, lovafdelingen 6.2.2003. *Justitsministeriet, notat 2003.*

Vejledning om foraeldremyndighed og samvaer. Civildirektoratets vejledning nr. 214, 20.12.1995. København.

Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen. Stockholm 2003.

Växelvis boende 2004. Socialstyrelsen. Stockholm. Oktober 2004.

Texts of recommendation No. R (98) 1 of the committee of ministers to member states on family mediation and explanatory memorandum. Council of Europe. Strasbourg 5.2.1998. *Recommendation 1998, explanatory memorandum.*

Julkaisemattomat tutkimukset ja kirjoitukset

Antila, Ritva et al.: Kasvatus- ja perheneuvola eilen, tänään ja huomenna. Turun Kasvatus- ja perheneuvolan työryhmä 3.3.1993. *Antila et al. 1993.*

Huovila, Mika: Välittömyysperiaate todistelussa. Oikeusperiaate vai sääntöjen summa? Lisensiaatin tutkimus. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleistieteiden laitos. Helsinki 1998.

Laitinen, Maija-Riitta: Lähtökohtana lapsi – kaksi mallia perheasiainsovittelulle. Erityistason perheterapiakoulutus 1995–1998. Koulutusjakson raportti. Mikkeli 1997.

Leskelä, Maaria: Lakimiehen ja perheneuvojan yhteistyö perheasioiden sovittelussa. Tutkielma. Prosessioikeuden syventävät opinnot. Lapin yliopisto. Oikeustieteiden tiedekunta. Kevät 2000.

Lipiäinen, Pirjo – Mäntylä-Karppinen, Päivi – Rautio, Ritva: Lapsikeskeinen perheasiainsovittelu. Päijät-Hämeen perheneuvolan kehittämisprojekti 3/97. *Lipiäinen et al. 1997.*

Mäntylä-Karppinen, Päivi: Vanhemmuusidentiteettien konstruoiminen perheasiainsovittelussa. Psykoterapian erikoistumiskoulutuksen lisensiaatintutkimus. Jyväskylän yliopisto. Psykologian laitos. Syksy 1997.

Nordhelle, Grete: Maktobalans i medling. Seminaaritiivistelmä. Nordisk Forum for Megling og Konflikthåndtering. Nordisk konferanse 11–12.9.2004 Skövde.
www.n-f-m.org (12.8.2005)

Raunio, Kyösti: Sosiaalityön peruskurssin luennot.
www.uta.fi/laitokset/sospol/opetus/SostyPK.PDF. Syyslukukausi 2002. (14.11.2002)

Ruuskanen, Minna: Kun uhrista tulee tekijä: parisuhde väkivallan paradoksi. Julkaisematon lisensiaatin tutkimus. Helsingin yliopisto. Rikosoikeuden laitos 13.4.2000.

Saarenpää, Ahti: Lapsioikeuden säädöksiä, säännöksiä, sääntöjä ja ongelmia. Lakimiesliiton koulutus. Luentomoniste. Helsinki 20.3.1998.

Schlyter, Gunn: Lähtökohtana lapsi – yksi tapa johtaa sovittelukeskustelua. Svenska Kommunförbundet. 1992.

Virkkala, Riitta: Lyhytterapia lasten huoltoriitojen ratkaisijana. Lyhytterapiamalli Bente ja Gunnar Öbergin kirjasta Kristerapi vid vårdnadstvister (ks. Öberg – Öberg) Moniste 4.5.1983.

Haastattelut ja luennot

Aaltonen, Anna-Kaisa, käräjätuomari, Helsingin käräjäoikeus, haastattelu 4.7.2003.

Bagge, Tug, hovioikeustuomari, Tanska, haastattelu 11.3.2005.

Eberhard, Carl et al.: German-French Model Project on Mediation (Case Study). Luento 10.3.2005 Trierissä Europäische Rechtsakademien järjestämässä seminaarissa ”Family Mediation”.

Hagen, Kjell, psykologi: ”Norjan kokemukset tuomareiden, asianajajien ja psykologien yhteistyöstä huoltajuusriita-asioissa”. Luento 12.5.2005 Helsingissä Psykologiainstituutin seminaarissa.

Helsingin kaupungin sosiaaliviraston perheoikeudellisten asioiden yksikkö, huoltoselvityksiä tekevät henkilöt, tapaaminen toukokuu 2002.

Hutchinson, Anne-Marie. ”Can Mediation Play a Role in Cases of International Parental Child Abduction? Luento 10.3.2005 Trierissä Europäische Rechtsakademien järjestämässä seminaarissa ”Family Mediation”.

Karimaa, Eija, asianajaja, Tampere, haastattelu 28.12.2005.

Mikkola, Matti, käräjätuomari, Vakka-Suomen käräjäoikeus, haastattelu 17.9.2005.

Mäenpää, Marjatta, hallintotuomari, Helsingin hallinto-oikeus, haastattelu 12.2.2003.

Stenbäck, Aulikki, käräjätuomari, Tampereen käräjäoikeus, haastattelu marraskuu 2003.

Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimen perheasiainyksikkö, huoltoselvityksiä tekevät henkilöt, tapaaminen 11.6.2003.

Lyhenteet

AL	Avioliittolaki
ALA	Avioliittoasetus
AsiakJulkL	Laki asiakirjojen julkisuudesta
BL	Barnelov
Dnro	Diaarinumero
Ds	Departementspromemoria
EIOS	Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
ElatusL	Laki lapsen elatuksesta
ETurvaL	Elatusturvalaki
EOA	Eduskunnan oikeusasiamies
ETS	European Treaty Series
FB	Föräldrabalken
HalMenL	Hallintomenettelylaki
HE	Hallituksen esitys
HL	Hallintolaki
HM	Hallitusmuoto
Ho	Hovioikeus
HOL	Hallinto-oikeuslaki
HolhL	Holhouslaki
HolhTL	Laki holhoustoimesta
JulkL	Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta
KelpL	Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KKO	Korkein oikeus
Ko	Käräjäoikeus
LaVL	Lakivaliokunnan lausunto
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
LHA	Asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta
LHL	Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta
Lo	Lääninoikeus
LSA	Lastensuojeluasetus
LSL	Lastensuojelulaki
NOU	Norges offentlige utredninger
OK	Oikeudenkäymiskaari
OM	Oikeusministeriö
Ot.prp.	Odelstingsproposisjon
PeL	Suomen perustuslaki
PotL	Potilaslaki
Prop	Regeringen proposition
RiitSovL	Laki riita-asioiden sovittelusta yleisissä tuomioistuimissa
SHA	Sosiaalihuoltoasetus
SHAL	Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista
SHL	Sosiaalihuoltolaki

SOU	Statens offentliga utredningar
STM	Sosiaali- ja terveysministeriö
STVOL	Laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionosuudesta
TEO	Terveydenhuollon oikeusturvakeskus
TpA	Asetus lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta
TpL	Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta
TVML	Tvistemålsloven
VNp	Valtioneuvoston päätös
VNS	Valtioneuvoston selonteko

Taulukkolyhenteet

PAT	Patologinen huoltoriita
PS	Psykososiaalinen huoltoriita
TP	Tasapeliriita

Taulukot

Taulukko 1. Huolto- ja tapaamisriitojen sekä sosiaalitoimen selvitysten määrät vuosina 1995–2004. s. 10

Taulukko 2. Sosiaalitoimen selvitysten määrä kuntakohtaisesti vuonna 1997. s. 17

Taulukko 3. Sosiaalitoimen selvitysten määrä kuntakohtaisesti vuosina 1997, 2000 ja 2003. s. 78

Taulukko 4. Selvityspyynnön lähettämisestä selvitystyön alkamiseen kulunut aika. s. 152

Taulukko 5. Selvitystyön kesto. s. 153

Taulukko 6. Huoltomuodon jakauma ensi- ja muutosratkaisuissa. s. 250

Taulukko 7. Lasten asumisen jakauma ensiratkaisuissa. s. 252

Taulukko 8. Lasten asumisen jakauma muutosratkaisuissa. s. 253

Taulukko 9. Riita- ja vaatimustyyppien keskinäinen suhde. s. 258

Taulukko 10. Psykososiaalisten huoltoriitojen taustasyyt ensi- ja muutosriidoissa. s. 260

Taulukko 11. Sosiaalitoimen ehdotusten menestyminen prosenttiosuuksina ensi- ja muutosratkaisuissa. s. 261 ja 465

Taulukko 12. Ehdotusten ja ratkaisujen vastaavuus teemoittain. s. 262

Taulukko 13. Yhteistoimintakyvyn edellytysten ja esteiden arviointiin vaikuttaneita tekijöitä. s. 299

Taulukko 14. Lasten asuminen äidin ja isän luona ensiratkaisuissa. s. 337

Taulukko 15a. Lasten suhtautuminen asumiseen ikäryhmittäin. s. 343

Taulukko 15b. Lapsikohtaiset asumisratkaisut ikäryhmittäin verrattuna status quohon. s. 344

Taulukko 16. Lapsilta kuulemisessa saatu informaatio. s. 417

Taulukko 17. Vakiintunut asuminen ja lasten toiveet. s. 418

Taulukko 18. Todistelun jakautuminen tuomioistuimessa. s. 455

Taulukko 19. Sopuratkaisujen määrä ja syntyvaihe. s. 485

I JOHDANTO

1 Tutkimuksen taustaa

1.1 ALUKSI

Tutkimukseni käsittelee huoltoriitoja. Tarkemmin sanoen tutkimuksen kohteena ovat sellaiset huolto- ja asumisriidat, joita käsitellään tuomioistuimissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983, LHL, lapsenhuoltolaki) nojalla. Yleiskäsitteenä käytän huoltoriita-termiä. Sen sijaan tapaamisriidat eivät ole tutkimuksen kohteena. Huoltoriidoista tutkimukseni piirissä on se ryhmä, jossa tuomioistuimet pyytävät sosiaalilautakunnan (sosiaalitoimi) selvityksen. Tutkimuskohteena eivät sen sijaan ole ne riidat, joissa tuomioistuin tekee ratkaisun selvitystä pyytämättä, eivätkä myöskään ne asiat, joissa sosiaalitoimi vahvistaa sopimuksen lapsen huollosta. Tutkimuksen tavoitteena on saada kokonaiskuva sosiaalitoimen rooleista huoltoriitojen selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana.

Huoltoriidat käydään vanhempien välillä, mutta niiden kohteena ovat alaikäiset lapset. Huoltoriidoissa astutaan kodin ja perheen maaperälle. Oikeudenalojen joukossa perheoikeus on se, joka varmimmin koskettaa kansalaisten arvoperustaa, perinteitä ja tunteita. Niitä koskettavat myös avioerot ja huoltoriidat, jotka heijastavat perhekäsitysten ja yhteiskuntakehityksen muutoksia. Huoltoriitojen väitetään vuosi vuodelta vaikeutuneen. Tästä kehityksestä saattaa kertoa myös tuomioistuinten sosiaalitoimelta pyytämien huoltoselvitysten määrän lisääntyminen. Huoltoselvityksiä tehdessään sosiaalitoimi sitä paitsi tulkitsee lapsen edun normia, joka velvoittaa etsimään yksittäisen lapsen parasta mahdollista etua, mutta samalla normityyppinä on avoin ja joustava erilaisille tulkinnoille.

Lapsenhuoltolaissa säädetään huollon järjestämistä koskevista ratkaisuvaihtoehdoista. Sosiaalitoimelle taas on säädetty useita lapsiperheitä ja lasten oikeudellisen aseman järjestämistä koskevia tehtäviä. Se vahvistaa LHL 8.1 §:n nojalla vanhempien välisiä sopimuksia sekä antaa LHL 16.1 §:ssä tarkoitettuja selvityksiä tuomioistuimille. Selvitystä tehdessään sosiaalitoimen on LHL 16.2 §:ssä tarkoitetulla tavalla autettava vanhempia sopimukseen. Sosiaalitoimella on myös avioliittolakisääntelyn perusteella velvollisuus toteuttaa perheasioiden sovittelua, jonka yhtenä sovittelukohteena ovat huoltokonfliktit.

Sosiaalitoimen ensisijaistehtävät määritetään julkisoikeuden piiriin kuuluvissa sosiaalioikeudellisissa laeissa. Noissa laeissa sosiaalitoimelle on yhteiskunnan intressissä säädetty perheen ja lasten hyvinvoinnin edistämis- ja suojaamistehtäviä. Sosiaalitoimen huoltoselvityksissä lapsenhuoltolaki ja avioliittolaki (234/1929) yksityisoikeudellisina lakeina kohtaavat sosiaalioikeudellisen

lainsäädännön. Huoltoriitojen selvitystyöhön kumuloituu sosiaalitoimessa useita yksityis- ja julkisoikeudellisia tehtäviä, jotka voivat vaikuttaa selvitysten valmisteluun ja sisältöön. Niissä tehtävissä, joissa hallinnollinen toimivalta on säädetty yksin sosiaalitoimelle, yhteiskunta on uskonut sen asiantuntemukseen.

Sosiaalitoimen rooli huoltoriitojen selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana on lapsenhuoltolain voimassaoloaikana ollut vilkkaan yhteiskunnallisen ja ammatillisen keskustelun kohteena. 1990-luvun puolivälissä lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittänyt toimikunta toivoi parannuksia muun muassa sosiaalitoimen menettelytapoihin ja ammattitaitoon kuulla lapsia.[1] Parannusta niihin toivottiin noihin aikoihin lisäksi useissa sosiaalihallinnollisissa kirjoituksissa. Kantaa sosiaalitoimen erilaisiin rooleihin otti 1990-luvun lopussa myös *Kirsti Kurki-Suonio* väitöskirjassaan. Hän totesi, että erityisesti ne hänen tutkimistaan huoltoselvityksistä, jotka oli tehty yhteistyössä asiantuntijan kanssa, olivat yleisvaikutelmaltaan varsin hyvätasoisia, kun taas selvitykset muutoin oli tehty ”yksittäisten työntekijöiden oman ammattitaidon varassa”.[2]

Jo ennen lapsenhuoltolain voimaantuloa tehtyjen tutkimusten perusteella tiedettiin, että sosiaalilautakuntien lausunnot lapsen huollosta olivat olleet todisteina keskeisiä ja että tuomioistuimet olivat noudattaneet selvityksissä tehtyjä ehdotuksia ”kumileimasimen tapaan”.[3] *Eva Gottberg* esitti saman käytännön jatkuneen 1990-luvun alkupuolen oikeuskäytännössä.[4] Tuomarintyössä tekemieni havaintojeni mukaan monet lakimiehet ainakin 1990-luvulla olivat sitä mieltä, että huoltoriidat tunneherkkinä ihmissuhdekonflikteina parhaiten sopivatkin sosiaalitoimen selvitettäviksi ja myös sen ratkaistaviksi.

Tuomarintyössä tiedetään myös, että sosiaalitoimen asiantuntemus usein oikeudenkäynneissä riitautetaan ja että sitä joudutaan punnitsemaan kilpailevaa asiantuntemusta vastaan. Aikaisempien tutkimustietojen perusteella toisaalta kuitenkin tiedetään, että selvitykset ovat saaneet ratkaisevan merkityksen tuomioistuinratkaisujen lopputuloksissa.[5] Sosiaalitoimen rooli huoltoriitojen tiedonhankkijana on oikeuskäytännössä muodostunut keskeiseksi, mutta samalla selvitystyön ongelmia, puutteita ja puolueellisuutta kohtaan on toistuvasti esitetty kritiikkiä.[6] Selvitysten tason ja sisällön ei ole katsottu vastanneen odotuksia ja sosiaalitoimen erilaiset roolit ovat hankaloittaneet selvitystyötä. Vaikka

---

1 Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 20 ja 30–35.

2 Kurki-Suonio 1999, s. 469–481 ja 520.

3 Helin 1974, s. 128 ja Niemivuo 1981, s. 132.

4 Gottberg 1992, s. 430. Ks. lähemmin sosiaalitoimen selvitysten menestymisestä ratkaisuperusteena alajakso VI.2.3.

5 Helin 1974, s. 128, Niemivuo 1981, s. 132 ja Kurki-Suonio 1999, s. 526–527.

6 Gottberg 1992, s. 438 ja Saksa 1993, erit. s. 155–204, Gottberg 1997, s. 100 sekä Me Naiset N:o 41/1997, s. 46–50. Ikäheimo, Sari – Ojala, Ari – Stranden, Bo: ”Kun vanhemmat riitelevät lapsesta, tulos on sattuman varassa”.

sosiaalitoimen työ koko maata ajatellen on ollut varsin kirjavaa, selvitysten on väitetty saaneen asiantuntijalausunnon arvon.[7] Kriittiset kommentit selvitystyötä kohtaan eivät ole tyrehtyneet 2000-luvulle tultaessakaan.[8]

Tässä esitettyjen esitietojen perusteella on syytä olettaa, että yksityis- ja julkisoikeudellisen säännösten rinnakkainen soveltaminen sosiaalitoimessa aiheuttaa ongelmia tuomioistuinten hankkiessa ratkaisumateriaalia huoltoriitojen ratkaisua varten.

1.2 LAPSEN HOLHOUKSESTA LAPSEN HUOLTOON

Lapsen huoltoa koskevista kysymyksistä säännellään lapsenhuoltolaissa. Oikeusjärjestelmässä laki kuuluu lapsioikeudelliseen sääntelyyn, mikä oikeussystemaattisesti on melko uutta. Aina 1970-luvun puoliväliin saakka lapsen oikeudellista asemaa koskeva sääntely kuului yleiseen perheoikeuteen.[9] Lapsen julkisoikeudellista huoltoa koskeva lainsäädäntö eli lastensuojelu puolestaan kuuluu entiseen tapaan julkisoikeuden piiriin.

Lapsenhuoltolakia edeltävänä aikana lapsen ja vanhempien välistä oikeussuhdetta käsiteltiin holhouksena ja sitä koskevat säännökset olivat holhouslaissa (34/1898), jossa ei varsinaisesti edes tunnettu huollon käsitettä. Holhous keskittyi lapsen omaisuuden hoitoon ja kuului ensisijassa perheen sisäisen päätösvallan piiriin. Huolenpito lapsesta ja päätöksenteko lapsen henkilöön liittyvistä asioista nähtiin omaisuuden hoidon liitännäisiksi. Holhouslaissa holhoojalle annettiin kuitenkin ohjeita lapsen kasvatusperiaatteista.[10] Lain tarkoituksena oli suojata avioliittoja ja perhevarallisuutta sekä vajaavaltaisen omaisuutta. Tästä syystä lapsen holhouksesta vanhempien erotessa säädettiin avioliittolain säännöksissä.[11] Avioliitossa syntyneet lapset olivat paremmassa asemassa kuin avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset.

1970-luvulla lapsioikeudellisen keskustelun keskeiseksi yhteiskunnalliseksi tekijäksi nousi perherakenteen muuttuminen. Avoliittojen määrä oli lisääntynyt, eikä avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten oikeudellista asemaa ollut syytä pitää aviolapsiin nähden eriarvoisena. Myös avioerojen ja erolasten määrä

---

7 Gottberg 1992, s. 430–433 ja Gottberg 1993, s. 426–427.

8 Hokkanen 2005, s. 53 huomauttaa, että osa hänen haastattelemistaan erovanhemmista epäili eksperttien tietämystä ja luotettavuutta käytyään pari kertaa ammattiauttajan puheilla. He pitivät sukulaisten ja ystävien keskusteluseuraa parempana kuin ammattiauttajien neuvoja.

9 Kurki-Suonio 1996, s. 282 mukaan lapsioikeus on muodostunut Suomessa perheoikeuden erityislohkoksi ja itsenäiseksi käsitteeksi 1970-luvulla, kun lapsen asemaa koskevaa lainsäädäntöä uudistettiin laajasti. Ks. myös Saarenpää 1999, s. 380, jossa perhe- ja jäämistöoikeuden esitetään koskevan muun muassa parisuhteita ja lapsen asemaa.

10 Savolainen 1984, s. 4–6.

11 Kurki-Suonio 1996, s. 281–282.

oli 1960-luvulta alkaen lisääntynyt.[12] Vähitellen 1900-luvun puolivälin jälkeen ja enenevästi 1970-luvulta lähtien lapsi alettiin nähdä entistä enemmän omana yksilönään kuin vanhempiensa oikeuksien kohteena. Yhteiskunnallisena pontimena lapsen huollon uudelleen sääntelylle pidettiin myös lapsen emansipoitumista.[13] Niin pian kuin lapsuuden ainutlaatuisuutta ihmisen elinkaaressa ryhdyttiin korostamaan, lapsen tunne-elämän sekä yksilöllisten tarpeiden ja taipumusten kunnioittaminen alkoivat heijastua huollon sisältöä koskeviin odotuksiin. Myös lapsen huoltosääntelyn erottaminen holhouksesta tuli ajankohtaiseksi.[14]

Lapsen oman määräämisoikeuden lisääntynyt merkitys haluttiin saada säädöstasolla näkyviin. Kysymys lapsen oikeuksista liittyi 1970-luvun yhteiskunnalliseen keskusteluun siitä, etteivät hallitusmuodon perusoikeudet koskeneet lasta.[15] Keskustelu pohjautui siihen, että lapsen aseman sanottiin määräytyvän viime kädessä vanhempien kautta.[16] Uudessa ajattelussa lapsi haluttiin hahmottaa perheenjäsenyydestä ja sukulaisuudesta erilliseksi, itsenäiseksi yksilöksi. Perheessä haettiin lapsen ja huoltajan tasa-arvoista vuorovaikutussuhdetta. Lapsen asemaa koskeva oikeudellinen keskustelu kiteytyi kysymykseksi lapsesta objektina ja subjektina.[17]

1970-luvulle tultaessa säädettiin useita lapsilakeja, joiden ideologiassa uudet näkemykset saivat sijaa. Voidaan sanoa, että 1970- ja 1980-luvun lapsilakien myötä lapsioikeus oikeudenalana näki päivänvalon.[18] Vuonna 1983 säädettiin lapsenhuoltolaki, jonka valmistelutyö oli kuitenkin aloitettu jo 1970-luvulla.[19] Edellä selostettujen tavoitteiden mukaisesti lapsenhuoltolaissa aviolasten ja avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asema syntyperän suhteen tasa-arvoistettiin, jolloin lapsen huollon avioliittokeskeisyys purkautui. Myös huolto ja holhous erotettiin toisistaan. Lisäksi lapsen oikeuksia ja etua korostavat elementit saivat ilmaisunsa lähinnä perus- ja ihmisoikeuksien pohjalta.

---

12 Lapsilainsäädännön taustasta Aarnio 1984, s. 7–15 ja lapsioikeuden kehityksestä Kurki-Suonio 1996, s. 281–286.

13 Helin 1996, s. 279 toteaa, että ajattelutapa, jossa huoltajan yksinmääräämisoikeus yleisellä tasolla kyseenalaistetaan, on saanut oikeuspoliittisessa keskustelussa tukevan jalansijan vasta 1970-luvulta alkaen.

14 Savolainen – Halme-Kauranen – Jaakkola 1982, s. 3–4.

15 Helin 1972, s. 1–9.

16 Jaakkola 1980, s. 24 ja 27 toteaa, että ”oikeudellinen lapsi” eli elämäänsä vanhempien kautta.

17 Ruotsissa keskusteltiin jopa lapsen oikeudesta erota vanhemmistaan ja lapsen itsenäisen aseman tunnustamisesta vanhempien avioerossa. Ks. SOU 1979:63, s. 83–96, Kurki-Suonio 1999, s. 321–322 ja Lahikainen – Strandell 1988, s. 135.

18 Saarenpää 1999, s. 384. Lapsilakien ytimeen eli 1970-luvun lapsipakettiin kuuluivat isyyslaki (700/1975), laki lapsen elatuksesta (704/1975), laki huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (523/1975) ja laki lapsen elatuksen turvaamisesta (122/1977).

19 Lapsilakien toisessa aallossa säädettiin vuonna 1979 laki lapseksiottamisesta (32/1979) sekä vuonna 1983 yhtä aikaa lapsenhuoltolain kanssa lastensuojelulaki (683/1983) ja holhouslain muutokset (368/1983). Ensin mainitun lain on uusi samanniminen laki (153/1985).

Lapsenhuoltolain säätäminen ajoittui samalle ajanjaksolle, jolloin muissakin Pohjoismaissa uusittiin huoltosäännöksiä. Parin viimeisimmän vuosikymmenen lapsioikeudellista kehitystä Pohjoismaissa voidaan yleisesti ottaen kuvata muutamilla yhteisillä piirteillä. Niihin kuuluu ennen muuta lasten oikeudellisen aseman yhdenvertaisuus- ja neutraalisuusperiaatteen hyväksyminen. Lisäksi lapsen huoltoa koskevat säännökset on irrotettu niiden välittömästä yhteydestä avioliittolakeihin, lapsen taloudellisen aseman sääntely on siirretty muihin lakeihin ja lapsen yksilöllisen äänen kuuleminen on saanut aikaisempaa suuremman merkityksen.[20]

1.3 HAJOAVA PERHE JA HUOLTORIITA

Perheen hajoaminen muokkaa sen asemaa ja suhteita syvällisesti. Hajoaminen heijastaa ajankohdan yhteiskunnallisia, moraalisia ja ideologisia virtauksia. Lapsiperheiden eronneisuusluvut ovat korkeita kaikissa Pohjoismaissa, kuten länsimaissa yleensäkin. Länsimaiset huoltoriidatkin ovat keskenään samantyyppisiä.[21] Niissä keskeisen sijan saavat emotionaaliset, sosiaaliset, kulttuuriset ja taloudelliset tekijät. Erojen lisääntymisen myötä yksinhuoltajaperheiden osuus kasvaa. Eronneisuuden kasvusta, perheen murroksesta ja perhevakauden järkkymisestä kannetaan yhteiskunnallista huolta. Erityisesti pikkulasten vanhempien eroalttius on ymmärretty vaaratekijäksi lapsille. Toisaalta uudenlaisten perhemuotojen katsotaan ilmaisevan kiintymyssuhteiden merkitystä ja sitä, että vanhemmat sitoutuvat perheen tehtävien hoitamiseen, joskin erilaisissa muodoissa kuin perinteisessä ydinperheessä.[22]

Silloin kun perhestabiliteetti erojen myötä murtuu, menetyksiä korvataan vahvistamalla vanhemmuutta. Tätä pyrkimystä ilmentää tavoite yhdenvertaistaa vanhempien huoltaja-asema. Tavoitteen yhteiskunnallisina perusteina on pidetty niitä tekijöitä, joiden on katsottu osoittavan miesten ja naisten tasa-arvoisempaa asemaa koulutuksessa ja työmarkkinoilla. Tavoitetta on perusteltu myös niillä psykologisilla syillä, jotka osoittavat sukupuolten yhtäläistä vanhemmuuskykyä ja lasten yhtäläistä tarvetta kumpaankin vanhempaan.

Vanhemmille asetetut elatus- ja kasvatustehtävät eivät lakkaa vanhempien erotessa tai muutoin asuessa erillään. Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus sekä elatus on järjestettävä perheen erillään asuessakin.[23] Eroperheissä

---

20 Ruotsissa Agell 1998, s. 524–527 ja Singer 2000, s. 80–87, Norjassa Koch 2000 s. 9. Ks. lisäksi yhteispohjoismaisesta tarkastelusta Danielsen 2003, s. 40–45 (Generelle tendenser i nordisk lovgivning).

21 Kurki-Suonio 1999, s. 4.

22 Agell 1998, s. 519–520 ja 527, Jallinoja 2000, s. 187–198 ja Litmala 2003b, s. 4.

23 Avioliittolakikomitean mietintö I 1972 , s. 162 arvioitiin silloin voimassa ollutta järjestelmää toteamalla, että avioero ei lakkauta avioliiton yhteiskunnan kannalta tärkeitä tehtäviä eli per-

järjestetään uudelleen vanhempien oikeuksia ja tehtäviä lapsiin nähden ja luodaan uudenlaisia vanhemmuusmalleja.[24] Järjestelyn piiriin kuuluvat vanhemmuuden tunnesuhde, lasten huolenpitotyö, kasvattaminen ja taloudellinen vastuu. Vanhemmilta edellytetään sitoutumista tehtävien uudelleenjärjestelyyn. Parisuhteen päättyminen ei vapauta vanhemmuudesta. Lapsenhuoltolaissa lähtökohtana pidetään sitä, että vanhemmuuden hyvä hoitaminen edellyttää vanhempien yhteistoimintaa. Vaikka vanhemmat eivät haluakaan elää yhdessä, alaikäisten lasten hoito, asuminen ja oikeudellisista asioista päättäminen vaativat vanhempien toimia joko yhdessä tai erikseen. Yhteiskunnan tehtävä on muotoilla uutta oikeustilaa vanhempien kesken.

1.4 LYHYESTI HUOLLON OIKEUDELLISESTA JÄRJESTÄMISESTÄ

Huollon järjestäminen on normitettu lapsenhuoltolaissa. LHL 3.1 §:n mukaan lapsen huoltajia ovat lapsen vanhemmat tai henkilöt, joille lapsen huolto on uskottu. LHL 6.1 §:n mukaan vanhemmat, jotka ovat lapsen syntyessä avioliitossa, ovat yhdessä lapsen huoltajia. Jos taas vanhemmat eivät ole avioliitossa keskenään, huolto määräytyy lapsen äidille, mutta isä voi tulla lapsen huoltajaksi, jos lapsen isyys isyyslaissa (700/1975) säädetyllä tavalla vahvistetaan, ja huoltajuudesta vahvistetaan sopimus sosiaalilautakunnassa tai asiasta päätetään tuomioistuinratkaisulla. Lapsen vanhemmat saavat tehdä LHL 7 §:ssä tarkoitetun sopimuksen huollosta. Sopimusvallan rajat on määritelty LHL 5 §:ssä säädetyn huoltajien yhteistoimintavelvoitteen mukaisesti. Huollon lisäksi vanhemmat voivat sopia lapsen asumisesta. Sopimukset vahvistetaan LHL 8.1 §:ssä tarkoitetulla tavalla sosiaalitoimessa, joka kuitenkaan ei voi vahvistaa LHL 9.3 §:ssä tarkoitettuja huoltajien työnjakomääräyksiä. Niillä tarkoitetaan määräyksiä huoltajien tehtävistä, oikeuksista ja velvollisuuksista.

Jos vanhemmat eivät pääse sopimukseen lapsen huollosta ja asumisesta tai jos he vaativat työnjakomääräyksiä taikka jos sosiaalilautakunta on kieltäytynyt vahvistamasta heidän sopimustaan, tuomioistuimen on määrättävä huolto LHL 9 §:ssä säädetyistä vaihtoehtoista. Niihin kuuluvat myös tapaukset, joissa huolto vanhempien ohella tai sijasta uskotaan yhdelle tai useammalle henkilölle. Aikaisempaa sopimusta tai päätöstä voidaan LHL 12 §:ssä tarkoitetuin edellytyk-

---

heen elatuksen turvaamista ja lasten huoltoa. Avioliiton muina tehtävinä lueteltiin kiintymyksen tunnetuki, seksuaalisten tarpeiden tyydyttäminen sekä tasapainoisen ja turvallisen kasvuympäristön luominen lapsille. Niiden katsottiin tulevan avioliitossa yleensä kauttaaltaan joko yhtä hyvin tai yhtä huonosti täytetyiksi. Tuloksen nähtiin riippuvan ratkaisevasti puolisoiden kyvystä ja halusta täyttää yhteiselämään liittyvät tehtävät, toisaalta perheen taloudellisista ja sosiaalisista oloista.

[24] Ayalan – Flasher 1997, s. 20.

sin muuttaa joko sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella tai tuomioistuimen ratkaisulla.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on LHL 10.1 §:n mukaan ratkaistava ennen muuta lapsen edun mukaisesti. Ratkaisussa on myös otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja kiinnitettävä huomiota siihen, miten huolto ja tapaamisoikeus parhaiten toteutuvat vastaisuudessa. Lapsen edulla tarkoitetaan kussakin tapauksessa kunkin yksittäisen lapsen etua. Tämän tavoitteen toteuttamiseksi huoltoratkaisut eivät saa oikeusvoimaa, vaan ne ovat lapsen tilanteen mukaan muutettavissa. Joustavuus on kuitenkin samalla riitelevien vanhempien käsissä kaksiteräinen miekka. Pahimmillaan olosuhteiden muuttumiseen vedotaan aina uudelleen koko lapsen alaikäisyyden ajan.[25]

1.5 TILASTOTIETOJA HUOLTORIIDOISTA JA SOSIAALITOIMEN SELVITYKSISTÄ

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien riitojen kokonaismäärästä ei ole saatavissa täsmällisiä tilastotietoja. Se kuitenkin tiedetään, että varsinaisasioina käsiteltävien riitojen määrä on viimeisimmän kymmenen vuoden ajan ollut radikaalissa nousussa, kun taas avioeron liitännäisvaatimusten laskussa.[26] *Marjukka Litmalan* helsinkiläisavioeroja koskevan tutkimuksen perusteella yhdeksän kymmenestä avioeron liitännäisvaatimuksista koski lasten huoltoa, asumista tai tapaamisoikeutta ja loput muita avioeroon liittyviä oikeudellisia kysymyksiä.[27] Valtakunnallisessa tilastossa vaatimusten voidaan olettaa jakautuvan vastaavalla tavalla.

Huoltoriitojen varsinaisasioihin kuuluvat kaikki muut kuin liitännäisvaatimuksina esitetyt hakemukset, joissa pyydetään huollon ensi- tai muutosratkaisua.[28] Niiden vuosittainen määrä selviää oikeustilastoista. Täsmällisen kokonaismäärän puuttuminen johtuu siis siitä, ettei huoltoon ja tapaamisoikeuteen kohdistuvia liitännäisvaatimuksia tuomioistuinten diariointijärjestelmässä erikseen yksilöidä omaksi tilastoryhmäksi.[29] Seuraava taulukko 1 ilmaisee eriteltynä avioeron liitännäisvaatimusten ja varsinaisasioina vireille tulleiden huolto- ja tapaamisriitojen vuosittaisen määrän viimeisimmältä 10 vuodelta. Liitän-

---

25 Gottberg 1997, s. 24.

26 Litmala 2004, s. 247.

27 Litmala 2001, s. 23.

28 Käytännössä esiintyy esimerkiksi tapauksia, joissa vanhemmat jätettyään avioeron yhteydessä lasten tapaamisoikeuden vapaaksi ja vahvistuttamatta siitä sopimusta sosiaalitoimessa, vaativat myöhemmin asiassa päätöstä.

29 Liitännäisvaatimuksia ovat AL 31 §:n mukaan avioeroa tai yhteiselämän lopettamista koskevan asian yhteydessä esitetyt vaatimukset puolison elatusavusta, lapsen huollosta tai tapaamisoikeudesta sekä muista avioeroa tai yhteiselämän lopettamista koskevista kysymyksistä.

näisvaatimusten määrä on merkitty taulukkoon arvioituna eräitten indikaattoreiden perusteella.[30] Samasta taulukosta selviää myös sosiaalitoimen valmistelemien selvitysten määrä.

Taulukko 1. Huolto- ja tapaamisriitojen sekä sosiaalitoimen selvitysten määrät vuosina 1995–2004.

Vuosi	Varsinais-asiat	Liitännäis-vaatimukset arvioituna	Sosiaalitoimessa tehdyt huolto-selvitykset
1995			786
1996	1161	4322	732
1997	1363	4187	791
1998	1379	3963	826
1999	1457	3766	984
2000	1529	3536	854
2001	1579	3122	887
2002	1695	2652	1074
2003	1812	2312	965
2004	2217	2086	971

Taulukosta voidaan siis havaita, että liitännäisvaatimuksina vireille tulleiden huolto- ja tapaamisasioiden osuus on merkittävästi vähentynyt, kun taas varsinaisasioina vireille tulleiden määrä on vastaavasti kasvanut. Tilastoista ei selviä, mikä määrä vaatimuksista koskee huoltomuotoa ja asumista, mikä taas pelkästään tapaamisoikeutta. Tilastoista ei myöskään ilmene, kuinka suuri osa liitännäisvaatimuksista tai varsinaisasioista on lopulta muuttunut riitaisiksi.[31]

Kuten taulukosta 1 voidaan havaita, sosiaalitoimen selvityksiä pyydettiin 1990-luvun viimeisellä puoliskolla kiihtyvällä tahdilla vajaasta 800 selvityksestä lähes 1000 selvitykseen vuodessa. Sen sijaan 2000-luvun alkuvuosina sel-

[30] Yleisissä alioikeuksissa loppuun käsitellyistä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevista asioista vuosilta 1995–2004 tiedot on kerätty Oikeustilastollisista vuosikirjoista 1996–2005 sekä selvityksiä koskevat tiedot Stakesin ylläpitämistä tilastotiedoista Sosiaalitoimen selvitykset vuosilta 1995–1999 ja 2000–2004. Liitännäisvaatimusten määrä on arvioitu lähtemällä liikkeelle siitä tutkimustiedosta, että ensinnäkin joka neljännessä avioerossa esitetään liitännäisvaatimuksia ja toiseksi siitä, että liitännäisvaatimuksista enimmillään noin 90 prosenttia koskee lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta. Niiden avioerojen määrä, joiden yhteydessä on tuomioistuimessa esitetty liitännäisvaatimuksia, ilmenee tilastokeskuksen oikeustilastoista. Ks. liitännäisvaatimusten määrän arviointiperusteista Litmala 2001, s. 23 ja Litmala 2004, s. 247.

[31] Oikeustilastollisen vuosikirjan 1998 mukaan vuonna 1997 alioikeuksissa käsiteltiin 4 652 avioeroasiaa liitännäisvaatimuksin. Näistä kuitenkin jäi sillensä tai raukesi 1 046 hakemusta. Ks. myös Jaakkola 2002, s. 884 vaatimusten riidattomuudesta.

vitysten pyytäminen on vaihdellut 850 selvityksestä lähes 1100 selvitykseen. Nämäkään tilastot eivät osoita tuomioistuimissa riitautuneina pysyneiden huoltoasioiden koko määrää.[32] Osa vanhemmista palaa kesken oikeudenkäynnin asumaan yhteen luopuen vaatimuksista ja osa saavuttaa sopuratkaisun. Selvitysten määrästä puuttuvat luonnollisesti ne tapaukset, joissa vanhemmat ovat päässeet sopimukseen selvitystyön kuluessa samoin kuin ne tapaukset, jotka tuomioistuimet ovat ratkaisseet sosiaalitoimen selvitystä pyytämättä.

Useissa eri tietolähteissä on arvioitu, tosin hieman vaihdellen, että huolto- ja tapaamiskysymyksistä asianosaisten kesken riitautuu 5–10 prosenttia.[33] Tämä arvio vastaa muissa Pohjoismaissa ja eräissä muissa läntisissä maissa esitettyjä käsityksiä riitautuneiden asioiden osuudesta.[34] Prosenttiosuus vastaa tuomioistuinsosiologisissa tutkimuksissa tehtyä havaintoa, että ylipäätään vain noin 5 prosenttia kaikista konflikteista päätyy tuomioistuinkäsittelyyn.[35] Riitautumisarvion perusteella tiedetään joka tapauksessa, että lasten huollosta riitelevät vanhemmat kuuluvat pieneen vähemmistöön, kun taas ehdoton enemmistö vanhemmista päätyy sopuratkaisuun.

Arvio 90–95 prosentin sopimustasosta ei silti aina ennakoi lapsen kannalta suotuisaa tulevaisuutta. Vaikka syitä siihen, että jopa kolmasosa erolapsista ei tapaa muualla asuvaa vanhempaa lainkaan tai tapaa häntä erittäin harvoin, on lukuisia, voidaan sopimuksen vahvistamismenettelynkin olettaa vaikuttavan asiaan.[36] Toisaalta myös riidan tuloksena saatetaan päästä toimiviin käytäntöihin. Pelkkien prosenttiosuuksien perusteella ei saada näkyviin huoltoriitojen keskenään erilaista luonnetta, eikä voida arvioida niiden ratkaisemisen edellyttämää keinovalikoimaa. Numerotiedot eivät myöskään valaise kysymystä, millaisissa tapauksissa sosiaalitoimen selvitys tarvitaan ja mistä syistä, eivätkä myöskään sitä, olisiko sama lopputulos saavutettu ilman selvitystäkin.

---

32 Aaltonen 2000b, s. 1322 esittää keräämiensä tietojen perusteella, että vuonna 1998 Helsingin käräjäoikeudessa sopuratkaisuun oli päädytty 250 perheasian kokonaismäärästä 138 tapauksessa ja vuonna 1999 taas 188 määrästä 81 tapauksessa. Ks. vastaavasti HE 114/2004, s. 10, jonka mukaan puolet tuomioistuimissa käsitellyistä huoltoasioista on riitaisia.

33 Taskisen 1993, s. 8 mukaan vaikeiden riitajuttujen osuus on 4 prosenttia, kun taas Nieminen Jussi 1990, s. 71 arvioi, että noin 10 prosenttia kaikista eroavista pariskunnista vie asian oikeuteen. Litmala 2004, s. 249 esittää osuudeksi 4–5 prosenttia ja HE 114/2004, s. 10 osuudeksi arvioidaan noin 10 prosenttia.

34 Ks. 5–10 prosentin määristä Sandberg 1990, s. 16. Samoin Koch 2000, s. 16 ja 23, jonka mukaan vastaavia lukuja on raportoitu USA:ssa, Saksassa ja eräissä muissa maissa. Tietoa vahvistaa SOU 1995:79, s. 125 Australian osalta.

35 Ervasti 2001, s. 14–15.

36 Jaakkola – Säntti 2000, s. 37–38. Ks. myös Jaakkola 2002, s. 883.

1.6 OIKEUSKÄYTÄNTÖÄ JA AJANKOHTAISKYSYMYKSIÄ

Edellisissä alajaksoissa esitetyt tiedot antavat taustakuvaa sosiaalitoimen tehtävistä ja rooleista huoltoriidoissa. Perustellakseni lähemmin huoltoriitojen tutkimustarvetta, luon lyhyen katsauksen huoltoriitojen käsittelyyn tuomioistuimissa ja lapsenhuoltolain voimassaoloaikana annettuihin ennakkoratkaisuihin.

Jos sosiaalitoimen selvitystyön väitettiinkin 1990-luvulla pysyneen lapsenhuoltolain voimaantuloa edeltäneessä tilassa, tilanne ei ollut sama tuomioistuinprosessissa. Vuonna 1993 nimittäin astuivat voimaan uudet oikeudenkäyntimenettelyä koskevat säännökset, jotka muuttivat ratkaisevasti riita-asioiden käsittelyä. Joskin säännösten soveltamiskäytännöt huoltoriitojen käsittelyssä alkuun vaihtelivat, ryhdyttiin uudistuksen tapahduttua monissa käräjäoikeuksissa heti lain voimaantulon jälkeen noudattamaan riita-asiain menettelyä muun muassa järjestämällä huoltoriidoissakin valmisteluistunto, johon vanhemmat osallistuivat henkilökohtaisesti, jossa kartoitettiin riidan kohdetta ja etsittiin sovintoratkaisuja.[37]

Toisaalta oikeuskirjallisuudessa esitettiin, että 1990-luvun oikeuskäytännössä tuomioistuimet ohjasivat ja täydennyttivät vain harvoin sosiaalitoimen selvitystyötä. Huoltoriitojen käsittely, sosiaalitoimen selvitystyö mukaan luettuna, vei kohtuuttoman pitkän ajan. Erääksi ongelmaksi *Eva Gottberg* näkikin sen, että lapsen tilanne oli koko selvitystyön ajan epävarma ja että viivytys muodostui riskiksi oikeusturvan toteutumiselle. [38] Tämä päätelmä pitää nähdäkseni sisällään myös sen, että selvitystyö pitkään viipyessään tosiasiassa vahvisti vakiintuneen asumisen pysymistä ennallaan.

Kuten edellä on todettu, lapsenhuoltolaissa on yksittäisen lapsen edun varmistamiseksi avattu laajat mahdollisuudet erilaisille ratkaisuvaihtoehdoille. Lapsenhuoltoasioiden oikeuskäytäntö on pääasiassa alioikeuskäytännön varassa. Korkein oikeus antoi 1980- ja 1990-luvuilla muutamia ennakkoratkaisuja lain soveltamisesta. Ratkaisuista 1980-luvulla annetut koskivat prosessuaalisia kysymyksiä ja huoltajan määräämistä lapsen vanhemman kuoleman vuoksi tai huostaanoton aikana.[39] Kannanotot ovat periaatteellisesti tähdellisiä, mutta niitä koskevat kysymykset kuitenkin oikeuskäytännössä verraten harvinaisia.

Seuraavan vuosikymmenen ennakkotapauksissa oli kysymys ajankohtaisesta vuoroasumisesta ja siihen liittyvästä elatusavusta. Uusi vuoroasumista koskeva

---

37 Ks. Aaltonen 2000b, s. 1321 Helsingin käräjäoikeuden käytännöistä.

38 Gottberg 1993, s. 427–428.

39 KKO 1987:82 (tuomioistuimen toimivalta / huostaanotetun lapsen huolto), KKO 1988:29 ja KKO 1988:53 (lapsen huolto / huollosta määrääminen vanhemman kuoleman johdosta) ja KKO 1986 II 104 (lapsen huolto, asuinpaikasta määrääminen / ennenaikainen vaatimus lapsen asumisesta).

ratkaisu annettiin myös 2000-luvun alussa.[40] Sosiaalitoimen vireillepanoroolia sivuttiin yhdessä ja selvityksen valmistelutehtävää toisessa 1990-luvulla annetussa prejudikaatissa.[41] Huoltomuodon valinnan rinnalle nousivat ajankohtaiskysymyksiksi LHL 9.3 §:ssä tarkoitettu huoltajien tehtävien jakaminen ja huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeus. Ennakkoratkaisu huollosta erotetun vanhemman oikeudesta saada viranomaiselta tietoja lasta koskevista asioista saatiin 2000-luvun alkupuolella.[42]

Lasten asumista koskevassa päätöksenteossa tärkeä oikeudellinen kysymys on status quon eli vakiintuneelle asumiselle annettu merkitys. Siihen taas vaikuttavat väliaikaismääräykset. Niiden käsittelystä sekä vaadittavasta näyttö- ja ratkaisukynnyksestä puolestaan vallitsee oikeuskäytännössä erilaisia näkemyksiä. Lapsen mielipiteen selonotto ja merkitys ratkaisuissa saa painoarvoa erityisesti asumisesta päätettäessä. Lapsen kuulemisen menettelytavoista ja painoarvosta yhtäältä sosiaali- ja terveydenhuollossa ja toisaalta oikeudellisessa toiminnassa vallitsee erilaisia käsityksiä. Ennakkoratkaisuja, joissa on otettu kantaa lapsen mielipiteen selvittämiseen ja merkitykseen on ilahduttavasti saatu 2000-luvun alkuvuosina, mutta niitä ei ollut olemassa vielä 1990-luvulla. Ratkaisuista saadut oikeusohjeet eivät silti ole poistaneet tarvetta selvittää lapsen kuulemista ja mielipiteen merkitystä lähemmin.[43]

Kaikkiin huoltoriitojen oikeudellisiin ongelmiin ei lapsenhuoltokirjallisuuden ja ennakkoratkaisujen avulla ole saatu tulkinta-apua. Erityisen vaikeasti ratkaistaviksi ovat oikeuskäytännössä osoittautuneet kroonistuneet riidat, joilla on pitkä prosessihistoria.[44] Tuomarin työssä saadun näkemyksen perusteella pidän sekä menettelyn että ratkaisun kannalta vähintään yhtä ongelmallisina tasapeliriitoja. Ensimmäisessä ryhmässä pääasiallisena riitakysymyksenä on tapaamisoikeuden lisäksi huoltajakyvyn ja sopivuuden arviointi, jälkimmäisessä ryhmässä taas se, kumman vanhemman luona lapsen tulee asua. Nämä kysy-

---

40 KKO 1992:132 (lapsen huolto ja tapaamisoikeus / uuden selvityksen pyytäminen), KKO 1995:72 (vårdnaden om barn och umgängesrätt, motivering av dom / lapsen asuminen), KKO 1997:201 (lapsen huolto ja tapaamisoikeus / laaja tapaamisoikeus ja elatusapu) ja KKO 2001:140 (jaettu vanhemmuus ja lapselle maksettava elatusapu).

41 KKO 1992: 132 (lapsen huolto ja tapaamisoikeus / uuden selvityksen tekeminen) ja KKO 1998:66 (lapsen huolto ja tapaamisoikeus, puhevalta / vireillepano-oikeus huoltajan kuoleman jälkeen huostaanotetun lapsen huollosta).

42 KKO 2003:7 (tiedonsaantioikeus).

43 KKO 2001:110 (lapsen huolto/ äidin kuoleman jälkeen vaille huoltoa jääneiden lasten toivomukset huollosta), KKO 2004:76 ja KKO 2004:129 (lapsen palauttaminen / lasten mielipiteet palauttamisesta toiseen maahan, jossa lapsilla oli asuinpaikka), KKO 2004:118 (lapsen huolto- ja tapaamisoikeus / 4-vuotiaan lapsen tahto tapaamisoikeuden toteuttamisesta). Ks. lisäksi KKO 2004:79 (lasten mielipiteiden selvittämistä koskevan sosiaalilautakunnan muistion asianosaisjulkisuus).

44 Kroonistuneista riidoista kirjoittaa Gottberg-Talve 1991, s. 447. Ks. myös Isätoimikunnan mietintö 1999, s. 55, jossa todetaan Jussi Niemisen tutkimuksen perusteella, että noin viideosa eroperheistä kuuluu ryhmään, jossa vanhempien selvittely ”ei näytä johtavan mihinkään”, vaan ongelmat pysyvät elossa ja ratkaisemattomina.

mykset ovat myös sosiaalitoimen selvitettävinä ja arvioitavina. Kummassakin ryhmässä selvitystyötä on kritisoitu puutteelliseksi ja puolueelliseksi.

Riitaisimpien riitojen ryhmässä lasten kaappaukset, tapaamissabotaasit, seksuaalinen hyväksikäyttö, komplisoituneet monikulttuuriset konfliktit ja lasten oirehtiminen kysyvät riitoja käsitteleviltä vahvaa asiantuntemusta, jonka hallitsemisesta kuitenkin oikeuskäytännössä vallitsee ristiriitaisia käsityksiä. Sosiaalitoimen resursseja tehdä selvityksiä on moitittu puutteellisiksi ja kummassakin mainitussa riitaryhmässä esitetään enenevässä määrin sosiaalitoimen selvitysten kanssa kilpailevia asiantuntijalausuntoja.[45]

Asiantuntemuksen tarpeellisuus ja saatavuus ovat siis nousseet merkittäviksi kysymyksiksi oikeuskäytännössä. Samanaikaisesti tuomarit ovat aikaisempaa enemmän ryhtyneet pohtimaan, missä määrin tuomioistuimen menettelytavoilla, asianhallinnalla ja selvitystyön seurannalla voitaisiin ohjata tarkoituksenmukaisen ratkaisumateriaalin hankintaa. Keskustelua selvitysten tarpeellisuudesta ja käyttöalasta sekä selvitystyön kohtuuttoman pitkästä ajasta ja informaation korvattavuudesta on yhä enemmän käyty myös tuomioistuimissa.[46]

Sovinnon edistämistyö on raivannut näkyvästi tietään huoltoriitojen ratkaisukäytäntöihin tuomioistuimissa, mutta käsitykset sovittelutyyppisen menettelyn tarjoamisesta, sen ajankohdasta ja tarkoituksenmukaisuudesta erilaisissa huoltoriidoissa eivät vielä ole kovinkaan vankasti jäsentyneet. Vaihtoehtoisista sovittelumenetelmistä käydään keskustelua ja laki riita-asioiden sovittelusta tuomioistuimissa (663/2005) tuli voimaan vuoden 2006 alussa.

---

45 Gottberg-Talve 1991, s. 448, alav. 8, jossa huomautetaan lapsipsykiatrian ja lapsipsykologian asiantuntijoiden käytön lisääntyneen riitaisissa prosesseissa.

46 Aaltonen 2000a, s. 381 ja Liikamaa 2005, s. 34.

2 Tutkimusaineisto ja -tapa

2.1 AINEISTOT

2.1.1 Lähdetiedot ja tutkimusaineiston valinta

Edellisessä alajaksossa esittelin eräitä huoltoriitojen kysymyksiä, joista oikeuskäytännössä tarvitaan tutkimustietoa. Huoltoriitojen käsittelyssä, tiedonhankinnassa ja lapsen edun tulkinnassa esiintyy lukuisia muitakin ongelmia, jotka eivät ratkea tutkimalla pelkästään lainopillista kirjallisuutta. Vastaavasti myöskään sosiaalitoimen selvitystyön menettelylliset kysymykset, jotka ovat pitkälti työkäytäntöjen varassa, eivät saa lisävalaistusta lainopillisia lähteitä tutkimalla. Tästä syystä on perusteltua tutkia empiiristä aineistoa. Koska tutkimuskohteena ovat sosiaalitoimen selvitykset huoltoriidoissa, tarjoaa alioikeusaineisto runsaimman materiaalin.[47] Hankkimalla käyttöön sosiaalitoimen selvitykset ja oikeudenkäyntiaineistot on saatavissa runsaasti tietoa niistä kysymyksistä, joiden tutkimustarvetta olen edellä esitellyt.

Joskaan alioikeusratkaisut eivät kuulu oikeuslähteisiin, niitä voidaan käyttää oikeudellisen arvioinnin oikeuslähteinä etenkin tulkintasuosituksiin pyrittäessä. Koska huoltoriitojen ratkaisut lapsen edun ratkaisukriteeriä sovellettaessa muodostuvat poikkeuksellisen kasuistisiksi, korkeimman oikeuden ratkaisuista ei ole saatavissa yhtä laajaa kokonaiskuvaa kuin suurehkoa joukkoa alioikeusratkaisuja tarkastelemalla.[48]

Tuomioistuintilaston perusteella on tiedossa, että 1990-luvun loppuvuosina vain noin 15 prosenttia varsinaisasioina alioikeudessa ratkaistuista huoltoriidoista oli muutoksenhaun kohteena.[49] Suuri enemmistö jutuista jäi siis alioikeusratkaisun varaan. Tämä tieto puoltaa sitä, että sosiaalilautakunnan asemaa ja tehtäviä selvityksen tekijänä tarkastellaan alioikeusaineiston avulla. Tutkimusaineistoksi päätin hankkia riittävän määrän huoltoriitojen oikeudenkäyntiasiakirjoja käräjäoikeuksista. Tutkimustyön empiirisen aineiston juttumääränä pidin 150 tapausta tilastollisesti edustavana. Koska tutkimusmateriaalina on laaja empiirinen aineisto, selostan myös tutkimusaineiston hankkimista. Perus-

---

47 Dahlstrand 2004, s. 146 selostaa tarvetta ja perusteita käyttää laajaa alioikeusaineistoa lapsen kuulemista koskevan väitöskirjan tutkimusmateriaalina.

48 Dahlstrand 2004, s. 146. Vrt. Kurki-Suonio 1999, s. 497, jossa kirjoittaja selostaa empiirisen tutkimusaineistonsa perustuneen ratkaisuihin siitä syystä, että riitaisia alioikeusratkaisuja oli vaikea löytää tarpeellinen määrä.

49 Oikeustilastolliset vuosikirjat 1996–2000 vuosilta 1995–1999 käräjäoikeuksissa varsinaisasioina ja hovioikeuksissa hakemusasioina ratkaistuista lapsen huoltoa koskevista asioista.

teensa menettely saa siitä, että tutkimusmetodi on jäljempänä kerrottavin tavoin osittain sosiologinen.

Alioikeusdiaareiden perusteella ei ilman suurta vaivaa olisi ollut saatavissa esiin sellaisia riitautuneita tapauksia, joissa tuomioistuin oli pyytänyt sosiaalitoimen selvityksen. Sitä paitsi diaareiden seulominen olisi edellyttänyt kunkin valitun tuomioistuimen arkiston manuaalista läpikäymistä. Se taas olisi merkinnyt kohtuutonta ja epätuottavaa työtä. Seulontapalvelun saamista alioikeuksista ei ollut kohtuullista edellyttää. Näistä syistä päätin hankkia ratkaisujen lähdetiedot pyytämällä otantaan valitsemistani sosiaalilautakunnista lähdetiedot niiden huoltoriidoissa vuonna 1997 antamista selvityksistä.[50] Näin saatujen lähdetietojen perusteella sain selville niiden asioiden diaarinumerot, joilla vireillä olleet huoltoriidat oli käräjäoikeuksissa käsitelty.

Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen (Stakesin) koko maata koskevista vuositilastoista ei ollut tutkimusta aloitettaessa saatavissa kuntakohtaista tietoa. Tästä syystä hankin perustiedot Stakesin vuosilta 1994-1997 julkaisemattomista tilastoista.[51] Ne koskivat selvityksiä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta lääneittäin / maakunnittain ja kunnittain.[52] Niistä saattoi havaita, että annettujen selvitysten määrissä peräkkäisinä tarkasteluvuosina esiintyi vain vähän kuntakohtaista vaihtelua. Tutkimusmateriaaliksi valitsin tiedot vuoden 1997 selvityksistä, koska oletin, että noissa tapauksissa asian käsittely kaikissa oikeusasteissa olisi saatu päätökseen tutkimustyön tekemiselle alun perin suunnitellussa ajassa.[53] Kuten taulukosta 2 ilmenee, yli puolet sosiaalilautakunnista ei ollut vuonna 1997 tehnyt yhtään selvitystä ja kolmanneksessa niitä oli tehty vain yksi tai kaksi.

---

50 Siitä huolimatta, että tilastojen mukaan selvityksiä oli pyytämissäni lautakunnissa vuonna 1997 tehty, osa niistä ilmoitti, ettei sellaisia todellisuudessa ollut ja antoi lähdetiedot joko vuonna 1996 tai 1998 tehdyistä selvityksistä. Näiden tietojen perusteella hyväksyin tutkimukseen yhteensä 14 selvitystä.

51 Stakesin laatimat tilastot vuosilta 1994–1997.

52 Kun Stakesin tilastoissa oli ilmoitettu myös lautakuntien toisille lautakunnille selvityksen tekemistä varten antamat lausunnot, päätin pyytää myös tiedot niistä. Mikäli oikeudenkäyntiaineisto on saatu tällaisen ”lausunnon” perusteella tutkittavaksi, on sitä tutkimuksessa käsitelty normaaliin tapaan sosiaalitoimen selvityksenä.

53 Alun perin tutkimus oli tarkoitettu lisensiaatin tutkimukseksi ja valmistui suunnitelman mukaan esilukuun keväällä 2001. Työ laajeni vuonna 2002 väitöskirjaan tähtääväksi.

Taulukko 2. Sosiaalitoimen selvitysten määrä kuntakohtaisesti vuonna 1997.

Kuntia /vuosi	**1997**
0	225
1	97
2	48
3–5	50
6–10	17
11–15	5
16–20	4
21–30	2
31–40	-
41–50	1
Yli 50	1
Ei tilastotiet.	6
Kuntia yht.	**456**

Stakesin tilastoissa kunnat oli luokiteltu kaupunkimaisiin, taajaan asuttuihin ja maaseutumaisiin. Luokittelussa taajaan asuttuja kuntia olivat maaseutumaiset pikkukaupungit. Eniten selvityksiä oli tehty suurimmissa kaupungeissa ja vähiten pienissä maaseutumaisissa kunnissa. Tutkimuskuntien valinnan tein niin, että niitä jakautui kaikkiin kolmeen luokkaan. Yhteensä tutkimukseen valikoitui 34 kuntaa, joista 5 kuului kaupunkimaisiin, 6 taajaan asuttuihin ja 21 maaseutumaisiin kuntiin. Valintakriteerinä oli myös tapausten jakautuminen kaikkiin hovioikeuspiireihin. Suurista kaupungeista olisin halunnut saada tutkimukseen myös Tampereen, mutta sen tilastot osoittivat kaikilta tarkastelemiltani vuosilta nollaa.[54]

Aivan tasaista jakaumaa kuntatyyppien ja hovioikeuspiirien kesken en tavoitellut. Sen paremmin väestöpohja kuin tapauksetkaan eivät tästä syystä jakaantuneet tasaisesti niiden kesken. Tapausten lukumääräinen painopiste on suurissa kaupungeissa, mutta toisaalta taas niiden kuntien osuus, joissa selvityksiä annettiin vain muutama vuodessa, on aineistossa merkittävä. Pikkukuntien huo-

[54] Myöhemmin ilmeni, että tilastotieto Tampereelta, joka oli jo jäänyt tutkimuksen ulkopuolelle, ei pitänyt paikkaansa.

mattavaa osuutta pidin tärkeänä, jotta tutkimuksella saataisiin tietoa, millaisia selvityksiä annetaan niissä kunnissa, joissa selvitettäviä huoltoriitoja on hyvin harvakseltaan.

2.1.2 Perusaineisto ja sen hankinta

Syksyllä 1998 hain yhdessä ohjaajani professori *Eva Gottbergin* kanssa tutkimuslupaa sosiaali- ja terveysministeriöltä. Lupa annettiin 27.11.1999. Sen jälkeen laadimme aineistopyyntöä koskevan kirjeen sosiaalilautakunnille. Lähetin 3.12.1999 allekirjoittamamme kirjeen ja siihen liitetyn tutkimuslupapäätöksen tutkimuskuntien sosiaalilautakunnille.

Lopullisen aineiston koostuminen kuntatyypeittäin ja hovioikeuspiireittäin ilmenee liitteestä 1**.** Kaikkiaan tapausmääräksi kertyi suunnitellut 150. Niistä muutoksenhaun kohteeksi päätyi 32 sellaista juttua, joissa hovioikeusratkaisu koski tämän tutkimuksen teemoja. Valituksia oli tehty useammassakin jutussa, mutta osa niistä koski sellaisia teemoja, jotka eivät olleet tutkimuskohteena, eli lasten elatusapua, pesänjakajan määräämistä tai muita liitännäisvaatimuksia. Tarkastelun kohteena olevista jutuista 106 ratkaistiin pääkäsittelyssä. Muutoksenhaun kohteena oli lähes joka kolmas ratkaisu. Ainoastaan kolme tutkimusaineiston asiaa ratkaistiin korkeimmassa oikeudessa.

Kunkin jutun oikeudenkäyntiaineistoon kuuluivat hakemus ja sen johdosta annettu kirjallinen lausuma, käräjäoikeuden istunnossa esitetyt kirjalliset todisteet, istunnon pöytäkirja ja päätökset sekä tuomioistuimen selvityspyyntö. Jos asian käsittely jatkui istuntokäsittelyssä, aineistoon kuuluivat sosiaalilautakunnan selvitys siihen liitettyine lausuntoineen ja dokumentteineen, mahdolliset lisäselvityspyynnöt ja lisäselvitykset, asianosaisten istunnossa esittämät kirjalliset todisteet, istunnon pöytäkirja ja päätökset. Myös kaikki prosessimateriaali, kuten määräajan pidennyspyynnöt, asianosaisten ja avustajien kirjeet ja vastaavat asiakirjat kuuluivat aineistoon.[55]

Jos hakemus oli peruutettu tai vanhemmat olivat päätyneet sosiaalitoimessa tai ennen selvityksen jälkeistä istuntokäsittelyä sopimukseen, myös heidän sopimuksensa ja siihen liitetyt asiakirjat kuuluivat aineistoon. Muutoksenhaun kohteina olleissa tapauksissa oikeudenkäyntiaineistoon kuuluivat aktit, joihin sisältyivät muutoksenhakuasiakirjat liitteineen, prosessiasiakirjat, välitoimia koskevat asiakirjat sekä ratkaisut.

Kaikki tapaukset sisälsivät salassa pidettäviä asiakirjoja.[56] Vaikka tutkimus-

---

[55] Osa käräjäoikeuksista noudatti hakemusasioiden käsittelystä yleisessä alioikeudessa annettua lakia (307/1986), kun taas osa noudatti vuonna 1993 voimaan tulleissa OK 5 ja 6 luvussa (1052/1991) tarkoitettua riita-asioiden käsittelyjärjestystä.

[56] Empiirisen aineiston keräämisen aikaan oli siis voimassa vuonna 1999 kumottu laki yleisten asiakirjain julkisuudesta (83/1951) siihen myöhemmin tehtyine muutoksineen. Nyt voimassa

kunnat ja niistä saatujen sosiaalitoimen selvitysten määrät onkin tässä tutkimuksessa nimetty, viittaan myöhemmin tapauksiin tunnistekoodeilla T:101–T:250 siten, ettei niiden perusteella ole mahdollista jäljittää niitä perheitä, joissa yksittäinen sosiaalitoimi on tehnyt selvityksen ja tuomioistuin ratkaisun. Tapausselosteissa ilmoitan kuitenkin yleensä lasten sukupuolen, iän ja lukumäärän. Näidenkään tietojen avulla tapausten tarkoittamat perheet eivät ole identifioitavissa. Tutkimusta selostaessani en mainitse vanhempien ammatteja tai asuinpaikkoja, enkä myöskään ratkaisun tehnyttä tuomioistuinta. Tutkimustapauksiin viittaan niille antamieni koodien mukaan. Laatimissani tapausselosteissa käytän perheenjäsenten nimien tai muiden yksilöintitietojen sijasta hakasulkeissa esimerkiksi sanoja isä ja äiti.

2.2 AINEISTO OIKEUSASIAMIEHEN KANSLIASTA

Melko pian aineistoa tutkiessani ilmeni, että useissa jutuissa oli tehty väitteitä huoltoselvitysten puolueellisuudesta ja puutteellisuudesta, aikataulutuksesta ja asianosaisten kuulemisesta, joskus laatijoiden esteellisyydestäkin.[57] Väitteet koskivat yhtäältä sosiaalihallinnon virkamiesten toimintatapoja, toisaalta heidän antamiensa selvitysten ja lausuntojen sisällöllistä oikeellisuutta. Kyse oli selvästikin hyvään hallintoon kohdistuvista epäilyistä. Väitteiden esiintyminen tuomioistuimen ratkaisua vaativissa jutuissa oli runsasta ja muihin siviilijuttuihin nähden poikkeuksellista. Prosessiasiakirjat eivät kuitenkaan sisältäneet tietoa siitä, olivatko väitteet johtaneet kanteluihin. Yksittäisten kantelujen sisältöä tärkeämmäksi tuli tarve saada tietoa siitä, millaisia perusteluja huoltoriitojen kantelukirjelmissä yleensä esitetään ja millaisen kohtelun ne saavat. Tästä syystä päädyin tutkimaan eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuja lapsenhuoltoa koskeneissa kanteluissa.

Oikeusasiamiehen vuosikertomusten perusteella ei ollut saatavissa selvyyttä siitä, kuinka suuri osuus kanteluratkaisuista oli koskenut lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta. Vasta sen jälkeen kun lapsiasioiden käsittely vuodesta 1998 lähtien keskitettiin apulaisoikeusasiamiehelle, on esimerkiksi kyseiseltä vuodelta saatu tieto, jonka mukaan kanteluista kyseisenä lähes 40 kappaletta koski tuomioistuinten sekä lääninhallitusten menettelyä huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä riita-asioissa. Useissa kanteluissa oli epäilty sosiaaliviranomai-

---

olevan viranomaisten toimintaa koskevan lain (621/1999) mukaan oikeudenkäyntimateriaali sisältää salaisiksi asiakirjoiksi luokiteltavia asiakirjoja, erityisesti 24 §:n kohdassa 32, mutta myös kohdissa 3, 23 ja 25–31 tarkoitettuja dokumentteja.

[57] Paunio 2001, s. 988, alav. 36 toteaa, että eduskunnan oikeusasiamiehelle on esitetty lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa lapsen kuulemisvelvoitetta koskevia kanteluja melko vähän.

sen menettelyn tasapuolisuutta.[58] Oikeusasiamiehen kertomuksesta vuodelta 2001 taas ilmenee, että suurin osa lapsia koskevista kanteluista liittyy tavalla tai toisella vanhempien välisiin lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeviin riitoihin tai lastensuojeluviranomaisten toimiin.[59] Lääninhallitusten sosiaali- ja terveysosastoille tai oikeuskanslerille huoltokysymyksistä tehtyjä kanteluasiakirjoja en katsonut tarpeelliseksi hankkia tutkimusmateriaaliksi, koska oletin niiden sisältävän samantyyppisiä väitteitä kuin oikeusasiamiehelle tehdyt.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kansliasta saamani tutkimusluvan perusteella tutustuin kirjaamon osoittamien diaaritietojen perusteella liitteessä 2 lueteltuihin, vuosina 1995–1999 annettuihin 23 kanteluratkaisuun akteineen. Tämän tutkimuksen oikeustapausluetteloon on merkitty sekä tutkimusluvan perusteella tutkimani että muista tietolähteistä siteeraamani kanteluratkaisut.[60] Vain yksi luvan perusteella tutkimistani ratkaisuista koski samaa perhettä, jonka huoltoriita sisältyi tuomioistuimista hankkimaani aineistoon. Oikeudenkäyntiaineistossa esitetyt väitteet sosiaalitoimen hyvän hallinnon puutteista eivät siis olleet johtaneet kanteluun oikeusasiamiehelle tai ne olivat johtaneet siihen jonakin muuna kuin tarkasteluajankohtana. Tutkimani kantelutapaukset koskivat silti pääosin samankaltaisia väitteitä kuin tuomioistuimissa esitetyt väitteet.

2.3 TUTKIMUSTA TÄYDENTÄVÄ HOVIOIKEUSAINEISTO

Tutkittuani alkuperäisen empiirisen aineiston ja eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluratkaisut tuli tarpeelliseksi täydentää tutkimusaineistoa 2000-luvun alun ratkaisuilla. Aiheen tähän antoi se oikeudellinen ja sosiaalihuollollinen kehitys, joka huoltoriitojen oikeuskäytännössä oli nähtävissä. *Kirsti Kurki-Suonio* esitti oikeusvertailevassa väitöskirjassaan uutta empiiristä tietoa suomalaisista huoltoratkaisuista, oikeuskäytännöstä saatiin tietoja myös tuomareilta oikeusministeriön perheoikeusseminaareissa ja korkein oikeus antoi edellä todetuin tavoin muutaman uuden huoltoriitoja koskevan ennakkoratkaisun.

---

58 EOA:n vuosikertomus 1998, s. 177.

59 EOA:n kertomus 2001, s. 35–36 ja 196. Sosiaalihuoltoa koskevia laillisuusvalvonta-asioita ratkaistiin vuotta 2001 edeltävien vuosien tapaan eniten eli 236 asiaa. Kantelut kohdistuivat useimmiten sosiaalihuollon viranomaisiin. Asiaryhmään kuuluvia asioita ratkaistiin yhtensä 112. EOA:n kertomus 2002, s. 140 mukaan lasten oikeuksia koskevia asioita ratkaistiin 52. Suurin osa lapsia koskevista kanteluista liittyi tavalla tai toisella vanhempien välisiin lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeviin riitoihin tai lastensuojeluviranomaisten toimiin. EOA:n kertomus 2004, s. 229. Lapsen oikeuksia koskevia asioita ratkaistiin yhteensä runsaat sata. Suurimmassa osassa oli kyse vanhempien tyytymättömyydestä sosiaaliviranomaisen toimintaan lastensuojeluun tai lapsen huoltoa ja tapaamisoikeuteen liittyvissä asioissa.

60 Kanteluratkaisujen tiivistelmiä on julkaistu EOA:n vuosikertomuksissa ja joitakin on esitelty EOA:n verkkosivuilla.

Myös sosiaalihallinnossa tapahtui selvitystyön ohjauksen kannalta muutoksia. Sosiaalitoimelle vuonna 2001 suunnattu uusi opas *Lapsen etu erotilanteissa* antoi aiheen tutkia, ovatko oppaassa esitetyt suositukset välittyneet sosiaalitoimen selvityksistä tuomioistuinratkaisuihin saakka.[61] Oikeuskäytännön tarkastelua kaipasi myös se, ovatko sosiaalityössä alaa vallanneet vanhemmuutta koskevat tutkimukset ja parisuhdeväkivallan vastustamiseen tähdänneet kampanjat heijastuneet huoltoriitojen selvitystyöhön ja tuomioistuinratkaisuihin. Koska oppaassa on myös ohjeistettu huoltoselvityksen tekijöitä lapsen kuulemisesta, oli tarpeen saada tietoa siihen, onko lapsen kuulemista koskevassa informaatiossa tapahtunut muutoksia.

Näitä tarkoituksia varten tutustuin viiden hovioikeuden ajalla 1.1.2002–1.4.2003 antamiin ratkaisuihin lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa ja ratkaisujen liitteinä olleisiin alioikeusratkaisuihin. Kaikissa ratkaisuissa ei ollut kysymys tämän tutkimuksen teemoista.[62] Yhteensä tutkittavakseni jäi 91 ratkaisun aineisto. Ne ratkaisut, joihin olen viitannut tekstissä, ilmenevät oikeustapausluettelosta. Täydentävä hovioikeusaineisto ei muodostunut vastaavin otantaperustein kuin alkuperäinen 1990-luvun lopun oikeudenkäyntiaineisto. Hovioikeusaineiston ulkopuolelle jäi laaja alioikeuskäytäntö. Hovioikeusratkaisuihin oli liitetty alioikeusratkaisut, mutta hovioikeusaineistossa ei pääaineistosta poiketen ollut käytettävissä sosiaalitoimen selvityksiä tai muutakaan oikeudenkäyntiaineistoa. Katsoin silti perustellusti voivani käyttää hovioikeusaineistoa ja saada siitä vertailukelpoista tietoa mainitsemiini tutkimusteemoihin.[63]

2000-luvun alkuvuosien hovioikeusratkaisut ja niiden liitepäätöksinä olleet alioikeusratkaisut olivat viittä vuotta aikaisempiin ratkaisuihin nähden keskimäärin yksityiskohtaisempia ja paremmin perusteltuja, joten ratkaisuista oli yleensä saatavissa riittävä selko myös sosiaalitoimen selvityksen sisällöstä ja sille ratkaisuissa annetusta merkityksestä. Vaikka siis huoltoselvitykset eivät sisältyneetkään hovioikeusaineistoon, pidän sitä alkuperäiseen tutkimusaineistoon nähden vertailukelpoisena.[64]

---

61 Taskinen 2001.

62 Perehtymisen ulkopuolelle jäivät ne tapaukset, joissa hovioikeudessa oli kysymys ainoastaan oikeudenkäyntikuluista, samoin kuin ne, joissa valitus jätettiin tutkimatta taikka asia palautettiin tai jäi sillensä. Turun hovioikeuden ratkaisuja ei ollut käytettävissäni.

63 Vrt. Kurki-Suonio 1999, s. 498–499, joka käytti tutkimuksessaan 149 alkuperäistä hovioikeusratkaisua sekä 55 kyseisiin tapauksiin kuuluvaa sosiaalilautakunnan selvitystä. Hän toteaa, että hänen tutkimusaineistonsa oli vertailukelpoinen Helinin tutkimusaineiston kanssa. Ks. Helin 1974, s. 34–36, josta selviää, että hänen tutkimusaineistonsa oli kerätty tasavälisenä otantana alioikeuksista siten, että lääneittäin mukana oli yksi kaupunki (+ Uudenmaan läänistä yksi lisäkaupunki) ja yksi maaseutukunta, ja että otokseen kuului noin 10 prosenttia avioeroratkaisuista, yhteensä 600 ratkaisua.

64 Vrt. Kurki-Suonio 1999, s. 499 toteaa hankkineensa sosiaalilautakuntien selvitykset täydentämään vuosilta 1992–1993 kerättyjä ratkaisuja, koska niissä ratkaisuperusteet olivat niukat. Kurki-Suonion aineiston kertymisajankohdan tilanteeseen verrattuna ratkaisuperustelut ovat yleisesti ottaen, siis sekä vuoteen 1997 että vuosiin 2002 ja 2003 mennessä parantuneet (kirj.huom.).

3 Tutkimuksen tarve, kohde ja menetelmät

3.1 TUTKIMUSTARVE JA TEEMAT

Kiinnostukseni tutkimusaiheeseen on syntynyt käräjätuomarin työssä. Oikeuskäytännössä huoltoriitojen juttutyyppiä luonnehditaan poikkeuksellisen tilannesidonnaisiksi ja juttuja tavattoman vaikeiksi ratkaista. Ne tuntuvat vaativan sellaista tietoa, taitoa ja ymmärrystä, johon tuomarin työ ei suoranaisesti anna valmiuksia. Tuomioistuinjuristien kuulee sitä paitsi usein sanovan, ettei tasavahvoissa huoltajuuskamppailuissa yhtä oikeaa ratkaisua ole olemassakaan. Vastaava näkemys lapsen edun ratkaisutilanteista on esitetty lapsioikeudessa yleiselläkin tasolla.[65] Koska sosiaalitoimen selvitykset ovat monin tavoin kritiikille alttiita, alioikeuskäytäntö on kehittynyt ennakoimattomaksi. Koska korkeimman oikeuden ennakkoratkaisuista on ollut vain vähäisessä määrin saatavissa kaivattua tulkinta-apua lain soveltamiseen, muodostavat huoltoriitojen käsittely- ja ratkaisuongelmat arkikäytännöllisen tutkimustarpeen.

Edellisessä jaksossa esittämäni taustatiedot huoltoriitojen esiintyvyydestä ja ongelmista muodostavat tutkimusteemojen kehyksen. Tavoitteena on kuvata ja arvioida huoltoriitojen käsittelyä ja ratkaisemista tuomioistuimessa pitäen erityisesti silmällä sosiaalitoimen roolia niiden selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana. Koska prosessisäännöksillä määritetään oikeudenkäynnin kulkua, esittelen ensinnä luvussa II huolto-oikeudenkäyntiä koskevia kysymyksiä siinä laajuudessa, kun katson, että prosessuaalisilla erityispiirteillä on merkitystä oikeuskäsittelyssä ja tuomioistuimen tiedonhankinnassa.

Selvittääkseni sosiaalitoimen roolia osana tuomioistuimen tiedonhankintaa selostan luvun II aluksi huoltoriitojen indispositiivista luonnetta ja oikeudenkäynnin virallisperiaatetta. Jotta saataisiin kuva sosiaalitoimen prosessuaalisesti säännellyistä toimintakeinoista, esittelen sosiaalitoimen roolia vireillepano-oikeuden ja puhevallan kannalta. Selostaessani huoltoselvitystä todistuskeinona arvioin erityisesti sen asiantuntijaluonnetta prosessioikeudellisesta näkökulmasta. Oikeudenkäyntimenettelystä selostan lisäksi selvityksen laatijoiden todistajaroolia ja lapsen kuulemista tuomioistuimessa. Sosiaalitoimen prosessioikeudellinen rooli sekä huoltoselvityksen ja muun todistelun merkitys huolto-oikeudenkäynnissä taustoittaa huoltoriitojen substanssia koskevan tutkimustiedon tuottamista.

---

[65] Oulasmaa 1992, s. 229 toteaa, että ”päätöksenteon kriteerien laajuus, arvosidonnaisuus ja vertailukelvottomuus johtavat kuitenkin selvästi siihen, että lapsen edusta ei käytännössä päätettäessä voi olla olemassa yhtä ainoaa oikeaa ratkaisua”.

Seuraavat luvut III–V jaan pääjaksoihin A ja B. Kunkin luvun pääjaksossa A esittelen oikeuslähteitä ja oikeuskirjallisuutta, jotka pääjaksossa B luovat perustan esittelemieni empiiristen tutkimusaineistojen tarkastelulle ja analysoinnille. Lainopillinen kehys antaa mahdollisuuden arvioida, missä määrin selvitystyö, selvitysten sisältö ja niissä tehdyt ehdotukset noudattivat voimassa olevia normeja, ohjeita ja aikaisempia tutkimuskannanottoja. Sosiaalitoimen selvitysten ja muun todistelun sekä tuomioistuinratkaisujen tulkitsemiseksi selostan oikeudellisten lähteiden lisäksi myös muita tietolähteitä, joihin palaan myöhemmässä alajaksossa.[66]

Luku III koskee selvitystyön tavoitteita, normeja, ohjeita ja toteuttajia. Sosiaalitoimen tiedonhankintaroolin kokonaisarviointia varten käsittelen oikeudenkäynnin virallisperiaatteen ulottuvuutta huoltoriidoissa. Tässä tarkoituksessa kartoitan kysymystä siitä, mitkä seikat vaikuttavat tuomioistuin pyyntöön saada sosiaalitoimelta huoltoselvitys. Luodakseni perustan arviolle sosiaalitoimen kiistellystä asiantuntemuksesta selostan, miten asiantuntijuus ylipäätään on läheisissä lapsiprosesseissa järjestetty sekä miten huoltoriitojen selvitystyö yleisellä ja kuntatasolla huoltoriidoissa organisoidaan. Tuomioistuimelle huoltoriidoissa tuotetun tiedon kokonaisarviointia varten on tarve selvittää myös sosiaalitoimen konsultoimien tahojen eli perheneuvoloiden ja lastenpsykiatristen yksiköiden toimenkuvaa, työn organisointia, asiantuntijuutta ja osuutta selvitystyössä

Sosiaalitoimen lapsenhuoltoa koskevat tehtävät hajautuvat lainsäädännön ja oikeudellisten lähteiden perusteella ainakin sopimusneuvottelijan, selvittäjän, sopuun auttajan ja asiantuntijan tehtäviin. Aikaisempi oikeus- tai sosiaalitieteellinen tutkimus roolien vaikutuksesta huoltoriitojen selvitystyöhön on niukkaa. Tutkimusta ei myöskään ole aikaisemmin tehty huoltoselvitysten valmistelua ohjaavien hallinnollisten säädösten, periaatteiden ja ohjeiden vaikutuksesta selvitystyöhön. Tästä syystä esittelen selvitystyötä ohjaavia hallinto-oikeudellisia periaatteita, sosiaalihuollon asiakaslakia (812/2000, SHAL) ja lakia viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999, JulkL, julkisuuslaki). Lisäksi selostan sosiaalihallinnossa selvitystyötä varten annettuja sisäisiä opastuksia sekä eräitä eettisiä periaatteita ja eduskunnan oikeusasiamiehen huoltoriidoissa antamia laillisuusvalvontaratkaisuja.

Sen lisäksi että sosiaalitoimi organisoi tiedonhankinnan ulottuvuutta, tuomioistuimilla on mahdollisuus ohjeistaa selvitystyötä. Tutkimus kohdistuu tästä syystä myös tuomioistuinten ohjausfunktion toteutumiseen ja riittävyyteen. Sosiaalitoimen selvitysten ja ratkaisujen viipyminen puolestaan on oikeusturvakysymys, mistä syystä tarkastelen selvitystyön joutuisuutta eli työn alkamisnopeutta ja kokonaiskestoa. Nämä kysymykset liittyvät kaiken kaikkiaan selvitystyön organisointiin, jonka tutkimiseen empiirisestä aineistosta on tarvetta.

---

66 Alajakso I.3.5.

Sosiaali- ja terveydenhuollon työskentelyn teoreettisia lähtökohtia huoltoriitojen tiedonhankkijana ei ole aikaisemmin juurikaan tutkittu. Tämä lähtökohta antaa aiheen esitellä ja arvioida eri koulukuntien ja menettelytapojen ominaispiirteitä. Koska myöhemmässä luvussa V tutkin lapsen kuulemista ja mielipiteen merkitystä huoltoriidoissa, pohjustan tuota tutkimustehtävää luvussa III selvittämällä, millaisia tavoitteita ja teorioita sosiaali- ja terveydenhuollossa lapsen kuulemisesta vallitsee ja toteutetaan. Lopuksi vertailen selvitystyölle oikeusprosessissa annettua ja sosiaalitoimen työskentelyssä kehittynyttä luonnetta.

Luvun III pääjaksossa B vastaan pääjaksossa A esiteltyjen teemojen tarkoittamiin tutkimuskysymyksiin esittämällä ja analysoimalla empiirisiä tutkimushavaintoja. Koska selvitystyöhön ja itse selvityksiin on kohdistettu johdantoluvussa mainitsemaani kritiikkiä, pääjaksossa B myös havaintojani selvitystyön tasosta ja heikkouksista kiinnittäen erityistä huomiota hallinto-oikeudellisiin periaatteisiin.

Seuraavan luvun IV tavoitteena on täydentää niitä aikaisempia tutkimustietoja ja kannanottoja, joita yhteis- ja yksinhuollon sekä lapsen asumisen valinnasta on esitetty. Lähtökohtana tarkastelulle on huoltoa ja lapsen etua koskevien normien esittely. Kohdentaakseni empiiriset havainnot sosiaalitoimen selvitysten sisältöön, suosituksiin ja tuomioistuinratkaisuihin huoltomuodosta, selostan ensinnä pääjaksossa A niitä asioita, jotka oikeuslähteissä on katsottu huollon tavoitteiksi ja siihen kuuluvaksi. Sosiaalitoimen moninaisroolin ymmärtämiseksi selostan myös huostaanotetun lapsen huoltoa koskevia erityiskysymyksiä.

Huoltomuodon valintaan vaikuttavia tekijöitä tarkastelen muutaman keskeisen lapsen edun alakriteerin avulla. Nämä alakriteerit ovat vanhempien yhteistoimintakyky, lapsen ja vanhemman vuorovaikutussuhteet sekä pääasiallinen huolenpito. Lisäksi kiinnitän huomiota alakriteerinä lapsen mielipiteeseen, jota tutkin erityisesti asumiskysymysten kannalta. Koska 1990-luvun lapsenhuoltokirjallisuudessa esitettiin tuomioistuinten unohtaneen mahdollisuuden antaa huoltajien työnjakoa koskevia määräyksiä, selostan empirian tutkimista varten LHL 9.3 §:n vaihtoehtoja oikeuslähteiden perusteella.

Aikaisemman oikeuskäytännön perusteella tiedetään, että erityisesti lapsen asumisen ratkaisukriteerinä status quo on ollut merkittävä. Tästä syystä valitsen status quon tutkimusteemaksi. Asumiskysymysten osalta selvitän lisäksi, mitä aikaisempien tutkimustietojen ja kannanottojen perusteella tiedetään asumista koskevien väliaikaisratkaisujen merkityksestä status quon ja lopullisten ratkaisujen kannalta sekä millaisia kannanottoja huollon ja perheen talousratkaisujen keskinäisestä liitynnästä on esitetty. Koska vuoroasumista koskevia vaatimuksia oikeuskäytännössä esitetään entistä useammin, mutta oikeuskäytännöstä ei ole kotimaisia empiirisiä tutkimustietoja, selostan niitä tietolähteitä, joita vuoroasumisesta on suomalaisessa ja pohjoismaisessa kirjallisuudessa on esitetty.

Luvun IV pääjaksossa B vastaan pääjaksossa A esiteltyjen teemojen tarkoittamiin tutkimuskysymyksiin esittelemällä ja analysoimalla empiirisiä tutkimusha-

vaintoja. Ensinnä selostan yleisesti vaatimusten muotoutumista ja muuntumista oikeusprosessin keston aikana sekä vaatimusten luokittelua ja jakautumista. Vertaan myös tutkimieni riitojen ominaispiirteitä eräiden aikaisempien kotimaisten ja pohjoismaisten tutkimusten tuloksiin ja luokittelen riidat kolmeen perustyyppiin. Perusteen tälle vertailulle saan siitä, että lapsenhuolto-oikeudessa ei ole esitetty empiriaan perustuvia tutkimustietoja siitä, millaisia ne huoltoriidat ovat, joita tuomioistuimissa käsitellään ja joissa sosiaalitoimen selvityksiä pyydetään. Muodostamaani luokittelua käytän hyväksi analysoidessani luvussa IV sosiaalitoimen selvitystyötä ja tuomioistuinratkaisuja sekä luvussa V lapsen kuulemista ja mielipiteen merkitystä sekä luvussa VI huoltoriitojen todistelua, niiden vaatimaa asiantuntijuutta, sovittelumahdollisuuksia ja ratkaisumenetelmiä.

Luvun IV pääjaksossa B kartoitan valintaa yhteis- ja yksinhuollon välillä kysymällä, millaisin perustein toinen vanhempi ehdotettiin kokonaan suljettavaksi pois huollosta. Tätä teemaa tarkastellessani tarkennan empiirisen aineiston tutkimisen myös perheväkivaltaan ja siinä yhtäältä lapsiin kohdistuvaan ja toisaalta parisuhdeväkivaltaan. Selvitän, mikä merkitys kyseiselle väkivallalle huoltoselvityksissä ja tuomioistuinratkaisuissa annettiin huoltaja- ja lähihuoltajasopivuutta arvioitaessa. Esittelemieni lapsen edun alakriteereiden pohjalta tarkastelen lisäksi yleisesti sitä, millä tavoin nuo kriteerit vaikuttivat huoltomuodon ja asumisen valintaan. Koska huoltajien työnjakomääräyksiä tiedetään oikeuslähteiden perusteella käytetyn vain vähäisessä määrin, etsin empiriasta tietoa niiden käyttämisestä. Erityiskysymyksenä selvitän, millaisia oikeudellisia ratkaisuja oikeuskäytännössä kehitettiin vaatimuksiin, joissa huoltomuodosta riideltäessä toinen vanhempi pyysi saada viranomaisilta tietoja lasta koskevista asioista. Lisäksi kohdennan tarkastelun taloudellisten taustaseikkojen luonteeseen ja vaikutukseen.

Pääjakson B tutkimuslöydösten perusteella päättelen, onko lapsen etua selvitettäessä ja tulkittaessa oikeuskäytännössä mahdollisesti tapahtunut muutoksia siihen nähden, mitä oikeuslähteiden perusteella tiedetään, ja mitkä tekijät muutoksia selittävät.

Seuraavassa luvussa V tutkimuksen tarkastelussa on huoltoriitojen kohteena oleva lapsi. Tässä tarkoituksessa esittelen pääjaksossa A lapsen määräämisoikeutta ja mielipiteen selonottoa koskevia oikeudellisia periaatteita. Sosiaali- ja terveydenhuollon selvitystyön osalta tarkoitus on lisätä tietoa lapsen kuulemismenettelystä sekä sitä ohjaavista teoreettisista lähtökohdista ja periaatteista, joista ei ole aikaisempaa kattavaa tutkimusta sen paremmin oikeustieteen kuin sosiaali- ja terveydenhuollon piirissäkään. Tavoitteena on lisäksi tuottaa uutta tietoa niistä eroista, joita oikeudellisten ja sosiaali- ja terveydenhuollollisten kuulemistavoitteiden välillä mahdollisesti vallitsee. Koska aikaisempaa tutkimustietoa ei ole siitä, millaista informaatiota kuulemisessa lapselle annetaan ja mitkä seikat vaikuttavat lapsen tuottamaan informaatioon, valikoituvat nekin tutkimusteemoiksi.

Systemaattista empiiristä tutkimustietoa puuttuu siitä, mitkä seikat vaikuttavat lapsen mielipiteen muodostukseen ja mikä painoarvo niille sosiaalitoimen ehdotuksissa ja tuomioistuinratkaisuissa annetaan. Tästä syystä etsin pääjaksossa B tietoa noista teemoista kysymällä myös, vaikuttavatko huoltoriitojen kolme erilaista perustyyppiä siihen, millainen merkitys lapsen toivomuksille annetaan. Koska lapsen asumisen valinta oikeuskäytännössä tiedetään erityisen ongelmalliseksi tasavertaisten vanhempien riidoissa, etsin tietoa eri ikäryhmiin kuuluvien lasten omista asumistoivomuksista, niiden perusteista ja vaikutuksesta sosiaalitoimen ehdotuksiin ja ratkaisuihin. Samalla haen valaistusta siihen, miten lasten ikä, vakiintunut asuminen ja vanhempien huoltajakyky vaikuttavat lasten toivomuksiin. Lisäksi kysyn, mitkä muut seikat sosiaalitoimessa selvitetään ja raportoidaan tuomioistuimille.

Luvun VI tutkimus kohdistuu tuomioistuimen ratkaisumateriaalin, sosiaalitoimen selvitystyön asiantuntemuksen, sovintopyrkimysten ja vaihtoehtoisten riidanratkaisumenetelmien esittelyyn ja arviointiin. Tarkoitus on selvittää, millainen osuus sosiaalitoimen selvityksillä on kokonaistodistelussa ja millainen merkitys niissä hyväksytyille kannanotoille on annettu tuomioistuinratkaisuissa. Tämän tutkimustavoitteen tarkennan huoltoriitojen kohteen ja tyyppiluokituksen mukaan. Jotta saataisiin tieto siitä, onko tuomioistuinten suhtautumisessa sosiaalitoimen selvityksiin tapahtunut muutoksia, vertaan löydöksiä vastaaviin tietoihin aikaisemmista tutkimuksista.

Luvussa VI etsin empiiristä tietoa myös huoltoriitojen sovintotyöskentelystä eli siitä, missä määrin riidat ratkesivat vanhempien sopuun selvitystyön aikana tai sen jälkeen tuomioistuinkäsittelyssä. Tällä kartoituksella kokoan yhteen tutkimuksen pääteeman sosiaalitoimesta huoltokonfliktien selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana. Lopuksi pohdin huoltoriitojen tarkoituksenmukaisia käsittelytapoja ja vaihtoehtoisista riidanratkaisumenetelmiä. Tässä mielessä nostan esille pohjoismaiset vaihtoehdot asiantuntevan tiedon hankinnassa sekä erilaiset vaihtoehtoiset menetelmät käsitellä ja ratkaista huoltokonflikteja. Päätän luvun pohtimalla sosiaalitoimen ja tuomioistuimen sovittelukeinoja ja valmiuksia.

Lyhyehkössä luvussa VII kokoan keskeiset tutkimuspäätelmät. Koska tutkimustehtävä ei ole lainopillinen, vaan ensisijaisesti käytännöllinen, esitän päätelmien perusteella lähinnä suosituksia huoltoriitojen käsittelyä koskevista menettelytavoista.

3.2 TUTKIMUKSEN RAJAUKSET

Empiirisen aineiston tarjoamien monipuolisten tutkimusmahdollisuuksien vuoksi joudun tekemään rajauksia lapsenhuoltolain sääntelykohteisiin. Keskityn lapsen huoltoa ja asumista koskevien kysymysten käsittelyyn. Tapaamisoikeuden rajaan tutkimuksen ulkopuolelle siitäkin huolimatta, että tapaamisoikeusjärjestelyt liittyvät elimellisesti lapsen huolto- ja asumisratkaisuihin.[67] Etenkin valvotut tapaamiset puoltaisivat paikkaansa tutkimusteemana, sillä niiden toteuttamisella on välitön yhteys sosiaalitoimen tehtäviin.[68] Pelkästään valvottujen tapaamisten tutkiminen empiirisestä aineistosta ei kuitenkaan ole mahdollista ilman tapaamisoikeuden perusteellista normatiivista tarkastelua. Siihen en voinut tätä tutkimustyötä mitoittaa. Rajauksesta huolimatta sivuan tapaamisoikeutta lukuisissa yhteyksissä.

Myöskään kroonistuneet tapaamisriidat ja täytäntöönpanoriidat eivät ole tutkimuksen kohteina, joskin esitän myös niistä hajanaisia tietoja. Kansainväliset huoltoriidat jäävät niin ikään tutkimuksen ulkopuolelle. Tarkoitus ei myöskään ole esittää huoltoriitojen käsittelyssä noudatettavaa prosessisääntelyä kokonaisuudessaan. Tuomioistuimen mahdollisuutta antaa väliaikaismääräyksiä LHL 17.1 §:n nojalla selostan ainoastaan lasten asumisen kannalta. Poisjääneet teemat ansaitsisivat omaa tutkimusta

3.3 TUTKIMUS YLI OIKEUDENALOJEN JA OIKEUDELLISEN KENTÄN

Huoltoriitojen tutkimus sijoittuu lapsioikeuden alaan. Lapsen huoltoa koskevat riidat nostavat kuitenkin esiin ongelmia ja tietoainesta, jotka eivät sovi lapsioikeuden alaan eivätkä noudata oikeudenalojen keskinäisiä rajoja. Kyseessä on siis lapsioikeudellinen tutkimus, jossa kuitenkin on välttämätöntä tukeutua lapsenhuolto-oikeuden lisäksi prosessioikeuden ja hallinto-oikeuden käsitteisiin.

Prosessuaalisten ja hallinto-oikeudellisten säännösten esittely on tarpeen siitä syystä, että ne täydentävät lapsenhuoltolain materiaalisia säännöksiä. Useat niistä teemoista, joihin tutkimustarve kohdistuu, liittyvät niin oleellisesti prosessuaaliseen sääntelyyn ja menettelyperiaatteisiin, ettei niiden käsittelyä voitaisi relevantisti ilman prosessisäännösten esittelyä tehdä. Vaikka esimerkiksi sosiaalitoimen selvitys onkin todisteluaineistoa ja lapsen kuulemista koskevat säännöksetkin itse asiassa kuuluvat prosessioikeuden alaan, ei tutkimuksen pai-

---

67 Tapaamisoikeuden tutkimuksesta sosiaalipolitiikan laitoksella ks. Nieminen Jussi 1990.

68 Ks. valvotuista tapaamisista Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 26–29 ja Aaltonen 2004, s. 58–74.

nopiste silti ole prosessioikeudellinen. Luvussa III keskityn kuitenkin prosessioikeudellisen taustan esittämiseen.

Hallinto-oikeuden alalta merkitystä saavat ensisijaisesti hallinnon yleisperiaatteet, sekä sosiaalioikeudesta sosiaalihuoltolaki (710/1982, SHL), sosiaalihuollon asiakaslaki, lastensuojelulaki (683/1983, LSL) ja eräät muut lait. Näin ollen tutkimusalue sijoittuu sekä yksityis- että julkisoikeuden piiriin. Sosiaali- ja hallinto-oikeudellinen tarkastelu ovat esillä ennen muuta luvussa III, jossa kartoitan ja arvioin sosiaali- ja terveydenhuollon tehtäviä huoltoriitojen selvitystyössä. Tarkoitukseni on esittää tutkimuspäätelmien perusteella suosituksia selvitysmenettelystä ja käytännöistä tuomioistuimen tiedonhankinnan kannalta. Siten nämäkin tutkimusteemat liittyvät yhtäaikaisesti huoltoriitojen materiaaliseen selvittämiseen ja prosessuaaliseen etenemiseen

Tutkimuslähtökohta ylittää perinteisen oikeudenalakohtaisen tutkimuksen rajat ja on lisäksi luonteeltaan monitieteellinen. Jo lähtökohdiltaan on ongelmallista löytää yhteisiä käsitteitä, selittäjiä ja määritelmiä huoltoriitojen ilmiöistä ja ongelmista oikeustieteen, sosiaalitieteen, psykologian ja lastenpsykiatrian kesken. Koska oikeudelliset käytännöt ovat epäyhtenäisiä eikä Suomessa ole käyty tutkimukseen perustuvaa laajaa poikkitieteellistä keskustelua huoltoriitojen käsittelymenetelmistä tai selvitys- ja lausuntotyöstä, en tavoittele sellaisia kiteytyneitä päätelmiä, jotka ovat tyypillisiä lainopillisen tutkimuksen johtopäätöksissä. Nämä tutkimukselliset lähtökohdat määrittävät myös seuraavaksi esittelemääni tutkimusmetodia ja tutkimuksen tavoitteita.

3.4 TUTKIMUSMETODI

Tutkimusmetodini on osittain lainopillinen, osittain lähinnä sosiologisesti kvalitatiivinen. Laadullinen sosiologinen metodi on sopivin tapa tutkia, seuloa ja analysoida empiiristä aineistoa. Tutkimuskysymykset ilmenevät kustakin luvusta erikseen. Aineiston tutkiminen perustuu siten sekä lainoppiin että empiriaan ja metodi vastaa pitkälti laadullista sosiologista tutkimusmenetelmää, jollaista *Kirsti Kurki-Suonio* käytti vuonna 1999 julkaistussa väitöskirjassaan kuvatessaan suomalaista empiriaa koskevassa osassa huoltomuodon valintaa oikeuskäytännössä.[69] Perheoikeudellisessa tutkimuksessa *Markku Helin* käytti jo 1970-luvun alussa oikeussosiologista tutkimusmenetelmää kuvatessaan, selittäessään ja tulkitessaan laajaa avioero-oikeudenkäyntien alioikeusaineistoa.[70]

Myös ruotsalaisessa 2000-luvun lapsioikeustutkimuksessa on tukeuduttu vastaaviin tutkimusmenetelmiin. *Annika Rejmer* tutki väitöskirjassaan oikeussosiologisin menetelmin huoltoriitoja ja *Lotta Dahlstrand* lapsen osallistumista

69 Kurki-Suonio 1999, s. 497.
70 Helin 1974, s. 16–17.

lapsiprosesseihin.[71] Laadullisen menetelmän käyttö saa lisäksi perusteensa siitä, että tutkittavana on sosiaalitoimen huoltoriidoissa tekemä selvitystyö, jolla jo aikaisemmin todetuin tavoin on tukeva liityntä sosiaalitoimen muihin tehtäviin, muun muassa sosiaalityöhön. Sosiaalitieteessä puolestaan on hyväksytty käsitys, jonka mukaan merkittävää tutkimustietoa sosiaalityön käytännöistä on saatavissa juuri laadullisilla menetelmillä. Sosiaalityön professorin *Kyösti Raunion* mukaan sosiaalityön empiirisiä aineistoja tutkittaessa käytetäänkin yleisesti sosiologista tutkimustapaa.[72]

Kvantitatiivista metodia käytän sikäli, että esitän empiirisen tutkimusaineiston perusteella päätelmiä joidenkin ilmiöiden esiintyvyydestä. Esitän tilastotietoja, joista ilmenee aineistosta laskettuja lukumääriä ja prosenttijakaumia, joilla kuitenkaan sisältöanalyysistä irrotettuna ei olisi käyttöä. Tietolähteenä on koko oikeudenkäyntiaineisto, lukuun ottamatta tuomioistuimen pääkäsittelyssä vastaanotetun henkilötodistelun äänitteitä. Niitä ei tutkimusajankohdan ja äänitteiden säilyttämistä koskevan sääntelyn vuoksi olisi muutamaa tapausta lukuun ottamatta ollut saatavissakaan.[73]

Toisaalta äänitteisiin tutustuminen olisi joiltakin osin tarjonnut lisätietoa siitä oikeudenkäynnin todistus- ja apufaktatiedostosta, joka tuomarilla asiaa ratkaistessaan todistelun perusteella on käytössään. Esimerkiksi tieto vanhempien ja todistajien ilmeistä, eleistä, puheen tauoista, mielenliikutuksista ja muista tunnereaktioista, joista tuomari voi mahdollisesti tehdä päätöksessä ilmaistuja päätelmiä,[74] jäi luonnollisesti tutkimusmateriaalin ulkopuolelle. Sanottua informaatiotahan tuomioistuin ei kirjallisissa huoltoselvityksissä saa tietoonsa, vaikka vastaavista seikoista olisi sosiaalitoimen selvitystyössä tehty havaintoja ja mahdollisia julkilausumattomia päätelmiä.

Tutkimusta aloitettaessa ei ollut mahdollista täsmällisesti määrittää kaikkia niitä kysymyksiä, joihin tutkimusaineisto sitä laadullisesti tutkittaessa johdatti perehtymään. Oikeudenkäyntiaineiston kohtuullinen laajuus teki mahdolliseksi palata jo aiemmin tutkimaani aineistoon selvittääkseni kustakin tapauksesta eräitä sellaisia yksittäisteemoja, joita en alun perin ollut asettanut tutkimuskohteiksi. Näin esimerkiksi sosiaalitoimen ja tuomioistuinten suhtautuminen perheväkivallan merkitykseen sekä vanhemmuuden tutkimuksiin huoltajasopivuuden arvioinnissa nousivat teemoiksi vasta tutkimuksen edistyessä.

---

71 Dahlstrand 2004, s. 26 ja 146–148.

72 Raunio 2002, s. 47.

73 Todistelutarkoituksessa kuultujen asianosaisten, todistajien ja muiden henkilöiden kuulustelunauhoitteet säilytetään käytännössä OK 23:10 mukaan kuuden kuukauden ajan asian ratkaisemisesta tai muutoksen hakutilanteessa, kunnes asia on lainvoimaisesti ratkaistu. Nämä säännökset huomioon ottaen nauhojen säilyttämisaika oli tutkimusmateriaalia hankittaessa muutamaa tapausta lukuun ottamatta jo kulunut umpeen.

74 Ks. intuition merkityksestä todistusharkinnassa Huovila 1998, s. 59–63, erit. alav. 121, s. 62.

Kvalitatiiviseen metodiin turvaudun arvioidessani selvityksiä ja lausuntoja sekä verratessani niitä muuhun näyttöön. Metodi onkin omimmillaan kuvattaessa arjenläheisiä ilmiöitä, joista huoltoriidoissa paljolti on kysymys. Kokonaiskäsityksen saamiseksi empiirisestä aineistosta tutkimusta tehdessäni laadin kunkin tapauksen oikeudenkäyntimateriaaliin perehtymällä 1–3 sivun mittaisen rakennejuonianalyysin eli kuvailevan kertomuksen, johon tiivistin jutun prosessuaalisen kulun sekä selosteen niistä vastauksista, jotka oikeudenkäyntiasiakirjoista edellä selostamiini tutkimuskysymyksiin löytyivät.

Kuvaan oikeudenkäyntiaineistoa ja arvioin lapsen etua yhtäältä lapsenhuoltolain normiston sekä toisaalta oikeustieteelliseen doktriinin ja muiden tieteenalojen lähdekirjallisuuden perusteella. Tutkimustapani on siten deskriptiivinen. Koska huoltoselvitysten hankkimista ja valmistelua ei ole yksityiskohtaisesti ohjattu materiaalisin tai prosessuaalisin säännöksin, en pyri tuottamaan lainopillista analyysia, vaan pikemminkin tulkintasuosituksia huoltoriitojen käsittely- ja selvittämismenettelyyn tuomioistuimissa ja sosiaalitoimessa.

3.5 KÄYTETYISTÄ TIETOLÄHTEISTÄ, TERMEISTÄ JA KIRJOITUSTYYLISTÄ

Tässä tutkimuksessa pyrin antamaan kokonaiskuvan huoltoriitojen selvittämisestä ja luonteesta sekä lisäämään tietoa niiden ratkaistavuudesta. Tärkeä osa siitä on lapsen asema ja kuuleminen. Tutkimustulosten tarvitsijoiksi ja lukijakunnaksi ajattelen ennen muuta tuomareita ja asianajajia, mutta myös niitä sosiaalityöntekijöitä ja terveydenhuollon ammattilaisia, jotka valmistelevat huoltoselvityksiä ja lausuntoja tai tekevät lastensuojelutyötä, sopimusten neuvottelutyötä taikka eroauttamistyötä. Tutkimuslähtökohdat ja ajateltu lukijakunta ovat myös määrittäneet käyttämiäni lähteitä.

Selvitystyön teoreettisten viitekehysten ymmärtämistarve on ohjannut tutustumaan oikeudellisen lähdeaineiston ohella huoltoriidassa toimivien ammattiauttajien ajatteluun. Selvitysten ja niihin liitettyjen lausuntojen analysoimiseksi olen käyttänyt tietolähteinä kirjoituksia, jotka käsittelevät sosiaali- ja lastensuojelutyötä, sosiaalityön asiakkuutta ja ammatillisuutta sekä lastenpsykiatriaa. Samasta syystä lähteinä on myös kasvatustieteellistä ja psykologista kirjallisuutta vanhemmuudesta, avioerosta, avioerosovittelusta ja lapsen huollosta.

Kuvatakseni vallitsevaa oikeustilaa ja yleisiä tavoitteita olen käyttänyt lähteinä myös oikeuspoliittisia tutkimuksia avioeroprosessista, sovittelujärjestelmistä ja luottamuksesta tuomioistuimiin. Vaikka tutkimukseni on tarkoitettu oikeudelliseksi opinnäytetyöksi olen viitannut runsaasti lapsen asemaa käsitteleviin sosiaali- ja terveysalan julkaisuihin. Kyseiseen lähdemateriaaliin olen päätynyt lähinnä kahdesta syystä. Ensiksikin soveltamiskäytännöt lapsen edun avoimesta normista ovat hajautuneina monille toimijatahoille eikä systemaattista tiedon

koontamista ole tehty sen paremmin sosiaali- ja terveydenhuollon kuin oikeudenkaan piirissä. Toiseksi sosiaalityössä on tunnustettu ammattikäytäntöjä koskeva hiljainen tekijäntieto, mistä tietoa parhaiten välittyy myös sosiaalityön piirissä kirjoitetuista julkaisuista.

Koska tutkimuksen ensisijaiskohteena on vuodelta 1997 kerätty oikeudenkäyntiaineisto, sen tarkastelu perustuu kyseiseen ajankohtaan mennessä julkaistuihin lähteisiin äsken mainitsemiltani alueilta. Koska kuitenkin laajennan tutkimuskohdetta 2000-luvun alkupuolen hovioikeusaineistoon ja koska sekä oikeudellisella että sosiaalihallinnollisella sektorilla on vuosituhannen alkuvuosina tapahtunut merkittävää huoltoriitojen käsittelyyn ja arviointiin vaikuttavaa kehitystä, esittelen myös uudempia lähteitä ja teen niidenkin pohjalta päätelmiä.

Pohjoismaisia lähteitä taas käytän voidakseni esittää, mitä vaihtoehtoisia menetelmiä on hankkia huoltoriitojen ratkaisuaineisto. Pohjoismaisten järjestelmien esittely antaa jossakin määrin enemmän mahdollisuuksia arvioida suomalaista mallia kuin turvautuminen ainoastaan kotimaisten käytäntöjen sisäiseen tarkasteluun. Pohjoismaisiin tutkimuksiin ja muihin lähteisiin viittaan erityisesti käsitellessäni selvitystyön ohjeistusta ja vaiheistusta, virallisperiaatteen toteuttamismuotoja, parisuhdeväkivaltaa ja vuoroasumista.

Kuten edellä on jo käynyt ilmi, käytän lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevasta laista lyhennettyä muotoa *lapsenhuoltolaki*[75] ja lyhennettä LHL. Lain lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (619/1996) lyhennän muotoon *täytäntöönpanolaki* ja siitä käytän vastaavasti lyhennettä TpL. Sosiaalihuoltolaista käytän lyhennettä SHL ja lastensuojelulaista LSL. Muistakin laeista käytän tarvittaessa tekstissä ilmaisemaani lyhennettä. Yleisterminä SHL 6.1 §:ssä tarkoitetuille kunnallisille lautakunnille käytän termiä *sosiaalilautakunta* riippumatta siitä, onko lautakunnan nimi tosiasiassa sosiaalilautakunta, sosiaali- ja terveyslautakunta, perusturvalautakunta tai jokin muu vastaava. Asiayhteyden salliessa käytän sosiaalilautakunnan sijasta termiä *sosiaalitoimi.* SHL 17.1 §:ssä tarkoitettua kasvatus- ja perheneuvontaa antavan kasvatus- ja perheneuvolan taas lyhennän muotoon *perheneuvola*.[76]

Tämä tutkimus kohdistuu siis huoltoriitoihin. Yleiskielessä niillä voidaan tarkoittaa kaikenlaisia vanhempien välisiä eripuraisuuksia lasten huollosta. Tässä tutkimuksessa *huoltoriita*-termi tarkoittaa lapsenhuoltolain nojalla tuomioistuimessa vireille tullutta riitaa. Käytännöllisistä syistä käytän joissakin tapauksissa huoltoriita-käsitettä yhteisnimityksenä lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskeville riidoille. Kuitenkin aina asiayhteyden edellyttäessä yksi-

---

75 Vaihtoehtoinen lyhennetty termi olisi oikeustapauksissa KKO 2003:126 ja 2004:76 käytetty termi lapsen huoltolaki. Kielellisesti olen päätynyt käyttämään kielitoimiston suosituksen mukaisesti lyhennettä lapsenhuoltolaki.

76 Säännös kasvatus- ja perheneuvonnasta on SHL 19 §:ssä.

löin ilmaisun termeiksi huoltoriita, asumisriita tai tapaamisriita. Vastaavasti käytän huolto- tai huoltoriita-termiä alkuosana puhuessani muistakin huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvistä yleiskäsitteistä. Tällaisia termejä ovat esimerkiksi huoltoselvitys, huoltoriitaperhe ja huoltoriitavanhemmat.

Lapsenhuoltolaissa käytetään kaikista alaikäisistä eli alle 18 vuoden ikäisistä oikeudellista termiä *lapsi* riippumatta siitä, onko kyse vauvasta vai teini-ikäisestä. Käytännöllisistä syistä turvaudun pääsääntöisesti lapsi-termiin. Kuvatessani lapsen ikää, tarpeita, kykyjä tai muita vastaavia seikkoja saatan käyttää esimerkiksi käsitteitä leikki-, koulu- ja teini-ikäinen, vaikkakaan termit eivät ole oikeudellisesti tarkkarajaisia käsitteitä. Empiirisen aineiston pohjalta syntyneen käsitteen *patologinen huoltoriita* olen määritellyt oikeudellista käyttöä silmälläpitäen. Termi ei perustu muiden tieteenalojen käsitteistöön.

Kysymyksessä on oikeustieteellinen opinnäytetyö, joka edellyttää oikeudellisessa kirjoittamisessa vakiintunutta kirjoitustyyliä. Tutkimuksessa selostan kuitenkin runsaasti tietolähteitä, jotka ovat syntyneet sosiaalityön tutkimuksessa, eroperheiden auttamistoiminnassa, perheasioiden sovittelussa sekä sosiaali- ja terveydenhuollon työssä huoltokonfliktien selvittämiseksi. Sosiaalitieteen, psykologian ja psykiatrian tapa kuvata huoltoriidoissa esille tulevia ilmiöitä ja ongelmia poikkeaa lapsenhuolto-oikeudellisesta esitystavasta. Koska myöskään lapsen edun avoin normi ei sido tutkimusaineiston kuvaamista oikeudellisesti tarkkarajaisiin määreisiin, pyrin edellä mainittuihin tietolähteisiin tukeutuessani välttämään ”oikeudellisen väkivallan” tekemistä niissä muodostuneille ilmaisutavoille.

Huoltoriitojen monialaisuus ja niiden selvittämisen moniammatillisuus puoltavat perinteiseen lainkäyttökieleen verrattuna pehmeämpiä ilmaisuja, joita vaaditaan myös huoltoriitoja tuomioistuimissa käsiteltäessä. Tutkimukseni poikkitieteellisen luonteen ja olettamani lukijakunnan vuoksi olen kaiken kaikkiaan pyrkinyt kuvaamaan huoltoriitoja lakikieltä yleiskielisemmin aina kun kirjoituksen oikeudellinen tavoite on sen sallinut.

II HUOLTO-OIKEUDENKÄYNNIN ERITYISPIIRTEITÄ

1 Yleistä huolto-oikeudenkäynnistä

Tässä alajaksossa tarkastelen huoltoprosessin erityispiirteitä siinä laajuudessa kuin tämän tutkimuksen kannalta on tarpeen. Esittelyä määrittää lapsenhuoltolaissa sosiaalilautakunnalle annettu vireillepano- ja selvitystehtävä sekä selvityksen kuuluminen todistusaineistoon samoin kuin lapsen kuulemista koskeva sääntely.

Huoltoriidat käsitellään siviiliprosessuaalisessa järjestyksessä oikeudenkäymiskaaren (OK) 8 luvun (768/2002) säännösten mukaisesti. Ennen kyseisen luvun säätämistä noudatettiin vuonna 1986 hakemusasioiden käsittelystä yleisessä alioikeudessa annettua lakia (307/1986) siihen myöhemmin tehtyine muutoksineen. Oikeuskäytännössä menettelytavat muodostuivat kuitenkin kirjaviksi. Vuonna 1993 voimaantulleen siviiliprosessiuudistuksen jälkeen ainakin osa käräjäoikeuksista selkeästi siirtyi noudattamaan uutta oikeudenkäyntijärjestystä, mutta jotkut seurasivat edelleen vanhaa hakemusasioiden menettelytapaa.[77]

Vaikka huoltoriidat poikkeavatkin tyypiltään muista riita-asioista, niiden erityisluonnetta ja lapsen asemaa ei prosessuaalisesti oteta huomioon huoltoriitojen käsittelyssä. Tätä tutkimusta tehdessäni ei ollut olemassa muuta lainsäädäntöä huoltoriitojen käsittelemiseksi tuomioistuimissa kuin oikeudenkäyntiä varten tarkoitettu riita-asioiden yleistä käsittelyjärjestystä. Vuoden 2006 alusta lähtien käytettävissä olevaa tuomioistuinsovittelua käsittelen myöhemmin luvussa VI, jossa laajemmin ovat esillä vaihtoehtoiset riidanratkaisutavat.[78] Huoltoriita koskee lasta, joka ei kuitenkaan voi osallistua oikeudenkäyntiin. Hän ei voi olla se, jonka nimissä oikeutta käydään. Lapsi ei ole lapsenhuoltolain nojalla käsiteltävien asioiden asianosainen. Tämä selviää siitä, että LHL 14 §:n mukaan lapsi ei kuulu vireillepano-oikeutettujen piiriin.[79]

Päävastuu lapsen edun huomioon ottamisesta kuuluu tuomioistuimelle ja prosessisäännösten tarkoituksena on suojata lapsen etua.[80] Lapsen edulla on prosessuaalisesti oikeudenkäynnin läpäisevä luonne, jonka on tarkoitus ilmetä kaikissa huolto-oikeudenkäynnissä noudatettavissa prosessiperiaatteissa. Huoltoriitojen prosessuaaliset tavoitteet määräytyvät lapsenhuoltolain johtavien ta-

---

77 Aaltonen 2000b, s. 1321. Kirjoittajan mukaan Helsingin käräjäoikeudessa noudatettiin perheasioiden käsittelyssä uuden oikeudenkäymiskaaren säännöksiä. Selvästikin tarkoitetaan OK 5 luvun säännöksiä valmistelusta ja 6 luvun säännöksiä pääkäsittelystä (kirj.huom.).

78 Ks. alajakso VI.6.4.

79 Asianosaisaseman puuttumisesta ks. Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 27. Ks. myös LHL 15.2 §, joka asettaa lasten oikeudessa kuulemiselle erilaiset edellytykset kuin vanhempien ja huoltajien kuulemiselle.

80 Savolainen 1984, s. 171.

voitteiden mukaan. Prosessisääntöjen tehtävähän on asian käsittelyä koskevana sääntelynä luoda kehys oikeusharkinnalle. Prosessisäännöt heijastavat samalla yhteiskunnan oikeudenalakohtaisia intressejä.[81] Nuo intressit puolestaan osoittavat lapsenhuoltolain yleisiä tavoitteita, joita on jo johdantoluvussa esitelty.

Keskeisiä prosessiperiaatteina huoltoriidoissa ovat virallisperiaate, prosessijoutuisuus ja nopean täytäntöönpanokelpoisen ratkaisun saaminen. Viimeksi mainittua periaatetta ilmentää LHL 17.1 §:ssä säädetty mahdollisuus saada asia väliaikaismääräyksin ratkaistuksi. Vaikka väliaikaisvaatimusten käsittelyä ja antamista voitaisiin käsitellä prosessioikeudellisena kysymyksenä, esittelen pääperiaatteet kuitenkin kuvatessani lapsen asumisen ratkaisemista koskevia oikeuslähteitä.

81 Schiratzki 1997, s. 259–260.

2 Indispositiivisuus ja virallisperiaate

Prosessioikeudessa indispositiiviseksi katsotaan asia, jossa oikeudenkäynnin aikana tehtävä sovinto ei ole sallittu. Jos oikeusseuraamus ei ole saatavissa aikaan asianosaisten keskinäisin sopimuksin, vaan se vaatii tuomioistuimen tai jonkin muun viranomaisen vahvistamisen, kyseessä on indispositiivinen asia.[82] Jako dispositiivisiin ja indispositiivisiin asioihin ei kuitenkaan ole sen paremmin prosessuaalisesti kuin aineellisoikeudellisesti yksiselitteinen. Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevia asioita on pidetty relatiivisesti indispositiivisina. Useiden prosessualistien mukaan asia huoltoa koskiessaan on indispositiivinen, mutta tapaamisoikeuden osalta relatiivisesti indispositiivinen.[83]

Indispositiivisuuden oikeuspoliittinen motiivi on selvä: vanhempien riitatilanteessa lasten edusta huolehtiminen kuuluu yhteiskunnalle. Tuomioistuimen on huoltoriitojen käsittelyssä valvottava asianosaistahon ulkopuolelle jäävän lapsen etua. Tämä velvollisuus ilmenee myös tuomioistuimelle LHL 9.4 ja 10.1 §:issä asetetusta velvoitteesta ottaa huoltoriitoja ratkaistessaan huomioon lapsen etu. Valvontavelvollisuus koskee niitäkin tapauksia, joissa vanhemmat pyytävät tuomioistuinta ratkaisemaan asian sopimallaan tavalla.[84]

Prosessuaalisesti indispositiivisuus ilmenee jutun vireilletulossa, väittämistaakassa ja todistusaineiston hankkimisessa sekä materiaalisessa prosessinjohdossa.[85] Väittämistaakka tarkoittaa huoltoriidassa sitä, että asianosaiset eivät voi väitteillään tai prosessitoimillaan kokonaan määrätä prosessista eivätkä täysin vapaasti todisteiden esittämisestäkään.[86] Vaikka vanhemmat lähtökohtaisesti määrittävät riidan kohteen, niin tuomioistuimella on kuitenkin velvollisuus

---

82 Virolainen 1995, s. 286–293.

83 Virolainen 1995, s. 89, Lappalainen 1995, s. 89 ja Helin – Linna – Rintala 1997, s. 130. Vastaavasti myös Saarenpää 1998, s. 31 ja Aaltonen 2000b, s. 1320. Samoin Ervasti 2005, s. 204. Ruotsissa Sjösten 1999, s. 155 katsoo, että ko. asiat ovat luonteeltaan indispositiivisia paitsi tapaamisoikeuden kustannusten jaon (FB 6:15b) osalta, jolloin tuomioistuin on sidottu asianosaisten myöntämiseen, eikä sillä ole myöskään oma-aloitteista selvittämisvelvollisuutta. Samaten lapsen elatusapu, jota voidaan vaatia huolto- ja asumisriidan yhteydessä ilman haastetta, on dispositiivinen muutoin indispositiivisessa jutussa. Dalseide 2002, s. 198 katsoo relatiivisen indispositiivisuuden tarkoittavan huoltoriidassa tuomioistuimen itsenäistä selvittämisvastuuta, joka ei ole sidottu asianosaisten väitteisiin ja vaatimuksiin.

84 Ratkaisussa KKO 2003:126 oli kysymys siitä, minkä lapsenhuoltolain säännöksen nojalla avioeroasian yhteydessä lapsen asumisesta annetun, vanhempien sopimukseen perustuvan päätöksen muuttamista oli arvioitava. Ratkaisun perusteluissa todettiin, että LHL 10.2 §:n mukainen tuomioistuinratkaisu perustuu lapsen edun huomioon ottamiseen silloinkin, kun se on lapsen vanhempien sopimuksen mukainen. Tapausta kommentoi Välimäki 2005, s. 145–147.

85 Virolainen 1995, s. 286–293.

86 Danielsen 2004, s. 328.

aktiivisen materiaalisen prosessinjohdon keinoin selvittää lapsen edun kannalta tärkeät kysymykset. Vanhempia ei siten ole asetettu yksin toimintavelvollisiksi eikä riskinkantajiksi ratkaisuaineiston esittämisestä. Julkinen intressi ilmenee siinä, että huoltoriita koskee olennaisella tavalla lasta, joka erityistä suojelua kaipaavana ei voi itse riittävästi valvoa etuaan.[87]

Virallisperiaatteessa on kysymys siitä, kenen vastuulla oikeudenkäynnin fakta-aineiston eli tosiseikkojen esittäminen ja todisteiden hankkiminen on.[88] Virallisperiaate ilmenee ratkaisuaineiston hankintaa ohjaavana periaatteena. Se voi esiintyä ankarammassa tai lievemmässä muodossa.[89] Esimerkiksi sopuratkaisuun päätyvissä riidoissa ratkaisu syntyy osassa tapauksia kokonaan vanhempien tiedon ja käsitysten varassa. Tuomioistuimen tiedonhankintaa sosiaalitoimesta ohjaa LHL 16.1 §:n säännös. Ratkaisumateriaalin kerryttämistä ei ole jätetty yksinomaan vanhempien vastuulle, vaan myös tuomioistuin hankkii sitä pyytämällä sosiaalilautakunnalta selvityksen. Selvitys pyydetään virkateitse eikä sosiaalilautakunta edes saa sitä antaa asianosaisen pyynnöstä.[90]

Virallisperiaatteen noudattamisen tarkoituksena on asian riittävä selvittäminen niin, että tuomioistuin voi selvityksen perusteella tehdä lapsen edun mukaisen ratkaisun. Selvityksen tulee siis olla niin täydellinen, että todistusharkinta voi tapahtua pätevästi. Virallisperiaate puoltaa paikkaansa sitä enemmän, mitä todennäköisemmin lapsen vähimmäishuolto on vaarassa ja lastensuojelutarve näköpiirissä *(vahvan intervention tarve)*. Vastakohtaispäätelmänä tästä seuraa, että virallisperiaate saa vähemmän oikeutusta tapauksissa, joissa on kyse huoltoon yhtä hyvin kykenevistä tasavahvoista vanhemmista (*lievän intervention tarve*).

87 Ks. julkisesta intressistä Virolainen 1995, s. 285–293 ja vastaavasti Ervasti 2005, s. 204.

88 Virolainen 1995, s. 262–263.

89 Virolainen 1995, s. 291 katsoo asian selvittämisen kuuluvan ensisijaisesti asianosaisille myös indispositiivisissa jutuissa.

90 Ks. Gottberg 1997, s. 96 ja alav. 82, jossa hän selostaa oikeusasiamiehen kanteluratkaisua asiassa dnro 1429/4/95, josta epäsuorasti ilmenee, ettei asianosaisella ollut oikeutta saada sosiaalilautakuntaa tekemään selvitystä, kun tuomioistuin ei ollut sellaista pyytänyt. Kun selvitys kuitenkin oli tehty, katsottiin menettely kantelu ratkaisussa lapsenhuoltoasetuksen vastaiseksi.

3 Sosiaalilautakunnan vireillepano-oikeus ja puhevalta

Hakemuksen lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevassa asiassa voivat LHL 14.1 §:n mukaan panna vireille lapsen vanhemmat ja huoltajat, mutta myös sosiaalilautakunta.[91] Näillä ryhmillä on muodollinen asianosaiskelpoisuus. Ensisijaisesti hakemus määrittää sen, ketkä ovat asianosaisia.[92] Asian vireillepanijana sosiaalilautakunnasta tulee asianosainen. Sen sijaan lapselle ei ole annettu oikeutta panna hakemusta vireille.

Sosiaalitoimen vireillepanorooliin on otettu kantaa ennakkoratkaisussa KKO 1998:66, jossa vanhempiensa huollossa olleen lapsen isän surmattua äidin sosiaalilautakunta oli ottanut lapsen huostaan ja sijoittanut hänet lastenkotiin. Äidin sukulaiset vaativat sijaishuoltajan määräämistä. Heidän vaatimuksensa jätettiin LHL 14 §:n vastaisena tutkimatta. Ratkaisussa todetaan, että sosiaalilautakunnan on huolehdittava lapsenhuoltolain ja lastensuojelulain nojalla lapsen edun selvittämisestä ja toteutumisesta. Kyseisessä tapauksessa lautakunta ei ollut ryhtynyt toimiin lapsen huollon siirtämiseksi pois rangaistusta suorittavalta isältä.[93] Vireillepano-oikeus oli sosiaalilautakunnalla, mutta ei lapsen sukulaisilla.

Huoltoasia tulee OK 8 luvun mukaan vireille, kun hakemus toimitetaan oikeuteen tai esitetään istunnossa.[94] Asiaan osalliselle varataan OK 8 luvun 5 §:n mukaan tilaisuus tulla kuulluksi eli häneltä pyydetään hakemuksen johdosta kirjallinen lausuma. Jos sosiaalilautakunta on hakijana, pyydetään lausuma vanhemmilta tai huoltajilta. Jos hakijana on jompikumpi tai kumpikin vanhempi tai huoltaja, sosiaalilautakunta ei ole asianosainen eikä siltä hakemuksen johdosta pyydetä kirjallista lausumaa. Oikeus panna hakemus vireille tarkoittaa asialegitimaatiota koskevan käsitemäärittelyn mukaan hakijalegitimaatiota.[95]

---

91 LHL 9.1 § 4 kohdan mukaan huoltajaksi voidaan määrätä vanhempien ohessa tai sijasta yksi tai useampi muu henkilö. LHL 14.2 §:n mukaan vireillepanijana voi, lapsen jäätyä vaille huoltajaa, olla myös lapsen sukulainen tai muu lapselle läheinen henkilö.

92 Lappalainen 1995, s. 51 toteaa, että muodollisesti asianosaisasema ratkeaa ensi kädessä haastehakemuksen perusteella.

93 Ratkaisun perusteluista ilmenee, ettei sukulaisten hakemuksen johdosta voitu yleisessä tuomioistuimessa tutkia, olisiko lapsen etu vaatinut asian käsittelemistä sosiaalilautakunnan väitettyjen laiminlyöntien vuoksi.

94 Aikaisemmin menettelystä säädettiin laissa hakemusasioiden käsittelystä annetussa laissa (307/1986), jonka säännökset kumottiin lailla 768/2002. Muutokset astuivat voimaan 1.1.2003.

95 Lappalainen 1995, s. 281–282 katsoo, että sosiaalilautakunnalla on hakijalegitimaatio lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Ks. myös Savolainen 1984, s. 172–174 sosiaalilautakunnan puhevallasta.

Sillä, jolla on asialegitimaatio, on myös täysi puhevalta asiassa. Hakijalegitimaatio taas tuo prosessioikeuksia. Niitä ovat muun muassa oikeus hakijaroolissa peruuttaa hakemus, nimetä todistelua ja hakea muutosta.

Prosessioikeudellinen asema on lakikohtainen järjestely, jota on tulkittava lähtien liikkeelle lapsenhuoltolain tavoitteista ja periaatteista. Sosiaalilautakunnalle on huoltoriitojen käsittelyssä annettu kaksi tehtävää: LHL 14.1 §:ssä vireillepano-oikeus ja LHL 16.1 §:ssä velvollisuus laatia tuomioistuimen pyynnöstä selvitys. Nämä säännökset eivät anna suoraa vastausta siihen, voiko sosiaalilautakunta olla omasta aloitteestaan muulla tavalla edustettuna huoltoriidassa.

Sosiaalilautakunnan prosessiasemasta on lisäksi säännös LHA 2 §:ssä. Sen mukaan tuomioistuimen on omasta aloitteestaan lykättävä asian käsittely ja varattava *virkateitse* sosiaalilautakunnalle tilaisuus tulla kuulluksi. Tämä säännös mahdollistaa sen, että tuomioistuin voi kuulla lautakunnan edustajaa muullakin tavalla kuin selvitystä pyytämällä. Näin esimerkiksi lautakunnan edustaja voitaisiin tarvittaessa kutsua asian selvittämiseksi valmisteluistuntoon. Joissakin tapauksissa tällä menettelyllä voitaisiin välttää varsinaisen selvityksen pyytäminen.[96]

LHA 2 §:n sanamuoto osoittaa, ettei siinä tarkoiteta OK 18 luvun 8 §:ssä säänneltyä väliintulo-oikeutta, mikä oikeuttaisi sivullisen tulemaan mukaan oikeudenkäyntiin jommankumman asianosaisen puolelle tarkoituksin valvoa omia etujaan asianosaisvaatimuksia tukemalla. LHA 2 §:n säännöksellä ei nähdäkseni oikeuteta sosiaalilautakuntaa omasta aloitteestaan ilmoittautumaan kuultavaksi huoltoriidassa. Säännöksestä ei myöskään ilmene, että lautakunta saisi pelkän kuultava-asemansa perusteella hakijalegitimaation sisältämät oikeudet eli oikeuden nimetä todistelua, kuulustuttaa todistajia ja hakea muutosta ratkaisuun.[97]

---

96 Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietinnössä 1995, s. 28 todetaan, että tuomioistuin voi katsoessaan sen tarpeelliseksi omasta aloitteestaankin varata sosiaaliviranomaiselle tilaisuuden puhevallan käyttämiseen.

97 Walin – Vängby 2001, s. 6:40. Ruotsin FB 6:7/4 mukaan huollon siirtämistä koskevat asiat voidaan käsitellä saman lainkohdan 1 momentin mukaan sosiaalilautakunnan vaatimuksesta. Vastaava säännös on Socialtjänstförordning 42 §:ssä, jonka mukaan sosiaalilautakunta voi tehdä esityksen tai hakemuksen tuomioistuimelle, mikäli lautakunta saa tietää, että huoltokysymyksessä tarvitaan toimenpiteitä, joilla tarkoitetaan FB 6:7/1 säännöksen tilanteita, kuten huollon laiminlyöntiä, väärinkäyttöä tai muita puutteita, joiden vuoksi lapsen terveys tai kehitys vaarantuvat). Vireillepanijana lautakunta on riita-asian asianosainen. Sen sijaan tavallisessa huoltoriidassa lautakunta ei ole asianosainen, mutta se voi antaa siinä selvityksen. Ks. myös Sjösten 1999, s. 67–68, joka katsoo, että sosiaalilautakunnan ollessa vireillepanijana, vastapuolina ovat vanhemmat tai toinen heistä.

4 Todistuskeinoista

4.1 TODISTUSKEINOT JA PROSESSITAVOITTEET

Huoltoriitojen prosessuaaliset todistuskeinot ovat samoja muiden siviilijuttujen kanssa. Mutta huoltoriidoissa on myös erityispiirteitä. Todistuskeinoina tulevat kysymykseen 1) asianosaisten eli vanhempien kertomukset ja mahdollisesti lapsen kuuleminen, 2) asiantuntevien todistajien, 3) asiantuntijoiden ja 4) todistajien kuuleminen, sekä kirjallisina todisteina 5) sosiaalitoimen selvitys siihen mahdollisesti liittyvine perheneuvolan lausuntoineen ja muine todisteineen ja 6) muut kirjalliset todisteet.[98] *Eva Gottberg* on katsonut, että sosiaalitoimen selvitys ei varsinaisesti ole kirjallinen todiste. Hän on luonnehtinut selvitystä ratkaisumateriaaliin kuuluvaksi olosuhdeselvitykseksi (faktautredning), jonka todistusarvon tuomioistuin punnitsee.[99]

Huoltoriitaa on vaikea irrottaa alkuperäisestä lähteestään eli parisuhteesta. Vanhempien asianosaiskertomusten suhteen se tarkoittaa tasapainon etsimistä suppeasti huoltoriidan faktoihin pitäytyvän ja sitä jonkun verran laajemman, taustasyitä tai sovintopyrkimystä kartoittavan materiaalisen prosessinjohdon välillä. Tiukka pitäytyminen lapsenhuoltolain oikeudellisen normiston edellyttämään tietoon on vaikeasti perusteltavissa tai ainakin hankalasti toteutettavissa vanhempien halutessa esittää näkemyksiään.

Suullisen valmistelun tärkeimpänä tehtävänä on oikeudenkäynnin kohteen määrittäminen. Myös sovintomahdollisuuksien kartoittamisella on valmisteluistunnossa erityinen merkitys, vaikka huoltoriidat eivät kuulukaan dispositiivisiin asioihin, joita OK 5:26:n säännös sovintomahdollisuuksien selvittämisestä koskee. Kartoitus- ja sovintotavoitteiden saavuttamiseksi vanhempien henkilökohtainen läsnäolo valmisteluistunnossa palvelee valmistelun tehtäviä. Vanhempien antamista tiedoista on hyötyä myös ratkaistaessa, onko selvityksen pyytäminen sosiaalitoimesta tarpeen ja jos, millä tavoin selvityspyyntö tulisi yksilöidä.

Tuomioistuimella on LHL 16.1 §:n selvityspyynnön lisäksi harkittavana OK 17:44 mukaisen asiantuntijan nimeämismahdollisuus. Parhaana ajankohtana nimetä asiantuntija on yleisesti ottaen pidetty valmisteluistuntoa.[100] *Matti Savolaisen* kannanotosta taas on pääteltävissä, että tuomioistuimen olisi ensisijaisesti pyydettävä sosiaalitoimen selvitys, ja että pyynnön yhteydessä voidaan

---

98 OK 17 luku, verr. LHL 15 § ja 16 §. Ks. myös Lappalainen 2001, s. 130.
99 Gottberg 1992, s. 446.
100 Leppänen 1998, s. 259.

edellyttää sosiaalitoimea hankkimaan psykologista tai psykiatrista asiantuntemusta. Näin ollen tuomioistuin itse voisi vasta viimesijaisesti nimetä asiantuntijan.[101]

Tämä käsitys näyttäisi johtavan siihen, että tuomioistuimen tulisi nimetä asiantuntija vasta jatketussa valmisteluistunnossa sen jälkeen kun sosiaalitoimen selvitys siihen mahdollisesti jo liitettyine lausuntoineen olisi saapunut tuomioistuimeen. Menettely perustuisi toisin sanoen siihen, että asiantuntijan toimeksiantotehtävä olisi yksilöitävissä vasta sosiaalitoimen selvityksen valmistuttua. Myöhäinen ajankohta asiantuntijan nimeämisessä ei näyttäisi tukevan niitä pyrkimyksiä, joilla tuomioistuin mahdollisesti toivoo asiantuntijan voivan auttaa vanhempia sopimukseen. Palaan nimeämisajankohtaan tarkemmin selvityksen tavoitteita ja toteuttajia koskevassa luvussa.[102]

Lapsen edun avoimuus jättää tapauskohtaisesti tilaa todistustosiseikkojen määräytymiselle. Hakemuksen kehittelyn ja vanhempien lausumien ankara rajoittaminen voivat synnyttää epäluottamusta tuomaria kohtaan, mutta löysä suhtautuminen prosessimateriaaliin puolestaan väljähdyttää jutun jäntevän käsittelyn. Viime kädessä lapsenhuoltolain periaatteet määrittävät prosessuaalisten periaatteiden keskinäistä painoarvoa.[103]

Materiaaliset periaatteet velvoittavat rajoittamaan sellaisia vanhempien prosessipyrkimyksiä, jotka vahingoittavat lasta. Lisäksi oikeudenkäynnin suuntautuminen tulevaisuuteen antaa oikeutuksen sulkea pois prosessista sellainen aineisto, jolla ei ole vaikutusta ratkaisuun lapsen kannalta. Hyvä asianajo ja järkevä prosessinjohto velvoittavat tarpeettoman todistelun torjumiseen. OK 17:7 oikeuttaa epäämään asiaan vaikuttamattoman tai muutoin selvitetyn todistelun esittämisen. Empiirisen aineiston tutkimustuloksia todistelun laajuudesta ja rajoittamisesta esittelen erikseen myöhemmin.[104]

4.2 ASIANTUNTIJATIETO KOKEMUSSÄÄNNÖISTÄ

Prosessioikeuden perusteoksissa asiantuntijalla tarkoitetaan henkilöä, joka tekee selkoa kokemussäännöistä. Niillä tarkoitetaan ilmiöiden välisiä lainalaisuuksia ja syysuhteita. Asiantuntijan tehtävänä on kertoa kokemussäännöistä, havaitsemistaan faktoista ja niistä päätelmistä, joita hän soveltaessaan koke-

---

101 Savolainen 1984, s. 221.

102 Ks. alajakso III B.1.4.3.

103 Lapsenhuoltolain johtavat tavoitteet – vanhemmuuden säilyminen eron jälkeenkin, vanhempien sopimusvapaus ja sopuratkaisun ihanne – ovat prosessin taustaohjaajia. Saarenpään 1998 mukaan huoltoriitaprosessin erityispiirteisiin kuuluvat myös tilannekohtaisuus- ja ajantasaisuusvaatimukset (s. 27) sekä nopean täytäntöönpanokelpoisuuden ensisijaisuus (s. 36). Niihin kuuluu myös vanhempien ensisijaisvastuu verrattuna lapsen vastuuseen ratkaisijana (kirj.huom.)

104 Ks. alajaksot VI.2.1 ja VI.2.2.

mussääntöä havaitsemiinsa faktoihin tekee. Kokemussäännöksi kiteytyy kullakin ammattialalla yleisesti hyväksytty kokemusperäinen tieto ilmiöiden välisistä yleisistä riippuvuussuhteista. Kriteerit riippuvuussuhteiden pätevyydelle taas löytyvät tieteenalan sisältä.

Kokemussäännön avulla selvitetään todistusfaktan ja todistusteeman välistä suhdetta, jonka avulla faktan voidaan sanoa olevan todiste teeman olemassaolosta. Selvitettävä fakta voi olla luonteeltaan myös psyykkinen. Sovellettavan kokemussäännön ei tarvitse perustua tieteelliseen tutkimukseen, vaan se voi muodostua arkikokemuksenkin pohjalta. Jos kuitenkin kokemussäännöt kuuluvat yleisen elämänkokemuksen piiriin, tuomioistuin käyttää niitä hyväkseen viran puolesta riippumatta siitä, ovatko asianosaiset vedonneet niihin tai esittäneet niistä näyttöä.[105]

Jos kokemussäännöt eivät kuulu yleisen elämänkokemuksen tai yleissivistyksen piiriin, niiden soveltuminen tapaukseen voi vaatia erityistä selvittämistä. Kokemussääntönä pidetään esimerkiksi tietoa lapsen kehityksestä.[106] Arvioinnin kohteena voivat olla myös vanhempien psykologinen toimintataso tai eroperheiden yleiset olosuhteet. Kokemussäännöt eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä. Kaiken lisäksi ne kietoutuvat monin tavoin todistustosiseikkoihin ja raja niiden välillä on usein hyvinkin suhteellinen.[107] Kokemussäännöt voivat siis olla ristiriitaisia ja niitä tarkoittavaa tietoa saatetaan pitää tuomarin yleistietona. Itse kokemussääntökin voi joutua todistelun kohteeksi.

Lapsenhuoltolaista ei ilmene, millaiseksi todistuskeinoksi sosiaalitoimen selvitys on tarkoitettu. Viittaussäännöksiä oikeudenkäymiskaaressa tarkoitettuun asiantuntijaa koskeviin säännöksiin, kuten salassapito-oikeuteen (OK 17:48), asiantuntijan kuulemiseen oikeudessa (OK17:49) tai asiantuntijan velvoitteeseen lukea lausunto oikeudessa (OK 17:51), ei ole.[108] Selvityksen laatijaa ei ole toisin sanoen määritelty sellaiseksi henkilöksi, jota oikeudenkäymiskaaren asiantuntijaa koskevissa 17 luvun säännöksissä tarkoitetaan.

Eva Gottberg ja Ahti Saarenpää ovat ottaneet oikeuskirjallisuudessa kantaa sosiaalitoimen asiantuntemukseen, joskaan he eivät ole yksilöineet kannanottojaan koskemaan sosiaalisia tai muita relevantteja kokemussääntöjä. Kumpikin on katsonut, etteivät sosiaalitoimen selvitykset ole asiantuntijalausuntoja prosessioikeuden näkökulmasta, mutta kylläkin yksi, luotettavaksi tarkoitettu tapa hankkia ratkaisuaineistoa.[109] Ruotsalainen *Göte Appelberg* on prosessioikeu-

---

105 Lappalainen 2001, s. 132 ja 281–282. Ks. myös Virolainen 1995, s. 29.

106 Hirvelä 1997, s. 182.

107 Huovila 2003, s. 265–266.

108 Kun selvityksen tekijätaholle ei ole vaihtoehtoja, ei lapsenhuoltolaissa tietenkään viitata oikeudenkäymiskaaren säännöksiin asianosaisten kuulemisesta asiantuntijan nimeämisestä (OK 17:46) tai hänen palkkionsa määräämisestä (17:53 §).

109 Ketonen – Koski – Gottberg 1991, s. 751, Gottberg 1992, s. 446, Saarenpää 1992, s. 74 ja Gottberg 1997, s. 99

dellisessa väitöskirjassa esittänyt, että sosiaalista asiantuntemusta tarvitaan ainakin seuraavien seikkojen arvioimiseksi: 1) Miten persoonallisten ja sosiaalisten tekijöiden monimutkainen yhteistoiminta voi osaltaan vaikuttaa lapsen toimintojen estymiseen sosiaalisessa kanssakäymisessä? 2) Mitä riskejä tietty elämäntilanne voi sisältää lapsen sosiaaliselle kehitykselle? 3) Ajatellaanko huoltoriidassa suunniteltujen toimenpiteiden tai muiden toimien vaikuttavan lapseen positiivisesti vai negatiivisesti? [110]

Psykologista, erityisesti kehityspsykologista asiantuntemusta taas Appelbergin mukaan tarvitaan sen ratkaisemiseksi, mitkä lapseen ja hänen kehitykseensä liittyvät olosuhteet poikkeavat normaaleista, missä määrin kyseinen poikkeavuus ilmenee ja millaisia ajateltavissa olevia vaikutuksia se voi saada lapsen normaalissa kehityksessä. Psykiatriselle asiantuntemukselle taas on käyttöä sen arvioimiseksi, missä määrin käsillä olevat ilmiöt voidaan katsoa vanhemman psyykkiseksi sairaudeksi tai häiriöksi, missä määrin ne ovat pysyviä tai hallitsevia ja miten henkilö, joita ne rasittavat, kykenee toimimaan huoltajana tai kasvattajana.[111]

Vaikka sosiaalitoimen selvittäjällä olisi erityinen pätevyyskin – kuten psykologin tutkinto tai vastaava – on ruotsalainen *Henrik Edelstam* pitänyt prosessioikeudellisessa väitöskirjassaan epävarmana, voidaanko selvittäjää pitää tuomioistuimen asiantuntijana. Edelstam on katsonut selvityksen asiantuntijatodisteluksi ainoastaan siinä tapauksessa, että siihen sisältyy arviointeja ja päätelmiä, jotka vaativat erityistä asiantuntijuutta. Jos selvitykseen liittyy psykologien, psykiatrien ja muiden lääkäreiden lausuntoja, niitä voidaan Edelstamin mukaan pitää asiantuntijatodisteluna vain, jos ne ovat selvityksestä selkeästi erotettavia osia.[112] Tapauskohtaisesti selvitys voi siis sisältää ainesosia, jotka tarkoittavat varsinaista asiantuntijatietoa. Esimerkiksi lastensuojelua koskeva tieto voi olla luonteeltaan oikeudenkäynnin asiantuntijatietoa.[113]

Huoltoriitojen asiantuntijalausuntoja koskevassa kirjassaan tanskalaiset *Jens Bang ja Bent Hougaard,* joista toinen on psykologi ja toinen psykiatri, ovat todenneet, että ratkaisuaineiston kannalta tuomarin on tärkeää erottaa, mikä asiantuntijatiedoksi esitetyssä tiedossa on faktaa ja mikä taas mielipiteitä tai käsityksiä. Kirjoittajien mukaan lausunnoissa esitetyt faktat voidaan tarkistaa jälkikäteen, kun taas mielipiteet ovat tulkintaa faktoista.[114]

Huoltoriitojen asiantuntijatyöstä kirjoittaneet norjalaiset psykologit *Elisabeth Backe-Hansen* ja *Haldor Øvreeide* puolestaan toteavat, että ammattitieto jakautuu käsitteelliseen tietoon, kokemustietoon ja hiljaiseen tekijäntietoon. Yleistä käsitteellistä tietoa haetaan esimerkiksi kysymällä ”mitä tiedetään ero-

---

110 Appelberg 1985, s. 383.
111 Appelberg 1985, s. 383.
112 Edelstam 1991, s. 407–408.
113 Jacobsson 1978, s. 125 ja Edelstam 1991, s. 407–408.
114 Bang – Hougaard 1997, s. 30.

lasten kasvusta ilman yhteydenpitoa toiseen vanhempaan". Jotta yleistysten myötä ei päädyttäisi kestämättömiin päätelmiin, on esitettävä sellaista kokemustietoa, jossa kliinisen arvioinnin lisäksi otetaan huomioon yleistä, relevanttia ja tieteelliseltä arvoltaan tunnustettua tutkimustietoa. Hiljainen tekijäntieto taas on asiantuntijan sisäistä (interpersonlig) ammattitietoa. [115]

Kirjoittajat huomattavat lisäksi, että huoltoriidoissa perhettä arvioidaan konfliktitilanteessa poikkeuksellisen lyhyessä ajassa. Näissä olosuhteissa kliiniseen arviointiin sisältyy lukemattomia virhearvioinnit mahdollistavia yleisinhimillisiä tekijöitä. Välttääkseen virhearviointeja asiantuntijan olisi kyettävä esittämään näkemyksensä perusteeksi argumentteja sekä puolesta että vastaan. Hänen olisi myös avoimesti ilmaistava ammatillinen epävarmuutensa. Näistä syistä kirjoittajat kritisoivat kliinisen lähestymisen oikeutusta ja osuvuutta.[116]

Asiantuntijuutta vastaan esitettyyn arvosteluun on yhtynyt myös huoltoriitojen vaihtoehtoista käsittelymenettelyä tutkiva norjalainen psykologi-asiantuntija *Knut Rønbeck.* Hän on esittänyt, ettei yhtä sopivien vanhempien tapauksessa välttämättä ole olemassa sellaisia psykologisia argumentteja, joiden perusteella voitaisiin selkeästi puoltaa lapsen asumista jommankumman vanhemman luokse. Tästä syystä yhtä hyvien vanhempien sopivuuden arviointi ei hänen mukaansa edellytä erityistä asiantuntijuutta, vaan tuomarin ammattitaito riittää harkintaan.[117]

Sosiaalitoimen asiantuntemuksesta huoltoriidoissa on esitetty käsityksiä myös sosiaalityön piirissä. *Mari Antikainen* on huoltosopimusten vahvistamisneuvotteluja koskevassa ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessaan katsonut, että neuvottelutyötä tekevillä on erityisasiantuntemusta tukea erovanhemmuutta ja auttaa lasta selviytymään erokriisistä. *Backe-Hansenin* ja *Øvreeiden* tavoin hän on esitellyt teoria-, kokemus- ja intuitiopohjaista ammatillista ymmärrystä, jota sosiaalityöntekijät hänen mukaansa neuvottelutyössään käyttävät. Vastaavanlaisia ajatuksia asiantuntijuudesta on lastensuojelutyön osalta esittänyt *Päi-*

---

115 Backe-Hansen – Øvreeide 1999, s. 54–57. Jos siis vastattavana on esimerkiksi yleisen tiedon piiriin kuuluva kysymys, mitä tiedetään erolasten kasvusta ilman yhteydenpitoa toiseen vanhempaan, vastausta saatetaan etsiä sisäisen ja kokemustiedon perusteella yleistämällä ne. Tällainen yleistys johtaa kuitenkin helposti kestämättömiin yleistyksiin.

116 Backe-Hansen – Øvreeide 1999, s. 57 ja 217–222. Esimerkiksi lapsen asumisen suhteen on vertailtava ja perusteltava käsitykset vanhempien positiivisista ja negatiivisista huoltajaominaisuuksia. Ennuste status quo -asumisen ja vaihtoehtoasumisen välillä onnistuu 50/50 eli huonommin kuin tilastollinen ennuste.

117 Rønbeck 1995, s. 5–6 esittää, että kysymykset sisarusten välisistä tai vanhempien ja lasten kesken vallitsevista persoonallisuus-, temperamentti- ja harrastusyhtäläisyyksistä ja eroavuuksista eivät edellytä psykologista arviointia. Se, onko jommankumman vanhemman asenne tai luonteenpiirre urheilullisempi tai kotisidonnaisempi, on puhtaasti harkinnanvarainen teema. Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että norjalaisissa järjestelmässä ei ole käytettävissä kunnallisen sosiaaliviranomaisen selvityksiä, vaan tuomioistuimet hankkivat noin puolessa käsittelemistään huoltoriidoista asiantuntijalausunnon yksityisiltä asiantuntijoilta, joina toimivat lähinnä psykologit ja psykiatrit (kirj.huom.).

vi Sinko sosiaalityön ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessa. Hän on torjunut käsitykset siitä, että sosiaalityöntekijöiltä lastensuojeluasioissa edellytetyn havainnoinnin ja tiedonvälityksen pitäisi muotoutua ensisijaisesti juridisten odotusten mukaan.

Sinkon mukaan sosiaalityön asiantuntijuus on tilannekohtaista, neuvottelevaa, joustavaa ja kommunikoivaa. Tällainen asiantuntijuus on avoin ongelmille, se kykenee prosessoimaan tietoa ja sietämään epävarmuutta. Siinä myös tiedostetaan toisin toimimisen mahdollisuus. Sosiaalityö on hänen mukaansa jaettua asiantuntijuutta, jossa kuvaa totuudesta rakennetaan moniäänisesti ja yhteistoiminnallisesti. Sosiaalityöntekijä voi Sinkon mukaan käyttää työssään ”varsinaisia asiantuntijoita”, kuten psykiatrian, muun lääketieteen ja psykologian edustajia.[118] Vastaavasti Mari Antikainen huomauttaa sosiaalityöntekijöiden mielellään turvautuvan perheneuvonnan tai lastenpsykiatrian asiantuntemukseen tuomioistuimelle selvitystyötä tehdessään.[119]

Sinko myöntää, että sosiaalityön asiantuntijuus ei ole yhtä uskottavaa kuin psykologista tai psykiatrista kieltä käyttäen esitetty tieto. Sosiaalityön asiantuntijuus on hänen mielestään arjen asiantuntijuutta, joka kykenee havaitsemaan sosiaalisista ilmiöistä enemmän kuin tiedollisesti tietämään niistä. Ongelmalliseksi on Sinkon mukaan huostaanottoselvityksissä osoittautunut faktatiedon välittäminen tuomioistuimille, sillä lastensuojelun sosiaalityössä ei välttämättä ymmärretä näyttökysymyksiä ja näytön arviointia. Mari Antikaisenkin mukaan sosiaalityöntekijät tarvitsevat lisää koulutusta perheongelmista, eroprosessin psykologiasta ja lapsen huoltoon liittyvästä lainsäädännöstä.

Siitä huolimatta, että suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa on suhtauduttu hyvin pidättyväisesti selvitysten tekijöiden asiantuntijuuteen, voinee edellä esitetyistä näkemyksistä alustavasti päätellä, että ainakin runsaasti selvitystyötä tekeville ja asianmukaisesti lisäkouluttautuneille sosiaalityöntekijöille voi kertyä varteenotettavaa asiantuntemusta. Edellä kommentoimieni kotimaisten ja pohjoismaisten lähteiden perusteella suomalainen sosiaalitoimen selvitys todistuskeinona ei silti luonteeltaan ole asiantuntijatodiste, vaan monin tavoin kiistanalainen ja kritiikille altis dokumentti. Esitellessäni empiirisiä tutkimushavaintoja sosiaalitoimen selvityksistä ja sovinnollisesta ratkaisemisesta pohdin yksityiskohtaisesti kysymystä sosiaalitoimen asiantuntijuudesta.[120]

---

118 Sinko 2004, s. 106–114.
119 Antikainen Mari 2004, s. 80.
120 Ks. jakso VI.3.

4.3 SELVITYSTEN JA LAUSUNTOJEN VALMISTELIJAT TODISTAJINA

Selvityksessä esitetyt faktat tai niistä tehdyt päätelmät saattavat edellyttää henkilötodistelua, jolla selvityksen luotettavuutta testataan. Tästä syystä selvittäjiä nimetään usein todistajiksi. Selvitystä vastaan tarjotaan myös vastatodistelua sekä henkilötodistelun että kirjallisten todisteiden avulla. Selvittäjien kuuleminen ei kuitenkaan ole tarpeen, jos selvitys ja sen mahdolliset liitteet ovat riidattomia.

Vaikka *Eva Gottberg* onkin neuvonut pidättyvyyteen selvittäjien kuulemisessa todistajina, henkilötodistelu toteuttaa parhaiten oikeudenkäynnin suullisuuden ja välittömyyden periaatetta ja auttaa varmistumaan selvityksessä esitettyjen tietojen paikkansapitävyydestä ja päätelmien luotettavuudesta. Osassa tapauksia riittänee kuitenkin Gottbergin suosittelema LHA 1.3 §:ssä tarkoitettu selvityksen täydennyttäminen kirjallisesti.[121] Oikeuskäytännössä tiedetään selvityksen laatijoiden joskus jopa kieltäytyneen menemästä tuomioistuimeen salassapitovelvollisuuteen vetoamalla. Vieroksunnan syynä on tosiasiassa saattanut olla vastahakoisuus avata laaditussa asiakirjassa esitettyjä kannanottoja todistelulle, tai se, että selvityksen tekijät ovat halunneet säilyttää myönteiset edellytykset jatkaa perheen kanssa tehtävää sosiaalihuoltotyötä oikeuskäsittelyn jälkeenkin. Lainsäädännöstä johtuvaa oikeutta kieltäytymiselle ei kuitenkaan ole.[122]

Sosiaalityöntekijä ei virkamiehenä saa OK 17:23 mukaan todistaa asiasta, joka hänen toimessaan on pidettävä salassa. SHAL 14.1 §:n sellaiset sosiaalihuollon asiakirjat, jotka sisältävät tietoja sosiaalihuollon asiakkaasta tai muusta yksityisestä henkilöstä, ovat salassa pidettäviä Sosiaalitoimen selvitykseen voidaan kuitenkin ottaa myös salassa pidettävää tietoa.

LHL 16.3 §:stä ilmenevän oikeusohjeen mukaan selvittäjä on oikeutettu ilmaisemaan salassa pidettäviä tietoja selvityksessä ja asiaa koskevassa oikeudenkäynnissä siten kuin SHAL 18.1 §:ssä, 19 §:ssä sekä 27.2–27.4 §:ssä säädetään. Kaksi ensiksi mainittua lainkohtaa koskee tietojen edelleen välittämistä ja vaitiolovelvollisuudesta poikkeamista. Jos lapsen edun vuoksi on välttämätöntä, sosiaalitoimen selvityksen laatija saa siten ilmaista salassa pidettävän tiedon tuomioistuimelle.[123] Tällöin kuitenkin tuomioistuimen on SHAL 27.4 §:n nojalla määrättävä suullinen käsittely tarpeellisin osin suljetuin ovin tapahtuvaksi ja oikeudenkäyntiaineisto julkisuuslain säännösten mukaan salassa pidettäväksi. Käsittelen salassapitosääntelyä erikseen selvitystyön tavoitteita, normeja ja ohjeita koskevassa luvussa.[124]

---

121 Gottberg 1997, s. 142–143.

122 Gottberg 1997, s. 142–143.

123 Lainkohdan mukaan salassapito murtuu myös erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi. Näistä syistä tuskin on kysymys huoltoriidoissa (kirj.huom.)

124 Ks. alajakso III A.2.3.

Selvityksen tekijän todistelu keskittyy luonnollisesti selvityksessä ilmaistuihin asioihin, mutta mahdollisesti myös siitä poisjätettyihin seikkoihin. Koska selvittäjällä voi olla muitakin kuin selvityksestä ilmeneviä perhettä koskevia asiakirjatietoja, hän saa asianosaisten suostumuksin kertoa myös niistä (SHAL 16 §).

Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan selvityksen laatijoita sekä psykologin ja lääkärinlausunnon antaneita kuullaan todistajina. Mahdollista tosin olisi nimetä heidät myös asiantunteviksi todistajiksi. Tämä rooli kuitenkin edellyttää, että todistaja tietäisi kertoa erityisen asiantuntemuksen ja kokemussääntötiedon perusteella tekemistään havainnoista.[125] Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportissa onkin suositeltu sosiaalitoimen selvittäjiä kuultaviksi asiantuntevan todistajan roolissa.[126] Vastakkaisen kannan on aikaisemmin esittänyt *Ahti Saarenpää,* jonka mukaan selvityksen tehnyt sosiaalityöntekijä ei ole asiantunteva todistaja.[127] Ruotsalainen prosessualisti *Henrik Edelstam* taas on katsonut, katsoo, ettei sosiaalitoimen selvittäjää ole sopivaa kuulla todistajana tai asiantuntijana, mutta että häntä kuitenkin voidaan kuulla asian valaisemiseksi.[128]

Huoltoriidoissa esitetään melko usein todisteena lääkärinlausuntoja. Niiden luotettavuutta koskee terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain (559/1994) 23 §. Sen mukaan laillistetun lääkärin on annettava tuomioistuimelle tarkoitetut todistukset ja lausunnot kunnian ja omantunnon kautta vahvistettuina. Lainkohdan mukaan tällä tavoin annetut todistukset ja lausunnot ovat ilman valallista vahvistustakin päteviä, ellei tuomioistuin erityisestä syystä määrää niitä suullisesti valalla tai vakuutuksella vahvistettaviksi. Sääntelyn tarkoituksena on ollut vapauttaa laillistetut lääkärit tarpeettomasta todistamisvelvollisuudesta. Lääkärit kuuluvat sanotussa laissa tarkoitetun valvonnan piiriin.

Psykiatreja ja muitakin lääkäreitä joka tapauksessa toisinaan kuullaan todistajina heidän laatimistaan lausunnoista. Terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain tavoitteena on suojata luottamuksellisuutta asiakassuhteessa. Vaitiolo-oikeutta koskeva sääntely on oikeudenkäymiskaaressa (OK 17:23). Joissakin tilanteissa todistaminen saattaa rajoittua lausunnon oikeaksi todistamiseen. Lasten- ja nuorisopsykiatrian perusteoksen mukaan lääkärin tulee itsenäisesti harkita, millä tavoin todistaminen edistäisi lapsen etua tai kääntyisi lasta

---

125 Hirvelä 1997, s. 182. Ks. myös Lager 2003, s. 905 asiantuntevista todistajista psykologisten ammattitietojen antajana.

126 Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 54. Ks. myös Lappalainen 2001, s. 282–284. Määritellessään asiantuntijan ja asiantuntevan todistajan roolia Lappalainen ei ole maininnut huoltoriitojen huoltoselvityksen tekijöitä esimerkkinä äsken määritellyistä asiantuntijoista (kirj.huom.).

127 Saarenpää 1992, s. 74.

128 Edelstam 1991, s. 407.

vastaan.[129] Jo selostetusta LHL 16.3 §:stä ja siinä viitattujen SHAL 18 ja 19 §:ien oikeusohjeesta kuitenkin ilmenee, että salassa pidettävistä tiedoista on kerrottava, jos se on välttämätöntä lapsen edun vuoksi.

Psykologinlausuntojen oikeaksi vakuuttamisesta ei lainsäädännössä ole vastaavaa säännöstä kuin lääkärin antamasta vakuutuksesta. Terveydenhuollon ammattihenkilöistä annettu laki antaa toisin sanoen lääkärinlausunnoille lähtökohtaisesti vahvemman statuksen kuin psykologinlausunnoille. Psykologit voivat kuitenkin olla samassa laissa tarkoitettuja laillistettuja ammattihenkilöitä, mutta toisaalta psykologeja toimii runsain määrin myös tehtävissä, joissa laillistamista ei vaadita eikä sitä ole hankittu.[130] Esitellessäni tutkimuksen empiiristä oikeudenkäyntiaineistoa, esittelen ja otan kantaa siihen, ovatko sosiaalitoimen selvitykset sekä psykologin ja lääkärinlausunnot riittäneet todisteiksi ilman henkilötodistelua.[131]

4.4 LAPSEN KUULEMINEN TUOMIOISTUIMESSA

4.4.1 Kuulemissäännökset

LHL 15.2 §:n sanamuodosta ilmenee, että lapsen henkilökohtainen kuuleminen tuomioistuimessa on mahdollista painavista syistä, jos kuuleminen on välttämätöntä asian ratkaisemisen kannalta, jos lapsi tähän suostuu ja on ilmeistä, ettei kuulemisesta aiheudu lapselle haittaa. Painavat syyt on LHA 3.1 §:n mukaan mainittava päätöksessä.[132]

Lapsi ei ole huoltoriidan asianosainen eikä hän sen vuoksi voi prosessuaalisin perustein vaatia kuulemistaan huoltoriidassa.[133] Lapsi ei voi panna huoltoriitaa vireille, eikä hän voi esittää omia vaatimuksiaan prosessissa. Samasta syystä lapselle ei voida määrätä huolto-oikeudenkäyntiin erillistä edunvalvo-

---

129 Lasten- ja nuorisopsykiatria 2000, s. 381.

130 Kyseisessä laissa tarkoitettu ammatillinen valvonta ei siten ulotu yhtä suureen osaan psykologien ammattikunnasta kuin lääkäreiden ammattikunnasta.

131 Ks. alajaksot VI.2.1 ja 2.2.

132 EOA:n kertomus 2002, s. 141, tapauksessa dnro 2432/4/00 oli kuultu 14 vuoden ikäistä poikaa hänen huoltoaan koskevassa asiassa mainitsematta päätöksessä, miksi sitä oli pidetty painavista syistä välttämättömänä asian ratkaisun kannalta. Tuomarin ei kuitenkaan katsottu ylittäneen harkintavaltaansa päättäessään kuulla lasta. Kuulemissyyt olisi tullut mainita ratkaisussa.

133 Vrt. SOU 1987:7 ja Prop. 1994/95:224, s. 29. Lapselle ei ole annettu asianosaisasemaa. Lapsen oma tahto tulee saada esille tehostamalla lapsen henkilökohtaista kuulemista ja mielipiteen selvittämistä. Ks. myös Helsingin ho 6.9.1999, nro 2602, dnro S 99/1043, jossa 15-vuotiaan hakemus asianosaisaseman vahvistamisesta vanhempien välisessä huolto- ja tapaamisoikeusasiassa jätettiin tutkimatta. Hovioikeus katsoi, ettei lapsi voinut tehdä LHL 14 §:ssä tarkoitettua hakemustakaan. Lapsi ei häntä kuultaessa saa asianosaisasemaa eikä hänellä ole sellaista vajaavaltaisen rinnakkaispuhevaltaa, jota OK 12:1:ssä tarkoitetaan. Asianosaisaseman epäämisellä ei katsottu loukattavan EIOS:ssa säädettyjä ihmisoikeuksia.

jaa.[134] Lapsen oikeuteen kuultavaksi tulo edellyttää muiden kuin lapsen aloitetta. Jos vanhemmat vaativat lapsen kuulemista oikeudessa, tuomioistuin arvioi LHL 15.2 §:n nojalla kuulemisen edellytykset ja tekee asiasta päätöksen.

Lapsen tuomioistuimessa kuulemisen tarkoitusta on käsitelty niukasti. *Eva Gottberg-Talve* tosin mainitsee, että tuomioistuin voi tietyissä olosuhteissa kuulla suoraan lasta itseään.[135] Asiayhteyden perusteella näyttäisi siltä, että hän tarkoittaa lapsen kuulemisen toteuttavan virallisperiaatetta riittävän ratkaisumateriaalin hankkimisesta.[136] Se taas, mitä ratkaisuaineistoksi tähdellistä tietoa lapselta voidaan odottaa, on aineellisoikeudellinen kysymys, joka ratkeaa lapsenhuoltolain yleisten tavoitteiden ja yksittäisen tapauksen ratkaisuaineiston tarpeen mukaan.

Vaikka oikeudessa kuulemiselle ei olekaan säädetty kiinteää alaikärajaa, suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa on esitetty, ettei alle 12 vuoden ikäisiä lapsia pitäisi kuulla oikeudessa.[137] *Eva Gottberg* on esimerkiksi kritisoinut erästä hovioikeusratkaisua, josta ilmenee, että 13 vuoden ikäistä lasta oli kuultu käräjäoikeudessa.[138] Oikeuskäytäntö kuulemisikärajasta on muodostunut kirjavaksi, kuten myöhemmin tässä tutkimuksessa osoitan.[139] Periaatteellinen kysymys lasten kuulemisesta suomalaistuomioistuimissa on ollut esillä YK:n lapsen oikeuksien komiteassa. Se on päätelmissään Suomen III määräaikaisraportista vuonna 2005 suositellut lainsäädäntö- tai muita toimia, jotta lapsilla olisi itseään koskevissa asioissa YK:n yleissopimuksessa lapsen oikeuksista (1129/1991, LOS, lapsen oikeuksien yleissopimus) tarkoitettu mahdollisuus ilmaista käsityksensä suoraan tuomarille (12 artikla).[140]

---

134 Savolainen 1984, s. 173.

135 Ks. EIT 8.7.2003, Sahin v. Saksa. Ratkaisussa, jossa oli kysymys mm. EIOS 8 artiklan soveltamisesta, katsottiin, ettei 5-vuotiasta lasta ollut tarvetta kuulla tuomioistuimessa ja kysyä häneltä hänen suhteistaan toiseen vanhempaan. Lasta oli kuullut psykologiasiantuntija, jonka mukaan erityisjärjestelyinkin oikeudessa tapahtuvasta kuulemisesta aiheutuisi lapselle haittaa. Ks. myös Pellonpää 2005, s. 459.

136 Gottberg-Talve 1991, s. 459 mainitsee lapsen mielipiteen selonoton virallisperiaatteen mukaan hankittavaksi ratkaisumateriaaliksi.

137 HE 224/1982, s. 6 ja 16, Savolainen 1984, s. 97 ja 209–210 sekä Gottberg 1997, s. 138–139. Ks. lapsen kuulemisen, lapsen edun ja lapsen tahdon erottamisesta myös LaVM 7/1996, s. 3. Vrt. EIT 8.7.2003, Sommerfeld v. Saksa, jossa katsottiin, ettei ollut tarvetta esittää psykologista asiantuntijalausuntoa lapsen tahdon selvittämisestä tapaamisoikeusasiassa, jossa tuomari oli suoraan lasta kuulemalla voinut arvioida tämän lausumia ja selvittää, kykenikö hän omaan tahdonmuodostukseen.

138 Gottberg 1997, s. 139–141. Kirjoittajan mukaan ratkaisu lapsen asumisesta oli tehty ilman sosiaalilautakunnan selvitystä tukeutuen tytön mielipiteeseen, jonka isoäidin mielestä ”tomera” tyttö oli kertonut oikeudelle.

139 Ks. alajakso V B.3.

140 YK:n lapsen oikeuksien komitean Suomea koskevat päätelmät 2005, kohta C.2.23 (General principles, Respect for the views of the child). Vrt. Suomen III määräaikaisraportti 2003, kohta D., jossa on esitetty, että huoltoriidoissa lasta kuullaan tavallisimmin siinä yhteydessä, kun sosiaalilautakunta valmistelee oikeudelle selvitystä, ja että tällöin tulee melko hyvin turvatuksi se, että lasta kuullaan niin lapsiystävällisessä ympäristössä kuin mahdollista, ja että kuulemisessa

Lasten kuuleminen ruotsalaistuomioistuimissa tapahtuu melko samoin edellytyksin kuin suomalaisessa oikeudenkäynnissä. Lapsia voidaan vanhempainkaaren (Föräldrabalken 1949:381, FB) mukaan huolto-oikeudenkäynnissä kuulla, jos erityiset syyt sitä vaativat ja jos on ilmeistä, ettei kuulemisesta koidu lapselle vahinkoa (FB 6:19/5). Säännös otettiin lakiin vuonna 1998 ja sen soveltamisessa on esitetty noudatettavaksi suurta pidättyvyyttä, vaikka olisikin selvää, ettei kuuleminen suoranaisesti vahingoita lasta. Samaan tapaan kuin Suomen lapsenhuoltolain säännösten mukaan, pidetään myös Ruotsissa sosiaalitoimessa tapahtuvaa kuulemista kaikkein sopivimpana lapsen kuulemistapana.[141]

Poikkeuksellisesti lapsia kuitenkin kuullaan ruotsalaistuomioistuimissa. Erilaisia käsityksiä on esitetty siitä, riittäisikö lapsen oma toivomus tulla kuulluksi. Toivomusta on edellytetty punnittavan yhdessä muiden kuulemista puoltavien tai sitä torjuvien perustelujen kanssa. Tästä syystä tuomioistuimen odotetaan varmistuvan, perustuuko pyyntö lapsen todelliseen tahtoon vai onko häntä painostettu siihen. Edellytyksenä kuulemiselle on pidetty, että lapsen aidosta asenteesta ja halukkuudesta varmistutaan. Lapsen toiminnan ja kertomisen vapaudesta taas voisi ruotsalaiskäsitysten mukaan parhaiten antaa tietoja lasta sosiaalitoimessa kuullut selvittäjä.

Ruotsalaisessa lapsenhuoltokirjallisuudessa onkin katsottu, että tuomioistuimen tulisi vain harvoin suostua 12 vuotta nuoremman lapsen kuulemiseen.[142] Lapsen läsnäololla ei pääsääntöisesti ole katsottu olevan niin suurta arvoa, että hänet olisi perusteltua saattaa konfliktitilanteeseen oikeudenkäynnissä. Pienten lasten kohdalla oikeudessa kuulemisesta on neuvottu kokonaan pidättäytymään.[143] Ruotsin III raportin johdosta YK:n lapsen oikeuksien komitea ei vuonna 2005 ole esittänyt vastaavaa suositusta lasten kuulemisen lisäämisestä tuomioistuimissa kuin Suomen osalta.[144] Vaikka Ruotsissa samana vuonna ilmestyneessä komiteanmietinnössä onkin esitetty parannuksia lapsen omien käsitysten kuulemiseen huoltoriidoissa, ei tuomioistuimessa tapahtuvaa kuulemista ole painotettu, eikä kuulemista koskevaa lainkohtaa esitetty muutettavaksi.[145]

---

voidaan käyttää apuna esimerkiksi kasvatus- ja perheneuvolan asiantuntemusta. Lisäksi on huomautettu, että pienet lapset jäävät helposti sivuosaan selvitettäessä huoltoriitoja.

141 Walin – Vängby 2001, s. 6:92 ja Sjösten 1999, s. 163.

142 Sjösten 1999, s. 164. Ks. myös Walin – Vängby 2001, s. 6:92.

143 Walin – Vängby 2001, s. 6:92.

144 Ks. YK:n lapsen oikeuksien komitean Ruotsia koskevat päätelmät 2005. Vrt. päätelmien kohta C.13, jossa valtiota rohkaistaan jatkamaan niitä pyrkimyksiä, joilla lasten parissa työskentelevien viranomaisryhmien (muun muassa tuomareiden ja lakimiesten) asianmukainen ja systemaattinen koulutus ja/tai lasta koskeva ymmärrys (sensitization) turvataan. Kohdassa C.2.24 suositellaan varmistautumaan siitä, että lasta koskeviin hallinnollisiin ja muihin päätöksiin sisältyy tieto, miten lapsen näkemyksistä on saatu tieto, samoin kuin se, hyväksytäänkö lapsen näkemykset ja jos niin mistä syystä. Lisäksi kehotetaan huolehtimaan siitä, että erittäin riitaisissa huoltoja tapaamisriidoissa lapsen asianmukaisesta avustamisesta huolehditaan.

145 SOU 2005:43, s. 31–33 ja s. 67–68 (FB 6:19).

Norjassa lasten kuulemisesta huoltoriitojen oikeudenkäynnissä säädetään lapsilaissa (Barnelov, 8.4.1981, nr. 7, BL). Vuonna 2003 muutetun lain 31 §:n mukaan tuomioistuimilla on velvollisuus kuulla 7 vuotta täyttäneitä lapsia. Lapsen kuulemisesta voi huolehtia tuomari, joka voi nimetä asiantuntijan avustamaan itseään tai määrätä asiantuntijan kuulemistehtävään.[146] Kaikkia 7 vuotta täyttäneitä lapsia on kuultava, mutta lain esitöiden mukaan kuulemissäännöksellä ei ole tarkoitettu saada aikaan tosiasiallista muutosta voimassaolevaan oikeuteen. Tällä tarkoitetaan sitä, että lapsen toivomus on edelleenkin vain yksi niistä monista tekijöistä, jotka on otettava huomioon kokonaisarvioinnissa ja että muille olosuhteille voidaan antaa lapsen toivomusta suurempi painoarvo.[147]

4.4.2 Kuulemisen toteuttaminen tuomioistuimessa

Lapsen kuulemisen toteuttamistavasta ei ole yleisiä normeja Suomen oikeudenkäymiskaaressa, jossa todistuskeinot on säännelty. Kuulemista ei siis ole sijoitettu todistuskeinojen hierarkiaan, vaan sitä koskeva sääntely on lapsenhuoltolaissa ja -asetuksessa. Lasta ei kuulla todistajana, mutta hänen kertomuksensa on osa ratkaisumateriaalia. Kuulemisen ajankohta ja toteuttamistapa jäävät tuomarin harkintaan. Käytännön järjestelyjen toteuttamisesta on syytä kuulla vanhempia.[148] Ensisijaisesti kuuleminen tapahtuu pääkäsittelyn yhteydessä, mutta sovintopyrkimyksen kannalta voidaan tosin ajatella, että varttuneen lapsen kuuleminen valmisteluistunnon yhteydessä voisi mahdollisesti joissakin tapauksissa edistää sovintoa.[149] Lapsen kuulemista tuomioistuinsovittelussa käsittelen erikseen myöhemmin.[150]

Kuulemisen toteuttamistavat ovat kehittyneet oikeuskäytännössä.[151] Ruotsissa on katsottu, että lapsen kertomuksen kertyminen oikeudenkäyntiaineistoon asettaa tiukat reunaehdot kuulemisen toteuttamiselle siten, että lapsi ei saa joutua alttiiksi painostukselle. Useimmiten lasta neuvotaan kuulemaan vanhempien olematta läsnä.[152]

---

146 BL 61.4 § (20.6.2003, nr. 40). Ks. Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), luku 10.5.2.

147 Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), luku 10.5. Hallituksen esityksessä kiinnitetään huomiota muun muassa lapsen oikeuteen kieltäytyä lausumasta mielipidettään, samoin kuin sen varmistamiseen, ettei mielipiteeseen ole vaikutettu epäasiallisesti.

148 Oikeusministeriön järjestämissä perheoikeusseminaareissa on tuomarien kertomana käynyt ilmi, että kuulemisia on toteutettu muuallakin kuin istuntosalissa, kuten tuomarin työhuoneessa tai muussa istuntosalia sopivammassa paikassa.

149 Tuomarilla ei kuitenkaan tuossa vaiheessa ole tiedossaan vanhempien asianosaiskertomuksia, jotka saattaisivat auttaa hahmottamaan lapsen tilannetta. Ks. Rønneberg – Poulsson 2000, s. 189, jossa pohditaan vaihtoehtoja kuulemisen ajankohdasta.

150 Alajakso VI.6.4.

151 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 65–66 kuvataan lapsen kuulemismenettelyä täytäntöönpanoriidan tuomioistuinkäsittelyssä.

152 Sjösten 1999, s. 165 on neuvonut kuulemaan lasta ilman vanhempien läsnäoloa. Sopivaa keinoa käyttämällä dokumentoitu kertomus informoidaan vanhemmille.

4.4.3 Edunvalvoja lapselle?

Lapsen edunvalvonnan tarpeesta huoltoriidoissa on Suomessa esitetty toisistaan poikkeavia käsityksiä ja perusteluja. Jo lapsen huoltoa ja holhousta koskevaa sääntelyä uudistettaessa ehdotettiin mahdollisuutta määrätä lapselle uskottu mies huoltoasian käsittelyyn. Ehdotus ei johtanut säädökseen.[153] Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä pohtinut toimikunta katsoi vuonna 1995, että uskotun miehen asema ja mahdollisuudet edistää lapsen etua jäisivät vaatimattomiksi ja että lapsen oikeudellisen aseman nostaminen ylipäätään osoittaisi epäluottamusta sosiaaliviranomaisia kohtaan heidän kyvystään selviytyä tehtävästään.[154]

Norjan lapsilakiin lisättiin vuonna 2004 säännös, jonka mukaan lapselle on mahdollista määrätä edunvalvoja huoltoprosessiin. Lainkohtaa on komiteanmietinnön ja säännöksen esitöiden mukaan tarkoitettu sovellettavaksi silti vain poikkeustilanteissa. Sellaisiksi on esitetty muun muassa huoltoriidat, joissa tehdään väitteitä seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai joissa vanhempien konflikti on niin raastava, että lapsi joutuu riidan vuoksi suuren kuormituksen kohteeksi. Vaikka tuomari- ja asianajajajärjestöt näkivät lapsen osassa huoltoriitoja olevan erityisen tuen tarpeessa, ne suhtautuivat lainvalmistelua varten antamissaan lausunnoissa ehdotettuun säännökseen kriittisesti.[155] Ruotsissakin on ehdotettu säädettäväksi lapselle vaikeassa lojaliteettikonfliktissa määrättävästä tukihenkilöstä (biträde), jonka tehtävänä olisi helpottaa lapsen tilannetta ja vahvistaa tämän oikeuksia. Muutoksia lainsäädäntöön ei ole tehty.[156]

Edunvalvojainstituution kehittämiseen kohdentuukin erilaisia tavoitteita. Sillä voidaan tähdätä lapsen itsenäiseen subjektiasemaan antamalla lapselle asianosaisasema tai tavoitteena voidaan pitää lapsen tukemista vanhempien riidassa. Norjan lapsilakia muutettaessa lainvalmistelutöissä todettiin, että lapsen edunvalvojan tehtävänä olisi käydä keskusteluja lapsen kanssa ja antaa tälle informaatiota, jotta lapsi kykenisi ymmärtämään tapahtumat ja selviytymään niistä. Tarkoitus ei sen sijaan ole, että edunvalvoja välittäisi tuomioistuimelle lapsen toivomuksia siitä, kumman vanhemman luona lapsi haluaisi asua.

Kuten edellä olen jo todennut, lapsi ei ole huolto-oikeudenkäynnin asianosainen. Suomen lainsäädännössä ei ole säännöksiä, joiden mukaan lapselle voitaisiin määrätä edunvalvoja huolto-oikeudenkäyntiin. Lapsen kuulemista koskevia oikeudellisia edellytyksiä ja menettelytapoja käsittelen erikseen esitellessäni tämän tutkimuksen empiirisiä havaintoja.[157] Lapsen edunvalvontaan otan kantaa jo sitä aikaisemmin.[158]

---

153 Halme-Kauranen – Jaakkola 1981, s. 28. Vastaavasti Kurki-Suonio 1999, s. 477.
154 Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 30.
155 BL 61 § (20.6.2003, nr. 40). Ks. NOU 1998:17, s. 47 ja Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), luku 7.
156 Ds. 2002:13, s. 15, 16 ja 88–91. Ks. lojaliteettikonfliktista lähemmin tässä tutkimuksessa alajaksot V A.3.3.2 ja V B.2.6.
157 Ks. jakso V B.2.
158 Ks. alajakso III A.2.2.3.

III SELVITYSTYÖN TAVOITTEET, NORMIT, OHJEET JA TOTEUTTAJAT

A OIKEUSLÄHTEET JA MUUT LÄHTEET

1 Tavoitteet, tarpeellisuus ja toteutusorganisaatio

1.1 HUOLTORIITOJEN ERITYISPIIRTEISTÄ

Selvitystyön tavoitteiden ja toteuttamisen ymmärtämiseksi valaisen ensinnä lyhyesti huoltoriitojen psykodynamiikkaa lähinnä perhepsykologisen ja perhesosiologisen kirjallisuuden avulla. Samoja teemoja on käsitelty runsaasti perheneuvonta- ja sovittelukirjallisuudessa ja jonkun verran myös oikeussosiologisessa tutkimuksessa. Niissä esitettyjen käsitysten mukaan vanhemmat eivät useinkaan tee eropäätöstä yhtäaikaisesti. On tosin tavallista, että toinen tai kumpikin vanhemmista työstää eropäätöstä pitkään miettimällä lähdön ja jäämisen hyötyjä ja haittoja.[159] Naiset silti päättävät miehiä useammin epätyydyttävän liiton hakemalla eroa.[160] Se, joka kokee eron yllätyksenä, tuntee yleensä itsensä jätetyksi. Eron vireillepano voi kylläkin ratkaista välittömän ambivalenssin, mutta siirtää neuvottomuuden ja läpikäymättömät ristiriidat ratkaistaviksi lasten huolto- ja tapaamiskysymysten yhteydessä. Eroamiseen liittyvä päätöksenteko ei ole mitä tahansa aikuisten rationaalista päätöksentekoa, vaikka oikeudellisessa ajattelussa yleensä pidetäänkin sellaista lähtökohtana.[161]

Vanhemmat eivät läheskään aina päädy eroamaan sovinnollisesti parisuhteestaan.[162] Toisaalta osa vireille pannuista eroista raukeaa ja osa eronneistakin pareista päätyy vielä uudestaan yhteen. Osa huoltoriitaan jo joutuneista pariskunnista luopuu oikeudenkäynnin aikana riidasta ja palaa asumaan yhteen.[163] Huoltoriidoissa harvoin on kyse ainoastaan lapsesta. Usein niissä riidellään ensisijaisesti parisuhteessa tyydyttymättä jääneistä tarpeista ja toiveista, pettymyksistä, loukatuksi tulemisesta, moraalisista ja sosiaalisista arvoista sekä vii-

---

159 Taskinen 2001, s. 12 ja Pettilä – Ylimarttila 1999, s. 29.

160 Litmala 2001, s. 18–20. Vuonna 2000 Helsingissä avioeron hakijoina olivat puolisot seuraavin prosenttiosuuksin: yhdessä 63 %, vaimo yksin 26 % ja mies yksin 11 %.

161 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 14.

162 Widgren 1993, s. 21 esittää rakentavan avioeron yhdeksi perusteeksi sen, että kumpikin puoliso haluaa eroa. Jotta perhe voisi edetä avioeroprosessissa, edellytetään kummankin hyväksyvän sekä oman että toisen osuuden avioliiton ongelmiin ja epäonnistumiseen. Päinvastaisissa tapauksissa eroa vastustava osapuoli on tavanomaista alttiimpi päätymään huoltoriitaan (kirj. huom.).

163 Litmala 2001, s. 20 toteaa vuodelta 2000 kerättyjen Helsingin käräjäoikeuden hakemus- ja päätösasiakirjojen analyysissä, että noin 10 prosenttia avioeron 2. vaiheen hakemuksen tehneistä aviopareista on ilmoittanut harkinta-ajan kuluttua asuvansa edelleen samassa osoitteessa. Ks. myös Litmala 2003a, s. 124, jonka mukaan joka neljäs avioerohakemus raukeaa. Myös tämän tutkimukseni oikeudenkäyntiaineistosta ilmeni, että huoltoriitaan joutuneista pariskunnista osa luopui jutusta oikeudenkäynnin aikana yhteen palaamisen vuoksi.

me kädessä unelmien kuolemisesta. Taloudellisten tekijöiden on katsottu liittyvän ainakin osaltaan emotionaalisten ja sosiaalisten hyvinvointitoiveiden kariutumiseen.[164] Osa kokee toisen eropyrkimyksen yksipuoliseksi ja raskaasti moraalisia sitoutumisen periaatteita loukkaavaksi. Toisen puolison keveältä näyttävä erovalmius voi ajaa toisen rajuun katkeruuteen ja jopa kostotoimiin, jotka ilmenevät myös huoltoriitana.[165] Mitä suurempi katastrofi ero on, sitä suurempi mahdollisuus vanhempien konfliktilla on eskaloitua äärimmilleen ja vaarantaa vakavasti lasten hyvinvointia.

Ero itsessään merkitsee menetyksiä kummallekin vanhemmalle. Psykologian tohtori *Sirpa Taskinen* luettelee joukon menetyksen kohteita, joihin kuuluvat puolison lisäksi läheisimmät ihmiset, ystävät, sukulaiset, työtoverit, omaisuus, elintaso, elämäntavat ja yhteiset kokemukset ja muut vastaavat menetykset.[166] Prosessissa aktivoituvat kysymykset liittyvät myös valtaan ja avuttomuuteen, vapauteen ja huolenpitoon, itsenäistymiseen ja läheisyyteen sekä syyllisyyteen ja omanarvontuntoon.[167] Erolla on eri tasoja: oikeudellinen, taloudellinen, fyysinen, seksuaalinen, emotionaalinen, sosiaalinen sekä status- ja vanhemmuustaso.[168] Omaisuutta ositettaessa kummankin puolison taloudellinen asema huononee. Perheen menettäminen voi johtaa sosiaalisen statuksen heikkenemiseen eikä seksuaalinenkaan tulevaisuus eron vuoksi välttämättä näytä kummallekin yhtä valoisalta. Sitä paitsi vanhemmat saattavat laskea lapset eron voittoihin ja tappioihin.

Monen parisuhteen alussa kumppani nähdään parempana kuin tämä on. Silloin myös uskotaan parisuhteen myönteiseen ja parantavaan voimaan. Väitetään, että pariskunnan pyrkimyksenä on riskitietoisesti varmistua siitä, että elämänkumppaniksi valittu sopii itselle mahdollisimman hyvin ja että suhde tuottaa tunnetyydytystä. Useimmat parit uskovat, että he kykenevät saavuttamaan yhteenkuuluvuuden, jossa yksilöllisten ja yhteisöllisten tarpeiden väliset jännitteet ratkaistaan kumpaakin tyydyttävällä tavalla.[169] Ne myönteiset ominaisuudet toisessa, jotka aikanaan parinvalinnassa näyttäytyivät vetovoimaisina ja omaa persoonaa täydentävinä tai rikastuttavina, kääntävät huoltoriidassa esiin kielteiset puolensa. Niinpä esimerkiksi se, mikä parisuhteen alussa tuntui kumppanissa myönteiseltä tavoitteellisuudelta, kääntyy huoltoriidassa kielteiseksi pyrkyryydeksi, rauhallisuus saamattomuudeksi, säästäväisyys saituruudeksi ja valloittava eroottisuus seuran hakemiseksi muualta. Puolisot ovat etsineet toisistaan sellaista, mihin toinen ei ole kehitys- ja parisuhdehis-

---

164 Pettilä – Ylimarttila 1999, s. 42.
165 Ayalon – Flasher 1997, s. 2
166 Taskinen 2001, s. 14–15. Lähes samoin Widgren 1993, s. 23.
167 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 14. Forsberg et al. 1994, s. 174 toteavat, että rakkauden, vallan ja seksuaalisuuden teemat nousevat sosiaalitoimistossa esiin lasten olemassaolon vuoksi.
168 Ayalon – Flasher 1997, s. 18.
169 Litmala 2003a, s. 127.

toriansa, pyrkimystensä tai ominaisuuksiensa puolesta pystynyt vastaamaan tai ei ole halunnut tehdä niin.

Koska onnistuneessa parisuhteessa aikaa myöten intensiiviset intohimo- ja seksuaalisuusvaatimukset sekä kumppanuus- ja kommunikaatio-odotukset vähenevät ja niiden sijaan aletaan arvostaa suhteen historiaa, traditioita, sitoutumista ja lojaliteettia, vastaava siirtyminen on mitä ilmeisimmin tavalla tai toisella huoltoriitaperheissä epäonnistunut.[170] Huoltoriidassa sen sijaan puuttuu luottamus toiseen ja usko asioiden myönteiseen kehitykseen, joten kielteisiksi todetut tai sellaisina nähdyt ominaisuudet nousevat vallitseviksi. Ihmissuhderiitoina huoltoriidat muistuttavat enemmänkin sellaisia sosiaalisia konstruktioita kuin sairaus ja ystävyys, ja niissä on havaittavissa aineksia ”vääryyskokemuksista”. *Kaijus Ervasti* kuvaa asiaa seuraavasti: ”Riidat tulevat esiin suunnattomasta tapahtumien, kohtaamisten, yhteentörmäysten, kilpailujen, pettymysten, epämukavuuksien ja vääryyksien merestä.”[171] Huoltoriitoihin voi myös sisältyä heijastumia kolmen sukupolven kehityshistoriasta.[172]

Perhepsykologiassa esitetään, että vanhemmat yleensä kokevat lapset henkilökohtaisen ilon lähteinä. Lapset pitävät vanhempansa nuorina, antavat heille psykologista tyydytystä, rakkautta ja kumppanuutta ja jopa karkottavat modernin elämän aiheuttamaa yksinäisyyden tunnetta tuomalla vanhemmilleen uusia kokemuksia ja muutoksia. Lapsen väitetään jopa voivan olla yksi vanhempiensa projekteista, joissa vanhemmat ovat vetäjiä ja lapsi taakka.[173] Osassa huolto- ja tapaamisriitoja vanhemmilla taas ei koskaan ole ollut olemassakaan varsinaista parisuhdetta. Lapsi on saattanut syntynyt lyhytaikaisen seurustelun tai satunnaisen tuttavuuden tuloksena. Joissakin tapauksissa pariskunnat eivät ole lainkaan asuneet tai halunneetkaan asua yhdessä, taikka yhdessä asuminen on päättynyt jo ennen lapsen syntymää tai pian sen jälkeen.[174]

Lastenpsykiatristen lähteiden perusteella on esitetty, että huoltoriidassa on kysymys monimutkaisesta ja prosessin aikana yleensä vielä mutkistuvasta vuorovaikutussuhteiden kokonaisuudesta. Riidassa ihmissuhteiden merkityksellisyys voi kääntyä itseään vastaan. Kriisitilanteissa henkilökohtaisen suhteen ko-

---

170 Tolkki – Nikkonen 1990, s. 22 luonnehtii tyydyttäviä parisuhteita em. tavalla. Hän ei kuitenkaan käsittele nimenomaisesti huoltoriitoja. (kirj.huom.)

171 Ervasti 2001, s. 14 tarkoittaa riitoja yleensä siteeratessaan Marc Galanteria.

172 Ks. Panttila 2005, s. 48, jossa kirjoittaja toteaa, että hänen vuoroasumisesta haastattelemansa vanhemmat viittasivat joko omaan tai toisen vanhemman lapsuuteen ja toivat esille tarpeen korjata oman lapsensa kohdalla sen, minkä vanhempi itse oli kokenut lapsuudessaan menetyksenä.

173 Juntunen – Krats 1997, s. 13–14.

174 Litmala 2001, s. 17 mukaan eroon päättyneiden avioliittojen mediaanikestoaika on ollut viime vuosina koko maassa 12 vuotta, mutta Helsingissä vuonna 2000 noin 7 vuotta. Tällä perusteella ei varsinaisesti voitane puhua erityisen pitkistä yhteisistä liitoista, joskin ne ovat olleet pitkiä verrattuna niihin satunnaisiin tapaamisiin, joista syntyneen au-lapsen asemaa voidaan erolasten tavoin huoltoriidoissa ratkaista.

rostaminen voi muodostua rasitukseksi. Jos näet parisuhde on epäonnistunut, saatetaan lapselta huoltoriidassa haluta yhä enemmän. Lapsi saa esimerkiksi alitajuiseksi tehtäväkseen edesauttaa vanhempiensa psyykkistä vakautta. Eskaloitumisvaara esiintyy etenkin sellaisissa eroissa, joissa vanhemman psyykkinen tasapaino on uhattuna. Persoonallisuudeltaan ulospäin suuntautuneelle, ammatillisesti ja taloudellisesti vahvoilla olevalle henkilölle ero puolisosta on vähemmän uhkaava kuin osapuolelle, jolle puoliso on voinut olla merkittävä tuki sosiaalisiin kontakteihin tai taloudelliseen toimeentuloon tai peräti työnantaja esimerkiksi perheyrityksessä. Ero voi myös aiheuttaa sopeutumishäiriön tai äkillisen stressireaktion.[175]

Ero voi yhtäältä johtaa stressireaktioihin, mutta toisaalta vähentää niitä.[176] Vapautuminenkaan ei aina ole pelkästään myönteistä, sillä esimerkiksi fyysisen väkivallan tai mustasukkaisen vartioinnin alta irrottautumiseen voi liittyä psyykkisiä reaktioita. Ero voi horjuttaa psyykkistä tasapainoa myös siten, että aiempi psyykkinen häiriö vaikeutuu. Suhde omaan puolisoon on voinut auttaa suhteuttamaan ulkopuolista arvostelua, itsetunnon loukkauksia, mielialan vaihteluita tai itsehillinnän vaikeuksia.[177]

Toisiaan vastaamattomat parisuhdeodotukset ja vakavat pettymykset kumuloituvat huoltoriitaan samaan tapaan kuin monet yhtäaikaiset ja peräkkäiset epäonnistumiset ja puutteet kumuloituvat yhteiskunnalliseen syrjäytymiseen. Näkemykset parisuhteen epäonnistumisesta siirtyvät huoltoriidassa käsityksiin lasten parhaasta, jolloin oma vaikutus nähdään useimmiten myönteisenä ja toisen vaikutus kielteisenä. Ymmärrys siitä, että vanhemmuus ei pääty parisuhteen päättymisen myötä, voi kasvaa hitaasti.

Eropsykologiassa on esitetty, että vanhempien suhde lapseen saattaa eron aikana kriisiytyä. Huoltoriitaa käyvät vanhemmat voivat osassa tapauksia yliarvioida kykynsä pitää lapsi riidan ulkopuolella. Vaikka lapsi ei joutuisikaan eskaloituvaan tilanteeseen, huoltoriitaan päätyvillä vanhemmilla voi olla oman kriisinsä keskellä vaikeuksia havaita lapsen tarpeet ja toimia niiden edellyttämällä tavalla. Useissa tutkimuksissa on esitetty eron altistavan lapsen kriiseille ja aiheuttavan heille kärsimystä. Parhaiten taas selviävät ne lapset, joilla on luonteva suhde kumpaankin vanhempaan, joita on pidetty erosta ajan tasalla ja joiden tilanne on konkreettisesti käyty läpi ja tunteet otettu huomioon. Jos vielä vanhemmat kykenevät pitämään keskenään kohteliaat välit, on lastenkin tilanne helpompi.[178]

---

175 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 15.

176 Ayalon – Flasher 1997, s. 11 luetellaan erosta aiheutuvia stressitekijöitä: muutokset taloudellisessa tilanteessa, riitojen lukumäärässä perheenjäsenten välillä, muutokset omassa käyttäytymisessä, elinolosuhteissa, vapaa-ajanvietossa, unirytmissä ja perheen yhteisten juhlien määrässä.

177 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 15.

178 Taskinen 2001, s. 12–13.

Huoltoriidoissa on lisäksi otettava huomioon oikeudenkäynnin vaikutus vanhempien kykyyn käsitellä omia tunteitaan ja lasten asioita. Eron jälkeisiä ensiratkaisuja kun muutoinkin etsitään eron kriittisessä vaiheessa.[179] Oikeudenkäynti ei ole paras paikka tunnistaa ja käsitellä kaikkia riidan eri ominaispiirteitä, vaikka siinä pyritäänkin edistämään vanhempien rakentavaa yhteistoimintaa.

1.2 SELVITYKSEN TARPEELLISUUS JA SELVITTÄMISEN KYNNYS

Kuten edellisessä alajaksossa esitetyt eroauttamistyössä, psykologiassa, psykiatriassa ja perhesosiologiassa esitetyt käsitykset huoltoriitojen luonteesta osoittavat, huoltoriidat poikkeavat luonteeltaan tavanomaisista siviilijutuista. Niiden käsittelyssä noudatetaan virallisperiaatetta, kuten huoltoriitaprosessin erityispiirteitä koskevassa luvussa on jo todettu. Tätä periaatetta ilmentää tuomioistuimelle LHL 16.1 §:ssä säädetty velvollisuus hankkia sosiaalitoimen selvitys. Sellaista ei kuitenkaan tarvitse hankkia, jos on ilmeistä, että se ei ole tarpeen asian ratkaisemisen kannalta. Myös lapsenhuoltolakia edeltävänä aikana tuomioistuimissa esitettiin sosiaalitoimen lausuntoja. Tuolloin tuomioistuinten tuli asian ratkaisemista varten hankituttaa ALA 37 §:n (172/ 1970) mukaan selvitys sekä holhouslautakunnalta että lastensuojeluasioita käsittelevältä kunnalliselta viranomaiselta.[180] *Markku Helinin* tekemän tutkimuksen mukaan lausuntoja hankittiinkin noin joka toisessa tapauksessa.[181]

Lausuntojen käyttöala oli avioliittolain vanhojen säännösten eli AL 80 §:n ja 114.1 §:n (681/1948) kaavamaisuuden vuoksi erittäin kapea. Laki koski ainoastaan aviolasten huollon määräämistä asumus- tai avioerossa tai niitä koskevan päätöksen muuttamista olennaisesti muuttuneiden olosuhteiden perusteella. Huolto voitiin määrätä vain yksinhuoltona jommallekummalle vanhemmalle.[182] Jos vanhemmat olivat erimielisiä huollosta, asia oli ratkaistava lapsen edun mukaan, mutta jos vanhemmat olivat yhtä soveliaita ja toinen vanhemmista oli pääasiallisesti syypää välien rikkoutumiseen, huolto oli määrättävä syyttömälle osapuolelle.[183] Lausunnot koskivat ainoastaan huoltoa, eivät tapaamisoikeutta.

---

179 Ayalon – Flasher 1997, s. 19.

180 Helin 1974, s. 128. Helinin empiirisessä tutkimuksessa vuodelta 1969 olevan oikeudenkäyntiaineiston mukaan tuomioistuimet pyysivät holhous- ja lastensuojeluviranomaisilta lausunnon huollosta noin joka toisessa tapauksessa ja noudattivat lautakuntien suosituksia 96-prosenttisesti.

181 Helin 1974, s. 28.

182 Savolainen 1984, s. 214.

183 Laurinkari 1981, s. 86.

Lapsenhuoltolain sääntely laajensi selvitysten käyttöalan ensinnäkin kaikkiin lapsiin heidän syntyperästään riippumatta (aviolapset, avoparien lapset ja avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset) ja toiseksi kaikkiin lapsenhuoltolain sallimiin ratkaisutilanteisiin (huolto, asuminen ja tapaamisoikeus). Lapsenhuoltolain valmistelutöiden mukaan selvitystä ei kuitenkaan tarvitse hankkia, jos vanhemmat ovat päässeet LHL 10.2 §:ssä tarkoitetulla tavalla yksimielisyyteen, eikä ole aihetta olettaa, että sopimus olisi ristiriidassa lapsen edun kanssa.[184] Säännöksessä tarkoitettu lapsen huolto ja tapaamisoikeus onkin ratkaistava vanhempien sopimalla tavalla, jos he tai toinen heistä ovat lapsen huoltajia, eikä ole aihetta olettaa, että ratkaisu olisi vastoin lapsen etua.

Tuomioistuinkäytännössä lienee melko harvinaista, että lapsen edun nimissä olisi vanhempien yksimielisyydestä huolimatta pyydetty sosiaalilautakunnan selvitys. Sellainen tilanne tosin voisi syntyä esimerkiksi silloin, jos sovittu järjestely ilman perusteltua syytä poikkeaisi lain ihanteeksi säädetystä vanhemman oikeudesta pitää yhteyttä lapseen, tai jos vanhempien sopimassa järjestelyssä riittävän kypsyyden saavuttaneen lapsen tiedossa oleva mielipide jätettäisiin huomiotta.

Selvitystä ei myöskään tarvitse hankkia, jos tuomioistuimella jo on käytettävissään riittävät ja ajankohtaiset selvitykset.[185] Näin lienee melko harvoin asianlaita. Joissakin kroonistuneissa huolto- ja tapaamisriidoissa tuomioistuimella tosin on entuudestaan käytettävissään useitakin lyhyellä aikavälillä laadittuja selvityksiä ja mahdollisesti myös täytäntöönpanosovittelun asiakirjoja, joiden perusteella voidaan jo valmisteluistunnossa havaita, ettei olosuhteissa ole tapahtunut mitään muutoksia. Eräässä tapauksessa korkein oikeus on ottanut kantaa selvityksen tarpeellisuuteen. Vaikka tuosta ennakkoratkaisusta ilmenevän ohjeen mukaan uusi selvitys olikin hankittava, näyttäisi oikeuskäytäntö ainakin joillakin paikkakunnilla kulkeneen siihen suuntaan, että uuden selvityksen pyytämiskynnys on selvitystyön pitkän keston vuoksi noussut.[186]

Muiden Pohjoismaiden lainsäädäntö tuomioistuimen viran puolesta pyytämän lausunnon hankkimisesta poikkeaa osittain suomalaisesta mallista. Lähinnä suomalaista on ruotsalainen menettely. Ruotsissa tuomioistuinten on huolehdittava siitä, että sosiaalilautakunnalta hankitaan selvitys (utredning) sellaisissa tapauksissa, joissa tarvitaan muuta tai enemmän selvitystä kuin sosiaalitoimelta pyydettävä ”pikalausunto” (FB 6:19, upplysningar).[187] Toisaalta Ruotsissa kat-

184 HE 224/1982, s. 17.
185 HE 224/1982, s. 17.
186 Ratkaisussa KKO 1992:132 sosiaalitoimi oli niskoitellut uuden selvityksen toimittamisessa tuomioistuimelle vedoten jo tehtyyn selvitykseen. Korkein oikeus velvoitti sosiaali- ja terveysministeriön vaatimaan tarvittavan selvityksen.
187 FB 6:19/3 alku kuuluu: ”Om det behövs utredning utöver vad som sägs i andra stycket, får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa den. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen.”

sotaan oikeudenkäyntivirheeksi selvityksen pyytämättä jättäminen tilanteessa, jossa vanhempien oma selvitys ratkaisuaineistona on puutteellinen.[188]

Ruotsalaisissa huoltoriidoissa tuomioistuimella on myös mahdollisuus lähettää vanhemmat ensinnä sosiaalitoimessa tapahtuviin yhteistyökeskusteluihin (samarbetssamtal). Vasta niiden epäonnistuttua tuomioistuin turvautuu selvityksen hankkimiseen sosiaalitoimelta tai muulta sopivalta elimeltä. Lainvalmistelutöiden mukaan selvitys on hankittava vain jos se on välttämätön asian selvittämiseksi.[189] Tuomioistuimen mahdollisuus siirtää riita yhteistyökeskusteluissa soviteltavaksi määrittää luonnollisesti niiden riitojen luonnetta ja määrää, joissa varsinaista sosiaalitoimen selvitystä pyydetään.[190] Oikeuskäytännössä selvitystä ei ole pyydetty läheskään kaikissa sellaisissakaan tapauksissa, joissa tuomioistuin ei ole lähettänyt vanhempia samarbetssamtal-keskusteluihin.[191]

Norjan lapsilaissa (BL 41 §) taas velvoitetaan tuomioistuimet käyttämään asiantuntijaa tarpeen niin vaatiessa.[192] Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että lainkohta ei ehdottomasti velvoita asiantuntija-avun käyttämiseen. Lain ensimmäisessä kommentaarissa *Inge Lorange Backer* itse asiassa katsoi, että kun tuomarilta useimmiten puuttuu huoltoriitojen käsittelyn vaatimat ammatilliset erityisedellytykset, lainkohdassa annetaan hänelle vain muistutus ottaa kantaa asiantuntija-avun tarpeellisuuteen.[193]

Norjan lapsilain mukaan lausunto on mahdollista hankkia tuomioistuimen määräämältä asiantuntijalta. Vaihtoehtoisesti voidaan pyytää tietoja sosiaali- ja lastensuojeluviranomaisilta. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että lausunnon hankkimiseksi tarvitaan erityinen syy, ja hankkimisesta aiheutuva käsittelyviivästys on otettava huomioon. Ennen asiantuntijan nimeämistä on arvioitava menettelystä saatava hyöty ja haitta. Perusajatuksena on, että lausuntoa ei tarvitse hankkia, jos asia voidaan valaista riittävästi muulla tavalla.[194] Asiantuntijalausunnon hankkiminen riippuu tuomarin harkinnasta. Oikeuskäytän-

---

188 SOU 1995:79, s. 120 ja Schiratzki 1997, s. 263. Selvitystä täytyy pyytää myös jos ratkaisuajankohdan olosuhteet ovat epäselvät tai jos aikaisemman selvityksen tekemisen jälkeen olosuhteet ovat oleellisesti muuttuneet.

189 Walin – Vängby 2001, s. 6:89 ja Ds. 2002:13, s. 76 ja 80. Ks. myös Aaltonen 2003, s. 105.

190 Aaltonen 2003, s. 104 katsoo, että samarbetssamtal -keskusteluilla on ruotsalaisessa järjestelmässä keskeinen tehtävä järjestettäessä lasten oikeudellista asemaa vanhempien eron jälkeen.

191 Käräjätuomari Anna-Kaisa Aaltosen tieto perustuu vuoden 2000 kokemuksiin Tukholman käräjäoikeudessa. Haastattelu 4.7.2003.

192 Lainkohta kuuluu seuraavasti: ”I saker der det trengst bør sakkunnige, barneverntenesta eller sosialtenesta uttale seg før det vert teke avgjerd.”

193 Backer 1982, s. 256.

194 Sandberg 1997, s. 55 toteaa, että asiantuntija nimetään erityisestä tarpeesta ottaen huomioon siitä aiheutuva viivästys. Norjan korkeimman oikeuden (Høesterett) ratkaisussa perusteena nimetä on pidetty muun muassa vanhempien kulttuurieroja. Smith – Lødrup 1998, s. 96 ja Koch 2000, s. 50 ja 51–52.

nössä asiantuntijoita on raportoitu nimitetyn vähintään puolessa tuomioistuimen pääkäsittelyssä ratkaistuista jutuista.[195]

Norjan oikeuskäytännössä on kuitenkin tuomioistuinten välillä havaittu hyvinkin suuria eroja asiantuntijan nimeämiskäytännöissä sen mukaan, miten hyödyllisenä tuomari ylipäätään on pitänyt asiantuntijalausuntoja huoltoriidoissa. Useimmiten asiantuntijaksi nimetään yksityinen psykologi, mutta tehtävässä voidaan käyttää myös lastenpsykiatria. Menettelyä on arvosteltu siitä, ettei parasta mahdollista ratkaisumateriaalia tällä tavoin saada kootuksi. Julkisen lastensuojelunäkökulman puuttuminen on osittain koettu järjestelmän heikkoudeksi. Erillistä lausuntoa sosiaali- ja lastensuojeluviranomaisilta ei juuri koskaan pyydetä, mutta toisaalta tuomioistuimen nimeämät asiantuntijat hankkivat heiltä tietoja, ja lastensuojelutiedot saadaan esiin henkilötodistelun avulla.[196]

Tanskassa taas tuomioistuin, kuultuaan vanhempia oikeuden istunnossa, määrää asiantuntijan, mikäli asia on ”läpinäkymätön” ja erityisen monimutkainen. Asiantuntija nimetään vasta kun nimeämisen tarpeellisuudesta on keskusteltu vanhempien kanssa. Myös niissä tapauksissa, joissa on kysymys lapsen hyvinvoinnin tai psyykkisen tilan vaarantumisesta, voidaan selvitystä tekemään määrätä asiantuntija. Siihen antaa aiheen myös sellainen tilanne, jossa tarvitaan arviota lapsen ympäristönvaihdoksen vaaroista, sisarusten välisestä kiintymyssuhteesta, lasten asumisesta tai lapsen mielipiteen muodostumiseen vaikuttaneista tekijöistä.[197]

Tanskalaisten asiantuntijoiden tekemät lausunnot huoltoriidoissa voivat laajuudeltaan vaihdella. Joissakin tapauksissa pyydetään riittävän selvityksen saamiseksi lausuntoa sairaalaosastolta. Asiantuntija antaa lausunnon, jos sellaiseen on ammatillisesti riittävän paljon perusteita. Lausuntojen ja selvitysten tekemiseksi huoltajuutta koskevissa oikeudenkäynneissä on antanut ohjeet Tanskan Psykologiliitto.[198]

Tästä lyhyestä esittelystä on nähtävissä, että suomalaisessa järjestelmässä selvityksen pyytämiskynnys on matalampi ja siis ulkopuolisen arviointitahon käyttö säädösperustaltaan laajempi kuin muissa Pohjoismaissa. Koska Suomessa pääsääntöisesti edellytetään viranomaisselvityksen hankkimista, ohjataan Ruotsissa osa huoltoriitojen vanhemmista sosiaalitoimessa järjestettäviin samarbetssamtal-keskusteluihin. Tällä tavalla osa selvitystarpeesta voidaan vält-

---

195 NOU 1998:17, s. 24 ja Koch 2000, s. 50.

196 Sandberg 1997, s. 55–56. Ks. myös Auvinen 2002, s. 784, joka toteaa, että lastensuojeluvirkailijoita kuullaan lähes poikkeuksetta todistajina sellaisten eroperheiden huoltoriidoissa, joissa tiedetään tehdyn lastensuojelutoimia

197 Danielsen 1997, s. 194. Yleensä asiantuntija löytyy tuomioistuinpaikkakunnalta, mutta esteellisyystapauksissa voidaan pyytää oikeusministeriötä osoittamaan muu asiantuntija.

198 Danielsen 1997, s. 193. Tanskan Psykologiliiton ohjeet, Vejledning om forœldremyndighed og samvaer, ovat olleet voimassa vuodesta 1996 lähtien.

tää.[199] Norjassa taas asiantuntijalausuntoa pyydetään vain erityisistä syistä positiivisen hyöty–haitta-punninnan perusteella.

Mikäli suomalaiset tuomioistuimet katsovat selvitystä tarvittavan, on selvityksen ensisijainen tavoite palvella ratkaisun tekemistä. Selvityksen pitäisi antaa riittävä tieto niistä olosuhteista ja seikoista, joilla on merkitystä punnittaessa, miten lain tavoitteet parhaiten voivat toteutua juuri siinä riidassa, jota ollaan ratkaisemassa. *Eva Gottberg* on luonnehtinut selvitystä *olosuhdeselvitykseksi.* Tuomioistuimen tulee selvityksen pohjalta saada perheen ja lapsen olosuhteista niin kattavat ja luotettavat tiedot, että se voi itsenäisesti tehdä ratkaisunsa.[200]

Viime kädessä sekä selvitysinterventio itsessään että huoltoriidan ratkaisu suuntautuvat tulevaisuuteen. Lapsen kannalta olisi *Ronald Dworkinin* ajatusta myötäillen kysyttävä, hyväksyisikö lapsi sosiaalitoimen selvitystyön tai psykologispsykiatrisen tutkimuksen ja arvostaisiko hän sen toteuttamista, jos hän autonomisena ja rationaalisena aikuisena saisi arvioida asiaa.[201] Vaihtoehtoisesti olisi kysyttävä, riittäisikö lapsen kannalta se, että tuomioistuin selvittäisi asian ensisijassa vanhempia ja mahdollisesti lasta itseään kuulemalla.

Suomalaisissa tuomarikeskustelussa on viime aikoina esitetty pohdittavaksi, onko selvitys aina edes tarpeen. Hankkimista on esitetty karsittavaksi esimerkiksi tilanteissa, joissa erimielisyys koskee huoltomuotoa (yhteis- vai yksinhuolto), LHL 9.3 §:ssä tarkoitettuja huoltajien työnjakomääräyksiä tai tapaamisoikeuden yksityiskohtia. Eräässä tuomioistuimessa on menty niin pitkälle, että selvitys on pyydetty vasta, jos lapsen asumisesta käydyn riidan osapuolina ovat olleet tasaveroisesti hyvät huoltajat. Tällöin on pyydetty selvittämään ainoastaan lapsen toivomukset tai vanhempien asuinolot.[202] Menettelyä on perusteltu näkemyksellä, että tällaisissa tapauksissa riidat voisivat tulla tuomioistuimessakin riittävästi selvitetyiksi. Keinot ovat vanhempien kuuleminen ja mahdollisen muun todistelun vastaanottaminen. Tällä tavalla on katsottu voitavan saada suuritöistä selvitystä nopeammin ratkaisu, joskaan sen perusteena ei välttämättä ole yhtä perusteellinen aineisto kuin selvitystyön avulla olisi saatavissa.[203]

---

199 Dahlstrand 2004, s. 161 toteaa, että 53–58 prosentissa niitä tapauksia, joissa pyydettiin sosiaalitoimen selvitystä, toisella tai kummallakin vanhemmalla oli jonkinlaisia sosiaalisia ongelmia, kuten alkoholin väärinkäyttöä, väkivaltaa, oikeudenloukkauksia tai psyykkisiä sairauksia. Sen sijaan tapauksissa, joissa päästiin sopuratkaisuun ilman selvitystä, vanhempien sosiaalisten ongelmien osuus vaihteli 28–35 prosentissa.

200 Gottberg 1997, s. 99.

201 Ks. Dworkinin esittämästä käsityksestä Freeman 1992, s. 60 ja 68.

202 Liikamaa 2005, s. 34, jossa kaksi espoolaistuomaria esittää kommentteja selvityskynnyksestä. Vastaavasti kriittisiä käsityksiä on esitetty oikeusministeriön lapsioikeusseminaareissa viime vuosina. Vrt. Savolainen 1984, s. 214, joka korostaa selvityksen tarpeellisuutta nimenomaan sen selvittämiseksi, voidaanko yhteishuolto lain ihanteen mukaisesti säilyttää.

203 Aaltonen 2000a, s. 381.

1.3 MITEN ASIANTUNTIJUUS ON JÄRJESTETTY LAPSIPROSESSEISSA?

Edellisessä alajaksossa ilmeni, että pohjoismaiset säännökset sosiaali- tai terveydenhuollon ammattilaisten tiedonhankinnasta ratkeavat keskenään erilaisin edellytyksin. Lapsen huoltoa koskevissa laeissa valitut menettelytavat muotoutuvat kussakin yhteiskunnassa vallitsevan yksityisen ja julkisen toimivallan tasapainon mukaan. Tuomioistuimet eri Pohjoismaissa hankkivat huoltoriidoissa tarvitsemansa asiantuntijuuden toisistaan poikkeavin tavoin sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisilta. Yhteiskunta puolestaan määrittää perhettä erilaisista yhteiskuntapoliittisista toimintatavoitteista käsin. Tuomioistuimet lainsoveltajina huoltoriidoissa käyttävät tuomiovaltaa yksityisoikeudellisen lainsäädännön mukaan. Sosiaalitoimelle taas on säädetty useita lasten hyvinvointia koskevia tehtäviä, joista osa koskettaa huoltoriitaperheitä välittömästi, osa välillisesti. Terveydenhuollossa toteutetaan sellaisia tavoitteita, joista osa ulottuu avun ja hoidon tarpeessa oleviin kriisiperheisiin, siis myös joihinkin huoltoriitaperheisiin.

Asiantuntijuustarpeen taustalla on yhteiskunnallisia muutostekijöitä. Sosiaalityön professori *Kyösti Raunion* mukaan ihmisten ongelmat koetaan entistä monimutkaisemmiksi ja vaikeammin ymmärrettäviksi. Sosiaalityön viimeaikaisessa kehityksessä korostetaan kylläkin ihmisten yksilöllisyyttä, yksilöllistä selviämistä, omien voimavarojen etsimistä ja vastuun ottamista sekä asiantuntijuuden käyttämisen viimesijaisuutta. Samalla kuitenkin korostetaan myös avoimen, vuorovaikutteisen ja moniammatillisen verkostotyön tarpeellisuutta niillä perheongelmien osa-alueilla, jotka monimutkaisuudessaan edellyttävät syvempää erikoisosaamista.[204]

Myös hallinto-oikeudellisesti asiantuntijuusvaatimus on nähty vastaavalla tavalla. *Paul van Aerschot* on esittänyt, että hallintoviranomaisilta odotetaan kaksisuuntaista toimintaa: palvelujen tuottamista kansalaisille, mutta myös omaehtoisuuden tehokasta avustamista. Palvelujen tarjoamisessa kehitys on johtanut siihen, että hyvinvointivaltiossa toimeenpanotehtäviä annetaan yhä enemmän sellaisille asiantuntijoille, joilla ei ole juridista koulutusta.[205] Huoltoriidoissakin yhteiskunnan asiantuntijuuspalvelu suuntautuu kahtaalle: yhtäältä sovittelupalveluissa ja neuvotteluavussa sopimusten vahvistamiseksi kunnioitetaan ja tuetaan vanhempien omaa aktiviteettia, toisaalta sosiaalitoimen selvitystyössä ja sen pyytämien asiantuntijoiden lausuntotyöskentelyssä turvaudutaan hallintoviranomaisarviointeihin.

Huoltoriitojen lisäksi monissa muissakin lapsiprosesseissa tarvitaan asiantuntijuutta. Joidenkin ilmiöiden arvioimiseksi vaaditaan erityisen vahvaa asiantuntijatietoa. Sellaisesta on kysymys isyyden vahvistamista tai kumoamista

---

204 Raunio 2002, s. 14–16 ja 18–19.
205 Ks. van Aerschot 1996, s. 1041.

koskevissa asioissa, joissa tuomioistuin määrää tehtäväksi veritutkimuslain (702/1975) 1 §:ssä tarkoitetun veri- tai muun periytyviä ominaisuuksia koskevan oikeusantropologisen tutkimuksen.[206]

Asiantuntijuusvaatimus määrittyy kokonaan eri perustein niissä lapsilaeissa, joissa tarvitaan perheen henkilökohtaista tilannearviointia. Asiantuntijuutta tarvitaan esimerkiksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annettua lakia sovellettaessa. TpL 6.1 §:n mukaan tuomioistuimen on annettava TpL 9 §:n nojalla nimetyn henkilön tehtäväksi järjestää sovittelu. Tuomioistuin voi lisäksi TpL 12.3 §:n nojalla määrätä sosiaalihuollon viranomaisen osoittaman lääkärin tai muun asiantuntijan tutkimaan lasta. TpA 8.4 §:ssä *asiantuntijalla* tarkoitetaan lastenpsykiatria, muuta erikoislääkäriä, lapsipsykologia tai henkilöä, joka on perehtynyt lapsia koskevien sosiaalisten tutkimusten suorittamiseen.

Sovittelijaksi tuomioistuin voi määrätä sosiaalihuollon viranomaisen tuohon tehtävään nimeämän henkilön tai perustellusta syystä muunkin henkilön.[207] Täytäntöönpanosovittelijoiksi on suositeltu nimettäväksi sosiaalityöhön perehtyneiden lisäksi myös psykologiseen ja psykiatriseen työhön hyvin perehtyneitä henkilöitä.[208] Heille, sen paremmin kuin sosiaalityöntekijöillekään, ei täytäntöönpanosovittelijoina ole kuitenkaan annettu vastaavaa statusta kuin TpA 8.4 §:ssä tarkoitetuille lasten tutkimuksia suorittaville asiantuntijoille. Ainakin lain voimassaolon alkuaikoina sosiaalilautakunnat nimesivät sovittelijan tehtäviin pääsääntöisesti sosiaalityöntekijöitä. Sovittelijoiksi kunnat ovat nimenneet myös erilaisissa perheneuvonta- ja terapiatehtävissä toimivia henkilöitä.

Lapsiprosesseja käydään myös hallintotuomioistuimissa. Niiden kokoonpanossa päädyttiin vuonna 1989 asiantuntijajäsenen käyttämiseen laissa tarkoitetuissa asiaryhmissä, joista osa koskee lapsiasioita. Säännös asiasta tuli kyseiseen aikaan voimassa olleeseen lääninoikeuslakiin (1021/1974).[209] Asiantuntijajäsenen käytöstä annetut säännökset pysyivät ennallaan hallintotuomioistuimia koskeneessa uudistuksessa, jossa lääninoikeuslain sijaan tuli hallinto-oi-

---

206 Tutkimusmenetelmät ovat kehittyneet serologisissa ja ihmisen ulkoisiin ominaisuuksiin perustuvissa oikeusantropologisissa tutkimuksissa käytetyistä. Ihmisen perimän DNA:sta tehdyn tutkimuksen tuloksilla on vahva todistusvoima.

207 SHL 17.2 §:n mukaan sovittelutehtävä kuuluu kuntien huolehdittavaksi. Ks. Helin – Linna – Rintala 1997, s. 70–71, jossa todetaan, että kunnat voivat hoitaa sovittelutehtävän itse tai yhteistoiminnassa muiden kuntien kanssa.

208 LaVM 7/1996, s. 3 ja 9. Sovittelijan kelpoisuudesta myös Helin – Linna – Rintala 1997, s. 76.

209 Lääninoikeuslain (1021/74, sellaisena kuin se oli muutettuna 243/89) 4.3 §:ssä säädettiin asioiden käsittelyyn osallistuvista sivutoimisista asiantuntijajäsenistä ja 11.1 §:n 1 kohdassa asiantuntijan käyttöä edellyttävistä lastensuojelulain tarkoittamasta asiaryhmästä. Lapsen oikeusturvan katsottiin edellyttävän asiantuntijajäsenen osallistumista ratkaisun tekemiseen huostaanottoasioissa, joiden käsittelyn vireillä olleen lastensuojelulain muutoksen myötä ennakoitiin kaksinkertaistuvan. Asiantuntijajäsentä koskevalla sääntelyllä haluttiin myös välttää lääninhallituksen sosiaali- ja terveysosaston lausunto.

keuslaki (430/1999, HOL). Voimassaolevan HOL 7 §:n mukaan lainoppineiden jäsenten lisäksi asian käsittelyyn ja ratkaisemiseen osallistuu hallinto-oikeudessa asiantuntijajäsen muun muassa lapsen huostaanottoa, sijaishuoltoon sijoittamista sekä huostassapidon lopettamista tai yhteydenpidon rajoittamista koskevassa asiassa.[210]

Asiantuntijajäsenen tarpeellisuudesta ei hallinto-oikeuslain valmistelussa esitetty uusia perusteluja.[211] Hallinto-oikeuksien lastensuojelun asiantuntijoilta edellytetään HOL 8 §:n mukaan, että he ovat suorittaneet tehtävään soveltuvan ylemmän korkeakoulututkinnon ja että he ovat lastensuojeluun perehtyneitä. Asiantuntijat nimetään valtioneuvostossa. Kutakin kahdeksaa hallinto-oikeutta kohti on nimetty useita asiantuntijoita. Säännöstä koskevan lainvalmistelun mukaan asiantuntijoilta edellytetään perehtyneisyyttä lapsipsykologiaan, lastenpsykiatriaan tai sosiaalitieteisiin. Asiantuntijoiksi nimetyt edustavat sekä koulutukseltaan että kokemukseltaan maan parasta asiantuntemusta.[212]

Hallinto-oikeuksissa lastensuojelullista asiantuntijuutta tarvitaan eniten sen arvioinnissa, ovatko LSL 4 luvussa säädetyt avohuollon tukitoimet olleet tarkoituksenmukaisia, mahdollisia ja riittäviä LSL 16 §:n tarkoittamina edellytyksenä huostaanotolle. Lapsipsykologian asiantuntijuutta käytetään esimerkiksi sen arvioimiseksi, voivatko lapsen tai nuoren oireet johtua varhaisesta kiintymyssuhdehäiriöstä, ja lastenpsykiatrian asiantuntijuutta, jos nuo oireet ovat massiiviset ilman selkeää laiminlyöntiä vanhemmuudessa.[213]

Sosiaalitoimen selvitystyötä ei kuitenkaan ole lapsenhuoltolaissa tai sen esitöissä nimetty varsinaiseksi asiantuntijatyöksi. *Kirsti Kurki-Suonio* on kuitenkin selostanut, että ennen lain voimaantuloa vallinnut sekava tilanne velvollisuudesta ja oikeudesta hankkia näyttö haluttiin selkiyttää, ja sosiaalilautakunnalle tarkoitettiin selvästi antaa ratkaisutoimintaa palveleva asiantuntijatehtävä. Kirjoittaja on päätynyt näkemykseen, että lapsenhuoltolaissa selvitystyö pyrittiin mitä ilmeisimmin ohjaamaan ”todellisiin ongelmatapauksiin”. Tällaisilla tapauksilla hän sopimustavoitteen ensisijaisuuteen viitatessaan tarkoittanee niitä vanhempia, jotka eivät olleet päässeet yksimielisyyteen lapsen huollosta.[214]

---

210 Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 18 mukaan hallinto-oikeuksissa käsitellään vuosittain noin 300 lastensuojeluasiaa, joista suurin osa koskee huostaanottoja. Ks. myös Mäenpää Marjatta 2001, s. 1135, jonka mukaan Helsingin hallinto-oikeudessa ratkaistaan vuosittain noin 100–150 huostaanottoasiaa, vuoden 2002 tilaston mukaan 171.

211 HOL 4 § ja 7.1 § 1 kohta. Ks. HE 114/1998, s. 27 ja 29.

212 Valtioneuvoston päätös 25.10.2001. Asiantuntijoiksi nimettyjen joukossa on muun muassa lastenpsykiatrian, psykologian ja sosiaalitieteiden tohtoreita, jotka toimivat tutkimuksen, hallinnon ja kliinisen työn korkeimmissa valtakunnallisissa tehtävissä. Asiantuntijoiden tutkinnot ovat sosiaalitieteen, psykologian, psykiatrian tai kasvatustieteen saralta. Monella asiantuntijalla on kahden ammattialan tutkinto. Ks. myös Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 7.

213 Haastattelutieto hallintotuomari Marjatta Mäenpää 12.2.2003. Ks. myös Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 32. Kirjoittajien mukaan asiantuntijoiden toimintatavat vaihtelevat.

214 Kurki-Suonio 1999, s. 469 ja 471.

Lapsenhuoltolakia säädettäessä erityisesti kysymys lasten aseman järjestymisestä vanhempien erossa aiheutti huolta. Samaan aikaan lapsen mielipiteelle oltiin antamassa enemmän merkitystä. Yhtäältä luotettiin eroavien vanhempien kykyyn järjestää lasten asiat sopimuksin edellyttämällä yhteiskunnan puuttumattomuutta, mutta toisaalta tahdottiin varmistaa asiantuntijoiden avustamat keskustelut, neuvottelut ja sovittelut osaksi eroprosessia.[215]

Päätelmänä totean, että huoltoriitojen käsittelytavoitteet asiantuntijuuskeskeisyydestä, sovittelusta ja sovinnollisuudesta ilmensivät 1980-luvun lainvalmistelukeskustelua avioeroista ja lasten asemasta niissä.[216] Asiantuntemuksen etsiminen sosiaalilautakunnalta ja interventio-oikeuden antaminen sille puolestaan vastasivat lautakunnalta perinteisesti odotettua yhteiskunnallista roolia niissä tapauksissa, joissa sovinnollisuus ei olisi onnistunut, vaan vanhemmat olisivat joutuneet oikeusriitaan. Selostettuani sosiaalilautakunnan tehtäviä, selvitystyön järjestämistä kunnissa ja selvitystyötä tekevien pätevyyttä otan alustavasti kantaa sosiaalitoimen asiantuntijuuteen huoltoriidoissa.[217] Vasta esiteltyäni empiiriset tutkimushavainnot huoltoriitojen vaatimuksista, selvitystyön toteuttamisesta ja selvitysten roolista tuomioistuimen ratkaisuperusteena, esitän tutkimuksen päätelmät sosiaalitoimen asiantuntijuudesta.[218]

1.4 SOSIAALILAUTAKUNNAN TEHTÄVISTÄ YLEENSÄ

Kuntalain (365/1995) 2.3 §:n mukaan kunta hoitaa itsehallintonsa nojalla itselleen ottamansa ja sille laissa säädetyt tehtävät. Suomessa oli vuoden 2004 alussa 444 kuntaa. Palvelujen järjestämisessä kunnat voivat käyttää hyväkseen kuntien välisiä yhteistyön muotoja. Lainkohdan mukaan ne voivat hankkia palveluja myös yksityisiltä palvelujen tuottajilta. Palveluja ulkoistettaessa palvelun toteuttamisesta huolehtii yksityinen, mutta sen aiheuttamat kustannukset suorittaa pääasiassa kunta.[219] Lähemmin kunnille kuuluvan sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisvastuun periaatteista säädetään laissa sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionosuudesta (733/1992, STVOL).

Kuntien toimialaan kuuluu suuri joukko eri laeissa säädettyjä sosiaali- ja ter-

---

215 Halme-Kauranen – Jaakkola 1981, s. 22 ja 30. Holhouslainsäädännön uudistamistyöryhmän ehdotuksesta annetuissa lausunnoissa Sosiaali- ja terveysministeriö ja eräät muut lausunnonantajat painottivat sosiaaliviranomaisten asiantuntemusta.

216 Kurki-Suonio 1999, s. 451–456 ja 462 esittelee kansainvälisen lapsen vuoden Suomen komitean esittämiä periaatteita, holhouslainsäädännön uudistamistyöryhmän ehdotusta vuodelta 1981 ja muun muassa Väestöliiton siitä antamaa lausuntoa, jossa korostettiin asiantuntemuksen merkitystä sekä lapsen edun selvittämisessä että lapsen kuulemisessa.

217 Ks. alajakso III A.1.7.

218 Ks. jakso VI.3.

219 Mäenpää Olli 2003, s. 19.

veydenhuollon tehtäviä. STVOL 4 §:n nojalla kunnilla on periaatteessa rajaton valinnan mahdollisuus sen suhteen, miten palvelut käytännössä järjestetään. Kunta voi järjestää sosiaali- ja terveydenhuollon alaan kuuluvat tehtävät joko itse, yhteistyössä muiden kuntien kansa, olemalla jäsenenä toimintaa harjoittavassa kuntayhtymässä tai hankkimalla palveluja valtiolta, toiselta kunnalta, kuntayhtymältä tai muulta julkiselta taikka yksityiseltä palvelujen tuottajalta. Sosiaali- ja terveyspalvelujen palvelujärjestelmässä on kaiken kaikkiaan käynnissä melko voimakas muutos, joka kuitenkin vaihtelee alueittain. Kuntien palvelutuotannossa on 2000-luvulle tultaessa pyritty etsimään tehokkaita yhteistyön muotoja esimerkiksi verkostoitumisen kautta. Sosiaalihuollon alalla esimerkiksi lastensuojelupalveluja tuotetaan myös erityispalveluverkostoissa.[220]

SHL 6.1 §:n mukaan kyseisistä tehtävistä huolehtii kunnan määräämä monijäseninen toimielin. SHL 12.1 §:n mukaan tuon toimielimen päätösvaltaa ja oikeutta puhevallan käyttämiseen voidaan eräitä lainkohdassa mainittuja päätöksiä lukuun ottamatta johtosäännöllä siirtää toimielimen alaisille viranhaltijoille.[221] Kunnallisen toimielimen on huolehdittava niistä tehtävistä, jotka muissa laeissa säädetään sosiaalilautakunnan tehtäviksi.[222] Huoltoselvityksen tekeminen kuuluu LHL 16.1 §:n nojalla näihin tehtäviin.

Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut kunnan tulee järjestää tarpeelliseksi katsottavassa laajuudessa. Kyseisten palvelujen järjestämisvastuusta on sosiaalihuoltolain lisäksi säännöksiä kansanterveyslaissa (66/1972) ja erikoissairaanhoitolaissa (1062/1989). Vain osaan palveluista yksittäisellä asiakkaalla on ns. subjektiivinen oikeus. Muiden palvelujen osalta kysymys on kunnan yleisestä järjestämisvastuusta sekä asiakkaan oikeuksista siten kuin niistä on säädetty laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000, sosiaalihuollon asiakaslaki tai asiakaslaki) sekä laissa potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992, potilaslaki).

Suomen perustuslain (731/1999, PeL) 19.3 §:ssä säädetään sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamisesta sekä perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien henkilöiden tukemisesta. Säännöksen ensimmäinen osa on julkiselle vallalle ja lainsäätäjälle osoitettu toimeksianto järjestää riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut, jälkimmäinen osa ainoastaan julkiselle vallalle osoitettu yleinen toimeksianto tukea perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu. Vaikka perustuslaissa ei vaadita, että julkisyhteisöt tuottaisivat palvelut itse, niiden on vastattava palvelujen saatavuudesta.[223]

---

220 Narikka 2001, s. 65 ja 71.

221 SHL 12.1 § on väliaikaisesti muutettu lailla 155/2003.

222 Stakesin ylläpitämän sosiaalityön sanaston mukaan sosiaalitoimella tarkoitetaan sosiaaliturvaa koskevaa kunnallishallinnon alaa. Ks. sosiaalityön sanasto 2005.

223 Tuori 2004, s. 197, 205 ja 237–238. Vrt. eräät LSL 4 luvun avohuollon tukitoimet, jotka on taattu subjektiivisina oikeuksina, s. 262.

Selvitystyön toteuttamisessa tapahtui 1990-luvun alkuvuosina sosiaalitoimessa yleinen muutos siitä syystä, että keskitetty valtiollinen ohjaus purkautui. Noista vuosista lähtien useimmat sosiaalilautakunnat ovat pääsääntöisesti organisoineet työnsä yhdennetyn aluevastuisen työskentelyn mukaan, jolloin kukin sosiaalityöntekijä vastaa sosiaalityön kaikentyyppisistä asioista. Vain joidenkin suurimpien kaupunkien sosiaalilautakunnissa sosiaalityö on järjestetty erikoistuneen työmallin mukaan hajauttamalla se työmuodoittain. Erikoistuneessa mallissa esimerkiksi perheisiin ja lapsiin liittyvä asiantuntemus keskitetään yhteen yksikköön.

1.5 LAPSEN HUOLTOA SIVUAVAT TEHTÄVÄT SOSIAALITOIMESSA

Lapsenhuoltolaissa on säädetty sosiaalilautakunnan tehtäväksi eräitä lapsen oikeudellisen aseman järjestämistä koskevia tehtäviä. Sellaisia ovat oikeus panna vireille lapsen huoltoa tai tapaamista koskeva asia (LHL 14.1 §), velvollisuus vahvistaa vanhempien sopimuksia lasten huollosta ja tapaamisoikeudesta (LHL 8.1 §), antaa huoltoselvitystyön kestäessä vanhemmille apua sopimuksen tekemisessä (LHL 16.2 §) sekä tehdä huoltoselvityksiä (LHL 16.1 §). SHL 17.1 §:n mukaan kunnan on järjestettävä muun muassa kasvatus- ja perheneuvontaa, johon SHA 8.2 §:n mukaan sisältyy lapsia koskevia tehtäviä, nimittäin tutkimus ja hoito lasten kasvatukseen ja perhe-elämän ongelmiin liittyvissä ongelmissa. Lisäksi sosiaalilautakunnan on lapsen elatuksesta annetun lain (704/1975, ElatusL) 8.2 § mukaan vahvistettava vanhempien sopimuksia lapsen elatuksesta.

Sosiaalihallinnollisessa oppaassa Lapsen etu erotilanteessa Sirpa Taskinen katsoo, neuvotellessaan vanhempien kanssa huolto- ja tapaamissopimuksista sosiaalilautakunnalla on itsenäinen toimintavelvollisuus, joskaan ei itsenäistä ratkaisuvaltaa.[224] Lapsen huoltoa ja elatusapua koskevien sopimusten valmistelutehtävät, isyyden selvittäminen sekä ottolapsineuvonnan antaminen saattavat kuulua saman viranhaltijan toimenkuvaan.[225] Isyyslain mukaiset lastenvalvojan tehtävät sekä SHL 17.2 §:ssä lastenvalvojan tehtävät määritellään sosiaalipalveluksi. On mahdollista, että huoltoriitaa selvittävä työntekijän vastuulla on muitakin tehtäviä, jotka liittyvät saman perheen lasten oikeudellisen aseman järjestämiseen.

---

224 Taskinen 2001, s. 45.

225 HE 226/2004, s. 20. Avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista (173/1922) annetun lain 3 luvussa sosiaalitoimelle säädetty tehtävä tarkkailla avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten hoitoa muuttui isyyslain (700/1975) 6 §:ssä tarkoitetuksi isyyden selvittämistehtäväksi. Sosiaalihallinnollisesti muutoksesta säädettiin sosiaalihuollon hallinnosta annetun lain (34/1950) 9 §:ssä, jota nyttemmin vastaa SHL 17.2 §. Lapseksiottamisesta annetun lain (153/1985) 17.2 §:ää (175/1996) edelsi samannimisen lain (32/1979) 17.2 §:ssä sosiaalilautakunnalle säädetty velvollisuus antaa ottolapsineuvontaa.

Huoltoriitoja käsiteltäessä ollaan tekemisissä myös lastensuojelutyön ja avioliittolaissa tarkoitetun perheasioiden sovittelun (AL 22 §) kanssa, jotka nekin kuuluvat LSL 4 §:n ja SHL 17.2 §:n nojalla sosiaalitoimen tehtäviin. Myös elatusturvalaissa (671/1998) tarkoitetun elatustuen vahvistamista koskevat tehtävät (3 §) kuuluvat sosiaalitoimelle ja voivat heijastua huoltoriitojen selvitystyöhön. Huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien päätösten täytäntöönpanon sovittelijoiden nimeäminen (TpL 9 §) ja sovitteluun kuuluvien toimenpiteiden ja muiden sosiaalipalveluiden järjestäminen (SHL 17.2 §) kuuluvat nekin sosiaalitoimen järjestettäviksi.

Edellä mainituilla tehtävillä voi olla vaikutusta huoltoriitojen selvityksentekijän rooliin.[226] Sen lisäksi huoltoriitojen selvitystyöhön voi vaikuttaa SHL 18 §:ssä tarkoitettu sosiaalityö sekä perheneuvoloissa toteuttavat mielenterveyslain (1116/1990) ja kansanterveyslain perheitä koskevat tehtävät, joita selostan myöhemmin tässä jaksossa.[227] Sitä paitsi sosiaalitoimi on kunnan taloudellis-hallinnollinen yksikkö, joka talousarvion rajoissa päättää sosiaalibudjetin käyttämisestä.

Kokoavasti voidaan todeta, että sosiaalihuollon asiakkaina lapsiperheille tarjotaan sosiaalitoimessa monenlaisia palveluja, jotka voivat olla ristiriidassa huoltoselvitystehtävän kanssa. Osa erilaisten tehtävien vaikutuksista selvitystyöhön tulee ilmi selostaessani myöhemmin tässä luvussa empiirisiä havaintoja sosiaalilautakuntien vireille panemista huoltoasioista, sosiaalitoimen selvitystyön organisoinnista ja yhteistyökysymyksistä sekä selvitystyön tasosta ja heikkouksista.[228]

1.6 SELVITYSTYÖN ORGANISOINTI KUNNISSA

Sosiaalilautakunnat voivat vastata huoltoselvityksen valmistelusta itse tai ne voivat siirtää sen tekemisen toimeksiantosopimuksella viranomaisen ulkopuoliselle taholle. Vastuu palvelun tuottamisesta on kuitenkin kunnilla, joilla on runsaasti mahdollisuuksia toteuttaa palvelut hyväksi havaitsemillaan tavoilla.[229] Ne voivat ostaa palveluja toisiltaan, mutta myös yksityisiltä palveluntuottajilta. Sääntelyä tai sosiaalihallinnollista ohjeistusta ei ole siitä, millaisin ehdoin ja

---

226 Vrt. Helin – Linna – Rintala 1997, s. 89, jossa otetaan kantaa kunnan nimeämän täytäntöönpanosovittelijan aikaisempien tehtävien vaikutukseen: jos hän on aikaisemmin antanut lausunnon lapsen huollosta tai on perheneuvolan työntekijänä käsitellyt asianosaisten välisiä asioita, täytäntöönpanosovittelijaksi tulisi määrätä toinen henkilö.

227 Ks. alajaksot III A.1.8 ja 1.9.

228 Ks. alajakso III B.1.6.

229 HE 226/2004, s. 15–16 ja OM 2005, s. 5. Ks. myös laki Kainuun hallintokokeilusta (343/2003) 21 § ja HE 198/2002. Kainuun hallintokokeilussa on järjestetty maakunnallisesti muun muassa lastenvalvojan sekä kasvatus- ja perheneuvolan tehtävät. Myös ns. Hiiden-pilotin (Karkkila, Lohja ym.) alueohjelmassa järjestetään hankkeen mukaisesti sosiaali- ja terveydenhuollon erityispalveluja seutukunnallisesti.

millaisille palveluntuottajille selvityksen valmistelu voitaisiin antaa. Kuitenkin STVOL 4.3 §:n mukaan palveluja yksityiseltä palvelujen tuottajalta hankittaessa kunnan on varmistauduttava siitä, että palvelut vastaavat sitä tasoa, jota vastaavalta kunnalliselta palvelulta edellytetään. Selvitystyön tasovaatimus ilmenee LSA 3 §:stä sikäli, että säännöksen mukaan huoltoselvityksen valmistelutyö kuuluu sellaiselle työparille, joista toinen on lastensuojelun tehtävissä toimiva sosiaalityöntekijä ja toinen lasten huoltoon perehtynyt työntekijä. Ongelmaa ei syntyne, jos selvitystyö kokonaisuudessaan ostetaan palveluntuottajilta, joilla on asetuksessa tarkoitettu tai sitä korkeampi pätevyys.[230]

Sosiaalitoimen työn keskittämisen yhdennettyyn malliin on huomautettu merkitsevän palvelutyyppikohtaisen osaamisen heikentymistä yleisosaamisen kustannuksella.[231] Joka tapauksessa sosiaalilautakuntien organisaatioratkaisut, jotka pääsääntöisesti rakentuvat yhdennetyn sosiaalityön malliin, heijastuvat huoltoselvitystyön edellytyksiin. Helsingin, Tampereen ja Jyväskylän sosiaalivirastoissa on kuitenkin kussakin erityisyksikkö, joka valmistelee huoltoselvitykset.

Lapsenhuoltolakiin ei sisälly säännöksiä erityisalojen asiantuntemuksen käytöstä selvityksiä valmisteltaessa. Sosiaaliviranomaisten tehtävänä on harkita, millaista asiantuntemusta selvityksen laatimiseksi tarvitaan.[232] Sosiaalilautakunta voi käyttää hyödykseen perheneuvolan palveluja ja vaikeasti kriisiytyneissä yksittäistapauksissa lastenpsykiatrisen osaston palveluja. SHL 17.1 §:ssä tarkoitettu kasvatus- ja perheneuvontatyö, jota selostan erikseen, on osassa maata integroitu perussosiaalityöhön, osassa liitetty perusterveydenhuoltoon, kun taas Helsingissä se toimii erillisenä ja vastaa myös lastenpsykiatrisista avopalveluista. Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen järjestämisessä kunnille on siis jätetty laaja harkintavalta. Palveluja koskevat lait määrittelevät vain löyhästi palvelujen järjestämisen rakennetta. Palvelujen hallintorakenne ja toimintatavatkin voivat vaihdella kuntien välillä.

Seuraavasta taulukosta 3 on luettavissa, kuinka monet kunnat eivät vuosina 1997, 2000 ja 2003 antaneet yhtään selvitystä, ja kuinka moni kunta antoi luokittelun mukaisesti yhden, kaksi tai useampia selvityksiä.[233] Taulukosta voidaan

---

230 Ainakin yksi sosiaalilautakunta on huoltoselvitystä varten ostanut vanhemmuuden arviointia koskevan lausuntopalvelun lastensuojelun kuntayhtymältä, jossa arvioinnin olivat tehneet perhetyöntekijät. Lautakunta oli arvioinnin saatuaan laatinut varsinaisen huoltoselvityksen. Haastattelutieto käräjätuomari Matti Mikkola 17.9.2005. Perhetyöntekijöiltä puuttuu LSA 3 §:ssä säädetty pätevyys (kirj.huom.).

231 Raunio 2002, s. 17–18. Ks. myös työn organisoinnista Kankainen 2000, s. 395. Tämän tutkimuksen 224 selvityksestä ei suoranaisesti ilmennyt, olivatko niiden laatijana olleet yhdennettyä sosiaalityötä tekevät sosiaalityöntekijät.

232 OM 2005, s. 4.

233 Tilastotiedot perustuvat Stakesin kuntakohtaisiin tilastoihin. Vuodelta 1997 niistä puuttui viiden kunnan tiedot ja vuonna 2000 tilastossa neljän kunnan tiedot olivat vuodelta 1998 tai 1999. Tampereen sosiaalilautakunta taas ei ollut ilmoittanut tehneensä vuosina 1997 ja 2003 yhtään selvitystä, mutta vuonna 2000 kuitenkin 29.

havaita, että empiirisen tutkimusaineiston kertymisvuonna 1997 noin puolet sosiaalilautakunnista ei antanut ainuttakaan selvitystä ja kahtena vertailuvuonna tällaisten lautakuntien osuus oli entisestään lisääntynyt. Niiden kuntien osuus, jotka olivat antaneet vain yhden selvityksen, oli pienentynyt noin viidenneksestä alle kuudennekseen. Kahdesta viiteen selvitystä antaneiden osuus on liikkunut kolmena tarkasteluvuonna kymmenen prosentin tuntumassa. Hienoista nousua on ollut niiden kuntien määrässä, jotka ovat antaneet enemmän kuin 16 selvitystä vuodessa.

Taulukko 3. Sosiaalitoimen selvitysten määrä kuntakohtaisesti vuosina 1997, 2000 ja 2003.

Selvityksiä/ vuosi	**1997**	**2000**	**2003**
0	225	262	252
1	97	75	61
2	48	45	50
3–5	50	36	45
6–10	17	18	18
11–15	5	4	7
16–20	4	4	6
21–30	2	2	4
31–40	-	2	1
41–50	1	1	1
Yli 50	1	1	1
Ei tilastotietoa	6	-	-
Kuntia yht.	**456**	**452**	**446**

Vaikka taulukosta 3 ei voidakaan havaita, mitkä kunnat olivat antaneet eniten selvityksiä, Stakesin kuntakohtaisista tilastoista selviää, että kuntien väkiluku ja selvitysten määrä korreloivat keskenään. Väkimäärältään pienimmissä kunnissa ei tehty selvityksiä joka vuosi ollenkaan ja suurimmissa kunnissa tuotettiin tilaston suurimmat määrät selvityksiä.

1.7 VALMISTELIJOIDEN MUISTA TEHTÄVISTÄ JA PÄTEVYYDESTÄ

Selvityksen laatijoina toimivat SHA 12.1 §:n mukaan johtosäännöllä siirretyn päätösvallan perusteella sosiaalilautakunnan viranhaltijat. LSA 3 §:n mukaan selvitys tehdään työpareina, joista toisen on oltava lastensuojelun tehtävissä toi-

miva ja toisen lasten huoltoon perehtynyt työntekijä. Sama säännös koskee myös lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevien asioiden hoitamista. Sosiaalityöntekijä voi valmistella selvityksen yksinkin, jos asian kiireellisyys sitä edellyttää tai jos yhteistyö erityisestä syystä on ilmeisen tarpeetonta.[234]

Kuten sosiaalitoimen organisoitumisesta edellisessä alajaksossa jo todettiin, sosiaalityöntekijät toimeenpanevat useita sosiaalihuollon tehtäviä. Sosiaalityön yleistehtävät eivät sellaisenaan määritä huoltoselvitystyötä tekevien toimenkuvaa, joka vaihtelee kunnasta toiseen. Pikkukunnassa sosiaalisihteeri saattaa hoitaa kaikki edellisessä alajaksossa mainitut lapsen aseman järjestämiseen kuuluvat tehtävät, joissakin huoltoselvitysten valmistelu kuuluu lastenvalvojalle, joka lisäksi vastaa isyyden selvittämisestä ja lasta koskevien sopimusten vahvistamisesta. Lastenvalvoja puolestaan voi käyttää työparina perheneuvolan työntekijää, mutta monet selvityksiä valmistelevista työpareista tekevät enimmäkseen lastensuojelutyötä.[235]

Sosiaalityöntekijän ammatillinen erikoistuminen riippuu siitä, missä organisaatiossa hän työskentelee. Myös sosiaalityöntekijän tehtävänimikkeet vaihtelevat organisaation ja työtehtävien mukaan. Sosiaalityöntekijöiden tehtävänimikkeitä ovat sosiaalityöntekijän lisäksi muun muassa lastenvalvoja, kuraattori, sosiaaliterapeutti, kuntoutussosiaalityöntekijä ja sosiaalisihteeri. Sosiaalityön ammatillisesti suuntautuneen lisensiaatin tutkinnon suorittaneet voivat käyttää ammattinimikettä erikoissosiaalityöntekijä. Heitä lienee kenttäsosiaalityössä vain muutamia.

Sosiaalityöntekijöiden pätevyyttä, osaamista ja täydennyskoulutusta koskevat kysymykset ovat olleet sosiaalityön neuvottelukunnan huolen aiheina, sillä pätevistä sosiaalityöntekijöistä on ollut pulaa jo pitkään. Sosiaalityöntekijöiden tarvetta on lisäämässä muun muassa perheiden ja lasten ongelmien vaikeutuminen. Osaamista on haluttu vahvistaa, jotta ammattikunta kykenisi vastaamaan dynamiikaltaan monimutkaisiin sosiaalisiin ilmiöihin, kuten perheväkivaltaan ja lasten tarpeiden laiminlyömiseen.[236]

Neuvottelukunnan mukaan työntekijöiden koulutus- ja valmiustaso vaihtelee kovinkin paljon. Epäyhtenäinen koulutuspohja koituu etenkin pienten maaseudun sosiaalivirastojen haitaksi, sillä niiden on vaikeaa rekrytoida ja saada pysymään palveluksessa tarkoituksenmukaisimmin koulutettuja työntekijöitä. Työntekijöiden vaihtuvuus on valtakunnallisesti suuri ja virkoja täytetään epäpätevin

---

234 Empiirisessä aineistossa vain yksi kunta oli käyttänyt yhtä sosiaalityöntekijää selvityksen tekijänä.

235 Nämä tiedot perustuvat siihen, mitä huoltoselvityksiä tekevät sosiaalityöntekijät eri puolilla maata järjestetyissä koulutustilaisuuksissa ovat kertoneet selvitystyön organisoinnista.

236 Vrt. NOU 1995:23, s. 38, jossa todettiin, että huoltoriitojen vaatima kurssitus psykologeille ja muille tuomioistuinten käyttämille yksityisille asiantuntijoille oli Norjassa uutta ja että sellaiseen osallistuminen oli vapaaehtoista.

voimin ja väliaikaisin ratkaisuin.[237] Sosiaalityöntekijöiden rekrytoinnissa vallitsee jatkuva ja krooninen työvoimapula. Tilanne ei ole paljon parempi suurillakaan paikkakunnilla. Myös perheneuvoloissa, joiden organisoitumista ja tehtäviä selostan myöhemmin, vallitsee pula pätevistä ammattihenkilöistä.[238]

Sosiaalihuollossa työskentelevän sosiaalityöntekijän kelpoisuus määritellään lainsäädännössä**.** Kelpoisuudesta säädettiin vuonna 1984 annetussa laissa sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusehdoista ja vuonna 1993 annetussa asetuksessa.[239] Vuoden 2005 elokuun alussa astuivat voimaan uudet säännökset lailla sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista (272/2005, kelpoisuuslaki).

Uudessa kelpoisuuslaissa sosiaalityöntekijän kelpoisuusvaatimukset on säädetty sosiaalihuollon keskeisimmistä ammateista, kun taas sosiaalihuollon muilla sektoreilla ja eri työyhteisöissä tehtäväkokonaisuudet voivat vaihdella ja työnantaja voi niissä määritellä soveltuvan koulutusvaatimuksen. Sosiaalityöntekijän tehtävään vaaditaan ylempi korkeakoulututkinto, johon sisältyy tai jonka lisäksi on suoritettu pääaineopinnot tai pääainetta vastaavat yliopistolliset opinnot sosiaalityössä (3 §). Lastenvalvojalta edellytetään sama kelpoisuus tai tehtävään soveltuva ylempi korkeakoulututkinto (5 §). Viimeksi mainitun lainkohdan mukaan LHL 8.1 §:ssä tarkoitettujen huolto- ja tapaamissopimusten vahvistamisesta vastaavan henkilön tehtävään vaaditaan sama kelpoisuus kuin lastenvalvojan tehtäviin.

Aikaisemmassa laissa kelpoisuusvaatimukset poikkesivat nykyisestä.[240] Sosiaalityöntekijöiden kelpoisuuden toteamista ovat vuosien mittaan vaikeuttaneet kelpoisuussäännösten aikaisemmatkin muutokset, väljä sääntely, ohjeiden puuttuminen, yliopistojen erilaiset opetussisällöt tutkinnoille, erivapaussääntely ja siirtymäsäännösten tulkinnanvaraisuus. Lainsäädäntöä ei ole olemassa sosiaalityöntekijöiden rekisteröimisestä ammattihenkilörekisteriin vastaavaan tapaan kuin lääkärit ja muu terveydenhuollon ammattihenkilöstö. Ammattikunnan työn valvonta perustuu tehtyjen päätösten valituskelpoisuuteen sekä sosiaalihuollon asiakkaiden kantelumahdollisuuksiin.[241]

Lopuksi palaan kysymykseen selvitystyötä tekevien sosiaalityöntekijöiden asiantuntijuudesta. Hallinto-oikeuksien lastensuojeluasioissa käyttämillä asiantuntijoilla on huomattavan korkea asiantuntijuus. Myös täytäntöönpanoriidois-

---

237 Sosiaalityön neuvottelukunnan työryhmämuistio 2003, s. 13.

238 Perheneuvoloiden osalta ks. Kauppinen – Taskinen 1998, tilastot. Pienten kuntien osalta se voisi tarkoittaa ostopalvelusopimuksia selvitystyöhön perehtyneiden yksiköiden kanssa.

239 Asetukset 710/1982 ja 804/1992.

240 Siirtymäsäännösten mukainen pääsääntö kuitenkin on, että aikaisemman lain mukaan sosiaalityöntekijän tehtävään kelpoinen on sitä edelleen myös uuden lain voimaantultua. Myös määräaikaiset sosiaalityöntekijät, joita on voitu palkata enintään kahden vuoden työsuhteisiin, ja sellaiset epäpätevät sijaiset, jotka eivät täytä aikaisemmassa tai nykyisessä lainsäädännössä säädettyjä kelpoisuuksia, voivat jatkaa tehtävissään.

241 HE 226/2004, s. 15 ja 16.

sa voidaan käyttää selkeästi korkeampaa asiantuntemusta kuin huoltoriitojen selvitystyössä. Lapsenhuoltolain lainvalmistelussa ei kuitenkaan varsinaisesti ole arvioitu eri tyyppisten huoltoriitojen asiantuntemukselle asettamia vaatimuksia. Empiirisessä pääjaksossa selvitän, millä organisatorisilla tavoilla selvitykset oli laadittu ja millaista asiantuntemusta sosiaalilautakunnat olivat käyttäneet.[242]

1.8 KASVATUS- JA PERHENEUVOLAT SOSIAALITOIMEN TIEDONHANKKIJOINA

1.8.1 Perheneuvonnan tavoitteista ja lausuntotyöstä

Vaikka lapsenhuoltolaissa ei säädetäkään perheneuvoloiden tehtävästä huoltoselvitysten valmistelijana, edellisistä alajaksoista jo ilmeni, että sosiaalitoimi saattaa harkintansa mukaan tai tuomioistuimen pyynnöstä hankkia huoltoselvitys- tai lausuntotyön muista yksiköistä. Näistä tärkein on perheneuvola, jonka tehtäviä ja organisaatiota esittelen tässä alajaksossa.

SHL 19 §:n mukaan perheneuvonnalla tarkoitetaan asiantuntija-avun antamista kasvatus- ja perheasioissa sekä lapsen myönteistä kehitystä edistävää sosiaalista, psykologista ja lääketieteellistä tutkimusta ja hoitoa. Perheneuvonta ei ole suoraan samaistettavissa muuhun SHL 18 §:ssä tarkoitettuun sosiaalityöhön, sillä neuvonnan antaminen edellyttää erikoistuneempaa koulutusta kuin muu sosiaalihuollossa annettu ohjaus ja neuvonta. Perheneuvonnassa toteutetaan myös mielenterveyslain ja lastensuojelulain tavoitteita. Avioliittolaissa tarkoitettua perheasioiden sovitteluakin tarjotaan perheneuvontaa antavissa perheneuvoloissa.[243]

Perheneuvolatyöskentely tapahtuu pääsääntöisesti työryhmässä, johon kuuluu kaksi edustajaa kolmesta eri ammattikunnasta eli psykologeista, sosiaalityöntekijöistä ja lääkäreistä.[244] Terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain 5 §:n mukaan perheneuvolapsykologi kuuluu ammattihenkilöiden piiriin. Häntä koskee sanotun lain 5 luvussa tarkoitettu terveydenhuollon ammattihenkilön ohjaus ja valvonta, jotka kuuluvat terveydenhuollon oikeusturvakeskukselle. Psykologi on lain 16 §:n nojalla lääkärin tavoin velvollinen laatimaan tutkimus- ja hoitokäynneistä potilasasiakirjan ja häntä koskee sanotun lain 17 §:n määrittämä salassapitovelvollisuus.

Työryhmän lääkärinä toimii lastenpsykiatri, mutta huoltoriidan lausuntotyössä voi hänen sijastaan olla mukana myös lastenlääkäri. Yksittäisten perhei-

---

242 Ks. alajakso IV B.1.3.
243 Antila et al. 1993, s. 6.
244 Dunder 1988, s. 9–13. Ks. myös Helsingin sosiaaliviraston pysyväisohje 2002, s. 5.

den kohdalla tiimiin valikoituvat perheneuvolan työntekijöistä ne, joilla arvioidaan olevan työskentelyyn sopivin asiantuntemus.[245] Pätevöityäkseen perheneuvolatyöhön työntekijät saavat noin vuoden kestävän erikoistumiskoulutuksen, joka tapahtuu tehtävään hyväksytyissä perheneuvoloissa. Koulutuksen keskeiseen sisältöön kuuluu perhe-, parisuhde- ja verkostotyö.[246]

Yleisesti ottaen sosiaalityöntekijä perheneuvontatyön julkaisun mukaan käyttää työryhmässä ammattitietoaan ja -taitoaan arvioidessaan perhetilanteen merkitystä ja kartoittaessaan perheen omia voimavaroja ratkaisujen löytämiseksi. Hän myös kiinnittää huomiota perheen sosiaalisiin verkostoihin ja pyrkii etsimään nopeita ja rakentavia ratkaisuja. Perheneuvolan psykologi on lapsen kehityksen asiantuntija. Työssään hän voi käyttää psykologista tutkimusta ja monipuolisia tutkimusmenetelmiä. Psykologi korostaa oman ammattialansa tietopohjaa, ammattitaitoa ja erityisvälineitä.[247]

Lastenpsykiatri – mikäli sellainen kuuluu työryhmään – tutkii lapsen psykosomaattisen oireilun perusteella lapsen ja arvioi erikoislääkärille tai sairaalaan lähettämisen tarpeen. Lastenpsykiatrin tehtäviin kuuluu tarvittaessa myös perheen aikuisten psyykkisten ongelmien arvioiminen, hoitomahdollisuuksien selvittäminen ja tarvittavasta psyyken lääkityksestä huolehtiminen. Lastenpsykiatrin tehtäviin voi kuulua esimerkiksi yksilö- tai perheterapian antaminen, ja hänen osaamistaan tarvitaan erityisesti, jos on kysymys hankalasti arvioitavista sosiaalis-emotionaalis-somaattisista oireista.[248]

Käytettävissä ei ole yhtään perheneuvolapsykologien julkaisua, jossa olisi esitetty yhtenäinen kuvaus perheneuvoloiden lausuntokynnyksen ylittymisestä ja työskentelystä. Tästä syystä kokonaiskuvan saaminen tämän tutkimuksen tarkoituksiin on ollut hankalaa ja tieto hajanaista. Erään käsityksen on esittänyt perheneuvolapsykologi *Ulla Kulmala,* jonka mukaan sosiaalityöntekijät selvittävät lähinnä lapsen kasvuolosuhteet ja ulkoiset puitteet, kun taas perheneuvolassa selvitetään perheenjäsenten välisiä kiintymys- ja vuorovaikutussuhteita, otetaan kantaa lapsen tilanteeseen ja pyritään ennustamaan sekä vertailemaan eri vaihtoehtojen paremmuutta. Kummankin tehtäväksi on todettu vanhemmuuden selvittäminen ja arviointi.[249]

Sosiaalityöntekijä *Leila Kankaisen* näkemyksen mukaan taas lausuntotarve selvitystä valmisteltaessa syntyy seuraavista syystä: 1) tarvitaan asiantuntijalausuntoa lapsen psyykkisestä kehityksestä, 2) vanhempien esittämä tieto on

---

245 Helsingin perheneuvolatoiminta 1991, s. 13.

246 Sosiaalityöntekijöiden kelpoisuudesta säädetään sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista säädetyssä laissa 272/2005, jota on esitelty edellä alajaksossa III A.1.7. Ks. perheneuvolatyöntekijöiden erikoistumisesta Leskelä 2000, s. 54 ja lisäksi Kasvatus- ja perheneuvonnan erikoistumiskoulutus 2005.

247 Antikainen Jorma 1992, s. 9 ja 11.

248 Antikainen Jorma 1992, s. 7–8.

249 Kulmala 1995b, s. 67–68.

hyvin ristiriitaista tai selvitykseen halutaan pienen lapsen tunnesuhteista lisätietoa tai 3) on alkamassa uusi selvityskierros jo kertaalleen tehdyn selvityksen jälkeen.[250] Kankaisen kannanotto koskee kuitenkin yleisesti erityisasiantuntijan käyttöä. Samasta asiasta on esittänyt sosiaalityön ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessa käsityksensä myös *Mari Antikainen*, joka katsoo sosiaalitoimen tukeutuvan selvityksissä erilaisiin psykologian ja psykiatrian ammattilaisiin tai perheneuvolan asiantuntemukseen silloinkin, kun se ei ole välttämätöntä.

Selittäviä tekijöitä perheneuvoloiden interventiotarpeeseen löytyy ainakin perheasioiden sovittelun ja ennaltaehkäisevän työn näkökulmasta. Perheneuvontatyötä koskevassa julkaisussa perheneuvoloiden yhdeksi tehtäväksi onkin katsottu asiakasaloitteisen työn ja perheasioiden sovittelun rinnalla tuomioistuimelle tehtävät lausunnot.[251] Lausuntotyöllä on ymmärretty asiantuntijakannanottoa lapsen psyykkisestä tilanteesta ja lapsi–vanhempi-suhteesta sekä vanhempien kasvatuskyvystä. Työtavoiksi on määritetty psykologin tekemät tutkimukset lapselle, sosiaalityöntekijän tutkimukset vanhemmille ja lastenpsykiatrin konsultaatio.

Perheneuvontatyötä on sitä paitsi luonnehdittu rakenteelliseksi, ennaltaehkäiseväksi ja korjaavaksi työksi, minkä tarkoituksena on valvoa lapsen etua. Peräti joka viidennen lapsen kehitykseen ja kasvatukseen on arvioitu jossakin vaiheessa tarvittavan asiantuntija-apua. Avioerojen lisääntyessä on havaittu enenevä tuen tarve. Puolisoiden keskinäisen suhteen käsittely ammattiauttajien kanssa on nähty tärkeäksi, joskin samalla erittäin kulttuurisidonnaiseksi kysymykseksi. Perheneuvolaan tulon syinä ovat useimmiten lapsen ongelmat, mutta myös pariskunnan tai perheen ongelmat.[252] Näiden näkemysten pohjalta huoltolausuntojen pyytäminen perheneuvoloista ei hämmästytä.

Perheneuvontatyön panostuksesta huoltoriitojen selvittelyyn antaa tietoa myös sosiaalihallinnossa 1990-luvun lopulla esitetty arvio siitä, että neuvottelujen, lausuntojen ja konsultaatiotyön osuus oli huomattavasti kasvanut. Keskeisinä kehittämisalueina julkaisun mukaan pidettiin muun muassa avioero- ja huoltoriitatilanteiden hoitamista sekä puuttumista perheväkivaltaan ja lasten seksuaaliseen hyväksikäyttöön.[253] Huoltolausuntojen tarkoitukseksi nähtiin tar-

---

250 Kankainen 2000, s. 392.

251 Lipiäinen et al. 1994, s. 46. Ks. myös Helsingin Sanomat 3.7.1996 Päivi Revon uutinen ”Avioeroa harkitsevat haluavat sovittelua”, jonka mukaan Lahden ympäristökuntia palvelevassa Päijät-Hämeen perheneuvolassa oli tehostettu sovittelutyötä, minkä seurauksena asiakkaiden määrä oli kolmessa vuodessa kaksinkertaistunut. Vrt. EOA:n päätös 2004, jonka jaksossa 5.2 katsotaan, että jos perheasioiden sovittelu on paikallisesti annettu perheneuvoloiden tehtäväksi, sovittelun merkitys näyttäisi olleen melko pieni tai jopa hyvin pieni.

252 Kauppinen – Taskinen 1998, s. 8–9, vuonna 1997 terapiapalvelujen osuus oli 42 %, ohjauksen ja neuvonnan 12 %, tutkimuksen 43 % ja perheasioiden sovittelun 3 %. Asiakaskäyntien syyksi kirjattiin lasten ongelmat 59 %, perheongelmat 15 %, parisuhdeongelmat 11 % ja perheasioiden sovittelu 5 % sekä lausuntopyyntö 3 %.

253 Kauppinen – Taskinen 1998, s. 13 ja Antila et al. 1993, s. 23.

ve selvittää perheenjäsenten välisiä kiintymys- ja vuorovaikutussuhteita, arvioida vanhemmuutta, verrata eri vaihtoehtoja lapsen tilanteesta sekä pyrkiä ennustamaan tulevaisuutta.[254]

Vastaavasti lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian palveluselvityksessä pantiin vuonna 2000 merkille, että perheneuvolat vastasivat suuresta osasta huoltoriitojen lausuntotyötä ja että ne olivat tuohon tehtävään varsin hyvin varautuneita.[255] Vahvistusta tälle havainnolle antaa Mari Antikaisen tutkimus, jossa hän toteaa, että sosiaalityöntekijät ja lastenvalvojat ohjasivat vapaaehtoisista huolto- ja sopimusneuvotteluistakin vaikeat tapaukset perheneuvolaan. Myös perheneuvoloiden työskentelytavoista sopimusneuvotteluissa saadaan Antikaisen tutkimuksesta valaistusta, kun hän toteaa perheneuvoloiden pyrkivän prosessinomaiseen työskentelyyn, jossa ei ole yhtä valmista sopimusmallia. Tärkeitä tavoitteita ovat yksilölliset, uudelleenräätälöitävät sopimukset, lähivanhemman merkitys ja lasten selviytyminen aikuisuudessa.[256] Vastaavia periaatteita toteutettaneen perheneuvoloissa myös tehtäessä lausuntotyötä tuomioistuimelle.

Perheneuvoloiden työskentelyä on arvioitu myös sosiaalipolitiikan kehitystä ja sosiaalivaltion syntyä kuvaavien tulkintojen valossa. On väitetty, että perheneuvolasta apua hakiessaan asiakas joutuu usean ammattikunnan edustaman asiantuntijuuden kontrolloimaksi. Perheneuvoloiden syvälle yksityisyyteen tunkeutuvaa terapeuttista vallankäyttöä kohtaan on esitetty myös kritiikkiä.[257] Sosiaalitoimen selvitystyössä, jonka liitteeksi tai osaksi perheneuvolan lausunto liitetään, ollaan hankkimassa tietoa huoltoriidan laukaisemiseksi joko sovinnollisesti tai tuomioistuimen virallisratkaisulla. Perheneuvontaa koskevien julkaisujen valossa jää epäselväksi, miten lausuntotyöskentely yleensä ja kussakin tapauksessa erikseen ymmärretään.[258]

Perheneuvolan työskentelyä huoltoriitojen selvitystyössä on lopuksi selostettava verkostotyön näkökulmasta. Verkostotyön kehittäminen kuuluu sosiaalityön käytäntöihin. Psykiatrisessa ja muussa kriiseihin paneutuvassa työssä verkostotyöllä yleisesti ottaen tarkoitetaan viranomaisverkoston moniammatillista yhteistyötä ja ihmisten läheistukiverkoston saamista mukaan ongelman ratkaisuun. Kriisiytyneen perhetilanteen on väitetty hyötyvän verkostotyöstä.[259] Näis-

---

254 Kulmala 1995b, s. 67. Vrt. toisin Valkama – Kauppila 1993, s. 140, jossa kaaviokuvan mukaan perheneuvolan sosiaalityöntekijän tehtäviin perheasioiden sovittelussa kuului puoliso- ja vanhemmuussuhteen terapeuttinen tunnetyö, lasten näkökulman esiin nostaminen ja sopimusten tekeminen, kun taas psykologin työhön kuuluivat lasten kuuleminen ja tunneasiat.

255 Kaivosoja 2000, s. 11.

256 Antikainen Mari 2004, s. 83–85.

257 Dunder 1988, s. 7–10, 17 ja 46.

258 Antikainen Jorma 1992, johdantosivun mukaan lausuntojen antaminen voi kuulua muihin asiakaspalveluihin, jotka suuntautuvat perheen vuorovaikutuksen toimivuuteen ja uhkaan tai lapsen kehitystason, sopeutumisongelmien, psykosomaattisten oireiden ym. tutkimuksiin.

259 Arnkil – Eriksson 1999, s. 71 ja 80–82.

tä lähtökohdista uskotaan huoltoriitaan päätyneen perheen hyötyvän moniammatillisesta selvittelytyöstä.

Moniammatillisessa työssä taas on pantu merkille yhteistyökumppaneiden erilaiset odotukset. Yhteistyötä voivat hiertää hierarkiset rakenteet eri organisaatioiden välillä. Perheneuvolat pitävät omaa työtään erityistasoisena työnä ja sosiaalitoimiston työtä perussosiaalityönä. Tästä syystä käytännön vuorovaikutuksessa on syntynyt myös vaikeita jännitteitä.[260] Lastensuojelutyössä taas on arvioitu perheneuvolatyöntekijöiden lastensuojelutieto riittämättömäksi.[261] Vaikka erityisosaaminen ja järkevästä työnjaosta etukäteen sopiminen parantaisivat mahdollisuutta arvioida lapsen etua, sosiaalityöntekijöiden ja perheneuvolatyöntekijöiden välinen yhteistyö on nähty monin tavoin ongelmalliseksi.[262]

Lapsen etua käsittelevässä julkaisussa onkin esitetty, että perheneuvola voi joutua ristiriitaan sosiaalitoimen kanssa antaessaan sille konsultointia, lausuntoja ja suosituksia. Yhteisestä strategiasta sopiminen ei ole aina onnistunut, vaan vaarana on ollut ammatillisesta tilasta taisteleminen. Moniammatilliset yhteispäätelmät voivat julkaisun mukaan joskus olla vesitettyjä kompromisseja. Kielteisistä kokemuksista huolimatta on myös havaittu, että yhteistyössä on saattanut syntyä organisaatioiden sisäisiä kulttuureja, jotka ovat helpottaneet synkronoidun suosituksen antamista.[263]

1.8.2 Organisoinnin kirjavuus

Kunnilla on mahdollisuus kunnallisen itsehallintonsa puitteissa järjestää perheneuvonta haluamallaan tavalla. Kunnat voivat hoitaa ne yhdessä toisen kunnan kanssa tai ostamalla palvelut. Mikäli kunta järjestää palvelut itse, perheneuvola yleisimmin toimii kunnan sosiaalilautakunnan alaisena sosiaalitoimen palveluyksikkönä. Perheneuvola voi olla myös sosiaaliviraston palvelu-, sosiaali- tai huolto-osaston taikka vastaavan alainen yksikkö tahi perheneuvontaa varten voi olla erillinen perheneuvonnan osasto taikka sitä varten perustettu erityiskoulutuksen saanut työryhmä.[264] Valtakunnallisesti perheneuvoloiden työ on keskenään hyvin erilaista. Siihen vaikuttavat hallinnolliset organisointiratkaisut, mutta myös paikkakuntakohtaisten rinnakkaispalvelujen järjestäminen ja

---

260 Pohjola 1999, s. 111–112. Ks. myös Sinko 2004, s. 84.

261 Helsingin perheneuvolatoiminta 1991, s. 23.

262 Järvelä – Valkama 1994, s. 137 ja 139 mukaan Tampereen kokeiluprojektissa perheneuvolaan pyydettiin työpareiksi oman organisaation ulkopuolisia työntekijöitä, kun sovittelussa tuli esiin alkoholi- ja mielenterveys- ja lastenpsykiatrisia ongelmia, perheväkivaltaa tai taloudellisen toimeentulon kysymyksiä.

263 Aho 1995, s. 82–87.

264 Kauppinen – Taskinen 1998, s. 6. Vuoden 1997 tilaston mukaan 285 kuntaa osti palvelut, 83 tuotti ne itse ja 81 kuului perheneuvontapalveluja tuottavaan kuntayhtymään.

resurssointi. Sen jälkeen kun sosiaalihallituksen valvonta- ja ohjaustehtävä lakkasi, perheneuvonnan tehtävien järjestämisvastuu jäi kokonaan kunkin kunnan vastuulle.

Stakesin tilastotiedotteen mukaan perheneuvoloissa tarvitaan vähintään kahden työryhmän yksikkö, jotta sosiaalihuoltolain tarkoittamat tehtävät voidaan toteuttaa edullisesti ja tehokkaasti. Monen työntekijän toimipaikat tuottavat monipuolisempia ja laadukkaampia palveluja. Useimmiten ostopalvelut tarkoittavat palvelujen ostamista toiselta kunnalta, mutta mahdollista on myös erityistasoisen perheneuvontapalvelun ostaminen julkiselta tai yksityiseltä palveluntuottajalta. Perheneuvonta voi olla myös sosiaalihuollon kuntayhtymän ylläpitämä. Lisäksi on mahdollista, että perheneuvola toimii sosiaalitoimen yhteydessä tai terveydenhuollon yksikkönä esimerkiksi terveyskeskuksen yhteydessä.[265]

Mielenterveyslain tarkoittamia lasten psykiatrisia tutkimuksia on mahdollista tehdä sekä perheneuvoloissa että terveydenhuollon yksiköissä, joita ovat lähinnä lasten- tai nuorisopsykiatrian poliklinikat.[266] Perheneuvolat ovat erityistason avohoidon suurin kokonaisuus.[267] Niillä on lastensuojelullinenkin tehtävä: ne pyrkivät ehkäisemään lastensuojelun tarvetta. Niissä tarjotaan tukea ja terapiahoitoa avohuollon tukitoimina (LSL 13.2 §).[268] Perheneuvonta sijoittuu sosiaali- ja terveydenhuollon välimaastoon.

Perheneuvonnan organisointi lainsäädännöllisellä ja kunnallishallinnollisella tasolla antaa osaltaan viitteitä neuvonnan sisällöstä. *Sirpa Taskisen* mukaan sosiaalitoimistojen yhteyteen sijoitetuista työryhmistä ei ole saatu erityisen hyviä kokemuksia. Niihin on ollut vaikea saada pätevää henkilökuntaa, ja erilaiset rooliristiriidat ovat olleet yleisiä suhteessa sosiaalitoimen työhön. Erityisesti konsultaatiotyön on katsottu edellyttävän etäisyyttä, jota ei voida ylläpitää saman toimipaikan sisällä. Hallinnollis-taloudellisesti taas 1990-luvulla on ollut vaikeuksia virkojen täyttämisessä. Esimerkiksi pieniin perheneuvoloihin on ollut vaikea saada pysyvää henkilökuntaa. Sijaiset ovat olleet usein epäpäteviä ja viihtyneet vain lyhyen aikaa.[269] Samaan aikaan asiakas- ja käyntimäärät ovat kuitenkin merkittävästi kasvaneet.[270]

---

265 Kasvatus- ja perheneuvonta 2002, s. 1, 9 ja 12. Organisatorisesti perheneuvonnan järjestäminen on kirjavaa. Perheneuvonnan tila heikentyi 1990-luvulla ennen muuta taloudellisen laman vuoksi. Palvelut ovat joko heikentyneet, parantuneet tai pysyneet ennallaan. Perheasioiden sovittelutoiminta on vähentynyt, lasten terapiatyö kasvanut. Ks. perheneuvonnan ja perheasioiden sovittelun osuudesta perheneuvolatyössä myös EOA:n päätös 2004, jaksot 3, 4 ja 6.

266 Kaivosoja 2000, s. 11.

267 Kaivosoja 1992, s. 24. Perheneuvolat tarjoavat runsaasti terveydenhuollon lastenpsykiatrista avohoitoa

268 STM:n lapsipoliittisen työryhmän muistio 1994, s. 48–49. Ks. Myös lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995, s. 14, jonka mukaan perheneuvolan yleispoliittisena tavoitteena on terapian antaminen lastensuojelun asiakkaille.

269 Kauppinen – Taskinen 1998, s. 29 ja 47. Virkojen täyttämisvaikeuksia oli esiintynyt vuodesta 1990 alkaen. Sijaisiksi otetuilla on saattanut hakuvaiheessa olla loppututkintokin kesken.

270 Kauppinen – Taskinen 1998, s. 4–5 ja s. 12.

Koska kattavaa tietoa huoltoriitojen ammatillisesta työnjaosta perheneuvolatyöskentelyssä ei ole saatavissa ja koska organisointimallit sosiaalitoimissakin vaihtelevat, on syytä olettaa että työnjakomallit sekä perheneuvoloissa että sosiaalitoimen ja perheneuvolan yhteistyössä vaihtelevat.

1.9 LASTENPSYKIATRISET TUTKIMUKSET

Lastenpsykiatria on erikoissairaanhoitolain tarkoittama lääketieteen erikoisala. Lääketieteellinen toiminta käyttää hyödykseen lähinnä luonnontiedettä, ihmistieteitä ja yhteiskuntatieteitä. Samalla kun se perustuu tieteelliseen tietoon, taitoon ja teknologiaan, se on syvimmältään moraalista, arvoihin perustuvaa toimintaa. Lastenpsykiatriassa annetaan erikoissairaanhoitotasoisia mielenterveyspalveluita, mutta kuten jo on todettu, perheneuvolat tarjoavat suurimman osan erityistason avohoidon palveluista. Vaikka mielenterveyslain tarkoittamia lastenpsykiatrisia tutkimuksia tehdään perheneuvoloissakin, niistä suurin osa ohjautuu tehtäväksi lähinnä lasten- tai nuorisopsykiatrian poliklinikoilla.[271] Perheneuvolat raportoivat vuonna 2002 tehdyssä kyselyssä lasten ongelmien yhä vaikeutuneen. Ongelmia kuvattiin niin pahoiksi, että lapsia ohjattiin jopa suoraan sairaalaosastoille.[272]

Sosiaalitoimen, perheneuvolatyön sekä lasten- ja nuorisopsykiatrisen avohoidon keskinäinen työnjako on kuitenkin ollut 1990-luvun alkupuolelta lähtien epäyhtenäistä. Työnjako on muuttunut koko ajan. Perheneuvolat ovat olleet sikäli keskeisessä asemassa, että avohoidon työnjako- ja yhteistoimintakysymykset ovat koskettaneet useimmiten niiden työtä. Joka tapauksessa perheneuvoloiden tarkoitus on ollut vastata suurimmasta osasta lastenpsykiatrista avohoitoa, mutta ne ovat ottaneet vastuulleen myös erityistason tehtäviä. Niiden perustehtävä on ollut sekä niille itselleen että niiden yhteistyökumppaneille usein epäselvä. Perheneuvoloiden organisatorinen hajanaisuus on johtanut erilaisiin ratkaisuihin eri puolilla maata.[273]

Huoltoriidoissa tarve lastenpsykiatrisen lausunnon hankkimiseen syntyy useimmiten sosiaalityöntekijöiden selvitystyössä tai perheneuvolatyöskentelyssä. Sosiaali- ja terveydenhuollossa on kuitenkin kirjoitettu erittäin vähän niistä perusteista, joiden nojalla huoltoriidassa pyydetään lausuntoa erityissairaanhoidosta, lähinnä lastenpsykiatriasta. Lapsenhuolto-oikeudessa *Matti Savolainen* on esittänyt kommentaarissaan erityisasiantuntemuksen käytön rajoittamista niihin poikkeuksellisiin tapauksiin, joissa mielenterveyteen liittyvillä

---

271 Kaivosoja 2000, s. 11.

272 Kasvatus- ja perheneuvonta 2002, s. 10 käy ilmi, että perheneuvoloille on myös vuoden 1997 jälkeen ohjautunut lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvää lausuntotyötä ja että asiakkailla on ollut yhä enemmän moniongelmia.

273 Kaivosoja 1992, s. 46.

seikoilla on ratkaisussa keskeinen merkitys.[274] *Eva Gottberg* puolestaan on painottanut, että lapsen omien toiveiden selvittämiseksi ei koskaan tarvita varsinaisia psykologisia tai psykiatrisia tutkimuksia, jollaiset voivat tulla vain poikkeuksellisesti kysymykseen. Gottbergin lapsen oikeuksien vastaista on, jos lasta tutkitaan pitkäkestoisissa tutkimuksissa, jotka stressaavat häntä raskaasti.[275]

Tuomioistuimilla lienee usein jo valmisteluistunnossa sellaista tietoa, jonka perusteella ne voisivat ottaa vanhempien ja heitä avustavien asianajajien kanssa esille kysymyksen lastenpsykiatrisen lausunnon hankkimisesta, ellei sellaista jo ole esitetty. Aikaisemman jutun oikeudenkäyntiaineisto tai valmisteluistunnossa esitetyt dokumentit taikka muut tiedot voivat olla niin vakuuttavia, että tuomioistuin päättää lausunnon pyytämisestä jo valmisteluistunnossa.[276] Epätoivottavana suuntauksena on pidetty vanhempien halukkuutta hankkia aikuispsykiatrisia lausuntoja sellaisissa tapauksissa, joissa tasavertaiset vanhemmat taistelevat huoltajuudesta. Lastenpsykiatrian erikoislääkärin *Matti Kaivosojan* mukaan vanhempien marginaalisten erojen arviointi mielenterveydellisillä perusteilla ei kuulu klinikkatyöhön, vaikka asiantuntijuutta tällä tavoin saataisiinkin kohotetuksi.[277]

Huoltoriitaa käyvissä perheissä lasten tilanne saattaa perhepatologian taikka rikosepäilyjen ja –tutkinnan vuoksi muodostua kriittiseksi. Lapsen kaltoinkohtelua epäiltäessä tai diagnosoitaessa taustalla piilee usein kokonainen vyyhti perheen ja sen yksittäisten jäsenten ongelmia, jotka myös vaativat hoitoa. Näissä tilanteissa sosiaalilautakunta voi ottaa lapsen huostaan[278] ja hänet voidaan sijoittaa sairaalaan tutkimusten ajaksi.[279]

---

274 Savolainen 1984, s. 221.

275 Gottberg 1992, s. 440–441. Ks. vastaavaan tapaan Gottberg 1997, s. 99.

276 Kanteluratkaisusta EOA 9.12.2002, 1027/4/00 ilmenee, että tuomioistuin oli pyytänyt sosiaalitoimea hankkimaan lastenpsykiatrisen lausunnon. Vrt. Walin – Vängby 2001, s. 6:89. Ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että tuomioistuimen tulee ainoastaan poikkeustapauksissa pyytää jotakin muuta elintä kuin sosiaalitointa antamaan lausunto asiassa. Lähinnä pyyntö tulee kysymykseen, jos tuomioistuimella on jo käytettävissään muuten riittävä ratkaisumateriaali, mutta sen lisäksi tarvitaan psykiatrinen lausunto, joka voidaan pyytää suoraan klinikalta. Jos sen sijaan sosiaalitoimessa selvitystä tehtäessä tulisi esiin lastenpsykiatrisen lausunnon tarve, virkailijan edellytetään neuvottelevan asiasta tuomioistuimen kanssa.

277 Kaivosoja 2000, s. 13.

278 Hirvelä 1997, s. 218 toteaa olevan tavallista, että lapsi otetaan huostaan pitkään kestävien insestitutkimusten ajaksi.

279 Lääkärin etiikka 2000, s. 45, jonka mukaan lapsen kaltoinkohtelun varmistuttua tutkimustuloksista tiedotetaan välittömästi vanhemmille ja mikäli kysymys on ilmeisestä lastensuojelun tarpeesta, otetaan aina yhteys sosiaaliviranomaisiin.

2 Normit, ohjeet, periaatteet ja teoreettiset viitekehykset

2.1 TUOMIOISTUIMEN TEHTÄVÄ SELVITYSTYÖN OHJAAJANA

2.1.1 Selvityspyynnöt

LHL 16.1 § antaa tuomioistuimelle ainoastaan yleisohjeen selvityksen pyytämisestä. LHA 1.2 §:n mukaan tuomioistuin voi selvitystä pyytäessään tarvittaessa mainita ne seikat, jotka selvitystä varten on erityisesti otettava huomioon. Tuomioistuimella on LHA 1.3 §:n mukaan mahdollisuus pyytää myös selvityksen täydentämistä taikka muuta selvitystä, jos se katsoo jo annetun selvityksen puutteelliseksi, tai jos asiaa käsiteltäessä tulee ilmi uusia seikkoja, joiden vuoksi lisäselvitys on tarpeellinen.

Lapsenhuoltolain esitöissä ei ole otettu kantaa selvityspyynnön sisältöön, vaan on ainoastaan viitattu aikaisempaan oikeustilaan, jossa myöskään ei ollut säännelty pyyntöjen sisältöä. Selvitys voidaan siis tarvittaessa pyytää hyvinkin yksilöitynä.[280] *Matti Savolainen* on esittänyt lain ensikommentaarissa, että tuomioistuimen on tarpeen vaatiessa pyrittävä jo ennakkoon suuntaamaan selvityksen tekeminen sillä tavoin, että selvitetyiksi tulisivat ne seikat, joilla pyyntövaiheessa näyttää olevan merkitystä. Täsmennykset voivat koskea tietojen hankkimista nimetyistä tosiasiallisista olosuhteista, lapsen toivomuksista taikka siitä, olisiko lapselle varattava tilaisuus tulla henkilökohtaisesti kuulluksi tuomioistuimessa.

Savolaisen mukaan selvityspyynnössä olisi mahdollista nimetä myös sellaiset informanttitahot, kuten päiväkoti, koulu tai kasvatusneuvola, joilta halutaan tietoja lapsesta. Lain ihanteen mukaisesti tuomioistuin voisi pyytää sosiaalitoimea selvittämään sovinnon mahdollisuuden. Sitä paitsi tuomioistuimet voisivat hänen mukaansa antaa nimenomaisen kehotuksen hankkia psykologinen tai psykiatrinen asiantuntijalausunto tarpeelliseksi katsomissaan tapauksissa, jos sellaisen hankkiminen poikkeuksellisesti olisi tarpeen.[281]

Eva Gottberg puolestaan on 1990-luvulla epäillyt nimeävätkö tuomioistuimet selvityspyynnöissään niitä olosuhteita, joista selvitystä pyydetään. Hän on korostanut, että yksilöinnin puuttuessa sosiaalilautakunnat eivät tiedä, mistä asioista tuomioistuin oikeastaan tietoa tarvitsee. Tästä syystä hän on ehdotta-

280 Gottberg 1997, s. 96.
281 Savolainen 1984, s. 217, 219 ja 221.

nut, että tuomioistuinten tulisi yksilöidä selvityspyyntönsä, etenkin jos näköpiirissä on olosuhteita, joilla ajatellaan olevan merkitystä ratkaisunteossa.[282] Myös eduskunnan oikeusasiamies on eräässä vuonna 2000 antamassaan kanteluratkaisussa katsonut, että tuomioistuin voi pyytää selvityksen hyvinkin yksilöitynä. Tuomioistuimella on sitä paitsi myös mahdollisuus pyytää selvityksen täydentämistä, jos asiaa käsiteltäessä on tullut esille uusia seikkoja.[283]

Oikeuskirjallisuudessa ei ole esitetty näkökohtia mahdollisuuksista kartoittaa selvityspyynnön sisältöä valmisteluistunnossa. Selvityspyyntöjen yksilöinti on vasta viime vuosina saanut tuomareiden keskuudessa lisääntyvää huomiota. Rovaniemen hovioikeuspiirissä tehdyn kyselyn mukaan tuomarit ovat enenevästi käyttäneet yksilöityjä pyyntöjä, ja laatuhankeraportissa niiden tekemistä suositellaan.[284] Sosiaalitoimelle vuonna 2001 suunnatussa oppaassa taasen on mainittu tuomioistuimen mahdollisuus kiinnittää selvityspyynnössä huomiota ratkaisun kannalta merkittävien seikkojen selvittämiseen.[285] Samaan mahdollisuuteen on kiinnitetty huomiota myös vuonna 2001 ilmestyneessä sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntöä esittelevässä teoksessa. Selvityksen tekijöille on annettu ohjeeksi ottaa yhteyttä selvityspyynnön tehneeseen tuomariin, mikäli pyynnössä ei ole mainittu niitä seikkoja, joita halutaan selvitettäviksi.[286]

Selvityspyyntöjen yksilöinnistä on saatavissa vertailutietoja muista Pohjoismaista. Ruotsissa tuomioistuimet voivat selvityspyynnössään asettaa sosiaalitoimen työlle suuntaviivat. Pyynnön yksilöinti ratkaistaan in casu. Säännönmukaista tarvetta yksilöintiin ei ole nähty, mutta mahdollisuus sellaiseen on haluttu pitää avoimena. Pyyntö saattaa siten koskea esimerkiksi varttuneen lapsen mielipiteen selvittämistä, kummankin vanhemman asuinympäristön kuvaamista tai ainoastaan aikaisemman selvityksen jälkeisten olosuhteiden selvittämistä.

Norjan lapsilaissa ei yksilöidä asiantuntijan tehtäviä, mutta lausuntopyyntöjen sisältöä on käsitelty useissa kirjoituksissa. Lapsilain kommentaarissa opastetaan tuomioistuimia yksilöimään toimeksiannossaan niitä kysymyksiä, joihin se toivoo lausuntotyössä paneuduttavan. Lausuntoon kohdistettujen odotusten vuoksi toimeksiannon yksilöinti on katsottu hyödylliseksi. Tehtävästä olisi hyvä käydä ilmi, mitä tuomioistuin toivoo. Yksilöidyllä toimeksiannolla tarkoitetaan tarkempaa ohjetta kuin yleisluontoista viittausta tehdä lausunto ottamalla huomioon lapsen etu.[287]

---

282 Gottberg 1992, s. 431 ja 438.
283 EOA 9.12.2002, dnro 1027/4/00.
284 Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 53–54 ja liite 3. Yksilöityjä kysymyksiä esitettiin kyselyn mukaan aina tai lähes aina 20 prosentissa, usein 17 prosentissa, joskus 44 prosentissa ja hyvin harvoin tai ei koskaan 20 prosentissa tapauksista.
285 Taskinen 2001, s. 68.
286 Narikka 2001, s. 186.
287 Sandberg 1997, s. 56.

Lausuntopyynnön yksilöintiin on kiinnitetty huomiota myös norjalaisessa komiteanmietinnössä, jossa on katsottu toimeksianto tärkeäksi osaksi asiantuntijan työtä. Samalla on korostettu mandaatin edellyttävän tuomarilta kannanottoa siihen, millaista tietoa asiantuntijalta tarvitaan ratkaisuaineiston täydentymiseksi. Vanhempien on edellytetty ilmaisevan käsityksensä toimeksiannon sisällöstä ennen sen yksilöintiä.[288] Oslon käräjäoikeuden huoltoriidoista tehdyn empiirisen tutkimuksen mukaan toimeksiannot eivät kuitenkaan osoittaneet toivottua yksilöintiä. Valtaosa niistä nimittäin sisälsi yleisluontoisen pyynnön hankkia tarpeellisia tietoja sekä arvioida huoltomuotoa, lapsen asumista ja tapaamisoikeutta.

Oslolaistapauksissa toimeksiantoa oli useimmiten määritetty lisäohjeistuksella tehdä arviointi lapsen edun mukaisesti. Tällaiset toimeksiannot perustuivat kuitenkin vain Norjan lapsilain säännökseen, eivätkä ne ohjanneet asiantuntijaa yksittäisessä tapauksessa. Suurempaa lisäapua tehtävään nimetty asiantuntija ei ollut saanut, vaikka häntä olisikin toimeksiannossa ohjeistettu käymään keskusteluja vanhempien kanssa ja tekemään havaintoja lapsesta. Ammatillisen ja eettisen vastuun asiantuntijatyön menetelmistä on joka tapauksessa todettu jääneen asiantuntijoille itselleen.[289]

Selvityspyyntöihin on kiinnitetty Norjassa huomiota myös huoltoriitojen psykologista asiantuntijuutta käsittelevässä kirjassa. Siinä korostetaan toimeksiannon yksilöimistä yleisten ratkaisuteemojen lisäksi yksittäistapauksen edellyttämiksi erityisteemoiksi. Selvityspyynnön edellytetään muotoutuvan tuomioistuimen ja vanhempien asianajajien välisessä keskustelussa.[290] Myös Tanskassa on neuvottu yksilöimään selvityspyyntö, mikäli yksilöinti osoittautuu tarkoituksenmukaiseksi. Kovin yleisluontoisesti on tosin todettu, että toimeksiannossa voitaisiin ohjeistaa selvittämään esimerkiksi vanhempien olosuhteet ja lapsen toivomukset. Lisäksi lain kommentaariteoksessa on esitetty, ettei toimeksiannossa ole tarpeen pyytää asiantuntijoita tekemään johtopäätöksiä selvitystyöstään, vaan niiden tekeminen voidaan jättää tuomioistuimelle.[291]

Kaiken kaikkiaan käsitykset kaikissa Pohjoismaissa suosivat selvitys/lausuntopyyntöjen yksilöintiä: tuomioistuin voi ja sen pitääkin antaa ohjeistus sitä tuomioistuimen ulkopuolista tiedonhankintaa varten, jota se ratkaisua varten tarvitsee. Ainakaan Norjassa ideaali ei näyttäisi toivotulla tavalla toteutuneen. Empiirisessä alajaksossa esitän tutkimushavainnot ja päätelmät siitä, missä määrin suomalaistuomioistuimet yksilöivät selvityspyyntönsä.[292]

---

288 Sandberg 1997, s .56 ja NOU 1998:17, s. 52.
289 Koch 2000, s. 53.
290 Backe-Hansen – Øvreeide 1999, s. 27.
291 Danielsen 1997, s. 90.
292 Ks. alajaksot III B.1.3.1 ja B.1.3.3.

2.1.2 Selvitysaikataulu

Lapsenhuoltolaki ja -asetus eivät sisällä säännöksiä selvitykselle asetettavasta määräajasta. Myöskään lain kommentaareissa ei ole esitetty kannanottoja asiaan. Sosiaalihallinnossa edellytettiin pian lain voimaantulon jälkeen, että selvitysten tekemiseen varattaisiin aikaa 2–3 kuukautta, jota tuomioistuimet tosin pitivät liian pitkänä aikana.[293] Vaikkakaan lapsenhuoltolakiin ei sisälly säännöstä selvitystyön joutuisasta tekemisestä, PeL 21.1 § oikeusturvasta antaa jokaiselle oikeuden saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivästystä. Asianmukainen käsittely ja viivytyksetön käsittely kuuluvat hyvään hallintoon. Joutuisuusperiaate on uudessa hallintolaissa (434/2003, HL) säädetty yhdeksi hallintoperiaatteeksi (23 §).

Joutuisuussäännös asettaa siis tuomioistuimille ja muille viranomaisille suoraan perustuslaista johtuvan vaatimuksen.[294] Tämä tarkoittaa myös sosiaalitoimelle asetettua velvoitetta tehdä selvitystyö ilman aiheetonta viivytystä. Kuten muutkin perusoikeudet, myös joutuisuusperiaate saattaa konkreettisissa tilanteissa joutua ristiriitaan muiden prosessiperiaatteiden ja jopa lapsenhuoltolain periaatteiden kanssa. Näitä ovat ennen muuta oikeusvarmuusperiaate ja sopuratkaisun ensisijaisuuden periaate.

Selvitystyölle varattavan ajan on syytä uskoa riippuvan ainakin selvitystarpeen laajuudesta ja sosiaalitoimen ennakkoon tiedossa olevasta kapasiteetista. Muidenkin seikkojen, kuten asianosaisten, asianajajien ja tuomarin aikataulujen on aihetta olettaa vaikuttavan asetettuun määräaikaan. Lapsenhuoltokirjallisuudessa ja perheneuvolatyössä on kiinnitetty erityistä huomiota selvitysten viipymisen haitallisiin vaikutuksiin. Tuomioistuinten tiedetään väliaikaispäätöksissä noudattavan status quon mukaista ratkaisua, ellei vallitsevaa tilannetta kiistatta voida osoittaa lapsen edun vastaiseksi. Oikeuskäytännön perusteella tiedetään, että jos vanhempien erilleen muuton ja lopullisen oikeusratkaisun välille muodostuu pitkä viive, se vastaa käytännössä lähes aina lapsen kanssa asuvan vanhemman toivetta.[295] Lapsenhuoltokirjallisuudessa ei sen sijaan ole käsitelty tuomioistuimen pyytämän tiedonhankinnan ja sosiaali- tai lastensuojelutyön tavoitteiden keskinäistä suhdetta, jonka voi olettaa vaikuttavan työskentelynopeuteen.

Myös Ruotsissa selvitystyöltä odotetaan joutuisuutta. Vanhempainkaaren mukaan tuomioistuimen on asetettava sosiaalitoimelle määräaika, jonka kuluessa selvityksen on oltava valmis (FB 6:19/3). Määräajan katsotaan riippuvan selvitystyölle asetettavista vaatimuksista. Yleisohjeena on pidetty 3–4 kuukau-

---

293 Virkkala 1985, s. 336.
294 Perusoikeudet 1999, s. 144.
295 Perheneuvontatyön kirjoituksessa de Bruijn 1999, s. 26 sekä oikeuskirjallisuudessa Savolainen 1984, s.199–200, Helin 1984, s. 120–121 ja Kaisto – Oulasmaa 1996, s. 267–268.

den määräaikaa.[296] Selvityspyynnön yksilöinnin oletetaan lyhentävän tarvittavaa selvitysaikaa. Asetettua aikaa voidaan kuitenkin pidentää esimerkiksi lastenpsykiatrisen lausunnon hankkimista varten. Jos vanhempien samarbetssamtal-keskustelut sosiaalitoimessa tulevat ajankohtaisiksi vasta selvitystyön aikana, ne voivat aiheuttaa perustellun pidennystarpeen. Keskusteluilta odotetaan suunnitelmallisuutta ja ratkaisukeskeisyyttä, mistä syystä näissä tapauksissa selvitystyön edellytetään tulevan valmiiksi 7–8 kuukaudessa. Määräaikasuositukset perustuvat Ruotsin oikeusasiamiehen kannanottoon.[297] Silti suositusmääräajat eivät näytä onnistuneen Ruotsissa. Ainakin Tukholman käräjäoikeudessa selvitysten on raportoitu viipyvän 8–10 kuukautta.[298]

Norjalainen tutkimus puolestaan osoitti, että vuosiin 1998–1999 sijoittuvana tutkimusjaksona asiantuntijalausuntojen viipyminen vaihteli hyvinkin paljon Oslon käräjäoikeudessa. Kokonaiskäsittelyajaksi hakemuksen saapumisesta ratkaisun antamiseen saakka muodostui keskimäärin 11,3 kuukautta, mutta vaihtelua oli 2 kuukaudesta aina 20 kuukauteen.[299] Useista tuomioistuimista kerätty kattavampi tilastotieto vuosilta 1995 ja 1996 taas osoitti, että keskimääräinen käsittelyaika tuomioon päätyneissä jutuissa oli keskimäärin 6 kuukautta, mutta näissäkin tapauksissa työn kesto vaihteli puoleen tai toiseen. Tuona ajankohtana käsittelyajat Oslon käräjäoikeudessa olivat keskimäärin 9 kuukautta.[300] Kyseisistä tiedoista ei ilmene se, miten nopeasti lausuntotyö toimeksiannon saavuttua tosiasiassa oli aloitettu.

Vaikka huolto-oikeudenkäynnin joutuisuutta pidetään ensiarvoisen tärkeänä tavoitteena, pohjoismaiset tiedot prosessin kestosta osoittavat päinvastaista. Koska huolto-oikeudenkäynnin hitaus on lapsen ja riitelevien vanhempien kannalta kiistaton epäkohta ja koska prosessien keston Suomessa on 1990-luvun alkuvuosina väitetty hovioikeusratkaisuihin mennessä muodostuneen runsaasti yli vuoden pituisiksi, aion empiirisessä alajaksossa selvittää, millaisen selvitysajan suomalaistuomioistuimet määräsivät, miten se toteutui ja mitä päätelmiä selvitysajasta on tehtävissä.[301]

---

296 Ds. 2002:13, s. 99–100.

297 Sjösten 1999, s. 158 ja Walin – Vängby 2001, s. 6:90. Prop. 1990/91:8, s. 44.

298 Aaltonen 2003, s. 105.

299 Koch 2000, s. 51–53. Jutuista 74 prosenttia tuli käsitellyksi alle vuodessa. Kokonaiskäsittelyaika muodostuu 1) haastehakemuksen saapumisesta asiantuntijan nimeämiseen, 2) asiantuntijatyön alkamisesta lausunnon saapumiseen ja 3) lausunnon saapumisesta tuomioistuinkäsittelyn jatkumiseen ja ratkaisun antamiseen.

300 NOU 1998:17, s. 22–23.

301 Gottberg 1993, s. 426–427. Ks. alajakso III B.1.3.2.

2.1.3 Tiedonhankinnan organisointi monikuntatilanteissa

LHL 16.1 §:n mukaan tuomioistuimen on hankittava selvitys sen kunnan sosiaalilautakunnalta, missä lapsella, lapsen vanhemmilla, huoltajalla ja huoltajaksi esitetyllä on kotipaikka. Jos tällaisella henkilöllä ei sattuisi olemaan asuinpaikkaa Suomessa, selvitys on hankittava sen kunnan sosiaalilautakunnalta, jossa henkilö oleskelee.[302] Lainkohdan esitöissä ei ole annettu enempää ohjeistusta siitä, miten selvitys hankitaan niissä tilanteissa, joissa se on tarpeen pyytää kahdelta tai useammalta lautakunnalta. Säännöksen on pääosin todettu vastaavan aikaisemman lain säännöksiä ja käytäntöä.[303]

Lainkohtaa edeltäneessä säännöksessä (ALA 37 §, 172/1970) ei myöskään ollut säädetty sellaisesta tilanteesta, jossa jouduttiin hankkimaan kahden tai useamman holhouslautakunnan ja lastensuojeluasioita käsittelevän kunnan viranomaisen lausunto.[304] Käytäntö puolestaan ei ollut muotoutunut kovin yhtenäiseksi. *Matti Niemivuo* päinvastoin totesi tutkimiensa tapausten perusteella, että vanhempien asuessa eri kunnissa asioiden käsittely oli tuottanut kyseisen säännöksen voimassaoloaikana ongelmia. Alioikeuksissa oli nimittäin saattanut olla käytettävänä kummankin vanhemman asuinkunnan holhous- ja sosiaalilautakuntien lausunnot. Eri kuntien lautakunnilta taas Niemivuon mukaan oli puuttunut kokonaisnäkemys tilanteesta.[305]

Selvitysten hankkimisesta kaksi- tai monikuntatilanteessa on säädetty LHA 8 §:ssä (556/1994). Sen mukaan lapsen asuinpaikan sosiaalilautakunnan on tehtävä selvitys yhteistyössä sen tai niiden kuntien sosiaalilautakuntien kanssa, missä lapsen vanhemmilla, huoltajalla ja huoltajaksi esitetyllä on asuinpaikka, sekä tarvittaessa myös sen kunnan sosiaalilautakunnan kanssa, missä mainitut henkilöt tai lapsi oleskelevat. Selvityspyynnön vastaanottaneen sosiaalilautakunnan on sitten lähetettävä selvitys tuomioistuimelle. Sama ohje oli myös sosiaalihallituksen yleiskirjeessä vuodelta 1983. Lisäksi siinä todettiin, että jos lapsen tosiasiallinen asuinkunta oli muu kuin väestökirjalain mukainen kotipaikka, oli viimeksi mainitun kunnan oltava yhteistyössä ensiksi mainitun kanssa.[306] Väestötietolaki (507/1993) on korvannut väestökirjalain (141/1969). Koti- ja asuinkunnan määräytymisestä säädetään kotikuntalaissa (201/1994).

---

302 Walin – Vängby 2001, s. 6:89. Ruotsalaistuomioistuinten pitää selvityksen tekemiseksi ottaa yhteyttä sen kunnan sosiaalilautakuntaan, jossa lapsella on kotipaikka, mutta jos vanhemmilla on kotipaikka muussa kunnassa, on mahdollista ottaa yhteyttä myös tuon kunnan sosiaalilautakuntaan taikka lapsen asuinpaikan sosiaalilautakunta ottaa itse yhteyttä toiseen lautakuntaan.

303 HE 224/1982, s. 17. LHL 16.1 §:ää muutettiin vuonna 1994 (186/1994), mutta muutos ei koske selvityksen hankkimista useammalta sosiaalilautakunnalta.

304 Lapsenhuoltolain voimaantuloa edeltävänä aikana selvityksen hankkimisesta säädettiin avioliittolain ja sen voimaanpanosta annetun lain (368/1929) soveltamisesta annetun asetuksen 37 §:ssä, joka viimeksi oli voimassa vuonna 1970 annetussa muodossa (172/1970).

305 Niemivuo 1981, s. 125.

306 Sosiaalihallituksen yleiskirje 1983, s. 19.

Ohjeistus oli siis niukka. Sen riittämättömyys ilmeni välillisesti eräästä eduskunnan oikeusasiamiehen vuonna 1991 antamasta kanteluratkaisusta. Siinä todetaan, että yhteistyön järjestämistä koskeva säännös edellyttää selvästi laajempaa yhteistyötä sosiaalilautakuntien välillä kuin vain neuvottelua sosiaalilautakuntien välillä käytännön järjestelyistä.[307] Uudessakaan sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa lautakuntien yhteistyötä ei ole ohjeistettu kovin paljon. Lapsen asuinkunnan sosiaalilautakunnan on oppaan mukaan kannettava päävastuu yhteistyöstä, joka toteutuu parhaiten yhteisten haastattelujen tai yhteisten neuvottelujen avulla. Pitkien etäisyyksien vuoksi puhelin- tai sähköpostineuvottelujakin pidetään mahdollisina ottamalla erityisesti huomioon tietosuojakysymykset.[308]

2.2 HALLINNON LAIT JA PERIAATTEET

2.2.1 Selvitystyö hallinnollisena menettelynä

Selvityksen laatimistavasta, selvityksen sisällöstä ja luonteesta ei ole säännöksiä lapsenhuoltolaissa tai -asetuksessa. Säännöksiä ei ole missään muussakaan laissa.[309] Selvitystyötä voidaan kuitenkin luonnehtia yleishallinnollisilla tunnusmerkeillä tarkastelemalla sitä tehtävä- ja ratkaisutyypin luonteen, vireilletulon ja muutoksenhakumahdollisuuden kannalta.[310] Tämän tarkastelu osoittaa, että 1) selvityksen laatiminen ei kuulu hallintotoimintaan julkisena palveluna eli varsinaisena sosiaalipalveluna, 2) selvitystyö ei tule vireille asianosaisten eli vanhempien omasta pyynnöstä, vaan LHA 8.2 §:n mukaan tuomioistuimen tapauskohtaisesta pyynnöstä, 3) selvitystyön tuloksena ei ratkaista hallinnollisesti sitä riitaa, josta selvitystä on pyydetty ja 4) selvitykseen ei saa hakea muutosta. Sen sijaan hallintokantelu ylemmälle valvovalle hallintoviranomaiselle tai yleiselle lainvalvojalle on mahdollinen.[311] Huoltoselvitys on julkinen, lakisääteinen tehtävä, jonka antamiseen sosiaalitoimella on tuomioistuimen pyynnöstä velvollisuus.

Sosiaalilautakunnan toimintaan sosiaalihallinnon paikallisviranomaisena sovelletaan sen tehtävistä annettuja erityissäännöksiä sekä niiden ohella kuntala-

---

307 EOA 7.6.1991, dnro 746/4/89. Kyseiseen aikaan sosiaalilautakuntien yhteistyöstä säädettiin LHA 5 §:ssä (848/1983). Uuden asetuksen (556/1994) 8 §:n sisältö vastaa aikaisemmin voimassa ollutta 5 §:ää.

308 Taskinen 2001, s. 68.

309 HE 224/1982, s. 17 ei sisällä em. säännöksiä. Sääntelyn puuttumisesta myös EOA:n vuosikertomus 1995, s. 102 sekä EOA:n kanteluratkaisut 31.8.1998, dnro 2104/4/96 ja 9.12.2002, dnro 1027/4/00.

310 Kulla 2000, s. 190–191 esittelee yleishallinnolliset tunnusmerkit.

311 Laillisuusvalvonnan jakautumisesta ryhmittäin ks. EOA:n kertomus 2001, s. 35–36 ja erityisesti lapsiin kohdistuvissa asioissa s. 196.

kia ja päätöksenteossa yleishallinto-oikeuteen kuuluvia säädöksiä. Sosiaalihallinnon erityissäännökset eivät sisällä ohjausta selvitystyön tekemisestä. Yleishallinnollisesti sovelletaan hallinnon yleisperiaatteita ja hallintomenettelyä yleensä. Lapsenhuoltolain tai sosiaalihallinnon lakien valmistelussa taikka oikeuskirjallisuudessa ei ole otettu kantaa näiden yleisperiaatteiden ja hallintomenettelyn soveltamiseen. Sen sijaan sosiaalihuollon asiakaslain perusteluissa on kosketeltu huoltoselvitysten valmistelutyön kysymyksiä.[312] Tarkastelen tässä jaksossa selvitystyötä ensinnä yleisen hallintomenettelyn ja myöhemmin sosiaalihuollon asiakaslain näkökulmasta.

Yleishallintomenettelystä säädettiin aikaisemmin hallintomenettelylaissa (598/1982, HalMenL). Hallintolaki, joka tuli voimaan 1.1.2004, on kumonnut hallintomenettelylain. Tämän tutkimuksen oikeudenkäyntimateriaali on pääosin vuodelta 1997. Selostan tässä hallintomenettelyä ensisijaisesti hallintolain kannalta, mutta viitataan myös hallintomenettelylain säännöksiin. Uudessa hallintolaissa on vahvistettu ennestään hallinto-oikeuskirjallisuudessa hyväksytyt hallinnon periaatteet säädöstasolla noudatettaviksi.

Huoltoselvitysten valmistelemiseen nyt jo kumotun hallintomenettelylain säännökset eivät lain 2 §:n soveltamisalaa koskevan säännöksen perusteella sellaisenaan tai kokonaisuudessaan soveltuneet. Säännöksestä seurasi, että mikäli jossakin muussa laissa, kuten lapsenhuoltolaissa tai sosiaalihuoltolaissa, olisi ollut hallintomenettelylaista poikkeavia säännöksiä, olisi niitä pitänyt noudattaa. Huoltoselvityksen valmistelutyötä koskevista menettelytavoista ei kuitenkaan ole muissa laeissa säännöksiä. Oikeuskirjallisuudessa ei ole otettu kantaa siihen, millä tavoin hallintomenettelylain hallintoperiaatteet olisivat voineet soveltua huoltoselvitystyöhön. Kysymykseen on kylläkin otettu kantaa eräässä eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluratkaisuissa, joissa menettelytapoja on yleensä arvioitu perusoikeuksien ja hyvän hallinnon periaatteiden kannalta.[313] Seuraavassa esittelen joka tapauksessa lyhykäisesti hallintomenettelylain periaatteita.

Hallintomenettelyllä tarkoitettiin HalMenL 1.2 §:n mukaan hallintoasian käsittelyä viranomaisessa, ei kuitenkaan hallintolainkäyttöä. Lain perusteluista kävi ilmi, että hallintoasian käsittelyyn luettiin vireillä olevan asian ratkaiseminen ja viranomaisessa suoritettavat, ratkaisun tekemistä välittömästi palvelevat toimet, mutta ei sen sijaan tosiasiallista hallintotoimintaa.[314] Hallinto-oikeuden perusrakenteet ja toimintamuodot ovat hallintomenettelyn säätämisen jälkeen monin osin uusiutuneet ja käsitykset yksilöiden suhteesta julkiseen valtaan

---

312 HE 137/1999, s. 24–26.

313 Vrt. kuit. toisin EOA 23.5.1997, dnro 2192/4/95, EOA:n kertomus 1997, s. 171, jossa sosiaalitoimen neuvontavelvollisuutta arvioitiin hallintomenettelylain kannalta tilanteessa, jossa vanhempi tapaamisriidan ollessa vireillä tuomioistuimessa tiedusteli tapaamisten järjestelymahdollisuuksia lastenvalvojalta. Kyseessä ei ollut huoltoselvitystyö (kirj.huom.).

314 HE 88/1981, s. 8.

muuttuneet.[315] Hallintotoiminnan painopiste ylipäätään on siirtynyt julkisten palvelujen tuottamiseen ja jakamiseen. Julkisiin palveluihin kuuluu esimerkiksi erilaisten sosiaali-, terveys- ja koulutuspalvelujen tuottaminen.[316]

Hallintotoiminnaksi määritetään sanan laajassa merkityksessä myös sellainen tosiasiallinen toiminta, jossa ei ole kyse hallintoasian käsittelystä. Toisen määrittelyn mukaan hallintotoiminnan yhdeksi osa-alueeksi luetaan ”julkiset palvelut ja palvelutoiminta”. Tähän ryhmään kuuluvat muun muassa sosiaalihuolto ja terveydenhoito. Julkisten palvelujen oikeudellisia käsitteitä käytetään eri merkityksissä ja käsitteiden käyttötavat vaihtelevat. Laajassa mielessä palvelutoimintaan sisältyy esimerkiksi potilaan hoitamista koskeva tosiasiallinen toiminta, jossa ei tavoitella suoranaisia oikeusvaikutuksia.[317]

Näihin määrittelyperusteihin verraten katson huoltoselvitystyön kuuluvan käsitteellisesti lähinnä hallinnon tosiasialliseen toimintaan. Selvitystyössä sovelletaan niin ollen nyttemmin voimassa olevan hallintolain tarkoittamia menettelysäännöksiä, sikäli kuin hallintolain sääntely ei ole ristiriidassa erityissääntelyn kanssa. Tällaista erityissääntelyä on lähinnä sosiaalihuollon asiakaslaissa ja julkisuuslaissa, joita selostan jäljempänä.[318] Lisäksi hallintolain menettelysäännösten soveltamisen edellytyksenä on, etteivät ne ole ristiriidassa lapsenhuoltolain tavoitesisällön kanssa. Selvitystyöhön sovellettava säännöstö on monikerroksinen ja sitä voidaan joutua yksittäiskysymyksissä tarkastelemaan useiden eri lakien kannalta.

Päätelmänä sosiaalitoimen selvitystyön oikeudellisesta sääntelystä totean, että se on pitkälti *hallinnon yleisperiaatteiden* varassa. Kumotun HalMenL 10 §:n ja 11 §:n esteellisyyssäännökset konkretisoivat osaltaan hallinnon yleisperiaatteista puolueettomuusperiaatetta. HalMenL 4 § taas sisälsi palvelua tarkoittavan säännöksen neuvontaperiaatteesta. Hyvän hallinnon yleisperiaatteista säädetään nykyään PeL 21.2 §:ssä sekä HL 6–8 §:issä, 24 §:ssä ja 34 §:ssä. Tärkeimmät periaatteet ovat yhdenvertaisuus-, tarkoitussidonnaisuus- sekä objektiviteetti- ja suhteellisuusperiaate. Hyvään hallintoon kuuluvat myös palvelu- ja neuvontaperiaate sekä kuulemis- ja julkisuusperiaate.

Valvonta periaatteiden noudattamisesta kuuluu kunkin hallinnonalan keskushallintoviranomaisille ja laillisuusvalvontaviranomaisille. Näille viranomaisille tehdyissä kanteluissa väitetään yleensä kyseisiä periaatteita laiminlyödyn. Koska selvitystyön hallinnollisesta ohjauksesta ei ole kirjoitettu lapsenhuolto- tai sosiaalihallinnollisissa lähteissä, ansaitsevat eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluratkaisut tässä tutkimuksessa periaatekohtaisen esittelyn. Kanteluratkaisuista ilmenevät kannanotot voivat sitä paitsi olla merkittä-

---

315 HE 72/2002, s. 46.
316 Mäenpää Olli 2003, s. 9.
317 Kulla 2000, s. 22–23 ja Pohjolainen – Tarukannel 1990, s. 1–6 ja 70. Ks. Samoin HE 72/2002, s. 49.
318 Alajaksot III A.2.2.3 ja III A.2.3.

vä ohjausväline huoltoriitojen selvitystyötä tekeville.[319] Tässä jaksossa referoidut ratkaisutiivistelmät on esitetty oikeusasiamiehen vuosittaisissa toimintakertomuksissa.

2.2.2 Hallinnon yleisperiaatteet

2.2.2.1 Objektiviteetti

HL 6 §:ssä tarkoitettu objektiviteettiperiaate saa merkityssisältönsä PeL 6 §:n yhdenvertaisuusperiaatteesta. Sitä taas sovelletaan rinnan puolueettomuus- ja tasapuolisuusperiaatteen kanssa. Hallintovirkamies ei saa antaa subjektiivisten näkökohtien vaikuttaa toimintaansa. Eduskunnan oikeusasiamies on lukuisissa huoltoriitoja koskeneissa kanteluratkaisuissa kiinnittänyt huomiota puolueettomuusvaatimukseen puutteelliseen toteutumiseen huoltoselvitystyössä.[320] Eräässä ratkaisutiivistelmässä painotetaan nimenomaan selvitysten keskeisenä hallinnollisena lähtökohtana puolueettomuusperiaatetta, jonka on todettu rajoittavan hallintoviranomaisen harkintavaltaa.[321] Kaikissa seuraavaksi selostettavissa ratkaisuissa tasapuolisuuden vaatimus oli jäänyt huoltoselvitystyössä täyttymättä. Ratkaisut, jotka luonnollisesti ovat vastaus ainoastaan kantelussa esitettyihin vaatimuksiin ja väitteisiin, osoittavat sen, mitä puolueettomuudelta oli yksittäisissä tapauksissa edellytetty. Huoltoselvityksissä se oli koskenut tiedonhankinnan henkilö- ja asiaulottuvuutta, tiedon kattavuutta, arviointia ja ehdotusten perustelemista sekä tiedonvälitystä tuomioistuimille.

Sosiaalilautakunnan antaman selvityksen tuli perustua kattavaan tietoon, tiedon jäsentämiseen ja tasapuoliseen arviointiin lapsen edun kannalta. Selvitykseen sisältyviä merkityksellisenä pidettäviä tosiasioita oli arvioitava puolueettomasti.[322] Selvitykseen ehdotuksiin tarvittiin perustelut. Perustelujen puuttuessa jäi epäselväksi, nojautuiko selvitys asiallisiin ja objektiivisiin perusteisiin.[323] Selvityksen laatiminen oli tehtävä huolellisesti ja puolueettomasti,

---

319 Paunio 2001, s. 982 toteaa, että lapsen suojelu on ollut paljon esillä lapsia koskevassa lailllisuusvalvonnassa, johon kuuluvat mm. sosiaaliviranomaisten toiminta lastensuojelutyössä sekä lapsen huoltoriidoissa. Vrt. Ruotsin sosiaalihallituksen (Socialstyrelsen) huoltoriitojen selvitystyötä tekeville antamat ohjeet Vårdnad, boende och umgänge 2003, joiden liitteenä on 30 ratkaisutiivistelmää selvitystyötä koskevista oikeusasiamiehen (justitiesombudsman) julkaistuista kanteluratkaisuista.

320 EOA:n kertomus 1998, s. 177. Useissa kanteluissa epäiltiin sosiaaliviranomaisten menettelyn tasapuolisuutta. Menettelyn tasapuolisuutta arvioitiin yleensä sen perusteella, olivatko sosiaaliviranomaiset tavanneet ja kuulleet kumpaakin vanhempaa tasapuolisesti, oliko lasta kuultu ja oliko huoltoselvitys perusteltu asianmukaisesti.

321 EOA 19.1.1995, dnro 289/4/94.

322 EOA 18.3.1992, dnro 970/4/90.

323 EOA 19.1.1995, dnro 289/4/94.

selvästi ja totuudenmukaisesti siten, että kaikki sen tekemiseen vaikuttaneet seikat tuotiin ilmi.[324]

Huoltoselvitystyössä ei saatu perusteettomasti asettua toisen vanhemman puolelle, vaan selvityksen tekijöiden oli suhtauduttava asiaan puolueettomasti. Kummankin vanhemman esiin tuomat seikat ja tosiasiat oli huomioitava riittävällä tavalla ja kirjausten piti olla sillä tavoin puolueettomia, että asiat kerrottiin tasapuolisesti. Se ei kuitenkaan tarkoittanut asioiden kuvaamista kummallekin vanhemmalle edullisella tavalla. Kaikkia vanhempien esille tuomia seikkoja ei tarvinnut sisällyttää selvitykseen, jos niiden oikeellisuutta ei voitu tarkistaa tai muutoin todentaa.[325]

Sosiaalilautakunnan tuomioistuimelle antaman selvityksen tarkoituksena oli täydentää tuomioistuimen tiedossa olevaa oikeudenkäyntiaineistoa siten, että päätöstä tehtäessä voitiin ottaa huomioon kaikki asiaan vaikuttavat olennaiset seikat. Tieto lapsen ja vanhemman välisestä suhteesta oli asian ratkaisun kannalta oleellinen. Selvitys oli puutteellinen, jos siitä puuttui tieto äidin ja lapsen suhteesta, jonka kuvaamisella tuomioistuimelle olisi välittynyt kuva lapsen suhteesta vanhempiinsa.[326]

Puolueettomuus edellytti kummankin vanhemman kuulemista, ellei erityistä syytä poikkeamiseen ollut.[327] Puolueettomuusperiaatetta piti soveltaa myös yhteydenottojen tasapuolisuudessa, tapaamiskertojen lukumäärässä ja tapaamisten kokoonpanossa. Puolueettomuusvaatimus koski vanhempien haastattelujen lisäksi muidenkin tietojen hankkimisen ja arvioinnin tasapuolisuutta ja oikeellisuutta. Lapsen edun kannalta tarpeellisten tietojen hankintaa ja tuomioistuimelle välittämistä koskevan vaatimuksen todettiin olevan tasapuolisuusvaatimuksen taustalla.[328] Tasapuolisuus ei kuitenkaan tarkoittanut, että olosuhteet ja muut tiedot olisi aina pitänyt esittää kummankin vanhemman osalta sillä tavoin neutraalisti, että LHL 16.3 §:ssä tarkoitetut lapsen etua vaarantavat seikat olisivat jääneet ilmaisematta.

---

324 EOA 3.12.1998, dnro 1060/4/98.

325 EOA 9.12.2002, dnro 1027/4/00.

326 EOA 19.4.2001, dnro 1287/4/99. Lautakunnan käräjäoikeudelle antamaan selvitykseen oli kirjattu tieto isän ja lapsen välisestä suhteesta. Sen sijaan äidin ja lapsen suhdetta ei ollut selvityksessä kuvattu lainkaan.

327 Käytännössä voi esiintyä tilanteita, joissa toista vanhempaa ei tavoiteta yhteydenotoilla tai hän ei saavu varattuina aikoina esittämättä sille hyväksyttävää perustetta. Yhteydenotoista ja mahdollisista poissaolon syiksi esitetyistä asianhaaroista on tehtävä merkintä selvitykseen. Ks. myös EOA 9.12.2002, dnro 1027/4/00, jonka ratkaisutiivistelmässä ilmenee, että selvitystä ei pidetty puolueellisena, kun sosiaalitoimen selvitykseen oli liitetty selvitys syistä, joiden vuoksi lapset olivat jääneet kutsuttuina saapumatta sosiaalitoimistoon kuultaviksi.

328 EOA 30.4.2002, dnro 737/4/00 mukaan objektiivisuus edellyttää, että selvitykseen kirjataan sellaisten yksityishenkilöiden huoltoriidan selvittäjiin kohdistamat yhteydenotot, joilla on merkitystä asiassa. Lisäksi ratkaisussa katsottiin, että ”tiedot, jotka voivat tai ovat voineet vaikuttaa asian käsittelyyn, olisi perusteltua lähtökohtaisesti ilmaista asianosaisille, ellei tiedon antaminen ole vastoin lapsen etua tai erittäin tärkeää yleistä tai yksityistä etua”.

Lopuksi on kiinnitettävä huomiota siihen, että objektiviteettiperiaate saattaa tietyissä tilanteissa joutua vertailuun muiden periaatteiden painoarvon kanssa. Eräässä huoltoriitojen käsittelemistä koskevassa kirjoituksessa on kiinnitetty huomiota siihen, että sosiaalitoimen vahva pyrkimys auttaa vanhempia sopimusratkaisuun saattaa estää selvityksen valmistelijaa näkemästä vanhempien välejä kiristäviä faktoja, vaikka tiedot niistä mahdollisesti olisivat ratkaisijalle tarpeen. Hyvästä tarkoituksestaan huolimatta tällainen näkökulma saattaa vaikeuttaa oikeusturvan toteutumista, mikäli tuomioistuinratkaisu olisi vanhemmalle tärkeämpi kuin sopuratkaisu.[329] Kannanotto tarkoittaa sitä, ettei soputavoite saa irrota realiteeteista niin, että sitä korostamalla objektiviteettivaatimus syrjäytyy. Tiedonvälityksessä jouduttiin näin ollen punnitsemaan rinnakkain lapsen etua sopuratkaisun ihanteen ja objektiivisuusvaatimuksen kannalta.

2.2.2.2 Neuvonta ja palvelu

Hallintomenettelylain sääntely neuvonta- ja palveluperiaatteesta oli jo kumotun HalMenL 4 §:ssä. Uudessa hallintolaissa vastaava sääntely on HL 7 ja 8 §:ssä. Perusoikeudellisesti neuvonta- ja palveluperiaate lepää PeL 21 §:n sääntelyssä.[330] Sosiaalihuollon viranomaiset puolestaan ovat SHAL 5.1 §:n yleissäännöksen nojalla velvollisia selvittämään asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset samoin kuin ne muut seikat, joilla on merkitystä hänen asiassaan. Sen lisäksi sosiaalityöntekijän on SHA 17 §:n nojalla lapsen huoltoa koskevissa tarpeellisissa asiayhteyksissä selostettava vanhemmille sopuratkaisun mahdollisuutta sekä opastettava ja avustettava kirjallisen sopimuksen tekemisessä. Neuvonta- ja palveluperiaate voivat joutua ristiriitaan hallintolain puolueettomuusperiaatteen kanssa, joka puolestaan saattaa joutua kollisioon myös SHL 18 §:n yleissäännöksen kanssa sellaisen ohjauksen ja neuvonnan antamisesta sekä tukitoimien selvittämisestä, joita sosiaalityössä tarvitaan yksilöiden ja perheen turvallisuuden ja suoriutumisen ylläpitämiseksi ja edistämiseksi.

Eräästä oikeusasiamiehen kanteluratkaisun julkaistusta tiivistelmästä ilmenee kannanotto puolueettomuusvaatimuksen suhteesta neuvontaan ja ohjaukseen. Lasten äiti oli kääntynyt sosiaalityöntekijöiden puoleen saadakseen neuvoja ja ohjausta vaikeaksi kokemassaan perhetilanteessa. Tuossa vaiheessa ei vielä ollut vireillä huoltoriitaa, johon tilanne kuitenkin sittemmin oli johtanut.

---

329 Kaslow 1999, s. 127 esittää, että asianajoa tarvitaan esimerkiksi tapauksissa, joissa toisella vanhemmalla on selvästi enemmän päätösvaltaa avioeroon liittyvien ratkaisujen tekemisessä kuin toisella. Jotkut vanhemmat kuitenkin haluavat taistella oikeusteitse viimeiseen asti, jotta he voisivat irrottautua suhteesta ja kuntoutua psyykkisesti.

330 Myös sosiaalihuollon asiakaslaissa on neuvontavelvoite, ks. alajakso III A.2.2.3.

Kanteluratkaisussa todettiin, että sosiaaliviranomaisia sitoi perheneuvonnassakin yleinen hallinnon puolueettomuusperiaate, jonka mukaan heidän oli kohdeltava vanhempia tasapuolisesti.[331]

2.2.2.3 Suhteellisuus ja tarkoitussidonnaisuus

Huoltoselvityksen riittävyyttä koskee hallinnon suhteellisuus- ja tarkoitussidonnaisuusperiaate. Tiedonhankinta on mitoitettava sellaiselle tasolle, joka on tarpeellinen ja välttämätön asetetun tavoitteen saavuttamiseksi. Uuden hallintolain perusteluissa periaatteen sisältö esitetään siten, että viranomainen ei saa ryhtyä edistämään muita tarkoitusperiä kuin niitä, jotka kuuluvat sen tehtäväpiiriin ja sisältyvät tapaukseen sovellettavan lain tavoitteisiin.[332] Huoltoriidan selvitystyössä periaatteen toteuttaminen saa välittömän sisältönsä huoltoselvityksen tarkoituksesta antaa tietoa ratkaisijalle. Suhteellisuus tarkoittaa järkevää selvitystyötä, jossa sitoudutaan edistämään yksittäisen tapauksen ehdoilla lapsenhuoltolain yleisiä tavoitteita ja periaatteita riittävän ratkaisuaineiston kerryttämiseksi.

Selvityksen riittävyyteen on otettu kantaa ennakkoratkaisussa KKO 1992:132. Ratkaisussa korkein oikeus pyysi sosiaali- ja terveysministeriötä vaatimaan sosiaalilautakunnalta sellaisen selvityksen, josta ilmenisivät tuomioistuimen tarvitsemat tiedot lasten ja vanhempien tuolloin vallinneista olosuhteista, tapaamisoikeuden laajuutta koskevista edellytyksistä ja muista yksilöidyistä seikoista.[333] Sosiaalilautakunta oli niskoitellut uuden selvityksen valmistamisessa. Tapausta kommentoidessaan *Eva Gottberg* on korostanut tuomioistuimen tarvetta saada itsenäisen ratkaisun tekemistä varten ajankohtaista tietoa perheen olosuhteista.[334]

Suhteellisuusperiaatteen noudattaminen ei esimerkiksi tarkoita sitä, että vanhemmat saisivat selvitystyössä toiveensa mukaisesti kaikki nimeämänsä tahot kuultaviksi. Sen sijaan periaate edellyttää tiedonhankinnan toteuttamista viivytyksettä. Juttukohtaisesti välttämättömän ja tarpeellisen ratkaisuaineiston hankkimisesta johtuva viipyminen taas poikkeaa aiheettomasta tai perusteettomasta viivyttelystä.

---

331 EOA 9.12.2002, dnro 1027/4/00. Ratkaisussa puolueettomuusperiaatteen ei katsottu tarkoittavan sitä, ettei sosiaaliviranomaisilla olisi ollut oikeutta tukea sitä neuvoja ja ohjausta kysynyttä vanhempaa, jonka he katsoivat tarvitsevan enemmän tukea vanhemmuudessaan.

332 HE 72/2002, s. 59.

333 Kyseessä oli vuorottelevaa asumista tarkoittavan tapaamisratkaisun muuttamisvaatimus tavanomaiseksi joka toisen viikonlopun tapaamisoikeudeksi.

334 Gottberg 1993, s. 427.

2.2.2.4 Esteettömyys

Myös esteettömyysperiaate kuuluu hallinnon perusperiaatteisiin. Esteellisyysperusteista säädettiin aikaisemmin HalMenL 10.1 §:ssä. Nyttemmin vastaava sääntely on HL 27 §:ssä ja 28 §:ssä. Tavanomainen sukulaisuus- tai läheisyysesteellisyys aiheuttanee harvemmin ongelmia huoltoriitojen selvitystyöhön ryhdyttäessä. Käytännössä on tärkeää havaita hallintolain esitöissä tarkoitettu ”toisen asteen esteellisyys”. Siitä ei ole erikseen säädetty hallintolaissa. Tällä esteellisyydellä tarkoitetaan luottamuksen vaarantumista virkamiehen puolueettomuuteen ja tasapuolisuuteen muusta syystä eli muun kuin sukulaisuus- tai läheisyysesteellisyyden vuoksi. Jos hallintovirkamies antaa subjektiivisten näkökohtien vaikuttaa toimintaansa, hyvän hallinnon tavoitteet ovat vaarassa. Objektiviteettivaatimuksen perusteella hänen on pidättäydyttävä sellaisen asian käsittelystä, jossa hän olisi jäävi.[335]

Nyt puheena oleva esteellisyys voi muodostua, jos virkamies on osallistunut asian aikaisempaan käsittelyyn viranomaisessa.[336] Koska virkamiehellä on tai on ollut asiassa erilaisia rooleja, intressejä ja päätöksentekovaltaa, ne ovat omiaan muodostamaan esteellisyyden myöhemmän asian hoitamisessa. Toisen asteen esteellisyyttä tutkitaan erityisesti pitäen silmällä, vaarantaako viranomaisen ennakkokäsitys hänen puolueettomuutensa. Esteellisyys pitää sisällään muun muassa lausunnonantajan jääviyden. Vaikka keskeistä onkin se, miltä asiat näyttävät ulospäin, eli syntyykö vaikutelma virkamiehen puolueettomuudesta, kyseistä esteellisyyttä tulkitaan kuitenkin suppeasti edellyttämällä objektiivisesti todettavia perusteita.[337] Mikä tahansa väite tai epäilys puolueettomuudesta ei tee työntekijää ”toisen asteen esteelliseksi”. Syyn on oltava ulkopuolisen havaittavissa ja sen puolueettomuutta vaarantavan vaikutuksen tulee olla suunnilleen samanasteinen kuin erikseen määritellyissä esteellisyysperusteissa.[338]

Huoltoselvitystyöhön vaikuttavia sosiaalitoimen aikaisempia rooleja ja tehtäviä voi olla useita. Ennen varsinaista riitaprosessia ainakin osa vanhemmista keskustelee sosiaalitoimiston tai perheneuvolan työntekijöiden kanssa lasten huoltokysymysten järjestämisestä. Neuvoja kysytään sovittelu-, neuvonta-, ja sopimukseen auttamistarkoituksessa. Sosiaalitoimella onkin SHA 17 §:ssä ja SHAL 5.1 §:ssä säädetty neuvonta- ja opastusvelvollisuus, jota työntekijät tehtävänsä velvoittamina hoitavat. Työntekijän puolueettomuus voi vaarantua, jos hänen aikaisemmat toimensa vaikuttavat hänen kykyynsä toimia tasapuolisesti

---

335 Sutela 2004, s. 985–987. Myös ennen hallintolain voimaantuloa huoltoselvitystyön esteellisyyskysymyksiä arvioitiin yleensä hallinnon yleisperiaatteiden eli puolueettomuuden ja tasapuolisuuden vaarantumisen kannalta (kirj.huom.).

336 HE 72/2002, s. 88 (HL 28 §).

337 Sutela 2004, s. 990–996.

338 HE 72/2002, s. 88.

ja yhdenvertaisesti perheenjäsenten kanssa. Arvioitavaksi tulee siis lähinnä ”toisen asteen esteellisyys”. Asianosaisille ei saa syntyä sellaista kokemusta, että toista osapuolta suositaan.

Sosiaalityöntekijän aikaisempi toiminta sosiaalitoimen eri tehtävissä voi siis olla omiaan aiheuttamaan epäluottamusta vanhemmissa, ja se voi koitua hallinnon yleisperiaatteiden tarkoittamaksi intressijääviksi. Jo lapsenhuoltolain ensikommentaarissa *Matti Savolainen* epäili, missä määrin sosiaalilautakunnan alainen viranhaltija kykenee käytännössä puolueettomasti edustamaan lasta varsinkaan, jos kysymyksessä on lapsi, johon nähden on aikaisemmin ryhdytty lastensuojelutoimenpiteisiin.[339]

Selvityksentekijöiden esteettömyyteen kiinnitetään huomiota myös vuonna 2001 ilmestyneessä sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa. Objektiivisuutta neuvotaan parantamaan pitämällä huolta siitä, että huoltoselvityksen laatiminen annetaan työparille ja että vanhempien toivoessa toinen työparin työntekijä on mies- ja toinen naispuolinen.[340] Erään oikeusasiamiehen kanteluratkaisun mukaan virkamiesaseman puolueettomuuden ja puolueettomuusvaatimuksen katsottiin vaarantuneen tilanteessa, jossa virkamies oli huoltoa ja tapaamisriitaa koskevassa asiassa ilmaissut toiselle osapuolelle lähettämässään kirjeessä käsityksensä eräiden asiakirjojen merkityksestä asiassa.[341]

Selvitystyöhön nimettävältä sosiaalityöntekijältä on edellytettävä sitä, etteivät esimerkiksi hänen aikaisemmin tekemänsä lastensuojelutoimet vaikuta huoltoselvitystyöhön, etenkin kun lastensuojelutyössä saatu tieto ja kokemus eivät välttämättä ole relevantteja tai saattavat jopa haitata huoltoselvityksen tekemistä. Lastensuojelukytkentään on tärkeää kiinnittää huomiota sikäli että LSA 3 §:n mukaan huoltoselvitykset valmistellaan parityöskentelynä, jossa toisen työntekijöistä pitää olla juuri lastensuojelutyöhön perehtynyt. Myös lastenvalvojan SHA 18 §:ssä tarkoitetut tehtävät voivat olla ristiriidassa selvitystyön objektiviteettivaatimuksen kanssa. Lapsen isyyttä selvittäessään lastenvalvoja saattaa nimittäin ottaa kantaa huoltovaihtoehtoihin. Vastaava tilanne voi syntyä sosiaalietuuksien jaon vuoksi, jos selvityksen tekijä on käsitellyt esimerkiksi vanhempien toimeentulohakemuksia siten, että hänen puolueettomuutensa huoltoselvitystyössä vaarantuu.

---

339 Savolainen 1984, s. 298, alav. 31.

340 Taskinen 2001, s. 44 ja 69. Lisäksi neuvotaan sosiaalityöntekijää varmistautumaan, ettei hän ole esteellinen toimittuaan esimerkiksi aikaisemmin vanhempien kanssa perheasioiden sovittelijana.

341 EOA 28.1.2002, dnro 2442/4/99.

2.2.3 Sosiaalihuollon asiakaslaki

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000, sosiaalihuollon asiakaslaki, asiakaslaki) tuli voimaan vuonna 2001. Lakia ei ollut olemassa tämän tutkimuksen empiirisen oikeudenkäyntiaineiston kertymisen aikaan. Laissa on pyritty selkiinnyttämään ja yhtenäistämään asiakkaan ja sosiaalihuollon toteuttajien yhteistyötä ja vuorovaikutusta. Lain tavoitteena on turvata asiakkaan asema ja oikeudet sosiaalihuollon palvelujen käyttäjänä. Korostaessaan hyvän hallinnon vaatimuksia asiakaslaki pitäytyy hallinnon yleisperiaatteisiin. Niitä olen käsitellyt edellisessä alajaksossa.

Huoltoselvitysten valmistelutyön kuuluminen sosiaalihuollon asiakaslain soveltamisalaan ei ole laista suoraan luettavissa. SHAL 2 §:n mukaan lakia sovelletaan viranomaisen, mutta myös yksityisen järjestämään sosiaalihuoltoon, jota koskeva määritelmä on lain 3 §:ssä.[342] Siinä taas viitataan SHL 17 §:ssä lueteltuihin sosiaalipalveluihin ja muihin toimenpiteisiin, joiden tarkoituksena on edistää ja ylläpitää yksityisen henkilön ja perheen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä. Laajasti tulkiten huoltoselvitys kuulunee mainittuihin toimenpiteisiin. Tätä päätelmää tukee se, että asiakaslain esitöissä huoltoselvitysten valmistelutyötä on käsitelty lain soveltamisalaan kuuluvana.[343]

Sosiaalihuollon asiakaslaissa on useita säännöksiä, joiden soveltaminen tulee kysymykseen huoltoselvityksiä valmisteltaessa. Sellainen on muun muassa yhdenvertaisuusperiaate, jolla tarkoitetaan vaatimusta asiakkaiden oikeudellisesta ja tosiasiallisesta yhdenvertaisuudestaan. SHAL 4.1 §:ssä tämä periaate ilmaistaan asiakkaan oikeutena laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun. Tosiasiallisen eriarvoisuuden poistamiseksi julkiselle vallalle on sosiaalihuollossa asetettu positiivisiakin toimimisvelvoitteita.[344]

Jos sosiaalitoimen katsotaan olevan velvollinen tukemaan huoltoriidassa olevan perheen heikoimpia tai heikommalla olevia jäseniä, voi tukitehtävä aikaisemmassa alajaksossa esitetyin tavoin kääntyä huoltoselvitystyön puolueettomuutta vastaan. Käsillä on periaatteiden kollisio, jonka sosiaalitoimen erilaiset tehtäväroolit mahdollistavat. Selvitystyön kannalta ristiriita olisi melko hyvin vältettävissä toimintojen eriyttämisellä.

Huoltoselvitysten valmistelussa merkitystä saa asiakaslain sääntely lapsiasiakkaan asemasta. Alaikäisen kuulemista ja mielipiteen huomioon ottamista

---

342 SHAL 15 § ulottaa vaitiolovelvollisuuden ja hyväksikäyttökiellon myös yksityisesti järjestettyyn sosiaalihuoltoon.

343 HE 137/1999, s. 24–26 Vrt. kuit. SHL 13 ja 17 §, joissa huoltoselvitysten valmistelua ei ole lueteltu sosiaalihuoltoon kuuluvana tehtävänä eikä sosiaalipalveluna. Toisaalta selvitystyöhön kuuluviin haastatteluihin osallistuessaan perhe ei joudu maksamaan sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksulain (734/1992) tarkoittamia maksuja. Lain 4 §:n 8 kohdan mukaan maksuttomiin sosiaalipalveluihin kuuluvat muun muassa lapsenhuoltolaissa kunnan tehtäväksi säädetyt palvelut.

344 Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet 2001, s. 26.

koskeva SHAL 10.1 § ei juuriltaan ole uusi, sillä säännös toistaa sitä periaatetta, joka on ilmaistu lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12 artiklassa. SHAL 10.1 §:ssä tarkoitettu lapsen iän ja kehitystason mukainen selvittämismenettely vastaa asiallisesti LHL 11.1 §:ssä edellytettyä. SHAL 10.2 §:n säännös velvollisuudesta noudattaa lapsen etua alaikäisiä koskevissa sosiaalihuollon toimissa puolestaan toistaa lapsilaeissa hyväksytyn pääperiaatteen.

Huoltoselvitysten näkökulmasta asiakaslaissa on kaksi alaikäisen asemaa koskevaa uutuutta. Ensimmäinen niistä koskee alaikäisen kielto-oikeutta ja toinen alaikäisen ja huoltajan välisen vakavan eturistiriitatilanteen järjestämistä. SHAL 10.3 §:n mukaan sosiaalilautakunnan on tehtävä HolhTL 72 §:ssä tarkoitettu hakemus (käräjäoikeudelle) tai 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus (maistraatille), jos yksittäisessä sosiaalihuollon asiassa on perusteltu syy olettaa, ettei huoltaja voi puolueettomasti valvoa lapsen etua ja jos määrääminen on tärkeää alaikäisen edun turvaamiseksi. Samoilla edellytyksillä tuomioistuin voi määrätä edunvalvojan sijaisen.[345]

Puolueeton edunvalvonta vaarantuisi, jos vanhempien ja lasten välillä sosiaalihuollon asiassa olisi vakava eturistiriita. SHAL 10.3 §:ssä tarkoitettuna eturistiriitana ei kuitenkaan voida pitää tavanomaisia eriäviä käsityksiä vanhempien ja lasten välillä. Lain esitöiden mukaan vakavia eturistiriitatilanteita voi huoltoriitojen selvitystyössä syntyä tilanteissa, joissa vanhemmat käyttävät tiedotusvälineitä omien oikeuksiensa puolustamiseksi lapsen kunniaa ja yksityisyyden suojaa loukkaavalla tavalla.[346] Lain esitöissä säännöksen on esitetty soveltuvan niihin sosiaalihuollon asioihin, joissa huoltajan epäillään pahoinpidelleen lasta tai käyttäneen tätä seksuaalisesti hyväkseen.[347]

Huoltajan esteellisyydestä ei kuitenkaan ole nimenomaista säännöstä, jollainen *Markku Helinin* mukaan oikeassa asiayhteydessään kuuluisi lapsenhuoltolakiin.[348] Asiakaslaissa tarkoitettu huoltajan esteellisyys on erityistä esteellisyyttä eikä se rinnastu holhoustoimilaissa tarkoitettuun edunvalvojan esteellisyyteen. Sosiaalihuollon asiassa lasta siis edustavat lapsenhuoltolain pääsäännön mukaan huoltajat, jotka saavat huoltoriidan selvitystä valmisteltaessa esittää omat näkemyksensä. Huoltajat saavat tulkita lapsen etua omasta näkökulmastaan, joka ei välttämättä ole puolueeton. Vanhempien näkemysten puolueeton arviointi taas kuuluu selvityksen tekijöille ja asiaa ratkaisevalle tuomioistuimelle.

---

345 KKO 2004:44. Ratkaisussa KKO on tulkinnut SHAL 10.3 §:ää niin, että se sosiaaliviranomaiselle asetetun toimintavelvollisuuden lisäksi lainkohta ilmaisee ne edellytykset, joiden nojalla edunvalvojan määräämisen tarpeellisuus arvioidaan.

346 Helin 2001, s. 1083–1084 katsoo, että eturistiriidan käsite huoltajuuteen siirrettynä on vaikeasti tulkittava.

347 HE 137/1999, s. 24–26. Ks. samoin Tuori 2004, s. 442–443 ja Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet 2001, s. 41.

348 Helin 2001, s. 1083–1084.

Jos kuitenkin on perusteltu syy olettaa, että huoltaja sosiaalihuollon asiakkaana tulkitsee lapsen etua sellaisella tavalla, että siitä seuraavat olosuhteet oikeuttaisivat lastensuojelutoimiin ryhtymisen, muodostuu huoltajan ja lapsen intressien välisestä ristiriidasta esteellisyysperuste. Asiakaslain poikkeussäännös ilmentää Helinin luonnehtimin tavoin uutta valtionpaternalismia vanhempien valistuneessa vallankäytössä.[349] Edunvalvojan sijaisen määrääminen voi tapahtua vain poikkeuksellisin edellytyksin eikä huoltajan asianosaisasemaa voida määräyksin sivuuttaa.[350] Esteellisyysperustetta on siten tulkittava suppeasti. Nyt referoimieni tulkintojen perusteella sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa esitetty yleisluontoinen näkemys, jonka mukaan edunvalvojaa olisi haettava, jos lapsen huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua, vaikuttaa liian väljältä.[351]

Huoltoriidoissa sosiaalitoimen selvitys jäisi keskeneräiseksi ja puutteelliseksi, jos huoltajan sijasta sosiaalitoimessa kuultaisiin ainoastaan lapsen edunvalvojan sijaista. Tuomioistuinkäsittelyssä huoltajaa olisi joka tapauksessa kuultava. Koska lapsenhuoltolain säännösten perusteella lapsi ei ole huolto-oikeudenkäynnin asianosainen, ja koska tuossa laissa ei ole säännöstä edunvalvojan sijaisen määräämisestä huoltajalle, ei lapselle mielestäni voida huoltoriidan sosiaalitoimessa käsittelemistä varten määrätä edunvalvojan sijaista. Lainkohdasta ja sen esitöistä ei ole pääteltävissä, minkä sellaisen tiedonlisän edunvalvojan sijainen huoltoriidan selvitystyöhön voisi tuoda, jota sosiaalitoimi ei selvitystyön ja hankittujen lausuntojen perusteella voisi esittää.[352] Päinvastoin voitaisiin arvella, tarkoittaisiko edunvalvojan sijaisen määrääminen epäilyä huoltoselvitystä laativien ammattitaidosta valvoa lapsen etua sanotunlaisissa ristiriitatilanteissa.[353]

Sosiaalihuollon asiakaslakiin sisältyy lisäksi huoltoriitojen käsittelyn kannalta runsaasti tietojen saantia ja luovuttamista, salassapitoa sekä vaitiolovelvollisuutta koskevia säännöksiä, joita käsittelen seuraavassa jaksossa.

---

349 Helin 2004, s. 1253.

350 Ks. Tuori 2004, s. 442–443. Huoltoriidan selvitystyössä huoltajaa pitää edunvalvojan sijaisen määräämisestä huolimatta kuulla.

351 Taskinen 2001, s. 33.

352 Epäiltäessä huoltajan menetelleen lasta kohtaan äsken mainituin tavoin rikollisesti tai moitittavasti, edunvalvojan sijainen voisi joissakin tapauksissa tukea lasta ilmaisemaan toivomuksiaan, jotka muutoin voisivat jäädä piiloon.

353 Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 30.

2.3 SALASSAPITOSÄÄNTELY – SELVITYSTYÖN RAJAT

Huoltoriidan ratkaisu edellyttää sen varmistamista, että käsillä on kaikki lapsen edun kannalta olennainen tieto, vaikka se vanhemman kannalta sisältäisi kielteisiäkin seikkoja. Tyypillisesti sellaisia ovat lasta vahingoittavat asiat, tapahtumat ja teot eli sellaiset perhesalaisuudet, joista kertomista tai joita koskevaa tiedonvälitystä kartetaan. Sosiaalitoimella itsellään ei ole kaikkea tarpeellista tietoa. Sitä voi olla saatavissa muilta viranomaisilta sekä sosiaali- ja terveydenhuollon tehtäviä ostopalveluina tekeviltä palveluntuottajilla. Lisäksi yksityisillä terveydenhuollon ammatinharjoittajilla, kuten lääkäreillä ja psykologeilla, on monissa tapauksissa huoltoratkaisun tekemiseen vaikuttavaa tietoa.

Tietoa voidaan tarvita muun muassa perheenjäseniä koskevista sairauskertomuksista ja lastensuojeluasiakirjoista, mutta myös rikosilmoituksista ja esitutkintakertomuksista, rikosrekisteristä ja muista vastaavista asiakirjoista. *Eva Gottberg* on antanut peukalosäännön negatiivisten tietojen välittämisestä: ”selvityksen tekijän tulisi asettua päätöksentekijän asemaan ja pohtia, olisiko arvioitavana olevalla seikalla merkitystä huoltoasian ratkaisussa, jos hän itse tekisi sen. Jos vastaus on myönteinen, tämä samalla merkitsee sitä, että päätöksentekijän on tieto saatava”.[354]

Gottbergin esittämä peukalosääntö asettaa selvityksen tekijälle vaikeasti tulkittavan vastuun. Sääntöä ylipäätään ei 1980-luvun ja 1990-luvun alkuvuosien selvitystyössä likimainkaan noudatettu. Tilanteeseen vaikutti se, että sosiaalihallituksen yleiskirjeessä vuodelta 1983 oli ohje ainoastaan myönteisten seikkojen esittämisestä selvityksissä. Vaikka ohje ei saanut tukea lapsenhuoltolaista eikä sen esitöistä,[355] kielteisten seikkojen ilmaisemisesta ei yleiskirjeessä mainittu mitään.[356]

Salassapidon murtamiseen oikeuttavan nimenomaisen säännöksen puuttuessa sosiaaliviranomaiset katsoivat, että heillä oli mahdollisuus hankkia ja antaa tuomioistuimelle salassa pidettäviä tietoja vain asianomaisen henkilön suostumuksella. Selvityksiä tehtiin periaatteella ”kauniit asiat esiin, rumat piiloon”. Näkemys perustui SHL 57 § (710/1982) säännökseen kiellosta ilmaista salassa

---

354 Gottberg 1997, s. 103.

355 Vrt. kuit. toisin EOA 18.3.1992, dnro 970/4/90, jossa todettiin, että ”vanhemmalle epäedullisten seikkojen esiin tuominen selvityksessä tulee kysymykseen silloin, kun lapsen etu sitä selvästi vaatii”.

356 Timlin 1995, s. 60 totesi, että sosiaalitoimen selvityksessä oli tarkoitus tuoda esiin perheenjäsenten myönteisiä puolia ja perheessä olevia voimavaroja ja että ratkaisuesitystä piti perustella mahdollisimman myönteisesti. Vastaavasti Kulmala 1995b, s. 62 neuvoi pidättymään lausunnon antamisesta, jos siinä olisi pitänyt tuoda esiin kielteistä aineistoa asiakkaasta.

pidettävää tietoa.[357] Lain säännöstä perustavampaa laatua oleva syy myönteisyyteen löytyi todennäköisesti sosiaalityön tavoitteista, joita olen jo edellä selostanut.

Kielteisten seikkojen poisjättäminen selvityksistä joutui 1990-luvulla kritiikin kohteeksi.[358] Vuonna 1994 LHL 16 §:ään lisättiin salassa pidettävien tietojen hankkimista ja välittämistä koskeva kolmas momentti (186/1994). Uuden säännöksen myötä sosiaalihallituksen ohje myönteisten seikkojen korostamisesta ei ollut enää perusteltavissa. Selvityksiin siis voitiin ryhtyä ottamaan lapsen edun kannalta sellaista tietoa, joka ymmärrettiin aikaisemman säännöksen mukaan salassa pidettäväksi.[359] LHL 16.3 §:n säännöstä muutettiin vuonna 2000 (818/2000) viittaamalla sosiaalihuoltolain sijasta sosiaalihuollon asiakaslain sääntelyyn salassa pidettävien tietojen antamisesta.[360]

Selvitystyössä sovelletaan sosiaalihuollon asiakaslain säännöksiä tiedonhankinnasta, sen välittämisestä edelleen, salassapidosta ja vaitiolosta. Samoja asioita koskee yleislakina julkisuuslaki. Näillä laeilla suojataan samanaikaisesti henkilön yksityisyyttä ja toisaalta annetaan viranomaisille mahdollisuus tarkoituksenmukaiseen tietojen vaihtoon. Sosiaalihuollon asiakaslaissa on julkisuuslakiin nähden ensisijaisia säännöksiä sosiaalihuollon järjestäjien ja toteuttajien oikeudesta saada ja luovuttaa salassa pidettäviä tietoja, heidän vaitiolovelvoitteistaan ja asiakirjojen salassapitovelvoitteista. Erityissääntelyn syynä on toiminnan luottamuksellisuus. Julkisuuslain säännökset tulevat sovellettaviksi toissijaisina sikäli kuin asiakaslaissa ei nimenomaisesti toisin säädetä.[361]

SHAL 14 §:n pääsääntö sosiaalihuollon asiakirjoihin sisältyvien asiakastietojen salassapidosta vastaa JulkL 24.1 §:n 25 ja 32 kohtien säännöksiä sosiaalihuollon salassa pidettävistä asiakirjoista. SHAL 15 §:n kielto paljastaa asiakkaasta saatuja tietoja taas vastaa JulkL 23 §:n vaitiolovelvoitetta ja kieltoa käyttää hyväksi saatuja tietoja.[362] Pääsääntö tietojen antamisesta edellyttää SHAL 16 §:n mukaan asiakkaan suostumusta. Mikäli tieto koskee alaikäistä, tarvitaan SHAL 11.3 §:n poikkeustilanteita lukuun ottamatta laillisen edustajan suostumus.

SHAL 18.1 §:ssä on kuitenkin poikkeus salassapitoon. Huoltoriidassa tietoja saadaan siten antaa tuomioistuimelle, jos tietojen luovuttaminen on välttämätöntä lapsen edun tai erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi. Sään-

---

357 SHL 57 §:n mukaan lainkohdassa nimetyt sosiaalihuollon tahot eivät saaneet ilmaista ilman asianomaisen henkilön tai hänen holhoojansa tai muun huoltajan lupaa yksityistä tai perheen salaisuutta, josta he asemansa tai tehtävänsä perusteella olivat saaneet tietää. Kielto ei estänyt ilmaisemasta asiaa sille, jolla viran puolesta oli oikeus saada asiasta tieto.

358 Gottberg 1992, s. 433–437.

359 HE 60/1993, s. 103.

360 SHAL (812/00) 18.1 §, 19 § ja 27 §.

361 HE 137/1999, s. 29–30.

362 SHAL 15.2 § ulottaa vaitiolovelvollisuuden ja hyväksikäyttökiellon myös yksityisesti ostopalveluna järjestettyyn sosiaalihuoltoon. Ks. HE 137/1999, s. 30.

nös koskee sosiaalitoimen hallussa olevia tietoja ja tietojen luovuttaminen voi siis tapahtua asiakkaan suostumuksesta riippumatta, SHAL 18.1 § oikeuttaa myös poikkeamaan SHAL 15.1 §:ssä säädetystä vaitiolovelvollisuudesta, josta taas seuraa OK 17 luvun 23 §:n 1 momentissa säädetyn todistamiskiellon syrjäytyminen. Sääntely koskee sellaisia asioita, jotka sosiaalihuollon viranomainen saisi itse panna vireille tai jossa sillä olisi velvoite antaa selvitys. Tähän ryhmään kuuluvat LHL 14.1 §:ssä tarkoitetulla tavalla lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat asiat.

Sosiaalihuollon viranomaisella puolestaan on oikeus hankkia salassa pidettäviä tietoja, joita SHAL 20 §:ssä luetellut viranomaiset ja muut tahot ovat velvollisia sille antamaan. Asiakaslain esitöissä onkin todettu, että huoltoselvityksiä tehtäessä salassapitovelvoitteet väistyvät ja että lainkohdassa luetellut tahot ovat velvollisia antamaan kaikki sosiaalihuollon viranomaisen tarvitsemat arkaluontoisetkin tiedot, joilla saattaa olla vaikutusta päätöstä harkittaessa. Tärkeää onkin, että tietojen antamiseen ovat velvoitettuja esimerkiksi terveydenhuollon ammattihenkilöt ja sosiaalipalveluiden tuottajat riippumatta siitä, ovatko palveluntuottajat yksityisiä vai julkisia.[363] Sosiaalihuollon asiakkaalla taas on JulkL 11 §:ssä säädetty oikeus saada tietoja huoltoselvityksestä.[364]

Sosiaalihuollon viranomaiset saavat tietoja muilta viranomaisilta vetoamalla SHAL 22.1 §:n virka-apusäännökseen. SHAL 22.2 §:n mukaan virka-avun antajan taas tulee salassapitosäännösten estämättä ilmaista sitä pyytäneelle sosiaalihuollon viranomaiselle tehtävän toteuttamisen edellyttämät tiedot. Säännös vastaa sisällöltään JulkL 26.3 §:ää. Kaiken kaikkiaan sosiaalihuollon asiakaslain ja julkisuuslain säännökset mahdollistavat lapsen edun toteuttamisen kannalta riittävän ja välttämättömän tiedonhankinnan eri tahoilta.

2.4 SOSIAALIHALLINNOLLINEN OHJAUS

Sosiaalihallitus antoi heti lapsenhuoltolain säätämisaikaan vuonna 1983 yleiskirjeessään sosiaalitoimelle selvitystyötä koskevan ohjeistuksen.[365] Yleiskirje kuului hallintoviranomaisten norminantoon. Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonala oli yksi suurimmista. Normit olivat hallinnollisia määräyksiä, joita vastaanottajan oli sitovina noudatettava. Kyseiset ohjeet, jotka ajankohdan mukaan ilmensivät keskushallinnosta käsin keskitettyä ohjausta, olivat viranomaisten päättämiä yleisiä sääntöjä. Ne eivät olleet luonteeltaan velvoittavia.[366]

---

363 HE 137/1999, s. 35–36.

364 Ks. KKO 2004:79. JulkL 11 §:n mukaan asianosaisilla oli oikeus saada tieto hänen asiansa käsittelyyn vaikuttavasta 24 §:n mukaan salassa pidettävästäkin asiakirjasta, kun asiakirja voi tai oli voinut vaikuttaa asian käsittelyyn ja ratkaisuun.

365 Sosiaalihallituksen yleiskirje 1983, s. 20–21 ja 33–39.

366 Niemivuo 1988, s. 14.

Väitöskirjassaan vuonna 1999 *Kirsti Kurki-Suonio* päätteli, että yleiskirje todennäköisesti muodostui tärkeimmäksi viranomaisohjeeksi.[367] Käytännössä tuo yleiskirjetyyppinen ohjaus suositusluontoisenakin lienee muodostunut sitovaksi ohjeeksi. Julkishallinnon murrosvaiheen muutoskokonaisuus 1980–luvun jälkipuoliskolta alkaen tarkoitti kuitenkin sitä, että valtion keskushallinnon ohjausta kevennettiin. Perkausoperaation tuloksena keskushallintoviranomaisten alemmanasteista norminantoa vähennettiin.[368] Sen jälkeen kun sosiaalihallitus oli lakkautettu, voimaan jäivät vain sellaiset yleiskirjeet, joiden voimassaolo ministeriön päätöksessä sille kuuluneiden tehtävien lakkaamisesta nimenomaan todettiin. Kyseinen yleiskirje ei kuulunut niihin.

Vaikka keskusjohtoisuuden vähentäminen ja kuntien itsehallinnon lisääminen olivatkin myönteisiä yhteiskuntatavoitteita, heijastuivat niiden vaikutukset huoltoselvitysten tekijöihin vielä pitkään niin, että he ohjaavan tiedon puuttuessa kokivat olevansa jossain määrin heitteillä. Tarkoitus nimittäin oli, että keskusjohtoisten yleis- ja ohjekirjeiden sijaan annetaan oppaita, suosituksia ja tiedotteita.[369] Sosiaalihallituksen yleiskirjeen lakattua olemasta voimassa ei sellaisia kuitenkaan annettu huoltoselvitysten tekemiseen. Sosiaalihallinnossa ei myöskään järjestetty valtakunnallista koulutusta. Epäiltävissä on, että sosiaalihallituksen yleiskirje edelleen 1990-luvulla käytännössä muodosti sosiaalityöntekijöiden runko-ohjeistuksen.

Koska sosiaalitoimelta puuttui riittävä ohjeistus, aktivoiduttiin asianajossa ja tuomioistuimissa havaitsemaan niitä puutteita, joita selvitykset ratkaisuaineistona sisälsivät. Keskustelua oikeus- ja hallintojärjestelmän perusteita koskevasta hallinnollisen normiannon tosiasiallisesta ohjauksesta huoltoriitojen ratkaisuissa ei sen sijaan käyty. Vasta vuonna 2000 käynnistyi sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta työ oppaan saamiseksi sosiaalitoimistojen ja perheneuvoloiden tarpeisiin erolapsen aseman järjestämisestä.[370]

Jo useaan kertaan mainittu opas Lapsen etu erotilanteissa ilmestyi *Sirpa Taskisen* kirjoittamana vuonna 2001. Opas perustuu Stakesin koolle kutsuman laajan asiantuntijaryhmän tekemään valmistelu- ja tiedonkeruutyöhön, jota seurasi

---

367 Kurki-Suonio 1999, s. 471.

368 Niemivuo 1991, s. 21. Samoin Sinko 2004, s. 19, joka huomauttaa, että sosiaalihallitus vielä 1970- ja 1980-luvuilla voimakkaastikin opasti kuntia ohjekirjeiden muodossa. Normiohjauksesta luovuttiin, kun sosiaali- ja terveyshallitus vuonna 1992 lakkautettiin ja kun valtion kuntiin kohdistamaa sääntelyä ja ohjausta muutenkin 1990-luvulla purettiin.

369 Niemivuo 1988, s. 75. Vastaavasti HE 174/1999, s. 24. Esitys koskee muun muassa ministeriöiden ja valtion muiden viranomaisten määräyskokoelmista annettua lakia (189/2000). Lain 3 §:n perustelujen mukaan viranomaisten määräyksiä ja ohjeita koskevista toimenpiteistä annetun lain eli normilain (573/1989) eräänä tavoitteena oli ollut luopua ohjeista ja korvata ne suosituksilla, oppailla ja tiedotteilla. Ks. myös Tuori 2004, s. 131–132.

370 Laissa ja asetuksessa sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksesta (1073 ja 1120/1992) eräiksi tehtäväalueiksi on säädetty sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnan ja kehityksen seuraaminen ja arviointi sekä alan kotimaisen ja kansainvälisen tiedon ja osaamisen tuottaminen, hankkiminen ja käyttäjille välittäminen.

lausuntokierros. Tähän työhön osallistui myös lausunnonantajana oikeusministeriön perheoikeusseminaareihin osallistuneita käräjätuomareita. Opas laadittiin kuitenkin sosiaalihallinnon piirissä, eivätkä asianajajien tai tuomarikunnan edustajat osallistuneet varsinaiseen valmistelutyöhön.[371] Oppaan esipuheessa on korostettu, että ainoastaan laissa voidaan antaa sitovia määräyksiä ja että oppaan esimerkit antavat vain suuntaa työkäytäntöjen kehittelyssä.[372] Valtiollisen ohjausperustan puuttumisesta huolimatta on ennakoitavissa, että opas, jolla ei oikeuslähteenä ole painoarvoa, saattaa silti saada hyvinkin tärkeän tosiasiallisen merkityksen selvitystyössä ja sitä kautta tuomioistuinten ratkaisutoiminnassa.[373]

Oppaassa käsitellään sosiaalilautakunnan neljää erilaista tehtävää huoltoasioiden käsittelijänä: 1) perheasioiden sovittelu, 2) sopimusneuvottelut huoltosopimusten vahvistamiseksi, 3) huoltoselvitysten valmistelu ja 4) täytäntöönpanosovittelu.[374] Merkittävä osa oppaan tekstistä keskittyy sopimusten vahvistamismenettelyyn, mikä onkin luonnollista, kun noin 95 prosenttia vanhemmista päätyy sopimukseen riidan sijasta. Oppaan monitahoinen sisältö edellyttää lukijalta tarkkuutta haettaessa huoltoriitojen selvitystyötä koskevaa tietoa. Vaikka huollon sopimuspohjainen ratkaiseminen edellyttää samaa perustietoa ja ammatillista osaamista kuin riitautuneiden huoltokysymysten käsittely, vaadittaisiin mielestäni huoltoriitojen selvitystyötä varten eriytettyä tietoa, jota opas ei varsinaisesti sisällä. Opasta ei ollut olemassa ajankohtana, jolloin tämän tutkimuksen kohteena olevat selvitykset laadittiin. Tässä tutkimuksessa esitän joitakin havaintoja selvitystyöskentelystä sekä oppaan vaikutuksista selvitysten sisältöön ja ratkaisuihin uudemman hovioikeusaineiston perusteella.[375]

---

371 Taskinen 2001, s. 3–5 oppaan valmistelusta.

372 Taskinen 2001, s. 3–5. Kun valtion hallintoviranomaisten ohjeiden antamista koskevaa valtaa on lailla rajoitettu, oppaalla lienee tarkoitettu korvata sitä tarvetta, joka aiheutui , kun valtion hallintoviranomaisten ohjeiden antoa rajoitettiin (kirj.huom.).

373 Vrt. Tuori 2004, s. 136, joka toteaa, että sosiaali- ja terveysministeriön soveltamisohjeilla ja oppailla saattaa olla hyvinkin tärkeä tosiasiallinen asema kunnallisessa päätöksenteossa, kuten tutkimuksin on osoitettu toimeentulotuen myöntämisestä.

374 Taskinen 2001, s. 45–46.

375 Esim. Helsingin sosiaaliviraston perheasiaintoimistossa on ollut käytössä Ohjeistus selvitysprosessista 2002. Selvityksen sisältöön kuuluu sen mukaan 1) selvityksen alkutiedot, 2) selvityksen valmistelu, 3) äidin olosuhteet, 4) isän olosuhteet, 5) lapsen olosuhteet/lapsen tapaaminen, 6) vanhempien näkemys huollosta, asumisesta, tapaamisesta, 7) vanhempien yhteisneuvottelu, 8) perustelut (yhteenveto, johtopäätökset) ja 9) ratkaisuehdotus (ratkaisuvaihtoehdot). Selvitysprosessista lähetetään vanhemmille kutsukirje, jonka tekstissä selostetaan selvitystyön tarkoitus ja pääpiirteittäinen kulku.

2.5 SELVITYS- JA LAUSUNTOTYÖNTEKIJÖITÄ KOSKEVAT EETTISET OHJEET

Sosiaalityöntekijöille ei ole laadittu yksityiskohtaisia ohjeita huoltoselvityksen laatimisesta, vaan heidän toimintatapojaan ohjataan jo selostetuilla hallintolain ja sosiaalihallinnon lakien määräyksillä sekä tuomioistuimen selvityspyynnöillä.[376] Koska huoltoriidoissa tuomioistuimille esitetään runsaasti myös psykologien ja lääkäreiden lausuntoja, käsittelen tässä lyhyesti kunkin ammattikunnan ohjeistusta selvitys- ja lausuntotyötä koskevista eettisistä ohjeista.

Psykososiaaliset ammattiryhmät ovat hyväksyneet itseään sitoviksi alakohtaiset eettiset koodit, jotka soveltuvat niiden laatimiin dokumentteihin.[377] Kukin ammattiryhmä on määritellyt manifestinsa omista tavoitteistaan käsin. Ammattieettisten kodifikaatioitten yleistehtävänä on viestittää ammattihenkilöstölle sen itselleen asettamat tehtävät, arvot ja asenteet. Eettiset periaatteet eivät ole selkeästi toisiinsa vertautuvia eivätkä koske yhteneviä teemoja. Vaikka ammattikuntien eettiset normit eivät olekaan oikeudellisen ratkaisutoiminnan normeja, ne ovat vuorovaikutuksessa lain kanssa.[378]

Sosiaalityöntekijöitä ohjataan sosiaalialan ammatillisen työn eettisillä periaatteilla, lääkärikuntaa lääkärin eettisillä ohjeilla ja psykologeja Pohjoismaiden psykologien ammattieettisillä säännöillä. Osa sosiaalialan ammatillisen työn eettisistä periaatteista ilmentää samoja tavoitteita ja normeja kuin sosiaalihallinnon lainsäädäntö, osa taas heijastaa humanismin yleisiä arvoja.[379] Terveydenhuollon tutkimus- ja hoitotyöstä annettavien lausuntojen laatimisesta sen sijaan on annettu yksityiskohtaisia ohjeistuksia. Psykologien ammattieettiset säännöt ilmentävät pitkälti samankaltaisia periaatteita kuin sosiaalialan ammattieettiset periaatteet. Ne heijastavat ammattikunnan työtä mukaillen luottamuksellisuutta ja salassapitovelvollisuutta sekä asiakkaan suostumusta ja valinnanvapautta.[380]

Kyseisten ammattikuntien joukossa lääkärin eettiset ohjeet ovat vanhimmat. Lääkäreiden ammattietiikalla on myös pisimmät perinteet. Ihmiselämän suo-

---

376 Sosiaalialalla on ammattietiikan noudattamista valvova toimielin.

377 Ks. Suomen Lääkäriliiton ohje 2003. Kohdan 5 mukaan ”lausunnoissaan ja asiantuntijatehtäviä suorittaessaan lääkärin tulee noudattaa eettisiä, kollegiaalisuus- ja muita asiaan liittyviä ohjeita. Ks. myös Psykologit ja oikeus 2002, Suomen Psykologiliiton ohjeet psykologinlausunnon laadinnasta ja käytöstä. Johdannon mukaan ”lausuntotyön perusta on ammattieettisissä periaatteissa ja hyvän tutkimuksen periaatteissa”.

378 Pahlman 2003, s. 15.

379 Sosiaalialan ammatillisen työn eettisen periaatteet 1998 sisältävät kahdeksan pääkohtaa, jotka pohjautuvat IFSW:n (International Federation of Social Workers) asiakirjaan The Ethics of Social Work: Principles and Standards.

380 Suomen Psykologiliitto on vahvistanut ammattieettiset säännöt vuonna 1999. Säännöt vastaavat Pohjoismaisia psykologien ammattieettisiä sääntöjä, jotka on mukautettu EFPPA:n (The European Federation of Professional Psychologists' Associations) Meta Code of Ethics -ohjeistoon. Ks. Psykologit ja oikeus 2002, s. 3–7.

jaaminen, kärsimyksen lievittäminen sekä terveyden edistäminen ja sen saavuttaminen kuuluvat lääkärin velvollisuuksiin. Ohjeet sisältävät periaatteita potilaiden tasa-arvoisuudesta, itsemääräämisestä, suostumuksesta, luottamuksellisuudesta ja salassapidosta.[381] Suomen on vahvistanut ohjeet psykologinlausunnon laadinnasta ja käytöstä, kun taas lääkäriliitto on antanut ohjeet asiantuntijana ja lausunnonantajana toimivalle lääkärille.[382] Ohjeet ilmaisevat ammattikuntien käsitykset hyvästä asiantuntijakäytännöstä ja lausuntojen laatimistavasta. Samalla niistä voi saada tietoa, mitä on pidettävä huoltoriidoissa annettavien lausuntojen asianmukaisena laatimisena.

Psykologiliitossa toimii ammattieettinen lautakunta. Terveydenhuollon ammatinharjoittajien toimintaa puolestaan valvoo Terveydenhuollon oikeusturvakeskuksen (TEO) valvontalautakunta.[383] Kyseiset lautakunnat julkistavat kannanottoja ammattikuntansa ammatillisista puutteista ja epäasianmukaisista menettelytavoista. Kannanottoja on julkistettu myös huoltoriidoissa annetuista lausunnoista. Vaikka ammattieettinen valvonta onkin tarkoitettu ammattikunnan sisäiseksi, se antaa lakimiehillekin tietoa huoltoriitojen tiedonhankinnalle kyseisissä ammattikunnissa asetetuista vaatimuksista. Myös sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestöllä eli Talentialla on ammattieettinen lautakunta, jonka tehtävänä on muun muassa antaa lausuntoja yksittäisen ammattihenkilön toiminnan eettisyydestä ja, milloin eettisiä periaatteita on rikottu, sen tehtävänä on ryhtyä tarvittaviin toimenpiteisiin. Tällaisia kannanottoja huoltoriitojen selvitystyön tekemisestä ei ole tietokannoista löytynyt.

TEO sen sijaan kiinnitti ratkaisussaan vuonna 2001 erikoislääkärin huomiota lapsen kummankin vanhemman kuulemiseen lapsen huoltajuutta koskevan lausunnon laatimisessa. Ratkaisulyhennelmässä todettiin seuraavaa:

> ”Psykiatrian erikoislääkäri oli antanut äidin pyynnöstä lapsen huoltoa koskevan lausunnon oikeudenkäyntiä varten. Lausunto perustui äidiltä saatuihin asiakirjoihin ja psykiatrisiin tapaamisiin, joihin osallistuivat äiti, lapsi ja äidin avomies. Lapsen isää psykiatrian erikoislääkäri ei tavannut. TEO totesi päätöksessään, että lääkärin on yleensä annettava häneltä pyydetyt lääkärintodistukset ja lausunnot. Lisäksi TEO totesi, että laatiessaan lausunnon oikeusviranomaisia varten lääkärin tulisi pitää mielessään myös vastapuolen

---

381 Lääkärin eettiset ohjeet 1988 on hyväksytty Suomen Lääkäriliiton valtuuskunnassa 6.5.1988.

382 Suomen Lääkäriliiton ohje 2003 velvoittaa objektiivisuuteen ja Suomen lääkäriliiton ohjeisto 1977 lääkärintodistusten kirjoittamisesta hyvien hallintoperiaatteiden noudattamiseen. Psykologiliiton ohjeet psykologinlausunnon laadinnasta ja käytöstä ohjeistavat antamaan tuomioistuimelle kaikki asian ratkaisemisen kannalta tarpeelliset tiedot ja kuvaamaan ilmiöitä selkeästi ja lyhyin ammattikäsittein. Ks. Psykologit ja oikeus 2002, s. 20–26.

383 Terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain 15 §:ssä säädetään ammattieettisistä velvollisuuksista ja 24 §:ssä ammattihenkilöiden valvonnasta. Terveydenhuollon oikeusturvakeskuksesta annetussa lain (1074/1992) 2 §:ssä ja asetuksen (1121/1992) 9 §:ssä säädetään terveydenhuollon ammattihenkilöiden valvontalautakunnasta.

oikeusturva. Lapsen huoltajuutta koskevissa kiistoissa lääkärin ei tulisi kirjoittaa lausuntoa kuulematta molempia osapuolia, jos kuuleminen vain on mahdollista.

Koska psykiatrian erikoislääkärin lausunto oli annettu huoltoriita-asiassa tuomioistuinta varten, terveydenhuollon oikeusturvakeskus kiinnitti psykiatrian erikoislääkärin huomiota siihen, että hänen olisi tullut kuulla asiassa myös lapsen isää." [384]

Myös Suomen Psykologiliiton ammattieettinen lautakunta on ottanut kantaa psykologin huoltoriidassa antaman lausunnon sisältöön. Kysymys oli siitä, oliko psykologi tutkinut ja antanut lausunnon alaikäisestä lapsesta oikeudenkäyntiä varten lapsen huoltajan suostumuksetta ja huoltajaa tapaamatta ottanut kantaa huoltajan toiselle osapuolelle hakemaan lähestymiskieltoon ja huoltajuuskiistaan kokonaisuudessaan. Lausunnossaan liiton ammattieettinen lautakunta totesi muun muassa:

"Työskennellessään lapsen ja hänen isänsä kanssa selvityspyynnön kohteena ollut psykologi oli ensisijaisesti pyrkinyt vastaamaan havaitsemaansa lapsen avun tarpeeseen. Psykologin toiminnassa oli kuitenkin piirteitä, jotka eivät täytä hyvän ammattikäytännön vaatimuksia. Tällaisia piirteitä olivat huoltajan suostumuksen sivuuttaminen, tutkimusasetelman suppeus kannan ottamiseksi huoltajuus- ja tapaamisoikeuskiistaan, psykologin lausunnon sisältämät epätarkkuudet ja virheellisyydet ja tutkimusaineistoa vastaamattomat kannanotot ja suositukset. Jos asiakas on alaikäinen, psykologin tulee hankkia toimenpiteilleen huoltajan suostumus ottaen asianmukaisesti huomioon alaikäisen itsemääräämisoikeus. Asiantunteva lausunto huoltajuuskiistassa olisi edellyttänyt tutkimusasetelmaa, jossa myös lapsen virallisen huoltajan näkökulma olisi huomioitu."[385]

2.6 TIEDONHANKINNAN TEOREETTISET VIITEKEHYKSET

2.6.1 Yleistä

Lapsen edun avoin normi itsessään ei määritä sosiaalitoimen selvitystyössä vallitsevia teoreettisia lähtökohtia. Normi antaa huoltoselvityksen tekijälle niin väljän osoitteen, että normitavoitetta voidaan selvityksen valmistelussa lähestyä monin teoreettisin tavoin. Suomalaisen sosiaalityön ammattikirjallisuudessa tai sosiaalihallinnollisissa ohjeissa ei ole esitetty tietoa sosiaalitoimen huoltoselvitysten valmistelussa käytettävistä teoreettisista viitekehyksistä.[386] So-

---

384 TEO 26.7.2001, dnro 1169/49/500/00.

385 Psykologit ja oikeus 2002, s. 12.

386 Rantalaiho 1993, s. 104–119 pohtii artikkelissaan lapsen etua sosiaalityöntekijän kannalta

siaalihallituksen vuonna 1983 laatimat ohjeet selvityksen tekemisestä eivät sisältäneet ohjausta teoreettisesta lähestymistavasta, mutta saivat kylläkin osakseen arvostelua. Myöskään sosiaalitoimelle suunnatussa, vuonna 2001 ilmestyneessä oppaassa, joka sisältää ohjeistusta selvityksen tekemisestä, ei käsitellä selvitystyön teoriaperustaa.[387]

Eräässä perheneuvolajulkaisussa vuonna 1995 sen sijaan todettiin huoltoriitalausuntojen olevan tyypiltään teoria-, testi- ja ongelmakeskeisiä tai vanhempien persoonallisuutta kuvaavia.[388] Tämäkään tieto ei selvitä, mitä teoriakeskeisillä lausunnoilla tarkoitetaan ja millaisiin teorioihin ne perustuvat. Perhehän elää yhteiskunnallisessa todellisuudessa tietyin sosiaalisin ja taloudellisin edellytyksin. Avioeroja tapahtuu muissakin kuin häiriintyneissä perheissä ja perhettä voidaan tarkastella muutoinkin kuin kiinnittämällä huomio perheen sisäisiin suhteisiin ja perhe-elämään. Myös perheen ulkoiset edellytykset vaikuttavat perhesuhteisiin.

Lakimiehet eivät selvityksiä ja lausuntoja lukemalla tiedä selvitysten laatimista ohjaavaa ajattelua. Koska selvitykset ja lausunnot muodostuvat oikeuskäytännössä vankaksi todisteluaineistoksi, olisi tärkeää tietää, millaisia yhteiskunnan arvoja ja normeja sovelletut viitekehykset ilmentävät.[389] Myöskään suomalaisessa lapsioikeudessa ei ole käsitelty selvitystyön teoreettista tietopohjaa. *Kirsti Kurki-Suonion* yhteishuoltoa koskevasta väitöskirjasta tosin löytyy viittaus perhesysteemiseen teoriaan. Isäkeskustelua kommentoidessaan hän nimittäin toteaa perheneuvoja Martti Eskon soveltavan systeemiteoreettista perheanalyysiä, kehityspsykologisia teorioita ja omaa pitkäaikaista kokemustaan.[390]

Kurki-Suonion lähdeviittauksesta käy sosiaalitoimen huoltoselvityksiä ajatellen esille kolme asiaa. Ensinnäkin tietoa eroauttamisen teoriapohjasta on löydettävissä perheasioiden sovittelusta, toiseksi tuossa työssä sovelletaan psykologisia teoriakäsityksiä ja kolmanneksi käytännön työkokemus muodostaa merkittävän osan eroauttamisen työotteesta. Tietoa on myös löydettävissä perheneuvoloiden asiantuntijatyöstä, jota Kurki-Suonio havaitsi käytetyn vaikeiden huoltoriitojen selvittämisessä.[391] Jos nämä lähtökohdat yhdistetään huoltoriidoissa lap-

---

mainitsematta erikseen huoltoriitojen selvitystyön teoriapohjaa. Antikainen Maarit 1997, s. 61–67 käsittelee opinnäytetyössään lapsen etua lastensuojelussa. Hän näyttää sijoittavan huoltoriitojen selvitystyössä käytettävän tietoperustan osaksi lastensuojelutyön yleisiä teoreettisia viitekehyksiä (kirj. huom.).

387 Taskinen 2001.

388 Kulmala 1995 b, s. 62–63.

389 Niiranen 1988, s. 104–105 ja Kaivosoja 2000, s. 2 ja 12 viittaavat arvomoninaisuuteen perheneuvolatyössä ja huoltoriitojen selvitystyössä.

390 Kurki-Suonio 1999, s. 442.

391 Kurki-Suonio 1999, s. 555 toteaa, että psykotieteiden vaikutus yhteishuoltoon tuli esiin vaikeissa hovioikeustapauksissa, joissa toisinaan oli käytetty perheneuvoloiden asiantuntemusta.

sen etu -käsitteen psykologiseen luonteeseen, on selvää, että huoltoriitoja käsittelevillä on tarve ymmärtää teoreettista tietoa, kliinistä tietoa sekä maallikkoarviointia, joita jo aikaisemmin siteeratut psykologit *Elisabeth Backe-Hansen* ja *Haldor Øvreeide* ovat pitäneet psykologisen asiantuntijatyön perustana.[392]

2.6.2 Sosiaalityön teoreettisista viitekehyksistä

Vaikka suomalaista tutkimusta huoltoselvitysten valmistelussa käytettävistä teorioista ei olekaan tehty, viitekehyksiä voi silti olla olemassa.[393] Oletuksena on pikemminkin pidettävä sitä, että käytännön selvitystyössä joka tapauksessa sovelletaan joitakin viitekehyksiä, vaikka niitä ei selvitystyössä edes tunnistettaisi eivätkä ne olisi selvityksistä luettavissa.

Sosiaalityön ideologisia virtauksia ja teoreettista tietopohjaa on sen sijaan kuvattu sosiaalityön ja lastensuojelun tutkimuksissa. Koska käytännössä tiedetään, että useimmilla paikkakunnilla huoltoselvityksistä huolehtii organisatorisesti hajautetun työskentelymallin mukaan sama työntekijäjoukko kuin lastensuojelustakin, voinee myös lastensuojelun teoreettisista ajattelutavoista etsiä johtolankaa huoltoselvityksen tekemistä ohjaaville näkemyksille.[394] Koska lisäksi pidän *Kirsti Kurki-Suonion* tavoin lähtökohtana sitä, että oikeudellisen lapsen edun määrittely on kehittynyt kansainvälisen psykologian piirissä, etsin viitekehyksiä yhtäältä sosiaalityön ja lastensuojelun yleisestä teoriaperustasta ja toisaalta psykologisesta teoriapohjasta.

Sosiaalityön teoreettiset juuret ovat peräisin psykologiasta, sosiologiasta ja filosofiasta. Tämän toteavat norjalaiset sosiaalityön korkeakouluopettajat *Siv Oltedal ja Gunn Strand Hutchinson* sosiaalityön malleja koskevassa teoksessaan. Tieto siirtyy sosiaalityöhön kunnioittamalla tieteenalan omaa perinnettä, etiikkaa, metodeja ja työn sisäisiä rakenteita.[395] Englantilainen soveltavan yhteiskuntatieteen professori *Malcolm Payne* puolestaan katsoo modernin sosiaalityön tietoteoriaa koskevassa teoksessaan, että sosiaalityö ja sen teoriapohjat muuttuvat vastauksena yhteiskunnan sille asettamiin vaatimuksiin ja muutoksiin. Sosiaalityön tavoitteina pidetään tehokkuutta, laillisuutta ja yhdenmukaisuutta.[396]

---

392 Backe-Hansen – Øvreeide 1999, s. 54–57 ja 212.

393 Bang – Hougaard 1997, s. 33–36. Havainnoinnista alkaen psykologista asiantuntijatyötä ohjaavat teoreettiset viitekehykset.

394 Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 2. Lastensuojelun avohuollon asiakkuus on 1990-luvulla ollut yhä enemmän (perus-) sosiaalityön varassa.

395 Oltedal – Hutchinson 1996, s. 27. Kirjaesittelyn mukaan kirjoittajat opettavat sosiaalityötä Bodøn korkeakoulussa ja heillä on kokemusta sekä sosiaalityön kenttätyöstä että tutkimus- ja kehittämistyöstä.

396 Payne 1997, s. 286.

Sosiaalityön perusteita koskevassa kirjoituksessaan sosiaalityön professori *Kyösti Raunio* toteaa sosiaalityön työmenetelmien perustuvan sekä tutkimuksesta että käytännön arvioinnista saatuun systemaattiseen tietoon. Kansainvälisen sosiaalityön määritelmän mukaan sosiaalityön ammatissa käytetään ihmisen kehitystä, käyttäytymistä ja sosiaalisia järjestelmiä koskevia teorioita analysoitaessa kompleksisia tilanteita ja pyritään muutoksiin yksilöiden, organisaatioiden, yhteiskunnan ja kulttuurin tasolla.[397] Raunion mukaan sosiaalityön historia osoittaa erilaisia toiminnallisia suuntauksia, joista 1950-luvulla vallinnut psykoanalyyttinen suuntaus on väistynyt yhteiskuntatieteellisen, psykologisen ja sosiaalipedagogisen virtauksen tieltä. Sosiaalityön toimintatapoja kuvataan esimerkiksi juridisiksi, juridis-hallinnollisiksi, terapeuttisiksi ja psykososiaalisiksi, mutta niitä voidaan nimittää myös palvelujärjestelmäkeskeisiksi, terapeuttisiksi ja yhteiskuntaa muuttaviksi.[398]

Lapsen etua sosiaalityössä tutkinut *Maarit Antikainen* on opinnäytetutkielmassaan ottanut kantaa sosiaalityön tietoperustaan huoltoselvityksissä. Hän on epäillyt, voiko tietoperusta pohjautua muuhun kuin hallinnolliseen ja byrokraattiseen asiantuntemukseen, johon sisältyy paljon juridista vastuuta.[399] Huolta sosiaalialalla käytössä olevista työmenetelmistä ja niiden vaikuttavuudesta kansalaisten elämässä on kannettu myös valtakunnallisessa sosiaalityön neuvottelukunnassa, joka on todennut, ettei niistä myöskään ole riittävästi tutkimustietoa.[400] Näin ollen sosiaalityöntekijöiden työn teoriapohjan puutteellisuutta on kritisoitu. Työn on katsottu perustuvan arkijärjen käyttöön ja käytännön tietoon. Koska sosiaalityöntekijät *Mari Antikaisen* haastattelututkimuksen mukaan noudattavat huolto- ja sopimusneuvotteluissa joko sopimusteknistä tai perheneuvolatyön menettelytapoja painottavaa lähestymistapaa, antaa tieto lisävalaistusta myös selvitystyön menetelmistä.

Pääteltävissä on, että sosiaalityön teorioita sovelletaan vaihtuvin menetelmin. Voidaan jopa väittää, että ”menetelmä on teoria”. Väite saakin tukea Mari Antikaiselta, joka sai selville, että sosiaalityöntekijät tekivät sopimusneuvottelutyötä ”parhaan henkilökohtaisen teoreettisen osaamisen, käytännön kokemuksen ja intuitiivisen tiedonmuodostuksen varassa” ilman yhtenäistä ammatillista käytäntöä.[401] Sosiaalityön teoriaperusta on sidoksissa yhteiskunnallisiin oloihin, arvoihin ja tavoitteisiin sekä työntekijöiden käytännölliseen tietoon ja käsitykseen niistä. Jos sen sijaan tarkastellaan sosiaalityön menetelmävaihtoeh-

---

397 Heino 1997, s. 366–368 ja Raunio 2002, s. 48.

398 Raunio 2002, s. 56–62.

399 Antikainen Maarit 1997, s. 62–64, joka esittelee jaon juridis-hallinnolliseen, terapeuttiseen ja psykososiaaliseen tietoon. Vrt. Luoto 2003, s. 26 kertoo, että lastenvalvojat voivat ymmärtää huolto- ja tapaamissopimuksien vahvistamiseen tähtäävän työn joko psykososiaalisena työnä tai lain soveltamisena.

400 Sosiaalityön neuvottelukunnan työryhmämuistio 2003, s. 221.

401 Antikainen Mari 2004, s. 79.

toja, niiksi todetaan ainakin tilannearvio, kriisityö, ratkaisu- ja tehtäväkeskeinen työ, psykososiaalinen työ, perhetyö ja yksilötyö.[402]

Viimeisimpiä sosiaalityöhön tulleita menetelmiä ovat lapsikeskeinen työ[403], traumatyö[404] ja enpowerement-työ ja kuntouttava sosiaalityö.[405] Näistä kaksi viimeksi mainittua sijoittuu yksilökohtaiseen tiedostavaan sosiaalityöhön. Yksi sosiaalityön toimintatavoista on psykososiaalinen työ, jossa pyritään muuttamaan ongelmissa olevien ihmisten toiminta- ja ajattelutapoja. Useimmiten psykososiaalisesta työstä puhutaan lastensuojelussa, päihdehuollossa ja mielenterveystyössä. Työkohteiksi nähdään modernin elämän patologiat. Silloin ajatellaan yleisten sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisen ja sosiaaliturvan ohella tarvittavan terapeuttisia ja pedagogisia menettelytapoja.

Sosiaalityön terapeuttisella työllä ei kuitenkaan tarkoiteta sielunelämän tiedostamattomiin kerroksiin ulottuvien traumaattisten kokemusten työstämistä, vaan toiminta- ja vuorovaikutuskyvyn rakentamista. Tavoitteena on edistää asiakkaiden persoonallista kasvua muun muassa niin, että he saisivat enemmän valtaa omiin tunteisiinsa. Pyrkimyksenä on myös auttaa asiakkaita saavuttamaan sisäinen elämänhallinta, niin että he saisivat uutta näkemystä ongelmiensa luonteeseen ja voisivat joko sopeutua tilanteeseen tai muuttaa sitä. Varsinaista terapiaa enemmän psykososiaalinen työ rakentuu tarpeeseen selvittää ongelmia vuorovaikutuksellisessa keskustelussa.[406]

Teoreettisena virtauksena on lisäksi voittanut alaa psykologinen kiintymyssuhdeteoria. Sen mukaan varhaisen inhimillisen vuorovaikutuksen toteutumista pidetään lapsen persoonallisuuden kehityksen peruspilarina.[407] Teoria on saanut jalansijaa etenkin lastensuojelussa,[408] mutta toisaalta sen käytettävyyttä erolas-

---

402 Makkonen 1991, s. 59–60 mainitsee kriisityön yhdeksi avioeroauttamisen työmuodoksi. Ks. myös Taskinen 1993 esipuhe (s. 3) ja Kurki-Suonio 1999, s. 296–299. Lastensuojelutyössä ratkaisu- ja lyhytterapeuttisesta työstä Sinko 2001, s. 130 ja psykososiaalisesta työstä Heino 1997, s. 369. Ratkaisukeskeisestä perheasioiden sovittelusta Valkama – Kauppila 1993, s. 77–89. Kriisityöstä yleisesti Payne 1997, s. 112–113.

403 Lipiäinen et al. 1997, s. 15–17 sekä Laitinen 1997, s. 11.

404 Oltedal – Hutchinson 1996, s. 47–48 esittelevät traumatyön kriisityön yhteydessä sosiaalityön muotona. Vrt. Oranen 2001a, s. 21–32 esittelee traumanäkökulmaa turvakotien perheväkivaltatyössä.

405 Oltedal – Hutchinson 1996, s. 177–178 määrittelevät empowerement-käsitteen alaspainettujen ryhmien mobilisoinniksi vallan käyttämiseen. Sosiaalityön korkeakouluopetuksessa käsitteestä käytetään esimerkiksi termiä valtaistaminen.

406 Raunio 2002, s. 65–67.

407 Broberg 2005, s. 116–118 selittää kiintymyssuhdeteorian perustuvan ensisijaisesti biologiaan ja systeemiteoriaan ja huomauttaa, että teoria sai vasta 1990-luvulla yleisen hyväksynnän psykopatologialle ja psykoterapialle merkittävänä teoriana. Ks. myös Mahkonen 2001, s. 996, joka jäsentää lapsen edun kriteereiksi kolme asiaa, joista yksi on lapsen kiinnittyminen. Kaksi muuta ovat lapsen kognitiivisen ja emotionaalisen puolen muotoutuminen ja lapsen syy-seurausuhteiden taju.

408 Pulkkinen 1994, s. 28–31 esittelee kiintymyssuhdeteorian kasvatustieteessä sekä Pösö 2003, s. 154 ja Kalland 2004, s. 119–138 lastensuojelussa. Ks. lisäksi Sinkkonen – Kalland 2001,

ten kiinnittymisen arvioinnissa on arvosteltu liiallisesta äitisidonnaisuuden korostamisesta.[409] Useimmilla nimetyistä menetelmistä on vastineensa psykologian tai psykiatrian piirissä käytetyissä tutkimus- ja hoitomenetelmissä. Menetelmänä voidaan nähdä sekin, että lapsen etu -normin edellyttämän tilanteen arvioinnissa ja tulkinnassa käytetään kohtuullisesti arkiajattelua, tervettä järkeä, elämänkokemusta ja niiden mukanaan tuomaa viisautta.[410]

Huoltoselvitysten teoriaperustaa valottaa myös sosiaalityön teorian jakautuminen formaaliseen ja informaaliseen teoriaan. Raunion mukaan formaalinen teoria on julkisesti lausuttua, muistiinkirjoitettua ja ammattikunnassa keskusteltua. Sen sijaan informaalinen teoria on työntekijöiden yksilöllisesti omaksumaa ja käyttämää tietoa. Se tarkoittaa työntekijöiden yksittäisistä tapauksista käytännössä yleistämällä hankkimaa tietoa, jota ei ole systematisoitu, mutta joka vaikuttaa toiminnassa. Epämuodolliseen teoriaan voi siten sisältyä myös arvoja ja yleisempiä näkemyksiä ihmisestä ja yhteiskunnasta. Kysymys on hiljaisesta tiedosta. Sosiaalityössä kokemustiedon merkitys ammatillisten ongelmien ratkaisemisessa tunnustetaan ja jyrkkää eroa tieteelliseen ja kokemukselliseen tietoon pyritään välttämään.[411]

Äsken mainittujen norjalaiskirjoittajien mukaan sosiaalityöntekijöiden työtä ohjaa holistisen ajattelutavan edellyttämä tarve luoda kokonaisnäkemys perheen elämäntilanteesta.[412] Holistisia näkemyksiä esittivät myös suomalaiset sosiaalityöntekijät sopimuksen vahvistamisneuvottelujen lähtökohtana.[413] Kuten edellä oleva lyhyt esittely jo antaa aiheen päätellä, perheitä koskeva arviointityö on tiiviissä vuorovaikutuksessa perheitä ja lapsia koskevan sosiaalityön teoreettiseen tietoperustaan. Koska se taas kiinnittyy muun muassa psykologiseen teoriaperustaan, oletan psykologisten viitekehysten tavalla tai toisella näkyvän huoltoriitojen selvitystyössä.

Lisäksi on syytä uskoa, että selvityksiä tekevät sosiaalityöntekijät erilaisissa yksiköissä työskennellessään omaksuvat lähiammattikuntien hyväksymiä teoreettisia lähestymistapoja. Sitä paitsi erilaiset näkemykset ja niiden kompleksisuus ilmentävät Malcolm Paynen mukaan samaa vaikeaselkoisuutta kuin elämä

---

s. 8–9. Kiintymyssuhdeteorialla voi olla merkitystä huostaanottoasioita ratkaistaessa, haastattelutieto hallintotuomari Marjatta Mäenpää 12.2.2003.

409 Antikainen Mari 2004, s. 41 arvostelee teoriaa.

410 Antikainen Maarit 1997, s. 61–62, jonka käsitys vastaa Raunion esittämää sosiaalityön tiedon kertymistä sekä tieteellisestä teoriasta että kokemuksellisesta tiedosta.

411 Raunio 2002, s. 50 ja 52. Ks. lähes samoin myös Yliruka 2000, s. 77–78 ja Antikainen Mari 2004, s. 74–75 ja 86–87. Oikeustieteessä hiljaisesta tiedosta Huovila 2003, s. 411 sekä tunneälystä ja vuorovaikutuskyvyistä Pohjonen 2001, s. 67–68. Ks. lisäksi Heino – Pösö 2003, s. 593. Kirjoittajat toteavat, että suuri osa lastensuojelua koskevasta tiedosta on ns. hiljaista tietoa, jota lastensuojelussa toimivien on vaikea kuvata ulkopuolisille. Kyse on lastensuojelun ”sisältä tietämisestä”.

412 Oltedal – Hutchinson 1996, s. 25.

413 Antikainen Mari 2004, s. 110.

itse. Sosiaalityö käyttää erilaisia teorioita ja menetelmiä itselleen asettamiensa tavoitteiden edellyttämällä tavalla.[414] Esimerkkinä huoltoriitojen selvitystyössä voitaneen mainita perheen tarpeisiin vastaaminen palveluja tarjoamalla, psykologista ja sosiaalista itseymmärrystä lisäämällä tai yksilöllistä jaksamista tukemalla.

2.6.3 Perhesysteemiteoria

Ruotsalainen *Annika Rejmer* on esittänyt huoltoriitoja koskevassa oikeussosiologisessa väitöskirjassaan, että perhettä on viime vuosikymmenen aikana useimmin tarkasteltu tietoteoreettisesti perhesysteemisen teorian kautta.[415] Perheterapiassa ajatellaan systeemisesti, että yhden perheenjäsenen muuttunut käyttäytyminen aiheuttaa sen, että muidenkin perheenjäsenten on reagoitava muutokseen.[416] Psykopatologiassa perhesysteemiä kuvataan suljettuna informaatiojärjestelmänä, joka heijastaa kunkin perheenjäsenen siinä ilmentämiä oireita.[417] Tieteellisenä ajatusmallina teorian tarkoituksena on auttaa ymmärtämään ihmisten systeemiä ja käsittelemään siinä syntyviä ongelmia.[418] Teoria rakentuu systeemin omaan kykyyn olla vuorovaikutuksessa ja ratkaista konflikteja. Rejmerin mukaan perhesysteemiä voidaan arvioida oikeussalissakin, nimittäin hierarkisina suhteina, valtatekijöinä, pelisääntöinä ja rooleina, jotka kaikki kuvaavat perheen toimintoja ja antavat tietoa vanhempien kyvystä käsitellä omia ja lasten elinolosuhteita.[419]

Perhesysteemisen teorian piirissä on kehittynyt erilaisia koulukuntia. Tässä tutkimuksessa ei ole syytä esitellä sosiaalitieteen, psykologian ja psykiatrian käsitemäärittelyjä enempää kuin tuomioistuimessa käsiteltävien huoltoriitojen asiantuntevan tiedonhankinnan ja sen tuottaman tiedon ymmärtämiseksi on tarpeen. Perhesysteemistä teoriaperustaa on viime vuosina myös arvosteltu. Sen ei ole katsottu soveltuvan esimerkiksi parisuhdeväkivallan käsittelyyn. Sosiaalityön professori *Leo Nyqvist* toistaa väkivaltaista parisuhdetta koskevassa sosiaalityön alaan kuuluvassa väitöskirjassaan useiden psykiatrian ja perheterapian piirissä toimivien tutkijoiden käsityksen, jonka mukaan väkivalta muovaa perhesysteemiä eikä päinvastoin. Tämä näkemys torjuu ajatuksen perhekeskei-

414 Payne 1997, s. 289 ja 294–296.
415 Systeemiteorialla on vankka sija sosiologisena teoriana. Ks. Payne 1997, s. 137–141.
416 Vastaavasti Oltedal – Hutchinson 1996, s. Anis 1999, s. 9.
417 Ks. systeemisestä perhenäkemyksestä psykiatriassa Lasten- ja nuorisopsykiatria 2000, s. 67–68. Yksittäisen perheenjäsenen psykiatrinen häiriö voidaan ymmärtää perhesysteemin mielekkäänä yrityksenä ylläpitää perheen sisäistä tasapainoa. Vastaavasti Oltedal – Hutchinson 1996, s. 24.
418 Rejmer 2003, s. 43.
419 Bang – Hougaard 1997, s. 71–72.

sestä ja sukupuolineutraalista lähestymistavasta. Sen sijaan että parisuhdeväkivalta nähtäisiin vuorovaikutusongelmana tai kommunikaatiohäiriönä, se on alettu nähdä ensisijaisesti rikoksena, josta tekijä tulee vastuuttaa. Tämä ajattelutapa pitää systeemistä teoriaperustaa huonona mallina.[420]

Perhesysteemistä teoriaa on arvostellut sosiaalityön tutkija *Hannele Forsberg,* joka on kerännyt tietoa sosiaalityöntekijöiden perheongelmien kohtaamisessa harjoittamista asiantuntijakäytännöistä. Vaikka tutkimus ei erityisesti kohdentunut huoltoselvityksiin, sen tuloksista on saatavissa viitteitä sosiaalityön teoriamalleista. Tutkimuksessa paikantui sekä sosiaali- että terveydenhuollossa 1980-luvulta alkaen vallinnut perhekeskeinen työskentelytapa, jonka taustalta löytyi systeeminen perhekäsitys. Kirjoittaja on kohdistanut kritiikkiä teoriapohjan ohuuteen sikäli, että työmalli kapeuttaa sosiaalisia ongelmia ja yksinkertaa käsitystä perheestä ja toimii sitä paitsi sukupuolineutraalisti.[421] Forsberg on tutkinut myös sosiaalityöntekijöiden perhetulkintoja ja esittänyt niiden muuttuvan tilanteittain.[422] Tasavertaisuus ja subjektiivisten valinnanmahdollisuuksien korostaminen kuuluvat perhekeskeisyyteen siten, että sopimusten käyttämistä sosiaalitoimen ja perheenjäsenten kesken suositaan.[423]

Lastensuojelun juridisoitumista tutkinut sosiaalityön lehtori *Päivi Sinko* puolestaan on Forsbergin tavoin osoittanut, että sosiaalityössä on vaikuttanut jo 1970-luvulta saakka vahva perhekeskeinen ja nimenomaan systeemiteoreettinen perheterapiaan perustuva ajattelutapa. Perhettä tukeva, hoidollinen työmalli yhdessä systeemiteoreettisen viitekehyksen kanssa on ollut lastensuojeluun sisäänrakennettu ideologia. Samalla tämä mallitus on sulkenut pois lapsen nostamisen esille yksilönä.[424] Edellä esiteltyjen lähestymistapojen lisäksi 1990-luvun auttamistyön uusiin virtauksiin ovat sosiaalityössäkin kuuluneet lyhytterapeuttinen ja ratkaisukeskeinen ideologia.[425]

Huoltoriitoihin läheisesti liittyviä ongelmia käsitellään myös perheasioiden sovittelussa. Lasten huollon ja tapaamisoikeuden järjestäminen on itse asiassa

---

420 Nyqvist 2001, s. 20–21.

421 Forsberg et al. 1994, s. 172–179.

422 Forsberg 1994, s. 59–87 on esitellyt juridis-byrokraattisen. psykososiaalisen, perhekokemuksellisen ja käytännöllisen tulkintamallin. Vaikka mallit onkin esitelty sosiaalityöntekijöiden yleisesti perhetyössä käyttäminä tulkintamalleina, voidaan olettaa, että muitakin kuin juridis-byrokraattista tulkintamallia sovelletaan huoltoriidan selvitystyössä (kirj. huom.).

423 Sosiaalialan ammattijärjestö Talentian erityisasiantuntija Päivi Mäkinen esitti Helsingin Sanomissa 18.6.2005 julkaistussa mielipidekirjoituksessa huoltajuusriidoista, että ammatillisen sosiaalityön peruslähtökohtia ovat perhenäkökulma ja vanhempien tasa-arvoisuus huoltajina, lapsen etu ja ihmissuhteiden turvaaminen.

424 Sinko 2001, s. 130 esittää ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessaan kritiikkiä lastensuojelutyön perhekeskeisyyttä kohtaan. Ks. myös Sinko 2004, s. 61–63 ja 98–99.

425 Anis 1999, s. 5–6 ja 8. Ratkaisukeskeisen lyhytterapiamallin juuret ovat systeemisessä perheterapialiikkeessä. Siinä korostetaan onnistumisia, voimavaroja, normaalisuutta ja terveyttä. Asiakasta autetaan luomaan ongelmaan uusi viitekehys, herätetään uuteen toimintaan tai autetaan tulemaan toimeen ongelman kanssa.

pääasiallisin syy hakeutua perheasioiden sovitteluun.[426] Perheterapeutti *Päivi Mäntylä-Karppinen* on perhepsykologisessa lisensiaatintyössä esittänyt, että sovittelutyössä eroperhe kohdataan ensisijaisesti jäsentämällä perhesuhteita ja käsitteellistämällä perhesysteemiä. Avioero nähdään puolisoiden välisenä ja persoonallisena prosessina, jonka kuluessa ydinperheestä voi muodostua uusi kaksinapainen perhe. Vanhemmuuskäytännöt rakentuvat perheen uudelleenorganisoitumisen pohjalle sen mukaan, miten vanhemmuuden funktiot jatkuvat ja miten vanhempien välinen yhteistyö toteutuu.[427] Perheasioiden sovittelusta kirjoittavien *Ofra Ayalonin* ja *Adina Flasherin* mukaan kiintymyssuhdeteorian sijaan erolasten ja vanhempien suhdetta on arvioitava kaksinapaisen ydinperhemallin perusteella, jota myös siis Mäntylä-Karppinen on esitellyt.[428]

Paikallisissa perheneuvolakäytännöissä taas on sovellettu ainakin systeemistä, ratkaisukeskeistä ja narratiivista teoriaa. Ratkaisukeskeisyydellä tarkoitetaan perheasioiden sovittelussa konkreettisten ja toiminnallisten ratkaisujen etsimistä tulevaisuutta varten ja narratiivisuudella ongelman ulkoistamista ja konkretisointia kielellisten keinojen avulla.[429] Myös Pirkanmaan perheneuvolassa on raportoitu sovelletun systeemistä sovittelumallia, kun taas Tampereen kaupungin perheneuvolan perheasioiden sovittelussa lähinnä ratkaisukeskeistä sovittelumallia.[430]

Perheneuvolatyössä näyttää toisin sanoen olevan vallitsevana systeeminen käsitys perheestä, jolloin lasten hyvin- tai pahoinvoinnin ymmärretään olevan riippuvuussuhteessa vanhempiin. Eräässä perheneuvolatyöntekijöiden julkaisussa onkin esitetty, että perheneuvoloiden työssä etsitään sosiaalihuoltolain periaatteiden mukaisesti normaaliutta sekä yksilön ja perheen omia voimavaroja. Kirjoittajien mukaan kyse ei ole diagnosoinnista, vaan ongelmanmäärittelystä.[431]

---

426 Taskinen 1993, s. 7–9.

427 Mäntylä-Karppinen 1997, s. 3–6 esittelee tutkimuksessaan avioeroprosessin vaiheet: emotionaalinen, juridinen, ekonominen, huoltajuudellinen, yhteisöllinen ja psyykkinen erovaihe. Ks. vastaavasti Maccoby – Mnookin 1992, s. 20–25 ja 39–40.

428 Ayalon – Flasher 1997, s. 33–35.

429 Lipiäinen et al. 1997, s. 16 mukaan Päijät-Hämeen perheneuvolan perheasioiden sovitteluun on haluttu kehittää työmuoto, johon sisältyy terapeuttista, juridista ja arkielämän järjestämistä koskevaa osaamista. Pelkästään ko. kuntayhtymän alueella sovittelun käsite ja toteuttamistavat olivat vaihdelleet suuresti työorganisaatioiden, kuntien ja yksittäisten työntekijöiden mukaan.

430 Valkama – Kauppila 1993, s. 77–89. Samoin Alanen Anja 1995, s. 70.

431 Antila et al. 1993, s. 8.

2.6.4 Lapsikeskeinen ja lapsilähtöinen teoriamalli

Kilpailevia teoreettisia lähestymistapoja sosiaali- ja lastensuojelutyössä ovat perhekeskeisen ja lapsikeskeisen työn koulukunnat ja käytännöt. Sen sijaan, että tilannetta tarkasteltaisiin perheen moniongelmaisuutena, sitä voidaan lähestyä myös lapsen näkökulmasta korostamalla hänen oikeuksiaan.[432]

Ennen muuta lastensuojelutyössä on käyty keskustelua siitä, pääseekö lapsi yksilönä tuottamaan tietoa omasta elämästään vai kuullaanko häntä osana perheen ääntä. Kilpailevia lähestymistapoja ovat lapsikeskeinen ja perhekeskeinen. Jos lapsen ääni sijoitetaan vain osaksi perheen ääntä, hänen kokemuksensa omasta elämästään perheenjäsenenä sivuutetaan. Uusi lapsikuva osaavasta ja mielipiteiden ilmaisuun kykenevästä lapsesta ei silloin pääse esille.[433] Toisaalta on esitetty myös epäilyjä lapsen selviytyvyydestä ja kyvystä toimia oman elämänsä sankarina vaikeissa perheolosuhteissa.[434]

Lapsen ääntä kuullaan eri tavoin sen mukaan, mitä tehtäviä ja toimintaperiaatteita kuulija toteuttaa. Lapsen kuulemisessa voidaan valita näkökulma sen mukaan, kenen puolesta toimitaan. Lapsikeskeisyys on vaikea teoreettinen ja käytännöllinen kysymys. Sosiaalityön professori *Tarja Pösö* epäileekin, johtaako lapsikeskeinen määrittely kiistatta ongelmattomampiin sosiaalityön käytäntöihin kuin esimerkiksi perhekeskeinen määrittely.[435] Lapsen kuulemisen ongelmallisuus paljastuu työntekijöiden erilaisissa lähestymistavoissa, jotka vaihtelevat työorientaation ja ammattikokemuksen mukaan. Yksittäisten perheiden olosuhteet sisäisine jännitteineen poikkeavat tosin toisistaan ja vaativatkin erilaisia työskentelytapoja. Kuulemismenetelmät löytänevät parhaiten paikkansa, kun ollaan tietoisia työtapoja ohjaavista näkemyksistä.

Perheasioiden sovittelussa ja huoltoselvityksissäkin käytetään sosiaalialan julkaisujen mukaan ”lapsikeskeistä mallia”.[436] Lapsikeskeisyys teoriana on silti käsitettävissä ainakin kahdella lähes vastakkaisella tavalla. Näin on tapahtunut esimerkiksi Ruotsin lainvalmistelussa, jossa lapsikeskeisyydellä yhtäältä tar-

---

[432] Ks. perheongelmien kohtaamisessa käytetyistä sosiaalityön malleista esim. Forsberg et al. 1994, s. 174, lapsuuden sosiologisista tutkimuksista Ritala-Koskinen 2001, s. 53, turvakotilasten kuulemisessa havaitusta lasten valmiudesta kertoa kokemuksistaan Oranen 2001b, s. 82 ja huostaan otetun lapsen äänen kuulemisesta Saurama 2002, s. 196–216.

[433] Erilaisista käsityksistä ks. Sinko 2004, s. 98–105 lapsen asemasta lastensuojelussa. Ks. myös Kaivosoja 1992, s. 30 perhekeskeisestä ajattelusta. Vrt. Toisin Oranen 2001b, s. 87–91.

[434] Vrt. Solantaus 2001, s. 23–25. Artikkeli koskee lasten selviytymistä perheissä, joissa vanhempi kärsii mielenterveyshäiriöistä, jotka ovat kirjoittajan mukaan usein vain osa perheen psykososiaalisia ongelmia (psyyken ongelmat, alkoholinkäyttö, aviolliset ristiriidat, avioeroprosessi, fyysiset sairaudet, työttömyys, taloudelliset vaikeudet, huonot asuinolot).

[435] Pösö 1995, s. 44–47 ja 50.

[436] Lipiäinen et al. 1997, s. 1–19. Lapsikeskeisessä mallissa sovelletaan perheterapeuttista työotetta, johon kuuluvat systeemisyys ja ratkaisusuuntautuneisuus. Vastaavasti Taskinen 2001, s. 55–60 esittelee lapsikeskeisen perheasioiden sovittelun sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa, jossa annetaan ohjeita myös huoltoselvityksen tekemisestä.

koitetaan asian (huoltoriidan) tarkastelua lapsen silmin ja toisaalta lapsen näkökulman tarkastelua aikuisen silmin.[437]

Lapsen keskipisteeksi asettamisella voidaan tarkoittaa lapsen omaa käsitystä tilanteestaan eli lapsen subjektiivista mielipidettä. Tätä mallia nimitän puhtaasti *lapsikeskeiseksi malliksi*. Jos taas lapsen keskipisteeksi asettamisella tarkoitetaan lapsen tilanteen näkemistä aikuisen eli lapsen vanhempien ja muun ulkopuolisen aikuisen silmin lapsen objektiivisen edun määrittämiseksi, lähestymistavan määrittelen *lapsilähtöiseksi malliksi.*[438] Lapsikeskeisessä sovelluksessa lapset nähdään konkreettisina toimijoina, jolloin he tulevat näkyviksi ja kuuluviksi osallistujiksi sen sijaan, että vanhemmuussuhteet olisivat pääosassa. Lasten erillinen yksilöllisyys siis tunnustetaan ja heitä tarkastellaan vanhempien rinnalla yksilöinä. Heitä myös kuullaan yksilöinä ja pääsääntöisesti ilman vanhempien läsnäoloa.

Ruotsalaisen *Gunn Schlyterin* luoma teoreettinen mallitus vastaa lapsilähtöistä käsitystä. Hänen julkaisunsa nimikin on ”Lähtökohtana lapsi”. Käytännöllisenä ilmaisuna lapsilähtöisestä työskentelystä on lasten valokuvan tai muun lapsia koskevan dokumentin pitäminen esillä kaikissa vanhempien tapaamisissa, perhekuvan piirtäminen lähtien liikkeelle lapsista, lasten pitäminen keskustelun pääaiheena ja vanhempien asettautuminen lastensa asemaan. Keskustelu kuitenkin tapahtuu työntekijän ja vanhempien kesken ilman lasta. Schlyterin mallissa lapsi otetaan mukaan vasta viime vaiheessa tapaamisiin ja hänelle selostetaan vanhempien ponnistelut uuden tilanteen järjestämiseksi. Työntekijä myös vakuuttaa pitävänsä lapsen puolta. Tässä yhteydessä lapselle tarjotaan mahdollisuutta puhua, mutta hänen sallitaan myös vaieta. Menetelmä perustuu vanhempien vastuuttamiseen ratkaisun aikaansaamisesta.[439]

Juuri esittelemäni mallit konkretisoituvat, kun seuraavaksi tarkastelen sosiaalitoimen ja terveydenhuollon huoltoriidoissa toteuttamaa lapsen kuulemistyötä.

---

437 Wickström 1998, s. 133–134.

438 Myös Rejmer 2003, s. 145, on katsonut ruotsalaiseen oikeudenkäyntiaineistoon ja toimijatahojen haastatteluihin perustuvassa empiirisessä tutkimuksessaan, että lapsikeskeinen ajattelutapa lähtee liikkeelle lapsen näkökulmasta. Ratkaisuissa ovat esillä lapsen subjektiivinen näkökulma sekä tieteellinen tieto ja kokemustieto objektiivisena näkökulmana.

439 Schlyter 1992, s. 7–21.

2.7 LAPSEN KUULEMISTEHTÄVÄ SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLOSSA

2.7.1 Kuulemistavoitteista ja valmiuksista

Lapsen osallistumisoikeudelle annetaan erilaisia merkityssisältöjä määrittäjänsä mukaan. Psykososiaalisissa ja käyttäytymistieteissä on esitetty enenevässä määrin käsityksiä lapsen yhä varhaisemmasta ja suuremmasta kyvystä ilmaista omaehtoisesti käsityksiään tilanteestaan ja toiveistaan. Keskustelua lapsen kuulemisen laajentamisesta ja sille annettavasta merkityksestä on käyty kiivaasti myös filosofiassa ja politiikassa. Historian kehityskaaressa uudet aatteelliset painotukset ovat yleensä ilmaantuneet taiteissa ennen tieteitä ja löytäneet vähitellen tiensä suuren yleisön keskuuteen.[440]

Lapsen oikeuksien yleissopimuksen periaate lapsen oikeudesta ilmaista toivomuksiaan (12 artikla) sitoo kaikkia viranomaisia. Kuitenkin on oletettavaa, että huoltoriitojen viranomaistahot tulkitsevat lapsen osallistumis- ja määräämisoikeutta oman tieteenalansa premisseistä ja käytännöistä käsin. Jo esittämäni oletukseni mukaan sosiaalitoimessa pitäydytään lähinnä sosiaali- tai kasvatustieteiden, perheneuvolassa psykologiseen ja lastenpsykiatriassa lääketieteelliseen tietoon ja määrittelyyn lapsen kuulemisperiaatteista ja tavoitteista. Äänensä lapsen kuulemisesta ilmaisevat lisäksi riidassa olevat vanhemmat.[441]

Laaja yksimielisyys vallitsee eri tahoilla lapsen kuulemisen vaikeudesta. Muista kuulemiskysymyksistä sen sijaan vallitsee ristiriitoja. Erisuuntaisia näkemyksiä ja odotuksia on siitä, miten kuullaan, millaisia tavoitteita kuulemiselle asetetaan, millaista tietoa lapsi kykenee tuottamaan tai saadaan tuottamaan ja mikä merkitys lapsen toivomuksille on annettava. Näkemykset eivät toistaiseksi näyttäisi vakiintuneen selvästi jonkin koulukunnan kannalle. Niistä teen lähempää selkoa seuraavissa alajaksoissa.

---

440 Elokuvilla on tehokkaasti edistetty aatteita. Huttunen 1994, s. 48 mainitsee elokuvan Kramer vs. Kramer vaikuttaneen 1970-luvulla amerikkalaisiin käsityksiin yhteishuoltajuudesta. Viime vuosien pohjoismaisessa elokuvatarjonnassa on useita filmejä, joissa on käsitelty lapsen ääntä huoltoriidoissa, esim. ruotsalainen Trolösa (suom. Uskoton), Liv Ullman, 2000, norjalainen Tyven, tyven (engl. Hold my heart), Trygve Allister Diesen, 2002 ja ruotsalainen Alla älskar Alice, Richard Hobert, 2002.

441 Esim. ks. Suomen III määräaikaisraportti 2003, kohdassa III D todetaan kansalaisjärjestöjen esittäneen, että lapsen mielipide ei käytännössä tule huomioiduksi riitaisten vanhempien selvitellessä huoltajuuteen liittyviä oikeuksiaan.

2.7.2 Kuulemisohjeet

Sosiaalihallituksen vuonna 1983 antamassa yleiskirjeessä neuvottiin, ettei lasta tule asettaa tilanteeseen, jossa hän joutuu valitsemaan jommankumman vanhemmistaan, eikä hänelle tule sälyttää vanhemman vastuuta. Samalla painotettiin lapsen oikeutta olla riidan ulkopuolella ja jättää lausumatta käsityksiään. Lapsia opastettiin kuulemaan niin, että heillä olisi tilaisuus ilmaista tunteensa sekä saada lievitystä ja apua.[442] Nämä ohjeet toistivat lainvalmistelussa esitettyjä ja *Matti Savolaisen* lapsenhuoltolain kommentaarissa sittemmin esittämiä oikeudellisestikin hyväksyttyjä kuulemisperiaatteita. Ohjeet eivät siltikään olleet kovin yksityiskohtaiset. Kuitenkin niistä oli luettavissa myöhemmin vuonna 1996 Euroopan Neuvostossa hyväksyttyyn *eurooppalaiseen yleissopimukseen lapsen oikeuksien käytöstä* kirjattu lapsen oikeus kieltäytyä kertomasta käsityksiään.[443]

Sosiaalitoimelle vuonna 2001 suunnatussa *Sirpa Taskisen* laatimassa oppaassa on lapsen kuulemismenettelystä annettu yksilöidympi ohjaus kuin aikanaan Savolaisen kommentaarissa ja sosiaalihallihallituksen yleiskirjeessä. Oppaasta ei silti suoranaisesti ilmene, minkä psykososiaalisen tutkimustiedon tai oikeudellisten periaatteiden perusteella kuulemismenettelyä on ohjeistettu. Pääteltävissä on, että lapsen iän ja kypsyneisyyden huomioon ottamista tarkoittava neuvo perustuu lapsenhuoltolaissakin ilmaistuun arkikokemussääntöön.

Psykososiaalinen tutkimustieto taas lienee arkikokemusssäännön ohella perusteena sille, että lapsen tunne- ja kommunikointivalmiuksiin on neuvottu kiinnittämään huomiota. Ohjeistus siitä, että lasta informoidaan kuulemisen käyttötarkoituksesta ja toivomusten välittämisestä edelleen, näyttää noudattavan lapsen oikeuksien käyttöä koskevan yleissopimuksen periaatteita. Oppaassa esitetystä keskustelurungosta ja muista ohjeista on pääteltävissä, että kuulemisen painopiste on haluttu kohdistaa kiintymyssuhteiden lisäksi lapsen arkipäivään, hänelle läheisiin ja tuttuihin asioihin sekä kokemukseen vallitsevasta tilanteesta.[444]

Kuulemista koskeva keskustelurunko puolestaan näyttää perustuvan arkikokemussääntöön sekä psykososiaaliseen ja terapeuttiseen tietoon ja kokemukseen hyvästä kuulemistavasta. Käsitys kuulemisesta terapiatilanteena on kui-

---

442 Sosiaalihallituksen yleiskirje 1983, s. 37 ja 39.

443 Sopimus European Treaty Series (ETS) no 160 vuodelta 1996 on tullut voimaan 1.7.2000. Suomi on allekirjoittanut sopimuksen, mutta sitä ei ole ratifioitu eikä lainvalmistelu sopimuksen ratifioimiseksi ole alkanut. Ks. lähemmin sopimuksesta tämän tutkimuksen alajaksossa V A.3.2.3.

444 Taskinen 2001, s. 73–74. Ohjeet vaikuttavat olevan samansuuntaiset kuin Norjan lapsilain lapsen kuulemista koskevia säännöksiä (BL 20.6.2003, nr. 40) tarkoittavissa esitöissä Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), kohta 10.5.1.on tarkoitettu.

tenkin torjuttu. Päinvastoin lapsen vaikeuksien johdosta on neuvottu kääntymään esimerkiksi perheneuvolan puoleen.[445] Huomautus siitä, että lapsen mielipide voi tuomioistuimessa saada erilaisia merkityksiä, näyttää perustuvan tietoon siitä, että ratkaisussa tuomioistuin punnitsee mielipiteen muodostusta rasittavia seikkoja, ja toivomuksia taas osana lapsen edun kokonaisarvostelua.[446]

Kaiken kaikkiaan on pääteltävissä, että kuulemisen ohjeistus noudattaa hyvin lapsenhuoltolaissa ja oikeuskirjallisuudessa esitettyjä periaatteita. Ohjeistus ilmentää myös lapsen oikeuksien käyttöä koskevan yleissopimuksen periaatteita, vaikka niitä eivät oppaassa selostetakaan. Joskaan ei vaikuta siltä, että oppi perustellun mielipiteen periaatteesta (informed consent), jota käsittelen yksityiskohtaisesti myöhemmin, olisi suorastaan välittynyt oppaaseen, on siinä kuitenkin neuvottu selvittämään myös lapsen mielipiteen motiiveja.[447] Tämä neuvo sopii yleisluontoiseksi ohjeeksi, kun selvitetään mahdollista epäasiallista vaikuttamista ja muita lapsen mielipiteen muodostukseen vaikuttaneita seikkoja.

2.7.3 Kuulemista koskevia teorioita

Selvitystyön tavoitteita ja toteuttajia koskevassa luvussa olen lyhyesti esitellyt yksilö- ja perhekeskeisen teorian sekä lapsikeskeisen ja lapsilähtöisen teorian. Niissä esitetään kilpailevia teoreettisia käsityksiä, jotka saavat sovelluksensa myös lapsen kuulemista koskevissa näkemyksissä. Näkemykset eivät välttämättä ja välittömästi sovellu lapsen kuulemiseen huoltoriidoissa. Silti on oletettavaa, että sosiaalityöntekijät tutustuvat kilpaileviin käsityksiin lähinnä lastensuojelutyössä. Tähän päätelmään antavat aiheen aikaisemmin esittämäni tilastotiedot huoltoselvitysten määristä kunnittain ja siitä, että vain muutamassa sosiaalitoimessa selvitysten valmistelu on keskitetty erityisyksiköihin. Yleisimmin selvityksiä todennäköisesti siis tekevät sellaiset työntekijät, joiden pääasiallinen tehtävä on lastensuojelutyö.

Sosiaali- ja terveydenhuollossa lapsen ääntä kuullaan eri tavoin sen mukaan, mitä tehtäviä ja toimintaperiaatteita kuulija työssään toteuttaa. Lapsen kuule-

---

445 Vrt. toisin SOU 2005:43, s. 216 ja 244, jossa esitetään, että jos lasta kuultaessa tulee esiin, että lapsi voi huonosti, antaa se sosiaalitoimelle mahdollisuuden saada lapsi useampiin keskusteluihin.

446 Taskinen 2001, s. 71–75. Opasta ei ollut olemassa vuonna 1997, jolta ajalta suurin osa tämän tutkimuksen kohteena olleista sosiaalitoimen selvityksistä ja perheneuvolan lausunnoista on valmisteltu.

447 Taskinen 2001, s. 74. Oppaassa neuvotaan selvittämään, perustuuko mielipide lapsen omaan näkemykseen ja kiintymykseen, vai onko taustalla syyllisyys, pelko, palkkioiden toive tai painostus ja mitkä lapsen käsityksistä ovat hänen omiaan, mitkä mahdollisesti vanhemmilta omaksuttuja. Informed consent -periaatteesta alajakso V A.3.2.

misessa voidaan valita se, kenen puolesta toimitaan. Lapsikeskeisyys onkin hyvin vaikea teoreettinen ja käytännöllinen kysymys, on sosiaalityön professori *Tarja Pösö* huomauttanut. Kysymys ratkeaa vain vähäisessä määrin kysymällä ”lapsen mielipidettä”. [448] Työntekijöiden ammatillinen lähestymistapa vaikuttaa siihen, mitä he kuulevat lapsen kertovan. Työn painopiste ja tavoitteet puolestaan määrittävät osaltaan sitä viestiä, joka lapsesta kuullaan ja luetaan. Esimerkiksi terapeuttisesti orientoituneissa toimipisteissä on taipumus kuulla lasten kohtaavan julmaa ja toistuvaa pahoinpitelyä usein tai peräti jatkuvasti, sillä noissa yksiköissä pahoinpitely tematisoidaan selvästi näkyvämmäksi kuin lastensuojelussa.[449]

Perhekeskeisiä työtapoja kohtaan taas on esittänyt runsaasti kritiikkiä sosiaalityön dosentti *Hannele Forsberg* sosiaalitieteellisessä tutkimuksessaan. Hän on kohdistanut arvostelua erityisesti siihen, että lapset konkreettisina toimijoina eivät ole näkyviä ja kuuluvia osallistujia. Perhesuhteisiin vetoaminen merkitsee hänen mukaansa lasten erillisen yksilöllisyyden sivuuttamista ja heidän tarkasteluaan vanhemmuussuhteen osapuolina, jolloin he yleensä jäävät hiljaisempaan osaan. Forsberg on halunnut nähdä lapset yhä enemmän aktiivisina ja luovina vuorovaikutuksen osapuolina ja lapsuuden yhä enemmän kollektiivisena kuin yksilöllisenä prosessina.[450]

Toiseltakin tutkimussuunnalta on haluttu korottaa lapsen ääntä. Turvakotilapsia kuulemalla on saatu käytännöllistä tutkimustietoa lasten kokemuksista. Psykologian lisensiaatti *Mikko Orasen* toimittaman perheväkivaltaa koskevan raportin mukaan lapsen yksilöllistä kokemusta ei kuulemisessa saa sivuuttaa. Lasten on havaittu tietävän useimmiten paljon enemmän asioiden kulusta kuin vanhemmat uskovat heidän tietävän. Lapset tulkitsevat asioita omalla tavallaan, ellei heille anneta oikeaa informaatiota. Lasten tulkinta perustuu usein pelkoihin ja mielikuviin, jotka eivät vastaa todellisuutta. Oranen myös huomauttaa lasten hyvin kestävän tiedon todellisesta tilanteesta, jonka he itse asiassa ovat jo omalla tavallaan käsitelleet.[451]

Oranen toteaa turvakotilasten olevan hyvin valmiita kertomaan vaikeistakin perheväkivaltatilanteista, jos he kokevat kuulemistilanteessa riittävää turvallisuutta. Hänen mukaansa turvallisuuden varmistaminen on lasta kuulevan tahon tehtävä. Jos lapsi Orasen mukaan on epävarma vaikkapa siitä, nostetaanko hänet kertomansa vuoksi ”tukasta ilmaan”, ei turvallista kuulemistilannetta ole syntynyt. Orasen raportointi koskee tilanteita, joissa säännönmukaisesti perheen turvallisuus on järkkynyt ja vanhempien kesken useimmiten vallitsee jyrk-

448 Pösö 1995, s. 44–47 ja 50.
449 Pösö 1995, s. 45.
450 Forsberg et al. 1994, s. 174.
451 Vrt. osittain toisin Dahlstrand 2004, s. 150. Kirjoittaja viittaa Marie Wadsbyn lääketieteelliseen väitöskirjaan, jonka mukaan lapset vanhempiensa erotessa ajattelevat sitä enemmän, mutta tietävät siitä vähemmän kuin vanhemmat luulevat.

kä näkemysero olosuhteiden korjaamisesta. Näissä tapauksissa lapsi on yleensä huolissaan sekä omasta turvallisuudestaan että vanhempiensa selviämisestä.[452]

Myös lastensuojelulasten kuulemisesta on merkityksellistä tutkimustietoa huoltoriitoihin, joissa osa lapsista on huostaan otettuina. *Erja Saurama* tosin on sosiaalitieteellisessä väitöskirjassaan kuvannut lasten kuulemista voimassaolevaa lastensuojelulakia edeltävältä ajalta, jolloin lapsen subjektiasema vasta teki tuloaan. Suora vuorovaikutussuhde lapseen ja lapsen tulkintaan elämästä alkoi kuitenkin jo tuolloin saada merkitystä, vaikka lapsen äänelle ei aikaisemmin juurikaan ollut annettu merkitystä. Huoltoriitojenkin kannalta kiintoisa tutkimustieto koskee ”selviytyjälasta”, jonka Saurama on raportoinut selviytyneen elämässä vanhempien vanhemmuuskykyjen puutteista huolimatta.[453]

Koska vanhemmat huoltoriidoissa usein toivovat lapsen mielipiteen ratkaisevan vanhempien riidan, on hyvä pitää mielessä lastenpsykiatrien *Jari Sinkkosen* ja *Tytti Solantauksen* kannanotot. He ovat muussa kuin huoltoriitojen yhteydessä vaatineet lasten stressaantuvuuden ja kuormittuvuuden huomioon ottamista, mutta samalla muistuttaneet, että lasten haavoittuvuutta on idealisoitu. Vaikeissa olosuhteissa lapsen kehitys kirjoittajien mukaan voi joillakin osa-alueilla nopeutua, mutta toisaalta joillakin alueilla vaikeutua.[454] Huoltoriidoissa taas väitetään usein, että kyvyttömyydessään arvostaa toisiaan huoltajina vanhemmat siirtävät selviytymistehtävän lapselle tai että ”lapset voivat huonosti päähän potkittujen isiensä puolesta”.[455]

Koska samankin huoltoriidan käsittely voi tapahtua useissa eri viranomaisissa, joissa vallitsee keskenään ristikkäisiä näkemyksiä, on tarpeen esitellä ensin lapsen kuulemissääntelyä perheasioiden sovittelussa ja sopimusten vahvistamismenettelyssä ja vasta sen jälkeen tuomioistuimen huoltoprosessissa.

2.7.4 Kuuleminen soviteltaessa ja sopimusta vahvistettaessa

Avioliittolain perheasioiden sovittelua koskeva sääntely ei sisällä määräyksiä lasten kuulemisesta, kun perheen ristiriitoja ja oikeudellisista asioita sovitellaan.[456] Tämä tarkoittaa sitä, ettei myöskään lasten huoltokysymyksiä soviteltaessa ole velvollisuutta kuulla eroavien vanhempien lapsia. Koska sovittelu pe-

---

452 Oranen 2001b, s. 82 toteaa lasten olevan usein enemmän huolissaan vanhemmistaan kuin itsestään.

453 Saurama 2002, s. 196–216.

454 Solantaus 2001, s. 23–25. Artikkeli koskee lasten selviytymistä perheissä, joissa vanhempi kärsii mielenterveyshäiriöistä, jotka puolestaan ovat usein vain osa perheen psykososiaalisia ongelmia (psyyken ongelmat, alkoholinkäyttö, vanhempien aviolliset ristiriidat, avioeroprosessi, fyysiset sairaudet, työttömyys, taloudelliset vaikeudet, huonot asuinolot).

455 Petri Honkanen, mielipidekirjoitus Helsingin Sanomat 16.8.2005.

456 Sääntely on AL 5 luvussa, 20–23a §:issä.

rustuu vapaaehtoisuuteen, ei sovittelija voi pakottaa lapsia osallistumaan sovitteluun. Kuitenkin hänen on AL 21.1 §:n mukaan kiinnitettävä erityistä huomiota alaikäisten lasten aseman turvaamiseen.[457]

Vaikka sääntelyä lasten kuulemisesta ei olekaan, on Päijät-Hämeen perheneuvolassa kehitetty perheasioiden sovitteluun työskentelymalli, jossa selvitetään lasten omat näkemykset ja kuunnellaan huolellisesti heidän toivomuksiaan.[458] Tämä malli esitellään myös vuonna 2001 ilmestyneessä sosiaalitoimelle suunnatusta oppaassa, johon sisältyy perheasioiden sovittelua koskeva ohjeistus. Selvitystä siitä, missä määrin kyseinen työskentelymalli on perheasioiden sovittelussa valtakunnallisesti omaksuttu käyttöön, ei ole olemassa. On aihetta arvella, että painotukset lasten kuulemisesta ja kuulematta jättämisestä määrittyvät sovittelijan näkemysten ja työskentelytapojen mukaan. Koska kuulemiskäytäntöjen yleisyydestä tai vakiintuneisuudesta ei ole raportoitu, on ajateltavissa on, etteivät suomalaislapset perheasioiden sovittelussa saa ääntään sen paremmin kuuluviin kuin Ruotsissakaan.[459]

Tietoja ei myöskään ole käytettävissä siitä, kuinka usein sosiaaliviranomaiset kuulevat lapsia ennen kuin he LHL 8.1 §:ssä tarkoitetulla tavalla vahvistavat vanhempien sopimuksen huollosta, asumisesta tai tapaamisoikeudesta. Lainkohdassa tosin velvoitetaan sopimuksen vahvistamisedellytyksiä harkittaessa ottamaan lapsen etu ja myös lapsen omat toivomukset. *Mari Antikainen* arvosteleekin tutkimiensa Pohjois-Savon sosiaalityöntekijöiden työskentelyä siitä, ettei lapsen kuuleminen sisältynyt huoltosopimusten vahvistamisneuvotteluihin. Samalla hän huomauttaa, että lapsen kuuleminen painottuu sopimusneuvottelujen sijasta vain huoltoriitatilanteisiin[460]

Varmuutta ei lopuksi ole siitäkään, miten hyvin vanhemmat keskenään lapsen huoltoasioista neuvotellessaan kykenevät pitämään mielessä lasten toiveet. Pikemminkin voi olla niin, että vanhempien kyky ottaa LHL 4.2 §:ssä tarkoitetulla tavalla selvää lastensa toiveista voi erokriisissä olla salpautunut.[461] Aivan välttämättä ei käy niin, että he antaisivat lastensa toivomuksille asianmukaisen merkityksen, vaikka *Anja Tulenheimo-Takki* ennen lapsenhuoltolain säätämistä optimisesti olettikin vanhempien toimivan valistuneella tavalla.[462]

---

457 Kurki-Suonio 1999, s. 449–450 katsoo vapaan avioero-oikeuden erityisesti edellyttävän lasten aseman järjestämistä.

458 Taskinen 2001, s. 54–55. Ks. myös Lipiäinen et al. 1994, s. 13–42 ja Valkama 1991, s. 76.

459 Dahlstrand 2004, s. 150, 155 ja 190–191. Tutkimus koski 154 lasta, joista vain 12 oli kuultu, ja näistä vain 3 oli alle 7 vuotta täyttäneitä. Samarbetssamtal-keskusteluissa kuultujen lasten mielipiteellä oli ollut vaikutusta vanhempien sopimukseen. Ks. vastaavaan tapaan Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), kohta 10.5.1. Muutetun BL:n esitöissä huomautettiin, että valmisteluistunnossa voidaan hyväksyä vanhempien sopimus lasta kuulemattakin, paitsi jos vastasyyt vaativat kuulemista

460 Antikainen Mari 2004, s. 102.

461 Lipiäinen et al. 1994, s. 13 huomauttavat, että vanhemmat kyllä useimmiten tunnetasolla rekisteröivät lasten huolet, mutta heidän toimintakykynsä voi olla salpautunut.

462 Tulenheimo-Takki 1979, s. 199.

2.8 ONKO SELVITYSTYÖLLÄ TEORIAPERUSTAA?

Aikaisemmissa alajaksoissa olen selvittänyt huoltoriitojen näkökulmasta niitä sosiaalityön, perheasioiden sovittelun ja perheneuvonnan teoreettisia viitekehyksiä sekä kilpailevia teorioita lapsen kuulemisessa, joilla nähdäkseni on merkitystä huoltoriitojen selvitystyössä. Siinä omaksuttujen teoreettisen perustan ja toimintaperiaatteiden on syytä olettaa vaihtelevan vähintäänkin yhtä voimakkaasti kuin jo mainitsemassani Päijät-Hämeen raportissa on niiden todettu vaihtelevan perheasioiden sovittelussa.[463] Selvityksentekijän tai lausunnonantajan organisatorinen asema sosiaalihallinnossa antaa oman lisävärinsä käytettyihin työmenetelmiin. Tähän päätelmään antaa perusteen sosiaalityön tutkija *Tarja Heinon* esittämä tieto, jonka mukaan paikkakunta- ja työntekijäkohtaiset sovellukset vaihtelevat.[464] Päätelmää tukee myös *Mikko Makkosen* kannanotto, kun hän avioeroauttamista koskevassa tutkimuksessaan on havainnut paikkakunta- ja työntekijäkohtaisia eroja perheasioiden sovittelun työtavoissa.[465]

Koska sosiaalitoimen työntekijöille ei ole huoltoselvityksen valmistelua varten järjestetty työmenetelmien koulutusta, on koulutuksen puute johtanut siihen, että joissakin toimipisteissä on perheasioiden sovittelua koskevia teorioita sellaisenaan otettu käyttöön myös huoltoriitojen selvitystyössä. Perheasioiden sovittelussa taas on raportoitu käytetyn ainakin ruotsalaisten Gunnar ja Bente Öbergin lyhytterapiamallia, ratkaisukeskeistä sovittelumallia ja Margaret Robinsonin sovittelumallia.[466] Ruotsin samarbetssamtal-sovittelusta on peräisin Gunn Schlyterin sovittelumalli, jota jotkut perheneuvoloiden ja sosiaalityöntekijöiden yhteistiimit käyttävät huoltoselvityksiä valmistellessaan.[467]

Koska siis selvitystyössä käytettyjä teoreettisia viitekehyksiä ja niiden menetelmiä ei ole tutkittu tai kuvattu sosiaalialan kirjallisuudessa, on tässä lapsioikeuden alaan kuuluvassa työssä melko uskaliasta ryhtyä pohtimaan, millaisia teorioita selvitystyön tekijät ovat omaksuneet. Läheisintä vertailutietoa edustavat kuitenkin ne teoriaperustaiset viitekehykset, joita *Mari Antikainen* katsoo

---

463 Lipiäinen et al. 1997, s. 16 ja Makkonen 1991 s. 56–58.

464 Ks. esim. Heino 1997, s. 368–374. Sosiaalityöntekijöiden orientoituminen sisältää sekä emotionaalisia että moraalisia elementtejä, joiden yhdistelmänä syntyy intuitiivinen tulkinta. Ks. myös Yliruka 2000, s. 77–78. Sosiaalityöntekijöiden hiljainen tekijäntieto ilmenee tilanteen hahmottamisena ja toimintamalli löytyy yhteiskunnan normeista, asiakkaan historiasta ja näkemyksistä, työntekijän ammatillisista näkemyksistä, kokemuksista, arvostuksista ja muista hiljaisen tiedon lajeista.

465 Makkonen 1991, s. 56.

466 Alanen Anja 1995, s. 71. Vrt. Leskelä 2000, s. 25–26 esittelee erilaisia malleja: strukturoitu, neuvotteleva, terapeuttinen ja kommunikaatiomalli, s. 25–26. Öberg – Öberg 1982, s. 16-33 ovat luoneet avioeron kriisinäkemykseen perustuvan mallin, jota myös Kurki-Suonio 1999, s. 296–299 selostaa. Myös Virkkala 1983, s. 1–5 selostaa Öbergien teoriaperustaa luentomonisteessaan, jonka välityksellä teoria lienee saanut jalansijaa joillakin paikkakunnilla sosiaalitoimen selvitystyössä.

467 Kankainen 2000, s. 393.

käytettävän huoltosopimusten neuvottelutyössä. Niitä ovat edellisistä alajaksoista jo tutut systeemisyys, ratkaisukeskeisyys, narratiivisuus ja kriisiteoria. Eräs Antikaisen haastattelema lastenvalvoja taas oli pitänyt sopimuksen vahvistamisneuvotteluja psykososiaalisena työnä.[468]

Antikaisen mukaan systeemisyys sopimusneuvotteluissa tarkoittaa kokonaiskuvan etsimistä ja perheenjäsenten asemien ja vuorovaikutussuhteiden jäsentämistä. Ratkaisukeskeisyydellä puolestaan ymmärretään kykyjen ja voimavarojen esiin nostamista ja narratiivisuudella ero-ongelmien tarkastelua ongelmia ulkoistamalla.[469] Lyhykäisesti voitaneen sanoa, että kaikkien kolmen teoriaperustan käyttö haastaa vanhemmat itse hahmottamaan omaa ja lastensa asemaa, työstämään eroprosessia ja siis myös huoltosopimuksia. Äsken mainituista lähtökohdista poikkeaa kriisityön teoria, jota sovellettaessa ulkopuolisen tehtävänä on tunnistaa erovanhempien kriisi ja ottaa se yksilöpsykologiseen käsittelyyn.[470]

Näin yksinkertaisesti selvitystyön teoriaperusta ei kuitenkaan aukea. Puhtaimmillaan voimavaraperusteinen ratkaisukeskeisyys tarkoittaa nimittäin Mari Antikaisen mukaan sitä, että vanhemmat ”hoidetaan nopeasti ulos”, vaikka he tarvitsisivat tukea ja kuntoutusta voidakseen itse jäsentää huoltokysymyksiä ja toimia niiden ratkaisemiseksi. Prosessinomaisia ja voimavarakeskeisiä työkäytäntöjä edustavat kuitenkin Antikaisen mukaan lähinnä perheneuvolatyöntekijät. Tämä näkemys taas johtaa siihen, että sopimusneuvotteluja voitaisiin käydä pidemmällä aikavälillä tekemällä ensinnä kokeilusopimuksia ja testaamalla niiden onnistuneisuutta ennen varsinaisia sopimuksia.[471]

Sopimuksen vahvistamisneuvotteluihin soveltuvista teoriamalleista on tehtävissä päätelmiä selvitystyön puolelle. On syytä olettaa, että perheneuvolakytkentäisessä selvitystyössä käytetään runsaasti aikaa vanhempien oman aktiviteetin houkuttelemiseksi ja tukemiseksi sekä että selvitystyö saa kuntouttavan sosiaalityön luonnetta toisin kuin sellaisessa muodollisessa, juridispainotteisessa selvitystyössä, jossa lähinnä kootaan faktatietoja perheen olosuhteista. Tästä oletuksesta taas on tehtävissä jatko-oletus, jonka mukaan ensin mainitussa selvitystyömallissa saavutetaan sopuratkaisuja hitaammin ja mahdollisesti hankalammin ratkeavien riitojen kautta kuin jälkimmäisessä.

Gunn Schlyterin malli, joka on saanut sijaa suomalaisessa selvitystyössä, on esimerkki sovittelevasta ja aikaa vievästä selvitystyöstä. Oletettavasti monet psykologit ja sosiaalityöntekijät käyttävät Schlyterin lapsilähtöistä teoriamallia huoltoriitojen selvittelytyössä.[472] Se on kuitenkin kehitetty Ruotsissa yhteistyö-

---

468 Luoto 2003, s. 26.
469 Antikainen Mari 2004, s. 76–77.
470 Makkonen 1991, s. 59–60 mainitsee kriisityön yhdeksi avioeroauttamisen työmuodoksi. Ks. myös Taskinen 1993 esipuhe ja Kurki-Suonio 1999, s. 296–299.
471 Antikainen Mari 2004, s. 77.
472 Kankainen 2000 s. 393.

keskusteluja *(samarbetssamtal)* varten.[473] Selvitystyön vaatimukset poikkeavat ruotsalaisen samarbetssamtal-sovittelun vaatimuksista. Schlyterin mallia on kylläkin Suomessa kehitetty myös huoltoselvitystyöskentelyyn sopivaksi. Sovittelu- ja selvitystyön yhdistämisestä syntyy kuitenkin ongelmia, joihin palaan myöhemmin.[474]

Vaikka siis ratkaisukeskeisyys ja narratiivisuus soveltuvat käytettäviksi sopimuksen vahvistamisneuvotteluissa, eivät ne oletukseni mukaan ole välttämättä siirrettävissä kaikkein vaikeimpien huoltoriitojen selvitystyöhön, joissa psykososiaalisella ja kriisityölläkin voi olla sijansa. Kuten edellä olevasta esittelystä ilmenee, selvitystyön teoreettisista lähtökohdista ei ole saatavissa yhtenäistä tietoa eikä edes summittaista tietoa. Myöhemmin tässä luvussa esittelen empiiriset havainnot selvitysten teoreettisista viitekehyksistä.[475]

2.9 KÄSITYKSIÄ HUOLTOSELVITYSTYÖN LUONTEESTA

Huoltoprosessin erityispiirteitä koskevassa luvussa ja edellisissä alajaksoissa olen selostanut sosiaalitoimen selvitykselle lapsenhuoltolaissa asetettuja tavoitteita. Edellisissä alajaksoissa olen lisäksi kuvannut ja tehnyt päätelmiä sellaisista teoreettisista viitekehyksistä, joiden olen olettanut määrittävän selvityksen valmistelutyötä ja lapsen kuulemista sosiaalitoimessa. Lopuksi on pohdittavana, mikä luonne sosiaalitoimen valmistelemalla huoltoselvityksellä huoltoriidoissa oikeastaan on. Voidaan kysyä, onko valmistelutyö sosiaali- tai lastensuojelutyötä vai olosuhteiden tilannekartoitus tuomioistuimelle. Aiheesta ei ole esitetty käsityksiä lapsioikeudellisissa kirjoituksissa, eikä kysymystä myöskään ole analysoitu sosiaalityön kirjoituksissa.

Voidakseni tehdä päätelmiä huoltoselvityksen luonteesta, tarkastelen vielä hieman sosiaalityön toimintamuotoja. SHL 18 §:n määritelmän mukaan sosiaalityöllä tarkoitetaan sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön suorittamaa ohjausta, neuvontaa ja sosiaalisten ongelmien selvittämistä sekä muita tukitoimia, jotka ylläpitävät ja edistävät yksilöiden ja perheen turvallisuutta sekä yhteisöjen toimivuutta.[476] Sosiaalityön toimintamuodot ja menetelmät ovat hallinnolliselta kannalta korjaavia, ehkäiseviä tai rakenteellisia.

---

473 Kurki-Suonio 1999, s. 330–331 ja Aaltonen 2000a, s. 380 toteavat, että yhteistyökeskustelujen selkeä tavoite on sopimuksen aikaansaaminen.

474 Ks. alajaksot VI.2.2., 2.3 ja 2.5.

475 Ks. alajakso III B.1.2.

476 Ks. Hämäläinen – Niemelä 1993, s. 121 turvallisuuden tarpeesta, jonka katsotaan ilmenevän tarpeena suojautua ulkoisilta vaaroilta ja saada nauttia jatkuvuudesta, järjestyksestä sekä sisäisestä ja henkisestä tasapainosta. Avioeron sattuessa ihmisillä todetaan usein ilmenevän puolustuskeinoja, kun tuvallisuutta ilmentävä tasapaino järkkyy tai on vaarassa.

Sosiaalityön professori *Kyösti Raunio* määrittelee sosiaalityön paneutuvaksi ongelmanratkaisuksi poikkeuksellisissa elämäntilanteissa.[477] Pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa sosiaalityön lähtökohtiin kuuluu olennaisesti syrjäytyneiden ja syrjäytymisvaarassa olevien ihmisten integroiminen yhteiskuntaan. Tästä näkökulmasta sosiaalityötä voidaan luonnehtia viimesijaiseksi keinoksi.[478] Yleisesti ottaen sosiaalityön painopiste on palvelujärjestelmissä, mutta yksilölliset ongelmat voivat vaatia myös psykososiaalista tai terapeuttista työtä. Sosiaalityössä on tarkoitus löytää oikeat palvelut tai oikeat keinot, joilla vahvistetaan ihmisten kykyä omaehtoiseen selviytymiseen yhteiskunnassa.[479]

Lastensuojelun tehtävä taas on viime vuosikymmeninä ymmärretty entistä laveammin. Se on kasvanut kapeasti ymmärretystä lastensuojelusta yleiseksi lapsipolitiikaksi ja osaksi yleistä yhteiskuntapolitiikkaa. Tällä tavoin määriteltyyn lastensuojeluun kuuluu lapsen elinympäristöä, sivistystä, taloutta ja huolenpitoa koskevia tavoitteita. LSL 1 §:ssä säädetäänkin lapsen erityisen suojelutarpeen lisäksi lapsen oikeudesta turvalliseen ja virikkeitä antavaan kasvuympäristöön sekä tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen. Osa huolenpitoa on lapsuuden varjeleminen ja vanhemmuuden tukeminen.[480] Lastensuojelussa tehdään myös sosiaalityötä.[481] Lastensuojelun avohuollon asiakkuuden on katsottu olleen 1990-luvulla yhä enemmän juuri sosiaalityön varassa.[482] Lastensuojelutyön kannalta sosiaalityö taas voidaan *Maarit Antikaisen* laatiman lapsen etua koskevan sosiaalitieteellisen opinnäytekirjoituksen mukaan määrittää ”hyvän lapsuuden” ja ”hyvän vanhemmuuden” ulkoisiin ja sisäisiin toimintaedellytyksiin vaikuttamiseksi.[483]

Vertaamalla sosiaalioikeudessa ja sosiaalityössä esitettyjä näkemyksiä lastensuojelun toimintaympäristöstä saadaan rinnakkaispareiksi toiselta puolen

---

477 Raunio 2002 , s. 12 sosiaalityön määritelmä.

478 Hämäläinen – Niemelä 1993, s. 61. Sosiaalisen turvallisuuden periaate korostuu hyvinvointivaltioideologiassa, jonka tehtävänä on ohjata yhteiskuntaelämää ja toteuttaa tasa-arvoa edistäviä sosiaalisia uudistuksia, ehkäistä ja lievittää sosiaalisia ongelmia. Ks. paternalismista, s. 64–69 ja erityisesti ns. pehmeästä paternalismista eli huolehtivasta kontrollista, s. 68 ja 113.

479 Raunio 2002, s. 58–61. Ks. myös Hämäläinen – Niemelä 1993, s. 25, jossa kuvataan psykososiaalisen pätevyyden tunnusmerkeiksi pätevyys toimia itsenäisesti ja vajeeksi avuttomuus tai kyvyttömyys toimia vuorovaikutuksessa, kyvyttömyys hoitaa asioita tai tulla toimeen toisten kanssa sekä kyvyttömyys luoda myönteisiä ihmissuhteita.

480 Sosiaalihallinnossa on käyty keskustelua siitä, pitäisikö huostaanottoasioiden käsittely siirtää sosiaalilautakunnilta yleisiin tuomioistuimiin. Päätöksentekotoimikunnan mietinnössä 1995, s. 36–40, ehdotettiin tahdonvastaista huostaanottoa ja sen lopettamista koskevan päätöksenteon siirtämistä tuomioistuimille. Samoin teki oikeusturva-asiain neuvottelukunta toimintakertomuksessaan vuodelta 2001, s. 7. Toisin LA 43/1993, jossa esitettiin tutkittavaksi mahdollisuutta perustaa perheasiaintuomioistuimia.

481 Mikkola – Helminen 1994, s. 29–30 mukaan lastensuojelun ydinaluetta on perhe- ja yksilökohtainen lastensuojelu. Siihen kuuluu peruspalveluja, avohuollon toimia sekä kodin ulkopuolinen huolto.

482 Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 2.

483 Antikainen Maarit 1997, s. 33.

lapsuuden varjeleminen ja hyvä lapsuus sekä toiselta puolen vanhemmuuden tukeminen ja hyvä vanhemmuus. Sosiaalityössä puhutaan viimesijaisena suojaverkkona toimimisesta niissä tilanteissa, joissa perheen omat voimavarat eivät riitä tai muut sosiaalivaltion tukiverkot eivät pysty auttamaan perhettä tai lasta. Sosiaalioikeudessa taas lastensuojelutyön lähtökohdaksi määritetään lievimmän riittävän intervention eli optimaalisuuden periaate. Lähestyttäköön lastensuojelutyötä sosiaalioikeudellisin tai sosiaalitieteellisin määritelmin, sen tehtävä on mahdollisimman varhain havaita ja puuttua ongelmiin.[484]

Lastensuojelutyötä on siis tarkoitettu tehtäväksi pienimmän riittävän intervention periaatteella.[485] Käytännössä lastensuojelulaki ei kuitenkaan määritä kohdettaan selkeästi, vaan muuttuvissa olosuhteissa sitä voidaan tulkita joustavasti.[486] Lapsuutta varjellaan ja vanhemmuutta tuetaan myös huoltoriidoissa, joissa sosiaali- ja lastensuojelutyö kohtaavat samanaikaisesti vanhempien parisuhteen päättymiseen ja erolasten aseman järjestämiseen liittyvät kysymykset. Lapsen hyvinvointia määrittävät lapsen psykofyysinen terveys ja kehitys, perheyhteisyys sekä sosiaalinen ja taloudellinen elinympäristö. Lasten ongelmiin viitataan usein tarkasteltaessa kodeissa ilmeneviä sosiaalisia ongelmia, kuten lasten pahoinpitelyä tai avioeroa.[487]

Vanhempien ero aiheuttaa muutoksia perheen rakenteeseen ja toimivuuteen eli perheen sisäisiin suhteisiin. Tästä syystä sosiaalityössä voidaan ymmärtää, että ero ja huoltoriita vaarantavat perheyhteisyyden lisäksi eroperheen jäsenten turvallisuutta.[488] Jos muutokset tai muutosten uhat ulottuvat lapsen elintärkeisiin hyvinvointitekijöihin, nähdään SHL 18 §:ssä tarkoitetun sosiaalityön toimintakynnyksen ylittyvän. Silloin kun sosiaalityössä puhutaan ongelmista, jotka uhkaavat lapsen kehitystä, tarkoitetaan yleensä sosiaalisia ongelmia ja lastensuojelutarvetta. Lastensuojelulaista ei ole saatavissa välitöntä vastausta siihen, oikeuttaako huoltoriita itsessään lastensuojelulliseen lähestymiseen selvitystyössä. LSL 12 §:n mukaan sosiaalitoimen on kuitenkin ryhdyttävä tukitoimiin, jos lapsen kasvuolot vaarantavat lapsen kehitystä. Laki painottaa ennaltaehkäiseviä toimia. Vasta viimesijaisena keinona on huostaanoton käyttäminen ja lapsen sijoittaminen perheen ulkopuolelle.[489]

---

484 Hämäläinen – Niemelä 1993, s. 149. Sosiaalityöllä on näkyvä ja vastuunalainen rooli lastensuojelussa.

485 Vrt. Tuori 2004, s. 240 viittaus PeL 19.3 §:n säännöksen perusteluihin julkisen vallan oikeutuksesta puuttua perheen sisäiseen elämään, mikä siis korostaa perheen ensisijaisvastuusta lapsen kehityksestä ja kasvatuksesta. Interventiotasosta myös Mikkola – Helminen 1994, s. 114.

486 Heino – Pösö 2003, s. 593 toteavat, että se, mitä lastensuojeluna ymmärretään, ei ole yksiselitteistä. Lastensuojelussa puhutaan usein lasten ja perheiden salaisuuksina. Niiden kuvaamiseen löytyy heikosti välineitä ja sanoja.

487 Antikainen Maarit 1997, s. 45–46.

488 Hämäläinen – Niemelä 1993, s. 149 kirjoittavat perhemuutosten vaikutuksista perheenjäsenten toimivuuteen.

489 Mikkola – Helminen 1994, s. 114.

Huoltoriitojen selvitystyössä sosiaalityöntekijä saattaa siten antaa lastensuojelulaissa tarkoitettua ohjausta ja neuvontaa, mutta hän saattaa myös joutua ottamaan kantaa muihin palveluihin.[490] SHAL 5.1 §:n mukaan sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaan kaikki oikeudet ja velvollisuudet sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset samoin kuin muut seikat, joilla on merkitystä asiassa. Käsitykset siitä, miten suuressa osassa huoltoselvityksiä kertyy lastensuojelutietoja tuomioistuimelle välitettäväksi, vaihtelevat.[491] Paikallisiin tilastotietoihin on syytä suhtautua varauksellisesti. Käsitykset ja tilastoinnit lastensuojeluasiakkaaksi valikoitumisesta nimittäin vaihtelevat huomattavasti sekä kunnittain että tilastointitarkoituksittain.[492]

Sosiaali- ja lastensuojelutyön nivoutumista huoltoriitojen selvitystyöhön näytetään eräissä sosiaalitieteellisissä kirjoituksissa pidettävän itsestään selvänä.[493] Sellaista teoreettista pohdintaa ei sen sijaan näytetä käydyn, jossa sosiaali- ja lastensuojelutyön tarvetta tai oikeutusta erityyppisissä huoltoriidoissa olisi analysoitu. Sosiaalityön tarvetta on kuitenkin tutkittu toisesta suunnasta. *Mari Antikainen* on nimittäin jo mainitussa lisensiaatintutkimuksessaan esittänyt, että kuntouttavaa sosiaalityötä vanhemmuuden tukemiseksi ja lasten tilanteen helpottamiseksi olisi tehtävä jo siinä vaiheessa, kun vanhemmat tulevat sosiaalitoimeen neuvottelemaan huolto- ja tapaamissopimuksen vahvistamisesta.

Antikaisen mukaan lähes kaikki vanhemmat tarvitsevat ohjausta sopimukseen päästäkseen. Koska ihmisen täysivaltainen toiminta on vaarassa vaikeutua tai hävitä kokonaan, muodostaa se kuntouttavan sosiaalityön oikeutuksen. Kuntoutus määritellään yksilölliseksi ja monialaiseksi suunnitelmaksi, jonka tuloksellisuudessa arvioidaan lähtötilanne, kuntoutuksen ja kuntoutumisen mekanismit sekä siinä vallitsevat syysuhteet ja muut yhteydet.[494] Antikaisen näkemyksen perusteella saattaisi päätellä, että kaikki tuomioistuimen sosiaalitoimen sel-

---

490 Mikkola – Helminen 1994, s. 31. Sosiaalityöntekijät ja perheneuvoloiden työntekijät ovat lastensuojelun avainhenkilöitä puhuttaessa huoltoriitojen yhteydessä selvitettävästä lastensuojelutarpeesta. Sosiaalityöntekijöillä on LSL 10.3 §:n tarkoittama lakisääteinen tehtävä toimia lastensuojelun tarpeeseen joutuneen lapsen edun ajajana. Yksi sosiaalityöntekijä vastaa lapsen huollon järjestämisestä samaan tapaan kuin terveyskeskuksissa omalääkäri vastaa potilaan hoidosta.

491 Tampereen perheasiaintoimiston henkilökunnan haastattelussa 11.6.2003 esitettiin osuudeksi jopa 30 prosenttia. Sen sijaan käräjätuomari Anna-Kaisa Aaltosen haastattelutiedon 4.7.2003 mukaan osuus on vähäisempi Helsingin käräjäoikeudessa.

492 Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 2. Samoin Heino – Pösö 2003, s. 586–588. Lastensuojelun asiakkaaksi. määräytymisessä on kunnittain kirjavuutta. Lastensuojelutilastossa voi näkyä lastensuojelutoimenpiteenä sellainenkin toiminta, joka periaatteessa kuuluisi toisen hallintokunnan vastuulle. Ks. kriittisestä suhtautumisesta myös Sinko 2004, s. 72.

493 Antikainen Maarit 1997 ei julkaistussa opinnäytetyössään Lapsen etu sosiaalityössä näytä tekevän eroa lastensuojelutyön ja huoltoriitojen selvitystyön välillä. Ks. myös Rantalaiho 1993, s. 105 toteaa: ”Esimerkiksi lapsen pahoinpitelytapauksissa identifioidutaan lapseen, huoltajuusriidoissa isään tai äitiin, huostaanottotapauksissa vanhempiin, isovanhempiin tai sosiaalityöntekijöihin” ja Sinko 2004, s. 103 kirjoittaa: ”Kuinka vastasyntynyt voi olla osallinen huostaanottoprosessissa? Kuinka 3-vuotias voi aidosti tulla kuulluksi huolto- ja tapaamiskiistassa?

494 Antikainen Mari 2004, s. 51 ja 119–121.

vitystyöhön lähettämät vanhemmat tulisivat kuntouttavan sosiaalityön asiakkaiksi. Antikainen ehdottaakin, että kriisivaiheessa olevien eroperheiden tukemiseksi tarvitaan palveluja, jotka olisi sisällytettävä lastensuojelun kehittämisohjelmaan.[495]

Huoltoselvityksen luonteesta vallitsee myös toisenlainen näkemys. Stakesin ylläpitämän sosiaalityön sanaston mukaan sosiaalitoimen olosuhdeselvitys nimittäin on lähikäsite sellaisille sosiaalityön välineille kuin *tilanneselvitys* tai *tilannekartoitus*, joilla luodaan kuvaa asiakkaan elämäntilanteesta. Olosuhdeselvitys on sanaston mukaan ”tilanneselvitys, joka tehdään käräjäoikeuden pyynnöstä lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa”.[496] Tämä määrittely ei suoranaisesti vastaa siihen, pidetäänkö sosiaalityössä huoltoselvityksen valmistelua joskus tai aina myös kuntouttavana sosiaalityönä.

Jo useat kerrat mainitussa *Sirpa Taskisen* toimittamassa sosiaalitoimelle suunnatussa Lapsen etu erotilanteissa -oppaassa kuntouttavan sosiaalityön roolista ei puhuta mitään. Päinvastoin selvityksen tarkoitukseksi todetaan lapsenhuolto-oikeudellisen linjan mukaisesti sen tarkoitus täydentää tuomioistuimen käytössä olevaa oikeudenkäyntiaineistoa. Tässä tiedonhankintatyössä sosiaalitoimi Taskisen mukaan käyttää asiantuntemukseensa perustuvia tietoja. Se taas, millaista asiantuntemusta tarkoitetaan, ei ilmene oppaasta. Koska kuitenkin oppaassa neuvotaan selvittämään tapauskohtaisesti ja tuomioistuimen ohjeiden mukaisesti vanhempien olosuhteet, mahdollisuudet järjestää lapsen hoito ja heidän kykynsä suhtautua lapseen myönteisesti ja kasvua edistävästi, on pääteltävissä, että selvitystyölle tarkoitetaan antaa tilanneselvityksen tai tilannekartoituksen luonne.

Kaiken kaikkiaan on aihetta päätellä, että erilaiset näkemykset huoltoselvitystyön luonteesta heijastuvat selvitystyön lähtökohtiin, tavoitteisiin, laajuuteen, kestoon ja sopimushakuisuuteen. On myös syytä päätellä, että kilpailevat näkemykset vaikuttavat siihen, minkä aseman vanhemmat selvitystyössä saavat. Edellä olevien teoreettisten lähtökohtien perusteella voidaan ajatella, että huoltoriidan eripuraiset vanhemmat sosiaalitoimessa selvitystyön aikana nähdään esimerkiksi riidanratkaisua hakeviksi, sosiaalitoimen asiantuntemusta pyytäviksi, sosiaalityön yleisasiakkaiksi tai erityisen kuntouttavan sosiaalityön vastaanottajiksi.

Kattavaan tutkimustietoon perustuvia päätelmiä ei kuitenkaan referoimieni lähteiden perusteella ole tehtävissä. Tämän tutkimuksen kirjalliset lähdeaineistot puolestaan tuottavat lisätietoa, joka ei vertaudu henkilöhaastatteluihin. Lisävalaistusta joka tapauksessa saadaan, kun myöhemmin selostan empiirisiä ha-

---

495 Antikainen Mari 2004, s. 114.

496 Sosiaalityön sanaston 2005 mukaan tilanneselvityksessä tyypillisesti kartoitetaan ihmissuhteita, asumiseen sekä työelämään ja toimeentuloon liittyviä tarpeita, resursseja ja vaatimuksia.

vaintoja sosiaalitoimen tiedonhankinnasta ja sen tuomioistuimille antamista huoltoselvityksistä. Päätelmät selvitystyön luonteesta teen seuraavan pääjakson ensimmäisessä alajaksossa.[497]

[497] Ks. alajakso III B.1.2.2.

B TUTKIMUSAINEISTON EMPIIRISET HAVAINNOT SOSIAALITOIMEN SELVITYSTYÖSTÄ

1 Tutkimushavainnot ja päätelmät

1.1 PÄÄJAKSON TARKOITUS

Tässä pääjaksossa selostan empiiristen tutkimusaineistojen pohjalta edellisessä pääjaksossa A. esitettyjä tutkimusteemoja. Kuvaan ja arvioin niitä havaintoja, joita tutkimusaineisto tuotti sosiaalitoimesta selvitystyön tekijänä. Saadakseni valaistusta selvitystyön teoriaperustaan, esittelen niitä havaintoja, joita asiasta tein selvityksiä lukemalla. Selvitystyön joutuisuutta ja siis oikeusturvaa tarkastelen tuomioistuinten selvityspyyntöjä, selvitystyön käynnistymistä ja kestoa koskevien tutkimustietojen perusteella. Lisäksi kuvaan ja arvioin selvitystyössä toteutetun tiedonhankinnan ulottuvuuksia kiinnittämällä huomiota moniammatillisen työn luonteeseen ja ongelmiin. Sosiaalilautakunnan lastensuojeluroolista huoltoriidoissa tuotan tietoa selostamalla tapauksia, joissa lautakunta on ollut hakemuksen vireille panijana. Lopuksi selostan havaintojani sosiaalitoimen muistakin rooleista selvitystyössä sekä selvitystyön tasosta ja heikkouksista hyvän hallinnon periaatteiden näkökulmasta. Päätelmäjaksoissa esitän myös useita menettelytapoja koskevia suosituksia.

1.2 TEOREETTISISTA VIITEKEHYKSISTÄ

1.2.1 Tutkimushavainnot

Kuten aikaisemmassa alajaksossa ilmeni, huoltoselvitysten tekemistä varten ei kirjallisuudesta ollut löydettävissä yleisesti hyväksyttyjä teoreettisia viitekehyksiä. Tästä syystä oli arveltavissa, että selvitystyössä oli käytetty toisistaan poikkeavia lähestymistapoja. Perheneuvontaa ja -sovittelua koskevien lähteiden perusteella oli ennakoitavissa, että ainakin perhesysteeminen ja ratkaisukeskeinen teoreettinen toimintaperiaate olisivat saaneet sijaa selvitystyössä. Vaikeammin ennakoitavissa oli sen sijaan se, näkyisivätkö esimerkiksi kriisiteorian tai enpowerment-teorian jäljet selvitystyössä taikka olisivatko kuntouttava sosiaalityö tai vanhempia vastuuttava teoreettinen näkemys jättäneet jälkensä siihen.[498]

Tutkittavana oli kaikkiaan 224 selvitystä. Teoriaperustaa koskeva tutkimustulos vaikutti ensi alkuun yllättävältä: vain 4 selvitykseen oli kirjattu näkyviin

[498] Tämän luvun pääjaksossa A enpowerment-käsitteestä alajaksossa 2.6.2, vanhempien vastuuttamisesta Schlyter -mallissa alajaksossa 2.6.4 ja kuntouttavasta sosiaalityöstä alajaksoissa 2.6.2, 2.8 ja 2.9.

sellaisia seikkoja, joiden katsoin ilmentävän selvitystyön teoreettista lähtökohtaa. Sen kirjanneet sosiaalitoimistot sijaitsivat paikkakunnilla, joiden perheneuvolat olivat 1990-luvulla osallistuneet Stakesin järjestämiin tutkimusprojekteihin perheasioiden sovittelusta.[499] Mahdollista on lisäksi, että työntekijäkohtainen kiinnostuneisuus ja erityiskoulutus olivat vaikuttaneet halukkuuteen ilmaista työskentelyn teoreettiset lähtökohdat. Tässä tutkimuksessa en kuitenkaan voinut käyttää voimavaroja sen selvittämiseksi, millainen ammatillinen koulutus tai ajankohtainen perehtyneisyys ero- ja huoltodynamiikkaan selvityksentekijöillä ja lausunnonantajilla oli ollut.

Vain neljässä seuraavista esimerkkitapauksista teoreettinen viitekehys oli mielestäni jäljitettävissä. Käsitykseni mukaan ne viitekehykset, jotka selvityksentekijät itse olivat kirjanneet laatimiinsa selvityksiin, ovat esimerkkitapauksissa 1 ja 2 vanhemmuus- ja ratkaisukeskeinen, kun taas esimerkkitapauksessa 3 vuorovaikutus- ja vanhemmuuskeskeinen sekä esimerkkitapauksessa 4 kiintymyssuhdeteoriaan perustuva viitekehys.[500] Lisäksi kaikista mainituista selvityksissä on tunnistettavissa lapsilähtöinen teoriaperusta. Selvitykset ovat sellaiselta paikkakunnalta, jossa sosiaalitoimi ja perheneuvola muita sosiaalilautakuntia selväpiirteisemmin näyttävät hyväksyneen yhdenmukaisen kysymyksenasettelun selvitystyön perustaksi.

> Esimerkki 1. ”Selvitystyön tavoitteena on yhteistä vanhemmuutta tukemalla päästä sopimukseen lasten asioista. Keskeisiä kysymyksiä ovat olleet: 1) Kuinka vanhemmat toimivat isänä ja äitiä? 2) Kuinka he huomioivat lapsen tarpeita ja reagoivat niihin? 3) Mikä on vanhempien valmius keskinäiseen yhteistyöhön lasta koskevissa asioissa?” Tapaus T:224.

> Esimerkki 2. Sosiaalitoimen ja perheneuvolan yhteisselvitys: ”Työryhmän työskentelyn tavoitteena on ollut selvittää lasten etu heidän vanhempiensa huoltoriitaprosessissa, erityisesti lasten asuminen. Työskentely on tapahtunut pääasiallisesti perheneuvolassa kuulemalla suoraan vanhempia itseään. Työskentely on keskittynyt kummankin vanhemmuuden kartoittamiseen ja tukemiseen. Samalla on pyritty pohtimaan ja prosessoimaan vanhempien kanssa heidän vanhemmuuttaan avioeron jälkeisessä tilanteessa. Työskentelyn tuloksena on parhaimmillaan vanhempien keskinäinen sopimus lasten asioitten järjestämisestä, mikä edistää vanhempien kykyä ja mahdollisuuksia myös tulevaisuudessa toimia yhdessä lasten parhaaksi.” Tapaus T:234.

---

499 Taskinen 1994 kirjasen esipuheessa luetellaan Stakesin perheasioiden sovitteluprojektiin vuosina 1992–1994 osallistuneet seitsemän kasvatus- ja perheneuvolaa, joista tähän tutkimusaineistoon on valikoitunut juttuja Päijät-Hämeen, Joensuun ja Vantaan yksiköistä. Projektin tehtävänä oli seurata eduskunnan antaman velvoitteen mukaisesti sovittelun toteutumista ja tuloksellisuutta.

500 Kiintymyssuhdeteoriasta ks .alajakso III A.2.6.2.

> Esimerkki 3. Sosiaalitoimen selvityksessä todettiin: ”Työskentelyn aikana on selvitetty vanhempien vuorovaikutussuhteita, perheenjäsenten tehtäviä, lapsen tarpeita eri ikäkausina sekä myös selvitetty aikuisten näkemyksiä omista vahvuuksistaan vanhempina.” T:150.[501]

> Esimerkki 4. ”Yleisen psykologisen tiedon perusteella voidaan todeta, että lapsi kehittää ensimmäisten elinvuosiensa aikana kyvyn kestäviin tunnesuhteisiin. Ne kehittyvät henkilöön, joka huolehtii lapsen fyysisistä tarpeista ja johon lapsella on jatkuva vuorovaikutuksellinen suhde. Tutkimuksissa on todettu, että jos lapsi joutuu kolmen ensimmäisen ikävuoden aikana eroamaan pitkäksi aikaa tai toistuvasti hoitajastaan, lapsi voi tulla kyvyttömäksi muodostamaan pysyviä tunnesiteitä.” Tapaus T:142.[502]

Näiden neljän esimerkin jälkeen kuvaan esimerkkitapauksessa 5 todettua arkikäytännöllistä lähestymistapaa siitä syystä, että selvityksentekijät olivat poikkeuksellisen rohkeasti ilmaisseet työnsä pintapuolisen luonteen. Selvityksen kohtalo olikin juuri tästä syystä huono, sillä käräjäoikeus piti psykologista asiantuntijalausuntoa selvitystä vakuuttavampana todisteena. Esimerkkitapauksessa 6 esitettiin aineiston ainoa selvitys, jossa erityisesti viitattiin isänäkökulmaan.[503] Kyseinen selvitys poikkesi teoreettiselta lähestymistavaltaan niistä muista selvityksistä, jotka samassa tapauksessa tuomioistuimelle esitettiin. Tapauksessa oli kyse muun muassa isään kohdistuneista insestiepäilyistä, jotka kuitenkin olivat jääneet rikosoikeudenkäynnissä näyttämättä.

Myös esimerkkitapauksessa 7 sosiaalitoimen hankkimassa perheneuvolalausunnossa ilmaistu teoreettinen lähestymistapa eli ihmissuhdeverkostoselvitys riitautettiin tuomioistuimen pääkäsittelyssä. Sitä vastaan esitettiin muun muassa yksityisen psykologitodistajan kertomus. Toisaalta tuossa jutussa oli kyse myös muista argumenteista, esimerkiksi lasten mielipiteen painoarvosta ja taloudellisesti merkittävistä taustatekijöistä. Todistelun ristivedossa lausunnossa esitetty ihmissuhdekartoitus ei riittänyt ratkaisun perusteeksi. Lopputulos oli neuvolan lausunnossa esitetylle ratkaisuvaihtoehdolle vastainen.

> Esimerkki 5. ”Käydyissä keskusteluissa olemme pyrkineet arvioimaan vanhempien valmiuksia toimia kasvattajina sekä heidän valmiuttaan tukea lasten suhdetta toiseen vanhempaan. Olemme rajoittaneet tarkastelumme pitkälti näiden kahden asian ympärille, koska pidämme niitä tässä yhteydessä oleellisina. Lausunto on luonnollisesti aika pintapuolinen.” Tapaus T:163.

---

501 Selvitykselle oli asetettu lähes samansisältöinen lähestymistapa tapauksessa T:150.

502 Ko. tapauksessa 3-vuotias tyttö oli ollut lastenpsykiatrisissa tutkimuksissa insestiepäilyn vuoksi.

503 Isät itse vetosivat tapausten T:133 ja T:180 oikeudenkäyntikirjelmissään ja oikeuden istunnoissa isänäkökulmaan.

Esimerkki 6. Sosiaalitoimen selvitys: ”Haastattelussa esiin nousi myös yhteiskunnassamme isän varsin omakohtaisesti kokema naisnäkökulma lasten hoitoon ja huolenpitoon liittyvissä asioissa. Onko miesnäkökulma heikompi astia? ” Tapaus T:147.

Esimerkki 7. Perheneuvolan lausunnossa, joka oli liitetty selvitykseen, ei ollut mainintaa lausunnon tarkoituksesta tai tutkimusotteesta. Sen sijaan perheneuvolan psykologi kertoi oikeudessa todistajana lausunnon sisällöstä kuultaessa, että ”lausunnon tarkoituksena oli tehdä asiassa ihmissuhdeverkostoselvitys”. Tapaus T:110.

1.2.2. Päätelmiä teoreettisista viitekehyksistä

Edellisessä alajaksossa selostamani viitekehykset eivät täysin vastanneet pääjaksossa A. esittelemiäni. Edellä selostamistani esimerkkiselvityksistä ei ilmennyt, miksi ja mistä vaihtoehtoisista teoreettisista viitekehyksistä selvitystyössä sovellettu työmetodi oli valittu. Varsinaista dramatiikkaa laihaan teorialöydökseen ei siltikään sisältynyt. Tutkimushavainnot kylläkin osoittivat, ettei sosiaalitoimen selvitystyön luonnetta ollut tapana kirjata näkyviin, ja etteivät asianajajat ja tuomioistuimet osoittaneet kiinnostusta sosiaali- ja terveydenhuollon tiedonhankinnan teoreettisia viitekehyksiä kohtaan, vaikka tuomioistuimissa yleisesti ottaen pidetään luonnollisena selvittää todistelussa esille tulevien tutkimusten lähtökohdat ja menetelmät.

Kaiken kaikkiaan lienee niin, että selvitystyössä käytettiin tilanteen mukaan erilaisia teoriaperustoja, vaikka ne huoltoselvityksissä jäivätkin piiloon. Näin ollen selvitystyö on saattanut olla patologisoituneissa tapauksissa kriisityön luonteista, kun taas vaikeissa vallan epätasapainotilanteissa on mahdollisesti käytetty enpowerment-tyyppistä työskentelyä. Kirjalliseen muotoon dokumentoiduista huoltoselvityksistä ei kuitenkaan henkilötodistelua lähemmin tuntematta ollut tarkemmin hahmotettavissa, millaisia mahdollisia sosiaalityön menetelmiä tapauksittain oli käytetty. Tuomioistuimelle toimitettuina raportit toisin sanoen vastasivat aiemmassa alajaksossa esitettyä, sosiaalityön sanastossa määritettyä tilannekartoituksen luonnetta.[504]

Perhekeskeisyys selvitystyön teoriapohjana selvisi itse asiassa kauttaaltaan selvityksistä, vaikka sitä ei erikseen olisi mainittukaan. Koska perhekeskeisessä mallissa kartoitetaan perheen kokonaistilannetta perhesysteemisen teorian pohjalta, malli näyttäisi hyvin sopivan lapsenhuoltolain sopimusihanteeseen. Jos lähtökohtana on vanhempien yhtäläiseen sopimis-, vastuunkanto- ja vanhemmuuskykyyn perustuva teoreettinen lähestyminen, se ei varsinaisesti suosi yksilökeskeistä lähestymistä, eikä se perusteiltaan näytä ottavan huomioon yksi-

[504] Ks. Sosiaalityön sanasto 2005.

lön mahdollista poikkeavaa käyttäytymistä. Jos taas perheessä oli psykososiaalisia ongelmia, käytettäneen erilaisia menetelmiä.

Empiiriset havainnot huoltoriitojen käsittelystä vahvistavat ainakin osittain *Malcolm Paynen* sosiaalityön teorioista esittämää käsitystä perhesysteemisen teorian rajallisuudesta: perheenjäsenten sopeutumiskyky ei nimittäin ole rajaton.[505] Teoriaa onkin arvosteltu liiallisesta neutraalisuudesta, sillä eettisistä ja moraalisista arvoista täysin vapaa suhtautuminen johtaa siihen, että vallitseva tilanne tosiasiassa hyväksytään. Jos lapselle ei huoltoriidan ratkaisussa osoiteta, että viranomaiset paheksuvat luvattomia ja rikollisia tekoja, voi neutraali suhtautuminen joskus johtaa lapsen syyllistymiseen perhetilanteesta. Näin ei kriitikoiden mukaan kuitenkaan saisi tapahtua, jos on kysymys absoluuttisista arvoista.[506] Empiiristen tutkimushavaintojeni perusteella en voi kokonaan osoittaa virheelliseksi käsitystä siitä, että perhesysteemistä teoriaa sovellettaessa ei olla erityisen kiinnostuneita vallan jakautumisesta tai heikomman suojaa koskevista kysymyksistä.

Yleisesti ottaen selvitykset täyttivät huoltoselvityksen vaatiman realiteettipohjaisen tiedonkeruun niine puutteineen ja heikkouksineen, joita tiedonhankinnan puutteellinen ohjaus, organisointi ja resurssit ennakoivat. Huoltoselvitykset tehtiin lähinnä sosiaalityön menetelmällisin keinoin, mutta kulloinkin käytetyn sosiaalityön menetelmä jäi piiloon. ”Menetelmä on teoria” -näkemys näyttäisi sopivan kuvaamaan työskentelyä. Verkostotyöskentelyn tapauksista, joissa sosiaali- ja terveydenhuollon eri toimintayksiköt olivat valmistelleet selvityksiä ja lausuntoja, ei myöskään ollut pääteltävissä mahdollisesti käytettyjen teoreettisten lähtökohtien keskinäistä suhdetta. Sekään ei tullut ilmi, oliko toimintayksiköiden kesken käyty kiistaa selvitystyön menetelmistä.

Mutta selvitykset eivät ilmaisseet ainoastaan faktoja. Ne sisälsivät runsaasti aikaisemmassa alajaksossa esiteltyä epämuodollista tietoa ja hiljaista kokemustietoa.[507] Vaikka hiljaisen tiedon vaikutusta on vaikea pukea sanoiksi, se mielestäni hyvin välittyi tutkimistani huoltoselvityksistä. Näkemykseni mukaan ne nojasivat vahvasti sosiaalityön informaaliseen teoriaan, johon puolestaan sisältyy arvoja sekä yleisiä käsityksiä ihmisestä ja yhteiskunnasta. Havaintoni sopi-

---

505 Payne 1997, s. 153–156 kritisoi systeemiteoriaa sosiaalityön teoriana mainiten muun muassa sen kyvyttömyyden käsitellä poikkeamia ja radikaalia muutosta edellyttävää tilannetta. Tilanteen arviointivaikeudesta hän toteaa: ”One worker might interprete a situation in one way, another worker in another and it would be hard to judge which is right” .

506 Oltedal – Hutchinson 1996, s. 221–222. Vrt. kuit. Tasola 1993, s. 36–37 ja 45, jossa kirjoittaja esittelee perheasioiden sovitteluperiaatteiksi muun muassa neutraalisuuden, mutta katsoo samalla, että sovittelijan on pyrittävä tasapainottamaan puolisoiden valtaa ”nostamalla heikompaa”. Ks. myös Leskelä 2000, s. 23–24, jonka mukaan useissa maissa on sovittelijoita ohjeistettu siten, että sovittelun ulkopuolelle jätetään kaikki ne tapaukset, joissa puoliso ilmoittaa joutuneensa toisen puolison väkivallan kohteeksi, joskin sovittelun käytettävyydestä näissäkin tilanteissa on esitetty erilaisia käsityksiä.

507 Ks. alajakso III A.2.6.2.

vat *Mari Antikaisen* sopimuksen vahvistamismenettelyä koskevassa tutkimuksessa esittämään kaavioon sosiaalityöntekijän tiedon rakenteesta, joka koostuu teoriasta ja käsitteistä, käytännön kokemuksista ja intuitiivisesta tiedonmuodostuksesta, eli teoriaperustan ja kokemuksellisen tiedon yhdistämisestä.[508] Tästä näkökulmasta arvioituna selvitystyötä oli kuitenkin lopulta ohjannut teoreettinen viitekehys. Kuten myöhemmin todistelua koskevissa tutkimusjaksoissa tulen osoittamaan, epämuodollisen tiedon varassa tehdyt arviot saattoivat kuitenkin henkilötodistelua vastaanotettaessa muuttua.[509]

Erikseen oli pantavissa merkille ”rivien väliin” kirjoitettu tieto. Esimerkkeinä tällaisista kommenteista selvityksissä ovat seuraavat toteamukset: ”äidillä ei ole uusperhettä”, ”isä on lapsille turvallinen” ja ”äidillä ei ole alkoholiongelmaa”, kun samaan aikaan toisen vanhemman vastaavista seikoista ei todettu mitään. Kokonaistodistelun valossa kyseisissä selvityksissä haluttiin itse asiassa sanoa, että isän uusperheessä lapsille ei ole emotionaalista tilaa, että äiti ei ole selvinnyt erokriisistä ja että isällä on päihdeongelma. Saajansa kädessä piilotieto oli ongelmallista ja nostatti vastatodistelua.[510]

Yhteenvetona suositan, että jos tuomioistuin ei ole asettanut selvitystyön tavoitetta, selvityksentekijä joka tapauksessa kirjaisi oman *toimeksiantonsa* ja käytetyt menetelmänsä eräänlaiseksi selvitystyön *tuoteselostukseksi.* Tällä tavalla voitaisiin valaista paitsi teoreettisia viitekehyksiä, myös selvityksessä esitettyjä käsityksiä ja suosituksia asian ratkaisemisesta. Toimeksiannon määrittämistä koskeva tutkimussuositukseni käy yksiin Suomen Psykologiliiton lausunto-ohjeiden kanssa. Niiden mukaan lausunnon perustietojen tarkoituksena on nimittäin antaa lukijalle riittävät tiedot siitä, mistä lausunnossa on kysymys, mihin kysymyksiin haetaan vastauksia sekä miksi ja miten vastausten hakuprosessi on sujunut.[511]

1.3 SELVITYSPYYNNÖT JA SELVITYSTEN KESTO

1.3.1 Selvityspyynnöt

Tutkimusmateriaalista halusin selvittää, millä tavoin tuomioistuimet olivat selvityspyynnöillään ohjanneet sosiaalitoimen selvitystyötä. Tässä tarkoituksessa etsin tietoa, kartoittivatko tuomioistuimet selvitystä kaipaavia seikkoja ennen selvityspyyntöä. Tutkimusaineistosta halusin selvittää, saiko sosiaalitoimi toimeksiantonsa yleismuotoisesti vai yksittäistapauksittain yksilöidyillä pyyn-

508 Antikainen Mari 2004, s. 74–75.
509 Ks. alajaksot VI. 1.2 ja 1.3.
510 Tapaukset T:131, T:134 ja T:242.
511 Ks. Psykologit ja oikeus 2002, s. 23. Psykologiliiton ohjeet psykologinlausunnon kirjoittamisesta.

nöillä. Tutkimustuloksilta odotin vastauksia virallisperiaatteen soveltamislaajuudesta, materiaalisesta prosessinjohdosta sekä sosiaalitoimelle asetetuista tehtävistä.

Selvityskynnyksen määräytymistä koskevaan kysymykseen ei ollut tällä tutkimuksella saatavissa vastausta, koska aineisto oli hankittu juuri niistä tapauksista, joissa selvitystä oli pyydetty. Samasta syystä ei myöskään saatu tietoa siitä, millaisia olivat luonteeltaan ne huoltoriidat, joissa selvitystä ei pyydetty. Oletettavaa kuitenkin oli, että selvitystä pyydettiin ainakin sellaisissa riidoissa, joissa vanhemmilla tai toisella heistä oli psykososiaalisia ongelmia tai joissa riita oli kroonistunut tai patologisoitunut.[512]

Tutkimuksella ei myöskään ollut saatavissa vahvistusta niihin tuomareiden perheoikeusseminaareissa esitettyihin käsityksiin, että käräjäoikeudet mieluummin pyytävät selvityksen kuin jättävät sen pyytämättä.[513] Tätä käsitystä tukevat Rovaniemen hovioikeuspiirin lainkäytön laatuhankkeessa toteutetun kyselyn tulokset, joista ilmeni, että tuomioistuimet pyysivät 74 prosentissa selvityksen ”aina tai lähes aina” ja 19 prosentissa tapauksista ”usein” eli siis 93 prosentissa tapauksista vähintäänkin ”usein”.[514] Tämä tulos viittaa tuomioistuinten vahvaan käsitykseen sosiaalitoimesta huoltoriitojen tiedonhankkijana.

Lähes kaikista tutkimusaineiston jutuista sain käyttööni tuomioistuimen selvityspyynnön. Joissakin yksiköissä selvityspyyntö oli arkistoitu memoriaaliasiakirjoihin, joita en ollut pyytänyt tutkimusmateriaaliksi. Selvityspyyntöjen arkistointitapa ja se, että pyyntöjen allekirjoittajina oli ollut myös toimistosihteeri, osoittivat jo sellaisenaan pyynnöille annetun vähäpätöisen merkityksen. Joistakin pyynnöistä saattoi päätellä, että ne oli laadittu vakiolomakkeelle, jonka sisältö toistui samana jutusta toiseen. Aineiston selvityspyynnöt luokittelin neljään ryhmään. Suurimman ryhmän muodostivat avoimet pyynnöt, jotka olivat esimerkkitapauksen 1 tyyppisiä.

> Esimerkki 1. ”Viitaten lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 16 §:n 1 momentin sekä asetuksen 2 ja 5 §:iin käräjäoikeus pyytää laissa tarkoitettua selvitystä oheisesta pöytäkirjasta ilmenevässä asiassa.” Tapaus T:244.

Osa tuomioistuimista oli laatinut selvityspyynnön kansliassa ilman valmisteluistuntoa heti hakijan hakemuksen ja vastapuolen kirjallisen lausuman saavut-

---

512 Vrt. Dahlstrand 2004, s. 161. Kirjoittaja toteaa empiirisen tutkimuksen perusteella, että niillä vanhemmilla, joiden riidassa pyydetään sosiaalitoimen selvitystä, on useammin sosiaalisia ongelmia kuin niillä, joiden riidassa selvitystä ei pyydetä.

513 Käsitys perustuu Oikeusministeriön vuosina 2000–2004 järjestämissä perheoikeusseminaareissa kuultuihin tuomarien kannanottoihin. Osallistujia niissä on ollut yhteensä noin 140.

514 Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 52 ja liite 3. Kyselyyn vastanneiden joukossa oli tuomareita ja asianajajia yhteensä 45 (s. 46–47).

tua. Asiakirjoista saattoi päätellä, että menettelyyn ei ollut päädytty sattumanvaraisesti. Pyyntö nimittäin oli laadittu siten, että ilman avustajaa hakemuksen tehnyt vanhempi oli merkinnyt käräjäoikeuden vakiolomakkeelle suostumusrastinsa selvityksen hankkimisesta ja pyytänyt, ettei valmisteluistuntoa pidettäisi. Asianajajat turvautuivat samaan formaattiin. Tällä tavoin tuomioistuin oli saanut suostumuksen kirjallisesti. Joidenkin juttujen diaarilehdeltä ilmeni, että suostumus oli saatu puhelimitse kysymällä.

Näissä tapauksissa juttu oli lähtenyt selvitystyöhön ”raakana”. Sosiaalitoimelle oli jäänyt vapaa toimivalta pyrkiä sopuratkaisuun tai valmistella huoltoselvitys. Menettelytapaa on tuomarikursseilla puolustettu vetoamalla selvitystyön nopeaan käynnistymiseen. Mahdollista on myös, että osassa tällaisia tapauksia valmisteluistunto oli sopimuksen toivossa ja oikeudenkäyntikulujen minimoimiseksi haluttu ohittaa, joskaan empiirisestä aineistosta ei ollut saatavissa vahvistusta taustatekijöiden vaikutuksesta. Jossakin määrin näyttikin siltä, että sopimuksia sosiaalitoimessa oli tällä menettelytavalla saavutettu muita useammin. Sopimusherkkyys oli luonnollisesti jo lähtökohdiltaan ollut suurempi, kun selvitystä pyydettiin myös sellaisissa tapauksissa, joissa hyvin johdetussa valmisteluistunnossakin olisi päästy sopuratkaisuun ja kaiken lisäksi selvitystyötä joutuisammin.

Ehdottomasti aineiston suurimman ryhmän muodostivat kuitenkin jutut, joissa valmisteluistunnon jälkeen sosiaalitoimelle oli lähetetty avoin pyyntö normiviittein. Täyttä varmuutta ei ollut saatavissa siitä, mitä tuomioistuinmateriaalia selvityspyynnön mukana sosiaalitoimeen oli toimitettu. Useimmiten siihen lienee sisältynyt ainakin hakijan hakemus sekä vastapuolen lausuma ja käsittelypöytäkirja. Kaikissa tuomioistuimissa ei kuitenkaan ollut pidetty vuonna 1993 uudistetun oikeudenkäymiskaaren 5 luvussa (1052/1991) tarkoitettua suullista valmistelua, jossa vaatimukset, lausumat ja niiden perusteet sekä riitaiset seikat olisi kartoitettu ja täsmennetty. Osa tuomioistuimista oli noudattanut nyttemmin kumotussa hakemusasioiden käsittelystä annetussa laissa (307/1986) tarkoitettua käsittelyjärjestystä.[515] Kummankin käsittelymallin mukaisiin oikeudenkäynteihin tuomioistuimet olivat kuitenkin pääsääntöisesti kutsuneet vanhemmat henkilökohtaisesti.

Jotkut tuomioistuimet olivat ohjeistaneet sosiaalitoimen työtä riitateemojen mukaisesti pyytämällä selvittämään esimerkiksi lapsen asumista, huoltomuodon valintaa tai tapaamisoikeutta.[516] Näitä pyyntöjä ei voinut pitää kovin paljon

---

515 Säännökset kumottiin OK 8 luvulla (768/2002), joka astui voimaan 1.1.2003. Useimmat käräjäoikeudet olivat noudattaneet huoltoriitojen käsittelyssä OK 5 ja 6 luvuissa tarkoitettua menettelyä jo ennen OK 8 luvun säätämistä. Ks. soveltamisesta Aaltonen 2000b, s. 1321, jossa kirjoittaja toteaa Helsingin käräjäoikeuden soveltaneen uusia säännöksiä perheasioiden käsittelyyn.

516 Esimerkkinä selvityspyynnön yksilöintipuutteesta on tapaus, jossa tuomioistuin äidin hakemuksen perusteella pyysi ”selvitystä lapsen tapaamisoikeudesta” kiinnittämättä huomiota sii-

avoimia pyyntöjä valaisevampina. Joissakin niistä pyydettiin pyrkimään vanhempien keskinäiseen sopimukseen. Pyyntö näyttää sisältäneen oletuksen siitä, ettei täysimittainen oikeudenkäynti olisi parantanut hyvän ratkaisun saavuttamista. Pyyntöön on samalla sisältynyt luottamus siihen, että selvitystyötä tekevät antavat LHL 16.2 §:ssä tarkoitettua apua vanhemmille sopimuksen tekemisessä, jonka on arveltu olevan syntyäkseen.[517]

Joissakin tapauksissa tuomioistuin oli pyytänyt sosiaalitoimea hankkimaan myös perheneuvolan lausunnon.[518] Pyynnöissä ei silti ollut nimetty syytä tai suuntaa lausuntotyölle. Joissakin pyynnöissä taas oli annettu lähinnä normin tarkoittama opastus sosiaalilautakuntien yhteistyöstä. Se ei kuitenkaan ollut riittänyt ohjaamaan konkreettiseen yhteistyöhön, joka osittain siitäkin syystä oli saattanut jäädä nimelliseksi. Esimerkkitapauksissa 2–8 on kyse ohjeistetuista pyynnöistä.

Esimerkki 2. ”Käräjäoikeus pyytää, että sosiaalilautakunta ottaa erityisesti huomioon, miten tapaamisoikeus voitaisiin lasten edun kannalta parhaiten toteuttaa.” Tapaus T:103.

Esimerkki 3. ”Lapsen edun kannalta olisi varmasti parasta, että asia olisi nyt Teillä ratkaistavissa vanhempien tekemällä sopimuksella.” Tapaus T:248.

Esimerkki 4. ”Ko pyytää laatimaan selvityksen seuraavista seikoista: 1. Kumman vanhemman luona lasten tulisi asua? Onko syytä erottaa lapset toisistaan, vai pitäisikö kaikkien lasten asua saman vanhemman kanssa? 2. Miten lasten tapaamisoikeus olisi toteutettava.” Tapaus T:149.

Esimerkki 5. ”Sosiaalilautakunnan on selvityksessään otettava kantaa siihen, miten asumisesta olisi päätettävä lasten edun kannalta. Sosiaalilautakunnan on huolehdittava myös siitä, että asianosaiset voivat selvityksen yhteydessä sopia lapsen asumisesta.” Tapaus T: 203.

Esimerkki 6. ”Pyydetään selvitystä siitä, miten tulisi järjestää asianosaisten alaikäisen lapsen /lasten huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Lausunnosta tulee erityisesti ilmetä lapsen/lasten mielipide em. asiasta. Asianosaisten nä-

---

hen, että isä oli lausumassaan vaatinut äidin yksinhuollon muuttamista yhteishuolloksi ja lapsen asumista luokseen. Sosiaalilautakunta vastasi pyyntöön antaen selvityksen tapaamisoikeudesta lausumatta mitään huoltomuodosta ja lapsen asumisesta. Tuomioistuin joutui turvautumaan lisäselvityspyyntöön.

517 SHA 17.2 §:ssä taas on säädetty sosiaalilautakunnan velvollisuus ohjata ja avustaa vanhempia huoltosopimuksen tekemisessä.

518 Tutkituissa tapauksissa tuomioistuimet eivät olleet pyytäneet sosiaalitointa hankkimaan lääkärinlausuntoja. Eräs käräjäoikeus tosin edellytti selvityspyynnössään, että sosiaalilautakunta selvityksen laatimisen yhteydessä kuulisi lastenpsykiatrian asiantuntijoita. Lapset ja vanhemmat olivat sitten käyneet keskussairaalan tutkimusyksikössä. Menettely ilmenee myös asiaa koskevasta kanteluratkaisusta EOA 9.12.2002, 1027/4/00, jossa sanottu pyyntö ei kuitenkaan näytä olleen kantelun kohteena.

kemyksiä, mikäli ne ovat samat kuin kirjallisessa valmistelussa, ei ole tarpeen selostaa. Tämän pyynnön tavoitteena on saada oikeuden käyttöön asiantuntijan lausunto pyydetyistä seikoista. Perheen mahdollista hoidollista elementtiä ei pidä tämän pyynnön yhteydessä käsitellä. Mikäli lopputulemaa ei sosiaalivirastossa haluta antaa, riittää lausunnon hyvä perusteleminen." Osa tapauksissa T:118 ja T:143 käytetystä mallista.

Esimerkki 7. "Koska asianosaiset ovat yksimielisiä perheneuvolan lausunnon pyytämisestä ja pyrkivät uuden lausunnon valmistumisen jälkeen ratkaisemaan asian siltä pohjalta sopimuksella, käräjäoikeus kehottaa sosiaalilautakuntaa lausuntoa laatiessaan hankkimaan lausunnon myös perheneuvolalta sen selvittämiseksi, mikä on lasten kannalta paras ratkaisu asiassa." Tapaus T: 250.

Esimerkkitapauksen 8 selvityspyyntö oli ainoa yksilöidyksi nimettävä pyyntö. Siinä ohjeistetaan selvitystyössä noudatettavia hallintoperiaatteita ja selvitystyön kohdetta. Alioikeuksien täydennyspyynnöt puhuivat siitä, että aikaisemmassa selvitystyössä oli ollut heikkouksia. Aiheen täydennyspyyntöihin oli antanut joko tuomioistuimen oma havainto tai asianosaisten väitteet selvityksen riittämättömyydestä, puutteellisuudesta tai ristiriitaisuudesta. Muutoksenhakutuomioistuimet taas olivat toisinaan pyytäneet uutta olosuhdeselvitystä. Esimerkkitapauksissa 9–12 on kyse täydennyspyynnöistä, joista myös pyynnön syy ilmenee.

Esimerkki 8. "Sosiaalilautakunnan on selvitettävä asia joutuisasti ja siten, että selvityksen kaikenpuolinen kattavuus ja puolueettomuus tulee turvatuksi. Käräjäoikeus pyytää, että selvityksessä kiinnitetään erityistä huomiota kaikkien lasten mielipiteeseen asumisensa suhteen ja että selvitettäisiin heidän merkityksensä toinen toisilleen sekä se mikä mahdollinen vaikutus oli lasten erottamisella toisistaan." Tapaus T:160.

Esimerkki 9. "Asianosaiset ovat yksimielisiä lausunnon pyytämisestä ja pyrkivät uuden lausunnon valmistumisen jälkeen ratkaisemaan asian siltä pohjalta sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella. Käräjäoikeus kehottaa sosiaalilautakuntaa lausuntoa laatiessaan hankkimaan lausunnon myös kasvatus- ja perheneuvolalta sen selvittämiseksi, mikä on lasten kannalta paras ratkaisu asiassa." Tapaus T:250.

Esimerkki 10. "Hakija on väittänyt, että nyt käsillä olevaa selvitystä tehtäessä on tapahtunut väärinkäsitys lasten toivomusten ja mielipiteiden selvittämisen osalta ja että oikeuden tulisi hankkia uusi selvitys. Käräjäoikeus pyytää uuden selvityksen lasten asumisesta, jossa mahdollisuuksien mukaan selvitetään lasten omat toivomukset ja mielipiteet ja lasten henkilökohtaisen kuulemisen tarpeellisuus tuomioistuimessa ja lasten mahdollinen halukkuus tulla kuulluiksi tuomioistuimessa." Tapaus T:227.

Esimerkki 11. ”Hovioikeus on päättänyt pyytää sosiaalilautakunnalta lausunnon siitä, miten alaikäisten lasten asuminen olisi järjestettävä. Lausuntoa valmisteltaessa pyydetään kiinnittämään huomiota siihen, että lasten asuinolosuhteissa on tapahtunut muutos. Sosiaalilautakuntaa pyydetään myös, mikäli se katsotaan tarpeelliseksi, hankkimaan selvitystä perheneuvolan psykologilta, joka on antanut käräjäoikeudelle lausunnon.” Tapaus T:108.

Esimerkki 12. ”Hovioikeus pyytää LHL 16 §:n mukaisen yksityiskohtaisen selvityksen siitä, kuinka alaikäisen lapsen huolto ja tapaaminen on hänen etunsa kannalta järjestettävä. Selvityksessä pyydetään erityisesti ottamaan kantaa siihen, voidaanko yhteishuoltoa pitää lapsen edun mukaisena ratkaisuna. Lausuntoa valmistellessaan lautakuntaa pyydetään käyttämään asiantuntijana paikallista perheneuvolaa ja sen asiantuntijoita sekä ottamaan yhteyttä äidin nykyisen kotipaikkakunnan sosiaaliviranomaisiin.” Tapaus T:155.

Hovioikeuden selvityspyyntöjen peruste poikkesi alioikeuskäsittelystä vallinneesta sikäli, että perheen tai lapsen tilanteessa oli valitusasiakirjojen mukaan tapahtunut oleellisiakin muutoksia käräjäoikeuden päätöksen jälkeen. Muutoksista tarvittiin uutta tietoa. *Eva Gottberg* onkin huomauttanut, että ajankohtaistiedon tarpeellisuus itsenäisen tilannearvioiden tekemiseksi korostuu ylemmissä oikeusasteissa, koska huoltoriidan ratkaisu ei estä myöhemmin esittämästä uusia vaatimuksia samassa asiassa.[519] Ennakkoratkaisu KKO 2001:16 koskee otsikon mukaan hovioikeuden pääkäsittelylle asetettavia vaatimuksia. Tapauksesta ilmenevän oikeusohjeen mukaan ylemmän oikeusasteen on varmistuttava siitä, että sen käytettävänä on riittävä ratkaisumateriaali.

Koska selvitykseen kulunut aika on osittain yhteydessä siihen, millä tavoin tuomioistuimet pyynnöillään ohjasivat selvitystyötä, esitän päätelmät pyynnöistä vasta tarkasteltuani selvitystyölle asetettua määräaikaa ja selvitystyön kestoa.[520]

1.3.2 Selvitystyön määräaika ja kesto

Suomalaisesta oikeuskäytännöstä saatujen hajatietojen perusteella ennakko-oletukseni oli, että tuomioistuimet antavat selvitystyölle muutaman kuukauden määräajan ja että selvitystyö kestää kolmesta neljään kuukauteen. Selvitystyölle varattavan ajan oli syytä uskoa riippuvan ainakin selvitystarpeen laajuudesta ja sosiaalitoimen ennakkoon tunnetusta kapasiteetista. Muidenkin seikkojen, kuten asianosaisten, asianajajien ja tuomarin aikataulujen oli aihetta olettaa vaikuttavan asetettuun aikatauluun. Tämän tutkimuksen empiirisestä aineistosta halusin tutkia selvitystyöhön käytettyä aikaa, sen pituuteen vaikuttaneita syitä, riidan taustasyiden ja riitateemojen merkitystä selvitystyön kestoon sekä selvi-

519 Gottberg 1992, s. 427–429.
520 Ks. alajakso III B.1.3.3.

tysajan vaikutuksia jutun ratkaistavuuteen ja ratkaisutapaan. Lisäksi tarkoitus oli kartoittaa tuomioistuinten menettelyä määräaikojen asettamisessa.

Tutkimusaineistosta ilmeni, että sosiaalitoimelle varatut selvitysajat olivat vaihdelleet runsaasti. Yleisimmin määräaika oli kuitenkin asetettu 3–4 kuukaudeksi, mutta joissakin tapauksissa määräaika alun alkaenkin oli lähes vuoden pituinen. Kaikista sosiaalitoimen selvityksistä ei myöskään ollut kattavasti koottavissa tilastoa siitä, miten nopeasti selvitystyö oli aloitettu. Esitän tiedot selvitystyön aloittamiseen kuluneesta ajasta seuraavassa taulukossa 4.

Taulukko 4. Selvityspyynnön lähettämisestä selvitystyön alkamiseen kulunut aika.

Selvityspyynnöstä selvityksen alkamiseen kulunut aika[521]	**Tapausten lkm**	**%**
alle 1 kk	27	18,0
1–2 kk	40	26,6
2–3 kk	16	10,7
3–4 kk	13	8,7
yli 5 kk	3	2,0
- ei käynyt selville	35	23,3
- sopimus saatu sosiaalitoimessa	12	8,0
- sosiaalilautakunta hakijana	4	2,7
Yhteensä	**150**	**100,0 %**

Taulukosta voidaan havaita, että yleisimmin selvitystyö oli alkanut 1–2 kuukaudessa siitä, kun selvityspyyntö oli saapunut sosiaalilautakuntaan. Myös niitä sosiaalilautakuntia oli runsaasti, jotka aloittivat työn alle kuukaudessa. Toisaalta 2–4 kuukauden ajan joutui odottamaan viidennes riitajuttujen perheistä. Joka kolmannesta raportista selvitystyön tosiasiallinen aloittamisajankohta ei selvinnyt lainkaan. Tätä tutkimustulosta pidän huolestuttavana.

Tutkimustulos puuttuvan aloitusajan suuresta prosenttiosuudesta lievenee kuitenkin siitä syystä, että noin joka kolmas tähän ryhmään kuuluneista tapauksista oli ratkennut sosiaalitoimessa saavutetulla sopimuksella. Tällöin työskentelystä ei ollut laadittu mitään selvitystä tai selvitysaihiossa ei ollut ilmoitettu työskentelyn aloittamista. Myöskään niissä tapauksissa, joissa sosiaalilautakunta oli hakijana, ei varsinaisen selvitystyön aloittamista ollut raportoitu tai muuta selvitystä kuin hakemuksessa selostettu ei oltu tehty.

---

[521] Taulukossa on otettu huomioon selvitystyön aloittamisajankohta LHL 16.1 §:ssä tarkoitetussa lapsen asuinkunnan sosiaalilautakunnassa, mutta ei sen sijaan kaksi- tai monikuntatilanteiden edellyttämän työskentelyn aloittamisajankohtaa muissa kuin lautakunnissa.

Selvitettävänä olleiden tapausten joukossa on mitä todennäköisimmin ollut joitakin sellaisia nopeasti viritettyjä riitoja, joissa sosiaalityöntekijät ovat ajatelleet muutaman viikon viiveen kypsyttävän vanhempia päätöksentekoon, mutta myös sellaisia kroonistuneita riitoja, joissa uuden selvitystyön aloittamisella ei ollut pidetty kiirettä. Tuomioistuinten asiakirjoista ei ilmennyt, että työn aloittamisen viivästymiseen olisi prosessin kuluessa kiinnitetty huomiota. Myöskään siitä ei ollut saatavissa selkoa, olivatko tuomioistuimet yleisellä tasolla kantaneet huolta selvitystyön kulunseurannasta. Sosiaalitoimen resurssipula ja organisatoriset vaikeudet aloittaa selvitystyö joutuisasti lienee tuomioistuimissa mielletty toiseen hallinnonalaan kuuluviksi vaikeuksiksi.

Seuraavaksi tilastoin tutkimusaineistosta selvitysten kokonaisviipymisajan. Kaikkien juttujen keskiarvoksi tuli hakemuksen jättämisestä selvityksen saapumiseen 8,2 kuukautta, hakemuksen jättämisestä lopulliseen lainvoimaiseen ratkaisuun 13 kuukautta ja selvityksen pyytämisestä sen saapumiseen käräjäoikeudelle 5,6 kuukautta.[522] Nopeimmat selvitykset olivat saapuneet yhdessä kuukaudessa ja pisimmillään selvitystyöhön oli kulunut 23 kuukautta. Yli 10 kuukautta oli kulunut 17 tapauksessa. Aika selvityspyynnöstä selvityksen saapumiseen käräjäoikeudelle ilmenee taulukosta 5.

Taulukko 5. Selvitystyön kesto.

Selvitysajan kesto	Tapausten lkm	%-osuus
Ei selvitysaikaa[523]	4	2,7
Enintään 1 kk	12	8,0
2–3 kk	29	19,3
4–6 kk	54	36,0
7–9 kk	29	19,3
10–12 kk	10	6,7
13–18 kk	1	0,7
Yli 18 kk	1	0,7
Ei ilmennyt[524]	10	6,7
Yhteensä	150	**100,0 %**

[522] Niissä tapauksissa, joissa lasten huolto, asuminen tai tapaamisoikeus joutui valituksen kohteeksi, selvitysaika käräjäoikeudessa oli 5,9 kuukautta ja aika hakemuksen saapumisesta lopulliseen ratkaisuun peräti 17,4 kuukautta.

[523] Hakijana oli ollut sosiaalilautakunta, joten selvitysaikaa ei syntynyt.

[524] Sosiaalilautakunta oli lähettänyt vahvistamansa sopimuksen käräjäoikeudelle. Asiassa ei valmistunut selvitystä.

Lukuisissa tapauksissa selvityksen laatijat olivat pyytäneet määräajan pidennystä selvityksen toimittamiselle. Pyynnöissä oli vedottu sosiaalitoimen työntekijöiden ruuhkautuneeseen työtilanteeseen, kaksikuntaselvityksen aiheuttamaan viivästykseen, työntekijöiden vaihtuvuuteen, meneillään olevan ammatillisen verkostotyön vaiheeseen, lapsen psykiatriseen hoitoon, huostaanottoon, rikosoikeudenkäyntiin tai jatkoneuvotteluihin sovintoratkaisuun pääsemiseksi. Kaikissa tapauksissa tuomioistuin oli suostunut pidennyspyyntöön ilman muita prosessitoimia kuin kirjallinen määräajan pidennyspäätös.[525] Käräjäoikeus puolestaan oli pyytänyt lisäselvitystä tai uutta selvitystä yhteensä kuudessa jutussa. Pyynnöt eivät kuitenkaan olleet lisäselvitykselle asetetun lyhyen uuden määräajan vuoksi ratkaisevasti pidentäneet selvitysaikaa. Lisäselvitykset olivat nimittäin paria tapausta lukuun ottamatta saapuneet kahdessa kuukaudessa.[526]

Selvitysten viipymisen keskimääräinen aika oli joka tapauksessa ollut huomattavan pitkä.[527] Nopeimmin selvityksiä oli valmistunut niissä riidoissa, joissa oli ollut kysymys oheishuoltajan määräämisestä yhteishuoltajan kuoleman johdosta, huollon siirrosta tai ainoastaan tapaamisoikeuden laajuudesta. Pisimpään selvitystyössä olleet jutut taas olivat useimmiten koskeneet huollon tai asumisen määräämistä eron yhteydessä. Kaikkein hitaimmin selvitykset olivat valmistuneet kahdessa lapsen asumisen muuttamista koskeneessa jutussa. Kaksi- tai monikuntatilanteissa selvitysten valmistuminen vaati aikaa enemmän kuin vanhempien asuessa samassa kunnassa. Määräajan pidentämissyitä koskevat tiedot oikeudenkäyntiasiakirjoissa eivät olleet kattavia. Niiden perusteella ei ollut tehtävissä luotettavia päätelmiä pidentämissyistä. Sen sijaan selvityksen viipymisen vaikutuksia oli verraten helposti todettavissa aineiston tapauksista.

Empiirinen aineisto paljasti myös vanhempien ristikkäiset pyrkimykset nopeuttaa tai viivyttää selvitysaikataulua. Eniten kiinnitti huomiota kirjallisuudessakin mainittu havainto, että selvitysten viipymisellä luodaan tai ylläpidetään status quota antamalla vallitsevien olosuhteiden vakiintua tai entisestään

---

525 Tapauksessa T:209 sosiaalilautakunta pyyteli vasta kuukausia määräajan jälkeen anteeksi viivästymistä ilman, että käräjäoikeus oli tätä ennen reagoinut asiaan.

526 Tapaukset T:107, T:109, T:146, T:151, T:154 ja T:170.

527 Tutkimissani eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluratkaisuissa ei ollut kysymys huoltoselvitykseen käytetystä ajasta tai kokonaiskäsittelyajasta. Sen sijaan kantelutapauksessa EOA 27.4.1998, dnro 826/4/96 huollon täytäntöönpanojutun käsittelyaika oli ollut 11 kuukautta, jota päätöksen mukaan asian laadun vuoksi pidettiin liian pitkänä. tapausta EIT A 299-A, 23.9.1994, Hokkanen v. Suomi. Noin 1,5 vuotta kestänyttä huoltoriidan oikeudenkäyntiä kolmessa eri oikeusasteessa ei pidetty sopimuksen edellyttämän oikeudenkäynnin kohtuullisen ajan vastaisena. Vrt. kuit. EIT 27.6.2000, Nuutinen v. Suomi, jossa sosiaalilautakunnalle kahden selvityksen tekemiseen myönnettyjä aikoja (8 kk ja 9 kk) pidettiin huomiota herättävän pitkinä. Ks. tapauksista myös Pellonpää 2005, s. 380 ja 383. Liian pitkäksi käsittelyaika muodostui myös ennakkotapauksessa KKO 2001:110.

vahvistua. Aineisto tuki myös käsitystä väliaikaisratkaisujen rakentumisesta status quon varaan. Seuraavaksi esittelen laatimani tiivistelmät esimerkkitapauksista 1 ja 2, joista viivyttelyn vaikutukset ilmenivät.

> Esimerkki 1. Eräässä tutkimustapauksessa selvityksen viipyminen oli kytkeytynyt selvästi siihen, että vastasyntyneen lapsen äiti oli joutunut lapsivuodepsykoosin vuoksi noin viikoksi sairaalahoitoon. Sen jälkeen lapsi oli asunut äidin kanssa lastenkodin perhetukiasunnossa. Puoli vuotta kestäneen selvityksen aikana äidin terveydentila ja lapsen asuminen hänen luonaan oli ehtinyt vakiintua. Vanhemmat olivat sitten päässeet selvityksen suosituksen mukaiseen sopimukseen yhteishuollosta ja lapsen asumisesta äidin luona. Tapaus T:245.

> Esimerkki 2. Selvityksen viipyminen peräti 21 kuukautta liittyi osittain isän olosuhdemuutoksiin selvitystyön aikana. Sosiaalitoimi ilmoitti vasta vuoden kuluttua selvityspyynnöstä käräjäoikeudelle, vastoin isän samana päivänä ilmoittamaa kantaa, että asian käsittely oikeudessa raukeaa isän halutessa asian ratkaisua sopimusteitse. Sen jälkeen, kun oikeus oli välittömästi pyytänyt uutta selvitystä, sen valmistuminen kesti vielä toisen vuoden. Sosiaalitoimen yhteydenottokirje isälle oli lähtenyt vasta neljän kuukauden kuluttua uudesta selvityspyynnöstä, joskin isä oli muuttanut pois paikkakunnalta ja jutun kannetyyppikin oli sen myötä muuttunut lasten asumisvaatimuksen sijaan tapaamisoikeutta ja elatusavun määrää koskevaksi. Toisena selvityksen tekijänä oli lastenvalvoja, jonka kanssa äiti oli kertonut alustavasti keskustelleensa lasten asumisesta jo ennen selvityspyyntöä. Tapaus T:156.[528]

Selvitystyön viipymiseen vaikutti myös sovittelutavoitteen nivominen selvitystyöhön. Näin tapahtui esimerkiksi eräissä integroidun selvitystyöskentelyn tapauksissa, joissa perheenjäseniä tavattiin sosiaalitoimen ja perheneuvolan tiimin toimesta yli kymmenen kertaa sopimuksen aikaansaamiseksi.

1.3.3 Päätelmiä selvityspyynnöistä ja aikataulusta

Tuomioistuimet asettivat ensinnäkin määräajan selvitysten tekemiselle keskimäärin 3–4 kuukauden mittaiseksi. Tutkimusaineiston ulkopuolelta tiedetään eräissä tuomioistuimissa asetettavan huomattavasti pidempiäkin määräaikoja.[529] Tutkimassani aineistossa pidennyksiä määräaikaan annettiin kaiken lisäksi au-

---

528 Vrt. kuit. EOA 31.8.1998, dnro 2104/4/96, jossa on katsottu, etteivät selvityksen laatijat osallistuessaan ennen selvityspyyntöä neuvotteluihin kummankin vanhemman kanssa lapsen asumisesta ynnä muusta olleet tulleet hallintomenettelylain tarkoittamalla tavalla esteellisiksi tekemään selvitystä. Tutkimusaineiston tapauksessa neuvotteluja sen sijaan oli käyty vain toisen vanhemman kanssa. Puolueettomuuden vaarantuminen ei ole tullut oikeudenkäynnissä esille.

529 Tikka 2003, s. 91 mukaan Espoon käräjäoikeudessa selvityksen laatimiselle annettiin vuonna 2003 aikaa 6–8 kuukautta.

liisti ja useitakin kertoja peräkkäin. Syyt pidennyksiin ilmenivät vain harvoista tapauksista. Jopa vuoden pituiseksi asetettu selvitysaika on joka tapauksessa sekä lapsenhuoltolain materiaalisten säännösten että prosessiperiaatteiden kannalta liian pitkä.[530] Koska selvitysten saapuminen keskimäärin kesti vajaat kuusi kuukautta, eivät asetetut määräajat todellisuudessa ohjanneet aikataulua.

Tutkimassani aineistossa selvitysten kokonaiskesto vaihteli merkittävästi. Pisimmillään selvitystyö kuitenkin kesti 1,5 vuotta, mutta myöhemmän oikeuskäytännön perusteella tiedetään selvitysten valmistelun vaatineen aikaa jopa kaksi vuotta tai enemmän.[531] Keskimääräinen puolen vuoden selvitysaika oli sama kuin oikeusministeriön vuonna 2005 tekemän selvityksen mukaan kahdeksassa suurimmassa kaupungissa.[532] Tutkimusaineiston perusteella tai muutoinkaan ei ole tiedossa priorisoitiinko sosiaalitoimessa siellä samanaikaisesti sosiaalitoimessa vireillä olevia selvitystöitä niin, että olisi etsitty keinoja porrastaa vaikeudeltaan erilaisten tapausten selvitystyöhön käytettyä aikaa.[533] Tutkimusaineistosta ei myöskään ollut tehtävissä päätelmiä siitä, olisiko selvitysten valmistuminen nopeutunut, jos lainsäädännössä olisi säännös määräajasta selvityksen laatimiselle. Säännöksen käyttökelpoisuutta on syytä epäillä sikäli, että selvitysten vaatima aika muodostuu odotusajasta ja varsinaisesta selvitysajasta. Kummankin pituuteen vaikuttaa useita tekijöitä.

Tutkimassani aineistossa selvitystyö alkoi useimmiten alle kahdessa kuukaudessa. Toisaalta kuitenkin lähes joka neljännestä tapauksesta selvitystyön alkamisnopeus ei ilmennyt lainkaan. Kahta kuukautta ripeämpää aloittamista voidaan mielestäni edellyttää riidan lukkiutumisen ehkäisemiseksi, joskaan ainoastaan aloittamisen määräajalla ei voida taata selvitystyön joutuisaa etenemistä. Selvitystyön viivytyksettömään aloittamiseen on aihetta, sillä vielä vuonna 2003 raportoitiin esimerkiksi Espoosta, että siellä saatiin odottaa työn käynnistymistä joskus jopa yli puoli vuotta.[534]

Jos selvityksen viipymisestä aiheutuvia haittoja halutaan ehkäistä, olisi selvitystyö nähdäkseni aloitettava 2–3 viikon kuluessa selvityksen saapumisesta ja saatettava päätökseen 3–4 kuukaudessa. Mikäli selvitystyötä tahdotaan tehostaa ottamalla lakiin sitä koskeva säännös, pidän tärkeämpänä säännellä selvitystyön aloittamista kuin sen kestolle asetettavaa määräaikaa.

Selvitystyötä tekevät ovat toisinaan väittäneet, että sopuratkaisun työstäminen sosiaalitoimessa helpottaa konfliktia ja kypsyttää vanhemmat sopuun. Ta-

---

530 Aaltonen 2000a, s. 381 toteaa, että vuonna 2000 selvitysten saaminen Helsingin käräjäoikeudessa kesti 7–10 kuukautta.

531 Tikka 2003, s. 91 mukaan Espoon käräjäoikeudessa saatiin vuonna 2003 odottaa selvitysten valmistumista vuosi, kaksi tai jopa enemmänkin.

532 OM 2005, s. 1.

533 Ks. OM 2005, s. 1–2, jossa kiinnitetään huomiota riitateemojen edellyttämään selvitystyön laajuuteen.

534 Tikka 2003, s. 91.

voite on kuitenkin ristiriidassa joutuisuuspyrkimyksen kanssa.[535] Selvitystyön kestoon liennytystyön pitkäkestoisuudesta seuraa, että huoltoriita on ”vireillä sosiaalitoimessa”. Siihen nähden toissijaiseksi muodostui jutun vireilläolo tuomioistuimessa. Sosiaalitoimen soputavoitteita selvitystyössä selostan erikseen sovintotyöskentelyä koskevassa jaksossa.[536]

Joissakin harvoissa tapauksissa vanhemmat itse vitkastelullaan vaikuttivat selvitystyön kestoon. Nyttemmin ilmestyneessä sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa asiaan onkin kiinnitetty huomiota. Oppaassa neuvotaan viivytyksen syistä tekemään asianmukaiset merkinnät ja päätelmät selvityksiin, esimerkiksi jos vanhemmat peruvat lukuisia kertoja heille varattuja aikoja tai jättävät saapumatta sovittuihin tapaamisiin.[537] Selvityspyynnössä esitetty aikataulu velvoittaa vanhempia sitoutumaan heille varattuihin aikoihin, ellei perusteltua, sosiaalitoimen hyväksymää estettä osallistumiselle ole olemassa. Merkittävästi selvitystyön kestoon vaikutti sosiaalihallinnon resurssipula, mutta myös kaksikuntatilanteet ja perheneuvoloiden ja lastenpsykiatristen yksiköiden lausuntotyön vaatima aika.[538] Sosiaalitoimessa oli osassa tapauksia asetettu sosiaalihuollolliset tai lastensuojelulliset työtehtävät selvitystyön rinnakkaistavoitteiksi. Sopuratkaisuihin auttaminen ja terapiatyyppinen työskentely selvitystyön aikana aiheuttivat viivytystä.

Toisekseen tuomioistuimet eivät tutkimassani aineistossa olleet ohjanneet käytännöllisesti katsoen lainkaan sosiaalitoimen selvitystyötä. Useimmissa tapauksissa riitaiset vaatimukset oli kuitenkin kartoitettu suullisessa valmistelussa pääteemoittain. Selvitystyön viitoittamiseksi tämä työ olisi voitu tehdä perusteellisimmin. Avoimen pyynnön ohjauksellisuus oli jäänyt nimelliseksi. Myöskään täydennyspyynnöt eivät olleet juurikaan ohjeistaneet sosiaalitoimen työtä. Selvitysten laadunvarmistus jutun valmisteluvaiheessa oli laiminlyöty lähes kokonaan.

Tutkimusaineistossa selvityspyyntöjen yksilöinti vastasi erittäin heikosti niitä käsityksiä, joita *Matti Savolainen* ja *Eva Gottberg* ovat esittäneet. Päinvastoin tutkimustulokset tukevat Gottbergin näkemystä siitä, ettei tuomioistuinten ja sosiaalitoimen yhteistyö toimi parhaalla mahdollisella tavalla.[539] Tutkimani aineiston perusteella vaikutti siltä, että monet tuomioistuimet eivät ylipäätään ymmärtäneet yhteistyön merkitystä, vaan olivat hiljaisesti hyväksyneet näkemyksen, jonka mukaan sosiaalitoimella on tuomioistuinta paremmat edellytykset sekä selvittää huoltoriitaa että saada siinä ratkaisu aikaan.[540] Tämä näkemys

---

535 Ks. vastaava havainto OM 2005, s. 2.

536 Ks. alajakso VI 5.2.

537 Taskinen 2001, s. 76.

538 Ks. vastaavista havainnoista OM 2005, s. 2. Lisäksi selvityksessä on mainittu kansainvälisluontoisten perhesuhteiden selvittämistyön hitaus, johon muun muassa tulkin käyttö vaikuttaa.

539 Gottberg 1992, s. 438.

540 Sosiaalitoimen selvittäjät eivät kuitenkaan edusta sellaista korkeaa ammattitaitoa ja asiantuntijuutta kuin mielentilatutkimusten laatijat. Tutkimuksia tehdään muutamassa (2–4) oikeus-

lienee heijastunut eräiden tuomioistuinten menettelytapaan pyytää selvitys pelkän kirjallisen valmistelun perusteella. Näkemykseni mukaan sosiaalitoimen työmäärää ei kuitenkaan ole syytä rasittaa tarpeettomilla pyynnöillä niissä tapauksissa, joissa sopimusratkaisuun voitaisiin kohtuudella päästä asianajossa, sopimuksen vahvistamismenettelyssä tai valmisteluistunnossa.

Tutkimusaineiston kertymisajan jälkeen Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportissa on esitelty tuomareiden käsityksiä selvityksen hankkimisen tarpeellisuudesta. Selvityskynnyksen korkeuteen ei ole otettu kantaa.[541] Oikeusministeriön tuomarikursseilla on 2000-luvun alkuvuosina esitelty yksilöityjä selvityspyyntöjä. Tutkimusaineisto ilmentää myös sitä, että vuonna 1993 voimaan tulleissa OK 5 luvun säännöksissä tarkoitettuja valmistelutavoitteita oli 1990-luvun lopun tapauksissa noudatettu sangen puutteellisesti niissä valmisteluistunnoissa, joissa huoltoselvitys oli päätetty pyytää. Tutkimushavainto antaa aiheen kiinnittää huomiota ensimmäisen valmisteluistunnon tavoitteisiin. Siinä olisi kartoitettava nykyistä tarkemmin, missä tapauksissa tuomioistuin voisi ratkaista riitateemoiksi jäävät oikeudelliset kysymykset ilman sosiaalitoimen selvitystä, mistä asioista selvitystä ylipäätään tarvitaan ja mitä selvitykseltä odotetaan.

Indispositiivisten huoltoriitojen luonne edellyttää prosessuaalisen menettelyn sopeuttamista käsittelyn erityisvaatimuksiin.[542] Oikeudenkäynnin kohteen määrittämiseksi ja sosiaalitoimelle osoitettavan pyynnön yksilöimiseksi voidaan ja pitääkin valmisteluistunnossa kuulla asianosaisia, joskaan ei todistelutarkoituksessa. Kuulemisen tarkoitus on palvella valmistelun tehtäviä, pääkäsittelyn keskittämistä ja sovintopyrkimystä. Vanhempien kuulemisessa saadaan pohjatietoja riitaisten ja riidattomien kysymysten erottamiseksi ja selvityspyynnön yksilöimiseksi. Selvityspyyntö toimii tuomioistuimen toimeksiantona sosiaalitoimelle.

Valmisteluistunnossa tuomioistuimella on tilaisuus punnita, odottaako se esimerkiksi sosiaalitoimen hankkivan asiantuntijalausunnon ja jos, niin nimeääkö tuomioistuin lausuntotarpeen ja tehtäväkuvauksen. Päätelmäni huoltoriitojen valmisteluistunnon tehostamisesta ja selvityspyyntöjen yksilöintitarpeesta vastaa siviiliprosessin perusmenettelyä ja sopii myös yksiin sen kanssa, että täytäntöönpanolain kommentaarissa neuvotaan yleensä pidettäväksi valmisteluistunto sovittelupyynnön ohjeistamiseksi täytäntöönpanoriidassa.[543]

Selvityspyyntöjen yksilöintiä on vuonna 2005 korostettu oikeusministeriön

---

psykiatrisessa sairaalassa. Sen jälkeen oikeusturvakeskus antaa kustakin tapauksesta oman lausuntonsa, josta lausunnonantajat ovat olleet lähes 96 prosenttisesti yksimielisiä. Ks. Wagner-Prenner 2000, s. 30, 107, 117–119, 303–305 ja 348–349.

541 Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 52 ja liite 3.

542 Näin tapahtuu myös isyysasioissa, joissa tosin tuomioistuinten menettelytavat eivät oikeuskäytännössä ole muotoutuneet selväpiirteisiksi tai keskenään yhteneviksi.

543 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 64 ja 146.

selvityksessä lakivaliokunnalle ja lakivaliokunnan antamassa lausunnossa.[544] Tämän tutkimuksen liitteinä 3 ja 4 on kaksi esimerkkiä yksilöidyistä selvityspyynnöistä, joista ensimmäinen on perustyyppinen pyyntö lasten asumisen muuttamista ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Toinen taas muodostuu selvitystarpeen tiivistelmästä ja sosiaalitoimelle osoitetusta pyynnöstä. Kyseiset selvityspyynnöt eivät sisältyneet tutkimusmateriaaliin. Pyynnöillä haluan esimerkinomaisesti osoittaa sellaisia kysymyksiä, joissa tuomioistuimella yksittäistapauksissa on ollut tarve ohjata sosiaalitoimen selvitystyötä.

Oikeusministeriön lapsioikeusseminaareissa ja omassa tuomarin työssäni on tullut esille, että selvitystyötä tehneet työntekijät ovat antaneet myönteistä palautetta yksilöidyistä selvityspyynnöistä, jotka saatuaan he ovat päässeet ohjeistetusti valmistelemaan selvitystä. Tuomioistuimen kartoitustyö on siten osoittautunut selvitystyön tukipilariksi. Kritiikkiäkin yksilöityjen selvityspyyntöjen käyttöä vastaan on esitetty, joskin epäröivät mielipiteet ovat melko vähäisiä. Epäilyksiä on esitetty siitä, että pyyntö sitoisi sosiaalitoimen kädet. Huoli näyttää aiheettomalta, sillä selvityksen valmistelua ohjaa aina viime kädessä lapsen etu, joka velvoittaa selvitystyön tekijöitä tarpeelliseen laajuuteen työssä. Yksilöity pyyntö ei estä ottamasta esille kaikkia niitä asioita, joilla selvityksen valmistelijat katsovat olevan asiassa merkitystä.

On myös väitetty, että pahimmillaan riitateemojen kartoitus ja niiden yksilöinti saattaa ehkäistä vanhempien sovintohakuisuutta nostamalla riitaisuudet yhteistyö- ja sovintopyrkimyksen sijasta valokeilaan. Vanhempien epäillään siis joko jähmettyvän tai yltyvän asenteissaan riitateemojen yksilöimisen myötä. Tätä vastaan voidaan kylläkin argumentoida siten, että vanhemmat tuskin päätyvät sopimusteitsekään sokeasti ratkaisuun, joten suurempaa haittaa ei aiheutune.[545]

Valmisteluistunnossa virheellisesti osoitettua tiedonhankinnan suuntaa ehkäisee luonnollisesti sosiaalitoimen mahdollisuus hankkia kaikki se tieto, joka selvitystyön aikana osoittautuu ratkaisuaineiston kannalta tarpeelliseksi. Toimeksiantonsa yksilöimiseksi selvityksen valmistelijat voivat ottaa yhteyttä tuomioistuimeen. Selvitystyön aikana voi tulla esiin myös sellaisia yllätyksellisiä tietoja perheestä tai ilmetä muiden viranomaisten toimia taikka ratkaisuja, joiden vuoksi selvitystyön tekijöillä on tarve yhteydenpitoon. Asiantuntijalausunnon hankkiminen lastenpsykiatriasta on esimerkki tarpeesta ottaa yhteyttä selvitystä pyytäneeseen tuomariin, joka puolestaan voi ottaa yhteyttä asianosaisiin tai heidän avustajiinsa, ellei heidän kantansa jo ole tiedossa.[546]

---

544 OM 2005, s. 3 ja LaVL 15/2005, s. 1 ja 3.

545 Vrt. tapaus T:143, jossa isän asianajaja oli laatinut yli sivun mittaisen yksilöidyn lausuntopyynnön psykiatrille.

546 Taskinen 2001, s. 68. Oppaassa esitetään, että tuomarin ja sosiaalityöntekijän käymässä keskustelussa neuvoteltu yksilöinti olisi hyvä saada myös kirjallisena. Vrt. Narikka 2001, s. 186, jossa neuvotaan ottamaan yhteyttä tuomariin, jos pyynnöstä ei ilmene, mitä halutaan selvitettäväksi.

Asianosaisten tietämättä tapahtuvat neuvottelut tuomarin ja sosiaalitoimen välillä ovat vastoin oikeudenkäynnin julkisuusperiaatetta ja sotivat myös puolueettomuusperiaatetta vastaan. Tätä välttääkseen tuomari voinee olla järkevässä määrin yhteydessä riidan osapuoliin sopiakseen ja informoidakseen heitä sellaisesta selvityspyynnön täsmennyksestä, johon tuomioistuin sosiaalitoimen esittämän pyynnön johdosta näkisi olevan tarvetta. Tällaiseen tilanteeseen jouduttaisiin, jos olosuhteet eivät edellyttäisi istuntoa täsmennyksen laatimiseksi. OK 5:24:ssä tarkoitettu valmisteluistunnon yhteenveto voidaan laatia riittävän yksilöitynä ja sitä voidaan tuomarikokemuksen perusteella käyttää lausunnonantajan toimeksiantona vastaavaan tapaan kuin selvityspyyntöä sosiaalitoimen mandaattina.

1.4 YHTEISTYÖKYSYMYKSET

1.4.1 Monikuntatilanteet

1.4.1.1 Yleishavainnot

Säännösten perusteella sosiaalilautakuntien yhteistyötä ohjataan siten, että vastuu selvityksen laatimisesta on ensisijassa sillä sosiaalilautakunnalla, jolle tuomioistuin on osoittanut selvityspyynnön. Sitten tämän lautakunnan tehtävänä on koordinoida yhteistyö muiden kyseeseen tulevien sosiaalilautakuntien kanssa ja toimittaa selvitys tuomioistuimelle. Melko yleisluontoisen säännöksen vuoksi oletin tuomarikokemuksen perusteella, että 1990-luvun loppupuolen yhteistyökäytännöt monikuntatilanteissa olivat vaihdelleet. Tutkimassani empiirisessä aineistossa oli tehty yhteensä 224 eri selvitystä.[547] Tapauksia oli yhteensä 150. Noin 40 prosentissa selvityksen sisältäneitä juttuja esitettiin siis enemmän kuin yhden sosiaalilautakunnan selvitys. Prosenttimäärää sinällään voidaan pitää suurena. Yhdessä asuneiden perheiden tapauksissa se kertoi vanhempien muuttoliikkeestä. Lukuun ottamatta viittä monikuntatapausta muut enemmän kuin yhden selvityksen sisältäneet tapaukset olivat kaksikuntatapauksia.[548]

Selvitystä tarvittiin eri sosiaalilautakunnista useimmiten niissä tilanteissa, joissa jompikumpi vanhemmista oli muuttanut yhteisten lasten kanssa toiseen kuntaan joko ennen selvityksen pyytämistä tai sen tekemisen aikana, tai kun jo aikaisemmin eronneet vanhemmat lapsineen asuivat eri kunnissa. Oletukseni

---

547 Yhteensä 14 tapauksessa sosiaalilautakunnassa oli vahvistettu sopimus selvitystyön kestäessä tai joka tapauksessa ennen tuomioistuimen jatkokäsittelyä.

548 Monikuntatapauksista kolmessa (tapaukset T:103, T:155 ja T:242) esitettiin neljän ja kahdessa (tapaukset T:117 ja T:147) kolmen sosiaalilautakunnan selvitys.

mukaan pitkien välimatkojen seurauksena lasten yhteydenpitomahdollisuudet muualla asuvaan vanhempaan vaikeutuvat, vaatimuspaineet asumisratkaisua kohtaan kasvavat ja ratkaisut kaikin puolin kipeytyvät.

Tutkimushavaintojen tekemistä yhteistyön toteuttamistavoista haittasi se, että kaikkien monikuntatapausten oikeudenkäyntiasiakirjoista ei ilmennyt edes se lautakunta, jolle tuomioistuin oli selvityspyynnön lähettänyt. Useimmiten pyyntö oli kuitenkin ohjattu säännösten mukaan määräytyvälle yhdelle sosiaalilautakunnalle. Silti esiintyi myös tapauksia, joissa tuomioistuin oli alun perin osoittanut pyynnön kahdelle lautakunnalle. Niissä tapauksissa pyynnöillä olisi ollut mahdollista ohjata selvityksen yhteistyömuotoja. Niin ei kuitenkaan ollut tapahtunut.

Samalla oli selvityspyyntöjen yksilöintiä koskevan tradition puuttuessa syytä olettaa, ettei tuomioistuimissa osattu ennakoida kahden erillisen pyynnön vaikutusta yhteistyömuotoihin ja erillisselvitysten sisältöön. Tutkimushavaintojen mukaan käytännöt eivät olleetkaan muodostuneet selväpiirteisiksi. Sosiaalitoimet olivat käyttäneet keskenään erilaisia yhteistyötapoja ja toimittaneet menettelytavoiltaan eri tavoin syntyneitä selvityksiä tuomioistuimille. Kaksikuntatilanteet olivat tutkimusaineistossa siinä määrin yleisiä, että selvitysmenettelytapoja on tarpeen eritellä tarkemmin.

1.4.1.2 Integroidun yhteistyön muotoja

Kaksikuntatilanteissa yhteistyön muodot poikkesivat toisistaan sekä selvitystyön toteuttamisen että selvitysasiakirjan laatimisen suhteen. Ainoastaan kahdeksassa tapauksessa tuomioistuimelle esitettiin kahden lautakunnan täydellisesti integroima asiakirja. Muissa tapauksissa toimitettiin erilliset selvitykset. Tulos oli yllättävä. Tutkimusaineiston perusteella käytäntö oli muodostunut sellaiseksi, että naapurikuntina sijaitsevien kuntien sosiaalitoimet olivat todellisuudessa lähes ainoita, joilla oli ollut mahdollisuus jonkinlaiseen integroituun työskentelyyn. Yhdessä tapauksessa työ oli tehty täysin integroidusti niin, että työpari oli muodostettu siten, että siinä oli yksi sosiaalityöntekijä kummastakin lautakunnasta. Työpari oli sitten työskennellyt yhdessä, tavannut vanhemmat lasten ja toisen vanhemman yhteisellä asuinpaikkakunnalla, tehnyt kotikäynnit kahdella paikkakunnalla sekä laatinut ja allekirjoittanut yhteisen selvitysasiakirjan.[549]

Toisenlainenkin malli oli ollut käytössä. Siinä se lautakunta, jolle selvityspyyntö oli osoitettu, oli sisällyttänyt toisen lautakunnan valmistelutyön tulokset selvityksestä laatimaansa asiakirjaan. Se oli selostanut lautakuntien kesken toteutetun työnjaon, esittänyt toisen lautakunnan hankkimat tiedot ja haastattelut

[549] Tapaukset T:117, T:124, T:132 ja T:141. Myös tapaukset T:181, T:232, T:238 ja T:239.

sekä tehnyt yhteiset päätelmät ja ehdotukset.[550] Yhteistyön välimalleja taas tarkoittivat ne työmuodot, joissa työntekijä kummastakin lautakunnasta oli osallistunut perheenjäsenten haastattelutyöhön, mutta lautakunnat olivat silti laatineet erilliset selvityksensä.[551] Valmistelutyössä oli saatettu pitää vielä erikseen työntekijöiden yhteisneuvottelukin, mutta kumpikin lautakunta oli silti antanut oman selvityksensä.[552]

1.4.1.3 Erillisselvitykset

Integroidun työmuodon sijasta lautakunnat olivat kaksi- ja monikuntatilanteissa tehneet selvitystyön erikseen. Erillisselvityksiä tehtäessä sosiaalityöntekijät olivat pääsääntöisesti olleet yhteistyössä ainakin puhelimitse. He olivat myös toimittaneet asiakirjoja toisilleen. Työntekijöiden matkustaminen toiselle paikkakunnalle oli sen sijaan ollut kaiken kaikkiaan harvinaista.[553] Ainakin yhdessä tapauksessa sosiaalityöntekijät olivat kuitenkin matkustaneet useiden satojen kilometrien päähän tavatakseen siellä asuvan toisen vanhemman ja lapsen yhdessä tuon paikkakunnan sosiaalityöntekijöiden kanssa.[554]

Vanhempien ja lasten haastattelu oli joka tapauksessa pääsääntöisesti tehty kummallakin paikkakunnalla erikseen ja kumpikin lautakunta oli tehnyt olosuhteista oman raporttinsa. Yleisimmin kumpikin oli myös toimittanut selvityksensä suoraan tuomioistuimelle, mutta joissakin tapauksissa se oli kulkenut sen lautakunnan kautta, jolle tuomioistuimen pyyntö oli osoitettu.[555] Eräässä tapauksessa isän asuinpaikan lautakunnalla oli ollut jo niin vahva käsitys huoltomuodosta, että se oli toimittanut oman selvityksensä toiselle lautakunnalle ennen yhteistyön alkamista suostumatta muuhun pyydettyyn selvitystyöhön. Kannanottoon oli mitä ilmeisimmin ollut syynä isän kotipaikan lautakunnan aikaisemmin antama selvitys huollon järjestämisestä ja toisella paikkakunnalla asuvan äidin tuota selvitystä kritisoinut uusi hakemus. Kyseessä oli avoin, selvityksessäkin julkituotu ristiriita lautakuntien kesken.[556] Lautakunnat olivatkin ilman keskinäistä yhteydenpitoa päätyneet täysin vastakkaisiin suosituksiin.[557]

---

550 Tapaus T:165. Myös tapauksessa T:188 selvitystyö on keskitetty yhdelle sosiaalilautakunnalle.

551 Tapaus T:169.

552 Tapaukset 115, 177 ja 178. Yhteisneuvottelu oli pidetty tapauksessa T:187.

553 Ewerlöf – Sverne 1999, s. 66–67 mukaan hankaluudet ovat vastaavia myös Ruotsissa, jossa on edellytetty selvitystyön tekemistä, jos suinkin mahdollista, kummankin vanhemman ollessa yhtäaikaisesti läsnä.

554 Tapaus T:155.

555 Tapaukset T:105 ja T:235.

556 Tapaus T:161.

557 Myös tapauksessa T:219 yhteistyön puute oli johtanut täysin ristikkäisiin kannanottoihin.

Useissa kaksikuntatilanteen selvityksissä kumpikin lautakunta oli ehdottanut asian ratkaisemista kunnassaan asuvan vanhemman eduksi. Omassa kunnassa asuvasta vanhemmasta oli esitetty ensisijaisesti myönteisiä tai neutraaleja argumentteja ja jätetty epäsuora kielteinen arviointi vieraslautakunnan tehtäväksi. Useimmiten kannanotto oli muotoiltu seuraavasti: ”Katsomme, että lapsen edun mukaista on määrätä hänet täällä asuvan vanhemman huoltoon/yhteishuoltoon ja asumaan hänen luonaan” tai ”Ei ole esteitä sille, että lapsi määrätään asumaan täällä asuvan vanhemman luona”.[558] Tätä tilannetta nimitän *kotipesäsuosinnaksi*.[559] Tosiasiassa näin toteutettu selvitysten yhdistelmä koitui lapsen status quon hyväksi, mutta toisaalta asumisehdotuksen tueksi oli esitettävänä muitakin tekijöitä kuin vakiintuneet olosuhteet.

Sosiaalilautakuntien yhteistyötä koskevat päätelmät esitän selostettuani ensin lautakuntien tiedonhankintaa erityisyksiköistä.[560]

1.4.2 Tiedonhankinta erityisyksiköistä

1.4.2.1 Perheneuvolalausunnot verkostoselvityksissä

Selvitykset osoittivat myös, että selvitystyötä valmisteltaessa käytössä oli ollut erilaisia verkostoyhteistyön malleja. Sosiaalitoimen selvitystyöhön oli liittynyt perheneuvolan tai jonkin muun tahon työ. Läheskään kaikissa tapauksissa selvityksistä ei ilmennyt, mistä syystä ja kenen aloitteesta niiden lausuntotyö oli sosiaalityöntekijöiden selvitystyöhön kytketty. Se oli saattanut tapahtua joko vanhempien toivomuksesta tuomioistuimen selvityspyyntöön kirjattuna, sosiaaliviranomaisten tai vanhempien aloitteesta selvitystyön aikana tai vasta selvitysten valmistuttua asianosaisten taikka tuomioistuimen pyynnöstä. Selvittäjät eivät kuitenkaan automaattisesti olleet pyytäneet perheneuvolalausuntoa. Sen hankkiminen oli torjuttu esimerkiksi toteamalla: ”Olemme pystyneet muodostamaan kantamme asiassa muuten” tai ”Kumpikaan vanhemmista ei ole ottanut esiin sellaisia ongelmia, että olisimme nähneet perheneuvolalausunnon pyytämisen tarpeelliseksi”.[561]

Jos kyseessä oli kaksikuntatilanne, verkostotyö oli yleisimmin tapahtunut kahden sosiaalilautakunnan, mutta vain toisen vanhemman kotikunnan perhe-

---

558 Esimerkiksi tapaukset T:129, T:137, T:182, T:200, T:201, T:208, T:230, T:235 ja T:241. Ks. aiheesta myös de Bruijn 1999, s. 25–27.

559 Kotipesäsuosintaa tarkoittavaan tilanteeseen viittaa myös Valjakka 2005, s. 795 kommentoidessaan ennakkoratkaisua KKO 2004:118. Vastaavasti Rejmer 2002, s. 147. Jos vanhemmat asuivat eri kunnissa, suosittelivat ruotsalaiset sosiaalilautakunnat 80 prosentissa tapauksia omassa kunnassa asuvaa vanhempaa lapsen lähihuoltajaksi.

560 Ks. alajakso III B.1.4.3.

561 Tapaukset T:170 ja T:177.

neuvolan työntekijöiden kesken tai yhden sosiaalilautakunnan ja toisen kunnan perheneuvolan kesken. Selvityksenä oli näissä tapauksissa tuotettu yksi yhteinen asiakirja.[562]

Perheneuvolalausunto sisältyi tai oli liitetty selvitykseen useammassa kuin joka neljännessä niistä tapauksista, joissa jutun käsittelyä jatkettiin selvitystyön jälkeen tuomioistuimessa. Lahden ja Oulun sosiaalilautakunnat esittivät runsaasti perheneuvolalausuntoja. Integroidut yhteistyömallit kertoivat keskitetystä yhteistyöstä ja loppuehdotuksista. Tutkimustulos vastasi vuodelta 1997 olevaa tilastotietoa, jonka mukaan kasvatus- ja perheneuvonnan keskeiseksi kehittämisalueeksi nähtiin muun muassa avioero- ja huoltoriitatilanteiden hoitaminen.[563]

Perheneuvolalausuntoja oli pyydetty ainakin sellaisissa tapauksissa, joissa huoltoriidan taustasyinä olivat perheväkivalta, vaikeat dysfunktiot perheessä sekä lapsen kehityksen viive tai sairaus. Mitä useamman tällaisen tai muun tekijän yhdistelmä vaikutti riidan taustalla, sen suurempi tarve lausuntoon näytti olleen. Lausuntoja oli hankittu harvakseltaan myös sellaisissa tapauksissa, joissa taustatekijöiksi olivat paljastuneet alkoholismi, vanhempien eroon liittyvät tavanomaiset tai monikulttuuriset erimielisyydet taikka uusperheen luoma korkeajännite.[564]

Lisäksi oli pantavissa merkille, että epäilys lapsen lojaliteettiristiriidasta oli omiaan johtamaan lausunnon pyytämiseen perheneuvolalta. Ylipäätäänkin erityiset sitkeät, pitkään jatkuneet riitaolosuhteet näyttivät monissa tapauksissa käynnistäneen perheneuvolan lausuntotyöskentelyn.[565] Lausuntoa oli pyydetty myös lasten ja vanhempien välisen vuorovaikutuksen arvioimisesta. Eräistä perheneuvolalausuntoja koskevista esimerkeistä, joilla edellä olen kuvannut teoriaperustan ilmenemistä työskentelyssä, voi samalla lukea perheneuvolan itselleen asettaman tehtävän. Yleisestä käytännöstä poiketen perheneuvola oli seuraavassa esimerkkitapauksessa 1 saanut yksilöidyn lausuntopyynnön sosiaalitoimelta.

> Esimerkki 1. ”Sosiaalilautakunta on pyytänyt perheneuvolalta lausuntoa. Erityisesti on toivottu kiinnitettävän huomiota siihen, kumpi vanhemmista on lasten edun kannalta parempi lähihuoltaja ja kumpaan vanhempaan lapsilla nyt on läheisemmät ja kiinteämmät suhteet ja kummalla vanhemmista on paremmat edellytykset huolehtia lasten hyvinvoinnista. Tapaus T:112.

---

562 Tapaus T:203. Vastaavia tapauksia oli yhteensä 38.

563 Kauppinen – Taskinen 1998, s. 13. Vrt. Kohteesta subjektiko 1985, s. 29–32. Ko. seurantaraportissa todettiin kasvatusneuvolan selvittävän joissakin tapauksissa lapsen edun toteutumista, mistä oli aiheutunut ristiriitatilanteita sosiaalilautakunnan ja perheneuvolan ehdotusten kesken. Samalla huomautettiin, että perheneuvoloiden arviointia voitaisiin käyttää enemmän.

564 Vrt. Kasvatus- ja perheneuvonta 2002, s. 8. Perheneuvolakäyntien syinä lasten ongelmien osuus oli 62 % ja perheongelmien osuus 18 %. Viimeksi mainitusta alkoholismin ja päihdeongelmien osuus oli noin 5 %. Perhekäynneistä noin 10 % oli uusperheiden käyntejä sekä vuona 1997 että vuonna 2002, s. 7.

565 Näin oli esimerkiksi tapauksissa T:115, T:227 ja T:239.

Tutkimusaineisto vahvisti oletuksena esitetyn käsityksen sosiaalilautakuntien yhteistyömuotojen kirjavuudesta. Verkostoyhteistyö sosiaalilautakuntien ja perheneuvoloiden kesken lisäsi työmuotojen vaihtelevuutta. Aineistosta ei käynyt selville, millä tavoin organisoituja olivat ne perheneuvolat, jotka olivat antaneet lausuntoja huoltoriidoissa. Myöskään ei ilmennyt se, oliko sosiaalilautakunnissa tehty periaatepäätöksiä perheneuvolapalvelujen käyttämisestä selvitystyön tukena eikä se, millaisia palveluja tässä tarkoituksessa oli saatavilla. Oikeudenkäyntiaineistosta ei ilmennyt sekään, oliko joissakin sosiaalitoimistoissa tehty periaateratkaisu käyttää perheneuvolan palveluja säännönmukaisesti kaikissa huoltoselvityksissä.[566]

Muutamaa tapausta lukuun ottamatta tutkimastani oikeudenkäyntiaineistosta ei ilmennyt sekään, missä vaiheessa selvitystyötä perheneuvolalausunto oli pyydetty, kenen aloitteesta ja mistä syystä. Tietoja siitä, mihin kysymyksiin lausunto oli ammatillinen vastaus, esitettiin selvityksissä ja perheneuvolalausunnoissa vain harvoin. Lausunnon tehtävä suhteessa selvitykseen jäi profiloitumatta. Tästä syystä myös vanhempien, oikeudellisten avustajien ja tuomarien tulkittavaksi jäi, millä tavoin informaation painopisteet muuttuivat perheneuvolan tullessa mukaan selvitystyöhön.

Toisaalta empiirisestä aineistoa tutkimalla ei ollut mahdollista saada tietoa erilaisilla organisatorisilla malleilla tehtyjen selvitysten menestymisestä tuomioistuinratkaisuissa ja vielä vähemmän siitä, missä määrin kunkin mallin varassa tehdyt ratkaisuehdotukset ovat tuottaneet myöhempiä täytäntöönpanoriitoja tai kroonistuneita huoltoriitoja. Oikeudenkäyntiaineistoa tutkimalla ei käynyt selville sekään, millä tavoin vanhemmat ja lapset olivat suhtautuneet juuri heille tarjottuun malliin, eikä myöskään se, olisiko mikään selvityksen sisällössä muuttunut, jos selvitystyön olisi tehnyt jokin muu ammatillinen kokoonpano.

1.4.2.2 Lastenpsykiatriset tutkimukset

Lähes joka kymmenennessä jutussa lapsi oli ollut huoltoriidan vuoksi lastenpsykiatrisessa tutkimuksessa tai yliopistollisessa sairaalassa hoidossa.[567] Tapausaineisto viittasi myös siihen, että hoitoon ohjautuneiden lasten huoltajat yleisimmin asuivat sairaalapaikkakunnalla tai melko lähellä sitä.[568] Tämä tutkimusha-

---

566 Kasvatus- ja perheneuvonta 2002, s. 14 todetaan, että perheneuvoloille on kunnan sosiaalitoimen keskinäisessä työnjaossa usein annettu kokonaisvastuu esimerkiksi lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvien selvitysten tekemisestä.

567 Tapauksia oli yhteensä 12, joista neljässä tutkimus oli tehty yksityisen lasten/nuorisopsykiatrin toimesta ja lopuissa keskussairaalatasoisena erityssairaanhoidon tutkimuksena ja hoitona.

568 Tapausten T:103 ja T:242 asiakirjoista ei ollut saatavissa täyttä varmuutta huoltajan asuinkunnasta tutkimusten ajalta.

vainto osoitti tutkimustarpeen ja palvelun saatavuuden välisen yhteyden.

Sosiaalilautakunnan selvityksiin liittämistä psykiatrisista lausunnoista ei ilmennyt, miten psykiatriseen tutkimukseen ja hoitoon ohjaus ylipäätään oli tapahtunut. Huostaanottotilanteissa oli pääteltävissä ohjautumisen tapahtuneen sosiaalilautakunnan toimesta. Kaksi seuraavaa esimerkkitapausta ilmaisee erilaisia menettelytapoja psykiatristen lausuntojen hankkimisesta. Esimerkkitapauksessa 1 on kysymys 7-vuotiaan pojan asumisen muutosvaatimuksesta. Sosiaalilautakunta oli päätynyt tavanomaisesta poikkeavaan menettelyyn. Selvitystyö oli nimittäin annettu yksityisen psykiatriasiantuntijan tehtäväksi. Vanhemmat olivat jo ennen kyseistä asumisriitaa käyneet muita riitoja lapsesta. Psykiatrin lausunnossa todetaan muun muassa seuraavaa:

> Esimerkki 1. ”Asian jatkoselvittelystä allekirjoittaneen yksityisvastaanotolle on sovittu puhelimitse sosiaalityöntekijöiden kanssa sekä myöhemmin myös lapsen isän kanssa. Allekirjoittaneen ensisijaiseksi tehtäväksi sovittiin lapsen kuuleminen ja hänen mielipiteensä selvittäminen sekä lapsen kannalta arvioituna parhaan ratkaisun arvioiminen. Asian selvittämiseksi olen tutustunut molempien vanhempien allekirjoittaneelle toimittamaan kirjalliseen materiaaliin, jossa he kertovat omia näkemyksiään asiasta ja avioliittonsa aikaisista ja avioeroprosessiin ja nykytilanteeseen liittyvistä tapahtumista. Olen tutustunut myös keskeisiltä osin asiaan liittyviin aiempiin oikeudenkäyntiasiakirjoihin ja asiassa aiemmin annettuihin lausuntoihin. Olen tavannut äitiä ja hänen avopuolisoaan, isää ja lasta. Molemmat vanhemmat ja opettaja ovat täyttäneet kyselylomakkeen (Child Behavior Check List eli CBCL- ja Teacher Rating Form eli TRF-lomakkeet) koskien lapsen tunne-elämää, käyttäytymistä, koulunkäyntiä ja vuorovaikutustaitoja jne.” Tapaus T:238.

Lausunto on ilmeisen osuva. Joskaan siinä ei esitetä suoranaista ratkaisuehdotusta, se näyttää valmistaneen maaperää tuomioistuimen ratkaisulle, jossa pojan asuminen muutettiin äidin luota isän luokse. Ratkaisijan näkökulmasta aikaisempien huoltoriitojen kovat faktat ja psykiatrinen analyysi vallitsevasta tilanteesta kohtasivat onnistuneella tavalla. Klinikkatyö yksityisvastaanotolla onnistui. Oikeudenkäyntiasiakirjoista ei ilmennyt, millä tavoin lausunnon kustannukset maksettiin.

Esimerkkitapaus 2 koskee 5-vuotiaan pojan tapaamisoikeuden rajoittamista ja asumisen muuttamista tilanteessa, jonka taustalla oli pahoinpitely- ja insestiepäilyjä sekä täytäntöönpanoriita. Sosiaalilautakunta oli ohjannut eroperheen yliopistollisen keskussairaalan lastenpsykiatrian perheosastolle. Tutkimuksiin ja hoitoon oli sisältynyt myös perhejaksoja.[569] Lapsella oli todettu lastenpsykiatrinen häiriö. Lausunnossa ei varsinaisesti otettu kantaa huolto- ja tapaamis-

[569] Perhejaksoihin oli kuulunut polikliinisia esikäyntejä, kotikäyntejä, neuvotteluja sosiaalitoimen edustajien kanssa sekä perheterapeuttisia keskusteluja perheenjäsenten kanssa osastolla, omahoitajakeskusteluja, lapsen psykiatrisia yksilötutkimuksia ja hoitoneuvotteluja.

riidan ratkaisemiseen oikeudessa. Johtopäätöksissä nimittäin suositeltiin sovittelutoimintaa sekä perhe- ja yksilöterapiaa ja niiden epäonnistumisen varalle lapsen huostaan ottamista. Sosiaalilautakunta yhtyi selvityksessään lausunnon päätelmiin ja esitti tarpeettomaksi muuttaa pojan olosuhteita. Käräjäoikeus päätyi samaan tulokseen.

> Esimerkki 2. Lastenpsykiatrian klinikan työskentelyn tuloksena laadittiin jatkohoitosuositukset, joihin sisältyi muun muassa lapsen omalääkärihoito ja vaatimus vanhempien sitoutumisesta siihen, lapsen yksilöterapia ja isän sitoutuminen lapsen terapiaan tarvittaessa, äidin ja lapsen perheterapia sekä vanhempien sovittelutoiminta parisuhteen päättymisen jälkihoitona. Tapaus T:140.

Neuvotteluihin olivat osallistuneet vanhempien ja perhettä hoitaneiden lääkäreiden ohella myös huoltajan kotikunnan sosiaalityöntekijä ja vanhempien asianajajat. Klinikan työskentelyssä oli pitäydytty lääketieteellisessä havainnoinnissa ja arvioinnissa sekä tehty niiden pohjalta hoitosuositukset. Lapsen suojaamista rasittavilta lisätutkimuksilta pidettiin tähdellisenä.

Kokoavasti totean, että lastenpsykiatrisia lausuntoja pyydettiin pääsääntöisesti sosiaalitoimen selvitystyön aikana. Pyynnön esittäjätahot vaihtelivat. Useimmiten lausunnon pyytäjinä olivat sosiaalityöntekijät tai perheneuvolan työntekijät, mutta toisen vanhemman pyynnöstä myös lääkärit olivat lähettäneet lapsia lähetteellä lastenpsykiatrian poliklinikalle.[570] Aineistosta ei selvinnyt, oliko lausuntopyynnöistä keskusteltu huoltajien kanssa. Sellaista käytäntöä ei ollut havaittavissa, että sosiaalilautakunta olisi velvoittanut vanhemmat hankkimaan psykiatrisen lausunnon joko itsestään tai lapsesta.[571] Menettelytapa ei ilman vanhempien suostumusta olisikaan perustettavissa lakiin.[572] Vanhemmat tosin olivat esittäneet oikeudelle itse pyytämiään lastenpsykiatrisia lausuntoja, joissa selostettiin havaintoja lapsen ohella vain toisesta vanhemmasta.[573]

Ensiksikin lausunnoista tekemäni havainnot antavat aiheen kiinnittää huomiota lapsen laillisten huoltajien informointiin lastenpsykiatrisen lausunnon hankkimisaikeesta. Lapsen tutkimukset edellyttävät PotL 7 §:ssä tarkoitetulla tavalla lapsen huoltajien tai muiden laillisten edustajien kanssa, ellei lapsi

---

570 Esim. tapauksissa T:146 ja T:188 lääkäri oli lähettänyt lapset lastenpsykiatrian poliklinikalle, kun taas tapauksissa T:147 ja T:184 pyynnön oli tehnyt sosiaalilautakunta.

571 Vrt. kuit. tapaus T:108, jossa tuomioistuin oli pyytänyt lääkärinlausunnon vanhempien mielenterveydestä sen jälkeen, kun kumpikin tahollaan oli aikonut hankkia itsestään lausunnon. Tapauksessa T:147 sosiaalityöntekijät olivat suositelleet äidille hänen terveydentilaansa koskevia tarkempia tutkimuksia, joista hän oli kieltäytynyt.

572 Vrt. kuit. Kohteesta subjektiko? 1985, s. 31. Raportissa, joka koskee sosiaalitoimiston asiakas- ja perhekeskeistä työtä eräissä seurankunnissa, esitetään kokemuksia ja tietoja sosiaalitoimen selvityksistä lapsenhuoltolain voimaantulon jälkeiseltä ajalta. Erään sosiaalilautakunnan selvityksessä oli esitetty, että vanhempien oli hankittava lastenpsykiatrinen lausunto huollon siirron vaikutuksesta lapsiin. Ilmeisesti vanhemmat myös olivat lausunnon hankkineet (s.32).

573 Esim. tapaukset T:163 ja T:182.

ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden kykene itse tutkimuksista päättämään.[574] Sosiaalitoimen ja tuomioistuimen harkittavaksi jää tapauskohtaisesti se, miten lausuntomenettelyyn selvitystyöstä siirrytään.[575] Ruotsalaisen ohjeistuksen mukaan sosiaalivirkailijan ja tuomarin välinen puhelinneuvonpito on parempi vaihtoehto kuin informointitilaisuuden pitämättä jättäminen.[576]

1.4.3 Päätelmiä ja suosituksia yhteistyöstä ja tiedonhankinnasta

Tutkimusaineisto vahvisti ensinnäkin oletukseni sosiaalilautakuntien välisten yhteistyömuotojen kirjavuudesta. Kaksikuntatilanteissa valitut työmuodot perustuivat ainakin vanhempien asuinkuntien pitkiin välimatkoihin ja yhteisen selvitystyön toteuttamisvaikeuksiin. Tuomioistuimet eivät olleet parhaalla mahdollisella tavalla edistäneet lautakuntien yhteistyömuotoja. Työtä ohjaavana elementtinä en nimittäin pidä sitä, että selvityspyynnössä mahdollisesti esiintyi yleisluontoinen viittaus LHL 16 §:n sisältöön. Integroidun lisäselvityksen pyytäminen myöhemmässä vaiheessa taas olisi pitkittänyt jutun ratkaisua. Tuomioistuimet voisivat valmisteluistunnossa miettiä, olisiko sosiaalilautakuntien yhteistyötapoja tarvetta ohjastaa riitateemojen osoittaman selvitystarpeen mukaisesti. Myös havaitsemani kotipesäsuosinnan haittoihin ja perheneuvolayhteistyön mahdollisuuksiin voidaan valmisteluistunnossa ja selvityspyynnön sisältöä määritettäessä kiinnittää huomiota.

Yleisesti ottaen kahden sosiaalilautakunnan erillisselvitykset kattoivat tyydyttävästi huoltoselvityksille asetetut vaatimukset. Erillisselvityksissä oli toisaalta runsaasti sellaisia, joissa selvitykset ristiriitaisine päätelmineen ja ehdotuksineen eivät kohdanneet toisiaan. Viranomaistoiminnassa esiintyi lisäksi jonkin verran vastaavaa hankaluutta kuin eripuraisten vanhempien kyvyttömyydessä päästä keskusteluyhteyteen ja sopuisaan työskentelyyn. Lautakuntien hankkiman erillistiedon kokoamisen ja kokonaistiedon varaan rakentuva vaihtoehtojen vertailu olisi etenkin tasavahvojen vanhempien tapauksissa saattanut helpottaa ratkaisuntekoa. Kokoavien päätelmien puuttuminen puolestaan saattoi myötävaikuttaa riidan jatkumiseen tuomioistuimessa, sillä erillisselvitysten vastakkaiset suositukset eivät ainakaan olleet omiaan pehmittämään rii-

---

574 EOA:n kertomus 2004, s. 234 selostetaan kanteluratkaisua, jossa EOA katsoi, että lapsen psykiatrisesta tutkimuksesta olisi tullut päättää yhteisymmärryksessä kummankin huoltajan kanssa, kun kyseessä oli viisi tutkimuskertaa käsittävä tutkimus. Huoltajilla oli ristiriitoja lasta koskevassa päätöksenteossa. Kyseessä ei ollut sellaisesta tilanteesta, jossa toinen huoltaja olisi LHL 5.2 §:n mukaan yksin tehdä lasta koskevia päätöksiä. Ratkaisutiivistelmästä on pääteltävissä, että tutkimus ei liittynyt sosiaalitoimen selvitystyöhön huoltoriidassa (kirj.huom.).

575 Kysymykseen voinee tulla neuvottelu joko sosiaali- ja terveydenhuollossa tai jatkettu valmisteluistunto tuomioistuimessa. Ylimääräinen valmisteluistunto tuomioistuimessa lienee kuitenkin monesti liian raskas menettelytapa.

576 Walin – Vängby 2001, s. 6:89.

taa. Kielteinen arvio kahden kunnan harmonisoimatta jääneistä selvityksistä on esitetty myös ruotsalaisessa tilannekatsauksessa, jossa lautakuntien todellista yhteistyötä on pidetty erityisen tärkeänä.[577]

Myös vuonna 2001 sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa yhteistyöstä on annettu ohjeistusta toteamalla, että yhteistyön pitää olla todellista eikä pelkästään asiakirjojen toimittamista. Oppaan mukaan yhteistyön katsotaan parhaiten sujuvan yhteisten haastattelujen tai yhteisten neuvottelujen avulla.[578] Mikäli etäisyydet ovat pitkät, neuvotaan käyttämään myös puhelin- tai sähköpostineuvotteluja.[579] Tämän tutkimuksen havainnot näyttäisivät edellyttävän oppaassa esitettyjä suosituksia tarkempaa ohjeistusta. Jos kummankin sosiaalitoimen työntekijät ovat aikeissa esittää käsityksensä esimerkiksi vanhempien huoltajasopivuudesta tai lasten asumisvaihtoehdoista, olisi heidän osallistuttava haastatteluihin ja mahdollisesti muuhunkin työskentelyyn. Suositukseni myötäilee toisin sanoen Terveydenhuollon oikeusturvakeskuksen ja Psykologien ammattieettisen lautakunnan ammattieettisiä kannanottoja velvollisuudesta kuulla kumpaakin huoltajaa ennen lausunnon antamista. [580]

Seuraavaksi kokoan päätelmiä sosiaalilautakuntien yhteistyöstä perheneuvoloiden kanssa. Neuvolathan olivat toimineet sosiaalitoimen apuna useammin kuin joka neljännessä selvitystyössä, eli useammin kuin lapsenhuoltokirjallisuuden perusteella oli aihetta ennakoida. Lausuntoja oli myös toimitettu suhteellisesti useammin kuin vastaavasti vuonna 1977 kasvatusneuvoloiden lausuntoja.[581] Perheneuvolalausuntojen hankkimiseen sisältyi eräitä ongelmia, jotka sellaisinaan eivät ilmenneet sen paremmin lausunnoista kuin sosiaalitoimen selvityksistäkään.

Kuntakohtaisesti kirjavan organisoinnin johdosta asianajossa ja oikeuslaitoksessa ei välttämättä olla tietoisia eri sosiaalilautakuntien radikaalistikin erilaisista mahdollisuuksista ja käytännöistä hankkia perheneuvolalausuntoja. Kaksikuntatilanteissa eriarvoisuus voi korostua. Vaikka vuonna 2001 ilmestyneessä sosiaalihuollon asiakaslain oppaassa kuntia on yleisellä tasolla velvoitettu huolehtimaan sosiaalityöntekijöiden mahdollisuudesta saada konsultaatio- tai virka-apua esimerkiksi perheneuvolasta tai lastenpsykiatrisesta yksiköstä, ei kehotus sellaisenaan valaise sosiaalitoimen pyytämän lausuntotyöskentelyn edellytyksiä.[582]

---

577 Glimtar av vårdnadsdomar 2004, s. 27.

578 Vanhemmatkin voivat vaikuttaa yhteistyön toteutumiseen, jos jompi kumpi suostuu tai haluaa matkustaa toisen vanhemman kotipaikan sosiaalitoimistoon, jossa kuuleminen myös halutaan toteutettavaksi.

579 Taskinen 2001, s. 68. Puhelin- ja sähköpostineuvotteluissa neuvotaan ottamaan huomioon tietosuojakysymykset.

580 Ks. alajakso III A.2.5. Kannanottojen mukaan on sopimatonta, että psykiatrit tai psykologit tekevät huoltoriidassa tutkimuksia jättäen kuulematta toista vanhempaa.

581 Kurki-Suonio 1999, s. 470 selostaa sosiaalihallituksen selvitystä vuodelta 1977, jonka mukaan kasvatusneuvolan lausuntoja hankittiin vain vajaassa kymmenesosassa tapauksia.

582 Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet 2001, s. 39. Tekstistä ei suoranaisesti ilmene,

Toiseksi perheneuvoloiden rooli ja lausuntotehtävän kuvaus huoltoriidoissa kaipaavat nykyistä tarkempaa määrittelyä. Tästä päätelmästä seuraa, että ainakaan tuomioistuimet eivät olleet saaneet tietoa siitä, millä tavoin sosiaalitoimi oli arvioinut *Kirsti Kurki-Suonion* väitöskirjassaan mainitsemaa konsultointitarvetta.[583] Yhtenäisiä merkkejä tiedonhankinnan perusteista ei ollut tutkimusaineistossani nähtävissä.[584] Pikemminkin näytti siltä, että perheneuvolapalveluihin turvautuminen oli monesta syystä ennalta-arvaamatonta. Näistä syistä ratkaisuntekijän kannalta jäi useimmiten epäselväksi, mistä syistä verkostoyhteistyössä hoidettu tiedonhankinta oli katsottu perustelluksi. Suosituksena esitän, että perheneuvoloiden lausuntotyöskentelyssä pitäisi selkeämmin nimetä toimeksianto ja tavoitteet. Niin menettelemällä selvennettäisiin sekä yhteistyön teoreettisia että käytännöllisiä lähtökohtia. Tämä tutkimuspäätelmä koskee myös lastenpsykiatrisia lausuntoja.

Sosiaalitoimen hankkimissa psykiatrisissa lausunnoissa määriteltiin yhtä heikosti toimeksianto ja tutkimustavoitteet kuin perheneuvolalausunnoissakin. Laveasti määritetty tehtävä ”laatia lausunto huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa oikeuskäsittelyä varten” oli riittämätön. Oikeudelliselta kannalta kritiikkiin antaa aihetta myös lääkärinlausunnon antajalle osoitettu yleistehtävä ”esittää kannanotto siitä, miten lasten huolto, asuminen tai tapaamisoikeus tulisi ratkaista”.[585] Kyseinen yleistehtävä ei myöskään vastaa *Eva Gottbergin* suositusta siitä, että asiantuntijan pitäisi ensin arvioida lapsen tarve laajaan tutkimukseen.[586]

Tutkimussuosituksena esitän, että huoltoriitojen lääkärinlausunnoissa olisi ilmoitettava, mikä tehtävä lausunnonantajalle on annettu tai minkä se on itselleen ottanut. Jos sosiaalitoimi pyytää lausuntoa, pitäisi sen mielestäni yksilöidä lausunnonantajan tehtävä tarkemmin kuin Suomen Lääkäriliiton yleisluontoisessa ohjeessa, jossa lausunnonpyytäjän edellytetään ainoastaan määrittelevän tarvitsemansa asiantuntemuksen taso ja laatu.[587] Sosiaalitoimen asiantuntijoille osoittamissa lausuntopyynnöissä olisi siten pyrittävä vastaavaan yksilöintiin, jota olen suositellut tuomioistuinten sosiaalitoimelle osoittamiin selvityspyyntöihin.[588] Jos tutkimustehtäväksi asetettaisiin esimerkiksi lapsen psyykkisen ti-

---

tarkoitetaanko konsultaatioapua tarvittavan huoltoriidoissa. Näin on syytä päätellä, sillä tekstiyhteydessä kosketellaan lasten mielipiteen ja edun selvittämistä (kirj.huom.). Vrt. Kasvatus- ja perheneuvonta 2002, jossa ei mainita huoltoriitojen lausuntotyötä perheneuvoloiden yhtenäiseksi painopistealueeksi. Ks. myös OM 2005, s. 5, jossa todetaan, että kunnilla on mahdollisuus toteuttaa huoltoriidoissa tarvittavat palvelut hyväksi havaitsemallaan tavalla.

583 Kurki-Suonio 1999, s. 480. Ks. sosiaalitoimen tiedonhankinnasta myös Gottberg 1997, s. 98–101.

584 Kasvatus- ja perheneuvonta 2002, s. 9–12 selostetaan perheneuvoloiden toimintamuutoksia ja perheneuvonnan kehitystä.

585 Tapauksissa T:146 ja T:147. Jälkimmäisessä tosin lausunnonantajat eivät kuitenkaan ottaneet kantaa huoltoon, mutta kylläkin tapaamisoikeuteen.

586 Gottberg 1992, s. 440.

587 Suomen Lääkäriliiton ohje 2003, kohdat 1 ja 4.

588 Ks. alajakso III B.1.3.3.

lan arvioiminen tai lapsen mielipiteen selvittäminen, lausunnoissa voitaisiin myös jäsennellä havainnot ja päätelmät asetetun tehtävän mukaisesti.[589]

Toisena suosituksena esitän sosiaalitoimelle peukalosääntöjä hankkimiensa psykologin- tai lääkärinlausuntojen arviointityöhön. Jos arviointi ei kuulu sosiaalitoimen ammatilliseen kompetenssiin, ei arviointiin nähdäkseni ole aihetta.[590] Jos taas lausunnoissa esitetyt käsitykset sisältävät sellaisia kannanottoja, joissa sosiaalitoimella on niistä poikkeavaa ammatillisesti relevanttia fakta- ja ammattitietoa, lienee tieto paikallaan esittää.[591] Tätä suositusta vahvistaa lasten- ja nuorisopsykiatrian oppikirjassa ilmaistu käsitys, että ”pääsääntönä on sosiaaliviranomaisen vastuu lapsen edun selvittämisestä, ei terveydenhuollon ammattilaisten”.[592] Mikäli sosiaalitoimen selvityksen valmistelijat delegoivat lapsen kuulemisen kokonaan perheneuvolan tai lastenpsykiatrian klinikan tehtäväksi, riittänee selvityksessä viittaus lausunnossa esitettyihin tietoihin ja päätelmiin, ellei valmistelijoiden tiedossa ole sellaisia seikkoja, jotka olisi otettava huomioon lausunnossa esille tulleita seikkoja arvioitaessa.

Kolmas lastenpsykiatrisia lausuntoja koskeva päätelmä koskee myös perheneuvolalausuntoja. Kummassakaan lausuntoryhmässä ei ollut pääteltävissä, millä tavoin perheneuvonnan, tutkimuksen, hoidon, terapian, sovittelun ja olosuhdeselvittelyn raja kussakin tapauksessa oli määritetty.[593] Työmuodot ja tavoitteet olivat mielestäni sekoittuneet toisiinsa. Sovittelun tavoitteet ja työmenetelmät selvitystyön sisällä toteutettuina eivät aikaisemmin esiteltyjen teoreettisten viitekehysten perusteella välttämättä olleet palvelleet parhaalla mahdollisella tavalla selvitystyön tiedonhankintaa. Tuomioistuimille toimitetuissa selvityksissä työn keskenään kilpailevat tavoitteet ja selvitystyön viipymissyyt eivät kuitenkaan välittyneet. Tutkimustulokset vahvistivat siten *Matti Savolaisen,* Gottbergin ja lastenpsykiatrian erikoislääkäri *Matti Kaivosojan* esittämää huolta siitä, että psykiatrisia lausuntoja tarjotaan tarpeettomasti silloinkin, kun ratkaisunteko tuomioistuimessa ei niistä hyödy.[594]

Tekemieni päätelmien perusteella suosittelen huolellista punnintaa siitä,

---

589 Esimerkiksi tapaukset T:184 ja T:188

590 Sosiaalitoimen ammatilliseen kompetenssiin ei tyypillisesti kuulu esimerkiksi perheenjäsenten lääketieteellisen diagnosoinnin uudelleen arviointi, vaikkakin se saattaa velvoittaa sosiaalitoimea tekemään diagnoosista päätelmiä.

591 Arviointi on paikallaan esimerkiksi lastensuojelua vaatineissa tapauksissa tai tilanteessa, jossa psykiatrisessa lausunnossa esitetään laajan tapaamisoikeuden toteuttamista siten, että se toteutettaisiin valvottuna sosiaalitoimen alaisessa laitoksessa.

592 Lasten- ja nuorisopsykiatria 2005, s. 188.

593 Tapauksessa T:110 kaksilapsisen perheen käyntejä perheneuvolassa eri kokoonpanoissa oli peräti 17. Kyseessä lienee ollut terapiatarve (kirj. huom.). Vrt. Lipiäinen et al. 1994, s. 46 mukaan perheasioiden sovittelu kestää muutamia käyntikertoja, tutkimukset tuomioistuinlausuntoa varten 1–3 kuukautta, kun taas varsinaisen tutkimuksen ja terapian kesto vaihtelee muutamasta kerrasta muutamaan vuoteen.

594 Ks. Savolainen 1984, s.221, Gottberg 1997, s. 99 ja Kaivosoja 2000, s. 13 erityisasiantuntemuksen tarpeesta.

onko esimerkiksi tarvetta pyytää asiantuntijalausuntoa niissä tapauksissa, joissa lasten huollon ja asumisen vaihtoehdot ovat kummankin huoltajan luona hyvät, eikä terveydenhuollon keinoin ole ratkaistavissa muuta kuin marginaalisia ongelmia. Sama rajaus voitaisiin nähdäkseni tehdä muillakin vastaavantyyppisillä perusteilla.

Neljäs päätelmä koskee kysymystä lausuntomenettelyn *seulonnasta,* jolla tarkoitan sitä vaihetta, niitä perusteita ja sitä viranomaista, joka ratkaisun lausunnon hankkimisesta tekee. Aineiston perusteella ei kuitenkaan selvinnyt, että tosiasialliset seulontaperiaatteet olisivat olleet asianajajien ja tuomareiden tuntemat.[595] Epäiltävissä mielestäni on, etteivät sen paremmin vanhemmat, heidän asianajajansa kuin tuomioistuimetkaan välttämättä olleet selvillä siitä, millä kriteereillä seulonta tapahtui ja millä tavoin se vaikutti tuomioistuimelle tuotetun tiedon luonteeseen.

Tutkimani aineisto ei antanut perusteita esittää muuta kuin melko löyhiä seulontasuosituksia. Jos asiantuntijalausunnon tarve tulee esille ensimmäisessä valmisteluistunnossa, käräjäoikeuden valittavana on joko jättää asia huomiotta tai siirtää selvityspyynnössään lausuntotarpeen arviointi ja yksilöinti sosiaalitoimelle. Jos lausuntotarve ajankohtaistuu vasta selvitystyön aikana, tuomioistuin voinee sosiaalitoimen tai asianosaisten pyynnöstä pitää lausuntotarvetta ja yksilöintiä koskevan jatketun valmisteluistunnon, tyytyä epämuodollisempaan neuvonpitoon asiassa tai viime kädessä ottaa vastaan sosiaalitoimen hankkiman lausunnon niine evästeineen, jotka sosiaalitoimi on lausuntotyöskentelylle asettanut. Lausunnon hankkimispäätös voidaan tietysti tehdä vasta jatketussa valmisteluistunnossa sosiaalitoimen selvityksen jo saavuttua.[596]

Tapauskohtaisesti voitaisiin kuitenkin mielestäni harkita myös sitä, että tuomioistuin sosiaalitoimen selvitystyön sijasta nimeäisi OK 17:44 nojalla riitaa selvittämään asiantuntijan.[597] Perusteita tällaiselle menettelylle voisi syntyä vaikeasti kroonistuneessa riidassa, jonka oikeudenkäyntimateriaaliin sisältyy runsaasti aikaisempia selvityksiä. Varhaisella nimeämisvaiheella voitaisiin välttää se lausuntotyöskentely, joka muussa tapauksessa voisi vanhempien toimesta käynnistyä moninkertaisena, mutta yksipuolisena ja ristiriitaisena.[598] Poikkeuk-

---

595 Tuomioistuimen selvityspyynnöt voidaan ”seuloa” esimerkiksi sosiaalitoimen perussosiaalityötä tekevien sosiaalityöntekijöiden (huoltoselvityksen tekijöiden) ja perheneuvolatyöntekijöiden yhteispalaverissa vaativuutensa mukaan tehtäväksi joko sosiaalitoimessa tai perheneuvolassa.

596 Leppänen 1998, s. 259.

597 Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 54. Raportissa esitetään tuomioistuimen mahdollisuus nimetä huoltoriidoissa OK 17:44 mukainen asiantuntija asianosaisten OK 17:55 nimeämän asiantuntevan todistajan sijasta. Näkemys saa tukea Lappalaisen 2001, s. 282 esittämästä kannanotosta, jonka mukaan tuomioistuimet voisivat olla aktiivisempia määräämään asiantuntijoita asianosaisten nimeämien asiantuntijoiden sijasta. Lappalainen viittaa kuitenkin kannanotossaan hometalojuttuihin (kirj.huom.). Ks. myös luku II.4.3.

598 Esimerkistä käynee hyvin komplisoitunut, kroonistunut riita, jossa kumpikin vanhempi

sellisissa tilanteissa nimeämisvaihe voisi siten olla varhaisempi kuin se, joka Savolaisen kannanotosta seuraa.[599]

Jotta psykologisten ja psykiatristen lausuntojen hankkiminen huoltoriidoissa mitoittuisi oikein, tarvitaan lisää ammattikuntarajat ylittävää keskustelua tuomioistuimen ratkaisutarpeen sekä sosiaali- ja terveydenhuollon tavoitteiden keskinäisestä suhteesta. Tämän tutkimuksen päätelmät on tehty oikeudenkäyntiaineiston pohjalta ratkaisijan näkökulmasta. Päätelmissä ei muutamia seikkoja lukuun ottamatta ole otettu kantaa niihin perheenjäsenten avun, tukitoimien ja hoidon tarpeisiin, joiden edellytyksiä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset toimintavelvoitteidensa perusteella huoltoselvitystyön ulkopuolella arvioivat.

1.5 SOSIAALITOIMI VIREILLEPANIJANA

Tämän tutkimuksen empiirisessä aineistossa oli viisi tapausta, joissa sosiaalilautakunta oli toiminut huoltoriidan vireillepanijana. Riitojen luonteen selvittämiseksi esitän tässä tapaustiivistelmät 1–5.

Esimerkki 1. Vanhempien kotipaikan sosiaalilautakunta haki yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi isälle tapauksessa, jossa lapsi oli otettu äidin luota kiireellisesti huostaan äidin psykiatrisen hoitojakson vuoksi ja sijoitettu asumaan isän luokse. Äiti, jolla oli päihderiippuvuutta ja epävakaat elämäntavat, ei ollut suostunut sairaalassa pidetyssä neuvottelussa lautakunnan ehdottamaan huoltomuodon muutokseen eikä hän vastannut käräjäoikeuden lausumapyyntöön. Käräjäoikeuden määrättyä yksinhuollon isälle äiti valitti vedoten olleensa terveydentilansa vuoksi kyvytön vastaamaan. Hovioikeus palautti asian uudelleen käräjäoikeuteen käsiteltäväksi. Sosiaalilautakunnan kannasta huolimatta käräjäoikeus määräsi lapsen vanhempien yhteishuoltoon. Tapaus T:112.

Esimerkki 2. Äidin kotipaikan sosiaalilautakunta haki äidin luona asuvan nuorimman lapsen yhteishuoltajuuden muuttamista yksinhuolloksi isälle, joka asui toisella paikkakunnalla kahden muun yhteishuollossa olevan lapsen kanssa. Äidin jouduttua alkoholin ja lääkkeiden liikakäytön vuoksi sairaalahoitoon lautakunta oli tehnyt kiireellisen huostaanoton ja sijoittanut kyseisen lapsen isän luokse. Äiti oli poissa valmisteluistunnosta. Väliaikaismääräyksen mukaan lapsi määrättiin isän luokse asumaan. Ratkaisua huoltomuodosta ei annettu. Väliaikaisratkaisusta viikon kuluttua sosiaalilautakunta kuitenkin vastoin tuomioistuimelle tekemäänsä hakemusta vahvisti vanhempien yhteishuoltosopimuksen. Tapaus T:196.

---

erikseen aikoo hankkia lastenpsykiatrisen tai muun vastaavan lausunnon lapsen mielipiteen muodostukseen tai sen ilmaisemiseen vaikuttaneista seikoista.

599 Savolainen 1984, s. 221.

Esimerkki 3. Sosiaalilautakunta esitti hakemuksessaan huostaan otettujen ja perhehoitoon sijoitettujen lasten yksinhuollon muuttamista äidiltä kahden eri perheen sijaishuoltajille. Lapset olivat olleet sijoitettuina perheissä yli 7 vuoden ajan. Äiti oli ollut useita kertoja psykiatrisessa hoidossa. Hakemuksen perusteluina olivat äidin elämänkatsomukselliset ja vakaumukselliset näkemyserot suhteessa sijaisperheiden jäsenten ja lasten sekä sosiaalilautakunnan yhtenevään käsitykseen lasten asumisesta ja koulunkäynnistä. Oikeudessa kuullut 15 vuoden ja melkein 10 vuoden ikäiset lapset halusivat sijaisvanhemmat ainoiksi huoltajikseen. Ratkaisuksi tuli yksinhuolto sijaisvanhemmille. Tapaus T:191.

Esimerkki 4. Äidin kotipaikan sosiaalilautakunta haki äidin luona asuvan aulapsen huollon uskomista äidinäidille, joka teki samansisältöisen hakemuksen pari päivää myöhemmin. Lautakunta peruutti myöhemmin oman hakemuksensa, koska lastensuojelullisia perusteita huollon siirtämiselle ei ollut ilmennyt. Syynä hakemukseen oli yhtäältä epäilys lastensuojelutoimien tarpeesta, toisaalta isoäidin hyväkuntoisuus ja huoltajasopivuus. Tapaus T:104.[600]

Esimerkki 5. Isän kotipaikan sosiaalilautakunta haki tuomioistuimen ratkaisua lasten huollosta, asumisesta ja tapaamisesta. Koska vanhemmat olivat sosiaalitoimessa sopimuksesta neuvotellessaan olleet erimieliset, oli lautakunta ottanut asian hoitaakseen. Istunnossa lautakunta pyysi lapsen määräämistä asumaan isän luona. Lapsi määrättiinkin väliaikaisesti isän luokse, jossa hän oli jo ehtinyt asua. Lapselle suunniteltiin perhesijoitusta isän merillä olon ajoiksi. Vanhempien muutettua viikon kuluttua ratkaisusta takaisin yhteen sosiaalilautakunta peruutti hakemuksen vasta puolen vuoden kuluttua ilmoittaen seuranneensa siihen saakka puolisoiden epävakaata tilannetta. Tapaus T:195.

Esimerkkitapauksissa 1–3 sosiaalilautakunta oli ennen hakemuksen jättämistä käräjäoikeudelle tehnyt lasten huostaanottopäätöksen.[601] Esimerkkitapauksessa 4 sosiaalilautakunta epäili huostaanoton tarpeen olevan olemassa. Esimerkkitapauksessa 5 taas sosiaalilautakunta valmistautui järjestämään lapselle perhesijoituksen, mutta vanhempien yhteen palaaminen teki sen tarpeettomaksi. Tapausten yhteinen nimittäjä oli sosiaalitoimen rooli lastensuojelusta huolehtivana viranomaisena. Mitä ilmeisimmin sosiaalilautakuntien aktiviteetti panna hakemus vireille oli perustunut lastensuojelun yleistehtävään turvata lasten hyvinvointia. Tämä perustelu ei tosin ilmennyt käräjäoikeuksissa esitetyistä asiakirjoista.

Esimerkkitapaukset joka tapauksessa vastasivat hyvin *Matti Savolaisen* lapsenhuoltolain kommentaarissa esittämiä tyyppiesimerkkiä tilanteista, joissa so-

600 Tapaustiedoista ei tarkemmin ilmene, miksi sosiaalilautakunta oli hakijana.
601 Kahdessa tapauksessa huostaanotto oli tapahtunut kiireellisesti.

siaalilautakunta voi toimia hakijana.[602] Esittelemissäni tapauksissa sosiaalilautakunnalla oli lastensuojelun asiantuntijuus, vaikka tapauksessa 2 yksinhuoltoon tähtäävä hakemus ei osoittautunutkaan pitäväksi. Oikeuspaikan määräytyminen lastensuojelutoimien tarpeessa olleen lapsen kotipaikan mukaan näytti vahvistavan lautakunnan roolia vireillepanijana, etenkin kun huoltajaksi ehdotettu henkilö asui toisella paikkakunnalla. Asiantuntijuus voi joissakin tapauksissa olla niin vahva, että lautakunnalla on perusteltu syy vanhemman sijasta panna hakemus vireille. Vireillepano-oikeudella toteutettavaan asiantuntijuuteen on kuitenkin syytä suhtautua torjuvasti, jos sosiaalitoimen hakemuksesta ilmenee hyvän hallintotavan puutteita, jollaisia kuvaan seuraavassa jaksossa.

Vireillepanoroolia harkittaessa olisi kiinnitettävä huomiota ainakin hakemustarpeen kiireellisyyteen lapsen kannalta, vanhempien omiin edellytyksiin panna hakemus vireille ja sosiaalitoimen puolueettomuuden vaarantumiseen vireillepanon jälkeisessä selvitystyössä. Kuten *Henrik Edelstam* Ruotsissa on todennut, prosessuaalisessa menettelyssä sosiaalilautakunnan asiantuntijuutta vastaan voidaan esittää kritiikkiä. Arvostelulla ei kuitenkaan tarkoiteta lautakunnan asiantuntijuuden kyseenalaistamista sen omalla sosiaalihallinnollisella toimialalla. Prosessissa tilanne voi kuitenkin olla toinen: kritiikki saattaa olla oikeutettua silloin, kun asiantuntijuutta arvioidaan asianosaisen asiantuntijuuden kannalta. Hakemuksen tekijöitä vastaan voidaan esittää myös jääviysväitteitä.[603]

1.6 SELVITYSTYÖN TASOSTA JA PUUTTEISTA

1.6.1 Yleistä

Tutkimassani oikeudenkäyntiaineistossa havaintojen kohteena oli yhteensä 224 selvitystä, joita oli kertynyt kaikkiaan 77 sosiaalilautakunnasta eli noin joka kuudennesta kunnasta.[604] Tässä määrässä olivat siis mukana ne selvitykset, jotka tuomioistuimet olivat pyytäneet lautakunnilta ja nämä taas toisen vanhemman asuinpaikan mukaan määräytyneiltä lautakunnilta.

Aikaisemmin esittämieni tilastotietojen perusteella pidin selvitysten tarkastelussa lähtökohtana sitä, että valtaosa tutkimuksen kohteina olleiden selvitysten valmistelijoista oli vuosittain laatinut vain muutaman selvityksen, jos sitäkään.[605] Toisena lähtökohtana pidin aikaisemmin esittämälläni tavalla monien sosiaalityöntekijöiden epäyhtenäistä ja puutteellista pätevyyttä sekä huoltoselvitystyötä koskevan koulutuksen puuttumista. Samoin pidin ennakkotietona

602 Savolainen 1984, s. 175, esimerkki 3.
603 Edelstam 1991, s. 408–409.
604 Selvityksiä sain Stakesin tilaston perusteella 31 sosiaalilautakunnasta. Kaksikuntatilanteita oli niin runsaasti, että näiden kuntien ohella selvityksiä kertyi 46 muusta kunnasta.
605 Ks. alajakso I.2.1.1, taulukko 2.

työntekijöiden runsasta vaihtuvuutta sekä lukuisten virkojen hoitamista epäpätevin voimin ja väliaikaisin ratkaisuin.[606] Lisäksi pidin lähtökohtana teoreettisten viitekehysten ja työkäytäntöjen vaihtelua sekä puutteellista ohjeistusta sosiaalihallinnon ja tuomioistuimen suunnasta.[607]

Tutkimusmateriaali osoitti, että suurimpien kaupunkien sosiaalitoimistot olivat hajauttaneet yksikkönsä alueellisesti niin, että huoltoselvityksiä valmisteltiin vanhempien asuinalueen mukaan määräytyneissä toimipisteissä.[608] Tutkimusaineistosta ei sen sijaan ollut saatavissa tietoa siitä, kuinka monta selvitystä tutkimuksen kohteena olleiden selvitysten allekirjoittajat olivat ammattiuransa aikana laatineet. Tiedon hankkimista kyselyhaastatteluin en pitänyt tarkoituksenmukaisena. Selvitykset itsessään eivät myöskään antaneet tietoa siitä, kuinka monen sosiaalityöntekijän yksiköissä huoltoselvityksiä valmistelevat työntekijät tekivät työtään. Tästä syystä jäi uupumaan tieto työntekijöiden mahdollisuudesta käyttää selvitystyössä yksikkönsä muiden työntekijöiden ammattikokemusta tukena ja apuna. Lähtökohtatietoja vasten arvioituna ei ollut odottamatonta, että tutkimushavainnot osoittivat huoltoselvitysten olleen vaikea tehtävä sosiaalityöntekijöille. Työtehtävänä selvityksen tekeminen toisen hallinnonalan viranomaiselle oli mitä ilmeisimmin sosiaalityöntekijöille vaativa.

Enimpään osaan selvityksistä ei oikeudenkäynnissä kohdistettu vakavaa kritiikkiä, joskin puolueettomuutta epäiltiin runsaasti, kuten aiemmin olen todennut. Enemmistö selvityksistä täytti tässä tutkimuksessa esitetyistä teoreettisista ja käytännöllisistä soveltamislähtökohdista arvioiden selvitykselle asetettavat vaatimukset hyvin. Tällaisia selvityksiä syntyi muun muassa joidenkin suurten kaupunkien yksiköissä. Heikoimpia selvityksiä sen sijaan saatiin pikkukuntien sosiaalitoimistoista. Tutkimushavainto vastasi olettamaani. Pienistä kunnista annettujen selvitysten joukossa oli silti joitakin suorastaan mallikelpoisia. Mukaan mahtui pikkututkielmankin tyyppinen selvitys.[609]

Jotkut huoltoselvitykset oli laadittu siten, että niissä sosiaalityöntekijät ”esioikeudenkäynnille” ominaiseen tapaan vertasivat informanttiroolissa kuultujen ulkopuolisten henkilöiden kertomusten uskottavuutta muihin selvitystyössä saatuihin tietoihin.[610] Kokonaisuudessaan selvitysten taso oli erittäin kirjava. Hallintoperiaatteiden sivuuttamista koskevien väitteiden lisäksi selvityksiin kohdistui runsaasti muuta kritiikkiä, joka puolestaan ilmeni siinä lopputuloksessa, jonka selvitykset oikeudenkäynnissä saivat. Selostan asiaa myöhemmin erikseen.[611]

---

606 Ks. alajakso III A.1.7.

607 Ks. alajaksot III A.2.6 teoreettisista viitekehyksistä , III A.2.4 sosiaalihallinnollisesta ohjauksesta sekä III B.1.3.3 päätelmiä selvityspyynnöistä.

608 Tällaisia olivat esimerkiksi Espoo, Lahti, Oulu ja Porvoo.

609 Tapaus T:175.

610 Tapaus T:201.

611 Alajakso VI.2.3.

Paras tapa valaista selvitystyön kirjavuutta on referoida joitakin selvityksiä suorasanaisesti. Yhtä lukuun ottamatta valitsemiani esimerkkejä ei silti ole tarkoituksenmukaista siteerata kokonaisuudessaan. Laatimani lyhennelmät antanevat yleiskuvan. Esimerkkitapauksessa 1 isä esittää väitteitä puutteellisesta selvitystyöstä ja tukee väitteitään laajalla kasvatuksen ammattilaisten henkilötodistelulla. Se sai todistusharkinnassa suuremman painon kuin sosiaalilautakunnan selvitys, josta myös sen laatijoita kuultiin todistajina. Selvityksen puutteellisuus kirjattiin ratkaisun perusteluihin seuraavasti:

> Esimerkki 1. ”[X:n] sosiaalilautakunta on tehnyt selvitystyönsä lausuntoa varten pääosin ennen kesälomia 1996. Puolisoiden ero maaliskuussa 1996 on ollut erittäin raastava kokemus sekä [A:lle] että [B:lle]. Kriisi on siis ollut syvimmillään juuri keväällä ja alkukesällä, eikä käräjäoikeuden mielestä kaikkea silloin tapahtunutta voida tai pidä ottaa huomioon arvioitaessa, miten lasten huolto parhaiten järjestetään. [X:n] sosiaalilautakunnan lausunto on siis jäänyt jossain määrin puutteelliseksi, mutta täydennyksenä käräjäoikeudessa on esitetty näyttöä lasten oloista tällä hetkellä.” Tapaus T:105.[612]

Esimerkkitapauksessa 2 sosiaalilautakunnan sosiaalityöntekijä oli antanut lausunnoksi otsikoidun asiakirjan äidin asianajajalle käytettäväksi jo hakemuksen yhteydessä. Jutussa vaadittiin yhteiselämän lopettamista ja väliaikaisratkaisua yksinhuollon uskomiseksi äidille. Käräjäoikeus hyväksyikin vaatimukset isän osittaisen myöntämisen perusteella. Annettua lausuntoa heikensivät lukuisat oleelliset puutteet. Siinä esitettiin muun muassa faktoina joukko tietoja, joiden todenperäisyyttä ei ollut tarkistettu. Asiakirjasta ei myöskään käynyt ilmi, mikä osa tiedoista oli peräisin äidiltä, mikä mahdollisesti suoraan informanteilta. Asiakirja kuului kokonaisuudessaan seuraavasti:

> Esimerkki 2. ”Äiti [A] on asioinut syksyllä 1997 muutaman kerran sosiaalitoimistossa ja kertonut pelkäävänsä miestään [B:tä]. Vanhemmat ovat aikeissa erota. Mies ei hyväksy eroa ja uhkaa kostaa A:lle, mikäli tämä eroaa. Hän on luvannut mm. polttaa heidän yhteisen kotinsa ja uhannut ’mafialla’. Äidillä on pelko, että isä kaappaa lapset ja vie jonnekin pois, jotta äiti ei saa huoltajuutta.
>
> A:n ja B:n perhe on sosiaalitoimistossa tunnettu lasten päivähoidon kautta. Päivähoidon ohjaaja tuntee molemmat vanhemmat ja hänen näkemyksensä mukaan isä B on ollut äkkipikainen ja aggressiivinen, minkä hän on itsekin tunnustanut. B:n kielenkäyttö on karskia ja sopimatonta lasten kuulla. Perheen pojalla [C:llä] (6 v) on ollut väkivaltaisuuden merkkejä kesällä 1996 (lyöty vasaralla lonkkaan – lääkärinlausunto). Nykyään poika ’oireilee’ henkisesti ja on ikäluokkansa kehitystä jäljessä. Poika on hyvin herkkä lapsi ja ilmeisesti pelkää isäänsä. Hän on yleensä pettynyt, kun isä tulee hakemaan häntä päivähoidosta.

---

612 Käräjäoikeuden ratkaisu annettiin 5.12.1996.

> Molempien lasten kielenkäyttö ja olemus ovat hieman normaalista lapsen käyttäytymisestä poikkeavaa. Asiasta on keskusteltu äidin kanssa. Pojan kasvoissa on muulloinkin ollut mustelmia päivähoidossa olon aikana. A on useamman kerran saanut [X:n] terveysasemalta lääkäriajan tarkastusta varten (syynä on ollut pahoinpitelyn toteaminen). Poliisi on ollut A:n turvana kesällä 1996 hänen hakiessaan kotoaan työkaluja. Tuolloin perhe asui erillään vähän aikaa välirikon vuoksi.
>
> [X:n] sosiaalilautakunnan puolesta tässä vaiheessa puollan lasten huoltajuuden määräämistä A:lle. Asian tarkempaa selvittelyä tulee jatkaa. Äidillä on myös paremmat taloudelliset mahdollisuudet vastata lasten elatuksesta. Isä ei ole terveydenhuollossakaan osoittanut kiinnostusta lasten huoltoon." Tapaus T:216.

Asiakirjan luotettavuutta vähensi isän ja lasten käyttäytymisestä tehty raskas luonnehdinta, jossa näyttäisi olevan enemmän piirteitä psykologisesta arvioinnista kuin sosiaalityöntekijän tilannekartoituksesta. Asiakirjasta ei ilmennyt, oliko sitä laadittaessa ollut käytettävissä lääkärinlausuntoja tai muita vastaavia dokumentteja. Vaikka kyseessä olikin väliaikaisratkaisua varten annettu asiakirja ja vaikka isä myönsikin osan tiedoista oikeudenkäynnissä oikeiksi, selvitys perustui huomattavan puutteelliseen tietoaineistoon.[613] Esimerkkiselvityksessä 3 sen sijaan selvitystyön puutteellisuus ilmaistiin avoimesti. Jutussa kumpikin vanhemmista oli vaatinut yhteishuoltoa ja lasten asumista luokseen sekä toissijaisesti tapaamisoikeutta. Lapsista tytär oli selvityksen tekemisen aikaan lähes 6 vuoden ja poika lähes 8 vuoden ikäinen. Selvityksessä valmistelutyön luonne, laajuus ja päätelmät kuvattiin seuraavasti:

> Esimerkkitapaus 3. "Lausunto pohjautuu pelkästään seuraavissa tapaamisissa käytyjen keskustelujen pohjalta muodostuneeseen käsitykseen ja on luonnollisesti aika pintapuolinen. Kumpikaan meistä allekirjoittaneista ei ole tuntenut vanhempia entuudestaan. Käydyissä keskusteluissa olemme pyrkineet arvioimaan vanhempien valmiuksia kasvattajina sekä heidän valmiuttaan tukea lasten suhdetta toiseen vanhempaan. Olemme rajoittaneet tarkastelumme pitkälti näiden kahden asian ympärille, koska pidämme niitä tässä yhteydessä oleellisina." Tämän jälkeen on selostettu viiteen eri tapaamiseen osallistuneiden nimet ja ajankohdat (kirj.huom.)
>
> "Lapset ovat asuneet isänsä luona [kunnassa] äidin muutettua [kuntaan]. Olosuhteet isän luona ovat käsityksemme mukaan lasten kannalta vakaat ja turvalliset. Isä kuitenkin aivan ilmeisesti tarvitsee vielä paljon aikaa (ja tukea) päästäkseen yli katkeruudestaan. Nykyisellään hän tuskin pystyy tukemaan lasten myönteistä suhdetta äitiin. Isä on kiitettävästi kantanut vastuuta lapsista, joskin jonkinlaista väkinäisyyttä tuntui vastuunotossa vielä olevan

---

[613] Lähes vastaavaan tapaan ruotsalaisessa tilannekatsauksessa Glimtar av vårdnadsdomar 2004, s. 26 kuvataan tuomioistuimen arviota sosiaalilautakunnan selvityksestä, jossa oli esitelty lääkärin lausumaksi asioita, joista tämä todistajakertomuksen mukaan ei ollut edes ollut puheissa selvittäjän kanssa. Lisäksi tuomioistuin huomautti, ettei selvityksestä ilmennyt, perustuivatko päätelmät joltakulta saatuihin tietoihin vai selvittäjän omiin päätelmiin.

(Kuuluuko isän maailmankuvassa lasten hoitaminen kuitenkin ensisijassa äidille? Naiselle?). Käydyistä keskusteluista jäi vaikutelma, että äidillä olisi tunnetasolla paremmat valmiudet kohdata omia ja lasten tunteita, hän tuntui myös valmiimmalta myötävaikuttamaan siihen, että lasten suhde isään säilyy. Käytyjen keskustelujen pohjalta olemme taipuvaisia suosittelemaan lasten asumista äidin luona." Tapaus T:163.

Selvityksen eduksi on sen puutteellisuudesta huolimatta laskettava, että siinä avoimesti ilmaistiin sen valmistelua leimannut pintapuolisuus ja siitä välittyi hyvin valmistelijoiden ajatuksenkulku sekä päätelmien arvuutteleminen. Selvityksen puutteellisuus oli johtanut siihen, että jutussa oli esitetty psykologin ja lastenpsykiatrin lausunnot sekä kuultu selvityksen laatijoiden lisäksi kahta todistajaa. Käräjäoikeus, joka katsoi, että selvityksessä esitettyjä seikkoja voitu pitää ratkaisevina, tulkitsi kuitenkin siinä tehdyn ehdotuksen "lieväksi suositukseksi" määrätä lapset asumaan isän luona. Hovioikeudessa kuultuina selvityksen laatijat olivat kertoneet, että he "olisivat kuitenkin halunneet tutkia tilannetta enemmän ja antaa varmemman lausunnon, mihin ei ollut mahdollisuutta". Kummassakin oikeusasteessa lapset määrättiin asumaan isän luokse.

Esimerkkiselvityksen 4 puutteelliset johtopäätökset ovat osoituksena selvitystyön kirjavista menetelmistä ja kerätyn informaation arviointitavasta. Kumpikin vanhemmista oli vaatinut yksinhuoltoa. Jutussa oli kuultu kahta todistajaa. Käräjäoikeus oli pitänyt kumpaakin vanhempaa sopivana huoltajaksi. Isän väitteet äidin sopimattomuudesta alkoholin käytön vuoksi olivat jääneet toteen näyttämättä. Vanhempien puuttuvan yhteistoimintakyvyn vuoksi 3-vuotiaan pojan huolto oli määrätty äidille. Selvitys heijastanee pikemminkin sosiaalityöntekijän huolta ja toivoa kuin objektiivista tilannekuvausta ja arviointia.

Esimerkki 4. Selvityksessä on ensinnä kuvattu vanhempien ristiriidat ja erilleen muutto, lapsen asuminen muuton jälkeen, lapsen ja isän suhde sekä isän uusi naissuhde. Selvityksen loppuosa kuuluu: "Olen myös joutunut miettimään, onko isällä todellisuudessa ikävä [lasta], koska muuta vaihtoehtoa ei edes kuunnella, kuin [lapsen] vieminen uuteen asuinympäristöön. Katson, että äidin olosuhteet ovat hyvät kasvattaa [lasta] tasapainoiseksi lapseksi. [Lapsella] on myös hyvät kummit, jotka ovat valmiita auttamaan [lapsen] hoidossa ja kasvatuksessa. [Isällä] on omia lapsia, joista toivon hänen pitävän hyvää huolta, ja samoin uuden suhteen myötä kahdeksan lasta. Toivon, että [lapsen] tapaamiset isän kanssa saadaan onnistumaan, mutta huoltajuuden pysyvän [äidillä]. Olen joutunut kohtaamaan monenlaisia asioita, niin [isän] kuin [äidinkin] perheessä, toivon heidän onnistuvan keskenään ja löytävän tasapainon elämäänsä. [Lapsen] huoltajuudesta päätettäessä en usko yhteishuoltajuuden onnistuvan, siksi yksinhuoltajuus olisi hyvä antaa [lapsen] äidille. Tapaus T:153.

Aineistossa esiintyi kaiken kaikkiaan runsaasti väitteitä selvitystyön puolueellisuudesta, puutteellisuudesta ja esteellisyydestä. Niitä esitettiin peräti 40 jutus-

sa eli kaikkiaan useammassa kuin joka neljännessä tapauksessa.[614] Väitteiden runsaus oli yllättävä. Yllättyminen antoi aiheen etsiä tietoa eduskunnan oikeusasiamiehelle lapsenhuoltoasioissa tehdyistä kanteluista. Sitä varten tutkin 23 oikeusasiamiehen kanslian diaariin vuosina 1995–1999 merkittyä kanteluratkaisua.

Käyttämässäni aineistossa oli siis selvitystyön ja selvityksentekijöiden puolueettomuutta, tarkoituksenmukaisuutta ja esteettömyyttä vastaan esitetty väitteitä useammassa kuin joka neljännessä jutussa. Muissa selvitykset ainakin perusteiltaan täyttivät tuomioistuimen vaatimukset ja vanhempien vaatimukset. Esittelen seuraavassa alajaksossa myös tutkimiani oikeusasiamiehen kanteluratkaisuja.

1.6.2 Puutteet hallintoperiaatteiden noudattamisessa

1.6.2.1 Objektiviteetti

Puolueellisuutta koskevat väitteet kohdistuivat lukuisiin teemoihin. Väitteet koskivat siten perusoikeutena turvatun hyvän hallinnon toteutumista eli samoja teemoja, joita suurin osa eduskunnan oikeusasiamiehen kannanotoista lapsiasioissa koskee.[615] Väitteissä esitettiin kritiikkiä sekä selvityksen valmistelua että itse selvityksiä kohtaan. Myös valmistelutyön kaikki vaiheet ja menettelytavat saivat osakseen arvostelua. Tyypillisiä olivat väitteet vanhempia ja muita informantteja koskevien yhteydenottojen, kuulemisen toteuttamisen, keskustelujen painottumisen, mielipiteiden ymmärtämisen ja niiden välittämisen puolueellisuudesta. Selvitysten perusteluilta ja suosituksilta odotettiin enemmän avoimuutta ja kattavuutta.

Kahdessa oikeudenkäyntiaineistoon kuuluneessa tapauksessa isät pitivät selvitystyötä puolueellisena siitä syystä, että selvitykset olivat painottuneet liikaa naisnäkökulmaan, kun taas isien mukaan miesnäkökulma oli puuttunut niistä.[616] Kahdessa muussa tapauksessa seksuaalisesta hyväksikäytöstä epäillyt isät olivat väittäneet selvitystyötä puolueelliseksi.[617] Toista tapausta olivat leimanneet vahvat näkemyserot eri ammattiauttajatahojen välillä.[618] Kyseessä oli äidin hakemus isän tapaamisoikeuden poistamiseksi. Tuossa tapauksessa isä oli lähettänyt sosiaalitoimeen lukuisia kirjeitä, joissa hän oli arvostellut sen toimin-

---

614 Esteellisyyttä koskevia väitteitä esitettiin 15 ja puolueellisuutta tai puutteellisuutta koskevia väitteitä peräti 25 jutussa.
615 EOA:n kertomus 2004, s. 230.
616 Tapaukset T:133 ja T:180.
617 Tapaukset T:140 ja T:185.
618 Tapaus T:140.

taa puolueelliseksi, tehottomaksi ja vastuuttomaksi. Sosiaalitoimi puolestaan totesi selvityksessään isän tehneen ”persoonallisuushäiriöisen ja paranoidisen vaikutelman toimien impulssiensa varassa aggressiivisesti myös virkamiesten suuntaan”.[619]

Selvityksissä lähihuoltajaksi ehdotetuilla oli taipumusta kokea selvitystyö puolueelliseksi ja asemansa loukatuksi, mikäli heidän mielestään tapaavalle vanhemmalle oli esitetty kohtuuttoman paljon oikeuksia. Tunteenomaista puolueellisuutta nähtiin sosiaalitoimen selvityksissä myös silloin, kun pitkäaikaiset huoltoriidat olivat laajentuneet viranomaisverkostoon ja asiantuntijat olivat antaneet toisistaan poikkeavia lausuntoja.[620]

Esimerkkitapauksessa 1 puolueettomuusnäkökulma sai merkitystä ratkaisun perusteluissa. Käräjäoikeus oli perustanut käsityksensä äidin vahvuuksista sosiaalilautakunnan selvityksessä tehtyihin johtopäätöksiin, joita vanhempien kuuleminen valmisteluistunnossa oli tukenut. Isän vahvuuksien käräjäoikeus sen sijaan oli katsonut perustuvan hänen itse esille tuomiinsa asioihin, joita hän oli lähestynyt omista eikä lasten lähtökohdista. Hovioikeus oli käräjäoikeudesta poiketen arvioinut myös isän lähestyneen asioita lasten asemaan asettuen. Tämä arviointi edellytti erityistä hienovaraisuutta selvitystyön puolueettomuudelta. Sosiaalitoimen selvityksen kohta kuului seuraavasti:

> Esimerkki 1. ”[Isä] korostaa yhdessä toimimista ja lasten mukaan ottamista suunnitteluun. [Isän] vanhemmuudessa lasten kannalta on merkittävää luovuus ja lasten kanssa yhdessä toimiminen. [Äiti] ottaa huomioon lasten iän ja kehitystason ja sovittaa toimintansa sen mukaan lasten kanssa toimiessaan. Hänen vahvuutensa vanhempana liittyvät arjesta vastaamiseen ja käytännön asioiden sujumiseen. Hän pystyy olemaan joustavasti yhteistoiminnassa [isän] kanssa erosta huolimatta.” Tapaus T:180.[621]

Puolueettomuutta epäiltiin myös esimerkkitapauksessa 2, joka koski äidin vaatimusta yhteishuollon muuttamisesta yksinhuolloksi. Isän kotipaikan sosiaalilautakunta oli kieltäytynyt kokonaan yhteistyöstä äidin ja lapsen kotikunnan sosiaalilautakunnan kanssa, vaikka käräjäoikeus oli viimeksi mainitulle osoittamassaan pyynnössä pyytänyt selvityksen tekemistä isän kotipaikan lautakunnan kanssa. Äiti oli asiakirjoissa arvostellut tuon lautakunnan aikaisempaa toimintaa sopimuksen vahvistajana. Lautakunta oli tehnyt vireillä olevassa jutussa

---

619 Isä jätti sosiaalitoimeen lukuisia puhelinviestejä, peruutti varattuja tapaamisaikoja ja vaati kuluja turhasta odotusajasta virastossa. Sosiaalitoimen selvitys oli poikkeuksellisen laaja ja siinä esitettiin tavanomaista runsaammin perustein isän tapaamisoikeuden poistamista. Psykiatriset ja oikeudelliset asiantuntijat sen sijaan esittivät näyttöä toiseen suuntaan. Isän vaatimukset osittain hyväksyen käräjäoikeus laajensi tapaamisoikeutta sen poistamisen sijasta. Oikeusasiamiehen kanslian vertailumateriaalissa oli saman isän tekemä kantelu sosiaalitoimen puolueellisuudesta. Kantelu ei kuitenkaan antanut aihetta toimenpiteisiin. EOA 19.10.1998, dnro 1273/4/97.

620 Tapaus T:140. Ks. viranomaisten ”vyyhdittymisestä” vanhempien riitaan Taskinen 1993, s. 10.

621 Myös hovioikeudessa järjestettiin suullinen käsittely, jossa vanhempia kuultiin.

oman selvityksensä hyvin nopeasti todeten äidin arvostelun lautakunnan aikaisempia toimia kohtaan perättömäksi ja oman suhtautumisensa äidin väitteisiin kriittiseksi. Se oli päätynyt äitiä tapaamatta esittämään yhteishuollon voimassapitämistä, kun taas äidin kotipaikan lautakunta, joka puolestaan ei ollut tavannut isää lainkaan, oli esittänyt yksinhuoltoa äidille. Äidin kotikunnan sosiaalilautakunta ilmaisi lautakuntien yhteistyön seuraavasti:

> Esimerkki 2. ”K:n perusturvaviraston sosiaalityöntekijä [X] oli puhelinyhteydessä ja lähetti lausuntopyynnön asiakirjoineen ja sosiaalityöntekijän yhteystiedot K:n sosiaalilautakunnalle. Tarkoitus oli tehdä [äitiä] koskeva lausunto yhteistyössä. K:n sosiaalilautakunnalta saapui kuitenkin jo 30.9.1997 asiaa koskeva lausunto, eikä K:n sosiaalilautakunta ottanut lausuntoa valmistellessaan mitään yhteyttä K:n perusturvalautakuntaan.” Tapaus T:161.[622]

Vanhempien avustajat olivat kuitenkin olleet lautakuntien eripuraa neuvokkaampia. Asianajajien avustuksella vanhemmat olivat nimittäin päätyneet valmisteluistunnossa sopimukseen yhteishuoltajuudesta kuitenkin siten rajoitettuna, että äiti sai yksin päättää lapsen sukunimen muuttamisesta. Päätös asiassa oli vastannut sopimuksen sisältöä. Selvitystyön kohteena ollut vanhempien yhteistoimintakyvyn puute muuttui toisen sosiaalilautakunnan yhteistyökyvyttömyydeksi. Yhteistyövelvoitteen perustahan on ilmaistu lapsenhuoltoasetuksen säännöksessä (LHA 8.1 §), mutta velvoitetta vahvistaa myös objektiivisuusvaatimus hallinnon yleisperiaatteena.

Sosiaalitoimen selvitykset eivät täyttäneet puolueettomuusvaatimuksia myöskään niissä tapauksissa, joissa lapsia oli kylläkin kuultu sosiaalitoimessa, mutta heidän toivomuksiaan ei ollut asianmukaisesti välitetty tuomioistuimelle. Näissä tapauksissa käräjäoikeus oli joutunut korjaamaan puutteet pyytämällä lisäselvitystä tai kuulemalla lapsia oikeudessa.[623]

Tutkimissani oikeusasiamiehelle tehdyissä kanteluissa esitettiin väitteitä siitä, että selvitysmenettelyssä oli kuultu vain toista vanhempaa taikka että kuuleminen oli tapahtunut puutteellisesti tai puolueellisesti.[624] Eräässä kanteluratkaisussa taas todettiin sosiaalityöntekijän laiminlyöneen riittävän huolellisuuden ja täsmällisyyden kertoessaan selvityksessä virheellisesti, että hän oli tavannut vanhemmat. Samassa kantelussa vedottiin sukulaisten kuulemisen laiminlyöntiin. Ratkaisussa selvitystyötä ei kuitenkaan katsottu sanotuista syystä puolueelliseksi. Sosiaaliviranomaisten mukaan kuuleminen oli rajattu niihin henkilöihin, jotka kykenivät antamaan tietoja lapsen kannalta parhaan ratkaisun löytämiseksi.[625]

---

622 Käräjäoikeuden selvityspyyntö oli päivätty 5.8.1997.
623 Tapaukset T:110, T:151 ja T:227.
624 EOA 12.5.1997, dnro 2363/4/95 ja 3.12.1998, dnro 1060/4/98.
625 EOA 27.1.1999, dnro 2194/4/97. Tosiasiassa selvitys oli sentään tehty yhteistyössä tuon toisen sosiaalilautakunnan kanssa, joka oli tuntenut lasten olot paremmin.

Eräässä toisessa kanteluasiassa kantelija puolestaan katsoi, että selvityksessä ei ollut kuultu isovanhempia ja että selvitys tästä ja muista yksilöidyistä syistä oli puolueellinen. Kanteluratkaisussa todettiin, että tuomioistuimessa oli mahdollisuus tuoda esiin kaikki selvityksessä virheellisesti tai puutteellisesti esitetyt asiat ja esittää näyttöä omien vaatimusten puoltamiseksi ja tueksi. Tuomioistuimella oli lisäksi omasta aloitteestaan mahdollisuus pyytää lisäselvitystä sosiaalilautakunnalta, jos se katsoi sen tarpeelliseksi. Käräjäoikeus olikin hovioikeuden palautuspäätöksen jälkeen pyytänyt lisäselvitystä.[626]

1.6.2.2 Suhteellisuus ja tarkoitussidonnaisuus

Selvitystyön suhteellisuus ja tarkoitussidonnaisuus eivät juurikaan nousseet huoltoriidoissa esille itsenäisinä väitteinä. Havaintoa selittänee se, että kyseisten periaatteiden laiminlyönti ilmeni vaikeasti hahmotettavalla tavalla selvitystyön puolueellisuutta ja riittävyyttä koskevina yleisluontoisina väitteinä. Selvityksen valmisteluun käytetty kohtuuttoman pitkä aika merkitsi kylläkin joutuisuusperiaatteen unohtumista, ja siis itse asiassa sitä, että asian käsittelyn suhteellisuusvaatimus oli unohdettu.[627] Myös kerätyn informaation välittämisessä tuomioistuimelle esiintyi puutteita. Selvityksissä oli viitattu informantteihin tai saatuihin tietoihin epätäydellisesti, tai osa niistä oli jätetty edelleen välittämättä. Näin oli tapahtunut esimerkiksi lasten toivomusten selostamisessa. Tarkoitussidonnaisuusperiaatteen toteutuminen oli toisin sanoen välittömässä asiayhteydessä selvityksen puolueettomuuden ja tasapuolisuuden kanssa.

Esimerkkitapauksessa 1 oli kysymys sosiaalitoimen selvityksessä tehdyn ehdotuksen perustelemisesta ja siitä olivatko ne riittävät**.** Lasten asuminen oli edeltäneiden kolmen vuoden ajan järjestetty vuoroviikkoasumista tarkoittavalla sopimuksella, mutta lapset olivat tosiasiassa asuneet enemmän isän luona.[628] Selvityksessä lasten asumista esitettiin isän luokse. Vuorotteluasumisen hyötyjä ja haittoja ei ollut analysoitu, ei myöskään esitetyn asumisratkaisun vahvuuksia verrattuna asumiseen äidin luona. Käräjäoikeudessa kuultiin 8 todistajaa. Lasten asuminen määrättiin isälle. Lopputulos ei muuttunut hovioikeudessa. Asian käsittelyssä selvityksessä esitetyt faktatiedot sellaisinaan eivät osoittautuneet puolueellisiksi tai riittämättömiksi. Sen sijaan vertailutiedon puuttuminen

626 EOA 4.4.1997, dnro 800/4/97.

627 Tapauksessa T:156 selvityksen viipyminen alioikeuskäsittelyssä peräti 23 kuukautta liittyi tosin osittain isän olosuhdemuutokseen selvityksenteon aikana. Sosiaalitoimi ilmoitti kuitenkin vasta vuoden kuluttua selvityspyynnöstä käräjäoikeudelle vastoin isän samana päivänä oikeudelle esittämää kantaa, että asian käsittely oikeudessa raukeaa isän haluttua asian ratkaisua sopimusteitse.

628 Juuri ennen ratkaisua he olivat kuitenkin asuneet vuorotteluperiaatteella.

osoitti mielestäni selvitystyön riittämättömyyttä.[629] Selvityksen laatijat itse olivat ottaneet selvityksessä kantaa puolueellisuusväitteisiin seuraavasti:

> Esimerkki 1. ”Tuomioistuimen pyytäessä selvitystä sosiaalilautakunnalta lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa, selvitykseen tulee sisältyä sosiaalilautakunnan ehdotus tai eri vaihtoehdot asian ratkaisemiseksi. Viranomaisten ainoa intressi on löytää lapsen edun turvaava ratkaisu ja tämän selvittämiseen vaikuttavat vain ne seikat, joilla on merkitystä lapsen tulevan huollon kannalta. On varsin luonnollista, että jompikumpi vanhemmista saattaa kokea sosiaalilautakunnan esityksen epäoikeudenmukaisena ja puolueellisena. Sosiaalilautakunnan on kuitenkin tehtävä valinta kahdesta hyvästäkin vaihtoehdosta esitystä annettaessa, koska vanhemmat eivät ole kyenneet sopimaan lasten huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyviä asioita.” Tapaus T:170.

Selvitystyön tarkoitussidonnaisuus ja riittävyys lienee ylitetty siinä oikeudenkäyntiaineiston tapauksessa, jossa sosiaalitoimi oli lähettänyt huoltomuodosta ja lasten asumisesta riitelevän perheen perheneuvolaan lausunnon saamista varten. Perheneuvola oli ilmoittanut tehneensä ihmissuhdekartoituksena selvitystyön, jossa perheen 17 käynnistä 12 oli ollut yksilökäyntejä. Riidan hankalimmin ratkaistavat kysymykset koskivat ratkaisumateriaalin perusteella perheen talous- ja ositusasioiden vaikutusta vanhempien ja lasten asumiseen. Sosiaalitoimi taas oli delegoimalla työn perheneuvolaan luultavastikin hyväksynyt osin sopuratkaisuun tähtäävän, osin terapeuttisen selvitystyön. Riita ei kuitenkaan ratkennut selvitystyön eikä perheneuvolakäyntien tuloksena. Terveydenhuollollisia tarkoitusperiä terapiatarpeesta ei kuitenkaan ollut selostettu selvityksessä eikä perheneuvolan lausunnossa. [630]

1.6.2.3 Esteettömyys

Useimmat havainnot tutkimassani aineistossa koskivat sellaisia tapauksia, joissa joku sosiaalityöntekijöistä oli juuri ennen selvitystyötä työskennellyt jommankumman tai kummankin vanhemman kanssa lapsen aseman tai muun vastaavan järjestämiseksi. Tukea ja neuvoja saaneen vastapuoli koki selvityksen toista osapuolta suosivaksi. Tasapuolisuuden vaatimus yhdistettynä lapsen etuun oli niin vaikeasti täytettävissä, että toiselle vanhemmista jäi kuva puo-

---

629 Vastaavasti ruotsalaisessa tilannekatsauksessa Glimtar av vårdnadsdomar 2004, s. 27 kommentoidaan selvitystä, jossa ehdotettiin vuoroasumisen jatkamista. Tuomioistuin piti selvitystä puutteellisena, koska siitä uupuivat tiedot kiinteän asumisen positiivisista vaikutuksista lapselle. Tuomioistuin katsoi, että selvityksessä oli varhaisessa vaiheessa otettu puolueellinen kanta asian ratkaisemisesta.

630 Tapaus T:110.

lueellisuudesta. Ainakin pienissä sosiaalitoimistoissa oli vaarana, että ”tapaukset” tunnettiin ja kaikille työntekijöille syntyi ennakkokuva perheestä etukäteisneuvottelujen perusteella.[631]

Eräässä tutkimani oikeudenkäyntiaineiston jutussa kumpikin vanhempi tahollaan oli neuvotellut lastenvalvojan kanssa lasten huoltoon ja tapaamiseen liittyvistä asioista jo ennen tuomioistuimen selvityspyyntöä ja isä oli käräjäoikeudelle lähettämässään kirjoituksessa jopa ilmoittanut lastenvalvojan kehottaneen häntä pitämään kiinni tapaamisoikeuden toteuttamisesta.[632] Esimerkkitapauksen 1 isä pyysi, ettei äidin tukihenkilönä toiminut perheneuvolan työntekijä osallistuisi selvitystyöhön. Näin ei sitten tapahtunutkaan. Isän käräjäoikeudelle antamaan kirjalliseen lausumaan asia oli kirjattu seuraavasti:

> Esimerkki 1. ”[Isä] pyytää, että käräjäoikeus esittäisi sosiaalilautakunnalle, ettei perheneuvolan työntekijä [A] osallistuisi selvityksen tekemiseen, koska hän on toiminut [äidin] henkilökohtaisena tukihenkilönä ja auttajana tämän henkilökohtaisissa ongelmissa ja siksi [A:lle] on muodostunut vahva, yksipuoliseen ongelmanesittelyyn pohjautuva käsitys entisten puolisoiden väleistä ja heidän suhteistaan lapsiinsa.” Tapaus T:160.

Eräässä toisessa tapauksessa sosiaalityöntekijä oli sosiaalilautakunnan nimissä antanut laatimansa lausunnon lapsen huollon väliaikaisesta ratkaisemisesta äidin hyväksi ja äidin asianajaja oli samana päivänä liittänyt sen käräjäoikeudelle jättämäänsä hakemukseen. Lausunnon mukaan äiti oli asioinut ennen lausunnon antamista muutaman kerran sosiaalitoimistossa. Sama sosiaalityöntekijä oli myöhemmin osallistunut selvityksen tekemiseen. Hän oli nähdäkseni jo väliaikaisvaatimuksen käsittelyvaiheessa ottanut kantaa tavalla, joka oli vaarantanut hänen puolueettomuuttaan myöhemmässä selvitystyössä. Vaikka varsinaisesta esteellisyydestä ei tehtykään väitettä, ratkaisumateriaali kokonaisuutena arvostellen viittasi siihen, ettei työntekijä ollut voinut selvitystyötä tehdessään toimia hyvän hallinnon edellyttämällä puolueettomalla tavalla.[633]

Myös eräässä oikeusasiamiehen kanteluratkaisussa todettiin, ettei virkamies saa antaa sellaisia neuvoja, jotka vaarantavat hänen puolueettomuutensa ja luottamuksensa. Ratkaisussa katsottiin, että ainakin yksityiskohtaisten, oma-aloitteisten neuvojen antaminen vanhemmalle hakemuksen tai vastauksen tueksi

---

631 Tapauksessa T:180 sosiaalityöntekijät olivat selvityksen mukaan tavanneet vanhempia useita kertoja muissa asiayhteyksissä, joita kuitenkaan ei selostettu huoltoselvityksessä.

632 Tapauksessa T:209 ei ilmoitettu lastenvalvojan nimeä. Asiakirjoista ei ollut näin ollen saatavissa täyttä varmuutta siihen, oliko lastenvalvoja osallistunut selvityksen valmistelemiseen.

633 Tapaus T:216. Tapauksen T:122 selvityksessä kerrottiin perheen kriisin vuoksi tehdystä sosiaalitoimen työskentelystä selvitystä edeltäviltä kahdelta kuukaudelta. Tapauksen T:228 selvityksessä todettiin, että isä oli asioinut muissa asioissa sosiaalityöntekijän kanssa. Isällä oli alkoholiongelma ja hän oli ollut mielenterveystoimiston kriisiosastolla hoidettavana. Tapauksessa T:190 selostettiin selvitystä edeltäneeltä puolelta vuodelta perheenjäsenten käynnit sosiaalitoimessa, joista kolme oli koskenut lasten asemaa erossa.

tarvittavista seikoista vaarantaa työntekijän puolueettomuuden.[634] Tuossakin tilanteessa työntekijän oli ollut syytä arvioida puolueettomuuttaan. Sellaisia väitteitä, joiden mukaan selvitystyön tekijän olisi väitetty tulleen esteelliseksi tehtyään perheessä perheasioiden sovittelua tai täytäntöönpanosovittelua, ei sisältynyt sen paremmin tutkimaani oikeudenkäyntiaineistoon kuin kanteluasioiden aineistoonkaan.[635]

1.6.3 Sosiaalitoimen eri roolien vaikutuksista

Osa sosiaalitoimen erilaisista tehtävistä on huoltoselvitystyön kanssa ristiriitaisia. Tämä vaikeuttaa yleisten hallintoperiaatteiden eli puolueettomuuden, tasapuolisuuden, suhteellisuuden, tarkoitussidonnaisuuden ja joutuisuuden toteutumista sekä tuomioistuimen selvityspyynnön tarkoituksenmukaista täyttämistä. Edellisissä jaksoissa lähestyin huoltoselvitysten puutteita ja heikkouksia hallinnon yleisperiaatteista käsin. Tässä jaksossa tarkastelen niitä sosiaalitoimen eri roolien näkökulmasta. Vaikka rooliongelmat ovat osittain samoja, jotka voivat johtaa hallintoperiaatteiden puutteelliseen toteutumiseen selvitystyössä, on aikaisemmin esittelemieni sosiaalitoimen tehtävien vaikutuksia vielä syytä tarkastella.[636]

Oikeudenkäyntiaineistossa esitettiin väitteitä siitä, että selvityksissä oli asetettu sen vanhemman puolella, joka oli ymmärtänyt turvautua sosiaalityön tai lastensuojelun tukitoimiin. Samalla kun väite suuntautui puolueellisuutta kohtaan, se koski myös sosiaalitoimelle useissa säännöksissä asetettuja neuvontatehtäviä.[637] Esimerkkitapauksessa 1 tehtiin tällainen väite. Puolueellisuus jäi kuitenkin sillä tavoin osoittamatta, ettei ratkaisussa väitteelle annettu merkitystä. Esimerkkitapauksessa 2 tilanne oli toisenlainen. Siinä toinen vanhemmista ei ollut lainkaan suostunut yhteistyöhön sosiaalitoimen kanssa. Taustalla olivat sosiaalitoimen aikaisemmat roolit ja kannanotot vanhempien välisissä huolto- ja tapaamisriidoissa.[638]

> Esimerkki 1. Sosiaalitoimen selvityksessä: ”Äiti hakee aktiivisesti ja luottavaisesti tukea ja konkreettista apua itselleen ja lapsilleen viranomaisilta. Tällä hetkellä perheessä käy kodinhoitaja kolmesti viikossa ja näin äiti saa sekä

634 EOA 27.11.1998, dnro 672/4/96.

635 Gottberg 1997, s. 117 on kiinnittänyt huomiota rooliristiriitoihin.

636 Ks. sosiaalitoimen tehtävistä lapsen aseman järjestämistä koskevissa kysymyksissä alajakso III A.1.5.

637 Neuvontatehtävistä on säädetty ainakin seuraavissa lainkohdissa: HL 7 ja 8 §, SHL 18 §, SHA 17 § ja SHAL 5.1 §. Ks. neuvonta- ja palveluperiaatteesta hallinnon yleisperiaatteena alajakso III A.2.2.2.2.

638 Äiti oli epäillyt isää lasten seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Aikaisemmat huolto- ja tapaamisriidat olivat päättyneet äidin hyväksi.

apua kodinhoitotilanteisiin että itselleen tarpeellisen aikuiskontaktin. Perhettä tuetaan myös tukihenkilön toimin." Tapaus T:142.

Esimerkki 2. Sosiaalitoimen selvityksessä: "Tätä selvitystä valmisteltaessa on ollut puutteena, että isän ja lasten suhdetta ei ole ollut mahdollista havainnoida. Isä yksinkertaisesti on kieltäytynyt tapaamasta selvitystyön tekijöitä useista kutsuista huolimatta. Syy isän totaaliseen yhteistyövastaisuuteen ei ole tiedossamme." Oikeuden ratkaisuperusteluissa todettiin muun muassa: "Käräjäoikeus on esitetyn selvityksen valossa yhtä mieltä lausunnon laatijoiden kanssa, että [isä] ei ole ollut sillä tavalla yhteistyöhaluinen kuin lausunnon laatijat ovat sen toivoneet olevan, mutta [isällä] on tähän ollut syynsä." Tapaus T:185.

Aineistossa sosiaalityöntekijöiden tasapuolisuutta koskevia väitteitä oli esitetty kahdessa tapauksessa siitä syystä, että työntekijät olivat toimineet lasten huostaanottoasioissa ennen huoltoriidan selvitystyötä.[639] Toisessa tapauksessa isä oli vaatinut yksinhuoltajuutta. Perheen 10 ja 11 vuoden ikäiset tytöt oli otettu yhteishuoltajaäidin luota huostaan ja sijoitettu lastenkotiin. Isä oli oikeuden istunnossa kohta kohdalta riitauttanut omasta elämäntilanteestaan sosiaalitoimen selvityksessä esitetyt tiedot ja päätelmät. Selvitystä varten isää olikin tavattu vain kerran, mutta huostaanoton huoltosuunnitelmaa koskevissa neuvotteluissa kolmesti. Isän väite tasapuolisuuden puuttumisesta menestyi: käräjäoikeus määräsi lapset isän yksinhuoltoon.[640]

Esimerkkitapauksessa 3 isä puolestaan esitti väitteen, että äidin toimeentulotukiasioita aikaisemmin käsitellyt sosiaalityöntekijä oli ollut esteellinen tehdessään selvitystä. Samalla hän moitti selvitystä siitä, ettei hänen kanssaan aiemmin työskennellyttä sosiaalivirkailijaa ollut kuultu perheen tilanteesta. Isän väitteet koskivat myös sitä, että toinen selvityksen laatijoista oli keskustelut äidin kanssa mainitsematta puhelinyhteydenottoa tai sen sisältöä selvityksessä. Kumpikin vanhemmista vaati yksinhuoltoa. Isän väitteeseen ei ratkaisussa otettu kantaa, mutta lopputulokseksi tuli yhteishuolto. Isä esitti väitteensä seuraavasti:

Esimerkki 3. "[A] on siis toimeentulotukiasioissa [X:n] asiakkaana, joten on varmaa, että he ovat jo aiemmin keskustelleet muutenkin perheemme tilanteesta, jolloin [X:lle] on etukäteen saattanut syntyä tietty [A:n] antama kuva tilanteestamme, mikä on voinut vaikuttaa [X:ään] hänen ollessaan lausunnonantajana. Katson siis, että [X] on ollut esteellinen osallistumaan lausunnon antamiseen ja siihen liittyvään selvittelyyn… Aiemmin asioin sosiaalivirastossa ongelmiemme takia [Y:n] kanssa, joka ei enää ole kunnan palveluksessa, Tuntui, että hän ymmärsi objektiivisesti ongelmamme ja hän oli hyvin perehtynyt tilanteeseemme. Nyt lausunnon laatijoina olleet eivät ole vaivau-

639 Tapaus T:242.

640 Tapaus T:129. Äiti, joka saatiin haastetuksi sijaistiedoksiannoin, jäi pois istunnosta.

> tuneet edes keskustelemaan hänen kanssaan. [Z] sen sijaan totesi minulle, ettei lausunnossa oteta lainkaan huomioon selvityspyyntöhetkeä edeltäneitä seikkoja ja olosuhteita." Tapaus T:249.[641]

Aineistossa oli lisäksi useita tapauksia, joissa sosiaalitoimi oli tehnyt ennen huoltoselvityksen antamista sosiaalisia etuuksia koskevia ratkaisuja joko toisen tai kummankin vanhemman osalta tai joissa sille oli tulossa tehtäväksi näitä ratkaisuja huoltoratkaisun lopputuloksen seurauksena. Vaikka tämän tutkimuksen teemana ei ollutkaan tapaamisoikeus, todettakoon, että valvottujen tapaamisten järjestäminen sosiaalilautakunnan voimin edellyttää monissa tapauksissa sosiaalitoimen henkilö- ja rahavarojen sitomista, jos muita vaihtoehtoja ei ole käytettävissä. Valvottujen tapaamisten järjestämisvastuu on lainsäädännössä ratkaisematta.[642] Tilanne voi heijastua sosiaalitoimen selvityksissä tehtyihin ratkaisuehdotuksiin monella tavalla. Yhdestäkään tutkimastani selvityksestä ei kuitenkaan käynyt ilmi, millainen merkitys kunnan voimavaroilla oli ollut valvottuja tapaamisia koskevaan ratkaisuehdotukseen.

Lopuksi siteeraan kokonaisuudessaan esimerkkiselvityksen 4, joka luonnehti moni-ilmeisesti pikkukunnan sosiaalitoimen työskentelyä. Kunnantalolla tieto oli kerääntynyt tehokkaasti sosiaalityöntekijän käyttöön ilman virallisia dokumenttejakin. Tutkivaa journalismia muistuttava työskentely kertoi lastensuojelun kielellä perhetilanteen kehittymisestä. Myös kunnan taloudelliset tukitoimet ilmenivät selvityksestä. Äiti oli ehtinyt muuttaa pois ennen selvityksen valmistumista ja oikeuskäsittelyä.

> Esimerkki 4. "Lauantai-iltana 27.7.1996 sosiaalisihteeri [R:n kunnasta] soitti ja kertoi allekirjoittaneelle [S:n kunnan} sosiaalijohtajalle, että [R:n kunnasta oleva] [äiti A] on ollut 10 päivää [S:n kunnasta kotoisin olevan] nimetyn miehen matkassa mukanaan alaikäiset lapsensa [B, s. 1986 ja C, s. 1988]. Soittajan huoli oli se, että äidillä on ollut taipumus jättää lapsiaan ja pelko, että niin olisi nytkin käynyt. Allekirjoittanut kävi tuona iltana lähinaapurustossa asuvan nimetyn miehen asuintalossa ottamassa selvää asiasta. Kerrostalon eteisaulassa olikin vieras nuori nainen ja kaksi tyttölasta erään talossa asuvan rouvan kanssa. Kävi ilmi, että nämä olivat henkilöitä, joista [R:n kunnan] sosiaalivirkailija oli huolissaan. Keskustelu osoitti, että lapset olivat tallella huoltajansa mukana ja huoltaja [A] ilmoitti matkustavansa huomisin lapsineen takaisin [R:n kuntaan].

---

641 Myös tapauksessa T:105 esitettiin vastaava väite.

642 Erityissäännöksen puuttumisesta lainsäädännössä ks. EOA:n esitys 2004, s. 1. Ks. järjestämisvaihtoehdoista Taskinen 2001, s. 39. Vrt. kuit. KKO 2005:138. Tapauksessa lapsi asui äidin kanssa eri paikkakunnalla kuin lapsen isä, joka vaati lapsen tapaamisoikeutta. Isän asuinpaikkakunnan sosiaalitoimi kieltäytyi järjestämästä valvottuja tapaamisia. KKO totesi, että, jos vanhemmat eivät muuta sovi, tapaamiset järjestetään äidin tai lapsen asuinpaikkakunnan sosiaaliviranomaisen osoittamassa paikassa ja että valvojana toimii äidin tai lapsen asuinpaikkakunnan sosiaaliviranomaisen hyväksymä henkilö. Ratkaisun yksityiskohdista ilmenee lisäksi, että äidille on asetettu myötävaikutusvelvollisuus valvonnan järjestämiseen. Epäselväksi jää, onko ensisijainen oikeus "osoittaa tapaamispaikka" äidillä vai sosiaalitoimella (kirj.huom.).

Seuraavan kerran tavattiin [A:n] kanssa [S:n] kunnantoimistossa elokuun puolivälissä. Äiti etsi kunnan koulutoimistoa ilmoittaakseen lapsensa [B:n] [T:n] ala-asteen kirjoihin. Keskustelussa äiti kertoi vieneensä nuoremman lapsensa [C:n] tämän isän luokse [R:n kuntaan], mutta palanneensa [B:n] kanssa [S:n kuntaan], josta oli vuokrannut asunnokseen rivitalohuoneiston. Asunnon vuokra oli 2200 mk/kk. [A:n] tulona oli tuolloin peruspäiväraha. Käytännössä ilmeni, että vuokrat jäivät maksamatta, ja aluksi hän yritti hoitaa niitä sosiaalitoimen avustamana.

5.9.1996 sosiaalitoimisto sai tiedon [A:n] kiinnijäämisestä päihtyneenä ajamisesta [U:n kunnassa]. Tiedon mukaan lapsi oli kotona naapurin kanssa. Seuraavana aamuna sosiaalityöntekijät tekivät kotikäynnin [A:n] asuntoon n. klo 9. Sekä äiti että tytär olivat tuolloin vielä vuoteessa, vaikka [B:n] olisi pitänyt mennä kouluun jo klo 8. Kotikäynnillä keskusteltiin edellisillan tapahtumista ja [A:n] alkoholinkäytön tuomista ongelmista myös huollettavana olevan lapsen [B:n] kannalta. Tämän jälkeen sosiaalitoimi ei tavoittanut useista kotikäyntiyrityksistä huolimatta [A:ta]. Tytär [B] kävi [T:n] ala-astetta 18.10.1996 saakka. Perhe lähti [S:n kunnasta] niihin aikoihin.

Yhteenveto: [S:n] sosiaalitoimen kannalta katsottuna [A] ei yrityksistään huolimatta kyennyt luomaan itselleen ja tyttärelleen vakaata ja tasapainoista olotilaa [S:n kunnassa] hyvistä asunto-oloista ja taloudellisista tukitoimista huolimatta. Hän ei myöskään kyennyt oman elämänsä jäsentymättömyyden takia antamaan lapselleen tarvittavaa huolenpitoa ja turvallisuutta. Lapsen koulunkäynnissä sattui laiminlyöntejä – elämä ajautui epävarmuuteen. [S:n] sosiaalilautakunnan käsityksen mukaan [A:lla] ei ole henkisiä voimavaroja toimia lastensa yksinhuoltajana. Lasten asumisesta ja arkielämän sujumisesta hänen on vaikea kantaa vastuuta. Tapaamisoikeus lapsille tulee taata." Tapaus T:108.

1.6.4 Päätelmiä selvitystyön tasosta ja puutteista

Yleishavaintona totean, että tuomioistuimelle toimitetut selvitykset ja niistä ilmenevä selvitystyöskentely olivat lapsenhuoltolain edellyttämän sisällön, prosessin ratkaisumateriaalin riittävyyden ja hallinnon yleisperiaatteiden kannalta kohtuullisen hyviä, mutta tasoltaan kirjavia.[643] Edellisissä alajaksoissa olen kiinnittänyt erityistä huomiota selvitysten puutteisiin ja heikkouksiin. Selvitysten puolueettomuudesta, riittävyydestä ja muista vastaavista seikoista tehtiin väitteitä useammassa kuin joka neljännessä jutussa. Lopuissa tapauksissa väitteitä hyvän hallinnon toteutumista vastaan ei tehty. Puutteita ja heikkouksia kuvaamalla olen samalla toivonut saavani esiin asian kääntöpuolen eli

[643] Vrt. osittain toisin Kurki-Suonio 1999, s. 520, joka toteaa, että osa hänen tutkimistaan 55 olosuhdeselvityksestä (s. 499), oli yleisvaikutelmaltaan hyvätasoisia, etenkin, jos selvitys oli tehty yhteistyössä kasvatus- ja perheneuvolan, koulukuraattorin tai -psykologin taikka muun lapsen kehityksen asiantuntijan kanssa. Kurki-Suonio kommentoi kyseisessä tekstikohdassa vakiintuneiden olosuhteiden huomioon ottamista lähinnä lapsen psykososiaalisen tilanteen kannalta (kirj. huom.). Näkökulma ei siis ole sama tässä esitettyjen tutkimushavaintojen kanssa (kirj.huom.).

hyvän selvityksen. Lyhyttä, tekstissä siteerattavaa esimerkkiä sellaisesta ei kuitenkaan ole esitettävissä.

Oikeusprosessissa väitteitä kohdeltiin luonteensa ja vakavuutensa perusteella kolmella tavalla. Joko niiden johdosta pyydettiin sosiaalitoimen lisäselvitys tai esitettiin vastatodistelua taikka niihin ei kiinnitetty lainkaan huomiota jutun käsittelyssä. Väitteet jäivät muutamaa tapausta lukuun ottamatta kirjalliseen aineistoon ilman täydennyspyyntöä tai perustelua lopullisessa ratkaisussa. Ratkaisuista ei myöskään välttämättä ilmennyt, missä määrin väitteet olivat lopulta olleet todistelun kohteina pääkäsittelyssä. Useimmiten selvityksiin kohdistunut kritiikki pyrittiin hoitamaan kuulemalla selvityksen valmistelijoita todistajina tai esittämällä kilpailevaa todistelua. Tuomioistuimen tosiasiallinen käsitys väitteiden merkityksestä ilmeni jutun lopputuloksesta, harvoin sen perusteluista.

Kaiken kaikkiaan sosiaali- ja terveystoimen menettelytavat selvitystyössä ovat joutuneet runsain määrin kantelujen kohteeksi. Kanteluratkaisuissa ei silti ole juuri lainkaan havaittu moitittavaa tai virheellistä menettelyä. Pääosin oikeusasiamies on saattanut käsityksensä viranomaisten tietoon tai kiinnittänyt näiden huomiota lain tai hyvän hallintotavan vaatimuksiin. Vaikka ylimmän laillisuusvalvojan kanteluratkaisut koskevat yksittäistapauksissa esille nostettuja kysymyksiä, ratkaisuista on saatavissa ohjausta hallinnon yleisperiaatteiden soveltamisesta huoltoselvitysten valmistelussa. Tämä käy ymmärrettäväksi, sillä korkeimman oikeuden tehtävä ei ole antaa ratkaisuja selvitystyössä vaadittavasta hyvästä hallintotavasta, eikä asiasta ole kirjoitettu sosiaalitieteiden tai sosiaali- ja lapsenhuolto-oikeuden julkaisuissa. Alioikeuksien lisäselvityspyynnöt ja ratkaisut taas olivat tutkimusaineistoni tapauksissa riittämättömiä selvitystyön yleisenä ohjausvälineenä.

Sosiaalihuollon piirissä tuomioistuimelle laadittava selvitys oli jossakin määrin tekijöilleen ongelmallinen. Tutkimani oikeudenkäyntiaineisto ei tosin antanut vastausta siihen, miksi osa selvityksistä täytti selvästi toisia paremmin ne vaatimukset, joita sosiaalitoimen tiedonhankinnalle oli asetettu. Eritasoisuuden syynä lienee ainakin osittain ollut työntekijöiden riittämätön koulutus ja vähäinen kokemus huoltoselvitysten valmistelussa. Näitä koskevia tietoja oli vain harvoissa tapauksissa todistajakertomusten perusteella referoitu tuomioistuimen ratkaisussa. Koulutuksen lisäämiseen on kiinnitetty huomiota usein jo mainitsemassani *Sirpa Taskisen* laatimassa oppaassa Lapsen etu erotilanteessa.[644]

Oikeudenkäyntiaineisto ei myöskään oikeuta yksioikoiseen päättelyyn, että selvityksen valmisteluun tarvittava tieto ja taito olisi ollut pikkukunnissa selvästi vaatimattomampaa kuin suurissa kaupungeissa. Toisaalta tasoltaan heikoimmat selvitykset kuitenkin valmisteltiin juuri pikkukunnissa. Niiden sosiaalitoi-

644 Taskinen 2001, s. 16. Samoin Antikainen Mari 2004, s. 80.

mistoissa oli mitä ilmeisimmin vain yksi tai kaksi sosiaalityöntekijän virkaa, joten kaikki lapsia koskevat tehtävät olivat kerääntyneet samoille henkilöille.

Joissakin tapauksissa selvitystyö oli ehdottomasti liian suppeaa, joissakin tarpeettoman laveaa. Itse asiassa tuomioistuimelle esitetyt selvitykset antoivat vain viitteellistä tietoa siitä, miten työn laajuus oli määrittynyt ja mikä siitä oli ollut varsinaista valmistelutyötä, mikä taas sosiaali- ja terveydenhuollon toimia. Oikeudenkäyntiaineistosta ei voinut päätellä, millä tavoin sosiaaliviraston resurssit olivat vaikuttaneet selvitystyön laajuuteen. Sitä taas, minkä ensisijaistehtävän selvityksen tekijät olivat itselleen ottaneet, ei selvityksistä voinut suoranaisesti hahmottaa. Se oli saattanut olla esimerkiksi tilanneselvityksen valmistaminen, ”lopullisen totuuden” etsiminen tai kuntouttavan sosiaalityön tekeminen tai kaikkia niitä rinnatusten. Valmistelutyöhön lienee joka tapauksessa vaikuttanut sosiaalityölle ominainen huolenpito ja ennakoiva lastensuojeluote. Selvityksen laatijoita todistajina kuultaessa nämä painopisteet lienevät tulleet kirjallisia raportteja paremmin esille. Henkilötodistelun tiedot eivät kuitenkaan suoranaisesti selvinneet kirjallisesta oikeudenkäyntimateriaalista.

Koska selvitystyön valmistelijat tekevät enimmäkseen lastensuojelutyötä, on mahdollista, että lastensuojelutyön orientaatio on heijastunut perhetilanteen arviointiin huoltoselvitystyössä silloinkin kun lastensuojelutoimiin ei ole ollut tarvetta. Oletuksen tarkoittamia vaikutuksia ei silti ollut korostetusti nähtävissä selvityksistä. Pikemminkin on syytä päätellä lastensuojelutyössä saavutetun ammattikokemuksen ilmenneen yleisesti omaksuttuna työskentelyotteena. Selvityksen valmistelijoita ei kylläkään suoranaisesti väitetty lastensuojelutoimien vuoksi esteellisiksi, vaan väitteet kanavoituivat puolueettomuutta koskeviksi epäilyiksi.[645]

Selvityksistä itsestään ei ollut saatavissa avointa informaatiota sosiaalitoimen eri roolien vaikutuksesta selvitystyöhön ja selvityksissä tehtyihin ehdotuksiin. Yhden ja saman eroperheen kanssa huoltoriidassa tehtävä sopimusneuvottelu-, perheneuvonta-, terapia-, sovittelu- ja selvitystehtävien kertyminen samojen sosiaalityöntekijöiden käsiin tarkoittaa siinä määrin salassapitoa ja tasapuolisuutta vaarantavia tekijöitä, että selvitystyön puolueeton hoitaminen olisi turvattava valtakunnallisesti sosiaalihallinnollisin toimenpitein tai lainsäädännöllisesti. Rooliristiriitoihin onkin kiinnitetty huomiota eduskunnan oikeusasiamiehen päätöksessä vuoden 2004 lopulla.[646]

---

645 EOA 2.7.1997, dnro 1436/4/97, jonka ratkaisusta ilmeni lastensuojelutoimien tarve seuraavasti: ”Äidille järjestetään lapsen kasvatukseen tukea sekä lastensuojelullisia toimenpiteitä kasvatuksen ja huoltajuuden turvaamiseksi.”

646 EOA:n päätös 2004, jakso 7 puolueettomuus- ja tasapuolisuusvaatimuksen toteutumisesta, jossa on tehty havaintoja oikeusasiamiehen tarkastuskäynneillä eri sosiaalivirastoissa ja saatettu havainnot sosiaali- ja terveysministeriön sekä oikeusministeriön tietoon vanhempien välisiin ristiriitoihin tarjolla olevia sovittelu- ja neuvontapalveluita sekä niitä koskevaa lainsäädäntöä kehitettäessä.

Erilaiset roolit kätkeytyivät selvityksissä piilotiedoksi, joka ainakin lastensuojeluelementin osalta olisi helpommin tunnistettavissa hallinto-oikeuden kuin huoltoriitajuridiikan kielellä. Kaiken kaikkiaan selvitystyötä kohtaan esitetyt väitteet ilmaisivat, että työhön kohdistui vastaavia vaatimuksia kuin oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin yleisesti ottaen. Lisäksi selvitysyöhön kohdistui juttutyypistä johtuvia erityisiä hienovaraisuusodotuksia. Samalla kun selvitysyötä kohtaan oli esitetty aiheellisia väitteitä ja kritiikkiä, vanhempien kriisi ja pettymys epätoivotusta ratkaisusta oli purkautunut sosiaalitoimen selvityksiä kohtaan silloinkin, kun ne täyttivät ratkaisuaineistolle asetetut vaatimukset. Vanhempien inhimillisten ristikkäisodotusten vuoksi sosiaalitoimen tehtävä selvityksen laatijana oli poikkeuksellisen epäkiitollinen. Näitä odotuksia vasten selvityksen tekijät selviytyivät varsin kohtuullisesti.

Tämän tutkimuksen aineiston perusteella ei ollut saatavissa tietoa, miten huoltoselvitysten ehdotuksista poikenneet tuomioistuinratkaisut ovat toimineet elävässä elämässä. Yhtäältä ratkaisu, joka kummankin tai toisen vanhemman mielestä on perustunut sosiaalitoimen puolueelliseen kannanottoon, onkin voinut osoittautua lasten etua hyvin toteuttavaksi, ja toisaalta ratkaisu, jossa tuomioistuin on torjunut sosiaalitoimen kannanoton, on voinut osoittautua sosiaaliseksi epäkelvoksi.[647] Osa väitteistä taas koski sellaisia asioita, joiden hyväksyminen ja joihin sopeutuminen taikka tyytyminen käy mahdolliseksi vasta kriisin helpotuttua.

Kansalaisten yhdenvertaisuusperiaatteen näkökulmasta huoltoselvityksiä tulisi tehdä yhtä hyvällä ammattitaidolla alueesta riippumatta. Tällä hetkellä selvityksiä valmistellaan kunnittain kovin vaihtelevin resurssein. Helsingissä ja Tampereella selvitystyö tehdään erityisyksiköissä, joissa selvitysten vuosittainen määrä on niin suuri, että valmistelijoiden erityinen ammattipätevyys tulee ylläpidetyksi. Pikkukunnat käyttänevät vain harvoin ostopalvelusopimuksia.[648] Kunnallisen itsehallinnon mukaan määräytyvä palvelutaso ja vaihtelut ostopalvelujen asiantuntemuksessa eivät jatkossakaan lupaa merkittävää muutosta selvitysten alueelliseen epätasaisuuteen.

Koska selvitystyö on luonteeltaan lähinnä sosiaalipalvelua, riippuu selvitystyötä tekevien ammatillinen pätevyys ja sellaisen saatavuus sekä selvitystyön asiantuntemuskin pitkälti kuntien sisäisistä ja keskinäisistä organisatorisista ratkaisuista sekä ostopalvelujen käyttämisestä. Parannuksia saataneen aikaan selvitystyötä valmistelevien henkilöiden erikoistuneella täydennyskoulutuksel-

---

647 Ks. Antikainen Mari 2004, s. 108–109, joka arvostelee oikeusratkaisuissa kiinnitettävän huomiota vain oikeudellisesti merkittäviin seikkoihin, jolloin ratkaisun ”sosiaalinen laatu” voi olla heikko. Hän katsoo, että perheen asiat eivät ole lainkaan tuomioistuinasioita. Samalla hän suosittaa pakkosovittelukäytäntöä ja vanhempien omaa ratkaisuvastuuta.

648 Vrt. Taskinen 2001 s. 52. Oppaassa ehdotetaan joissakin tapauksissa harkittavaksi perheasioiden sovittelun hankkimista siihen erityiskoulutuksen saaneilta ulkopuolisilta asiantuntijoilta.

la tai muulla vastaavalla tavalla.[649] Jos kuitenkaan sosiaalitoimen organisatoriset ja ammatilliset valmiudet eivät riitä kattamaan tuomioistuinten vaatimuksia ja vanhempien odotuksia hyvästä selvitystyöstä, on jatkossakin sitä kohtaan odotettavissa kritiikkiä.

Paikallista parannusta lienee odotettavissa sitä mukaa kuin sosiaalitoimen ja tuomioistuimen yhteistyöpalavereiden tuloksena laaditaan selvitystyötä ohjaavia muistioita.[650] Työ selkiintyy entisestään, kun tuomioistuimet lisäävät yksilöityjen selvityspyyntöjen käyttöä. Osa ongelmista helpottunee myös, jos tuomioistuimen, asianajajien sekä sosiaali- ja terveystoimen edustajien kesken pidetään paikallispalavereja, joissa selvitetään ainakin sosiaalitoimistojen yhteistyö- ja verkostotyön käytännöt, voimavarat ja valmiudet. Näitä tavoitteita kehottaa myös oikeusministeriö selvityksessään vuodelta 2005 täyttämään.[651]

Jos vielä tuomioistuimet ottavat selvää sosiaali- ja lastensuojelutyön yleisistä tavoitteista ja paikallisista toimintaperiaatteista sekä toteuttavat lainsäätäjän niille antaman tehtävän selvitystyön valvojina, voidaan joukko puutteita ja heikkouksia voittaa. Ongelmallista kuitenkin on sekä kansalaisten yhdenvertaisuuden että kaksikuntaselvitysten kannalta, jos tuomioistuimittain sosiaalitoimen kanssa sovitut käytännöt erkaantuvat kovin kauas toisistaan. Äsken mainittujen toimenpiteiden käyttöönotolla tai tehostamisella ei vielä saada varmistettua selvitystyön pätevyyttä ja laatua. Toimet tuskin sellaisenaan riittävät puolueettoman selvitystyön ohjauskeinoksi.

649 Suomen II määräaikaisraportti 1998, kohta III B.

650 Tällaisia on ainakin Helsingissä ja Tampereella ja vuodesta 2004 lähtien Jyväskylässä. Ainakin Tampereella on laadittu muistioita.

651 OM 2005, s. 4.

IV HUOLTO JA ASUMINEN

A OIKEUSLÄHTEET JA MUUT LÄHTEET

1 Lapsen etu

1.1 KÄSITE YK:N LAPSEN OIKEUKSIEN YLEISSOPIMUKSESSA

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (Convention on the Rights of the Child) solmittiin vuonna 1989 ja se syntyi kymmenen vuoden mittaisen hallitusten ja järjestöjen välisen laaja-alaisen valmistelutyön tuloksena. Työskentelyn tavoitteena oli saavuttaa mahdollisimman suuri yksimielisyys laajan ratifioinnin varmistamiseksi. Näillä ehdoilla sopimuksen hyväksyjiksi onkin saatu kaikki maailman maat kahta lukuun ottamatta.[652]

Sopimuksen oikeuspoliittiset tavoitteet ilmenevät kolmesta periaatteesta, joita ovat lapsen suojelu (protection), huolenpito (provision) ja osallistumisoikeus (participation). LOS 3 artikla koskee lapsen etua. Sen mukaan lapsen edun on oltava ensisijainen (primary consideration) muun muassa lapsia koskevissa tuomioistuimen toimissa. Artiklan mukaan sopimusvaltioiden on myös varmistettava, että lapsi saa hyvinvointinsa kannalta välttämätöntä suojaa ja huolenpitoa siten, että vanhempien ja muiden huoltajien oikeudet ja velvollisuudet otetaan huomioon. LOS 12 artikla taas koskee lapsen oikeutta osallistua häntä koskevaan päätöksentekoon kuulemalla häntä. Lapsen etua koskee myös LOS 10.2 artikla, jonka mukaan lapsella on oikeus pitää säännöllisesti yhteyttä toisessa maassa olevaan vanhempaansa, ja LOS 9 artikla, jonka nojalla vanhemmilla on oikeus siihen, ettei lasta vastoin heidän tahtoaan eroteta heistä.

Vaikka lapsen edun periaate on aito ihmisoikeuspohjainen ja eettisessä katsannossa välttämätön oikeusperiaate yhtä hyvin kansallisesti kuin kansainvälisestikin, jotkut ulkomaiset kommentaattorit ovat suhtautuneet jossakin määrin varauksellisesti koko lapsen edun käsitteeseen ja sen käyttöarvoon. Artiklaa on pidetty liian avoimena ja epätäsmällisenä. Lapsen etu -käsitettä päätöksentekokriteerinä on pidetty liian avoimena. Huomiota on kiinnitetty siihen, että lapsen intressit eivät artiklankaan mukaan ole ainoita huomioon otettavia intressejä, vaan että ne voivat ajoittain joutua ristiriitaan esimerkiksi vanhempien oikeuksien tai velvollisuuksien kanssa. Siten pakottavissa tapauksissa on toivottu voitavan antaa etusija muillekin kuin lapsen intresseille.[653]

---

652 Sopimus on solmittu 20.11.1989 ja se on Suomessa lakina voimassa 20.7.1991 lähtien. Suomen säädöskokoelma, SopS 59-60/1991). Maailman maista ainoastaan USA ja Somalia eivät kuulu sopimusvaltioihin.

653 Mower 1997, s. 24 ja Mowerin referoimat kirjoittajat.

Suomessa *Juha Pöyhönen* on kritisoinut käsitteen kaikkivoipaisuutta katsoessaan, että lapsen etu tosiasiassa on optimointia lasten, aikuisten ja yhteiskunnan intressien välillä. Vaikka lapsen intressi painaakin enemmän kuin vanhempien tai yhteiskunnan intressit, kyseessä on Pöyhösen mukaan kokonaisarvio erilaisten periaatteiden välillä.[654] Pöyhönen on siten itse asiassa päätynyt samaan kuin eräät ulkomaiset kriitikot. *Ahti Saarenpää* ja *Kirsti Kurki-Suonio* puolestaan ovat epäilleet, että lapsen edun käsite voi jäädä tyhjäksi tai suorastaan sisällöttömäksi hokemaksi tai iskulauseeksi. Lisäksi he ovat kohdistaneet kritiikkiä käsitteen avoimuutta ja joustavuutta kohtaan.[655]

Lapsen edun kilpailevia intressejä koskee myös englantilaisen *John Eekelaarin* päätelmä. Hänen mukaansa lapsen etua ei saa tulkita vetoamalla ainoastaan objektiivisiin kriteereihin, vaan myös lapsen mielipidettä on pidettävä yhtenä lapsen edun kriteereistä. Peruste löytyy Eekelaarin mukaan YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen valmistelutöistä (travaux préparatoires), joissa on todettu, että LOS 3 artiklasta seuraa loogisesti 12 artiklan tarkoittama lapsen oikeus tulla kuulluksi. Näin ollen lapsen kuuleminen antaa viranomaisille keinon varmistua lapsen edusta.[656]

Suomessa yleissopimuksen sopimustavoitteiden on yksimielisesti katsottu kuuluvan oikeusjärjestykseen. Lapsenhuoltolain on todettu täyttävän sopimuksen tavoitteet.[657] Yleissopimuksessa tarkoitettuja lapsen edun periaatteita on etsitty sen sisäisestä sääntelystä. Kurki-Suonio on esittänyt huomioon otettaviksi periaatteiksi seuraavat: lapsen oikeus olla omien vanhempiensa hoidossa,[658] pitää yhteyttä siihen vanhempaan, jonka luona hän ei asu[659] ja nauttia vanhempien yhteisestä kasvatusvastuusta.[660] Kurki-Suonio on päätellyt, että yleissopimuksessa kummankin vanhemman osallistuminen ja yhtäläinen vastuu lapsen huollosta sekä lapsen oikeus pitää henkilökohtaisesti yhteyttä kumpaankin vanhempaan ovat keskenään sopusointuisia oikeusperiaatteita. LOS 43 artiklassa tarkoitettu lapsen oikeuksien komitea tarkastelee sopimusvelvoitteiden täyttämistä sopimusvaltioissa, jotka 44 artiklassa sovitulla tavalla määräajoin antavat sille raporttinsa. Suomi on antanut kolme raporttia, joissa on käsitelty myös

---

654 Pöyhönen 2001, s. 13. Oulasmaa 1992, s. 223–224, katsoo, että lapsen edulle on annettava kollisiotilanteessa etusija muihin periaatteisiin nähden, vaikka tämä johtaisikin loukkaamaan jotain toista periaatetta. Ks. myös Paunio 2001, s. 981, jossa hän toteaa vaikeuden arvioida lapsen etua muun muassa silloin kun lapsen ja vanhempien edut ovat ristiriidassa.

655 Saarenpää 1998, s. 7 ja Kurki-Suonio 2000, s. 40.

656 Detrick 1999, s. 88–91. Esimerkkinä pakottavasta tilanteesta esitetään hätätila synnytyksessä.

657 Nieminen 1990, s. 25–30, 35–41, Mahkonen 1990, s. 47–48, Mahkonen 1991, s. 59, Oulasmaa 1994, s. 109 ja Gottberg 1997, s. 109–110.

658 Kurki-Suonio 2000, s. 42.

659 LOS 9 artikla kohta 3 ja LHL 2 §. Ks. Kurki-Suonio 2000, s. 42.

660 LOS 18 artikla ja LHL 1 §, 6 § ja 9 §. Ks. Kurki-Suonio 2000, s. 42 ja Kurki-Suonio 1999, s. 481–482.

3 ja 12 artiklan tavoitteiden toteutumista.[661] Samat oikeusperiaatteet ilmenevät myös useiden länsimaiden lapsenhuoltoideologiassa.[662]

1.2 LAPSEN ETU JA PERUSTAVAA LAATUA OLEVAT OIKEUDET

Lapsen etua voidaan tarkastella oikeusperiaatteiden ja oikeussääntöjen näkökulmasta. Edelliset ovat suuntaa antavia periaatteita, jälkimmäiset yksityiskohtaisia sääntöjä sisältäviä.[663] Oikeussäännöt ovat joko–tai-normeja, oikeusperiaatteet enemmän tai vähemmän -normeja. *Juha Pöyhönen* liittää lapsen etu -käsitteen erilaisten oikeusperiaatteiden kokonaisarvioon, jossa kilpailevia intressejä ja niiden painoarvoa verrataan keskenään. Tärkeimpinä intresseinä Pöyhönen pitää lapsen autonomiaa ja integriteettiä koskevia intressejä.

Intresseinä autonomia ja integriteetti voidaan liittää yleisempiin perusoikeusnäkökohtiin. Suomen perustuslaissa ne tunnustetaan ihmisarvon muodoiksi. Lapsen edun oikeusperiaatteen takaa löytyvät näin ollen ihmis- ja perusoikeudet.[664] Huoltoriidoissa lapsen perusoikeuksina arvioidaan esimerkiksi oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, yksityiselämään, sosiaaliseen turvallisuuteen ja huolenpitoon sekä uskonnon- ja omantunnonvapauteen. Kansainvälisesti ihmisten perusoikeudet ovat saaneet yhä enemmän yksilön oikeuksien luonnetta ja niitä pidetään yhä laajemmin osana oikeusvaltion tunnusmerkkejä.

Suomessa perusoikeudet yleisinä oikeuksina kirjattiin Hallitusmuotoon vuonna 1995 (969/1995, HM) tehdyllä perusoikeussäännöstön kokonaisuudistuksella. HM 5.3 §:ssä lasten kohtelu tasa-arvoisena yksilöinä aikuisten rinnalla ja keskenään yhdenvertaisina vahvistettiin tuolloin perusoikeudeksi. Lapsel-

---

661 Raportit on annettu vuosina 1994, 1998 ja 2003. Suomen I raporttiin liittyvässä hallituksen kannanotossa kiirehdittiin sosiaalitoimen ja oikeuslaitoksen edellytysten parantamista kuulla lasta ja nuorta sekä arvioida, mitkä toimet ja ratkaisut toteuttavat lapsen etua. Ks. lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995, s. 20. Sivistysvaliokunta kiinnitti huomiota lasten osallistumismahdollisuuksien laajentamiseen heitä itseään koskevissa asioissa, SiVL 1/1996. Ks. kuulemisesta huoltoriidoissa Suomen III määräaikaisraportti 2003, s. 23, jossa katsotaan osallistumisoikeuden toteutuvan melko hyvin sosiaalityöntekijöiden tai perheneuvolatyöntekijöiden kuullessa lasta. Vrt. määräaikaisraportin johdosta YK:n lapsen oikeuksien komitean arviointiraportti 2005, kohta 2.23, jossa Suomea kehotetaan ryhtymään lainsäädäntö- ja muihin toimiin, jotta lapset saisivat heitä koskevassa päätöksenteossa ilmaista näkemyksensä suoraan tuomarille.

662 Kurki-Suonio 2000, s. 42. Vrt. Valjakka 2003, s. 57, jossa kirjoittaja kuvaa lapsen edun huomioon ottamista lapsen ihmisarvon kunnioittamisena. Lapsen oikeuksien perustavoitteiden hän katsoo olevan kansainvälisen vertailun kestävällä tavalla turvattuna Suomen lainsäädännössä, lähinnä LHL 1 §:n huoltotavoitteen kautta. Kirjoittaja esittää myös lapsen ja vanhemman yhteydenpidon lapsen edussa huomioitavana seikkana.

663 Schiratzki 1997, s. 53–54. Vastaavasti Oulasmaa 1992, s. 221–224.

664 Pöyhönen 2001, s. 14.

le tunnustettiin oikeus ihmisoikeuksissakin turvattuihin oikeuksiin. Samalla kun lapsilla on oikeus kehitystään vastaavasti vaikuttaa itseään koskeviin asioihin, perusoikeussäännöksellä luotiin perusta aikuisväestöön nähden turvattomien lasten tarvitsemalle positiiviselle erityiskohtelulle. Hallitusmuoto kumottiin vuonna 1999, jolloin Suomen perustuslaki astui voimaan. Perustuslain 6.3 §:ssä on vastaava säännös kuin HM 5.3 §:ssä. Ristiriitaa perusoikeussäännösten ja lapsenhuoltolain säännöstavoitteiden kesken ei näyttäisi syntyneen.

1.3 AVOIN JA JOUSTAVA LAPSEN ETU

LHL 10.1 §:ssä säädettiin huoltoasioiden ratkaisuperusteeksi ”ennen kaikkea lapsen etu”. Uuden normin vahvuutena pidettiin sitä, että sen avulla on joustavasti haettavissa ratkaisu kunkin yksittäistapauksen ehdoilla. Uudella säännöksellä torjuttiin aikaisempi sääntelymalli, jossa tietynlaiset ratkaisut oli priorisoitu. Tärkeä säädöstavoite oli myös se, että periaatteena lapsen etu ei erottele lapsia syntyperän mukaan.[665]

Perusoikeussysteeminkin valossa analysoituna lapsen etu osoittautuu joustavaksi. Tästä seuraa sen hyväksyminen, ettei kaikkiin kysymyksiin ole olemassa joko–tai-vastauksia. Samalla normin joustavuus on omiaan johtamaan siihen, että ratkaisuennustettavuus yksittäistapauksissa kärsii, vaikka ennustettavuus perusoikeustasolla säilyy.[666] Vastaavaan päätelmään on tultu myös julkisoikeuden piirissä oikeudellistumisilmiötä koskevassa keskustelussa. Koska julkisoikeudellisissa säännöstöissä esiintyy entistä enemmän väljiä ilmaisuja, joustavia normeja ja yleislausekkeita, oikeudellisten ratkaisujen ennakoitavuus heikkenee, ja oikeusturva lainsäätäjän ja toimeenpanokoneiston vallanjaon hämärtyessä kärsii.[667]

Joustavan normin etuna on kuitenkin pidetty sitä, että se yksittäistapauksessa tarjoaa mahdollisuuden etsiä oikeudenmukaisuutta paremmin kuin sovellettaessa jäykkiä normeja. Toisaalta isätoimikunnan mietinnössä epäiltiin joustavuuden mahdollistavan lain väärinkäyttämisen, kun taas in casu -erityispiirteiden arveltiin voivan jäädä sivuun, jos säännökset ovat liian jäykkiä.[668] Yksiselitteisiä lapsen edun tulkintaohjeita onkin vaikea saada lapsenhuoltolain lainvalmistelusta. Lakia koskevat oikeuslähteetkään eivät tarjoa ratkaisijalle selkeitä tulkinta-ohjeita. *Petri Oulasmaan* mukaan lapsen edun joustava normi on yleis-

---

665 Vrt. aikaisemmin voimassa olleet säännökset AL 80 § ja 81 § (681/1948) sekä HolhL 23 § (686/1948). Ks. aiheesta Savolainen 1984, s. 76–79.

666 Pöyhönen 2001, s. 15.

667 van Aerschot 1996, s. 1037. Samoin Betœnkning 1994, s. 1279, 102, jossa todetaan, että syynä epävarmuuteen tuomioistuinratkaisujen ennakoitavuudesta on lain sanamuoto kovin yleisluontoisista lapsen edun kriteereistä.

668 Isätoimikunnan mietintö 1999, s. 56.

luonteinen ohjelmalause, jolle joudutaan hakemaan sisältöä ja perustaa ideologisista ja empiirisistä aineksista.[669]

Oikeudellisesta kontekstistaan huolimatta lapsen etu on nimittäin myös kulttuurinen käsite. Kulttuuristen tekijöiden vaikutuksen lapsen edun tulkintaan on osoittanut *Kirsti Kurki-Suonio* väitöskirjassaan. Tutkimuksen kohteena oli viisi arvomaailmaltaan samantyyppistä länsimaata. Kurki-Suonio päättelee tiivistetysti, että lapsen edun tulkinnat muuttuivat yhdessä useimpien kulttuuristen tekijöiden kanssa, mutta että tulkintoihin vaikuttivat niiden lisäksi lastenpsykiatriset ja lapsipsykologiset tutkimustulokset. Vastauksena kulttuurisesti erilaisiin tulkintoihin hän esittää aitoa ja erilaisuutta ymmärtävää vuoropuhelua.[670]

Lapsen etu on myös sosiaalinen ja moraalinen käsite. Tähän on päätynyt ruotsalainen *Johanna Schiratzki* väitöskirjassaan, jossa hän pitää lapsen etua vahvasti arvolatautuneena. Useimmiten lapsen etua tulkitaan lähtien liikkeelle normaaliudesta eli siitä, mikä empirian perusteella on tavallisin elämänmuoto ja elintapa lapsille. Silloin lähestytään tilannetta, jossa normaalista tulee normi. Päätelmästä on lyhyt matka siihen, että oikeusjärjestelmä sitoutuu sosiaaliseen konsensukseen.[671] Lapsen edun sosiaaliseen käsitteeseen viitataan myös isätoimikunnan mietinnössä. Siinä katsotaan, että ero-, huolto- ja tapaamispäätökset ovat juridinen keino ratkaista sosiaalinen ongelma.[672]

Käyttäytymis- ja sosiaalitieteissä sekä lastenpsykiatriassa on esitetty erilaisia käsityksiä lapsen edusta. Näin ollen lapsen etu on myös kasvatustieteellinen, psykologinen ja psykiatrinen käsite. Tieteellisten ja yhteiskunnallisten käsitysten välillä puolestaan vallitsee vuorovaikutus. Tässä tutkimuksessa eri tieteenalojen käsitteitä tulee ilmi myöhemmissä luvuissa, kun esittelen huoltoriitojen selvitys- ja lausuntotyöskentelyä. Edellä referoiduista näkemyksistä saadaan kokoon yhteispäätelmä, että lapsen etu on yhteiskunnallisesti, sosiaalisesti, psykologisesti, kulttuurisesti ja moraalisesti avoin normi, jonka soveltamisesta tarjoavat käsityksiään tiede, tieteen sovellus ja arkikokemus. Lapsen etu on samanaikaisesti yhteisöllinen ja yksilöllinen.

---

669 Oulasmaa 1992, s. 225–227.

670 Kurki-Suonio 2000, s. 39–43. Kulttuurisidonnaisuudesta ks. huolto- ja tapaamissopimuksia vahvistavan lastenvalvoja Luodon 2003, s. 26 toteamus, että monikulttuurisissa eroissa käsitykset miehen ja naisen roolista sekä vanhemmuudesta ovat suomalaisista poikkeavia tai vastakkaisia ja vaativat lastenvalvojalta kulttuurista ymmärrystä. Vrt. myös Suomen II määräaikaisraportti 1998, s. 12, jossa huomautetaan, että romanikulttuurissa korostuu naisen vastuu kasvattajana ja samalla suurperheen osallistuminen lapsen hoitoon ja kasvatukseen, mutta että eron yhteydessä korostuu kuitenkin isän vastuu ja lapsen kuuluminen isän suvun piiriin. Tästä syystä on esitetty, että romanisuvun kesken tehdyt huoltajuusratkaisut eivät aina vastaa suomalaista oikeuskäsitystä eivätkä lapsenhuoltolain periaatteita lapsen yksilöllisen edun turvaamisesta. Raportissa on edellytetty viranomaisten varmistuvan siitä, että sopimukset vastaavat lapsen etua.

671 Schiratzki 1997, s. 54–55. Vrt. lapsen edusta moraalisena käsitteenä toisin Sandberg 1990, s. 89–103, joka katsoo moraaliset seikat asiaankuulumattomiksi kriteereiksi.

672 Isätoimikunnan mietintö 1999, s. 54.

2 Huolto lapsen edun määrittäjänä

1.1 TÄRKEIMMÄT HUOLTOON KUULUVAT ASIAT

Yksi tapa tulkita lapsen etua on arvioida hyvän huollon vaatimusten täyttymistä. Huoltoon kuuluvista asioista säädetään LHL 1 §:ssä. *Markku Helin* on pelkistänyt lapsen edun kriteerit kysymyksiksi hyvän huollon tavoitteiden täyttymisestä, eli: 1) miten lapselle voidaan parhaiten turvata hyvä hoito, kasvatus ja huolenpito, 2) miten hänelle voidaan järjestää turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö, 3) millainen huoltoratkaisu ottaa parhaiten huomioon lapsen yksilölliset tarpeet, 4) millainen ratkaisu vastaa parhaiten lapsen omia toivomuksia, 5) mikä ratkaisu tyydyttää parhaiten lapsen turvallisuuden ja hellyyden tarvetta ja 5) miten lapsen yhteydenpito kumpaankin vanhempaan voidaan parhaiten turvata.[673] Yhteydenpitoa tarkoittavasta tapaamisoikeudesta säädetään LHL 2 §:ssä.

Lapsenhuoltolain luonteeseen kuuluu, että huoltotavoitteiden toteuttamiseksi vaadittavia yksityiskohtia ei oikeudellisesti tarkoin määritellä.[674] Huoltajalla on lapsen puolesta oikeudellinen toimivalta ja vastuu. Hän edustaa lasta yksityisissä ja julkisissa oikeussuhteissa ja hänelle kuuluu päätöksenteko lapsen henkilökohtaisista ja taloudellisista asioista kuitenkin lapsen iästä johtuvin rajoituksin siten kuin erillislaeissa säädetään. Huoltajan oikeudesta päättää lapsen taloudellisista asioista on säännelty kaikissa Pohjoismaissa holhousta tai edunvalvontaa koskevissa erillislaeissa.[675] Alaikäisen huoltaja on HolhTL 4.1 §:n mukaan automaattisesti myös lapsen edunvalvoja.

Huoltajan oikeuksiin kuuluu lisäksi oikeus määrätä siitä, ketä lapsi tapaa. Tämä oikeus voi saada erityistä merkitystä tapaamisoikeuden toteuttamisessa. Lapsen antamisesta tapaamiseen päättää ja samalla siitä myös kantaa ensisijaisen vastuun yksinhuoltaja tai se yhteishuoltajavanhempi, jonka luona lapsi laillisesti asuu. Hänellä taas on lapsenhuoltolain yleistavoitteen mukainen velvollisuus edistää lapsen ja tapaavan vanhemman yhteydenpitoa.

Huolto koskee ensisijaisesti henkilökohtaisia asioita lapsi–vanhempi-suhdetta. Huoltajilla on LHL 5.1 §:n mukaan yhteistoimintavelvollisuus. Se koskee sekä lapsen hoivaan ja huolenpitoon kuuluvia tehtäviä että lasta koskevaa päätöksentekoa. Yhteisestä päätöksentekovelvollisuudesta on oikeus poiketa LHL

673 Helin 1984, s. 119 ja Helin 1990, s. 56–57.
674 Virtanen 1999, s. 30.
675 Suomessa HolhTL, Ruotsissa Förmynderskapslagen, Norjassa Lov om vergemål for umyndige 1927 ja Tanskassa Værgemålslov 1995.

5.2 §:ssä tarkoitetuissa tilanteissa. Jos huoltaja ei matkan, sairauden tai muun syyn vuoksi voi osallistua lasta koskevan päätöksen tekemiseen ja jos ratkaisun viivästymisestä aiheutuisi haittaa, ei hänen suostumuksensa ole tarpeen. Lapsen asuminen ei kuulu poikkeustilanteisiin, eivät myöskään suuret sairaanhoidolliset ratkaisut, ellei kyse ole kiireellisestä tilanteesta.

Norjan lapsilaissa on muista Pohjoismaista poiketen määritelty ne asiaryhmät, joista lähihuoltaja eli se, jonka luona lapsi asuu, saa päättää (BL 35 b §). Sellaisina mainitaan päätökset, jotka koskevat olennaisia osia lapsen hoidosta, kuten kysymyksiä päivähoidosta ja asuinpaikasta kotimaassa tai muut vastaavat asiat. Tapaavalla vanhemmalla on kuitenkin oikeus lausua mielipiteensä sellaisista huoltajan toimenpiteistä, jotka tekevät tapaamisoikeuden mahdottomaksi tai vaikeuttavat sen toteuttamista oleellisesti (BL 49 §). Tapaavalle vanhemmalle on vastaavasti annettu oikeus tehdä BL 35 b §:ssä tarkoitetut päätökset tapaamisoikeuden aikana (BL 44.2 §).[676]

Sen sijaan Ruotsissa päivittäiseen hoitoon kuuluvia asioita ei ole säädetty laissa. Päinvastoin on katsottu, että tarpeettoman yksityiskohtainen määritys saattaisi vaarantaa vanhempien yhteistoimintaa.[677] Asian luonteesta johtuu, että lapsesta huolehtiva tai luonaan pitävä saa päättää päivittäisistä asioista huomioon ottaen sen, mitä vanhemmat ovat sopineet. Näihin asioihin kuuluvat päätökset lapsen ruoasta, vaatteista, nukkumaanmenoajoista, vapaa-ajasta ja lomista, mutta myös esikoulusta. Vaikka peruspilarit huoltajan päätösvallan rajoista onkin siis määritetty, oikeuskäytäntö Norjassa on kuitenkin epäselvä.[678] Huollon tyhjentävä määrittely ei ole lapsen eikä vanhempien näkökulmasta tarkoituksenmukaista. Tämä käsityskanta on siis hyväksytty kaikissa Pohjoismaissa.[679] Tärkeimpiä huoltoon kuuluvia oikeuksia ovat joka tapauksessa oikeus päättää lapsen nimestä, asuinpaikasta, passista, uskonnosta, koulutuksesta ja koulumuodosta sekä merkittävistä terveyden- ja sairaanhoitoon kuuluvista asioista. Vanhempien päätöksenteko-oikeutta rajoittaa kuitenkin lapselle erityislaeissa säädetty oikeus määrätä tai myötämäärätä päätöksenteon kohteena olevista henkilökohtaisista asioistaan. Tärkeimmät säännökset esittelen myöhemmin erikseen.[680]

2.2 HUOLLON TAVOITTEISTA

Huolto voidaan myös määritellä oikeuksina ja velvollisuuksina. Vaikka huoltoa on kuvattu erityislaatuiseksi oikeudeksi, sen ei kuitenkaan ole varsinaisesti katsottu kuuluvan oikeuksien kategoriaan. Joka tapauksessa huolto ja tapaamisoi-

676 Sandberg 1997, s. 28 ja 42–44.
677 Ds. 1999:57, s. 73–74.
678 Schiratzki 1997–1998, s. 1117 ja Walin – Vängby 2001, s. 6:56.
679 Danielsen 1997, s. 58–59 ja Smith – Lødrup 1998, s. 77.
680 Ks. alajakso IV A.4.5.2.

keus kuuluvat yksityisoikeudellisiin oikeuksiin. Samalla kun huolto sisältää oikeuksia, siihen kuuluu myös velvollisuuksia, jotka nekin ovat luonteeltaan erityislaatuisia. Velvollisuudet täyttämällä huoltaja antaa huollon lapselle, jolla taas on oikeus saada se.[681] Yksityisoikeudessa oikeudet ja velvollisuudet on perinteisesti pyritty määrittelemään mahdollisimman täsmällisesti siten, ettei lainsäädäntöön verraten harvoja tapauksia lukuun ottamatta ole otettu tavoitesäännöksiä.[682] Sen sijaan julkisen kasvatuksen tavoitteista on perinteisesti säädetty laissa.[683] Eniten tavoitesäännöksiä onkin julkisoikeudellisissa säännöksissä.[684] Yksityisoikeuden sääntelyperiaatteesta poiketen lapsenhuoltolain huoltosäännös ilmaisee oikeudellisen normin, mutta myös kasvatustavoitteen, joka suuntautuu kansalaisten asenteisiin ja moraaliin.[685]

Kasvatustavoitetta kuvaa myös psykologi *Dion Sommerin* lapsuuden psykologiaa koskevassa teoksessa esittämä määritelmä huollosta. Sommerin mukaan huolto osoittaa äärimmäisen velvoittavaa olosuhdetta. Se tarkoittaa suorituksen tekemistä toiselle ilman oikeutta esittää vaatimusta vastikkeen saamisesta. Huoltaja periaatteessa vastaa huollosta tai ainakin myötävaikuttaa sen toteutumiseen ja huollettava ottaa huollon vastaan.[686] Määritelmä sopisi itse asiassa myös oikeudelliseksi käsitemääritelmäksi, jollaisena sitä ei luonnollisestikaan ole esitetty. Sommerin mukaan huolto kuuluukin sellaisten yleisten sosiaalisten sääntöjen ulkopuolelle kuin ”jos teen jotakin sinulle, voin odottaa sinun myöhemmin tekevän jotakin minulle”. Huollossa on näin ollen kyse velvollisuuksista ja vastuunkannosta, kun huoltaja eläytyy empaattisesti lapsen näkökulmaan, ymmärtää sitä sekä toimii lasta auttaen ja tukien.[687] Psykologispedagogiset ja normatiiviset käsitteet huollosta ilmentävät toisin sanoen yhtä ja samaa kasvatustavoitetta.

Suomen LHL 1 § huollon tavoitenormina ilmaisee sen hengen, jossa lapsen huoltoa koskevat ratkaisut on tarkoitettu tehtäviksi. *Markku Helin* on huomauttanut säännöstä toisinaan pidetyn myös kasvatusopillisena julistuksena, jonka ei luonteensa vuoksi pitäisi sisältyä lakiin lainkaan.[688] Joka tapauksessa tavoitteet on lakiin kirjattu, ja ne ovat pitkälti samanlaiset kuin Ruotsin ja Norjan lainsäädännössä. Kolmen Pohjoismaan huoltosäännöksissä ilmaistaan tavoite

---

681 Smith 1980, s. 55–56, Helin 1984, s. 89 ja Schiratzki 1997, s. 124. Vrt. vastaavaan tapaan Mäntylä-Karppinen 1997, s. 10–11, joka psykologisessa tutkimuksessaan on määrittänyt vanhemmuusidentiteettiä. Kirjoittajan mukaan huoltaja tarvitsee tiettyjä ominaisuuksia käyttäessään oikeuksiaan ja täyttäessään velvollisuuksiaan.

682 Niemivuo 1986, s. 28

683 Laki lasten päivähoidosta (36/1973) 2 a § (304/1983) säätää päivähoidon ja perusopetuslaki (628/1998) 2 § opetuksen tavoitteista.

684 Niemivuo 1991, s. 23.

685 Niemivuo 1991, s. 25.

686 Sommer 1997, s. 102.

687 Sommer 1997, s. 102.

688 Helin 1990, s. 56.

tyydyttää lapsen tarpeet. Keskeinen tavoite on antaa lapselle hoivaa, hoitoa ja kasvatusta lapsen yksilöllisyyttä kunnioittamalla.

Ruotsissa FB 6:1 sisältää säännöksen huollon sisällöstä.[689] FB 6:2 /2 mukaan huoltajan velvollisuutena on pitää huolta siitä, että lapsen tarpeet tulevat tyydytetyiksi. Lisäksi FB 6:11 (1983:47) mukaan huoltajan oikeus ja velvollisuus on määrätä lapsen henkilökohtaisista asioista ottaen enenevässä määrin huomioon lapsen näkemykset ja toivomukset hänen ikänsä ja kypsyneisyytensä mukaan. Norjan lapsilaissa on vanhemmanvastuu (foreldreansvaret) määritelty hieman toisin (BL 30 §).[690] Tätäkin säännöstä on kuvattu periaatejulistukseksi. Käsite ”omsut og omtanke” sisältää velvoitteen täyttää lapsen turvallisuuden, hellyyden ja rakkauden tarpeet sekä huolenpidon ja silmälläpidon. Huolenpidolla (forsyting) tarkoitetaan velvollisuutta huolehtia lapsen asumisesta, ruoasta ja vaatteista, kasvatuksella (oppseding) taas laajasti ajatellen lapsen opastamista kanssakäymiseen toisten kanssa.[691]

Huoltonormeilla pyritään tukemaan ja edistämään myönteisiä kasvatusasenteita, turvaamaan lapsen oikeuksien toteutuminen sekä tukemaan lapsen hyvinvointia. Kaiken kaikkiaan huollon käsite on sisällöltään moraalinen, sosiaalinen ja ideologinen eli siis tyypillinen tavoitenormi, samoin kuin lapsen etukin. Huoltoasioita ratkaistaessa joudutaan turvautumaan lapsen edun avoimeen ja joustavaan yleisnormiin ja yleisnormia selittävänä normina huollon tavoitenormiin.

2.3 HUOLTO JA TALOUDELLISET KYSYMYKSET

Lapsenhuoltolain säätäminen liittyi ajankohdan yhteiskunnalliseen kehitykseen. Siihen kuuluivat muutamia vuosia aikaisemmin säädetyt lait lapsen oikeudellisen aseman järjestämisestä ja samana ajanjaksona vireillä ollut avioerosäännösten muuttamiseen tähdännyt lainvalmistelutyö. Avioliittolain syyllisyysperusteisten erosäännösten aikaan lapsen huolto ja tapaamisoikeus liittyivät kysymykseen puolison syyllisyydestä.[692] Avioerojutuissa vaadittiin usein puolison syyllisyyteen perustuvia sanktioseuraamuksia. Sellaisia olivat AL

---

689 Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande bahandling.

690 Barnet har krav på omsut og omtanke frå dei som har foreldreansvaret. Dei har rett og plikt til å ta avgjerder for barnet i personlege tilhöve innanfor dei grensene som § 31 og 33 set. Foreldreansvaret skal utovast ut frå barnet sine interesser og behov.

Dei som har foreldreansvaret, er skyldige ti å gje barnet forsvarleg oppseding og forsyting. Dei skal syte for at barnet får utdanning etter evne og givnad.

691 Smith – Lødrup 1998, s. 73 ja 77.

692 AL 70 § ja 75.1 § (324/1969), 71 §, 72 § (212/1944) sekä 73–74 § ja 75.2 § (234/1929).

78 §:ssä (681/1948) tarkoitettu syyttömän puolison mahdollisuus saada vahingonkorvausta ja syyllisen mahdollisuus menettää tasinko-oikeus toisen puolison avio-oikeuden alaiseen omaisuuteen.

Kun *Markku Helin* tutki 1960-luvun lopun avioero-oikeudenkäyntejä, hän havaitsi, että eroavat vanhemmat liittivät taloudelliset kysymykset eroprosessin kokonaisvaltaiseen strategiaan. Elatus-, vahingonkorvaus- ja tasinko-oikeuden menetysvaatimuksilla tähdättiin yhteen ja samaan päämäärään, nimittäin perheen toimeentulon varmistamiseen avioeron jälkeen. Eroparit eivät toisin sanoen toimineet niin osittuneesti, että he olisivat pitäneet mainitut kysymykset toisistaan erillään.[693]

Moraalis-eettisen ajattelutavan muutokset yhteiskunta-ajattelussa johtivat siihen, että vuonna 1988 avioliittolaista poistettiin ne säännökset taloudellisista sanktioista, jotka aikaisemmassa sääntelyssä olivat koskeneet avioliiton perusvelvoitteiden vastaisesti toimivaa vanhempaa.[694] Hieman aikaisemmin säädetyn lapsenhuoltolain säännösten mukaan lapsen huoltojärjestelyt eivät liity taloudellisen hyvityksen saamiseen parisuhdeperäisillä perusteilla. Huollon taloudellista ulottuvuutta eli holhousta koskeva sääntely pysytettiin holhouslaissa.[695] Lapsen yksityisoikeudellisesta elatuksesta säädettiin jo aikaisemmin lapsipakettiin kuuluneessa elatusapulaissa.[696]

Perheoikeussystematiikassa puolisoiden omaisuutta koskevat ratkaisut eivät liity huoltoratkaisuihin. Kanta on selväpiirteisen kielteinen. Lapsen elatus ilmentää lapsen edun taloudellista puolta, ositus taas ei.[697] Vaatimukset yhteiselämän lopettamisesta, häädöstä ja vuokrasuhteen jatkamisesta ovat, joskin harvoin, huoltoriidan yhteydessä ratkaistavina. Silloin perheen taloutta ja lapsen

---

693 Helin 1974, s. 105–108. Syyllisyysperusteet olivat – toisin kuin välirikkoon perustuvat – omiaan keräämään liitännäisvaatimuksia itseensä. Näihin kuuluivat myös lapsen huollon ja elatuksen vaatimukset. Varallisuusseuraamusten ja elatuksen tarpeen kytkeminen syyllisyyteen oli kuitenkin yhteiskunnallisesti kestämätön, sillä syyllisyysperiaatteen alkuperäinen idea, eli korvausten vaatiminen moraalisilla perusteilla, oli menettänyt merkityksensä käytännössä. Argumentaatio tuomioistuimessa rakentui näennäisesti syyllisyyskysymyksen selvittelyn ympärille, mutta tosiasiassa kuitenkin riideltiin vaatimusten yhteissumman suuruudesta. Tätä osoitti se, että kun syyllisyyteen perustuvista varallisuusseuraamuksista riideltiin, olivat myös lapsen elatusapuvaatimukset riitaisia. Aineettoman vahingon korvaaminen oli pelkkä juridinen kuori, johon taloudelliset tavoitteet kätkettiin.

694 Gottberg 1996, s. 150–154.

695 HolhL 23.1 (368/1983) ja Savolainen 1984, s. 12 ja alav. 2. Tästä juridis-teknisestä näkökulmasta ei kuitenkaan voida päätellä, että lapsen omaisuuden holhous olisi poikkeustilanteita lukuun ottamatta haluttu erottaa lapsen huoltajille kuuluvista tehtävistä. Lapsen henkilökohtaisten asioiden hoito eli huolto oli aikaisemmin kuulunut omaisuuden hoidon ohella holhouskäsitteeseen. Uuden sääntelyn myötä tuli periaatteessa mahdolliseksi määrätä huolto ja holhous eri henkilöillekin.

696 Nuutilainen 1976, s. 131. Muutos tarkoitti sitä, että syntyperän mukainen erillissääntely, eli aviolasten elatus avioliittolaissa, au-lasten elatus laissa avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista (173/1922) ja ottolasten elatus ottolapsista annetussa laissa (208/1925) lakkasi.

697 Oulasmaa 1994, s. 115.

lähihuoltoa koskevat ratkaisut liittyvät välittömästi toisiinsa. Kun huoltoriitaa käsitellään tuomioistuimessa, ei elatusavun lisäksi ole velvoitetta tai mahdollisuuttakaan ottaa vanhempien eroon liittyviä taloudellisia kysymyksiä ratkaistavaksi.

3 Huostaanotetun lapsen huolto

Jos vanhemmat eivät kykene huoltamaan lasta, sosiaalilautakunta voi LSL 16 §:ssä säädetyin edellytyksin ottaa lapsen huostaan. Tällöin osa huoltajan oikeuksista ja velvollisuuksista siirtyy lautakunnalle. Huostaanoton tarkoituksen toteuttamiseksi lautakunta saa LSL 19.2 §:n mukaan päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, valvonnasta ja muusta huolenpidosta sekä olinpaikasta, mutta sen tulee kuitenkin pyrkiä yhteistoimintaan lapsen vanhempien ja muiden huoltajien kanssa. Sosiaalitoimella on toisin sanoen melko laajat valtuudet päättää lapsen käytännön huolenpitoon liittyvistä asioista.[698]

Lapsen hoidosta huolehtimisen lisäksi lapsen terveydenhoidosta päättäminen kuuluu huostassa pidon aikana sosiaalilautakunnalle.[699] LSL 19.1 §:n nojalla lautakunta voi antaa PotL 7.2 §:ssä tarkoitetun suostumuksen huostaan otetun lapsen sairaanhoitoon.[700] Suostumuksen antamisessa lautakunnan on pyrittävä yhteistoimintaan lapsen vanhempien ja muiden huoltajien kanssa.[701] Vaikka lautakunta saakin sijaishuollon aikana päättää lapsen yhteydenpidosta, sen on LSL 24 §:n velvoittamana turvattava lapsen kehityksen kannalta tärkeät, jatkuvat ja turvalliset ihmissuhteet. LSA 9 §:n mukaan rajoitustoimiin voidaan ryhtyä vain, jos se on lapsen hoidon ja kasvatuksen kannalta välttämätöntä.[702]

Vaikka lapsi onkin sosiaalilautakunnan huostassa, yleinen tuomioistuin voi LSL 19.3 §:n mukaan huostassapidon aikanakin päättää siitä, kenelle lapsen huolto ja holhous on lapsenhuoltolain mukaisin perustein uskottava. Huostassa olevan lapsen huoltajan oikeudet ja velvollisuudet ovat siis rajalliset.[703] Koska lapsen tosiasiallinen arkihuolto ja kasvatus toteutetaan sijaishuollossa, huoltajien päätettäviksi jäävät oikeudelliseen huoltoon kuuluvat asiat.[704]

Huoltaja saa edelleen huostassapidon aikana määrätä lapsen nimestä ja uskontokunnasta. Kansallinen ja etninen status kuuluvat myös lapsen perusidentiteettiin, josta päättäminen ei kuulu sosiaalilautakunnalle. Lisäksi huostaan

---

698 Narikka 2001, s. 152.

699 Kangas 2004, s. 117. Hoitopäätöstä tehtäessä on otettava huomioon PotL 7 §:n säännös lapsen mielipiteen selvittämisestä.

700 Ks. Nieminen Liisa 1990, s. 72.

701 Tuori 2004, s. 430 katsoo, että sosiaalilautakunnalla on oikeus huoltajien sijasta esittää lapsen suostumus hoitotoimenpiteeseen yleensä vain, jos huostaanotto perustuu tarpeeseen järjestää lapsen sairaanhoito.

702 Nieminen Liisa 1990, s. 66–67.

703 Savolainen 1984, s. 14. Ks. vastaavasti Ruotsissa Schiratzki 1997, s. 159: Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52) säännökset verr. FB 6:8 (1994:1433) säännökseen e contrario. Norjassa NOU 2000:12, luku 5.8, jossa käsitellään lievimmän puuttumisen periaatetta ”vær varsom -verdi”.

704 Helin 1984, s. 131–132.

otetun lapsen huoltajalla on passilain (642/1986) 5 §:n edellytyksin oikeus saada 15 vuotta nuorempi lapsi merkityksi omaan passiinsa. Sosiaalilautakunta voi kuitenkin asettaa ehtoja lapsen passin kelpoisuusalueeseen tai voimassaoloaikaan. Asetetuista ehdoista huolimatta passi voidaan lainkohdassa säädetyin ehdoin alaikäiselle antaa.[705]

Lapsen koulutusta ei ole luettu lautakunnan päätettäväksi kuuluviin asioihin. Sosiaalilautakunta ei voi puuttua lapsen oikeuteen saada sitä perusopetusta, jota oppivelvollisuus koskee. Epäselvää LSL 19.1 §:n perusteella on, voiko sosiaalilautakunta kasvatuksesta päättävänä huoltajien sijasta tehdä ratkaisuja myös oppijärjestelmän sisäisistä valinnoista. Huoltajilla täytynee kuitenkin olla sanansa sanottavana myös huostaan otetun lapsen koulutusvalinnoista.[706] Lautakunnan on joka tapauksessa LSL 10.1 §:n vaatimuksen mukaisesti selvitettävä lapsen omat koulutusta koskevat toivomukset siten kuin lapsen kasvava määräämisoikeus edellyttää.[707]

[705] Kangas 2004, s. 116–117 luettelee huostaan otetun lapsen kansalaisuudesta, passista, asuinpaikasta, nimestä, uskontokunnasta ja terveydenhuollosta päättämisen jäävän sosiaalilautakunnan päätösvallan ulkopuolelle. Ks. vastaavasti Hannuniemen 1997, s. 854 mukaan LOS 8 artiklalla on suojattu lapsen perusidentiteettiin kuuluvina nimi, kansallinen, etninen ja uskonnollinen status, joita ei mainita LSL 19.3 §:ssä.

[706] Hannuniemi 1997, s. 854 katsoo koulutusvalintojen ja terveydenhuoltoa koskevan päätöksenteon kuuluvan huoltajille.

[707] Kangas 2004, s. 116.

4 Lapsen edun alakriteerejä

4.1 PREMISSEJÄ

Lapsen etu on säädetty Suomen lisäksi kaikissa muissakin Pohjoismaissa lapsen huoltoa koskevaksi ratkaisunormiksi.[708] Tärkeimpiä lapsen etua määrittäviä ratkaisupremissejä on esitetty Pohjoismaisissa kommentaareissa. Niihin tukeudun sillä perusteella, että yhtä hyvin Suomen, Ruotsin, Norjan kuin Tanskankin huoltolainsäädännössä tärkein ratkaisunormi rakentuu lapsen edun varaan. Ratkaisupremissit ovat kehittyneet lapsioikeudessa ja oikeuskäytännössä. Lapsenhuoltolaissa ei nimetä tarkemmin niitä kriteerejä, jotka huoltomuotoa ja lapsen asumista määrättäessä on otettava huomioon. Esittelen seuraavaksi niitä keskeisinä pitämiäni lapsen edun alakriteereitä, joiden valossa tarkastelen empiiristä aineistoa lapsen edun selvittämisestä ja arvioimisesta sosiaali- ja terveydenhuollossa sekä tuomioistuimissa.

Ratkaisupremisseistä on oikeuskirjallisuudessa suljettu pois asiaankuulumattomia, epäilyttäviä ja ei-hyväksyttäviä kriteerejä. Niihin on katsottu kuuluvan kansalaisuutta, etnistä taustaa, kulttuuria, uskontoa, elämänkatsomusta ja poliittista vakaumusta sekä sukupuolista suuntautuneisuutta koskevat kriteerit.[709] Aikaisemmin oikeuskäytännössä vallalla ollut ratkaisukriteeri äidin ensisijasta (primary caretaker) on pohjoismaisten oikeuslähteiden mukaan lähes kokonaan torjuttu lapsen edun alakriteerinä.[710] Lähes yksimielisesti oikeuskirjallisuudessa on sen sijaan esitetty seuraavat lapsen edun premissit:

1. sopuratkaisun ja yhteishuollon etusija
2. vanhemmuus- ja huoltajaominaisuudet
3. lapsen ympäristön vaihdoksen välttäminen eli status quo-per iaate
4. lapsen oma mielipide
5. lapsen yhteydenpitotarve kumpaankin vanhempaan

---

708 Savolainen 1984, s. 75, alav. 1. Ruotsin FB 6:2a §:ssä (1998:319) lapsen etu (barnets bästa) on nostettu lapsen huoltoa koskevan luvun johtavaksi periaatteeksi. Norjan lapsilaissa (barnets beste) ja Tanskan vastaavassa laissa (barnets tarv) lapsen etu on niin ikään perusperiaate.

709 Helin 1984, s. 122 katsoo, ettei kansalaisuudella, uskonnolla ja poliittisella vakaumuksella normaalisti saa olla merkitystä huollosta päätettäessä. Vrt. Sandberg 1990, s. 89–103, jonka mukaan asiaankuulumattomia kriteerejä ovat moraaliset ja poliittiset seikat, epäilyttäviä uskonnollisen vakaumuksen tai maailmankatsomuksen ja ei-hyväksyttäviksi kulttuuritaustaa, erirotuisuutta ja sukupuolisuuntautuneisuutta koskevat seikat.

710 Savolainen 1984, s. 105–106 ja Schiratzki 1997, s. 57–59 ja Ewerlöf – Sverne 1999, s. 68. Vrt. Sandberg 1990, s. 129, joka kritisoi äidin ensisijan poistamista. Äitien emotionaalinen sitoutuneisuus lapsiin voi johtaa heidät hyväksymään kohtuuttomiakin sopimusehtoja lasten faktisen huollon saamiseksi. Ks. kritiikistä myös Wetlesen 1981, s. 21–24.

6. vanhempien myötävaikutuskyky ja -halu
7. lapsen kiintymys- ja vuorovaikutussuhde vanhempiin ja sisaruksiin
8. lapsen ikä ja sukupuoli
9. vanhempien uudet perhesuhteet.[711]

On selvää, ettei yllä oleva luettelo voi olla tyhjentävä. Muutkin tekijät saattavat vaikuttaa lapsen edun määräytymiseen.[712] Juuri siinä on joustavan normin vahvuus, mutta myös sen vaikea sovellettavuus. Normin varsinainen sisältö tulee esille vasta oikeuskäytännössä, jossa sitä sovelletaan hyvin erilaisissa tapauksissa. Esimerkiksi kysymys biologisen vanhemman etusijasta joutuu punnittavaksi kovin vaihtelevissa tilanteissa, kun biologinen ja sosiaalinen vanhempi vaativat lapsen huoltajuutta.[713]

4.2 VANHEMPIEN YHTEISTOIMINTAKYKY

Lapsenhuoltolain esitöiden mukaan lain ihanteisiin kuuluu yhteishuolto. Yhteishuollon lähtökohtana on vanhemmuuden jatkuminen parisuhteen päättymisen jälkeenkin ja lapsen tarve saada huoltoa kummaltakin vanhemmalta. Huollon uskominen yhteisesti kummallekin tulee kysymykseen kuitenkin pääsäännön mukaan vain, jos vanhemmat ovat siitä yksimieliset. Muussa tapauksessa lain esitöiden mukaan vaikea uskoa, että vanhemmat pystyisivät tyydyttävästi yhdessä toimimaan huoltajina.[714]

Matti Savolainen on esitellyt kommentaariteoksessaan yhteishuollon ensisijaisuutta pitäen silmällä vanhempien yhdenvertaisuusperiaatetta. Toisaalta vanhempien erimielisyyksiä hän on pitänyt yhteishuollon toteutumisen kannalta ongelmallisina.[715] Yhteishuollon toimintaedellytyksiä on epäillyt myös *Kirsti Kurki-Suonio* 1990-luvun alkupuolella, kun hän on katsonut, ettei yhteishuolto

---

711 Savolainen 1984, s. 85–112, Helin 1984, s. 118–122 ja Oulasmaa 1992, s. 244–257. Ruotsissa Schiratzki 1997, s. 64–65 sekä Norjassa Sandberg 1990, s. 50–103, Sandberg 1997, s. 40–42 ja Smith – Lødrup 1998, s. 98–116 sekä Tanskassa Danielsen 1997, s. 174–188. Ks. Myös tanskalainen betænkning 1279/1994, s. 103.

712 Savolainen 1984, s. 100–112.

713 KKO 1988:29 ja 1988:53 ratkaisuissa lapsen huolto määrättiin lapsen lähihuoltajaäidin kuoleman jälkeen huoltoa vaatineiden lähisukulaisten sijasta lapsen biologiselle isälle. Kummassakin tapauksessa oli kyse pikkulapsesta. Vrt. toisin KKO 2001:110, jossa lasten huoltajuus määrättiin huollosta aikanaan erotetun biologisen isän sijasta lasten äidin kanssa pitkään asuneelle henkilölle. Huollon määrääminen isälle vastoin lasten tahtoa ei olisi ollut täytäntöön pantavissa. Ks. lisäksi Kangas 2001a, s. 314–317 ja Gottberg 2005, s. 163.

714 HE 224/1982, s. 16. Ks. myös Sosiaalihallituksen yleiskirje 1983, s. 35, jossa esitettiin, ettei yhteishuolto sovi sellaisiin tilanteisiin, joissa vanhempien ristiriidat ovat hyvin kärjistyneitä tai vanhemmat pyrkivät käyttämään yhteistä huoltoa pikemminkin omien tarpeittensa tyydyttämiseen ja/tai ovat haluttomia tarkastelemaan asioita lapsen tarpeista käsin.

715 Savolainen 1984, s. 28–29 ja 87–88.

ole oikeaan osunut ratkaisu sellaisissa tilanteissa, joissa reaalisia edellytyksiä yhteistyölle ei ole olemassa.[716] *Eva Gottberg* puolestaan on painottanut, että yhteishuolto toimii vain, jos tosiasialliset edellytykset sen toimimiselle ovat olemassa. Samalla hän on korostanut lapsen edun yksilöratkaisuluonnetta, joka ei välttämättä edellytä kaavamaista yhteishuollon hyväksymistä.[717]

Väitöskirjansa suomalaista oikeuskäytäntöä koskevassa tutkimusosassa Kurki-Suonio on arvioinut, että 1990-luvun alun tuomioistuinratkaisuissa suosittiin yhteishuoltoa jopa ankarammin kuin lain esitöiden perusteella oli oletettavissa.[718] Lukuisia kansainvälisiä tutkimuksia kommentoidessaan hän on huomauttanut, että lapsen sopeutumisen kannalta vanhempien yhteistoiminta on jopa vaikuttavampi tekijä kuin kummankin vanhemman yksilöllinen suhde lapseen. Vaikeiden keskinäisten ristiriitojen vallitessa vanhempien yhteishuolto ei Kurki-Suonion kannanoton mukaan kuitenkaan onnistu. Toisaalta mikä tahansa erimielisyys ei riitä esteeksi, vaikka toinen vanhempi yhteishuoltoa vastustaisikin.[719]

Yhteishuoltajuus edellyttää siis lähtökohtaisesti kummankin vanhemman yhteistoimintahalua ja kykyä siihen sekä toimivaa keskusteluyhteyttä. Tasavertaisten huoltajakandidaattien tilanteessa yhtenä lähihuoltajuuden ratkaisukriteerinä on pidettävä vanhemman halua ja kykyä myötävaikuttaa lapsen ja toisen vanhemman yhteydenpidon säilymiseen. Savolainen neuvookin arvioimaan vanhempien huoltajasopivuutta selvittämällä myös heidän kykyään säilyttää lapsen hyvä suhde ja yhteydenpito toiseen vanhempaan. Tässä tarkoituksessa olisi selvitettävä, pyrkiikö vanhempi mahdollisesti antamaan toisesta vanhemmasta kielteisen kuvan ja rajoittamaan lapsen tapaamisia.[720] Neuvo tarkoittaa myötävaikutuskyvyn arvioimista.

Samaan seikkaan on kiinnittänyt huomiota myös isätoimikunta mietinnössään vuonna 1999. Se on edellyttänyt, että suhteellisen tasavertaisten vanhempien yhteistoimintakyvylle tulee panna entistä enemmän painoa päätettäessä lapsen asumisesta ja että tarkoituksellista tapaamista vaikeuttavissa tai estävissä tapauksissa olisi harkittava myös lähihuoltajan vaihtamista.[721]

Vaikka vanhempien yhteistoimintakykyä onkin oikeudellisissa lähteissä pidetty tärkeänä lapsen edun arviointimittarina, se on kuitenkin aikuislähtöinen kriteeri. Lapsen kannalta tärkeä alakriteeri on lapsen ja vanhemman vuorovaikutus, jota selostan seuraavaksi.

---

716 Kurki-Suonio 1992, s. 168–170.

717 Gottberg 1997, s. 27. ”Jossakin määrin näkyy esiintyvän myös skemaattisia tuomioistuinratkaisuja, joissa lapsi on hyvinkin riitaisessa tapauksessa ’pääsääntöön’ vedoten määrätty yhteishuoltoon, vaikka ehkä kumpikin vanhempi on vaatinut yksinhuoltoa.” Ks. epäilyistä yhteishuollon toteutumisessa myös Ketonen – Koski – Gottberg 1991, s. 744. Lapsen huolto.

718 Kurki-Suonio 1999, s. 549–550 esittää päätelmät huoltomuodon valinnasta tutkimissaan hovioikeusratkaisuissa.

719 Kurki-Suonio 1992, s. 168–170.

720 Savolainen 1984, s. 87–88.

721 Isätoimikunnan mietintö 1999, s. 50 ja 53.

4.3 LAPSEN JA VANHEMMAN VUOROVAIKUTUS

Vanhempien tunne- ja vuorovaikutussuhde lapseen on välittömässä yhteydessä vanhempien omiin ominaisuuksiin. Näin ollen myös vanhempien luonteenominaisuuksia ja heidän kasvatustyylejään tarkastellaan huoltajaominaisuuksia arvioitaessa. Kasvatustyyleistä puolestaan vallitsee kasvatustieteessä ja psykologiassa kilpailevia käsityksiä.[722] Vanhemmilla itsellään voi olla hyvinkin vastakkaisia arvoja, joihin he perustavat kasvatustyylinsä. *Matti Savolainen* on esittänyt kommentaariteoksessaan, että luonteenominaisuuksissa olisi kiinnitettävä huomiota vanhemman kykyyn ylläpitää kiintymyksen ja ymmärtämyksen suhdetta lapseen. Kaiken kaikkiaan hän on pitänyt huoltajasopivuusarvioinnin painottumista vanhempien persoonallisuusprofiileihin ongelmallisena, koska niistä on vaikea saada objektiivista ja luotettavaa selvitystä ja niiden arvioiminen riippuu arvopäämääristä.

Tunne- ja vuorovaikutussuhteen arvioiminen puolestaan on ongelmallista, etenkin kun se tapahtuu perheen kriisitilanteessa. Savolainen onkin painottanut, etteivät luonteenominaisuudet muodosta itsenäistä erilliskysymystä huoltajasopivuuden arvioinnissa.[723] Arvioinnissa hän on peräänkuuluttanut kriittisyyttä ja huomion kiinnittämistä myös vanhempien tulevaan myötävaikutuskykyyn. Varovaisuus näyttää toteutuneen oikeuskäytännössä ainakin sikäli, että *Kirsti Kurki-Suonio* havaitsi 1980-luvun lopulta keräämänsä oikeudenkäyntiaineiston perusteella vanhempien psyykkisiä ominaisuuksia käytetyn vain niukasti huoltajasopivuuden arviointiperusteena.[724] Eroavan perheen lasten ja vanhempien tunne- ja vuorovaikutussuhteita on mahdollista arvioida myös vakiintuneiden olosuhteiden näkökulmasta, mitä koskevia tutkimushavaintoja esittelen lähemmin status quo -periaatteen yhteydessä.[725]

Varsinaisesta vanhemmuuden tutkimisesta ei ole säännöstä lapsenhuoltolaissa. Asiaa ei käsitellä sen esitöissä eikä lain kommentaareissakaan. Sanotunlaiseen tutkimiseen näyttäisi kylläkin olevan mahdollisuus soviteltaessa täytäntöönpanoriitaa, sillä lain eduskuntakäsittelyssä lakivaliokunta esitti, että lapsipsykiatrian tai lapsipsykologian asiantuntijan lisäksi pitäisi sovittelijaksi voida

---

722 Esimerkiksi Pulkkinen 1994, s. 34–38 kuvaa kasvatusilmapiirin kontrollityyppejä autoritaarisella, autoritatiivisella, sallivalla, hemmottelevalla ja laiminlyövällä vanhemmalla todeten, että autoritatiivinen kasvatusilmapiiri ilmentää lapsenhuoltolain säännöstä hyvästä huollosta.

723 Savolainen 1984, s. 89–92. Sivulla 92 hän toteaa: ”Vaikeutena on myös se, että useasti kysymys vanhemman henkilökohtaisten ominaisuuksien painottamisesta tulee käytännössä esiin juuri tilanteissa, joissa vanhemmilla on erilainen persoonallisuusprofiili, erilainen koulutustaso ja eri harrastukset. Tällöin ratkaisu jää perimmältään riippumaan siitä, mitä arvopäämääriä lapsen kehityksen kannalta pidetään tärkeimpinä.”

724 Kurki-Suonio 1992, s. 167–168. Kirjoittaja katsoo tutkimiensa 30 alioikeusratkaisun ja 35 sosiaalilautakunnan selvityksen perusteella vaikuttavan ilmeiseltä, että ”sosiaalityöntekijät turvautuvat vanhempien psykologiseen vanhemmuuteen vain viimeisenä keinona”.

725 Ks. alajakso IV B.3.2.3.

määrätä sellainen aikuispsykiatriaan tai aikuispsykologiaan erikoistunut henkilö, jolla on valmiudet arvioida vanhempien psyykkistä kykyä toimia vanhempana.[726]

Vuonna 2001 ilmestyneessä sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa, jossa annetaan ohjeita myös huoltoselvitysten laatimisesta tuomioistuimelle, huoltajasopivuutta käsitellään otsikolla ”Riittävän hyvä vanhemmuus”. Käsite sidotaan LHL 1 §:n tavoitteeseen lapsen hyvästä huollosta.[727] Verrattuna oikeudellisten kirjoitusten huoltajuutta koskevaan määrittelyyn opas tarjoaa sellaisen käsitteen vanhemmuudesta, joka on lapsenhuoltolaissa ja sen kommentaareissa esitettyä yksityiskohtaisempi ja eriytyneempi. Kyseistä opasta ei ollut olemassa 1990-luvun lopulla, jolloin tutkimani sosiaalitoimen selvitykset ja niihin liitetyt lausunnot oli valmisteltu.

Oppaassa esitetty käsite näyttää liittyvän sosiaalialalla 2000-luvun alkuvuosina laadittuihin vanhemmuuden arviointimenetelmiin, joissa yksi painopistealue on ollut lastensuojelutyö. Sosiaalihuollon ja monien järjestöjen projekteissa on haluttu etsiä välineitä vanhemmuuden tukemiseksi perheen arjessa. Menetelmien käsitteistö ei kuitenkaan ole yhtenäinen. Erilaisissa projekteissa toimivien ammatillinen koulutustausta voi vaihdella kovinkin paljon. Vanhemmuuden tutkimuksia suositaan ennen muuta lastensuojelun perhekeskeisissä työmuodoissa. Korostamalla perheen voimavaroja ja ehkäisemällä ongelmien pahenemista tutkimuksilla pyritään yleisesti ottaen tukemaan perheitä. Viime vuosina on viritetty useita kokeiluprojekteja, joissa mukana ovat olleet pääasiassa neuvolat, päivähoito ja koulutoimi, mutta myös sosiaalityö. Perhetyön ajattelu- ja toimintamalleja sekä tekniikoita on siirtynyt myös lastensuojelun käyttöön.

Lastensuojelussa ja sosiaalihuollossa on 2000-luvun alkuvuosina kehiteltyä erilaisia menetelmiä vanhemmuuden arviointiin. Tarve arviointiin on syntynyt kannettaessa huolta vanhemmuuden heikentymisestä ja vanhempien kyvyttömyydestä nähdä lapsen ikäkauden mukaisia tarpeita. Tutkimusten tarkoituksena on systematisoida ja arvioida lapsen ja perheen tilannetta. Yleistavoitteiksi on nähty työn avoimuus ja läpinäkyvyys siten, että työtapa voidaan kuvata asiakkaille, yhteistyökumppaneille ja ulkopuolisille.[728]

Yksi suosituimmista menetelmistä on vanhemmuuden roolikartta.[729] Sen käyttö on psykologi *Mari Rautiaisen* toimittaman kirjan mukaan saanut valtavan suosion vanhemmuuden itsearvioinnissa, keskustelutilaisuuksissa ja erilaisissa ammatillisissa yhteyksissä. Roolikartan käyttö liittyy välittömästi huoltoriitojen selvitystyöhön, sillä kirjassa on katsottu kartan voivan toimia muistilis-

---

726 LaVM 7/1996, s. 3.

727 Taskinen 2001, s. 18–22.

728 Ks. Huostaanoton arviointimalleja 2005, jossa on esitetty yhteenveto Stakesin Huostaanotto-projektin materiaalista.

729 Saarnio 2004, s. 241, 248, 251–254.

tana laadittaessa lausuntoa huolto- ja tapaamisasioissa.[730] Roolikarttaa ei silti ainakaan sosiaalitieteellisissä kirjoituksissa ole esitetty käytettäviksi menetelmänä arvioitaessa vanhempien huoltajasopivuutta. On kuitenkin syytä arvella, että roolikartta tai muut vastaavat arviointimenetelmät ovat vaivihkaa siirtyneet myös huoltoselvitystyön piiriin. Käyttömahdollisuuksista itse asiassa antaa viitettä *Mari Antikainen,* joka huolto- ja tapaamisneuvotteluja koskevassa sosiaalityön tutkimuksessa toteaa, että sosiaalitoimessa vanhemmuutta voidaan arvioida esimerkiksi roolikartan avulla niissä tilanteissa, joissa sopimusneuvottelut ovat riitautuneet.[731]

Vanhemmuuden tutkimuksia tehdään lasten- ja nuorisopsykiatrian oppikirjan mukaan myös psykiatriassa. Huoltoriidassa voidaan siten tutkia, kumpi vanhemmista on lapselle soveliaampi huoltaja. Lastensuojelullisissa tarkoituksissa taas tutkitaan, ovatko vanhemmat edelleen soveliaita lapsen vanhemmiksi vai onko hänet sijoitettava muualle. Vanhemmuuden tutkimusten katsotaan kuuluvan lasten- tai nuorisopsykiatrian erikoislääkärin tehtäviin. Arviointia varten neuvotaan tehtäväksi kummankin tai toisen vanhemman yksilöllinen tutkimus tai tutkimus yhdessä lasten kanssa. Joskus myös vanhempien yhteistutkimus tulee kysymykseen.

Psykiatrisissa vanhemmuuden tutkimuksissa tarkkaillaan alan oppikirjan mukaan seuraavia tekijöitä: psyykkinen tasapaino, valmiudet kestäviin ja pitkäaikaisiin ihmissuhteisiin, empatiakyky, kyky erottaa omat toiveet ja tarpeet lapsen vastaavista sekä toimia johdonmukaisesti kasvattajana, ottaa vastaan ja sietää kaikenlaisia lapsen tunteita sekä sanallisen ja sanattoman viestinnän yhteismitallisuus. Lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen arvioimiseksi huomiota kiinnitetään vanhempien yksilöllisiin ominaisuuksiin ja piirteisiin.[732] Kokoavasti voidaan sanoa, että vanhempien luonteenominaisuuksia ja kasvatustyylejä ei arvioida irrallisina muista lapsen edun alakriteereistä. Niillä voi olla liittymäkohtia esimerkiksi pääasialliseen huolenpitoon, jota esittelen seuraavaksi.

4.4 HUOLENPITOTYÖ – PÄÄASIALLINEN HUOLENPITO

Matti Savolainen, Markku Helin ja Eva Gottberg ovat määritelleet LHL 1 §:ssä tarkoitetun huollon sisältöä melko niukasti pitäytyen pääosin toistamaan säännöstekstiä. Äidin etusija (primary caretaker) lapsen edun alakriteerinä on yksimielisesti torjuttu sillä perusteella, että se ylläpitää perusteetonta roolijakoa

730 Rautiainen 2001. Kirjassa selostetaan roolikartan käyttömahdollisuuksia korjaavassa ja kuntouttavassa työssä, s. 60–62. Yhtenä esimerkkinä mainitaan huolto- ja tapaamisasioita koskevan lausunnon valmistelu, s. 61.

731 Antikainen Mari 2004, s. 90.

732 Lasten- ja nuorisopsykiatria 2002, s. 179.

naisten paremmuudesta lähihuoltajina.[733] Muutoin huolenpitotyölle annettavasta merkityksestä ei ole lain esitöistä saatavissa tarkempaa osviittaa.[734] Kommentaariteoksessaan Savolainen on tosin ohimennen maininnut, että tulevaisuusennustetta tehtäessä olisi otettava huomioon myös se, millä tavoin huolenpito lapsesta on ollut tosiasiallisesti järjestettynä ja millä tavoin vanhemmat ovat osallistuneet lapsen huoltoon ja kasvatukseen sekä täyttäneet lapsen tarpeet ja pyrkineet pitämään yllä lapsen läheisiä ihmissuhteita toiseen vanhempaan. Savolainen onkin kehottanut selvittämään lapsen fyysisen asuin-, hoito- ja kouluympäristön sekä toveripiirin samoin kuin vanhempien työajat ja lomat.[735] Samoihin seikkoihin neuvottiin aikanaan sosiaalihallituksen yleiskirjeessäkin kiinnittämään huomiota.[736]

Savolainen on lain perusperiaatteen mukaisesti korostanut, ettei ratkaisua saa suoranaisesti perustaa taannehtivaan, vaan ennustavaan arviointiin.[737] Tästä näkökulmasta lienee ymmärrettävä, ettei merkitystä olisi sillä, missä määrin vanhemmat ovat tosiasiassa osallistuneet lapsen hoitoon ja arjen tehtäviin tai millaisia valmiuksia heillä niihin ratkaisuhetkellä on. Päinvastoin Savolainen on tähdentänyt, että lapsen asumisen siirtäminen sille vanhemmalle, joka ei ole vastannut lapsen pääasiallisesta huolenpidosta, ei tulisi olemaan erityisen ongelmallista, jos toinen vanhempi saisi kuitenkin viikonloppuisin tapaamisoikeuden nojalla pitää lasta luonaan.[738] Savolainen on toisin sanoen sivunnut pääasiallista huolenpitoa esitellessään kasvuympäristön vaihdosta ratkaisukriteerinä. Sen sijaan hän ei varsinaisesti ole ottanut kantaa siihen, millä tavoin pääasiallisesti toteutunut huolenpito mahdollisesti vaikuttaa lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen syntymiseen ja lapsen toiveisiin tunnekiintymyksen säilyttämisestä.

1980-luvun lopulta kerättyä pienimuotoista aineistoa tutkiessaan *Kirsti Kurki-Suonio* havaitsi, että sosiaalitoimen selvityksissä oli varsin usein viitattu siihen, kumpi vanhemmista oli hoitanut lapsia perheen asuessa yhdessä. Tutkimustuloksen mukaan tosiasiallisesti toteutunut käytäntö yhdessä vakiintunei-

---

733 Savolainen 1984, s. 30 ja 85–100, Helin 1984, s. 92–94 ja 118–123 ja Oulasmaa 1992, s. 245–247.

734 HE 224/1982, s. 12–13.

735 Savolainen 1984, s. 25 ja 214–215, vrt. myös s. 81 ja alav. 16.

736 Sosiaalihallituksen yleiskirje 1983, s. 34. Useimpien vanhempien arveltiin valitsevan huoltomuodon sen mukaan, millainen käytäntö lasten hoidossa ja kasvatuksessa oli ollut ennen eroa. Ks. toisin Koski 1995, s. 11–12, joka opasti selvittämään muun muassa sen, kumpi vanhemmista oli ennen eroa tarjonnut lapselle pääasiallisen huolenpidon ja emotionaalisen tuen, samoin kuin vanhempien kyvyn vanhemmuuteen lapsen kanssa vietetyn ajan ja laadun mukaan.

737 Savolainen 1984, s. 81.

738 Savolainen 1984, s. 94. Vrt. Smith – Lødrup 1998, s. 100. Kirjoittajat torjuvat presumption eroa edeltävän huolenpidon merkityksestä, mutta katsovat, että jos tuomioistuin muita ratkaisukriteerejä punnittuaan yhä on epävarma, voi primary caretaker -näyttö saada ns. heikon presumptioarvon. Vahvimmillaan pääasialliselle hoidolle annettava merkitys tarkoittaisi, että tosiasiallinen hoitaja saisi vahvan presumption perusteella ilman muuta lasten asumisen luokseen.

den olosuhteiden kanssa säännönmukaisesti tulkittiin lapsen eduksi.[739] Joissakin Yhdysvaltojen osavaltioissa pääasiallisen hoitajan ensisijaisolettamaa lapsen edusta on sitä paitsi Kurki-Suonion mukaan käytetty ratkaisukriteerinä lähinnä pikkulasten huoltoa ja asumista määrättäessä. Kurki-Suonio on pitänyt sellaista presumptiota, joka perustuu konkreettisiin lapsenhoitotoimiin, monessa mielessä avoimen lapsen etu -lausekkeen vastakohtana.[740]

Tasavertaisesta vanhemmuudesta isätoimikunta on esittänyt vastaavan käsityksen, kun se on mietinnössään vuonna 1999 huomauttanut, ettei erolapsen oikeus kahteen vanhempaan voi mitätöityä sillä perusteella, etteivät vanhemmat jossain aikaisemmassa vaiheessa ole osoittaneet riittävää kiinnostusta lapsen ja vanhemman välisen suhteen kehittämiseen. Toisaalta toimikunta on hyväksynyt sen, että tosiasialliseen lastenhoitoon osallistuminen edistää isä–lapsi-suhteen syntymistä, ylläpitämistä ja suojelemista. Toteutuneen huolenpitotyön on todettu myös antavan valmiuksia kamppailla avioeron jälkeen arkivanhemmuudesta lapsen parhaaksi.[741]

Väestöliitto on selvittänyt 1990-luvun lopun ja 2000-luvun alun perhebarometritutkimuksissa kansalaisten käsityksiä perhevelvollisuuksien jakautumisesta, ammattikasvattajien kasvatusvastuusta ja lasten vapaa-aikaa koskevista käsityksistä. Tutkimukset ovat antaneet tietoa arkielämän huoltajuuden toteuttamisesta. Vuonna 1998 julkaistussa perhebarometrissä selvitettiin muun muassa kansalaisten käsityksiä vastuun jakautumisesta perheessä ja yleensäkin lapsen arkeen liittyviä kysymyksiä. Suurin osa kyselyyn vastanneista esitti näkemyksenään, että vanhempien pitää jakaa lapsiin liittyvät työt tasan. Isien ja äitien käsitykset tehtävien jakautumisesta kuitenkin poikkesivat toisistaan.[742]

Vuoden 2000 barometrissä puolestaan eriteltiin vanhempien mielipiteitä kasvatustehtävien jakautumisesta perheessä. Vaikka vanhemmat korostivatkin tehtävien tasapuolista jakautumista voimakkaasti, tietyt kasvatustehtävät nähtiin selkeästi toiselle sukupuolelle kuuluviksi. Äitien tehtäviksi katsottiin esimerkiksi sairaan lapsen hoitaminen, lapsen yöheräämisten hoitaminen sekä pukemisen opettaminen, kun taas esimerkiksi kuljettaminen harrastuksiin ja ATK-taitojen opettaminen olivat selkeästi isien kasvatustehtäviä.[743]

---

739 Kurki-Suonio 1992, s. 168.

740 Kurki-Suonion 1999, s. 77–82 esittelee amerikkalaistutkijoiden käsityksiä.

741 Isätoimikunnan mietintö 1999, s. 48.

742 Reuna 1998, s. 29, 39 ja 55. Naiset korostivat enemmän periaatteellista tasa-arvoa ja miehet sukupuolten työnjakoa. Lapsiin liittyvinä tehtävinä lueteltiin yöheräämisten hoitaminen, iltapäivähoidon järjestäminen, lasten vieminen harrastuksiin, koulumenestyksen seuraaminen, asioiden hoitaminen koulun kanssa, käytös- ja pöytätapojen opettaminen sekä sukupuoliasioista kertominen.

743 Seppälä 2000, s. 75, liitetaulukko 1 koskee kasvatustehtäviä ja vanhempien tehtävien jakautumista. Reunan tutkimuksessa lueteltujen tehtävien ja velvollisuuksien lisäksi Seppälä luettelee mm. rajojen asettamisen, nukkumaanmenosta huolehtimisen, sairaan lapsen hoitamisen, pukemisen opettamisen, vanhempainilloissa käymisen ja lapsen kanssa leikkimisen.

Edellä mainittuja tutkimustuloksia täydentää *Mari Antikaisen* esittämä tutkimustulos, jonka mukaan hänen haastattelemansa sosiaalityöntekijät katsoivat, ettei huoltosopimuksista neuvottelevien isien sosiaalitoimessa tarvitse vakuuttaa työntekijöitä ”äititaidoillaan”. Samalla kuitenkin selvisi, että äitejä yleisesti ottaen kulttuurisidonnaisista syistä pidetään isiä varmempina ”arjen pyörittäjinä”.[744] Vuoden 2001 Väestöliiton barometrissä on lisäksi esitelty lapsen vapaa-aikaa huoltajan silmin. Postikyselytutkimuksessa vanhemmilta oli tiedusteltu muun muassa, mitä 5-, 8- ja 11-vuotiaat lapset harrastivat, miten paljon aikaa vanhemmilla oli yhdessäoloon lasten kanssa ja kuka perheessä päätti lapsen asioista.[745]

Mainituilla tutkimuksilla on saatu vuosituhannen vaihteen tietoa siitä, miten arkipäivän huoltoon kuuluvat tehtävät vanhempien kesken yleisesti ottaen ovat jakautuneet ja miten lapsen vapaa-ajan tarpeisiin perheissä on vastattu. Tutkimukset eivät olleet suunnattuja eroperheille, eivätkä ne sellaisinaan anna perusteita arvioida huoltoriitaa käyvien vanhempien kykyä selviytyä lähihuoltajuudesta ja vastata eri ikäisten lasten tarpeisiin.

Huoltoriitojen selvittämistyötä ajatellen lapsen arkipäivän huoltoon kuuluvia kysymyksiä on esitelty vuonna 2001 ilmestyneessä sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa. Siinä on aikaisemmin voimassa ollutta sosiaalihallituksen yleiskirjettä yksityiskohtaisemmin esitetty niitä tehtäviä, joista lapsenhuoltolain esityöt ja kommentaarit eivät sisällä mainintoja.[746] Oppaassa neuvotaan selvittämään lapsen hoitoon ja kasvatukseen kuuluvien tehtävien hoitamista yksityiskohtaisesti ja käytännöllisesti.[747] Kysymyksillä pyritään selvittämään samoja tehtäviä, joita Väestöliiton tutkimuksissa on selostettu.[748] Sosiaalitoimen oppaassa lapsen hoitoa ja kasvatusta koskevat kysymykset on tarkoitettu vanhempien huoltajasopivuuden selvittämiseen riitatilanteissa. Toisin sanoen kysymyksillä tähdätään LHL 1 §:ssä tarkoitettujen kasvatustavoitteiden selvittämiseen.[749]

Jos lähihuoltajaratkaisua tehtäessä painotettaisiin pelkästään sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa ja Väestöliiton tutkimuksissa tarkoitetun pääasiallisen huolenpidon toteutumista, näyttäisi siitä seuraavan, että vaakakuppi useimmis-

---

744 Antikainen Mari 2004, s. 107.

745 Paajanen 2001, lasta koskevista asioista päättäminen, s. 64, yhteisen ajan käyttötavat, s. 82, lasten onnelliseksi tekevät perheen asiat, s. 85 ja turvalliset rituaalit, s. 87. Onnellisuutta saivat aikaan huoltajien mielestä kaverit ja perheen yhdessäolo, lasten mielestä taas pienet arkiset asiat, kuten läsnäoleva perhe, leikin ja kavereiden tapaamisten ja harrastusmahdollisuudet.

746 Sosiaalihallituksen yleiskirjeessä 1983 ei esitelty arkipäivän asioiden selonottoa, s. 20–22, vaan lapsen edun selvittämistä koskevassa jaksossa, s. 33, jossa neuvottiin vanhempia perheen hajotessa selvittämään mm. seuraavat asiat: ”Kuka huolehtii lapsesta päivittäin, iltaisin, lapsen sairastuessa? Miten järjestetään päivähoito tai koulunkäynti? ”

747 Taskinen 2001, s. 21.

748 Vrt. myös Solantaus 2001, s. 28. Esittäessään näkemyksiään mielenterveysongelmista kärsivissä perheissä asuvien lasten tarpeista kirjoittaja toteaa, että ”vielä murrosikäinenkin tarvitsee kotiin vastuullisen aikuisen, jos vanhempi esim. joutuu sairaalaan. Huolenpidon tarve koskee päivittäistä hoivaa, ruokaa, vaatteita ja koulunkäyntiä.”

749 Taskinen 2001, s. 19 ja 21.

sa eroperheissä kallistuisi äidin hyväksi. Tämä päätelmä lienee kuitenkin lyhytnäköinen, sillä ainakin psykologi *Dion Sommerin* mukaan isät ovat kiinnostuneita normeihin, sääntöihin ja kulttuurisiin odotuksiin perustuvista ”arkipäivän rutiineista lasten sosiaalisina liikennesääntöinä”.[750]

Huoltoselvityksiä ja ratkaisuja ei tehdä yhden alakriteerin varassa, vaan useita kriteerejä yhtä aikaa arvioimalla. Yksi keskeinen lapsen edun kriteeri on lapsen mielipide. Seuraavassa jaksossa luon alustavan katsauksen siihen.

4.5. LAPSEN MIELIPIDE

4.5.1 Johdannoksi

Lapsen kuulemisen ja mielipiteen tarkastelu ovat yksi tämän tutkimuksen painopistealueista. Luontainen kohta esitellä oikeudellisia lähteitä lapsen mielipiteestä lapsen edun alakriteerinä olisi nyt muiden alakriteereiden yhteydessä. Teen kuitenkin poikkeuksen teoksen muusta systematiikasta. Ratkaisu johtuu ensinnäkin siitä, että kokonaiskuvan saamiseksi lapsen mielipiteestä on tarkasteltava myös sen selonottoa eli lapsen kuulemista. Tästä syystä keskitän niitä koskevien melko laajojen oikeuslähteiden ja empiiristen havaintojen esittelyn omaan lukuunsa V. Koska kuitenkin tässä luvussa IV käsittelen huoltomuodon ja lapsen asumisen määräämistä, esittelen niitä silmälläpitäen seuraavassa alajaksossa oikeuslähteitä lapsen määräämisoikeudesta eräissä hänen henkilöään koskevissa asioissa.

4.5.2 Lapsen myötämääräämisoikeus eräissä asioissa

Lapsen määräämisoikeus lapsenhuolto-oikeudessa voidaan *Markku Helinin* mukaan jakaa kolmeen ryhmään. Kolmijako ilmaisee määräämisoikeuden yleiset periaatteet. Itsemääräämisoikeudesta on kysymys, kun lapsen henkilöoikeudellista asemaa muuttava tai lapsen henkilöön muutoin kohdistuva toimenpide ei vaadi huoltajan suostumusta ollakseen pätevä tai laillinen. Myötämääräämisoikeudesta taas on kyse, jos toimenpide ollakseen pätevä, vaatii sekä lapsen että huoltajan tai vanhemman suostumuksen. Muissa tilanteissa lapsen osallistumisoikeus toteutuu lähinnä siten, että lapsi informanttina viestii sanallisesti tai sanattomasti tunteistaan, tarpeistaan ja olosuhteistaan.[751] Vastaavan määrittelyn on esittänyt *Lotta Dahlstrand* esitellessään oikeussosiologisessa väitöskirjassaan lapsen roolit itsemääräävänä ja myötämääräävänä toimijana sekä informanttina.[752]

---

750 Sommer 1997, s. 81.
751 Helin 1984, s. 103 ja Helin 1996, s. 278. Samoin Kurki-Suonio 1996, s. 278.
752 Dahlstrand 2004, s. 53–55.

Lapsenhuoltolaissa ei ole säädetty ikää, jonka täytettyään alaikäinen saisi itsenäisesti päättää henkilöään koskevista asioista. Huoltajat velvoitetaan kylläkin LHL 4.2 §:n säännöksellä ennen päätöksentekoa keskustelemaan lapsen henkilökohtaisista asioista tämän kanssa, mikäli se on mahdollista lapsen ikään ja kehitykseen nähden, ja myös kiinnittämään huomiota lapsen mielipiteeseen ja toivomuksiin. Toisaalta lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämistä ei LHL 11.1 §:n mukaan edellytetä, jos vanhemmat ovat lapsen huoltoa koskevasta ratkaisusta yksimielisiä. Näissä tilanteissa uskotaan, että vanhemmat ovat täyttäneet keskusteluvelvoitteen ja kiinnittäneet huomiota lapsen toivomuksiin. Lapsenhuoltolain oletus on, että vanhemmat LHL 1.3 §:n edellyttämin tavoin tukevat lapsen itsenäistymistä.[753]

Huoltoriidoissa huoltajilla tai huoltajakandidaateilla voi olla jyrkästi poikkeavia käsityksiä siitä, miten tietyt lapsen henkilöä koskevat asiat on tulevaisuudessa ratkaistava. Tällaisia asioita ovat oikeus päättää lapsen asuinpaikasta, passista, nimestä, uskonnosta, koulutuksesta ja koulumuodosta sekä terveyden- ja sairaanhoidon merkittävistä asioista. Kyseisiä asioita koskevissa erillislaeissa on säännöksiä lapsen määräämisoikeudesta, joka huoltajan on otettava huomioon. Lapsenhuoltolain mukaan vanhemmat eivät kylläkään voi vaatia tuomioistuinta ratkaisemaan heidän välisiään yksittäisiä erimielisyyksiä päätösvallan käyttämisestä. Jos kuitenkin huoltoriidassa on ratkaistavana se, kumpi vanhemmista tulisi paremmin ottamaan lapselle erillislaeissa säädetyn määräämisoikeuden huomioon, voi lapsen mielipide saada merkitystä jo tehtäessä ratkaisua LHL 9 §:n nojalla huoltomuodosta tai työnjakomääräyksistä.

Sellaisia erillissäännöksiä, joissa säädettäisiin vanhemman ja/tai lapsen oikeudesta tehdä päätöksiä asuinpaikasta, ei ole. Kuitenkin kotikuntalain 15 §:n edellytyksin lapsella on myötämääräämisoikeutensa mukaisesti oikeus saada asuinpaikkaa koskeva muuttoilmoitus merkityksi väestörekisteriin. Passilain 5.1 §:n säännös alaikäisen oikeudesta saada huoltajien suostumuksella oma passi antaa puolestaan lapselle kasvavan mahdollisuuden matkustaa yksin ja asettua tilapäisesti tai pidemmäksikin aikaa asumaan ulkomaille. Vaikka lapsi passilain mukaan saisikin tilaisuuden tosiasiassa määrätä asuinpaikastaan, hänen asumisestaan lapsenhuoltolain mukaan määrättäessä on kiinnitettävä huomiota erityisesti lapsen kehitykseen ja hyvinvointiin sekä tapaamisoikeuden mahdollisuuksiin.

Asuinpaikan määräytymistä koskeva säännös, jossa lapsen tahdolle annetaan merkitystä, on TpL 2 §:ssä. Säännöksen mukaan (lapsen huollon/asumisen) täytäntöönpanoon ei saa ryhtyä vastoin 12 vuotta täyttäneen lapsen tahtoa. Täytäntöönpanoon ei saa ryhtyä myöskään vastoin alle 12 vuotta nuoremman tahtoa, jos lapsi on niin kehittynyt, että hänen tahtoonsa voidaan kiinnittää huomiota. Vastustaessaan laissa edellytetyin tavoin sopimusta tai päätöstä, jolla

753 Helin 1984, s. 103–104.

huollosta on päätetty, 12 vuotta täyttänyt voi tosiasiassa käyttää itsemääräämisoikeuttaan asuinpaikasta. Edellytyksenä kuitenkin on, että lapsen perustarpeet ovat tyydytetty.[754]

Lapsilla on rajoitettu oikeus määrätä uskontokunnastaan. Alaikäisen ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapautta, samoin kuin oikeutta nimeen suojataan kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla.[755] Uskonnonvapaudesta säädetään PeL 11 §:ssä. Lapsen itse- ja myötämääräämisoikeuden rajat ilmenevät uskonnonvapauslain (453/2003) säännöksistä. Lain 3.3 §:n mukaan 12 vuotta täyttänyt lapsi saadaan liittää uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa siitä eronneeksi vain lapsen kirjallisella suostumuksella.[756] Jos lapsi on täyttänyt 15 vuotta, hän voi huoltajien suostumuksella itse liittyä uskontokuntaan tai erota siitä. Toimeen tarvitaan huoltajien suostumus kirjallisena.

Nimestä säädetään nimilaissa (694/1985).[757] Myös siinä on säännökset lapsen määräämisoikeudesta. Lain 33.3 § (253/1991) edellyttää, että vajaavaltaisen sukunimeä muutettaessa tai etunimestä määrättäessä on noudatettava lainkohdassa lueteltuja OK 12 luvun säännöksiä asianosaisen puhevallan käyttämisestä.[758] Nimilain 33.1 §:n pääsäännön mukaan huoltaja tai muu lapsen laillinen edustaja tarvitsee 12 vuotta täyttäneen lapsen suostumuksen tiettyihin sukunimen muutoksiin. Tätä nuoremmankaan lapsen tahdon vastaisesti nimeä ei saa muuttaa, jos lapsi on niin kehittynyt, että hänen tahtoonsa voidaan kiinnittää huomiota.

Koulutusta koskeva ihmisoikeussääntely sisältyy YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksessa, jonka mukaan opetuksen tulee edistää kunnioitusta lapsen vanhempia, lapsen omaa sivistyksellistä identiteettiä, kieltä ja arvoja, asuin- ja synnyinmaan kansallisia arvoja sekä muita kulttuureja kohtaan.[759] Suomessa vakinaisesti asuvat lapset ovat perusopetuslain (628/1998) 25 §:n mukaan oppivelvollisia. Oppivelvollisen huoltajan on saman lain 26.2 §:n (477/2003) mu-

---

754 Kurki-Suonio 1996, s. 288. Perustarpeet on lueteltu LHL 1 ja 2 §:issä.

755 LOS 14 artikla

756 LOS 16 artikla koskee uskonnonvapautta. HE 170/2002, s. 33. Lapsen liittämistä sellaisen yhdyskunnan jäseneksi, johon hänellä ei ole luontevia yhteyksiä, ei voida pitää LHL 1 §:n tavoitteiden mukaisena. Uskonnonvapauslain 3.3 §:n mukaan 12 vuotta täyttänyt lapsi saadaan liittää uskonnolliseen yhdyskuntaan tai ilmoittaa siitä eronneeksi vain lapsen kirjallisella suostumuksella. Sen sijaan 15 vuotta täyttänyt voi huoltajien kirjallisella suostumuksella itse liittyä uskontokuntaan tai erota siitä. HE 170/2002, s. 34 lähtökohdaksi oletetaan, että 12 vuotta täyttänyt lapsi on saavuttanut sellaisen kypsyyden ja kehitystason, ettei hänen uskonnollista asemaansa ole perusteltua voida muuttaa ilman lapsen omaa suostumusta. Ks. myös Perusoikeudet 1999, s. 250. Ks. lisäksi Nieminen Liisa 1990, s. 73–77 uutta perusoikeussääntelyä edeltävältä ajalta.

757 Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 108/1976, KP-sopimus) artiklan 24.2 mukaan jokainen lapsi on merkittävä rekisteriin välittömästi syntymän jälkeen ja hänelle on annettava nimi. Ks. myös Perusoikeudet 1999, s. 251. Nimiasioista ks. Kangas 1998, s. 38–39.

758 Lainkohdassa viitataan OK 12 luvun 1, 3. 4 ja 5 §:iin. Ks. Kangas 1998, s. 179–180.

759 LOS 29 artikla koskee lapselle annettavaa koulutusta ja 12 artikla lapsen oikeutta ilmaista toivomuksensa häntä koskevista asioista, siis myös koulutuksesta.

kaan huolehdittava siitä, että oppivelvollisuus tulee suoritettua. Sääntelyä siitä, että lapsella olisi itsenäinen oikeus sivuuttaa oppivelvollisuuden suorittaminen, ei sisälly perusopetuslakiin. Peruskoulun jälkeistä koulutusta koskevassa päätöksenteossa alaikäisten myötämääräämisoikeus kasvaa itsemääräämisoikeudeksi.

Alaikäisten oikeutta vapauteen ja koskemattomuuteen sekä ihmisarvoiseen kohteluun ja vakaumuksen kunnioittamiseen suojataan useissa ihmisoikeussopimuksissa.[760] Kansallinen sääntely alaikäisen sairaanhoidosta on potilaslaissa. Itsemääräämisoikeuden kannalta on ratkaisevaa, kykeneekö alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa mukaan päättämään hoidostaan itse. PotL 7.2 §:n mukaan alaikäistä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa kanssa, jos alaikäinen ei itse kykene päättämään hoidostaan. Lapsen kypsyyttä ja kehitystasoa koskevan arvion tekeminen kuuluu ensisijaisesti hoitavalle lääkärille. Jos lapsi lääkärin arvion mukaan kykenee päättämään hoidostaan, häntä on PotL 7.1 §:n mukaan hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Huoltajalla ei PotL 9.4 §:n nojalla ole oikeutta kieltää lapselta sellaista tarpeellista hoitoa, joka on tarpeen lapsen henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi, eikä sellaisten tilanteiden varalta ole huoltoratkaisuissa tarpeen antaa erityismääräyksiä.

Lapsen ikä ei ole ainoa peruste antaa alaikäiselle määräämisoikeus. Sen edellytyksiä on arvioitava myös lapsen psyykkisen tilan, kypsyyden ja elämänkokemuksen perusteella. Alaikäisen on saatava informaatio asiaan vaikuttavista seikoista ja hänellä on oltava riittävää ymmärrys asiasta päättämiseen.[761] Helin on asettanut alaikäisen itsenäiselle tahdonilmaisulle anglosaksisessa doktriinissa esitetyt informed consent -edellytykset, jotka ilmenevät lain perusteluistakin.[762]

Esitellessäni empiirisiä havaintoja lapsen kuulemisesta ja mielipiteen merkityksestä, selvitän myös, onko oikeuskäytännössä lapsen määräämisoikeutta selvitetty, ja onko sille ratkaisuissa annettu merkitystä.[763]

---

760 Ks. Nieminen Liisa 1990, s. 69–73, jossa arvioidaan lapsen itsemääräämisoikeutta potilaslain voimaantuloa edeltävänä aikana.

761 Ks. alaikäisen määräämisoikeudesta potilaana Helin 1994, s. 92–94, Hannuniemi 1997, s. 836–844 ja Pahlman 2003, s. 227–229.

762 Helin 1994, s. 92 ja Hannuniemi 1997, s. 837.

763 Ks. alajakso V B.2.2.

5 Oikeuslähteet erilaisista huoltomuodoista

5.1 HUOLTOMUOTO

Edellä olen jo selostanut lapsen edun alakriteerejä ja sitä määrittävää LHL 1 §:n säännöstä huoltoon kuuluvista asioista. Huoltajien määräämistä edeltää ratkaisutoiminnassa oikeudellinen poissuljenta, jossa ensinnä arvioidaan, ovatko LHL 1 §:n tarkoittaman hyvän huollon edellytykset tarjolla olevissa vaihtoehdoissa olemassa ja sen jälkeen, miten huolto on järjestettävä kynnyksen yli päässeiden huoltajakandidaattien kesken. Säännöstä soveltamalla arvioidaan samalla sitä, onko vanhempi ylipäätään kykenevä huoltajaksi, eli voidaanko lapsi määrätä tai pitää hänen huollossaan. Jos huoltokyky kummaltakin huoltajalta tai lapsen yksinhuoltajalta puuttuu tyystin, julkisen huollon tarpeesta päätetään huostaanottomenettelyssä.[764]

Matti Savolaisen mukaan huoltajuuden poissuljenta tapahtuu tyypillisimmin sellaisissa tapauksissa, joissa vanhemman päihderiippuvuus, mielenterveydellinen häiriö tai vakava sairaus on esteenä huoltajuudelle.[765] Nimitän näitä esteitä huoltajakyvyn *psykososiaalisiksi ongelmiksi*. Muitakin huoltajasopimattomuuteen vaikuttavia syitä on. Pääjaksossa B. esittelen niistä yhtä eli perheväkivaltaa. Jos vanhempi ei läpäise ensimmäistä seulontavaihetta, jää jäljelle toisen vanhemman yksinhuoltajuus tai mahdollisesti LHL 9.3 §:ssä tarkoitettu huoltajien työnjakomalli. Suurin osa huoltoriidoista koskee tapauksia, joissa ei ole kyse huoltajakyvyn puutteesta sellaisenaan, vaan pikemminkin siitä, kykenevätkö sinänsä huoltajiksi sopivat vanhemmat huoltamaan lasta yhdessä. Hankalimmin arvioitavia ovat tasapelitilanteet, joissa kumpikin vanhemmista lähtökohtaisesti täyttää vaatimuksen hyvän huollon antamisesta.

Savolaisen mukaan ennuste siitä, kumpi vanhempi tulevaisuudessa kykenee paremmin turvaamaan huollon ja tapaamisoikeuden, on yksi huoltajan etusijaa osoittavista peruspilareista. Valinta perustuu kuitenkin pitkälti arvoarvostelmiin eikä lapsenhuoltolaista ole saatavissa vastausta siihen, mitä on pidettävä tasavahvojen huoltovaihtoehtojen ratkaisukriteereinä. Niitä voidaan hakea ainakin lapsen tiedollisen tai emotionaalisen kehityksen, tarpeiden ja ominaisuuk-

---

764 Joskin sosiaalilautakunta päättää huostaan otetun lapsen hoidosta, kasvatuksesta, valvonnasta ja muusta huolenpidosta sekä olinpaikasta yhteistoiminnassa huoltajien kanssa, huostaanotto ei LSL 19.3 §:n mukaan estä tekemästä lapsenhuoltolaissa tarkoitettua huoltoratkaisua esimerkiksi vanhempien erotessa. Huostaanotossa ilmenevä vähimmäishuoltajakyvyn puute ei siten huoltoriidassa estä arvioimasta LHL 4.1 §:n tarkoittamaa oikeudellista huoltajuutta tarpeellisilta osin.

765 Savolainen 1984, s. 91.

sien painotuksista, joko lyhyen tai pitkän aikavälin ennusteena. Savolainen ei ole pitänyt merkittävänä vanhempien parisuhdeperäistä käyttäytymistä eikä sitä, joutuuko toinen vanhempi mahdollisesti kärsimään valinnan johdosta.[766]

Koska johdantoluvussa I esittämäni tavoitteen mukaisesti aion pääjaksossa B. erillisteemoina tarkastella myös 1990-luvun lopulla ajankohtaistuneita kysymyksiä huoltajien työnjakomääräyksistä ja tiedonsaantioikeudesta, esittelen seuraavaksi niitä koskevaa oikeuskirjallisuutta. Tutkimusteemaksi nostan myös huostaan otettujen lasten huoltokysymykset.

5.2 HUOLTAJIEN TYÖNJAKO JA VANHEMMAN TIEDONSAANTIOIKEUS

LHL 9.3 § antaa mahdollisuuden jakaa huoltajien tehtävät. Lainkohdan mukaan määräys voi koskea huoltajan tehtäviä, oikeuksia ja velvollisuuksia tai niiden jakamista huoltajien kesken. Säännöksen lainvalmistelussa esitettiin, että tuomioistuin voi aina tarvittaessa antaa sellaisen ratkaisun, joka on kussakin yksittäistapauksessa tarkoituksenmukaisin. Lainkohdan tarkoituksena oli siten saavuttaa ei-kaavamaisia ratkaisuja.[767] Suomalainen säännös on laadultaan ainoa Pohjoismaissa. Sen paremmin Ruotsin, Norjan kuin Tanskankaan lapsenhuoltoa koskeviin lakeihin ei sisälly vastaavia säännöksiä. Niiden puuttuminen ei tietenkään estä vanhempia keskenään sopimasta tosiasiallisesta työnjaosta.[768]

Matti Savolainen on käsitellyt lapsenhuoltolain kommentaarissa vain niukasti huoltajien työnjakoa,[769] mutta jo seuraavana vuonna hän on artikkelissaan ylistänyt sitä, että suomalaisessa järjestelmässä ”sisällöltään periaatteessa rajattomat erilaiset juridis-tekniset järjestelyt” saattavat myös tosiasiallisesti toteuttaa mitä erilaisimpia funktioita.[770] Huolimatta siitä, että lain esitöissä huoltajien työnjakomääräyksiin suhtauduttiin myönteisesti, ne eivät liiemmin tulleet oikeuskäytännössä sovelletuiksi.[771] *Markku Helin* oli tosin jo vuonna 1994 esittänyt mahdollisuutta käyttää huoltajien työnjakoa määräämällä oheishuoltaja päättämään lapselle annettavista toistuvista verensiirroista sellaisessa tilan-

---

766 Savolainen 1984, s. 81–82. Vrt. Kurki-Suonio 1999, s. 81. Kirjoittaja esittelee David Chambersin artikkelin, jossa tämä puolustaa myös vanhemman intressien huomioon ottamista lapsen intressien ohessa. Esimerkkinä Chambers mainitsee pääasiallisena hoitajana toimineen henkiset kärsimykset, jos tämä erotetaan päivittäisestä vuorovaikutuksesta lapsensa kanssa.

767 HE 224/1982, s. 21.

768 Ruotsin osalta ks. Sjösten 1999, s. 104. Samoin myös Aaltonen 2003, s. 100.

769 Savolainen 1984, s. 73–74 ja 152.

770 Savolainen 1985, s. 1068.

771 Osaltaan tähän on voinut vaikuttaa se, ettei säännöksen soveltamisesta esitetty esimerkkejä oikeuskirjallisuudessa. Ks. Savolainen 1984, s. 28–35 ja Helin 1984, s. 96–102.

teessa, jossa vanhemmat eivät siihen lapsen hoitamiseksi olisi suostuneet.[772] Tämä suositus koski harvinaista tilannetta.

Eva Gottberg onkin huomauttikin 1990-luvun puolivälin jälkeen, että työnjakomääräysten mahdollisuus oli lähes kokonaan unohtunut oikeuskäytännössä, vaikka niiden käyttäminen saattaisi osaltaan olla hyödyllinen instrumentti huoltoriitoja ratkaistaessa.[773] Koska lainkohdan suomia mahdollisuuksia ei ollut osattu käyttää oikeuskäytännössä, Gottberg esitteli rajoitetun eli modifioidun yhteishuollon käyttöalaa.[774]

Huoltajien työnjakomääräykset voivat Gottbergin esittämin tavoin koskea kaikkia oikeudelliseen huoltoon kuuluvia asioita. Jos vanhemmilla on raskaasti erimieliset käsitykset asioista, joissa kompromissi ei ole mahdollinen – kuten uskontokunta tai koulutus – päätäntävalta joudutaan hänen mukaansa usein uskomaan yksin toiselle vanhemmalle. Myös kysymykset huoltajan oikeudesta päättää lapsen sukunimestä, ulkomaille muuttamisesta tai asuinpaikasta voivat olla työnjaon kohteina. Sama koskee lapsen terveyden- tai sairaanhoidosta päättämistä, joka joissakin tilanteissa voidaan järjestää työnjakomääräyksin saada lasta koskevien tietoja päivähoito-, koulu- ja terveydenhuoltoviranomaisilta.[775]

2000-luvulle tultaessa kysymys tiedonsaantioikeudesta nousi jälleen esiin, kun *Kirsti Kurki-Suonio* totesi sitä koskevassa koskevassa artikkelissaan, että Gottbergin suositus huoltajien työnjakomääräyksistä oli oikeuskäytännössä toteutunut. Kurki-Suonio puolestaan käsitteli vanhemman tiedonsaantioikeuden oikeudelliseen luonteeseen liittyviä ongelmia. Hän esitti, että jos vanhemmalle ainoastaan annetaan oikeus saada lasta koskevia tietoja viranomaisilta, tiedonsaantioikeus perustuu vanhemman huoltaja-asemaan. Jos taas tuomioistuin antaa huollosta erotetulle vanhemmalle kyseisen oikeuden, se perustuu suoraan tuomioistuimen ratkaisuun. Tiedonsaantioikeus tarkoittaa tässä tilanteessa sitä, että huollosta erotettu vanhempi tietojen saadessaan on huoltajan tavoin lapsen edustaja.[776]

Ennakkoratkaisussa KKO 2003:7 käräjä- ja hovioikeus eivät olleet huoltomuodon muutosvaatimuksen johdosta muuttaneet äidin yksinhuoltoa, mutta huollosta erotetulle isälle oli annettu oikeus saada lasta koskevia tietoja terveydenhuoltoviranomaisilta. Korkein oikeus ei muuttanut ratkaisun lopputulosta, vaan antoi isälle oikeuden käyttää huoltajalle kuuluvaa oikeutta saada lapsia koskevia tietoja terveydenhuoltoviranomaisilta. Ratkaisua perusteltiin sekä ai-

772 Helin 1994, s. 98.
773 Gottberg 1997, s. 37.
774 Gottberg 1997, s. 38.
775 Gottberg 1997, s. 38–39. Ks. myös alajakso IV A.4.5.2 säännöksistä erillislaeissa ja lisäksi koulupaikan määräytymisestä perusopetuslaki 6 § ja kunkin kunnan koulu-/sivistystoimen määräykset.
776 Kurki-Suonio 2001, s. 1093 ja 1097–1099.

neellisoikeudellisilla että käytännöllisillä syillä.[777] Ratkaisusta seuraa, että tiedonsaantioikeutta käyttäessään vanhempi esiintyy lapsen huoltajana, mutta ei voi käyttää lapsen asioita koskevaa päätäntävaltaa.

Ennakkoratkaisussa on käytetty pitkälti niitä perusteita, jotka Kurki-Suonio oli esittänyt pari vuotta aikaisemmin kirjoittamassaan artikkelissa.[778] *Urpo Kangas* ja Helin ovat kommentoineet tapauksessa ilmenevää problematiikkaa.[779] Muutoksenhaun kohteena oli huollosta erotetulle vanhemmalle annetun tiedonsaantioikeuden suhde huoltomääräykseen. Ratkaisusta ei toisin sanoen ole vedettävissä sitä johtopäätöstä, ettei tiedonsaantioikeutta voitaisi järjestää myös yhteishuoltajien työnjakomääräyksin, kuten useissa myöhemmin esiteltävissä tapauksissa onkin tehty. Tiedonsaantioikeus määräytyy viranomaisen kannalta julkisuuslain ja tietojen antamista koskevien erityislakien mukaan.[780]

---

777 Korkein oikeus oli myöntänyt valitusluvan isälle vain tiedonsaantioikeuden suhteesta lasten huoltoa koskevaan määräykseen, jolla huolto oli uskottu yksin äidille.

778 Kurki-Suonio 2001, s. 1094–1099.

779 Helin 2003b, s. 686–691 ja Kangas 2003, s. 58–64.

780 Kurki-Suonio 2001, s. 1095–1097.

6 Erityisesti lapsen asumisen valintaa koskevia lähteitä

6.1 JOHDANNOKSI

Pääjaksossa B aion käsitellä huoltomuodon valintaa yhteis- ja yksinhuollon välillä. Yksinhuollossa myös lapsen asuminen määräytyy yksinhuoltajalle, jolloin huoltomuodon valintaan vaikuttavat lapsen edun kriteerit ovat samalla asumisen valintakriteerejä.[781] Jos taas huoltomuodoksi valitaan yhteishuolto, on käyttöön otettava lisäkriteerejä asumisratkaisun tekemiseksi. Oikeuskirjallisuudessa lapsen asumista koskevan ratkaisun kriteerejä ei ole erikseen esitelty. Arviointiin vaikuttavat perusteet ovat monilta osin samat kuin tehtäessä päätöstä huoltomuodosta. Oikeuskäytännössä riita lapsen asumisesta on kuitenkin usein kaikkein vaikeimmin ratkaistavissa. Tästä syystä etsin ja kuvaan myös sellaisia kriteerejä, joilla oikeuskäytännössä voi olla enemmän vaikutusta asumisen kuin huoltomuodon valintaan.

Lapsen edun alakriteereistä olen edellä lähemmin esitellyt viisi eli vanhempien yhteistoimintakyvyn, lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen sekä huolenpitotyön samoin kuin alustavasti status ja lapsen mielipiteen huomioonottamisen. Otaksun, että niiden arvioiminen sosiaalitoimen selvitystyössä on vaikeaa ja osin vahvasti arvosidonnaista. Tarkastelemalla huoltoselvityksistä sosiaalitoimen suhtautumista kyseisiin kriteereihin on saatavissa tämän tutkimuksen tavoitteiden kannalta tähdellistä tietoa siitä, mitkä tekijät vaikuttavat huoltomuodon valintaan. Pidän oletuksena, että samat kriteerit yhteishuoltotilanteissa voivat olla myös lapsen asumista koskevan ratkaisun kriteerejä.

Yhtenä vahvimmista lapsen asumisen ratkaisukriteereistä on vanhastaan pidetty status quo -periaatetta. Tästä syystä tarkastelen oikeuslähteissä esitettyjä näkemyksiä status quon vaikutusta väliaikais- ja varsinaisratkaisuihin. Lisäksi esittelen oikeuslähteissä esitettyjä kannanottoja taloudellisten taustaseikkojen vaikutuksesta asumisratkaisuihin. Asumisen erityiskysymyksenä käsittelen myös vuoroasumista koskevia lähteitä. Lapsen kuulemista ja mielipiteen muodostukseen vaikuttavia tekijöitä sen sijaan tarkastelen yksityiskohtaisesti vasta seuraavassa luvussa V.[782]

---

781 Savolainen 1984, s. 71–72 tosin esittää teoreettisen mahdollisuuden määrätä lapsi toisen yksinhuoltoon ja asumaan huollosta pois suljetun luokse. Ks. myös Helin 1984, s. 118, jossa kirjoittaja on pääpiirteittäin samalla kannalla.

782 Ks. alajakso V.3.2.

6.2 STATUS QUO

Status quo -periaate tarkoittaa näkemystä, jonka mukaan lapsen vakiintuneet hoito- ja huolto-olosuhteet säilyttämällä saavutetaan parhaiten lapsen etu. Vakiintuneiden olosuhteiden jatkuvuutta on pidetty lapselle edullisena, kun taas olosuhteiden tarpeetonta muuttamista haitallisena.[783] Kuten jo johdantoluvussa I olen maininnut, lapsenhuolto-oikeudessa status quo -periaatetta on kuitenkin myös kritisoitu ja pidetty ongelmallisena. *Kirsti Kurki-Suonio* on esitellyt status quo -periaatteen englantilaista ja ruotsalaista määrittelyä, jossa periaatteella yleisimmin tarkoitetaan lapsen kodin ja kasvuympäristön jatkuvuutta eli fyysistä status quota, mutta myös läheisiin henkilösuhteisiin liittyviä vakiintuneita olosuhteita.[784]

Ympäristöä koskeva status quo syntyy sen asuinpaikan mukaan, johon toinen vanhempi ja lapset jäävät tai siirtyvät asumaan yhteiselämän päättyessä. Perhesovittelukirjallisuudessa on toivottu erilleen muuton toteuttamista perheen yhteisenä projektina, jolloin lasten mahdollisuus tapaamisiin varmistettaisiin.[785] Avioero- ja perhesosiologisessa tutkimuksessa taas on todettu naisten hakeutuvan miehiä useammin ulos epätyydyttävästä parisuhteesta vaatimalla ratkaisuksi eroa.[786] Avioeron ja lapsen huollon järjestämistä koskeva vireillepanoaktiviteetti ei sellaisenaan ilmaise, kuka yhteiselämän päättyessä muuttaa ja miten lasten fyysinen status quo määrittyy.

Henkilösuhteisiin liittyvä status quo tarkoittaa lapsen tarvetta ylläpitää suhdetta erityisesti siihen vanhempaan, joka ensisijaisesti on aikaisemmin huolehtinut hänestä. Tämä status quo tulee siis lähelle jo esittelemääni lapsen pääasiallisen huolenpidon alakriteeriä. Yleensä lapsenhuoltokirjallisuudessa sekä ympäristöä että henkilösuhteita koskevaa status quo -periaatetta on pidetty sukupuolineutraalina. Vaikka status quon tiedetäänkin suosivan äitejä, saattaa lapsen tosiasiallinen asuminen olla isänkin luona taikka se määrätään tai sovitaan hänelle.[787]

Status quosta ratkaisukriteerinä ovat Suomessa esittäneet käsityksiä *Matti Savolainen, Markku Helin, Eva Gottberg* ja *Petri Oulasmaa*.[788] Joskin vakiintuneilla olosuhteilla tunnustetaan olevan tuntuva merkitys asuinpaikasta päätet-

---

783 Helin 1984, s. 119.

784 Kurki-Suonio 1999, s. 137–141, 302 ja 313.

785 Nieminen Urpu 1983, s. 125–126.

786 Jallinoja 1985, s. 59–60. Ks. myös Litmala 2001, s. 19. Naisten aktiivisuus eron hakijoina ilmeni Helsingin käräjäoikeudessa vireille pantuja avioeroja koskeneesta tutkimuksesta. Vuonna 2000 puolisot yhdessä hakivat eroa 63 prosentissa, vaimot yksin 26 prosentissa ja miehet 11 prosentissa tapauksia.

787 Kurki-Suonio 1999, s. 139–141 referoi englantilaistutkijoita, joiden mukaan status quo voi toimia myös isien eduksi.

788 Savolainen 1984, s. 92–97 ja s. 93 alav. 41 mainitut kirjoittajat. Ks. myös Helin 1984, s. 119–121 ja Oulasmaa 1992, s. 247–248.

täessä, niillä ei voida yleispätevästi perustella ympäristönvaihdosta, jos muutos olisi vahingollinen. Vakiintuneiden olosuhteiden vaikutuksen on katsottu riippuvan useista tekijöistä, kuten lapsen iästä, luonteesta, ympäristönvaihdoksen valmistelusta ja toteuttamisesta sekä lapsen tunnesuhteista. Helin on osoittanut vuodelta 1969 ja *Anja Tulenheimo-Takki* vuosilta 1972–1978 kerättyjen ratkaisujen perusteella, että suomalainen oikeuskäytäntö lasten huollossa on tosiasiassa tarkoittanut vallitsevien olosuhteiden säilyttämistä.[789]

Samaan päätelmään on tullut Kurki-Suonio 1980-luvun lopun alioikeusratkaisujen perusteella. Hän sai selville, että huoltoratkaisu oli vain harvoin selkeästi vastoin vallitsevia olosuhteita. Status quo yhdessä aikaisemmin toteutuneen tosiasiallisen hoitokäytännön kanssa muodostui toisin sanoen säännönmukaisesti tulkinnaksi lapsen edusta.[790] Vakiintuneen asumisen merkitys oli 1990-luvun alkuvuosina pysynyt yhä ennallaan. Tämän selvitti Kurki-Suonio väitöskirjassaan vuonna 1999 tutkittuaan suomalaisia hovioikeusratkaisuja. Ratkaisukriteerinä status quolla oli tärkeä asema, mutta poikkeuksia sentään tehtiin useammin kuin aikaisemman lainsäädännön voimassa ollessa.[791]

6.3 VÄLIAIKAISRATKAISUT ASUMISESTA

Tuomioistuin voi LHL 17.1 §:n mukaan antaa väliaikaismääräyksiä lapsen asumisesta ja tapaamisoikeudesta sekä erityisestä syystä huollostakin. Lainvalmistelutöiden mukaan väliaikaismääräys ei saa aiheuttaa tarpeettomia muutoksia vallitsevissa oikeudellisissa ja tosiasiallisissa olosuhteissa. Määräysten antaminen on tarkoitettu poikkeuksellisiin tilanteisiin, yhteishuoltotilanteissa yleensä vain lapsen asumiseen.[792] *Matti Savolainen* on luonnehtinut väliaikaismääräysten tavoitteeksi ehkäistä ristiriitojen kärjistymistä, omankädenoikeuden käyttämistä sekä lapsen kasvuympäristön äkkinäistä ja lapselle haitallista muuttamista.[793] *Eva Gottberg* on Savolaista myötäillen pitänyt väliaikaismääräyksiä lähinnä tilanteen rauhoittamiseen tähtäävinä turvaamistoimenpiteinä, joiden tavoitteena on ennen muuta lapsen edun suojaaminen vireillä olevan oikeudenkäynnin aikana.[794]

Väliaikaisvaatimusten käsittelyssä sovellettavista prosessiperiaatteista on kirjoitettu vähän. Menettelytavat ovat jääneet tulkinnalla ratkaistaviksi. Tämän

---

789 Helin 1974, s. 73 toteaa, että asumuseroratkaisun jälkeen huoltopäätös avioerossa muuttui vain 2,8 prosentissa. Tulenheimo-Takki 1979, s. 190–199 selostaa vakiintuneiden olosuhteiden merkitystä korkeimman oikeuden huoltoratkaisujen perusteluissa vuosilta 1972–1978. Kummankin tutkimustiedot ovat siis lapsenhuoltolain voimaantuloa edeltävältä ajanjaksolta.

790 Kurki-Suonio 1992, s. 168. ”Huoltoratkaisu näyttää vain harvoin olevan selkeästi vastoin vallitsevia olosuhteita.”

791 Kurki-Suonio 1999, s. 521.

792 HE 224/1982, s. 18.

793 Savolainen 1984, s. 199–200.

794 Gottberg 1997, s. 134.

vuoksi on syytä olettaa, että ne ja väliaikaisratkaisujen antamiskynnys vaihtelevat tapaus- ja tuomioistuinkohtaisesti. Analogisesti voitaisiin tosin hakea neuvoa yhteiselämän lopettamista koskevien turvaamistyyppisten väliaikaisvaatimusten käsittelystä. *Janne Kaiston ja Petri Oulasmaan* mukaan prosessissa joudutaan tasapainottamaan vaatimuksia virallisperiaatteesta, näytön selkeydestä, näyttökynnyksestä ja todistustaakan jakautumisesta. Kirjoittajat ovat myös viitanneet sosiaalitoimen asemaan tuomioistuimen tiedontarpeen tyydyttäjänä ja lastensuojelutyöstä vastaavana viranomaisena.[795] Sosiaalitoimen tehtävistä ja tiedonhankinnasta väliaikaisvaatimusten käsittelyssä ei ole esitetty enempää näkemyksiä.

Savolainen puolestaan on neuvonut pidättyvyyteen asumista koskevien väliaikaismääräysten antamisessa, jos määräyksillä näytetään pyrittävän status quo -etuun. Gottberg on vastapainoksi esittänyt, että lapsen on joka tapauksessa myös huoltoriidan aikana asuttava jossakin, joten asumismääräyksen antamiseen ilman turvaamisperustettakin voi olla aihetta.[796] Toisaalta on syytä olettaa, että kiireellisyysperuste voitaisiin esittää useimmissa asumista koskevissa riidoissa, koska tuomioistuimen pyytäessä sosiaalitoimen selvitystä juttu pysyy pitkään ratkaisematta. Väliaikaista asumisratkaisua edellyttää usein myös se, että lapsen elatuksesta tarvitaan ratkaisu, jos vanhemmat eivät asumisen riitauduttua pääse siitäkään sopimukseen.

Väliaikaisratkaisut asumisesta on oikeuskirjallisuudessa nähty kiistanalaisiksi. Status quo syntyy niissä samaan tapaan kuin vanhan sääntelyn aikaan asumuseroratkaisujen yhteydessä. Kahdessa ennen lapsenhuoltolain voimaatuloa tehdyssä tutkimuksessa on osoitettu, että väliaikaisratkaisuilla on taipumus ennakoida lopullista ratkaisua. *Anja Tulenheimo-Takki* näki ongelmaksi muun muassa sen, ettei lapsen etua tutkittu missään vaiheessa, kun asumuseron yhteydessä annettiin epätäydellisen ratkaisumateriaalin perusteella ratkaisu lasten huollosta.[797]

Lapsenhuoltolain voimassa ollessa syntyy vastaavia ongelmia. Laki ei nimittäin sisällä sääntelyä siitä, että tuomioistuimen olisi väliaikaisvaatimuksia käsitellessään kuultava sosiaalitoimea tai hankittava siltä tietoja taikka selvitys ennen ratkaisun tekemistä. Prosessuaalisten säännösten niukkuuteen on kiinnittänyt huomiota myös *Risto Koulu.* Normit eivät vastaa kysymykseen, mitä muodollisia tai asiallisia edellytyksiä määräyksen antamiselle on asetettu esimerkiksi siitä, minkä asteista näyttöä tosiseikoista on saatava tai hankittava. Määräystä annettaessa noudatettavat menettelytavat ovat jääneet yleisten periaattei-

---

795 Kaisto – Oulasmaa 1996, s. 255–261, 266 ja 269. Ks. näyttökynnyksestä myös Aarnio – Helin 1992, s. 56–57.

796 Savolainen 1984, s. 199. Vrt. toisin Gottberg 1997, s. 135–136.

797 Tulenheimo-Takki 1979, s. 191 ja 195 ja Helin 1974, s. 73. Kirjoittajat selostavat asumuseron yhteydessä tehtyjen huoltoratkaisujen pysyvyyttä avioeron yhteydessä tehtyihin huoltoratkaisuihin.

den analogialla ratkaistaviksi.[798] Jos sosiaalitoimessa vielä kaiken lisäksi selvitystä tehtäessä ymmärretään, että tuomioistuin on jo ennen väliaikaisratkaisun antamista perusteellisesti selvittänyt lapsen edun, voi ratkaisu tässäkin mielessä vahvistaa ratkaisussa syntyneen status quon painoarvoa.[799]

6.4 TALOUDELLISET TAUSTATEKIJÄT

Puolisoiden omaisuuden ositus tai sen erottelu ratkaistaan erillään huoltokysymyksistä erillään. Jos vanhemmat eivät pääse sopuratkaisuun, huollon ja talouden oikeudelliset tiet erkanevat. Lakisystemaattisesti asia onkin selvä. Taloudelliset järjestelyt jäävät lasten asumisratkaisun ulkopuolelle. Asiaan on ottanut kantaa myös korkein oikeus eräässä ennakkoratkaisussaan, jossa se on todennut, että avioeron yhteydessä toimitetussa osituksessa ei ole välittömästi kysymys lapsen edusta. Puolisoiden oikeussuhteet ratkaistaan avioliittolain säännösten perusteella ja ositus on yksinomaan puolisoiden oikeussuhteita koskeva toimitus.[800]

Oikeuskirjallisuudessa on käsitelty melko vähän huollon ja perheen taloutta koskevien ratkaisujen lainsäädäntösuhdetta tai taloudellisten tekijöiden vaikutusta lasta koskeviin asumisriitoihin. Joitakin kannanottoja kuitenkin on esitetty. Väitöskirjassaan *Eva Gottberg* on katsonut, että elatus- ja osituskysymykset ovat lakisystematisoinnista huolimatta osa eroratkaisun kokonaisjärjestelyä. Lapsen elatusavun määrä ja lähihuoltajan osituksessa saama omaisuus voidaan esimerkiksi suhteuttaa toisiinsa ja kertakaikkisesti maksetuilla elatusavuilla järjestellä perheen omaisuuden – yleensä kodin – jakamista.[801] Osituksessa saadun omaisuuden ja kertakaikkisen elatusavun suhde ovat olleet ratkaistavina eräissä ennakkoratkaisuissa.[802]

Taloudelliset ositusratkaisut kertakaikkisesta elatusavusta voivat sitä paitsi joutua uudelleen tarkasteltaviksi lapsen vaihtaessa asumista toisen vanhemman luokse. Lisäksi etenkin laajan tapaamis- ja luonapito-oikeuden käyttämisestä

---

798 Koulu 1989, s. 151 ja 153.

799 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 25.

800 KKO 1994:34. Ks. myös Saarenpää 1998, s. 17–18. Äiti, jonka huoltoon lapset olivat jääneet, vetosi ihmisoikeuspohjaisesti siihen, että osituksessa puolisoiden yhteisesti omistama omakotitalo olisi pitänyt määrätä hänelle. Asia ratkaistiin yhteisomistussuhteen perustamismahdollisuutena. Oikeudellinen ongelma tunnistettiin vanhempien keskeiseksi. Ihmisoikeussopimuksen 3 artikla ei voi Saarenpään mukaan vaikuttaa ositussäännöksiin siten, että se toisi mukaan uuden omaisuuden jakotavan. Vrt. kuit. AL 24 §, joka antaa mahdollisuuden ottaa huomioon lasten etu asuntoa, asumisoikeutta ja irtainta omaisuutta koskevan ratkaisun yhteydessä. Tarveharkinnassa voidaan ja tulee ottaa huomioon lasten etu huoltajan asumistarpeeseen ja irtaimen omaisuuden tarpeeseen vaikuttavana tekijänä.

801 Gottberg 1996, s. 289–291.

802 KKO 1983 II 158, 1993:104, 1995:195 ja 1996:29. Ks. erityyppisistä elatusjärjestelyistä Gottberg 2005, s. 194–196.

johtuvat kustannukset ja elatusvastuun täyttäminen voivat edellyttää asumis- ja elatusapuratkaisujen erityisjärjestelyjä.[803] Lapsenhuoltokirjallisuudessa on myös viitattu taloudelliseen kaupankäyntiin huoltoriitojen varjossa. Gottberg on huomauttanut, että varallisuus-, henkilösuhde- ja huoltokysymysten välillä vallitsee yleiskytkentä. Hän ja *Kirsti Kurki-Suonio* ovat viitanneet ulkomaisiin kirjoittajiin, jotka ovat nähneet kaupankäynnin kuuluvan luonnollisena osana erovanhempien sopimusneuvotteluihin esimerkiksi siten, että vanhemmat saattavat vaihtaa huoltoon liittyviä oikeuksia rahaan tai omaisuuteen.[804]

Avioeron emotionaalisen, fyysisen, sosiaalisen ja taloudellisen kokonaisuuden järjestämiseen lapsen asumisen uudelleen järjestely joka tapauksessa kuuluu.[805] Varsinaiseen taloudelliseen kaupankäyntiin on oikeudellisissa lähteissä viitattu niukahkosti ja yleisluontoisesti.[806] Viittaukset eivät ole koskeneet tuomioistuimessa riideltäviä huoltoriitoja, vaan yleisesti ottaen lapsen huollon järjestämistä eron yhteydessä. Vaikka lakisystematiikka ei velvoitakaan ottamaan huomioon taloudellisia seikkoja asumisvaatimuksia käsiteltäessä, lisää yhteiskunnallisten tukimuotojen tuntemus oikeudellisten toimijoiden mahdollisuutta ymmärtää riidan taustasyitä, nähdä lapsen edun taloudelliset liitynnät ja etsiä hyvää ratkaisua.

Suomalaisessa hyvinvointivaltiossa lapsen huoltajien apuna on suuri määrä sosiaalipalveluita ja erilaisia sosiaalietuuksia, kuten lasten päivähoito ja asumistuki. Sosiaalipalveluista peritään maksu ja sosiaaliavustuksia annetaan tarpeen mukaan. Osa eroavista vanhemmista joutuu toimeentulotuen varaan. Sosiaaliavustusten tarve ja taso sekä palvelumaksujen suuruus arvioidaan sen kotitalouden tilanteen mukaan, jossa etuuden ja palvelun saaja tosiasiallisesti elää.

Uusperheen maksuja ja etuja määrättäessä otetaan huomioon sekä miehen että vaimon tulot. Esimerkiksi siihen päivähoitomaksuun, jonka äiti lapsesta maksaa, vaikuttaa paitsi äidin myös hänen kanssaan asuvan miehen tulot. Maksujen suorittamiseen mies ei ole kuitenkaan velvollinen osallistumaan, koska hän ei ole lapsen isä eikä siis velvollinen elättämään lasta.[807] Vanhempien taloudelliseen asemaan vaikuttavia yhteiskunnallisia tukimuotoja ovat esimerkiksi äitiysavustus, lasten kotihoidon tuki, lasten kunnallinen päivähoito, työttö-

---

803 Vastaava seikka käy ilmi tapauksen KKO 1992:132 alioikeusratkaisusta.

804 Kurki-Suonio 1992, s. 157 ja Gottberg 1997, s. 29 viittaavat Mnookinin ja Kornhauserin artikkeliin ”Bargaining in the Shadow of the Law”, joka on vuodelta 1979. Kurki-Suonio 1999, s. 47–49 selostaa artikkelia lähemmin.

805 Kuronen 2003, s. 116 esittää sosiaalitieteellisessä kirjoituksessaan, että taloudellisella vanhemmuudella viitataan yleensä kapeasti elatusapujärjestelmään ja elatusvelvollisen maksamaan tai maksamatta jättämään elatusapuun ja että keskustelu on painottunut järjestelmän ongelmakohtiin, oikeudenmukaisen elatusavun määrään, maksamattomiin elatusapuihin ja niiden perintään sekä kiistelyyn maksuhaluttomuudesta. Näin ollen raha on haluttu erottaa vanhemmuudesta ja niin on keskitytty ihmissuhteisiin, tunteisiin, rakkauteen ja välittämiseen.

806 Virta 1993, s. 128. Ks. Myös Mahkonen 1998, s. 119.

807 Jaakkola – Säntti 2000, s. 64.

myyspäivärahojen ja eläkkeiden lapsikorotukset sekä toimeentulo- ja asumistuki. Kunkin tukimuodon taloudellisen vaikutuksen arvioiminen jää tämän tutkimuksen teemojen ulkopuolelle. Niiden kokonaisvaikutus on monimutkainen ja se on kussakin yksittäistapauksessa laskettava lähihuoltajan ja tapaavan vanhemman talouksien perusteella. [808]

6.5 VUOROASUMINEN

Tarkastelen tässä vuoroasumisen edellytyksiä kolmesta suunnasta: lapsen edun, lapsen elatusavun ja lapsen asuinkunnan mukaan määräytyvien julkisten palvelujen näkökulmasta. Puhtaimmillaan vuoroasumisella tarkoitetaan lapsen asumista vuoroin kummankin vanhemman luona yhtä pitkän ajan. Lapsenhuoltolaissa ei kuitenkaan ole erillissäänteyä mahdollisuudesta määrätä lapsi asumaan vuoroin vanhempiensa luona.[809] Suomalaisessa järjestelmässä vuoroasuminen on oikeudellisesti mahdollista järjestää siten, että yhteishuollossa oleva lapsi määrätään asumaan toisen vanhemman luona ja tapaamisoikeus määrätään niin laajaksi, että se käytännössä vastaa puolta tai lähes puolta lapsen ajasta.[810] Järjestely tarkoittaa poikkeamista yhden kodin presumptiosta.

Lapsen etua asumisessa on käsitelty lapsenhuoltolain esitöissä. Hallituksen esityksessä suositeltiin lapsen kasvuympäristön turvaamista sillä tavoin, että erolapsi pääasiassa asuisi toisen vanhempansa luona. Tätä pidettiin erityisesti pikkulasten kannalta lähtökohtana. Toisaalta lapsenhuoltolaki ei aseta esteitä sillekään, että vanhemmat pyrkivät vuoroin jakamaan huoltovastuun lapsesta. Presumptio on kuitenkin säännöksen puuttuessa yhden pääasiallisen kodin järjestelmä. *Matti Savolainen* ei tosin lain ensikommentaarissa nähnyt periaatteellista estettä vuorottelevalle asumiselle. Hänen kommenttinsa ei kuitenkaan kohdistunut lasten vuoroasumiseen riitaisissa eroperheissä.[811] *Eva Gottberg* sen sijaan on todennut vuorottelevan asumisen voivan käydä etenkin pienille lapsille raskaaksi. Hän onkin viitannut siihen, että monet järjestelyhankaluudet johtavat erimielisyystilanteissa siihen, että vuoroasumiseen väsytään. Toimiakseen hyvin vuoroasuminen sitä paitsi vaatii lasten asuinpaikan, varustusten ja aikataulujen sekä kuljetusten järjestämistä ja sovittamista.[812]

---

808 Kaisto – Oulasmaa 1994, s. 60–69.

809 Ruotsin FB 6:14a (1998:319) mukaan oikeus voi määrätä, kumman yhteishuoltajavanhemman luona lapsi asuu. Lain esitöiden mukaan lapsi voidaan määrätä asumaan puoliksi vanhempiensa luona (växelvis boende). Kummallakin vanhemmalla on mahdollisuus saada lähihuoltajalle lapsesta kuuluvia yhteiskunnallisia etuuksia, kuten lapsilisää. Ks. Aaltonen 2003, s. 101.

810 Isätoimikunnan mietinnössä 1999, s. 51 katsottiin, että on käsitteellisesti väärin puhua tapaamisesta, jos lapsi asuu huomattavan osan ajastaan kummankin vanhemman kanssa.

811 Savolainen 1984, s. 126.

812 Ks. Gottberg 1997, s. 54–55. Vrt. isätoimikunnan mietintö 1999, s. 56–57 ja 60, jossa esitettiin selvitettäväksi mahdollisuuksia lapsen oikeudesta kahteen arkivanhempaan eli asumiseen

Kahdessa korkeimman oikeuden ennakkoratkaisussa on välillisesti kosketeltu vuoroasumista, vaikka kyseinen teema ei ilmenekään ratkaisujen otsikoinnista. Tapauksessa KKO 1992:132 äiti väitti vuoden vuoroasumisen jälkeen 4- ja 8-vuotiaiden lasten perustuvallisuuden järkkyneen ja vaati kiinteää asumisjärjestelyä. Korkein oikeus velvoitti sosiaalitoimen tekemään lisäselvityksiä jo toteutuneista tapaamisjärjestelyistä ja lasten toivomuksista jonkin vuoroasumista rajoitetumman, mutta alioikeuksien määräämää tavanomaista tapaamisoikeutta laajemman tapaamisoikeuden edellytyksistä. Ratkaisussa KKO 1995:72 muuttui 3-vuotiaan lapsen asuminen kiinteäksi asumiseksi äidin luona lapsen asuttua ensimmäisestä toiseen ikävuoteen vuorotellen vanhempien luona ja sen jälkeen vanhempien sopimuksen mukaan äidin luona. Ratkaisusta ei ilmene, mitkä seikat olivat muodostuneet vuoroasumisen esteeksi.[813] Jäljempänä tässä alajaksossa esittelen korkeimman oikeuden ennakkoratkaisuja, joissa on otettu kantaa elatusavun määräytymiseen vuoroasumistapauksissa.

Lapsenhuoltolakia säädettäessä ei ollut käytettävissä kiistatonta tutkimustietoa vuorottelevan asumisen hyödyistä ja haitoista.[814] Lapsenhuoltolain esitöissä tosin katsottiin, että varsinkin ”nuorten lasten” ollessa kysymyksessä olisi lapsen kasvuympäristö pyrittävä turvaamaan siten, että lapsi tosiasiallisesti olisi pääasiassa toisen vanhempansa luona.[815] Kattavaa suomalaista tutkimustietoa vuoroasumisen hyödyistä ja haitoista ei ole käytettävissä nytkään lain oltua voimassa 20 vuotta. Kuitenkin vuonna 2005 ilmestyi johtavan sosiaalityöntekijän *Raija Panttilan* kahden kodin lapsuutta koskeva pienimuotoin tutkimus, josta on saatavissa tietoja järjestelyn hyödyistä ja haitoista.[816]

Eräissä pohjoismaisissa lähteissä on nyttemmin selostettu perheiden tyytyväisyyttä vuoroasumiseen sellaisissa tapauksissa, joissa vanhemmat ovat keskinäisin sopimuksin yhdessä valinneet tuon asumismuodon.[817] Toisaalta on esitelty tutkimustuloksia lasten haluttomuudesta vuoroasumiseen riitaisissa perheis-

---

vuorotellen pitkiä aikoja kummankin vanhemman luona ja kahdesta asumisesta johtuneiden elin- ja matkakustannusten huomioon ottamista yhteiskunnallisessa tukijärjestelmässä.

813 Ks. myös Valjakka 2003, s. 82–83, jossa esitellään kaksi hovioikeusratkaisua. Tapauksessa Helsingin ho 13.9.2001, nro 2343, S 00/2498 isä vaati vuoroasumista katsoen, ettei hänellä ollut mahdollisuutta seurata lasten kehitystä ja että lapset kiintyisivät enemmän siihen vanhempaan, jonka luona he asuivat. Tapauksessa Helsingin ho 17.12.2002, nro 3874, S 01/1394 vanhempien asunnot sijaitsivat toistensa läheisyydessä. Lasten mielipiteelle asumisesta annettiin merkitystä. Tapaamisoikeus määrättiin laajaksi, mutta ei vuorottain asumiseksi.

814 Savolainen 1984, s. 126, alav. 26.

815 HE 224/1982, s. 16.

816 Panttila 2005.

817 Galtung 1998b s. 126 viittaa norjalaistutkimukseen. Ks. myös Kurki-Suonio 1999, s. 318–319, selostaa ruotsalaisen Öbergin tutkijapariskunnan tekemää haastattelututkimusta, jossa on päätelty osan vuoroasumista toteuttaneista perheistä olleen tyytyväisiä järjestelyihin. Samoista tutkimuksista myös Växelvis boende 2004, s. 17–19.

sä.[818] Ruotsin sosiaalihallituksen julkaisussa vuodelta 2004 vuoroasumista ei ole nähty ihanneratkaisuksi kaikissa niissäkään tilanteissa, joissa vanhemmat ovat päätyneet siihen keskinäisin sopimuksin, joskin vuoroasumisen on myönnetty voivan suotuisissa olosuhteissa parantaa eroperheen lasten hoitojärjestelyjä sekä lasten ja vanhempien yhteydenpitoa ja tunnesuhdetta. Ruotsalaiskokemusten mukaan vanhemmat usein todellisuudessa vuoroasumisella hakevat talousratkaisua tai päättyneen parisuhteen oikeudenmukaisuusratkaisua .[819]

Sitä mukaa kuin kokemuksia toteutetusta vuoroasumisesta on saatu, käsitykset sen onnistumisen edellytyksistä ovat täsmentyneet. Vuoden 2005 komiteanmietinnössä Ruotsissa on esitetty paljolti samoja näkemyksiä kuin äsken mainitussa sosiaalihallituksen julkaisussa. Asumisriitojen osalta on aikaisempaa painokkaammin korostettu vanhempien yhteistoiminnan, käytännön järjestelyjen ja lähekkäin asumisen sekä lasten sosiaalisten kontaktien ja harrastusten säilymisen välttämättömyyttä.[820] Vuoroasumisratkaisua vastoin toisen vanhemman suostumusta on pidetty ongelmallisena. Ruotsalaistietojen mukaan pakkoratkaisujen jälkeen on hyvin pian vaadittu muutosratkaisuja. Huonona ennusteena on nähty se, että joustamattomat vanhemmat haluavat ”millimetriratkaisua”, eivätkä osoita valmiutta jatkossa siirtyä lasten yksilöllisten tarpeiden ja toiveiden mukaan vuoroasumisesta kiinteämpään asumisjärjestelyyn.[821]

Vanhempien motiivit vuoroasumisratkaisuksi koskevatkin erään amerikkalaistutkimuksen mukaan parisuhdeperäisiä kysymyksiä, joissa monimutkaiset oikeudenmukaisuus-, hyvitys- ja sovitteluteemat kilpailevat keskenään. Vanhempien väliseen tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen on myös Ruotsissa kiinnitetty huomiota.[822] Tältä pohjalta on esitetty, että vanhemmat usein haluavat lapset usein asumaan vuoroin kahteen kotiin, jotta he itse voisivat välttää konflikteja ja vahvistaa omaa kasvattajatehtävää, mutta myös hyvittää puolison jättämistä tai ehkäistä yksipuolisen asumisratkaisun rankaisevaksi koettua merkitystä.[823]

---

818 Dahlstrand 2004, s. 202. Vain harvat huoltoriidassa olevien vanhempien lapsista halusivat vuoroasumista.

819 Växelvis boende 2004, s. 36–38. Vanhempien oikeudenmukaisuusvaatimuksilla tarkoitetaan halua saada puolet lasten ajasta ja puolet vanhempainrahasta jne. Dahlstrand 2004, s. 202 esittää empiirisen aineiston perusteella, että vuoroasumiseen myönteisesti suhtautuneet lapset yleensä katsoivat ratkaisun oikeudenmukaiseksi vanhemmilleen.

820 SOU 2005:43, s. 157–159.

821 SOU 2005:43, s. 158 ja 160.

822 Växelvis boende 2004, s. 17 ja 43. Ks. vastaavasti Barnombudsmannens synpunkter 2004, kohta Växelvis boende, jossa keskinäistä oikeudenmukaisuusperustetta ei hyväksytä. Samoin SOU 2005:43, s. 159.

823 Greith – Pabst 1988, s. 44. Samaan tapaan Lunde 2001, s. 150. Äitien perusteluna vuoroasumiseen oli usein syyn ottaminen avioerosta. Äidit myös ymmärsivät isän tilanteen, etenkin jos tämä oli osallistunut lasten hoitoon avioliiton aikana. Äidit kokivat, etteivät he voineet viedä mieheltään kaikkea tehtyään aloitteen erosta. Uuden miehen löytäneiden äitien syyllisyydentunne saattoi vaikuttaa siihen, että he hyväksyivät vuoroasumisen. He eivät jättäneet miestään väkival-

Edellytyksiä kahden kodin vuoroasumiselle ei ruotsalaismietinnön mukaan ole katsottu olevan, jos vanhempi on syyllistynyt väkivaltaan toista vanhempaa tai lasta kohtaan. Jos taas kumpikin vanhemmista on käyttänyt yhtä paljon vanhempainlomia ja osallistunut yhtä suuressa määrin lastensa hoitoon ja kasvatukseen ja lapsi on tästäkin syystä yhtä kiintynyt kumpaankin vanhempaansa, on vuoroasumisen luontaisia edellytyksiä pidetty parempina.[824]

Lasten iän mukainen vuorotteluasuminen Ruotsissa on kulkenut toiseen suuntaan kuin Suomen lapsenhuoltolain esitöissä ennustettiin, sillä naapurimaassamme vuoroasuminen yleisimmin koskee teini-ikää nuorempia lapsia. Teini-ikäisten taas on raportoitu olevan haluttomia siirtämään henkilökohtaisia tavaroitaan jatkuvasti kodista toiseen. Koska he eivät myöskään halua luopua vakiintuneista ystävyys- ja harrastuspiireistään, vuoroasumisratkaisuihin ei teini-ikäisten vastustuksen vuoksi yleensä päädytä. Teini-ikää nuorempienkin koululaisten vuoroasuminen on käytännössä osoittautunut vähäisemmäksi lukuun ottamatta sellaisia tilanteita, joissa lapset voisivat käydä samaa koulua kummankin vanhemman luota. Ruotsissa on siis todettu, että paine vuoroasumiseen on kohdistunut alle kouluikäisiin lapsiin, joilla toisaalta saattaa olla vähiten psyykkisiä voimavaroja jatkuvaan siirtymiseen ja elämiseen kahdessa kodissa.[825] Kaikkien lasten, mutta etenkin alle 3-vuotiaiden on katsottu tarvitsevan rutiineja, rauhaa ja vakautta.[826]

Suomessakin on esitetty sosiaali- ja terveydenhuollollisia kannanottoja vuoroasumiseen. Eräässä perheasioiden sovittelua koskevassa kirjoituksessa lapsen ajan puolittamista ei ole puollettu, vaan yhden vakinaisen kodin periaatetta on pidetty parempana.[827] Suomen sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa on vuonna 2001 esitelty näkökohtia vuoroasumisen hyötyjen ja haittojen punnitsemiseksi. Tämäkään tietolähde ei kohdennu nimenomaisesti erimielisten vanhempien huoltoriitoihin, vaan koskee myös niitä 95 prosenttia tapauksista, joissa vanhemmat saavat aikaan sosiaalitoimessa vahvistettavan sopimuksen.

Oppaassa on kiinnitetty huomiota arkijärjestelyihin, jatkuvan vuorottelun merkitykseen lasten hoitajien, kavereiden ja harrastusten jatkuvuudelle, sekä päivähoidon ja koulunkäynnin vaatimiin järjestelyihin. Vanhempien asuntojen läheisyys, lapsen oma tila kummassakin kodissa ja elatussopimuksen tarkkuus

---

lan, insestin, alkoholismin tai uskottomuuden tähden, vaan siksi, että eivät olleet onnellisia miehensä kanssa.

824 SOU 2005:43, s. 161–162.

825 Dahlstrand 2004, s. 202, josta ilmenee, että vuoroasuvien lasten prosenttijakaumat vuosina 2000/2001 olivat seuraavat: 0–6 vuotta, 21 %, 7–9 vuotta, 24 %, 10–2 vuotta, 17 %, 13–15 vuotta, 14 % ja 16–17 vuotta, 8 %. Tilasto on saatu selvittämällä lasten asumisesta tehtyjä ratkaisuja, ei ainoastaan huoltoriidassa olleiden perheiden lapsia. Ks. ruotsalaiskäytännöstä vuoroasumisen määräämiseksi myös Aaltonen 2003, s. 101.

826 Växelvis boende 2004, s. 21. Ks. vastaavaan tapaan myös Barnombudsmannens synpunkter 2004, kohta Växelvis boende ja SOU 2005:43, s. 161.

827 Valkama – Kauppila 1993, s. 92.

on nähty tärkeiksi edellytyksiksi vuoroasumiselle. Oppaassa on edellytetty vanhemmilta täyttä yhteistoimintakykyä.[828] Vastaavat edellytykset onnistuneelle vuoroasumiselle on luettavissa jo mainitun Panttilan tutkimuksesta.[829]

Toisena teemana esittelen vuoroasumisen ja elatusavun keskinäistä suhdetta. Sitä ovat kommentoineet Savolainen, Gottberg *ja Sakari Salminen*. Elatusavun näkökulmasta vuoroasuminen ei välttämättä johda siihen, että kumpikin vanhempi vapautuisi maksamasta elatusapua. Vaikka lapsi asuisikin vuorotellen vanhempiensa luona, jolloin hän saa elatuksensa luontaissuorituksena, voi se vanhempi, jonka luona lapsi ei virallisen päätöksen mukaan pysyvästi asu, joutua maksamaan rahallista elatusapua. Maksuvelvollisuuden peruste on esimerkiksi se, että hänen elatuskykynsä on huomattavasti suurempi kuin toisen vanhemman.[830]

Sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa elatusapukysymykseen vuoroasumisessa on ainoastaan viitattu, ottamatta asiaan sen enempää kantaa.[831] Oikeuskäytännössä taas on otettu kantaa elatusavun perusteisiin vuoroasumistilanteessa. Koska lapsi ennakkotapauksessa KKO 1997:201 asui vuoroin vanhempiensa luona, isää ei äänestysratkaisussa velvoitettu maksamaan elatusapua. Poikkeuksellisen laajan luonapito-oikeuden aikana isä vastasi äidin kanssa yhtä paljon lapsen päivittäisistä elinkustannuksista ja oli lisäksi maksanut tapauksessa yksilöityjä muita menoja. Hänen katsottiin osaltaan huolehtivan lapsen elatuksesta siinä määrin kuin hänen oma elatusvastuunsa edellytti.[832]

Äskeiselle ennakkoratkaisulle vastakkainen kanta ilmenee korkeimman oikeuden äänestysratkaisusta tapauksessa KKO 2001:140. Siinä enemmistö velvoitti isän maksamaan elatusapua asumisjärjestelyssä, joka laajan tapaamisoikeuden perusteella tosiasiassa tarkoitti lasten vuoroasumista. Tässäkin tapauksessa merkittäviksi muodostuivat lasten päivittäiset elinkustannukset ja toisaalta lapsen välttämättömät muut kustannukset. Koska isä osoitti maksaneensa vain lyhyeltä ajalta joitakin lasten erityiskustannuksia, se ei riittänyt näytöksi siitä, että hän oli osallistunut elatukseen muutoinkin kuin huolehtimalla luonapidon aikana lasten päivittäisistä elinkustannuksista.[833]

---

828 Taskinen 2001, s. 30–32.

829 Panttila 2005, s. 46–48.

830 Savolainen 1984, s. 130–131, Gottberg 1997, s. 58-59 ja Salminen 2003, s. 187–191.

831 Taskinen 2001, s. 32 pidetään vuoroasumisen edellytyksenä, että vanhemmat sopivat kuluista (elatusavusta).

832 Vrt. KKO 1997:201. Tapauksessa oli kysymys vuoroasumiseen liittyvästä elatusavusta. Ratkaisussa ei ollut edellytyksiä vahvistaa elatusapua koulunkäynnin alkamisajankohdasta eteenpäin, sillä vanhemmat olivat sopineet tarkistavansa tapaamisoikeutta tuossa vaiheessa. Sen sijaan perusteluista käy ilmi, että isän luona asuessaan lapsi ei tarvinnut päivähoitoa, joten lapsi oli [äidin luona] päivähoidossa vain noin puolet kuukaudesta ja päivähoitomaksuna perittiin vain noin puolet kokoaikaisen hoidon maksuista. Ratkaisun perusteluista ei ilmene, millainen selvitys maksuista oli esitetty. Ks. talouden merkityksestä myös KKO 1995:72, jossa huoltajuusmahdollisuuksia arvioitaessa ovat olleet esillä vanhempien taloudelliset olosuhteet. Ratkaisussa KKO 2003:66 taas oli kyse tapaamisoikeuden toteuttamisesta aiheutuvista lapsen matkakuluista.

833 Tapauksen arvioinnista ks. Kangas 2001b, s. 511–513 ja Salminen 2003, s. 188.

Kolmas kysymys koskee vuoroasumisen ja yhteiskuntapalvelujen suhdetta. Vuoroasuminen edellyttää alle kouluikäiselle päivähoitopaikkaa kahdessa kunnassa, jos vanhemmat asuvat eri paikkakunnilla eikä lasta hoideta yksityisesti. Kouluikäisen lapsen vuoroasuminen kahdessa kunnassa taas yleensä edellyttäisi koulunkäyntiä vuorotteluperiaatteella kahden kunnan kouluissa.[834] Oikeus kunnallisiin palveluihin määräytyy yleensä kotipaikan, asuinpaikan, asuinkunnan tai muun vastaavan laissa säädetyn perusteen mukaan. Jollei erityislaissa ole kotikunnan tai asuinpaikan määräytymiseen liittyvästä asiasta säännöksiä, kotikuntalakia sovelletaan myös tässä viranomaistoiminnassa.

Arvioidessaan kotikuntakysymystä, viranomaiset käyttävät apuna väestötietojärjestelmään tehtyä merkintää kotikunnasta ja kunnassa olevasta asuinpaikasta.[835] Väestötietojärjestelmään tehty merkintä ei kuitenkaan sido oikeudellisesti muita viranomaisia, joiden tulee asianomaisia säännöksiä soveltaen väestötietojärjestelmään tehdystä merkinnästä huolimatta itsenäisesti ratkaista niille esitetyn selvityksen perusteella muun muassa kysymys henkilön asuinpaikasta.[836] Kuntien keskinäinen järjestämis- ja kustannusvastuu sosiaali- ja terveydenhuollossa ratkeaa pääsääntöisesti asumisperiaatteen mukaisesti. Kunta on vastuussa sosiaalihuollon ja terveyspalvelujen tarjoamisesta asukkailleen. [837] Kunnan asukkaalla taas tarkoitetaan henkilöä, jolla on kunnassa kotipaikka. Asumistukea maksetaan vain yhteen asuntoon.[838] Kunnalliset koulukuljetuksetkin saattavat tulla ratkaistaviksi ja saada merkitystä lapsen asumisjärjestelyjen toimivuudessa.

---

834 Oppilaan kotikunta saa valtionapua koulukustannuksiin. Lapsen kirjoittautuminen samanaikaisesti oppilaaksi kahteen kouluun merkitsisi opetusresurssien kaksinkertaista varaamista yhden oppilaan käyttöön. Opetuksen järjestäjän eli tavallisimmin kunnan on hyväksyttävä koulujen opetussuunnitelmat, jotka voivat kuitenkin olla koulukohtaisia ja poiketa hyvinkin paljon toisistaan. Sekä oppikirjat että muu materiaali vaihtelevat. Perusopetuslain 18 §:n mukaan oppilaan opiskelu voidaan lainkohdassa säädetyin ehdoin järjestää osittain toisin. Lainkohta soveltunee ani harvoin alakoululaisten opetusjärjestelyihin. Opetuksen pirstaloituminen kahta eri opetussuunnitelmaa noudatettaessa aiheuttaisi ongelmia.

835 Isätoimikunnan mietinnössä 1999, s. 51 esitettiin, että vaikka lapsen vahvistettu ja väestötietojärjestelmän mukainen asuinpaikka on toisen vanhemman luona, olisi tunnustettava se, että lapsi asuu kummankin vanhemman kanssa.

836 KHO 26.5.1999, nro 1275, dnro 985/3/98.

837 Ks. Tuori 2004, s. 44. Sosiaalihuollon ja terveyspalvelujen tarjoamista koskevat säännökset ovat esim. SHL 13.1 §, kansanterveyslaki 13.1 § ja erikoissairaanhoitolaki 3.1 §. Opetuksesta ks. perusopetuslaki 4.1 § ja 28.2 §.

838 Gottberg 1997, s. 52 mainitsee lapsen voivan virallisesti asua vain yhdessä paikassa, jonka mukaan ratkeavat mm. koulupiiri ja oikeus päivähoitoon.

B EMPIIRISET HAVAINNOT TUTKIMUSAINEISTOSTA

1 Vaatimuksista selvitysten kautta ratkaisuihin

1.1 VAATIMUSTEN MUOTOUTUMINEN

Kuten selvitystyön tavoitteita koskevan luvun ensimmäisessä jaksossa on todettu, eroprosessi on monisäikeinen tapahtuma.[839] Empiirisessä aineistossa alkuperäisten vaatimusten matka hakemuksesta ratkaisuun oli useimmiten vaiheikas. Eroprosessin onnistuneisuus näytti usein keventävän vaatimuksia, kun taas uudet parisuhteet tuntuivat kiristävän niitä. Joissakin tapauksissa vanhemmat olivat ensin muuttaneet erilleen, palanneet kesken oikeudenkäynnin yhteen, mutta muuttaneet taas tahoilleen. Jos avioero liitännäisvaatimuksineen oli pantu vireille pariskunnan vielä asuessa yhdessä, vaatimukset muuttuivat erilleen muuton vuoksi. Vain osa vuoroasumisjärjestelyistä oli syntynyt yhteisen neuvottelun tuloksena, osa sen sijaan oli toteutunut sekavissa olosuhteissa ja ilman yhteistä sopimuspohjaa. Myös muuton jälkeen ilmenneet tapaamisvaikeudet selvästikin vaikuttivat vaatimusten muotoutumiseen. Kaiken kaikkiaan oli yleistä, että vaatimukset olivat liikkeessä ja muuntuivat oikeudenkäynnin edetessä.

Myös vireillä ollut oikeudenkäynti tai osapuolten väliset aikaisemmat huoltoriidat vaikuttivat siihen, millaisiin vaatimuksiin ratkaisua haettiin. Oikeudenkäyntiasiakirjoista välittyi yleisvaikutelma siitä, että osapuolten ärhäkkä prosessikäyttäytyminen viritti tiukennettuja ja sovinnollinen mieli lieventyneitä vaatimuksia. Väliaikaisratkaisujen toimivuudesta saadut kokemukset näyttivät nekin vaikuttavan vaatimusten muokkautumiseen. Sen jälkeen kun sosiaalitoimen selvitys oli annettu vanhemmille tiedoksi, he saattoivat sopeuttaa kannanottojaan suosituksia vastaaviksi: tapahtui vaatimuksista luopumista, mutta myös niiden kiristymistä. Joissakin tapauksissa oli samanaikaisesti vireillä täytäntöönpanoriita taikka huostaanottoprosessi. Niissä tehtävä selvitys- ja sovittelutyö sekä annetut ratkaisut heijastuivat tutkimiini perusteriitoihin.

Tuomioistuimeen saakka riitautuneiden juttujen peruskysymys oli huoltomuoto ja sen mukana lapsen asuminen. Vain muutama huoltomuotoa koskeva ensivaatimus muuttui riidattomaksi prosessin kuluessa. Koska huoltomuoto ja lapsen asuminen olivat riitaisia, ne vetivät mukaansa tapaamisoikeudenkin. Asumisratkaisun ehdoksi asetettiin usein tapaamisten laajuus tai elatusavun määrä. Yhtä vaatimustyyppiä oli vaikea tarkastella ilman muita, vaikka tässä tutkimuksessa tapaamis- ja elatusapukysymykset onkin rajattu pois.

Oikeudenkäynnin edetessä osa vaatimuksista osoittautui luovuttamattomiksi, kun taas osasta oltiin valmiita neuvottelemaan. Nämä havainnot vastasivat

839 Alajakso III A.1.1 huoltoriitojen erityispiirteistä.

Kirsti Kurki-Suonion 1990-luvun alkuvuosien hovioikeusaineistosta tekemiä havaintoja: vanhemmat esittivät vaatimuksia ”varmuuden vuoksi”.[840] Prosessin kuluessa ensi- ja toissijaisvaatimukset saattoivat kesken oikeudenkäynnin vaihtaa paikkaa. Tapaamisvaatimuksissa taas tavallisesti oli enemmän jousto- ja muunteluvaraa kuin huoltomuotovaatimuksissa. Tapaamisoikeutta koskevilla kysymyksillä oli muutoinkin merkitystä: jos siitä päästiin oikeudenkäynnin kuluessa sopimukseen, saattoi yhteishuolto saada kannatusta yksinhuoltovaatimuksen sijaan. Jos taas asumisesta saavutettiin yksimielisyys, höllättiin myös yksinhuoltovaatimuksesta.

Kaikkiin yksinhuoltovaatimuksiin ei tutkimassani oikeudenkäyntiaineistossa ollut saatu toisen vanhemman vastausta. Niinpä esimerkiksi eräs ulkomaalaisisä ei ollut saapunut valmisteluistuntoon lainkaan, kun taas oikeusavun riittämättömyys oli vaikeuttanut yhden ulkomaalaisäidin mahdollisuuksia esittää vaatimuksia ja vastata isän vaatimuksiin. Muutamassa tapauksessa vaatimuksiin oli reagoitu vain yleisluontoisella kiistämisellä. Kaiken kaikkiaan vaatimuksia ja vastavaatimuksia leimasi prosessitaktiikka sekä suhdanneherkkyys ja muuntelualttius. Prosessin elastisuus sopi sinällään hyvin yksiin lapsen edun joustavan normin kanssa.

1.2 VAATIMUSTEN LUOKITTELU JA RATKAISUJEN JAKAUTUMINEN

Tässä alajaksossa tarkastelen riitoja huollon ja asumisen osalta vaatimustyypeittäin. Kuten olen jo maininnut, tapaamisriidat jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Tässä alajaksossa esitän kuitenkin ensin kaikkien vaatimustyyppien tilastoosuuden tutkimassani aineistossa.

Vaatimusten muotoutuminen prosessin aikana oli edellisessä alajaksossa kerrotuin tavoin elastinen. Vaatimusten luokittelua varten oli tästä syystä valittava kaikille jutuille yhteinen prosessiajankohta. Koska tutkimukseni tarkoitus oli seurata sosiaalitoimen selvitystyötä ja selvitysten merkitystä riidan ratkaisussa, oli luontevinta luokitella vaatimukset sellaisina kuin ne oli esitetty ennen selvitystyön alkamista. Niissä tapauksissa, joissa esitettiin sekä ensisijaisia että toissijaisia vaatimuksia, valitsin luokitteluperusteeksi ensisijaisvaatimukset.

Vaatimukset jakautuivat seuraavasti: Oheis- tai sijaishuoltajan määräämistä sekä huoltajan määräämistä lapselle, joka oli jäänyt vaille huoltajaa tämän kuoleman johdosta, vaadittiin 6 prosentissa ja pelkästään tapaamisoikeuden vahvistamista tai muuttamista 8,7 prosentissa tapauksista. Ehdottomassa enemmistössä eli 67,3 prosentissa tapauksista pyydettiin ratkaisua huoltomuodosta sekä

840 Kurki-Suonio 1999, s. 502.

siihen sisältyen myös asumisesta ja useimmiten lisäksi tapaamisoikeudesta, joskin yhteensä 21 tapauksessa oli kysymys ainoastaan huoltomuodosta. Viimeksi mainittuja tapauksia en käsittele erikseen, vaan ne sisältyvät huoltomuotoa ja muita vaatimuksia koskeviin tapauksiin.[841] Yksinomaan lasten asumisesta pyydettiin ratkaisua 18 prosentissa kaikista vaatimuksista. Tiedot vaatimustyypeistä olen tilastoinut liitetaulukkoon 1.

Siitä huolimatta, että aineiston määrä ei ollut kovin suuri, luokittelin tapaukset ensi- ja muutosvaatimusten mukaan. Ensiratkaisuilla tarkoitan LHL 9 §:n nojalla annettuja ratkaisuja vaatimuksiin, jotka vanhemmat, toinen heistä tai sosiaalilautakunta oli esittänyt. Muutosratkaisuilla tarkoitan vastaavasti LHL 12 §:n nojalla tehtyjä ratkaisuja vaatimuksiin, joissa olosuhteet olivat sopimuksen vahvistamisen tai päätöksen antamisen jälkeen muuttuneet taikka muutokseen muutoin oli ollut aihetta.[842]

Ratkaisua huoltomuodosta tai asumisesta vaadittiin kaikkiaan 128 tapauksessa. Niistä ensiratkaisuun joko vanhempien eron, erilleen muuton tai erillään asumisen johdosta tähdättiin 69 tapauksessa.[843] Ensivaatimuksiin tilastoin vaatimukset, jotka esitettiin avioeron liitännäisvaatimuksina AL 31 §:ssä tarkoitetulla tavalla tai erillisinä hakemuksina, joita kutsun tässä yhteydessä varsinaisasioiksi erottaen ne siten liitännäisvaatimuksista. Lähes yhdeksän kymmenestä (86,5 %) ensiratkaisua koskeneista vaatimuksista esitettiin avioeron liitännäisvaatimuksina ja vain noin kymmenesosa erottaessa avoliitosta (13,5 %).

Avoeron jälkeen tehdyt ensivaatimukset rinnastin avioeron yhteydessä esitettyihin ensivaatimuksiin. Avoerotapauksissa vanhemmat olivat nimittäin asuneet yhdessä, lasten huolto oli aikanaan sovittu yhteiseksi, lapsi oli asunut yhteisessä kodissa ja vanhemmat olivat muuttaneet erilleen. Katsoin tilanteen tämän luokittelun kannalta rinnastuvan avioeroon, sillä sekä avio- että avoeron jälkeen vaatimuksia ensi kerran esitettäessä niitä perhemuodosta riippumatta perheen hajoamisen johdosta yhdisti tarve järjestää lasten huolto ja asuminen.[844]

Muutosvaatimuksiin tilastoin ne yhteensä 67 vaatimusta, jotka esitettiin perheen hajoamisen jälkeen tehtyjen ensiratkaisujen muuttamiseksi. Hajoamista edeltävällä perhemuodolla ei ollut muutosvaatimusten luokittelussa merkitystä. Ensivaatimuksista huoltomuotoa koskevien osuus oli suurempi (56,4 %), kun

---

841 Pelkästään huoltomuotoon kohdistui 14 ensivaatimusta ja 7 muutosvaatimusta.

842 Lapsenhuoltolain nojalla annetut ratkaisut eivät saavuta oikeusvoimaa, vaan samassa asiassa voidaan esittää uusia vaatimuksia.

843 Ensiratkaisuilla tarkoitan sekä sosiaalilautakunnassa selvitystyön aikana vahvistettuja sopimuksia että tuomioistuinratkaisuja. Jos jäljempänä ei ole tarvetta eritellä niitä toisistaan, käytän niistä yhteistä nimikettä ”ratkaisu” ja puhun määräämisestä, vaikka vahvistamistilanteessa onkin kysymys sopimisesta eikä määräämisestä.

844 Aineistossa oli kuitenkin muutama tapaus, joissa yhteishuoltajaksi sosiaalilautakunnan sopimuksin vahvistettu isä ei tosiasiassa ollut koskaan asunut lapsen kanssa yhteisessä kodissa tai oli jo pidempään asunut eri osoitteessa.

taas asumista koskevissa vaatimuksissa suhde oli lähes samoin luvuin muutosvaatimusten hyväksi (55,6 %) suhteessa ensiratkaisuihin (44,4 %).[845]

Jos avoliitosta eroamisen jälkeen ensinnä esitetyt yhteensä 10 vaatimusta olisi luokiteltu vastoin tekemääni jakoa muutosvaatimuksiksi, olisi muutosvaatimusten osuus kääntynyt ensivaatimuksiin nähden voitolle. Kumpaa tahansa luokittelua käyttäen vaatimukset jakautuivat melko tasan ensi- ja muutosratkaisua tarkoittaviksi. Tämä tutkimustulos vastaa hyvin Kurki-Suonion väitöskirjassaan esittämää tietoa, jonka mukaan 1990-luvun alkuvuosien hovioikeusratkaisuissa uusinta- eli muutosriitojen osuus huoltoriidoista oli 53 prosenttia ja ensivaatimusten siis 47 prosenttia.

Tutkimassani aineistossa avio- ja avoeron yhteydessä esitettyjen vaatimusten osuus poikkesi kuitenkin jossakin määrin niistä tutkimuspäätelmistä, joita *Marjukka Litmala* teki Helsingin käräjäoikeudessa varsinaisasioina vireille pantujen huoltoasioiden määrästä 2000-luvun alkuvuosilta. Hän nimittäin sai selville, että avoeron yhteydessä esitettyjen vaatimusten määrä oli viimeisimmän vajaan kymmenen vuoden aikana lisääntynyt kaikkiaan noin kahdella kolmanneksella ja vastaavasti avioeron liitännäisvaatimuksina esitettyjen vaatimusten määrä oli merkittävästi vähentynyt. Selvänä syynä kehitykseen oli avoliittojen lisääntyminen.[846] Vielä 1990-luvun loppuvuosina, jolloin tämän tutkimuksen oikeudenkäyntiaineisto kertyi, painopisteen muutosta avioeron liitännäisvaatimuksista avoerosta johtuvien varsinaisasioiden puolelle ei ollut suuremmassa määrin tapahtunut. Riideltiinpä sitten huollosta ja asumisesta liitännäis- tai varsinaisasioina, vaatimusten sisältö ja prosessin luonne tutkimusaineistossani vastasivat toisiaan.

1.3 VAATIMUSTYYPIT, SELVITYSTEN EHDOTUKSET JA RATKAISUT

1.3.1 Huoltomuodon valinta

Huoltomuotoa koskevia ensivaatimuksia esitettiin aineistossa yhteensä 57. Vaatimukset olivat tapauskohtaisesti kolmenlaisia: 1) äiti vaati yksinhuoltoa, kun taas isä vaati yhteishuoltoa tai hän ei vastannut äidin vaatimuksiin mitään[847], 2)

---

845 Lähtökohtana vaatimusten jakautumisessa ensi- ja muutosvaatimuksiin olen pitänyt niiden diariointia alioikeudessa. Liitännäisvaatimukset oli esitetty avioero –diaarinimikkeellä kirjatuissa hakemusasioissa.

846 Ks. Litmala 2001, s. 22–23 ja Litmala 2004, s. 246–247.

847 Kahdeksassa tapauksessa isä ei reagoinut huoltomuotovaatimukseen: joko jättämällä vastaamatta hakemukseen, lausumatta huoltomuodosta mitään tai vastustamalla yksinhuoltoa esittämättä kuitenkaan vastavaatimusta. Viimeksi mainitun tulkitsin kannanotoksi yhteishuollon puolesta.

isä vaati yksinhuoltoa ja äiti yhteishuoltoa sekä 3) kumpikin vaati yksinhuoltoa. Eniten ensivaatimuksia esittivät äidit (49,1 %), seuraavaksi eniten kumpikin vanhempi puoleltaan (31,6 %) ja vähiten isät yksin (17,5 %). Lisäksi yhdessä tapauksessa sosiaalilautakunta oli vaatimuksen esittäjänä.

Isien ja äitien aktiivisuus huollon ensiriidan virittäjänä poikkesi heidän yleisestä aktiivisuudestaan avioeron hakijoina. *Marjukka Litmala* on nimittäin tutkimuksessaan osoittanut, että vuonna 2000 Helsingin käräjäoikeudessa puolisot yhdessä jättivät harkinta-aikaan perustuvan avioeron ensivaiheen hakemuksen huomattavasti useammin (68 %) kuin vaimot yksin (23 %) tai miehet yksin (9 %).[848] Näin ollen äidit olivat tutkimissani huoltoriidoissa hakijoina yli kaksi kertaa useammin kuin helsinkiläisäidit yksin avioeron hakijoina, kun taas miehet yksin ja vanhemmat yhdessä puolet harvemmin kuin avioeron hakijoina. Pelkästään asumista koskevia vaatimuksia sen sijaan isät ja äidit esittivät aineistossa yhtä usein. Kartoittaessani myöhemmissä alajaksoissa vaatimusten taustasyitä ja esitellessäni tutkimiani tapauksia ilmenee, millaisissa tapauksissa ja millaisista syistä äidit olivat isiä aktiivisempia hakijoita ja päinvastoin.

Ensiratkaisut huollosta ja asumisesta luokittelin vaatimus- ja hakijatyypeittäin. Muutosratkaisut ryhmittelin samoin perustein hakemushetkellä vallinneen huoltomuodon mukaan. Huoltomuotoa koskevista ensi- ja muutosratkaisuista tilastoin myös sen, kumman vanhemman luokse lapsen asuminen kussakin tapauksessa määräytyi, ja muutosratkaisuista lisäksi sen, tarkoittivatko ratkaisut muutosta vai tilanteen säilymistä ennallaan. Pelkästään lapsen asumista koskevat ratkaisut eriytin hakijatahon ja lapsen asuintilanteen mukaan sekä vireille tulon aikaisesta että mahdollisesti muuttuneesta asumisesta. Luokittelu selviää yksityiskohtaisesti liitetaulukoista 2 ja 3. Ensiratkaisuissa huoltomuoto jakautui seuraavasta taulukosta 6 ilmenevällä tavalla.

Taulukosta on havaittavissa, että ensiratkaisuissa yhteishuollon osuus oli noin puolet ja että äitien yksinhuollon osuus, oli isien yksinhuoltoon nähden enemmän kuin viisinkertainen. Muutama prosentti lapsista hajautettiin yksinhuoltoon vanhempien kesken. Yksinhuollon kokonaisosuus oli kaikkinensa hieman vajaat 50 prosenttia. Muutosratkaisuissa suhdeluvut olivat erilaiset. Yhteishuollon osuus väheni hieman alle puoleen kaikista ratkaisuista ja isien yksinhuolto-osuus kasvoi yli puoleen äitien vastaavasta. Kokonaisuutena yksinhuollon osuus muutosratkaisuista ensiratkaisuihin verrattuna kasvoi. Erot huoltomuotojen jakaumassa ensi- ja muutosratkaisujen välillä olivat kuitenkin kaiken kaikkiaan vähäiset.

Muutosratkaisujen lopputulosten kertymää tarkastelemalla ei kuitenkaan saada näkyviin sitä, millaisiin aikaisemmin määrittyneisiin huoltomuotoihin

---

[848] Litmala 2001, s. 19. Avioeron hakijoissa ovat luonnollisesti olleet mukana myös lapsettomat pariskunnat ja ne, joilla ei hakemushetkellä ole ollut alle 18-vuotiaita lapsia huollettavanaan.

Taulukko 6. Huoltomuodon jakauma ensi- ja muutosratkaisuissa.

Huoltomuodon jakauma ensi-ratkaisuissa	**Lkm**	**%-osuus**	**Huoltomuodon jakauma muutos-ratkaisuissa**	**Lkm**	**%-osuus**
Yhteishuolto yhteensä	29	50,9	Yhteishuolto yhteensä	21	47,7
Yksinhuolto			Yksinhuolto		
• äiti	21	36,8	• äiti	15	34,1
• isä	4	7,0	• isä	8	18,2
• äiti ja isä, lapset hajautettu	3	5,3			
Yksinhuolto yhteensä	28	49,1	Yksinhuolto yhteensä	23	52,3
Huoltomuodot kaikkiaan	**57**	**100,0 %**	**Huoltomuodot kaikkiaan**	**44**	**100,0 %**

muutokset kohdistuivat. Liitetaulukosta 3 sen sijaan saadaan esiin, että osuudet eri huoltomuotojen kesken vaihtelivat sen mukaan, millainen huoltomuodon ja lasten asumisen lähtötilanne oli ollut. Vaikka lähtökohtatilanteen mukainen erittely johtaakin siihen, että tarkasteltavien tapausten määrä kussakin ryhmässä on hyvin vähäinen, esitän tässä lyhyesti tarkastelun tulokset.

Silloin kun lapset olivat yhteishuollossa asuen äidin luona ja äiti vaati yksinhuoltoa, muutoksia tehtiin 75 prosentissa tapauksista, joskin vain kolmanneksessa äidin vaatimuksen mukaan. Jos taas isä samassa lähtötilanteessa esitti vastaavan vaatimuksen, se menestyi 60-prosenttisesti, joskin täydellisesti vain puolessa vaatimuksia. Silloin kun kumpikin vaati yhteishuollon sijasta yksinhuoltoa, muutoksia tehtiin 40 prosentissa tapauksista. Sosiaalilautakunnan kahden vaatimuksen johdosta muutosta huoltomuotoon ei tehty. Kaikkiaan tässä ryhmässä muutettiin aikaisempaa tilannetta 60 prosentissa tapauksista. Silloin kun vallitsevana oli ollut äidin yksinhuoltajuus ja isä vaati yksinhuoltoa, muutoksia tehtiin puolessa tapauksista, mutta isän vaadittua yhteishuoltoa, muutos tapahtui vain yhdessä tapauksessa kuudesta. Sosiaalilautakunnan vaatimus äidin yksinhuollon siirtämisestä isälle ei aiheuttanut muutosta. Tässä ryhmässä muutosprosentti oli yli 40 prosenttia. Kaiken kaikkiaan siis muutoksia tapahtui noin puolessa tapauksista.

Taulukosta 6 taas voidaan kokonaisuutena todeta, että yhteis- ja yksinhuollon keskinäinen suhde poikkeaa merkittävästi valtakunnallisten tilastojen osoittamasta jakaumasta huoltomuotojen kesken. Niistä nimittäin ilmenee, että yhteishuoltoon päädyttiin 1990-luvun viimeisinä vuosina sopimuksin sosiaalitoi-

messa hieman vajaassa 90 prosentissa tapauksista, kun taas äidin yksinhuoltoon noin 8 prosentissa tapauksista ja lopuissa isän yksinhuoltoon.[849]

Tutkimustulokset poikkeavat myös siitä tuloksesta, jonka Litmala sai esiin tutkiessaan avioerojen liitännäisratkaisuja vuodelta 2000, sillä Helsingin käräjäoikeudessa päädyttiin yhteishuoltoon kaikkiaan 71 prosentissa tapauksista, äidin yksinhuoltoon 26 prosentissa ja lopuissa 3 prosentissa lapset jaettiin hajautetusti yksinhuoltajavanhemmille tai vaatimukset peruutettiin.[850] Tutkimissani huoltoriidoissa yhteishuoltoratkaisujen osuus oli toisin sanoen huomattavasti vähäisempi ja äitien yksinhuollon osuus selvästi suurempi kuin sanotussa Litmalan aineistossa. Täysin vastakkaiseen suuntaan tutkimustulokset poikkeavat siitä jakaumasta, jonka *Kirsti Kurki-Suonio* selvitti 1990-luvun alkuvuosien hovioikeusratkaisuista (146 kappaletta). Jakauman mukaan näet yksinhuoltoon päädyttiin 93 (77 %) ratkaisussa ja yhteishuoltoon 28 (23 %) ratkaisussa. Lopuissa oli kysymys pelkästään lapsen asumista koskevasta ratkaisusta. Kokoavissa päätelmissä esitän käsitykseni jakaumien poikkeavuudesta.[851]

Vastatakseni lähemmin kysymykseen huoltomuodon valintaan johtaneista syistä tarkastelen seuraavan alajakson jälkeen huoltomuotoa koskevia ratkaisuja huoltoriitatyypeistä tekemäni luokituksen valossa. Sitä ennen esitän seuraavassa alajaksossa kokoavia tutkimustietoja asumisratkaisuista, joita myös jäljempänä aion tarkastella samojen huoltoriitatyyppien valossa.

1.3.2 Valinta lapsen asumisesta

Pelkästään lasten asumiseen kohdistuneita ensivaatimuksia esitettiin 12 tapauksessa. Yhdistämällä edellisessä taulukossa 6 saadut tutkimustulokset huoltomuodon ensiratkaisuista ja niihin liittyvistä asumisratkaisuista seuraavaan taulukkoon, saadaan tieto kaikista tutkimistani asumisratkaisuista. Se ilmenee seuraavasta taulukosta 7.

Pelkästään lasten asumista koskevissa ensiratkaisuissa asuminen jakautui tasan vanhempien kesken.[852] Kaikissa muissa tapauksissa ratkaisu lasten asumisesta annettiin huoltomuotoa koskevan määräyksen ohessa. Kaikista asumisratkaisuista yhteenlaskettuina havaitaan, että lasten asuminen määräytyi yli kaksi

---

849 Litmala 2001, s. 24 ja Kurki-Suonio 1999, s. 537–538 selostavat oikeustilastoihin kertyviä huoltomuototietoja, jotka muodostuvat sosiaalilautakunnan vahvistamista avoparien lapsen huoltajuuksista, eroavien vanhempien lapsikohtaisista sopimuksista ja tuomioistuinratkaisuina päätetyistä huoltoratkaisuista.

850 Litmala 2001, s. 24. Tutkimustuloksieni yksityiskohtaisempi vertaaminen Kurki-Suonion 1999 tutkimustuloksiin (s. 536–539) ei ollut muutoksenhakuvaiheesta johtuneiden vaatimusperusteiden ja luokituksen (s. 501) ratkaisevan erilaisuuden vuoksi perusteltua.

851 Ks. alajakso IV B.1.7.

852 Näistä yhdessä tapauksessa tapaamisoikeus kuitenkin määrättiin niin laajaksi, että ratkaisu tarkoitti vuoroasumista.

Taulukko 7. Lasten asumisen jakauma ensiratkaisuissa.

Asumisen jakauma ensiratkaisuissa	**Lkm**	**Prosentti-osuus %**
Lopputulokset, kun riidan kohteena huoltomuoto ja asuminen		
a. Yhteishuolto ja asuminen		
• lapset äidin luokse	17	29,8
• lapset isän luokse	10	17,5
• kummankin luokse	1	1,8
• ei määräystä asumisesta	1	1,8
b. Yksinhuolto äidille	21	36,8
c. Yksinhuolto isälle	4	7,0
d. Yksinhuolto, lasten asuminen hajautetusti kummallekin	3	5,3
Tapauksia yhteensä	57	100,0
Riidan kohteena pelkästään asuminen		
• lapset äidille	6	50,0
• lapset isälle	6	50,0
Tapauksia yhteensä	12	100,0
Yhteenveto		
Lapset äidin luokse	44	63,8
Lapset isän luokse	20	28,9
Asuminen hajautetusti	3	4,4
Asuminen muutoin	2	2,9
Asuminen kaikkiaan	**69**	**100,0**

kertaa useammin äidin (63,8 %) kuin isän (28,9 %) luokse. Jäljelle jäävissä tapauksissa asuminen määräytyi joko hajautetusti vanhempien luokse, tai lapsen ollessa huostaanotettuna asumisesta ei annettu ratkaisua lainkaan.[853]

Asumisen muutosratkaisuissa ei tapahtunut paljoakaan muutoksia äitien ja isien suhteellisen osuuden kesken. Seuraavasta taulukosta 8 voidaan kuitenkin todeta, että muutos isien hyväksi oli muutaman prosenttiyksikön luokkaa.

Liitetaulukosta 3 on lisäksi havaittavissa tieto, että pelkästään asumiseen kohdistuneet vaatimukset tuottivat huomattavasti useammin muutoksia kuin huoltomuotoon kohdistuneet.

[853] Yhdessä tapauksessa vanhemmat palasivat yhteen asumaan ja toisessa tapauksessa lapset olivat huostaan otettuina eikä käräjäoikeus antanut heidän asumisestaan määräystä.

Taulukko 8. Lasten asumisen jakauma muutosratkaisuissa.

Asumisen jakauma muutosratkaisuissa	**Lkm**	**Prosentti-osuus %**
Ratkaisun, kun riidan kohteena huoltomuoto ja asuminen		
a. Yhteishuolto ja asuminen		
• lapset äidin luona/luokse	16	36,4
• lapset isän luona/luokse	4	9,0
• ei määräystä asumisesta	1	2,3
b. Yksinhuolto äidillä/äidille	15	34,1
c. Yksinhuolto isällä/isälle	8	18,2
Tapauksia yhteensä	44	100,0
Riidan kohteena pelkästään asuminen		
• lapset äidillä/äidille	6	40,0
• lapset isällä/isälle	7	46,7
• lapset hajautettu	2	13,3
Tapauksia yhteensä	15	100,0
Yhteenveto muutosratkaisujen jälkeisestä asumisesta		
Lapset äidin luona	37	62,7
Lapset isän luona	19	32,2
Asuminen hajautetusti	2	3,4
Asuminen muutoin	1	1,7
Asuminen kaikkiaan	59	100,0

Pelkät prosenttijakautumat eivät kahdessa edellisessä taulukossa silti selitä niitä syitä, joiden johdosta huoltomuoto ja asuminen ensiratkaisuissa määräytyivät ja joiden johdosta ne muutosratkaisuissa muuttuivat tai pysyivät ennallaan. Jo tässä alustavassa vaiheessa on kuitenkin nähtävissä, että erilaisissa lähtötilanteissa esitetyt, keskenään erilaiset vaatimukset myös menestyivät keskenään eri tavoin. Seuraavissa alajaksoissa kartoitan ensinnä huoltoriitojen taustasyitä selvittääkseni niiden jälkeisessä alajaksossa ratkaisujen muotoutumista riitatyyppien valossa.

1.4 HUOLTOMUODON JA LASTEN ASUMISEN VALINTAA SELITTÄVIÄ TEKIJÖITÄ

Tähän asti olen esittänyt tutkimustuloksia huoltomuodon ja asumisen lopputuloksista käsin. Niiden ja sosiaalitoimen selvitysten analysoimiseksi luokittelen tässä alajaksossa riitatapaukset taustasyiden mukaan sellaisina kuin nuo syyt ilmenivät sosiaalitoimen selvityksistä. Niissä taas oli referoitu vanhempien kertomuksia ja esitetty muun tiedonhankinnan tuloksia. Luokittelussa lähden liikkeelle sellaisista perheen hajoamista kuvaavista ilmiöistä, joita olen jo selvitystyön tavoitteita ja toteuttajia koskevassa luvussa selostanut.[854]

Jaoin huoltoriidat kolmeen perustyyppiin: 1) tasapeliriidat, 2) psykososiaaliset riidat, 3) patologiset ja patologisoituvat riidat. Tätä luokittelua käyttäessäni tarkoitan sitä, että riidat 1) ryhmässä käytiin tasavertaisten vanhempien kesken, että 2) ryhmässä vanhemmilla oli psykososiaalisia ongelmia ja että 3) ryhmässä riita oli jäljempänä selostettavista syistä patologinen tai patologisoitumassa. Koska tutkimukseni kohdentui erityisesti sosiaalitoimen selvityksiin, tein riitatyyppiluokittelun sen aineiston perusteella, joka sosiaalitoimen selvityksissä ja niihin liittyneissä lausunnoissa oli kertynyt. Tuomioistuimen käsittelyssä oikeudenkäyntiaineisto osittain täydentyi, mutta se ei enää siinä määrin muuttanut kokonaiskuvaa riitatyypistä, että luokituksen muuttamiseen olisi ollut aihetta, vaikka tuomioistuinratkaisujen lopputulos olisikin poikennut sosiaalitoimen ehdottamasta.

Riitatyyppien kolmijakoa täydennän psykososiaalisten riitojen osalta myöhemmin esittäessäni tutkimustuloksia huostaanotettujen lasten huollosta.[855] Tässä jaksossa tarkastelen huoltoa ja asumista koskeneita vaatimuksia kolmijaon perusteella. Riitojen luokittelussa kahteen ensimmäiseen ryhmään käytin jossakin mitassa tukena kahdessa pohjoismaisissa huoltoriitatutkimuksessa ja Ruotsin sosiaalihallituksen tilannekatsauksessa esitettyjä arviointikriteerejä.

Tilannekatsauksessa ruotsalaisia huoltoratkaisuja on arvioitu kolmen kriteerin varassa: 1) hyvä huoltajuuskyky, 2) alentunut huoltajuuskyky ja 3) arviointiperuste ei selvillä.[856] Hyvä huoltajuuskyky vastaa nähdäkseni hyvin luokittelemaani tasapelitilannetta ja alentunut huoltajuuskyky kattaa pitkälti psykososiaalisten riitojen ryhmän. Alentunutta huoltajuuskykyä taas sopivat kuvaamaan myös ruotsalaisen *Lotta Dahlstrandin* huoltoriitojen empiirisessä tutkimuksessa havaitsemat vanhempien sosiaaliset ongelmat. Dahlstrandin mukaan tapauksissa, joissa oli pyydetty sosiaalitoimen selvitys, 53–58 prosentissa vanhemmilla oli sosiaalisia ongelmia, kuten alkoholin väärinkäyttöä, väkivaltaa,

---

854 Ks. alajakso III A.1.1.

855 Oheis- ja sijaishuoltajan määräämistä koskevat asiat (yhteensä 5) olivat oma erityisryhmänsä, mutta riitatyyppien luokittelussa ne sijoittuivat kolmijakoon.

856 Ks. Glimtar av barn 2004, s. 27–28.

oikeudenloukkauksia tai psyykkisiä sairauksia. Soputapauksissa taas sosiaalisten ongelmien osuus oli selvästi vähäisempi eli 28–35 prosenttia.[857]

Vastaavaan tapaan norjalainen psykologi *Katrin Koch* on havainnut oslolaisia huoltoriitoja tutkiessaan, että puolessa yksinhuoltohakemuksista esitettiin väitteitä psyykkisestä terveydestä, väkivallasta ja väkivaltauhkauksista hakijaa kohtaan, seksuaalisesta hyväksikäytöstä lasta kohtaan tai rikollisuudesta. Asumisvaatimuksissa esitettiin lisäksi väitteitä vastapuolen päihde- tai huumeongelmista, lapsen huolenpidon laiminlyönnistä ja tapaamisoikeuden sabotoinnista sekä ulkomailla asumisen aiheuttamista vieraantumis- ja yhteydenpitovaikeuksista. Niihin ja alkoholiongelmiin vedottiin kahdessa kolmanneksessa asumishakemuksia, kun taas kolmanneksessa tapauksista vaatimuksia perusteltiin kilpailevien olosuhteiden sekä lapsen ja vanhemman kiintymyssuhteiden vertailulla, tapaamisvaikeuksilla, asumista koskevilla erimielisyyksillä ja vastaavilla seikoilla.[858] Sanotun kolmanneksen perusteet vastaavat tasapeliriitojen luokittelussa käyttämiäni perusteita.

Tasapeliryhmään aineistossani määräytyivät ne riidat, joissa vanhemmat olivat tasavahvoja lähihuoltajakandidaatteja eikä heillä ollut niin jyrkkiä erimielisyyksiä, että riita olisi patologisoitunut. Ruotsin sosiaalihallituksen jaottelua käyttäen kysymys oli siten vanhemmista, joilla oli hyvä huoltajuuskyky. Riita kohdistui ensisijaisesti vanhempien lievempiin erimielisyyksin, joita heillä oli ennen muuta yhteistyö- ja myötävaikutuskyvyn luonteesta ja määrästä, lapsen ja vanhemman kiintymys- ja vuorovaikutussuhteista, kasvatustyyleistä, ympäristöolosuhteista sekä lasten toivomuksista ja hyvinvoinnista.

Tutkimassani aineistossa useille tasavertaisten vanhempien tapauksille oli luonteenomaista se, että avio/avoeron taloudelliset ratkaisut kytkeytyivät oleellisesti huoltoa ja asumista koskeviin vaatimuksiin. Taloudelliset taustatekijät olivatkin suurin yksittäinen selittävä tekijä tässä ryhmässä, johon luokittelin myös ne tapaukset, joissa mitään erityistä riidan syytä ei ollut hakemuksissa esitetty eikä sosiaalitoimen selvityksissäkään saatu selville. Näin ollen tähän ryhmään lukeutuivat sellaiset riidat, joissa ruotsalaisen tilannekatsauksen mukaan riidan arviointiperuste ei ollut käynyt selville.

Psykososiaaliseen riitatyhmään luokittelin sen sijaan mainitsemiani tutkimuslähteitä seuraten sellaiset tapaukset, joissa huoltajakyky oli alentunut. Näissä tapauksissa annettiin sekä hakemuksissa että huoltoselvityksissä tietoja huoltajasopivuutta vaikeasti heikentävistä psykososiaalisista ongelmista, kuten psyykkisestä sairaudesta tai muista mielenterveyshäiriöistä, alkoholismista taikka päihteiden tai lääkkeiden vakavasta väärinkäytöstä. Tietoja psyykkisistä

---

857 Dahlstrand 2004, s. 161. Ks. myös Hokkanen 2005, joka esittää yhteishuollon edellyttämän luottamuksen esteiksi ”päihteet, väkivallan ja seksuaalisen hyväksikäytön”, joista hänen väitöskirjaansa varten haastattelemat vanhemmat olivat kertoneet.

858 Koch 2000, s. 32–33 ja 81.

ja alkoholiongelmista esitettiin lähes yhtä usein. Yhtä moneen tapaukseen sisältyi tietoja tai arviointia psykososiaalisesta moniongelmaisuudesta.[859]

Moniongelmaisuuden osatekijöiksi esitettiin yhtäaikaiset mielenterveys- ja päihdeongelmat sekä väkivaltaisuus. Perheväkivallasta esitettiin asianosaisväitteitä sekä psykososiaalisen moniongelmaisuuden yhteydessä että riidan yksittäisenä taustasyynä. Osittain perheväkivallan myös väitettiin liittyneen väkivalta- tai huumerikollisuuteen, joka puolestaan esiintyi erillisenäkin syynä.[860] Vaikka psykososiaaliset ongelmat olivat vain osassa tapauksia sellaisia, että lapset oli otettu huostaan, olivat ne kuitenkin perusteiltaan samoja, jotka on lastensuojelutyössä on havaittu työhön ryhtymisen taustasyiksi.[861] Psykososiaalisten riitojen ryhmään luokittelin myös ne riidat, joissa vanhemmilla oli sellaisia sovittamattomia kulttuuriin ja uskontoon liittyviä näkemyseroja, että niillä selvitettiin olevan ratkaisevan kielteisiä vaikutuksia erolapsen tulevaisuuteen. Vaikka siis kumpikin vanhempi tahollaan olisi kyennyt hyvään yksinhuoltajuuteen, jyrkät näkemyserot vaikeuttivat vakavasti lapsen psyykkistä ja sosiaalista hyvinvointia erimielisyyksien vaikuttaessa joko huoltomuodon valintaan tai lapsen tapaamisoikeuden toteuttamismahdollisuuksiin.[862]

Patologisten huoltoriitojen ryhmään rajasin ne eskaloituneet tapaukset, joita tarkoitetaan high conflict -riidoilla. Vaikka kyseinen käsite ei olekaan tieteellisesti vakiintunut, sitä on käytetty kuvattaessa vaikeimpia huoltoriitoja.[863] Tässä tutkimuksessa en luokitellut patologisia riitoja käyttäytymis- tai lääketieteellisen patologia-määrittelyn perusteella.[864] Lastensuojelussa on kuitenkin kuvattu ”patologista vanhemmuutta”, jossa vanhempi laiminlyö lapsen tarpeita tai kohtelee häntä kaltoin. Psyykkisessä muodossaan kaltoinkohtelun on selitetty tar-

---

859 Kahdessa tapauksessa lapset oli otettu väliaikaisesti huostaan lasten oireiden ja vanhempien ongelmien vuoksi., kolmannessa taas oli aikaisemmin tehty aikaisempia tutkimuksia insestiväitteiden vuoksi. Kolmessa tapauksessa perheväkivalta kuului psykososiaaliseen moniongelmaisuuteen, jota leimasivat myös psyykkiset häiriöt tai väkivaltarikollisuus yleensä.

860 Useissa tapauksissa lapset oli otettu huostaan.

861 Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 14 mukaan lapsikohtaisia vanhempia koskevia lastensuojelun taustasyitä ovat vanhemman alkoholi- tai huumeongelmat, psyykkiset sairaudet sekä seksuaalinen hyväksikäyttö. Vastaavasti Rousu 1998, s. 106–107. Ks. myös Honkakoski 1995, s. 41 ja Paavilainen 1996 s. 117.

862 Ryhmään lukeutui kaksi tapausta, joissa äidin kanssa jyrkästi erilaisesta uskonnollisesta ja kulttuurisesta taustasta oleva isä ei ollut asunut yhdessä äidin ja lapsen kanssa ja tapaamiset olivat olleet keskeytyksissä pitkään tai eivät olleet alkaneetkaan.

863 Recommendation 1998, Explanatory memorandum, kohdassa 6 käytetään termiä “high conflict families”.

864 Patologialla tarkoitetaan yleisesti tautioppia, tarkemmin sitä rakenteellista ja toiminnallista häiriötä tai epäjärjestystä, joka muodostaa tietyn erityisen tautitilan. Vrt. myös Nousiainen Kevät 1997, s. 151, joka käyttää termiä ”patologiset perhekriisit” pohtiessaan oikeudellisten sääntöjen soveltumista perhekriisien ratkaisumekanismeikoi. Sen sijaan Jallinojan 2000, s. 14–15 ja 162–184 lehtiaineistosta keräämän tiedon perusteella kuvailema erotodellisuus julkisuushakuisissa ”katastrofieroissa” vaikutti tässä tutkimuksessa määritellyn eropatologian rinnalla vaatimattomalta (kirj.huom.).

koittavan, etteivät vanhemmat kykene vastaamaan lapsen viesteihin.[865] Määrittelyä voidaan nähdäkseni hyvin verrata lapsen tilanteeseen komplisoituneiden huoltoriitojen puristuksessa.

Luokitellessani patologisia riitoja yhdistin perhettä koskevan sosiaali- ja terveydenhuollollisen tiedon vanhempien oikeudellisesta riitahistoriasta ilmeneviin tietoihin. Riitahistorian huomioon ottamiseen sain perusteita kahden tutkijan kannanotoista. Ensinnäkin *Kirsti Kurki-Suonio* havaitsi 1990-luvun alkuvuosien hovioikeusratkaisuja tutkiessaan, että muutoksenhakuun johtaneista tapauksista yli puolet oli sellaisia, joissa saman lapsen huollosta oli annettu aikaisempi tuomioistuinpäätös tai huollosta oli vahvistettu sopimus.[866] Käsityksen uusintariitojen patologisesta luonteesta on ilmaissut *Eva Gottberg*.[867] Hänen luonnehdintaansa mukaillen otin luokituksessa huomioon vanhempien kroonisiksi muuttuneet huoltohuollosta ja yhtäaikaisesti vireillä olleet täytäntöönpanoriidat, jotka puolestaan koskivat joko väliaikaismääräyksiä tai varsinaisratkaisuja.

Patologisiksi riidoiksi luokittelemissani tapauksissa vanhemmat olivat poikkeuksellisen panssaroituneita omiin asenteisiinsa ja vaatimuksiinsa. Sen lisäksi perheenjäsenissä näytti aktualisoituneen vaikea psyykkinen ylikuormitus, joka usein ilmeni hoitoa vaatineena psykosomaattisena oireiluna. Näitä eskaloituvia tilanteita olen aikaisemmin esitellyt kuvatessani huoltoriitojen erityispiirteitä.[868] Patologiseen ryhmään luokittelin myös ne tapaukset, joissa lapset oli kaapattu tai jouduttu korkean konfliktitason heille aiheuttamien ongelmien vuoksi ottamaan sosiaalilautakunnan huostaan. Patologisiksi luokittelin lisäksi insestiväitteitä tai todistelua jo tuomitusta seksuaalisesta hyväksikäytöstä sisältäneet riidat.

Ongelmallista oli sijoittaa luokittelemaani kolmijakoon niitä riitoja, joissa vanhempien uskonnollisista tai elämänkatsomuksellisista taikka heidän luonteenominaisuuksistaan nousevat riidat olivat sovittamattomia. Kumpikin vanhempi tahollaan olisi saattanut tulla toimeen yksinhuoltajana, jos hänen ei olisi tarvinnut välittää toisen vanhemman yhteydenpito-oikeudesta ja lasten lojaliteetista. Juuri taipumaton peräänantamattomuus näkemyksissä näytti johtavan riidan eskaloitumiseen. Niissä tapauksissa, joissa lapset olivat riidan johdosta tarvinneet mielenterveydellistä apua tai hoitoa, luokittelin kyseiset tapaukset patologisiin riitoihin. Jos taipumattomien luonteenominaisuuksien lisäksi esitettiin tietoja myös kulttuuristen ja uskonnollisten erojen sovittamattomuudesta, luokittelin riidan psykososiaaliseksi riidaksi.

Noin 10 prosenttia tutkimistani tapaukista sijoittui luokituksen ”harmaalle vyöhykkeelle” siten, että käyttämieni perusteiden mukaan luokittelu oli epävar-

---

865 Saarnio 2004, s. 246
866 Kurki-Suonio 1999, s. 504.
867 Gottberg 2004, s. 49.
868 Ks. alajakso III A.1.1.

ma tai että tapauksen olisi voinut yhtä vahvoin perustein sijoittaa kahteen ryhmään. Luokittelun kolmijaossa ei myöskään ollut mahdollista ottaa huomioon konfliktin tapauskohtaista syvyyttä, joka puolestaan riitatyypin sisällä ennakoi riidan selvitettävyyden ja ratkaistavuuden vaikeusastetta. Kysymykseen konfliktitason edellyttämistä ratkaisukeinoista palaan vasta sitten, kun olen tässä ja myöhemmissä luvuissa esitellyt empiiriset tutkimushavainnot erityyppisten riitojen selvitystyöstä, muusta todistelusta ja sosiaalitoimen ehdotusten menestymisestä.[869]

1.5 RIITATYYPPIEN VAIKUTUS HUOLTOMUOTOON JA ASUMISEEN

Selvitin riitatyyppien kolmijakoa käyttäen huoltomuotoa ja asumista koskeneiden ratkaisujen jakautumista vaatimustyypeittäin. Tutkimustulokset esitän taulukossa 9. Lyhenteinä käytän TP tasapeliriidoista, PS psykososiaalisista ja PAT patologisista riidoista.

Taulukko 9. Riita- ja vaatimustyyppien keskinäinen suhde.
TP = tasapeliriidat, PS = psykososiaaliset riidat, PAT = patologiset riidat

Vaatimustyyppi / lkm	**TP**	**PS**	**PAT**	**YHT.**
• Huoltomuoto ja siihen liittyvä asuminen	26	25	6	57
• Asuminen pelkästään	11	1	-	12
Ensivaatimukset yhteensä	37	26	6	69
Muutosvaatimukset yhteensä				
• Yhteishuolto yksinhuolloksi	12	15	4	31
• Yksinhuolto yhteishuolloksi	4	1	2	7
• Yksinhuolto yksinhuolloksi	2	4	-	6
• Asuminen pelkästään	9	6	-	15
Muutosvaatimukset yhteensä	27	26	6	59
Ensi- ja muutosvaatimukset yht. lkm	**64**	**52**	**12**	**128**
Ensi- ja muutosvaatimukset yht. %	**50 %**	**41 %**	**9 %**	**100 %**

Taulukosta voidaan havaita, että lähes kaikki niistä ensiriidoista, joissa ratkaisua vaadittiin ainoastaan lasten asumisesta, kuuluivat tasapeliriitoihin. Sekä

869 Ks. alajakso VI 7.1.3.

huoltomuotoa että asumista koskeneet ensiriidat taas jakautuivat lähes tasan tasapeliriitojen ja psykososiaalisten riitojen kesken. Patologisten ensiriitojen osuudeksi jäi noin kymmenen prosenttia.

Huoltomuodon muuttamista koskeneissa riidoissa painopisteet riitatyyppien kesken poikkesivat ensiriidoista. Psykososiaalisten ja patologisten riitojen osuus oli nimittäin suurempi vaadittaessa muutos- kuin ensiratkaisua. Muutosriitojen kesken oli kuitenkin eroavuutta. Riidoissa, joissa vaadittiin yksinhuollon muuttamista vanhemmalta toiselle, psykososiaaliset riidat olivat enemmistönä. Niiden osuus oli tasapeliriitoja suurempi myös niissä riidoissa, joissa (äidit) vaativat yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Yksinhuoltoa taas vaadittiin tasavahvojen vanhempien riidoissa muutettavaksi yhteishuolloksi neljä kertaa useammin kuin psykososiaalisin perustein.

Jakautumasta nähdään, että huomattava osa vaatimuksista kaikissa vaatimustyypeissä esitettiin tasavahvoin perustein, kun taas psykososiaalisiin perusteisiin turvauduttiin runsaimmin yksinhuoltoa vaadittaessa. Selvittääkseni aineistosta psykososiaalisten jakautumista luokittelin ne vaatimustyypeittäin. Vaikka yksittäisiin luokkiin lukeutuneita tapauksia ei ollutkaan paljon, antaa seuraava taulukko 10 tietoa psykososiaalisten perusteiden jakautumisesta.

Taulukko 10. Psykososiaalisten huoltoriitojen taustasyyt ensi- ja muutosriidoissa.

Psykososiaaliset huoltoriidat taustasyyt ja ongelmaryhmät	**Ensiriidat: Huolto-muoto ja asuminen**	**Ensiriidat: Asuminen pelkästään**	**Muutos-riidat: Yhteis-huolto yksin-huolloksi**	**Muutos-riidat: Yksin-huolto yhteishuol-loksi**	**Muutos-riidat: Yksin-huolto yksin-huolloksi**	**Muutos-riidat: Asumi-nen pelkäs-tään**	**Yht.**
Päihteiden vakava väärinkäyttö[870]	3		7[871]		1	3	**14**
Psyykkiset sairaudet häiriöt tai ongelmat	7	1	3		2	2	**15**
Perheväkivalta[872]	6						**6**
Väkivalta- ja huumerikolli-suus[873]	2		2				**4**
Sovittamattomat sosiaaliset ja kulttuuriset näkemyserot	4		3	1			8
Psykososiaaliset moniongelmat[874]	1		1		1	1	**4**
Insestiin liittyvää todistelua	1						**1**
Muut taustasyyt	-						**-**
Kaikkiaan	**24**	**1**	**16**	**1**	**4**	**6**	**52**

Taulukosta voidaan ensinnäkin havaita, että suurimpana taustasyiden joukkona psykososiaalisissa riidoissa olivat psyykkiset ongelmat ja päihteiden vakava väärinkäyttö. Eroksi niiden välillä muodostui kuitenkin se, että psyykkisten

870 Useissa tapauksissa lapset oli otettu huostaan.

871 Lapset huostaan otettuina kolmessa tapauksessa, yhdessä pitkäaikaisia lastensuojelun tukitoimia alkoholiongelman vuoksi, yhdessä vaikea alkoholiongelma ja kahdessa myös muita psykososiaalisia ongelmia.

872 Kolmessa tapauksessa perheväkivaltaan liittyi psykososiaalinen moniongelmaisuus (väkivaltarikollisuus ja psyykkiset häiriöt). Niissä perheväkivalta oli kuitenkin ensisijainen taustasyy. Muut tapaukset, joissa esitettiin väitteitä tai todistelua perheväkivallasta, kuuluivat muiden samanaikaisten tekijöiden vuoksi patologisiin tapauksiin tai ne koskivat tapaamisoikeutta.

873 Tähän ryhmään on luokiteltu vain tapaukset, joissa vanhempi oli tuomittu lukuisista väkivalta- ja/tai huumerikoksista.

874 Kahdessa tapauksessa oli tehty väliaikainen huostaanotto lasten oireiden ja vanhempien ongelmien vuoksi. Yhdessä taas oli esitetty huoltoriitaa edeltävän ajan tutkimuksia insestiväitteistä, joihin ei varsinaisesti vedottu vireillä olevassa riidassa.

syiden esitettiin vaurioittaneen huoltajasopivuutta lähes yhtä usein ensi- ja muutosriidoissa, kun taas päihteiden väärinkäytön aiheuttama huoli painottui muutosriitoihin. Perheväkivaltaan sen sijaan vedottiin pääasiallisesti ensiriidoissa, mutta myös muutamassa psykososiaalisesti moniongelmaisessa muutosriidassa.[875] Sovittamattomat sosiaaliset ja kulttuuriset näkemyserot taas saivat taustasyynä yhtä usein sijaa niin ensi- kuin muutosriidoissakin.

1.6 RATKAISUEHDOTUKSET JA RATKAISUT RIITATYYPEITTÄIN

Tutkimusoletuksena pidin, että riitatyyppien kolmijako patologisiin, psykososiaalisiin ja tasapeliriitoihin sellaisenaan ohjasi valmisteluistunnossa ja sosiaalitoimessa määrittyvän tiedonhankinnan tavoitteita ja että se itsessään antoi suuntaviivoja sosiaalitoimen selvitystyölle. Oletuksen selvittämiseksi kartoitin riitatyypeittäin sosiaalitoimen ehdotusten menestymistä tuomioistuinratkaisuissa.

Sosiaalilautakuntien ehdotukset jaoin neljään ryhmään eli niihin, 1) jotka hyväksyttiin sellaisinaan, 2) jotka hyväksyttiin osittain, 3) joita ei hyväksytty lainkaan ja 4) joista jokin ehdotus hyväksyttiin ratkaisun perusteluiksi. Viimeksi mainittuun ryhmään kuuluivat kaksi- tai monikuntatapaukset, joissa esitettiin useamman kuin yhden lautakunnan selvitys ja joissa selvityksissä tehdyt ehdotukset poikkesivat toisistaan. Kilpailevista ehdotuksista tilastoin ne, jotka lähinnä vastasivat tuomioistuimen varsinaisratkaisua.[876] Tulokset ilmenevät seuraavasta taulukosta 11.

Taulukko 11. Sosiaalitoimen ehdotusten menestyminen prosenttiosuuksina ensi- ja muutosratkaisuissa.

Huoltomuotoa ja/tai asumista koskevat ehdotukset ja tuomioistuinratkaisut	**Ensiratkaisut (69 kpl) / %**	**Muutos-ratkaisut (59 kpl) / %**	**Keskimäärin %**
Ehdotus sama kuin ratkaisu	63,8	44,9	**54,3**
Ehdotus osittain sama kuin ratkaisu	8,6	14,3	**11,5**
Ehdotusten jokin vaihtoehto sama kuin ratkaisu	15,5	22,4	**19,0**
Ehdotusta ei hyväksytty miltään osin	8,6	18,4	**13,5**
Muu tilanne	3,5	-	**1,7**
Yhteensä tuomioistuimen arvioitavana	**100,0**	**100,0**	**100,0**

875 Taulukossa eivät ole luokiteltuina ne psykososiaaliset syyt, joita pelkästään tapaamisoikeutta koskevissa riidoissa esitettiin.

876 Tilastoinnissa en ottanut huomioon tuomioistuinten väliaikaisratkaisuja.

Taulukosta voidaan havaita, että tuomioistuinratkaisut noudattivat täydellisesti sosiaalilautakunnan ehdotuksia noin 55 prosentissa tapauksista. Jos kuitenkin mukaan lasketaan myös ne tapaukset, joissa tuomioistuinratkaisu noudatti täydellisesti jotakin yhden lautakunnan tekemistä vaihtoehtoisista ehdotuksista tai jotakin kahden lautakunnan tekemistä erilaisista ehdotuksista, nousee hyväksyttyjen ehdotusten määrä lähes 74 prosenttiin. Palaan lähemmin selvitysten menestymiskysymykseen selostaessani selvityksiä osana todistelua.[877] Lopuissa tapauksissa ehdotukset menestyivät osittain, mutta tulivat kokonaan hylätyiksi noin 13 prosentissa tapauksista.

Koska pelkät prosenttiluvut eivät paljoakaan auta arvioimaan sitä, missä määrin tuomioistuinratkaisut vastasivat sosiaalitoimen ehdotuksia huoltomuodosta ja asumisesta, tarkastelin ehdotusten menestymistä luokittelemani kolmen riitakategorian kannalta. Tulokset ilmenevät tärkeysjärjestyksessä kunkin riitatyypin osalta seuraavasta taulukosta 12.

Taulukko 12. Ehdotusten ja ratkaisujen vastaavuus teemoittain.

Riitavaiheet ja riitatyypit	**Ehdotusten ja ratkaisujen väliset erot huoltomuotoa ja asumista koskevissa riidoissa / tapausten lkm**
ENSIRIIDAT	
Tasapelitilanteet	Lähihuoltajan valinta kahdesta vaihtoehdosta (4) Lähihuoltajan määrääminen yhteishuollossa (1) Huoltomuodon valinta ja lasten hajauttaminen (1) Tiedonsaantioikeus (1)
Psykososiaaliset	Huoltomuodon valinta (5) Asumisvalinta (1)
Patologiset	Huoltomuodon valinta (1)
MUUTOSRIIDAT	
Tasapelitilanteet	Huoltajien työnjakomääräys yksin- tai yhteishuollon tai tiedonsaantioikeuden sijasta (4) Huoltomuodon tai huoltajan vaihtaminen (2)
Psykososiaaliset	Huoltomuodon muuttaminen (2) Asumisen muuttaminen (1) Huoltomuodon ja huoltajan muuttaminen (1)
Patologiset	Huoltomuodon ja huoltajan muuttaminen (1) Asumisen muuttaminen (1)

877 Ks. alajakso VI 2.3.

Tämä tarkastelu osoittaa ensinnäkin, että tasavahvojen, hyvään huoltajuuteen kykenevien vanhempien ensiriidoissa ongelmallisinta oli lähihuoltajan valinta kahdesta yhtä hyvästä vaihtoehdosta. Muutosriidoissa taas ehdotukset ja ratkaisut poikkesivat toisistaan lähinnä huoltajien työnjakomääräysten vuoksi. Muut näkemyserot sosiaalitoimen ja tuomioistuimen kesken kummassakin ryhmässä koskivat huoltomuodon tai lähihuoltajan valintaa. Nämä näkemyserot olivat yksittäisiä ja lukumääräisesti vähäisempiä kuin ongelmat lähihuoltajan eli lapsen asumisen määräämisessä. Tilanne psykososiaalisissa riidoissa oli toisenlainen: sosiaalitoimen selvitykset joutuivat suurempaan koetukseen tehtäessä valintaa yksin- tai yhteishuollon välillä kuin määrättäessä lähihuoltajaa. Patologisissa riidoissa tilanne oli vastaava.

Puolet niistä sosiaalitoimen ehdotuksista, joita käräjäoikeudet eivät hyväksyneet, koskivat tasapeliriitoja, joiden osuus muutoinkin oli runsaat puolet koko aineistosta. Toinen puolikas ehdotusten ja ratkaisujen epäharmoniasta jakautui psykososiaalisten (40 %) ja patologisten riitojen (10 %) kesken. Vaikka tarkastelun kohteena olleiden tapausten lukumäärä ei ollutkaan suuri, nähdään tämän tutkimustuloksen perusteella, että selvitykset menestyivät suhteellisesti ottaen paremmin patologisissa riidoissa kuin psykososiaalisissa, joissa siis esiintyi enemmän horjuntaa ehdotusten ja ratkaisujen välillä.

1.7 KOKOAVASTI RIITOJEN LOPPUTULOKSISTA

Empiirinen aineisto 1990-luvun lopulta tuotti tutkimustuloksen, jonka mukaan lähes yhtä suuri osuus huoltomuotoa ja siihen liittyen lapsen asumista koskeneista riidoista oli ensiriitoja kuin muutosriitoja. Huoltomuotoa koskevat vaatimukset jakautuivat vaatimuksiin yhteishuollon säilyttämisestä, yksinhuoltoon määräämisestä ja vallitsevan huoltomuodon muuttamisesta. Yhteishuollon prosentuaalinen osuus ensi- ja muutosratkaisuista laskettuna oli 49,3 prosenttia. Muutosratkaisuissa yksinhuollon osuus hieman kasvoi (52,3 %) ensiratkaisuihin (49,1 %) verrattuna.

Yhteishuollon prosenttiosuus oli toisin sanoen ratkaisevasti vähemmän kuin se lähes 90 prosentin osuus, joka valtakunnallisen tilaston mukaan 1990-luvun lopulla viranomaisratkaisuissa toteutui.[878] Vajaan 50 prosentin yhteishuoltoosuus oli myös selkeästi pienempi kuin *Marjukka Litmalan* Helsingin käräjäoikeuden avioeron liitännäisratkaisuista selvittämä 71 prosenttia ja lähes yhtä paljon suurempi kuin *Kirsti Kurki-Suonion* 1990-luvun alkuvuosien hovioikeusratkaisuista selvittämä 23 prosenttia.[879] Jos taas vertailun kohteeksi vali-

878 Oikeustilastoon on laskettu sekä sosiaalilautakunnan vahvistamat sopimukset että tuomioistuinten ratkaisut huoltomuodosta.

879 Huoltomuotoa koskeva jakauma ei suoranaisesti ole rinnastettavissa Kirsti Kurki-Suonion

taan ainoastaan ne sopimukset, jotka sosiaalilautakunnat ovat vahvistaneet erovanhempien lasten huollosta välillä, niin noin 75 prosentin yhteishuolto-osuus vastaa Litmalan tutkimustulosta.[880]

Verrattuna valtakunnallisiin huoltotilastojen osoittamiin tietoihin ja Litmalan tutkimustuloksiin tutkimani aineiston ratkaisut tehtiin radikaalisti useammin äitien yksinhuollon kuin vanhempien yhteishuollon hyväksi. Löydösten poikkeavuudelle voi olla useita syitä. Erot voivat ensinnäkin selittyä tutkimusaineistojen erilaisuudella. Litmalan aineiston muodostivat ratkaisut avioeron liitännäisvaatimuksista, kun taas varsinaisasioina vireille tulleet huoltoratkaisut eivät olleet hänen tarkastelunsa kohteena. Kyseiseen aineistoon voidaan otaksua sisältyneen runsaasti tapauksia, joissa vanhemmat yksimielisesti ovat pyytäneet liitännäisratkaisua huoltomuodosta, minkä taas voidaan yleisimmin otaksua tarkoittaneen yhteishuoltoa. Tätä päätelmää tukee se, että yli puolessa Litmalan tutkimista tapauksista vanhemmat yhdessä olivat hakeneet eroa.[881]

Koska enemmistö Litmalan tutkimista hakemuksista siis oli tullut vireille yhteisellä hakemuksella, lienee yhteishuoltoratkaisuun päädytty ilman sosiaalitoimen selvitystä, jollainen taas tutkimassani aineistossa aina oli pyydetty. Kurki-Suonion tutkimusaineistona taas olivat hovioikeusratkaisut. On täysi syy päätellä, että muutoksenhaun kohteeksi ylipäätään valikoituu runsaammin sellaisia alioikeusratkaisuja, joissa vanhemmilla on syvä erimielisyys ratkaisussa valitun huoltomuodon edellytyksistä ja toimivuudesta.[882] Tämä näkökohta vahvistaa yksinhuoltoratkaisujen enemmyyttä. Toisena syynä eroavuuteen voisi olla se, että tutkimani aineiston ratkaisuja antaneet tuomioistuimet olisivat tulkinneet yhteishuollon edellytyksiä ankarammin kuin Helsingin käräjäoikeus. Kurki-Suonion tutkimiin hovioikeusratkaisuihin nähden taas olisi päin vastoin ajateltavissa, että hovioikeudet olisivat pitäneet yhteishuollon edellytyksiä korkeammalla kuin tutkimani aineiston tuomioistuimet.

Kumpaakaan esitetyistä selitysvaihtoehdoista en pidä todennäköisenä. Kurki-Suonion esittämistä havainnoista nimittäin ilmenee, että muutoksenhaun kohteeksi joutuivat ylivoimaisesti eniten tapaukset, joissa kumpikin vaati yksinhuoltoa. Oletettavaa on, että yhteishuollolle noissa tapauksissa olikin vain marginaalisesti edellytyksiä, mikä nähdäkseni parhaiten selittää sitä, että kyseisissä hovioikeusratkaisuissa yksinhuollon osuus oli ratkaisevasti suurempi. Koska tutkimissani huoltoriidoissa oli aina tarvittu sosiaalitoimen selvitystyö-

---

1990-luvun alkuvuosien hovioikeusratkaisuista (146) selvittämään jakaumaan, jossa huoltomuotoa koski yhteensä 121 ratkaisua. Niistä yksinhuoltoon päädyttiin 93 (77 %) ja yhteishuoltoon 28 (23 %) ratkaisussa. Lopuissa oli kysymys pelkästään lapsen asumista koskevasta ratkaisusta. Ks. Kurki-Suonio 1999, s. 501–504.

880 Litmala 2000, s. 324 ja Litmala 2001, s. 24.

881 Litmala 2001, s. 19 mukaan puolisot yhdessä hakivat avioeroa 63 prosentissa tapauksia.

882 Tutkimassani aineistossa muutoksenhaun kohteeksi joutui vain lähes joka kolmas ratkaisu (32/106).

tä, kertoi se nähdäkseni Litmalan aineistoon verrattuna vanhempien suuremmasta eripuraisuudesta ja konfliktin syvyydestä sekä yhteishuollon edellytysten puuttumisesta, kun taas Kurki-Suonion aineistoon verrattuna paremmista mahdollisuuksista yhteishuollolle.

Huoltomuotoja koskeva jakauma aineistossani verrattuna kahteen mainittuun tutkimukseen saa selityksensä, kun eroja tarkastellaan tässä tutkimuksessa tekemäni huoltoriitojen tyyppiluokituksen valossa. Luokituksen kolmijaon perusteella selvisi, että noin puolet riidoista oli tasapeliriitoja (50,0 %), joissa edellytykset yhteishuollolle voivat löytyä helpommin kuin toisen puolikkaan muodostavien psykososiaalisten (41 %) ja patologisten riitojen (9 %) ryhmissä. Niissä taas on oletettavaa, että yksinhuoltoratkaisut ovat tavallisia.

Lasten asuminen taas ratkaistiin siten, että ensiratkaisuissa heidät vajaassa kahdessa tapauksessa kolmesta (63,8 %) määrättiin äidin luokse, kun taas isän luokse lapset määrättiin reilussa neljänneksessä tapauksista (28,9 %). Lopuissa lasten asuminen jaettiin kummankin vanhemman luokse tai ratkaisuksi tuli muu järjestely (yhteensä 7,3 %). Muutosratkaisuissa isän luona asuminen kasvoi muutaman prosenttiyksikön (32,2 %), mutta väheni äidin luona (62,7 %). Myös muiden järjestelyiden osuus pieneni (yhteensä 5,1 %). Silloin kun riidan kohteena oli pelkästään lapsen asuminen, lapset ensiratkaisuissa määrättiin yhtä usein (50 %) niin isän kuin äidin luokse kun taas muutosratkaisuissa useammin isän (46,7 %) kuin äidin (40,0 %) luokse. Kahden kodin asumisratkaisut eivät ilmene edellä olevista prosenttiosuuksista, koska vuoroasumista koskeva mahdollisuus ei sisälly LHL 9 §:ssä säädettyihin asumista koskevien vaihtoehtojen valikkoon. Empiirisiä havaintoja tapaamisoikeuden perusteella toteutetusta tosiasiallisesta vuoroasumisesta selostan myöhemmin erikseen.[883]

Tulos asumisratkaisujen sukupuolijakaumasta poikkesi isien hyväksi verrattuna valtakunnallisiin tilastotietoihin ja Kurki-Suonion esille saamiin tutkimustuloksiin.[884] Koska kaikkien sosiaalilautakunnan vahvistamien sopimusten mukaan 83 prosenttia lapsista asui vuonna 1996 äidin luona ja koska Kurki-Suonion tutkimustulosten perusteella 73 prosenttia lapsista 1990-luvun alkuvuosien hovioikeusratkaisuissa määrättiin asumaan äidin luona, niin tutkimassani aineistossa kyseinen prosenttiosuus oli selvästi pienempi eli 63 prosenttia. Jos mukaan vertailuun otetaan pelkästään ne ratkaisut, joissa riita koski lapsen asumista, niin Kurki-Suonion aineistossa äitien osuus oli 62 prosenttia ja minun aineistossani 45 prosenttia. Sitä paitsi isät menestyivät aineistoni tasapeliensiriidoissa yhtä hyvin (50 %) kuin äidit (50 %). Erot äitien hyväksi sen sijaan muodostuivat psykososiaalisten ja patologisten riitojen ryhmissä.

Sosiaalitoimen ehdotukset menestyivät kyseisissä riitatyypeissä eri tavoin. Näkemyseroja huoltomuodon valinnasta syntyi eniten psykososiaalisten riito-

883 Ks. alajakso IV B.3.5.
884 Kurki-Suonio 1999, s. 537–538.

jen ryhmässä. Tasapeliriidoissa taas näkemyserot keskittyivät lasten asumiseen. Näitä kysymyksiä selvitän yksityiskohtaisesti myöhemmissä jaksoissa tarkastelemalla sosiaalitoimen selvityksiä ja tuomioistuinratkaisuja sekä huoltomuodon että lapsen asumisen valinnasta eräiden lapsen edun alakriteerien valossa.

2 Eräät huollon ja asumisen ratkaisukriteerit tutkimusaineistossa

2.1 TUTKIMUSTEEMAT

Edellä esitetyt taulukkotiedot yhteis- ja yksinhuollon jakautumisesta (taulukko 6) ja niistä ongelmista, joita sosiaalitoimen ehdotuksissa ja tuomioistuinratkaisuissa valinnan suhteen ilmeni (taulukot 11 ja 12), antavat aiheen tarkastella lähemmin huoltomuodon valintaan vaikuttaneita tekijöitä. Näkemyseroja huoltomuodon valinnassa syntyi kaikissa riitatyypeissä, mutta tasapelitilanteissa vain kahdesti, kun taas psykososiaalisissa riidoissa viidesti ja patologisissa riidoissa kerran. Tästä näyttäisi olevan pääteltävissä, että oikeuskäytäntö yksin- ja yhteishuollon valinnassa olisi jo 1990-luvun loppuvuosina ollut kiinteytymässä ja että pääasialliset ongelmat olisivat siirtyneet lähihuoltajan valintaa koskeviin ongelmiin.

Alustavaa päätelmää huoltomuotoa koskevien ratkaisuperusteiden yhtenäistymisestä on kuitenkin tarpeen kartoittaa lähemmin kuvan saamiseksi siitä, ovatko *Kirsti Kurki-Suonion* vuonna 1999 väitöskirjassaan esittämät havainnot huoltomuodon valintaan vaikuttavista tekijöistä 1990-luvun alkuvuosien jälkeen kiinteytyneet. Tutkimusaineiston tarkastelun lähtökohdaksi muodostui se, että huoltajasopivuutta arvioitiin sekä sosiaalitoimessa että tuomioistuimissa erilaisissa tilanteissa. Huollon poissuljentaa punnittaessa kysymys saattoi olla vanhemman kyvyttömyydestä ylipäätään toimia huoltajana, mutta myös sinänsä huoltajakykykyisen vanhemman poissuljennasta sillä perusteella, että vanhemmat yhdessä eivät kyenneet toimimaan huoltajina. Edellä esittämieni luokitusperusteiden mukaan poissuljennan saattoi ennakoida tapahtuvan useimmiten psykososiaalisissa ja patologisissa riidoissa ja vain poikkeuksellisesti tasapeliriidoissa.

Tutkimuskysymyksiksi muodostuivat alustavien tutkimushavaintojen perusteella seuraavat: 1) tasapeliriidoissa huoltomuodon ja asumisen valinta, 2) psykososiaalisissa riidoissa lähinnä huoltomuodon valintaa määrittävät tekijät ja 3) patologisissa riidoissa yksinhuoltoa ja asumista koskevien ehdotusten perusteet.

Patologisten riitojen osuus oli kuitenkin niin pieni, riitojen keskinäinen heterogeenisuus niin suuri sekä selvitysten ja ratkaisujen vastaavuus muihin riitaryhmiin verraten niin hyvä, että päätin jättää patologisten riitojen tarkastelun tässä empiirisessä jaksossa pois. Tätä tutkimusratkaisua perustelen lisäksi sillä, että patologisten riitojen käsittelyä ja ratkaisuntekoa koskevat keskeiset ongelmat painottuivat huoltomuodon ja asumisvalinnan sijasta kysymyksiin lasten

hyvinvoinnista, lasten toivomuksiin kohdistuvista paineista sekä sosiaalitoimen ja muun tiedonhankinnan asiantuntemuksesta. Niitä taas esittelen toisaalla tässä tutkimuksessa.[885]

Psykososiaalisissa ja tasavahvojen vanhempien huoltajuusriidoissa tarkastelen huoltomuodon ja asumisen valintaa niiden lapsen edun alakriteerien avulla, jotka olen esitellyt doktriinia koskevassa alajaksossa. Tutkimusteemat ovat siten vanhempien yhteistoimintakyky, lapsen ja vanhemman vuorovaikutus ja huolenpitotyö/pääasiallinen huolenpito. Vuorovaikutukseen liittyy läheisesti vanhemmuutta koskevien tutkimusten esittely. Lapsen asumista koskevassa jaksossa esittelen tutkimushavainnot vakiintuneiden olosuhteiden merkityksestä (status quo) ja erillisenä pääjaksona havainnot lapsen toivomusten selonotosta ja merkityksestä.[886] Asumisratkaisuissa tarkastelen myös taloudellisia taustatekijöitä ja vuoroasumista.[887] Johdantoluvussa esittämäni ajankohtaisteemat antoivat aiheen tarkastella aineistosta sosiaalitoimen ja tuomioistuinten suhtautumista huoltajien työnjakomääräyksiin ja huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeuteen.

Koska psykososiaalisia taustasyitä oli taulukosta 10 ilmenevin tavoin useita, valitsin huoltajan poissuljentatilannetta kuvaaviksi niistä kaksi, nimittäin huostaanotto- ja perheväkivaltatilanteet. Joskaan huoltoriidoissa ilmenneet huostaanottotilanteet eivät olleet merkittävä tapausryhmä, ne antavat huoltoriitoihin käyttökelpoista tietoa sosiaalitoimen työskentelystä lastensuojelun tehtävissä.

2.2 PSYKOSOSIAALISET ONGELMAT JA HUOLTAJAN POISSULJENTA

2.2.1 Huostaanotettujen lasten huolto

Empiirisessä aineistossa oli 15 tapausta, joissa lapset olivat tai olivat olleet huostaanotettuina.[888] Sosiaalitoimen selvityksistä ilmeni lisäksi, että useassa muussa tapauksessa oli tarvittu lastensuojelun avohuollon tukitoimia. Sitä paitsi kaikki sosiaalitoimen lastensuojelutiedostoihin merkityt tiedot ennakkoehkäisevistä lastensuojelutoimista tai avohuollon tukitoimista eivät todennäköisesti olleet siirtyneet sosiaalitoimen selvityksiin.[889] Aineistossa oli 2 tapausta,

---

885 Alajakso III A. 1.9 sekä jaksot V B. 2 ja 4 ja alajakso VI.3.

886 Alajaksot IV B 3.1 – 3.3 ja pääjakso V B.2.

887 Alajaksot IV B.3.4. ja 3.5.

888 Tapaukset T:112, T:120, T:129, T:130, T:147, T167, T:169, T:188, T:191, T 196, T:203, T:210, T:222, T225 ja T:242.

889 Haastatteluissa 11.6.2003 Tampereen perheasiaintoimiston selvitysryhmän jäsenten kanssa kävi ilmi, että arviolta joka neljännen perheen kohdalla oli olemassa lastensuojelutiedostoihin merkittyjä tietoja. Kyseistä arviota esitettäessä ei kuitenkaan ollut esillä käräjäoikeuden määrittämän selvityskynnyksen vaikutus siihen, painottuivatko selvityspyynnöt huoltoriitoihin, joissa psykososiaaliset ongelmat olivat ajankohtaisia (kirj.huom.).

joissa huostaanoton perusteena oli tilanteen rauhoittaminen, lasten tutkiminen ja perhetilanteen selvittäminen patologisessa riidassa. Muissa 8 tapauksessa huostaanotto oli tehty LSL 18 §:ssä tarkoitetulla tavalla kiireellisesti ennen hakemuksen vireilletuloa, tai huostaanotto oli jo kestänyt pidempään.[890]

Huoltovaatimukset ajoittuivat huostaanottoon nähden eri vaiheisiin, eli sen aloittamiseen, voimassaoloon tai lopettamiseen. Vanhempien yhteiselämän päättymiseen nähdenkin ne ajoittuivat eri vaiheisiin, eli joko eroprosessiin tai sen jälkeiseen aikaan. Vaatimukset huollosta näissä tilanteissa jakautuivat siten, että huollon muuttamista vaadittiin kaksi ja puoli kertaa useammin kuin huollon määräämistä ensiratkaisuna. Tämä tutkimushavainto kertoo alustavasti siitä, että lasten lähihuollossa oli aikaisemmin tehtyjen ensiratkaisujen jälkeen ilmennyt sellaisia ongelmia, joiden vuoksi huostaanottoon oli ryhdytty, mikä puolestaan oli käynnistänyt vaatimuksen lapsen yksityisoikeudellisen huollon muuttamisesta.

Lähemmin aineistoa tarkasteltaessa ilmeni, että jos lapset oli otettu kiireellisesti huostaan, huoltomuotona hakemushetkellä oli yhtä usein äidin yksinhuolto kuin yhteishuoltokin ja että lapset yhteishuollossa ollessaan olivat asuneet äidin luona. Kiireellisesti huostaan otetuista lapsista osa oli sijoitettu asumaan isän luokse. Sosiaalitoimen selvityksissä yhteishuollon sijaan esitettiin yksinhuoltoa puolessa ja yhteishuollon säilyttämistä toisessa puolessa tapauksista. Äidin yksinhuoltotapauksissa huoltomuoto sen sijaan muuttui yksinhuolloksi isälle. Tuomioistuinratkaisut noudattivat tehtyjä ehdotuksia, sillä kummassakin huoltomuotoryhmässä vain yksi ratkaisu poikkesi ehdotuksesta. Kaiken kaikkiaan kiireellisesti huostaanotettujen lasten huoltomuotona yksinhuolto lisääntyi aikaisempaan nähden.

Pitkäaikaisesti huostaanotettujen lasten huoltoa käsiteltiin viidessä tapauksessa. Niistä neljässä vanhemmilla oli hakemuksen vireille tullessa yhteishuolto ja yhdessä äidillä yksinhuolto. Lapset oli sijoitettu lasten- ja nuorisokoteihin tai sijaisvanhempien luokse. Sosiaalitoimi esitti yhteishuollon säilyttämistä kolmessa ja sen muuttamista yksinhuolloksi yhdessä tapauksessa. Eräässä tapauksessa äidillä ollut yksinhuolto taas ehdotettiin siirrettäväksi sijaisvanhemmille, kun isältäkin puuttui huoltajakyky. Tuomioistuinten ratkaisut noudattivat ehdotuksia lukuun ottamatta yhtä tapausta, jossa käräjäoikeus vastoin selvitystä muutti säilytettäväksi ehdotetun yhteishuollon isän yksinhuolloksi. Tässäkin ryhmässä huostaanotettujen lasten huollossa yksinhuolto valtasi alaa.

Huoltoriidoissa huostaanotetun lapsen huollon määrääminen osoittautui aineistossa monin tavoin hankalaksi kysymykseksi. Koska huoltajille huostaan-

---

890 Mikkola 2004, s. 80–81 toteaa, että LSL 22.3 §:n säännöstä huostaan otetun lapsen väliaikaisesta sijoittamisesta vanhemman tai muun huoltajan luokse sovelletaan erityisesti niissä tilanteissa, joissa lasta vahingoittavan tai tuhoavan käyttäytymisen tai sitä koskevan vaaran vuoksi valmistellaan toisen vanhemman erottamista huoltajuudesta.

oton aikana oli jäänyt LSL 19.1 §:n mukaan rajoitettu oikeus tehdä lapsen huoltoa koskevia päätöksiä, olisi sosiaalitoimen pitänyt selvittää kummankin vanhemman päätöksentekokykyä siitä huolimatta, että lapset oli otettu toisen luota huostaan. Näin ei kuitenkaan yleensä ollut tapahtunut, vaan vanhemman kyky osallistua lasta koskevaan päätöksentekoon oli jäänyt selvittämättä.

Tuomioistuimissa huoltoratkaisut olisi tullut tehdä vastaavaan tapaan kuin muissakin huoltoriidoissa ottamalla ensin kantaa huoltajan poissuljentaan, eli psykososiaalisiin huoltajuusesteisiin, ja sitten yhteishuoltajuuden edellytyksiin eli kykyyn tehdä yhteisiä päätöksiä lasta koskevissa asioissa. Sosiaalitoimen puutteelliset selvitykset lienevät vaikuttaneet siihen, ettei kaikissa tapauksissa oikeuskäsittelyssäkään kiinnitetty tarpeellista huomiota yhteishuollossa vanhemmilta edellytettyyn yhteiseen päätöksentekokykyyn.

Esimerkkitapauksessa 1 sosiaalitoimi oli kuitenkin toivotulla tavalla selvittänyt sekä yhteishuollon edellytykset vanhempien yhteiselle päätöksenteolle että lähihuoltajuuden edellytykset lasten asumiselle, kun taas esimerkkitapauksessa 2 niin ei ollut tehty. Jälkimmäisessä tapauksessa käräjäoikeus kuitenkin arvioi edellytysten yhteishuoltajuudelle olleen olemassa.

> Esimerkki 1. Yhteishuoltajaisä vaati kolmen lapsen yksinhuoltoa itselleen sen jälkeen kun puolivuotias vauva oli otettu psykoosin vuoksi psykiatriseen hoitoon joutuneen äidin luota kiireellisesti huostaan ja sijoitettu lastenkotiin. Sosiaalitoimen selvityksessä äidin elämäntilanne todettiin sellaiseksi, ettei hän pystyisi täysipainoisesti huolehtimaan lapsista. Yhteishuoltajuudelle ei nähty esteitä. Käräjäoikeus määräsi lapset yhteishuoltoon ja asumaan isän luokse. Tapaus T:225.

> Esimerkki 2. Sosiaalilautakunta vaati vanhempien yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi isälle sen jälkeen kun 8-vuotias lapsi oli otettu kiireellisesti huostaan äidin päihderiippuvuuden, epävakaan elämäntavan ja mielenterveysongelmien vuoksi ja sijoitettu isän luokse. Hakemuksen liitteeksi esitetyssä huostaanottopäätöksessä todettiin: ”Toista huoltajaa/isää ei ole saatu motivoitua ryhtymään yhteishuoltajuuden purkuun tilanteen selkiyttämiseksi.” Käräjäoikeus hylkäsi hakemuksen todeten perusteluissaan: ”Asiassa ei ole myöskään millään tavoin tullut esiin, että [vanhemmilla] olisi voimakkaita ristiriitoja [lapsen] huoltoon liittyvistä seikoista ja etteivätkö he kykenisi sopimaan huoltoa koskevista asioista. ..On pikemminkin pääteltävissä, että he kykenevät tekemän yhdessä päätöksiä [lapsen] huoltoon liittyvistä seikoista. Asiassa ei ole myöskään pääteltävissä, että [äiti] olisi alkoholiongelmansa vuoksi joka hetki kykenemätön tekemään [lapsen] huoltoon kuuluvia päätöksiä.” Tapaus T:112.[891]

---

[891] Muina perusteluina on mainittu vanhempien päätyminen laajaan tapaamisoikeuteen siitä syystä, että lapsella oli voimakas halu tavata äitiä joka viikonloppu. Käräjäoikeus katsoi lapsen edun vaativan vanhempien yhteishuoltoa, jota sosiaalilautakunta ei missään vaiheessa jutun käsittelyä kannattanut.

Pitkäaikaisesti huostassa olleita lapsia koskevissa huoltoriidoissa perhetilanteet poikkesivat akuuteissa huostaanotoissa ilmenneistä tilanteista. Huostaanoton perusteet olivat siinä määrin korjaantumattomia, että huostassapidot olivat jatkuneet jopa useiden vuosien ajan. Lastensuojeluun oli huoltoselvityksen laatimiseen mennessä kertynyt runsaasti tietoa ja kokemusta LSL 19 §:ssä tarkoitetusta huoltajien päätösvallan käyttämisestä ja LSL 24–25 §:ssä tarkoitetusta yhteydenpidosta vanhempien ja lasten välillä.

Sosiaalitoimen näkemys vanhemmista lastensuojelun asiakkaina heijastui huoltoselvitystyöhön, sillä vastapareiksi nousivat yhtäältä julkisoikeudellisen lastensuojelutyön tavoite vakiinnuttaa lapsen asuminen sijaisperheeseen ja toisaalta yhteishuoltajavanhempien mahdollisuus vaatia huostassapidon lopettamista LSL 20 §:ssä tarkoitetuin edellytyksin. Huollosta erotetulla vanhemmallahan ei ole oikeutta vaatia huostaanoton lopettamista, mutta hänelle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi huostaanottoa koskevassa prosessissa.[892]

Esimerkkitapauksessa 3 kumpikin vanhemmista vaati huostaan otetun lapsen yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Samaan aikaan vireillä oli vaatimus huostassapidon lopettamisesta. Vaatimukset jäivät tuloksettomiksi. Siten kummallakin vanhemmalla säilyi oikeus vaatia huostassapidon lopettamista ja oikeus osallistua LSL 19 §:n tarkoittamissa rajoissa huoltoa koskevaan päätöksentekoon.

> Esimerkki 3. Äidin sairastuttua psykoottisesti skitsofreniaan parikuinen vauva oli otettu huostaan ja hän oli ollut sosiaalilautakunnan huostassa sijaiskotiin sijoitettuna noin neljän vuoden ajan. Kumpikin eronneista vanhemmista oli jo kertaalleen vaatinut hallinto-oikeudessa huostaanoton lakkauttamista. Noissa prosesseissa kummankin huoltajuuskyky oli tutkimuksin osoitettu puutteelliseksi. Lapsella oli hyvä tunnesuhde sijaisvanhempiin. Sosiaalitoimen selvityksessä ei puollettu huollon uudelleenjärjestelyä. Käräjäoikeus hylkäsi vaatimuksen näyttämättömänä. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisun lopputulosta. Tapaus T:130.

Esimerkkitapauksessa 4 huostaanoton tavoitteet joutuivat vaikeaan ristiriitaan huoltoa ja asumista koskevien vaatimusten kanssa. Sosiaalitoimi ja tuomioistuin arvioivat tilannetta vastakkaisilla tavoilla. Käräjäoikeus katsoi isän faktisen huoltajasopivuuden riittäväksi, vaikka lääninoikeus oli vajaa vuosi aikai-

---

892 Narikka, 2001, s. 152. Huolto-oikeudenkäynnin päätös ei suoranaisesti vaikuta hallinto-oikeudelliseen huostaanotto- ja sijoitushuoltopäätökseen eikä sen toimeenpanoon, mutta sillä voi olla käytännössä vaikutusta, kun harkitaan tarvetta huostaanottoon tai edellytyksiä huostaanoton lopettamiselle. Lisäksi päätös vaikuttaa siihen, kuka käyttää lapsen syntymävanhempien lisäksi puhevaltaa huostaanottoa ja sijaishuoltoa koskevassa asiassa. Ks. myös LSL 17.2 §, josta ilmenee, että huollosta erotetulle vanhemmalle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi sekä huostaanotosta, sijaishuoltoon sijoittamisesta että huostassapidon lopettamisesta. Kuuleminen ei tarkoita puhevallan käyttämistä (kirj.huom.).

semmin hylännyt isän vaatimuksen huostassapidon lopettamisesta ja vaikka kaksi sosiaalilautakuntaa oli pitänyt huoltajakykyä riittämättömänä.[893]

> Esimerkki 4. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan ”Lasten psyykkinen tilanne on vakiintunut ja heidän kannalta on tärkeää, että muutokset lasten asumisen ja huollon suhteen toteutetaan harkitusti ja pitkäjänteisesti niin, että ne olisivat mahdollisimman pysyviä.” Käräjäoikeus totesi ratkaisun perusteluissa, että ”Lasten asumista isän luona ei voida pitää isän aikaisempiin henkilökohtaisiin vaikeuksiin ja käyttäytymiseen liittyvistä riskitekijöistä huolimatta lasten edun vastaisena…Lasten luonapidossa ei ole ollut ongelmia eikä [isää ja tämän naisystävää] ole huomautettu lasten hoitoon liittyvistä asioista. Lasten huoltoa koskevaa sopimusta on siten aihetta muuttaa asumista koskevin osin. Vanhemmat ovat sopineet lasten luonapito- ja tapaamisoikeudesta. Ei ole aihetta olettaa, että ratkaisu tältä osin olisi vastoin lasten etua.”[894]

Vaikka huostaanotettujen lasten sijaishuollon tarve oli huoltosuunnitelman mukaan todettu pitkäaikaiseksi, käräjäoikeus antoi esimerkkitapauksessa 4 asumista koskevan muutospäätöksen lisäksi ratkaisun myös lasten huostassapidon päättymisen jälkeisestä tapaamisoikeudesta. Ratkaisussa ei otettu huomioon LSL 19.3 §:n säännöstä, jonka mukaan huostassapidon aikana tuomioistuin voi kyllä päättää huollosta, mutta ei tapaamisoikeudesta.[895] Kyseisessä tapauksessa tapaamisoikeus kaiken lisäksi määrättiin moninkertaiseksi verrattuna niihin tapaamisiin, jotka äiti oli huostaanoton aikana kyennyt toteuttamaan ja hoitamaan. Tuomioistuimen lopputuloksesta ei pidä vetää johtopäätöksiä, joiden perusteella asumisesta ja tapaamisoikeudesta tulisi antaa ratkaisu, jos edellytykset olosuhteiden arvioimiselle puuttuvat.

Esimerkkitapauksessa 5 puolestaan saivat merkitystä huoltajan tosiasialliset toimet eli yhteistoiminta sosiaalilautakunnan kanssa (LSL 19.1 §) ja yhteydenpito lapseen (LSL 24 §). Huoltajuuden arviointiin vaikutti toisin sanoen myös se, millä tavoin huoltaja oli hoitanut hänelle huostaanoton aikana jääneitä tehtäviä.

> Esimerkki 5. Avoliitosta eronnut yhteishuoltajaäiti vaati kaksi vuotta sosiaalilautakunnan huostassa ja nuorisokotiin sijoitettuna olleen teini-ikäisen pojan yksinhuoltoa. Isä oli saanut omasta vuokra-asunnostaan häädön häiritsevän elämäntavan vuoksi. Sosiaalitoimen selvityksessä katsottiin useiden dokumenttien perusteella, ettei yhteishuoltajuus tule isän epäsosiaalisen ja rikollisen elämäntavan sekä päihteiden väärinkäytön vuoksi kysymykseen. Isä

---

893 Huostassapidon lopettamisesta säädetään LSL 20 §:ssä.

894 Sosiaalitoimen selvitysten mukaan isä oli ollut pari vuotta aikaisemmin muun muassa käyttänyt massiivisesti alkoholia ja hänellä oli ollut useita itsemurhayrityksiä. Selvitysten mukaan isän ja lasten suhde ei ollut riittävän vakiintunut. Lapset kävivät isän luona kolmen viikon välein viikonloppuina. Isä piti lapsiin tiiviisti puhelinyhteyttä.

895 Savolainen 1984, s. 132 katsoo, ettei tapaamisoikeutta voida huostassapidon kestäessä tuomioistuimen päätöksellä tai sosiaalitoimen vahvistamalla sopimuksella vahvistaa.

> ei ollut tavannut poikaa huostassapidon aikana, mutta oli tukenut pojan palaamatta jäämistä nuorisokotiin. Isä oli toimillaan ja elämäntavoillaan huostaanoton aikana haitannut vanhempien mahdollisuutta toimia yhteistyössä sosiaalitoimen kanssa. Äidille esitettiin yksinhuoltoa, johon myös käräjäoikeus päätyi. Tapaus T:167.

Myös esimerkkitapauksen 6 selvityksessä arvioitiin huoltajan puutteellista yhteistoimintaa sosiaalitoimen kanssa. Lapset olivat olleet huostaanotettuina lastenkodissa vajaan vuoden ajan. Selvityksessä esitettiin yhteishuollon säilyttämistä. Isä kuitenkin vakuutti käräjäoikeuden toisenlaisilla argumenteilla. Ratkaisussa äidin huoltajuus suljettiin pois sopimattomuuden perusteella. Yhteishuolto muutettiin isän yksinhuolloksi.

> Esimerkki 6. Sosiaalilautakunta totesi muun muassa: ”Lasten asuessa lastenkodilla isä ei ollut aktiivisesti mukana lasten elämässä. Hän on käynyt toisinaan tapaamassa lapsiaan lastenkodilla päihtyneenä. Hän ei ole pitänyt kiinni hoitoneuvotteluissa sovituista tapaamisista. Hän ei ole ottanut kantaa neuvoteltaessa lasten hoidosta ja kasvatuksesta.” Selvityksessä on esitetty, ettei pitkään jatkuneesta alkoholiongelmasta kärsineen isän olosuhteissa ollut tapahtunut sellaista muutosta, joka olisi puoltanut lasten asumisen muuttamista isän luokse. Tapaus T:129.

Tutkimushavaintojen perusteella totean, että sosiaalitoimen selvitys ja lasten huostassapito olivat monimutkaisessa yhteydessä toisiinsa. Julkisoikeudellisen huostaanoton edellytysten erottaminen yksityisoikeudellisen huoltajakyvyn ja -sopivuuden edellytyksistä oli selvitysten tekijöille hankalaa. Selvitysten arviointi ei kaikin osin olleet täsmentynyt oikeudellisen ja faktisen huoltajasopivuuden erottamiseen.[896] Myös tuomioistuinten puolella oli huostaanottotilanteissa epäselvyyttä huollon määräämistä koskevista edellytyksistä ja ratkaisuun vaikuttavista tekijöistä.

Niissä tilanteissa, joissa huoltajan oikeus tehdä huostaan otettua lasta koskevia päätöksiä oli riidan kohteena, olisi sosiaalitoimessa pitänyt selostaa huoltajille tosiasiassa jääneen päätösvallan sisältö ja sen myöhemmät toteuttamisedellytykset. Jotta yleinen tuomioistuin saisi huoltoratkaisua varten relevanttia tietoa vanhempien huoltajakyvystä ja sopivuudesta, olisi huostassapidon lopettamisen varalta arvioitava sekä LSL 19.1 §:ssä tarkoitettua oikeudellista huolta-

---

[896] Tapauksen T:203 ratkaisun perusteluissa erotettiin kuitenkin tosiasiallinen ja oikeudellinen huolto toteamuksin, että ”[äiti] on kykenemätön huolehtimaan lasten hyvästä hoidosta ja tarpeista lasten edun vaatimalla tavalla, mutta hän ei kuitenkaan ole kykenemätön tekemään päätöksiä lasten henkilökohtaisista asioista ja muista lasten kasvatukseen ja huoltoon liittyvistä asioista yhdessä [isän] kanssa”. Perusteluissa oli jätetty ottamatta huomioon huostaanotto, jonka aikana lapsen hoidosta, kasvatuksesta ja muista LSL 19.1 §:ssä tarkoitetuista asioista päätti sosiaalilautakunta, vaan arviointi oli ennakointia huostaanoton jälkeisistä olosuhteista. Ks. Savolainen 1984, s. 132.

juutta että kummankin faktista huoltajakykyä ja huoltomuodon sopivuutta sekä huostaanoton ennakoitua kestoa ja lakkaamisen edellytyksiä. Käsitykseni saa tukea siitä eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluratkaisusta, jossa asiaan on otettu kantaa vastakkaisesta suunnasta eli huostassa pidon perusteiden näkökulmasta. Ratkaisussa oikeusasiamies on edellyttänyt, että tilanteessa, jossa huostaan otetulle lapselle määrätään uusi huoltaja, sosiaalilautakunnan tulisi arvioida uudelleen, täyttyvätkö huostaanoton perusteet edelleen LSL 16 §:n nojalla.[897]

Ratkaisun tekemistä varten sosiaalitoimen olisi mielestäni esitettävä tietoja myös LSA 4 §:ssä tarkoitetusta huoltosuunnitelmasta. Jos asiassa on jo vaadittu huostassapidon lopettamista, antaisivat asiaa koskevat dokumentit ja ratkaisut tarpeellista informaatiota huoltoriidan ratkaisijalle. Jos huoltajakyvystä lausuminen huoltoriidassa olisi epäajankohtaista huostaanoton vaiheen tai sen pysyvyyden vuoksi, olisi tuo tieto selvityksessä välitettävä tuomioistuimelle. Jos arviointihetkellä ei vielä ole nähtävissä, millainen huoltajakyky ja sopivuus vanhemmilla huostaanoton mahdollisesti päättyessä olisi, on huoltomuotoa koskeva vaatimus mahdollista hylätä ennenaikaisena. Prosessinjohdon keinoin taas on keskusteltavissa, onko vaatimuksen esittämisajankohta ylipäätään tarkoituksenmukainen.

2.2.2 Perheväkivalta ja huoltajuus

2.2.2.1 Tutkimushavainnot

Tässä alajaksossa on tarkoitus selvittää, millaisissa oikeudenkäyntiaineiston tapauksissa perheväkivallan esiintyminen muodosti selvitysten ja ratkaisujen mukaan esteen yhteis- tai lähihuoltajuudelle. Vaikka pelkästään tapaamisoikeutta koskeneet riidat (10) jäivätkin tarkastelun ulkopuolelle, esitettiin huoltomuotoa ja lasten asumista koskeneiden riitojen (128) yhteydessä säännönmukaisesti myös vaatimus tapaamisoikeudesta. Tästä syystä oli ennakoitavissa, että sosiaalitoimen selvityksissä käsiteltäisiin perheväkivaltaa kaikkien erilaisten vaatimusten kannalta.

Koska perheväkivalta on käsite, josta on esitetty erilaisia määrityksiä, rajasin oikeudenkäyntiaineiston tutkimisen fyysiseen parisuhdeväkivaltaan ja lapsiin kohdistuneeseen väkivaltaan. Tarkastelun piiriin tulivat sellaiset vanhemmat, jotka eroamassa ollessaan, jo erottuaan tai muutoin erillään asuessaan tekivät väitteitä perheenjäsenten välisestä väkivallasta. Parisuhdeväkivaltaan luin kummankin vanhemman väkivallan toista kohtaan.[898]

---

897 EOA:n kertomus 1998, s. 183.

898 Perhe- ja parisuhdeväkivallan käsitteitä määritellessään Niemi-Kiesiläinen 2004, s. 23–25

Kuten taulukosta 10 ilmeni, perheväkivalta oli yksi niistä psykososiaalisista ongelmista, joihin huoltajasopivuuteen vaikuttavana tekijänä tutkimassani oikeudenkäyntiaineistossa vedottiin. Väitteitä ja tietoja kodissa tapahtuneen väkivallan merkityksestä esitettiin sekä psykososiaalisen moniongelmaisuuden osana että ainoastaan perheensisäistä väkivaltaa tarkoittavana. Lisäksi esitettiin tietoja vanhemman väkivaltarikollisuudesta, joissa muun väkivallan lisäksi oli kysymys myös perheväkivallasta. Kaikki nämä tapaukset olen aikaisemmin luokitellut psykososiaalisten huoltoriitojen kategoriaan.[899]

Lisäksi perheväkivaltaan vedottiin kuudessa patologiseksi luokitellussa huoltoriidassa ja kolmessa pelkästään tapaamisoikeutta koskeneessa riidassa. Huoltoa ja asumista koskeneissa yhteensä 128 tapauksessa (liitetaulukko 1) perheväkivaltaan vedottiin 16 tapauksessa eli hieman yli 10 prosentissa tapauksista. Tutkimani oikeudenkäyntiaineiston lisäksi esittelen vuosien 2002 ja 2003 hovioikeusaineistoa, joissa on otettu kantaa perheväkivaltaan. Huoltajasopivuuden arvioinnin kannalta oli kiinnostavaa tietää, välittyivätkö vanhempien väitteet perheväkivallasta sosiaalitoimen selvityksen valmistelijoille, selvitettiinkö faktoja ja olosuhteita väitteiden perusteella ja saatiinko väitteiden tueksi todisteita ja mikä merkitys väkivallalle selvityksissä ja tuomioistuinratkaisuissa annettiin.

Ensivaatimuksissa perheväkivaltaan vedottiin sosiaalitoimessa ja tuomioistuimissa kymmenessä tapauksessa, kun taas muussa kuudessa oli kysymys huollon tai asumisen muuttamista koskevista vaatimuksista. Väitteiden esittäjinä hakemuksissa ja lausumissa olivat tavanomaisesti äidit, mutta muutamassa tapauksessa myös isä esitti väitteitä äidin väkivaltaisuudesta. Kirjallisen oikeudenkäyntiaineiston perusteella väkivallan kohteena kertoi olleensa äiti kymmenessä tapauksessa, kumpikin vanhemmista kahdessa tapauksessa, joista toisessa myös lapsi, sekä isä lasten kanssa yhdessä tapauksessa. Vielä kolmessa muussa tapauksessa lapsen yksinään väitettiin olleen väkivallan kohteena.

Sosiaalitoimi ehdotti äidin yksinhuoltoa hieman yli puolessa tapauksista (9/16). Ehdotukset menestyivät niin, että vain yhdessä tapauksessa tuomioistuin päätyi määräämään lapset isän yksinhuoltoon. Sosiaalitoimen esitettyä viidessä tapauksessa huollon vaihtovaihtoehtoisia ratkaisumalleja, lapset kahdessa tapauksessa määrättiin pakkoyhteishuoltoon, kun taas yksi ehdotus yksinhuollosta kääntyi äidin voitoksi ja yhteishuolto tuli lopputulokseksi kolmes-

---

määrittelee perheväkivallan piiriin myös tilanteet, joissa osapuolilla on yhteinen lapsi riippumatta siitä, miten kauan suhde on kestänyt ja millainen se on ollut. SOU 2001:72, s. 121–122 määrittelee lapseen kohdistuneeseen psyykkiseen väkivaltaan myös sen, että lapsi joutuu lähiympäristössään todistamaan – näkemään tai kuulemaan – väkivaltaa tai elämään ympäristössä, jossa väkivaltaa tapahtuu usein. Ks. lisäksi Paavilainen 2001 s. 24–26 parisuhde- ja perheväkivallan ominaispiirteistä sekä tunnistamis- ja julkistamisvaikeuksista.

899 Vastaavasti ruotsalaisessa tilannekatsauksessa Glimtar av vårdnadsdomar 2004, s. 25 esitetään, että huoltoriitatuomioissa havaittiin väkivallan liittyneen psykososiaaliseen moniongelmaisuuteen tai yleisempään väkivaltarikollisuuteen taikka esiintyneen yksittäisenä väkivaltana riitaisten ja katkerien puolisoiden välillä.

sa. Lopuissa kahdessa tuomioistuin valitsi vaihtoehtoisesti ehdotetuista ratkaisumalleista isän yksinhuollon.

Miten sosiaalitoimi sitten selvitti väkivaltaväitteitä ja mitkä tekijät selittivät ehdotusten ja ratkaisujen poikkeamista toisistaan? Ensinnäkin kaikissa sellaisissa tapauksissa, joissa vanhemmat olivat kirjallisessa valmistelussa tuoneet esiin lapseen kohdistuneen fyysisen väkivallan, selvityksissä esitettiin vanhempien käsitykset asiasta ja osaan selvityksiä oli hankittu myös muita tietoja ja dokumentteja. Kuitenkin vain kahdessa tapauksessa sosiaalitoimi esitti todisteena lasta koskevan lääkärinlausunnon.

Lasten kommentteja väkivallasta ei liiemmin sisältynyt sosiaalitoimen selvityksiin eikä perheneuvolalausuntoihin.[900] Lapsilta ei ollut suoraan kysytty vanhempien välisestä väkivallasta. Sen sijaan selvityksissä selostettiin lasten psyykkistä jaksamista ja oirehdintaa. Yhdessä lausunnossa esitettiin yleisellä tasolla että ”äidin aikanaan kokema väkivalta heijastuu äidin pelkona ja ahdistuksena lapsen oireiksi, ellei vanhempien parisuhteen aikaista ja mahdollisesti lasten tapaamisissa toistuvaa tunnetilannetta saada lievitetyksi”. Eräässä toisessa tapauksessa taas väkivaltainen perhetilanne oli johtanut lapsen yksilöpsykologisiin tutkimuksiin ja vielä yhdessä perheen dysfunktioita ja lasten oirehdintaa oli tutkittu laajemminkin.[901]

Perheneuvolalausunnoista tiedot ja käsitykset parisuhdeväkivallan merkityksestä kuitenkin puuttuivat lähes tyystin. Vaikka patologisiin riitoihin kuuluneessa esimerkkitapauksessa 1 sen paremmin sosiaalitoimen selvityksessä, perheneuvolalausunnossa kuin tuomioistuinratkaisussakaan ei edes viitattu parisuhdeväkivaltaan, lasten kokemuksille lienee implisiittisesti annettu merkitystä yksinhuollon hyväksyvässä ratkaisussa.

> Esimerkki 1. Isä vaati äidin yksinhuollon muuttamista yhteishuolloksi ja lasten asumista luokseen perustellen vaatimustaan muun muassa sillä, ettei äiti ollut antanut lasta tapaamisiin. Äiti vetosi isän saamaan rangaistukseen äitiin kohdistuneesta pahoinpitelystä, jonka hän oli ilmoittanut lasten nähneen. Perustelematta ehdotustaan sosiaalitoimi ja perheneuvola esittivät äidin yksinhuollon pysyttämistä. Käräjäoikeus katsoi jääneen näyttämättä, että lasten oirehdinta olisi tapahtunut äidistä johtuvista syistä. Koska muitakaan syitä huollon muuttamiseen ei ollut, isän yhteishuoltovaatimus vanhemmilta puuttuvan keskusteluyhteyden ja yhteisen päätöksentekokyvyn perusteella hylättiin. Tapaus T:141.[902]

---

900 Tapauksen T:219 perheneuvolan lausunnossa oli kuitenkin mainittu, ettei lapsi ollut kertonut äidin kurituksesta, josta isä oli tehnyt väitteen.

901 Tapaukset T:135 ja T:249.

902 Perheneuvolalausunnon mukaan lapset oirehtivat äidin puolesta pelkoa ja negatiivisia käsityksiä isästä, minkä lisäksi heillä oli ahdistuneisuutta ja vahvaa tunnepuolen lukkiutumista. Neuvolakäyntien tavoitteeksi oli kirjattu ”selvitellä eroprosessivaihetta, vanhempien kasvatuskykyä, vanhempien kykyä nähdä lasten iänmukaiset tarpeet ja vanhempien kykyä tukea lasten yhteydenpitoa toiseen vanhempaan ja sukulaisiin”.

Esimerkkitapauksessa 2 sosiaalitoimi selvitti isän äitiin kohdistamaa parisuhdeväkivaltaa ja antoi sille merkitystä huoltajasopivuuden arvioinnissa. Käräjäoikeus arvioi asian toisin ja katsoi merkittäväksi isän esittämän vastanäytön, erityisesti ratkaisua edeltäneen pitkän väkivallattoman ajanjakson. Myöskään esimerkkitapauksessa 3, jossa kumpikin vanhemmista esitti väitteitä parisuhdeväkivallasta, väkivallalle ei annettu merkitystä.

> Esimerkki 2. Kumpikin vanhemmista haki ensiratkaisuna lasten yksinhuoltoa. Äiti esitti selvitystyötä tekeville vanhoja lääkärintodistuksia isän häneen toistuvasti kohdistamista, kymmenkunta vuotta aikaisemmin alkaneista pahoinpitelyistä. Isä puolestaan väitti äidin lyöneen häntä. Vaikka selvityksen mukaan ei ollutkaan käynyt ilmi, että isän väkivaltaisuus olisi kohdistunut lapsiin, piti sosiaalitoimi isän väkivaltaisuutta huoltajasopimattomuutta osoittavana. Myös perheneuvola katsoi isän asenteen äitiä kohtaan uhkaavaksi lapsille. Käräjäoikeudessa isä esitti runsaasti vastanäyttöä. Oikeus piti sitä viranomaisselvityksiä uskottavampana. Lapset määrättiin hajautetusti vanhempien yksinhuoltoon. Tapaus T:105.[903]

> Esimerkki 3. Sosiaalitoimen selvityksissä mainittiin, että äiti oli toistuvasti kertonut isän väkivaltaisesta käyttäytymisestä, minkä isä oli kiistänyt. Selvityksissä esitettiin ensin yhteishuoltoa ja myöhemmin yksinhuoltoa. Isä väitti, että äiti oli saanut raivokohtauksia, rikkonut ja potkinut tavaroita sekä lyönyt lapsia ja vääntänyt heitä kädestä sekä lyönyt ja purrut lasten isää. Perheneuvola ei maininnut lausunnossaan mitään väitteistä. Käräjäoikeus katsoi äidin käyttäytyneen vakavassa ristiriitatilanteessa väkivaltaisesti osittain isän esittämällä tavalla, mutta totesi kummankin vanhemman sopivaksi huoltajaksi. Lapset toivoivat asumista isän luona. Ratkaisuksi tuli yhteishuolto. Lapset määrättiin asumaan isän luokse. Tapaus T:202.

Niissä tapauksissa, joissa äiti itse olivat hankkinut lääkärinlausunnon saamistaan vammoista, raportteja turvakotiin hakeutumisesta ja päätöksiä isän saamista pahoinpitelytuomioista, sosiaalitoimessa ei yleensä enää hankittu lisätietoja.[904] Isät puolestaan eivät sosiaalitoimessa tai muutoinkaan esittäneet lääkärinlausuntoja itseensä kohdistuneesta väkivallasta. Kaiken kaikkiaan sosiaalitoimen selvityksissä ja perheneuvolalausunnoissa oli kartoitettu parisuhdeväkivallan merkitystä selvästi harvemmin kuin vanhemmat olivat siihen kirjallisessa oikeudenkäyntiaineistossa vedonneet.

Kirjallisessa valmistelussa esitetyt ja pääkäsittelyssä toistetut tiedot perheväkivallasta päätyivät käräjäoikeuden ratkaisuperusteluihin 11 tapauksessa.[905]

---

903 Vastanäyttönä kuultiin 9 todistajaa (päivähoitohenkilöstöä, perhetuttuja ja naapureita, joista osa toimi kasvatusammateissa.

904 Tapaukset T:141, T:142, T:165, T:179, T:216, T: 217, T:249 ja T:250.

905 Väkivaltaan otettiin kantaa jo selostettujen tapausten lisäksi tapausten T:105, T:126, T:142, T:202 ja T:219 perusteluissa. Yhteiselämän lopettamisesta ja väliaikaismääräyksistä oli kyse tapausten T:216 ja T:249 perusteluissa.

Yhdessä tapauksessa lapsi oikeudessa kuultuna kertoi fyysisen koskemattomuutensa loukkaamisesta.[906] Vain kahdessa tapauksessa väkivallalle annettiin varsinaisratkaisussa merkitystä sen jälkeen kun sitä oli käytetty argumenttina jo yhteiselämän lopettamista ja väliaikaismääräyksiä koskeneissa ratkaisuissa.[907]

Esimerkkitapauksen 4 ratkaisuperusteluista selviää, ettei sosiaalitoimen selvityksessäkään ollut uskottu väkivallan todenperäisyyttä eikä siis sitä, että väkivallalla olisi ollut merkitystä huoltajasopivuuteen. Väkivaltaväitteet eivät myöskään oikeudessa menestyneet.

> Esimerkki 4. Nimismiespiirin todistuksesta ilmeni, että säilöön ottamisen syynä oli ollut isän päihtymys ja uhkaava käyttäytyminen sekä vaimon pyyntö. Lastenkotien todistuksista taas ilmeni, että äiti oli ollut turvakotiasiakkaana viisi kertaa puolen vuoden sisällä kullakin kerralla 2–3 päivää. Käräjäoikeus totesi, että edellä selostetut säilöönotot ja turvakodissa käynnit olivat tapahtuneet ennen riidanalaisen sopimuksen tekoa, eivätkä ne siten edes olisi voineet olla syynä sopimuksen muuttamiselle. Lisäksi yhtä säilöönottoa koskevan ilmoituksen mukaan molemmat puolisot olivat olleet humalassa ja ”miehen osaksi lankesi olla yö putkassa”. Lastenkotien todistuksista ei ilmennyt syytä turvakodissa käynteihin. Sosiaalilautakunnan lausunnosta puolestaan ilmeni, että lautakunnan käsityksen mukaan syynä näihin käynteihin ei ollut väkivallan uhka isän taholta. Vauvaikäinen lapsi määrättiin käräjäoikeudessa vanhempien yhteishuoltoon ja asumaan äidin luona, mutta hovioikeudessa isän yksinhuoltoon. Tapaus T:155.

Tutkimusaineiston kokonaistarkastelu osoitti, että vain seuraavassa esimerkkitapauksessa 5 isän äitiin kohdistamalle väkivallalle annettiin välitöntä merkitystä huoltajasopivuutta arvioitaessa. Sosiaalitoimen selvityksessä väkivaltaan kiinnitettiin kylläkin huomiota, mutta perusteluna äidin yksinhuoltoa koskeneissa ehdotuksissa kuitenkin esitettiin tietoja vanhempien vuorovaikutussuhteista, lapsen pääasiallisesta huolenpidosta ja vaikeuksista vanhempien yhteistoiminnassa.

> Esimerkki 5. Sosiaalilautakunnan lausunnon mukaan isä oli käyttäytynyt väkivaltaisesti äitiä kohtaan siten, että tämä oli joutunut hakeutumaan turvakotiin. Isä ei lausunnon mukaan ollut käyttänyt väkivaltaa lapsia kohtaan, mutta nämä kuitenkin pelkäsivät isää. Äidin katsottiin kykenevän huolehtimaan alle kouluikäisistä lapsista kokonaisvaltaisemmin kuin isän. Lapset määrättiin vanhempien hyväksymin tavoin äidin yksinhuoltoon. Tapaus T:217.

---

906 Tapaus T:198.

907 Tapaukset T:216 ja T:249. Jälkimmäisessä tapauksessa sosiaalilautakunnalla oli käytössään lääkärintodistus, josta ilmeni, että isä oli lyönyt 6-vuotiasta poikaa vasaralla päähän.

Muissa varsinaisratkaisuissa parisuhdeväkivaltaa koskevat väitteet eivät menestyneet tai väkivaltaan ei varsinaisesti otettu kantaa. Huoltajasopivuutta ei siten yhdessäkään tapauksessa ratkaistu parisuhdeväkivallan perusteella. Yhdessä ratkaisussa tuomioistuin sitä paitsi kokonaan torjui äidin pyynnön saada esittää lisäselvitystä häneen avioliiton aikana kohdistuneesta parisuhdeväkivallasta.[908] Lapseen kohdistuneeseen väkivaltaan otettiin kantaa sekä huoltoselvityksissä että ratkaisuissa riippumatta siitä, oliko tekijänä ollut äiti vai isä. Lapsi, jota isä oli lyönyt vasaralla lonkkaan, määrättiin äidin yksinhuoltoon, mutta toinen, joka kertoi äidin lyöneen häntä remmillä kädelle, sai jatkaa asumista äidin luona.[909] Ratkaisuissa seurattiin ehdotusten kannanottoja. Väitteiden tueksi tarvitusta näytöstä puolestaan antaa näytteen esimerkkitapauksen 6 ratkaisu, jossa äidin väitettiin pahoinpidelleen lasta. Käräjäoikeudessa perheneuvolan ei katsottu selvittäneen asiaa riittävästi.

> Esimerkki 6. ”Jos ratkaisu lapsen huollossa perustuu siihen, että on olemassa äidin väkivaltaisen käyttäytymisen riski, on tästä oltava muutakin näyttöä kuin entisen aviomiehen avioerotilanteessa sosiaaliviranomaisille esittämä väite, koska huoltopäätös saattaa pysyvästi ratkaista lapsen tulevan elämän suunnan ja ihmissuhteet. Väitetystä väkivaltaisuudesta on hankittava kaikki se näyttö, mikä siitä on mahdollista saada. Perheneuvolan työntekijöillä ei ole ollut muuta näyttöä kuin [isän] väitteet ja [äidin] vastaväitteet, jotka eivät ole heitä vakuuttaneet siitä, että epäilyt ovat aiheettomia.” Alle 2-vuotias lapsi määrättiin äidin yksinhuoltoon. Tapaus T:219.[910]

Sosiaalitoimen ja perheneuvoloiden teoreettisesta lähestymistavasta selvittää parisuhdeväkivaltaa ei ollut niiden tuomioistuimelle antamien selvitysten välityksellä saatavissa välitöntä selkoa. Silti oli pääteltävissä, ettei selvitystyössä ainakaan ollut torjuttu perhesysteemistä viitekehystä.[911] Esimerkkitapauksessa

---

908 Tapauksen T:114 hovioikeusratkaisussa katsottiin, ettei ollut aihetta pyytää uutta lausuntoa sosiaalilautakunnalta, kun äiti olisi voinut vedota vasta hovioikeudessa esittämiinsä väkivaltaväitteisiin jo alioikeuskäsittelyn aikana.

909 Tapauksessa T:216 isä oli selvityksen mukaan myöntänyt äkkipikaisuutensa ja aggressiivisuutensa. Hän oli myös uhitellut polttavansa perheen yhteisen kodin. Selvityksessä esitettiin myös tietoja äidin käyneen useita kertoja lääkärissä parisuhdeväkivallassa saamiensa vammojen vuoksi. Tapauksessa T:198 tyttö kertoi oikeudessa kuultuna äidin lyöneen häntä remmillä kädelle noin vuosi ennen kuulemistapahtumaa. Asia ei ollut esillä kahden eri sosiaalilautakunnan selvityksissä eikä perheneuvolan lausunnossa. Käräjäoikeus totesi tytöllä olleen ongelmia äidin kanssa, mutta päätteli niiden liittyneen normaaliin kasvatukseen, rajojen asettamiseen ja tytön mustasukkaisuuteen äidin aviopuolisoa kohtaan.

910 Käräjäoikeuden ratkaisun perustelujen mukaan isä oli perheneuvolassa esittänyt väitteen äidin väkivaltaisuudesta mutta ei ollut tullut oikeuteen selvittämään asiaa eikä ollut antanut lupaa siihen, että perheneuvolan työntekijät todistajina oikeudessa olisivat saaneet kertoa hänen siellä käymistään keskusteluista. Äidin asuinkunnan sosiaalitoimen sosiaalityöntekijät ja äidin nimeämät todistajat eivät olleet havainneet riskiä äidin väkivaltaisesta käyttäytymisestä.

911 Paavilainen 1996, s. 117 on hoitotieteellisessä kirjoituksessa määritellyt lapseen kohdistuvaa kaltoinkohtelua perhesysteemin ja perhedynamiikan kannalta. Vrt. Nyqvist 2001, s. 20–21,

7 työskentelytavoitteet oli kirjattu näkyviin. Sosiaalitoimi ja perheneuvola eivät antaneet väkivallalle merkitystä.

> Esimerkki 7. Sosiaalitoimen selvityksessä katsottiin, että vanhemmilla oli vaikeuksia erottaa vanhemmuus aikuisten keskinäisistä ristiriidoista. Perheneuvolassa sen sijaan tutkittiin perheen vuorovaikutussuhteita ja vanhemmuutta sekä todettiin lasten oirehdinta. Neuvolakäyntien tavoitteena oli ”selvitellä eroprosessivaihetta, vanhempien kasvatuskykyä, vanhempien kykyä nähdä lasten iänmukaiset tarpeet ja vanhempien kykyä tukea lasten yhteydenpitoa toiseen vanhempaan ja sukulaisiin”. Tapaus T:241.

Parisuhdeväkivallan vähäinen selvittäminen ja arviointi aineistossa ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että vanhempien olisi kaikissa tapauksissa katsottu kykenevän yhteishuoltoon. Joskaan parisuhdeväkivaltaan ei liiemmin kiinnitetty huomiota, pääteltävissä oli, että käsitys sen kielteisestä merkityksestä kanavoitui monissa tapauksissa perheen vuorovaikutussuhteiden ja vanhempien yhteistoimintakyvyn puutteita kuvaamalla sekä pääasiallista huolenpitoa ja lasten toivomuksia painottamalla.

Päätelmänä empiirisestä tutkimusaineistosta totean, että yli puolessa parisuhdeväkivaltatapauksia sosiaalitoimi suositteli lasten huollon määrättäväksi yksinhuoltona äidille. Toisaalta tapausten sisältö vaihteli ja toisessa puolessa tapauksia ehdotettiin yksinhuoltoa isälle tai eri tavoin muunneltuja yhteishuollon malleja. Parisuhdeväkivalta jäi tapaamisoikeudenkin selvittelyssä näkymättömäksi ja vaille välitöntä arviointia. Muuhun argumentointiin sisältyvänä sille kuitenkin jossakin määrin annettiin merkitystä. Sen sijaan lapsiin kohdistuneen fyysisen väkivallan selvittäminen ja arviointi ei selvitysten perusteella ollut vastaavalla tavalla ongelmallista kuin parisuhdeväkivallan. Lapsiin kohdistuneen väkivallan vaikutusten punninta oli tuomioistuimissakin ongelmattomampaa kuin parisuhdeväkivallan.

Kuten aikaisemmin olen todennut, tutkimassani aineistossa perheväkivaltaa esiintyi monissa high conflict -perheissä ja perheissä, joissa oli psykososiaalista moniongelmaisuutta. Eniten moniongelmaisuutta luonnehtivat päihde- ja mielenterveysongelmat, mutta jossakin määrin myös väkivaltarikollisuus yleensä.[912] Kaksi väkivaltaiseksi väitettyä äitiä vietti kiertelevää elämää ja muutamassa tapauksessa myös äidit olivat turvautuneet väkivaltaan. Tarkkaa selkoa ei

---

joka sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa katsoo perhesysteeminen teoriaperustan sopivan heikosti parisuhdeväkivallan käsittelyyn. Ks. lisäksi Niemi-Kiesiläinen 2004, s. 53–54 perhesysteemisestä ja -dynaamisesta teoriasta ja Ruuskanen 2000, s. 160–163 perhedynaamisen selitysmallin heijastumisesta parisuhdeväkivaltaa koskeviin rikostuomioihin.

912 Ks. vastaavasti Paavilainen 1996, s. 115–117 katsoo lasten kaltoinkohtelun nousevan perheen monimutkaisista ihmissuhteisiin liittyvistä ilmiöistä, joissa väkivaltaa laukaisevina tekijöinä toimivat perheen voimavarojen niukkuus, kontrollin menettäminen ja heikko kyky solmia ihmissuhteita. Niiden takana taas piilee ihmissuhde- päihde-, rikollisuus- ja talousongelmia.

ollut saatavissa siitä, oliko naisten väkivalta tapahtunut puolustautumistarkoituksessa vai oliko väkivallasta tullut osa pariskunnan käyttäytymismallia.[913] Kiintymys- ja vuorovaikutussuhteita vanhempien sekä vanhempien ja lasten välillä kuvattiin perheväkivaltatapauksissa ongelmallisiksi. Lasten psykosomaattisesta oirehdinnasta esitettiin tietoja osassa, joskaan ei kaikissa tapauksissa. Lapsiin ja puolisoon kohdistunut väkivalta esiintyi monesti rinnakkain.

Edellä todetut päätelmät eivät poistaneet sitä havaintoa, että parisuhdeväkivalta oli esitettyihin väitteisiin nähden melko näkymätön teema selvitystyössä ja vielä jonkin verran näkymättömämpi tuomioistuinratkaisuissa. Tämä selittyi osittain parisuhdeväkivallan selvittämistä koskeneilla yleisillä ongelmilla, joissa vastakkain olivat vanhempien erilaiset näkemykset tapahtumasta ilman ulkopuolista dokumentaatiota. Samat ongelmat kohdattiin tuomioistuimessa, jossa ristiriitaiseen näyttöön otettiin kantaa. Tutkimani aineisto ei antanut kattavaa tietoa päätelmien tekemiseksi huoltoriitoihin päätyneiden pariskuntien parisuhdeväkivallan luonteesta ja vaikutuksista huoltajuussopivuuteen. Aineisto ei suoraan tukenut sellaisia käsityksiä, että parisuhdeväkivalta olisi ollut merkittävässä määrin huoltoriitojen käynnistäjä.[914]

Sosiaali- ja terveydenhuollossa ei tutkimusaineistoni kertymisaikaan 1990-luvun loppupuolella selvästikään vallinnut vakiintunutta käsitystä siitä, miten parisuhdeväkivallan todistajaksi joutuminen vaikuttaa lapsen psyykkiseen kehitykseen. Myöskään lähestymiskieltoa koskevaa sääntelyä ei tuolloin ollut olemassa eikä perheensisäisestä lähestymiskiellosta tuolloin keskusteltu.[915] Nämä seikat selittänevät sitä, että parisuhdeväkivaltaa selvitettiin ja sen vaikutuksia arvioitiin vain niukasti huoltoriitojen selvitystyössä. Sitä paitsi tapaamisoikeus, jonka toteuttamisessa parisuhdeväkivallan on raportoitu tuottavan erityisiä ongelmia, ei ollut tutkimusteemanani.[916] Tapaamisratkaisuista sisältyy kuitenkin joitakin hajatietoja tutkimukseeni.

---

913 Parkinson 1995, s. 53 esittelee tutkimushavaintonaan australialaisista huoltoriidoista vastavuoroisen väkivallan.

914 Ks. perheväkivallan kohtaamisesta huoltoriitaan liittyneenä turvakotityössä esim. Nyqvist 2001, s. 177–179.

915 Laki lähestymiskiellosta 898/1998 tuli voimaan 1.1.1999. Ks. HE 144/2003, erit. s. 21–22, jossa selostetaan lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta perheensisäistä lähestymiskieltoa koskevan lakiehdotuksen perusteluissa. Lähestymiskieltolain (711/2004) muutokset astuivat voimaan 1.1.2005.

916 Hester 2002, s. 269–277 esittelee parisuhdeväkivallan ja tapaamisriitojen liityntöjä. Vrt. Forsberg – Pösö 2004, s. 36–37. Kirjoittajat viittaavat tutkimuksiin, joiden mukaan naisiin kohdistunut väkivalta voi jatkua lasten tapaamisten nojalla.

2.2.2.2 Uudempi hovioikeusaineisto

Edellä esitellyt tutkimushavainnot ja päätelmät antoivat aiheen vertailla uudemmasta hovioikeusaineistosta ilmenevää suhtautumista parisuhdeväkivaltaan. Joskaan vuosien 2002 ja 2003 hovioikeusratkaisujen valikoituminen tutkimusaineistoksi ei tapahtunut samoin perustein kuin vuoden 1997 aineisto, hovioikeuksien ratkaisuperusteluiksi saakka yltäneistä seikoista on tehtävissä varovaisia päätelmiä. Uudemmassa aineistossa parisuhdeväkivaltaa nimittäin selvitettiin ja selostettiin avoimemmin kuin alkuperäisessä oikeudenkäyntiaineistossa 1990-luvun loppuvuosilta.

Esimerkkitapauksessa 8 tuomioistuimessa näytettiin toteen isän äitiin kohdistama yksittäinen pahoinpitely. Ratkaisussa otettiin kantaa myös äidin myötävaikutukseen. ja arvioitiin vanhempien luonteenominaisuuksia. Kumpaakin pidettiin sopivana yhteishuoltajaksi, mutta lasten huolto uskottiin kuitenkin yksin isälle.

> Esimerkki 8. Sosiaalilautakunnan selvityksessä isällä katsottiin olevan paremmat mahdollisuudet selvitä lasten kanssa. Isän katsottiin vaikuttavan tasaiselta, hiljaiselta ja vastuuntuntoiselta. ”Näiden lasten kuvauksien mukaan elämä isän kanssa on rauhallisempaa ja he luottavat isän kykyyn pitää heistä huolta. [Äidin] on selvityksessä katsottu toimivan impulsiivisesti eikä hän selvityksen tekijöiden mielestä pysty riittävästi asettumaan toisen ihmisen asemaan. Hänen ei myöskään ole katsottu antavan toiselle vanhemmalle tilaa ja oikeutta vanhemmuuteen.” Kuulemisen perusteella käräjäoikeus oli selvitystä myötäillen havainnut, että äidille ”oli erittäin vaikeaa kuunnella toista ja antaa toisen sanoa rauhassa mielipidettään puuttumatta voimakkaasti tämän sanomisiin.” Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa todettiin: ”Kirjallisena todisteena olevasta sairauskertomuksesta ilmenevä pahoinpitelytapaus on ollut poikkeuksellinen yksittäistapaus, johon on myötävaikuttanut myös [äidin] oma käyttäytyminen tilanteessa. Lapsiin väkivaltaa ei ole kerrottu kohdistetun. Käräjäoikeus katsoo, ettei tapauksella ole merkitystä arvioitaessa [isän] soveltuvuutta lasten huoltajaksi.”[917] Vaasan ho 17.5.2002, nro 562, S 02/42.

Perheväkivalta sai hovioikeusaineistossa merkitystä yhtä hyvin arvioitaessa vanhemman soveltuvuutta huoltajaksi kuin tapaajaksi. Osa väkivaltaväitteistä jäi todistamattomaksi ja osalle ei annettu merkitystä. Joukossa oli myös tapauksia, joissa väkivaltaa raportoitiin esiintyvän kummankin vanhemman kotona. Esimerkkitapauksissa 9–11 oli kysymys ensiratkaisusta vanhempien eron jälkeen. Esimerkkitapauksessa 9 hakijana oli sosiaalilautakunta, joka vaati hakemukseen yhtyneelle äidille yksinhuoltoa ja tapaamisoikeuden epäämistä koko-

---

[917] Äiti, jolla oli mielenterveysongelmia, ei ollut perheneuvolan lausunnon mukaan antanut tutkia vanhemmuuttaan. Lapsista kaksi varttuneinta halusi asua isän luona. Hovioikeudessa äidille annettiin oikeus saada viranomaisilta tietoja lasten terveydentilasta ja koulunkäynnistä.

naan. Perusteluna oli isän vuosia jatkunut väkivaltainen käytös äitiä ja perheen teini-ikäistä tytärtä kohtaan. Isä kiisti väkivallan. Äiti esitti fyysisiä vammoja koskeneen lääkärinlausunnon ja perheen teini-ikäisen tyttären perheneuvolakäyntejä koskevan psykologinlausunnon.

> Esimerkki 9. Käräjäoikeuden ratkaisun johtopäätöksissä todettiin: ”[Äidin] kertomus [isän] aggressiivisuudesta ja alkoholinkäytöstä on vahvasti liioiteltu eikä kertomus ole niiltä osin uskottava. Muu todistelu ei osoita, että [isä] käyttäisi alkoholia siten, että sillä olisi merkitystä asian ratkaisemisen kannalta. Sosiaali- ja terveyskeskuksen selvitys sekä todistelukertomukset osoittavat, että lapsella on luonteva ja tasapainoinen vuorovaikutussuhde molempien vanhempiensa kanssa. Molemmat vanhemmat toivovat lapsensa parasta ja kumpikin on kykenevä toimimaan lapsen huoltajana.” Isän yksinhuoltoa koskeva muutosvaatimus hylättiin. Lapsi jäi edelleen modifioituun yhteishuoltoon ja asumaan äidin luona. Tapaamisoikeus määrättiin tavanomaisina viikonlopputapaamisina lisättynä viikoittaisilla arkitapaamisilla. Itä-Suomen ho 4.1.2002, nro 3, S 01/603.[918]

Esimerkkitapauksessa 10 parisuhdeväkivaltaa selostettiin kuvaamalla vanhemman luonteenominaisuuksia ja sitä arvioitiin osana kasvattajaominaisuuksia. Esimerkkitapauksessa 11 taas perheväkivallan vaikutuksia analysoitiin edellisiä tapauksia yksityiskohtaisemmin. Varhaisemmista selvityksistä poiketen valotettiin myös lapsen kokemuksia ja tunteita perheessä tapahtuneesta väkivallasta.

> Esimerkki 10. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa todettiin: ”[Lasten] asumisen määräämistä [äidin] luokse puoltaa edellä kerrottujen seikkojen lisäksi se, että esitetty näyttö ei tue käsitystä [isästä] tasapainoisena kasvattajana. Hän on avioliittonsa aikana käyttäytynyt äkkipikaisesti ja väkivaltaisesti vaimoaan kohtaan. Tämän osoittavat [kolmen todistajan] kertomukset sekä todisteet 10–15. Lapsia kohtaan [isä] ei ole käyttäytynyt väkivaltaisesti. Todistaja [nimi] on kertonut [isän] puhelinsoitosta marraskuussa 2000, jolloin [isän] puheet virkamiesten tulemisesta` ovat pelottaneet lapsia. Todistajan [nimi] kertomuksesta on ilmennyt, että ainakin [10 vuoden ikäinen poika] on pelännyt isän voivan tehdä hänelle samanlaista kuin äidille, mikä on vaikuttanut siihen, mitä hän on uskaltanut tälle puhua.” Lapset määrättiin vanhempien yhteishuoltoon ja asumaan äidin luokse. Tapaamisoikeus määrättiin tavanomaisina viikonlopputapaamisina. Itä-Suomen ho 28.11.2002, nro 1409, S 02/509.[919]

---

[918] Äiti oli kertonut, että isä oli puristanut häntä kaulasta ja lyönyt ylävartaloon ja aikaisemminkin useita kertoja pahoinpidellyt häntä ja lisäksi käyttänyt erittäin paljon alkoholia, josta syystä äiti oli kokenut omasta ja lapsen puolesta sellaista väkivallan uhkaa, ettei hän ollut voinut asua isän luona.

[919] Ratkaisussa viitatut kirjalliset todisteet olivat esitutkintapöytäkirja, käräjäoikeuden tuomio, hovioikeuden tuomio, tuomio lähestymiskieltoasiassa ja kaksi ilmoitusjäljennöstä.

Esimerkki 11. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa siteerattiin perheneuvolan laatimaa yhteenvetoa, jonka mukaan [12 vuoden ikäinen poika] ”kuvasi tulevansa paniikkiin, jos isä soittaa: hän ei uskaltanut sanoa, ettei halunnut tavata isää. Puhelimessa isän kanssa [poika] kertoi miettivänsä, kuinka olla isälle mieliksi, ja jo ajatus isän soittamisesta sai hänet jännittämään. Aikaisemmin [poika] oli suostunut tapaamaan isää jonkunlaisen rauhan saavuttamiseksi. [Poika] ilmaisi selvästi, ettei hän halua tavata isäänsä, ja että on helpompi, kun ei tarvitse tavata. Lausunnon mukaan olisi suositeltavaa, että [poika] ei tapaisi toistaiseksi isäänsä. Ainakin vielä [pojan] näkökulma isäänsä ja hänen tapaamisiinsa on heidän perhe-elämänsä aikana [lapsen] oppima alistumisen ja isän miellyttämisen tehtävä. Isän tapaamisiin liittyy sekä [pojalla] että [tytöllä] paljon ahdistusta ja pelkoa tulevasta, vaikka välitöntä vaaraa väkivallasta ei olisikaan. Tapaaminen laukaisee mieleen muistot aikaisemmasta ahdistavasta elämäntilanteesta. [Pojan] kasvu tasapainoiseksi nuoreksi ja aikuiseksi edellyttää, että hän pääsisi pois ’perheen pelastajan’ roolista eli perheen turvallisuutta ei taattaisi takaamalla isälle tapaamisoikeus [poikaan].” Ratkaisuksi tuli äidin yksinhuoltajuus. Tapaamisoikeutta ei vahvistettu. Vaasan ho 31.12.2002, nro 1653, S 02/347.

Eräässä ratkaisussa isälle tuomittu lähestymiskielto johti äidille määrättyyn yksinhuoltoon ja valvottuihin tapaamisiin.[920] Isän väkivaltainen käyttäytyminen ja lapsia kohtaan toistamat uhkaukset johtivat valvottuihin tapaamisiin myös esimerkkitapauksessa 12, joka koski 7-vuotiaan pojan tapaamisoikeuden muuttamista.

Esimerkki 12. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa todettiin muun muassa: ”Sekä hakijan että kolmen todistajan [nimet] kertomusten perusteella [isä] on esittänyt toistuvia, vakavia uhkauksia niin [äidin] kuin [pojan] henkeä ja terveyttä kohtaan ainakin vuodesta 1995 alkaen ja edelleen vielä vuoden 2001 alkupuolella. Hakija on kertonut [isän] käyttäytyneen väkivaltaisesti häntä kohtaan avioliiton aikana, mutta hänen ei ole väitetty pahoinpidelleen lasta. Hakijan kertomuksen lisäksi varsinaista näyttöä väkivallan käytöstä ei ole kuitenkaan esitetty. [Isä] on kuitenkin aiemmin tehdyissä selvityksissä myöntänyt uhkailleensa [äitiä]. Vaikka asiassa ei ole esitetty selvitystä siitä, että uhkaukset olisivat jatkuneet vuoden 2001 alun jälkeen, erityisesti todistaja [nimi] kertomia, lapseen kohdistuneita toistuvia uhkauksia on pidettävä niin vakavina, että [äidillä] on ollut perusteltu syy pelätä lapsen turvallisuuden puolesta. Todistaja [nimi] lausunto tukee tätä käsitystä. Saadun selvityksen perusteella käräjäoikeus pitää tapaamisoikeudesta annetun päätöksen muuttamista lapsen edun kannalta tarpeellisena.” Käräjäoikeudessa määrättiin valvotut tapaamiset. Hovioikeudessa ratkaisuksi tuli vanhempien sopimus tavanomaisesta tapaamisoikeudesta. Isän suostumuksin määrättiin, että sosiaalilautakunnan edustaja käy tapaamistilaisuuksissa kaksi kertaa päivässä siihen saakka, kun poika täyttää 12 vuotta. Helsingin ho 29.1.2003, nro 612, S 02/1002.[921]

---

[920] Helsingin ho 21.3.2002, nro 824, S 00/2961. Isällä oli lähestymiskielto myös jutussa Vaasan ho 2.10.2002, nro 1176, S 02/197, jossa lapsi ensiratkaisuna määrättiin äidin yksinhuoltoon.

[921] Ratkaisusta ei ilmene, oliko sosiaalilautakunta suostunut/sitoutunut ratkaisussa lähes nel-

Uudemman hovioikeusaineiston perusteella sai sen käsityksen, että perheväkivaltatapauksissa esitettiin aikaisempaa enemmän todistelua. Toisaalta myös virallisselvityksissä kiinnitettiin entistä yksityiskohtaisemmin huomiota parisuhdeväkivallan merkitykseen. Tutkimusaineisto kaikkinensa antoi aiheen etsiä teoreettista tietoa siitä, millä tavoin huoltoriitojen taustalla olevaa parisuhdeväkivaltaa pitäisi tulkita huoltajasopivuutta arvioitaessa. Sellaista ei ole esitelty tämän luvun doktriinijaksoissa, koska asiaa ei ole käsitelty suomalaisissa lapsenhuolto-oikeuden kirjoituksissa. Rikos- ja rikosprosessioikeudellisessa tutkimuksessa on kylläkin sivuttu parisuhdeväkivallan merkitystä huoltoriidoissa.[922]

2.2.2.3 Näkökohtia parisuhdeväkivallan arviointiin

Tutkimusaineistoa tarkastellessani en voinut turvautua kotimaisiin empiirisiin huoltoriitatutkimuksiin. Kiinteitä ja vahvoja peukalosääntöjä parisuhdeväkivallan merkitykselle huoltoriitaratkaisuissa oli vaikea saada esille. Tästä syystä esittelen kahden australialaisen eli *Patrick Parkinsonin* ja *Janet. R. Johnstonin* Australian perhetuomioistuinaineistosta esittämiä tutkimustuloksia ja esitän puolestani niiden perusteella joitakin näkökohtia.[923] Parkinson on esittänyt perheväkivaltatapauksissa otettavaksi huomioon seuraavat tilanteet lapsen suojaamiseksi fyysiseltä ja psyykkiseltä vahingolta: 1) lapsi joutuu hyväksikäytön, kaltoinkohtelun, väkivallan tai vastaavan kohteeksi, 2) lapsi on läsnä kun kolmas henkilö joutuu sanotunlaisen käyttäytymisen kohteeksi taikka 3) lapsi tai hänen perheenjäsenensä on osallisena missä tahansa muussa perheväkivallassa.[924]

Vahingon ennakointiin saadaan ohjetta Johnstonin tutkimuksesta. Hän luokittelee oikeudenkäyntiaineiston perusteella viisi väkivallan tyyppitilannetta al-

---

jän vuoden ajaksi tarkoitettuihin ”tarkastuskäynteihin”. Luonapito-oikeus kohdistui runsaaseen määrään viikonloppujen lisäksi runsaasti loma- ja juhlapyhätapaamisia.

922 Niemi-Kiesiläinen 2004, luku II (Mitä me tiedämme parisuhdeväkivallasta) ja s. 184, jossa kirjoittaja toteaa, että lapsen äitiin tai muuhun huoltajaan kohdistuva parisuhdeväkivalta vahingoittaa lapsen kehitystä vakavasti. Ks. Ruuskanen 2000, s. 188 katsoo, että parisuhdeväkivaltaa koskevat asenteet ja kulttuuriset selitysmallit vaikuttavat ratkaisuihin ja kuvatut asenteet tulevat mitä todennäköisimmin esille myös muissa tuomioistuinkäsittelyissä, jotka koskevat naiseen kohdistuvaa väkivaltaa.

923 Australiassa toimii erityistuomioistuimina kaksi perhetuomioistuinta (Family Court). Ks. niiden tehtävistä Kurki-Suonio 1996, s. 292.

924 Parkinson 1995, s. 54–55. Parkinson neuvoi kiinnittämään huomiota lapsen haluun asua väkivaltaisen vanhemman luona tai pelkoon mennä hänen luokseen ja selvittämään, liittyikö pelko vanhemman ennustamattomaan käytökseen. Sitä paitsi lapsen kanssa käyty hienotunteinen keskustelu voi Parkinsonin mukaan tuoda esiin vanhempien välisestä konfliktista lapsen jatkuvia pelkoja, jotka eivät muutoin paljastuisi. Insesti ei ole ainoa perheensisäinen rikos, jota lapset yrittävät salata. Jotkut lapset voivat tarvita paljon rohkaisua puhuakseen todistamastaan väkivallasta. Vrt. samaan tapaan Oranen 2001b, s. 84.

kuunpanijan mukaan: 1) jatkuva tai ajoittainen miehen väkivalta, 2) naisaloitteinen väkivalta, 3) miehen kontrolloiva väkivalta, 4) avioerotraumassa ilmenevä väkivalta ja 5) psykoottiset tai paranoidiset reaktiot.[925] Kirjoittajan mukaan kohdassa 4) kuvattu väkivalta ilmenee ainoastaan pariskunnan eron yhteydessä eikä koskaan muulloin suhteen kestäessä. Siitä on hänen mukaansa odotettavissa vähiten uhkaa tuleville huolto- ja tapaamisjärjestelyille

Sanallisen väkivallan Johnston jakaa passiiviseen ja aktiiviseen. Fyysisen väkivallan hän taas luokittelee vähäiseen, keskinkertaiseen ja vakavaan väkivaltaan. Vähäinen väkivalta ilmenee esineiden heittämisenä tai hajottamisena, puolison työntämisenä, kiinnitarttumisena tai tönäisemisenä ja töytäisemisenä, keskinkertainen väkivalta toisen läimäisynä, potkimisena tai lyömisenä ja vakava väkivalta toisen hakkaamisena taikka aseella uhkailuna tai sellaisen käyttämisenä.[926] Johnston esittää, että vanhemmille on tehtävä käytännöllisiä kysymyksiä perheväkivallan luonteen selvittämiseksi.[927]

Tutkimieni kotimaisten ratkaisuaineistojen perusteella vaikutti siltä, että sosiaalitoimi oli huoltomuotoa koskevia ehdotuksia tehdessään ottanut kattavasti huomioon sen, ettei lapsen turvallisuus vakavasti vaarantuisi esiintyneen perheväkivallan vuoksi. Ratkaisun kannalta relevantti väkivalta johti puolessa väkivaltatapauksia siihen, että väkivaltaa käyttänyt erotettiin huoltajaroolista. Toisessa puolikkaassa väkivalta oli esiintynyt parisuhteen aikana tai erokriisissä yksittäisenä, vähäisenä taikka vastavuoroisena tekona, josta syystä ratkaisuissa yhteishuollon edellytysten katsottiin säilyneen. Nämä havainnot sopivat tuoreessa ruotsalaisessa tilannekatsauksessa esitettyihin tietoihin yhteishuollon käyttökelpoisuudesta.[928]

Tutkimani oikeudenkäyntiaineiston ja australialaistutkimusten perusteella ratkaisuaineistoksi tarvitaan tietoja ainakin parisuhdeväkivallan toistuvuudesta ja vakavuudesta, aloitteenteosta, osallisuudesta ja myötävaikutuksesta, väkivallan suhteesta vanhempien eroprosessiin ja lasten tapaamisiin. Turvallisuusuhka

---

925 Johnston 1995, s. 17. Parkinsonin mukaan kohdan 5) väkivallassa tulee ilmi vanhemman heikko kyky erottaa omia ja lasten tarpeita ja siihen voi liittyä lasten hyväksikäyttöä. Äidin rooli aloitteentekijänä ilmenee rakastavasta ja huolehtivasta räjähtävään, vihaiseen ja hylkäävään käyttäytymiseen, s. 56.

926 Johnston 1995, s. 13. Passiivinen suullinen aggressio tarkoittaa murjotusta, mökötystä puheesta kieltäytymistä ja poistumista, kun taas aktiivinen suullinen aggressio halveksuntaa, kiroilua, ärsyttämistä ja lyömisellä uhkailua.

927 Johnston 1995, s. 13. Kysymykset ovat: 1) Kuka on osoittanut suullista tai ruumiillista väkivaltaa entistä puolisoaan kohtaan? 2) Kuinka usein sitä on tapahtunut ja millaista se on ollut vakavuudeltaan? 3) Keneen fyysinen perheväkivalta todennäköisimmin kohdistuu? 4) Kumpi aloittaa väkivallan ja kummalle se on vastaus väkivaltaan? 5) Millaista vanhemmuutta voidaan odottaa vanhemmilta, jotka ovat tekijöinä tai uhreina perheväkivallassa? 6) Miten eläminen perheen eripuraisissa tai väkivaltaisissa olosuhteissa vaikuttaa lapsiin?

928 Glimtar av vårdnadsdomar 2004, s. 25. Yhteishuoltoon päädyttiin Ruotsissa kahdessa kolmasosassa niitä tapauksia, joissa vakavuudeltaan kolmentyyppisen parisuhdeväkivallan merkitystä arvioitiin.

lapsille on erityisesti otettava huomioon niissä tilanteissa, joissa päättyneen parisuhteen menetykset ajankohtaistavat ja kärjistävät väkivallan. Johnston kuvaa psykoottista tai paranoidista väkivaltaa vakavana turvallisuusriskinä. Joissakin tapauksissa väkivallan on kaiken lisäksi todettu olevan vaihtoehto itsetuhoiselle käyttäytymiselle.[929]

Yhtenäistä vastausta siihen, mikä merkitys lasten todistamalle parisuhdeväkivallalle olisi huolto- ja asumisratkaisussa annettava, ei ollut empiirisen aineiston perusteella saatavissa. Tulkinnanvaraisuus johtunee osittain siitä, että parisuhdeväkivallan syistä ja yhteiskunnalta odotettavista toimista on vallinnut erilaisia käsityksiä, joissa sosiaaliset, moraaliset ja mielenterveydelliset näkemykset ja tavoitteet kilpailevat keskenään. Sosiaalitoimen ja perheneuvoloiden selvitystyössä on todennäköisesti vallinnut toimintatavoitteista ja teoreettisista viitekehyksistä johtuvaa hajanaisuutta, mikä on voinut suodattua keskenään ristiriitaisiksi näkemyksiksi parisuhdeväkivallan merkityksestä huoltajasopivuutta punnittaessa.

Parkinson puolestaan huomauttaa, ettei mikä tahansa perheväkivalta saa johtaa huollon epäämiseen (tai määräykseen valvotuista tapaamisista), ja että yhteiskunnassa joudutaan joka tapauksessa suvaitsemaan jokin määrä väkivaltaa kodissa ennen kuin vanhempaa tai kumpaakin heistä kohdellaan epäsopivana huoltajana.[930] Toisaalta parisuhdeväkivallan vahingollisia vaikutuksia on vaadittu selvitettäväksi osana vanhemman väkivaltaisuutta. Ruotsissa lapsiasiamies on kiinnittänyt huomiota parisuhdeväkivallan luonteeseen psyykkisenä väkivaltana lapsia kohtaan.[931] Parisuhdeväkivallan vaikutuksia huollon ja tapaamisoikeuden turvallisuuteen on arvioitu myös uudessa ruotsalaisessa komiteanmietinnössä.[932]

Kokonaiskuvan saamiseksi lapsen edusta ei kuitenkaan voida pitäytyä yksinkertaistettuihin näkemyksiin parisuhdeväkivallasta. Ratkaisu edellyttää lapsen

---

929 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 14–16 kuvaavat huoltoriitojen psykodynamiikkaa erityisesti eskaloituvien riitojen kannalta ja s. 18–20 lapsiin kohdistuvan väkivallan uhkaa. Kirjoittajat huomauttavat s. 20, että läheissuhdeväkivaltakuolemiin liittyy varsin usein tekijän itsemurha.

930 Parkinson 1995, s. 43. Kirjoittaja katsoo, että jos väkivaltaa harjoitetaan lasten läsnäollessa, sillä on ilmeinen mahdollisuus pelottaa ja hätäännyttää lasta. Mutta myös sellainen väkivalta, joka tapahtuu perheenjäsenten kesken, vaikkakin lasten silmien ulottumattomissa, voi mahdollisesti aiheuttaa hätäännystä ja mielipahaa, esimerkiksi jos se vaikuttaa huoltajavanhemman vanhemmuuskykyyn. Sellaisen vaurion tai haitan luonne ja laajuus täytyy arvioida kunkin tapauksen näytön ja löydösten perusteella. Vastaavasti SOU 2001:72, s. 285–291 lapsen traumareaktioista psyykkisestä väkivallasta.

931 Barnombudsmannens synpunkter 2004, s. 2 katsoo, ettei lasta vastoin vanhemman suostumusta pidä määrätä yhteishuoltoon, jos toinen vanhempi on kohdistanut lapseen tai tähän vanhempaan väkivaltaa, uhkauksia tai muita vastaavia oikeudenloukkauksia. Hän esittää, että perheväkivaltaa tai uhkauksia todistanut lapsi on psyykkisen väkivallan uhri ja korostaa lapsen pelkojen kuuntelemista. Hän kritisoi Svean hovioikeuden ratkaisua, jossa useita kertoja vaimonsa pahoinpitelystä ja uhkauksista tuomittu isä määrättiin vastoin äidin suostumusta yhteishuoltajaksi.

932 SOU 2005:43, s. 116–120.

hyvinvoinnin riskianalyysiä. Sosiaalitoimen selvityksissä olisi aikaisempaa konkreettisemmin kartoitettava yhtäältä huoltomuodon soveltuvuutta ja toisaalta lähihuoltajuuden edellytyksiä ja esteitä. Tilanteen arvioimiseksi pitäisi saada tietoa vanhempien yhteistoimintakyvyn edellytyksistä, parisuhdeväkivallan varjossa eläneiden lasten kokemuksista ja toivomuksista, vanhempien ja lasten vuorovaikutuksesta sekä muista relevanteista kriteereistä. Tässä tarkoituksessa on mahdollista yksittäistapauksessa hankkia asianmukainen asiantuntijalausunto lapselle mahdollisesti aiheutuneista vaurioista. Tähän menettelyyn neuvotaan myös vuonna 2001 ilmestyneessä sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa.[933]

Sosiaalitoimen selvitys ja huoltoriitaprosessi eivät kuitenkaan tarkoita rikosoikeudenkäyntiä, jossa ratkaistaisiin tekijän syyllisyys. Koska huoltoratkaisun kohteena on lapsi, ei parisuhdeväkivallan lasta vahingoittavan merkityksen osoittamiseksi voida asettaa samoja vaatimuksia kuin rikosprosessissa väkivallan toteennäytöstä. Turvaamistyyppisiä väliaikaisratkaisuja lapsen asumisesta ja tapaamisoikeudesta haettaessa näyttökynnys vaaratekijöistä on pidettävä jonkun verran matalampana kuin varsinaisratkaisuja vaadittaessa.[934]

2.3 KYKY JA SOPIVUUS HUOLTAJAKSI TAI LÄHIHUOLTAJAKSI

2.3.1 Vanhempien yhteistoimintakyky

2.3.1.1 Tutkimushavainnot

Aikaisemmin nimeämieni tutkimusteemojen edellyttämällä tavalla tarkastelin oikeudenkäyntiaineistoa selvittääkseni, mitä sosiaalitoimen selvityksissä raportoitiin lapsen etua ilmentävistä alakriteereistä ja minkä merkityksen ne saivat ratkaisuissa.[935] Psykososiaalisissa riidoissa väitteet keskittyivät perheväkivaltaa ja päihteiden väärinkäyttöä koskevien väitteiden yhteyteen. Puuttuvalla yhteistoimintakyvyllä pyrittiin osoittamaan, ettei yhteistyökyvytöntä, väkivaltaista tai päihderiippuvaista vanhempaa pitäisi määrätä huoltajaksi. Puuttuvaan kykyyn vedottiin niukemmin niissä tapauksissa, joissa huolenpitokyky oli heikentynyt esimerkiksi psyykkisen sairauden vuoksi.

Tässä alajaksossa keskityn kuitenkin muutamaa esimerkkiä lukuun ottamatta kuvaamaan tasavahvoilta vanhemmilta edellytettyä yhteistoimintakykyä. Joka

---

933 Taskinen 2001, s. 39.

934 Ks. väliaikaisratkaisuista alajakso IV A.6.3 ja siinä mainitut lähteet turvaamistyyppisten vaatimusten käsittelystä sekä alajaksot IV B.3.1.2 ja 3.1.3 sekä IV B.3.3.

935 Tutkimusteemoista ks. alajakso IV B.2.1.

kolmannessa tasapeliriidassa vanhemmat väittivät vastapuolen yhteistoimintakykyä puutteelliseksi. Väitteillä tähdättiin ensisijaisesti yksinhuoltoon ja toissijaisesti yhteishuoltajana lapsen asumisen voittamiseen. Väitteitä esitettiin muutosvaatimuksissa useammin kuin ensivaatimuksissa, mikä viittasi siihen, että ensiratkaisun jälkeiset kokemukset yhteistoiminnasta olivat olleet kielteisiä. Huoltoselvitykset tarjosivat lukuisia kriteerejä, joilla yhteistoimintakyvyn puutetta kuvattiin. Luokittelen niitä seuraavien 14 esimerkkitapauksen avulla. Tapaustiivistelmissä muut lopputulokseen vaikuttaneet seikat jäävät syrjään.

Vanhempien keskusteluyhteyden puute oli tyypillisin oire puuttuvasta yhteistoimintakyvystä. Useissa tapauksissa vanhempien puheyhteys oli täysin katkennut. Tavanomaista oli, että vanhemmat kommunikoivat kirjallisilla viesteillä[936] tai lasten kautta, puhumatta keskenään.[937] Tyypillistä oli myös, että keskusteluyhteys lasten arkiasioista puuttui[938] tai että keskustelu ei ollut asiallista[939], taikka välejä leimasi vakava luottamuspula toisen vanhemmuuteen.[940] Luottamuspulaa koskevien havaintojen runsaus vastasi *Tiina Hokkasen* perhesosiologisessa väitöskirjassaan esittelemiä haastattelututkimuksen havaintoja yhteishuoltoa vaikeuttavista tekijöistä ja niiden moni-ilmeisyydestä.[941] Tulehtuneissa väleissä olevat vanhemmat syyttelivät ja mustamaalasivat toisiaan myös lapsilleen, vaikka ulkopuolisen arvion mukaan kummankaan vanhemmuudessa ei huoltoriitaa lukuun ottamatta ollut puutteita. [942]

Esimerkkitapauksissa 1–3 keskusteluyhteyden puutetta ja vaikeuksia vanhempien yhteydenpidossa ei katsottu yhteistyön esteeksi. Kaikissa sosiaalitoimi ehdotti yhteishuoltoa, johon myös tuomioistuimessa päädyttiin. Ensimmäisessä tapauksessa vanhemmat olivat alun alkaenkin yksimielisiä yhteishuollosta, mutta riitelivät lasten asumisesta. Kaikissa oli kysymys ensiratkaisusta.

> Esimerkki 1. Sosiaalitoimen selvityksessä esitettiin muun muassa: ”Vanhemmat ovat riittävän hyviä vanhempia ja ovat keskinäisistä vaikeuksistaan huolimatta pystyneet toimimaan vanhempina ja sopimaan lastensa asioista. Kumpikin välittää lapsista ja on halukas tulevaisuudessakin toimimaan lastensa parhaaksi. Yhteishuoltoa pidämme perusteltuna, koska kumpikin on sitä toivonut ja vanhemmat pystyvät hoitamaan yhteisesti lasten asioita.” Ratkaisuksi tuli yhteishuolto. Tapaus T:110.

---

936 Tapaus T:133. ”Vanhemmat välttävät keskustelua ja turvautuvat kirjallisiin viesteihin.”
937 Tapaus T:189.
938 Tapaus T:125.
939 Tapaus T:153.
940 Tapaukset T:136 ja T:235.
941 Hokkanen 2005, s. 65–70 esittää päätelmänä, että luottamukseen vaikuttivat monet asia: menneisyys, ero, nykyisyys ja persoonallisuuspiirteet ja että luottamus toisen vanhemmuuteen jakautui käytännön huolenpitoon ja henkiseen puoleen.
942 Tapaukset T:141 ja T:231.

Esimerkki 2. Sosiaalitoimen selvityksessä todettiin muun muassa: ”Avioeron keskeneräisyyden vuoksi vanhemmilla on vakavia erimielisyyksiä ja ristiriitoja sekä vaikeuksia kommunikoida keskenään. Kumpikin on ollut hyvä vanhempi aikaisemmin ja he ovat luottaneet toisiinsa kasvattajina. Tilanteen tasaannuttua molemmat kuitenkin pystyvät hyvään yhteistyöhön lasten asioista, koska heillä on yhteishuollon edellyttämiä yhteistyötaitoja.” Ratkaisuksi tuli yhteishuolto. Tapaus T:182.

Esimerkki 3. Sosiaalitoimen selvityksessä todettiin, että isä oli muuttanut eroon perheestä ja että isällä oli uusi suhde. Muutto oli ollut perheelle yllätys. Äiti halusi yksinhuollon, koska ei katsonut pystyvänsä yhteistyöhön isän kanssa. Äidin mielestä vanhemmilla ei ollut lapsille yhteisiä rajoja, eikä kasvatusperiaatteita, ja isä ei äidin mielestä välittänyt entisestä perheestään tai ollut kiinnostunut lasten koulunkäynnistä tai harrastuksista. Selvityksessä ehdotettiin yhteishuoltoa katsomalla, että avioliiton aikana kumpikin oli huolehtinut lapsista, eikä ollut tullut esiin seikkoja, joiden perusteella isä olisi tullut sulkea pois huollosta. Ehdotuksen mukaan se toteutuisi parhaiten yhteishuoltona. Äiti suostui ennen ratkaisua yhteishuoltoon, joka tuli ratkaisuksi. Tapaus T:106.

Esimerkkitapauksessa 4 sosiaalitoimi oli epävarma yhteishuollon edellytyksistä eikä halunnut ottaa siihen kantaa. Käräjäoikeus muutti yhteishuollon äidin yksinhuolloksi. Hovioikeus arvioi tilanteen toisin. Yhteishuoltoa ei muutettu. Kannanottojen eroavuuteen vaikutti tuomioistuinten erilainen arviointi vanhemmista ja heidän riitaisuutensa kohteesta. Uskoa yhteistyön onnistumiseen ei löytynyt esimerkkitapauksessa 5 sen paremmin sosiaalitoimessa kuin käräjäoikeudessakaan. Vanhempien huonoja välejä pidettiin yhteistyön esteenä. Vastaavasti esimerkkitapauksessa 6 yhteishuollon edellytyksiä ei yhteistoimintakyvyn puutteen vuoksi ollut.

Esimerkki 4. Kumpikin vanhemmista vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Toisen selvityksen mukaan isä ei mielestään ollut estänyt äitiä hoitamasta lapsen asioita. Vanhemmat olivat selvityksen mukaan päättäneet lapsen asioista yhdessä, vaikka äidillä oli ollut arjen vastuu. Selvityksessä todettiin, että ”yhteishuollon toimivuus on tähän asti ollut heikko ja lapsen tulevaisuuden kannalta yhteishuoltajuus olisi perusteltu”. Selvityksessä ei otettu kantaa vanhempien yhteistyön onnistumiseen, vaan todettiin, että: ”on arvioitava tarkkaan, onko yhteishuollon säilyttämisestä sellaista haittaa, joka estäisi lapsen edun toteutumisen”. Käräjäoikeuden mukaan ”vanhempien välit ovat riitaiset ja lapsi on joutunut toimimaan välittäjänä vanhempiensa välillä tapaamisista sovittaessa. Oikeudenkäynnin kuluessa ei ollut tullut esille seikkoja, joista voitaisiin päätellä, että tässä suhteessa olisi tapahtunut tai odotettavissa muutos sovinnollisempaan suuntaan.” Hovioikeus säilytti yhteishuollon: ”Asianosaisia kuultaessa on käynyt ilmi, että riitaisuudet vanhempien välillä ovat lähes yksinomaan johtuneet tapaamisoikeutta koskevista seikoista eivätkä ne käytännössä ole koskeneet lapsen huoltoa.” Tapaus T:200.

Esimerkki 5. Kumpikin vanhemmista vaati ensiratkaisuna lasten yksinhuoltoa. Sosiaalitoimen selvittäjä totesi, ettei hän uskonut yhteishuoltajuuden onnistuvan. Lapsella oli hyvä suhde kumpaankin. Käräjäoikeuden perusteluissa katsottiin, että molemmat kykenevät turvaamaan lapsen tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin sekä myönteiset ja lämpimät ihmissuhteet. Esitetyn näytön perusteella vanhempien välit olivat käräjäoikeuden mukaan sellaiset, että yhteistoimintaa oli vaikea kuvitella saatavan aikaan. Yhteishuollon toteutumiselle ei katsottu tuolla hetkellä olevan realistisia lähtökohtia. Tapaus T:153.

Esimerkki 6. Isä vaati äidin yksinhuollon muuttamista yhteishuolloksi ja lasten asumista luokseen. Kaksi sosiaalilautakuntaa totesi integroidussa selvityksessään: ”Vanhempien välinen suhde on niin tulehtunut, että he ajautuvat keskusteluissa helposti keskinäiseen syyttelyyn ja mustamaalaamiseen. Isän suurempi osallistuminen lastensa elämään muun muassa saamalla heidän elämäänsä liittyviä tietoja on tärkeää. Täyden yhteishuollon onnistumisesta ei kuitenkaan ole varmuutta, koska se edellyttäisi vanhempien kykyä tehdä yhdessä lapsia koskevia päätöksiä ja siis heidän toimivaa keskusteluyhteyttään.” Ratkaisussa äidin yksinhuoltoa ei muutettu. Tapaus T:141.

Erimielisyydet lapsen hoidosta ja kasvatuksesta nousivat yhteistoiminnan esteiksi osassa riitoja. Vaikka ristiriidat näyttivät koskevan lasta, ne liittyivät vanhempien luonteenominaisuuksiin ja kasvatustyyleihin, joita kuvaan erikseen lapsen ja vanhemman vuorovaikutusta koskevassa alajaksossa.[943] Jos vanhemmat osoittivat muista erimielisyyksistään huolimatta kykyä toimia yhteisesti lasten hyväksi, katsottiin sen puoltavan yhteishuoltoa.[944] Erimielisyyksiä taas leimasivat kyvyttömyys tai haluttomuus tukea toisen vanhemmuutta joko yleisesti ottaen[945] tai lapsen vaatimassa erityishoivassa ja hoidossa.[946] Kyvyttömyyttä tehdä yhdessä toisen vanhemman kanssa päätöksiä lapsen oikeudellisista asioista selostan huoltajien työnjakomääräyksiä koskevassa alajaksossa.[947] Esimerkkitapauksessa 7 vanhempien erimielisyyksiä arvioitiin keskenään eri tavoin sosiaalitoimessa ja tuomioistuimissa. Kannanotot vaihtuivat vuoroin yhteishuollon, vuoroin yksinhuollon hyväksi.

---

943 Ks. alajakso IV B.2.3.2.

944 Tapauksen T:193 selvityksessä pääteltiin seuraavaa: ”Siitä huolimatta, että vanhempien välit ovat huonot, mielestämme yhteishuoltajuus on hyvä ratkaisu. Kumpikin pitää lasten hyvinvointia niin tärkeänä, että lasten asioita ei enää ole otettu riidan aiheeksi. Uskomme, että yhteishuolto on mahdollinen.”

945 Tapauksen T:150 selvityksen mukaan ”vanhemmilla ei ole yhtenäistä näkemystä lapsen kokonaisvaltaisesta kehityksestä ja siihen liittyvästä päätöksenteosta”.

946 Tapauksen T:129 selvityksen mukaan vanhemmat eivät olleet kyenneet keskustelemaan koulunkäynnin aloittamisesta, vaan ”kumpikin vanhemmista oli järjestänyt [tytölle] koulupaikan omalta asuinpaikkakunnaltaan tietämättä toistensa suunnitelmista.” Tapauksen T:115 selvityksessä katsottiin, että vanhemmilla oli vaikeuksia sopia yhteistyöstä 7-vuotiaan pojan erityisopetuksesta.

947 Ks. alajaksot IV B.2.4.1 ja 2.4.3.

> Esimerkki 7. Isä vaati ensiratkaisuna lapsen yksinhuoltoa, kun taas äiti yhteishuoltoa ja lapsen asumista luonaan. Sosiaalilautakunta esitti yhteenvedossaan, että ”vanhemmat ajattelevat monesta linjakysymyksestä samansuuntaisesti. Ristiriidat lapsen asioissa ovat tähän asti koskeneet lapsen jokapäiväistä huolenpitoa. Vanhemmat eivät pysty yhdessä rauhallisesti ja asiallisesti pohtimaan lapsen tilannetta ja yhteistoiminnassa päättämään lapsen asioista. Koska taustalla on vaikea parisuhde, on mahdollista, että vanhemmat saatuaan etäisyyttä parisuhdekriisiinsä, pystyvät rakentavaan yhteistoimintaan.” Käräjäoikeuden mukaan vanhempien välit olivat siinä määrin riitaiset, etteivät he kyenneet toimimaan lapsen edun mukaisesti. Hovioikeus katsoi erimielisyyksien liittyvän pääasiassa lapsen jokapäiväistä hoitoa koskeviin seikkoihin ja korosti vanhempien tasavertaisuutta päätöksenteossa. Koska vanhempien välillä ei ollut kasvatukseen, asuinpaikkaan tai muihin henkilökohtaisiin asioihin liittyviä periaatteellisia näkemyseroja ja kun yhteishuollon katsottiin edistävän yhteistyötä, käräjäoikeuden ratkaisua muutettiin. Lapsi jäi vanhempien yhteishuoltoon. Tapaus T:244.

Parisuhdetta ja erovanhemmuutta koskevat ristiriidat olivat selvitysten mukaan, kuten edellisestä esimerkistäkin ilmenee, varsin yleinen este eron jälkeiselle yhteistoiminnalle. Riidat eivät välttämättä kohdentuneet lapsiin, vaan vaikeita ongelmia tuotti kyvyttömyys erottaa vanhemmuus päättyneestä parisuhteesta.[948] Vastaavia ongelmia syntyi siitä, että vanhemmat työstivät eroa eriaikaisesti.[949] Jotkut erimielisyydet juontuivat sukujen välisistä erimielisyyksistä, jotka entisestään monimutkaistivat eropariskunnan ristiriitoja.

Sosiaalitoimen selvitysten mukaan päättyneen parisuhteen painolasti ja työstämisen keskeneräisyys vaikeuttivat puhumista lasten asioista,[950] mutta yhteistyötaitojen uskottiin monessa tapauksessa kohentuvan avioeroprosessin tasaannuttua.[951] Perhetilanteen muutoksen katsottiin vaativan sopeutumisaikaa, jonka kuluttua vanhemmuuden hoitaminen sujuisi paremmin.[952] Sosiaalitoimen arvioiden mukaan monet vanhemmat eivät olleet muuttuneessa tilanteessa ehtineet luoda uudenlaista tapaa toimia vanhempina. Uusien partnereiden mukaan-

---

948 Tapauksen T:141 selvityksessä todettiin, että ”vanhemmat eivät ole käytännössä kyenneet erottamaan vanhemmuutta aikuisten välisistä ristiriidoista”.

949 Tapauksen T:114 selvityksessä katsottiin, että ”keskusteluissa korostui [isän] tunneperäinen suhtautuminen avioeroon ja lapsia koskeviin asioihin. Syntyi vaikutelma, että avioeroprosessin käsittely on vielä hänen osaltaan kesken”.

950 Tapauksessa T:231 todettiin, että isä pystyy äitiä paremmin erottamaan omat tarpeensa tyttöjen tarpeista, kun taas äidin oli vaikea miettiä omaa osuuttaan vuorovaikutustilanteissa sekä isän että tyttöjen kanssa.

951 Tapaus T:182.

952 Tapauksessa T:148 ”vanhempien keskinäiset välit ovat nyt kireät, erityisesti isän vihantunteet äitiä kohtaan vaikeuttavat yhteistoimintaa lasten hyväksi eikä yhteishuollolle näyttäisi olevan nyt edellytyksiä. Isälle yllättäen tullut suuri elämänmuutos on vaatinut sopeutumista ja havaittavissa on, ettei isä ole vielä täysin pystynyt henkisesti selviytymään perhetilanteen muutoksiin liittyvistä pettymyksen ja vihan tunteista.” Äiti oli muuttanut asumaan muualle lasten jäädessä isän luokse.

tulon katsottiin usein vaikeuttavan sitä prosessointia, jota entisestä parisuhteesta vanhemmuussuhteeseen siirtymiseltä odotettiin.[953]

Esimerkkitapauksessa 8 yhteistoimintakyvyn esteitä kuvattiin useilla eri tekijöillä. Tuomioistuin katsoi, ettei edellytyksiä yhteishuollolle ollut. Äidin yksinhuolto säilyi. Esimerkkitapauksessa 9 taas yhteistyön esteinä olivat eroprosessin keskeneräisyys sekä vanhemmuuden erottaminen muista henkilösuhteista. Ratkaisuksi tuli isän yksinhuolto.

> Esimerkki 8. Isä vaati äidin yksinhuollon muuttamista yksinhuolloksi itselleen. Toinen sosiaalilautakunta esitti ratkaisuksi vanhempien yhteishuoltoa, toinen lautakunta ja perheneuvola äidin yksinhuollon säilyttämistä. Sosiaalitoimen selvitykseen oli kirjattu: ”Luottamus vanhempien kesken puuttuu, heillä ei ole rakentavaa keskusteluyhteyttä. Isä ei ole välittänyt sopia lapsen tapaamisista ja ristiriidat vaikeuttavat edelleen yhteistyötä lapsen asioissa. Äidin mukaan isä oli uhannut kidnapata pojan ja viedä ulkomaille. Äiti on joutunut hoitamaan 4-vuotiasta poikaa, kun isä toiselta puolen maata oli käynyt poikaa hänen luonaan tapaamassa. Äidin mukaan isällä oli ollut monta huoltoriitaa edellisestä liitosta olevien lasten huollosta. Perheneuvola katsoi, että vanhemmilla oli vakava luottamuspula tulehtuneiden välien vuoksi, jota muun muassa kidnappauspelot ilmensivät. Sopiminen lapsen koulutusasioista ei myöskään onnistunut. Yhteishuollossa lapsi, vanhempien ollessa erimielisiä, joutuisi sijaiskärsijäksi. Vanhemmat eivät kykene erottelemaan toisistaan entisenä puolisona olemiseen liittyviä asioita ja tunteita ja suhdetta lapseen. Tällöin puolisosuhteen hankaluudet jatkuvasti häiritsevät vanhempana olemista, jolloin yhteistyövanhemmuudelle ei ole pohjaa.” Tapaus T:235.

> Esimerkki 9. Äiti vaati yhteishuoltoa ja isä yksinhuoltoa. Selvityksessä todettiin seuraavaa: ”Vanhempien välisessä suhteessa korostui avioeroon liittyvien asioiden keskeneräisyys. Äidin voimakkaat negatiiviset tunteet isää ja tämän uutta puolisoa kohtaan vaikuttivat hänen käyttäytymiseensä siten, ettei hän kyennyt havaitsemaan lapsissaan ilmenevää pelkoa ja ahdistusta. Äiti ei ollut toistaiseksi kyennyt käsittelemään avioeroa eikä miehensä uutta avioliittoa. Vanhempien keskinäiset erimielisyydet ovat vakavia.” Äiti oli joutunut erokriisissä akuutisti mielisairashoitoon ja hänen huoltajasopivuudessaan oli selvitysaikaan vakavia puutteita. Tapaus T:166.

Eron jälkeinen vanhemmuus ja uudet järjestelyt eli vanhempien sopeutuminen eroon, toiminta eroprosessissa ja sen jälkeen tehdyt järjestelyt vaikuttivat nekin vanhempien yhteistyöedellytyksiin ja sen esteisiin.[954] Arvioitavina selvityksissä olivat erilleen muuton toteuttaminen, sopimusneuvottelut, väliaikaissopimuk-

---

[953] Tapauksessa T:166 käräjäoikeus totesi avioeroon liittyvien asioiden keskeneräisyyden vaikeuttavan yhteistyötä.

[954] Tapauksessa T:182 sosiaalitoimi katsoi selvityksessään, etteivät vanhemmat vielä olleet ehtineet sopeutua eron jälkeiseen tilanteeseen ja ettei vakiintuneita toimintatapoja ollut syntynyt.

set ja aikaisemmat tai vireillä olleet huolto- ja täytäntöönpanoprosessit.[955] Selvityksissä kerrottiin, miten lasten asuminen ja tapaamisoikeus oli eron jälkeen järjestynyt ja miten vanhemmat olivat niihin suhtautuneet. Niistä tehtiin ennakoivia päätelmiä vanhempien tulevasta yhteistoimintakyvystä. Esimerkkitapauksessa 10 sopeutumisvaikeuden katsottiin ratkaisevasti vaikeuttavan yhteistoimintakykyä.

> Esimerkki 10. Kumpikin vanhemmista vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Erikoislääkärin lausunnon mukaan isän psyykkinen tila ei asettanut estettä lasten huoltajuudelle tai tapaamiselle, vaikka isä, joka pelkäsi joutuvansa eristetyksi lapsistaan, oli jossain määrin reagoinut kokemaansa tilanteen ylivoimaisuuteen ahdistuneisuudella ja masentuneisuudella. Psykologinlausunnon mukaan äiti ei suhteuttanut aitoa huoltaan lapsiin, vaan voimakkaat tunnereaktiot vaikeuttivat asioiden tarkastelua toisen osapuolen näkökulmasta. Tästä syystä jakamattoman vanhemmuuden tärkeys korostui eikä yksinhuoltajuutta voitu puoltaa. Sosiaalitoimikin esitti vanhempien erimielisyyksistä huolimatta yhteishuoltoa perustellen sitä muun muassa sillä, että isän yhteys lapsiin ei katkeaisi kokonaan. Vanhemmat saavuttivat oikeudessa sovinnon yhteishuollosta. Tapaus T:146.

Myös vähäisen osallistumisen lastenhoitoon ja kasvatukseen yhteiselämän aikana katsottiin selvitysten mukaan vaikuttaneen vanhempien yhteistoimintahaluun. Näitä tekijöitä esittelen erikseen tämän luvun huolenpitotyötä koskevassa alajaksossa.[956] Perheen elämästä paljon poissa ollut isä ja löyhästi hoidettu vanhemmuus sekä vastuunkannon ja lastenhoitokyvyn puute esitettiin yhteistoimintakyvyn esteiksi.[957] Parisuhteen aikaisten kokemusten esitettiin heikentävän vanhempien uskoa yhteishuoltajakykyyn. Yhteistoiminnan ja yhteishuoltajuuden esteiksi väitettiin myös vanhempien erilaisia käsityksiä moraalisesta huoltajuudesta, miesten ja naisten tehtävistä lastenhoidossa sekä vasta eroprosessin aikana virinneen hoitokiinnostuksen merkityksestä ratkaisulle. Perusteet näille arvioinneille saatiin vanhempia sosiaalitoimessa kuulemalla. Vastaavia päätelmiä yhteistoiminnan esteistä tekivät myös tuomioistuimet kuultuaan vanhempia istunnossa.

Toiseen suuntaan taas vaikutti vanhempien sopimusvalmius oikeudenkäynnin kuluessa. Joistakin teemoista – kuten tapaamisoikeudesta – sopiminen katsottiin monissa tapauksissa merkiksi vanhempien yleisemmästäkin yhteistoimintakyvystä. Esimerkkitapauksessa 11 sopimusvalmius koheni niin, että van-

---

955 Tapauksen T:166 selvityksessä ja ratkaisussa yksinhuoltoa perusteltiin muun muassa sillä, että vanhempien välillä oli ja oli ollut vireillä useita eroon ja lapsiin liittyviä oikeudenkäyntejä.

956 Ks. alajakso IV B.2.3.4.

957 Tapauksessa T:121 isä oli muuttanut pois perheestä ennen kuin toinen lapsi syntyi. Lapsen tapaamiset olivat olleet sattumanvaraisia ja äiti väitti isän laiminlyöneen taloudellisen vastuunkannon lapsista. Isä kiisti kaikki väitteet. Vanhemmat päätyivät oikeudessa sovintoon äidin yksinhuollosta.

hemmat pääsivät perheneuvolatyöskentelyn aikana sopimukseen laajasta yhteistyöstä, kun taas esimerkkitapauksessa 12 vanhemmat eivät sovittelussa päässeet edes keskustelujen alkuun. Edellisessä sovittiin yhteishuoltajuudesta, jälkimmäisessä oikeus ratkaisi asian yksinhuollon hyväksi.

> Esimerkki 11. ”Me [lapsen] vanhemmat tapaamme kerran kuussa. Tapaamispaikan sovimme yhdessä. Yhteistyötapaamisella keskustelemme, sovimme ja välitämme toinen toisillemme tietoa seuraavista asioista: tapaamiset, kouluasiat, lasten harrastusasiat, ajankohtaiset asiat, toisen vanhemman hyväksyminen, lasten mielipiteet ja toiveet, mahdolliset lapsia koskevat huolet, lasten suojaaminen vanhempien erimielisyyksiltä, mahdollisten uusien kumppaneiden rooli suhteessa lapsiin, lasten suhde sukuun ja ystäviin, mahdollisten suurten elämänmuutosten (esimerkiksi paikkakunnalta muutto) vaikutus sekä pitääkö tapaamissopimusta muuttaa. Asioista pyritään keskinäisesti sopimaan. Tarvittaessa yhteys perheneuvolaan.” Tapaus T:231.

> Esimerkki 12. Isä vaati ensiratkaisuna yksinhuoltoa, mutta ulkomaalaisäiti ei osannut esittää vaatimusta huoltomuodosta. Sosiaalitoimen selvityksessä kerrottiin, että vanhemmat olivat hakeutuneet perheasioiden sovitteluun, joka kuitenkin oli kariutunut heti alussa vaikeisiin riitoihin. Äiti ei ollut lainkaan halunnut keskustella sosiaalityöntekijöiden kanssa. Erimielisyyttä vanhempien kesken oli ollut lähes kaikesta. Ratkaisuksi tuli yksinhuolto isälle. Tapaus T:123.[958]

Tapaamisia koskevat erimielisyydet sen sijaan tuotiin useissa tapauksissa esiin merkkinä yhteistoiminnan esteistä. Vastakkain oli vanhempien väitteitä tapaamisen estymissyistä ja vaikeuksista. Väitteet kohdentuivat lapsen tapaamishaluttomuuteen ja turvattomuuteen sekä moniin käytännöllisiin järjestelykysymyksiin, joissa etäisyydet, aikataulut, työvuorot, kustannusvastuu ja monet muut yksityiskohdat yhdessä vanhempien luonteenominaisuuksien ja kasvatustyylien kanssa saivat merkitystä. Koska faktinen lähihuoltaja yhdessä ja tapaava vanhempi toisessa tapauksessa piilottelemalla estivät lasten tapaamisoikeuden toteutumisen, hyväksyttiin vastapuolen yksinhuolto sekä selvityksissä että ratkaisuissa. Kahdessa muussa tapauksessa vastaavan sabotoinnin taustalla oli insestiepäilyjä.[959]

Huollon muuttamista koskevissa vaatimuksissa vedottiin yhteistoimintakykyä lannistavana tekijänä tapaamisjärjestelyjen epäonnistumiseen useammin

---

[958] Vastaavasti tapauksessa T:125 sosiaalitoimen selvityksessä todettiin: “Vanhempien keskinäiset välit eivät mielestämme tue yhteishuollon onnistumista. Molemmat vanhemmat ovat kuitenkin työskentelyn aikana pystyneet muuttamaan kantaansa tapaamisten suhteen. Vanhempien mielipiteet tapaamisten tiheydestä ja kestosta ovat lähentyneet toisiaan, mutta sopimukseen ei tästä asiasta katsota päästävän.” Käräjäoikeudessa ratkaisuksi tuli äidin yksinhuolto, jota hovioikeus muutti siten, että isälle annettiin tiedonsaantioikeus.

[959] Tapauksessa T:188 isä piilotteli lapsia palauttamatta heitä äidille, jonka luokse lapset oli väliaikaismääräyksin määrätty asumaan. Tapauksissa T:140 ja T:175 äidit kieltäytyivät antamasta lapsia tapaamisiin. Insestiepäilyt olivat jääneet näyttämättömiksi.

kuin huollon ensivaatimuksissa. Silti myös ensiriidoissa vedottiin huonosti toimineeseen tapaamisoikeuteen. Etenkin äitien parisuhdeperäiset pelot siitä, että toinen vanhempi hoitaisi tapaamiset arvaamattomasti, olivat yleisiä. Esimerkkitapauksissa 13 ja 14 tapaamisvaikeuksia yhteistoiminnan esteinä arvioitiin keskenään vastakkaisilla tavoilla. Edellisessä päädyttiin yhteishuoltoon, jälkimmäisessä yksinhuoltoon.

> Esimerkki 13. Kumpikin vanhemmista vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Sosiaalitoimi katsoi vanhempien erimielisyyksien johtuvan lähinnä tapaamisista. Äidin mukaan nuorempi lapsi valvottujen tapaamisten jälkeen ollut poissa tolaltaan ja rauhaton. Isä haluisi siirtää tapaamispaikkaa ja vapautua valvotuista tapaamisista. Selvityksessä esitettiin yhteishuollon säilyttämistä ja katsottiin, ettei valvotuille tapaamisille ollut tarvetta. Ehdotusta perusteltiin sillä, että vanhempien erimielisyyksistä huolimatta yhteishuolto oli paras ratkaisu ja että isän yhteys lapsiin ei yhteishuollossa katkeaisi kokonaan. Vanhemmat saavuttivat sovinnon yhteishuollosta. Tapaus T:146.

> Esimerkki 14. Äiti vaatii yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi, isä yhteishuollon säilyttämistä. Äidin kotipaikan huoltoselvityksen mukaan tapaamiset eivät olleet toteutuneet sovitusti. Isä oli perunut niitä viime hetkillä ja tapaamisvälit olivat olleet useita kuukausia. Vaikka isää pidettiin sopivana huoltajaksi, suositeltiin yksinhuoltoa äidille. Isän kotipaikan sosiaalitoimen mukaan tapaamisten epäsäännöllisyydet olivat johtuneet isän asunnon puutteesta ja liikematkoista. Ilman yhteishuoltoa isä uhkasi lopettaa tapaamiset. Yhteishuollolle ei nähty esteitä, sillä isä oli halukas keskustelemaan lasten asioista, joista hän myös tarvitsi tietoja. Vanhemmat sopivat kuitenkin äidin yksinhuollosta. Tapaus T:179.

Huoltajastatuksen säilyminen yhteistoimintahalun edellytyksenä osoittautui sekä positiiviseksi että negatiiviseksi perusteluksi yhteishuollolle.[960] Huoltaja-aseman menettämiseen liittyi isien ajatus siitä, että ilman yhteishuoltoa voisi jäädä täysin ulkopuoliseksi lasten elämässä.[961] Yhteishuoltajuuden menettämiseen liittyi myös isien pelko jäädä pelkäksi elatusavun maksajaksi.[962] Isien vastuuhalukkuutta raportoitiin harvemmin kuin uhkauksia katkaista kaikki yhteydenpito lapseen, mikäli yhteishuoltajuus ei toteutuisi. Tämä ajatus ilmenee myös esimerkkitapauksessa 14 ja parissa muussakin tapauksessa, joissa uhkaukset liittyivät asumisvaatimuksiin.[963] Huoltaja-aseman menettämiseen liittyi

---

960 Ayalon – Flasher 1997, s. 18 mainitsevat perheen hajoamisen ilmenevän mm. roolitasolla, jolla he tarkoittavat vaimon ja aviomiehen rooleja ja sukulaissuhteita.

961 Tapaukset T:106 ja T:182.

962 Tapaus T:114. Isä ilmaisi pelkonsa ”jäädä maksumiehen rooliin”.

963 Tapauksessa T:157 isä toi selvityksen mukaan ”esille ajatuksen, että hän katkaisee välinsä lapseen kokonaan, mikäli ei saa lasta luokseen asumaan”. Vastaavasti tapauksissa T:120 ja T:142 isä kertoi jättävänsä yhteydenpidon lapseen kokonaan, mikäli ei saa lasta asumaan luokseen. Ta-

lisäksi väite siitä, että huollosta suljetulla vanhemmalla ei olisi vastuuta lasten tapaamisistakaan.[964] Jollekulle isälle riitti hiljaisen yhteistoimijan rooli, toinen halusi vähintään hyväksyjän roolin, kolmas aktiivisen keskustelijan ja päätöksentekijän roolin.[965] Muutamassa tapauksessa yhteistoimintahalu ilmeni sellaisena aktiviteettina, jossa lähestymiskiellon edellytykset olisivat voineet täyttyä.[966]

2.3.1.2 Päätelmiä yhteistoimintakyvyn merkityksestä

Edellä esittelemäni yhteistoimintakyvyn tai halun puutteelle oli yhteistä siitä lapsille aiheutuva haitta. Vahingollisuudesta esitettiin käsityksiä lähes kaikissa huoltoselvityksissä, joissa yhteistoimintakyvyn puutetta kuvattiin: ”Vanhempien väliset erimielisyydet saattavat lapsen ahdistavaan ja stressaavaan tilanteeseen”.[967] Selvityksistä ja lausunnoista oli luettavissa, että sosiaalitoimessa ja perheneuvoloissa vanhemmille voimakkaasti painotettiin parisuhteen ja erovanhemmuuden erottamisen tärkeyttä.

Tuomioistuimissa esitetty näyttö keskittyi pikemminkin huoltajakyvyttömyyden kuin yhteistoimintakyvyn osoittamiseen. Puuttuvalle yhteistoimintakyvylle annettiin merkitystä sen mukaan, missä riitatyypissä sitä punnittiin. Psykososiaalisissa ja patologisissa riidoissa tuomioistuimet katsoivat yhteistoimintakyvyn esteiden johtuvan ensisijassa puutteellisesta tai alentuneesta huoltajakyvystä.

Tasapelitilanteissa sosiaalitoimen ja tuomioistuimen käsitykset yhteistoiminnan edellytyksistä olivat varsin pitkälle yhtenevät. Yhteistoiminnan esteet liittyivät useimmiten parisuhdeperäiseen syyttelyyn, lastenhoitovastuun aikaisempaan jakautumiseen, erovanhemmuuden alkuhankaluuksiin ja kiistoihin tapaamisoikeuden toteuttamisessa, mutta jossakin määrin myös näkemyseroihin lapsen jokapäiväisen hoidon järjestämisestä. Muutamassa tapauksessa yhteishuollon vahva ihanne lienee vaikuttanut ainakin jossakin määrin siihen, että tuomioistuin sosiaalitoimen näkemyksestä poiketen katsoi yhteistoiminnan edellytysten täyttyvän. Jonkin verran tuomioistuinarvioon vaikutti selvitystyön

---

pauksessa T:223 äiti antoi ymmärtää, ettei hän pitäisi lapseen mitään yhteyttä, jos tämä määrättäisiin asumaan isän luona.

964 Tapaus T:189.

965 Hiljaisen yhteishuoltajan rooliin näyttivät sopeutuvan esimerkiksi jotkut eron aikaan psyykkisistä ongelmista kärsineet äidit sekä jotkut yhteishuollon ja lapsen asumisen äidin luona lausuman antamatta jättäneet isät.

966 Tapauksessa T:167 esitettiin sosiaalitoimen selvityksen liitteenä poliisin tehtäväilmoituksia, joista ilmeni muun muassa, että poliisi oli poistanut isän potkimasta äidin kodin ovea ja toisen kerran hakkaamasta ovea vesurin kanssa. Tapauksessa T:166 äiti oli murtautunut isän ja lasten kotiin rikkomalla ikkunan.

967 Tapaus T:126.

jälkeen vanhemmissa tapahtunut asennemuutos, josta vanhempia kuulemalla saatiin pääkäsittelyssä toisenlainen käsitys kuin heitä sosiaalitoimessa haastattelemalla.

Tutkimushavainnot eivät vahvistaneet sellaista olettamusta, että parempaa yhteistoimintakykyä osoittavaa vanhempaa olisi välttämättä tasavertaisten kandidaattien tapauksissa pidetty sopivampana lähihuoltajaksi. Sellaisia ratkaisuja ei nimittäin sisältynyt aineistoon, joissa vanhemman positiivinen yhteistoimintakyky olisi riittänyt siirtämään huoltajuuden tai lasten asumisen hänelle siltä vanhemmalta, jolta nuo kyvyt puuttuivat tai jolla ne olivat merkittävästi toista vanhempaa heikommat. Ensiratkaisuissa lapsen asumisvalintaa ei yhdessäkään tapauksessa perusteltu toista paremmalla kyvyllä ja halulla turvata lapsen yhteydenpito toiseen vanhempaan, jos punnukset muutoin vanhempien kesken olivat likipitäen tasan. Kuten myöhemmin tässä pääjaksossa osoitan, yhteistoimintakykyä vahvempi ja samalla tärkein ratkaisuperuste oli status quo, jonka rinnalle nousivat lapsen vuorovaikutussuhteet.[968]

Yhteistoimintakykyä arvioitiin siis sosiaalitoimessa ja tuomioistuimissa ottamalla huomioon vanhempien kyky yhteistyössä hoitaa lapsen arkihuoltoa ja oikeudellista päätöksentekoa koskevia asioita. Tähän kykyyn puolestaan vaikuttivat vanhemman huoltajasopivuus kokonaisuudessaan, vastuunkantokyky ja -halu sekä vanhempien kasvatustyylit ja luonteenominaisuudet. Yhteistoimintavalmiuteen vaikuttivat vanhempien kokemukset parisuhteesta. Osalla eron syistä oli taipumus muuntua yhteistoiminnan esteiksi. Kielteiset näkemykset toisen vanhemmuudesta yhteiselämän ja eron aikana vaikeuttivat erovanhempien yhteistyötä. Ongelmia aiheuttivat myös kielteiset kokemukset yhteiselämän aikaisesta vastuun jakautumisesta. Eron ajoitus, eroprosessointi ja uudet parisuhteet jäytivät yhteistyöhalukkuutta. Tapaamisjärjestelyt vaikuttivat nekin yhteistyöhaluun. Huoli tapaavan vanhemman huoltajakyvystä ja lasten oireista muodostui yhteistyön esteeksi joissakin tapauksissa silloinkin, kun ulkopuolisen arvion mukaan esteitä ja huolta ei ollut.

Näiden kriteereiden täyttymistä kuvattiin ja arvioitiin alakriteereillä, jotka ryhmittelen taulukossa 13 lapsen tarpeita, tapaamisoikeutta ja parisuhdetta koskeviksi. Taulukko on suuntaa antava, eikä tarkoita sitä, etteivät muutkin alakriteerit olisi tulleet tai voisi yksittäistapauksessa tulla arvioitaviksi vanhempien yhteistoimintakyvyn ja halun edellytyksinä tai esteinä.

968 Esim. tapaukset T:105, T:136, T:138, T:141 ja T:149. Ks. alajakso IV B.3.2.

Taulukko 13. Yhteistoimintakyvyn edellytysten ja esteiden arviointiin vaikuttaneita tekijöitä.

Lapsen tarpeet	**Tapaamisoikeus**	**Parisuhde**	**Erovanhemmuus ja huoltajuus**
Vuorovaikutus ja tunneside	Lasten tapaamishaluttomuus ja oireet	Yhteistyöhalu ja -kyky yhteiselämän aikana	Huoltajakyky ja sopivuus Huoltajastatus
Lapsen hoito ja kasvatus - erityistarpeet - yksilölliset tarpeet	Tapaavan vanhemman kyky ja sopivuus	Vastuunkanto ja päätöksenteko yhteiselämän aikana	Parisuhteen ja vanhemmuuden erottaminen
Lapsen arkihoidon järjestäminen - päivähoito - arkitehtävät - ajan antaminen	Lähihuoltajan pelot ja niiden syyt	Suhtautuminen eron aikana ex-puolisoon ja tämän rooliin vanhempana	Eron jälkeisiin järjestelyihin sopeutuminen
Vanhempien yhteistyö ja lasten oireet	Tapaavan vanhemman esteet	Parisuhteen päättymissyyt	Kasvatustyylit ja luonteenominaisuudet Vastuunkanto
Lapsen tarve tapaamisiin	Tapaamisten laajuus ja järjestelyt	Eroprosessin hoitaminen	Päätöksenteko - lapsen arkihuolto - oikeudelliset asiat
Lapsen turvallisuus lähihuollossa ja tapaamisissa	Tapaamismatkat ja kustannukset	Uudet parisuhteet ja suku	Huoltajien työnjako Tiedonsaantioikeus

Johtopäätökseksi saadaan, että yhteistoimintakykyä koskeva lapsen edun alakriteeri oli kaiken kaikkiaan laajasti esillä sosiaalitoimen selvityksissä ja tuomioistuinten ratkaisuissa. Yhteistoimintakyky oli tärkeä, joskaan ei merkittävin alakriteeri huoltomuodon valinnassa. Yhteistoimintakykyä esiteltäessä ja arvioitaessa kiinnitettiin lapsenhuoltolain ihanteen mukaisesti huomiota lapsen yhteydenpitotarpeeseen, mutta hieman vähemmän lapsen tosiasialliseen kykyyn selviytyä yhteistoimintakyvyttömyyttä oireilevan konfliktin keskellä. Tutkimushavainnoilla saatiin lapsenhuolto-oikeudessa aikaisemmin esitettyä tietoa rikastavaa informaatiota yhteistoiminnan edellytyksistä ja esteistä. Palaan vanhempien yhteistoimintaan yhteishuollon edellytyksenä esittäessäni kokoavat päätelmät tässä jaksossa käsittelemistäni lapsen edun alakriteereistä.[969]

[969] Alajakso IV B.2.5.

2.3.2 Lapsen ja vanhemman vuorovaikutus

2.3.2.1 Tutkimushavainnot

Sosiaalitoimen selvitykset ja perheneuvolalausunnot sisälsivät melko paljon arviointeja lapsen ja vanhemman vuorovaikutussuhteista. Ne taas liittyivät vanhempien kasvatustyyleihin ja luonteenominaisuuksiin. Koska niitä koskevia käsityksiä esitettiin kaikissa riitatyypeissä, niiden merkitys vaihteli hyvinkin paljon sen mukaan, oltiinko lähellä sulkea vanhempi pois huoltajuudesta vai vertaamassa kahta hyvään huoltajuuteen kykenevää vanhempaa. Osassa psykososiaalisia ja patologisia riitoja raportoitiin vuorovaikutuksen vaurioitumisesta ja lapsen oireista. Esittelen esimerkkejä eri riitatyyppeihin kuuluneista tapauksista.

Vuorovaikutuksesta esitetyt tiedot liittyivät huolenpitokyvyn puutteeseen etenkin sellaisissa tapauksissa, joissa tarvittiin lastensuojelutoimia. Huostaanotettujen lasten huoltoa koskevia tapauksia olen tässä pääjaksossa esitellyt erikseen.[970] Kasvatustyyli oli vain yksi huoltajasopivuuden arviointiperuste, joka saattoi yhtä hyvin toimia argumenttina yhteishuoltajuuden puolesta kuin sitä vastaan.[971] Tasapeliriidoissa vuorovaikutuskyvyillä ja vanhempien ominaisuuksilla ei ollut ratkaisevaa merkitystä huoltomuodon valinnassa. Sen sijaan niillä saattoi yhdessä muiden tekijöiden kanssa olla merkitystä lapsen asumisen valinnassa.

Esimerkkitapauksissa 1 vanhemmat olivat tasavertaisia. Vuorovaikutuksessa ja kasvatustavoissa ei ollut käräjäoikeuden mukaan tehtävissä eroa heidän sopivuudessaan huoltajiksi. Koska lapset halusivat asua isän luona, se tuli ratkaisuksi, eivätkä vuorovaikutusominaisuudet puoleen tai toiseen saaneet ratkaisevaa merkitystä.[972] Esimerkkitapauksessa 2 selvityksessä esitetty arviointi isän vuorovaikutuskykyjen luonteesta lienee vaikuttanut siihen, että vanhemmat pääsivät sopimukseen lasten asumisesta isän luona.

---

970 Ks. alajakso IV B.2.2.1.

971 Tapauksessa T:178, jossa äiti vaati ensiratkaisuna lasten yksinhuoltajuutta ja isä yhteishuoltajuutta erimielisyydet koskivat jokapäiväistä perushoitoa. Vanhempien kasvatustyylit todettiin jossakin määrin erilaisiksi, mutta noiden ominaisuuksien katsottiin rikastuttavan lasten elämää. Vanhemmat pääsivät sopimukseen selvityksessä ehdotetusta yhteishuoltajuudesta. Myös tapauksessa T:172 vanhempien todettiin täydentävän toisiaan kasvattajina. Ratkaisuksi tuli yhteishuolto.

972 Myös tapauksessa T:170 ratkaisuksi tuli yhteishuolto. Äiti vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Äidin asuinpaikan sosiaalilautakunnan selvityksen mukaan esteitä yhteishuollon jatkumiselle ja lasten asumiselle isän luona ei ollut. Äidin mukaan isä oli ollut joustamaton ja asettanut tiukemmat rajat lapsille, kun taas äiti piti itseään empaattisena ja enemmän vapautta lapsille antavana. Selvityksen mukaan kumpikin oli sopiva huoltajaksi. Isän sosiaalilautakunnan mukaan isä puolestaan piti itseään huolehtivana, rajoja-asettavana ja lupauksistaan kiinnipitävänä, kun taas äiti piti isän kasvatusperiaatteita liian tiukkoina ja joustamattomina. Selvityksen mukaan oli tärkeää, että lapsilla oli turvallinen ja vakaa kasvuympäristö sekä johdonmukaiset rajat. Tämä toteutui paremmin isän luona. Käräjäoikeudessa äiti luopui huoltomuotoa koskevasta vaatimuksesta. Lapset jäivät edelleen asumaan isän luokse.

Esimerkki 1. Äiti vaati yksinhuoltoa ja isä yhteishuoltoa ensiratkaisuna. Sosiaalitoimen selvityksessä katsottiin, että vanhemmilla oli läheinen suhde lapsiinsa ja esitettiin yhteishuoltoa. Käräjäoikeuden ratkaisussa todettiin: ”Vaikka vanhempien elämäntyyli sekä kasvatus- ja elämänasenne poikkeavatkin toisistaan, ei käräjäoikeus katso todistetun, etteivätkö molemmat pyrkisi toimimaan lastensa parhaaksi keskinäisten väliensä rikkoutumisesta huolimatta.” Ratkaisuksi tuli yhteishuolto ja lasten asuminen isän luona, jonne lapset olivat jääneet äidin muutettua pois yhteisestä kodista. Tapaus T:151.

Esimerkki 2. Vanhemmat vaativat yhteishuoltoa ensiratkaisuna ja kumpikin lasten asumista luonaan. Sosiaalitoimen ja perheneuvolan integroidussa selvityksessä lausuttiin muun muassa: ”Isä kykenee äitiä paremmin välittämään lapsille myönteisen kuvan toisesta vanhemmasta eikä saata heitä hankalaan tilanteeseen väheksynnällä. Äiti asettaa kyseenalaiseksi isän kyvyn huolehtia tytöistä, ilman että työryhmä on nähnyt siihen perusteita. Isä on äitiä tasaisempi ja rauhallisempi, hän pystyy hallitsemaan paremmin tunnereaktionsa ja erottamaan omat tarpeensa tyttöjen tarpeista. Äidin on vaikea miettiä omaa osuuttaan vuorovaikutustilanteissa sekä isän että tyttöjen kanssa. Keskusteluissa on käynyt ilmi, että äiti vierittää herkästi syyn isän niskoille, kun lapset oikuttelevat ja kokeilevat rajoja hänen luonaan. Toisaalta äiti kykenee isää paremmin asettumaan tyttölasten maailmaan. Hän askartelee ja piirtelee mielellään [lasten] kanssa.” Ratkaisuksi tuli vanhempien sopimus yhteishuollosta ja lasten asumisesta isän luona. Tapaus T:231.

Tasapeliriitojen selvityksissä arvioita vanhempien luonteenominaisuuksista ei varsinaisesti esitetty ratkaisusuositukseksi, mutta piiloargumentteina ne ovat joissakin tapauksissa hyvinkin voineet olla. Tämä käsitys tulee ymmärrettäväksi, kun nostan selvityksissä esille vertailtavina olleita luonteenominaisuuksia, joita usein kuvattiin klassisilla vastapareilla: joustava – jyrkkä; tiukka – lepsu; säännöllinen – epäsäännöllinen; kireä – rento; luova – vakaa, ja vastaavat.[973] Näille kaikille ominaisuuksille oli helposti löydettävissä heikompia ja vahvempia vivahteita. Luonneanalyysejä esitettiin useammin perheneuvolausunnoissa kuin sosiaalitoimen selvityksissä. Osassa selvityksiä olikin kirjoitettu näkyviin käsitys siitä, että tasavertaiset vanhemmat erilaisista ominaisuuksistaan huolimatta kykenivät hyvin huolehtimaan lapsestaan. Tästä esitän vielä esimerkkitapauksen 3.

---

[973] Luonteenominaisuuksia kuvattiin tapauksessa Vaasan ho 13.2.2003, nro 180, S 02/837, jossa perheneuvolapsykologi luonnehti äidin ominaisuuksiksi säännöllisyyden, järjestyksen ja pitkäjänteisyyden, kun taas isän ominaisuuksiksi rauhallisuuden, vakauden ja joustavuuden. Psykologin mukaan isä, jolla oli selkeämpi kokonaisnäkemys lasten edusta, pystyi asettamaan lasten tarpeet etusijalle. Käräjäoikeus viittasi ratkaisun perusteluissa mainittuihin ominaisuuksiin ja myös todistelussa esiin tulleeseen äidin äkkipikaisuuteen ja taipumukseen käsitellä lapsia kovakouraisesti. Kummankaan toimintatavoista ei ollut niin yksiselitteistä näyttöä, että se olisi vaikuttanut ratkaisuun.

Esimerkki 3. ”[Isä] on antanut itsestään ja elämästään rauhallisen ja vakaan kuvan. Hän on painottanut säännöllisyyttä [tytön] elämässä ja näkee elämänrytminsä jo työnsä vuoksi rauhallisempana kuin [äidin] vuorotyön takia. [Äidin] asenteessa on tullut ilmi äidillisyys ja kummankin vanhemman läsnäolon tarve [3,5-vuotiaan tytön] elämässä. Olemme tulleet siihen tulokseen, että [tytöllä] on varsin huolehtivaiset vanhemmat, jotka pyrkivät takaamaan muuttuneissakin olosuhteissa lapselle tasapainoisen kehityksen.” Ratkaisuksi tuli yhteishuolto ja lapsen asuminen isän luona. Tapaus T:158.

Myös lapsen ja vanhemman välitöntä vuorovaikutusta pyrittiin arvioimaan erityyppisissä riidoissa. Esimerkkitapauksessa 4, jossa vanhemmat päätyivät esityksen mukaisesti sopimukseen yhteishuollosta, sosiaalitoimi esitti epärelevantteja tietoja lapsen vuorovaikutuksesta sosiaalityöntekijän kanssa, mutta jätti ne esittämättä lapsen ja vanhempien välillä, kun taas esimerkkitapauksessa 5 sosiaalitoimessa oli tehty havaintoja tasapuolisesti kummastakin vanhemmasta. Kumpikin tapauksista kuuluu tasapeliriitojen kategoriaan.

Esimerkki 4. Sosiaalitoimen selvityksessä: ”Kotikäynnillä todetaan hyvin hoidettu koti ja kaksi hyvin hoidettua lasta. Näkyvillä oli leluja ja lapset antoivat näytteen laulutaidostaan, josta oli ollut äidin kanssa puhetta. Vanhempi lapsista oli hiljaisempi, mutta molemmat ryhtyivät helposti leikkimään sosiaalityöntekijän kanssa.” Isän vuorovaikutustaitoja ei selvityksessä arvioitu. Tapaus T:178.

Esimerkki 5. Isän kotipaikan sosiaalilautakunnan selvityksessä: ”[Isä] luonnehtii välejään poikien kanssa lämpimiksi ja läheisiksi. Pojat ovat hänelle kaikki kaikessa. Myös kotikäynnillä kävi selvästi ilmi, että pojat viihtyivät hyvin isänsä läheisyydessä.” Äidin kotipaikan sosiaalilautakunnan selvityksessä: ”Äidin ja poikien välit ovat hyvät ja lämpimät.” Vanhemmat pääsivät valmisteluistunnossa sopimukseen yhteishuollosta. Tapaus T:172.

Tapauksissa, joissa vanhemmalla oli psykososiaalisia ongelmia, väitteet vanhempien kasvatustyyleistä ja luonteenominaisuuksista erosivat esimerkeissä 6 ja 7 kuvatuista. Ne kohdentuivat huoltajakykyyn ja valintaan huoltomuotojen välillä. Esimerkkitapauksessa 6 isä kertoi äidin olleen psykiatrisessa hoidossa ja katsoi, ettei tämä ollut kypsä hoitamaan lapsia. Sosiaalitoimi ei yhtynyt isän käsitykseen äidin epäkypsyydestä. Esimerkkitapauksessa 7 äiti oli joutunut psykiatriseen hoitoon ja 4-vuotias lapsi oli otettu hänen luotaan väliaikaisesti sosiaalilautakunnan huostaan ja sijoitettu isän luokse asumaan. Hovioikeus argumentoi yhteishuoltoratkaisua sosiaalilautakunnan käsityksellä, jonka mukaan ei ollut oletettavaa, että erilaisista elämänkatsomuksista aiheutuisi ristiriitaisuuksia huoltokysymyksissä.

Esimerkki 6. Isä vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi, äiti lapsen asumista luonaan. Isän kotipaikan sosiaalilautakunta ei ottanut kantaa äidin

huoltajasopivuuteen, mutta katsoi isän sopivan huoltajaksi. Äidin kotipaikan lautakunta totesi, että äiti oli saanut lastensuojelun avohuollon tukitoimia ja että hän oli asunut perhetukiasunnossa vauvan kanssa useita kuukausia. ”Äidillä on terveet äidin vaistot, hänen suhtautumisensa lapseen on empaattisen hellää ja [äidillä] on kyky katsoa asioita lapsen kannalta.” Äidin katsottiin kykenevän tarjoamaan sylilapselle virikkeitä antamaan tilaa lapselle ja asettamaan rajoja. Selvityksessä esitettiin yhteishuoltoa ja lapsen asumista edelleen äidin luona. Vanhemmat pääsivät viimeksi mainitusta ehdotuksesta yksimielisyyteen. Tapaus T:245.

Esimerkki 7. Isä vaati lapsen yksinhuollon muuttamista äidiltä itselleen. Jutussa esitettiin useiden sosiaalilautakuntien selvityksiä ja terveydenhuollon asiakirjoja. Yhdessä niistä katsottiin, etteivät äidin voimavarat välttämättä riitä antamaan tarpeellista tukea lapsen kehittymiselle. ”Isä myöntää olevansa kasvattajana ankara. Hän haluaa antaa lapselle selvät rajat ja sitä kautta turvallisuuden tunteen. Isä näkee, että ankaruus ei vahingoita lasta, jos lapsi saa osakseen paljon rakkautta. Isä tiedostaa virheensä kasvattajana myöntäen suuttuvansa helposti, mutta kertoo osaavansa pyytää myös anteeksi virheitään.” Äiti ja ulkomaalaisisä kuuluivat eri uskontokuntiin. Lautakunta katsoi, että yhteishuolto ei ole toimiva ratkaisu, koska vanhemmilla on täysin erilaiset kasvatusperiaatteet. Toinen lautakunta ehdotti yhteishuoltoa. Käräjäoikeus määräsi lapsen isän yksinhuoltoon. Hovioikeuden mukaan vanhempien välillä ei ollut näytetty olleen täydellistä epäluottamusta eikä muutoinkaan sellaisia sovittamattomia ristiriitoja, jotka olisivat esteenä yhteishuollon onnistumiselle. Äidin terveydentila oli kohentunut. Muuttamatta noin 1,5 vuoden ajan isän luokse vakiintunutta lapsen asumista, hovioikeus hyväksyi vanhempien yhteishuollon. Tapaus T:242.

Psykososiaalisissa ja patologisoituvissa tapauksissa arviot vanhemman heikosta tunnesuhteesta ja vuorovaikutuskyvystä taikka epäasiallisesta tahi lapselle haitallisesta kasvatustavasta johtivat yhdessä muiden tekijöiden kanssa siihen, että ehdotuksessa ei katsottu olevan yhteishuollolle edellytyksiä. Vanhemman epäkypsyys ilmeni tyypillisesti siinä, että hänen kykynsä erottaa omat tarpeet lapsen tarpeista vaikutti lapsen asenteisiin ja heikensi tämän kiintymyssuhdetta.[974] Niin tapahtui esimerkkitapauksessa 8, jossa ratkaisuksi tuli yksinhuolto ja lapsen asumisen määrääminen sen vanhemman luokse, joka osasi ottaa lapsen tarpeet paremmin huomioon.

Esimerkki 8. Kumpikin vanhemmista vaati ensiratkaisuna yksinhuoltoa. Perheneuvolalausunnossa todettiin seuraavaa: ” Isän kyky eläytyä lasten asemaan ja tunteisiin tuntui vähäiseltä. Hän ei pystynyt miettimään, miten olisi, jos äiti saisi lasten huollon, vaan alkoi uhkailla. Isän jyrkästi negatiivinen ja

974 Tapauksen T:159 sosiaalitoimen selvityksessä katsottiin, että ”[isä] ei pysty työstämään tapaamisasiaa lapsen näkökulmasta ja tarkastelee asiaa lähinnä itsensä ja sukulaistensa kannalta. Hän on myöntänyt käyttäytyneensä jossain määrin väkivaltaisesti lastaan kohtaan yhteiselämän aikana.”

> uhkaava asenne äitiin teki poikien tilanteen ristiriitaiseksi. Isä ei pystynyt pitämään lapsia vanhempien ristiriitojen ulkopuolella, vaan käytti lapsia painostuskeinona äitiä vastaan. Äiti oli joustavampi kasvattaja ja pystyi paremmin ottamaan huomioon lasten emotionaaliset tarpeet." Käräjäoikeudessa esitettiin runsaasti vastanäyttöä isän puolesta. Lapsi määrättiin yksinhuoltoon. Tapaus T:240.

Tutkimusmateriaali ei antanut selkeää vastausta siihen, mistä syystä kasvatustyylin arviointiin oli päädytty ylipäätään suhteellisen harvoissa tapauksissa. Arvioinnin lienee käynnistänyt vanhempien keskinäinen kritiikki sekä selvityksentekijöiden omat havainnot vanhempien ja lasten asenteista sekä vuorovaikutuksesta. Analysoinnin tavoitteeksi lienee asetettu lapsen hyvinvointiedellytysten selvittäminen. Tätä päätelmää tukee edellä olevan esimerkkitapauksen 8 tilanne, jossa käräjäoikeus oli huoltajakyvyn arvioimiseksi pyytänyt vanhemmista psykiatrisen lausunnon. Vanhemmat itsekin olivat halunneet tutkimuksen huoltajasopivuudestaan tehtäväksi. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan perheen vuorovaikutussuhteet oli jo vanhempien yhteiselämän aikana olleet kestämättömät. Esimerkkitapauksissa 1, 2, 6 ja 7 sen sijaan havainnot ja päätelmät vuorovaikutuksesta, luonteenominaisuuksista ja kasvatustyyleistä oli tehty sosiaalitoimessa tai perheneuvolassa.[975]

2.3.2.2 Päätelmiä vuorovaikutuksen merkityksestä

Lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen tarkkailumenetelmistä ja arviointiperusteista ei selvityksissä ollut saatavissa informaatiota. Koska vuorovaikutusta oli havainnoitu yhtä hyvin patologisissa, psykososiaalisissa kuin tasapeliriidoissakin, lienevät menetelmät ja arviointiperusteet vaihdelleet suuresti sen mukaan, mikä viranomaistaho, millaisin lausuntopyynnöin ja millaisin viitekehyksin vuorovaikutusta oli ollut havainnoimassa. Tarkkailussa oli siten voitu käyttää keskenään erilaisia lähtökohtia, joista kukin oli tavoittanut erilaisia näkökulmia tutkimusolosuhteiden mukaan.[976] Vanhemman ja lapsen vuorovaiku-

---

975 Kahden lääkärin yhteislausunnossa katsottiin, ettei kummankaan kohdalla ollut kysymyksessä psyykkinen sairaus tai haitta, joka olisi estänyt heitä toimimasta huoltajina. Kummallekaan ei voitu asettaa persoonallisuushäiriö–diagnoosia eikä vanhempia voitu asettaa paremmuusjärjestykseen huoltajuuden suhteen. Kumpikin kykeni toimimaan tyydyttävällä tavalla lasten kannalta ja takaamaan riittävän turvallisen aikuisuuden. Sen sijaan tilanne jännittyi ja kiristyi perheen ollessa koolla samanaikaisesti. Piirroksissa tuli esiin kummankin lapsen kiintymys kumpaankin vanhempaan.

976 Esimerkiksi Helsingin sosiaaliviraston perheasiaintoimistossa ainakin toukokuussa 2002 tapaamisessa saadun tiedon mukaan videoitiin selvitettävänä olevassa huoltoriidassa leikki-ikäisen lapsen ja vanhemman leikkituokio, joka toteutettiin toimistossa tutkimusolosuhteiden ehdoilla ja materiaalilla. Vanhempien haastattelujen, lapsen kuulemisen ja muun selvitystyön lisäksi työpari, jossa oli psykologi ja sosiaalityöntekijä, katsoi videonauhan ja teki sen ja muun selvitys-

tusta oli seurattu ja vanhempien luonteenominaisuuksista esitetty käsityksiä useammin sellaisissa tapauksissa, joissa vaadittiin huollon poissuljentaa tai tapaamisoikeuden rajoittamista kuin niissä tasapelitilanteissakin, joissa riideltiin lapsen asumisesta.[977]

Hyvien, tasavahvojen vanhempien ja lasten vuorovaikutuksen arviointi oli tutkimusaineiston perusteella monivivahteinen ja ongelmallinen kysymys. Vuorovaikutuksen arviointia oli rajoittanut se, että havainnot oli tehty lyhyellä ajalla eroprosessin poikkeuksellisissa olosuhteissa. Jotta arviointi olisi voitu pätevästi tehdä, olisi siinä pitänyt ilmaista, miksi luonteenpiirteitä tarkkailtiin, millaisessa tarkkailutilanteessa ja millaisista selvitystavoitteista lähdettiin liikkeelle. Selvityksissä ja lausunnoissa ei ollut nimeksikään pohdittu, mikä merkitys vanhempien erilaisilla luonteenominaisuuksilla ja kasvatustavoilla ylipäätään oli tasavertaisten vanhempien eri temperamenttia oleville lapsille. Arvioinnin painopisteen siirtäminen yksilölliseen vuorovaikutukseen kunkin lapsen kohdalla olisi mahdollisesti antanut lisävalaistusta. Kuten myöhemmin lasten toivomuksia ja mielipiteitä koskevassa jaksossa esitän, jotkut varttuneemmat lapset puolestaan olivat ilmaisseet ajatuksiaan vanhempien kasvatustavoista, mutta pienemmiltä niitä ei oltu tiedusteltu.

Näkemykseni mukaan tasapeliriidoissa tehtävä luonnearviointi on vaarassa ohjautua virheelliselle pohjalle, jos vastaparisista luonteenominaisuuksista löyhähköin perustein osoitetaan yksi toista paremmaksi. Selvityksiä lukemalla oli nimittäin jossakin määrin epäiltävissä, että toisen vanhemman luonteenominaisuuksia ja kasvatustyyliä priorisoimalla pyrittiin tukemaan muilla perusteilla valittua suositusta. Vanhempien ja lasten vuorovaikutuksen hienosyinen analysointi lapsen perustarpeiden marginaalialueilla on mielestäni kuitenkin pikemminkin vaarassa lisätä vanhempien vastakkainasettelua kuin edistää lapsen hyvinvointia asumisen valinnassa. Jos lapsen emotionaaliset ja sosiaaliset tarpeet hyvin täyttyvät kumman tahansa vanhemman luona, näyttäisi vuorovaikutuksen lisätutkimusten sijasta hyödyllisemmältä kohdentaa tarkastelu vanhempien yhteistoimintakykyyn kuin etsiä erottavia nyansseja lapsi–vanhempi-suhteesta.

2.3.3 Vanhemmuutta koskevat tutkimukset

Kuten edellisissä alajaksoissa on selvinnyt, vanhempien kasvattajaominaisuudet ja luonteenominaisuudet olivat arvioinnin kohteina lukuisissa selvityksissä ja lausunnoissa. Käsityksiä niistä esitettiin sekä sellaisissa riidoissa, joissa van-

---

työssä esille tulleen tiedon perusteella päätelmiä vuorovaikutussuhteista: esimerkiksi, missä määrin vanhempi otti huomioon lapsen ominaislaadun ja tarpeet, kuunteli, ohjasi tai antoi tilaa lapsen omaehtoiselle toiminnalle.

977 Näin onkin tapahtunut tapauksen T:249 sosiaalitoimen selvityksessä.

hemmat olivat hyviä huoltajia että sellaisissa riidoissa, joissa huoltajasopivuutta oli kuormittamassa psykososiaalisia tai patologisia ongelmia. Tässä alajaksossa on tarkoitus valaista, millaista tietoa vanhemmuudesta sosiaali- ja terveydenhuolto tuotti huoltoriitojen ratkaisuntekoon ja mikä merkitys sille annettiin.

Empiirinen oikeudenkäyntiaineisto toi esille muutaman huoltaja- tai tapaajasopivuuden arvioimiseksi tehdyn vanhemmuustutkimuksen. Esimerkkitapauksissa 1 ja 2 lapset oli huostaanotettu. Vanhemmuuden tutkiminen tapahtui kummassakin tapauksessa sen selvittämiseksi, kykenivätkö vanhemmat ylipäätään huoltajiksi. Esimerkit kuuluvat psykososiaalisten tapausten ryhmään. Ensimmäisessä tapauksessa vanhemmuuden tutkiminen ei tuonut esiin sellaisia tietoja, että toinen vanhempi olisi saanut huostaanotetun lapsen yksinhuollon ja siis lapsen asumaan luokseen siinä tapauksessa, että huostaanotto olisi lakannut. Jälkimmäisessä taas äidin huoltajakyky todettiin tutkimusten perusteella riittämättömäksi.

> Esimerkkitapaus 1. Huostaanotetun pikkulapsen äiti vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Isä vastusti vaatimusta. Vastasyntynyt vauva oli muutamaa vuotta aiemmin otettu huostaan perheestä, jossa tuolloin suomen kielen taidoton ulkomaalaisäiti oli sairastunut psykoottiseen skitsofreniaan. Vanhemmista oli kolme vuotta myöhemmin huollon muutos- ja huostaanoton purkamisvaatimusten yhteydessä tehty vanhemmuuskykyä koskevat selvitykset perheneuvolassa. Uuden ”isän vanhemmuudesta tehdyn tutkimuksen perusteella perheneuvola katsoi ilmeiseksi, että huostassa olevan lapsen tapaamiset voivat toteutua vain rajoitetusti”. Yhteishuolto ei huoltoriidassa muuttunut. Tapaus T:130.

> Esimerkkitapaus 2. Isä vaati 4-vuotiaan lapsen yksinhuoltoa äidiltä itselleen. Lapsi oli otettu väliaikaisesti huostaan ja sijoitettu asumaan isän luokse. Sosiaalitoimen, päiväkodin ja keskussairaalan lastenpsykiatrisen osaston edustajien viranomaisneuvottelussa suositeltiin 4-vuotiaan tytön psyykkisen tilanteen sekä äidin psyykkisen jaksamisen ja vanhemmuuden arviointia lastenpsykiatrisella osastolla. Äitiä ja lasta haastateltiin, lapselle tehtiin yksilöpsykologisia tutkimuksia ja kotikäynneillä hahmotettiin heidän sosiaalista verkostoaan, arkipäiväistä yhdessäoloaan, vuorovaikutustaan sekä lapsen ikätasoisia virikkeitä. Tutkimusten yhteenvedossa todettiin lapsen olevan tiedollisilta kehitykseltään ikätasoisensa. Tunne-elämältään hänen katsottiin olevan yksinäinen ja huolehtivan äidistään. Tutkimusten perusteella esitettiin vakava huoli äidin kyvykkyydestä riittävään vanhemmuuteen. Lapsi määrättiin käräjäoikeudessa isän yksinhuoltoon, mutta hovioikeudessa yhteishuoltoon ja asumaan isän luokse. Tapaus T:242.

Tilanne oli toisenlainen esimerkkitapauksessa 3, jossa lasta ei ollut huostaanotettu, mutta isän ja äidin vanhemmuudesta tehtiin sosiaalitoimessa tavanomaista pitemmälle meneviä päätelmiä, jotka vaikuttaisivat kuuluneen pikemmin psykologisen tai psykiatrisen arvioinnin kuin sosiaalityön tai lastensuojelutyön piiriin.

Esimerkkitapaus 3. Sosiaalitoimen selvityksessä arvioitiin vanhemmuutta seuraavasti: ”Isän vanhemmuus on selkeästi havaittavissa, mutta [äidin] oman persoonan kehittyminen on kesken. Hänen tunteensa lasta kohtaan ovat hatarammat. Lapseen suhtautuminen ei aina yllä siihen, mitä lapsen ikä- ja kehitystaso vaatisi.” Samasta selvityksestä ilmeni, että ”[äiti] on alisteisessa asemassa ja tilanne on vaikuttanut häneen masentavasti. Hänen kasvunsa aviopuolisona ja äitinä on jäänyt kesken”. 4-vuotias lapsi määrättiin vanhempien yhteishuoltoon ja asumaan isän luokse. Tapaus T:162.

Myös kahdessa uudempaan hovioikeusaineistoon kuuluvassa tapauksessa esitettiin tutkimus vanhemmuudesta. Esimerkkitapauksessa 4 vanhemmat, jotka olivat yksimielisiä yhteishuollosta, tekivät väitteitä toistensa lähihuoltajasopivuuteen vaikuttavista kielteisistä seikoista, ja isä myös lapsen henkisen tasapainon järkkymisestä. Sosiaaliviranomaiset teettivät poikkeuksellisen mittavat tutkimukset, joissa vanhempia ja lasta tutkittiin ainakin psykiatrisella poliklinikalla, ja lapsesta tehtiin kahteen otteeseen psykologinen tutkimus, joista toinen oli laaja. Näyttöä vanhempien huoltajasopimattomuudesta ei viranomaisselvitysten ja muun todistelun perusteella tuomioistuimissa löytynyt. Kyseessä olivat tasavahvasti lähihuoltajiksi sopivat vanhemmat.

Esimerkki 4. Kumpikin vanhemmista vaati ensiratkaisuna yhteishuoltoa ja 7-vuotiaan pojan asumista luonaan. Käräjäoikeuden ratkaisussa selostettiin tutkimuksesta seuraavaa: ”Lausunnossa on edelleen todettu, että hyvän vanhemmuuden laatukriteeri on, että vanhempi sallii ja tukee lapsen suhdetta toiseen tärkeään vanhempaan.” Muutoin lausunnosta referoitiin pojan toiveita, vaikeahoitoista diabetesta ja ristiriitaista tilannetta vanhempien konfliktissa. Hovioikeus katsoi, ettei isän väittämää henkisen tasapainon järkkymistä ollut lapsessa havaittu ja ettei kummallakaan vanhemmista ollut osoitettu olevan asian ratkaisemisen kannalta merkityksellisiä terveydellisiä ongelmia. Ratkaisuksi tuli kummassakin oikeusasteessa yhteishuolto ja lapsen asuminen äidin luona. Helsingin ho 18.4.2002, nro 1058, S 01/1731.

Myös esimerkkitapauksessa 5 tehtiin vanhemmuustutkimus. Tässäkään tapauksessa ei ollut kysymys lastensuojelutoimien tarpeesta. Sen sijaan vanhemmat esittivät toistensa huoltajasopivuudesta väitteitä. Käräjäoikeus ei arvioidessaan jutun kokonaisnäyttöä hyväksynyt vanhemmuustutkimuksessa tehtyjä päätelmiä. Todistajana kuultu lastenpsykiatri esitti käsitteen ”vanhemmuuden laatukriteeri”.[978] Kriteereitä olivat ainakin emotionaalisen kontaktin saaminen lapseen ja sopivien rajojen asettaminen lapselle. Tapauksesta ei ilmennyt, millaisiin lähtökohtiin ja menetelmiin laatukriteerit perustuivat.

Esimerkki 5. Isä vaati ensiratkaisuna yhteishuoltoa ja 2-vuotiaan lapsen asumista luokseen, äiti puolestaan yksinhuoltoa. Sosiaalitoimisto esitti selvityk-

978 Helsingin ho 18.4.2002, nro 1058, S 01/1731.

> sensä lisäksi lasten ja nuorten yksikön lausunnon, jossa todettiin muun muassa äidin olosuhteet vakiintumattomiksi, mutta isän vakiintuneiksi. Käräjäoikeus ei hyväksynyt tätä perustelua, mutta kylläkin sen, että kummallakin vanhemmalla oli yhtä toimiva vuorovaikutus lapsen kanssa. Koska elinolosuhteet olivat yhtä hyvät, mutta äiti oli hoitanut lasta tämän syntymästä saakka, lapsi määrättiin äidin luokse. Hovioikeudessa todistajana kuultu ja lausunnon laatimiseen osallistunut lastenpsykiatriaan erikoistuva lääkäri kertoi: ”Vanhemman ja lapsen välisen vuorovaikutuksen tarkkailussa kiinnitettiin huomiota useisiin osa-alueisiin. Hyvän vanhemman tuli olla vahva kaikilla näillä niin sanottuun vanhemmuuden roolikarttaan kuuluvilla osa-alueilla. [Äidin] heikoksi osa-alueeksi oli osoittautunut emotionaalisen kontaktin saaminen lapseen ja [isän] heikoksi osa-alueeksi sopivien rajojen asettaminen lapselle. Emotionaalisen kontaktin saamista lapseen oli pidettävä keskeisenä osa-alueena.” Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden ratkaisua. Itä-Suomen ho 4.1.2002, nro 3, S 01/603.[979]

Edellä olevan esimerkkitapauksen 5 vanhemmuustutkimuksessa oli sovellettu aikaisemmin esittelemääni vanhemmuuden roolikarttaa, jollaisen käyttämistä hovioikeus ei kuitenkaan ratkaisuissaan arvioinut. Vanhemmuuden arviointi vaikuttaisi joka tapauksessa keskittyneen emotionaalisiin huoltajaominaisuuksiin, mutta käräjä- ja hovioikeus punnitsivat lähihuollon vaihtoehtoja monipuolisemmasta näkökulmasta. Todistelun kokonaisarviointi johti siihen, että tutkimukselle yksinään ei annettu ratkaisevaa merkitystä.

Päätelmänä totean, että tutkimani oikeudenkäyntiaineisto 1990-luvun loppuvuosilta ja uudempi hovioikeusaineisto 2000-luvun alusta eivät kattavasti vastanneet kysymyksen, kuinka usein selvitys- ja lausuntotyön perustana mahdollisesti oli käytetty vanhemmuuden roolikarttoja tai vastaavia tutkimuksia. Verrattuna kahdessa edellisessä alajaksossa esitettyihin tutkimushavaintoihin huoltajasopivuuden selvittämisestä, näyttää todennäköiseltä, että sopivuutta on vanhastaan arvioitu vastaavanlaisin käsittein kuin nyttemmin tarjolla olevissa vanhemmuuden tutkimuksissa.[980]

Perusteltu tarve huoltajasopivuuden tarkempaan selvittämiseen olisi nähdäkseni ollut ainakin joissakin tutkimusaineistoon kuuluneista patologisista huoltoriidoista. Oikeudenkäyntiaineiston tiedot viittasivat siihen, että lapsen hyvinvoinnin vuoksi olisi ollut tarvetta arvioida vanhempien mahdollisia luonne- tai persoonallisuushäiriöitä. Näissä tapauksissa tutkimukset kuitenkin keskittyivät lasten tutkimuksiin. Jos taas vanhemmuuden arviointia (tutkimuksin) tehdään ikään kuin vaivihkaa lasten psykiatristen tutkimusten yhteydessä ilman vanhemmille ennakkoon annettavaa informaatiota tutkimusten luonteesta ja tarkoituk-

---

979 Käräjäoikeus vakuuttui äidin olosuhteiden vakiintumisesta pääkäsittelyssä vastaanotetun todistelun perusteella.

980 Esimerkkitapauksessa 5 vanhemmuuden roolikartan avulla arvioituja tietoja kontaktin saamisesta ja rajojen asettamisesta oli kuvattu vastaavin termein lukuisissa perheneuvolan lausunnoissa.

sesta, ei menettely vastaa PotL 5 §:n säännöstä potilaan suostumuksesta.[981] Myös perheneuvoloissa tehtävien vanhemmuustutkimusten luonteesta ja tavoitteista on hallintolain hyvää hallintoa koskevien periaatteiden sekä potilaslain ja/tai sosiaalihuollon asiakaslain säännösten perusteella informoitava vanhempia.[982]

Aineistossa oli yksi tapaus, jossa vanhempi oli kieltäytynyt osallistumasta häntä koskeviin tutkimuksiin, mutta kieltäytymisen merkitystä ei ollut arvioitu tuomioistuimen ratkaisussa.[983] Tutkimusaineistosta ja uudemmasta hovioikeusaineistosta ei selvinnyt, kenen kustannuksella ja millaisella toimeksiannolla vanhemmat olivat osallistuneet tutkimuksiin. Vanhemmuuden tutkimusperusteista ei dokumenteissa ylipäätään välitetty tietoa tutkimusten perusteista. Tuomioistuin tarvitsee lisäksi tiedon vanhempien saamasta ennakkoinformaatiosta ja suostumuksesta.

Sosiaalitoimen tiedonhankintaa koskevassa luvussa esittämieni näkökohtien perusteella on syytä olettaa, että sosiaalitoimen paikallinen organisoituminen ja yhteistyöverkostojen käyttömahdollisuudet määräävät vanhemmuustutkimusten hankintaa.[984] Tutkimusten asiantuntemus ja tavoitteet voivat kuitenkin paikkakunnittain vaihdella suuresti. Empiiristen aineistojeni perusteella ei ollut saatavissa kattavaa kuvaa vanhemmuustutkimuksissa käytetyistä sosiaali- tai lääketieteen teorioista ja käytännöistä. Huoltoriitojen ratkaisutoiminnassa kuitenkin olisi tiedettävä, mihin tarkoituksiin vanhemmuuden kartta tai muut mahdollisesti käytetyt arviointiperusteet on ensisijaisesti suunniteltu ja vallitseeko niiden sisällöstä ja käyttötarkoituksesta ammatillinen yksimielisyys.[985]

Empiirisistä aineistoista ei kuitenkaan ollut saatavissa selkoa siitä, millaisin perustein vanhemmuustutkimuksia oli tehty. Tutkimushavaintoni viittaa samaan suuntaan kuin sosiaalityön lehtorin *Tuula Saarnion* näkemys, jonka mukaan puhuttaessa vanhemmuudesta keskustellaan monista osa-alueista: lapsen hoivasta, huolenpidosta, huoltajuudesta, suojelusta, kasvatuksesta ja emotionaalisesta kohtaamisesta. Tällöin vanhemmuutta määrittelee kukin asiantuntija tahollaan.[986]

Päätelmänä katson, ettei selvitystyössä pidä pyytää psykiatreja tekemään tavallisten, tasavertaisesti hyvään huoltajuuteen kykenevien vanhempien van-

---

981 Tapauksessa T:108 tuomioistuin pyysi yhteisen lääkärinlausunnon vanhempien mielenterveydestä sen jälkeen, kun kumpikin tahollaan oli aikonut hankkia itsestään lausunnon.

982 HL 6 § ja SHAL 8 §.

983 Tapauksessa T:147 sosiaalityöntekijät olivat suositelleet äidille hänen terveydentilaansa koskevia tarkempia tutkimuksia, joista hän oli kieltäytynyt.

984 Ks. alajaksot III B.1.4.3.

985 Ks. Huostaanoton arviointimalleja 2005, joista Heino toteaa yhteenvedossa, että arvioinnit kohdistuvat erilaisiin asioihin. Tärkeätä on tietää, miten on päädytty tiettyyn malliin, millaisia ajatuksia tai teorioita taustalla on ollut, miten arviointi on tapahtunut ja kuka tai ketkä ovat arvioineet ja mikä on ollut vanhempien osuus arvioinnissa sekä miten lasten kuuleminen on tapahtunut.

986 Saarnio 2004, s. 242.

hemmuustutkimuksia. Sellaisten radikaalille lisäämiselle ei tutkimusaineistojen valossa ollut löydettävissä perusteita. Päätelmä tukee lastenpsykiatrian erikoislääkärin *Matti Kaivosojan* käsitystä, jonka mukaan vanhemmuuden tutkimistarve asiantuntijoita käyttämällä on rajattava negatiivisena seulontana vain marginaalisiin tapauksiin.[987] Huolestuttavana on mielestäni pidettävä yhtä hyvin sitä, että tutkimuksia pyydetään tarpeettomasti psykiatrian piiristä kuin sitä, että niitä pyydetään sellaisilta ammattilaisilta, joilla ei ole LSA 3 §:ssä säädettyä kompetenssia.[988] Viime kädessä olisi asetettava kysymys, minkä sellaisen tiedonlisän vanhemmuuden tutkimus toisi, jota ilman asiaa ei voitaisi ratkaista perustellusti muun tiedon varassa.

2.3.4 Arkipäivän huolenpito lapsesta

2.3.4.1 Tutkimushavainnot

Tämän luvun pääjaksossa A esiteltyjen oikeuslähteiden perusteella olettamukseni oli, että parisuhteen aikana tapahtuneelle pääasialliselle huolenpidolle ei mahdollisesti annettaisi merkitystä huoltoriitoja ratkaistaessa.[989] Tarkastelin oikeudenkäyntiaineistoa selvittääkseni, esitettiinkö sosiaalitoimen selvityksissä ja tuomioistuinratkaisuissa tietoja siitä, millä tavoin vanhemmat olivat aikaisemmin osallistuneet lastenhoitoon, millaisia huolenpitovalmiuksia heillä oli ja miten niitä arvioitiin lapsen hoidon kannalta, sekä annettiinko kyseisille seikoille merkitystä lapsen etua sosiaalitoimessa ja tuomioistuimessa tulkittaessa.

Havainnot tutkimusmateriaalista osoittivat, että lastenhoidon toteutumista ja tulevaisuutta oli selvitetty melko paljon ikään kuin muodollisoikeudellisia tarkoituksia eikä arkielämää varten. Tämä ilmeni siitä, että osassa tapauksia selvitystyö oli niin irrallaan arjesta, että jopa tiedot vanhempien asumisesta, ammateista ja työstä olivat supistuneet yhdelle sitä varten lomakepohjassa varatulle riville. Osittain tietoa taas välitettiin sen verran enemmän, että ilmoitettiin kummankin vanhemman osallistuneen lastenhoitoon perheen erilleen muuttamisen jälkeen, joskaan vastaavaa tietoa tätä edeltävältä ajalta ei kerrottu.[990]

---

987 Kaivosoja 2000, s. 13.

988 Vrt. haastattelutieto käräjätuomari Matti Mikkola 17.9.2005, jonka mukaan eräässä huoltoriidassa vanhemmuuden tutkimuksen oli sosiaalilautakunnan pyynnöstä ostopalveluna tehnyt kaksi lastensuojelun kuntayhtymän perhetyöntekijää. Sosiaalitoimi oli kuitenkin tehnyt asiassa myös varsinaisen huoltoselvityksen.

989 Ks. alajakso IV A.4.4.

990 Tapauksissa T:103, T:175 ja T:242 perheen historiatietoja kuitenkin esitettiin pitkähköltä ajalta, mutta tapauksessa T:241 isän kotipaikan sosiaalilautakunta ei edes toisen lautakunnan pyynnöstä selvittänyt isän asuinpaikan muuttoja ja yhteyksiä perheeseen.

Vanhempien työhistoriasta ja vallitsevasta työtilanteesta selvityksissä annettu informaatio oli sekin niukkaa. Kaikissa tapauksissa ei kerrottu, miten alle kouluikäisten lasten hoito vanhempien työssä ollessa, iltaisin ja viikonloppuisin oli järjestetty. Myöskään vanhempien työaikoja, työmatkoja tai matkustelua työn vuoksi ei välttämättä raportoitu, vaikka muusta oikeudenkäyntimateriaalista olisi ilmennyt seikkoja, jotka olisivat antaneet aiheen kommentoida tilannetta. Osassa tapauksia taas vanhempien työn vaativuus ja vastuullisuus oli kuvattu tarkoin ottamalla samalla kantaa perheen parissa vietettyyn aikaan ja mahdollisuuksiin huoltaa lasten arkea. Jos tietoja tuomioistuimille välitettiin, ne perustuivat yleensä vanhempien omiin kertomuksiin ja niiden vastakommentointiin.[991]

Myöskään tietoja vanhempien sosioekonomisesta asemasta ei liiemmin selvitetty sosiaalitoimessa. Yleensä tiedot siitä kävivät ilmi vanhempien omista kirjelmistä ja joskus ainoastaan maksuttoman oikeudenkäynnin hakemuslomakkeista. Työttömyys ja työkyvyttömyys tulivat kuitenkin selvityksissä useammin mainituiksi kuin työtehtävät. Jos kyse oli vähemmän tunnetusta työalasta tai ammatista, saatettiin siitä esittää kattava työnkuva[992], mutta kaiken kaikkiaan tietoja vanhempien työhistoriasta ja osallistumisesta lasten hoitoon ja kasvatukseen esitettiin enemmän muussa todistelussa kuin sosiaalitoimen selvityksissä.

Lasten aikaisemman tosiasiallisen huolenpidon toteutumista ei arvioitu aina silloinkaan, kun siihen selvitykseen kirjattujen tietojen perusteella olisi ollut aihetta. Toisaalta vanhempien kertomaksi oli monissa tapauksissa merkitty tietoja uusperheestä, siellä odotettavasta perheenlisäyksestä sekä lasten asemasta ja sopeutumisesta tuohon perheeseen.[993] Joissakin tapauksissa painotettiin myös isovanhempien tai muiden läheisten käytettävyyttä lastenhoitoapuna.[994] Myös tietoja maastamuuton vaarasta, asuin- tai työpaikan vaihtoaikomuksista, opintotavoitteista ja irrallisista tulevaisuudensuunnitelmista esitettiin arvioitaessa lasten tosiasiallisen huollon mahdollisuuksia.[995]

---

991 Tapauksen T:158 selvityksessä isän säännöllistä työaikaa pidettiin pikkulapsen hoidon kannalta parempana kuin äidin vuorotyötä. Myös tapauksessa T:194 äidin vuorotyö tuotiin selvityksissä esiin.

992 Tapauksessa T:180 kuvattiin freelance-toimittajaisän etätyötä, joka mahdollisti huolenpidon lapsista kotona. Kun isä toisella paikkakunnalla muutaman sadan kilometrin etäisyydellä kodista tapauksessa T:200 ja äiti yli sadan kilometrin päässä tapauksessa T:175 toimivat linja-autonkuljettajina, esitettiin tietoja heidän osallistumisestaan lasten hoitoon.

993 Tietoja uusperheestä tai uudesta parisuhteesta esitettiin yli kolmessakymmenessä tapauksessa.

994 Tapauksen T:219 selvityksessä katsottiin, että jos pikkulapsi asuisi isän luona, ”mummo näkee oman roolinsa tulevaisuudessa mummon roolina, eikä hän halua ottaa lapsesta vanhemman vastuuta, mikä onkin lapsen kannalta erittäin tärkeää”. Lapsi määrättiin oikeuden päätöksellä asumaan äidin luokse. Tapauksessa T:175, jossa lapset määrättiin asumaan isän luokse, kuvattiin isän vanhempien osallistumista huolenpitotyöhön.

995 Tapauksessa T:170 esitettiin tietoja äidin historiasta eli koulun lopettamisesta, lyhyistä työ-

Niissä tapauksissa, joissa tietoja pääasiallisesta hoivasta esitettiin, äidit olivat isiä merkittävästi useammin hoitaneet etenkin pikkulapsia kotona. Tätä oli edistänyt lähinnä kotiäitiys ja lastenhoitotyö pitkien hoitovapaiden aikana. Tapausten joukossa oli myös useita sellaisia, joissa kotiäidin psyykkinen terveys oli pettänyt, josta syystä hän huoltoriidassa menetti lasten lähihuoltajuuden.[996] Pääasialliselle lastenhoitotyölle kokonaisuutena arvostellen ei annettu itsenäistä merkitystä lapsen lähihuollon arvioinnissa. Toisaalta niissä tapauksissa, joissa tapaavan vanhemman ilmoitettiin erillään asumisen aikana osallistuneen lasten asioiden hoitoon kuljettamalla heitä päivähoitoon, kouluun ja harrastuksiin, sekä osallistuneen yhdessä lasten kanssa heidän harrastuksiinsa, annettiin yleensä merkitystä yhteistoimintaa ja yhteishuoltajuutta puoltavana argumenttina.[997] Jos toisen vanhemman huolenpitokyky oli olematon tai heikko, asiaa oli selvitetty muita tapauksia enemmän.

Näiden yleishavaintojen perusteella arviot lasten huolenpitotyöstä ja sisällöstä oli ryhmitettävissä sen mukaan, oliko kysymys psykososiaalisia ongelmia sisältäneistä riidoista vai tasapeliriidoista. Jos jommankumman vanhemman huoltajuuskyky oli sellainen, että lastensuojelutoimiin oli ryhdytty, sosiaalityöntekijät antoivat lasten jo toteutuneesta huolenpidosta melko kattavan kuvauksen. Aikaisemmin esittämäni huostaanotettuja lapsia koskevat esimerkit kuvaavat tällaisia tapauksia.[998] Jos taas vanhempien psykososiaaliset ongelmat vaikuttivat arkipäivän huolenpitoon, esitettiin niistäkin melko paljon tietoja, ongelmia arvioitiin ja niille annettiin merkitystä sekä selvityksissä että ratkaisuissa.

Selvityksissä informoitiin myös vanhempien fyysisistä sairauksista huolenpitotyötä estävänä tai rajoittavana tekijänä. Toteutuneelle ja tulevaisuudessa toteutuvalle huolenpitokyvylle annettiin selvityksissä enemmän merkitystä arvioitaessa lähihuollon kuin huoltomuodon edellytyksiä.[999] Jos taas selvitettävänä oli tasavertaisten vanhempien huolenpito lapsista, pääasiallista huolenpitoa käsiteltiin vaihtelevasti tapauksesta toiseen. Pikkulasten ensisijaishoidosta esitettiin tietoja enemmän kuin varttuneempien lasten. Sairaan lapsen hoitoon osallistumisesta ja pikkulapsen huolehtimisesta annettiin selvityksissä myös jonkin verran informaatiota.[1000]

---

suhteista, kouluttautumisesta hoitoammattiin ja tapauksessa T:120 arvioitiin tulevaisuuden jäsentymättömyyttä lastenhoidon ja lähihuoltajuuden kannalta.

996 Esimerkiksi tapaukset T:111, T:167 ja T:202 lasten lähihuoltajuus määrättiin uuteen parisuhteeseen siirtyneille isille.

997 Tapaus T:211.

998 Ks. alajakso IV B.2.2.1

999 Tapauksessa T:182 arvioitiin äidin reuman ja muutaman vuoden takaisen aivoinfarktin, tapauksessa T:172 äidin epilepsian, tapauksessa T:149 äidin astman, reuman ja masennuksen sekä tapauksessa T:236 isän kuuroutumisen merkitystä huolenpitotyölle.

1000 Tapauksen T:158 selvityksessä ja ratkaisussa otettiin kantaa vanhempien kykyyn hoitaa sairasta lasta. Samassa jutussa äiti väitti, että isä jättää 3-vuotiaan yksin ulos leikkimään vilkkaasti liikennöiden tien varrella olevalle pihalle.

Esimerkkitapauksessa 1 arvioitiin vanhempien huolenpitokykyä. Äidillä oli vaikeuksia selviytyä vanhempien yhteisen alle 3-vuotiaan lapsen ja muiden varttuneempien lastensa hoidosta, mutta isän katsottiin hyvin selviävän pikkulapsen hoidosta. Lapsi määrättiin asumaan isän luokse.

> Esimerkki 1. Avioerossa oli sovittu vauvaikäisen lapsen yhteishuollosta. Lapsi oli sen jälkeen ollut pelkästään äidin hoidossa, joka kuitenkin kotiäitinä oli tarvinnut lastensuojelun avohuollon tukitoimia. Äiti muutti monen lapsensa kanssa kolmeen otteeseen paikkakunnalta toiselle. Vanhemmat, jotka olivat jonkun aikaa yrittäneet hoitaa lasta vuoroperiaatteella, esittivät väitteitä toistensa psykososiaalisista ongelmista. Kumpikin vaati lasta yksinhuoltoonsa. Äidin huolenpitokyvyssä oli ongelmia. Lapsi määrättiin väliaikaismääräyksin asumaan isän luokse. Sosiaalitoimen selvityksessä todettiin: ”Isä on selviytynyt 2-vuotiaan tyttärensä kanssa jokapäiväisestä elämästä hyvin. Heidän suhteensa on luonteva ja lämmin. Isä pystyy hyvin vastaamaan pienen lapsen tarpeisiin. Vuorovaikutus on toimiva ja vastavuoroinen. Arvioinnissa tulee kiinnittää erityisesti huomiota lapsen perustarpeista ja turvallisuudesta huolehtimiseen, pysyvien ja vakaiden kasvuolojen turvaamiseen, lapsen ja vanhemman välisen vuorovaikutuksen laatuun ja vanhempien tukiverkoston riittävyyteen. Näissä asioissa ei ole [isän] kohdalla huomauttamista.” Lapsi määrättiin isän yksinhuoltoon. Tapaus T:155.

Selvityksissä ehdotettiin lapsen lähihuoltoa tai sen jatkumista lasta pääasiallisesti hoitaneelle äidille, jos isä ei ollut koskaan asunut lapsen ja tämän äidin kanssa[1001] tai yhteiselämästä oli kulunut pitkä aika, eikä isälle tapaamistenkaan perusteella ollut syntynyt kokemusta lapsen tosiasiallisesta hoitamisesta. Samoin ehdotettiin toimittavan niissä tapauksissa, joissa isän antama hoito oli tapaamisissa ollut selvästi puutteellista ja hän oli tästä syystä kesken tapaamisen joutunut palauttamaan lapsen lähihuoltajalle tai oli uuvuttuaan keskeyttänyt tapaamiset.[1002] Näissä tapauksissa ratkaisuksi tuli äidin yksinhuolto, kuten esimerkkitapauksessa 2.

> Esimerkki 2. Selvitykseen oli merkitty, että isä ei ollut hoitanut käytännön arkielämässä lainkaan lasta, eikä lapsi ollut koskaan ollut yksin isän kanssa. Isän oli ollut vaikea keskusteluissa hahmottaa, millaista arkielämä olisi lapsen kanssa. Isä oli asunut äidin kanssa vain kuukauden verran. Parisuhteessa oli ollut väkivaltatilanteita, äiti oli hakeutunut turvakotiin ja isä oli tuomittu lukuisista rikoksista rangaistuksiin. Äiti oli kantanut vastuun pikkulapsen hoidosta. Käräjäoikeus totesi muun muassa: ”[Isä] ei ole asunut lapsen kanssa pitkää aikaa. Hän ei ole muodostanut lapsen kanssa kiinteää ja pysyvää

1001 Tapaus T:223.

1002 Esim. tapauksessa T:183 isä oli noin seitsemän vuotta ennen huollon muutosriitaa eron yhteydessä ollut valmis kokonaan luopumaan pojan isyydestä pitäen uusperhettä tärkeämpänä. Hän ei ollut viimeisimpään 1,5 vuoteen tavannut poikaa katsoen, ettei siitä ollut haittaa lapselle. Sosiaalitoimen ehdotuksen mukaisesti käräjäoikeus muutti yhteishuollon äidin yksinhuolloksi.

suhdetta. [Lapsen] erottaminen hänelle tällä hetkellä läheisistä ihmisistä olisi [lapsen] kehitykselle vahingollista". Tapaus T:142.

Esimerkkitapauksessa 3 kumpikin vanhemmista sopi hyvin pikkulapsen lähihuoltajaksi, mutta lapsen huoltoa ja asumista ehdotettiin äidille. Vanhemmat olivat lapsen syntymän jälkeen asuneet yhdessä vajaan puoli vuotta, jolloin isä oli osallistunut vauvan hoitoon. Sen jälkeen lapsi oli asunut äidin kanssa ja tapaamisia oli ollut vain harvoin. Vaikka sosiaalitoimen selvityksessä ja perheneuvolalausunnossa ei äidin pääasiallista huolenpitoa mainittukaan perusteluna, lienee se yhdessä status quon ja lapsen iän kanssa saanut epäsuoraa merkitystä myös käräjäoikeuden ratkaisussa, joka noudatti ehdotusta äidin yksinhuollosta.

Esimerkki 3. Isä vaati 2-vuotiaan lapsen huollon ja tapaamisoikeuden ensiratkaisuna vuoroasumista tarkoittavaa laajaa tapaamisoikeutta, mutta vähentänyt selvitystyön aikana vaatimuksiaan. Selvityksen mukaan "kumpikin vanhempi kykenee turvaamaan lapselle virikkeellisen kasvuympäristön sekä turvaa, hellyyttä ja ymmärrystä ottaen samalla huomioon lapsen iän ja kehitystason. [Lapselle] on muodostunut hyvä suhde molempiin vanhempiin ja mielestämme tämän suhteen jatkuminen on turvattava." Myös perheneuvola havaitsi, että "molemmat vanhemmat todella aidosti välittävät [lapsesta]". Saman lausunnon mukaan "[lapsi] on ollut hyvin paljon äitinsä kanssa ja lapselle on äidistä muodostunut selkeä ja hyvä muistikuva. Sen sijaan isästä [lapsella] ei vielä ole muistikuvaa, vaan se syntyy vähitellen konkreettisten tapaamisten kautta yhteisiä arjen tilanteita jakamalla." Tapaus T:133.

Myös esimerkkitapauksen 4 selvityksissä esitettiin, ettei isällä ollut kokemusta lapsen hoidosta, johon hän ei ollut osallistunut. Vanhemmat eivät luottaneet toistensa kykyyn huolehtia lapsen tarpeista. Ratkaisuksi tuli tässäkin tapauksessa äidin yksinhuolto.

Esimerkki 4. Äiti vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Isän kotipaikan sosiaalilautakunta selosti, että "isä ei osaa esittää, miten hän käytännössä toteuttaisi tapaamiset, turvautuisi avovaimonsa käytännön apuun ja itse katsoisi 'telkkua' lapsen kanssa". Selvityksessä raportoitiin, että vanhemmilla ei ollut yhteistoimintaa viime aikoina lapsen asioissa, eivätkä he olleet kyenneet keskustelemaan tai sopimaan niistä. Isä oli lisäksi estänyt lapsen passin saannin ja sukunimen vaihtamisen. Lapsen huoltoa esitettiin yksin äidille. Isä ei tullut käräjäoikeuden istuntoon. Käräjäoikeus hyväksyi lautakunnan ehdotuksen yksinhuollosta perusteluineen. Tapaus T:144.

Pääasiallisen huolenpidon passiiviselta reunalta löytyivät siis vastaavat tapaukset, joissa vanhempien yhteistoiminta, koska toinen vanhempi ei ollut käytännössä hoitanut lasta lainkaan tai ei ainakaan ollut yksin huolehtinut lapsesta.[1003]

[1003] Tapaus T:142. Vastaavasti tapauksen T:144 selvityksen mukaan "isä turvautuisi tapaamisissa avovaimonsa apuun."

Pääasiallinen huolenpito oli kuulunut äideille niissä tapauksissa, joissa yhteistä vanhemmuutta ei ollut alunperinkään päässyt kehittymään, tai tapaamiset olivat olleet pitkään kovin epäsäännöllisiä ja isän kokemus lapsen hoidosta oli olematon.[1004] Vanhemmat itse ymmärsivät pääasiallisen huolenpidon myös osallistumisena arkivastuun kantamiseen.[1005]

Pääasiallisen huolenpidon merkitys oli toisenlainen tasapelitilanteissa, sillä jo toteutuneelle ensisijaishoidolle ei näytetty annettavan merkitystä välittömänä ratkaisukriteerinä. Tästä kertoo esimerkkitapaus 5, jossa sosiaalitoimi esitti 4-vuotiaan lapsen asumista isälle, ottamatta kuitenkaan varsinaisesti kantaa pääasiallisen huolenpidon merkitykseen. Tapauksen tiedoista ilmeni kuitenkin, että äiti oli siirtynyt tekemään vuorotyötä. Kumpikin vanhemmista oli yhtä sopiva huoltajaksi. Käräjäoikeus torjui suorasanaisesti äidin etusijan ja määräsi lapsen asumaan isän luokse.

> Esimerkki 5. ”Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain kanta äidin ensisijaisuuden periaatteeseen on selvä: kaikissa tilanteissa ja riippumatta siitä, mistä asiassa on kysymys, tulee vanhempia nimenomaan lapsen etua silmälläpitäen kohdella täysin yhdenvertaisesti. Lapsen äitiä ei tule lain mukaan asettaa erityisasemaan pelkän äitiytensä takia. Ratkaisevaa on aina lapsen etu.” Lapsi määrättiin asumaan isän luokse. Tapaus T:158.

Tutkimastani 1990-luvun loppuvuosien oikeudenkäyntiaineistosta tehdyt havainnot antoivat aiheen tarkastella uudempaa hovioikeusaineistoa sen selvittämiseksi, oliko oikeuskäytännössä tapahtunut muutoksia sen jälkeen, kun *Sirpa Taskisen* sosiaalitoimelle kirjoittama opas Lapsen etu erotilanteissa on ollut selvitystyötä tekevien käytössä. Oppaassa esitettyjä näkökohtia olen selostanut jo aikaisemmin. Seuraavat esimerkit 6–8 ovat vuodelta 2002.

Esimerkkitapauksessa 6 oli kysymys 2,5-vuotiaan lapsen asumisesta ensiratkaisuna. Tapauksessa otettiin kantaa vanhempien mahdollisuuksiin vastata pikkulapsen tarpeisiin. Vanhemmat olivat lapsestaan välittäviä ja hyvin huolta pi-

---

1004 Tapauksessa T:223 vaati äidin yksinhuollon muuttamista yksinhuolloksi itselleen. Sosiaalilautakunta ja perheneuvola lausuivat integroidussa selvityksessä muun muassa, että ”yhteistä vanhemmuutta ei päässyt alunperinkään kehittymään vanhempien erottua pojan ollessa alle yhden vuoden ja tapaamisten oltua sen jälkeen noin viiden vuoden ajan epäsäännöllisiä. Isällä ei ole kokemusta tämän lapsen hoidosta arkena. Vanhemmat eivät keskinäisten väliensä tulehtuneisuuden vuoksi luota toistensa kykyyn huolehtia lapsen tarpeista.” Jutussa isä epäili lasta pahoinpidellyksi äidin luona. Siitä ei ollut näyttöä. Tapauksen T:200 selvityksessä todettiin, että vanhemmat eivät olleet asuneet virallisesti avoliitossa, mutta isä oli tavannut lasta viikonloppuisin ja loma-aikoina. Vanhemmilla oli erimielisyyksiä tapaamisten tiheydestä, kestosta ja paikasta. Tapaamisia rasittivat työvuorot ja pitkät matkat. Yhteishuollon toimivuus oli ollut heikko.

1005 Tapauksessa T:172 äiti katsoi elättäneensä perheen, kun taas isä ei hänen mukaansa ollut osallistunut paljoakaan kotitöihin eikä myöskään ollut paljoa töissä, mutta oli kylläkin rajoittanut hänen menemisiään, kun taas isä kertoi kuljettaneensa lapsia päiväkotiin Vastaavasti tapauksessa T:189 äidin mielestä isä ei osannut kantaa vastuuta, joskin tämä oli vastannut perheen taloudesta avioliiton aikana, kun taas isän mielestä äiti oli hyvä hoitaja ja kasvattaja.

täviä. Kumpaakaan ei voitu ominaisuuksiensa ja vuorovaikutuskykynsä puolesta pitää toista parempana. Lapsi oli asunut väliaikaismääräyksen perusteella puolentoista vuoden ajan isän luona. Arvioitavina olivat monet arkipäivän huolenpitoon kuuluvat kysymykset, kuten lapselle tarjottava ruoka, sairaan lapsen hoitaminen, vanhempien työaika, vuorotyö, työnteon vähentäminen lapsen hoitamiseksi ja tukiverkosto lastenhoidossa. Käräjäoikeus painotti ratkaisussaan arkipäivän huolenpitoa toisin kuin hovioikeus. Status quo muodostui lopulta ratkaisevammaksi kuin huolenpitoon kuuluvat argumentit.

> Esimerkki 6. Äiti oli muuttanut 1-vuotiaan lapsen kanssa noin 150 kilometrin etäisyydelle puolisoiden entisestä yhteisestä kodista, mutta oli asuinolojensa vuoksi antanut lapsen isän hoitoon. Koska äidin olot olivat kohentuneet, hän vaati lasta luokseen asumaan. Myös isä esitti asumisvaatimuksen. Kummallakin oli uusperhe. Sosiaalilautakunta piti vakiintuneita olosuhteita tärkeinä ja ehdotti lapsen asumista isän luokse. Käräjäoikeus taas piti kumpaakin sopivana lähihuoltajaksi ja lausui, että todistajan mukaan ”molemmat vanhemmat kykenevät huolehtimaan lapsesta hyvin muilta osin, mutta lapsen äiti tarjoaa lapselle monipuolista ja terveellistä kotiruokaa, kun taas isän kotona syödään paljon eineksiä, nakkeja, kalapuikkoja, ranskalaisia perunoita ja muita sellaisia muun muassa paljon suolaa sisältäviä ruokia, jotka eivät sovellu pienelle lapselle. Isäkin on myöntänyt äidin ruoanlaittokyvyn. [Äidin] kertomuksesta on käynyt ilmi, että hän huolehtii lapsen isää paremmin siitä, että lasta hoidetaan kotona tämän ollessa sairas tai toipumassa sairaudesta. [Äiti] järjestää omat työnsä mahdollisuuksien mukaan niin, että voi olla hoitamassa lastaan. [Äidillä] on osa-aikatyö, jota hän pystyy joustavasti järjestelemään. Hän on kertonut nyt jo voivansa hoitaa lasta osittain arkipäivisinkin. Vaikka molemmat huolehtivat hyvin lapsesta, äiti on kuitenkin isää valmiimpi asettamaan lapsen edun oman etunsa edelle ja huolehtimaan lapsen tarpeista huolimatta muun muassa omien tulojensa vähentymisestä.” Lapsi määrättiin asumaan äidin luokse.
>
> Hovioikeuden ratkaisun näytön selostuksesta käy ilmi muun muassa, että isällä oli säännöllinen päivätyö, että hänen kotonaan syötiin normaalia kotiruokaa ja että hän oli kyennyt huolehtimaan moitteetta lapsen terveydestä eikä ollut vienyt lasta sairaana päiväkotiin. Isä oli aina joustanut lapsen tapaamisjärjestelyissä, jos se oli ollut tarpeen. Äiti puolestaan työskenteli kolmivuorotyössä noin kolmesti viikossa. Arvioinnissa ja johtopäätöksissä todettiin, että ”Lapsi on asunut [isän] luona koko ikänsä. Tänä aikana [lapsen] hoitoon liittyvät käytännön kysymykset ovat sujuneet moitteettomasti, vaikka lapsen vanhemmat asuvat eri paikkakunnilla.” Myös äidin kotipaikan sosiaalitoimi esitti lapsen asumista isän luokse, jonne hänen asumisensa määrättiin. Helsingin ho 13.12.2002, nro 3879, S 02/2893.

Esimerkkitapauksessa 7 oli kysymys kolmen koulu- ja esikouluikäisen lapsen asumisesta ja erityisesti arkielämän huolenpidosta. Vanhemmat olivat sosiaalitoimen selvityksen mukaan lapsistaan välittäviä ja huolta pitäviä niin, että he käytännössä kykenivät vastaamaan lastensa huollosta. Arvioinnin kohteena tuomioistuimessa olivat lasten jokapäiväisistä fyysisistä ja emotionaalisista tar-

peista huolehtiminen, koulunkäynnin seuraaminen, tapaamisoikeuden käyttäminen sekä vanhempien halu asettaa lasten tarpeet omiensa edelle.

Esimerkki 7. Kumpikin vanhemmista vaati lasten asumista luokseen. Sosiaalilautakunta esitti asumista äidin luokse. Käräjäoikeus oli ”kumpaakin vanhempaa kuultuaan saanut sellaisen käsityksen, että [äiti] kykenee [isää] paremmin tarjoamaan lapsilleen sellaista vanhemmuutta, jota lapset konkreettisessa arkielämässä tarvitsevat. Hän on lastensa elämässä läsnä koko ajan. Hän huolehtii lasten arkipäivän tarpeista, kuten puhtaudesta, ruoasta ja vaatetuksesta. [Äiti] asettaa lapsilleen rajat, mutta antaa myös rakkautta ja hellyyttä. [Äiti] on istunnossa saadun selvityksen mukaan [isää] valmiimpi asettamaan lapset aina omienkin tarpeidensa edelle. Molemmat vanhemmat huolehtivat omalta osaltaan lasten läksyjen seurannasta, mutta [äiti] osallistuu oma-aloitteisesti lasten koulunkäyntiin myös pitämällä yhteyttä opettajiin ja nuorimman hoitajiin ja käymällä myös lapsia koskevissa tilaisuuksissa koulussa ja tarhassa. [Äiti] on huolehtinut siitä, että lapset ovat saaneet tavata ja pitää yhteyttä isäänsä tapaamismääräysten mukaisesti, mutta hän on huolehtinut lapsista silloinkin, jos isä ei ole halunnut ottaa lapsia luokseen, vaikka lapsilla olisi ollut oikeus olla isänsä luona ja silloin, jos isä on halunnut palauttaa lapset ennen tapaamisajan päättymistä kotiin.” Isä oli lisäksi kahtena vuonna kieltäytynyt sopimuksen mukaisesti ottamasta lapsia luokseen haluten viettää hiihtolomansa Lapissa. Lapset määrättiin asumaan äidin luokse. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisua. Helsingin ho 11.7.2002, nro 2237, S 02/888.

Esimerkkitapauksessa 8 arkielämän huoltajuusedellytyksiä kuvattiin kahden koulu- ja yhden leikki-ikäisen lapsen huoltoa koskevassa ensiratkaisussa. Käräjäoikeuden arvioinnin mukaan kummallakin vanhemmalla oli lapsiinsa hyvät ja läheiset suhteet eikä vanhempien taloudellisissa edellytyksissä huolehtia lapsista ollut olennaisia eroja. Arvioitavina olivat edellisen esimerkin tapaan lasten huolenpitoon käytetty ja käytettävissä oleva aika, työajat, työmatkat, tapaamiskodin tilapäisyys, tapaamisoikeuden käyttäminen ja tilapäishoidon saatavuus, eli siis pääasiassa samat teemat kuin edellisessä esimerkkitapauksessa.

Esimerkki 8. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa todettiin muun muassa seuraavaa: ” Lapset ovat asuneet aina äitinsä luona ja äiti on jo avioliiton aikana vanhempien asuessa yhdessä hoitanut pääasiallisesti lapsia ja huolehtinut kodin töistä. [Isä] on tuossa vaiheessa ollut työmatkojensa ja muiden syiden vuoksi varsin paljon poissa yhteisestä kodista. [Äidin] on töidensä puolesta helpompi huolehtia vielä varsin pienten lasten jokapäiväisestä hoidosta ja kasvatuksesta kuin [isän], jolla kertomuksensa mukaan tulee olemaan jatkossakin matkatöitä, eivätkä hänen työaikansa ole yhtä säännölliset kuin [äidillä]. Lasten hoitoon ja työmatkoihin liittyvät ongelmat ovat kuitenkin [isän] mukaan järjesteltävissä. [Isän] mukaan lapset eivät ole käräjäoikeuden väliaikaisen määräyksen voimassaoloaikana viettäneet yhtään yötä hänen asunnossaan.” Käräjäoikeuden mielestä isän esittämä vaikeus hankkia yöpymisvarusteita ei voinut olla ylivoimaista. Isä ei myöskään ollut käyttänyt

mahdollisuutta pitää lapsia luonaan pidennettyjä viikonloppuja. Lapset määrättiin asumaan äidin luokse. Myös isän vaatimus vuoroasumisesta torjuttiin. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisua. Vaasan ho 9.9.2002, nro 1053, S 02/724.[1006]

2.3.4.2 Päätelmiä arkihuolenpidosta

Vaikka sosiaalihallituksen lapsenhuoltolain ihanteita toistava yleiskirje vuodelta 1983 ei aikanaan neuvonutkaan sosiaalitoimea esittämään tietoja arkihuoltajuudesta, niin vanhemmat itse eivät 1990-luvun lopun huoltoriidoissa kuitenkaan jättäneet niitä tuomioistuimessa esittelemättä. Tiedot yhteiselämän aikana tehdystä lasten huolenpitotyöstä ja kyvystä huolehtia lapsen arjesta tulevaisuudessa saivat asianosaiskertomuksissa ja henkilötodistelussa erilaisen luonteen riitatyypin mukaan. Ratkaisun perusteluihin tiedot pääasiallista huolenpitoa tarkoittavasta kriteeristä ylsivät tasapelitilanteissa vain harvoin. Tutkimieni selvitysten perusteella vaikutti kuitenkin siltä, että selvitysten tekijät suhtautuivat 1990-luvun loppuvuosina arkihuolenpidon merkitykseen abstraktimmin kuin jo viittaamassani *Kirsti Kurki-Suonion* tutkimassa 1990-luvun alun aineistossa. Tuohon aikaan sosiaalitoimen selvityksissä viitattiin varsin usein siihen, kumpi vanhemmista oli hoitanut lapsia perheen asuessa yhdessä.[1007]

Sirpa Taskisen sosiaalitoimelle suuntaaman oppaan ilmestymisen jälkeen selvitysten sisällössä näyttää tapahtuneen muutos käytännönläheisempään suuntaan.[1008] Selvitysten liittyminen entistä läheisemmin arkielämään välittyi tarkastelemastani hovioikeusaineistosta vuosilta 2002 ja 2003. Näyttäisi siltä, että huolenpitokykyä ei tarkasteltu abstraktisti, vaan konkreettisen huolenpitotyön ja valmiuksien kannalta. Osittain tästä näyttää johtuneen, että lasten asumista koskevat ratkaisut tehtiin yhtä usein äitien kuin isien hyväksi tosiasiallisten olosuhteiden mukaan[1009]

Ainakin yhteiselämän päättymisen jälkeiseltä ajalta selvitettiin siis sosiaalitoimessa vanhempien arkivastuuta ja arkihuoltoa, tapaamisoikeudesta huolehti-

---

[1006] Vastaavaan tapaan Rovaniemen ho 19.3.2003, nro 164, S 02/336 käräjäoikeuden ratkaisussa on selostettu arkiolosuhteita, joissa juuri koulunsa aloittanut poika oli aina asunut äidin luona ja tavannut isää verraten säännöllisesti vain ensimmäisen kahden ja puolen vuoden ajan eikä ollut vietänyt yhtään yötä erossa äidistä.

[1007] Kurki-Suonio 1992, s. 168. Ks. alajakso IV A.4.4.

[1008] Käsitystä konkreettisten asioiden merkityksestä vahvistaa oppaan laatijan Sirpa Taskisen mielipidekirjoitus ”Vanhemmuus on muistettava erossakin” Helsingin Sanomissa 24.8.2005. Hän toteaa muun muassa, että lapsen etu koostuu konkreettisista asioista, kuten yhteydenpidosta, päivittäisestä hoidosta, yöunen varmistamisesta, koulunkäynnin tukemisesta ja lupausten pitämisestä.

[1009] Hokkanen 2005, s. 87–92. Haastateltuaan yhteishuoltajavanhempia väitöskirjaansa varten Hokkanen toteaa, että hänen haastattelemansa erovanhemmat olivat käytännössä toteuttaneet käytännön arkihuoltoa vaihtelevilla tavoilla valtaa ja vastuuta jakaen.

mista ja selviytymistä lasta tavattaessa. Näiden seikkojen esittäminen ei nähdäkseni ole ristiriidassa *Matti Savolaisen* kehotuksen kanssa selvittää lapsen fyysinen asuin-, hoito- ja kouluympäristö sekä toveripiiri samoin kuin vanhempien työajat ja lomat.[1010] Vaikuttaa siltä, että viimeaikaisessa oikeuskäytännössä olisi arvostettu etenkin pikkulasten tarvitsemia arkipäivän rutiineja suojamuurina liiallista muutosta ja epävakautta vastaan. Aikaisempaan verrattuna uutta on myös se, että arvioinnissa on aikaisempaa näkyvämmin nostettu esiin vanhempien kyky ja halu asettaa lasten tarpeet etusijalle omiinsa nähden.

Jo toteutunut pääasiallinen huolenpito lienee osassa tapauksia vahvistanut niitä muita kriteerejä, joiden varassa sosiaalitoimi oli tehnyt ehdotuksensa ja tuomioistuin ratkaisunsa. Lapsen jokapäiväisistä tarpeista huolehtiminen, lapsen kanssa vietetty aika ja hänen arkeensa osallistuminen näyttivät nimittäin useissa tapauksissa myötävaikuttaneen lapsen emotionaalisen ja sosiaalisen verkoston vakiintumiseen siinä ympäristössä, joka oli syntynyt yhdessä häntä ensisijaisesti hoitaneen vanhemman kanssa. Nämä tutkimushavainnot koskivat erityisesti tapauksia, joissa pikkulasten hoiva oli perheen yhteiselämän aikana ollut vahvasti toisen vanhemman varassa. Tapauksissa, joissa vaadittiin lapsen asumisen muuttamista ensiratkaisun jälkeen, arkihuolenpito taas sai välillistä merkitystä etenkin pikkulapsia koskeneissa ratkaisuissa, jos muuttamiselle ei ollut erityisiä vastasyitä ja pääasiallisesti huolenpidosta vastannut vanhempi oli osoittanut toimivaa yhteistoimintakykyä toisen vanhemman kanssa.[1011]

Doktriinia koskevassa alajaksossa totesin, että äidin pääasiallista huolenpitoa koskevan primary caretaker -periaate lapsen edun alakriteerinä on torjuttu. Tutkimushavainnot empiirisestä aineistosta eivät huolenpidon merkityksen osalta itse asiassa olleetkaan yhtenevät primary caretaker -kriteerille annetun sisällön kanssa. Havainnot viittasivat siihen, että huoltoselvityksissä ei niinkään etsitty tietoja jo toteutuneesta ”pääasiallisesta huolenpidosta”, vaan niissä esitettiin tietoja sitä, millainen sisältö vanhempien huolenpitotyöllä oli, miten paljon ja mistä luopuen tai kiinni pitäen vanhemmat investoivat aikaansa ja voimiansa lapsen konkreettisesta arjesta huolehtimiseen. Lisäksi selvitettiin, millainen ennuste vanhempien resurssoinnista oli tehtävissä.

Muutos suhtautumisessa arkihuolenpitotyöhön selittynee ainakin kahdella tekijällä. Ensinnäkin lasten jaksamisesta ja arkihoivan riittävyydestä on julkisuudessa kannettu uudenlaista huolta.[1012] Toisekseen monet vanhemmat ovat keskenään jakaneet lasten huolenpitotyön entistä tasaisemmin, joten heidän huolenpitotyönsä arviointi poikkeaa primary caretaker -kriteerin selvittelystä. Myös äidit tekivät vuorotyötä tai pitkiä työpäiviä ja myös isät hoitivat aika ajoin lapsia joko päätyökseen tai enemmän kuin äidit. Sitä paitsi jotkut erovanhem-

---

1010 Savolainen 1984, s. 214–215.

1011 Esimerkiksi tapaukset T:109, T:133, T:136, T:164, T:177 ja T:188.

1012 Ks. esim. VNS lasten ja nuorten hyvinvoinnista 2002, johdanto.

mat olivat yhteiselämän päätyttyä merkittävässä määrin jakaneet lastenhoitovastuun keskenään. Hovioikeusaineisto antoikin jonkin verran viitteitä siitä, että huoltoriitojen taustalla oli myös isien aikaisempaa vahvempaa osallistumista lasten huolenpitotyöhön. Ratkaisuista oli pääteltävissä sekin, että klassisen primary caretaker -huolenpidon ratkaisukriteeri avoimesti hyväksyttiin ainakin silloin, kun se toimi isän hyväksi.

Oikeuskäytäntö näyttää liikahtaneen hivenen siihen suuntaan, että sopimattomana hylätyn äidin etusijaa tarkoittavan primary caretaker -kriteerin sijaan käytetään lapsen arkihuoltokyvyn alakriteeriä sukupuolineutraalilla tavalla. Kuten aikaisemmin referoimistani oikeuslähteistä ilmenee, pääasiallisen huolenpidon kriteeri onkin monella tavalla kiistanalainen eikä perusteita sen yksiviivaiselle noudattamiselle ole.[1013] Kyvyttömyys pitää lapsen arjesta huolta sai merkitystä arvioitaessa ensinnä huollosta kokonaan erottamista. Vasta poissuljenta-arvioinnin jälkeen arkihuoltokyky ja halu vaikuttivat yhdessä muiden lapsen edun alakriteerien kanssa lähihuoltajan valintaan. Yhä syvemmälle menevä vertailu siitä, kumpi vanhemmista kykenisi paremmin vastaamaan lapsen arkitarpeisiin, voi kuitenkin johtaa turhiin ongelmiin, jotka eivät palvele lapsen hyvinvoinnin selvittämistä ja ratkaisun toimivuuden ennustamista.[1014]

2.4 TYÖNJAKO JA TIEDONSAANTIOIKEUS

2.4.1 Työnjakomääräykset

Tämän luvun ensimmäisessä pääjaksossa olen todennut, että huoltajien työnjakomääräykset olivat 1990-luvun puolivälin oikeuskäytännössä vain vähän tunnettuja. Tämä lähtökohta antoi aiheen olettaa, ettei sosiaalitoimen tuomioistuimille antamissa selvityksissä välttämättä 1990-luvun loppuvuosina tunnistettu vanhempien tarpeita ja säännöksen käyttöalaa. Tutkittavista tapauksista etsin tietoa modifioiduista huoltomalleista tarkastelemalla vanhempien vaatimuksia, sosiaalitoimen selvityksiä ja tuomioistuinratkaisuja. Huolimatta siitä, että monet ehdotetuista ja annetuista työnjakomääräyksistä koskivat samanaikaisesti useita huoltajatehtäviä, esittelen työnjakomääräyksiä tehtävittäin. Koska sosiaalitoimen selvityksissä ei 1990-luvun lopun tutkimusaineistossa juurikaan osattu ehdottaa huoltajien työnjakoa, nostan esiin sellaisiakin tapauksia, joissa tuomioistuimet antoivat työnjakomääräyksen ilman sosiaalitoimen ehdotusta. Huoltajan tiedonsaantioikeutta, joista osa annettiin LHL 9.3 §:ssä

1013 Ks. alajakso IV A.4.4.

1014 Edellä olevassa esimerkkitapauksessa 6 tultiin mielestäni arkihuollon paremmuutta – esimerkiksi ruoanlaittokykyä – selvitettäessä ja arvioitaessa marginaaliin, jossa lapsen edun kannalta ei ollut saatavissa merkittävää lisätietoa.

tarkoitettuina työnjakomääräyksinä ja osa muunlaisina määräyksinä, käsittelen seuraavassa alajaksossa erikseen.

Lapsen asuinpaikkaa, ulkomaille muuttoa ja passia koskevia työnjakomääräyksiä ei sisältynyt 1990-luvun lopun ratkaisuihin lainkaan. Näistä kysymyksistä päättäminen järjestyi siis tavanomaiseen tapaan yksin- tai yhteishuollon edellyttämällä tavalla. Uudempaan hovioikeusaineistoon kuuluvassa esimerkkitapauksessa 1 sen sijaan annettiin ratkaisu huoltajien keskinäisestä oikeudesta määrätä lapsen asuinpaikka. Esimerkkitapauksessa 2 taas oli esillä kysymys oikeudesta tehdä päätös lapsen asuinmaasta, joskaan työnjakomääräystä asiassa ei vaadittu eikä annettu. Isälle kylläkin annettiin tiedonsaantioikeus myös lapsen asuinpaikasta.

Esimerkki 1. Äiti vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Isä vastusti vaatimusta haluten yhteisen päätösvallan lapsen koulunkäyntiä, terveydenhuoltoa ja asuinmaata koskevissa asioissa. Äiti suostui isän vaatimuksiin muutoin paitsi lapsen asuinmaasta päättämisen osalta. Käräjäoikeuden ratkaisussa todettiin: ”[Lapsi] määrätään yksin [äidin] huoltoon kaikissa muissa paitsi jäljempänä sanotuissa asioissa. [Äiti ja isä] päättävät yhteishuoltajina [lapsen] koulunkäyntiin ja terveydenhuoltoon liittyvistä asioista sekä lapsen asuinmaasta.” Hovioikeudessa äiti kertoi, että hän uuden miehensä ja lapsensa kanssa mahdollisesti muuttaisi johonkin toiseen Pohjoismaahan. Käräjäoikeuden ratkaisua ei hovioikeudessa muutettu.[1015] Kouvolan ho 28.5.2002, nro 551, S 02/78

Esimerkki 2. Äiti vaati käräjäoikeudessa yksinhuoltoa, jota isä vastusti. Ratkaisun perusteluista ilmenee, että vanhemmilla oli ollut erimielisyyksiä perheen asuinpaikasta, mutta että he kuitenkin oikeudessa olivat lapsen asumisesta yksimielisiä. Ratkaisuksi tuli yhteishuolto. Hovioikeudessa äiti vaati edelleen yksinhuoltoa. Äidin mukaan isä oli uhannut viedä lapsen pois maasta. Isä kertoikin lähitulevaisuudessa aikovansa asettua pysyvästi asumaan ulkomaille, mutta halusi tietää, missä lapsi Suomessa asuu. Hovioikeuden ratkaisussa isälle annettiin oikeus saada äidin yksinhuoltoon määrättyä lasta koskevia tietoja tämän terveydenhuoltoon, päivähoitoon ja koulunkäyntiin liittyvistä asioista sekä viranomaisilta kaikista lasta koskevista asioista, myös väestötietolain 25.4 §:n perusteella annetusta määräyksestä huolimatta lapsen asuinpaikasta.[1016] Helsingin ho 30.1.2003, nro 294, S 01/1125.

Lapsen ulkomaanmatkoista ja passista päättämiseen otettiin kantaa uudempaan hovioikeusaineistoon kuuluvassa esimerkkitapauksessa 3. Lapsen koulunkäyntiä koskeva päätöksenteko taas oli työnjakomääräyksen kohteena 1990-luvun lopun esimerkkitapauksessa 4, jossa sosiaalitoimi kiinnitti huomiota vanhempi-

---

1015 Äiti oli nimestä päätellen ulkomaalaista syntyperää. Lapsi oli 5-vuotias.

1016 Isä oli nimestä päätellen ulkomaalaista syntyperää. Vrt. Helsingin ho 27.2.2003, nro 615, S 02/2601, jossa isä vaati saada maistraatilta tietoja äidin yksinhuoltoon käräjäoikeudessa määrättyjen lasten asuinpaikasta ja osoitteessa. Ratkaisussa ei otettu kantaa pyyntöön.

en ristiriitoihin lapsen kouluvalinnassa ja passin hankinnassa, mutta katsoi, etteivät erimielisyydet kuitenkaan edellyttäneet yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Käräjäoikeus ratkaisi asian huoltajien työnjakomääräyksellä.

> Esimerkki 3. Sosiaalitoimi ehdotti, että lapsen väliaikaiseksi sijaishuoltajaksi määrätty henkilö määrättäisiin huollosta erotetun ulkomaalaisäidin kanssa yhteishuoltajaksi sen jälkeen kun lapsen yksinhuoltajaisä oli kuollut. Samalla esitettiin, että oheishuoltajaksi siirtyvä sijaishuoltaja saisi yksin päättää lapsen ulkomaanmatkoista ja passista. Huollosta annettiin ehdotuksen mukainen työnjakomääräys. Helsingin ho 7.2.2002, nro 276, S 01/2597.

> Esimerkki 4. Käräjäoikeus totesi ratkaisun perusteluissa: ”Sopimusta, jolla osapuolten yhteisen lapsen huolto on uskottu [vanhemmille] yhteisesti, ei muuteta”. Huoltajien tehtävien jaosta annettiin seuraava määräys: ”Passiin, koulunkäyntiin ja kasvatukseen liittyvissä asioissa äiti tekee päätökset yksin.” Tapaus T:230.

Lapsen terveydenhuoltoa koskevan päätöksenteon jakamiseen otettiin kantaa esimerkkitapauksessa 5. Päätöksentekoa koskevat erimielisyydet olivat esillä jo sosiaalitoimen selvityksessä. Käräjäoikeus määräsi lapset yhteishuoltoon ottamatta kantaa isän toissijaiseen vaatimukseen saada osallistua lasten terveydenhuoltoa koskevaan päätöksentekoon. Hovioikeus määräsi lapset yhteishuoltoon, mutta antoi äidille yksin oikeuden päättää lasten terveydenhuoltoon kuuluvista asioista. Toisin kävi esimerkkitapauksessa 6 ulkomaalaisäidin vaatimukselle saada yksin määrätä lapsen passia, viisumia, terveydenhuoltoa ja koulunkäyntiä koskevista asioista. Vaatimusta ei hyväksytty huollon ensiratkaisussa, jossa käräjäoikeus päätyi yhteishuoltoon. Sitä myös sosiaalilautakunta oli esittänyt ottamatta kantaa modifioituun malliin, jollaisesta äiti esittikin vaatimuksen vasta käräjäoikeuden jatketussa valmisteluistunnossa.

> Esimerkki 5. Hovioikeuden ratkaisun perusteluissa todettiin: ”Yhteistä huoltoa on pidettävä lasten edun mukaisena. Hovioikeus katsoo, että asiassa ilmenneet vanhempien keskinäiset erimielisyydet eivät yksin ole riittävä peruste lakkauttaa yhteistä huoltoa. Koska vanhemmilla on kuitenkin jatkuvia erimielisyyksiä lasten terveydenhuoltoon liittyvistä asioista, on lasten edun mukaista siirtää näiden asioiden ratkaiseminen yksistään toiselle vanhemmalle eli tässä tapauksessa [äidille].” Tapaus T:208.[1017]

> Esimerkki 6. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa todettiin: ”Yhteishuollon toteutumisen kannalta ei ole tarkoituksenmukaista, että [äiti] voisi yksin

[1017] Tapaus ilmentää tilannetta, jossa vanhempien päätöksenteolla on huomattava merkitys lapsen tulevaisuudelle, kuten päätöksenteko vaikeasta leikkauksesta tai vaikean sairauden johdosta suoritettavista toimenpiteistä. Ks. HE 185/1991, s. 17 ja Helin 1994, s. 96.

päättää lasten viisumi- ja passiasioista sekä koulunkäyntiin ja terveydenhuoltoon liittyvistä asioista. Tähän suostumalla yhteishuollosta ei käytännössä enää jäisi jäljelle merkittävänä pidettäviä asioita." Tapaus T:233.

Uudempaan hovioikeusaineistoon kuuluvassa esimerkkitapauksessa 7 lasten terveyteen liittyvistä asioista päättäminen järjestettiin rajoitettuna yhteishuoltona. Käräjäoikeus piti työnjakomääräystä perusteltuna, koska vanhempien erimielisyydet lapsia koskevista tutkimus- ja hoitokeinoista päätettäessä eivät edistäisi lapsen etua. Samalla käräjäoikeus korosti sitä, että sillä vanhemmalla, jolle terveydenhuoltoa koskevaa päätösvaltaa ei annettu, oli huoltajan oikeus saada lasta koskevia terveydenhuollon tietoja.

Esimerkki 7. Äiti perusteli vaatimustaan työnjaosta muun muassa sillä, että hän oli pääasiassa huolehtinut lasten sairauksien hoidosta ja isä oli laiminlyönyt osallistumisen lasten tutkimuksiin vientiin. Käräjäoikeuden ratkaisuperusteluissa todettiin: "Asiassa on riidatonta, että [toisella lapsella] on siitepölyallergia, ruoka-aineallergia ja dysfasia ja että [toisella lapsella] on taipumusta allergiaan. Asianosaisten kuulemisen perusteella on selvitetty, että heillä on molemmilla voimakas käsitys siitä, että toinen vanhemmista on asiassa erilaisilla linjoilla kuin hän itse. Käräjäoikeuden käsityksen mukaan asianosaisten välinen epäluulo on niin voimakas, että se saattaa vaikuttaa lasten etuun. Lasten edun mukaista on saada rauhoitettua olosuhteet mahdollisimman vakaiksi ja ennalta ehkäistä ristiriitatilanteiden syntyminen." Lapset määrättiin vanhempien yhteishuoltoon kuitenkin siten, että äidille annettiin oikeus yksin päättää lasten terveyteen liittyvät asiat. Isän valituksen johdosta äiti vetosi siihen, että isä ei ollut ymmärtänyt lasten sairauksia eikä suhtautunut niihin vakavasti eikä noudattanut lasten hoidosta saamiaan ohjeita. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisua. Helsingin ho 31.12.2001, nro 3693, S 01/970.

Lapsen sukunimestä päättäminen oli riidan kohteena kahdessa 1990-luvun lopun aineiston tapauksessa. Työnjako aktualisoitui tilanteissa, joissa toinen vanhempi oli aikeissa solmia tai oli jo solminut uuden avioliiton. Esimerkkitapauksessa 8 sosiaalitoimen selvityksestä ilmeni, että yhteistoiminta lapsen asioissa oli vaikeutunut sen jälkeen kun äiti oli avioitunut uudelleen. Lapsi oli juuri tullut kouluikään. Sosiaalitoimen selvityksessä ei työnjakokysymykseen kuitenkaan otettu kantaa, mutta käräjäoikeus antoi työnjakomääräyksen.

Esimerkki 8. Käräjäoikeuden ratkaisusta: "[Lapsen] huolto uskotaan yhteisesti [vanhemmille] siten, että [äidillä] on yksin oikeus päättää lapsen sukunimen muuttamisesta." Tapaus T:161.

Esimerkkitapauksessa 9 isä esitti sukunimen muuttamista koskevan työnjakovaatimuksen vasta hovioikeudessa. Tässä, kuten edellisessäkin tapauksessa, vanhemmat pääsivät työnjaosta yksimielisyyteen oikeuden istunnossa. Tapaukset osoittavat, että oikeudellisten vaihtoehtojen tunnetuksi tuleminen tuomiois-

tuimessa mahdollisti yksin- tai yhteishuollon sijasta räätälöidyn huoltomallin. Nimen muuttamista koskevaan päätösvaltaan otettiin kantaa myös esimerkkitapauksessa 10, joka kuuluu 2000-luvun alun hovioikeusaineistoon.

> Esimerkki 9. Hovioikeuden ratkaisusta: ”Asianosaisten alaikäisten lasten huolto uskotaan vanhemmille yhteisesti siten, että [isällä] on oikeus yhdessä [äidin] kanssa päättää mahdollisesta lasten sukunimen muuttamisesta sekä uskontokuntaan kuulumisesta. Muilta osin vastaa lasten huoltoon kuuluvista tehtävistä yksin [äiti], kuitenkin niin, että [isällä] on oikeus saada tietoja lapsia koskevista asioista.” Tapaus T:139.

> Esimerkki 10. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluista: ”Lapsen nimen muuttaminen ilman huollosta erotetun vanhemman myötävaikutusta saattaa vaikeuttaa lapsen ja kyseisen vanhemman edun toteutumista käytännössä, sillä nimenmuutos voi vaikeuttaa LHL 1 §:ssä säädettyjen tavoitteiden toteutumista. Tapaamis- ja luonapitoasian avulla säilyneet ja kehittyneet hyvät välit lapsen ja isän välillä saattaisivat kärsiä, mikäli lapsen nimeä muutettaisiin ilman isän myötävaikutusta tai vastoin tämän tahtoa. Näin ollen on lapsen edun mukaista, että myös isällä on oikeus osallistua lapsen nimen muuttamisesta päättämiseen.” Huolto uskottiin yksin äidille, mutta lapsen nimen muuttamisesta päättäminen määrättiin vanhemmille yhteisesti. Rovaniemen ho 5.3.2003, nro 133, S 02/172.

Lapsen uskontokuntaa koskevat erimielisyydet tulivat esiin sellaisissa tapauksissa, joissa vanhempien uskonnolliset vakaumukset poikkesivat jyrkästi toisistaan ja heillä oli lapsen uskontokunnasta ratkaisemattomia ristiriitoja. Vaikka vanhempien ristiriidat olivatkin esillä joko heidän kirjelmissään tai sosiaalitoimen selvityksissä, ei yhdessäkään 1990-luvun tapauksessa ehdotettu tai määrätty huoltajien työnjakoa päätösten tekemiseksi lapsen uskontokunnasta. Ratkaisuissa päädyttiin toisen vanhemman yksinhuoltoon.[1018]

Uudempaan hovioikeusaineistoon kuuluvassa esimerkkitapauksessa 11 vanhempien erimielisyydet olivat laaja-alaiset, mutta keskittyivät erityisesti lapsen kirkosta eroamiseen ja koulunkäyntiin. Tapaamisten toteuttamisessakin ilmeni joustamattomuutta. Kaiken kaikkiaan vanhemmilla ei ollut toimivaa keskusteluyhteyttä. Ratkaisuksi tuli yksinhuolto, koska ristiriitojen ratkaisemista työnjakomääräyksin ei pidetty riittävänä.

> Esimerkki 11. Äiti oli käräjäoikeuden ratkaisusta ilmenevin tavoin eronnut kirkosta, jolloin myös alle 12-vuotias poika oli ilman isän suostumusta siirtynyt väestörekisteriin. Äiti ei ollut neuvotellut asiasta isän kanssa. Vanhempien yhteistoimintakyvyttömyys, joka ilmeni monilla eri osa-alueilla, johti niin vahvaan epäilykseen yhteishuollon onnistumisesta, että ne muodostivat

[1018] Näin tapahtui jutussa T:109. Ks. uskontokunnan määräämisestä Kurki-Suonio 2001, s. 1101, alav. 30.

perusteen vaihtaa huoltomuotoa. Poika halusi muuttaa isän luokse. Tapauksessa vertailtiin laajasti vanhempien huoltajaominaisuuksia. Lapsen huolto muutettiin yksinhuolloksi isälle. Helsingin ho 6.2.2002, nro 214, S 01/3000.

Lasten koulutusta koskevia työnjakomääräyksiä annettiin ainoastaan kahdessa 1990-luvun lopun tapauksessa, jotka on jo esitelty esimerkeissä 2 ja 4. Erovanhemmat näyttivät osanneen hyväksyä varttuneiden lastensa kouluvalinnat sellaisinaan, koska yhtään vanhempien keskinäistä erimielisyyttä teini-ikäisten lasten koulunkäynnin lopettamisesta taikka peruskoulun jälkeisen oppilaitoksen valinnasta ei osunut empiiriseen aineistoon.

2.4.2 Tiedonsaantioikeutta koskevat vaihtoehdot

Tässä alajaksossa esittelen vanhemman tiedonsaantioikeutta sekä huollon työnjakomääräyksenä että huollosta erotetulle vanhemmalle annettuna erillisenä oikeutena. Tiedonsaantioikeudesta ei 1990-luvun loppuvuosina ollut käytettävissä sen paremmin korkeimman oikeuden kuin hovioikeuksienkaan ratkaisuja. 1990-luvun lopun tutkimusaineistossa esitettiin kaikkiaan viisi työnjakovaatimusta. Neljässä tapauksessa tuomioistuin suostui vaatimukseen.

Esimerkkitapauksessa 1 isä vaati toissijaisesti, että hänelle annettaisiin ainakin oikeus saada viranomaisilta lasta koskevia tietoja. Lapsi määrättiin äidin yksinhuoltoon, mutta käräjä- ja hovioikeus eivät lainkaan suostuneet antamaan isälle hänen vaatimaansa oikeutta. Vaatimuksen hylkääminen ei saa tukea niistä kannanotoista, joita 2000-luvun lapsenhuolto-oikeudellisissa kirjoituksissa on tiedonsaantioikeudesta esitetty.[1019]

Esimerkki 1. ”Vaatimus erityisen tiedonsaantioikeuden myöntämisestä [isälle] hylätään, koska todellista tarvetta tällaisen tavallisuudesta poikkeavan määräyksen antamiselle ei ole näytetty. Hovioikeus puolestaan lausui: ”Asian luonteesta johtuen sekä tapaamisoikeuden toteuttamiseksi [isällä] on ilman tuomioistuimen määräystäkin tavanmukaisissa rajoissa oikeus saada tarpeellisia tietoja [lapsesta] ja olla lapseen puhelinyhteydessä. [Isä] ei ole esittänyt sellaista perustetta, että näiltä osin olisi tarvetta antaa tuomioistuimen määräys.” Jutussa sosiaalilautakunta oli esittänyt tiedonsaantioikeuden turvaamista isälle. Äidille tuomittiin yksinhuoltajuus. Tapaus T:141.[1020]

1019 Ks. alajakso IV A.5.2.

1020 Sosiaalitoimen selvityksestä ja perheneuvolan lausunnosta ilmeni, että vanhempien välillä oli selvittämättömään parisuhteeseen liittyviä vaikeita erimielisyyksiä ja että lapset oireilivat psykosomaattisesti. Selvityksessä ehdotettiin isälle tiedonsaantioikeutta huoltajien työnjakomääräyksenä.

Silloin kun tiedonsaantioikeus myönnettiin, se muotoiltiin käyttämällä jompaakumpaa kahdesta vaihtoehtoisesta mallista. Ensimmäinen niistä oli se, että etäyhteishuoltajalle annettiin oikeus saada lasta koskevia tietoja. Toinen taas oli se, että huollosta kokonaan erotetulle vanhemmalle annettiin vastaava oikeus. Ratkaisut ilmensivät siis *Kirsti Kurki-Suonion* myöhemmin esittelemiä vaihtoehtoisia malleja tiedonsaantioikeuden konstruoinnissa.[1021] Rajoitetun yhteishuollon malli valittiin edellisen alajakson esimerkkitapauksessa 9 ja huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeus nyt esiteltävissä esimerkkitapauksissa 2 ja 3. Jälkimmäinen malli valittiin 1990-lopun oikeuskäytännössä useammin kuin ensimmäinen.

Esimerkki 2. Äiti vaati yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi. Isä puolestaan vaati yhteishuollon säilyttämistä, jota myös kaksi selvityksen antanutta sosiaalilautakuntaa ehdotti katsoen, että vanhemmat kykenivät tekemään ratkaisut yhdessä. Toisessa selvityksessä todettiin, että yhdellä perheen lapsista oli vakava sairaus. Äiti esitti perheneuvolalausunnon perusteella, että erityistä hankaluutta aiheutti päätöksenteko sairaan lapsen hoito- ja kuntoutumistoimista, joista vanhemmilla oli erilaisia näkemyksiä. Perheneuvola esitti huoltajien työnjakoa siten, että äiti saisi ratkaista lapsen sairauteen, kuntoutukseen ja koulutukseen kuuluvat asiat yksin. Käräjäoikeudessa vanhemmat pääsivät sopuun, jossa isä suostui äidin yksinhuoltoon. Sopimukseen kuului myös, että huollosta erotettu isä saa tiedot lasten koulutukseen, terveydenhuoltoon ja sairaan lapsen kuntoutukseen liittyvistä asioista. Lisäksi vanhemmat sopivat, että isä osallistuu noiden asioiden käsittelyyn, mutta päätösvalta niistä kuitenkin kuuluu yksin äidille. Tapaus T:132.

Esimerkki 3. Äiti vaati yksinhuoltoa ja isä yhteishuoltoa tai vaihtoehtoisesti ainakin oikeutta saada lasta koskevia tietoja viranomaisilta. Isä ei ollut koskaan asunut samassa perheessä vanhempien yhdessä adoptoiman lapsen ja äidin kanssa. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan ”vanhemmilla on yhtenevät kasvatusperiaatteet, mutta äiti on yksin toiminut [seitsenvuotisen] huoltajana vastaten yhdessä nykyisen miehensä kanssa [pojan] asioista. Isä oli tavannut poikaa epäsäännöllisesti ja tapaamisissa oli ollut pitkiä katkoksia, jopa puolitoista vuotta.” Sosiaalitoimi ehdotti äidin yksinhuoltoa. Käräjäoikeus totesi, että isä oli oikeudenkäynnin kestäessäkin pitänyt vain vähän yhteyttä poikaan eikä hän ollut osallistunut poikaa koskevaan päätöksentekoon. Käräjäoikeus määräsi lapsen äidin yksinhuoltoon ja antoi huollosta erotetulle isälle oikeuden saada viranomaisilta lasta koskevia tietoja. Tapaus T:183.[1022]

1021 Kurki-Suonio 2001, s. 1097–1098 ja alajakso IV A.5.2.

1022 Vastaavasti tapauksessa T:164 lapset määrättiin äidin yksinhuoltoon, mutta isälle annettiin tiedonsaantioikeus. Vanhempien kesken todettiin vallitsevan niin raskas luottamuspula, ettei yhteishuolto tulisi toimimaan. Tiedonsaantioikeudesta vanhemmat olivat yksimielisiä. Vastaavasti tapauksessa T:236 ratkaisuksi tuli äidin yksinhuolto ja isän tiedonsaantioikeus, jollaista ratkaisua sosiaalitoimi ja perheneuvolakin olivat ehdottaneet. Taustaksi ehdotukselleen ne esittivät vanhempien elämäntilanteesta, että isä – vakavassa onnettomuudessa sokeuduttuaan ja tultuaan osittain liikuntakyvyttömäksi – oli edelleen kuntoutuksessa ja asui tukiasunnossa. Äidin mukaan isä oli vastikään ollut suljetulla psykiatrian osastolla hoidettavana. Äiti suostui isän tiedonsaantioikeuteen.

Jo 1990-luvun lopulla hyväksyttyä oikeuskäytäntöä seuraten tuomioistuimet valitsivat myös 2000-luvun alkuvuosina ratkaisuksi huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeutta useammin kuin tiedonsaantiin rajoittuvan yhteishuollon. Toisaalta olettamukseni on, että valtaosa alioikeudessa hyväksytyistä työnjakomääräyksistä oli jäänyt lainvoimaisiksi ja että hovioikeuksien ratkaistavina olivat vain sellaiset kivuliaimmat tapaukset, joissa äiti ei hovioikeudessakaan suostunut muuhun kuin enintään siihen, että huollosta erotetulle isälle annettaisiin oikeus tiedonsaantiin. Hovioikeusaineistosta joka tapauksessa selvisi, että tiedonsaantioikeus edelleen konstruoitiin kahdella jo esitetyllä tavalla.

Esimerkkitapauksessa 4 lapsi oli äidin yksinhuollossa. Isä vaati, että hänellä olisi oikeus saada terveysviranomaisilta tietoja lapsen terveydentilasta ja opettajalta lapsen koulunkäynnin edistymisestä sekä että hänellä olisi oikeus saada lapsi merkityksi omaan passiinsa yhteisiä matkoja varten. Käräjäoikeus hylkäsi pyynnön kokonaan, mutta hovioikeus muutti ratkaisua siten, että isä määrättiin LHL 9.3 §:n nojalla tiedonsaantioikeuksin yhteishuoltajaksi. Esimerkkitapaus 4 vastaa edellisen alajakson esimerkkitapauksessa 9 valittua mallia.

> Esimerkki 4. Hovioikeuden ratkaisun perusteluista: ”[Pojan] edun mukaista on hänen isänsä saa haluamansa tiedot poikansa koulunkäynnistä suoraan kouluviranomaisilta ja terveydentilaa koskevat tiedot suoraan terveydenhuoltoviranomaisilta.” Hovioikeus uskoi lapsen vanhempien yhteishuoltoon siten, että isän huolto rajoittui oikeuteen saada tietoja lapsen koulunkäyntiin liittyvistä asioista kouluviranomaisilta ja terveydentilaan liittyvistä asioista terveydenhoitohenkilökunnalta.” Rovaniemen ho 27.6.2002, nro 380, S 02/134.[1023]

Toisessa mallissa huollosta erotetulle vanhemmalle annettiin oikeus saada lasta koskevia tietoja suoraan viranomaisilta. Esimerkkitapauksesta 5 ilmenee tätä tarkoittava kannanotto, joka vastaa esimerkkiratkaisuissa 2 ja 3 valittua mallia.

> Esimerkki 5. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluista: ”Vanhempien keskinäisten ristiriitojen vuoksi yhteishuolto ei tulisi onnistumaan. On tärkeää, että [isällä] on tiedonsaantioikeus lasten asioista.” Päätöslauselman mukaan lasten ”huolto uskotaan yksin [äidille] kuitenkin siten, että [isällä] on oikeus tiedonsaantiin eri viranomaisilta”. Vaasan ho 1.7.2002, nro 840, S 01/1226[1024]

[1023] Samalla periaatteella myös Rovaniemen ho 5.3.2003, nro 133, S 02/172 ja Helsingin ho 31.1.2002, S 01/2360.

[1024] Vastaavasti Vaasan ho 17.5.2002, nro 562, S 02/42, jossa lapset oli määrätty isän yksinhuoltoon. Isä ilmoitti vastauksessaan äidin muutoksenhakuun suostuvansa äidille annettavaan tiedonsaantioikeuteen. Vastaavaan tapaan myös Helsingin ho 5.7.2002, nro 2226, S 02/601, jossa lapset oli määrätty äidin yksinhuoltoon, mutta isälle myönnettiin tiedonsaantioikeus. Siitä vanhemmat olivat yksimielisiä, mutta huoltomuodosta erimielisiä.

Tiedonsaantioikeuden rajoja koeteltiin eräässä tapauksessa, jossa isä vaati hovioikeutta määräämään, ettei mikään viranomainen saisi kieltäytyä antamasta hänelle lasta koskevia tietoja. Käräjäoikeus oli määrännyt lapset äidin yksinhuoltoon ja antanut isälle oikeuden saada lapsia koskevia tietoja kaikilta viranomaisilta. Hovioikeus – perustelematta ratkaisua – ei suostunut isän pyyntöön.[1025]

2.4.3 Päätelmiä työnjaosta ja tiedonsaantioikeudesta

Kuten *Kirsti Kurki-Suonio* on todennut, *Matti Savolainen* on lapsenhuoltolain kommentaarissa selostanut huoltajien työnjakoa vain yleisellä tasolla, kun taas *Eva Gottberg* on käsitellyt työnjakomääräyksiä lähinnä vaihtoehtona pakkoyhteishuollolle. 1990-luvun loppuvuosina sosiaalitoimella ei ollut käytettävissään sosiaalihuollolle suunnattua opasta eikä tieto tuomioistuinten yksittäisissä tapauksissa käyttämistä työnjakomääräyksistä välttämättä ollut välittynyt paikallisille sosiaalivirastoille siten, että selvityksissä olisi osattu ehdottaa työnjakomääräyksiä tai huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeutta. Tutkimustulos vastasi siten Kurki-Suonion käsitystä siitä, että LHL 9.3 §:n sisältö tunnettiin vain heikosti sosiaalitoimistoissa.[1026]

Tuomioistuimissakaan ei tunnettu työnjakomääräyksiä. Joissakin tapauksissa tieto kulki päinvastaiseen suuntaan eli sosiaalitoimen selvityksissä tai perheneuvolalausunnoissa esitettiin työnjakomääräyksiä tai tiedonsaantia huollosta erotetulle vanhemmalle, mutta tuomioistuin ei ymmärtänyt tarttua näihin vaihtoehtoihin. Sen sijaan 2000-luvun alun hovioikeusaineistosta ilmenee, että huoltajien työnjaon mahdollisuus oli tullut tunnetuksi, ja että lisäksi huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeutta koskevia määräyksiä annettiin runsaasti. Gottberg on tehnyt vastaavan havainnon, sillä hän toteaa artikkelissaan vuonna 2005, että työnjakomääräysten mahdollisuus tuntuu tulleen yleiseen tietoisuuteen viimeisen kymmenen vuoden aikana.[1027]

Työnjakomääräysten kohteista esitän muutaman kokoavan havainnon. Yleisimmin määräyksiä annettiin lapsen terveydenhuoltoa ja koulunkäyntiä koskevasta päätöksenteosta. Asuinpaikan muuttamista tai maastamuuttoa koskevat määräykset olivat harvinaisia ja keskittyivät tapauksiin, joissa toinen vanhempi oli ulkomaista syntyperää. Samaan teemaan liittyivät lapsen passia koskevat määräykset.[1028] Sellaiset yhteishuoltoratkaisut, joissa jokin riitainen osa-alue ratkaistiin antamalla määräys huoltajien keskinäisestä työnjaosta, ja toinen osa-

---

1025 Helsingin ho 27.2.2003, nro 615, S 02/2601.
1026 Kurki-Suonio 2001, s. 1089.
1027 Ks. Gottberg 2005, s. 155–156.
1028 Lailla 14/1998 passilain 5.4 §:ään on lisätty passin antamismahdollisuus huoltajan suostumuksesta huolimatta ja 5 momentti sosiaalilautakunnalta hankittavasta selvityksestä.

alue antamalla pelkästään tiedonsaantioikeus, olivat harvinaisia. Kyseinen malli lienee oikeuskäytännössä tulkittu sekä oikeudellisesti että käytännöllisesti hankalaksi.

Vanhempien kuuluminen jyrkästi erilaiseen kulttuuriin ja eri uskontokuntiin aiheutti pahojakin riitaisuuksia, mutta kolmasosa kaikista tällaisista tapauksista ratkaistiin kuitenkin yhteishuollolla, loput yksinhuollolla tai työnjakomääräyksin. Myöhemmin otan esille myös kysymyksen siitä, kiinnitettiinkö sosiaalitoimessa tai tuomioistuimissa huomiota lasten toivomuksiin huoltajien työnjaosta eli oikeudesta päättää heitä koskevista oikeudellisista asioista, jos lapset ikänsä puolesta olivat jo oikeutettuja myötämääräämään.[1029]

Huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeuteen turvauduttiin ratkaisuissa viimesijaisena vaihtoehtona, jos vanhempien yhteistoimintakyvyttömyyttä ei saatu ratkaistuksi yhteishuoltajien työnjakomääräyksillä. Tähän malliin päädyttiin yleisimmin sellaisissa tapauksissa, joissa yhteistoiminnan ja päätöksenteon esteenä olivat vaikeat psykososiaaliset ongelmat tai moniongelmat. Sama malli valittiin myös joissakin tasapeliriidoissa, kun erimielisyydet eivät ratkenneet työnjakomääräyksinkään. Jos taas riidan taustasyyt olivat lievempiä, tiedonsaantioikeus määrättiin rajoitetun yhteishuollon työnjakomääräyksin.

Huollosta erotetulle vanhemmalle annettu laaja tiedonsaantioikeus herätti kysymyksen siitä, miten paljon tiedonsaantiin sisältyviä, huoltajalle kuuluvia tehtäviä ja oikeuksia lopulta hänelle voidaan antaa. Osassa tapauksia olisi nähdäkseni voitukin perusteellisemmin selvittää ja pohtia rajoitetun yhteishuollon mahdollisuuksia siitä huolimatta, että huollosta erotetun vanhemman tiedonsaantioikeutta tarkoittava yhteishuolto tuotti väestörekisterimerkinnän vuoksi tiettyjä käytännön ongelmia, joista Kurki-Suonio on kirjoittanut.[1030] Nyttemmin väestötietojärjestelmään saadaan merkityksi tieto työnjakomääräys, mutta ei tehtävien jaon tarkempaa sisältöä. Sen sijaan huollosta erotetulle vanhemmalle annettua tiedonsaantioikeutta ei merkitä järjestelmään. Tällaisen oikeuden saanut vanhempi joutuu todistamaan oikeutensa näyttämällä tuomioistuimen päätöksen.[1031]

Kaiken kaikkiaan huoltajien työnjakomääräykset osoittautuivat jo 1990-luvun loppuvuosien ja 2000-luvun alun oikeuskäytännössä joustaviksi ratkaisuiksi. Tutkimushavainnot tukevat siten Kurki-Suonion vuonna 2001 esittämää käsitystä, että Gottbergin suositus työnjakomääräysten lisääntymisestä oli oikeuskäytännössä toteutunut.[1032] Sellaisia havaintoja en tehnyt, että työnjakoa olisi

---

1029 Ks. alajakso V B.2.2.

1030 Kurki-Suonio 2001, s. 1094–1095.

1031 Oikeusministeriön oikeushallinnon tietotekniikkakeskuksen tiedote tuomioistuimille 11.11.2005. Tiedotteessa todetaan, että jos pelkkä tiedonsaantioikeus tallennettaisiin väestötietojärjestelmään huollon jakona, myös yksinhuoltajavanhempi joutuisi todistamaan oikeutensa tuomioistuimen päätöksellä, vaikka lapsi on ainoastaan hänen huollossaan.

1032 Kurki-Suonio 2001, s. 1093.

tarpeettomasti etsitty ratkaisumalliksi niissäkin tapauksissa, joissa yhteishuolto olisi voinut toimia. Työnjakomääräysten tultua tunnetuksi viimeistään 2000-luvun oikeuskäytännössä, olisi annettuja määräyksiä voitu ehkä vaatia muutettavaksikin. Yhtään sellaista tapausta ei kuitenkaan sisältynyt uudempaan hovioikeusaineistoon.

Tutkimieni tapausten perusteella on syytä olettaa, että LHL 9.3 §:n perusteella räätälöidyt vaihtoehdot ovat voineet helpottaa vanhempien välisiä riitoja ja kannustaa huollosta erotettua vanhempaa aktiiviseen vanhemmuuteen. Toisaalta on vaikea löytää perustetta sille, että sosiaalitoimen pitäisi selvitystyössä provosoida esiin työnjakomääräysten käyttömahdollisuuksia, ellei kysymys niistä luontaisesti vanhempien yhteistoimintavaikeuksien vuoksi tulisi selvitettäviksi. Pohjoismaisittain ainutlaatuinen LHL 9.3 §:n säännös on Suomessa löytänyt runsaasti soveltamisalaa. Säännöksen soveltamisalasta ollaan kiinnostuneita myös Ruotsissa. Tuoreessa komiteanmietinnössä on esitelty suomalaista oikeuskäytäntöä työnjakomääräyksistä, kehitelty ruotsalaista mallia ja ehdotettu uutta säännöstä vanhempainkaareen.[1033]

2.5 KOKOAVIA PÄÄTELMIÄ HUOLTOMUODOSTA

Vanhempien väitteet, sosiaalitoimen selvitykset ja tuomioistuinratkaisut koskivat vain vähäiseltä osalta pelkästään oikeudelliseen huoltoon kuuluvia ongelmia eli huoltajan oikeutta tehdä päätöksiä lapsen sukunimestä, uskontokunnasta, asuinpaikasta, passista, terveydenhuollosta ja koulutuksesta. Sen sijaan lapsen tosiasialliseen huoltoon kuuluvat kysymykset, huoltovastuun kantaminen, lapsen tarpeista huolehtiminen ja vuorovaikutus lapsen ja yhteistyö toisen vanhemman kanssa olivat tärkeimpiä riitakysymyksiä. Vastaavat kysymykset olivat *Tiina Hokkasen* perhesosiologisen väitöskirjatutkimuksen mukaan askarruttaneet hänen vuonna 2000 haastattelemiaan erovanhempia, koska heillä ei ollut tarkkaa tietoa yhteishuollon tarkoituksesta.[1034]

Ainoastaan vuoroasumista koskeneissa tapauksissa riideltiin vahvasta tosiasiallisesta yhteishuoltajuudesta eli lapsen arjen suoranaisesta jakamisesta vanhempien kesken. Muutoin yhteishuoltotavoitteet jäivät pitkälti avoimiksi. Kuten vanhempien yhteistoimintakykyä koskevassa alajaksossa selvitin, yhteisen tosiasiallisen huollon odotukset vaihtelivat syrjään vetäytymisestä haluun osallistua huomattavan laajasti lapsen kasvatukseen, harrastuksiin ja arkielämän asioiden hoitamiseen.[1035]

1033 SOU 2005:43, s. 148–153.

1034 Hokkanen 2005, s. 61–62. Haastattelut oli suurimmaksi osaksi tehty keväällä 2001 (s. 41).

1035 Ks. alajakso IV B.2.3.1

Yhteishuollon edellytyksiä oli selvityksissä analysoitu kahdesta suunasta. Tiukin vaatimus asetettiin niissä tapauksissa, joissa riitaisilta erovanhemmilta edellytettiin toimivaa ihmissuhdetta: ”Yhteishuolto on yleensä suositeltavin vaihtoehto. Sen onnistumisen edellytyksenä on kuitenkin aina se, että vanhemmat todella pystyvät yhdessä sopimaan lapsen huoltoon liittyvistä erilaisista käytännön asioista. Se edellyttää vanhempien välistä toimivaa ihmissuhdetta.”[1036] Jos yhteisymmärrystä ei löytynyt tai asiaa käräjäoikeudessa käsiteltäessä yhteisymmärrystä ei ole ollut, päätelmäksi tuli, että ”vanhempien ristiriidat ovat toistaiseksi sellaisia, etteivät he tule selviämään niistä yhteistoiminnan tarpeista, joita yhteinen huolto edellyttää eikä vanhemmilla ainakaan nyt ole edellytyksiä toimia tyydyttävästi yhdessä lastensa huoltajana.” [1037] Tämäntyyppisissä tapauksissa lasten huolto määräytyi yksinhuoltona.

Yksinhuolto hyväksyttiin myös katsottaessa, ettei yhteishuoltoratkaisulla voitu luoda vanhempien yhteistyötä sinne, missä sitä ei ollut. Tällainen argumentointi esitettiin seuraavaan tapaan: ”Yhteishuollon edellytys on, että vanhemmat kykenevät keskustelemaan ja yhdessä päättämään lasten asioista näiden parhaaksi, eikä voida lähteä siitä, että yhteishuollon tarkoitus olisi luoda nuo olosuhteet. Edellytyksiä yksinhuollon muuttamiselle yhteishuolloksi ei ole.” [1038]

Yhteishuollon ihannetta kuitenkin vaalittiin tasavertaisten, hyvään huoltoon pystyvien vanhempien riidoissa. Silloin siis katsottiin, että yksinhuollolle on perusteita vain poikkeuksellisissa tilanteissa. Runsain määrin yhteishuoltoon päädyttiin seuraavin perustein: ”Yhteishuolto on vain poikkeustapauksissa lapsen edun vastainen… Tässä tapauksessa kumpikin vanhempi on sopiva lasten huoltajiksi… Esteitä yhteishuollolle ei ole.”[1039] Yhteishuollon esteeksi ei kuitenkaan riittänyt se, että vanhemmat eivät osanneet sopia jostakin tietystä omaisuuserästä.

Jos vanhemmat yhdessä parisuhteen aikana olivat tavanomaiseen tapaan huolehtineet ja päättäneet lastensa asioista, eikä kummankaan huoltajasopivuudelle eron jälkeen lapsen tarpeiden tai vanhempien yhteistyön kannalta ollut esteitä, kääntyi vaaka yhteishuollon hyväksi. Vaikka vanhempien välit olisivat selvitys- ja ratkaisuntekohetkellä olleetkin tulehtuneet, eivät tavanomaiset riidat olleet esteenä yhteishuollolle.[1040] Jos vaikka yhteishuoltoratkaisun itsessään ei uskottu luovan yhteistyötä, ajateltiin sen ehkäisevän tarpeetonta vastakkainasettelua silloin, kun vakavia yhteistyön esteitä ei ollut nähtävissä. Yhteistyötä ei kuitenkaan odotettu niissä tapauksissa, joissa riidan parannusta ei ollut näköpiirissä.[1041]

1036 Tapaus T:153.
1037 Tapaus T:147.
1038 Tapaus T:209.
1039 Esim. tapaus T:170.
1040 Tapaukset T:124, T:170, T:172 ja T:189.
1041 Tapaukset T:147 ja T:200.

Yhteishuollon ihannetta perusteltiin myös siten, että ”lasten huoltoon liittyvät kysymykset eivät edellytä vanhemmilta jatkuvaa keskinäistä kanssakäymistä, joten keskinäisten välien huonoudella ei ole ratkaisevaa merkitystä.”[1042] Tulkitsen kannanoton siten, että yhteishuollolla pyrittiin rakentamaan ”hiljaisyhteishuoltoa”, jonka katsottiin edistävän lapsen tapaamisoikeutta ja elatusavun maksuhalukkuutta lähinnä sellaisissa tapauksissa, joissa vanhempien välillä oli vain vähäisiä yhteistoiminnan esteitä. Välirikkotapauksissa toinen vanhempi saattoi myös *Kirsti Kurki-Suonion* kuvaamalla tavalla omasta halustaan jättäytyä huollon ulkopuolelle parantaakseen lapselleen läheisen vanhemman asemaa.[1043] Hiljaisyhteishuollolla tarkoitan tässä huolenpitoa, joka lapsuuden tutkijan, psykologi *Dion Sommerin*, tarkoittamin tavoin voi toteutua myös ”poissaolevana kehitysmoottorina”.[1044]

Hiljaista yhteishuoltajuutta kuvaan empiirisen aineiston perusteella potentiaaliseksi huoltajuudeksi siinä mielessä, että se antaa mahdollisuuden ottaa tarpeen vaatiessa vastuuta ja osallistua päätöksentekoon.[1045] Päätelmä vastaa Hokkasen perhesosiologisessa väitöskirjassaan esittämää tutkimustietoa, jonka mukaan hänen haastattelemistaan isistä monet olivat ymmärtäneet yhteishuollon säilymisen tarkoittavan ”turvallisuuden ja varmuuden tunteita sekä takeita siitä, että lapsella on edelleen huoltaja, jos äidille sattuu jotain”. Päätelmä vastaa myös *Kirsi Nousiaisen* perhesosiologisessa väitöskirjassa kuvaamaa ”mahdollisuuksien isyyttä” eli tilanteita, joissa isät eivät olleet osallistuneet lainkaan tai juuri lainkaan lapsesta huolehtimiseen, eivätkä muutoinkaan olleet juuri lainkaan toteuttanet isyyttään.[1046]

Psykososiaalisissa ja patologisissa riidoissa yhteishuollon edellytyksiä arvioitiin tasavertaisten, hyvään huoltajuuteen kykenevien vanhempien riidoista poikkeavalla tavalla. Kuten aiemmin esitetystä taulukosta 9 voidaan laskea, huoltomuodon valintaan kohdistui psykososiaalisista ja patologisista riidoista lähes puolet (48 %).[1047] Tätä tutkimustulosta on syytä verrata toiseen tutkimustulokseen eli taulukosta 6 ilmenevään tietoon, että lähes puolessa (49,1 %) tapauksista lopputulokseksi valittiin yksinhuolto.[1048] Näissä tapauksissa huollosta poissuljetun vanhemman ei katsottu kykenevän huoltajaksi tai sopivan yhteishuoltajaksi.

1042 Tapaus T:201.

1043 Kurki-Suonio 2001, s. 1090.

1044 Sommer 1997, s. 94 katsoo, että huolenpito keskeisesti toteutuu käytännöllisenä huolenpitona, johon kuuluvat vanhempien eläytymiskyky ja oikea tulkinta lapsen tarpeista.

1045 Näin tapahtui esimerkiksi tapauksessa, jossa tapaava yhteishuoltaja sai lähihuoltajavastuun, kun lapset toiselta vanhemmalta huostaanotettuina sijoitettiin ensinnä hänen luokseen ja myöhemmin hänen yksinhuoltoonsa.

1046 Nousiainen Kirsi 2004, s. 73.

1047 Taulukko 9 on alajaksossa IV B.1.5. Prosenttiosuus on laskettu ainoastaan huoltomuotoa koskevista vaatimuksista.

1048 Taulukko 6 on alajaksossa IV B.1.3.1.

Tutkimustulos yhteis- ja yksinhuollon osuudesta poikkeaa dramaattisesti valtakunnallisista tilastotiedoista, joiden mukaan sosiaalitoimessa vahvistetut huoltosopimukset ovat noin 90-prosenttisesti yhteishuoltosopimuksia. Näistä valtaisan enemmistön muodostavat kuitenkin avoliitossa asuvien vanhempien solmimat sopimukset. Tutkimissani huoltoriidoissa, joissa erimielisyys ei ollut ratkennut vielä tuomioistuimen valmisteluistunnossakaan, yhteishuollon edellytyksiä oli punnittu sopimustilanteita vaikeammissa olosuhteissa.

Tutkimani aineiston yksinhuoltoratkaisuja on edellä mainittuihin tilastotietoihin vertaamisen johdosta syytä analysoida vielä lisää. Silloin kun yhteishuolto torjuttiin huoltajakyvyttömyyden ja/tai sopimattomuuden perusteella, niin kyvyttömyysperusteet olivat psykososiaalisissa riidoissa pitkälti samoja, joiden nojalla lapsi lastensuojelulain nojalla olisi periaatteessa voitu ottaa ongelmista kärsivältä vanhemmalta huostaan, jos lapsi olisi ollut tuon vanhemman yksinhuollossa. Juuri näin asianlaita olikin, sillä negatiivisen seulonnan perusteella havaittiin, että osa erovanhemmista ei ainakaan selvitys- ja ratkaisuhetkellä olisi kyennyt lapsen huoltajaksi yksin. Silti huoltajakyvyiltään puutteellinen vanhempi saattoi säilyttää yhteishuoltajan aseman, jos vallitseva, vaikka vaatimatonkin, yhteistoiminta oli rakentavaa, jos se ei vahingoittanut lähihuoltajan huoltotyötä eikä painavia esteitä yhteishuollolle muutoinkaan ollut.

Psykososiaalisissa riidoissa ne tilanteet, joissa päädyttiin yhtäältä äidin, toisaalta isän yksinhuoltoon, poikkesivat toisistaan. Isiä kutsuttiin yksinhuoltovastuuseen yleisimmin silloin, kun lapset oli jouduttu ottamaan kiireellisesti yksinhuoltajaäidiltä huostaan. Huollosta aikaisemmin erotettujen tai etähuoltajana toimineiden isien potentiaalinen huoltajuus toteutui näissä tapauksissa lähihuoltajana. Äitien huoltajuusongelmat johtuivat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta mielenterveyden pettämisestä tai päihdeongelmista.[1049] Niissä tapauksissa, joissa äidit määrättiin yksinhuoltajiksi, isien huoltajakyvyn puutteet olivat useammalla taholla. Ne keskittyivät vakaviin ongelmiin päihteiden käytössä ja mielenterveydessä sekä parisuhdeväkivaltaan ja rikollisuuteen. Äitien psykososiaalinen moniongelmaisuus oli harvinaista, isien puolestaan yleistä.

Vaikka monien patologisten riitojen vanhemmat parisuhteen aikana lienevät toimineet hyvän vanhemman tavoin, heidän huoltajakykynsä ja sopivuutensa oli riidan aktivoimien ongelmien vuoksi heikentynyt tai häiriintynyt. Kielteiset parisuhde- ja erokokemukset näyttivät huoltoriidoissa kumuloituvan luonteenominaisuuksien kanssa. Jyrkät luonteenominaisuudet, taistelunhalu ja voittamisen pakko sekä väitteet luonne- ja persoonallisuushäiriöistä olivat näille riidoille luonteenomaisia. Vanhempien välillä oli monissa tapauksissa vireillä täytäntöönpano- tai ositusriitoja taikka rikosasioita. Huoltoriita vielä entisestään kiihdytti taistelua paremmuudesta, vallasta ja asemasta siten, ettei toisen huoltajan

[1049] Nousiainen Kirsi 2004, s. 63 ja 65 viittaa vastaaviin seikkoihin haastateltuaan väitöskirjaansa varten lapsistaan erillään asuvia äitejä.

asemasta kannettu huolta. Patologisissa riidoissa vanhempien yhteistoimintaa haittasivat säännönmukaisesti useat niistä esteistä, joita toimivalta yhteistyöltä olisi edellytetty. Ainakaan selvitys- ja ratkaisuvaiheessa edellytyksiä yhteistoiminnalle ei siten löytynyt, sillä riidan taustasyyt olivat nakertaneet edellytykset terveeltä erovanhemmuudelta.

Yhdessä ainoassa patologiseksi riidaksi luokittelemassani tapauksessa erimielisyys ratkaistiin yhteishuollolla. Muissa tapauksissa ratkaisuiksi tuli oli yksinhuolto. Ne perusteet, joilla yksinhuolto määrättiin, poikkesivat psykososiaalisten yksinhuoltoratkaisujen perusteista. Patologisissa riidoissa merkitystä annettiin tavallista enemmän lapsen ja vanhemman vuorovaikutussuhteelle. Silloin kun toinen tai kumpikin vanhemmista oli keinoja kaihtamatta jopa turvautunut vahvemman oikeuteen ja laittomiin keinoihin, oli vuorovaikutussuhde lapseen kärsinyt, mutta ei välttämättä yhtä pahoin kumpaankin vanhempaan.

High conflict -riidoissa tosiasialliset ratkaisuehdot isän tai äidin yksinhuollon hyväksi poikkesivat siis tavanomaisesta argumentaatiosta. Lasten asuminen oli usein järjestynyt ei-hyväksyttyjä keinoja käyttäen taikka hyväksikäyttöepäilyjen tai perhepatologian vuoksi muutoin poikkeuksellisen hankalasti. Lapset olivat lisäksi raskaasti manipuloituja tai oirehtivia, ja vanhemmat esittivät erilaisia uhkauksia, vanhemmat tai toinen heistä oli vaikeassa psyykkisessä kriisissä, ja muita oikeudenkäyntejä oli käynnissä tai tulossa. Sosiaalitoimen selvityksissä ja tuomioistuinratkaisuissa ei näillä edellytyksillä löydetty muita vaihtoehtoja kuin yksinhuolto. Tutkimusaineiston perusteella ei ollut nimettävissä selkeitä selittäviä tekijöitä jomman kumman sukupuolen yksinhuollon hyväksi.

Kaiken kaikkiaan vanhempien yhteistoiminta ei ottanut käynnistyäkseen sellaisissa tapauksissa, joissa vanhempien kokemukset ja asenteet eivät sallineet heidän ryhtyä luottamusta korjaavaan ja palauttavaan työhön tai sellainen olisi vaatinut aikaa ja perusteellista muutosta. Tämä havainto osuu yksiin *Matti Savolaisen* poleemisen huomautuksen kanssa, jonka mukaan lapsenhuoltolain yhteishuoltoihanne ei perustu mihinkään ”naiviin idealismiin siitä, että kaikki ongelmat ovat ratkaistavissa lainsäädännöllä”.[1050]

Empiiriset tutkimushavainnot viittasivat toisaalta siihen, että 1990-luvun loppuvuosina sekä sosiaalitoimessa että tuomioistuimissa oli tiedostettu Kurki-Suonion väitöskirjatutkimuksessa esittämät edellytykset yhteishuollolle. Tässä tutkimuksessa esiteltyjen edellytysten jälkeen jäi toisaalta yhä epäselvyyttä siitä, kartoitettiinko yhteishuollon edellytyksiä selvitystyössä ja tuomioistuimissa kaikissa tapauksissa tarpeeksi ja selostettiinko sen sisältöä riittävästi vanhemmille.[1051] Päätelmänä totean lisäksi, että etenkin patologisissa huoltoriidoissa

---

1050 Savolainen 1985, s. 1067.

1051 Hokkanen 2005, s. 61. Kaikilla Hokkasen haastattelemista 22 yhteishuoltajasta ei välttämättä ollut tarkkaa tietoa siitä, mitä yhteishuollolla lopulta tarkoitettiin. Kyseessä eivät olleet huoltoriitaa käyneet vanhemmat (kirj.huom.).

vanhempien oli vaikea ymmärtää huoltotehtävää äärimmäisen velvoittavana olosuhteena.[1052] Hyvän huollon edellytykset jäivät odottamaan paranemistaan, koska vanhemmilta puuttui kyky tai halu odottaa lapsen tilanteen kohenemista. Paremman huoltajuuden rakentaminen hitaalla työllä oli komplisoituneissa tapauksissa vierasta.[1053]

1052 Sommer 1997, s. 102 kirjoittaa huollosta äärimmäisen velvoittavana olosuhteena.

1053 Forsberg – Pösö 2004, s. 51 huomauttavat valvottuja tapaamisia koskevassa kirjoituksessaan, että voitaisiin puhua myös sellaisen aikakäsityksen puolesta, jossa vanhemmuussuhteiden merkitystä tuotetaan ja luodaan kautta elämän, ei vain tässä ja nyt kertaluonteisesti. Avioerot ja huostaanotot voivat niin ollen merkitä suhteiden etääntymistä, mutta eivät välttämättä elämänkaaren mittaisesti.

3 Erityisesti lapsen asumisen valinnasta

3.1 STATUS QUO

3.1.1 Tutkimuskysymykset

Palaan ensinnä tässä luvussa aikaisemmin esittämästäni taulukosta 7 ilmeneviin tietoihin lasten asumisen ensiratkaisuista.[1054] Siitä ja tiivistetystä seuraavasta taulukosta 14 voidaan havaita, että vajaat 2/3 lapsista määrättiin ensiratkaisuna asumaan äidin luokse, kun taas isän luokse määrättiin runsaat 1/4 lapsista.

Taulukko 14. Lasten asuminen äidin ja isän luona ensiratkaisuissa.

Asuminen ensiratkaisuissa	Tapausten lkm	%-osuus
Lapset äidin luona/luokse	44	63,8
Lapset isän luona/luokse	20	28,9
Asuminen hajautetusti	3	4,4
Asuminen muutoin	2	2,9
Asuminen kaikkiaan	69	100,0

Eritelläkseni asumisratkaisuihin vaikuttaneita tekijöitä, selvitin ensinnä lapsen vakiintuneen asumisen vaikutusta ratkaisuihin. Tarkastelin aineistoa etsimällä tietoa siitä, millä tavoin lapsen vakiintuneet olosuhteet oli esitetty sosiaalitoimen selvityksissä, muussa ratkaisuaineistossa ja itse ratkaisuissa. Tässä tarkoituksessa esitin tutkimusaineistolle seuraavat kysymykset: 1) miten väliaikaismääräyksissä suhtauduttiin lasten asumiseen, 2) miten lasten mielipiteet suhtautuivat kuulemishetkeen mennessä vakiintuneeseen asumiseen ja 3) millä tavoin varsinaiset ratkaisut noudattivat status quota, väliaikaismääräyksiä ja lasten toiveita.

3.1.2 Väliaikaisratkaisut ja status quo

Yleisimmin vanhemmat olivat muuttaneet erilleen jo ennen oikeudenkäyntiä. Yhteiselämää vaadittiin AL 24 §:n säännöksen perusteella lopetettavaksi ainoastaan 7 tapauksessa 150:sta. Niistäkin neljä tapausta ratkesi ilman tuomio-

[1054] Ks. alajakso IV B.1.3.2 Nämä ovat hirveän tärkeitä niille, joita se koskee, niin arvaan, vaikka tavallinen lukija tuskin koskaan esipuhetta edes silmäilee.

istuinratkaisua isän muutettua muualle tai vanhempien saatua keskenään sopimuksen aikaan. Eroavan perheen asumisratkaisut olivat siis pääasiassa tehty ennen tuomioistuinprosessin alkua. Yhteiselämän lopettamista tärkeämpi kysymys oli suhtautuminen väliaikaismääräysten antamiseen lasten asumisesta. Sellaisia tapauksia oli tutkimassani aineistossa 42.

Vaatimuksia esitettiin yli kaksi kertaa useammin (27) ensiratkaisua kuin muutosratkaisua (12) koskevissa oikeudenkäynneissä. Lopuissa tapauksissa (3) oli kysymys väliaikaisesta asumisesta määrättäessä lapselle oheis- tai sijaishuoltajaa. Vajaa neljännes (10) vaatimuksesta ei johtanut lainkaan ratkaisuun. Syynä siihen oli vaatimuksen peruutus tai vanhempien saavuttama väliaikaissopu tai se, että käräjäoikeus ei yksinkertaisesti lainkaan ottanut kantaa vaatimukseen, vaan pyysi välittömästi sosiaalitoimen selvitystä varsinaisratkaisun tekemistä varten.

Väliaikaisvaatimus hylättiin joka kahdeksannessa tapauksessa (5). Hylkäyssyiksi käräjäoikeudet mainitsivat pyynnön ajankohdan vasta juuri ennen pääkäsittelyä, lapsen asumisen ratkeamisen väliaikaisella lastenkotisijoituksella ja riittävän ratkaisuaineiston puuttumisen. Kahdessa tapauksessa vaatimus hylättiin, vaikka toinen vanhempi pelkäsi lapsen maastavientiä. Toisessa niistä pelko osoittautuikin aiheelliseksi, sillä vaikeista mielenterveysongelmista kärsivä äiti vei oikeudenkäynnin alkamisen jälkeen lapsen toiselle mantereelle, joskin hän jonkun ajan kuluttua palasi lapsen kanssa takaisin.[1055] Hylätyt vaatimukset hajautuivat kaikkiin huoltoriitatyyppeihin.

Hyväksyvä päätös väliaikaisvaatimuksiin annettiin kuitenkin kahdessa tapauksessa kolmesta eli 27 tapauksessa. Näissä ratkaisuissa asumisen vallitseva tilanne pysytettiin ennallaan 16 tapauksessa, mutta sitä muutettiin 11 tapauksessa. Yhdessä tapauksessa vallitseva asumistilanne muuttui osittain.[1056] Ryhmittelin nämä tutkimani tapaukset niihin, joissa esitettiin turvaamistyyppisiä perusteluja (15) ja niihin, joissa sellaisia ei esitetty (12).

Oikeudenkäyntiaineistosta selvisi, että väliaikaisvaatimusten perusteita ei hakemuksissa yksilöity, vaan ne esitettiin ikään kuin loppukaneettina varsinaisen vaatimuksen jatkoksi. Siten perusteetkin olivat yhteiset sekä väliaikais- että varsinaisvaatimuksille. Turvaamisperusteiden osalta hakemusten jäsentelypuute ei tuottanut yhtä suuria ongelmia kuin muissa tapauksissa. Turvaamistyyppisinä varsinaisvaatimuksen perusteina nimittäin esitettiin lähihuoltajakykyä vaarantavia tai vakavasti heikentäviä tekijöitä, kuten vanhemman väkivaltaisuus, psyykkinen sairaus ja päihteiden/huumeiden väärinkäyttö sekä seksuaalinen hyväksikäyttö tai väite esitutkinnassa olleesta hyväksikäytöstä. Näiden syiden

---

[1055] Tapaus T:222 ulkomaalaisäidin maastamuuttovaaraa ei tunnistettu. Myöskään tapauksessa T:177 ulkomaalaisäidin maastamuuttovaaraan ei otettu mitään kantaa, sillä hylkäävää päätöstä ei perusteltu lainkaan.

[1056] Tapauksessa T:107 vanhemmat asuivat yhdessä väliaikaisratkaisua pyydettäessä. Lasten asuminen määrättiin väliaikaisratkaisussa isälle.

rinnalla väitettiin muutamassa tapauksessa vanhemman psykososiaalisen huoltajakyvyn ratkaisevasti heikentyneen fyysisen vammautumisen vuoksi. Perheessä, jossa toinen vanhempi oli kotoisin vieraasta kulttuurista, vaadittiin väliaikaismääräyksiä lähinnä maastaviennin pelossa.[1057]

Jos lapsen asuinpaikan muuttaminen olisi väliaikaisratkaisujen perustelujen mukaan tarkoittanut lapsen turvallisuutta vaarantavia tekijöitä, käräjäoikeudet pysyttivät asumisen ennallaan. Jos taas vallitseva asuminen sisälsi vastaavia tekijöitä, asuminen muutettiin. Kumpaankin ryhmään kuuluvia ratkaisuja oli lähes yhtä paljon.[1058] Se tilanne, joka turvaamistyyppisin perustein väliaikaisratkaisuilla luotiin, jäi yhtä tapausta lukuun ottamatta varsinaisratkaisussa pysyväksi.[1059] Status quo siis tunnustettiin turvaamistoimityyppisten väliaikaisratkaisujen jälkeisissä varsinaisratkaisuissa lähes sataprosenttisesti.

Turvaamistyyppisiä perusteita ei tasavertaisten vanhempien riidoissa esitetty. Kuitenkin yhteensä 12 tasapeliriidassa annettiin hyväksyvä väliaikaismääräys. Näissä tapauksissa kumpikin vanhempi oli kirjallisen valmistelun perusteella lähtökohdiltaan yhtä hyvä ja sopiva lapsen lähihuoltajaksi. Vanhemmilla oli kylläkin keskenään lievempiä tai jyrkempiä ristiriitoja. Vahvimpana sivuvaikuttimena näissä riidoissa olivat taloudelliset taustatekijät. Vaikka väliaikaisratkaisun antajana olikin tuomioistuin, ratkaisu perustui muutamassa tapauksessa vanhempien istunnossa saavuttamaan sopimukseen.

Alle kouluikäisten lasten perheissä turvaamistyyppisiä perusteita esitettiin kaksi kertaa useammin kuin kouluiän saavuttaneiden lasten perheissä, joissa taas esitettiin muita perusteita kolme kertaa useammin kuin alle kouluikäisten perheissä.[1060] Vaatimusten jakautumisesta lasten iän perusteella on pääteltävissä, että kouluiän saavuttaneiden lasten perheissä väliaikaisvaatimusten painopiste oli lähinnä vanhempien riitatilanteen rauhoittamisessa ja ratkaisun saamisessa ylipäätään, ei sen sijaan lasten turvallisuuden varmistamisessa. Elatusavun järjestämistarpeella taas ei väliaikaisvaatimuksia perusteltu lainkaan.[1061]

Todistelu väliaikaisvaatimusten tueksi oli niukkaa. Vain poikkeuksellisesti se sisälsi muuta näyttöä kuin vanhempien kertomukset.[1062] Kirjallista todistelua tai

---

1057 Tapaukset T:135 ja T:222.

1058 Asuminen pysyi ennallaan kahdeksassa tapauksessa ja muuttui seitsemässä tapauksessa.

1059 Vain tapauksessa T:155 lopullinen ratkaisu poikkesi väliaikaismääräyksestä.

1060 Väliaikaisvaatimuksista alle kouluikäisten ryhmässä esitettiin kymmenen turvaamistoimityyppisin ja vain kolme tasaperustein. Sen sijaan kouluikäisten ryhmässä turvaamistoimityyppisin perustein vaatimuksia esitettiin viisi ja tasaperustein yhdeksän.

1061 Elatusturvalain 5 §:n mukaan elatustuen maksamisen edellytyksenä on täytäntöönpanokelpoinen sopimus, päätös tai tuomio elatusavusta. Siitä taas ei aina päästä sopuun, jos asumiskysymys on avoin (kirj.huom.).

1062 Tapauksessa T:227, jossa annettiin väliaikaismääräys, kuultiin kahdeksaa todistajaa, kun taas tapauksessa T:223 kuultiin kolmea todistajaa, mutta väliaikaismääräystä koskeva vaatimus hylättiin. Tapauksessa T:157, jossa esitettiin sosiaalitoimen selvitys ja lääkärinlausunto sekä kuultiin kahta todistajaa, annettiin väliaikaismääräys.

henkilötodistelua esitettiin ainoastaan kolmessa tapauksessa. Yhdessä käräjäoikeus sitä paitsi torjui muun todistelun vastaanottamisen katsoen, että perustelut väliaikaisvaatimuksen tueksi oli ollut mahdollista esittää jo kirjallisessa valmistelussa. Istuntoa pitämättä se hylkäsi vaatimuksen.[1063] Pääkäsittely pidettiin vain kolmessa tapauksessa. Yhdessäkään jutussa ei ollut tietoja siitä, että lapsia olisi ennen väliaikaisratkaisujen antamista kuultu oikeudessa tai sosiaalitoimessa. Vähäisestä todistelusta huolimatta väliaikaisratkaisu asumisesta oli saajalleen niin edullinen, että vain joka kuudes ratkaisu tasapelitapauksissa muuttui varsinaispäätöksessä. Väliaikaismääräyksin saavutettu status quo oli kuin saavutettu etu.

Koska tasavertaisten vanhempien väliaikaisvaatimuksia ei varsinaisvaatimuksiin nähden erikseen perusteltu, eivät myöskään käräjäoikeudet muutamaa tapausta lukuun ottamatta perustelleet väliaikaisratkaisujaan. Parissa tapauksessa minimaaliset perustelut sisälsivät niin vähän informaatiota, ettei niiden perusteella ollut tehtävissä päätelmiä väliaikaisratkaisun syistä ja tarpeellisuudesta tasapelitapauksissa. Väliaikaismääräyksen antaessaan tuomioistuimet kaikissa tapauksissa lähettivät sosiaalitoimelle selvityspyynnön varsinaisratkaisua varten.

Sosiaalitoimen rooli ennen määräyksen antamista oli sillä tavoin vähäinen, että vain kahdessa tapauksessa, joissa vaatimus oli esitetty pitkän prosessin kuluessa ja selvitystyötä oli jo ennätetty tehdä, tuomioistuin sai käyttöönsä sosiaalitoimen selvityksen.[1064] Yhdessä muussa tapauksessa sosiaalilautakunta puolestaan oli hakijana, joten se käytti puhevaltaa valmisteluistunnossa ja esitti tiedossaan olleet seikat väliaikaisvaatimuksen tueksi.[1065] Muutoin sosiaalitoimen näkemystä ei erikseen ollut hankittu väliaikaisratkaisua varten.

3.1.3 Päätelmiä

Väliaikaismääräyksiä annettiin lähes yhtä usein tasapeliriidoissa kuin turvaamisperusteita edellyttäneissä psykososiaalisissa ja patologisissa riidoissa. Lapsen tilanteen turvaamisen rinnalle nousi siten tasavahvojen vanhempien riidan rauhoittaminen. Todistelu rakentui kirjallisten todisteiden ohessa vanhempien henkilökohtaiseen kuulemiseen valmisteluistunnossa. Vain erittäin poikkeuksellisesti otettiin vastaan muuta henkilötodistelua. Summaarisuudestaan huolimatta turvaamisperustein esitettyihin vaatimuksiin annetut määräykset muodostivat lähes rikkumattoman ennusteen varsinaisratkaisulle. Vain yhdessä tapauksessa väliaikaismääräyksen lopputulos muuttui. Myös tasapelitapauksissa

1063 Tapaus T:160. Myös tapauksessa T:227 esitettiin henkilötodistelua.
1064 Tapaukset T:166 ja T:171.
1065 Tapaus T:227.

annetut väliaikaismääräykset menestyivät viidessä tapauksessa kuudesta. Status quon tarkoittama tilanne toisin sanoen vahvistettiin varsinaisratkaisussa.

Päätelmänä totean, että riittävän ratkaisuaineiston hankkimiseksi tuomioistuimet voisivat turvaamistyyppisissä tapauksissa varata sosiaalitoimelle tilaisuuden antaa lyhyessä ajassa tietoja lapsen tilannetta mahdollisesti vaarantavista tai uhkaavista tekijöistä. Menettely voisi vastata Ruotsin vanhempainkaaren säännöstä sosiaalitoimen tuomioistuimelle antamista ”pikatiedoista” (FB 6:20).[1066] Tällaisen pikaselvityksen voivat ruotsalaistuomioistuimet oikeuskirjallisuuden mukaan pyytää vanhempien ollessa erimieliset väliaikaisratkaisun sisällöstä.

Pikaselvityksen pyytämisen on Ruotsissa katsottu riippuvan yksittäistapauksessa esille tulevista seikoista. Sosiaalitoimen ei tarvitse reagoida annetussa määräajassa (2–3 viikossa) lainkaan, ellei sillä omien tiedostojensa tai muutoin hankkimiensa tietojen perusteella ole mitään lausuttavaa. Epäselvissä tapauksissa lyhyttä prosessiviivytystä on pidetty merkityksettömänä verrattuna siihen, että väliaikaismääräys annettaisiin puutteellisen aineiston perusteella. Ruotsalaiskäytännöt pikaselvityksen hankinnassa kuitenkin vaihtelevat. Uuden mietinnön mukaan pikaselvitysten pinnallisuudesta ja lasten kuulematta jäämisestä on esitetty epäilyksiä.[1067]

Tutkimieni tapausten lopputulosten perusteella voidaan väittää, ettei mitään pikaselvityksen tarvetta ollut ja että väliaikaisratkaisut olivat oikeaan osuneita, kun ne eivät varsinaisratkaisuissa muuttuneet. Tämä pitäneekin paikkansa niiden turvaamistyyppisten väliaikaisratkaisujen osalta, jotka käräjäoikeudet antoivat. Koska kuitenkin osa turvaamisperustein esitetyistä väliaikaisvaatimuksista hylättiin tai vaatimuksiin ei otettu mitään kantaa, saatettiin juuri noissa tapauksissa sivuuttaa väliaikaisratkaisun vaikeus, joka taas olisi voinut pikaselvityksellä helpottua. Tutkimusaineistostani selvisi myös, ettei lapsia ollut kuultu ennen väliaikaisratkaisujen antamista, vaikka kuulemiselle ei lapsenhuoltolaissa olekaan asetettu esteitä. Toisaalta kuuleminen vaikeissa psykososiaalisissa ja patologisissa tapauksissa ei nähdäkseni yleensä ole väliaikaisratkaisuja varten tarpeen, koska ratkaisut perustetaan joka tapauksessa LHL 9.4 §:n edellyttämällä tavalla objektiivisesti arvioitavaan lapsen etuun.

Kokonaan eri tavoin arvosteltavia ovat tasatapauksissa esitetyt vaatimukset, joita tosin esitettiin erilaisissa tilanteissa. Sen paremmin väliaikaisvaatimuksia kuin ratkaisujakaan ei silti perusteltu eikä lapsia kuultu. Väliaikaisten ja varsinaisratkaisujen välinen sidos oli kuitenkin vankkumaton. Tasapeliriitojen nopea ensiratkaisu ei edellytä samassa mitassa lapsen turvallisuustilanteen selvittä-

---

1066 Ks. väliaikaisvaatimusten käsittelystä ja pikaselvitysmahdollisuudesta Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 23–26 ja 33.

1067 SOU 2005:43, s. 219–220 ja 243–244 on esitetty ajatus, että lapsi voitaisiin sosiaalitoimessa ohjata lisäkeskusteluihin, jos pikaselvitystä tehtäessä ilmenisi hänen tarvitsevan enemmän tukea kuin tuota selvitystä varten kuultaessa on mahdollista.

mistä kuin psykososiaaliset ja patologiset riidat. Keinoihin saavuttaa nopea ensiratkaisu palaan esitellessäni vaihtoehtoisia riidanratkaisutapoja luvussa VI. Voidakseni arvioida status quon kiinteää merkitystä, tarkastelin myös sitä, miten lapset olivat suhtautuneet asumiseensa heitä väliaikaismääräysten jälkeen tehdyssä sosiaalitoimen selvitystyössä kuultaessa.

3.2 STATUS QUO JA LASTEN TOIVOMUKSET

3.2.1 Kysymyksenasettelu

Selvitin tutkimusaineistostani lasten toivomuksia asumisesta sekä heidän mielipiteidensä huomioon ottamista sosiaalitoimen ratkaisuehdotuksissa ja jutun lopputuloksissa. Toivomuksia tarkastelin jakamalla lapset ikäryhmiin: alle 7-vuotiaat, 7–11-vuotiaat, 12–14-vuotiaat ja yli 15-vuotiaat. Ikäryhmämäärittelyssä noudatin modifioitua mallia *Lotta Dahlstrandin* ruotsalaisessa tutkimuksessa käyttämästä jaottelusta. Luokittelun tukena oli myös *Kirstin Skjørtenin* norjalaistutkimuksessa käyttämä ikäryhmäjaottelu. Esittelen heidän luokitteluperusteitaan lähemmin luvussa V.[1068] Katsoin kuitenkin ikäryhmän 12–17-vuotiaat liian laveaksi, kun taas jaottelua 7–9- ja 10–11-vuotiaiden ryhmiin pidin tutkittavaan tapausmäärään nähden liian kapeana.

Tarkastelun ulkopuolelle jätin alle 7-vuotiaat lapset, joita tutkimissani riidoissa oli vähemmistö. Oletukseni oli sen lisäksi, että alle kouluikäisten ääni vanhempien erossa koskisi muita kuin välittömästi asumista koskevia kysymyksiä. Oikeuskäytännön perusteella pidin tärkeänä seurata 12 vuotta täyttäneiden lasten asumistoivomuksia, koska oletukseni oli, että täytäntöönpanolaissa säädetty 12 vuotta täyttäneen lapsen kielto-oikeudella saattaisi olla heijastevaikutuksia perusteriitojen puolelle. Olettamukseni mukaan vanhemmat ensinnäkin huoltoriidoissa kohdistavat 7–12-vuotiaiden lastensa mielipiteisiin suuremmat odotukset kuin alle kouluikäisten toivomuksiin ja toisekseen odotin, että kouluiän saavuttaneita lapsia olisi selvitystyössä asumisasiasta kuultu.

Kaikkiaan tarkastelun kohteeksi edellä määritetyin ehdoin tuli 69 asumista koskevaa tapausta, joissa käsiteltiin yhteensä 95 lapsen asumista. Esitän kahden taulukon muodossa ryhmiteltynä ne erilaiset tavat, joilla lapset heitä kuultaessa reagoivat asumisriitaan. Lasten esittämät toivomukset status quosta luokittelen ikäryhmittäin. Lähtökohtana pidin asumistilannetta, joka vallitsi hakemushetkellä. Huostaanottotapauksissa tarkoitin asumistilanteella sen vanhemman kotia, josta lapsi oli otettu huostaan, kun taas oheis- ja sijaishuoltotapauksissa sitä kotia, jossa lapsi tosiasiallisesti hakemuksen jättämisaikaan asui. Lasten suhtautuminen vakiintuneeseen asumiseen ilmenee seuraavan alajakson taulukosta

[1068] Alajakso V A.3.1.2.

15a. Palaan lapsen mielipidettä koskevassa luvussa V samasta taulukosta ilmeneviin tietoihin täsmentäen sitä yksityiskohtaisemmilla tiedoilla (taulukko 16).[1069]

3.2.2 Toivomukset ikäryhmittäin

Seuraavasta taulukosta 15a voidaan havaita, että 96:sta yli 7-vuotiaasta lapsesta 34 lapsen, eli reilun kolmanneksen, toiveena oli säilyttää status quo. Sitä vastoin noin joka kymmenennellä (11,5 prosenttia) lapsella oli status quon vastainen kanta. Sen sijaan hieman yli puolta eli 51 lasta (53,1 prosenttia) ei kuultu asumisesta lainkaan tai he eivät ilmaisseet siitä toivomuksiaan tai he ilmaisivat toiveensa asua kumman vanhemman luona tahansa.

Taulukko 15a. Lasten suhtautuminen asumiseen ikäryhmittäin.

Ikäryhmä	**Tapausten määrä**	**Lasten lukumäärä**	**- Ei kuultu - Ei toivetta - Kumpi tahansa vanhemmista Lkm / %**	**Lasten toive = status quo Lkm / %**	**Lasten toive = vastoin status quota Lkm / %**
7–11 vuotta	46	66	38 / 58 %	23 / 35 %	5 / 7 %
12–14 vuotta	16	22	12 / 55 %	5 / 23 %	5 / 23 %
Yli 15 vuotta	7	8	1 / 12 %	6 / 75 %	1 / 12 %
Yhteensä tapauksia / %	**69**	**96**	**51 / 53 %**	**34 / 35 %**	**11 / 12 %**

Kaiken kaikkiaan varsinaisratkaisut tuomioistuimessa seuraavan taulukon 15b osoittamin tavoin noudattivat status quo -periaatetta 91,7 prosenttisesti siten, että se oli korkeimmillaan pienimpien ja alimmillaan 12–14-vuotiaiden ikäryhmässä.[1070] Tarkastelun kohteena ei siis ollut alle 7-vuotiaiden ikäryhmä.

1069 Alajakso V B.2.3.

1070 Niiden lasten osalta, jotka eivät ilmaisseet toivomuksiaan, tarkoitan ratkaisun status quo -kytkennällä sitä asumista, jossa lapsi tosiasiallisesti asui riidan vireille tullessa.

Taulukko 15b. Lapsikohtaiset asumisratkaisut ikäryhmittäin verrattuna status quohon.

Ikäryhmä	Ratkaisu = status quo, lkm	Ratkaisu = status quo, % -osuus	Ratkaisu = vastoin status quota, lkm	Ratkaisu = vastoin status quota, %-osuus
7–11 vuotta	63	95 %	3	5 %
12–14 vuotta	18	82 %	4	18 %
Yli 15 vuotta	7	88 %	1	13 %
Yhteensä tapauksia lkm / %	**88**	**88 %**	**8**	**12 %**

Eniten status quon mukaista ratkaisua toivoivat varttuneimmat lapset, sillä vakiintuneen asumisen jatkumista vastusti vain yksi 15 vuotta täyttänyt. Hänen asuminensa taas muuttui omaehtoisen muuton perusteella äidin luokse, jonne asuminen tosiasiassa oli jo ehtinyt vakiintua. Itse asiassa tällöin oli jo syntynyt uusi status quo. Tässä ikäryhmässä ei status quon mukaiseen toiveeseen vaikuttanut huoltoriidan tyyppi. Tutkimustulosta voidaan tulkita siten, että vanhemmat ylipäätään noudattivat teini-ikäisten toiveita siten, ettei riitoja juurikaan syntynyt ja että teini-ikäisen mielipide asumisesta vakiintui myös vaikeissa patologisissa riidoissa.

12–14-vuotiaiden lasten asumistoiveet poikkesivat eniten status quon tarkoittamasta vakiintuneesta asumisesta. Joka neljäs tai viides (23 %) toivoi asumisen vaihtamista, mutta yhtä moni toivoi voivansa säilyttää sen ennallaan. Toiveita status quota vastaan lapset esittivät yhtä patologista riitaa lukuun ottamatta ainoastaan tasapeliriidoissa. Sen sijaan psykososiaalisissa riitatapauksissa lapset eivät halunneet muuttaa vakiintunutta asumistaan. Eniten tässä ikäryhmässä oli silti niitä lapsia, jotka eivät ilmaisseet varsinaista mielipidettä, olivat epävarmoja siitä tai olisivat halunneet asua kumman luona tahansa (55 %).[1071]

Nuorimpien tarkastelun kohteena olleiden lasten eli 7–11-vuotiaiden ryhmässä jakauma noudatti sikäli edellisiä ryhmiä, että yli puolet (58 %) ei ilmaissut asumistoivomustaan. Tähän kategoriaan kuului varttuneempia lapsia enemmän niitä, joilta sosiaalitoimen selvitysten mukaan ei ollut kysytty toivomuksia, tai asiassa oli saatu sopimus niin varhaisessa vaiheessa, ettei toivomuksia ollut ennätetty tiedustella. 7–11-vuotiaiden ikäryhmässä lapset toivoivat vakiintuneen asumisen jatkamista yli kolmanneksessa tapauksista (37 %) eli selvästi useammin kuin 12–14-vuotiaiden ryhmässä, mutta puolet harvemmin kuin 15

[1071] Ks. alajakso V B.2.3.

vuotta täyttäneiden ryhmässä. Sen sijaan toivomuksen asumisen muutoksesta esitti vain alle kymmenen prosenttia lapsista (8 %). Tasapelitapauksissa ratkaisut noudattivat lähes täydellisesti status quota. Ainoastaan kahdessa patologisoituneessa riidassa ja yhdessä sijaishuoltajan määräämistä koskevassa asiassa lapsen toivomus vaihtaa vakiintunutta asumista toteutui.

Joissakin tapauksissa toinen vanhempi väitti, että lapsen jo tapahtuneeseen muuttoon oli pyritty vaikuttamaan myös epäasianmukaisella tavalla.[1072] Jos lapsen muuttomotiivit sosiaalitoimen selvityksissä katsottiin aidoiksi ja perustelluiksi sekä tosiasiassa jo muuttunut asuminen muutoin hyväksi tai paremmaksikin kuin entinen, uusi status quo yhdessä varttuneen lapsen oman vakaan myötävaikutuksen kanssa saivat ratkaisevan merkityksen. Lapsen mielipiteen muodostumista ja selonottoa selostan lähemmin erikseen.[1073]

3.2.3 Status quon erilaisia ulottuvuuksia

Kuten edellä jo totesin, varsinaisissa ratkaisuissa hyväksyttiin lähes poikkeuksetta väliaikaismääräysten mukaan määrittynyt fyysinen status quo. Status quon eri tyyppejä olen esitellyt kuvatessani lasten ja vanhempien vuorovaikutusta.[1074] Jos vanhemmat erilleen muuton jälkeen asuivat eri kunnissa ja olivat tasavertaisia huoltajakandidaatteja siten, että lapset olisivat periaatteessa voineet asua kumman tahansa vanhemman luona, muotoutuivat selvitysten ehdotukset pääsääntöisesti esimerkkitapauksen 1 tapaan.

> Esimerkki 1. Äidin kotipaikan sosiaalilautakunta esitti: ”Ei ole tullut esille sellaisia seikkoja [äidin] olosuhteissa, ettei lapsi voisi asua hänen luonaan.” Isän asuinpaikan sosiaalilautakunta esitti vastaavasti: ”[Isä] kykenee huolehtimaan [tytön] hoidosta ja kasvatuksesta lapsen tarpeita kunnioittaen, eikä lapsen asumiselle isän luona ole estettä.” Tapaus T:243.

Sen sijaan esimerkkitapauksissa 2 ja 3 sosiaalilautakunnat tekivät toisilleen vastakkaiset ehdotukset. Tapauksessa 2 äiti oli muuttanut pois perheen yhteisestä kodista yli sadan kilometrin päähän. 3- ja 7-vuotiaat pojat olivat jääneet asumaan isän luokse. Sosiaalitoimen selvityksissä status quolle annettiin fyysistä status quota laajempi sisältömerkitys. Asuinympäristöä ja tunnesuhteita nimittäin arvioitiin kotien sijainnin ja tuttuuden lisäksi myös sukulais- ja ystäväverkoston näkökulmasta. Fyysisen status quon rinnalle nostettiin lapsen emotionaalinen vakiintuneisuus, joka rakentui fyysisen ympäristön lisäksi vanhempien ja lapsen tukiverkostosta. Käräjäoikeuden ratkaisussakin merkitystä

1072 Esimerkiksi tapaukset T:160, T:188 , T:201 ja T:220. Tapauksissa olivat esillä lapsen kaappaus, pakottaminen ja epäasiallinen houkuttelu.

1073 Ks. alajaksot V A.3.2 ja V B.2.

1074 Ks. alajaksot IV B.2.3.2.

annettiin isän luona vallitsevalle tukiverkostolle, jota pidettiin lasten kannalta turvallisempana kuin äidin luokse muuton tarkoittamia muutoksia.[1075]

> Esimerkki 2. Isän asuinkunnan selvityksessä todettiin: ”[7 vuoden ikäinen poika] sanoi [isän kotia] ’omaksi kodikseen’ ja äidin asuntoa ’äidin kodiksi’. Ympäristö [isän kodin lähellä] tuntuu turvallisemmalta, koska se on [pojalle] tuttu jo usean vuoden ajalta. Muutto [äidin asuinkuntaan] toisi poikien elämään kerralla liikaa epävarmuustekijöitä. Pojille pysyvä muutto äidin luokse merkitsisi paitsi elinympäristön muutosta myös irrottautumista heille läheisistä, kiinteistä ihmissuhteista ja totuttautumista äidin ystäväpiiriin, joka lienee heille entuudestaan melko tuntematon.” Äidin asuinkunnan selvityksessä taas lausuttiin: ”Lasten pääasiallinen asuminen äidin luona olisi mielestämme lasten ikä ja kehitys huomioon ottaen tasapainoisempi vaihtoehto. Mielestämme äiti pystyy tarjoamaan lapsille virikkeellisemmät, vakaammat ja turvatummat olosuhteet. Hänellä on mielestämme myös enemmän voimavaroja ja kärsivällisyyttä pitkäjänteiseen kasvatukseen.” Pojat määrättiin asumaan isän luokse. Tapaus T:175.[1076]

Myös esimerkkitapauksessa 3 äiti oli muuttanut perheen yhteisestä kodista. Isä oli sitä ennen siirtynyt asumaan hieman yli 1-vuotiaan lapsen kanssa oman äitinsä kotiin. Lapsen äiti ei ollut saanut moneen kuukauteen tavata lasta lainkaan. Selvitys- ja lausuntotyö tehtiin vanhempien kotipaikkojen sosiaalilautakunnissa ja isän kotipaikan perheneuvolassa. Viranomaiset esittivät lapsen olosuhteiden fyysisen status quon ja emotionaalisen vakiintumisen merkityksestä toisilleen vastakkaiset käsitykset.

> Esimerkki 3. Isän kotipaikan sosiaalitoimi ja perheneuvola esittivät lapsen asumista edelleen isän luona, jossa hänellä tulisi olemaan ilmeisen pysyvä ja vakaa elinympäristö, joskaan isä ei ilman äitinsä tukea yksin selviytyisi lapsen hoidosta ja huolenpidosta, mutta toisaalta äidilläkään ei katsottu olevan riittävää tukiverkostoa. Äidin kotipaikan sosiaalitoimi puolestaan katsoi, ettei äidin olosuhteissa ollut mitään sellaista, mikä estäisi häntä olemasta sopiva huoltaja lapselleen. Oikeudessa kuultiin yhteensä kymmentä todistajaa, joihin myös selvityksen ja lausunnon laatineet neljä virkailijaa kuuluivat. Isä ei ollut tullut lainkaan pääkäsittelyyn. Käräjäoikeus katsoi ratkaisun perusteluissa, ettei äidin tukiverkoston puute voinut olla hänen omiin selviytymis- ja voimavaroihinsa verrattuna ratkaiseva tekijä vanhempien muutoin ollessa tasavertaisia ja yhtä sopivia huoltajiksi. Vaikka lapsi oli asunut vanhempien erilleen muuton jälkeen kymmenen kuukauden ajan isän luona, lapsen huolto määrättiin yksin äidille. Tapaus T:219.

[1075] Rejmer 2002, s. 144 huomauttaa, että hänen huoltoriidoista tekemässään haastattelututkimuksessa vanhempien tukiverkostoa pitivät hyvin tärkeinä sosiaalityöntekijät, tärkeinä asianajajat ja tuomarit ja vähiten tärkeinä vanhemmat itse.

[1076] Ratkaisussa annettiin merkitystä myös 7-vuotiaan toivomukselle asua isän luona, mutta ei 4-vuotiaan toiveelle muuttaa äidin luokse. Kumpikin vanhemmista ja myös isän vanhemmat olivat hoitaneet lapsia eri vaiheissa perheen vielä asuessa yhdessä. Tapauksessa oli merkitystä myös taloudellisilla seikoilla.

Lapsen tunnekiintymyksen vahvistuneesta vakiintumisesta poismuuttaneen vanhemman luokse on osoituksena esimerkkitapaus 4. Siinä isä oli ensin muuttanut pois ja perustanut uusperheen. Pian tämän jälkeen äiti oli sairastunut psykoosiin, jonka vuoksi hän oli ollut lyhyen jakson sairaalahoidossa. 4-vuotias lapsi oli äidin sairauden vuoksi siirtynyt asumaan isän, tämän uuden kumppanin ja 17-vuotiaan sisarpuolen perheeseen, jossa hän oli ollut noin puolen vuoden ajan ennen selvityksen valmistumista. Selvityksessä arvioitiin lapsen kiintymystä isän perheeseen.

> Esimerkki 4. Selvityksessä todettiin: ”[Äiti] käy poliklinikalla osastohoidon jälkeisessä jatkohoidossa noin kerran viikossa ja hänellä on toistaiseksi määrätty lääkitys. [Tytölle] äiti on tärkeä ja läheinen. [Tyttö] asuu isänsä [A:n] luona. [Tyttö] on isän luona ollessaan ollut hyvin tasapainoinen. Näkemyksemme mukaan isä pystyy äitiä paremmin turvaamaan [tytölle] hyvän kasvuympäristön ja hyvän huolenpidon. Arvioimme, että isä pystyy turvaamaan [tytön] yhteydenpidon äitiin ja äidin puolen sukulaisiin äidin terveydentilan huomioiden.” Tyttö määrättiin asumaan isän luona. Tapaus T:173.[1077]

Esimerkkitapauksessa 5 lasten asuminen vuoden verran heidät kaapanneen isän luona vastoin väliaikaismääräyksiä, ei heikentänyt lasten ja äidin välisen suhteen jatkuvuutta. Esimerkkitapauksessa 6 taas noin 2-vuotiaista kaksospojista toinen oli vanhempien välirikon jälkeen asunut yli puolen vuoden ajan isän, toinen äidin luona. Äidin luona asui lisäksi lasten kaksi puolisisarusta. Sosiaalitoimen selvityksessä ehdotettiin kaksosten asumisen määräämistä äidille.

> Esimerkki 5. Isä oli kuukauden pituisen kesäloma-ajan tapaamisoikeuden loputtua jättänyt palauttamatta väliaikaismääräyksin äidin luokse asumaan määrätyt 8 ja 9 vuoden ikäiset pojat äidille elokuussa 1997, jonka jälkeen pojat olivat asuneet isän luona, olleet parin viikon ajan huostaan otettuina lastenpsykiatrisella osastolla, palautettu äidille, mutta olleet seuraavasta päivästä alkaen jälleen isän luona. Hovioikeus lausui ratkaisun perusteluissa muun muassa, että lapset ”ovat koko ikänsä, lukuun ottamatta [noin vuoden aikaa ennen ratkaisua] asuneet joko yksin äitinsä kanssa tai yhdessä äitinsä ja isänsä kanssa. Äidin läsnäoloa lasten jokapäiväisessä elämässä voidaan pitää siinä määrin vakiintuneena, että se on omiaan lisäämään lasten perusturvallisuutta.” Lasten huolto ja asuminen määrättiin sosiaalitoimen selvityksessä ehdotetuin tavoin äidille. Tapaus T:188.[1078]

> Esimerkki 6. Äidin kotipaikan sosiaalitoimen selvityksessä todettiin muun muassa: ”[Äidillä] on vahva kyky eläytyä kaksosten asemaan. Kontakti lap-

---

1077 Selvitys valmistui noin puoli vuotta äidin sairaalasta kotiutumisen jälkeen.

1078 Sosiaalitoimen selvityksessä ei ollut yhä selkeästi tuotu esiin aikaisemmin vallinnutta emotionaalista status quota, mutta oli toisaalta todettu, että lasten edun mukaista oli jatkaa asumista äidin luona, koska äiti pystyi muun muassa takaamaan lapsille vakiintuneemmat ja turvallisemmat olosuhteet ja jatkohoidon sairaalassa.

> siin on tasapuolinen ja luonteva. Kodin ilmapiiri on ollut eron epävakaina aikoina turvallinen. Äidillä on taito vastata lasten hoivan tarpeeseen ja lohduttaa lapsia. [Äiti] on yksinkin taannut riittävän vanhemmuuden lapsillensa. [Äidin] nykyinen asunto on hankittu näitä lapsia varten. Lasten näkökulmasta on tärkeää, että tuttu kasvuympäristö säilyy." Isän kotipaikan selvityksessä katsottiin, että kaksosten tulisi asua yhdessä ja ettei ollut esteitä lasten asumiselle isän kanssa. Ko määräsi lapset asumaan äidin luona ja perusteli ratkaisua kuten kotipaikan selvityksessä. Tapaus T:182.

Kaikkein hankalimmaksi osoittautui lapsen vakiintuneiden fyysisten ja emotionaalisten olosuhteiden merkityksen arviointi esimerkkitapauksessa 7, jossa vanhempien erottua oli sovittu 3-vuotiaan lapsen asumisesta isän luona. Vuotta myöhemmin tapaamisoikeus oli laajennettu siten, että lapsi asui joka kolmannen viikon äidin luona. Asuminen oli jatkunut näin 2,5 vuoden ajan. Tapauksessa vaadittiin selkeää yhden kodin asumisjärjestelyä.

> Esimerkki 7. Sosiaalivirasto selvityksessään ja perheneuvola lausunnossaan katsoivat, että kumpikin vanhempi oli yhtä sopiva lähihuoltajaksi. Äiti oli ollut lapsen pääasiallisin hoitaja varhaisvaiheessa, kun taas eron jälkeen lapsi oli asunut 2/3 ajasta isän luona. Vanhemmat asuivat uusperheissä. Isän luona maalla lapsella oli kolme varttuneempaa puolisisarusta. Lapsen asumista esitettiin äidille, joka oli vuosi eron jälkeen muuttanut yli neljänsadan kilometrin päähän kaupunkiin. Käräjäoikeus äänesti ratkaisusta määräten asumisen isän luokse. Tapaus T:194.

Käräjäoikeuden enemmistö katsoi vallitsevien olosuhteiden vastaavan lapsen etua. Koska kumpikin vanhempi todettiin yhtä sopivaksi, lienee status quo tarkoittanut sekä fyysisten että emotionaalisten olosuhteiden vakiintuneisuutta. Arvioidessaan lapsen kasvuympäristöä vähemmistö sen sijaan yksilöi asuinympäristön arvioinnin siten, ettei ratkaisevaa merkitystä ollut sillä, oliko lapsen asuinympäristö maalla vai kaupungissa, eikä myöskään sillä, millainen perheen koko tai koostumus olivat. Merkitystä annettiin sen sijaan sille, että lapsi saisi turvatuksi kehityksensä kannalta merkitykselliset ihmissuhteet. Kannanotto lienee tarkoittanut sosiaalista status quota. Tällä perusteella vähemmistö olisi määrännyt lapsen asumaan äidin luo.

3.3 PÄÄTELMIÄ VÄLIAIKAISMÄÄRÄYKSISTÄ, STATUS QUOSTA JA LASTEN TOIVOMUKSISTA

Tutkimustulos tarkastelemastani aineistosta oli, että ensinnä vanhempien erilleen muuttaminen vakiinnutti lasten asumisen. Väliaikaismääräykset ja lasten toivomukset seurasivat näin syntynyttä status quota ja lopulta varsinaisratkaisut olivat status quon mukaisia. Havainnot eivät poikkea aikaisemmin julkaistuista

suomalaisista tutkimustuloksista. Vakiintuneiden olosuhteiden merkitys oli tutkimissani tapauksissa samaa luokkaa kuin jo viittaamissani *Markku Helinin, Anja Tulenheimo-Takin ja Kirsti Kurki-Suonion* kolmelle eri vuosikymmenelle ajoittuneissa tutkimuksissa on osoitettu.

Väliaikaismääräyksiä annettiin toisistaan poikkeavissa tilanteissa.[1079] Turvaamisperusteisissa tapauksissa ne tarkoitettiin lapsen suojaksi. Koska tapaamisoikeus ei kuitenkaan ollut tutkimusteemana, eivät kaikki lapsen turvallisuuteen väliaikaisratkaisuissa vaikuttaneet seikat tulleet selvitettäväkseni. Verratessani väliaikais- ja varsinaisratkaisuja varten esitettyä ratkaisumateriaalia toisiinsa ei ilmennyt, että tuomioistuimet olisivat jättäneet havaitsematta lapsen asumisturvallisuuden kannalta arveluttavia piirteitä. Toisaalta väliaikaismääräysten edellytysten ja kynnyksen tiedetään kuitenkin vaihtelevan tuomioistuimittain siinä määrin, ettei oikeuskäytännön koko kirjavuus välttämättä välittynyt tutkimaani aineistoon.[1080] Riskianalyysiin tulisi joka tapauksessa kiinnittää huomiota jo väliaikaismääräysten vaiheessa.[1081] Tässä tarkoituksessa olisi tarvittaessa mukaan pyydettävä pikaselvitys sosiaalilautakunnalta. Pikaselvityksen käyttöalaa olen esitellyt laajennettavaksi jo aikaisemmin.[1082]

Tasapelitilanteissa annettujen väliaikaismääräysten peruste oli toinen kuin turvaamistyyppisissä tapauksissa. Väliaikaismääräykset joka tapauksessa seurasivat lapsen vakiintunutta asumista. Kun sosiaalitoimi teki selvityksensä varsinaisratkaisua varten, vakiintuneet olosuhteet arvioitiin säännönmukaisesti lapsille hyviksi tai ainakin riittävän hyviksi. Kilpailevia olosuhteita toisen vanhemman luona ei kuvattu vallitsevia paremmiksi, jos ei välttämättä huonommiksikaan. Etenkin jos toinen vanhempi oli muuttanut kauas perheen yhteisestä kodista, jossa olosuhteet lapsille olivat hyvät, kääntyi vaaka muuttoa edeltäneen status quon puolelle.

Lapsen etua tulkittiin tasapelitapauksissa siten, että merkitystä sai vakiintunut asuminen yhdessä aikaisemmin toteutuneen tosiasiallisen hoitokäytännön sekä lapsen ja vanhemman hyvän vuorovaikutussuhteen kanssa.[1083] Lasten toivomukset, sikäli kuin lapset sellaisia olivat ilmaisseet, puolestaan seurasivat yli 90 prosenttisesti status quota. Lasten toive säilyttää vakiintunut asuminen oli lähes yhtä vahva riitatyypistä riippumatta. Kouluikäisten halukkuutta muuttaa yhteisestä kodista muuttaneen isän tai äidin luokse ehkäisi lapselle vieras uusperhe, mutta toisaalta muuttoa houkutteli ainakin odotus luvatuista etuisuuksista.

1079 SOU 2005:43, s. 274–275 esitellään turvaamistyyppisiä ja muita väliaikaismääräysten perusteita.

1080 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 24 on selvitetty kirjavia käytäntöjä.

1081 SOU 2005:43. Riskianalyysiä on painotettu ruotsalaiskomitean mietinnössä.

1082 Alajakso IV B.3.1.3.

1083 Kurki-Suonio 1992, s. 168 toteaa, että ”huoltoratkaisu näyttää vain harvoin olevan selkeästi vastoin vallitsevia olosuhteita.”

Lasten mielipiteissä fyysisen status quon vastaisuus oli suurimmillaan 12–14-vuotiaiden asumistoivomuksissa. Tasavahvoissa tapauksissa tässä ikäryhmässä oli kuitenkin muihin ikäryhmiin verrattuna eniten niitä lapsia, joiden asumistoivomuksia ei kuultu tai jotka eivät halunneet ilmaista niitä taikka olisivat halunneet asua kummankin tahi kumman tahansa vanhemman luona. Tätä tutkimustulosta voidaan tulkita ainakin lojaliteettiristiriidan sekä tunnesuhteiden ambivalentista näkökulmasta. Murrosiän alussa varhaisnuoret eivät ensinnäkään halunneet joutua vanhempiensa riidassa ratkaisijoiksi, mutta toisekseen rohkenivat jossakin määrin ilmaista toivomuksiaan vastoin vallitsevia asuinolosuhteita. Pieni osa tähän ikäryhmään kuuluvista ilmaisi sitä paitsi myös muihin kuin vakiintuneeseen asumiseen perustuvia toivomuksia asumisestaan.

Edellä sanotusta voidaan päätellä, että status quon perusta ei ollut ainoastaan fyysinen status quo. Sekä sosiaalitoimen selvityksissä että tuomioistuinten ratkaisuissa kiinnitettiin kolmenlaisissa tilanteissa huomiota myös kiintymyssuhteiden vakiintumiseen. Ensinnäkin, jos vanhemman kyky ylläpitää emotionaalista suhdetta lapseen oli heikentynyt ja lapsi siirtynyt asumaan toisen vanhemman luokse, perusteltiin sosiaalitoimen selvityksissä asumisehdotusta sekä fyysisen asumisen että tunne- ja kiintymyssuhteen vahvistumisella tuon toisen vanhemman luona.

Toisekseen tunne- ja kiintymyssuhteen katsottiin yleisimmin heikentyneen, jos vanhemman – yleensä äidin – huolenpitokyky oli mielenterveys- tai alkoholiongelmien vuoksi pettänyt niin, ettei hän kyennyt riittävästi ylläpitämään tunne- ja vuorovaikutussuhdetta lapseen. Sen sijaan aineisto ei antanut selkeää vastausta siihen, millä tavoin kiintymyssuhteiden vakiintuminen muodostui ja kehittyi sellaisissa tapauksissa, joissa lapsi oli kaapattu omavaltaisesti tai kun hänen tapaamisiaan oli sabotoitu. Yksiselitteistä vastausta ei löytynyt myöskään kysymykseen, muodostuiko asumisratkaisusta näissä tilanteissa hyvitys tai rangaistus tapaamisia estäneelle tai lapsen kaapanneelle.

Vaikuttavimman merkityksen status quon punninta sai tasavahvojen huoltajien perheissä. Sosiaalitoimen selvityksissä todettiin pääsääntöisesti, että näissä eroperheissä lapsille oli perheen yhteiselämän aikana syntynyt yhtä hyvät tunnesuhteet kumpaankin vanhempaan. Silti tunnesuhteille annettiin vain poikkeuksellisesti itsenäistä merkitystä, sillä vakiintunut asuminen sai suuremman painoarvon. Sitä taas oli usein tukemassa sosiaalisen verkoston vakiintuminen. Vuoroasumisratkaisujen jälkeen vakiintunutta asumista vaadittaessa tilanteen punninta näyttäytyi kaikkein hankalimpana. Lapsen kiintymys ja sosiaalinen verkosto oli vakiintunut pidemmällä ajalla.

Status quo fyysisenä, emotionaalisena ja sosiaalisena ilmiönä antaa aiheen pohtia menettelyjä nopean ratkaisun saamiseksi ensiriidan varhaisessa vaiheessa. Vaikka lapsen akuuttiin turvallisuustarpeeseen pohjautuvat perustelut olivat yleensä psykososiaalisissa riidoissa asianmukaisia, status quo -perustelut tasapeliriidoissa ansaitsevat moitetta. Koska väliaikaismääräykset eivät perustu

riittävään ratkaisuaineistoon eikä niihin saa hakea muutosta valittamalla, on perustelujen puuttuminen tai merkitsevä puutteellisuus oikeusturvakysymys. Kannanotosta seuraa, että jos vanhempien tasavahvoissa ensiriidoissa väliaikaisratkaisu lapsen asumisesta on välttämätöntä antaa, siinä ei pidä ottaa kantaa valittavana oleviin vaihtoehtoihin siten, että toinen vanhemmista tai toinen asumisvaihtoehdoista todetaan toista paremmaksi.

Lähihuoltajaksi määrätyn hyväksi väliaikaismääräyksessä esitetyt perustelut ovat omiaan ohjaamaan sosiaalitoimen selvitystyötä samaan lopputulokseen ilman vaihtoehtojen kunnollista vertailua. Väliaikaismääräysten antamiskynnys on mielestäni tasapelitapauksissa nostettava korkeammalle kuin niissä käräjäoikeuksissa, joissa määräyksiä oli automaattisesti annettu. Status quota vahvistavien väliaikaisratkaisujen sijaan olisi tasapeliriidoissa suositukseni mukaan entistä useammin työstettävä sopuratkaisuja joko perinteisessä valmisteluistunnossa tai turvautumalla uusiin konfliktinratkaisumenetelmiin. Tuomioistuimissa olisi myös rohkaistava vanhempia etsimään ratkaisuksi kokeilusopimuksia, jollaisia selostan seuraavassa luvussa.[1084] Huoltoriitaa käyvien asuinolosuhteisiin vaikuttavia taloudellisia taustatekijöitä puolestaan tarkastelen seuraavassa alajaksossa.

3.4 TALOUDELLISET TAUSTATEKIJÄT

3.4.1 Yleistä

Lapsen huollon ja perheen talouden ollessa oikeudellisesti erillisiä olettamukseni oli, että taloudelliset tekijät ovat ainoastaan piilovaikuttajia lapsen asumisen määräämisessä. Taloudelliset motiivit lapsen asumisen taustatekijöinä ilmenivät kuitenkin aineistossa monitahoisina. Lapsen asuminen kytkeytyi tarpeeseen säilyttää perheen yhteinen koti osituksessa ja joissakin tapauksissa myös yksityishenkilön velkajärjestelyn maksuohjelmassa. Elatusavun tai yhteiskunnallisten tukien koituminen myös lähihuoltajan hyväksi oli sekin asumisvaatimusten motiivina. Asumisratkaisu saattoi siis palvella yhtä hyvin lapsen kuin vanhemman omaakin etua.

Sosiaalitoimen selvitykset sisälsivät lähinnä hajanaisia viitteitä perheen taloustilanteesta, eivätkä tiedot siitä kirjautuneet johdonmukaiseksi argumentoinniksi päätelmäosaan. Sosiaalitoimen selvityksistä ei ollut eriteltävissä, missä määrin vanhempien taloudelliset intressit mahdollisesti ilmensivät piittaamattomuutta lasten edusta.[1085] Joissakin selvityksissä tosin esitettiin selvittäjien toi-

---

1084 Ks. jakso VI 6.

1085 Ks. Tulenheimo – Takki 1979, s. 196. Kirjoittajan status quon suureksi varjopuoleksi nimeämät vanhempien pyrkimykset keinoja kaihtamatta voittaa lasten asuminen eivät siten tutkimushavaintojeni mukaan olleet ainakaan vähentyneet.

veita osituksen loppuun saattamisesta.[1086] Koska sosiaalitoimen selvitykset eivät antaneet tarpeellista ratkaisumateriaalia talouskysymyksistä, vaikka se ilmiselvästi olisi ollut tarpeen vanhempien vaatimusten ja pyrkimysten ymmärtämiseksi, tietoja oikeudelle välittivät joka tapauksessa vanhempien avustajat kirjelmissään. Tiedot aiheuttivat jossakin määrin lisätodistelutarvetta pääkäsittelyssä.

Tarkastelin huoltoselvitysten ohessa muutakin oikeudenkäyntiaineistoa sen selvittämiseksi, olivatko taustatekijät tulleet riidan tosiasiallisiksi kohteiksi. Selostan kussakin esimerkkitapauksessa lyhyesti myös sen saaman ratkaisun. Tutkimus ei kuitenkaan kohdennu elatusapukysymyksiin sellaisinaan, joten tapausesittelyissä en keskity elatusavun määrittämiseksi tarpeellisiin yksityiskohtiin, vaan kuvaan lapsen huoltoa ja asumista koskevien vaatimusten kytkeytymistä eroperheen talouteen.

Tutkimustapauksissa esiintyi erilaisia tyyppitilanteita, joissa taloudellisilla kysymyksillä oli merkitystä. Ensiksikin oli niitä, joissa lasten asumisvaatimus liittyi puolisoiden omaisuuden ositukseen, joka oli kesken tai tekemättä. Toiseksi oli tapauksia, joissa lasten asumisratkaisulla tavoiteltiin suotuisampaa taloudellista asemaa lasten elatusapujen ja erilaisten yhteiskunnallisten tukijärjestelmien avulla. Lisäksi oli tapauksia, joissa lasten asumisen muutosta vaadittiin jommankumman vanhemman muuttuneen taloudellisen aseman vuoksi tavoiteltaessa entistä suurempaa elatusapua. Vielä oli ryhmä tapauksia, joissa asumiseen tai tapaamiseen liittyi yhteiskuntaa rasittavia kuluja, jotka puolestaan saattoivat värittää sosiaalitoimen suhtautumista ratkaisuvaihtoehtoihin. Esittelen kutakin neljää ryhmää esimerkkitapauksin.

3.4.2 Lasten asuminen ja vanhempien omaisuus

Seuraavat tutkimusaineiston esimerkkitapaukset osoittavat lasten asumisratkaisun yhteyden vanhempien omaisuuden ositukseen, ositukseen yhteydessä maksettavaan elatusavun kertasuoritukseen, perheen muihin taloudellisiin kysymyksiin sekä tapaajavanhemmaksi jäävän elättäjärooliin.

Esimerkkitapauksissa 1–3 perheet olivat asuneet omalla työllä tai toisen vanhemman perintövaroilla rakennetussa kodissa. Omaisuuden osituksella oli mer-

[1086] Tapauksessa T:146 sosiaalitoimen selvityksen lopussa oli esitys: ”Lisäksi esitetään, että [puolisoiden] tulee saattaa omaisuuden osituskiistansa loppuun, jotta tämän keskeneräisen asian aiheuttama erimielisyys ja epätietoisuus ei enää vaikuttaisi lasten huoltoon ja tapaamiseen liittyvään asiaan. Tämä helpottaisi myös [lapsen] tilannetta ja olisi mielestämme molempien lasten edun mukaista.” Tapauksessa T:147 sosiaalitoimen selvityksen ehdotuksessa todettiin muun muassa: ”Pariskunnan erimielisyydet omaisuuden ositukseen liittyvissä asioissa sekä erittäin paljon eriävistä näkemyksistä elatusmaksun suuruudesta ovat tiukentaneet pariskunnan välejä. Tämä lienee vahvasti vaikuttanut myös lasten tapaamisten onnistumiseen. Todennäköistä mielestämme kuitenkin on, että kun vanhemmat saavat elatus- ja ositusasioista sopimukset aikaan, myös tapaamiskäytännöt helpottuvat.”

kittävä vaikutus asumisratkaisuun tapauksissa, joissa hajoavalla perheellä oli maatila tai muu perheyritys. Myös tapauksissa 4–6 omaisuuden ositus nousi riidan keskukseen. Tapauksissa 1–6 lasten asuminen määräytyi sille vanhemmalle, joka sai omistukseensa perheen yhteisen kodin. Vanhempien varallisuuden määrä, varallisuuden omistussuhteet, velkavastuu ja taloudellista asemaa rasittava vahingonkorvausvelvollisuus olivat asumisvaatimusten merkittäviä taustatekijöitä.

Esimerkki 1. Avioeron yhteydessä kumpikin vanhempi vaati lasten yhteishuoltoa ja asumista luonaan. Hakemushetkellä vanhemmat asuivat yhä yhteisessä erittäin tilavassa omakotitalossa. Asiassa pyydettiin yhteiselämän lopettamista ja väliaikaismääräystä lasten asumisesta osituksen toimittamiseen saakka. Äiti lausui, että se joka saa jäädä asumaan yhteiseen kotiin, ratkaisee lasten asumisen. Käräjäoikeus ei antanut väliaikaisratkaisuja, vaan pyysi sosiaalilautakuntaa pyrkimään vanhempien sopimukseen selvitystyössä. Se kesti vajaat kaksi kuukautta ja sen tuloksena sosiaalilautakunta lähetti käräjäoikeudelle asianajajien laatiman sopimuksen riidanalaisista asioista sekä ositussopimuksen. Lapset jäivät vanhempien yhteishuoltoon ja asumaan äidin luokse, joka sai osituksessa perheen omakotitalon omistukseensa. Tapaus T:248.

Esimerkki 2. Avioeron yhteydessä kumpikin vanhempi vaati lasten asumista luokseen. Isän kotipaikan sosiaalilautakunnan laatimasta, perheen taloudellisia asioita hyvin valaisevasta selvityksestä ilmeni, että äiti oli muuttanut äitiysloman jälkeen parinsadan kilometrin päähän takaisin entiseen työhönsä perheen entiselle asuinpaikkakunnalle isän jäätyä kahden lapsen kanssa asumaan perheen vastikään isän suvulta vuokraamalle tontille rakentamaan tilavaan omakotitaloon, josta oli runsaasti velkaa. Äiti asui vuokrakolmiossa. Ennen hakemuksen jättämistä tehdyssä osituksessa omakotitalo velkoineen oli sovittu jäämään isälle. Eroa edeltävät monet vuodet työttömänä ollut isä ja hänen naapurissa asuvat vanhempansa olivat osallistuneet lastenhoitoon avioliiton aikana. Äidille ei ollut työtä perheen yhteisellä asuinpaikalla. Kumpikin sosiaalilautakunta puolsi lasten asumista omalle paikkakunnalleen. Käräjäoikeus määräsi lapset isän luokse. Perusteluissa 7-vuotiaan pojan mielipide, status quo ja tukiverkosto isän luona olivat ratkaisevia tekijöitä kummankin vanhemman ollessa yhtä sopivia huoltajiksi. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisua. Tapaus T:175.

Tapauksissa 3 ja 4 asumisratkaisut liittyivät kiinteästi elatusapumaksujen kertasuoritukseen osituksessa. Kyseessä oli ElatusL 6.3 §:ssä tarkoitettu kertamaksu eli maksu, jonka katsotaan olevan ”tarpeen lapsen elatuksen turvaamiseksi vastaisuudessa”. Edellytyksenä kertamaksulle on säännöksen mukaan, että se on elatusavun suorittajan maksukykyyn nähden kohtuullinen.[1087] Perheen yhteisen kodin omistus jäi esimerkkitapauksissa lähihuoltajavanhemmalle sitä vastaan, että tapaajavanhemman maksettavaksi tulevat elatusavut kuitattiin osituksessa kokonaan. Kertamaksu oli mitä ilmeisimmin maksukykyyn nähden kohtuullinen.

[1087] Elatusavun kertamaksusta ks. esim. Gottberg 2005, s. 194–196.

Esimerkki 3. Avioeron yhteydessä kumpikin vanhempi vaati teini-ikäisen tytön asumista luokseen. Isä oli muuttanut kesäksi perheen yhteisestä kaupunkihuoneistosta kesäasuntoon. Vanhemmat toivat kirjelmissään vahvasti esiin ositusasiat ja osallistumisensa perheen menoihin. Vanhemmilla oli runsaasti kiinteää omaisuutta. Isä halusi maksaa lapsen elatusmaksut osituksessa kertakaikkisena korvauksena omaisuuden muodossa, mikäli lapsi asuisi äidin luona. Äiti ei tahtonut osituksessa kaupunkiasuntoa ja katsoi isän haluavan itselleen parhaiten realisoitavat kiinteistöt, jotka oli hankittu äidin perintövaroilla. Vanhemmat pääsivät selvitystyön aikana sopimukseen lapsen asumisesta äidin luona. Tapaus T:118.

Esimerkki 4. Sekä äiti että isä vaati lasten yhteishuoltoa ja asumista luokseen. Runsaasti velkainen yrittäjäisä oli jäänyt lasten kanssa asumaan perheen entiseen yhteiseen suureen omakotitaloon. Äiti oli muuttanut vuokraasuntoon ja asui hakemushetkellä uuden miesystävänsä kanssa isää selvästi pienemmässä asunnossa. Puolisoiden omaisuuden ositusta ei ollut tehty. Lasten elatusapu oli riitainen. Äiti vetosi isän esitutkinnassa oleviin talousrikoksiin ja tämän epävarmaan kykyyn säilyttää tulotasollaan omakotitalo, isä taas äidin heikkoon asumistasoon ja työttömyyteen. Asiassa pyydettiin sosiaalilautakunnan selvitys. Vanhemmat tekivät ilman sosiaalilautakunnan selvitystä ositussopimuksen, jossa sovittiin myös lasten yhteishuollosta ja asumisesta isän luona. Osituksessa äidin elatusvelvollisuus lapsille kuitattiin kokonaisuudessaan. Isä sai perheen omakotitalon ja muun omaisuuden velvollisuuksin vastata kaikista veloista, kun taas äiti sai vähäiset rahavaransa ja hallussaan olleet irtaimet esineet. Äiti luopui myös syytteestään ja vaatimuksistaan isää kohtaan. Tapaus T:212.

Esimerkkitapauksissa 5 ja 6 oli avioeron aikoihin aloitettu vanhempien velkajärjestelyt, jotka osaltaan vaikuttivat lasta koskeviin asumisvaatimuksiin. Tapauksessa 5 väitettiin, että lähihuoltajalle maksettavat elatusapumaksut ja lapsilisät yksinhuoltajakorotuksin olisivat ratkaisevia tekijöitä kasvattaa marginaalinen maksuvara sellaiseksi, että omistusasunnon säilyttäminen vahvistettavassa maksuohjelmassa olisi mahdollista. Tapauksessa 6 taas vanhempien velkajärjestelyjen maksuohjelmissa tehtiin valinta puolisoiden realisoitavasta ja säilytettävästä omaisuudesta tilanteessa, jossa puolisot omistivat kaksi kotia. Kummassakin tapauksessa asuminen määrättiin sille vanhemmalle, joka sai säilyttää kodin maksuohjelmassa.

Esimerkki 5. Avioeron yhteydessä kumpikin vanhempi vaati yhteishuoltoa ja kahden lapsen asumista luokseen. Äiti oli muuttanut pieneen vuokrakaksioon perheen yhteisestä erittäin tilavasta omakotitalosta, johon isä oli lasten kanssa jäänyt asumaan. Sosiaalilautakunnan selvityksessä todettiin, että äiti voisi hankkia suuremman asunnon, kun perheen taloudelliset asiat olisivat selkiintyneet. Ositusasia oli kesken ja kummankin vanhemman velkajärjestely oli aloitettu huoltoa koskevan hakemuksen jälkeen. Isä oli mukana yritystoiminnassa. Selvityksessä esitettiin lasten asumista äidille. Isä katsoi valituskirjelmässään, että äiti ryhtyi vaatimaan lasten asumista vasta sen jäl-

keen, kun isä oli viiden kuukauden kuluttua äidin poismuutosta vaatinut elatusapua lapsille. Äidin mukaan taas isän tärkein motiivi lasten asumisratkaisussa oli säilyttää maksuohjelmassa omakotitalo, jota tämä ei kuitenkaan ilman äidin maksamia elatusapumaksuja kykenisi säilyttämään. Hovioikeudessa lapsia kuultiin. He halusivat asua edelleen isän luona. Isä luopui elatusapuvaatimuksesta kokonaan. Hovioikeus määräsi lapset isän luokse, jonne oli muodostunut status quo. Tapaus T:110.

Esimerkki 6. Monilapsisen perheen avioerossa kumpikin vanhempi vaati lasten asumista luokseen. Äiti oli muuttanut pois perheen erittäin suuresta yhteisenä kotina olleesta omakotitalosta pieneen vuokrakaksioon. Kaikki lapset määrättiin väliaikaisesti asumaan isän luokse. Isä siirtyi lasten kanssa perheen maatilalle vielä edellistäkin suurempaan omakotitaloon, johon omat ja myöhemmin uuden parisuhteen myötä tulleet lapset hyvin mahtuivat asumaan. Tuossa vaiheessa äiti asui perheen entisessä yhteisessä omakotitalossa. Nämä tiedot ilmenivät selvityksistä. Sen sijaan vanhempien kirjelmistä ilmeni, että kumpikin oli velkajärjestelyssä, jonka maksuohjelmassa maatilan omakotitalo määrättiin säilymään, mutta pienempi omakotitalo määrättiin myytäväksi. Velat olivat syntyneet pääasiassa isän yritystoiminnasta. Äiti oli takaajana. Käräjäoikeus määräsi kaikki lapset asumaan isän luokse. Ratkaisun perusteluissa ilmeni, että status quota, sisarussarjan kiinteyttä, lasten tunnesuhteita ja mielipidettä sekä vanhempien huoltajaominaisuuksia pidettiin ratkaisevina. Tapaus T:202.

Esimerkkitapauksessa 7 isä epäili äidin kykyä huolehtia lapsen taloudellisista eduista, kun lapsella oli perusteeltaan epäselviä saatavia äidin konkurssissa. Tapauksessa 8 taas isä arvosteli sitä, että äidin yksinhuollon ja sitä seuraavan lapsen asumisratkaisun myötä hän joutui maksumiehen rooliin. Kritiikki liittyy yleisempään keskusteluun isien syrjäytymisestä huoltajatehtävistä, kuten aikaisemmin vanhempien yhteistoimintaa koskevassa jaksossa on osoitettu.[1088]

Esimerkki 7. Avioeron yhteydessä isä vaati 10-vuotiaan pojan yksinhuoltoa. Äiti oli muuttanut pois yhteisestä kodista vuokra-asuntoon ja isä puolestaan oli asunut jo vuoden verran yhdessä lapsen kanssa pienessä vuokra-asunnossa. Äiti vaati yhteishuoltoa, mutta suostui lapsen asumiseen isän luona. Selvityksessä ei esitetty taloudellisia taustatekijöitä lainkaan. Riitaa oli elatuksesta. Isän kirjelmistä ilmeni, että lapsen puolesta oli valvottu äidin konkurssissa erittäin suuri saatava, jonka peruste oli epäselvä. Isä vetosi siihen, ettei sosiaalilautakunta ollut lainkaan selvittänyt taloudellista puolta, vaikka vanhempien intressit olivat erittäin ristiriitaiset ja vain isä katsoi puolustavansa lapsen taloudellista etua. Käräjäoikeuden sovintoneuvotteluissa vanhemmat päätyivät sopimukseen elatusavusta, yhteishuollosta ja lapsen asumisesta isän luona. Tapaus T:247.

[1088] Alajakso IV B.2.3.1.

Esimerkki 8. Äidin muutettua pois perheen yhteisestä omakotitalosta 7 vuoden ikäinen tytär ja 5 vuoden ikäinen poika olivat asuneet kummankin vanhemman luona, mutta kuitenkin enimmäkseen äidin luona. Selvityksessä katsottiin isän avioeroprosessin olevan vielä kesken ja esitettiin isän näkemys roolistaan maksumiehenä. Isä valitti käräjäoikeuden äidin yksinhuoltopäätöksestä arvostellen selvityksessä esitettyä käsitystä hänen elättäjäroolistaan. Uutta selvitystä ei hankittu tästä eikä äidin esittämistä muistakaan syistä. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisua. Tapaus T:114.

Sosiaalilautakuntien selvityksissä ei esimerkkitapausta 2 lukuun ottamatta kiinnitetty mitään huomiota taloudellisiin seikkoihin. Tapauksen 8 selvityksessä tosin mainittiin isän kritiikki elättäjärooliin joutumisesta. Lisäksi tapauksen 5 selvityksessä todettiin yleisluontoisesti, että äiti voisi hankkia suuremman asunnon, kunhan perheen taloudelliset asiat olisivat selkiintyneet. Joskaan selvityksissä ei otettu kantaa taloudellisten seikkojen merkitykseen asumista koskevia ehdotuksia tehtäessä, kaikissa tapauksissa ehdotus seurasi taloudellisia realiteetteja. Samojen realiteettien mukaan määräytyi myös status quo. Ja lopuksi sitä seurasivat myös lasten mielipiteet, joita olen selostanut aiemmin tässä luvussa.

Nämä päätelmät saivat vahvistusta myös esimerkkitapauksesta 9, joka kuuluu uudempaan 2000-luvun alun hovioikeusaineistoon. Sosiaalilautakunta ei päätösperustelujen mukaan ollut ottanut kantaa siihen, mikä merkitys perheen yhteisenä kotina olleen kodin omistusoikeusratkaisulla olisi. Sen sijaan tuomioistuimessa kysymys oli ainakin välillisesti ollut pohdittavana. Omistusoikeus yhteiseen kotiin verhoutui tässäkin tapauksessa lasten tarpeeseen säilyttää vakiintuneet olosuhteet eli fyysinen status quo, joskin hovioikeus kaikista muista ratkaisuista poiketen rohkeni mainita lasten asumisvaihtoehdon myös pois muuttaneen luona sellaisella tavalla, joka on tulkittavissa viittaukseksi status quon erilaisiin ulottuvuuksiin, joita ovat fyysisten, emotionaalisten ja sosiaalisten olosuhteiden vakiintuneisuus.[1089]

Esimerkki 9. Kumpikin vanhempi vaati erossa lasten asumista luokseen. Vanhemmat, jotka eivät olosuhdeselvityksen aikaan olleet muuttaneet erilleen perheen yhteisestä omakotitalosta, pääsivät sopuun yhteishuollosta. Sosiaalilautakunta katsoi kummankin olevan sopiva lähihuoltajaksi. Perheen kuusi lasta kotona hoitaneen lastenhoitajaäidin huoltajakyvyksi katsottiin arjen asioiden hoitaminen, kun taas isän avuiksi lasten kanssa touhuaminen ja vapaa-ajan vietto. Lautakunta ehdotti lasten jakamista vanhempien kesken. Vanhemmat eivät halunneet lasten asumista hajautettavaksi. Isä vetosi siihen,

[1089] Kurki-Suonio 1999, s. 138–139 selostaa Susan Maidmentin erittelyä status quo -periaatteesta. Maidment jakaa sen fyysiseen ja henkilöä koskevaan. Jälkimmäinen on sisällöllisesti yhteneväinen jatkuvuusperiaatteen kanssa, jolla tarkoitetaan vakiintuneita olosuhteita heistä ensisijaisesti huolehtineen vanhemman suhteen. Vrt. Helin 1984, s. 119–120 erittely ensisijaishoitajan jatkuvuuden merkityksestä verrattuna fyysisten olosuhteiden säilymiseen lasten iän mukaan.

ettei äiti pystyisi lunastamaan omakotitaloa. Äiti lienee muuttanut pois prosessin aikana yhteisestä kodista, sillä käräjäoikeus perusteli ratkaisuaan määrätä kaikki lapset isän luokse status quolla ja tarpeella säilyttää lasten elämän perusasiat muuttumattomina raskaan eroprosessin aiheuttamassa tilanteessa. Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden ratkaisua, joskin se katsoi, ettei äidinkään luona asuminen aiheuttaisi huomattavia muutoksia lasten jokapäiväisessä elämässä. Vaasan ho 13.3.2003, nro 344, S 02/1355.

3.4.3 Elatusapu ja sosiaalituet

Vanhempien taloudellisen aseman muutos sai aikaan muutospyrkimyksiä myös lasten asumisen suhteen. Useimmiten oli kyse uusperheistä, joissa lapsen syntymä, uuden asunnon hankkiminen, äitiys- ja vanhempainlomat, työttömyysjaksot ja muut vastaavat seikat tarkoittivat taloudellisten olosuhteiden muuttumista niin, että edellisen avioliiton lapsen ajateltiin tuossa vaiheessa hyvin sopivan perheeseen ja elatusavun tuovan lisää rahaa. Nämä taustaseikat ilmenevät esimerkkitapauksista 1–3.

Esimerkki 1. Äiti haki pojan asumisen muutosta. Poika oli avioeron jälkeen asunut lähes viisi vuotta isän luona kaupungissa. Äiti asui uuden miehensä kanssa läheisen kunnan maaseutukylästä vuokraamassaan omakotitalossa. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan äidin uusperheessä molemmat olivat saaneet tilapäisiä työsuhteita lukuun ottamatta työttömyyskorvausta ja aika ajoin myös toimeentulotukea. Lapsi miehen edellisestä avioliitosta oli juuri muuttanut uusperheeseen. Isän taas kerrottiin asuvan uusperheineen asumisoikeusasunnossa ja hänen tilanteensa todettiin olevan kohtalaisen vakaan. Sen sijaan äidin uusperheen toimeentulo katsottiin vain kohtalaiseksi. Äiti esitti 1 000 markan elatusapuvaatimuksen siltä varalta, että poika muuttaisi hänen luokseen. Esillä olivat myös lapsen mielipide ja sen motiivit. Asumiseen ei tullut muutosta. Tapaus T:137.

Esimerkki 2. Isä ei ollut lainkaan vastannut avioeroa ja liitännäisvaatimuksia koskevaan lausumapyyntöön avioeron I vaiheessa, jossa lapsi oli määrätty äidin yksinhuoltoon ja isä oli velvoitettu maksamaan lapselle elatusapua. Avioeron II vaiheessa isä aktivoitui vaatimaan yksinhuollon muuttamista yhteishuolloksi ja katsoi, ettei hän työttömyyden vuoksi voinut maksaa elatusapua kuin puolet jo tuomitusta määrästä. Selvityksen aikana isä luopui vaatimuksista ilmoittaen, että puolisot harkitsivat paluuta yhteiselämään. Tapaus T:131.

Esimerkki 3. Avioeron yhteydessä perheen pojat oli määrätty asumaan isän luokse ja tytär äidin luokse. Äidillä oli uusperhe, johon kuuluivat lisäksi miehen kaksi lasta edellisestä liitosta. Äiti, joka oli jäämässä äitiyslomalle ja vuosiksi hoitovapaalle, vaati nyt luokseen asumaan myös perheen nuorinta poikaa ja isää maksamaan elatusapua tälle lapselle 750 markkaa kuukaudessa. Äiti oli muuttamassa uusperheineen miehen tilavaan omakotitaloon toiseen kuntaan. Isä vastusti äidin vaatimusta ja vaatii äitiä maksamaan elatus-

apua kutakin kolmea poikaa varten 350 markkaa kuukaudessa ilmoittaen, ettei äiti ollut maksanut siihen saakka elatusapua isän luona tosiasiassa asuneesta tyttärestä, vaan isä oli samaan aikaan maksanut tyttärestä äidille elatusavut, lapsilisän ja korotetun asumistuen. Tyttären asuminen muuttui hovioikeudessa äidin luota isän luokse. Tapaus T:160.

Esimerkkitapauksessa 4 asumisratkaisulla haettiin nimelliseksi tarkoitetussa erossa lapsilisän ja asumistuen yksinhuoltajalisiä lähihuoltajalle. Toisen tai kummankin vanhemman eläessä yhteiskunnallisten minimitukien varassa, yksinhuoltajalisätkin saattoivat merkitä sellaista lisätuloa, jolle vanhemmat antoivat merkitystä taloudellisessa asemassaan. Esimerkissä 5 äidin heikko taloudellinen asema velkajärjestelyssä näyttäytyi yhtenä taustatekijänä hänen vaatiessaan lapsen asumista luonaan. Tämä olisi tarkoittanut äidille korotettua lapsilisää ja suurempia asumistukia yhteiskunnalta sekä suurempaa elatusapua lapsen varakkaalta isältä. Sosiaalilautakunta selosti vanhempien ja lasten asumisen. Kaikki muut tiedot kävivät ilmi muusta oikeudenkäyntiaineistosta.

Esimerkki 4. Ulkomaalaisäiti ei osannut vastata mitään isän avioeron yhteydessä esittämään lapsen yhteishuoltoa ja asumista koskevaan vaatimukseen. Avioeron II vaiheessa äiti vaati lapsen asumista ja elatusapua. Selvityksessä esitettiin yksinhuoltoa isälle. Äidille ei saatu annetuksi lausumapyyntöä tiedoksi. Vuoden kuluttua selvityksestä isä toi oikeuteen vanhempien ositussopimuksen, jossa oli myös sovittu lapsen yksinhuolto ja asuminen isälle. Osoitetietojen mukaan vanhemmat asuivat tosiasiassa samassa osoitteessa. Tapauksesta ei ilmennyt, miten perheen talousasema oli kokonaisuudessaan järjestynyt. Tapaus T:123.

Esimerkki 5. Avopari muutti erilleen asumaan. Äiti ilmoitti väestörekisteriin lapsen osoitteeksi oman vuokra-asuntonsa osoitteen saadakseen suurempaa asumistukea. Lapsi asui ensin yhden kuukauden äidin luona, mutta tosiasiassa vanhemmat olivat sopineet keskenään lapsen asumisesta vuoroviikoin kummankin luona ja myöhemmin sosiaalilautakunnan vahvistamin sopimuksin isän luona. Lapsi asuikin sitten isän kanssa tämän tilavassa omakotitalossa, eikä isälle ollut sovittu maksettavaksi lainkaan lapsen elatusapua, koska äidillä oli velkajärjestelyn nollaohjelma. Kun äiti sitten vaati lapsen yksinhuoltoa, vaati isä puolestaan lapsen edelleen asumista luonaan ja myös elatusapua. Sosiaalilautakunta esitti lapsen asumista edelleen isän luona. Se tuli ratkaisuksi käräjäoikeudessa. Tapaus T:158.

Esimerkkitapauksessa 6 lasten asuminen ja elatusapuratkaisu olivat välittömässä yhteydessä toisiinsa. Siinä äidin työttömyys ja yhteiskunnallisen tuen tarve yhtäältä ja isän yrittäjyys ja yksityinen talous toisaalta olivat ratkaisun komponentteina. Elatusavun korotusvaatimuksesta liikkeelle lähtenyt tapaus osoittaa asumis- ja talousratkaisujen yhteisyyden.

Esimerkki 6. Kolme poikaa oli vanhempien avioeron jälkeen asunut puolitoista vuotta äidin luona tämän velkaisessa omakotitalossa. Vanhemmat eivät olleet tehneet lasten asumisesta muuta sopimusta kuin väliaikaisen elatussopimuksen. Se oli kuitenkin voimassa vain puoli vuotta, jonka jälkeen vanhemmat tekivät ositussopimuksen. Siinä sovittiin yrittäjäisän maksavan elatusapua, jota hän kuitenkin maksoi vain runsaat puoli vuotta, mutta katsoi osallistuneensa elatukseen muulla tavalla. Ositussopimuksen varassa asumisratkaisu oli siis vain väliaikainen ja ilman virallista vahvistusta kahden vuoden ajan, jonka kuluessa kaksi vanhinta poikaa saavutti 12 vuoden iän. Tuossa vaiheessa äiti vaati elatusapujen korottamista, jolloin puolestaan isä vaati lasten asumista luokseen. Äidin uusperheeseen odotettiin vauvaa. Vanhimmat pojat halusivatkin muuttaa isän luokse. Äiti väitti isällä olevan huomattavasti suuremmat mahdollisuudet nostaa rahaa yrityksestään, isä puolestaan äidin tarvitsevan toimeentulotukea. Nämä kaikki tiedot ilmenivät käräjäoikeuden kirjallisesta valmistelusta. Käräjäoikeus kehotti sosiaalilautakuntaa selvitystyössään edistämään vapaaehtoisen sopimuksen syntymistä huomioonottaen myös elatusvelvollisuuden. Vanhemmat pääsivät sovintoon. Lapsista yksi muutti isän luokse ja toisen sovittiin muuttavan vajaan vuoden päästä, kun taas nuorin jäi äidin luokse. Sovinto perustui sosiaalitoimen ehdotukseen. Taloutta koskevat tiedot eivät ilmenneet selvityksestä. Isän maksettavaksi tuleva elatusapu kuukaudessa määrättiin viisinkertaiseksi äidin vastaavaan. Tapaus T:115.

3.4.4 Asuminen ja elatusavun muuttaminen

Lapsen asumista koskeva muutosvaatimus oli omiaan aktivoimaan toisen vanhemman elatusavun muutosta koskevan vaatimuksen. Silloin kun toinen esitti yksinhuoltajuusvaatimuksen, esitti toinen elatusavun alentamisvaatimuksen. Tilanteessa, jossa perheen lapset olivat asuneet hajautettuina isän ja äidin perheeseen, yhdenkin lapsen asumismuutos merkitsi vanhempien taloudellisten voimasuhteiden muutosta. Olosuhteiden muuttumista koskevat tiedot ilmenivät sosiaalitoimen selvityksistä. Taloudellinen asiayhteys taas ilmeni muusta oikeudenkäyntiaineistosta. Esimerkkitapauksissa 1–3 asumisratkaisusta riideltäessä riideltiin samalla elatusavun muutoksista.

Esimerkki 1. Äiti vaati kuusi vuotta aiemmin tehdyn yhteishuollon muuttamista yksinhuolloksi perustelunaan, ettei isä ollut pitänyt yhteyttä lapseen viimeisimmän puolentoista vuoden aikana ja että isä oli jättänyt elatusavut maksamatta usealta vuodelta. Isä puolestaan vaati yhteishuollon pysyttämistä ja elatusavun alentamista alle puoleen aikaisemmasta. Lapsi oli elänyt lähes syntymästään saakka äidin uusperheen lapsena. Isä puolestaan oli jo noihin aikoihin perustanut uusperheen, jossa oli yksi yhteinen lapsi ja kaksi vaimon lasta. Vanhemmat pääsivät ensin sopimukseen elatusavun alentamisesta lähes puoleen alkuperäisestä. Sitten sosiaalilautakunnan selvityksessä esitettiin yksinhuoltoa äidille. Ratkaisuksi käräjäoikeudessa tuli modifioitu yksinhuolto. Tapaus T:183.

Esimerkki 2. Vanhempien kesken oli ollut vireillä useita juttuja, mukaan lukien lasten asumisen ja tapaamisen täytäntöönpanojuttu. Yhteishuollossa olevista lapsista kaksi vanhinta asui päätöksen mukaan isän luona ja nuorin äidin luona. Isä vaati nyt toistamiseen nuorimman lapsen asumista luokseen, jonne lapsi oli jo muuttanut. Äiti allekirjoitti tätä koskevan sopimuksen sosiaalilautakunnassa, mutta elatusapu jäi vahvistamatta. Sitten isä vaatikin kaikkien lasten yksinhuoltajuutta ja äiti puolestaan kahdesta vanhemmasta lapsesta maksettavien elatusapujen alentamista. Sosiaalilautakunta esitti kaikkien lasten yksinhuoltoa isälle. Tuomioistuimet eivät muuttaneet yhteishuoltoa, mutta nuorin lapsi määrättiin isän luokse ja äidin maksettava elatusapu aleni huomattavasti. Tapaus T:116.

Esimerkki 3. Avioeron yhteydessä oli sovittu 8- ja 10-vuotiaiden poikien asumisesta äidin luona ja isän elatusapuvelvollisuuden alkamisesta vasta 3,5 vuoden kuluttua, jolloin isän opinnot olisivat päätöksessä. Vanhemmat olivat sopineet muuttavansa poikien asumista tarvittaessa lasten ja vanhempien yhteisellä päätöksellä. Sen jälkeen kun isän elatusavun maksuvelvollisuus oli ollut kolme kuukautta voimassa, isä viritti poikien asumista koskevan muutoskanteen. Opinnot toisessa kaupungissa eivät olleet vielä päätöksessä, mutta isä oli töissä ja asui samassa lähiössä, jossa pojat olivat asuneet äidin kanssa. Äiti puolestaan oli muuttanut uusperheineen kaupungin keskustaan. Tässä vaiheessa yli 12-vuotiaat pojat halusivat muuttaa isän luokse. Ratkaisuksi tuli asumisen muutos. Äidin maksettavaksi ei tullut huonossa taloudellisessa tilanteessa lainkaan elatusapua. Tapaus T:227.

3.4.5 Päätelmiä taloudellisista taustatekijöistä ja niiden vaikutuksesta ratkaisuun

Sosiaalitoimen selvityksissä taloudellisiin taustatekijöihin ei juurikaan kiinnitetty huomiota. Vanhemmat tuskin kaikissa tapauksissa olivat tietoisia siitä painopistemuutoksesta, joka sosiaalitoimen selvitysvaiheeseen tultaessa perheen kokonaisrealiteettien selvittämisessä asianajollisiin neuvotteluihin verrattuna tapahtui. Perheneuvoloiden lausuntotyöskentelyssä taloudellisten realiteettien yhteys lapsen asumiskysymyksiin katosi sosiaalitoimen selvitystyötäkin enemmän näkyvistä. Lapsen edun selvittäminen kallistui perheneuvolan työorientaation mukaisesti lapsenhuoltolain huoltoihannetta myötäillen huoltajuuden arviointiin psykologissävytteisesti ilman kosketusta taloudellisten tosiseikkojen merkitykseen.

Tutkimushavainnot eivät sinällään ole yllätyksellisiä. Selvitystyön lähtökohtahan on lapsenhuoltolain mukainen: ratkaisut lasten asumisesta tehdään erillään perheen omaisuutta koskevista ratkaisuista. Vaikka esimerkiksi sosiaalitieteellisessä ja psykologisessa perhetutkimuksessa onkin kirjoitettu taloudellisten seikkojen elimellisestä liittymisestä eron jälkeisiin asumisratkaisuihin ja vaikka asianajollisissa sopuratkaisuissa kyseinen yhteys tunnus-

tetaankin, ei siitä ole kovin paljon kirjoitettu lapsenhuoltokirjallisuudessa.[1090]

Niissä tutkimissani tapauksissa, joissa taloudellisilla taustatekijöillä oli tosiasiallista merkitystä asumisratkaisuun, ne liittyivät 70 prosentissa tapauksista jommankumman vanhemman uuteen parisuhteeseen tai uusperheen muodostumiseen. Lisäksi oli havaittavissa, että taloudellisin perustein tarkastelemassani ryhmässä äiti oli joka kolmannessa tapauksessa muuttanut pois yhteisestä kodista ja lapset olivat tuolloin jääneet asumaan isän luokse, kun taas äidit koko aineistossa olivat muuttaneet erilleen vain viidenneksessä tapauksista.

Vanhempien erilleen muutto ja asumisratkaisu puolestaan korreloivat sikäli, että aineistossa oli useita sellaisia tasapeliriitoja, joissa isien intressit lasten asumisesta kietoutuivat perheen yhteisenä kotina olleen kodin säilyttämiseen, kun taas äitien motiivit koskivat ensisijaisesti halua jatkaa lasten vakiintunutta huolenpitotyötä. Riitojen ydinkysymykset kiteytyivät vanhempien erilaisiin käsityksiin arkisen huolenpitotyön ja kasvatustyön merkityksestä verrattuna taloudellisen toimeentulon hankkimiseksi ja elintason säilyttämiseksi vaadittuihin ponnisteluihin.[1091] Tosiasiallisesti eniten merkitystä talouskysymykset saivat niissä tasapelitapauksissa, joissa perhe oli asunut itse rakennetussa omakotitalossa tai perheellä oli maatila taikka muu perheyritys, ja äiti oli muuttanut pois yhteisestä kodista ilman kouluikäisiä lapsia.

Muutkin taloudelliset seikat vaikuttivat tosiasiassa asumisriitoihin. Vanhempien kokemukset epäoikeudenmukaisuudesta jo tapahtuneessa osituksessa tai vahvistetun elatusavun määrässä, muutokset vanhempien työllisyydessä ja tuloissa, uudelleen perheellistyminen ja sen tai muiden seikkojen mukanaan tuomat taloudelliset muutokset käynnistivät vaatimuksia lasten asumisesta. Jotkut vanhemmat näyttivät lisäksi liittävän asumisvaatimuksiin moraalisia tavoitteita. Tässä mielessä vanhempien käsitykset eivät kaikin osin seuranneet lainsäätäjän ajatusta avioeron syyllisyysperusteen poistumisesta.[1092] Eräs isä kuvasi tuntojaan ja pyrkimyksiään näin: ”Olen käynyt useita kertoja ex-vaimoni seurustelukumppanin omakotitalossa. Talo on komea, mutta sen sisustus ilmeisesti myrskyisän avioeron jälkeen suhteellisen ankea. Lapset ovat pitäneet sitä ankeana ja

---

1090 Ks. sosiaalitieteellinen artikkeli, Kuronen 2003, s. 113–118 ja perhesosiologinen väitöskirja, Hokkanen 2005, s. 78–85 sekä lapsenhuolto-oikeudessa Virta 1993, s. 128 ja Mahkonen 1998, s. 119 sekä tämän tutkimuksen alajaksoissa IV A.6.4 ja 6.5 mainittu oikeuskirjallisuus talouskysymysten liitynnästä. Lisäksi ennakkoratkaisun KKO 2003:126 perusteluista ilmenee hovioikeuden pitäneen uskottavana toisen vanhemman ilmoitusta siitä, että lasten asuminen oli ensivaiheessa sovittu toiselle vanhemmalle ”ainakin osittain siitä syystä, että yhteiskunnan tuet oli saatu sitä kautta maksimoitua”. Ennakkoratkaisu koskee otsikoinnin mukaan sitä lainkohtaa, jonka perusteella huoltopäätöksen muuttamisen edellytyksiä on arvioitava.

1091 Vrt. Hokkanen 2005, s. 82. Eräs haastateltu äiti oli jättänyt kaiken omaisuuden lasten isälle, jotta perheyritystä ei olisi tarvinnut myydä. Jotkut isät puolestaan olivat antaneet kaiken mahdollisen irtaimiston lasten äidille, koska tämä ei olisi itse pystynyt kaikkea hankkimaan.

1092 Gottberg-Talve 1986, s. 39.

kaikki heistä ovat ilmoittaneet, etteivät he missään tapauksessa halua muuttaa sinne tai ylipäätään asumaan äitinsä luokse.” [1093]

Tekemiäni päätelmiä voidaan verrata *Jussi Niemisen* tapaamisoikeutta koskeneen tutkimuksen tuloksiin talouden merkityksestä. Hänen haastattelemiensa erovanhempien mielestä erimielisyydet nimittäin koskivat selvästi useammin omaisuutta ja elatusapua kuin lasten asumista. Nieminen päättelikin riitojen keskittyvän rahaan ja rahan heijastuvan myös huoltokysymyksiin tai päinvastoin. Hän arveli, että vanhempien tunnesiteitä koskevat erimielisyydet ”vaihdetaan erossa pelimarkoiksi”. Riidan tihentymistä rahan ja omaisuuden ympärille Nieminen selitti sillä, että taloudellisissa kysymyksissä vanhemmat kykenevät tunne-erimielisyyksiä paremmin muotoilemaan vaatimuksensa. Niemisen tutkimus ei kuitenkaan kohdentunut pelkästään niihin vanhempiin, joiden erimielisyydet johtivat oikeusprosessiin.[1094]

Tutkimuspäätelmäni käyvät yksiin myös niiden havaintojen kanssa, joita *Tiina Hokkanen* on tuoreessa perhesosiologisessa väitöskirjassaan esitellyt haastattelemiensa vanhempien eron jälkeisistä yhteishuoltojärjestelyistä. Vaikka Hokkanen oli alun perin ajatellut jättää talouskysymykset haastatteluissa sivuun, haastateltavat itse olivat nostaneet rahan esiin. Hokkanen huomauttaa, että eron jälkeen isien suhde äiteihin näytti kulkevan sen kautta, miten ero oli hoidettu sekä mitenositukset ja elatusmaksut olivat määräytyneet, kun taas äitien suhde lasten isään näytti useimmiten välittyvän lasten kautta.[1095]

Tekemäni tutkimushavainnot eivät kuitenkaan yksiselitteisesti tue niitä käsityksiä, joiden mukaan miehet olisivat naisia useammin ”hinnoitelleet” avioeron rahan kuin perheen kokonaisedun kannalta.[1096] Isät kylläkin selkeimmin aktivoituivat vaatimaan lasten asumista luokseen niissä eroissa, joissa perheellä oli paljon yritysomaisuutta tai silloin, kun he itse olivat velkajärjestelyssä. Joukossa oli kuitenkin myös äitejä, joille taloudellinen laskelmointi lapsilla ja omaisuudella ei ollut vierasta.[1097] Vaikeimmat asumisriidat syntyivät kuitenkin tilanteissa, joissa vaatimukset perustuivat sekä itsekkäisiin ja samalla järkähtämät-

---

[1093] Tapaus T:160.

[1094] Nieminen Jussi 1990, s. 70–71. Vanhempien vastausten perusteella noin 40 prosentin mielestä riidat koskivat paljon tai jonkin verran varoja ja omaisuutta, noin 45 prosentin mukaan elatusapua, noin 25 prosentin mielestä huoltoa sekä noin 10 prosentin mukaan lasten asumista.

[1095] Hokkanen 2005, s. 43 ja 78–85.

[1096] Ks. Pylkkänen 1992, s. 143–144. Kirjoittaja katsoo, että naiset tavoittelevat erossa häiriöttömän tilan palauttamista, kun taas miehet helpommin hinnoittelevat eron, jolloin lasten huolto ja asuminen saattavat olla kaupankäynnin kohteena. Ks. vastaavasti Hokkanen 2005, s. 82. Kirjoittaja referoi Mavis Macleania, jonka mukaan naiset eivät maksimoi taloudellista hyötyään, vaan ajattelevat epäitsekkäästi vastuutaan muuttuvaa perhettä kohtaan.

[1097] Hokkanen 2005, s. 83. Joistakin tapauksista oli tehtävissä päätelmiä, jotka tukevat sitä Hokkasen esittämää tutkimushavaintoa, että yhtä hyvin isät kuin äidit saattavat kokea poismuuttamisen pelastautumiseksi parisuhteesta ja että he pitävät poismuuttoa tärkeämpänä kuin omaisuuden saamista.

tömiin talouspyyteisiin lapsen oireista piittaamatta. Nämä tapaukset kuuluivat patologisten riitojen ryhmään.

Tutkimani sosiaalitoimen selvitykset eivät lainkaan ilmaisseet huolto- ja tapaamisratkaisujen liityntää yhteiskunnallisiin tukijärjestelmiin. Kyseessä oli systemaattinen tietovaje silloinkin, kun tapauksesta ilmenevät tukimuodot olivat edellyttäneet sosiaalihuollon omia toimia. Vanhempien riitatilanne oli erilainen sen mukaan, elettiinkö vähimmäistoimeentulon rajalla vai riideltiinkö paljon jakamisesta. Yhteiskunnalliset tuet ovat välillisesti olleet esillä ennakkoratkaisussa KKO 2003:126, jossa lasten asuminen muutettiin isälle. Hovioikeuden mukaan asuminen oli ensiratkaisuna määrätty vanhempien sopimuksen mukaan äidille osittain siitä syystä, että yhteiskunnalliset tuet oli saatu maksimoitua.[1098]

Tutkimusaineistosta tekemäni havainnot ja oikeuskirjallisuuden vähäiset viittaukset yhteiskunnallisiin tukijärjestelmiin antavat aiheen esittää vielä muutaman kommentin niistä. Uusperheitä koskevan tutkimuksen ja lainsäädännön perusteella tiedetään, että kun uusperheen kokonaistulot lisääntyvät, se saattaa menettää joitakin sosiaalisia etuuksia, joihin vähätuloisemmat ovat oikeutettuja. Tässä suhteessa merkittävintä on lisätulojen vaikutus asumistukeen.[1099] Uusperheen nettotulojen lisääntyessä uuden kumppanin tulojen myötä myös maksut voivat kasvaa, siten kuin esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon maksuista on säädetty. Tutuimpia esimerkkejä ovat korotetut päivähoitomaksut.

Eräässä hallinto-oikeudessa on otettu kantaa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta välittömästi koskettaviin tukijärjestelyihin. Lasten tapaamisesta ja luonapidosta aiheutuvat menot on katsottu sellaisiksi henkilön tai perheen erityisistä tarpeista tai olosuhteista johtuviksi menoiksi, jotka on voitu tarpeen mukaan kattaa toimeentulotukilain 7.3 §:n mukaan toimeentulotuen lisäosal-

---

1098 Ennakkoratkaisu koskee päätöksen muuttamiseen sovellettavaa lainkohtaa.

1099 Jaakkola – Säntti 2000, s. 44. Asumistukilain (408/1975) mukaisessa asumistukijärjestelmässä otetaan huomioon perheen koko laskettaessa hyväksyttäviä asumismenoja ja omavastuuosuutta. Asumistuella pyritään turvaamaan, että myös perheen hajotessa ja tulotason alentuessa lapsille ja heidän huoltajalleen voidaan turvata mahdollisuus asua heidän tarvettaan vastaavassa kohtuullisen tasoisessa ja hintaisessa perheen vakinaisessa asunnossa. Lapsille maksettavia elatusapumaksuja ja lapsilisiä ei tuolloin oteta tuloina huomioon. Yhteisestä kodista pois lähteneelle vanhemmalle myönnetään tukea hänen omien tulojensa mukaisesti. Asumistukea myönnetään pysyvien bruttokuukausitulojen mukaan eikä tuloista tehdä mitään vähennyksiä. Elatusvelvolliselle myönnetään tukea yleisten periaatteiden mukaisesti eikä tuen tarvetta arvioitaessa voida ottaa huomioon maksettuja elatusapumaksuja. Käytännössä tämä olisi tukijärjestelmän yleisestä kaavamaisuudesta poikkeamisen lisäksi myös ongelmallista silloin, kun elatusapumaksuja ei todellisuudessa makseta. Elatusvelvolliselle tukea myönnettäessä kohtuullisen asunnon suuruutta arvioitaessa ei voida ottaa huomion sitä, että lapsilla yleensä on tarve asua tapaamisoikeutta toteuttaessaan myös toisen vanhemman luona. Asumistukea myönnetään vakinaiseen asuntoon, eikä tuen korottaminen hyväksymällä isompi asunnon pinta-ala tai muulla tavalla sovellu asumistukijärjestelmän tehtäväksi. Silloinkin, kun on sovittu lasten yhteishuoltajuudesta, joudutaan ratkaisemaan, kumman vanhemman luona lapset ensisijaisesti asuvat ja lapsiperheen asuntona voidaan tukea vain toista asuntoa.

la.[1100] Näillä menoilla tarkoitetaan lähinnä lasten tapaamiseen liittyviä matkakustannuksia ja tapaamistilanteeseen liittyviä ravinto- ja järjestelykustannuksia.[1101]

Hallitus on eduskunnalle antamassaan kirjallisessa vastauksessa muutama vuosi sitten linjannut käsityksiään asumis- ja toimeentulotuen käyttämisestä eräissä huolto- ja tapaamistilanteissa. Kannanoton mukaan yhteiskunta tukee varsin voimakkaasti lähihuoltajaa ja hänen lastensa pysyvää asumista. Sen sijaan asumistukijärjestelmä ei sovellu helposti sellaisen järjestelyn toteuttamiseen, että toinen vanhempi voisi sen turvin järjestää paremmat olosuhteet paitsi lasten aika ajoin tapahtuville tapaamisille myös pysyvästi itselleen. Myöskään asumistukijärjestelmää joustavammassa kunnallisen toimeentulotuen myöntämiskäytännössä ei ole niukkojen taloudellisten resurssien vuoksi varauduttu pitempiaikaiseen tukemiseen tällaisissa tilanteissa. Tästä syystä kunnallisilla tukimuodoilla tuskin tuetaan väljempää asumista tapaamisoikeuden turvaamiseksi.[1102]

3.5 VUOROASUMINEN

3.5.1 Tutkimushavainnot

Tutkimassani oikeudenkäyntiaineistossa oli kahdeksan tapausta, joissa oli kysymys vuoroasumista tarkoittavista vaatimuksista. Yhdessäkään tapauksessa käräjäoikeuden ratkaisussa ei hyväksytty vuoroasumista pysyväksi ratkaisuksi. Sen sijaan yhdessä tapauksessa, jossa kumpikin vanhemmista vaati 4- ja 6-vuotiaiden tyttöjen asumista luonaan, sosiaalitoimi esitti selvityksessään noin vuoden jatkuneen sopimusperusteisen vuoroasumisen jatkamista.

Perusteluina ehdotukselle sosiaalitoimi esitti seuraavia tekijöitä: vanhempien kotien läheinen sijainti (500 metrin etäisyys), toimivat arkipäivän järjestelyt, hyvät fyysiset ja psyykkiset olosuhteet kummankin vanhemman luona, lasten viihtyvyys, lasten hyvinvointia koskeva myönteinen palaute päiväkodin henkilökunnalta sekä vanhempien yhteistoimintakyky ja heidän pitkäaikaiset vakinaiset työpaikkansa. Selvityksen saapumisen jälkeen hakemus asiassa kuitenkin peruutettiin. Tuomioistuinratkaisua ei asiassa tarvittu, eikä vanhempien ratkaisu selvinnyt jutusta.[1103]

[1100] Laki toimeentulotuesta (1412/1997). Ks. Keski-Suomen lo 19.1.1995, dnro 171/4010/94. Ratkaisu isän oikeudesta toimeentulotukeen tehtiin SHL 30.1 §:n (kumottu 1413/1997) ja VNp toimeentulotuen yleisistä perusteista annettujen säännösten perusteella. Vrt. KHO 7.4.2000, nro 685, dnro 3309/3/99, jossa lasten asuinkunnan sosiaalilautakunnalta toimeentulotukea hakeneen, mutta toisessa kunnassa vakinaisesti oleskelleen äidin hakemus hylättiin.

[1101] STM:n opas 2003:10, kohta 6.4.7 (Erityisistä tarpeista tai olosuhteista johtuvat menot). Ks. myös Hallintotuomioistuinten toimeentulotukea koskevat päätökset vuosina 1998–2000, s. 52.

[1102] KK 125/1999.

[1103] Tapaus T:207.

Eräässä toisessa jutussa vanhemmat sopivat 1,5- ja 2,5-vuotiaiden lasten vuoroviikoittaisesta asumisesta kummankin vanhemman luona. Äiti oli kertonut suostuneensa vuoroasumiseen helpottaakseen isän psyykkistä tilaa tämän kärsiessä masennuksesta ja itsetuhoisuudesta.[1104] Asuminen oli sosiaalilautakunnan vahvistaman sopimuksen varassa kolmen vuoden ajan. Kumpikin vanhemmista vaati lasten asumisen vakiinnuttamista yhteen kotiin. Vanhempien perheolosuhteet olivat muuttuneet erilleen muuton jälkeen. Vuoroasumisen edellytyksiä ei ollut tarvetta selvittää. Vanhempien yksimielisyys koski vuoroasumisen soveltumattomuutta. Lasten asuminen määrättiin isälle.[1105]

Neljästä muustakin tapauksesta ilmeni, että vanhemmat olivat ennen tuomioistuinriitaa noudattaneet sosiaalilautakunnan vahvistamin sopimuksin vuoroasumista, joka oli järjestetty kolmessa tapauksessa joka toisen viikon tapaamisoikeuksin ja yhdessä yhden viikon tapaamisoikeuksin kutakin kolmea viikkoa kohden.[1106] Kolmessa tapauksessa vanhemmat olivat erilleen muuttaessaan hyväksyneet vuoroasumisen, yhdessä taas järjestelyyn oli päädytty selvityksen tekemisen aikana sosiaalilautakunnan ehdotuksesta. Huomiota herätti se, että järjestely kussakin tapauksessa koski alle kouluikäisiä pikkulapsia, joiden joukossa oli vauvaikäisiäkin.

Vuorotteluratkaisu oli kestänyt kolmessa tapauksessa vain alle puoli vuotta ennen riidan vireilletuloa, mutta yhdessä tapauksessa kuitenkin runsaat puolitoista vuotta.[1107] Yhdessä tapauksessa lapset olivat sopimuksesta huolimatta äidin sairastuttua tosiasiassa asuneet enemmän isän kuin äidin luona. Täysi vuorottelu taas ei ollut toteutunut järjestelyvaikeuksien ja muiden syiden vuoksi. Yhdessäkään tapauksessa ei siten enää tuomioistuimessa vaadittu vuoroasumista.

Vain yhdessä tutkimistani tapauksista käytiin täysimittainen oikeudenkäynti, jossa vuoroasuminen oli riitateemana. Ratkaisussa otettiin selkeästi kantaa vuoroasumista vastaan. Perheen 8- ja 9-vuotiaiden poikien katsottiin tarvitsevan yhden varsinaisen kodin. Perustelujen mukaan vuoroviikoin asumista on oikeuskäytännössä pidetty lapsille haitallisena. Tapauksessa isä oli muuttanut työ- ja asumisratkaisujen vuoksi yli sadan kilometrin päähän perheen yhteises-

---

1104 Vanhemmat olivat asuneet osan ajasta lähekkäisissä kunnissa. Heillä oli eri käsitys siitä, kumman luona lapset pääasiallisesti olivat asuneet, mutta ennen valmisteluistuntoa lasten kerrottiin asuneen vuorotteluperiaatteella.

1105 Tapaus T:170. Selvityksessä kumpikin vanhempi todettiin hyväksi huoltajaksi. Lasten pääasiallisen asumisen katsottiin vuoroasumista tarkoittavasta ratkaisusta huolimatta olleen isällä, jolla selvityksen mukaan oli selkeitä tulevaisuuden suunnitelmia. Käräjäoikeus hyväksyi samat perustelut. Hovioikeus ei muuttanut päätöstä.

1106 Tapaukset T:155, T:194, T:206 ja T:225.

1107 Tapauksessa T:194 vanhemmat esittivät perheneuvolan lausuntotyöskentelyn aikana huolensa lapsen levottomuudesta pyytäen psykologisia tutkimuksia lapsen keskittymis- ja hahmottamisvaikeuksista. Perheneuvola katsoi, että tutkimukselle sopiva ajankohta olisi meneillään olevan kriisi- ja riitatilanteen tasaantumisen jälkeen.

tä kodista, mutta oli aikeissa palata takaisin lasten kotipaikkakunnalle samaan kaupunginosaan. Lapset, joilla oli ollut hyvä tunnesuhde kumpaankin vanhempaan, halusivat vanhempiensa päättävän asiasta. Lasten asuminen määrättiin äidin luokse entiseen kotikaupunkiin ja tapaamisoikeus hieman tavallista laajempana.[1108]

3.5.2 Päätelmiä vuoroasumisesta ja vertailua uudempaan hovioikeusaineistoon

Tutkimani empiirinen aineisto osoitti, että vuoroasuminen ei soveltunut asumismuodoksi eroperheissä, joissa vanhemmat olivat vahvasti erimielisiä. Vaatimukset hylättiin, koska vuoroasumisen edellytyksiä vanhempien yhteistoimintakyvyn, samansuuntaisten kasvatustapojen, joustavuuden ja vastuullisuuden puutteen vuoksi ei ollut ja vanhempien vakavat konfliktit nähtiin haitallisiksi lapsille. Niissä tapauksissa, joissa vanhemmat olivat päätyneet lasten vuoroasumiseen, ei selvinnyt, oliko lasten mielipidettä asumismuodosta kysytty.[1109]

Etsin kannanottoja vuoroasumiseen myös 2000-luvun alun hovioikeusaineistosta. Eräässä tapauksessa vuoroasuminen hylättiin käräjäoikeudessa, joka katsoi, ettei ollut perusteita määrätä tapaamisoikeutta tavanomaista laajemmaksi, eikä siis niin laajaksi, että lapsi käytännössä tulisi asumaan kummankin vanhemman luona. Hovioikeuskaan ei suostunut vuorottelevaan asumiseen, mutta isän kolmivuorotyöstä johtuvat vapaapäivät otettiin laajennettua tapaamisoikeutta määrättäessä huomioon lapsen esikouluiän jälkeiseen koulunkäynnin alkuun saakka.[1110]

Kaikissa muissa tutkimissani tapauksissa vuorotteleva asuminen torjuttiin. Kielteiset perustelut olivat samantyyppisiä kuin 1990-luvun loppupuolen rat-

---

1108 Tapaus T:180. Hovioikeudessa ei ollut kysymys vuoroasumisesta, mutta kylläkin asumisesta ja elatusavusta. Käräjäoikeuden päätös syntyi äänestysratkaisuna, jonka erimielisyyslausunnossa kaksi lautamiestä olisi määrännyt lapsen asumisen isälle. Varsinaista vuorottelevaa asumista tarkoittava ratkaisuvaihtoehto ei siis ollut äänestyksessä.

1109 Tapauksessa T:227 12- ja 14-vuotiaat pojat eivät kuitenkaan halunneet siirtyä vuoroasumiseen, vaan äidin luota asumaan kiinteästi isän luokse.

1110 Kouvolan ho 4.4.2002, nro 368, S 01/544. Isä perusteli vuoroasumista käräjäoikeudessa sillä, että 2-vuotias lapsi oli välien rikkoutumisen jälkeen asunut vuoroviikoin vanhempien luona ainakin muutaman kuukauden ajan ja että tapaamisoikeuden laajuudella oli merkitystä elatusapuun. Isän mukaan kummankin vanhemman tuli vastata lapsen elannosta luonapitoviikollaan ja ottaa vastatakseen puoliksi lapsen vaate- ynnä muista hankinnoista ja harrastus- ja päivähoitomenoista.

kaisuissa.[1111] Esimerkkitapausten 1 ja 2 perusteluissa painotettiin sosiaalitoimen selvityksissä selostettuja vuoroasumisen haittoja.

> Esimerkki 1. Hovioikeus tukeutui ratkaisun perusteluissa sosiaaliviraston käsitykseen, jonka mukaan vanhempien ”vuosia jatkuneiden riitaisuuksien perusteella ei ole mahdollista suositella sitä, että lapset asuisivat vuoroviikoin kummankin vanhempansa luona, koska järjestely on raskas ja vaativa sekä edellyttäisi hyvää ja saumatonta yhteistyötä vanhempien välillä.” Perheen kahden vanhimman eli 15- ja 17-vuotiaiden lasten mielipiteille asumisesta annettiin merkitystä. Sisarussarjan enemmän hajottamisen ei katsottu olevan lapsen edun mukaista. Helsingin ho 17.12.2002, nro 3874, S 01/1394.

Esimerkkitapauksessa 2 perheen 11-vuotias poika oli käräjäoikeuden väliaikaismääräyksin määrätty asumaan äidin luona ja 8-vuotias poika isän luona. Tapaamisoikeus oli määrätty vuorottelevaa asumista tarkoittavalla tavalla eli ”lapset asuvat yhdessä vuoroviikoin vanhempiensa luona, parittomat viikot [isän] ja parilliset viikot [äidin] luona siten, että vaihto tapahtuu sunnuntaisin kello 17.” Isä vaati ensisijaisesti väliaikaisratkaisussa hyväksytyn menettelyn jatkamista tai toissijaisesti lasten asumista luonaan, kun taas äiti vaati lasten määräämistä asumaan luonaan. Väliaikaisratkaisu oli ollut voimassa lähes vuoden ennen käräjäoikeuden lopullista ratkaisua, jossa kumpikin lapsi määrättiin asumaan äidin luona. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisua, jota perusteltiin muun muassa perheneuvolan lausunnolla seuraavasti:

> Esimerkki 2. ”Lausunnosta ilmeni, että [isä ja äiti] ovat molemmat kykeneviä vanhemmuuteen. Lausunnossa suositellaan, että [lasten] sisaruussuhdetta ei eroteta, vaan että he voisivat asua jatkossakin samassa kodissa, koska lapsilla on lämmin ja toimiva keskinäinen suhde. Sen sijaan lausunnossa ei suositella vuoroviikkoasumista, koska se on osoittautunut erityisesti [8 vuoden ikäiselle pojalle] liian raskaaksi. [Poika] on perheneuvolan selvittelyissä tuonut ilmi selkeästi halunsa asua äitinsä, veljensä ja sisarpuolensa kanssa. Edelleen selvittelyissä on tullut ilmi, että [pojalla] ja äidillä on läheisempi suhde kuin [pojalla] ja isällä…Perheneuvola on suositellut lausunnossaan [lasten] asumista äitinsä luona. Asiassa ei ole tullut ilmi mitään sellaisia seikkoja, joiden vuoksi tulisi poiketa perheneuvolan antamasta lausunnosta.” Kouvolan ho 20.3.2003, nro 317, S 02/1016.

[1111] Helsingin ho 13.2.2003, nro 390, S 02/2992, alioikeusratkaisusta ilmenee, että vanhemmat olivat vahvistetun sopimuksen mukaisesti noudattaneet vuoroasumista runsaan vuoden ajan ennen äidin hakemusta lasten asumisen muuttamisesta hänen luokseen. Poika oli ollut vuoroviikoin päiväkodin esiopetusryhmässä. Äiti oli muuttanut toiselle paikkakunnalle, jossa koulunsa aloittava poika oli käynyt tutustumassa kouluun. Poika oli kertonut ristiriitaisesti siitä, kumman vanhemman luona hän haluaisi käydä koulua. Kumpikin vanhemmista katsoi, että lapsen asuminen on vakiinnutettava yhteen kotiin. Lapset määrättiin käräjäoikeuden ratkaisulla äidin luokse asumaan. Myöskään tapauksessa Helsingin ho 27.2.2003, nro 615, S 02/2601 ei hyväksytty vuoroasumista. Käräjäoikeus perusteli vaatimuksen hylkäämistä vanhempien erittäin hyvien välien, asuntojen läheisyyden ja lasten tarpeita vastaavien järjestelyjen puuttumisella.

Esimerkkitapauksessa 3 lasten asuminen oli yhteistyössä sosiaaliviranomaisten kanssa sovittu vuoroasumista tarkoittavaksi asumisen oltua sitä ennen vaiheittain parin kolmen vuoden ajan isän ja äidin luona. Vuorottelevaa asumista sekavissa olosuhteissa oli jatkettu tilanteessa, jossa perheen toinen poika oli jo käynyt usean vuoden ajan psykiatrisella poliklinikalla psyykkisten oireiden vuoksi ja vanhempien oma elämäntilanne oli ollut monin tavoin epävakaa ja he olivat perusteellisessa ristiriidassa, joka koski myös sitä, missä määrin luonapito kummankin luona toteutui. Poliklinikan läheisneuvonpidon tuloksena vanhemmat kuitenkin pääsivät yksimielisyyteen vuoroasumisesta, johon käräjäoikeudessa päädyttiin. Hovioikeudessa esitetyn selvityksen mukaan lastenpsykiatristen poliklinikkatutkimusten uudessa viranomaispalaverissa tilannetta oli pidetty erittäin huolestuttavana ja lasten sijoittamista sijaiskotiin oli pohdittu. Hovioikeus ratkaisi oikeudellisella tasolla ristiriidan antamalla päätöksen yksinhuollosta.

> Esimerkki 3. Hovioikeusratkaisun perusteluissa todettiin muun muassa: ”Vaikkakin on tärkeää, että lapset saavat riittävästi tavata molempia vanhempiaan, on tässä tapauksessa jouduttu lasten kannalta epäsuotuisaan tilanteeseen. Äidin tapaamisoikeudet ovat laajentuneet lähes luonapidoksi eikä lapsille ole muodostunut selkeää kuvaa siitä, kumman vanhemman luona he milloinkin ovat. Tämä asumistilanteen sekavuus ja epävarmuus on johtanut siihen, etteivät lapset tiedä, kumman vanhemman luona he asuvat. Tämä on aiheuttanut erityisesti [toiselle pojalle] psyykkisiä oireita. Hovioikeuden käsityksen mukaan lasten etu vaatii, että tilanne vakiinnutetaan.” Ratkaisussa pojat määrättiin äidin yksinhuoltoon. Kouvolan ho 20.6.2002, nro 686, S 01/1174.

Uudemmassa hovioikeusaineistossa vuosilta 2002 ja 2003 ratkaisut olivat tutkimiani 1990-luvun loppupuolen ratkaisuja monipuolisemmin perusteltuja. Ne eivät heikentäneet varhaisemmista tapauksista tekemiäni päätelmiä, vaan pikemminkin vahvistivat pidättyvää suhtautumista vuoroasumiseen. Oikeuskäytännössä vuoroasuminen katsottiin edelleen erittäin huonoksi vaihtoehdoksi silloin, kun vanhemmat riitelivät asiasta.

Tutkimani tuomioistuinratkaisut tukevat siis käsitystä siitä, että vuoroasuminen edellyttää vanhempien yksimielisyyttä ja suhteellisen rauhallista ja kypsää yhteistoimintaa. Elleivät vanhemmat pääse toimivaan, mieluiten kokeilu- tai väliaikaisratkaisuin koeteltuun sopuratkaisuun riitaprosessin kuluessa, ei tuomioistuinriita ennusta hyvää lasten vuoroasumiselle. Nämä havainnot sopivat yksiin myös niiden epäilyjen kanssa, joita Ruotsin sosiaalihallituksen vuonna 2004 julkaisemassa tilannekatsauksessa on esitetty vuoroasumisratkaisujen sopimattomuudesta silloin, kun vanhemmat ovat riitaisia taikka olosuhteet muutoin ovat epäedulliset.[1112]

[1112] Glimtar av vårdnadsdomar 2004, s. 33–34.

Vastaavasti norjalainen psykologi *Terje Galtung* on vuonna 1998 esittänyt, että high conflict -eroperheet eivät ole vuoroasumiseen sopivia ja että vuorotteluratkaisun tulee onnistuakseen olla hyvä ratkaisu sekä lapsille että vanhemmille. Vanhemmilta on Galtungin mukaan edellytettävä kykyä sovitella ja järjestellä lasten huoltoa ja hoitoa odottamattomissa tilanteissa sekä kykyä suhtautua myönteisesti tai neutraalisti toisen vanhemman uuteen seurustelu- tai asuinkumppaniin. Vaarana on, että lapset kuitenkin joutuvat erimielisten vanhempien riidan keskukseen, jossa he tuntevat itsensä samaan aikaan tärkeiksi ja uhatuiksi.[1113] Vuoroasuminen ei ole menetetyn avioliiton korvike. Lapsilta ratkaisu onnistuakseen edellyttää joustavuutta, reippautta ja turvallisuutta.[1114]

Galtungin teesit saavat nyttemmin tukea myös johtavan sosiaalityöntekijän *Raija Panttilan* vuonna 2005 ilmestyneestä tutkielmasta, jossa on esitelty vuoroasumisen kirjallisuutta ja helsinkiläiskokemuksia kahden kodin käytännöistä. Panttila toistaa tässä jo esitellyt päätelmät ja katsoo, että vanhemmat usein tavoittelevat vuoroasumisella keskinäistä oikeudenmukaisuutta ja kompromissia laiminlyöden ratkaisun pohtimisen lapsen tarpeista käsin. Hänkin korostaa vanhempien saumattoman kommunikoinnin ja yhteistoiminnan merkitystä, asuntojen läheisyyttä ja lapsen arkirutiinien merkitystä.[1115]

Vastaavia päätelmiä on tehty myös Ruotsin sosiaalihallituksen tietokatsauksessa vuodelta 2004, kun siinä on esitetty käytännöllisin kysymyksin kartoitettavaksi vuoroasumisen hyötyjä ja haittoja. Lasten näkökulmasta on esimerkiksi tärkeää selvittää, onko heillä jo ennestään hyvä vuorovaikutus ja kiintymys kummankin vanhemman kanssa, onko lapsella resursseja ylläpitää henkilösuhteita kahden (uus-)perheen jäseniin, vaatiiko jommankumman lähihuoltajan oma selviytymiskriisi lapselta liikaa voimia, kykenevätkö vanhemmat reagoimaan lapsen stressioireisiin ja hyväksyvätkö he tarvittaessa siirtymisen lapsen vuoroasumisesta kiinteään asumiseen. [1116]

Yhteenvetona on todettavissa, ettei vuoroasumisratkaisua ei ole syytä tehdä siinä uskossa, että se soveltuisi käytettäväksi riitaisissa eroperheissä tai että lapset sopeutuisivat häiriöittä siihen. Riskialttiina on pidetty vanhempien kompromissin tuloksena syntyviä sopimuksia.[1117] Vaikka vanhemmat tuomioistuimessa

---

1113 Galtung 1998b, s. 125–129. Ks. Vastaavaan tapaan Växelvis boende 2004, s. 36–38. Vrt. KKO 1992:132, jossa äidin perustelut vuoroasumista tarkoittaneen tapaamisoikeuden muuttamiseksi kiinteäksi asumiseksi koskivat lasten hyvinvointia ja perusturvallisuuden järkkymistä. KKO vaati sosiaali- ja terveysministeriötä hankkimaan sosiaalilautakunnalta lisäselvityksen. Ratkaisussa ei otettu kantaa vuoroasumisen edellytyksiin.

1114 Rønbeck 1995, s. 8. Ks. myös Växelvis boende 2004, s. 35. Tietokatsauksen mukaan lasten ja nuorisopsykiatristen osastojen henkilökunnat raportoivat tapaavansa vastaanotoilla lapsia ja nuoria, joille vuoroasuminen aiheuttaa suuria ongelmia.

1115 Panttila 2005, s. 46–49.

1116 Växelvis boende 2004, s. 38–40.

1117 Kurki-Suonio 1999, s. 319 referoi Öbergien tutkimustulosta, jonka mukaan kompromissin taustalla saattaa olla halu välttää huoltoa koskeva riita tuomioistuimessa.

haluaisivatkin sopia vuoroasumisesta, tuomioistuimen tulee joka tapauksessa selvittää se, vastaako sopimus lapsen etua. Tärkeää on tietää, mitä ratkaisu konkreettisesti lapsen arjessa merkitsee.

Vuoroasumisen purkamisongelmiin ei ole kirjallisuudessa liiemmin kiinnitetty huomiota. Kuten edellä on osoitettu, vuorottelevaa asumista on käytetty enimmäkseen alle kouluikäisten lasten asumisjärjestelynä. Vuoroasumisen hyväksyminen ratkaisee kylläkin riidan sopimuksen solmimishetkellä, mutta ei välttämättä ennakoi myöhempää sopimusvalmiutta, jos lapsen tarpeet edellyttäisivätkin yhden kodin asumiseen siirtymistä. Tutkimani tapaukset antoivat viitteitä siitä, että toinen tai kumpikin vanhempi saattoi hyväksyä vuoroasumisen tosiasiallisena tavoitteenaan saada se yksipuolisin keinoin muuttumaan pysyvän asumisen suuntaan. Näissä tapauksissa lapsi joutuu kohteeksi vanhempien pitkäkestoiseen piilokamppailuun, jossa kumpikin pyrkii voittamaan lapsen pysyvämmän asumisen.

Edellä esittämäni päätelmät on siis tehty tuomioistuimissa riitaisina käsitellyistä, sosiaalitoimen selvitystä vaatineista asumisriidoista. Näissä tapauksissa vanhempien yhteistyön edellytykset olivat jo lähtökohdiltaan heikot tai suorastaan olemattomat. Vanhemmilla ei ollut yhteisymmärrystä lapsen parhaasta, tai jos he aikanaan olivatkin sopineet vuoroasumisen, se oli koitunut liian raskaaksi lapsille. Tutkimani riitaisten tapausten aineisto ei siten ole vertailukelpoinen niihin tapauksiin, joita pohjoismaisessakin kirjallisuudessa on runsaasti esitetty onnistuneista vuoroasumisjärjestelyistä.[1118]

Vuoroasumista koskevissa riidoissa on nähdäkseni lopuksi asetettava kysymys siitä, kenen etua kahden kodin asumisjärjestelyllä viime kädessä haetaan, vanhempien vai lapsen. Jaetaanko lapsi tasan kahteen kotiin, jotta vanhempien kipu hellittäisi ja elatusmenot tasattaisiin? Suostuisivatko vanhemmat itse sukkuloimaan kahden kodin välillä lapsen asuessa kiinteästi yhdessä kodissa, jossa vanhemmat vuorollaan vierailisivat?[1119]

[1118] Kurki-Suonio 1999, s. 319 esittelee Gunnar ja Bente Öbergin seurantatutkimusta vuorotteluperiaatteella asuneista lapsista: osa lapsista oli tyytyväisiä. Öbergien tutkimus ei kuitenkaan kohdentunut erityisesti riitaisten erovanhempien lapsiin, kirj. huom. Ks. myös Öberg – Öberg 2002, s. 57–85 ja 163–169, Moxnes et al. 2001, s. 29–54 ja 63–74 ja Haaland 1988. Kirjoittajat esittelevät eroperheitä, joissa vuoroasuminen on onnistunut, mutta myös niitä, joissa se ei ole onnistunut.

[1119] Vanhemmat olivat sopineet tällaisesta väliaikaisesti toimineesta asumisesta eräässä Tampereen käräjäoikeudessa ratkaistussa jutussa. Haastattelutieto käräjätuomari Aulikki Stenbäck, marraskuu 2003.

V LAPSEN KUULEMINEN JA MIELIPIDE

A OIKEUSLÄHTEET JA MUUT LÄHTEET

1 Lapsen oikeudet – aikuisten oikeudet ja velvollisuudet

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus on nostanut lapsen osallistumisoikeuden lapsen suojaamisen ja huolenpidon rinnalle. LOS 12 artiklan mukaan lapsella, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, on oikeus vapaasti ilmaista ne häntä koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lapselle on annettava tilaisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa. Kuuleminen voi tapahtua joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä sillä tavalla kuin kansallisessa lainsäädännössä asiasta säädetään.

Suomen perustuslain mukaan perusoikeudet kuuluvat myös lapselle. PeL 6.3 § velvoittaa kohtelemaan lasta tasa-arvoisesti yksilöinä ja takaa lapselle oikeuden vaikuttaa kehitystään vastaavasti itseään koskeviin asioihin. Perusoikeudet ilmentävät siten käsitystä lapsesta omien oikeuksiensa subjektina eikä ainoastaan huolenpidon passiivisena objektina. Lapsen pitää saada ilmaista oman persoonansa mukaan tarpeitaan ja toivomuksiaan. Silti perustuslaki ei aseta edes lähtökohdaksi lapsen oikeutta määrätä itsenäisesti kaikkien perusoikeuksiensa käytöstä, sillä lapsen nähdään myös tarvitsevan erityissuojelua.

Suomen lapsenhuoltolaissa lapsen osallistumisoikeutta koskee LHL 4.2 §, joka velvoittaa kaikkia huoltajia ennen päätöksentekoa keskustelemaan lapsen kanssa tämän henkilökohtaisista asioistaan, jos keskustelu on lapsen ikään ja kehitystasoon sekä asian laatuun nähden mahdollista. LHL 9.4 § puolestaan velvoittaa tuomioistuimen ottamaan lapsen omat toivomukset huomioon huolto- ja tapaamisratkaisuja tehtäessä. Sama velvoite koskee lain 8.1 §:n säännöksen perusteella sosiaalilautakuntaa sen vahvistaessa huolto- ja tapaamissopimuksia.

Lapsen oikeudet eivät ole irrallaan vanhempien oikeuksista, joihin ne liittyvät. Vanhempien ja lapsen yhteydenpitoa koskevat LOS 9 ja 10 artiklat. LOS 9.1 artiklan mukaan lasta ei saa vastoin hänen vanhempiensa tahtoa erottaa heistä, ellei artiklassa tarkoitettuja erityisperusteita ole. Saman artiklan 3 kohdan mukaan vanhemmistaan erossa olevalla lapsella on oikeus pitää säännöllisesti henkilökohtaisia suhteita ja suoria yhteyksiä kumpaankin vanhempaansa, ellei se ole lapsen edun vastaista. LOS 10 artikla koskee eri valtioissa olevien lasten oikeutta pitää säännöllistä yhteyttä kumpaankin vanhempaansa. LOS 5 artiklasta puolestaan ilmenee, että lapsen huoltajilla on oikeus ja velvollisuus neuvoa lasta sopivalla tavalla lapsen käyttäessä omia oikeuksiaan.

Lapsen oikeuksien yleissopimuksen lisäksi lapsen yksilöllistä autonomiaa il-

mentää toinenkin kansainvälinen yleissopimus, jossa on säännöksiä perheenjäsenten keskinäisistä oikeuksista. Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen (EIOS) 8 artikla koskee perheenjäsenten oikeutta nauttia yksityis- ja perheelämän kunnioitusta.[1120] Säännös suojaa muun muassa perheenjäsenten oikeutta solmia vapaasti suhteita ja ylläpitää niitä muihin. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on antanut muun muassa ratkaisun, jossa oli kysymys kyseisen artiklan soveltamisesta, kun 13-vuotias lapsi oli kieltäytynyt tapaamasta toista vanhempaansa.[1121] Suomen perustuslaissa yksityiselämää suojataan PeL 10 §:n säännöksellä. Kaiken kaikkiaan yleissopimuksissa painotetaan perhe-elämän tärkeyttä ja myös sitä, että vanhemmilla, joille yhteinen vastuu lasten kasvatuksesta ja kehityksestä asetetaan, on oikeuksia.[1122]

Vilja Kutvosen mukaan ihmisoikeussopimuksen yksityiselämän suojaa koskevaa artiklaa on ihmisoikeustuomioistuimen lapsiasioiden ratkaisukäytännössä sovellettu lähinnä vain silloin, kun perhe on hajonnut muusta syystä kuin perheen omien jäsenten vapaasta tahdosta. Jos taas kyseessä on ollut vanhempien eroon liittyvä huoltoriita, huoltajuuskysymykset ovat pääsääntöisesti jääneet ratkaistaviksi kansallisten viranomaisten harkinnan mukaan. Sen sijaan tapaamisoikeuskysymyksissä yksityiselämän suoja-artiklaa on sovellettu, jos viranomaisten toimet ovat loukanneet lapsen oikeutta olla kummankin vanhemman seurassa.[1123]

Ihmis- ja perusoikeuksien tasolla lapsen asioita ei toisin sanoen enää pidetä ainoastaan perheen sisäisinä asioina eikä lasta ainoastaan vanhempiensa oikeuksien kohteena. Lapsi nähdään myös itsenäisenä yksilönä yhteiskunnassa ja häntä suojellaan klassisin vapausoikeuksin valtiota vastaan niissä tilanteissa, joissa lapsen ja valtion välille syntyy eturistiriitaa. Lapsen kannalta tärkeimpiä perusoikeuksia yhteiskuntaan nähden ovat kuitenkin sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet. Niin sanottuihin TSS-oikeuksiin (taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet) kuuluvina ne asettavat julkiselle vallalle perusoikeustasoisia velvollisuuksia. Lapsen asema on kuitenkin erityinen sikäli, että hänet nähdään paitsi itsenäisten oikeuksien haltijana omine tarpeineen, myös suojelun kohteena. Lapsi voi kylläkin määrätä oikeuksiensa käytöstä sen mukaan kuin

---

1120 Liittyessään Euroopan Neuvostoon Suomi hyväksyi Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen (SopS 19/1990, voimaan Suomessa 10.5.1990). Sopimuksen 8 artiklassa tarkoitetusta perhe-elämän suojasta ks. myös Pellonpää 2005, s. 444 ja 455-461.

1121 EIT 8.7.2003, Sommerfeld v. Saksa.

1122 Schiratzki 1997, s. 140–141. Ks. englantilaisesta keskustelusta Kurki-Suonio 1999, s. 148–157.

1123 Kutvonen 2004, s. 293. EIT:n oikeuskäytännössä tapaamisoikeutta vaativan vanhemman edun ja lapsen edun välistä ristiriitaa arvioidaan tapauskohtaisesti. Toisaalta 8.2 artiklan mukaan tapaamisia voidaan rajoittaa, jos sen katsotaan olevan lapsen edun mukaista. Ks. myös Gottberg 2004, s. 46–47 perhe-elämän suojasta eli lapsen ja vanhemman oikeudesta pitää yhteyttä ja viranomaisten velvollisuudesta kuntouttaa vanhempaa perheyhteyden palauttamiseksi. Ks. myös EIT 8.7.2003, Sahin v. Saksa.

niistä säädetään erityislainsäädännössä, mutta suojelutarkoituksessa voidaan lainsäädännössä asettaa ikärajoja ja muita rajoituksia lapsen oikeuksien käyttämiselle. Suojelua koskevat säännökset lapsioikeudessa kulminoituvat ensisijaisesti lastensuojelulakiin.

2 Osallistumisoikeus ja lapsen muut intressit

Perus- ja ihmisoikeussääntelyn mukaan lapsella on sekä suojelun että osallistumisen oikeus. Nämä intressit voivat olla vastakkaiset. Lapsen autonomiaa koskevassa keskustelussa englantilainen *Michael Freeman* on määritellyt lapsen oikeuksia suojelutarvetta ja osallistumisoikeutta yksityiskohtaisemmin. Lapsella on hänen mukaansa oikeus hyvinvointiin, suojeluun ja kunnioittavaan kohteluun, koulutukseen, sosiaalisiin oikeuksiin ja itsenäiseen ratkaisuntekoon. Tämän liberaalin paternalismin teorian mukaan lapsen ratkaisunteko-oikeutta voidaan rajoittaa, jos sen käyttäminen johtaa järjettömyyteen. Sellaisella Freeman tarkoittaa esimerkiksi virheitä, jotka pysyvästi ja vakavasti vaikeuttaisivat lapsen mahdollisuutta saavuttaa omat tavoitteensa.[1124]

Freeman on katsonut, että vastakkain joutuvia osallistumis- ja suojeluoikeuksia on arvioitava pikemminkin intressiteorian kuin tahtoteorian mukaan. Näin ollen lapsen intressi saada tarpeellista suojelua voi olla suurempi kuin lapsen suojelua vastaan esittämä mielipide. Asettaessaan lapsen autonomian rajaksi oikeusfilosofi Rawlsin oikeudenmukaisuuskäsityksen Freeman on esittänyt autonomian tarkoittavan sitä, että lasta kohdellaan ihmisenä, jolla on sama arvonanto ja kunnioitus kuin aikuisilla, ja että lapsella on oikeus saada sekä nykyhetken että tulevaisuuden autonomia turvatuksi. Freemanin mukaan aikuisten pitäisi huoltoriidassa lapsen mielipidettä arvioidessaan kysyä itseltään:

> ”Jos itse olisimme lapsia, millaista toimintaa tai käyttäytymistä toivoisimme tässä tilanteessa suojaksemme, olettaen että haluaisimme kypsyä järkevään itsenäiseen aikuisuuteen, jolloin kykenemme päättämään itsenäisen rationaalisen ihmisen tavoin”.[1125]

Englantilaisen *John Eekelaarin* teoreettinen analyysi lapsen oikeuksista on puolestaan luonteeltaan dynaaminen. Siinä lapsen oikeudet luokitellaan kolmeen intressiin: 1) perusintressit, 2) kehitysintressit ja 3) autonomiaintressit. Perusintressien perusta on lapsen tarve saada perusturvaa joko huoltajiltaan tai yhteiskunnalta. Kehitysintressillä tarkoitetaan lapsen oikeutta maksimoida kilpailevien vanhempien tarjoamat käytettävissä olevat resurssit oman kehityk-

---

1124 Freeman 1983, s. 40–60. Ks. myös Kurki-Suonio 1999, s. 149–154, jossa kirjoittaja kuvaa Freemanin teoriaa liberaalista paternalismista.

1125 Freeman 1992, s. 66–67. Vrt. SHAL 5.1 §, joka säätää sosiaalihuollon asiakkaan oikeudesta saada selvitys erilaisista vaihtoehdoista ja niiden vaikutuksesta sekä muista seikoista, joilla on merkitystä hänen asiassaan sen mukaan kuin asiakas riittävästi ymmärtää sen sisällön ja merkityksen. Ks. SHAL 10 §:n esitöistä HE 137/1999, s. 24: ”Ehdotettu pykälä täydentää 4–8 §:issä säädettyjä asiakkaan oikeuksia.”

sensä hyväksi. Autonomiaintressi taas ilmentää lapsen itsenäistä päätöksenteko-oikeutta, mikäli hän kykenee ymmärtämään ratkaisun merkityksen ja sen seuraukset, ja riippumatta siitä, onko ratkaisu hänen etunsa mukainen vai ei. Lähtökohtana Eekelaar on pitänyt lapsen oikeutta toteuttaa oman etuaan ja intressejään.[1126]

Lapsen osallistumisoikeutta on käsitelty myös ruotsalaisessa lapsenhuoltokirjallisuudessa. Lastensuojelua koskevassa väitöskirjassaan *Titti Mattsson* on katsonut, että lapsen fyysinen, psyykkinen ja sosiaalinen riippuvuus aikuisista rajoittaa hänen autonomiaansa. Riippuvuus taas johtuu lapsen tarpeiden ja etujen tyydyttämisestä. Koska lapselta lisäksi puuttuu kokemusta ja ymmärrystä määräämisoikeuden seurauksista, autonomiaan vaikuttavat lapsen ikä sekä järki-, tahto- ja tunnetekijät.[1127] Ruotsalainen *Anna Singer* puolestaan on lapsioikeudellisessa väitöskirjassaan esittänyt, että lapsen mielipide voidaan käsittää ainakin kahdella tavalla sen mukaan, millaiseen lapsinäkemykseen se perustetaan. Toisen mukaan lapsella on aikuisten tavoin kyky sekä ilmaista mielipiteensä että määrätä itseään koskevista henkilökohtaisista asioista. Singer kutsuu tätä näkemystä *pätevyyssuuntautuneeksi*.

Toista näkemystä Singer nimittää *tarvesuuntautuneeksi*. Sen mukaan lapselle annetaan tilaisuus lausua mielipiteensä ja toivomuksensa, jotka aikuisten on otettava huomioon ja joita heidän on sekä suojeltava että tyydytettävä. Aikuisten tehtävänä on ratkaista, onko lapsen mielipide merkityksellinen. Singer tekee selkeän eron käsitysten välillä. Tarvesuuntautuneessa käsityksessä mielipiteen selvittämisellä tähdätään lapsen tarpeiden tyydyttämiseen. Perustarpeet on ruotsalaisessa lainvalmistelussa luokiteltu seuraavasti: lapsella on oikeus 1) huolenpitoon ja suojaan, 2) omiin vanhempiinsa sekä 3) koskemattomuuden kunnioittamiseen ja vastuunottamiseen samoin kuin oman identiteetin kehittämiseen.[1128] Toisaalta lainvalmistelussa on korostettu myös näkemyksiä lapsen pätevyyssuuntautuneesta mielipiteestä.[1129]

Norjassa lastensuojelulain valmistelussa on esitetty näkökohtia sekä lapsen suojelua edustavasta paternalistisesta näkemyksestä että lapsen määräämisoike-

---

1126 Kurki-Suonio 1999, s. 154–157 sekä 363–366. Vrt. Schiratzki 1997, s. 56 ja 228–230 esittelemä teoria aktiivisesta ja passiivisesta lapsen edusta, joka ilmentää vastaavaan tapaan lapsen tarvetta perusintressien tyydyttämiseen. Mikäli huoltajat eivät kykene niitä täyttämään, on yhteiskunnan täytettävä nuo tarpeet lastensuojelulakien tarkoittamilla tavoilla. Hän myös korostaa lapsen mielipiteen sitomista passiiviseen ja aktiiviseen lapsen etuun, s. 354.

1127 Mattsson 2002, s. 150.

1128 SOU 1979:63, s. 56. Yksityiskohtaisessa luettelossa katsotaan, että lapsi tarvitsee hoitoa ja suojaa, rakkauden saamista ja antamista, vakaata ja pysyvää suhdetta vanhempiinsa, virikkeellistä ympäristöä, vanhempien apua rajojen asettamisessa toiminnalleen, vastuunoton, vaikuttamisen ja itsenäiseksi kasvamisen mahdollisuutta sekä yhteenkuuluvuutta kummankin vanhemman kanssa.

1129 Singer 2000, s. 80–86. Tarkemmin lapsen puheoikeudesta huolto- ja tapaamisriidoissa SOU 1987:7, s. 91–98. Ks. aiheesta myös Kurki-Suonio 1999, s. 321–323 ja 332–334.

utta puoltavasta pätevyysajattelusta. Samalla on viitattu kehitysteoreettiseen ja eettiseen keskusteluun, jossa on katsottu, että lapsilla ja nuorilla on sellaista reaalikompetenssia, joka voi oikeuttaa heidän myötämääräämisoikeutensa.[1130]

Kaikki edellä esitetyt määrittelyt ja kannanotot kytkevät lapsen määräämisoikeuden välittömään asiayhteyteen lapsen suojelun ja tarpeiden kanssa. Uusimpana osallistumisoikeutta vahvistavana elementtinä on esitetty lapsen tunteiden merkitys autonomisuuden ilmentäjänä.[1131] Osallistumisoikeutta on mahdollista korostaa useista erilaisista lähtökohdista painottamalla erilaisia näkökulmia. Vaikka määritelmät poikkeavatkin toisistaan korostaen lapsen erilaisia intressejä, yhdessäkään niistä osallistumisoikeutta ei ole irrotettu lapsen suojelun tarpeesta.

[1130] NOU 2000:12, kappale 5.7. Barns selvstendige rettigheter.
[1131] Ks. esim. SOU 2005:43, s. 209 ja 212

3 Lapsen mielipiteen selonotto

3.1 SELONOTTOA KOSKEVAT NORMIT JA PERIAATTEET

3.1.1 Yleistä normeista

LHL 11 §:n otsikko on kirjoitettu muotoon ”Lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittäminen”. Säännöksen mukaan lapsen oma toivomus ja mielipide on selvitettävä, jos se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista. Peruste selonotolle syntyy, jos vanhemmat eivät ole lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta yksimielisiä, jos lapsi asuu muun henkilön kuin huoltajansa hoidettavana taikka jos tätä muutoin on pidettävä lapsen edun kannalta aiheellisena. Selvittäminen on tehtävä hienovaraisesti ottamalla huomioon lapsen kehitystaso. Selvittämisestä ei saa aiheutua haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa väliselle suhteelle.

Asiaa ratkaistessaan tuomioistuimen on otettava saman lain 9.4 §:n mukaan huomioon lapsen etu ja lapsen omat toivomukset. LHL 11.1 §:n sanamuoto sellaisenaan saattaa johtaa ajattelemaan, että selonoton tavoitteena on saada selville lapsen nimenomaiset toivomukset ja mielipide. Toisaalta lainkohdan sanamuodosta ei ole pääteltävissä, että lapsen oikeus tulla kuulluksi tarkoittaisi lapsen oikeutta määrätä selonoton kohteena olevista asioista. Selonotossa lapsella on näin ollen oikeus osallistua ja ilmaista mielipiteitään, mutta myös oikeus tulla suojelluksi. Lapsenhuoltolaissa, lain esitöissä ja kommentaareissa suojelunäkökulmaa ei ole esitelty ihmis- ja perusoikeuksien näkökulmasta, mutta hienovaraisuutta ja vahingon välttämistä koskevilla huomautuksilla on selvästikin tarkoitettu lapsen suojelua.

Selonotto on ensi sijassa tarkoitettu toteutettavaksi sosiaalitoimen selvitystyössä. Priorisointi ilmenee vastakohtaispäätelmänä LHL 15.2 §:stä, jossa lapsen tuomioistuimessa tapahtuvalle kuulemiselle asetetaan melko korkea kynnys. Antaessaan lapsenhuoltolain ensikommentaarissa yleisohjeita mielipiteen selvittämistavasta *Matti Savolainen* onkin pitänyt tärkeänä, että lasta kuultaisiin tuomioistuinmenettelyn ulkopuolella.[1132] Huoltoselvityksen tekijän ratkaistavaksi on jätetty selvittämisen toteuttamistapa. Lapsenhuoltolain säännökset tarjoavat hienovaraisuuden korostamisesta huolimatta melko ylimalkaisen ohjeistuksen selonoton toteuttamiselle.

Oikeuskäytännössä LHL 11.1 §:n sisältö usein ymmärretään lapsen tahdon selvittämiseksi ja lapsen tahto taas LHL 9.4 §:ssä tarkoitetuksi lapsen eduksi.

[1132] Savolainen 1984, s. 207–209.

Huolto-oikeudenkäynneissä tällaisia näkemyksiä esittävät vanhemmat ja asianajajatkin.[1133] Koska käsitteet lapsen edusta, kuulemisesta ja tahdosta ovat aiheuttaneet sekaannusta, on niiden eroja oikeudellisissa lähteissä painotettu.[1134] LHL 11.1 §:ssä tarkoitetulla selvittämisellä eli kuulemisella toteutetaan LOS 12 artiklassa tarkoitettua lapsen osallistumisoikeutta. Kuuleminen on siten täyttänyt tehtävänsä, vaikka lapsi ei olisikaan ilmaissut selkeää mielipidettään.[1135]

Tietoa lapsesta ja lapselta kertyy kuulemisessa muutoinkin kuin suoranaisesti ilmaistussa mielipiteessä. Kuuleminen ei siten välttämättä tarkoita sellaista selvittämistä, jossa saataisiin selko lapsen nimeämästä toivomuksesta. Toisaalta lapsi saattaa kuulemisessa ilmaista voimakkaitakin toivomuksia ja mielipiteitä. Jos ne ovat lapsen edun vastaisia, ne eivät saa merkitystä asiaa ratkaistaessa. Lapsen tahto ei välttämättä ole lapsen etu.[1136]

Osallistumisoikeuden ja suojelun mahdollista ristiriitaa lapsen selonotossa on analysoitu melko vähän, joskin kannanoton ovat esittäneet *Markku Helin* ja *Eva Gottberg.* Täytäntöönpanolain kommentaarissa Helin on huomauttanut, ettei lapsi saa valintansa – siis ilmaisemansa toivomuksen – perusteella joutua sellaisiin olosuhteisiin, joista hänet pitäisi lastensuojelulain huostaanottotoimin poistaa. Gottberg taas on lasten kaltoinkohtelua koskevassa kirjoituksessaan korostanut suojeluperiaatteen tärkeyttä lapsen osallistumisoikeuteen nähden erityisesti huoltoriita- ja kriisitilanteissa olevien lasten kuulemisessa.[1137] Näissä kannanotoissa torjutaan sellainen Freemanin kuvaama lopputulos, jossa lapsi voisi pysyvästi ja vakavasti vaikeuttaa mahdollisuutensa saavuttaa tavoitteensa.[1138]

1133 Esimerkiksi tapauksessa T:180 isä halusi 8- ja 9-vuotisten lasten ratkaisevan vanhempien riidan asumisesta. Vastaavia käsityksiä vanhemmat esittävät lehtikirjoituksissa ja lastensuojelujärjestöjen verkkokyselypalstoilla.

1134 LaVM 7/1996, s. 3 ja Gottberg 1997, s. 141.

1135 EOA 30.4.2002, dnro 737/4/00 ratkaisussa lapsille (8 v ja 10 v) ei ollut sosiaalitoimessa esitetty suoraa kysymystä, kumman vanhemman luona he haluaisivat asua, koska lapsia oli tarpeetonta ahdistaa suoralla kysymyksellä ja siten pahentaa vanhempien riitatilanteesta johtuvaa lojaliteettiristiriitaa. Sosiaalityöntekijät olivat kuitenkin havainnoineet lapsia kummankin vanhemman luona ja keskustelleet lasten opettajan kanssa. EOA katsoi, että lasten kuuleminen oli edellä mainitussa tilanteessa kuulunut sosiaalityöntekijöiden harkintavaltaan. Selvityksestä olisi tullut ilmetä, miksi lasten mielipidettä ei katsottu aiheelliseksi kirjata. Selvityksessä olisi tullut myös arvioida edellytyksiä lasten asumisen muuttamisesta toisen vanhemman luokse. Ks. Samoin Gottberg 1997, s. 110–113.

1136 Gottberg 2004, s. 51. Lapsen edun viimekätinen vartija on lastensuojelulaki. Vaikka lapsi olisikin käyttänyt osallistumisoikeuttaan ja kuulemisessa ilmaissut mielipiteensä, sillä on heikot edellytykset saada merkitystä, jos se johtaisi olosuhteisiin, joissa lasta olisi suojeltava lastensuojelulain mukaisin toimenpitein.

1137 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 62 ja Gottberg 2004, s. 42–43 ja 48–51.

1138 Freeman 1983, s. 40–60.

3.1.2 Selonotto iän ja kehitystason mukaan

Lapsen ikää ja kehittyneisyyttä voidaan tarkastella sekä biologisen että psykososiaalisen näkökulmasta. Biologista ikärajasääntelyä käytetään lainsäädännössä yleisesti. Lapsenhuoltolaissa lapsen kuulemiselle ei ole säädetty sen paremmin biologista kuin psykososiaalista ikärajaa. Kuitenkin LHL 11.1 §:ssä ikä ja kehitystaso on toisiinsa rinnastaen säädetty mielipiteen selonotossa huomioon otettaviksi kriteereiksi. Kehitystaso voinee siten viitata psykososiaaliseen ikään. *Sami Mahkonen* on lapsioikeudellisessa kirjoituksessaan kiinnittänyt huomiota siihen, että lapsen kognitiiviset tiedot ja taidot eivät kasvata emotionaalisia valmiuksia, sillä tiedollinen puoli kehittyy selvästi nopeammin kuin tunne-elämä. Tietojen kartuttaminen ei myöskään suoranaisesti takaa lapsen omaehtoisuutta, henkistä itsenäisyyttä tai syy–seuraus-suhteita koskevan ymmärryksen kehittymistä.[1139]

Lapsen valmiuksia ja kompetenssia ikäryhmittäin on pohtinut myös ruotsalainen *Lotta Dahlstrand* tuoreessa väitöskirjassaan lapsen osallistumisesta perheoikeudellisiin prosesseihin. Koska Dahlstrandin tutkimus koskee myös huoltoriitoja, katson parhaaksi tukeutua osittain siihen, ja osittain psykologien *Ofra Ayalonin* ja *Adina Flasherin* luonnehdintaan eri-ikäisten lasten reaktioista vanhempien erotessa.[1140] Lasten mielipiteiden tarkastelua varten Dahlstrand on jakanut lapset kolmeen ikäryhmään muistuttaen samalla, että jokaisessa ikäryhmässä on otettava huomioon lapsen yksilöllinen kehitys ja kypsyneisyys. Perusteet jaottelulle hän on löytänyt lapsi- ja kehityspsykologiassa esitetyistä tutkimustuloksista, mutta rinnan niiden kanssa hän on ottanut huomioon oppivelvollisuuden alkamisiän sekä Ruotsin nimilain ja ottolapsilain ikäsidonnaiset säännökset. Hänen tekemänsä ikäluokittelu poikkeaa Ayalonin ja Flasherin esittämästä.

Dahlstrand on antanut merkitystä myös oikeustajuntaan syvälle juurtuneille käsityksille lasten kyvystä tehdä henkilöään koskevia päätöksiä. Samalla hän on huomauttanut, että ikätason mukaiset teoriat lasten valmiuksista perustuvat oletukseen, että kaikkien lasten kehitys on samanlainen.[1141] Tästä syystä hän onkin muistuttanut, että jokaisessa ikäryhmässä on otettava huomioon lapsen yksilöllinen kehitys ja kypsyneisyys ja että jaottelu voitaisiin tehdä myös kuvaamalla lapsen persoonallisuuden älyllisiä, sosiaalisia ja emotionaalisia valmiuksia.

Pienimmät, eli 3–6-vuotiaat, lapset ovat Dahlstrandin mukaan kehitysvaiheessa, jossa itsenäisyys ja kyky ymmärtää muita ihmisiä on vasta kasvamassa.

1139 Lapsen iästä ja lainsäädännön ikärajasääntelystä Mahkonen 2001, s. 990–991 ja 995–998.

1140 Ayalon – Flasher 1997, s. 40–42. Lasten psyykkisestä kehityksestä 7–12-vuotiaiden osalta ks. Rödstam 1992 ja vanhemmuuden roolikartassa eri ikäryhmien osalta ks. Rautiainen 2001, s. 17–57.

1141 Dahlstrand 2004, s. 163–164.

Nämä lapset muodostavat kuvan ulkomaailmasta sisäisen näkemyksensä mukaan ja ottavat usein syyllisyyttä vanhempien erosta. Ilman informaatiota siitä, mitä vanhempien erossa tapahtuu ja miksi, lapsi luo omat selityksensä tapahtumille. Dahlstrandin luonnehdintaa täydentää Ayalonin ja Flasherin kuvaus, jonka mukaan kahdeksaa vuotta nuoremmat kouluikäiset lapset ovat erittäin haavoittuvia ja usein taantuvat toisen vanhemman kadotessa arkielämästä. Heillä esiintyy syvää surua, osattomaksi jäämisen ja syyllisyyden tunteita, odotuksia perheen jälleenyhdistymisestä ja epäsuoraa vihaa vanhempia kohtaan.

7–11-vuotiailla on Dahlstrandin mukaan jo kyky ajatella kriittisesti, oivaltaa ja harkita sekä ymmärtää tietoisemmin, mitä he todellisuudessa tietävät ja mitä eivät. Tuossa iässä lapsi kykenee jo tekemään suunnitelmia ja ennakoimaan tapahtumien kulkua. Lisäksi lapsella on kyky nähdä itsensä ja perheensä ulkoapäin ja havaita, jos jotkin asiat ovat toisin kuin ennen. Näin ollen lapsi kykenee ymmärtämään, että vanhempien välillä on jännitteitä, mistä syistä hän voi tuntea syyllisyyttä ja vastuuta. Keskustellessaan ulkopuolisen ihmisen kanssa kotiasioista lapsella on tarve tuntea olonsa turvalliseksi. Ayalonin ja Flasherin mukaan kahdeksaa ikävuotta vanhemmat alakouluikäiset lapset kehittävät aktiivisesti uusia keinoja selviytyä menetyksistä ja kykenevät hakemaan myös tukea perheen ulkopuolelta. Kirjoittajat toteavat lisäksi, että tähän ikäryhmään kuuluvat lapset osaavat nuorempia lapsia paljon paremmin ilmaista yksinäisyyden ja häpeän tunteita ulkopuolisille.

12–17-vuotiaat lasten itsenäistyminen vanhemmista on alkanut ja he kykenevät ottamaan vastuuta omista tekemisistään. Kuitenkaan lapsilla ei ole vielä elämänkokemusta, vaikka he ovatkin kypsymässä pohtimaan vanhempien eron merkitystä perheelle. Teini-ikäisten erokriisi ilmenee Ayalonin ja Flasherin mukaan yleisimmin pahantekona tai masennuksena. 12 vuoden iässä ollaan lapsuuden ja teini-iän välisessä ajassa eli murrosiässä. Lapsen elämää leimaa usein samanaikainen tarve uskoutua sekä vanhemmille että ulkopuolisille, mutta myös tarve vastustaa vanhempia. Pediatriseen tietoon perustuen *Anja Hannuniemi* on huomauttanut, että 12-vuotiaiden tyttöjen ja poikien kypsyysasteessa on noin kahden vuoden etu tyttöjen hyväksi.[1142]

Esimurrosikäisten kanssa keskustelu onnistuu Dahlstrandin mukaan yleensä hyvin, mutta jos heidän pitäisi valita vanhempiensa välillä, itsenäistyminen, ambivalenssi ja lojaliteetti aiheuttavat heille ristiriidan. Sellaisessa tilanteessa lapset tarvitsevat paljon osaavan ja ymmärtävän aikuisen apua ja tukea. 12 vuotta täytettyään lapset alkavat yhdistää omia ja muiden intressejä ja he kehittyvät sosiaalisissa valmiuksissa.[1143] Vastaavaan tapaan ikäryhmäjaottelu on esi-

---

1142 Hannuniemi 1997, s. 839.

1143 Dahlstrand 2004, s. 165 on perustanut luonnehdinnan 12-vuotiaiden kehitysvaiheesta ruotsalaisen komiteanmietinnön SOU 1987:7, s. 249 alkavassa liitteessä esitettyyn ja osittain komiteanmietinnön SOU 1996:111, s. 27 esitettyyn käsitykseen 12-vuotiaita koskevasta psykologisesta tiedosta. Suomalaisessa vanhemmuuden tukemista tarkoittavassa ohjelmassa lapset on kehitys-

tetty Norjan lapsilain muuttamista koskevassa hallituksen ehdotuksessa, jossa selostetaan *Kristin Skjørtenin* tutkimusta lasten kuulemiskäytännöistä.[1144]

Ikäryhmittäinen esitetty kehityspsykologinen luonnehdinta antaa käsitystä lasten yleisistä valmiuksista ja jossakin määrin myös heidän kyvyistään ja valmiuksistaan vanhempien huoltoriitatilanteessa. Edellä esitetty kuvaus ei sellaisenaan ilmaise yksittäisen huoltoriidan kohteena olevien lasten kognitiivista, emotionaalista ja sosiaalista liikkumavaraa, jota käsittelen myöhemmin sekä teoreettisen tiedon että empiiristen tutkimushavaintojen pohjalta. Lähtökohtana kuitenkin on, että äsken mainittuihin ikäryhmiin kuuluvat lapset voivat hyvin olla informantteina huoltoriidassa ja että heillä itsellään on suuri informaation, tuen ja ymmärryksen saamisen tarve. Pienempiäkin lapsia kuulemalla tai heitä tarkkailemalla voidaan saada informaatiota.

12 vuoden ikäraja on tärkeä virstanpylväs muun muassa useissa lapsilaeissa.[1145] Tässä yhteydessä kiinnitän huomiota lastensuojelulaissa ja täytäntöönpanolaissa tarkoitettuun 12 vuoden ikään liittyviin oikeuksiin, sillä kyseisissä laeissa säädetyillä toimilla on selkeitä liittymäkohtia huoltoriitojen selvitystyöhön ja ratkaisuntekoon. Ikärajasääntelyn olennaiset perusteet on esitetty kummankin lain esitöissä. Perusintressien suojaamiseksi LSL 16 §:ssä tarkoitettu huostaanotto voidaan toteuttaa vastoin lapsen tahtoa.[1146] 12 vuotta täyttäneellä lapsella on LSL 17 §:n mukaan itsenäinen asianosaisasema huostaanottoa, sen päättämistä ja sijoitusta koskevissa asioissa. Lastensuojelulain mukaan lapsen kuuleminen on pakollista, lapsella on oikeus saada oma avustaja ja hänellä on oikeus hakea muutosta sosiaalilautakunnan tekemään huostaanottopäätökseen. Vastustaessaan huostaanottoa lapsi saa aikaan päätöksen alistamisen hallinto-oikeuteen. Lisäksi 12 vuotta täyttäneellä on oikeus tutustua itseään koskeviin asiakirjoihin.[1147]

Lastensuojeluprosesseissa ollaan ratkaisemassa lapsen julkisoikeudellista huoltoa, jossa vastakkain ovat yhteiskunta ja huoltajat, kun taas huoltoriidoissa ollaan ratkaisemassa lapsen yksityisoikeudellista huoltoa, jossa vastakkain ovat lapsen vanhemmat ja mahdollisesti muitakin henkilöitä. Huostaanotossa vanhemmat ovat puolustamassa asemaansa lapsen kasvattajina julkisyhteisöä vastaan, kun taas huoltoriidoissa vanhemmat riitelevät keskenään, ja useimmiten

---

psykologiselta kannalta ryhmitelty seuraaviin ikäkausiin: varhaislapsuus 0–2, leikki-ikä 2–6, kouluikä 6–12, murrosikä 12–14 ja itsenäistymisen vaihe 15–18 vuotta. Ks. Vanhemmuuden roolikartta 1999, s. 22–23.

1144 Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), kohta 10.5. Skjørtenin tutkimuksesta on referoitu tietoja vuosilta 1998–2000 kerättyjen hovioikeusratkaisujen perusteella lasten mielipiteistä. Lapset oli ryhmitelty ikäluokkiin yli 12-vuotiaat (alle 10 %), 10–11-vuotiaat (noin 14 %), 7– 9-vuotiaat (yli 30 %) ja alle 7–vuotiaat (loput lapsista).

1145 Kyseisiä säännöksiä on isyyslaissa (16 §), lapseksiottamista koskevassa laissa (8 §) ja nimilaissa (33 §).

1146 Kurki-Suonio 1996, s. 288.

1147 LSL 26 § sekä JulkL 11 § ja 12 §.

he ovat LHL 1 ja 2 §:issä tarkoitetulla tavalla huoltajiksi yhtä hyviä ja sopivia.[1148] Näin ollen säännöstavoitteet lastensuojelulaissa ja lapsenhuoltolaissa poikkeavat ratkaisevasti toisistaan, eikä lastensuojelulaissa 12 vuotta täyttäneelle annetuista erityisoikeuksista voida tehdä välittömiä päätelmiä huoltoriitojen samanikäisten itsemääräämisoikeuden suhteen.

12 vuotta täyttäneen tahdolle on annettu merkitystä myös täytäntöönpanolaissa, jossa ikärajan saavuttaneet lapset saavat kielto-oikeutta käyttämällä asumisen tai tapaamisoikeuden täytäntöönpanon estetyksi (TpL 2 §). Nuorempienkin tahdolle annetaan lainkohdassa säädetyin edellytyksin sama merkitys. Kyseisen kielto-oikeuden käyttämisen edellytyksiä taas on potilasoikeudellisissa kirjoituksissa verrattu alaikäisen oikeuteen antaa PotL 7 §:ssä tarkoitettu hoitosuostumus. Hannuniemi *ja Irma Pahlman* ovat kuitenkin huomauttaneet, että tehokas potilaslaissa tarkoitettu kielto-oikeus vaatii käyttäjältään vähemmän kuin aktiivisen mielipiteen ilmaiseminen.[1149]

Hannuniemen ja Pahlmanin huomautuksista seuraa, ettei 12 vuotta täyttäneen täytäntöönpanotilanteessa ilmaisemalle tahdolle annettavaa merkitystä sellaisenaan voida soveltaa ohjeena arvioitaessa lapsen hoitosuostumuksen merkitystä potilaslaissa. Kannanotoista ei kuitenkaan saada välitöntä vastausta siihen, millainen 12 vuotta täyttäneen lapsen mielipiteen muodostuksen huoltoriidassa pitäisi olla, jotta se olisi vastaavalla tehokas kuin täytäntöönpanolaissa tarkoitettu kielto-oikeus tai potilaslaissa tarkoitettu hoitosuostumus. Vertailua vaikeuttaa lisäksi se, että tehokkaan hoitosuostumuksen ei ole katsottu olevan sidoksissa tiettyyn ikärajaan, vaan seuraavassa alajaksossa esiteltävän informed consent -ehtojen täyttymiseen.[1150] Myös täytäntöönpanolain kielto-oikeuden on katsottu edellyttävän saman periaatteen vaatimaa perusteltua mielipidettä.[1151]

Tästä lyhyestä esittelystä on todettavissa, että alaikäisen määräämisoikeudelle annetaan oikeudellista merkitystä joko aktiivismyönteisenä päätöksentekona eli suostumuksena tai hyväksymisenä, taikka passiiviskielteisenä reagointina eli kielto-oikeuden käyttämisenä. Kielto-oikeudesta on huoltoriitoihin liittyvällä tavalla säännöksiä täytäntöönpanolain ja potilaslain lisäksi myös sosiaalihuollon asiakaslaissa.[1152] Kaikissa niissä kielto-oikeuden käyttäjältä edellytetään kypsyneisyyttä ja kiellon ymmärtämistä.

Kirsti Kurki-Suonio on pitänyt ilmeisenä, että jo lapsenhuoltolakia laadittaessa ajateltiin 12 vuoden ikärajan muodostuvan peukalosäännöksi punnittaessa

---

1148 Gottberg 1992, s. 419–447.

1149 Hannuniemi 1997, s. 842 ja Pahlman 2003, s. 230. Vrt. Helin – Linna – Rintala 1997, s. 63, jossa on katsottu, että lapsen mielipiteen selvittäminen ei kaavamaisesti riipu lapsen iästä ja että kuulemisella voi olla paljolti merkitystä iästä riippumatta.

1150 Helin 1994, s. 92. Samoin Pahlman 2003, s. 231–232.

1151 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 62.

1152 Ks. alajakso III A.2.2.3.

lapsen mielipiteen arvoa lapsenhuoltolain tarkoittamissa tapauksissa. Hän on sitä paitsi muistuttanut, että ikäsäännös vastaa lapseksiottamista koskevan lain sääntelyä.[1153] Tuon lain säännöstavoitteet poikkeavat kuitenkin huoltoriitojen tilanteista. Verrattuna äsken esitettyihin näkemyksiin suostumuksen ja kielto-oikeuden vaatimasta tahdosta sekä niiden edellyttämästä perustellun mielipiteen vaatimuksesta peukalosäännön soveltamiselle ei välttämättä löydy yksiselitteistä tulkintaa, joskin ennakkoratkaisussa KKO 2001:110 yhtenä huollon perusteriidan ratkaisukriteerinä on annettu merkitystä sille, ettei huoltopäätöstä olisi voitu panna täytäntöön vastoin 12 vuotta täyttäneen tahtoa.[1154] Vaikka täytäntöönpanolain sääntelytavoitteet läheisesti liittyvätkin lapsenhuoltolakiin, on kunkin lapsilain ikärajasääntelyllä silti omat säädöstavoitteensa.

Täytäntöönpanolain kielto-oikeuden oikeuspoliittisia tavoitteita pohtiessaan *Markku Helin* on katsonut, että kielto-oikeudella voidaan tarkoittaa lapsen yleistä vapautta päättää elämästään, jolloin hänellä olisi vapaus kieltää täytäntöönpano henkilökohtaisten mieltymysten perusteella riippumatta siitä, vastaako valinta objektiivisten mittapuiden mukaan lapsen etua ja riippumatta siitä, mihin päätös johtaa. Kielto-oikeudella voidaan myös tarkoittaa riittävän kypsän lapsen ymmärrykseen ja huolelliseen harkintaan perustuvaa tahtoa, joka olisi riittävä näyttö hänen edustaan. Mitä kauemmas lapsen valinta etääntyisi objektiivisesta lapsen edusta, sitä vähemmän olisi perusteita pitää sitä hänen etunaan.[1155] Palaan äsken ennakkoratkaisun KKO 2001:110 argumentaatioon ja ikärajasääntelyn merkitykseen esiteltyäni havainnot empiirisen tutkimusaineistoni ratkaisuaineistosta.[1156]

3.2 LAPSEN MÄÄRÄÄMISOIKEUS JA INFORMED CONSENT -PERIAATE

Kuulemista koskevat periaatteet ilmaisevat samalla kuulemisessa esille tulevan informaation arviointiperusteita. Lapselta tai lapsesta saadaan häntä kuultaessa informaatiota, joka puolestaan ilmaisee eriasteista määräämisoikeutta tai sen puuttumista. Lapselta saatava tieto on hänen itsensä kertomaa, lapsesta saatava

---

1153 Kurki-Suonio 1999, s. 478, alav. 154. Lapsenhuoltolakia säädettäessä oli voimassa sittemmin kumottu täytäntöönpanolaki (523/1975), jonka 6 §:ssä tarkoitettu ikärajaa alennettiin 15 vuodesta 12 vuoteen (366/1983). Lapsenhuoltolakia valmisteltaessa oli voimassa laki lapseksiottamisesta (32/1979, kirj.huom.).

1154 EOA:n kertomus 2001, s. 197 (”Lapsen kuuleminen kotimaisessa ja kansainvälisessä oikeuskehityksessä”) ja Suomen III määräaikaisraportti 2003, s. 26 (”Lapsen mielipiteen huomioon ottaminen, 12 artikla”) on viitattu kyseiseen ratkaisuun osoituksena lapsen osallistumisoikeuden toteutumisesta.

1155 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 61–62.

1156 Ks. alajakso V B.4.1.

taas hänestä havainnoitua tietoa. Jotta lapsen kuulemista koskevat oikeudelliset periaatteet voitaisiin tarkentaa, palaan *Markku Helinin* määritelmään alaikäisen määräämisoikeudesta[1157]:

1) Itsemääräämisoikeudesta on kysymys, kun lapsen henkilöoikeudellista asemaa muuttava tai lapsen henkilöön muutoin kohdistuva toimenpide ei vaadi huoltajan suostumusta ollakseen pätevä tai laillinen.
2) Myötämääräämisoikeudesta taas on kyse, jos toimenpide ollakseen pätevä vaatii sekä lapsen että huoltajan tai vanhemman suostumuksen.
3) Informanttiroolista eli lähinnä lapsen kuulemisesta on kysymys muissa tilanteissa.

Osa kuulemisessa kertyvästä informaatiosta voi kolmijaon edellyttämällä tavalla osoittaa lapsen oikeutta päättää niistä oikeudelliseen huoltoon kuuluvista asioista, joissa alaikäiselle on lainsäädännössä annettu ikään, kypsyneisyyteen tai muihin edellytyksiin sidottu itse- tai myötämääräämisoikeus. Näihin asioihin kuuluu eräissä erillislaeissa säädetty päätöksenteko, joka usein on kytketty 12 vuoden ikään.[1158] Täytäntöönpanolaissa 12 vuotta täyttäneelle annettu kielto-oikeus olla noudattamatta häntä koskevan asumisratkaisun täytäntöönpanoa voi in casu itsemääräämisoikeuskriteerien täyttyessä johtaa lapsen toivomuksen mukaiseen asumisratkaisuun, mutta ei sellaisenaan tarkoita 12 vuotta täyttäneiden yleisoikeutta ratkaista mielipiteillään asumisriitoja.[1159]

Kuulemisperiaatteet määräämisoikeuden kahdessa ensimmäisessä kategoriassa ovat melko selväpiirteiset. On selvitettävä, täyttyvätkö määräämisoikeuden edellytykset niin, että lapsi yksin tai yhdessä huoltajansa kanssa saisi päättää itseään koskevista toimenpiteistä. Käytännössä tämä tarkoittaa, että erillislaeissa säädetyn iän saavuttaneelta lapselta vanhempien riitakohteen mukaisesti kysyttäisiin, haluaako hän ilmaista toivomuksensa siitä, miten päätöksentekooikeus hänen nimeään, uskontokuntaansa, koulutustaan tai sairaanhoitoaan koskevissa kysymyksissä olisi vanhempien kesken määrättävä, jos vanhemmat ovat päätöksenteosta erimielisiä.

Koska selostetut tilanteet ovat harvinaisia, lasten kuulemisen painopiste sijoittuu Helinin luokituksen kolmanteen ryhmään eli lapsiin, jotka käyttävät osallistumisoikeuttaan informantteina. Kuulemisessa lapsella on mahdollisuus välittää tietoa tilanteestaan, tunteistaan, tarpeistaan, käsityksistään ja varsinai-

---

1157 Helin 1984, s. 103 ja Helin 1996, s. 278. Samoin Kurki-Suonio 1996, s. 278. Ks. alajakso IV A.4.5.2.

1158 Säännöksiä alaikäisen oikeudesta osallistua päätöksentekoon on nimeä, uskontokuntaa, koulutusta ja sairaanhoitoa, asumista ja passia koskevista asioista.

1159 Helin 2003a, s. 71 huomauttaa, että on virheellistä tulkita ennakkoratkaisua siten, että 12 vuotta täyttäneitä koskeneet huoltoriidat olisivat muuttuneet jutuiksi, joissa lapsi sanelee sen, mikä on oikein.

sista toivomuksistaan. Osallistumisoikeus ei toisin sanoen edellytä eikä osoita määräämisoikeutta, mutta osallistumisoikeutta käyttämällä lapsi välittää ja hänestä välittyy informaatiota vanhemmille ja riidan ratkaisijalle.

Informed consent -doktriini on määräämisoikeutta tarkentava periaate.[1160] Tämä tietoon perustuvan suostumuksen periaate on lähtöisin angloamerikkalaisesta oikeustraditiosta ja on ensinnä juurtunut lääkintäoikeuteen. Informed consent -oppi, eli oppi perustellusta mielipiteestä, perustuu ihmis- ja perusoikeusajatteluun. Potilasoikeudessa suostumusoppi rakentuu *Irma Pahlmanin* mukaan ilmoitus-, käsitys-, vapaaehtoisuus-, kompetenssi- ja suostumuselementeistä. Koska terveydenhuollossa nykyisin tunnustetaan potilaan itsemääräämisoikeus, on oppi perustellun mielipiteen vaatimuksesta Suomessa kirjattu potilaslakiin[1161]

Siitä, miten potilaan harkittu kieltäytyminen tai harkittu suostumus syntyy, on Pahlman esittänyt väitöskirjassaan kaavion. Hän kuvaa potilaan päätöksentekoa lähtien liikkeelle vapaaehtoisuudesta ja informaation tarjonnasta, joita seuraa ymmärtäminen ja harkinta. Potilas voi kuitenkin halutessaan kieltäytyä harkitsemasta. Jos hän suostuu vastaanottamaan hänelle tarjotun informaation, hän voi sitä harkittuaan tehdä päätöksensä. Se taas voi tarkoittaa joko kieltäytymistä hoidosta tai suostumista siihen. Perustellun mielipiteen prosessi on siten kaksivaiheinen.[1162] Jotta potilas voisi antaa oikeudellisesti pätevän suostumuksen, hänellä täytyy olla riittävä harkinta- ja päätöskyky.[1163]

Helin on ensinnä täytäntöönpanolain kommentaarissa ja myöhemmin myös lapsenhuoltoa koskevassa kirjoituksessa esittänyt myönteisen käsityksensä informed consent -edellytysten soveltuvuudesta arvioitaessa kyseisten lakien soveltamistilanteissa lapsen mielipidettä.[1164] Tietoon perustuvan suostumuksen selvittämiseksi on Helinin mukaan tehtävä seuraavat kysymykset:

1) Onko lapsi asian laatuun nähden riittävän päätöskykyinen?
2) Onko lapsi saanut asiasta riittävästi tietoa?
3) Miten huolellisesti lapsi on kyennyt harkitsemaan asiaa?
4) Onko lapsi voinut ilmaista toivomuksensa ilman pakkoa, taivuttelua ja manipulointia?

1160 Helin 1994, s. 92.

1161 Pahlman 2003, s. 121 ja 129–133. Vrt. Helin 2003a, s. 68, joka toteaa, että lapsen tahdon merkitystä on eniten pohdittu potilasoikeuden piirissä alaikäisen hoitosuostumuksen kannalta.

1162 Pahlman 2003, s. 189–191.

1163 Informed consent -ehdot potilasoikeudessa ovat toisin sanoen seuraavat: 1) suostumuksen antajalla tulee olla asian laatuun nähden riittävä kyky päättää, 2) hänellä tulee olla asianmukaiset tiedot tarjolla olevista vaihtoehdoista, 3) hänen tulee harkita riittävästi päätöstään ja 4) suostumuksen tulee olla ilmaistu ilman pakkoa ja manipulointia, Helin 1994, s. 92 ja Pahlman 2003, s. 191.

1164 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 62 ja Helin 2003a, s. 68.

Harkinta- ja päätöskyvyn yhteisenä edellytyksenä on lapsen riittävä informointi kuulemisen tarkoituksesta ja kohteesta. Jos lapsella ei ole riittävää tietoa mielipiteensä kohteesta ja vaikutuksista, on vaikea antaa merkitystä hänen harkinta- ja päätöskyvylleenkään. Neljäs edellytys koskee lapsen mielipiteen muodostumista, lähinnä tahdonmuodostuksen vapautta. Käsittelen seuraavissa alajaksoissa informed consent -periaatteen edellytyksiä eli ensin lapsen ikää ja kypsyneisyyttä harkinta- ja päätöskyvyn kriteerinä, sitten lapsen informointia ja lopuksi mielipiteen muodostumisvapautta.

Jos lapsen mielipide on syntynyt epäasiallisen vaikutuksen alaisena tai ilman asianmukaista informaatiota tai ei täytä päätös- ja harkintakykyisyyden vaatimusta, se kuitenkin sijoittuu määräämisoikeusjaottelun kolmanteen ryhmään eli kategoriaan ”lapsi informanttina”. Tähän ryhmään kuuluvat siten lapsen kaikenlainen viestintä, toiveet ja kertomukset taikka havainnot hänen reaktioistaan riippumatta siitä, onko lapsen viestintä sanallista vai sanatonta, vapaasti syntynyttä vai vaikutettua, harkittua vai harkitsematonta, järkevää vai epäjärkevää. Vaikka informed consent -edellytykset riittävästä päätös- ja harkintakyvystä olisivat jääneet täyttymättä, lapsen informaatio on ratkaisuaineistona arvokasta. Jos lähdetään liikkeelle siitä, että lapsi on oman tilanteensa asiantuntija ja että hänellä on ainutlaatuinen oma käsitys omasta tilanteestaan ja perheen tilasta, ja että se ansaitsee tulla ratkaisijan tietoon, kuulemisen ja tiedon välittämisen ehtona ei ole se, kykeneekö lapsi kognitiivisesti itsenäisen mielipiteen muodostukseen.

Lapsen omaa kokemusta ja näkemystä onkin monin tavoin korostettu vuoden 2005 ruotsalaismietinnössä. Antamalla lapsen omille arkielämää ja lähipiiriä koskevilla näkemyksille painoarvoa on huomautettu, ettei lapsen käsitysten tarvitse täyttää sitä vaatimusta, jota *lapsen tahdolta* edellytetään. Tämän näkemyksen mukaan lapsi voi ilmaista ja pohdiskella oman kokemuspiirinsä ja ymmärryksensä mukaan tunteitaan ja odotuksiaan. Hänen viestinsä voi parantaa riitelevien vanhempien kykyä nähdä lapsen tilanne. Lapsen kannanotoilta ei näin ollen vaadita tietoista selkeää kannanottoa, jotta se voisi tulla huomioon otetuksi.[1165]

Ruotsalaismietinnössä esitetyt näkemykset toistavat Norjan lapsilain muuttamista koskevissa esitöissä paria vuotta aikaisemmin esitettyjä näkemyksiä lapsen kyvystä kuvata arkipäiväänsä ja suhdettaan vanhempiinsa. Samalla esitöissä huomautettiin, etteivät huoltoriidassa olevat vanhemmat välttämättä ilman lapsen kuulemista kykene näkemään lapsen tilannetta ja arvioimaan asioita lapsen kannalta. Parhaassa tapauksessa he lapsen arkipäivää koskevan kertomuksen nojalla voivat saavuttaa sovun. Kuulemisen tavoitteena ei kuitenkaan ole vaatia lapsen mielipidettä asian lopputuloksesta.[1166]

1165 SOU 2005:43, s. 209 ja 212.
1166 Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), kohta 10.5.1.

Lapsen kuulemisperiaatteet voidaan määritellä toisinkin kuin informed consent -opin käsitteellä. Ruotsalainen *Titti Mattsson* on ensinnäkin esittänyt, että kuulemisen tarkoitus on toteuttaa lapsen autonomiaa ja integriteettiä koskevia periaatteita, jotka toimivat oikeussuojan takeina. Mattssonin mukaan autonomiaan kuuluu oikeus olla mukana, vaikuttaa ja päättää siitä informaatiosta, jonka varassa mielipiteen muodostus tapahtuu. Integriteettiin taas kuuluu oma tietopiiri eli yksilön oikeus saada kunnioitusta mielipiteilleen, toiveilleen ja arvostuksilleen.[1167] Mattssonin määritelmä ei kuitenkaan ole yhtä käytännöllinen kuin oppi tietoon perustuvasta suostumuksesta, eikä varsinaisesti tarjoa tai tarkoitakaan tarjota lapsen kuulemisessa sovellettavaa oikeudellista tulkintaohjetta. Seuraavaksi käsittelen lapsen kuulemista informed consent -periaatteen valossa.

3.2.2 Harkinta- ja päättämiskyky

Ensimmäinen perustellun mielipiteen edellytys eli riittävä päätöskyky edellyttää *Markku Helinin* mukaan sitä, että lapsen mielipide ei poikkea kovin paljon siitä, mikä tavallisten ihmisten arvion mukaan vaikuttaa objektiivisesti järkevältä. Päätöskyvyn riittävyydestä taas saadaan selkoa lapsen toivomusten perusteella.[1168] Koska lapselta lisäksi edellytetään huolellista harkintakykyä, se ilmeisestikin edellyttää lähes samaa valmiutta kuin päätöskyky. Sitä, mistä muista tekijöistä huolellinen harkintakyky huoltoriidoissa voisi muodostua, on toistaiseksi käsitelty melko niukasti oikeuskirjallisuudessa. Ennakkoratkaisuissa KKO 2004:76 ja 2004:129 on kuitenkin otettu kantaa huolellisen harkintakyvyn edellytyksiin.

Ratkaisussa KKO 2004:76 lasten toivomuksia on itse asiassa arvioitu informed consent -edellytysten valossa, vaikka periaatetta ei suoranaisesti olekaan kirjoitettu näkyviin ratkaisun perusteluissa. Itsenäisen ja asian riittävään ymmärtämiseen pohjautuvan kannanmuodostuksen edellytysten on katsottu riippuvan lapsen iästä ja kehitystasosta. Merkitystä on annettu sille, olivatko 9- ja 12-vuotiaat lapset saaneet asiasta riittävästi tietoa harkitakseen huolellisesti kysymystä Suomesta Yhdysvaltoihin palauttamisesta, sekä olivatko he voineet muodostaa ja ilmaista tahtonsa aidosti ilman pakkoa, taivuttelua, manipulointia tai muuta sopimatonta vaikuttamista.[1169]

1167 Mattsson 2002, s. 159.

1168 Helin 2003a, s. 68. Ks. myös Valjakka 2005, s. 796.

1169 Ratkaisun kohdat 14, 15, 19 ja 20. Vrt. ratkaisun KKO 2004:129 kohdat 29 ja 32, joissa todetaan, että ratkaisussa KKO 2004:79 oli kysymys lapsen palauttamisesta ja että hovioikeus oli arvioinut lasten vakaata ja vapaasti muodostunutta tahtoa selvitettyään lapsia henkilökohtaisesti kuulemalla lähinnä sellaisia kysymyksiä, joilla voi olla merkitystä lasten huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta päätettäessä. Ks. myös Kuisma 2005, s. 472–477, joka kommentoi sanottuja ratkaisuja.

Vaikka lapsen toivomus ei täyttäisikään informed consent -edellytyksiä, todistusharkinnassa ratkaisijan tehtäväksi jää punnita lapsen kuulemisessa esittämänsä ja hänen informanttina välittämänsä tiedon merkitystä. Prosessuaalisesti lapsen kuulemisesta välitettävä viesti on huoltoriidan oikeudenkäynnissä todistuskeino muiden todistuskeinojen joukossa. Kuuleminen voitaisiin periaatteessa toteuttaa oikeudenkäynnin osana – kuten useissa läntisissä oikeusjärjestyksissä tehdäänkin – jolloin lapsen informointi ja havainnot sen vaikutuksista olisivat välittömästi ratkaisijan tiedossa. Tällöin myös olisi selvillä, missä vaiheessa ja millaisin esitiedoin lapset mahdollisesti ilmaisevat sellaisia toiveitaan, joita edellä mainittujen periaatteiden valossa voidaan pitää varsinaisina mielipiteinä tai jopa kypsänä ja aitona tahtona.

3.2.3 Lapsen informointi

Informed consent -periaatteen toinen ehto koskee lapsen oikeutta saada riittävä informaatio niiden asioiden luonteesta, joista häntä kuullaan. Vaikka oppi perustellusta mielipiteestä onkin syntynyt potilasoikeudellisista tarpeista, informaatiota koskeva ehto sisältyy myös Euroopan Neuvostossa hyväksyttyyn *eurooppalaiseen yleissopimukseen lapsen oikeuksien käytöstä*.[1170] Suomi on allekirjoittanut sopimuksen, mutta sitä ei ole ratifioitu eikä se ole meillä voimassaolevaa oikeutta.[1171] Suomen III määräaikaisraportissa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksesta on kuitenkin katsottu, että kansallinen lainsäädäntömme sellaisenaan vastaa sopimuksen keskeisiä vaatimuksia.[1172] *Anja Hannuniemen* mukaan lapsen oikeuksien käyttöä koskeva yleissopimus on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen periaatteita täydentävänä ennen kaikkea lapsiprosesseja koskeva sopimus.[1173] Sen 3 artikla koskee lapsen prosessioikeuksia, jotka ovat seuraavat:

1) Lapsella on oikeus saada omaa asiaansa koskevaa informaatiota tavalla, jota lapsi itse ymmärtää.
2) Lapsella on oikeus saada tietää, mitä hänen näkemyksensä toteutuminen tarkoittaisi.
3) Lapsella on oikeus olla kertomatta mielipidettään, jos hän ei halua ottaa kantaa.
4) Lapsella on oikeus omaan edustajaan ja mahdollisesti myös avustajaan.[1174]

1170 Sopimuksen ratifiointiehdotuksesta Ruotsissa ks. Ds. 2002:13, s. 31–32, 79–82 ja 95–96.

1171 Lainvalmistelu sopimuksen ratifioimiseksi Suomessa ei ole alkanut.

1172 Suomen III määräaikaisraportti 2003, s. 27. EOA:n kertomuksessa 2001, s. 197 kuvattaessa lapsiasioiden toimintaympäristöä katsotaan, että sopimus selventää lapsen asemaa kuulemisessa. Vrt. Mattsson 2002, s. 27, joka katsoo, että Ruotsissa sopimuksella on arvoa epäselvien säännösten tulkintaohjeena, vaikka sopimusta ei ole ratifioitu.

1173 Hannuniemi 1997, s. 843.

1174 ETS 160/1996, kohta 22. Ks. myös kohdat 28 ja 44–47. Perustellun mielipiteen vaatimus

Sopimusta selittävän raportin mukaan lapsen kanssa on keskusteltava hänen ymmärrystään vastaavalla tavalla, lapselle on annettava asiaankuuluvat tiedot, jotka mahdollistavat lapsen näkemysten ilmaisemisen, ja lapselle on selostettava hänen toivomustensa ja oikeusviranomaisen päätöksen mahdolliset seuraukset.[1175] Vaikka sopimusta ei Suomessa olekaan ratifioitu, 3 artiklan kolme ensimmäistä prosessiperiaatetta on lapsenhuolto-oikeudessa tunnustettu kuulemisen oikeudellisiksi periaatteiksi.[1176] Sen sijaan artiklan neljännessä kohdassa mainittua lapsen omaa edustajaa tai avustajaa ei Suomen oikeuden mukaan ole mahdollista huoltoriidan oikeuskäsittelyyn nimetä. Kommentoidessaan sanottua artiklaa *Kirsti Kurki-Suonio* on pitänyt lapsen oikeutta informaatioon jopa tärkeämpänä kuin lapsen toimimista tuomioistuimen tietolähteenä.[1177]

Lapsen kuulemisen prosessuaalisia periaatteita ovat määritelleet myös norjalaiskirjoittajat, hovioikeustuomari *Anne Lise Rønneberg* ja psykologi *Anne Poulsson.* Lapsen todistaja-asemaa koskevassa kirjassaan he ovat ehdottaneet yleissopimuksesta ilmeneviä kuulemisperiaatteita myötäillen, että lapselle on ennen kuulemista ilmaistava seuraavat asiat: 1) lasta on informoitava siitä, mitä varten häntä on pyydetty kuultavaksi, 2) lapselle on kerrottava, että kuulemiseen suostuminen on vapaaehtoista ja että hänellä ei ole velvollisuutta lausua mielipidettään, vaikka hän suostuisikin kuultavaksi, 3) lapselle on ilmoitettava, että se mitä hän kertoo tuomarille, välitetään vanhemmille, sekä 4) lapselle on annettava informaatio siitä, ettei hänen mielipiteellään välttämättä ole vaikutusta asian ratkaisemiselle.[1178]

Lapselle ei kuitenkaan kirjoittajien mukaan tarvitse antaa häntä vahingoittavaa tietoa huoltoriidasta, vaikka tieto olisikin asiaankuuluvaa (*relevant information*). Kirjoittajien mukaan lasta kuulevan on hyvä pitää mielessä lapsen lojaliteettiristiriita, sekä vanhempien manipulointi- ja painostusyritykset ja vastaavat seikat. Kuulemistavalta kirjoittajat ovat edellyttäneet, ettei se saa vahvistaa perhekonfliktia enempää kuin on välttämätöntä.[1179] Kirjoittajat ovat toisin sanoen painottaneet informed consent -periaatteen 2) ja 4) kohtien huomioonottamista.

---

on ilmaistu myös norjalaisessa lastensuojelua koskevassa komiteamietinnössä NOU 2000:12, luku 5.9. ”Etiske vurderinger i praksis”.

1175 ETS 160/1996, Explanatory Memorandum, kohta 22. Ks. myös kohdat 28, 44-47. Perustellun mielipiteen vaatimus on ilmaistu myös norjalaisessa lastensuojelua koskevassa komiteamietinnössä NOU 2000:12, luku 5.9. ”Etiske vurderinger i praksis”.

1176 Kurki-Suonio 2002, osa I, s. 421–422 ja 427. Ks. informaatiovelvoitteesta myös Auvinen 2003, s. 149–150.

1177 Kurki-Suonio 2002, osa II, s. 350–351. Mielipide on ilmaistu pohjoismaisten lakimiespäivien (Nordiska juristmötet) seminaarikeskustelussa.

1178 Rønneberg – Poulsson 2000, s. 191–193. Ks. vastaavasti Norjan lapsilain muutetun 31 §:n (20.6.2003, nr. 40) esitöissä Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), kohdassa 10.5.1 edellytettiin, että lapselle annetaan asianmukainen informaatio kuulemisen tarkoituksesta.

1179 Rønneberg – Poulsson 2000, s. 191–193.

Lapsen oikeuksien käyttöä koskevan yleissopimuksen 3 artiklan kolme ensimmäistä kohtaa ilmentävät siis hyvää kuulemistapaa. Samalla, kun lasta informoidaan, saadaan selkoa siitä, voisivatko määräämisoikeuden ehdot ylipäätään täyttyä. Mitä enemmän rajoitteita tai esteitä lapsen ymmärrys-, vastaanotto- ja vastuunkantokyvylle ilmenee, sitä vähemmän uskottavaa on, että informed consent -periaatteen edellytykset lapsen harkinta- ja päätöskyvystäkään voisivat olla käsillä.[1180] Vaikka lapsella olisi vaikeuksia ymmärtää hänelle annettua informaatiota ja reagoida siihen, lapsesta ja lapselta välittyy joka tapauksessa tietoa kuulijalle ja edelleen ratkaisijalle välitettäväksi.

3.2.4 Mielipiteen muodostumisvapaus

Lapsipsykologisen ja arkikokemussäännön perusteella tiedetään, että lapsen mielipide on aidoin niissä optimaalisissa olosuhteissa, joissa kasvattajat tukevat lapsen itsenäistymistä ja antavat lapsen toivomuksille asianmukaisen tilan ja merkityksen. Lapsen itsenäisen ja aidon tahdon muodostumista voivat vaikeuttaa monet erilaiset tekijät. Huoltoriidoissa mielipiteen muodostusta estäviä, rajoittavia ja rasittavia tekijöitä tunnetaan paljon.[1181] Vakavimmat niistä vaurioittavat lapsen tunne-elämää ja mielenterveyttä. Tarkastelen tässä lyhyesti yleisimpiä epäasiallisen vaikuttamisen tapoja.

Manipuloinnilla ymmärretään lapsen mielipiteeseen vaikuttamista. Tarkoituksena on saada lapsi tuntemaan, ajattelemaan ja lausumaan toivomuksenaan jotakin sellaista, mikä ei ole aitoa ja alkuperäistä, vaan syntyy ulkopuolisena tunne- ja mielipidemuokkauksena. Manipuloitu mielipide ei synny vapaasti lapsen omaehtoisena toivomuksena. Manipulointi voi tapahtua valehtelemalla, salaamalla tosiasioita, jättämällä kertomatta tai liioittelemalla asioita, niiden keskinäistä vuorovaikutusta ja seuraamuksia. Jos kielteisiä seikkoja korostetaan ja myönteisiä vähätellään, hyväksikäytetään samalla lapsen tunnetiloja ja vedotaan hänen tunteisiinsa.[1182]

Manipulointi voi tapahtua paitsi suoranaisella sanallisella toiminnalla myös monin hiljaisin tavoin: vaikenemalla, vihjailemalla tai ilmehtimällä eli käyttä-

---

[1180] Vrt. Solantaus 2001, s. 29–31. Kirjoittajan mukaan mielenterveyden häiriöstä kärsivien vanhempien lapsille tulee antaa tietoa niin, että se lähentää lapsia ja vanhempia toisiinsa eikä etäännytä heitä. ”Jos keskustelussa ei huolehdita siitä, että sen päämäärät liittyvät lapsiin ja sen on tasoltaan ja kielenkäytöltään sellainen, että lapset ymmärtävät sen, on tilanne eettisesti problemaattinen ja voi olla lapsille haitallinen… Lasten tapa ymmärtää aikuisten keskusteluja on vaillinainen ja voi syntyä yllättäviä ja pahoja väärinkäsityksiä jopa yksinkertaisissakin asioissa… Se että kotona ehkä puhutaan lasten kuullen kaikista aikuisten asioista, ei merkitse sitä, että tapaa pitäisi jatkaa hoidossa.”

[1181] Saposnek 1991, s. 146–147.

[1182] Pahlman 2003, s. 176 esittelee osan tässä luetelluista manipulaation keinoista kuvatessaan potilaan itsemääräämisoikeuden reunaehtoja.

mällä perheensisäisiä vuorovaikutuskeinoja. Epäasialliseen vaikuttamiseen kuuluvat myös taivuttelu, painostus ja pakko. Lasta voidaan rangaista tai uhata rajoituksilla tai rangaistuksella, jos lapsi ei noudata vanhemman toivomaa mielipidettä. Lapsen taivutteluun voi riittää lahjominen, uskottelu, toisen vanhemman panettelu, uhkakuvien maalailu ja muut manipuloinnista tutut keinot.[1183] Syvästi manipuloitu lapsi usein nopeasti esittää ja sitten jäykästi toistaa muotoiltuja käsityksiä ja toivomuksia, joita hän ei osaa tai voi sitouttaa konkreettisiin olosuhteisiin tai tunteisiin.

Patologisoituneissa huoltoriidoissa ei ole epätavallista, että lapsen nimi vaihdetaan ja lapselle pyritään luomaan uusi identiteetti, lapsen ja toisen vanhemman tapaamisia sabotoidaan epärelevanteista syistä ja suoranaista aivopesuakin harjoitetaan. Lapsen piilottelu, koulunkäynnin tai sosiaalisen yhteydenpidon estäminen ja huoltoriidan julkisuus vaikuttavat epäasiallisesti lapsen mielipiteen muodostukseen.[1184] Tässä yhteydessä ei ole tarkoituksenmukaista kehitellä kaikkia niitä epäasiallisen vaikuttamisen keinoja, joita vanhempien kekseliäisyys eskaloituneissa huoltoriidoissa voi tuottaa. Jos lapsi ei voi ilmaista toivomustaan ilman vanhempien pakkoa, taivuttelua tai manipulointia, hänen mielipiteensä aitoutta heikentää oikeudellisesti merkittävä puute. Epäasiallisen vaikuttamisen vakavuus voi vaihdella. Todistusharkinnassa arvioitavaksi jää, mikä merkitys epäasiallisella vaikuttamisella on ja täyttyykö informed consent -periaatteen edellytys lapsen itsenäisestä ja vapaasta mielipiteestä.[1185]

Koska lapsen kuuleminen suomalaisissa huoltoriidoissa ensisijaisesti tapahtuu tuomioistuimen ulkopuolella, on mahdollista, ettei lasta kuuleva taho tunne kuulemisen oikeudellisia periaatteita tai ei osaa ottaa niitä lapsen toivomuksia punnitessaan huomioon. Tämän jälkeen esittelenkin erilaisia käsityksiä lapsen kuulemisesta pitäen silmällä sosiaali- ja terveydenhuollon näkökulmaa. Samalla esittelen tietoa niistä lapsen kuulemiselle asetetuista tavoitteista, jotka täydentävät edellä esitettyjä oikeudellisia määrityksiä.

1183 Ks. vasta-argumentoinnista Suomen II määräaikaisraportti 1998. Kohdassa III D todetaan kansalaisjärjestöjen kiinnittäneen huomiota siihen, että viranomaisten silmissä lapsen mielipide leimautuu helposti vanhemman suorittaman manipuloinnin aikaansaamaksi asennoitumiseksi ja että tapaamisesta kieltäytyvää lasta pyritään ilman riittäviä perusteita suostuttelemaan tapaamisiin.

1184 Ennakkoratkaisussa KKO 2004:129, kohta 31, mainitaan sopimattomana vaikuttamisena piilottelu, jatkuva pakoilu, asian saama julkisuus ja lasten olinpaikan siirtäminen, joiden ei ole katsottu olleen vaikuttamatta lasten käsityksiin.

1185 Norjan lapsilain (BL 31.2 §, 20.6.2003, nr. 40) esitöissä Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), kohdassa 10.5.1 edellytetään, että mahdollinen epäasiallinen vaikuttaminen lapsen toivomuksiin otetaan niitä arvioitaessa huomioon.

3.3 PSYKOSOSIAALISIA NÄKÖKOHTIA

3.3.1 Lapsen perusriippuvuus

Tässä luvussa aiemmin olen esitellyt informed consent -periaatteen, jonka mukaan arvioidaan lapsen kuulemisen edellytyksiä ja siinä saatua informaatiota.[1186] Vaikka kuulemisessa eivät täyttyisikään perustellulta mielipiteeltä vaaditut ehdot, lapsi kuitenkin häntä kuultaessa on *Markku Helinin* tarkoittamin tavoin oikeudenkäynnin informantti. Tämä päätelmä sopii yksiin norjalaisten ja ruotsalaisten näkemysten kanssa lapsen oman ”asiantuntijatiedon” hyväksymisestä ratkaisumateriaaliksi. Ratkaisijan informanttina toimiessaan lapsi puolestaan tarvitsee osaavan ja ymmärtävän aikuisen läheisyyttä ja tukea.

Tuen ja ymmärryksen tarve viestittää siitä, että lapset ovat monin tavoin tarpeiltaan ja tunteiltaan riippuvaisia vanhemmistaan tai muista huoltajistaan.[1187] Lapsen riippuvuus muista ihmisistä toteutuu yhtä hyvin fyysisenä, psyykkisenä, sosiaalisena kuin taloudellisenakin riippuvuutena. Joskin lapsen riippuvuus vähenee iän mukana, se ei lakkaa eikä pääty kokonaan edes hänen tullessaan täysi-ikäiseksi. Lapsi ei voi valita vanhempiaan eikä syntymäänsä, vanhempien perhesuhteen lajia tai sellaisen puuttumista. Hän ei myöskään voi valita sisarusten tuloa perheeseen, vaikka esittäisikin toivomuksia siitä. Kodin tunneilmaston ja ihmissuhteiden kehittymisessä lapsella on oma osuutensa, mutta lapsi ei ainakaan varsinaisesti saa aikaan sitä, että hänen vanhempansa kiinteyttäisivät keskinäistä suhdettaan esimerkiksi vakiintumalla pysyvään keskinäiseen suhteeseen, solmimalla avioliiton taikka jättämällä eroamatta.

Lapsi itse ei myöskään voi erota vanhemmistaan eikä saada sisarussuhdetta päättymään. Hän ei myöskään lastensuojelulaissa tarkoitettuja tilanteita lukuun ottamatta voi oikeudellisesti relevantilla tavalla vaatia, että joku muu kuin hänen huoltajansa pitäisi hänestä huolta ja tarjoaisi kodin hänelle.[1188] Oikeudellisesti arvioiden lapsi ei voi vaatia sovittelua vanhempiensa välille eikä itseään kuultavaksi tuomioistuimessa käsiteltävässä huoltoriidassa. Edellä kuvatut rajoitukset tarkoittavat, että lapsen toivomukset ja mielipide hänen perusihmissuhteitaan koskevassa huoltoriidassa poikkeavat merkittävästi siitä, mitä hän muissa tilanteissa voi toivoa ja tahtoa vanhemmiltaan.[1189]

1186 Ks. alajakso V A.3.2.

1187 Kiintymystä selitetään yleisesti ottaen kiintymyssuhdeteorialla ja eroperheissä kaksinapaisen ydinperhemallin avulla.

1188 Lapsi, joka on täyttänyt 12 vuotta, voi yksinkin kääntyä sosiaalitoimen puoleen pyytäen tukea ja suojelua itselleen, mikä voi joissakin tapauksissa tarkoittaa lastensuojelutoimia myös lapsen vanhempia vastaan (LSL 10.2 § ja 13 §).

1189 Vrt. Sommer 1997, s. 83. Käsitellessään persoonallisesti motivoituneita ja sosiaalisesti määrittyneitä itsen ja toisten välisiä valintoja, joissa ilmenee sosiaalinen yhteenkuuluvuus, yksilöllisyys ja yhteisöllisyys, kirjoittaja käyttää termiä moderni kaksitahoisuus.

Toisaalta huoltoriidat tuovat näkyviin joukon tilanteita, joissa peruskiintymyssuhdetta ainakaan toiseen vanhempaan ei ole koskaan päässyt syntymään tai joissa se lapsen fyysisen, psyykkisen tai seksuaalisen koskemattomuuden rikkomisen tai huollon laiminlyönnin vuoksi on järkkynyt.

3.3.2 Lojaliteettiristiriita

Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa ei varsinaisesti ole käsitelty lapsen huoltoriidoissa ilmenevää lojaliteettiristiriitaa. *Matti Savolainen* on kuitenkin lapsenhuoltolain kommentaarissa esittänyt, että lapsen toivomuksia arvioitaessa myös mielipiteen perusteluihin ja motiiveihin on kiinnitettävä huomiota.[1190] Yksimielisyys näyttäisi vallitsevan siitä, että lapselle tulee vakuuttaa, että ratkaisuvastuu kuuluu aikuisille. Lapsen huoltoa ja täytäntöönpanoa koskevassa kirjallisuudessa on säännönmukaisesti otettu kantaa lapsen oikeuteen pysyä vanhempiensa riidan ulkopuolella, mikä itse asiassa ilmaisee lapsen tilannetta psykologisesti määritetyssä lojaliteettiristiriidassa.[1191]

Sirpa Taskisen sosiaalitoimelle suuntaamassa oppaassa lojaliteettiristiriita on nostettu käsitteenä esiin. Asia esitellään samassa yhteydessä kuin erolasten huoli vanhempiensa selviytymisestä ja heidän aikuismainen vastuunottonsa perheen asioista. Vanhempien vaikeissa ristiriidoissa lapsi voi joutua liittoutumaan toisen vanhemman kanssa.[1192] Lojaliteettikonflikti on ollut esillä myös Ruotsin ja Norjan lainvalmistelussa.[1193] Myös suomalainen isätoimikunta on kiinnittänyt huomiota asiaan.[1194] Norjalaisen lapsenhuoltoasioiden ratkaisuntekoa, käsittelysääntöjä ja vuorotteluasumista pohtineen komitean mietinnössä käsite jälleen nostettiin esiin, tuolla kerralla epäilynä siitä, että lapsen voi olla vakavan ristiriidan vuoksi vaikea tehdä ratkaisua, joka muuttaisi vuorotteluasumisen kiinteäksi asumiseksi.[1195] Mietintöön liittyvässä psykologinlausunnossa lojaliteettikonflikti määriteltiin lapsen kolmena erilaisena reagointitapana, eli huolestuneisuutena, vihana tai kaksijakoisena horjuvuutena ja reaktion puutteena.[1196]

1190 Savolainen 1984, s. 98 ja siinä mainitut alaviitteet 53 ja 54 sekä s. 97–99.

1191 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 64. Vastaavasti Danielsen 1997, s. 500, Ewerlöf – Sverne 1999, s. 64.

1192 Taskinen 2001, s. 12 ja s. 72.

1193 Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), luku 10.5.1. ja SOU 2005:43, s. 211, 213 ja 223.

1194 Isätoimikunnan mietintö 1999, s. 53.

1195 NOU 1998:17, s. 81–82.

1196 Galtung 1998a, s. 123–124 ja Galtung 1998b, s. 127. Huolestuneisuus esiteltiin yleisimmäksi tavaksi ja reagoimattomuus harvinaisimmaksi. Lojaliteettikonfliktin kuvattiin esiintyvän siten, että lapset yrittävät tulla vanhempien riidan väliin tarjoamalla apuaan. Kun lapset ottavat kestokykyään enemmän vastuuta, heille itselleen voi aiheutua toiminnallisia ongelmia, jotka johtavat muun muassa lapsen omakuvan vääristymiseen.

Lojaliteettikonfliktin käsite on peräisin lapsipsykologiasta ja lastenpsykiatriasta. Siitä on kirjoitettu runsaasti psykologisessa lapsenhuoltokirjallisuudesta, jossa on esitetty hieman toisistaan poikkeavia käsityksiä ristiriidan luonteesta ja merkityksestä. Käsitykset perustuvat kliinisiin havaintoihin ja psykologisiin tutkimuksiin.[1197] Vanhempien erossa vaikeinta henkistä stressiä katsotaan kaikenikäisille lapsille aiheutuvan juuri lojaliteettiristiriidasta.[1198] Perheneuvontatyössä katsotaan, että lapsen oikeus valita asettaa lapselle sellaisen vastuun, jota hän ei edes nuoruusiässä ole kypsä kantamaan. Sitä paitsi lapsen velvollisuus valita kumman vanhemman luona hän haluaa avioeron jälkeen asua voi aiheuttaa lojaliteettiristiriidan ja syyllisyyden hänen hylkäämäänsä vanhempaa kohtaan.[1199]

Sirkku Niemelä on psykologian ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessa tarkentanut lojaliteettikäsitettä. Hän määrittää *positiivisen lojaalisuuden* perheenjäseniä yhdessä pitäviksi arvoiksi ja sitoutumiseksi perheeseen. Sen sijaan *negatiivinen lojaalisuus* syntyy, kun lapset ottavat vanhempiensa epäonnistumiset virheikseen tuntemalla häpeää ja syyllisyyttä. Lojaliteettikonflikti on toisaalta lapsen tapa tuntea kiintymystä ja uskollisuutta kumpaakin vanhempaa kohtaan ja toisaalta lapsen pelkoa lojaliteetin osoittamisen seurauksista. Lapsi yrittää pitää yllä tasapuolisia suhteita kumpaankin vanhempaan, mutta tuntee syyllisyyttä ja ahdistusta sen seurauksista. Tyypillinen konfliktitilanne syntyy kun vanhemmat taistelevat oikeuksistaan tai kun lapsi kantaa korostuneesti huolta muista perheenjäsenistä ilman kosketusta omiin tarpeisiinsa, ja kun taustalla on vanhemman tai jonkun perheenjäsenen menettämisen uhka.[1200]

Suomalaisessa lapsi- ja nuorisopsykiatrian perusteoksessa esitellään lapsen kiintymys ja kiinnittyminen osana perheen strukturaalista rakennetta. Perheenjäsenten väliset liittoutumat voivat toimia myönteisinä jonkun perheenjäsenen hyväksi, mutta kolmiomuodostelmassa tällainen kytkeytyminen vanhempien väliseen ristiriitaan tuottaa lojaliteettikonfliktin. Se tunnistetaan useissa vaikeissa ja pitkittyvissä eroprosesseissa, joissa vanhemmat yrittävät houkutella lasta tukemaan omaa käsitystään perheen sisäisistä suhteista. Lapsen asema käy psyykkisesti kuormittavaksi hänen pyrkiessään olemaan lojaali kummallekin vanhemmalleen.[1201]

[1197] Saposnek 1991, s. 128–129. Vastaavalla tavalla Sinkkonen 1998, s. 207–208, Lipiäinen et al. 1994 s. 17, Kaslow 1999, s. 126, de Brujin 1999, s. 27, Virta 1993, s. 121 ja 127 ja Forsberg 1994, s. 104.

[1198] Ayalon – Flasher 1997, s. 42.

[1199] Kulmala 1995a, s. 32. Kun joukko suomalaisia perheneuvolan ja sosiaalityön yksikön työntekijöitä määritteli lapsen edun käsitettä huoltoriidoissa, nousi toiseksi tärkeimmäksi tekijäksi lapsen oikeus olla lapsi eli käänteisesti ilmaistuna aikuisen vastuu siitä, mikä kuuluu aikuisen vastuulle.

[1200] Niemelä 1996, s. 13–14 ja 36–38. Tutkimus on julkaistu myös Suomen Kasvatus- ja perheneuvontaliiton julkaisuna.

[1201] Lasten- ja nuorisopsykiatria 2000, s. 69–70 ja 2000b, s. 73.

Eräs psykologi on huomauttanut, että jotkut lapset toivovat sitä, mitä uskovat vanhempien toivovan, tai tukevat omilla toivomuksillaan sitä vanhempaa, jota heidän eniten käy sääliksi.[1202] Vanhempien tueksi ryhtyminen voi komplisoituneimmissa tapauksissa johtaa erittäin raskaaseen ja psyykkisiä voimavaroja kuluttavaan sitoumukseen. Tällainen tukisitoumus toista vanhempaa kohtaan voi johtua siitä, että vanhempi esimerkiksi ilmaisee elämänsä olevan tarkoituksetonta ilman lasta tai jopa uhkaa itsemurhalla. Lapset tulkitsevat sanattomia viestejä ja tekevät omia päätelmiään.[1203]

Psykologisessa lapsenhuoltokirjallisuudessa on esitetty erilaisia käsityksiä siitä, minkä ikäisten lasten lojaliteettitunteet ovat suurimmillaan ja mille ikäryhmille konflikti on raskain kantaa. Jopa aivan pienten lasten on katsottu vastaavan vanhempiensa epätoivoon lohduttamalla, tulemalla väliin tai muutoin puuttumalla konfliktiin. Lapset yleensä, tai samankaan perheen lapset keskenään, eivät silti koe perheensisäisiä ristiriitoja samalla tavalla. Heidän tapansa käsitellä jännitteitä riippuu iän ja sukupuolen lisäksi temperamentista, taustasta, tukihenkilöistä ja monista yksilöllisistä tekijöistä. Kaikki mainitut tekijät yhdessä selittävät sitä, että jotkut lapset kärsivät avoimesti vanhempiensa konfliktista, kun taas toiset hallitsevat sen paremmin. Lapsen reaktioiden on esitetty riippuvan siitä, millä tavoin lapsi arvioi konfliktin uhkaavan häntä ja hänen perhettään. Uhan kokemus taas syntyy lapsen aikaisemmista kokemuksista ja siitä, miten lapsi ennakoi arkielämän jatkumista.[1204]

Toisaalta on esitetty, että perheväkivaltatilanteissa eläneet lapset ovat valmiita kertomaan perheen tapahtumista, kunhan heidän perusturvallisuutensa kuulemistilanteessa saadaan turvatuksi. Tällöin siis lojaliteetti ei olisi esteenä kokemusten kertomiselle. Samansuuntaisesti on katsottu, että jos ristiriita perheessä on lapsen ja toisen vanhemman välillä – eikä siis ainoastaan vanhempien välillä – lapsi ei kokisi lojaliteettia esteeksi kertoa ristiriidastaan. Näiden katsomusten mukaan lapsi tuntisi lojaaliutta vain toista vanhempaansa kohtaan.[1205] Näkemys saattaa heijastua siihen, mikä merkitys lojaliteetilla on huolto- ja tapaamisriidoissa.

1202 Rønbeck 1995, s. 6.
1203 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 15–16.
1204 Saposnek 1991, s. 123–134.
1205 Jacobsson 1978, s. 124. Vrt. Oranen 2001b, s. 80–84, jossa kirjoittaja kyseenalaistaa lojaliteettimyytin esittelemällä kokemuksia perheväkivaltaprojektista, jossa lapset riittävää turvallisuutta kokiessaan voivat kuvata heitä kuuleville auttajatahoille ahdistavaa perhetilannetta ja vanhempien toimintaa hyvinkin avoimesti.

3.4 TARKKAILU JA HAVAINNOINTI SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLOSSA

Etenkin alle 6-vuotiaita pikkulapsia kuullaan muulla tavalla kuin välitöntä mielipidettä kysymällä. Tämä periaate on lausuttu myös kuulemisesta täytäntöönpanoasioissa, joissa lapsen reaktioilla on kielto-oikeuden vuoksi suurempikin merkitys kuin perusteriidoissa.[1206] Vastaavasti lapsikaappauksia koskevassa lainvalmistelussa on kiinnitetty huomiota siihen, että lapsen mielipide saattaa ilmetä hänen käyttäytymisestään.[1207]

Jos tuomioistuimelle välitetään tietoa lapsen leikin, vuorovaikutuksen tai vastaavan toiminnan tarkkailusta, lapsen piirustuksista tai muista tuotoksista, on kyseessä lapsen tulkittu ääni. Ratkaisuaineistona tarkkailukeinoilla tuotettu tieto on välillistä tietoa. Sitä koskevat samat harkintakriteerit kuin muutakin tulkintaan ja päättelyyn perustuvaa asiantuntevaa todisteluaineistoa. Mitä pienempiin lapsiin tarkkailu ulotetaan, sen tärkeämpää on kirjata, millaisiin tavoitteisiin ja käytännöllisiin menettelytapoihin kuuleminen perustuu ja pohtia, tavoitetaanko tarkkailutiedolla jotakin sellaista oleellista uutta, jota ilman asiaa ei voitaisi ratkaista.

Lapsenhuoltolaissa tai muissakaan laeissa ei ole sääntelyä lapsen kuulemisen videoinnista. Koska videointia tiedetään käytetyn joissakin yksiköissä, epäselväksi on saattanut jäädä, onko videointi tehty esimerkiksi yksilöhaastatteluna vanhempien sovitteluratkaisun edistämiseksi vai lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen havainnoimiseksi. Täytäntöönpanosovittelun puolella vuorovaikutuksen videointia on joka tapauksessa pidetty arveluttavana, koska sen on katsottu voivan vaurioittaa jyrkästi erimielisten vanhempien välisiä suhteita.[1208] Joissakin tapauksissa vanhemmat itse haluavat esittää nauhoittamiaan videoita todistelutarkoituksessa antaakseen kuvan esimerkiksi perheen vuorovaikutussuhteista. Tällaisten todisteiden vastaanottamiseen on tuomioistuimissa suhtauduttu pidättyvästi etenkin sillä perusteella, ettei tallenteiden kokonaisautenttisuudesta ole voitu varmistua.

1206 Esimerkiksi vanhempiensa kanssa tutkimusolosuhteissa leikkivän pikkulapsen informaatio huoltoriidan selvitystä valmisteltaessa poikkeaa ulosottomiestä vastaan potkivan lapsen viestistä tapaamisoikeuden täytäntöönpanossa. Ks. Helin – Linna – Rintala 1997, s. 63. Lapsen käyttäytymisen havainnointi voidaan jättää lastenpsykiatrin tai psykologin tehtäväksi.

1207 HE 60/1993, s. 39.

1208 Helin – Linna – Rintala 1997, s. 65.

3.5 LAPSEN INFORMAATION EDELLEEN VÄLITTÄMINEN

Lapsioikeudellista päätöksentekoa selvittäneen toimikunnan mietinnössä pidettiin tuomioistuinten kannalta epäkohtana sitä, ettei sosiaalitoimen selvityksissä aina raportoida riittävän yksityiskohtaisesti lasten, erityisesti alle 12-vuotiaiden, kuulemistapahtumaa ja mielipiteitä.[1209] Joissakin oikeusasiamiehelle tehdyissä kanteluissa on arvosteltu kuulemisen ja toivomusten raportoinnin asianmukaisuutta. Oikeusasiamiehen kannanotot lapsen kuulemisesta ovat olleet luonteeltaan lähinnä ohjaavia.[1210] *Matti Savolainen* on lapsenhuoltolain kommentaarissa katsonut LHL 11.2 §:n hengen mukaisesti, että vanhemmille olisi vältettävä kertomasta sellaisia lapsen jyrkkiä kannanottoja, jotka koskevat lapsen ja vanhempien tai vanhempien keskinäistä suhdetta.[1211]

Huoltoriidan asianosaisilla ja heidän edustajillaan eli alaikäisten lasten huoltajilla on kuitenkin JulkL 12 §:ssä säädetty oikeus saada tieto lapsen kuulemisessa syntyneestä informaatiosta, joka puolestaan kuuluu tuomioistuimen ratkaisuaineistoon. Ennakkoratkaisussa KKO 2004:79 on otettu kantaa lapsen mielipiteen selonottoa koskevan asiakirjan asianosaisjulkisuuteen. Sosiaalilautakunta oli huoltoriidassa toimittanut hovioikeudelle muistion, johon oli lyhyesti kirjattu kahden lapsen näkemyksiä vanhempien avioerosta sekä toisen lapsen toivomus asumisjärjestelyistä. Lisäksi hovioikeudelle oli toimitettu toinenkin asiakirja, jossa oli kuvattu muun muassa lasten asemaa vanhempien eron jälkeen.

Ennakkoratkaisun mukaan asiakirjat saattoivat tai olivat saattaneet vaikuttaa asian käsittelyyn ja ratkaisuun, ja asiakirjoissa oli kysymys sellaisista seikoista, joilla tyypillisesti oli merkitystä tuomioistuimen päättäessä asiasta. Vasta aineistoon perehdyttyään asianosaiset saattoivat käyttää heille kuuluvaa oikeutta muodostaa käsitys aineiston merkityksellisyydestä tai merkityksettömyydestä. Hovioikeuden olisi pitänyt JulkL 11.1 §:n perusteella antaa saman lain 24.1 §:n 25 ja 32 kohdissa salassa pidettävät asiakirjat tiedoksi asianosaisille, kun 11.2 §:n poikkeusperustetta tiedonsaantiin ei ollut.[1212]

Joissakin tapauksissa lapsi saattaa kertoa häntä kuulevalle henkilölle sellaisista vakavista tai hälyttävistä seikoista, joilla olisi merkitystä huoltoa tai asu-

---

1209 Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 32.

1210 EOA:n kertomus 2001, s. 197–198 ja 2002, s. 141. Ks. lisäksi EOA 737/4/00, 30.4.2002, jossa katsottiin, että kannanotto vaikeassa lojaliteettikonfliktissa olleiden lasten kuulemiseen oli sosiaalityöntekijöiden harkintavallassa. Selvityksestä olisi kuitenkin tullut ilmetä, miksi lasten mielipidettä ei ollut katsottu aiheelliseksi kirjata.

1211 Savolainen 1984, s. 213, jota myös kirjassa Helin – Linna – Rintala 1997, s. 66 referoidaan.

1212 Ratkaisusta ei ilmene, millaisia käsityksiä lapset olivat esittäneet.

mista ratkaistaessa. SHAL 11.3 §:n mukaan alaikäinen voi ottaen huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa sekä asian laatu painavasta syystä kieltää antamasta itseään koskevia tietoja lailliselle edustajalleen, jollei kielto ole selvästi alaikäisen edun vastaista.[1213] *Kaarlo Tuori* on huomauttanut, että kielto-oikeus on sitä tehokkaampi, mitä vanhemmasta lapsesta ja mitä vähäisemmästä asiasta on kyse.[1214] Säännös vastaa PotL 9.2 §:ssä säädettyä kielto-oikeutta.[1215]

SHAL 11.3 §:stä ei kuitenkaan ilmene, miten kielto-oikeuden kohteena oleva tieto huoltoriidassa voisi jäädä salaan alaikäisen edustajalta, kun julkisuuslain säännösten perusteella salassa pidettäväkin tieto on LHL 16.3 §:n ja SHAL 18.1 §:n nojalla välitettävä tuomioistuimelle, jonka ratkaisuaineistoon asianosaisilla puolestaan on julkisuuslain säännösten perusteella oikeus tutustua. Mahdollista lienee kuitenkin ajatella, että tietoa lapsen edun tulkintaan vaikuttavista seikoista, esimerkiksi lapsen kuvaamista olosuhteista, hankittaisiin käyttämällä muita informantteja kuin lasta. Tavallisesti yritettäneen saada tiedonvälityskiellon piiriin kuuluvista seikoista lisätietoja vanhemmilta.

1213 Jakso III A.2.2.3.

1214 Tuori 2004, s. 444.

1215 EOA:n kertomus 2002, s. 145. Ratkaisun 31.12.2002, dnro 888/4/00 tapausselosteesta ei ilmene, liittyivätkö ne lastenpsykiatriset tutkimukset, joiden osalta lapsi käytti kielto-oikeuttaan, huoltoriitaan. Seloste näyttäisi viittaavan lastensuojeluun.

B EMPIIRISET HAVAINNOT TUTKIMUSAINEISTOSTA

1 Lapsen mielipiteen selonotto

1.1 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Empiirisestä aineistosta etsin tietoa seuraavista kysymyksistä: 1) lapsen tilanne: millaisessa perhetilanteessa lapsi oli ja mistä riideltiin, 2) lapsen informointi: annettiinko lapselle informaatiota, 3) kuuleminen ja mielipiteen selonotto: minkä ikäisiä lapsia kuultiin, kuka heitä kuuli, mistä asioista ja millaisin menetelmin, 4) lapsen itse- ja myötämääräämisoikeus ja lapsi informanttina: selvitettiinkö informed consent -edellytyksiä ja 5) mistä muista kuulemiseen ja toivomusten selonottoon liittyvistä tekijöistä selvityksissä raportoitiin.

Tutkimushavaintojen tekeminen lasten toivomuksista perhekokonaisuudesta ja eron kokonaisjärjestelyistä irrotettuna oli jossakin määrin vaikeaa. Sosiaali- ja terveydenhuollon lähestymistapa heijastui selvityksiin siten, että ne sisälsivät runsaasti valmistelijoiden vanhemmille osoittamia viestejä riitaisuuksien selvittämisestä ja lapsen tilanteen helpottamisesta. Lapsen avun ja tuen tarve tuli esiin monissa raporteissa. Informaatiota lapsille taas lienee annettu ilmeisen vähän, mutta kuulemisesta välitetyn tiedon perusteella oli pääteltävissä, että lapsia oli informoitu heidän oikeudestaan halutessaan olla ottamatta kantaa vanhempiensa riitaan.

Useat kuulemista, mielipiteen selonottoa ja sen arviointia määrittäneet seikat selostettiin selvityksissä toisiinsa liittyneinä niin, että kuulemismenettelyä, lapsen kertomusta, kuulemisessa tehtyjä havaintoja ja päätelmiä oli työlästä hahmottaa erillisinä. Vastausten etsiminen edellä asettamiini yksittäisiin tutkimuskysymyksiin oli myös jossakin määrin vaikeaa, sillä huoltoselvityksissä teemat liittyivät saumattomasti toisiinsa. Selostamalla kutakin teemaa kerrallaan, joudun tapausselosteissa jättämään vähemmälle huomiolle muut lapsen mielipidettä samanaikaisesti kuvaavat ja sitä muovanneet tekijät.

Huoltoselvitystyössä havainnoinnin ja päätelmien kohteena olleet lapsen ikä, sisarus-, asuin- ja elinolosuhteet, lojaliteettikonflikti ja mielipiteen muodostusta kuormittavat tekijät yhdistyneinä vanhempien ristiriitoihin ja erojärjestelyihin vaativat näin ollen yhtäaikaista tapauskohtaista tarkastelua. Sillä tavoin taas ei ollut suoranaisesti, mutta kylläkin välillisesti saatavissa tietoa siitä, mille oikeudellisille kriteereille lasten kuulemisessa, mielipiteen selonotossa ja arvioinnissa selvityksissä oli annettu merkitystä.

Edellisessä luvussa olen jo selostanut 7 vuotta vanhempien lasten kuulemista ja toiveita asumisesta.[1216] Tässä jaksossa täydennän ja syvennän niitä tutkimus-

[1216] Ks. alajakso IV B.3.2.2.

havaintoja, joita asumista koskevassa alajaksossa olen esittänyt. Lasten toivomusten selvittämistä koskevat yhteispäätelmät esitän myöhemmin tässä pääjaksossa.[1217] Sosiaalitoimen selvityksissä ja muissa lausunnoissa esitettyjen havaintojen ja päätelmien lisäksi selostan tapauksittain, minkä merkityksen lasten toivomukset tuomioistuinratkaisuissa saivat. Esittelen myös vuosien 2002–2003 hovioikeusaineiston perusteella tapauksia, joissa tarkastelemiini teemoihin on otettu kantaa.

1.2 KONFLIKTI JA RIITAKYSYMYKSET LAPSEN KANNALTA

Kaikkiaan 150 tutkimassani jutussa riidan kohteina oli 261 lasta. Tarkastelun ulkopuolelle jäi 17 lasta 13 tapauksesta siitä syystä, että riita niissä koski ainoastaan tapaamisoikeutta, joka ei ollut tutkimusteemanani. Vaikka kunkin lapsen toivomus iän, sukupuolen, sisarusaseman ja muiden tekijöiden vuoksi oli yksilöllinen, oli myös havaittavissa riitatilanteesta johtuvia tyyppieroja, jotka vaikuttivat lapsen mielipiteen muodostumiseen ja selonottoon. Ryhmittelen ensinnä sellaisia yhteisiä tekijöitä, joilla totesin olevan merkitystä. Tärkeä taustatekijä oli vanhempien konfliktin vaihe ja lapsen mielipiteen muodostumisen ajankohta. Vaikka riidan taustatiedot olikin melko huonosti kirjattu sosiaalitoimen selvityksiin, niistä oli saatavissa selkoa jutun muista asiakirjoista. Tuomioistuimet puolestaan selvittivät ratkaisuissaan melko hyvin sen, millä tavoin lasten huolto, asuminen ja tapaamisoikeus olivat olleet järjestettyinä ennen riidan vireille tuloa.

Ensimmäisen ryhmän muodostivat perheet, joissa vanhemmat yhä asuivat yhdessä, vaikka olivat jo panneet vireille avioerohakemuksen tai päättäneet erota avoliitosta ja hakivat ratkaisua riitaisiksi käyneisiin lasten asioihin. Tässä pienessä ryhmässä riita kohdistui ensisijaisesti lasten asumiseen. Vanhemmat olivat jotakuinkin tasaveroisia lähihuoltajiksi, ja he kävivät lasten mielipiteestä repivää kilpailua. Lasten pelko ja huoli kohdistui kärjistyneeseen tilanteeseen, epäselviin ratkaisuvaihtoehtoihin sekä asumis-, perhe-, kaveri- ja koulumenetyksiin tai muutoksiin. Lasten kokemuspiirissä ei vielä ollut vanhemman poismuutto ja perheen erillään asuminen, mutta riidan kiristyessä lapset muodostivat kuvaa eroprosessissa kamppailevista vanhemmistaan ja tulossa olevista menetyksistä.[1218]

Edellistä ryhmää lähelle kuuluivat ne tapaukset, joissa vanhemmat olivat keskinäisin sopimuksin väliaikaisesti hyväksyneet lasten vuorottelevan asumisen.

1217 Ks. jakso V B.4.

1218 Ks. vastaavasti SOU 2005:43, s. 216, jossa todetaan, että lapset ovat jo tulleet vedetyiksi vanhempien riitaan ennen kuin heitä kuullaan tai heidän asioistaan päätetään. Heillä on usein selkeä kuva siitä, mitä he asiassa toivovat.

Lasten mielipide muodostui kireässä tilanteessa, jossa lapset lähes poikkeuksetta olivat lojaliteettiristiriidassa. Vaikka vuorottelevaa asumista oli kokeiltu vapaaehtoisesti, toisella tai kummallakin vanhemmalla oli taustapyrkimyksenä voittaa pysyvä lähihuoltajuus, ja tilanne oli osalle lapsia käynyt liian raskaaksi. Lapset olivat jo saaneet kokemusta kahdessa kodissa asumisesta, vanhempien yhteistyöstä ja arkipäivän asioiden sujumisesta, mutta myös vanhempien keskinäisestä kaupankäynnistä ja kilpailusta voittaa heidät puolelleen.

Suurimman ryhmän muodostivat ne perheet, joista toinen vanhempi oli avio- tai avoeron yhteydessä muuttanut pois perheen yhteisestä kodista. Lapset olivat saaneet kokemusta asumisesta uudessa tilanteessa joko entisessä tai uudessa ympäristössä, tapaamisoikeuden toteutumisesta ja vanhempien riidasta. Mielipide määrittyi voittopuolisesti tosiasiallisten muuttoratkaisujen mukaan ja seurasi vahvasti status quota. Lähes yhtä yleinen oli ryhmä, jossa ensiratkaisun jälkeen haettiin huollon tai asumisen muutosta. Lapsilla oli mielipidettä muodostaessaan kokemusta siihen asti toteutuneista vaihtoehdoista. Vaikka useimmat muutosriidat tulivatkin vireille puolen vuoden tai vuoden sisällä ensiratkaisusta, joukossa oli myös tapauksia, joissa ensimmäinen ratkaisu oli ehtinyt olla voimassa jopa kuusi vuotta. Lasten pitkäaikaiseen asumiskokemukseen ja lapsen omaan kehitykseen perustuva vakaa muuttohalukkuus yhdistyneenä realistisiin ympäristötekijöihin ja hyvään huoltoon olivat eri asemassa kuin pian ensiratkaisun jälkeen ilmenneet pyrkimykset muuttaa.

Yli 10 prosenttia muutosriidoista oli kroonistunut perusteriidasta täytäntöönpanoriidan kautta uuteen perusteriitaan siten, että riidat seurasivat lähes katkeamattomana ketjuna toisiaan. Riidat koskivat yleisimmin tapaamisoikeutta, mutta muuntuivat myös asumista koskeviksi muutosriidoiksi. Riitakierteen katkaisemiseksi ja lapsen tilanteen rauhoittamiseksi tehtiin väliaikaisia huostaanottoja. Lapsen mielipidettä kysyttiin patologisoituneessa tilanteessa, jossa lähes aina jouduttiin täytäntöönpanosovittelun lisäksi turvautumaan lastenpsykiatrisiin palveluihin.

Viimeisimpään pieneen ryhmään kuuluivat ne tapaukset, joissa lapsen elämästä pitkään poissa ollut vanhempi astui vaatimuksineen yllättäen lapsen elämään. Lapsella ei ollut pitkiin aikoihin ollut lainkaan tai ei juuri lainkaan kontaktia toiseen tai kumpaankaan vanhempaan. Joukossa oli huostaan otettuja lapsia ja niitä, joiden isä tai äiti oli ollut ulkomailla, vankilassa, mielisairashoidossa tai muutoin pitkään poissa lapsen elämästä. Riitaa huollosta kävi myös muutama sellainen vailla yhteydenpitoa lapseen ollut isä, jonka isyys oli tullut vahvistetuksi vasta vuosien päästä lapsen syntymästä. Tässä tapausryhmässä esitettiin lisäksi sijais- tai oheishuoltajan määräämistä koskevia vaatimuksia. Ne taas koskivat tilanteita, joissa lapsi oli jäänyt ilman lähihuoltajaa tämän kuoltua. Lapsen mielipidettä kysyttiin siten myös sellaisissa olosuhteissa, joissa lapsen ja vanhemman kiintymys- ja vuorovaikutussuhde oli ollut puutteellinen tai sitä ei ollut koskaan ollutkaan.

Edellä mainittu ryhmittely, joka ei ole yhtenevä luokittelemieni riitatyyppien (psykososiaaliset, patologiset ja tasapeliriidat) kanssa, antaa yleiskäsityksen lapsen tilanteesta. Kussakin riidassa lasten tilanne kuitenkin määrittyi yksilöllisesti. Itse asiassa ei ole tarkoituksenmukaista puhua tapauksista, vaan kunkin yksittäisen lapsen tunteista, kokemuksesta ja näkemyksistä vanhempien riidassa. Kaikki lapset eivät huoltoselvitysten perusteella välttämättä olleet kovin hyvin perillä siitä, mistä vanhempien riidassa oikeudellisesti oli kysymys, vaikka heillä jo varhaisessa iässä on saattanutkin olla mielikuva tai käsitys siitä, että perheessä oli tapahtumassa suuria muutoksia. Oletettavaa oli, että vanhemmat ennen kuulemistilaisuutta olivat valistaneet lapsiaan asumista koskevien kannanottojen arvosta.

Koska sosiaalitoimelle annetut kuulemisohjeet ja tavoitteet ovat olleet puutteelliset, näyttää kuuleminen painottuneen lapsen oman tilanteen selvittämisen sijasta haluun selvittää lapsen mielipide riitakysymyksistä eli lähinnä lapsen yksilöity toivomus asumisesta. Toisaalta sovittelutyyppisessä kuulemisessa tavoitteena oli pikemminkin ollut välittää lapsen terveiset vanhemmille kuin tiukata lapsen nimenomaista toivomusta.

1.3 LAPSEN INFORMOINTI KUULEMISESTA JA TIETOJEN VÄLITTÄMISESTÄ

Yhdestäkään sosiaalitoimen selvityksestä ei suoranaisesti ilmennyt, oliko ja millä tavoin lapsia informoitu heidän kuulemisensa tarkoituksesta ja kuulemisessa esille tulevien seikkojen välittämisestä oikeudelle. Tämä taas ei välttämättä tarkoittanut, ettei informaatiota olisi annettu. Näkymättömiin joka tapauksessa jäi, oliko informaatiossa kerrottu, että asiassa kuullaan vanhempia ja hankitaan tietoja myös muista lähteistä, että lapsi saa luottaa aikuisten arvioon ja että lapsen toivomuksille voidaan antaa tai olla antamatta merkitystä ratkaisussa.

Vaikka informaatiota mahdollisesti olisikin annettu, ei aineistosta ollut selvitettävissä, millainen esi-informaatio oli ollut sisällöltään. Tietymättömiin jäi myös, millä tavoin lapsille oli esitetty ne asiat, joista heidän oli toivottu kertovan. Informaatiota ei näin ollen kertynyt siitä, kysyttiinkö lapsilta, mitä he aikaisemmin olivat vanhempiensa kanssa asiasta puhuneet ja kerrottiinko lapsille esimerkiksi taloudellisten realiteettien tai oikeudellisten vaihtoehtojen merkityksestä. Mahdollista on myös, että joissakin tapauksissa sosiaalityöntekijöitä oikeudessa todistajina kuultaessa on saatu lisätietoa lapsille annetusta esi-informaatiosta. Tällaiset tiedot eivät kuitenkaan selvinneet oikeudenkäyntiaineistosta.

Läheskään kaikkiin selvityksiin ei myöskään ollut merkitty, olivatko vanhemmat olleet paikalla lapsia kuultaessa. Menettelytavat olivat vaihdelleet si-

ten, että joissakin tapauksissa lapsia oli merkitty kuulluksi kummankin vanhemman ollessa yhtäaikaisesti läsnä, sitten erikseen kummankin vanhemman kanssa ja joissakin tapauksissa vielä lapsia yksikseen. Aineistoon kuului muutama tapaus, jossa toinen vanhempi väitti, ettei lasten mielipidettä ollut raportoitu asianmukaisesti. Kuitenkaan sellaisia tapauksia ei ollut, joissa sosiaalitoimi olisi esittänyt selvitykseen kirjatun lapsen mielipiteen pidettäväksi salassa vanhemmilta, kuten ennakkoratkaisusta KKO 2004:79 ilmenevässä tapauksessa oli tehty.[1219]

Sosiaalitoimen selvityksistä tai sen hankkimista lausunnoista ei ollut luettavissa, millä perusteilla lasten kuulemisessa läsnä olleiden henkilöiden joukko oli määräytynyt. Jos lapsia oli kuultu vanhempien ollessa yhtä aikaa läsnä, lienee lasten kiintymyssuhteesta ja lojaliteettikonfliktista ollut helpompaa tehdä havaintoja kuin vaihtoehtoisissa työtavoissa. Koska merkinnät valitun työmuodon perusteista puuttuivat, ei enempien päätelmien tekemiselle ole edellytyksiä. Kaiken kaikkiaan työkäytännöt eivät olleet kiinteytyneet sellaisiksi kuin nyttemmin sosiaalitoimelle suunnatussa *Sirpa Taskisen* kirjoittamassa oppaassa on ohjeistettu.[1220]

Lasten informointi heidän mahdollisuudestaan kieltäytyä lausumasta toiveitaan ilmeni selvityksistä siinä muodossa, että monen lapsen kerrottiin olleen haluton ottamaan kantaa. Nämä lapset olivat raporttien mukaan ilmaisseet halunsa jäädä riidan ulkopuolelle. Toisaalta sellaisia raporttitietoja ei ollut, joissa olisi kerrottu lapsen kokonaan kieltäytyneen osallistumasta kuulemiseen. Näin ollen myös niistä lapsista, jotka eivät olleet ilmaisseet kantaansa, tehtiin kuulemistilaisuuksissa havaintoja. Yhteenkään tutkimusaineiston tapaukseen ei sisältynyt informaatiota siitä, että lapsi olisi kieltänyt välittämästä kuulemisessa antamiaan tietoja tuomioistuimelle. Se taas, millä tavoin lapsen ilmaisemat tiedot olisi kiellosta huolimatta voitu välittää tuomioistuimelle, ei ollut tutkimusmateriaalista selvitettävissä.

Selvityksistä ei myöskään ilmennyt, olivatko vanhemmat selvitystyön aikana tai sen loppukeskustelussa saaneet tietää, mitä lapsi oli toisen vanhemman tai työntekijöiden läsnä ollessa kertonut, eikä se, mitä havaintoja työntekijät mahdollisesti olivat lapsesta vanhemmille välittäneet. Tiedon välittämiskäytännöissä ennen oikeudenkäyntiä lienee vallinnut eroja sosiaalitoimistosta toiseen. Koska lapsen informointiin on nyttemmin kiinnitetty huomiota sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa, on syytä olettaa kuulemisinformaation välittämisen parantuneen.[1221]

Kaiken kaikkiaan tiedot kuulemisen yksityiskohdista olivat ylimalkaiset. Ne eivät selvitysten välityksellä sellaista tietoa, jonka varassa ulkopuolinen olisi

---

1219 Ks. ennakkoratkaisusta alajaksossa V A.3.5.
1220 Taskinen 2001, s. 72.
1221 Taskinen 2001, s. 72.

voinut vakuuttua kuulemismenettelyssä noudatetuista periaatteista. Oikeuskäytäntö lienee viime vuosina kehittynyt yksilöidymmän informaation antamista kohti.[1222] Vaikka lapsen suojelu edellyttääkin kuulemisen luottamuksellisuutta ja yleisön poissaoloa ja vaikka lapsen informanttirooli täyttyykin riippumatta siitä, onko lapsi ymmärtänyt huolto- ja asumisriidan oikeudelliset vaihtoehdot ja onko hänellä ollut lausuttavana jokin nimetty toivomus vai ei, olisi kuulemisen autenttisempi raportointi ollut vanhempien ja ratkaisijan kannalta sekä tarpeen että hyödyllistä.

[1222] Wiklund 2003, s. 89. Kirjoittaja selostaa ennen 12-vuotiaan lapsen hovioikeudessa kuulemista esillä olleita seikkoja: ”varmistauduttiin siitä, että lapsi suostuu kuulemiseen ja ymmärtää mistä on kysymys. Lapselle ilmoitettiin, ettei keskustelua nauhoiteta ja että mielipide on tärkeä, muttei yksin ratkaiseva, että mielipide selostetaan vanhemmille ja että vastuu ratkaisusta kuuluu tuomioistuimelle. Mielipide selostettiin vanhemmille ja heille varattiin tilaisuus tehdä lisäkysymyksiä. Lapsi kuitenkin ’osasi läksynsä’ niin, että mielipiteessä oli manipuloinnin merkit.”

2 Lapsen informaatio selvitystyössä

2.1 IKÄ JA KYPSYNEISYYS

Lapsen ikää ja kehitystasoa koskeva informaatio ei muodostunut oleellisimmaksi näkökulmaksi saada tietoa kuulemisesta ja toivomuksiin suhtautumisesta. Tämä ensimmäinen tutkimushavainto johti siihen, ettei aineistoa ollut tarkoituksenmukaista analysoida ensisijaisesti lapsen iän ja kehitystason perusteella. Muutama päälinja iän perusteella oli kuitenkin vedettävissä. Ensinnäkään sellaista ikää ja kypsyneisyyttä koskevaa psykososiaalista arviointia, jota *Sami Mahkonen* ja *Lotta Dahlstrand* ovat esitelleet, ei sosiaalitoimen selvityksissä tuotu esiin.[1223] Vain muutamassa perheneuvolalausunnossa niihin viitattiin. Lapsen yksilöllinen kehittyneisyys sai toisin sanoen hyvin vähän merkitystä. Ainoastaan harvoissa tapauksissa lapsen kehityksen viivästyneisyydellä pyrittiin perustelemaan lapsen harkintakyvyn vaillinaisuutta.

Esimerkkitapauksessa 1, kuten kahdessa sitä seuraavassakin esimerkissä, oli kehittyneisyyden lisäksi samanaikaisesti kysymys mielipiteen muodostukseen vaikuttaneen monen muunkin tekijän arvioinnista. 12-vuotiaan tytön kehitystä ei pidetty iän edellyttämänä eikä hänen muuttotoiveelleen annettu merkitystä. Esimerkkitapauksessa 2 taas 13-vuotias tyttö oli asunut äidin ja tämän uuden kumppanin yhteisessä taloudessa, kun äiti kuoli. Huollosta erotettu isä haki tytön huoltoa ja asumista luokseen. Tyttö halusi jatkaa asumista isäpuolen luona. Hänen toiveelleen ei annettu merkitystä. Kummasakin tapauksessa arvio tehtiin perheneuvolassa.

> Esimerkki 1. Muutosratkaisua koskevassa tapauksessa 12-vuotias tyttö halusi muuttaa äidin luota isän luokse. Perheneuvola katsoi, että ”hänen psyykkinen kehityksensä ja yksilöitymisprosessinsa ei ole edennyt 12-vuotiaan ikää edellyttävällä tavalla, eikä hän näin ollen kykene muodostamaan eikä ilmaisemaan omaa aikuisten mielipiteistä erillistä mielipidettä. Hän kantaa huolta aikuisten selviytymisestä tavalla, joka ei ole hänen ikänsä ja oman etunsa mukaista.” Tytön mielipidettä ei esitetty ratkaisuperusteeksi. Tapaus T:198.

> Esimerkki 2. Ratkaisun perusteluissa todettiin muun muassa seuraavaa: ”[Lapsi] on iältään 13-vuotias ja on hänen kehitystasonsa psykologisten tutkimusten mukaan jonkin verran ikäistään kehittymättömämpi.” Tytön mielipidettä ei esitetty ratkaisuperusteeksi. Vaasan ho 25.6.2002, nro 781, S 02/116

[1223] Ks. alajakso V A.3.1.2.

Toisekseen lasten ikäryhmiin jakamisen perusteella oli tehtävissä joitakin yleisluontoisia päätelmiä. Esikouluikää nuorempien ryhmässä ikä oli sikäli ratkaiseva, että lapsia kuultiin vain ani harvoin eikä heidän toivomuksilleen ei annettu painoarvoa. Kaiken kaikkiaan oli harvinaista, että kouluikää nuoremmilta lapsilta olisi otettu selkoa heidän toivomuksistaan, vaikka heitä olisikin tavattu. Toisaalta esikouluikäisten toivomuksia oli osassa tapauksia kysytty.[1224] Selvityksissä kuvattiin enimmäkseen pikkulasten tunnesuhdetta vanhempiinsa esittämällä tarkkailun tai lapsen oman kertomuksen perusteella tietoja lapsen luottamuksesta tai epäluottamuksesta, pahasta olosta, surusta, peloista ja turvattomuudesta. Selvityksiin lasten reaktioita oli kirjattu seuraavaan tapaan: ”Lapset ovat ilmoittaneet luottavansa ja tulevansa toimeen kummankin vanhemman kanssa”[1225], ”tuntuu pahalta, kun isää soimataan”[1226] ja ”6-vuotias [tyttö] kokee tapaamisiin liittyvää yksin jättämisen pelkoa ja turvattomuutta”.[1227]

Useat pikkulapset olivat selvitysten mukaan toivoneet, ettei heidän enää tarvitsisi kuunnella vanhempiensa riitoja. Sen sijaan selvityksissä ei kuvattu juuri lainkaan sellaista, että lapsilla olisi ollut myönteisiä mielikuvia tulevaisuudesta. Se, että lapset työstivät omaa eroprosessiaan, välittyi edellä kuvattujen kommenttien raportoinnista ja siitä, että he toivoivat vanhempiensa pääsevän keskenään rauhaan: ”Kunpa vanhemmat sopisivat riitansa ja saisivat kummatkin juuri yhtä paljon kaikkea, mitä he toivovat”. [1228] Sosiaalitoimen selvityksissä myös edistettiin lasten omaa tunnetyöskentelyä tekemällä tätä helpottavia ehdotuksia.[1229]

7–9-vuotiaiden ikäryhmässä alakouluikäisten käsityksiä kuvattiin lähinnä tunne- ja vuorovaikutussuhteina vanhempiin. Yleisimmin heidän toivomuksensa koskivat vakiintunutta asumista ja jossakin määrin koulua, kaveripiiriä ja harrastusmahdollisuuksien säilyttämistä. Kuitenkin yhdessä tapauksessa, jossa äiti oli vaikeuttanut sopimuksen mukaisen tapaamis- ja luonapito-oikeuden toteutumista, sosiaalitoimi selosti 8-vuotiaan pojan ehdottoman halun muuttaa isän luokse. Käräjäoikeuskin antoi toivomukselle merkitystä tässä tapauksessa-

---

1224 Tapauksessa T:139 5- ja 6-vuotiaat ja jutussa T:136 6-vuotias lapsi katsottiin liian pieniksi ilmaisemaan omaa mielipidettään. Tapauksessa T:150 ei 6-vuotiaan lapsen katsottu kykenevän ilmaisemaan mielipidettään vanhempien ristiriitojen vuoksi. Kuitenkin tapauksessa T:138 merkitystä annettiin sille, että 6-vuotias lapsi oli haluton tapaamaan vanhempaansa. Vrt. Dahlstrand 2004, s. 191, jonka mukaan Ruotsin sosiaalitoimessa sivuutettiin säännöllisesti 3–6-vuotiaiden lasten mielipiteen selonotto. Vrt. myös Koch 2000, s. 56 , jonka mukaan yli puolessa tapauksia alle 6-vuotiaita oslolaislapsia ei kuultu.

1225 Tapauksessa T:189 lapset olivat 7, 11 ja 13 vuoden ikäisiä.

1226 Tapaus T:234.

1227 Tapaus T:138.

1228 Helsingin ho 17.12.2002, nro 3874, S 01/1394.

1229 Kun 14-vuotias poika vanhempien tulehtuneessa ilmapiirissä oli muuttanut äidin luota isän luokse, askarrutti poikaa sosiaalitoimen selvityksen mukaan se, miten yhteydenpito äitiin muuton jälkeen onnistuisi. Suhteen katkettua joksikin aikaa muuton jälkeen, ehdotti sosiaalitoimi selvityksessään, että ensimmäiset tapaamiset järjestettäisiin työntekijän vastaanotolla, jotta voitaisiin läpikäydä uuteen tilanteeseen liittyviä asioita ja tunteita. Tapaus T:102.

sa.[1230] Jos alakouluikäisten toivomuksia oli selostettu selvityksessä ja ratkaisussa, ne seurasivat lähes poikkeuksetta status quota, kuten aikaisemmin olen jo todennut. Näissä tapauksissa asumisratkaisut perustuivat ensisijassa lapsen vakiintuneisiin asuinolosuhteisiin, joita lasten toivomukset tukivat.

Eräässä uudempaan hovioikeusaineistoon kuuluvassa esimerkkitapauksessa 3 on otettu kantaa 7-vuotiaan asumista koskevaan toiveeseen ja toivomuksen merkitykseen. Päätöksessä on katsottu, ettei tuon ikäisellä lapsella ollut kykyä muodostaa itsenäistä tahtoa.

> Esimerkki 3. Käräjäoikeuden perusteluissa todettiin muun muassa, että ”[poika] on 7-vuotias. Laissa ei ole asetettu kiinteää rajaa sille, minkä ikäisen lapsen mielipide tulisi ottaa huomioon, kun päätetään siitä, kummanko vanhemman huoltoon lapsi määrätään tai kummanko vanhemman luona lapsi määrätään asumaan. Täytäntöönpanolain 2 §:n mukaan päätöstä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ei saa panna täytäntöön, jos lapsi on täyttänyt 12 vuotta eikä myöskään vastoin tätä nuoremman lapsen mielipidettä, jos lapsi on niin kehittynyt, että hänen omaan tahtoonsa tulisi kiinnittää huomiota. Tässä asiassa ei ole esitetty selvitystä siitä, että [poika] 7-vuotiaana olisi niin kehittynyt, että hänen omaan tahtoonsa tulisi kiinnittää huomiota huoltoratkaisua tehtäessä, jos edes olisi olemassa [pojan] omaa, aitoa mielipidettä. Näillä perusteilla käräjäoikeus katsoo, että asiaa ei voida ratkaista sillä perusteella, että [poika] on ilmaissut halunsa asua isänsä luona.” Ratkaisuksi tuli yhteishuolto ja pojan asuminen äidin luona. Itä-Suomen ho 27.3.2003, nro 405, S 03/247.

Tässä yhteydessä jäivät tarkastelun ulkopuolelle tapaamiskysymykset, joissa tähän ikäryhmään kuuluvien lasten toivomuksille usein annettiin merkitystä. Tätä varttuneempiin ikäryhmiin kuuluvien lasten eli 10–11-vuotiaiden ja 12–14-vuotiaiden mielipiteiden arvioinnissa merkitystä saivat iän lisäksi tai sen sijasta monet muut tekijät, joita selostan seuraavissa alajaksoissa. Vasta lasten saavutettua 15 vuoden iän näytti tapahtuneen selvä muutos suhtautumisessa heidän mielipiteisiinsä.

Lapsen tosiasiallinen määräämisoikeus sen sijaan ilmeni niissä tapauksissa, joissa 15 vuotta täyttäneiden mielipiteelle annettiin ratkaiseva merkitys jutun lopputuloksessa. Tähän ryhmään kuuluvia lapsia oli aineiston 261 lapsesta kuitenkin vain 9. Heidän mielipidettään kysyttiin ensisijaisesti asumisesta, se välitettiin tuomioistuimelle ja se sai poikkeuksetta ratkaisevan merkityksen. Koska yli 15-vuotiaista lapsista riideltiin vain noin 3 prosentissa tutkimistani tapauksista, oli perusteltua päätellä, että vanhemmat muutoin olivat sopineet teini-ikäisten

---

[1230] Tapaus T:238. Kyseessä oli asumisen muutosratkaisu. Poika oli ensin asunut runsaan vuoden isän luona, mutta oli muuttanut sitten vanhempien sopimuksen mukaan äidin luokse, jossa oli asunut sen jälkeen noin 1,5 vuotta. Tuona aikana oli käsitelty tapaamisoikeusriita. Äidin miesystävä oli kerran kurittanut poikaa. Kumpikin vanhemmista arvioitiin hyväksi huoltajaksi. Isän kodin lähistöllä pojalla oli kavereita, jotka kävivät samaa koulua.

asumisesta. Sellaisia perheitä, joissa vanhemmat riitelivät 15 vuotta täyttäneen ainoan lapsensa huollosta ja asumisesta, oli aineistossa vain kaksi.[1231]

Vaikka 12 vuoden ikärajaa on oikeuskäytännössä pidetty ratkaisevan tärkeänä, en tässä vaiheessa esittele erikseen 12-vuotiaiden toivomuksia, vaan käsittelen niitä seuraavissa alajaksoissa esiteltävien indikaattorien valossa. Lopuksi teen päätelmiä ikärajalle ratkaisuissa annetusta merkityksestä.[1232]

2.2 LAPSEN MYÖTÄMÄÄRÄÄMISOIKEUS JA HUOLTAJIEN TYÖNJAKOMÄÄRÄYKSET

Aikaisemmin olen esitellyt niitä säännöksiä, joiden nojalla lapsella on huoltajan rinnalla myötämääräämisoikeus henkilöään koskevissa asioissa. Kyseisiä säännöksiä on potilas-, passi-, nimi- ja uskonnonvapauslaissa. Varttuneen lapsen mielipiteen arvo on oikeuskäytännössä tunnustettu myös hänen koulutustaan koskevassa päätöksenteossa.[1233] Vanhemmat ajautuivatkin riitaan oikeudesta tehdä lasta koskevia päätöksiä juuri äsken mainitun sääntelyn kohdealueella.[1234] Sosiaalitoimessa olisi siis ollut syytä selvittää lapsen mahdolliset toiveet siitä, kumman huoltajan kanssa hän toivoi käyttävänsä myötämääräämisoikeutta. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Koska huoltajien työnjakomääräykset olivat vielä 1990-luvun loppuvuosina melko tuntemattomia, ei sosiaalitoimessa osattu tiedustella niiden lasten kantaa, jotka olisivat saaneet osallistua heitä koskevien oikeudellisten asioiden hoitamiseen tai päättämiseen yhdessä huoltajansa kanssa.

Sellaisia tapauksia oli aineistossa vain yksi, joissa lapsen lakisääteistä myötämääräämisoikeutta oli tiedusteltu. Riita koski huoltajan oikeutta päättää lapsen uskontokuntaan liittyviä asioita ja lapsen toivomukselle annettiin merkitystä.[1235] Sen sijaan lapsen nimen, sairaanhoidon, koulutuksen ja passiasioiden päätöksentekijästä ei mielipidettä tiedusteltu. Vaikka tutkimusaineistossa oli useiden kaksikulttuuristen perheiden lapsia, ei myöskään heidän käsityksiään kansallista, etnistä ja uskonnollista statusta koskevasta päätöksenteosta ollut kysytty. Ainakin varttuneimmilla lapsilla olisi voinut olla aito intressi ja riittävä kyky lausua käsityksensä.

1231 Tapaukset T:168 ja T:220. Tapaus T:168 esitellään jaksossa tämän luvun jaksossa 6.3.3, esimerkki 7.

1232 Ks. päätelmistä alajakso V B.4.2.

1233 Alajakso IV A.4.5.2.

1234 Alajaksot IV B.2.4 ja 2.5.

1235 Tapauksen T:191 ratkaisussa annettiin merkitystä pojan toiveelle saada yksinhuoltajaäidin sijasta sijaisvanhemmat huoltajikseen. Ongelmana oli muun muassa äidin ja pojan erilaiset käsitykset rippikoulun käymisestä. Hakijana ollut sosiaalitoimi puolsi pojan toivomuksen mukaista ratkaisua.

2.3 VAIKENEVA JA PUOLUEETON LAPSI

Kuten lapsen asumista koskevassa alajaksossa esitetystä taulukosta 15a voitiin havaita, yli puolta lapsista ei kuultu tai he eivät halunneet ottaa kantaa asiaan tai olisivat halunneet asua kumman tahansa vanhemman luona.[1236] Seuraavaan taulukkoon 16 olen eritellyt lasten erilaiset viestit. Kuulematta lapset olivat huoltoselvitysten mukaan jääneet kolmessa perustilanteessa: 1) lapset olivat olleet liian pieniä kuultaviksi, 2) vanhemmat olivat päässeet sopimukseen selvitystyön kuluessa ja 3) lapset olivat olleet niin vaikeassa lojaliteettikonfliktissa, ettei kuulemista lähinnä patologisissa riidoissa ollut pidetty mahdollisena.

Taulukko 16. Lapsilta kuulemisessa saatu informaatio.

Ikäryhmä	Ei kuultu lainkaan	Ei toivomusta	Kumpi tahansa vanhemmista	Ilmaistu mielipide	Lapsia yht. lkm
7–11 vuotta	19	9	10	28	66
12–14 vuotta	7		5	10	22
yli 15 vuotta	1			7	8
Yht.	**27**	**9**	**15**	**45**	**96**

Selvitysten informaatio niistä tapauksista, joissa lasten toivomuksia ei ollut raportoitu, oli melko niukkaa, etenkin jos ainoastaan ilmoitettiin, että ”lasta ei ole kuultu”. Lasten haluttomuutta kuitenkin kuvattiin kuulemistilanteessa tehtyjen havaintojen perusteella varautuneisuudella, jännittyneisyydellä, torjumisella tai vaitonaisuudella. Alle esikouluikäisten lasten yksilöityä mielipidettä huollosta tai asumisesta ei yleensä raportoitu, eikä kuulematta jättämisen syitä välttämättä ilmoitettu selvityksissä. Eräässä tapauksessa tosin todettiin, että ”[6-vuotias poika] ei ikänsä puolesta pysty ilmaisemaan kantaansa asuinpaikastaan”.[1237]

Selvitysten mukaan monet alakouluikäisistä lapsista eivät halunneet lausua toivomuksiaan, koska se olisi tarkoittanut puolen valitsemista. Yhdessä tapauksessa 9-vuotiaan pojan on ilmoitettu kertoneen, ettei hän halunnut ottaa kantaa jommankumman vanhemman puolesta.[1238] Toisessa tapauksessa 6-vuotias poika ei vanhempien ristiriitaisen näkemyksen vuoksi kyennyt ilmaisemaan mieli-

[1236] Alajakso IV B.3.2.2.Vastaavasti Dahlstrand 2004, s. 205–207 selostaa empiirisen tutkimusaineistonsa tapauksia, joissa ruotsalaisten sosiaalivirastojen selvityksessä todettiin, ettei lapsi halunnut ottaa kantaa vanhempiensa riitaan, tai työntekijä oli tulkinnut lapsen puheen ja reaktiot tätä tarkoittaviksi.

[1237] Tapaus T:114.

[1238] Tapaus T:107.

piteitään.[1239] Kolmannessa tapauksessa taas lapsi oli kertonut: ”Vanhemmat osaavat parhaiten päättää minun asumiseni”. Työntekijöiden tulkinta asiasta oli: ”Lapset haluavat pitää molemmat vanhempansa ja ilmaisevat mielipiteensä sen mukaisesti.”[1240]

Edellä esitellyssä raportointitavassa tuli esiin vaikeus erottaa lapsen kuuleminen lapsen mielipiteen selonotosta. Vaikka jotkut lapset olisivatkin olleet haluttomia ilmaisemaan toivomuksiaan tai he eivät olisi ilmaisseet yksilöityä mielipidettään, heidät oli joka tapauksessa tavattu ja heille oli annettu tilaisuus kertoa tilanteestaan sekä vastata kysymyksiin. Aineistossa ei nimittäin ollut tapauksia, joissa olisi raportoitu siitä, että jotakuta lasta ei olisi lainkaan saatu tavatuksi.[1241] Niissä tapauksissa, joissa selvityksissä esitettiin ainoastaan sosiaalityöntekijöiden lapsista tekemiä havaintoja, informaatio ei ollut kovinkaan valaisevaa.

Palaan vielä lasten asumistoiveisiin, jotka olen esittänyt taulukossa 15a. Siitä tiivistettynä nähdään taulukossa 17, että kolme neljästä lapsesta toivoi asumisen pysymistä status quon mukaisena ja vain neljännes esitti toiveita muuttamisesta.

Taulukko 17. Vakiintunut asuminen ja lasten toiveet.

Ikäryhmä	**Lapsen toive = status quo %-osuus**	**Lapsen toive = vastoin status quota %-osuus**	**Yhteensä %**	**Lapsia yhteensä**	**Ikäryhmän %-osuus**
7–11 vuotta	82	18	100	28	62
12–14 vuotta	50	50	100	10	22
Yli 15 vuotta	86	14	100	7	16
Yhteensä toiveiden %-osuus	**73**	**27**	**100**	**45**	**100**

[1239] Tapaus T:150.
[1240] Tapaus T:180.
[1241] Vrt. EOA 9.12.2002, dnro 1027/4/00. Kanteluratkaisusta ilmenee, että lapset oli kutsuttu sosiaalitoimistoon kuultaviksi, mutta he eivät olleet saapuneet paikalle. Sosiaaliviranomaisille toimitettu selvitys siitä, miksi lapset eivät saapuneet, oli liitetty sosiaalilautakunnan selvitykseen. Lasten kuulematta jääminen sekä syy siihen oli tuotu esiin selvityksessä. Selvitys ei ollut kanteluratkaisun mukaan puolueellinen.

Päätelmänä voidaan ajatella, että lapsen omaehtoinen halu vaieta tai pysyä riidan ulkopuolella rinnastuisi lapsen kielto-oikeuteen. Asumista koskevassa perusteriidassa lapsen vaikeneminen ei kylläkään välttämättä tarkoittanut aktiivista kieltäytymistä muuttamasta. Lapsen suhde vallitseviin oloihin saattoi vaihdella hyväksymisestä tottumiseen tai sitoutumisesta tyytymiseen. Kielto-oikeus taas vaatii käyttäjältään huomattavasti vähemmän päätös- ja harkintakykyä kuin aktiivinen tahto muuttaa.[1242] Ainakin tasapeliriitojen osalta on jossakin määrin ajateltavissa, että passiivinen suhtautuminen, eli pysyttäytyminen entisessä asumisessa, kertoi lapsen haluttomuudesta tai arkuudesta suhtautua myönteisesti vallitsevien olosuhteiden muuttamiseen, mutta mahdollisesti myös siitä, että mielipiteen vapaalle muodostumiselle ei ollut optimaalisia edellytyksiä.

Oikeudellisessa päätöksenteossa myös ambivalenteilla toivomuksilla on arvoa sellaisena lapsen antamana informaationa, jossa ei edellytetä perusteltua mielipidettä. Tällaisia tapauksia olivat ne, joissa lapset olisivat halunneet asua kumman vanhemman luona tahansa. Lasten käyttäytymisen yksityiskohtaisempi kuvaus olisi antanut vanhemmille ja ratkaisijalle autenttisempaa tietoa lasten passiivisuuden tai osallistumishaluttomuuden ilmenemistavoista. Ainakin jossakin määrin on arveltavissa, että sellaisia valmiita valintakysymyksiä kuin ”haluatko asua isän vai äidin luona?” esittämällä ja niihin annettuja vastauksia raportoimalla lasten toivomusten taustoja on voinut jäädä selvittämättä.

2.4 KUULEMINEN SOPUUN PÄÄTYNEISSÄ TAPAUKSISSA JA ENNEN VÄLIAIKAISMÄÄRÄYKSIÄ

Oman ryhmänsä muodostivat ne muutamat tapaukset, joissa selvitystyö oli tehty sovittelutyyppisesti. Varsinaiseen sovitteluunhan suomalaisessa järjestelmässä ei voida riitavanhempia osoittaa, mihin teemaan palaan sovintotyöskentelyä koskevassa luvussa.[1243] Lapsia oli sovittelutyyppisessä selvitystyössä kuultu, mutta heidän toiveitaan ei valitun työmenetelmän mukaan ollut varsinaisesti raportoitu. Esimerkkitapauksessa 1 vanhemmat pääsivät sopuratkaisuun sosiaalitoimessa, esimerkkitapauksessa 2 tuomioistuimessa. Näissä tapauksissa lapset oli selvityksiin kirjatun kannanoton mukaan ”vapautettu elämään lapsen elämää ilman että lasten tarvitsi ottaa aikuisen vastuuta”.

Esimerkki 1. Perheen 11- ja 7-vuotiaita tyttöjä kuultiin perheneuvolassa ainoastaan vanhempien läsnä ollessa, koska kuuleminen ilman vanhempia olisi työryhmän mielestä asettanut lapset lojaliteettiristiriitaan. Työskentelyssä

1242 Hannuniemi 1997, s. 842 ja Pahlman 2003, s. 230.
1243 Alajaksot VI 5.2, VI 5.3 ja VI 7.1.1.

kartoitettiin ja tuettiin vanhemmuutta. Lasten mielipidettä ei siis tiedusteltu, mutta todettiin toisen olevan lähempänä isää, toisen äitiä. Vanhemmat pääsivät sopimukseen yhteishuollosta ja lasten asumisesta isän luona. Tapaus T:231.

Esimerkki 2. Neljää sisarusta (5-, 7-, 10- ja 14-vuotiaat) oli kylläkin perheneuvolassa kuultu, mutta heidän toivomuksiaan ei ollut kirjattu sosiaalitoimen työryhmän integroituun selvitykseen. Selvityksen työskentelyn tavoitteeksi oli kirjattu vanhemmuuden kartoittaminen ja tukeminen, erovanhemmuuden prosessoiminen sekä lasten edun selvittäminen erityisesti lasten asumisesta. Työskentely oli tapahtunut pääasiassa perheneuvolassa vanhempia useita kertoja tapaamalla. Selvityksen mukaan vanhemmat olivat tasavertaisia huoltajia. Vanhemmille esitettiin yhteishuoltoa ja lasten asumista status quon perusteella äidille. Vanhemmat pääsivät ehdotuksen mukaiseen sopimukseen oikeudessa. Tapaus T:234.

Pääteltävissä on, että valitussa sovittelutyyppisessä selvitysmenettelyssä lasten suojelua oli painotettu enemmän kuin lasten osallistumista, jollainen oli myös saatettu ymmärtää osallistuttamiseksi. Vanhempien jatkaessa selvitystyön jälkeen riitaa tuomioistuimessa, tuomari ei saanut tietoonsa niitä kokemuksia ja käsityksiä, joita lapsella oli omasta elinpiiristään ollut. Raportoimatta jättäminen ei kuitenkaan tuottanut varsinaista ongelmaa, koska vanhemmat esimerkkitapauksessa 2 pääsivät oikeudessa sopuun ja koska erään muun tapauksen selvityksessä oli joka tapauksessa oivallisesti vertailtu 6-vuotiaan pojan asumisvaihtoehtojen hyviä ja huonoja puolia, vaikka pojan ääntä ei välitettykään oikeudelle.[1244]

Ne muut tapaukset, joissa sopuratkaisuun päästiin selvitystyön aikana sosiaalitoimessa, antoivat niin vähän tutkimusmateriaalia lapsen kuulemisesta, ettei päätelmiä ole juurikaan tehtävissä. Uuden ruotsalaismietinnön mukaan kuuleminen sovittelussa ei aina ole välttämätöntä, mutta toisaalta kuulemista on suositeltu, ellei sitä ole pidettävä epäsopivana. Kuulemista on suositettu siihen vaiheeseen, jossa vanhempien todellisesta työskentelystä kohti sopimusta on riittävät takeet. [1245]

Ennen tuomioistuimen antamaa väliaikaisratkaisua lapsia ei ollut yhdessäkään tutkimani aineiston tapauksessa kuultu. Suomalaista keskustelua lapsen kuulemisesta oikeudenkäynnin tässä vaiheessa ei ole käyty. Ruotsissa lasten kuulemista ennen väliaikaisvaatimuksia on uudessa komiteanmietinnössä suositeltu. Toisaalta monet sosiaalityöntekijät olivat komitean työtä varten tehdyssä kyselytutkimuksessa ilmoittaneet pitävänsä tuomioistuimen väliaikaisratkaisua ennen pyytämää pikaselvitystyötä (upplysningar) oivana keinona arvioida

1244 Tapaus T:223.

1245 SOU 2005:43, s. 215–217 ja 243–245. Vrt. vastaavaan tapaan Liikamaa 2005, s. 39 Päijät-Hämeen perheneuvolan lapsilähtöisestä sovittelumallista.

samarbetssamtal-sovittelun mahdollisuuksia, selvittää lapsen toiveita riidan varhaisessa vaiheessa ja helpottaa lapsen hankalaa oloa, joskaan he eivät pitäneet lapsen pikakuulemista tyydyttävänä.[1246]

2.5 LASTEN KÄSITYKSIÄ HUOLLOSTA JA ASUMISESTA

2.5.1 Lähtökohtia

Tämän luvun seuraavat alajaksot täydentävät niitä tutkimushavaintoja, joita edellisessä luvussa olen selostanut lasten toivomuksista erityisesti status quon ja väliaikaisratkaisujen näkökulmasta.[1247] Seuraavissa alajaksoissa kuvaan niitä tekijöitä, jotka vaikuttivat toivomusten muodostumiseen. Jäsentely helpottuu ryhmittelemällä toivomukset sen mukaan, esitettiinkö ne psykososiaalisissa vai tasapeliriidoissa. Patologisissa riidoissa esitettyjä toivomuksia selostan lähinnä lojaliteettikonfliktia ja epäasiallista vaikuttamista koskevissa alajaksoissa.[1248] Ensinnä tarkastelen lasten käsityksiä vanhempien huoltajakyvyistä ja ominaisuuksista ja sitten käsitysten saamaa merkitystä ratkaisuissa.

Sosiaalitoimen selvityksissä selostetut lasten kertomukset määrittyivät perhetilanteen, riitakysymysten, iän, valmiuksien ja muiden tekijöiden mukaan. Toivomuksia esitettiin sellaisissa tilanteissa, joissa vanhemmat eivät kyenneet tarjoamaan hyvää huoltoa lainkaan, mutta myös niissä tilanteissa, joissa lähihuolto todennäköisesti tuli täyttymään joko juuri ja juuri, huonommin, samanveroisesti tai paremmin kuin kilpailevassa vaihtoehdossa. Tämä ensihavainto tarkoittaa sitä, että toivomuksia on mahdollista jälkikäteen arvioida ulkopuolisena arviona sekä lapsen osallistumisen että suojelun näkökulmista.

2.5.2 Vanhemmilla psykososiaalisia ongelmia

Ensinnä referoin 7 tapausta, joissa vanhemmalla tai molemmilla oli erilaisia huoltajakykyyn vaikuttavia *psykososiaalisia ongelmia.* Esimerkkitapauksessa 1 jo 16 vuotta täyttänyt poika oli ollut 7 vuotta huostaan otettuna. Hänellä oli selkeä käsitys äidin sopimattomuudesta yhteishuoltajaksi edes yhdessä sijaisvanhempien kanssa, joiden hän toivoi vastaavan huollostaan. Pojan toivomuksen mukaisesti sosiaalilautakunta haki yksinhuoltoa sijaisvanhemmille, jolle huolto määrättiinkin. Pojan mielipide sai siis merkitystä.

1246 SOU 2005:43, s 219–221.
1247 Ks. alajakso IV B.3.2.2.
1248 Alajaksot V B.2.6 ja 2.7.

> Esimerkki 1. Sosiaalilautakunnan hakemuksen ja selvityksen mukaan poika olisi halunnut käydä rippikoulun, johon hänen äitinsä ei ollut suostunut. Huoltajan suostumusta vaatineissa asioissa oli muutoinkin ilmennyt vaikeuksia. Äiti oli ollut useita kertoja pitkäaikaisesti psykiatrisessa hoidossa ja hänen maailmankatsomuksensa poikkesi vakavasti lasten ja sijaisvanhempien vastaavasta. Poikaa kuultiin oikeudessa ja hän halusi huollon olevan yksinomaan sijaisvanhemmilla. Käräjäoikeus ei katsonut edes oheishuollolle yhdessä sijaisvanhempien kanssa olevan edellytyksiä. Sijaisvanhemmat määrättiin äidin sijasta huoltajiksi. Tapaus T:191.

Myös esimerkkitapauksessa 2 lapset olivat huostaan otettuina, tosin vain lyhytaikaisesti. Tässä tapauksessa 16-vuotias tyttö halusi asua vaikeista psykososiaalisista ongelmista kärsivän äidin luona ja 8-vuotias tyttö puolestaan tahtoi tavata äitiä tavanomaisen tapaamisoikeuden puitteissa. Kummankin lapsen toivomukset saivat merkitystä jutun lopputuloksessa. Asiakirja-aineistosta ei selvinnyt, tarjottiinko tai annettiinko vanhemmalle tyttärelle lastensuojelun avohuollon tukitoimia hänen asuessaan äidin luona. Myöskään tapaamisturvallisuuden varmistamisesta ei ollut merkintöjä. Sosiaalitoimessa ja tuomioistuimessa ei arvioitu lapsille mahdollisesti aiheutuvia riskejä.

> Esimerkki 2. Tapauksessa 8-vuotias tyttö oli otettu kiireellisesti huostaan äidin luota tämän vahvan päihtymyksen ja lapsenhoidon laiminlyönnin vuoksi sekä sijoitettu isän kotiin asumaan. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan äidillä oli ollut suuria vaikeuksia hoitaa ja kasvattaa lasta päihderiippuvuuden, ailahtelevuuden ja epävakaan elämäntavan sekä mielenterveysongelmien vuoksi. Hän oli viimeksi ollut kaksi viikkoa hoidettavana psykiatrisella osastolla. Tyttö kuitenkin halusi tavata äitiään joka viikonloppu. Käräjäoikeus antoi ”lapsen nuoresta iästä huolimatta merkitystä lapsen tahdolle tapaamisten suhteen”. Vanhemmat pääsivät sopimukseen 8-vuotiaan tytön asumisesta isän luona. Käräjäoikeudessa tehtiin sopimuksen mukainen ratkaisu. Perheen 16-vuotias tytär jäi omasta halustaan asumaan äidin luokse, mistä vanhemmat myös sopivat. Tapaus T:112.[1249]

Seuraavat kaksi esimerkkitapausta kuuluvat uudempaan hovioikeusaineistoon. Niissä on edellä esitettyjä tapauksia perusteellisemmin otettu kantaa lapsen mielipiteeseen tilanteessa, jossa äidillä oli psyykkisiä ongelmia. Esimerkkitapauksessa 3 oli kysymys 14-vuotiaan harkinta- ja päätöskyvystä. Ratkaisussa hyväksyttiin kanta, jonka mukaan täytäntöönpanolaissa tarkoitetulla 12 vuotta täyttäneen tehokkaalla kielto-oikeudella olisi ohjausmerkitys perusteriidassa. Sen sijaan äidin aikaisempaa moninkertaista itsetuhokäyttäytymistä ei pidetty

---

[1249] Vastaavaan tapaan faktista merkitystä sai 8-vuotiaan pojan halu jäädä asumaan isän luokse tapauksessa, jossa äiti oli muuttanut toiseen kaupunkiin. Isän tapaamisen jälkeen poika oli karannut äidiltään asemalla ja soittanut isän hakemaan häntä. Asia päättyi vanhempien sopimukseen sosiaalitoimen ehdotettua isälle yksinhuoltoa. Tapaus T:123.

sellaisena vasta-argumenttina, joka olisi edellyttänyt tytön suojelua. Kommentoin kannanottoa myös jakson kokoavissa päätelmissä.

> Esimerkki 3. Lastenvalvojan lausunnon mukaan tyttö halusi asua äidin luona. Kumpikin vanhemmista oli sopiva huoltajaksi. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa todettiin muun muassa, että tyttö oli jo yli 14-vuotias, joten hänen asumisestaan annettavaa päätöstä ei voida panna täytäntöön vastoin hänen tahtoaan. Tytön vanhemmat myös asuivat samalla paikkakunnalla sellaisella etäisyydellä, että tyttö saattoi itsenäisesti siirtyä toisen vanhemman luota toisen luokse. Tytöllä oli siten sekä lakiin että käytännön olosuhteisiin perustuen mahdollisuus tosiasiallisesti itse ratkaista, missä hän tulisi asumaan. Vaikka tytön motiivi osittain tai kokonaan liittyi hänen äitiinsä liittyvään huoleen, ei se sinänsä osoittanut tytön valitsemaa vaihtoehtoa hänen etunsa vastaiseksi. Tällaisen motiivin toteen näyttäminen ei automaattisesti johtaisi lapsen tahdon sivuuttamiseen. Äidin itsetuhokäyttäytymiseen ei ollut liittynyt ainakaan välittömästi lapsia vaarantavia piirteitä. Lapsen etu vaati, että asumisesta tällaisessa tilanteessa määrättiin tavalla, joka tuli vastaamaan todellista asiaintilaa. Tyttö oli näin ollen määrättävä tahtonsa mukaisesti asumaan äitinsä luokse. Itä-Suomen ho 13.6.2002, nro 733, S 01/1272.

Esimerkkitapauksessa 4 oli 9-vuotias poika ilmaissut halunsa asua äidin luona. Äidin muutettua pois yhteisestä kodista poika oli asunut isän luona, jossa asuminen oli ratkaisuperustelujen mukaan sujunut hyvin. Äidin epäilyt isän lapsiin kohdistamasta pahoinpitelystä ja insestistä olivat jääneet näyttämättä ja isää pidettiin äitiä psyykkisesti vahvempana ja kykenevämpänä toimimaan stressaavissakin tilanteissa harkitsevasti, joskin kummankin katsottiin olevan sopiva huoltajaksi. Ratkaisua kuitenkin harkittiin pojan asumistoiveen sijasta vanhemmuuteen liittyvien valmiuksien perusteella katsomalla, että isä kykeni äitiä paremmin tuomaan lapsen elämään jatkuvuutta, turvallisuutta ja vastuullisuutta. Pojan toivomukselle ei annettu merkitystä ratkaisussa, joka vastasi myös sosiaalitoimen kannanottoa.

> Esimerkki 4. Käräjäoikeuden ratkaisuperusteluissa todettiin muun muassa, että ”poikien kuulemisessa on kuitenkin tullut esille seikkoja, joiden vuoksi ei olla varmoja siitä, onko mielipide ollut aito. [Poika] on jättänyt vastauksiinsa jonkinlaisia varauksia ja takaportteja eikä ole oma-aloitteisesti kertonut tästä halustaan. [Pojan] kannanotot ovat muutenkin olleet varovaisia.” Poika määrättiin asumaan isän luokse. Erimielisyyslausunnossa kiinnitettiin huomiota muihin seikkoihin. Itä-Suomen ho 1.3.2002, nro 265, S 01/93.[1250]

[1250] Hovioikeuden päätös oli äänestysratkaisu. Laajassa erimielisyyslausunnossa katsottiin pojan olevan siinä määrin kehittynyt, että hänen mielipidettään, joka oli pysynyt koko prosessin ajan samana, oli pidettävä aitona ja noudatettava. Lausunnossa kiinnitettiin huomiota muun muussa siihen, että äiti oli hakeutunut turvakotiin vuonna 1998 tilanteessa, jossa aseet oli otettu pois isältä ja aseenkantolupa väliaikaisesti peruutettu. Todettiin, ettei käräjäoikeus ollut lopettanut puolisoiden yhteiselämää perheväkivallasta tai aviopuolisoiden ja lasten turvallisuuden vaarantavista seikoista esitetyn näytön vähäisyyden vuoksi. Lisäksi kiinnitettiin huomiota kahden

Vaikka vanhemmat väittivätkin toinen toisensa huollossa olevan sosiaalisia epävarmuustekijöitä, 15-vuotiaan tytön asumistoivomus sai ratkaisevan roolin esimerkkitapauksessa 5. Huolto nimittäin ratkesi tytön mielipiteen mukaisesti vanhempien sopimuksella. Sosiaalitoimessa lienee katsottu, ettei tytön valinta toiseen vaihtoehtoon verrattuna ollut vastoin lapsen etua. Sosiaalitoimi ei vahvistaessaan vanhempien sopimuksen nähnyt enempää tarvetta kantaa huolta teini-ikäisen suojelunäkökulmasta.

> Esimerkki 5. Vanhemmat antoivat 15-vuotiaan tytön itse päättää asumisestaan. Isän mielestä äiti oli ollut jatkuvasti kapakoissa. Äidin mukaan tyttö noudatti kotiintuloaikoja. Tyttö taas sanoi isän olevan tiukempi kotiintuloajoista, kun sen sijaan äidin luona hän sai itse päättää niistä. Tyttö halusi jäädä kaupunkiin asumaan. Koska äiti sai osituksessa kaupunkiasunnon, jäi tyttö äidin luokse. Hän ei edes tiennyt, missä isä asui, mutta tiesi puhelimitse saavansa isään yhteyden. Asia ratkesi vanhempien sopimuksin. Tapaus T:118.

Esimerkkitapauksessa 6 isän tapaajakyvyssä oli merkittäviä epävarmuustekijöitä. Sekä sosiaalitoimi selvityksessään että tuomioistuin ratkaisussaan antoivat merkitystä 12-vuotiaan tytön vastustukselle tavata isää, joka oli juuri vapautunut sovittamasta henkirikostuomiota. Myös esimerkkitapauksessa 7 oli kysymyksessä lapsen haluttomuus tavata isää. Sosiaalitoimisto ei varsinaisesti antanut merkitystä huostaan otetun 14-vuotiaan pojan mielipiteelle olla tapaamatta epäsosiaaliseksi mainitsemaansa isää, joka oli käyttäytynyt väkivaltaisesti poikaa kohtaan. Pojan toivomus sai silti välillistä merkitystä ratkaisussa, jota perusteltiin lapsen edun objektiivisilla kriteereillä.

> Esimerkki 6. Pian lapsen syntymän jälkeen pitkän tuomion henkirikoksesta saanut isä, jolla ei ollut juuri lainkaan tunnesidettä 12-vuotiaaseen tyttäreensä, vaati joka toisen viikon valvotun päivätapaamisoikeuden laajentamista. Tyttö vastusti tapaamisia. Sosiaalilautakunta esitti tapaamisoikeuden toteuttamisesta kielteisen käsityksen vedoten lapsen mielipiteeseen ja harvoin toteutuneisiin tapaamisiin. Käräjäoikeus hylkäsi isän vaatimuksen ja antoi merkitystä tytön käsitykselle. Tapaus T:246.

> Esimerkki 7. Perheen 14-vuotias poika oli ollut jo pitkään huostaan otettuna. Huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa jutussa isä vaati tavanomaisia viikonlopputapaamisia. Poika ilmaisi haluttomuutensa tavata isää tämän kotona, mutta suostui tapaamisiin perhekodissa. Sosiaalitoimen selvityksessä mainittiin isän elämäntavan olleen jo vuosia epäsosiaalinen (päihteiden ja huumeiden käyttö) ja rikollinen. Selvitykseen liitettiin poliisin tehtäväilmoituksia osoitukseksi isän väkivaltaisuudesta ja häiritsevästä käyttäytymisestä.

---

lapsen sairauksiin ja äidin väsymykseen, kun taas äidin alkoholinkäytölle ja miessuhteille ei annettu merkitystä.

sekä luettelo rikosilmoituksista. Isän todettiin myös aikanaan pahoinpidelleen poikaa. Pojan mielipidettä ei mainittu käräjäoikeuden ratkaisussa, jossa valvottujen tapaamisten määräämistä perusteltiin selvityksessä esiin tuoduilla seikoilla ja äidin kertomuksella siitä, ettei isä ollut yrittänytkään tavata poikaa puoleen vuoteen. Tapaus T:167.

Kaikissa tähän asti esitetyissä esimerkkitapauksissa vanhemmilla tai toisella heistä oli huolto- tai tapaamiskykyyn vaikuttaneita psykososiaalisia riskejä. Esimerkkitapauksessa 7 uskottiin 14-vuotiaan tytön selviytyvän vaikeasti psykososiaalisista ongelmista kärsivän äidin lähihuollossa ja tytön itsenäiselle toivomukselle annettiin merkitystä. Valinnasta mahdollisesti aiheutuva psyykkinen kuormittavuus ei saanut ratkaisevaa merkitystä. Vastakkaiseen kannanottoon sen sijaan oli päädytty hovioikeusratkaisussa, joka on jo esitelty esimerkkitapauksena 3. Myös tuossa tapauksessa lapsen toivomuksiin ja hyvinvointiedellytyksiin oli otettu kantaa.

Hovioikeusratkaisuista ja niihin liittyneistä alioikeusratkaisuista ei luonnollisestikaan selvinnyt, millä tavoin lapsia oli sosiaalitoimessa informoitu heidän toivomuksiinsa sisältyneistä riskeistä, missä määrin he olivat ne ymmärtäneet ja olisiko lisäinformaatio vaikuttanut heidän käsityksiinsä. Lapset toisaalta tunsivat pelkoja ja hätää vanhemman käyttäytymisestä, mutta toisaalta ottivat kantaakseen aikuisen vastuuta. Käsitykseni mukaan kuormittavuuteen olisi voitu kiinnittää enemmän huomiota. Toisaalta asumisen toinen vaihtoehto olisi muista syistä voinut olla epätoivottava.

Tutkimuspäätelmänä totean, että lasten käsityksissä vanhempien huoltajaominaisuuksista joutuivat punnittaviksi lapsen osallistumisoikeutta tarkoittava itsenäinen toivomus ja ulkopuolinen arvio lasten suojelutarpeesta. Vaikka useissa tapauksissa arvioitavana oli riskitekijöitä, joita lapset itse eivät raporttien mukaan ollut ymmärtäneet, varttuneille lapsille annettiin melko suuri vapaus vaikuttaa asumisvalintaan. Myöskään tuomioistuimet eivät juuri lainkaan analysoineet osallistumisoikeuden ja suojelutarpeen keskinäistä suhdetta.

Se huoli, jota *Eva Gottberg* on esittänyt suojelunäkökulman laiminlyönnistä, näyttäisi olevan aiheellinen.[1251] Vaikka teini-ikää lähestyvien toivomukset ovatkin heidän omasta näkökulmastaan aitoja ja perusteltuja, kompetenssiin uskominen on nähdäkseni jossakin määrin johtanut ylilyönteihin, joissa lapsen vahvuudelle ja selviytymiselle ristiriitaisissa oloissa on asetettu kovia odotuksia. Nähdäkseni suojelutarpeen selvittämistä olisi voitu täsmentää ja tehostaa sekä sosiaalitoimessa että tuomioistuimissa. Tähän lapsen edun objektiivinen arviointi olisi hyvin antanut mahdollisuuden. Lojaliteettiristiriidan ja epäasiallisen painostuksen merkitystä lasten mielipiteen muodostukseen esittelen erikseen.

[1251] Gottberg 2004, s. 50–51.

2.5.3 Tasapelitilanteet

Seuraavat esimerkkitapaukset kuuluvat tasapeliriitojen ryhmään, joissa tapaustiedot eivät antaneet aihetta punnita lasten toivomuksia erityisen suojelutarpeen kannalta. Tästä syystä lasten kertomukset ja toivomukset olivat luonteeltaan erilaisia kuin psykososiaalisissa ja patologisissa riidoissa. Osassa tasapelitilanteita lapset olivat sosiaalitoimen selvitysten mukaan arvostelleet vanhempiensa kasvattajaominaisuuksia. Enimmäkseen toiveet kuitenkin koskivat asumista, koulua, kavereita, sukulaisia ja harrastusmahdollisuuksia, mutta myös lemmikkieläinten hoitomahdollisuuksia.[1252]

Kuten aikaisemmin olen todennut, alle 10-vuotiaiden lasten toivomuksia selostettiin sosiaalitoimen selvityksissä hyvin niukasti eivätkä ne asumiskysymyksissä saaneet itsenäistä merkitystä. 10–11-vuotiaat toivomuksia esittelen kahdessa seuraavassa esimerkkitapauksessa. Esimerkkitapauksessa 1 kumpikin vanhemmista oli yhtä sopiva huoltajaksi ja saattoi tarjota hyvän huollon. Kyseisessä tapauksessa 11-vuotias poika esitti käsityksen vanhempiensa kasvatustyyleistä ja omista harrastustoiveistaan onnistumatta pyrkimyksessään muuttaa asumista.

> Esimerkki 1. Perheen 11-vuotias poika, joka oli asunut hakemushetkeen mennessä noin kuusi vuotta isän luona, ilmaisi halunsa muuttaa äidin luokse maalle uusperheeseen perustellen kantaansa sillä, että ”äiti oli enemmän kotona kuin isä, ja että hän voi puhua äidin kanssa kaikista asioista, ja että äiti vaati samanlaisia asioita nukkumaanmenossa ja koulunkäynnissä”. Sosiaalitoimen selvityksessä todettiin muun muassa: ”Pojalle eläminen siellä, missä häneen itseensä ja hänen tekemisiinsä kohdistuu vähemmän vaatimuksia, on mukavampaa” ja ”jos lapsen sijoituspaikkaa lähdetään lapsen oman halun eikä konkreettisen tarpeen mukaan muuttamaan, voi siitä olla lapselle enemmän haittaa kuin etua.” Selvityksessä katsottiin pojan muuttohalun johtuvan enemmän mukavuudesta kuin konkreettisesta tarpeesta. Käräjäoikeus mainitsi ratkaisuperusteluissaan pojan mielipiteen, mutta kun isän kasvatuksessa ei ollut moittimista ja poika oli saanut harrastaa yhdessä äidin kanssa, ei tarvetta asuinpaikan muutokseen havaittu. Vaatimus ei menestynyt. Tapaus T:137.

Esimerkkitapauksessa 2 sen sijaan 9- ja 11-vuotiaat tytöt halusivat jäädä asumaan perheen yhteisenä kotina olleeseen taloon isän luokse ja pitivät äidin uut-

[1252] Vaasan ho 25.6.2002, nro 781, S 02/116. Ratkaisun perusteluissa todettiin muun muassa: ”Harrastukset, koulu ja ystävyys [isäpuoleen] ja koiriin on sekä [isäpuolen että lapsen] taholta mainittu oleellisimpina [isäpuolen asuinpaikkakunnalle] jäämistä puoltavina näkökohtina. On todettava, että [lapsen] harrastusten ja koulunkäynnin jatkumiselle samankaltaisena ei ole katsottava olevan esteitä myöskään [isän] ympäristössä. Harrastukset ja koulunkäynti [isäpuolen asuinpaikkakunnalla] ovat myös olleet hyvin lyhytaikaiset huomioon ottaen alle puolen vuoden asuminen siellä.”

ta kotia ahtaana. Sosiaalitoimessa ja käräjäoikeudessa heidän haluttomuudelleen ei vastasyiden vuoksi annettu merkitystä. Hovioikeus kuitenkin tyttöjä kuultuaan antoi status quon ohella heidän toiveelleen merkitystä.

> Esimerkki 2. Perheen 9- ja 11-vuotiaita tyttöjä oli kuultu sekä sosiaalitoimessa että perheneuvolassa, joka suositteli heidän asumistaan äidin luokse. Tämä oli muuttanut pois perheen yhteisestä kodista. Todistajana kuultu sosiaalityöntekijä kertoi oikeudessa, että tytöt halusivat asua isän luona perheen omakotitalossa, mutta tyttöjen perustelut asumisen suhteen olivat käytännölliset, eli että äiti oli muuttanut toiselle paikkakunnalle ja hänen asuntonsa oli ahdas. Todistajan mukaan toivomus ei ollut perusteltu mielipide. Tyttöjä kuultiin käräjäoikeudessa, joka katsoi mielipiteen vastanneen todistajan käsitystä ja määräsi tytöt äidin luokse asumaan. Heitä kuultiin yli vuotta myöhemmin myös hovioikeudessa. Päätösperustelujen mukaan tytöt olivat ilmaisseet halunsa asua isän luona, jonne heidän asumisensa määrättiin. Sosiaalitoimen selvitykselle esitettiin psykologista vastatodistelua. Merkitystä annettiin tyttöjen mielipiteen ohella myös status quolle lasten asuttua isän luona yli kaksi vuotta. Tapaus T:110.

Uudemmasta hovioikeusaineistosta on esimerkkitapaus 3, jossa 12-vuotiaan lapsen mielipide ei tullut ratkaisevaksi. Vastakkain punnittavina olivat asuminen isän luona perheen entisessä kodissa maaseudulla ja asuminen äidin luona kaupungissa vajaan sadan kilometrin päässä entisestä kodista. 12-vuotiaan tytön tarpeita arvioitiin objektiivisesti lapsen edun kokonaisarviona.[1253]

> Esimerkki 3 Käräjäoikeuden ratkaisun mukaan 12-vuotiaan tytön mielipide asumisesta oli selvitetty asianmukaisella tavalla. Tytön halu asua perheen entisessä kodissa maaseudulla oli selvityksen mukaan ymmärrettävä ja perusteltu. Käräjäoikeus katsoi kuitenkin, että asumista ei voitu ratkaista tytön toiveen perusteella. Asumista äidin luona puolsi selvityksen mukaan murrosikäisen tytön tarve saada tukea äidiltään. Ne sukulais- ja muut lähiverkostosuhteet, jotka tytöllä olivat entisellä asuinpaikallaan, eivät selvityksen mukaan voineet korvata päivittäistä suhdetta omaan äitiin. Tyttö itsekin halusi ensisijaisesti asua äidin luona, mikäli tämä asuisi entisellä paikkakunnalla. Äidin olosuhteet kaupungissa olivat asumisen ja koulun puolesta hyvät. Suhteet kavereihin olivat säilytettävissä ja viikonloppukäynnit isän asuinpaikalla tulisivat ratkaisun mukaan olemaan varsin tiheitä. Näin myös yhteys maaseutuun, jossa tyttö oli viettänyt lapsuutensa, tulisi säilymään. Tyttö määrättiin asumaan äidin luokse. Itä-Suomen ho 28.11.2002, nro 1409, S 02/509.[1254]

[1253] Punninta sisälsi itse asiassa myös kannanoton fyysisten, emotionaalisten ja sosiaalisten olosuhteiden vakiintumiseen ja merkitykseen. Ks. status quon erilaisista ulottuvuuksista alajakso IV B.3.2.3.

[1254] Perheen 11-vuotias poika oli myös halunnut asua isänsä luona. Käräjäoikeus piti uskottavana, että poika viihtyi hyvin maalaisympäristössä ja että hän halusi asua isänsä kanssa. Sisarusten yhdessä pitäminen tuki toisaalta myös hänen asumistaan äidin luona. Pojan olosuhteet kaupungissa olivat hyvät. Ei ollut erityistä syystä olettaa, ettei hän pystyisi sopeutumaan kaupunkielämään. Isää ei pidetty tasapainoisena kasvattajana äkkipikaisuuden ja parisuhdeväkivallan

Varttuneempien lasten eli 12–14-vuotiaiden ikäryhmässä toivomuksista oli sosiaalitoimessa otettu kattavasti selkoa ja ne myös raportoitiin selvityksissä. Myös tässä ikäryhmässä lapset esittivät arvostelua vanhempien kasvatustyylistä. Esimerkkitapauksessa 4 taasen 12-vuotias tytär, jonka toive oli muuttaa isän luokse, arvosteli äidin kasvatustyyliä. Toive ei tuottanut tulosta. Sosiaalitoimessa ja tuomioistuimessa otettiin kantaa tytön toivomusten perusteluihin ja verrattiin niitä lapsen iänmukaisiin kasvatustavoitteisiin ja toivomusten tilannekohtaisuuteen. 12-vuotiaan motiiveja punnittiin tässäkin tapauksessa objektiivisesti lapsen edun kokonaisarviona.

> Esimerkki 4. Tyttö, joka halusi muuttaa isän luokse asuttuaan ensiratkaisusta lähtien kahden vuoden ajan äidin luona, oli perheneuvolalausunnon mukaan sanonut, että äidin luona ”häntä komennellaan ja vaaditaan siivoamaan”. Perheneuvola lausui, että ”arkielämän lapsille määräämät rajoitukset ja velvollisuudet eivät nouse esille niin helposti sen vanhemman luona, jossa vietetään vain suhteellisen vähän aikaa. Toisen vanhemman luona ollaan lomalla, eivätkä arjen toimivuuden kannalta tärkeät säännöt ja velvollisuudet päde. Ollaan tavallaan vapaalla.” Viranomaiset eivät suositelleet 12-vuotiaan tytön asumisen muuttamista pois äidiltä. Käräjäoikeus ei muuttanut asumista. Tapaus T:198.

Tähän asti tutkimusaineiston perusteella on selvinnyt, että lasten toivomukset tasapeliriidoissa kohdistuvat hienosyisemmin vanhempien huoltajaominaisuuksiin kuin psykososiaalisissa riidoissa. Lasten varttuessa heidän halunsa arvostella vanhempien kasvatustyylejä ja luonteenominaisuuksia kasvoi. He olivat valmiimpia ilmaisemaan oman kokemuksensa perheen tunnesuhteista ja kokivat epämukavuutta ajatellessaan koulun, kavereiden ja harrastusten jättämistä asumisen mahdollisesti vaihtuessa. He myös vaativat enemmän tilaa itselleen ja omille pyrkimyksilleen.[1255]

Esimerkkitapauksessa 5 puoliorvoksi jääneen 13-vuotiaan tytön toiveelle saada asua edelleen isäpuolen luona ja pitää siellä olevat koulu-, kaveri- ja harrastuspiiri entisellään ei kuitenkaan annettu ratkaisevaa merkitystä, kun punnittavana oli biologinen ja sosiaalinen vanhemmuus. Tytön ei katsottu olevan 12-vuotiaan kehitystasolla. Lapsen etua arvioitiin LHL 1 §:n tavoitteiden selvittämiseksi laajemmin kuin tytön toivomusten pohjalta.

> Esimerkki 5. ”Lapsen mielipiteen muodostuksessa ymmärrettävästi lähimenneisyyden muistot ovat päällimmäisenä. Lapsen etu tulee kuitenkin arvioida laajemmin LHL 1 §:n asettamien tavoitteiden mukaisesti. [Lainkohta

---

vuoksi, mistä, samoin kuin pojan peloista isää kohtaan esitettiin todistelua. Myös perheen 6-vuotias tyttö määrättiin äidin luo.

[1255] Tapauksessa T:110 sosiaalitoimen selvityksessä esitettiin, että 12- ja 14-vuotiaat tytöt olivat perustelleet asumistoivomustaan käytännöllisillä näkökohdilla, joihin kuului asumisahtaus äidin luona.

siteerattu]. [Lapsella] on alaikäisyyden aikaa jäljellä vielä yli neljä ja puoli vuotta. Harrastukset, koulu ja ystävyys [isäpuoleen] ja koiriin on sekä [isäpuolen että lapsen] taholta mainittu oleellisimpina [isäpuolen asuinpaikkakunnalle] jäämistä puoltavina näkökohtina. On todettava, että [lapsen] harrastusten ja koulunkäynnin jatkumiselle samankaltaisena ei ole katsottava olevan esteitä uudessa ympäristössä. Harrastukset ja koulunkäynti [isäpuolen asuinpaikkakuntaan] ovat myös olleet hyvin lyhytaikaiset huomioon ottaen alle puolen vuoden asuminen siellä." Vaasan ho 25.6.2002, nro 781, S 02/116.

Esimerkkitapauksen 6 teini-ikäisen pojan toivomus oli ilmaistu niukkasanaisesti, pojan ei raportoitu arvostelleen vanhempiaan, mutta hänellä oli ollut selkeä toive asumisestaan. Tilanteessa, jossa sosiaalitoimi ei ollut havainnut perusteita äidin huolelle isän löyhistä kasvatusperiaatteista, vanhemmat pääsivät oikeudessa asumisesta sopuratkaisuun, joka noudatti pojan toivomusta.

Esimerkki 6. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan [13-vuotias poika] "keskustelee rauhallisesti ja asiallisesti. Hän kertoo olevansa tyytyväinen oloonsa isän luona eikä tällä hetkellä näe mitään syytä muuttaa asuinpaikkaa". Poikaa askarrutti, miten tapaamiset äidin kanssa järjestyisivät. Kummankin vanhemman katsottiin sopivan lähihuoltajaksi. Pojan asumista esitettiin isälle, jonne poika oli yli puoli vuotta aikaisemmin muuttanut. Ehdotuksen mukaisesti vanhemmat pääsivät oikeudessa sopimukseen. Tapaus T:102.

Esimerkkitapauksessa 7 oli 14-vuotiaalla pojalla selkeä toive asua edelleen äidin luona. Hänellä oli kouluvaikeuksia, joiden helpottamispyrkimyksiin asumisvaihtoehdot osaltaan liittyivät. Kumpikin vanhemmista oli sopiva lähihuoltajaksi. Joskaan tapauksessa ei varsinaisesti ollut kysymys teini-ikäisen suojelutarpeesta, tilannetta arvioitiin myös koulunkäynnin tukemisen kannalta. Isän vaatimuksesta huolimatta asuminen ei muuttunut. Pojan omakin toive, joka vastasi sosiaalitoimen ehdotusta lapsen edusta, sai ratkaisussa merkitystä.

Esimerkki 7. Sosiaalitoimen selvitykseen oli kirjattu, että isän luona tavattaessa [14-vuotias poika] "on vähäpuheinen eikä ole ilmaissut haluaan muuttaa [isän] luo". Pojan kouluvaikeuksien vuoksi isä oli ajatellut, että jos poika palaisi entiseen kouluunsa hänen asuinpaikkakunnalleen, vaikeudet helpottuisivat. Poika oli vaihtanut koulua äidin asuinpaikalla. Mukautetussa opetuksessa koulumuodon vaihtamisen jälkeen koulunkäynti oli sujunut hyvin. Poika ilmaisi selvästi halunsa jatkossakin asua äidin luona. Tapaus T:125.

Kuten edellisessä luvussa on jo käynyt selville, myös yli 12-vuotiaiden lasten asumistoivomukset seurasivat tiiviisti sitä asumistilannetta, joka vanhempien erilleen muutettua tai erillään asuessa vallitsi.[1256] Näennäisestä itsenäisyydestään

[1256] Ks. alajakso IV B.3.2.2.

huolimatta toivomukset olivat siten sidoksissa status quohon, jonka vastainen toive toteutui vain muutamassa tapauksessa. Varttuneidenkin lasten mielipide status quon ohjaamana oli siten välillisesti ”vanhempien taskussa”. Esimerkkitapauksessa 8 asuminen kuitenkin muuttui lasten toiveen mukaisesti. Tosiasiallista merkitystä oli myös arkielämän järjestelyillä, jotka asumisen muuttuessa pysyivät ennallaan. Koska objektiiviset seikat lapsen etua arvioitaessa kävivät yksiin lasten toiveiden kanssa, ratkaisu oli heidän toiveidensa mukainen.

> Esimerkki 8. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan perheen 13- ja 14-vuotiaat pojat halusivat muuttaa isän luokse asuttuaan sitä ennen yli kolme vuotta äidin luona. Vanhempien tasavahvassa tilanteessa pojat ilmaisivat toivomuksensa selkeästi. Heidän asuinympäristönsä, koulunsa ja harrastusmahdollisuutensa tulivat selvityksen mukaan pysymään ennallaan muutosta huolimatta, kun sen sijaan äiti oli muuttanut uuteen parisuhteeseen ja eri kaupunginosaan. Pojat olivat äidin luona asuessaankin viettäneet paljon aikaa isän luona. Poikien mielipiteelle annettiin merkitystä ja heidän asumisensa muuttui isän luokse. Tapaus T:227.

Vielä suuremman valinnanvapauden lapset saivat niissä tapauksissa, joissa heille annettiin itsenäinen harkintaoikeus asumisestaan. Yhdessä tapauksessa käräjäoikeus määräsi, että 12-vuotias poika saa täyden oikeuden ratkaisusta lukien puolen vuoden kuluttua keväällä koulun päätyttyä ratkaista, haluaako hän muuttaa isän luokse vai ei. Ratkaisun sisältö ulotettiin niinkin pitkälle, että elatusavun maksaminen kytkettiin pojan ratkaisuun eli ”jos poika jää asumaan äidin luokse 31.5. jälkeen, isä maksaa elatusapua”.[1257] Toisessa tapauksessa taas vanhemmat sopivat, että 14-vuotias poika saa itse ratkaista kumman vanhemman luona hän haluaisi asua.[1258]

Vastuun kantamisesta oli kysymys myös eräässä tapauksessa, jossa isän luona asuvat 12- ja 14-vuotiaat lapset velvoitettiin ilmoittamaan äidille, haluavatko he tavata tätä vahvistettuina tapaamisaikoina, mikäli äiti ei itsestään riippumattomista syistä sovittuun määräaikaan mennessä olisi saanut selvitetyksi lasten kantaa kutakin tapaamista varten.[1259] Koska syynä lasten ilmoitusvelvollisuuteen oli epäilys siitä, että isä tulisi estämään äidin puhelinyhteydet, lapset nähdäkseni asetettiin vanhempiensa vartijoiksi ja siis lojaliteettiristiriitaan. Sellaisia tapauksia ei aineistossa ollut, joissa pikkulapsen toivomukselle olisi annettu niin itsenäinen merkitys kuin ennakkoratkaisussa KKO 2004:118 torjuttu 4-vuotiaan tahto halutessaan tavata isää.[1260]

Viimeksi kommentoidut tutkimusaineiston tapaukset osoittavat, että lapsen edun ulkopuolinen arviointi oli syrjäytetty ja lapset pantu vastuuseen ratkai-

---

1257 Tapaus T:115.
1258 Tapaus T:125.
1259 Tapaus T:116 .
1260 Ks. Valjakka 2005, s. 792–799 kommentaari ratkaisusta.

suista. Vaikka lapsilla on saattanut olla haluakin ottaa hoitaakseen tulevat järjestelyt, on niissä mielestäni siirretty lapsille sellainen vastuu, joka olisi kuulunut vanhemmille tai tuomioistuimelle.

Tutkimusaineiston perusteella viranomaisten suhtautuminen lasten toivomuksiin vaihteli eniten 10–11-vuotiaiden ja 12-vuotiaiden ryhmissä. Tosiasiassa kuitenkin status quon merkitys näissäkin ikäryhmissä sai lopputuloksissa ratkaisevan merkityksen. Toivomusten arvioinnissa korostuivat toisaalta osallistuminen, toisaalta suojelu. Samaan aikaan kun lasten valinnanvapautta lisättiin, heidän vastuutaan kasvatettiin. Yleisesti ottaen lasten kompetenssin kuitenkin katsottiin kasvavan iän mukana niin, että vasta teini-ikään tuleville annettiin täysi-ikäisen vastuuseen verrattava valinnanvapaus, johon saatettiin jopa kytkeä sellaisia oikeusseuraamuksia (elatusavun alkamisajankohdan määräytyminen), jotka kuuluvat vanhempien päätösvaltaan. Vaikka lapsen kompetenssi joissakin ratkaisuissa arvostettiin korkealle, suojeluaspekti näyttää kuitenkin saaneen enemmän tilaa 2000-luvun alkuvuosien hovioikeusaineistossa.

Kokonaisuutena arvioituna 10–12-vuotiaiden lasten toivomukset oli sosiaali- ja terveydenhuollon raporteissa selvitetty kiitettävästi. Samalla raporteissa kuitenkin esitettiin usein tietoja siitä, että lapset olivat olleet lojaliteettikonfliktissa. Myös alle 10-vuotiaita lapsia oli joutunut vanhempien riidan välikappaleiksi. Seuraavaksi selostan tutkimushavaintoja lojaliteettikonfliktista.

2.6 LOJALITEETTIKONFLIKTI

Tutkimani 150 tapauksen aineistossa 20 tapauksen selvitystyössä oli kiinnitetty huomiota erityisesti nimettyyn lojaliteettiristiriitaan tai arkikielellä ilmaisten lapsen oikeuteen olla valitsematta vanhempiensa välillä. Lähinnä käsitykset koskivat asumisvalintaa tasapeliriidoissa. Sen sijaan lojaliteettiongelmia ei nostettu esiin huoltomuodon valintaa tai huoltajien työnjakoa selviteltäessä. Eniten lojaliteettikonfliktista raportoitiin 10–12-vuotiaiden ryhmässä. Tämä kertonee vanhempien juuri tuohon ikäluokkaan kohdistamasta ankarasta kilpailusta. Vaikeutuessaan ristiriita oli johtanut lasten psyykkisiin oireisiin ja pahimmillaan lastenpsykiatrisiin tutkimuksiin ja terapiaan.

Esimerkkitapauksessa 1 äidin luona asunut 11-vuotias tyttö oli jo muuttanut isän luokse ja hänen vastoin status quota esittämänsä toive jäädä sinne asumaan tuli ratkaisuksi. Koska tyttö oli jo tehnyt asumisvalintansa, lojaliteettiristiriitaan kiinnitettiin kylläkin sosiaalitoimen selvityksessä huomiota, mutta asia ei saanut merkitystä sen paremmin ratkaisuehdotuksessa kuin ratkaisussakaan. Esimerkkitapauksessa 2 taas samanikäisen pojan raportoitiin olleen pikkuveljensä kanssa vaikeassa lojaliteettikonfliktissa. Siihen ei kuitenkaan vedottu sosiaalitoimistojen ehdotuksissa, mutta vastavuoroon ei pojan mielipiteeseen-

kään kiinnitetty huomiota. Raportointitapa lienee ollut tietoinen valinta, jolla vältettiin saattamasta lapsen vaikeutunut mielipiteenmuodostus arvioinnin kohteeksi.

> Esimerkki 1. Äiti oli muuttanut ensin kolmen tyttären kanssa perheen yhteisestä kodista toiselle puolelle maata ja lasten asuminen oli määrätty äidille, mutta 11-vuotias oli puolen vuoden kuluttua tapaamiskäynnillä jäänyt isän luokse. Kaksi vanhinta ilmaisi halunsa asumisesta, 10-vuotias äidin ja 11-vuotias isän luona. Isän asuinpaikan sosiaalilautakunta kiinnitti huomiota lojaliteettiristiriitaan ja katsoi, että vanhemmat sysäsivät liikaa vastuuta lapsille. Se ei nähnyt estettä kaikkien lasten asumiselle isän luona. Äidinkään kotipaikan sosiaalilautakunta ei vastustanut 11-vuotiaan asumista isän luona, jota koskevasta vaatimuksesta äiti luopui oikeudessa. Sen sijaan 10-vuotias tyttö jäi äidin luokse. Tosiasiallisesti lasten mielipiteet saivat merkitystä vain muiden argumenttien ohella. Tapaus T:201.

> Esimerkki 2. Perheen 11-vuotias poika halusi asua 4-vuotiaan veljensä kanssa isän luona perheen entisessä yhteisessä kodissa, josta äiti oli muuttanut toiselle puolen maata uuteen parisuhteeseen. Isän kotipaikan sosiaalitoimi kiinnitti huomiota vanhemman pojan vaikeuteen muodostaa mielipiteensä tilanteessa, jossa isän viha ja kielteinen asenne äitiin heijastui häneen. Äidin mukaan isä oli pojille väittänyt äidin hylänneen heidät. Isälle suositeltiin avun hakemista lapsille perheneuvolasta, mitä isä ei pitänyt tarpeellisena. Sosiaalitoimi esitti lasten asumista isän luona hyväksyen tosin myös lasten hajauttamisen vanhemmille. Äidin kotipaikan sosiaalitoimi puolestaan katsoi, ettei ollut estettä lasten asumiselle äidin luona. Kumpikin vanhempi oli sopiva huoltajaksi. Pojat määrättiin asumaan isän luokse. Merkitystä sai status quo ja veljesten välinen hyvä vuorovaikutus. Tapaus T:148.

Esimerkkitapauksessa 3 oli kysymys asumisen muutosvaatimuksesta. Siinä analysoitiin 12-vuotiaan tytön mahdollisuutta muodostaa itsenäinen mielipide lojaliteettikonfliktissa. Sosiaalitoimen ja perheneuvolan raporteissa otettiin kantaa sekä lapsen yksilöitymiseen kehityspsykologisesti että tämän vastuuseen moraalisesti. Tässä tapauksessa selostettiin vahvasti, ettei 12-vuotias tyttö kyennyt muodostamaan aikuisten mielipiteistä erillistä mielipidettä, jolle siis ei annettu merkitystä.

> Esimerkki 3. Sosiaalitoimen selvityksessä ja perheneuvolalausunnossa todettiin muun muassa: ”Lapsille on asetettu paineita sen suhteen, kumman vanhemman he haluaisivat valita. Turvattomuutta ja hämmennystä aiheuttaa molempien vanhempien toiveet saada lapset luokseen asumaan. Tyttö on asetettu ratkaisijan rooliin hänen täytettyään 12 vuotta.” Perheneuvolalausunnossa todettiin: ”[Tyttö] on vaikeassa välikädessä vanhempiensa välisessä riidassa. Hänen psyykkinen kehityksensä ja yksilöitymisprosessinsa ei ole edennyt 12-vuotiaan ikää edellyttävällä tavalla eikä hän näin ollen kykene muodostamaan eikä ilmaisemaan omaa aikuisten mielipiteistä erillistä mielipidettään. Hän kantaa huolta aikuisten selviytymisestä tavalla, joka ei ole hä-

> nen ikänsä ja oman etunsa mukaista. Häntä ei voi eikä pidä asettaa ratkaisijaksi, kumpi vanhempi on sopivampi." Käräjäoikeus totesi muun muassa, että [tytöllä] on ongelmia äitinsä kanssa, mitkä kuitenkin liittyvät normaaliin kasvatukseen, rajojen asettamiseen lapsille, [tytön] itsensä ikään, tämän kokemaan mustasukkaisuuteen äidin aviopuolisoa kohtaan sekä siihen että äiti odottaa vauvaa. Asumista ei muutettu. Tapaus T:198.[1261]

Seuraavassa esimerkkitapauksessa 4 oli 6-vuotias lapsi joutunut lojaliteettiristiriitaan. Konflikti ei ollut sen helpompi kuin varttuneemmilla lapsillakaan. Perheneuvolalausunnon mukaan tyttö oli täysin selvillä vanhempiensa riitojen luonteesta. Tuossa tilanteessa hän esitti selkeän mielipiteen asumisesta. Koska kyseessä oli alle kouluikäinen lapsi, ei mielipiteeseen sen paremmin kuin lojaliteettikonfliktiinkaan kiinnitetty huomiota.

> Esimerkki 4. Perheneuvolalausunnon mukaan kumpikin vanhempi käytti lapsia koskevia asioita aseena ja välikappaleena toista vastaan ja 6-vuotias tyttö oli täysin selvillä vanhempien välisten riitojen sisällöstä. Tyttö kuitenkin ilmaisi selkeän tahtonsa jatkaa asumista äidin luona. Lapsen iän vuoksi mielipiteelle ei annettu merkitystä perheneuvolan ja sosiaalitoimen ehdotuksissa eikä asian ratkaisussa, joka perustui asian arviointiin lapsen edun kokonaisperustein. Lapsi määrättiin edelleen asumaan äidin luona. Tapaus T:138.

Kahdessa seuraavassa tapauksessa esi- ja alakouluikäisten lasten lojaliteettikonflikti oli niin vakava, että lapsia oli oireiden vuoksi tutkittu lastenpsykiatrisin tutkimuksin. Esimerkkitapauksessa 5 ei 6-vuotiaan pikkupojan mielipidettä ollut tiedusteltu hänen jouduttuaan vanhempiensa riidan keskipisteeseen. Esimerkkitapauksessa 6 taas 9-vuotias lapsi oli erityisen voimakkaasti tarkkaillut vanhempiensa reaktioita ja kehittänyt lojaliteettiristiriidan ratkaisuksi diplomatian, joka ohjasi hänet haluamaan asumista kummankin vanhemman kanssa.

> Esimerkki 5. Yliopistollisen keskussairaalan psykologin pitämiin potilasasiakirjoihin oli merkitty: "[6-vuotiaalla pojalla] on ollut pitkäkestoinen pelko-, ahdistus-, ja masennusoireisiin liittyvä ratkaisematon ristiriitatilanne. Poika saattaa kaivata isää, mutta tämä kaipaus herättää suuren syyllisyyden ja ahdistuksen, koska hän on herkkä aistimaan äidin tunteet. Tällöin ei ole niinkään kyse isän ja pojan välisestä ongelmasta, vaan äidin ja isän välisestä ongelmasta." Pojan toivomuksia tapaamisista ei tiedusteltu. Tapaus T:146.

[1261] Käräjäoikeus katsoi lisäksi, ettei lasten ruumiillisesta kurituksesta ollut esitetty selvitystä, jonka vuoksi tilannetta olisi ollut syytä arvioida toisin. Tyttö oli kertonut tuomarille oikeudessa, että äiti oli noin vuosi takaperin kerran riuhtaissut hänet yläsängystä ja lyönyt remmillä kädelle. Jutussa isän asuinpaikan sosiaalilautakunta totesi tytön ilmaisseen voimakkaasti omana mielipiteenään halunsa muuttaa takaisin isän luokse.

> Esimerkki 6. Perheneuvolalausunnon mukaan äiti vaikutti kireältä ja hermostuneelta. Isä puolestaan oli vaikuttanut rauhallisemmalta ja joustavammalta kuin äiti. Joustavuus sopi paremmin lapsille, joista etenkin 9-vuotias poika oli melko arka ja varovainen luonteeltaan ja tarvitsi paljon positiivista tukea. Pojan todettiin olevan isän seurassa rentoutuneempi ja pehmeämpi kuin äidin seurassa, jolloin poika seurasi tarkkaan äidin reaktioita ja punnitsi sanojaan yrittäen olla diplomaattinen. Lastenpsykiatrisessa lausunnossa todettiin pojan toivovan asumista sekä isän että äidin kanssa. Piirroksissa oli tullut esiin lapsen kiintymys kumpaankin vanhempaan. Tapaus T:107.

Lojaliteettiristiriita aiheutti lapsessa epävarmuutta ja tarvetta diplomatiaan myös esimerkkitapauksessa 7, jossa pojan tasapainoilu vanhempien välillä johti toivomusten muuttumiseen sen mukaan, tiedusteltiinko niitä isän vai äidin kotipaikan sosiaalitoimessa.[1262] Perheen lapset keinottelivat vanhempien odotusten keskellä ja kantoivat vastuuta toinen toistensa selviämisestä.[1263] Käräjäoikeus arvioi mielipiteen ilmaisemisen luotettavuutta katsomalla, että 14-vuotias poika oli ilmaissut tahtonsa muille kuin lähiomaisille eikä ollut ilmaissut sitä toisin ammatti-ihmisille. Näillä perusteilla käräjäoikeus antoi mielipiteelle ratkaisevan merkityksen. Lojaliteettikonfliktia ei ratkaisussa tunnistettu.

> Esimerkki 7. Vanhemmat kertoivat jättäneensä neljän lapsen sisarussarjassa kahdelle vanhimmalle lapselle, eli 14- ja 16-vuotiaille pojille, vapauden ratkaista, kumman vanhemman luona he halusivat asua. Vanhin jäi vanhempien erossa asumaan isän kanssa perheen entiseen yhteiseen omakotitaloon muiden lasten muuttaessa äidin kanssa noin 100 kilometrin päähän. Yhdessä sosiaalitoimen selvityksessä todettiin, että 16-vuotias poika ”tuntee vastuuta muista perheenjäsenistä ja miettii, miten äiti ja nuoremmat sisarukset pärjäävät. Lapset ovat ristiriitaisessa tilanteessa, koska molemmat vanhemmat haluavat heidät luokseen pääsemättä keskenään sopimuksen”. Toisessa selvityksessä lausuttiin, että 14-vuotias poika oli ilmaissut selvästi halunsa asua äidin luona jatkossakin. Sen lisäksi isä esitti käräjäoikeudelle, että 14-vuotias poika oli hänen ja hänen avustajansa läsnä ollessa ilmaissut halunsa asua isän luona ja että poika oli ilmaissut saman myös isoveljelleen. Tapaus T:125.

Aineiston vaikeimpiin lojaliteettikonflikteihin kuului esimerkkitapaus 8, jossa sosiaalilautakunta ja perheneuvola olivat päätyneet vastakkaisiin käsityksiin lasten kyvystä lausua mielipiteensä asumisesta. Perheneuvolalausunnon mukaan lapset ottivat vastatakseen isän hyvinvoinnista eli sijoittivat itsensä vanhemman asemaan. Pojat joutuivat siten parentifikaatio-asemaan, jossa masentu-

---

1262 Ks. SOU 2005:43, s. 206, jossa kiinnitetään huomiota siihen, että lapset voivat muuttaa toivomuksiaan sen mukaan, kumman vanhemman luona he kulloinkin oleskelevat.

1263 Vastaavasti tapauksessa T:149 on merkitty sosiaalitoimen selvitykseen, että 6-, 7-, ja 9-vuotiaiden lasten mielipiteet voivat vaihdella kuulijan ja tilanteen mukaan. Kyseessä oli asumisen muutosriita. Käräjäoikeus totesi, ettei lapsia ollut tarpeen kuulla oikeudessa ja että riitakysymystä ei ratkaista heidän mielipiteidensä perusteella.

nut vanhempi tehdessään lapsesta kumppanin rinnalleen, vaikeutti lapsen psyykkistä kehitystä merkittävästi.[1264] Vaikeisiin psyykkisiin oireisiin lapsi joutui vanhempien odotusten vuoksi myös esimerkkitapauksessa 9, jossa 6-vuotiaan lapsen toivomuksia ei hänen oireidensa vuoksi selvitetty. Lapsen psyykkinen kehitys oli vaarassa vahingoittua, kun pojan ei lojaliteettikonfliktissa ollut mahdollista lainkaan ilmaista kielteisiä tunteita.

> Esimerkki 8: Perheneuvolan mielestä 8- ja 9-vuotiaat pojat ovat ”sitoutuneet isän psyykkisen tasapainon ylläpitämiseen jopa siinä määrin, että nuoreman osalta kyse on rasitteesta pojan terveelle psyykkiselle kehitykselle”. Sosiaalilautakunta kuitenkin katsoi, ettei lasten omaa mielipidettä ja toivetta asumisesta pitänyt aliarvioida. Käräjäoikeus määräsi lapset asumaan isän luona. Hovioikeus ei muuttanut ratkaisua. Tapaus T:250.[1265]

> Esimerkki 9. Sosiaalitoimen ja perheneuvolan yhteisessä lausunnossa todettiin muun muassa, että 6-vuotias poika ”poikkeavan kokonaisvaltaisesti torjuu kaikki negatiiviset tunteet. Syntyy vaikutelma, että [poika] pyrkii olemaan mahdollisimman varovainen ja kontrolloitu kaikissa toimissaan ja tunteissaan. Vain myönteiset tunteet näyttävät olevan luvallisia. FRT:n tulkintaohjeiden mukaan tällainen reagointitapa viittaa hyvin primitiivisiin puolustusmekanismeihin, kieltämiseen ja idealisaatioon ja pitkittyessään voi vahingoittaa psyykkistä kehitystä.” Selvityksessä suositeltiin isän valvottujen tapaamisten laajentamista ilman valvontaa tapahtuviksi ja myös yötapaamisia käsittäväksi, mikä tuli myös ratkaisuksi. Tapaus T:126.[1266]

Vaikka lojaliteettiristiriidassa lasta kohtaan ei olisikaan osoitettu käytetyn näkyvää pakkoa, taivuttelua, manipulointia tai muuta vastaavaa epäasiallista painostusta, vanhempien vahvat odotukset selvitystyön mukaan monessa tapauksessa muodostuivat vapaan mielipiteen esteiksi. Lojaliteettikonflikti oli vaikuttanut lapsen toivomuksiin, kun se oli saanut lapsen vaikenemaan, tuntemaan raskasta syyllisyyttä tai muita psyykkisiä oireita tai ottamaan psyykkisiä voimavarojaan kohtuuttomasti rasittavan sovittelijan tai taakankantajan roolin.

Tutkimushavainnot lojaliteettikriisistä vastasivat hyvin sitä psykologista tietoa, jota aikaisemmin olen lasten lojaliteetin jakamisen vaikeudesta esitellyt.

1264 Lasten- ja nuorisopsykiatria 2000, s. 70.

1265 Lausunnon mukaan poikien tutkimuksessa oli käytetty haastattelua sekä projektiivisia testejä HTP (House-tree-person-test), CAT (Children’s Apperception Test), perhepiirrokset, Düs-tarinantäydennystesti ja Rorschach-testi.

1266 Selvityksen mukaan tutkimusmenetelmänä oli käytetty keskustelua ja persoonallisuustestejä, lähinnä lapsen minäkuvaa tutkivaa testiä (http) ja perhesuhteitta kartoittavaa testiä FRT (Family Relations Test), joihin lapsi oli suhtautunut myönteisesti. Vrt. myös tapaus T:140, jossa sosiaalitoimen selvityksen mukaan 4-vuotias poika ”pyrkii ratkaisemaan tilannetta jakautumalla kahdeksi eri pojaksi voidakseen ylläpitää kehityksellistä tarvettaan olla yhteydessä molempiin vanhempiinsa. Sosiaalitoimen työntekijöiden kanssa käydyissä keskusteluissa on tullut ilmi myös se pelko, että äidin mielenterveys järkkyy, jos lapsi määrättäisiin isälle.” Lastenpsykiatrin lausunnon mukaan lapsi kärsi tunne-elämän ja käyttäytymisen häiriöistä.

Pahimmillaan lasten tasapainoilu vanhempien ristiriitojen välillä johti siihen, että he kielsivät omat tunteensa, ylläpitivät vanhemman psyykkistä tasapainoa ja ottivat vanhemman roolin. Nämä seikat johtivat myös siihen, että oma mieli jakautui kahtia.[1267] Lievemmissä muodoissa huoltoriidan aikainen konflikti ilmeni haluttomuutena ottaa kantaa, epätietoisuutena ja tasapainotteluna vanhempien välissä. Tapauksissa käytetty psykologinen ja lastenpsykiatrinen asiantuntijuus lienee osittain vaikuttanut siihen, missä vaiheessa lasten oireita ryhdyttiin diagnosoimaan ja antamaan niille merkitystä selvitystyötä tehtäessä.

Päätelmänä totean, että lojaliteettikonfliktin tunnistaminen ja sille annettu merkitys lasten toivomusten arvioinnissa vaihteli tapauksesta ja sosiaalitoimesta toiseen. Vaikka myös konfliktien vakavuus vaihteli huomattavasti tapauksesta toiseen, niiden tunnistamista koskevat lähdetiedot olivat osittain melko puutteellisesti perusteltuja. Vakavimmissa tapauksissa oli nähdäkseni perusteltua, ettei varsinaista mielipiteen selonottoa ollut tapahtunut. Suhtautuminen lojaliteettiristiriidalle annettavaan merkitykseen vaihteli sekin.

Oikeudellisesti lojaliteettikonfliktia on vaikea sijoittaa aikaisemmin esittelemiini informed consent -edellytyksiin, vaikka itse asiassa lojaliteettiristiriita vaikeuttaa lapsen vapaan mielipiteen muodostusta vastaavaan tapaan kuin epäasiallinen vaikuttaminen. Erona on kuitenkin se, että lojaliteettiristiriita syntyy useimmiten ilman sanallista vaikuttamista lapsen omaehtoisena reaktiona vanhempien konfliktiin. Toisaalta epäasiallisen vaikuttamisen keinotkin voivat olla sanattomia. Koska nähdäkseni kuitenkaan lojaliteettikonfliktina ei huoltoriidoissa voida pitää kenen tahansa lapsen perusriippuvuussuhdetta vanhempiin, olisi tieteidenvälisessä keskustelussa ja käytännöissä tarkennettava käsitystä siitä, millaisissa tapauksissa on kyse varsinaisesta lojaliteettiristiriidassa. Tämä vastaus ei ole löydettävissä yksinomaan oikeudenkäyntiaineistoja analysoimalla.

2.7 EPÄASIALLINEN VAIKUTTAMINEN

Sosiaalitoimen selvityksissä ei liiemmin kuvattu niitä lasten puheesta tai käyttäytymisestä tehtyjä havaintoja, joiden perusteella epäasiallinen vaikuttaminen olisi tullut näkyväksi. Selvityksistä puuttui siten esimerkiksi se todistajapsykologiassa tunnettu tieto, että erityisen valmiiden ja jähmettyneiden vastausten perusteita ja vaikuttumia olisi syytä testata tarkemmin. Näin ollen ratkaisijalle jäi välittymättä havainnollista tietoa siitä, missä määrin lasten toivomukset olivat jommankumman vanhemman suulla sanottuja. Manipulointitavat olivat tuomioistuimessa epäsuorasti pääteltävissä lähinnä selvitysten muusta informaatiosta kuin lasten puheesta.

[1267] Ayalon – Flasher 1997, s. 47 selostavat esimerkkitapausta, jossa lapsi oli joutunut ottamaan vanhemman roolin. Ks. alajakso V A.3.3.2.

Vaikeimmissa tapauksissa ilmeni, että lähihuoltaja oli subjektiivisesti harhaisessa todellisuudessa, johon hän itse uskoi ja johon hän oli indoktrinoinut lapset uskomaan. Epäasiallista vaikuttamista ilmeni nähdäkseni useissa tapauksissa, joissa lapset olivat vaikeassa lojaliteettikonfliktissa. Vakavimmissa tapauksissa sosiaali- ja terveydenhuollon raporttien perusteella välittyi kuva lasten mustavalkeasta maailmasta, jossa lähivanhempi oli hyvä ja poissaoleva paha.

Koska jotkut lapset olivat epäasiallisen vaikuttamisen johdosta joutuneet lastenpsykiatriseen hoitoon, heidän kuulemisensa tapahtui patologisissa riidoissa, joissa kuuleminen poikkesi tasapeliriitojen kuulemistilanteista. Riidat olivat yleisimmin sellaisia, ettei lasten toivomuksia muusta kuin tapaamisoikeudesta edes tiedusteltu. Tapaamiskysymykset taas eivät kuuluneet tutkimukseni teemoihin. Jotta epäasiallisen vaikuttamisen tilanteista saataisiin esiin empiirisiä havaintoja, esitän tässä kuitenkin kolme esimerkkiä, joissa enimmäkseen oli riitaa tapaamisoikeudesta.

Esimerkkitapauksessa 1 alakouluikäisiä sisaruksia oli kuultu perheneuvolassa ja sosiaalitoimessa. Tytöt suhtautuivat vanhempien välisten riitojen aiheuttaman pelon ja uhan johdosta torjuvasti isän tapaamisiin. He eivät kyenneet erottamaan omia toiveitaan äidin vaatimuksista. Lapset olivat olleet epäasiallisen vaikuttamisen kohteina. Esimerkkitapauksessa 2 alle 10-vuotiaat veljekset olivat raskaassa lojaliteettikonfliktissa tultuaan vanhempien vaikeassa erokriisissä isän kaappaamiksi ja piilottelemiksi. Heidät otettiin väliaikaisesti huostaan lastenpsykiatriselle osastolle. Poikien toivomuksia ei voitu heidän sairastumisensa vuoksi edes selvittää. Hekin olivat olleet epäasiallisen vaikuttamisen kohteina.

Esimerkki 1. Sosiaalitoimen selvityksen mukaan 7- ja 10-vuotiaat tytöt olivat ”kokeneet vanhempien eron ja siihen liittyvät vanhempien riidat asumisesta ja huollosta erittäin pelottaviksi ja uhkaaviksi. Välttääkseen näitä aikuisten välisiä ristiriitatilanteita kumpikin lapsista suhtautui torjuvasti isän tapaamisiin.” Perheneuvolan lausunnon mukaan 10-vuotiaalla tytöllä ”vanhempien eroon ja isän tapaamisiin liittyy suurta ahdistuneisuutta, vahvaa tunnepuolen lukkiutumista näkyvissä… Ei erota selvästi äidin ja omia tarpeitaan toisistaan. Isän suhteen ilmaisee vahvasti ettei halua tavata tätä… ei koe isää pelottavana.” Sen sijaan 7-vuotias tyttö koki ”vanhempien eroon ja isään liittyvät asiat hyvin vaikeaksi, eikä hän niistä oma-aloitteisesti halunnut puhua. Vanhempien väliset vaikeudet ovat heijastuneet häneen ja suojautuakseen tilanteen ahdistavuudelta hän on reagoinut torjumalla isän.” Käräjäoikeus kommentoi lasten ristiriitaa. Olosuhteet lasten asumisessa eivät johtuneet äidistä, jonka luona lapset olivat asuneet. Ratkaisussa ei muutettu tyttöjen asumista isän vaatimuksesta. Tapaus T:141.

Esimerkki 2. Isä oli kaapannut äidin luona väliaikaismääräysten perusteella asuneet 8- ja 9-vuotiaat pojat, piilotellut heitä sekä käyttänyt lukuisia kertoja eri lääkäreillä. Poikien koulunkäynti oli keskeytyksissä. Heidät otettiin parin kuukauden kuluttua kiireellisesti huostaan ja kirjoitettiin sairauslomalle reaktiivisen ahdistuneisuuden vuoksi. Lapsilla oli pelkoja ja itsemurhapai-

neita. Heidän mielipiteitään asumisesta ja tapaamisesta ei voitu selvittää, koska lastenpsykiatrisen lausunnon mukaan ”lapsilla on esiintynyt mielikuvituspelkoja sitä vanhempaa kohtaan, jonka luota toinen vanhempi oli kaapannut heidät”, ”lapset olivat joutuneet liian vastuulliseen asemaan” ja vanhempi poika ”puhui kysymättä aikuisten asioita”. Lasten pelon esiintulon ja kasvun katsottiin ajallisesti liittyneen isän kanssa vietettyyn aikaan. Lapset suhtautuivat osastoaikana luontevasti kumpaankin vanhempaan. Pojat määrättiin asumaan äidin luokse. Tapaus T:188.[1268]

Esimerkkitapauksessa 3 äiti oli epäillyt isää alle kouluikäisten tyttöjen seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Tytöt olivat lastenpsykiatrisella osastolla tutkimuksissa ja terapiassa. Lastenpsykiatrisessa lausunnossa todettiin, että tytöt pelkäsivät isää. Käräjäoikeus epäili äidin epäasiallisella tavalla vaikuttaneen lasten pelkoihin. Seksuaalista hyväksikäyttöä koskevassa rikosasiassa taas oli esitetty väitteitä siitä, että äiti osasi oppimisteorioita koskevan tiedon perusteella indoktrinoida lapsiaan. Syyte oli hylätty. Lasten ilmaisemat käsitykset isästä eivät tutkimani lastenpsykiatrisen lausunnon mukaan välttämättä osoittaneet heidän omaa, itsenäistä ja vakaata tahtoaan.

Esimerkki 3. Lastenpsykiatrisessa lausunnossa katsottiin, että tytöt olivat vieraantuneet isästään noin kahden ja puolen vuoden aikana tapaamisten oltua keskeytyksissä. Äiti oli voimakkaasti ylläpitänyt tilannetta. 5-, 7- ja 9 -vuotiaiden tyttöjen mielipidettä ei kysytty muusta kuin tapaamisesta. Siihen he asennoituivat kielteisesti. Käräjäoikeus katsoi, että äidin kielteinen asennoituminen isään oli vaikuttanut lasten asenteisiin. Tästä syystä lasten käsitykset eivät muodostaneet estettä tapaamisoikeuden vahvistamiselle, eikä lasten kielteisille mielipiteille voitu antaa ratkaisevaa merkitystä. Koska kuitenkin lapsilla oli todettu olevan pelkoja, määrättiin harvakseltaan alkavat päivätapaamiset valvotuiksi. Tapaus T:147.

2.8 MUUT TUTKIMUSHAVAINNOT

Edellä esitettyjen tekijöiden lisäksi mielipiteen muodostukseen vaikuttivat lapsen sukupuoli, ja asema sisarussarjassa sekä henkilösuhteet sisaruksiin. Selvityksistä ilmeni, että sisarukset olivat joko omaehtoisesti harmonisoineet toivomuksensa tai heidän toisistaan poikkeavat mielipiteensä oli selvitysten ehdotusosassa sivuutettu.[1269] Sisarusyhteys ehdotettiin jaettavaksi ainoastaan kahdessa tapauksessa. Ristikkäisten toivomusten tapauksissa annettiin toisinaan johtorooli vanhimman, toisinaan taas nuorimman lapsen toivomuksille. Yleisesti ot-

[1268] Isä tuomittiin myöhemmin käräjäoikeudessa lapsen omavaltaisesta huostaanotosta ehdolliseen vankeusrangaistukseen.

[1269] Tapauksissa T:115 ja T:201 yhden lapsen esittämälle asumistoiveelle ei annettu merkitystä, vaan ehdotuksissa pantiin pääpaino sisarusyhteydelle.

taen lasten enemmistön mielipide voitti yksilömielipiteen. Yhden lapsen perheissä lapsen mielipiteeseen kohdistui enemmän odotuksia kuin yksittäisen lapsen toivomuksiin sisarussarjoissa.

Kokonaistarkastelu tuotti tuloksen, että lasten toiveet mielellään sidottiin sellaisen sisaruksen mielipiteeseen, jolla oli takanaan painava ulkopuolinen argumentti, kuten status quo. Vaikka lähihuollon vaihtoehtoja olisi lapsen yksilöllisen edun nimissä ollut toisinaan syytä selvittää perheen kunkin lapsen kannalta erikseen, ainakaan alle 15-vuotiaiden keskenään erilaisille toivomuksille ei sisarussarjoissa juuri annettu merkitystä. Sosiaalitoimen varovainen asenne ehdottaa sisarusten jakamista kahteen perheeseen saattoi todellisuudessa ohjata paljonkin lasten yksilöllisille mielipiteille selvityksissä annettua vähäistä painoarvoa.

Kaiken kaikkiaan vaikutti siltä, että sisarukset tunnustivat keskinäisen perheyhteisyytensä, jota he vanhempien erotessa monin tavoin pyrkivät suojelemaan ja lujittamaan. Silloin kun vanhemmat tarjosivat lapsilleen ristiriitaisen kiinnittymisen perustan, sisarusten välinen suhde tiivistyi. Myös uusperheen tunne-, vuorovaikutus ja tilakysymykset määrittivät lasten toivomuksia ja sitä, millä tavoin toivomuksiin asennoiduttiin. Ulkopuolinen arvio lapsen edusta sai merkitystä yksilöllisten toivomusten ohi ja rinnalla. Koska esimerkiksi selvityksen laatijat eivät nähneet 12-vuotiaan tytön asemaa äidin uusperheessä kohtuuttomaksi, sivuutettiin lapsen toivomus muutosta isän luokse.[1270] Toisaalta samanikäisen puoliorvon tytön toivomus muuttaa kasvattiäidin luota biologisen äidin luokse toteutui ensinnä käytännössä ja sai sitten ratkaisevan merkityksen myös ratkaisussa.[1271]

Muutamassa tapauksessa lasten mielipide lienee perheenjäsenten riippuvuussuhteiden lisäksi ollut sidoksissa asumisen tasoon, mukavuuksiin ja muuhun materiaaliseen hyvään, vanhempien tarjoamiin etuuksiin, virikkeisiin ja erilaisten palvelujen saatavuuteen. Vaikka näitä taustatekijöitä koskevat tiedot eivät suoranaisesti ilmenneetkään sen paremmin sosiaalitoimen selvityksistä kuin tuomioistuinten ratkaisuista, antavat seuraavat esimerkkitapaukset 1 ja 2 viitteitä niiden asiayhteydestä lasten toivomuksiin.

Esimerkki 1. Toisen vanhemman asuinpaikkakunnalla 7-vuotias lapsi oli saanut olla päiväkodin kuntoutusprojektissa ja opetusministeriö oli juuri antanut luvan aloittaa pienryhmän, jossa erityispalveluja tarvitsevalle lapselle oli tarjolla sopiva kouluavustus. Toisen vanhemman paikkakunnalla sellaista ei ollut. Lapsen mielipidettä ei tiedusteltu lainkaan. Tapaus T:115.

1270 Tapaus T:198.

1271 Tapauksessa T:171 tyttö oli asunut isänsä kuoltua ulkomaalaisen äitipuolensa kanssa. Kun hänen biologinen äitinsä oli tullut Suomeen, muutti 12-vuotias tyttö vähitellen tämän luokse. Kaksi sosiaalilautakuntaa oli selvityksissään asiasta eri mieltä, toinen esitti huoltajuutta edelleen kasvatusäidille, toinen biologiselle äidille. Käräjäoikeus perusteli ratkaisuaan muiden seikkojen ohessa tytön selkeällä ja harkitulla mielipiteellä. Tytön asuminen siirtyi biologisen äidin luokse.

Esimerkki 2. Äiti muutti yhdessä 6-, 7- ja 9-vuotiaiden poikien kanssa maatilalta kaupunkiin, jossa osa-aikaiselle sairaseläkkeelle jääneellä äidillä oli maaseutua paremmat mahdollisuudet käyttää erityispalveluja fyysisten sairauksiensa hoitamiseen. Sosiaalitoimen selvitysten mukaan lasten asumistoivomukset vaihtelivat tilanteen mukaan eivätkä näkemykset olleet vakiintuneet, sillä pojat olisivat halunneet asua kummankin vanhemman luona. Mielipiteille ei annettu ratkaisuehdotuksissa merkitystä. Myöskään käräjäoikeus ei antanut niille merkitystä. Pojat määrättiin äidin luokse asumaan. Tapaus T:149.

3 Kuuleminen tuomioistuimessa

Huolto-oikeudenkäynnin erityispiirteitä koskevassa luvussa olen esitellyt lapsen kuulemisen prosessisäännöksiä ja käytäntöjä.[1272] Tämän tutkimuksen empiirinen oikeudenkäyntiaineisto ei juurikaan sisältänyt tietoa kuulemisen toteuttamistavoista tuomioistuimessa. Se kuitenkin selvisi, että kuuleminen oli kuitenkin pääkäsittelyssä muun todistelun vastaanottamisen yhteydessä.[1273] Aineistosta ei sen sijaan selvinnyt, oliko tuomari kuullut lasta jossakin muussa paikassa kuin istuntosalissa. Periaatteessa lapsenhuoltolaki ei aseta estettä sille, että tuomari olisi kuullut lasta tämän kodissa tai muussa tutussa ympäristössä.[1274]

Ainoastaan seitsemässä pääkäsittelyyn johtaneista 106 tapauksesta lapsia kuultiin oikeudessa.[1275] Kuulemispyyntöjä esitettiin tämän lisäksi muutamassa muussa tapauksessa. Oikeudessa kuultujen lasten ikä vaihteli 8 vuodesta 17 vuoteen. Jos perheen varttuneimpia haluttiin kuulla oikeudessa, myös sisarussarjan nuoremmat joutuivat kuultaviksi. Syyksi kuulemistarpeelle esitettiin, että lapsi ei sosiaalitoimessa ollut saanut ilmaista todellista mielipidettään, tai että toivomus oli kirjattu virheellisesti taikka puolueellisesti.[1276] Viimeksi mainittuja tapauksia oli tutkimusaineistossa kolme.[1277]

Esimerkkitapauksissa 1 perheen neljän lapsen toivomukset oli jätetty kokonaan selvitykseen kirjaamatta. Käräjäoikeus reagoi väitteeseen. Lapsia kuultiin oikeudessa ja heidän toivomuksensa tulivat siten selvitetyiksi. Estettä toivomusten riittävään selonottoon sosiaalitoimessa ja niiden välittämiseen tuomioistuimelle ei olisi ollut. Esimerkkitapauksessa 2 lapsia oli kylläkin kuultu, mutta sosiaalitoimen selvityksessä ja perheneuvolalausunnoissa mielipiteen merkitys oli sivuutettu käytännöllisiksi nimetyillä syillä, jotka kuitenkin oi-

---

1272 Ks. alajakso II 4.4.

1273 Rønneberg – Poulsson 2000, s. 189. Kirjoittajat katsovat, että sovintopyrkimyksen kannalta lapsen kuuleminen ennen valmisteluistuntoa voisi antaa käyttöön sovintoa edistäviä tietoja, mutta toisaalta tuomarilla ei tuossa vaiheessa olisi vanhempien kertomuksista kertyvää riittävää tietoa lapselle esitettävistä kysymyksistä.

1274 Oikeusministeriön järjestämissä perheoikeusseminaareissa vuosina 2000–2005 tuomarit ovat kertoneet, että kuulemisia on toteutettu tuomarin työhuoneessa tai muissa epävirallisemmissa paikoissa kuin oikeussalissa.

1275 Ennen pääkäsittelyä päättyi 44 juttua sopimukseen tai sovintoon, kuten aiemmin on esitetty.

1276 Ks. vastaavaan tapaan Sjösten 1999, s. 163–164, joka toteaa, että Ruotsissa lasta voidaan kuulla oikeudessa, jos on epävarmaa, onko hän voinut esittää selvityksen aikana todellisen mielipiteensä, onko siihen vaikutettu joltakin taholta tai onko hän lausunut jonkun tietyn mielipiteen haluten tulla siitä kuulluksi.

1277 Tapaukset T:110, T:151 ja T:227.

keuskäsittelyn aikana osoittautuivat lähinnä teoreettiseksi vertailuksi isän ja äidin kyvystä toimia esimurrosikäisten tyttöjen lähihuoltajina. Lapsia kuultiin oikeudessa. Kummassakin tapauksessa lasten toivomukset saivat päätöksissä ratkaisevan merkityksen.

> Esimerkki 1. Neljän lapsen sisarussarjaa, jossa nuorin oli 9-vuotias ja vanhin 16-vuotias, kuultiin tuomioistuimessa. Sosiaalilautakunta oli huolto- ja asumisriidassa antanut selvästi puutteellisen ja mahdollisesti asenteellisenkin selvityksen, johon aiheellisesti kiinnitettiin huomiota jutun käsittelyssä. Lasten kuulemisesta ei ollut lainkaan mainintaa selvityksessä. Käräjäoikeus ei suostunut kuulemaan lapsia, vaan vasta pyydettyään ensin sosiaalilautakunnalta täydennystietoja. Kutakin lasta kuultiin vuorollaan kummankaan vanhemman olematta istuntosalissa. Kuulemista perusteltiin sillä, että lasten kuuleminen oli painavista syistä välttämätöntä ottaen huomioon selvityksen ristiriitaisuus ja lasten iät sekä tarve selvittää lasten omat mielipiteet ja toivomukset, kun kuulemista ei voitu pitää lapsille haitallisena heidän ikänsä ja kehitystasonsa perusteella. Lasten keskenään yhteneville mielipiteille annettiin ratkaiseva merkitys päätöksessä. Ratkaisuperustetta ei löytynyt vanhempien sopivuudesta. Lapset määrättiin asumaan isän luona. Tapaus T:151.

> Esimerkki 2. Avioeron yhteydessä kumpikin vanhemmista vaati yhteishuoltoa ja kahden lapsen asumista luonaan. Äiti oli muuttanut puoli vuotta ennen hakemuksen vireille tuloa pois perheen yhteisestä asunnosta, johon isä oli jäänyt 8- ja 10-vuotiaiden tyttöjen kanssa asumaan. Selvityksessä tyttöjä oli kuultu, mutta heidän mielipiteitään ei ollut selostettu. Esimurrosikää lähestyvien tyttöjen asumista esitettiin äidille. Lapsia ja toista selvitystyön tehneistä sosiaalityöntekijöistä kuultiin käräjäoikeudessa. Sosiaalityöntekijä kertoi tyttöjen mielipiteiden perustuneen käytännöllisiin näkökohtiin äidin poismuutosta, asumisahtaudesta äidin luona ja vastaavasta. Sen sijaan perheneuvolan ihmissuhdekartoitus oli osoittanut tyttöjen kiintymyksen ja asumisvaihtoehdon paremmuuden äidin luokse. Käräjäoikeus määräsi tyttöjen asumisen äidille todeten, että tyttöjen mielipiteet vastasivat sosiaalityöntekijän kertomaa. Tyttöjä kuultiin puoli vuotta myöhemmin hovioikeudessakin. He halusivat edelleen samoista syistä asua isän luona, jonne hovioikeus heidät määräsi. Asuminen oli tuossa vaiheessa jatkunut isän luona jo noin kaksi vuotta. Myös status quolla oli merkitystä lopputulokseen. Tapaus T:110.

Tuomioistuimet olivat näitä seitsemää tapausta lukuun ottamatta torjuneet lapsen kuulemisen oikeudessa. Esittelen tutkimusaineistosta esimerkkitapauksen 3 ja uudemmasta hovioikeusaineistosta esimerkkitapauksen 4, joissa kummassakaan 13-vuotiaan lapsen kuulemiseen oikeudessa ei ollut suostuttu. Hylkäämisperusteet koskivat kuulemismenettelyä ja lapsen henkilöä. Jälkimmäisessä tapauksessa oli kysymys äidin kuoleman jälkeen puoliorvoksi jääneen tytön toiveesta jäädä asumaan isäpuolen luokse. Käräjäoikeuden ratkaisusta selviää, että perheneuvolalausunnon mukaan tytöllä ei ollut kykyä tehdä asiassa itsenäistä harkintaa ja päätöstä.

Esimerkki 3. ”Käräjäoikeus on 8.12.1997 suullisen valmistelun yhteydessä hylännyt [isän] pyynnön siitä, että [13-vuotiasta lasta] kuultaisiin käräjäoikeudessa, koska häntä oli jo kuultu sosiaalilautakunnassa ja nuorisoneuvolassa ja koska hänen kuulemisestaan oikeudessa olisi hänelle haittaa.” Tapaus T:184.

Esimerkki 4. Tyttö oli asunut vanhempiensa eron jälkeen äidin luona, joka oli uudessa avioliitossa. Äiti kuoli, kun tytär oli 13-vuotias. Isäpuoli ja lapsen isä vaativat lapsen huoltajuutta ja asumista luokseen. Isäpuoli perusteli vaatimustaan lapsen vakaan mielipiteen selville saamisella ja esitti, että oikeuden puheenjohtajan tuli huolehtia kuulemisesta ilman asianosaisten ja oikeudenkäyntiavustajien läsnäoloa. Käräjäoikeus hylkäsi kuulemispyynnön katsoen, ettei lasta voitu kehitystasoltaan pitää sellaisena, että hänen kuulemisensa olisi ollut tarkoituksenmukaista ja hänen kannaltaan kohtuullista. Tähän päädyttiin erityisesti viitaten siihen, mitä perheneuvolan psykologin lausunnon osassa ”Lapsen psykologiset tutkimukset” oli lapsen kehitystasosta lausuttu. Myös se lausunnosta ilmenevä seikka, että lapsi oli sekä perheneuvolan psykologille että sosiaalityöntekijöille ilmaissut mielipiteensä halustaan asua edelleen isäpuolen luona, oli asiassa sellainen tosiseikka, josta ei ollut erimielisyyttä. Tämänkään vuoksi kuuleminen ei ollut tarpeen. Tyttö määrättiin asumaan isänsä luokse eli hänen asuinpaikkaansa tuli muutos. Vaasan ho 25.6.2002, nro 781, S 02/116.[1278]

Tutkimushavainnot osoittavat, että lasten tuomioistuimessa kuuleminen oli harvinaista. Perusteena pidättyvälle linjalle on ollut LHL 15.2 §:ssä asetettu korkea kuulemiskynnys. Kuten kuulemispyynnön hylkäävistä ratkaisuista ilmenee, lasten kuulemisesta katsottiin aiheutuvan liiallista rasitusta, etenkin kun lapsia oli jo kuultu sosiaalitoimessa. Havainnollisin kuulemisselostus oli eräässä tapauksessa, jossa tuomari oli kuultuaan 13-vuotiasta lasta oikeudessa laatinut kuulemisesta puolitoistasivuisen vivahteikkaan tiivistelmän. Tämä yhteenveto antoi tutkijalle vuosien päästäkin erinomaisen kuvan lapsen ajatuksista ja motiiveista. Autenttisuuden puute raporteissa oli vielä 1990-luvun loppuvuosina huomattava. Koska sosiaalitoimessa nyttemmin on käytössä opas Lapsen etu erotilanteessa, jossa lapsen kuulemistakin ohjeistetaan, on täysi syy uskoa raportoinnin tulleen yksityiskohtaisemmaksi. Lasten kuulemiseen tuomioistuimissa palaan esitellessäni mahdollisuuksia käsitellä huoltoriitoja tulevaisuudessa.[1279]

[1278] Ratkaisusta käy ilmi, että tytön äiti oli kuollut vain noin neljä kuukautta aikaisemmin.
[1279] Ks. alajaksot VI 6.4, VI 7.1.1 ja VI 7.1.4.

4 Päätelmiä

4.1 LAPSEN OSALLISTUMINEN JA SUOJELU

Empiiriset havainnot osoittivat, että lapsen mielipidettä punnittiin yhtäaikaisesti monen muun lapsen edun alakriteerin kanssa. Vaikka sosiaalitoimen selvityksissä ja tuomioistuinratkaisuissa ei systematisoitukaan niitä tekijöitä, jotka LHL 11.1 §:ssä tarkoitettujen iän ja kehitystason lisäksi otettiin huomioon mielipiteen arvioinnissa, niin aineiston mukaan seuraavien tekijöiden katsottiin vaikuttaneen toivomusten ilmaisuun ja in casu toivomusten arviointiin:

- konfliktin syvyys ja lapsen emotionaalinen liikkumatila
- riidan vaihe (ensi- vai muutosriita) ja kuulemistilanne
- riidan kohde (huoltomuoto, työnjakomääräykset, asuminen, tapaamisoikeus)
- riitatyyppi (psykososiaalinen, patologinen, tasapeliriita)
- riidan osapuolet (biologiset vanhemmat, oheis- tai sijaishuoltajat)
- mielipiteen muodostumisen edellytykset (informed consent -edellytykset: päätös- ja harkintakyky, riittävä informaatio, vapaus epäasiallisesta vaikuttamisesta)
- lapsen tosiasiallinen toiminta asumisen valinnassa ja muuttamisessa
- sisarusten ja muun lähipiirin toivomukset

Lapsen ikä oli huomattavasti useammin mainittu perusteluissa kuin lapsen kehitystaso. Kypsyneisyys sai itse asiassa merkitystä vain ani harvoin. Ikään taas kiinnitettiin huomiota lähinnä kolmessa ryhmässä. Ensinnäkin esikouluikää nuorempien lasten ääntä huollosta ja asumisesta kuultiin melko niukasti, eikä sitä myöskään mainittu sosiaalitoimen ehdotusten tai tuomioistuinratkaisujen perusteluissa. Toiseksi 12 vuotta täyttäneiden tai tuota ikärajaa lähestyvien lasten toivomuksille annettiin vaihteleva merkitys, ja kolmanneksi 15 vuotta täyttäneiden toiveille annettiin itsemääräämisoikeuteen verrattava merkitys.

Tutkimusmateriaalin kertymisajankohtana ei ollut olemassa sosiaalitoimelle vuonna 2001 laadittua opasta Lapsen etu erotilanteessa, jossa annetaan ohjeita myös lapsen kuulemisesta. Myöskään informed consent -oppi perustellun mielipiteen merkityksestä lapsen toivomuksien arvioinnissa ei vielä ollut tunnettu. Myöskään lapsen oikeuksien käyttöä koskevan yleissopimuksen tulkintaperiaatteet lapsen prosessuaalisista oikeuksista eivät olleet tunnettuja. Siten sekä sosiaalitoimen selvitystyön ohjeistus että tuomioistuinten oikeuslähdeperusta oli jäsentymättömämpi kuin 2000-luvun alkuvuosista eteenpäin.

Perustellun mielipiteen selvittäminen jäi näistä syistä tutkimissani selvityksissä ja ratkaisuissa epäselväksi. Heikoimmin selvityksissä esitettiin tietoja en-

siratkaisua varten siitä, millä tavoin, missä yhteydessä ja kenen kertomana lapsi oli saanut tietää vanhempien erosta, miten vanhempien asumisratkaisut olivat järjestyneet ja minkä merkityksen vanhemmat riidassa olivat antaneet lapsen asumiselle tai muille riitateemoille. Kaiken kaikkiaan jäi epäselväksi, mitä informaatiota lapselle oli annettu tai tulisi antaa.[1280]

Sen sijaan selväksi kävi, ettei lapsen mielipide saanut läheskään aina muodostua vapaasti ilman epäasiallista vaikuttamista. Etenkin lapsen lojaliteettikonflikti ja eroperheen patologiat osoittautuivat ennakoitua suuremmiksi vaikuttajiksi. Sosiaalitoimen selvitykset sekä perheneuvolan ja lastenpsykiatrian lausunnot eivät kuitenkaan kaikin osin välittäneet mielipiteen arviointiin vaikuttanutta tietoa lojaliteettikonfliktista, jonka merkitys jäi epäselväksi ja vaihtelevaksi psykiatrisin perustein esitettyihin diagnosointeihin verrattuna.

Lapsen kuulemisella tähdättiin mielestäni lähinnä ratkaisuaineiston kartuttamiseen. Tämän tarkoitusperän toteuttamista lienevät myös vanhemmat tehostaneet. Informaatio puettiin lasten toivomusten, mielipiteiden ja tahdon muotoon, joka raportoitiin melko yksiviivaisesti käsityksinä siitä, kumman vanhemman luona lapset haluaisivat asua. Yksilöidyt toivomukset taas seurasivat yli 90-prosenttisesti status quon mukaista vakiintunutta asumista. Jos taas vanhemmat riitelivät siitä, kumpi heistä saisi päättää esimerkiksi lapsen uskontokunnasta, nimestä ja sairaanhoidosta, lapsia ei ollut näistä kysymyksistä kuultu, vaikka lapsille on erillislaeissa annettu myötämääräämisoikeus.

4.2 ERITYISESTI 12-VUOTIAAN TAHDOSTA

Väitteet 12 vuotta täyttäneiden mielipiteen vahvasta merkityksestä on väitetty erityisesti viime vuosikymmenen leimanneen huoltoriidoista käytyä keskustelua. Väite sai sillä tavoin tukea tutkimusaineistosta, että juuri ikäryhmään 12–14-vuotiaat kuuluneet esittivät nuorempaan (7–11-vuotiaat) ja vanhempaan (yli 15-vuotiaat) ikäryhmään verrattuna huomattavasti useammin vakiintuneen asumisen vastaista muuttohalukkuutta.

Kaiken kaikkiaan 1990-luvun lopun tutkimusaineistossa ilmeni hyvin esimurrosikäisten ristiriitaiset pyrkimykset itsenäistymisen ja lojaliteetin välillä, mutta ambivalenssia ilmeni myös sosiaalitoimen ja perheneuvoloiden suhtautumisessa heidän toivomuksiinsa. Kaiken kaikkiaan huomiota kiinnitettiin vakiintuneiden tunne- ja vuorovaikutussuhteiden sekä tukiverkoston vakiintuneita

[1280] Ks. myös Valjakka 2005, s. 796–797, joka kommentoidessaan ennakkoratkaisua KKO 2004:118 huomauttaa, että lapsen osallistumisoikeuden edellytyksenä on se, että lapsi kykenee ymmärtämään, mistä asiassa on kyse ja muodostamaan siitä perustellun mielipiteen. Valjakka päättelee lapsen omien toivomusten ja mielipiteen huomioiminen on käytännössä osoittautunut vaikeasti toteutettavaksi. Vaikka lapsi olisikin riittävän kypsä esittämään oman mielipiteen asiassa, on vaikea erottaa lapsen oma ja aito mielipide manipuloinnin seurauksena syntyneestä.

asuinoloja vahvistavaan merkitykseen. 12 vuoden ikää lähestyvien tai 12 vuotta vastikään täyttäneiden psykososiaalisesta kehityksestä ja mielipiteen muodostumisesta esitettiin tietoja vain niukasti. Osittain tästä ja osittain konkreettisen tilanneanalyysin puutteesta seurasi, että kyseiseen ikäluokkaan kuuluvien tosiasiallista harkinta- ja päätöskyvyn riittävyyttä arvioitiin vain muutamassa tapauksessa. Esimurrosikäisten avun, suojelun ja tuen tarve oli vain vähäisessä määrin esillä arvioinnissa.

Sisarussarjoissa, joissa osa lapsista sijoittui nuorempaan ja osa vanhempaan ikäryhmään, 12 vuotta täyttäneen toiveita saatettiin verrata muiden lasten asumistoiveisiin. Joissakin uudemman hovioikeusaineiston ratkaisuissa kyseiseen ikäryhmään kuuluvien toiveita sen sijaan punnittiin osana laajempaa perhe- ja olosuhdekokonaisuutta. Vähemmälle arvioinnille jäi vaikeasti konfliktoituneissa eroperheissä ikäryhmään kuuluvien kyky sovittaa omia ja muiden intressejä yhteen sekä kantaa itsenäistä vastuuta oman valinnan seurauksista. Aineiston kokonaistarkastelu antoi aiheen päätelmään, että vanhemmat kohdistivat kypsyneisyyden nimissä esimurrosikäisiin lapsiinsa enemmän vaatimuksia ja painostusta kuin tätä nuorempiin tai varttuneempiin lapsiinsa.

Tätä päätelmää vahvistaa lisäksi se, että esimurrosikäisten itsemääräämisoikeutta rajoittavaa suojelun periaatetta ei nähdäkseni kaikin osin ollut osattu punnita riittävästi. Toisaalta useissa ratkaisuissa oli tosiasiallisesti tunnistettu lapsen osallistumisoikeuden ja suojelun keskinäinen kollisio ja arvioitu ristiriitaa. Periaatteiden keskinäisen painoarvon tulkintatilanteita syntyi ainakin kahdentyyppisissä tilanteissa. Ensimmäiseen ryhmään kuuluivat sellaiset tapaukset, joissa esimurrosikäinen ilmaisi toiveensa asua vaikeista psykososiaalisista tai riitakonfliktin laukaisemista ongelmista kärsivän vanhemman luona. Vaikka lapsen määräämisoikeuden sisältämiä haittoja, vaaroja ja vastuuta oli vaikea arvioida, selvityksissä ja ratkaisuissa olisi mielestäni pitänyt kiinnittää niihin enemmän huomiota.[1281] Kaikissa tapauksissa ei nimittäin voinut vakuuttua siitä, ettei lapsi olisi valintansa perusteella voinut joutua sellaisiin olosuhteisiin, joissa olisi aikaa myöten tarvittu lastensuojelun toimia.

Toisessa ryhmässä taas esimurrosikäisten valintaperusteet koskivat sellaisia seikkoja, joilla ei varsinaisesti ollut merkitystä lähihuoltajasopivuutta arvioitaessa. Näihin kuului käsityksiä vanhempien ominaisuuksista tai luonteenpiirteistä taikka asuinolosuhteista, jotka objektiivisesti arvioiden hyvin täyttivät lapsen hyvinvointitarpeet, mutta joista lapsella oli itsenäisiä kokemuksia ja toiveita. Kaikille tällaisille toiveille ei kritiikittä annettukaan itsenäistä merkitystä. Asumistoiveet kuitenkin useissa tapauksissa täyttyivät ja lapset saivat valituksi sen kodin, johon he mieluiten halusivat jäädä tai muuttaa.

[1281] SOU 2005:43, s. 202 todetaan, että lapsella itsellään on vain pieni mahdollisuus itse arvioida sitä, miten suuri riski hänellä on joutua väkivallan, uhan tai oikeudenloukkauksen kohteeksi.

Kysymys 12 vuotta täyttäneiden määräämisoikeudesta liittyy täytäntöönpanolaissa säädetyn kielto-oikeuden merkitykseen huoltoriidoissa. Keskustelulle lapsen itsenäisen tahdon merkityksestä saatiin ohjeistusta ennakkoratkaisussa KKO 2001:110, jossa annettiin merkitystä 12- ja 14-vuotiaiden itsenäiselle tahdolle jäädä asumaan entiseen asuinympäristöön ja heidän kielto-oikeudelleen. Lasten tahto selvitettiin äidin kuoleman jälkeen siinä tilanteessa, jossa lapset olivat asuneet pitkään äidin luona Suomessa, kun taas biologinen isä asui Sveitsissä.[1282] Ratkaisussa hyväksytty kielto-oikeuden merkitys johtikin 2000-luvun alun oikeuskäytännössä 12-vuotiaaan tahdon korostuneeseen merkitykseen, mutta myös merkityksen opponointiin. Epäröivä oikeuskäytäntö antaa aiheen tarkastella tapauksen ohjausarvoa empiiristen tutkimushavaintojen valossa.

Kyseisessä ennakkoratkaisussa oli kaksi perusindikaattoria, jotka olisivat määrittäneet ratkaisun tutkimani aineiston pienimpään marginaaliryhmään: 1) Arvioitavana oli valinta biologisen vanhemman ja sijaishuoltajan välillä, mitä vastaavia riitoja aineistoon sisältyi vain parin prosentin verran.[1283] 2) Vanhempien kesken oli käyty lapsia koskevia lukuisia tapaamis- ja täytäntöönpanoriitoja vuodesta 1994 saakka, eli tapaus sijoittui kroonistuneiden patologisten riitojen ryhmään, joita tutkimassani empiirisessä aineistossa oli vain noin 10-15 prosenttia. Lisäksi 3) lapset ilmaisivat tahtonsa asuttuaan jo vuodesta 1993 saakka Suomessa äidin ja tämän parisuhdekumppanin kanssa, ja tapaamisoikeus oli toteutunut erityisen vaikeasti isän asuessa Sveitsissä, jossa perheen yhteinen koti oli aikanaan ollut.[1284] 4) Lapsilla oli hyvä tunne- ja vuorovaikutussuhde Suomessa asuvaan huoltajakandidaattiin, eikä asuinolosuhteissa havaittu haitallisia tekijöitä.

Empiirisiin tietoihin verrattuna lapset ilmaisivat toivomuksensa hyvin poikkeuksellisissa huolto-, asuin- ja tapaamisolosuhteissa, jotka sellaisinaan olivat omiaan kypsyttämään ja vahvistamaan toivomuksia vakiintuneen asumisen puolesta. Painottuminen status quon puolelle puolestaan edellytti vähäisempää tahtoa kuin toivomus muuttamisen puolesta. Ennakkoratkaisun mukaan lasten mielipide oli tullut luotettavasti selvitetyksi, eikä ratkaisusta ilmennyt, etteivät informed consent -edellytykset olisi täyttyneet. Vaikka näillä perusteilla olisikin mahdollista hyväksyä harvinaislaatuisessa riidassa lasten iälle ja toivomuksille annettu merkitys, on todettava, että ratkaisu korosti täytäntöönpanolaissa

---

1282 Ks. myös kommentaarit Kangas 2001a, s. 314–317 ja Valjakka 2003, s. 68–69.

1283 Tapauksissa T:171, T:221 ja T:229 se huoltaja, jonka luona lapsi oli asunut, oli kuollut. Saarenpää 1998, s. 28–31 on kommentoinut tapausta lähinnä vanhemmuuden ensisijaisuusnäkökulmasta, jota teemaa koskevat myös tapaukset KKO 1987:41 ja 1988:29.

1284 Tuomioistuintilastojen mukaan täytäntöönpanoriitojen määrä on ollut viime vuosina 200–250, mikä on kymmenisen prosenttia eri lähteissä arvioidusta huoltoriitojen vuosittaisesta käsittelymäärästä tuomioistuimissa.

tarkoitetun kielto-oikeuden merkitystä perusteriidoissa[1285] ja ratkaisun kirjoittamistapa vääjäämättä siirsi ratkaisuvastuun lapsille. Nämä seikat antavat aiheen kritiikkiin.[1286]

Siitä huolimatta, että kielto-oikeuteen vetoaminen mahdollisesti olisi ennakkotapauksessa in casu edistänyt riitakierteen katkaisemista, ratkaisusta ei empiirisiin tutkimushavaintoihin verrattuna ole vedettävissä johtopäätöstä, että 12 vuotta täyttäneet voisivat perusteriidoissa automaattisesti kielto-oikeuteen vetoamalla ratkaista vanhempiensa välisen riidan lasten asumisesta. Jotta huoltoriidassa voitaisiin tulkita lapsen itsemääräämisoikeutta täytäntöönpanolain kielto-oikeussäännön perusteella, on mielipiteelle näkemykseni mukaan asetettava informed consent -edellytysten lisäksi vaatimus suojeluperiaatteen täyttymisestä.

Kokoavana päätelmänä katson, että täytäntöönpanolaissa säädetyn lapsen kielto-oikeuden merkitystä perusteriidassa pitää tulkita myös lapsen suojelun näkökulmasta, mikä muodostaa kynnyksen peruste- ja täytäntöönpanoriidan välille. Tästä seuraa, ettei 12 vuotta täyttänyt lapsi voi sanella ratkaisua.[1287] Tiivistäen voidaan sanoa, että mitä kauemmas lapsen valinta etääntyy objektiivisesta lapsen edusta, sitä vähemmän on perusteita pitää sitä hänen etunaan.

Vastaavaan tapaan kuin *Irma Pahlman* on epäillyt, että lapsen oikeuksien korostamisen on potilasoikeudessa johtanut ylilyönteihin, on tutkimani empiirisen aineiston perusteella syytä esittää kriittisiä huomautuksia kielto-oikeuteen verrattavalle tahdolle liian yksioikoisesti annettavasta merkityksestä perusteriidoissa.[1288] Vaikka 12 vuotta täyttäneen lapsen prosessikelpoisuudelle lastensuojelulaissa, kieltäytymiselle täytäntöönpanolaissa ja kansainvälisissä palautusriidoissa sekä suostumukselle ottolapsilaissa ja eräissä muissa laeissa on annettu kussakin sanotussa laissa tarkoitettu oikeudellinen merkitys, kyseisten lakien säädöstavoitteet poikkeavat niistä ratkaisukriteereistä, joita lapsenhuoltolain mukaan riideltävissä asumisriidoissa sovelletaan.

1285 Vrt. Kutvonen 2004, s. 294. EIT:n oikeuskäytännössä 12 vuotta täyttäneen kieltäytymiselle tavata tapaamisoikeutta vaativaa vanhempaa, on vain poikkeuksellisesti annettu merkitystä. Ks. EIT no 27262/95, J. R. v. Suomi, jossa oli kyse 7 ja 8 vuoden ikäisten lasten kieltäytymisestä tavata vanhempaa.

1286 Huovila 2003, s. 343. Ratkaisua on vastoin huoltoriitojen edellyttämää hienotunteisuusvaatimusta perusteltu lasten iällä. Huovilan mukaan avoimet ja hyvät perustelut voivat joutua ristiriitaan jopa ratkaisulla tavoiteltavan aineellisen oikeuden tai edun kanssa, jota ko. perustelemisella ollaan huoltoriidoissa tavoittelemassa. Ks. myös Savolainen 1984, s. 213.

1287 Vrt. Helin 2003a, s. 71. Lapsen edun toteuttamiseksi on lupa ylittää huoltoriidan ja täytäntöönpanoriidan välinen raja. Tämä ei tarkoita, että 12 vuotta täyttäneet saisivat toivomuksillaan ratkaista huoltoriidat.

1288 Pahlman 2003, s. 229–230 katsoo, että yhä nuoremmille on annettu oikeus päättää itse henkilöään koskevissa asioissa, vaikka tarpeellinen kypsyys, ymmärrys ja elämänkokemus kaikkien merkitysten ja seurausten arvioimiseksi puuttuvat.

VI SELVITYKSISTÄ SOVINTOIHIN JA TUOMIOISTUINRATKAISUIHIN

1 Tutkimustehtävä

Tässä luvussa tutkin ensinnä sitä, millaista todistelua huoltoriitojen oikeudenkäynnissä esitettiin ja mitä kilpailevaa todistelua sosiaalitoimen selvityksille tarjottiin. Oikeuskäytännössä ja julkisuudessa esitetty arvostelu sosiaalitoimesta huoltoriitojen todellisena ratkaisijana ja tuomioistuimesta kumileimasimena antaa aiheen selvittää, miten selvitysten tietoaines ja muu todistelu suhtautuivat toisiinsa ja kuinka paljon ratkaisut perustuivat selvityksiin eri tyyppisissä huoltoriidoissa.[1289] Tarpeen on myös tietää, miten usein selvitysten tekijät, heille informaatiota antaneet henkilöt ja asiantuntijat kutsuttiin todistajiksi ja muuttiko henkilötodistelu selvityksissä ehdotettua lopputulosta. Tarkoitus on lisäksi saada selvyyttä siitä, miten hyvin sosiaalitoimen hankkiman tietoaineksen lisäksi esitetty todistelu palveli lapsen etua ja millaista asiantuntemusta huoltoselvitykset kokonaistodistelussa edustivat.

Aikaisempien tutkimustietojen perusteella ennakko-olettama oli, että tuomioistuin ratkaisee huoltoriidat yli 90-prosenttisesti sosiaalitoimen selvitysten mukaisesti. Tästä syystä selvitysten menestyminen tuomioistuinratkaisussa on tutkimusteemana. Aikaisemmissa tutkimuksissa on todettu, että ratkaisut noudattivat mitä suurimmassa määrin selvitysten ehdotuksia. *Markku Helinin* tutkimusaineistossa jopa 96 prosenttia huoltopäätöksistä 1960-luvun lopulla annettiin sosiaalilautakunnan lausuntojen mukaisesti.[1290] *Matti Niemivuon* raportin mukaan lausuntojen menestyminen seuraavan vuosikymmenen lopulla oli samaa luokkaa.[1291] Lisäksi *Kirsti Kurki-Suonio* totesi väitöskirjassaan vuosilta 1991–1993 kerättyjen hovioikeustapausten perusteella, että tuomioistuimet noudattivat ainakin toista selvitysten suosituksista lähes 90-prosenttisesti.[1292] Vertaamalla tämän tutkimuksen tuloksia vastaaviin tuloksiin aikaisemmista tutkimuksista vastaan kysymykseen, onko tuomioistuinten suhtautumisessa sosiaalitoimen selvityksiin tapahtunut muutoksia, ja jos on, mitkä tekijät selittävät muutosta.

1289 Kritiikistä ks. alajakso I 1.1.

1290 Helin 1974, s. 128.

1291 Niemivuo 1981, s. 129 ja 132. Tarkasteltavana oli yhteensä 145 lausuntoa vuosilta 1975–1979.

1292 Kurki-Suonio 1999 toteaa, että selvitysten ja päätösten vastaavuuden selvittämistä haittasi se, että niiden keskinäistä vastaavuutta ei aina niiden niukan sisällön vuoksi ollut mahdollista todeta, s. 526 ja että kyseiseen prosenttiosuuteen päästiin, kun mukaan laskettiin vain selvät ja yksiselitteiset poikkeamat lausunnoista. Näin laskettuna tuomioistuimet noudattivat ainakin toista tehdyistä ehdotuksista, s. 527. Kurki-Suonio tarkoittaa toisin sanoen sitä, että ainakin toinen kaksikuntatilanteissa tehdyistä ehdotuksista menestyi (kirj. huom.).

Tässä luvussa etsin lisäksi empiiristä tietoa huoltoriitojen hyväksi oikeudenkäynnin kuluessa tehdystä sovintotyöskentelystä ja sen vaiheistuksesta. Taustaja vertailutietona esittelen pohjoismaisia vaihtoehtoja huoltoriitojen asiantuntevan tiedon hankintatavoista sekä vaihtoehtoisia menetelmiä käsitellä ja ratkaista erityyppisiä huoltoriitoja. Aikaisemmin esittämäni katsaus huoltoriitojen erityisluonteesta pohjustaa tässä luvussa pohdittavia teemoja huoltoriitojen perinteisestä ja vaihtoehtoisista käsittelytavoista.[1293] Lopuksi pohdin huoltoriitojen tarkoituksenmukaisia käsittelytapoja ja vaihtoehtoisista riidanratkaisumenetelmiä vertailemalla sosiaalitoimen ja tuomioistuimen sovittelukeinoja, mahdollisuuksia, periaatteita ja henkilöstön erityisvalmiuksia. Kaiken kaikkiaan kokoan tässä luvussa yhteen päätelmät tutkimuksen pääteemasta eli sosiaalitoimesta huoltoriitojen selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana.

[1293] Alajakso III 1.1.1.

2 Sosiaalitoimen selvitys tuomioistuimen ratkaisuperusteena

2.1 TODISTELU EMPIIRISESSÄ AINEISTOSSA

Sosiaalitoimen selvityksen valmistuttua osa tapauksista ratkaistiin vanhempien tekemän sopimuksen mukaisesti valmisteluistunnossa pääkäsittelyä pitämättä.[1294] Täysimittainen oikeudenkäynti pääkäsittelyineen pidettiin yhteensä 106 jutussa. Niissä sosiaalitoimen selvitys esitettiin ainoana todisteluna noin kolmanneksessa tapauksista, kun taas runsaassa puolessa tapauksista esitettiin selvityksen ohella muutakin kirjallista todistelua. Noin joka kymmenennessä tapauksessa esitettiin selvityksen ohessa myös henkilötodistelua, mutta ei kirjallisia todisteita. Sekä kirjallisia todisteita että henkilötodistelua otettiin selvityksen ohessa vastaan kahdessa kolmasosassa pääkäsittelyyn johtaneista tapauksista. Seuraava taulukko 18 osoittaa todistelun jakautumisen.

Taulukko 18. Todistelun jakautuminen tuomioistuimessa.

Todistelu	Tapausten lkm	Tapausten %-osuus
S + V	37	34,9
S + V + KT	29	27,4
S + V + T	11	10,4
S + V + KT + T	29	27,3
Tapauksia yht.	**106**	**100,0**

Lyhenteet: S = sosiaalitoimen selvitys, V = vanhempien kuuleminen todistelutarkoituksessa, KT = kirjallisia todisteita, T = todistajia.

Ensinnäkin sellaisia tapauksia, jotka ratkaistiin pelkästään selvityksen ja vanhempien kuulemisen perusteella sosiaalitoimen ehdotuksen mukaan, oli pääkäsittelyyn johtaneista jutuista hieman enemmän kuin joka kolmas (37). Niistä päätyi tuomioistuimessa vanhempien sopimukseen tai hakijan peruutukseen lähes puolet (17). Nämä tapaukset jakautuvat tasaisesti eri vaatimustyyppien kesken. Koska sopimukset ja niiden perusteella annetut oikeusratkaisut noudattivat sosiaalitoimen selvityksissä tehtyjä ehdotuksia, on täysi syy olettaa niihin päädytyn suureksi osaksi selvityksessä esitetyillä perusteilla.

[1294] Näitä tapauksia oli yhteensä 12, kuten taulukosta 19 alajaksossa VI 5.5 ilmenee.

Jos taas muuta todistelua kuin sosiaalitoimen selvitys esitettiin, tuota todistelua oli yleensä runsaasti. Tässä yhteydessä tarkastelen muuta henkilötodistelua kuin vanhempien tai lasten henkilökohtaista kuulemista. Todistajia kuultiin täysimittaiseen oikeudenkäyntiin johtaneista jutuista yhteensä 40 tapauksessa. Todistajia oli kaikkiaan 190.[1295] Se tarkoitti keskimäärin viittä todistajaa tapausta kohden. Enimmillään todistajia oli yhdessä jutussa 21. Kahdessa muussakin jutussa todistajia oli 15 tai enemmän. Yleisin tilanne oli kuitenkin parin kolmen todistajan kuuleminen. Henkilötodistelu jakautui seuraaviin ryhmiin: 1) sosiaalityöntekijät ja psykologit, 2) läheistodistajat: sukulaiset ja muut läheiset, kuten avopuolisot, 3) perhetuttavat ja naapurit, 4) terveydenhuoltohenkilöstö eli psykiatrit ja muu lääkärit, 5) päivähoito- ja opetushenkilöstö sekä 6) muut todistajat.

Jos sosiaalityöntekijöitä tai perheneuvolatyöntekijöitä kuultiin todistajina, tämä viranomaistodistelu sai rinnalleen kahdessa tapauksessa kolmesta myös sukulais-, läheis- tai tuttavapiiriin kuuluvia todistajia. Jos taas todistajina kuultiin terveydenhuoltohenkilöstöä, myös selvityksen tekijät tulivat yhtä tapausta lukuun ottamatta vedetyiksi todistelun piiriin. Toisaalta niitä tapauksia, joissa kuultiin pelkästään sukulais-, läheis- tai tuttavatodistajia, oli tarkastelluista 40 tapauksesta kolmannes.

Selvitystyön kuluessa kuultiin pääsääntöisesti vanhemman uutta puolisoa tai avopuolisoa, joissakin tapauksissa myös uusperheen lapsia. Sen sijaan isovanhempien tai muiden lähisukulaisten kuulemista ei juurikaan tapahtunut selvitystyössä.[1296] Oikeudessa heitä kuitenkin kuultiin runsaasti. Jos todistajien kuulemista tarkastellaan riitatyypeittäin, niin tapausta kohden tasapeliriidoissa kuultiin hieman pienempi prosenttimäärä todistajia kuin psykososiaalisissa tapauksissa.[1297] Patologisoituneet riidat sen sijaan keräsivät kahteen muuhun riitatyyppiin nähden ylivoimaisesti enemmän henkilötodistelua. Todistajien tapauskohtainen määrä oli kahteen muuhun ryhmään verraten kolminkertainen. Kun siis todistajien keskimäärä henkilötodistelua sisältäneissä tapauksista oli 4,7, se oli tasapelitapauksissa 3,3, psykososiaalisissa tapauksissa 3,7, mutta patologisissa tapauksissa peräti 11,7 tapausta kohden laskettuna.

Selvityksiä ja lausuntoja antaneita sosiaalityöntekijöitä, perheneuvolapsykologeja ja psykiatreja oli patologisissa ja psykososiaalisissa tapauksissa lähes

---

[1295] Kolmessa jutussa henkilötodistelua otettiin vastaan väliaikaismääräyksiä varten. Niissä kuultiin yhteensä 13 todistajaa.

[1296] Mikäli tarjolla oleva huolto- ja asumisratkaisu tosiasiassa edellyttäisi isovanhempien tai muun läheisen lähihuoltajaroolia, olisi kuuleminen perusteltua jo selvitystyössä. Kuulemisella varmistettaisiin, etteivät sellaiset ratkaisun vaikutukset lapseen, joita selvityksessä pyritään kartoittamaan, jäisi vaille sosiaalitoimen arviointia mahdollisesti kuitenkin henkilötodistelulla oikeudenkäynnissä osoitettaviksi ja arvioitaviksi. Tapauksissa T:197 ja T:243 olikin kuultu isovanhempia.

[1297] Lastensuojelutoimia oli sisältynyt muutamaan henkilötodistelua vaatineeseen tapaukseen. Ne on tässä luokiteltu psykososiaalisia ongelmia sisältäneisiin tapauksiin. Samaan ryhmään on tässä luokiteltu sijaishuoltoa vaatinut tapaus.

kolmannes, kun taas tasapeliriidoissa lähes neljännes riitatyypissä kuultujen todistajien kokonaismäärästä. Joka kolmas tasapelitapausten, neljä kymmenestä psykososiaalisten tapausten, mutta vähemmän kuin viidennes patologisten tapausten todistajista oli sukulaisia tai muita läheisiä. Tuttavien ja naapureiden osuus todistajista oli kaksi kertaa suurempi tasapelitapauksissa kuin patologisissa tapauksissa, kun taas psykososiaalisissa tapauksissa heidän osuutensa todistajista sijoittui kahden muun ryhmän puoliväliin.

Osaan sosiaalitoimen selvityksiä oli liitetty rikosilmoituksia, sairauskertomuksia ja lastensuojeluasiakirjoja.[1298] Nämä kirjalliset todisteet eivät aiheuttaneet todisteluongelmia. Joissakin selvityksissä kylläkin ainoastaan viitattiin poliisin ja terveydenhoidon tietoihin esittämättä niistä yksilöintiä. Jos asiakirjat kuitenkin olivat riidattomia, ei todisteluongelmia niistäkään aiheutunut. Vaikka kirjallisia dokumentteja ei esitettykään, osa referoiduista tiedoista sai riittävän valaistuksen asianosaiskertomusten avulla, osa taas jäi näyttämättä toteen. Useissa selvityksissä viitattiin sosiaalitoimen omiin asiakirjoihin, muun muassa henkilökortistoihin, huostaanottokertomuksiin, avohuollon tukitoimista ja toimeentulotukipäätöksistä ilmeneviin tietoihin, perheen olosuhteiden tuntemukseen, vanhempien asiakaskäynteihin sosiaalivirastossa ja muuhun vastaavaan tietoon.[1299] Osa näin viitatuista tiedoista oli epäilemättä asianosaisille tuttuja, osa taas yksilöimättöminä ainakin osittain sisällöltään asianosaisille tuntemattomia ja sellaisina oikeusturvariskin sisältäviä.

Edellä lueteltuja tietolähteitä ei kuitenkaan kyseenalaistettu prosessissa, eikä niiden osalta esitetty henkilötodistelua. Myöskään sairaalan potilasasiakirjoista otetut epikriisit eivät kaivanneet henkilötodistelua. Toisaalta esimerkiksi selvitykseen tehty merkintä, että sosiaalityöntekijät tunsivat vanhemman ennestään ja tiesivät hänen sosiaalihuollon asiakkuudestaan, oli mitä ilmeisimmin selvittäjän käsityksiä valaiseva tieto, mutta tuomioistuimen ratkaisuaineistossa esitettynä oikeusturvaa heikentävä. Selvittäjien kuuleminen todistajina olisi saattanut olla tarpeen myös tapauksessa, jossa selvitykseen oli kirjattu heidän tehneen havainnon äidistä tämän käydessä hoitamassa lapsen kouluasioita saman kunnantalon toisessa virastossa.[1300]

[1298] Tapaukset T:140, T:167 ja T:188 ja T:225. Yksin- ja yhteishuoltajien liiton Stakesin asiantuntijatyöryhmälle tekemässä ehdotuksessa, joka oli valmisteluvaiheessa liitteenä Stakesin opaskäsikirjoitukseen ”Huoltokysymykset ja sosiaalitoimi” esitettiin, että vanhempien pitäisi aina täyttää yksityiskohtainen lomake, jossa he antavat tietoja terveydentilastaan, sairauksistaan, rikoksistaan ja lastensuojeluilmoituksista. Ehdotus ei sisälly Taskisen kirjoittamaan oppaaseen Lapsen etu erotilanteessa (kirj.huom.).

[1299] Tapaukset T:105, T:112, T:115, T:129, T:142, T:166, T:203 ja T:242.

[1300] Tapauksen T:108 selvityksessä kerrottiin muun muassa selvityksen tekijöiden tietoon tulleista havainnoista, joiden mukaan yksinhuoltajaäiti oli käynyt kunnantalolla selvittämässä lapsen koulunkäyntimahdollisuuksia sillä paikkakunnalla, jonne äiti oli eron yhteydessä muuttanut.

Selvityksissä ei ollut havaittavissa yhtenäistä käytäntöä kouluista ja päivähoidosta hankittujen tietojen kommentoimisesta. Näitä tietoja oli kaiken kaikkiaan hankittu vain harvoin. Sen sijaan vanhemmat esittivät kirjallisina todisteina melko monissa tapauksissa opettajien ja päivähoitohenkilöstön laatimia todistuksia lasten hyvinvoinnista, menestyksestä, sosiaalisista suhteista ja muusta vastaavasta. Todistajiksi tähän ryhmään kuuluvia kutsuttiin harvoin. Sosiaalitoimelle nyttemmin suunnatussa oppaassa suositeltu käytäntö kommentoida koulun ja päivähoidon antamia kertomuksia selvityksessään lienee selkiyttänyt tiedonhankintaa.[1301]

Muutamassa jutussa selvittäjät todistajina oikeudessa täydensivät selvityksen tietoja siinä määrin, että tuomioistuin lisäinformaation perusteella sai ratkaisuaineistosta puuttuneen tiedon. Mutta selvittäjien kuuleminen tuotti päinvastaisen tuloksen jutussa, jossa sosiaalityöntekijä kylläkin tuki selvityksessä tehtyä ehdotusta, mutta toisaalta epäili, oliko lapsia painostettu mielipiteen muodostuksessa.[1302] Selvityksen tekijöitä todistajina kuultaessa ilmeni, että joissakin tapauksissa selvittäjille oli syntynyt sekä perhetilanteen arvioinnista että päätelmistä keskenään erilaisia näkemyksiä, joista vain osa oli välitetty tuomioistuimelle. Jos erimielisyydet olivat selvityksissä jääneet näkymättömiin, ne todennäköisesti oli koettu uskottavuutta vaarantaviksi ja riidan jatkumista provosoiviksi. Toisaalta joissakin tasavahvoissa tapauksissa erilaiset näkemykset julkilausuttuina olisivat voineet edellyttää vaihtoehtojen parempaa erittelyä ja mahdollisesti luopumista yhdestä ainoasta ratkaisusuosituksesta.

Todistelutarvetta aiheuttivat myös näkemysristiriidat kahden paikkakunnan sosiaalilautakuntien kesken. Nämä tilanteet johtivat yleensä siihen, että selvitysten ja lausuntojen laatijoita kuultiin todistajina näkökantojen selkiyttämiseksi. Koska näkemyserot useimmiten koskivat ehdotusta lapsen asumisesta, ratkaistiin asia yleensä kotikunnan ehdotuksen perusteella ja vieraskunta jäi tappiolle. Todistelun luonne oli psykoammatillinen, kun lausuntoja esitettiin lapsen kehityksestä, erityistarpeista sekä tunnesuhteista ja vuorovaikutuksesta vanhempien kanssa. Useimmiten lausunnonantajina olivat sosiaalilautakunnan pyynnöstä perheneuvolat, joiden lausunnoille kuitenkin esitettiin joissakin tapauksissa vastanäyttönä yksityisten psykologien laatimia lausuntoja ja muita kirjallisia todisteita. Sen sijaan noissa tapauksissa turvauduttiin vain harvoin psykiatrisiin lausuntoihin. Vajaassa puolessa sanotuista jutuista esitettiin lisäksi henkilötodistelua.

[1301] Taskinen 2001, s. 70 toteaa sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa, että ”nykyisen prosessilainsäädännön mukaan tuomioistuimessa ei voida käyttää yksityisluonteista kirjallista kertomusta todisteena, joten mikäli päivähoito tai koulu antaa selvitystä varten lapsesta kirjallista tietoa, sosiaalitoimen tulee kommentoida sitä omassa selvityksessään”.

[1302] Yhteensä neljässä tapauksessa selvityksen laatineiden sosiaalityöntekijöiden henkilötodistelu tuki selvitystä, mutta muu todistelu oli siinä määrin vahva, että se voitti selvityksissä tehdyt ratkaisuehdotukset.

Psykiatrista tai psykologista todistelua tarjottiin erilaisista lähteistä. Osa siitä tuli tuomioistuimeen sosiaalitoimen selvityksen osana tai sen liitteinä, osan asianosaiset olivat pyytäneet sairaaloista, osan yksityisiltä ammatinharjoittajilta ja yhden tuomioistuin pyysi viran puolesta. Aineistossa oli ainakin kolme tapausta, joissa psykiatri oli tavannut vain toista vanhempaa ja lapsia antaen silti lausunnon huoltotilanteen ratkaisemisesta. Kahdessa tapauksessa lausunnoille ei annettu merkitystä ratkaisun perusteluissa.[1303] Yhdessä tapauksessa, jossa sosiaalitoimen selvitys oli melko vaatimaton, ratkaisu perustui pääasiassa yksityisen psykiatrin lausuntoon.[1304]

Jos sosiaalitoimen selvityksen ja perheneuvolalausunnon kesken vallitsi vahvoja näkemyseroja, tuomioistuin punnitsi ehdotuksia muun todistelun valossa. Erimielisyydet koskivat lähinnä lapsen psyykkistä hyvinvointia, tarpeita tai kuulemisesta tehtyjä päätelmiä. Tutkimusaineiston perusteella ei ole tehtävissä yhtenäistä päätelmää siitä, että sosiaalitoimen ehdotukset olisi tuomioistuimissa arvostettu ratkaisevasti paremmiksi kuin perheneuvolan tai päinvastoin. Vanhempien esittämistä kirjallisista todisteista erityisen huonon vastaanoton saivat asianosaisten itsensä laatimat yksityiskohtaiset, monisivuiset tilannekuvaukset. Käytäntö näytti olleen sellainen, että asianajajat ohjasivat päämiehensä laatimaan nuo kirjoitukset. [1305] Myöskään laajat kansalaisadressit toisen vanhemman puolesta eivät johtaneet toivottuun tulokseen.[1306] Näihin kategorioihin kuuluneelle todisteluaineistolle ei annettu merkitystä sosiaalitoimen selvitysten vastanäyttönä eikä ratkaisun perusteluissa.

Yhtäältä varakkailla ja toisaalta maksuttoman oikeudenkäynnin saaneilla vähävaraisilla oli taipumus muita useammin riidellä täysimittaisia oikeudenkäyntejä. Samoissa ryhmissä esitettiin myös eniten henkilötodistelua. Hyvin toimeentulevat akateemiset vanhemmat ja yrittäjäpariskunnat olivat tyypillisiä laajaan todisteluun päätyneitä vanhempia. He myös olivat käyttäneet muita useammin psykologi- ja psykiatripalveluja riitauttaakseen sosiaalitoimen selvityksen tai hakeakseen muutoin ulkopuolista vahvistusta vaatimuksilleen. Tapausaineistossa suurimmat oikeudenkäyntikulut näissä ryhmissä ylsivät 60 000–80 000 markkaan.

1303 Tapaukset T:133 ja T:182.

1304 Tapaus T:163.

1305 Esimerkiksi tapauksessa T:133 isä esitti oikeudelle 56 sivun mittaiset muistiinpanonsa perhetilanteen kärjistymisestä, vanhempien yhteydenotoista tai niiden yrityksistä, lasten tapaamisista ym. ja tapauksessa T:111 äiti puolestaan 29 sivun ”tarinavihkon”.

1306 Tapauksessa T:162 isä esitti noin sadan henkilön allekirjoittaman kansalaisadressin osoittaakseen paremmuuttaan huoltajana. Vastaavasti tapauksessa T:191 esitettiin kansalaisadressi äidin puolesta.

2.2 PÄÄTELMIÄ TODISTELUSTA

2.2.1 Läheistodistelu

Tutkimani oikeudenkäyntiaineiston henkilötodistelu keskittyi siis kolmeen ryhmään: 1) selvitysten ja lausuntojen laatijat, 2) sukulaiset ja muut läheiset sekä 3) naapurit ja ystävät. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvia kuultiin joka kolmannessa tai neljännessä tapauksessa. Rovaniemen hovioikeuspiirin laatuhankeraportissa esitetyn kyselyn perusteella selvityksen ja lausunnon laatijoita todennäköisesti kuullaan lähes yhtä usein myös uudemmassa oikeuskäytännössä.[1307] Läheisten, sukulaisten ja tuttavien kertomuksille annettiin eniten merkitystä niissä tapauksissa, joissa ne tukivat tuomioistuimen sosiaalitoimelta hankkimaa virallisselvitystä ja siihen liitettyjä lausuntoja. Jos taas läheistodistelu oli sitä vastaan, sillä oli heikot menestymisen mahdollisuudet. Kokonaan poissuljettua se ei kuitenkaan ollut. Ongelmallisimpia olivat tasapeliriidat, joissa vanhemmat pitivät sosiaalitoimen arvioita arvoväritteisinä kannanottoina ja nimesivät useita lähinnä mielipidetodistajiksi katsottavia läheistodistajia, jotka säännönmukaisesti puolsivat heidät nimennyttä tahoa.

Oikeuskäytännössä läheistodistajien kuuleminen on tuttua. Mielipidetodistelua otetaan huoltoriidoissa vastaan melko runsaasti, mutta sen vastaanottamista myös kritisoidaan. Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportissa asiaan vaikuttamattoman mielipidetodistelun rajoittaminen nähtiin suurimmaksi prosessin johtamisongelmaksi huoltoriidoissa. Raportissa suositeltiin tuomarin kiinnittävän asianosaisten huomiota siihen, ettei mielipidetodistelua hyväksyttäisi todisteluksi tai ettei sitä otettaisi vastaan.[1308] Läheistodistelu tasapelitapausten ratkaisumateriaalina onkin kaksitahoinen asia. Todistelu sisältää usein yksipuolisia näkemyksiä, jotka ovat melko hedelmättömiä ratkaisun kannalta. Yhtä yksisilmäistä olisi kuitenkin väittää, ettei läheistodistelu kohtuullisessa mitassa vastaanotettuna voisi tarjota pitkäaikaishavaintoihin perustuvaa tietoa, joka ainakin osassa tapauksia sisältää viranomaistarkastelua varteenotettavampiakin havaintoja.

Läheistodistelun salliminen liittyy sosiaalitoimen hankkiman tiedon luonteeseen. Vaikka huoltoselvitystyössä usein kuullaankin niitä läheisiä, jotka tosiasiassa asuvat uusperheissä tai hoitavat lapsia lähivanhemman luona, ja raportoidaan heidän käsityksiään, on syytä muistaa, ettei selvitystyö ole pienois-oikeudenkäynti, jossa näille henkilöille voitaisiin tehdä kysymyksiä vastaavalla

---

[1307] Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 53 ja liite 3. Selvityksen tekijöitä kuultiin seuraavasti: aina tai lähes aina 5 prosentissa, usein 17 prosentissa, joskus 45 prosentissa ja hyvin harvoin tai ei koskaan 33 prosentissa tapauksia. Toisin sanoen kolmanneksessa tapauksia heitä ei kuultu ollenkaan.

[1308] Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 54.

tavalla kuin tuomioistuimessa. Isovanhempien kuulemisesta todistajina ja selvitystyötä tehtäessä ei ole empiirisen aineiston perusteella annettavissa yksioikoista suositusta. Kuulemisen lisääminen ohi sen, mitä arkihuoltajuuden edellytysten selvittämiseksi on välttämätöntä, voi olla ylimitoitettua. Vaikka kolmannen sukupolven kuuleminen selvitystyössä voi osassa tapauksia antaa uutta valaistusta, se voi myös saada aikaan lisäjännitteitä vanhempien ja appivanhempien, lasten ja isovanhempien sekä selvitystyötä tekevien ja isovanhempien välille.[1309]

Niissä tilanteissa, joissa valinta lapsen asumisesta tarkoittaisi sitä, että lapsen tosiasiallinen arkihuolto merkittävässä määrin tulisi lähipiiriin kuuluvan vastuulle, läheistodistelulla olisi saatavissa sekä huollon yhteistyöedellytysten että lapsen vuorovaikutuksen kannalta tähdellisiä tietoja. Tätä todistelua voitaisiin silti ainakin jossakin määrin välttää, jos sosiaalitoimi yhden ratkaisuehdotuksen sijasta tekisi vertailuja tarjolla olevista asumisvaihtoehdoista. Nyttemmin monet käräjäoikeudet pyytävätkin jo selvityspyynnössä vaihtoehtojen vertailua.[1310]

Toisekseen läheistodistelua tarkoituksenmukaisempaa olisi tasapelitilanteissa pyrkiä sopuratkaisuihin joko nykyisessä tai vaihtoehtoisessa riidanratkaisumenettelyssä. Koska huoltoriitojen sovinnolliseksi ratkaisemiseksi erilaisten menetelmien kehittely on tarpeen, voitaisiin kukaties jopa pyrkiä järjestämään läheisneuvonpitoa muistuttavia sovitteluja.[1311] Sellaisiin voisivat osallistua ne lapsen läheiset, joilla vanhempien eron jälkeen olisi ratkaiseva sija lasten elämässä ja joille lasten huoltovastuu käytännössä tulisi jakautumaan. Näköpiirissä on kuitenkin, ettei tällaisen läheisneuvonpitotyyppisen neuvottelun järjestäminen tuomioistuimen puolella tapahtuvassa sovittelussa olisi tarkoituksenmukaista, mutta että kokeiluille saattaisi olla tilaa muissa sovittelupalveluissa.[1312]

2.2.2 Psykoammatillinen todistelu

Psykososiaalisissa ja patologisissa riitatyypeissä sekä kirjalliset todisteet että henkilötodistelu keskittyivät paljolti psykososiaalisten ongelmien, psyykkisten sairauksien ja perheen vakavien dysfunktioiden selvittämiseen ja arviointiin.

1309 Tutkimusaineistoon sisältyi useita tapauksia, joissa vanhemmat kirjelmissään selittivät omien tai appivanhempiensa puuttuneen parisuhteeseen kielteisellä tavalla. Suoranaisia manipuloinnin piirteitäkään ei puuttunut.

1310 Esimerkiksi Helsingin käräjäoikeuden ja Helsingin sosiaaliviraston perheasioiden yksikön välisissä palavereissa on sovittu, että selvityksissä odotetaan ratkaisusuositusten sijasta vaihtoehtojen vertailua ainakin tasavahvojen vanhempien välillä. Haastattelutieto käräjätuomari Anna-Kaisa Aaltonen 4.7.2003.

1311 Läheisneuvonpito on sosiaalityössä ja lastensuojelussa käytetty menetelmä. Ks. läheisneuvonpidosta Taskinen 2001, s. 54 ja Heino 2000.

1312 Alajaksossa VI 6.4 esittelen tuomioistuinsovittelua.

Yksityisten psykologien lausunnot keskittyivät ensisijaisesti havaintoihin ja päätelmiin lasten psyykkisestä voinnista ja oireista. Ne eivät kaikin osin olleet riittävästi yksilöityjä. Paine henkilötodisteluun lisääntyi tapauksissa, joiden lausunnoissa esitettiin kliinisten havaintojen lisäksi ratkaisuehdotuksia. Joissakin tapauksissa ehdotusten tekemisen epäiltiin jäävän lausunnonantajan kompetenssin ulkopuolelle. Osa lastenpsykiatrisista lausunnoista koski patologisoituneen riidan vuoksi tutkimuksiin lähetettyjen tai väliaikaisesti huostaan otettujen lasten kuulemista. Osassa taas oli kysymys lastenpsykiatrisista tutkimuksista lapsen pahoinpitelyn ja hyväksikäytön selvittämiseksi.

Tutkimani psykiatriset lausunnot eivät kuitenkaan kaikin osin noudattaneet niitä ohjeita, joita lasten- ja nuorisopsykiatrian oppikirjassa esitetään huoltoriitalausuntojen laatimisesta. Perusteen tähän päätelmään teen seuraavilla perusteilla. Teoksessa neuvotaan kuvaamaan keneltä saatuihin tietoihin anamnestinen informaatio perustuu, mitä asianosaiset ovat kertoneet ja miten lausunnon laatija katsoo asioiden tapahtuneen. Erityisesti kiinnitetään huomiota johtopäätösten perusteena olevien tietojen riittävyyteen ja luotettavuuteen sekä varmuuteen. Kirjassa neuvotaan esittämään tarkoitusperän mukaisesti ne seikat, joihin lausunto perustuu. Samalla kiinnitetään huomiota siihen, että samaa lausuntoa ei tulisi käyttää kovin eri tyyppisten asioiden käsittelemiseen. Lisäksi huomautetaan, että lausunnossa ei ole tarkoituksenmukaista yrittää ratkaista asiaa, jonka ratkaisu kuuluu toiselle taholle. Tarkoitus on antaa ainoastaan ne tiedot, jotka pyytäjä on oikeutettu saamaan.[1313]

Päätelmänä psykiatrisista lausunnoista totean, että kaikki eivät olleet selkeitä sen suhteen, mikä osa tiedosta oli tuotettu hoitotarkoituksia, sosiaalitoimen lastensuojelutoimia, tuomioistuimen riidanratkaisua ja sovintotavoitetta varten. Kuten aikaisemmin olen todennut, yksityispraktiikasta hankittujen psykiatristen lausuntojen heikkoutena on usein autenttisen tiedon puute koko perheen tilanteesta ja vuorovaikutuksesta.[1314] Suositukseni on, että lääkärinlausunnoissa erilaisia tarkoituksia varten tehdyt päätelmät olisi selkeästi erotettava toisistaan. Mahdolliset ratkaisusuositukset tai ehdotukset tuomioistuimelle taas olisi pidettävä erillään lapsen psykiatrista hoitoa ja lastensuojelutoimia koskevista päätöksistä tai suosituksista. Terveydenhuollon toimia ja huoltoriitaprosessia varten tehtyjen päätelmien erottaminen toisistaan vastaavat niitä periaatteita ja menettelytapoja, joita asiantuntijaryhmä on suosittanut noudatettaviksi selvitettäessä lapseen kohdistuvia rikoksia.[1315]

1313 Lasten- ja nuorisopsykiatria 2005, s. 188.

1314 Ks. alajakso III B.1.4.3. Ks. myös Gottberg 1992, s. 441, joka katsoo, että yksityisten asiantuntijalausuntojen perusteellisuus, puolueettomuus ja lausumien standardi vaihtelee tekijän mukaan.

1315 Taskinen 2003, s. 37, 71–73 ja 85 selostaa lapsen pahoinpitely- ja seksuaalisen hyväksikäyttöepäilyjen selvitysprosessia ja hyväksikäytön osalta psykologisia tutkimuksia, joiden tarkoituksena on arvioida lapsen mahdollinen avun ja hoidon tarve. Sen sijaan oikeuspsykologisissa

Lääkäreitä ja psykologeja kuultiin runsaasti todistajina heidän antamistaan lausunnoista. Asianosaiset eivät siis katsoneet lausuntojen yksinään riittävän osoittamaan sitä teemaa, josta ne oli nimetty todisteiksi. Etenkin psykiatristen lääkärinlausuntojen havainnot ja päätelmät joutuivat lausuntojen autorisoidusta antamistavasta huolimatta herkästi todistelun kohteeksi. Tuomioistuimet eivät kuitenkaan viran puolesta kutsuneet terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain 23 §:ssä tarkoitettuja, lausunnon antaneita lääkäreitä todistajiksi. Sellaisista lääkärinlausunnoista, jotka oli annettu potilaan fyysisistä vammoista, kuten lapsen pahoinpitelyjäljistä tehdyistä havainnoista ja päätelmistä, ei todistamistarvetta ilmennyt. Psykiatristen lääkärinlausuntojen antajia kuultiin kylläkin todistajina lausunnoissa ilmoitetuista havainnoista ja niiden merkityksestä huoltaja- tai tapaajasopivuudelle.

Vaikka psykologinlausuntoihin ei terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain mukaan kuulukaan autorisoitu vakuutus lausunnon oikeaperäisyydestä, asianosaiset eivät nimenneet kaikkia psykologinlausunnon antajia todistajina kuultaviksi. Yksityiset psykologit joutuivat kuitenkin perheneuvolapsykologeja useammin todistajiksi. Vastavuoroisesti perheneuvolapsykologin kuuluminen julkiseen sosiaali- ja terveydenhuollon organisaatioon näytti toisin antavan hänen lausunnolleen lähes vastaavan statuksen kuin lääkärinlausunnoille. Epäselvät, ristiriitaiset ja kilpailevat lausunnot kuitenkin avasivat todistelutarpeen.

Selvitysten ja lausuntojen laatijoita todistajina kuulemalla saatiin useissa tapauksissa sellaista tietoa, joka joko vahvisti tai horjutti kirjallisissa raporteissa esitettyjä havaintoja tai päätelmiä. Henkilötodistelu avasi uusia näkökulmia etenkin monijäsenisen työryhmän valmistelemiin kompromissiselvityksiin. Eniten henkilötodistelulla saatiin lisävalaistusta tasavahvojen lähihuoltajakandidaattien riitatapauksiin. Psykiatrian erikoislääkäreiden lausunnot olivat kliinisten päätelmien osalta todistusarvoltaan yleisesti ottaen vahvoja. Lausunnoissa esitetyt päätelmät lääketieteellisesti hyvin tunnetuista ja diagnosoiduista oireista ja sairauksista saivat painoarvoa lähihuoltaja- tai tapaajasopivuutta arvioitaessa.[1316] Kokonaisuutena arvioiden psykologinen ja psykiatrinen todistelu sai huomattavaa merkitystä sosiaalitoimen selvityksen rinnalla.

Tutkimastani oikeudenkäyntiaineistosta ei ilmennyt, oliko selvitysten ja lausuntojen laatijoiden prosessuaalista asemaa pohdittu oikeudenkäynneissä enemmälti.[1317] Sellaisina varsinaisina asiantuntijoina, joita OK 17:44 säännös tar-

---

tutkimuksissa poliisi haastattelee hyväksikäyttöepäilyjen tutkinnassa lasta esitutkintaa varten. Lapsen hoidon tai lastensuojelun tarvetta on selvitettävä silloinkin, kun esitutkintaa ei jatketa tai asiassa ei nosteta syytettä, s. 50.

1316 Ks. esim. Lääkärin etiikka 2000, s. 46–47, josta käy ilmi, että lääkärintyössä voi olla vaikeuksia tunnistaa lapsen fyysistä tai seksuaalista pahoinpitelyä. Suomen Lastenpsykiatriyhdistyksen asettama suositustyöryhmän on 19.1.2001 hyväksynyt Käypä hoito -suosituksen lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tutkimisesta.

1317 Ks. alajakso II 4.3.

koittaa, ei tapauksissa kuultu ketään. Myös yksityisiä psykologeja ja psykiatreja kuultiin antamistaan lausunnoista todistajina eikä asiantuntijoina. Osaa todistajista olisi mahdollisesti voitu kuulla asiantuntevan todistajan roolissa.[1318] Vaikka psykologinlausunnon arvo on sitä koskevan lainsäädännön perusteella heikommassa asemassa kuin lääkärinlausunnon, huoltoriitojen luonteesta nähdäkseni johtuu, että kirjallisia lausuntoja antaneiden psykologien kuuleminen todistajana on yleensä tarpeen.[1319]

2.3 SELVITYSTEN PAINOARVO RATKAISUISSA

Edellisessä alajaksossa esitettyjen tutkimustulosten perusteella tiedetään, miten paljon ja millaista todistelua jutun pääkäsittelyissä esitettiin. Sitä ennen esittelin tutkimushavaintoja sosiaalitoimen selvityksistä ja tuomioistuinratkaisuista vaatimus- ja riitatyypin sekä lapsen edun alakriteerien mukaan ryhmiteltyinä. Tässä jaksossa kokoan yhteen tiedot siitä, millaisen merkityksen sosiaalitoimen ratkaisuehdotukset koko oikeudenkäyntiaineistossa saivat.

Ensinnä esitän uudestaan taulukon 11, josta ilmenee sosiaalitoimen selvitysten menestyminen. Lukuisissa kaksi- ja monikuntatilanteissa esitettiin useamman kuin yhden sosiaalilautakunnan selvitys. Jos niissä tehtyjä ratkaisuehdotuksia ei ollut harmonisoitu, vaan tuomioistuimille esitettiin kilpailevia ehdotuksia, tilastoin taulukkotietoihin sen ehdotuksen, joka eniten tai lähinnä vastasi tuomioistuimen kannanottoja.[1320] Aikaisemmin nimeämäni kotipesäsuosinnan mukaisesti kilpailutilanteessa merkitystä saivat lapsen asuinpaikan sosiaalitoimen ehdotukset. Luokittelussa jäivät näin ollen lähes kokonaan näkymättömiin ne vieraskuntien ehdotukset, jotka eivät sisältäneet varsinaista ehdotusta jutun ratkaisemisesta. Ne oli usein kirjoitettu muotoon: ”Ei ole estettä sille, että lapset määrätään asumaan täällä asuvan vanhemman luona”. Tällaisia tapauksia oli yhteensä 20.

[1318] Tapauksessa T:126 tuomioistuin kuuli pääkäsittelyyn kutsumaansa psykologia asiantuntevana todistajana. Psykologi oli osallistunut perheneuvolan lausunnon laatimiseen.

[1319] Ks. lääkärin- ja psykologinlausuntojen antajien kuulemisesta todistajina alajakso II.4.3.

[1320] Selvityksiä esitettiin kaikkiaan 226 kappaletta, kun 150 tapauksessa otetaan huomioon kaksi- ja monikuntatilanteissa esitettyjen selvitysten määrä.

Taulukko 11. Sosiaalitoimen ehdotusten prosentuaalinen menestyminen ensi- ja muutosratkaisuissa.

Huoltomuotoa ja/tai asumista koskevat ehdotukset ja tuomioistuinratkaisut	**Ensiratkaisut (69 kpl) / %**	**Muutosratkaisut (59 kpl) %**	**Keskimäärin %**
Ehdotus sama kuin ratkaisu	63,8	44,9	**55,1**
Ehdotus osittain sama kuin ratkaisu	8,6	14,3	**11,2**
Ehdotusten jokin vaihtoehto sama kuin ratkaisu	15,5	22,4	**18,7**
Ehdotusta ei hyväksytty miltään osin	8,6	18,4	**13,1**
Muu tilanne	3,5	-	**1,9**
Yhteensä tuomioistuimen arvioitavana	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Taulukosta voidaan havaita, että tuomioistuimet seurasivat tehtyjä ehdotuksia täydellisesti 55 prosentissa tapauksista. Toisaalta sosiaalilautakuntien monikuntatilanteissa tai muutoin ehdottamien vaihtoehtoisten ratkaisutapojen määrä oli tuntuva. Jos kaikki vaihtoehtoehtoisesti esitetyt ratkaisusuositukset lisätään täysin hyväksyttyihin, päästään lähes 75 prosentin vastaavuuteen. Osittain menestyneiden ehdotusten osuus oli runsaat 11 prosenttia ja kokonaan menestystä vaille jäi noin 13 prosenttia ehdotuksista.

Niissä tapauksissa, joissa ratkaisut eivät perustuneet selvityksessä ehdotettuun lopputulokseen, esitettiin vastatodistelua. Yhtään sellaista tapausta, jossa yksinomaan vanhempia kuulemalla olisi päädytty sellaiseen ratkaisuun lasten asumisesta, jota jompikumpi selvityksen tehneistä sosiaalilautakunnista ei olisi ehdottanut, ei tapausaineistoon sisältynyt. Sen sijaan tapaamisoikeuden sisältö tai ehdot saattoivat jossakin määrin pääkäsittelyratkaisuissa muuttua pelkästään vanhempien asianosaiskertomusten perusteella.[1321]

Taulukko 11 ei kuitenkaan osoita niitä hyväksymisprosenteissa laskettuja paikallisia eroja, joilla sosiaalitoimen ehdotukset eri tuomioistuimissa hyväksyttiin. Vain muutaman selvityksen vuodessa tehneiden sosiaalitoimistojen kohdalla ei eroja ollut mahdollista tarkastella. Tutkimuksen kolmen suurimman sosiaalitoimiston kohdalla erot sen sijaan olivat hyvin nähtävissä. Sopuratkaisujen määrä Lahdessa oli lähes puolet kaikista selvitettäväksi lähetetyistä tapauksista, Espoossa noin viidenneksen ja Oulussa vain viitisen prosenttia. Vaikka yhtenäistä selittäjää ei olekaan nimettävissä, merkitystä on varmasti ol-

[1321] Myös tapauksessa T:129 käräjäoikeus päätyi sosiaalilautakunnan ehdotuksesta poikkeavaan ratkaisuun. Siinä oli kysymys huostaan otettujen lasten huollon muuttamisesta.

lut sillä, että Lahden sosiaalitoimi sai useimmat selvityspyynnöt ”raakana” ilman valmisteluistuntoa, jolloin helposti ratkeavien riitojen osuus mitä ilmeisimmin poikkesi vertailutapauksista.

Sekä Espoon että Lahden sosiaalitoimen selvittämien riitojen pääkäsittelyissä otettiin sosiaalitoimen selvityksen lisäksi vastaan muuta todistelua yhtä usein eli 38, kun taas Oulun tapauksissa puolta harvemmin eli 19 prosentissa tapauksista. Siitä huolimatta, että selvityskynnyksessä ja todistelun vastaanottamisessa oli eroja, selvitysten menestyminen oli kuitenkin kaikissa kolmessa kaupungissa korkeampi kuin tutkimuksen keskiarvo. Mainittujen selvitysten osalta ratkaisut noudattivat yli 80-prosenttisesti sosiaalitoimen ehdotusta täysin tai ne poikkesivat siitä vain vähäisessä määrin [1322]

Toisaalta kuva sosiaalitoimen selvityksen menestyksellisyydestä muuttuu heti kun muistetaan, että selvitystyöllä oli heijastevaikutuksia vanhempien sovintohalukkuuteen tai riitelystä luopumiseen ja että selvitystyön tuloksena vahvistettiin sopimuksia. Näihin kysymyksiin palaan seuraavassa jaksossa.[1323] Oikeuskäytännössä oli tutkimani aineiston perusteella joka tapauksessa tapahtunut huomattava muutos siihen suuntaan, että sosiaalitoimen ratkaisuehdotukset ja suositukset eivät enää ole olleet ainoa ratkaisuperuste. Kaiken kaikkiaan tuomioistuimet seuranneet sosiaalitoimen selvityksiä läheskään yhtä tiiviisti kuin *Markku Helinin*, *Matti Niemivuon ja Kirsti Kurki-Suonion* varhaisemmissa tutkimuksissa oli saatu selville.

Koska selvitysten menestyminen ei ollut yhtä korkea kuin aikaisempien vuosikymmenten tutkimusten mukaan, etsin selittäviä tekijöitä muutokseen. Merkityksen vähenemisen syiksi on nimettävissä ainakin neljä tekijää, jotka löytyvät avioeroa, lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta sekä oikeudenkäyntiä koskevan sääntelyn muuttumisesta samoin kuin asiantuntijuutta koskevasta yhteiskunnallisesta kritiikistä.

Ensimmäinen selittävä tekijä koskee avioeroa ja lapsen huoltoa koskevan sääntelyn muuttumista Helinin ja Niemivuon tutkimusten jälkeen. Ennen lapsenhuoltolain voimaantuloa huolto tasavertaisten vanhempien kesken määräytyi syyllisyysperusteisissa avioeroissa holhouslain (34/1898) 23 §:n mukaan yksinhuoltona sille, joka oli vähemmän syyllinen. Välirikkoperusteisissa avio-

---

[1322] Lahden sosiaalitoimen selvittämistä 25 tapauksesta peräti 12 jutussa saatiin jossakin vaiheessa aikaan sopuratkaisu. Täysimittaiseen oikeudenkäyntiin johtaneista jutuista vain 5 tapauksessa esitettiin muuta todistelua kuin sosiaalitoimen selvitys ja 2 tapausta lukuun ottamatta jutut ratkaistiin joko kokonaan tai lähes sellaisenaan selvityksen mukaan. Sen sijaan Espoon selvittämistä 26 tapauksesta vain viidessä saavutettiin sopuratkaisu ilman yhtään hakemuksen peruutusta. Muuta todistelua esitettiin 8 jutussa. Selvitysten menestyminen taas oli samaa tasoa kuin Lahden sosiaalitoimen selvittämissä tapauksissa. Oulun sosiaalitoimen selvittämistä 17 tapauksesta ainoastaan yhdessä päädyttiin vanhempien sopimukseen. Vain kolmessa täysimittaisen oikeudenkäynnin tapauksessa esitettiin muuta todistelua. Peräti 15 jutussa ratkaisu oli kokonaan tai lähes kokonaan selvityksen mukainen.

[1323] Ks. jakso VI 5.

eroissa taas vanhemmat pääsivät 98-prosenttisesti sopuun lasten huollosta. Tapaamisoikeudesta taas ei vaadittu ratkaisua juuri koskaan.[1324] On selvää, että sosiaalitoimen lausuntojen käyttötilanne oli säädösperustan vuoksi kokonaan toisenlainen kuin lapsenhuoltolain aikaan. Sitä paitsi lausuntojen nauttimaan luottamukseen vaikutti myös se, että niitä vanhojen avioerosäännösten aikana pyydettiin riidattomissakin tapauksissa.[1325] Vastakohtaisasetelmaa ei näissä tilanteissa syntynyt.

Toisena selittävänä tekijänä ovat lapsen edun normi ja lapsenhuoltolain sallimat monipuoliset mahdollisuudet järjestää lapsen huolto ja tapaamisoikeus joustavasti. Samalla kun keinovalikoima on tarkoitettu palvelemaan lapsen etua, normin avoimuus ja joustavuus ovat omiaan aiheuttamaan epätietoisuutta ratkaisukriteerien painoarvosta. Suunta selvityksissä on kulkenut kohti vaihtoehtoisia ratkaisuehdotuksia. Niiden määrään taas vaikutti ainakin se, että selvitettävänä oli runsaasti tasapeliriitoja ja eri paikkakunnalla asuvien vanhempien riitoja. Niiden yhdistelmätilanteissa yhden harmonisoidun ratkaisuehdotuksen tekeminen oli vaikeaa ja osittain epätarkoituksenmukaista. Lopputulokset eivät voineetkaan suoraviivaisesti noudattaa yhtä ainoaa ratkaisuehdotusta.

Samaan selittävään ryhmään kuuluu myös tuomioistuimen mahdollisuus päättää LHL 9.3 §:ssä tarkoitetusta huoltajien työnjaosta, jollaista sosiaalilautakunta ei voi sopimuksena vahvistaa ja jollaista selvityksissä ei muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta osattu 1990-luvun loppuvuosina suositella. Huoltajien työnjaosta tuomioistuimessa päättäminen johti siten jossakin määrin selvitysten ehdotuksista poikkeaviin lopputuloksiin.

Kolmantena syynä voidaan nähdä yhteiskunnassa yleisellä tasolla vahvistunut kritiikki asiantuntijavaltaa kohtaan. [1326] Selvitystyön lähtökohtia arvostellaan ja selvityksiä avataan henkilötodistelulle entistä runsaammin. Kaikissa patologisissa ja lastensuojelukytkentäisissä riidoissa esitettiin muutakin todistelua kuin sosiaalitoimen selvitys. Näin tapahtui myös 50 prosentissa psykososiaalisia ja tasapeliriitoja.[1327] Sosiaalitoimen selvitykset eivät näin ollen asianosaisten

---

1324 Helin 1974, s. 105–108 ja 111.

1325 Savolainen 1984, s. 164 ja Kurki-Suonio 1999, s. 470.

1326 Selvitykset eivät muodostuneet vastaavalla tavalla ”hard expertise” -ratkaisuperusteiksi kuin mielentilatutkimukset vastaajan syyntakeisuutta rikosjutuissa arvioitaessa. Ks. Wagner-Prenner 2000, s. 118–125 ja 303–305. Tuomioistuimet noudattivat TEO:n laatiman mielentilatutkimuksen syyntakeisuuslausuntoa jopa 96-prosenttisesti. Tutkimuksen tekemiseen osallistuu asiantuntijaryhmä, johon kuuluu ainakin psykiatri ja psykologi. Tutkimuksia tehdään ainoastaan harvoissa yksiköissä, joihin erityistason koulutettu asiantuntijuus on keskitetty. Yksiköiden ammatilliset käytännöt ovat pitkälle yhdenmukaistettuja. Tutkimuksesta vastaavan lääkärin laatima lausunto tulee arvioiduksi TEO:n asiantuntijalääkäreiden ja juristin kollegiossa, jossa on alan korkein asiantuntijuus.

1327 Ratkaisu annettiin ainoastaan selvitysten varassa lähinnä huoltomuodon valintaa ja tapaamisoikeuden laajuutta koskevissa jutuissa. Psykososiaalisissa tapauksissa taas ongelmat olivat selvityksissä mitä ilmeisimmin niin hyvin todennettuja tai luonteeltaan niin vaikuttavia, ettei vastatodistelulla ajateltu olevan menestymisen mahdollisuuksia. Jos esimerkiksi henki- tai huumeri-

mielestä riittäneet ratkaisuaineistoksi, vaikka niissä tehdyt ehdotukset lopulta menestyivätkin asianosaisten odotuksia paremmin.

Neljäntenä syynä siihen, että selvitykset joutuivat yhä useammin todistelun kohteeksi, pidän vuonna 1993 muuttuneiden oikeudenkäyntisäännösten vaikutusta asian valmisteluun tuomioistuimissa. Vaikkakaan tutkimastani aineistosta ei ollut selvitettävissä, kuinka usein valmisteluistunnoissa ylipäätään saavutettiin sopuratkaisuja, pidän todennäköisenä, että selvitettäviksi pääasiassa jäivät hankalimmin ratkeavat tapaukset. Ne olivat ainakin lähtökohdiltaan perheen ongelmien ja riidan konfliktitason vuoksi herkkiä todistelulle. Tämä taas ei voinut olla vaikuttamatta selvitysten menestymiseen tutkimissani tapauksissa.

Tuomioistuimen onnistunut valmisteluistunto sosiaalitoimen selvitystyön jälkeen voi sekin vaikuttaa selvityksen kohtaloon. Selvitys käydään läpi istunnossa ja jäljellä olevat riitateemat kartoitetaan vielä kerran. Aikaisemmin nimetyn ja mahdollisen uuden todistelun tarpeellisuus myös selvitetään. Modifioitujen ratkaisumallien etsintään panostetaan tässä vaiheessa lisää. Ratkaisut voivat löytyä ehdotetusta poikkeavalla tavalla. Koska tämän tutkimuksen tarkoitus on ollut selvittää sosiaalitoimen selvitystyötä huoltoriidoissa, ovat tutkimuskohteen ulkopuolelle jääneet ne riidat, joissa sopimus tuomioistuimessa on saavutettu ilman sosiaalitoimen selvitystä. Viime vuosinahan tuomioistuimet ovat ainakin paikallisesti yhä useammin jättäneet selvityksen pyytämättä ja hankkineet riittävän ratkaisumateriaalin ilman sitä.[1328]

Tässä todistelua koskevassa jaksossa esitettyjen tutkimushavaintojen perusteella näyttää alustavasti siltä, että ainakin osassa tasapeliriitoja riittävä ratkaisumateriaali olisi tuomioistuimessa ilman huoltoselvitystä saatavissa käyttämällä faktakartoitusta, kuulemalla vanhempia sekä vastaanottamalla henkilötodistelua. Tämä mahdollisuus kuitenkin kytkeytyy yhtäältä tuomioistuimen konfliktinratkaisukykyyn, sovintopyrkimyksiin ja vaihtoehtoisiin käsittelymenetelmiin sekä toisaalta sosiaalitoimen tavoitteisiin tukea selvitystyön aikana vanhemmuutta ja lasten selviytymistä erossa. Näitä teemoja käsittelen myöhemmin tässä luvussa. Sitä ennen pohdin seuraavissa alajaksoissa sosiaalitoimen selvitystyössä osoittamaa asiantuntemusta ja pohjoismaisia asiantuntijavaihtoehtoja huoltoriidoissa.

---

kollisuudesta pitkää vankilatuomiota kärsinyt isä vaati äidin yksinhuollon muuttamista yhteishuolloksi taikka taaperoikäisen lapsen elämästä kokonaan poissaollut tai vieraantunut isä laajaa, valvomatonta tapaamisoikeutta, ja selvityksissä ei faktatietojen perusteella sellaisenaan puollettu, ei muuta todistelua esitetty.

[1328] Liikamaa 2005, s. 34. Espoon käräjätuomareiden haastattelu.

3 Pohdintaa sosiaalitoimen asiantuntemuksesta selvitystyössä

Tässä jaksossa tarkastelen niitä asiantuntemusvaatimuksia, joita huoltoriidat empirian perusteella edellyttivät. Kuten huoltoriitaprosessia koskevassa luvussa olen todennut, prosessuaalinen asiantuntijuus määräytyy kunkin tieteenalan kokemussääntöjen mukaan.[1329] Selvitystyön tavoitteita ja toteuttajia koskevassa luvussa puolestaan on selvinnyt, että sosiaalityöntekijät hoitavat ensisijassa sosiaalihuoltolain ja lastensuojelulain tarkoittamia tehtäviä. Samassa luvussa olen esitellyt myös sosiaalityön työmenetelmiä, joihin kuuluvat muun muassa psykososiaaliset, ratkaisu- ja tehtäväkeskeiset sekä lapsi- ja voimavarakeskeiset menetelmät.[1330] Tämän tutkimuksen empiiristä aineistoa tutkimalla taas on saatu selville huoltoriitojen kolmijako: tasapeliriidat, psykososiaaliset ja patologiset riidat. Ja lopuksi todistelua koskevassa jaksossa olen osoittanut, että eniten todistelua selvitystyön rinnalle keräsivät patologiset tapaukset ja että psykososiaalisissa ja tasapeliriidoissa tarjottiin niihin verraten vain vajaa kolmannes lisätodistelua.

Oletukseni mukaan sosiaalitoimen asiantuntijuuden olisi pitänyt olla suurimmillaan psykososiaalisten riitojen selvittäjänä. Selvitykset osoittivatkin selvitystyön asiantuntemusta, mutta vain osittaista: osassa tarvittiin lisäksi psykiatrista asiantuntijuutta ja osassa taas common sense -asiantuntemus ohitti sosiaalityön asiantuntemuksen. Sosiaalityöntekijöiden ehdottamia kannanottoja ei aina noudatettu tuomioistuinratkaisuissa. Lähinnä muutoksia aiheutti tuomioistuimen selvitystä myönteisempi arvio yhteishuollon edellytyksistä. Omana raitanaan psykososiaalisissa riidoissa olivat lastensuojelukytkentäiset sekä oheis- ja sijaishuoltajuutta koskevat riidat, joissa selvitystyö liittyi välittömästi sosiaalitoimen yleistehtäviin. Siltä osin kuin selvitykset sisälsivät arvioita lastensuojelun tarpeessa olevien eroperheiden ja lasten tilanteesta, niistä kiistatta ilmeni sosiaalitoimen asiantuntemus.

Sosiaalityöntekijöiden psykososiaalisen ja lastensuojelullisen asiantuntemuksen perusteella ei kuitenkaan voida tehdä kattavia päätelmiä heidän mahdollisuudestaan vastata muiden huoltoriitaryhmien asiantuntemusodotuksiin. Sosiaalitoimen ulkopuolisten palvelujen käyttäminen selvitystyön apuna – perheneuvolan yli neljänneksessä ja lastenpsykiatrisen noin joka kymmenennessä tapauksessa – viittasi päinvastoin siihen, etteivät selvityksen valmistelijat noissa tapauksissa katsoneet oman asiantuntemuksensa riittävän. Empiirisen aineis-

[1329] Ks. alajakso II 4.2.
[1330] Ks. alajaksot III A.1.5 ja 2.6.

ton perusteella sosiaalityöntekijät toisin sanoen hankkivat selvitysten tueksi ruotsalaisen *Göte Appelbergin* määrittelemää psykologista asiantuntemusta lapsen psyykkisistä tai sosiaalisista oireista tai kehityksestä pyytämällä perheneuvolalausuntoja. Psykiatriset lausunnot taas keskittyivät psykososiaalisiin ja patologisiin huoltoriitoihin ja lausuntojen asiantuntijuus vanhempien tai lasten psyykkisiin oireisiin, häiriöihin ja sairauksiin.

Empiirisen aineiston perusteella tasapeliriitojen selvityksistä oli vaikeasti hahmotettavissa sellainen käsitteellinen tieto ja kokemustieto, jollaisia *Elisabeth Backe-Hansen* ja *Haldor Øvreeide* ovat edellyttäneet huoltoriitojen asiantuntijatiedolta. Vaikka vaihtoehtojen vertailu tasapeliriidoissa olikin selvästi havaittavissa oleva menettelytapa, selvitykset eivät sisältäneet kuitenkaan runsaasti asiantuntevaa vertailua lapsen asumisvaihtoehdoista tasavertaisissa tilanteissa.[1331] Vaikea oli myös nähdä, mikä selvityksissä olisi tarkoittanut sellaisia sosiaali- tai lastensuojelutyöstä nousevia kokemussääntöjä, joiden tunteminen olisi ollut relevantimpaa kuin riidanratkaisu common sense -asiantuntemuksen turvin. Äsken mainittujen kirjoittajien tarkoittamaa hiljaisen tiedon merkitystä taas ei ollut kirjallisia selvityksiä tutkimalla mahdollista analysoida.

Ajateltavissa on, että sosiaalitoimen asiantuntijuus on voinut jossakin määrin auttaa vanhempia saamaan uutta näkemystä ongelmiinsa ja että se on voinut myös edistää heidän sopeutumistaan uuteen perherakenteeseen. Tämä päätelmä näyttäisi sopivan niihin *Päivi Sinkon* esittelemiin käsityksiin sosiaalityön refleksiivisestä ja neuvottelevasta asiantuntijuudesta, joita olen esitellyt huoltoriitaprosessia koskevassa luvussa.[1332] Se taas, tukivatko sosiaalityöntekijät selvitystyön aikana erovanhemmuutta ja helpottivatko he lapsen selviytymistä, mitä *Mari Antikainen* on sopimuksen vahvistamisneuvotteluissa edellyttänyt sosiaalityöntekijöiden ammatilliselta asiantuntijuudelta, ei ollut huoltoselvityksistä luettavissa.[1333]

Verrattuna ruotsalaisten Appelbergin ja *Henrik Edelstamin,* tanskalaisten *Jens Bangin ja Bent Hougaardin* sekä norjalaisen *Knut Rønbeckin* näkemyksiin, joita olen esitellyt huoltoriitojen oikeudenkäyntiä koskevassa luvussa, sosiaalitoimen selvitykset eivät havaintojeni mukaan tavallisissa tasapeliriidoissa osoittaneet kokemussääntöihin perustuvaa asiantuntemusta päätelmien ja ehdotusten tekemisessä.[1334] Hämmästyttävää kyllä selvityksissä oli tietoja myös lähinnä lasten asumisratkaisuihin vaikuttavista eroperheiden taloudellisista kysymyksistä, mutta niiden vaikutusten arviointi ei kuulunut selvitystyö-

---

1331 Ks. Kulmala 1995b, s. 68, jossa kirjoittaja neuvoo perheneuvolapsykologeja vertailemaan eri vaihtoehtojen paremmuutta keskenään. Vrt. toisaalta Backe-Hansen – Øvreeide 1999, s. 222, jossa todetaan, että ennustaminen vallitsevan status quon ja vaihtoehtoisesti syntyvän status quon välillä onnistuu tosiasiassa 50/50 eli huonommin kuin tilastoennustaminen.

1332 Sinko 2004, s. 77–78 ja 106–114.

1333 Antikainen Mari 2004, s. 118–121.

1334 Ks. alajakso II 4.2.

hön.[1335] Näiden tutkimushavaintojen perusteella näyttää alustavasti siltä, että tasavertaisten vanhempien huoltoriidoissa tuomioistuimessa tapahtuvalle sovittelulle voisi olla käyttöalaa.

Lapsen kuulemisen asiantuntijuutta taas on tarkasteltava ensinnä kuulemismenettelyn ja toiseksi mielipiteen arvioinnin kannalta. Tutkimani sosiaalitoimen selvitykset antoivat kuitenkin vain vähän välitöntä tietoa lasta kuulevien ammatillisista valmiuksista. Tutkimusaineiston kertymisaikaan 1990-luvun loppuvuosina sosiaalitoimessa ei ollut käytettävissä *Sirpa Taskisen* kirjoittamaa, vuonna 2001 ilmestynyttä opasta. Vaikka oppaassa onkin esitelty lapsen kuulemismenettelyä koskeva runko-ohjeistus, ei se merkitse sitä, että koulukuntien keskinäinen kilpailu teoreettisista lähtökohdista ja paremmasta asiantuntijuudesta olisi päättynyt. [1336]

Sosiaalityöntekijöiden asiantuntemus mielipiteen selonotossa ei päässyt esiin edes lastensuojelukytkentäisissä ja sijaishuollon määräämistä edellyttäneissä tapauksissa, sillä juuri niissä lasten kuuleminen oli heikoiten hoidettu. Patologisissa tapauksissa kuuleminen taas oli pääsääntöisesti tapahtunut perheneuvoloissa tai lastenpsykiatrisilla osastoilla. Sen sijaan psykososiaalisissa ja tasapelitapauksissa kuuleminen oli hajautunut tehtäväksi pääosin sosiaalitoimessa, mutta osittain myös perheneuvoloissa. Jos nuo yksiköt samassa jutussa esittivät toisistaan poikkeavia käsityksiä lapsen mielipiteen muodostukseen vaikuttaneista ja sitä kuormittaneista tekijöistä, tuomioistuinten suhtautuminen arvioinnin luotettavuuteen ja merkitykseen vaihteli. Selkeää etusijaa jommankumman tahon asiantuntemuksen hyväksi ei ollut havaittavissa.

Empiiristen havaintojen perusteella ei siis ollut selkeästi hahmotettavissa eikä osoitettavissa, millaisia sosiaalityön tai lastensuojelutyön kokemussääntöjä lasten kuulemisessa sosiaalitoimessa oli käytetty ja millaista asiantuntemusta selvitykset mielipiteen selonotosta osoittivat.[1337] Tulos oli sillä tavoin laiha, ettei se vastannut niihin odotuksiin ja huoliin, joita useissa virallisissa kannanotoissa ja kirjoituksissa on toistettu selvitystyötä tekevien valmiuksista välittää tietoa tuomioistuimille.[1338] Kattavaa vastausta ei ollut saatavissa eräiden sosiaalityön

---

[1335] Ks. alajakso IV B.3.4.

[1336] Taskinen 2001, s. 71–75. Ks. lapsen kuulemista koulukunnista alajaksot III A.2.6.4 ja 2.7.3.

[1337] Vrt. EOA:n kertomus 2001, s. 98. Lapsen kuulemisen tulisi olla ensisijaisesti sellainen, jolla on asian luonteeseen sopiva ammatillinen pätevyys ja että sopiva henkilö voisi olla esimerkiksi lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Asiasta myös Suomen III määräaikaisraportti 2003, s. 26 ja s. 23 , jossa esitetään, että lapsen kuuleminen huoltoselvitystä tehtäessä tulee melko hyvin turvatuksi ja että kuulemisessa voidaan käyttää apuna perheneuvolan asiantuntemusta.

[1338] Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 32, Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa 1995, s. 25, Suomen I raportti 1994, s. 33, Suomen II määräaikaisraportti 1998, kohta III B ja Suomen III määräaikaisraportti 2003, kohta III D. Ks. lisäksi EOA:n kertomus 2001, s. 198 ja 204 sekä Heiliö 1994, s. 101, joka on tutkinut huoltoriitoja koskevia kanteluja sosiaali- ja terveysministeriössä.

opiskelijoiden 1990-luvun lopussa esittämään epäilykseen, että ”se kuuleminen on aika semmonen hämärä homma”.[1339] Toisaalta taito on voinut parantuakin, sillä *Mari Antikainen* uskoo siihen, että sosiaalityöntekijät ovat lapsen kuulemisen asiantuntijoita.[1340]

Laihat tutkimustulokset eivät lapsenhuoltolain esitöiden kannalta ole yllättäviä, sillä *Kirsti Kurki-Suonio* on lainvalmistelun perusteella todennut, että sosiaalilautakunnista tuli ”perheen ihmissuhteiden sekä lapsen kasvun ja kehityksen asiantuntijoita ikään kuin suoraan lain nojalla”. Toisin sanoen asiantuntijuutta ei turvattu esimerkiksi edellyttämällä selvityksentekijöiltä ammatillista erikoistumista. Samalla Kurki-Suonio on huomauttanut, että asiantuntijuudella tarkoitetaan tiedon koordinoinnin ohessa konsultointitarpeen arviointia ja mahdollisuutta käyttää esimerkiksi perheneuvolan apua. [1341] Juuri näin tämän tutkimuksen empiirisen aineiston perusteella tapahtuikin.

Jos taas lastensuojelutyötä pidettäisiin osoituksena sosiaalityöntekijöiden asiantuntemuksesta kuulla lapsia, on syytä huomauttaa, että asiantuntemukselta huostaanottoasioissa, joissa vastakkain ovat julkinen valta ja huoltajat, edellytetään toisenlaisten kokemussääntöjen tuntemista kuin tasapeliriidoissa, joissa vastakkain on kaksi tasavertaista, hyvään huoltajuuteen kykenevää vanhempaa. Lastensuojelussa arvioidaan vanhempien puuttuvaa huoltajakykyä, tasavertaisten vanhempien riidoissa taas verrataan kahta hyvää lähihuoltajaa.

Näin ollen kysyttäväksi jää, olisiko ainakin tasapelitapauksissa mahdollista kuulla lapsia tuomarin ammatillisen kokemuksen varassa tuomioistuimissakin, kuten useissa länsimaissa tapahtuu.[1342] Tuomarin mahdollisuus ja velvollisuus kuulla lasta oikeudessa liittyy kuitenkin siihen kokonaisjärjestelmään, jolla lapsen prosessiasema, edunvalvonta, kuulemista koskeva sääntely ja lasta koskeva tieto kunkin maan lainsäädännön mukaan hankitaan. Suomessa tehtävä on pitkälti delegoitu sosiaalitoimelle.[1343] Useimmissa järjestelmissä tuomari voi pyytää asiantuntijaa kuulemaan lasta tai hän voi käyttää asiantuntijaa apuna lasta kuullessaan. Palaan kysymykseen tämän luvun viimeisessä alajaksossa.

Loppupäätelmänä totean, että sikäli kuin lapsenhuoltolailla haluttiin antaa sosiaalitoimelle ratkaisutoimintaa palveleva asiantuntijatehtävä, empiiriset tutkimushavainnot osoittivat ongelmia sen toteuttamisessa. Vaikeimmissa riidoissa asiantuntemusta haettiin sosiaalitoimen ulkopuolelta, kun taas tasavahvojen huoltajakandidaattien riidoissa selvityksiä ei yleisellä tasolla voida pitää asian-

---

1339 Ikonen et al. 1997, s. 18.

1340 Antikainen Mari 2004, s. 81.

1341 Kurki-Suonio 1999, s. 479–480.

1342 Eri maiden tuomareista lapsen kuulemistehtävässä ks. Ds. 2002:13, s. 213–224.

1343 Kurki-Suonio 1999, s. 475–477 esittää, että lapsen itsenäisen prosessiaseman sijasta sosiaaliviranomainen selvittäessään lapsen olosuhteita ”toimii tavallaan lapsen mielipiteen asiamiehenä”. Vrt. OM 2005, s. 6, jossa kuvataan tuomariin kohdistuvia vaatimuksia ja mahdollisuutta käyttää apunaan asiantuntijaa.

tuntijuutta osoittavina. Sen lisäksi Kurki-Suonion lapsenhuoltolain tavoitteiksi esittelemien asiantuntijuuskeskeisyyden, sovittelun ja sovinnollisuuden yhteensovittamisessa oli tutkimani aineiston tapauksissa sekä heikkouksia että vahvuuksia.[1344]

Koska lapsenhuoltolain järjestelmä sosiaalitoimen selvityksen hankkimisesta on yksi vaihtoehtoisista tiedonhankintatavoista, on sitä tämän jälkeen syytä verrata ruotsalaisiin ja norjalaisiin keinoihin hankkia tuomioistuimen ulkopuolista asiantuntemusta. Erityisen aiheen tähän antaa se, että viime vuosien keskustelussa asiantuntevan tiedon käyttämistä ja käsittelymenettelyn parantamista koskevat odotukset ovat korostuneet kaikissa Pohjoismaissa.

[1344] Kurki-Suonio 1999, s. 451–456 ja 462.

4 Pohjoismaiset asiantuntijavaihtoehdot huoltoriidoissa

Huoltoriitojen käsittelyssä ja ratkaisemisessa tarvittava asiantuntemus voidaan hankkia tai turvata useilla erilaisilla tavoilla: hankkimalla asiantuntijalausuntoja tai niihin verrattavia selvityksiä, kuulemalla asiantuntijoita tai asiantuntevia todistajia, nimeämällä asiantuntijajäseniä tuomioistuimen kokoonpanoon, perehdyttämällä tuomareita ammatillisella kurssituksella tai perustamalla perhetuomioistuinjärjestelmä. Lisäksi olisi mahdollista lisätä lapsen näkökulmaa edustavaa asiantuntemusta määräämällä lapselle huoltoriitoihin oma edustaja.[1345]

Ruotsalaistuomioistuimet hankkivat suomalaisten tapaan sosiaalisen ja psykologisen asiantuntevan tiedon sosiaalilautakunnan selvitystä käyttämällä. Järjestelmä on siinä määrin samanlainen kuin Suomen, ettei sitä tässä yhteydessä ole tarpeen selostaa enempää kuin muissa luvuissa on jo tehty. Sosiaalitoimen selvitysten puutteelliseen laatuun ja oikeusvarmuuteen on Ruotsissa viime vuosina suunnattu yhä enenevää kritiikkiä. Vuonna 2002 asetettiinkin komitea selvittämään lapsen huoltoa koskevia säännöksiä.[1346] Komitea antoi kesällä 2005 mietintönsä, jonka ehdotuksia selostan seuraavassa jaksossa.[1347]

Asiantuntijan avulla saavutettavaa asiantuntemusta voidaan periaatteessa hankkia sekä Suomessa että Ruotsissa siten, että tuomioistuin pyytää varsinaisen asiantuntijalausunnon tai että asianosaiset esittävät yksityisiä asiantuntijalausuntoja sekä kuulustuttavat asiantuntijoita tai asiantuntevia todistajia.[1348] Norjassa tuomioistuimet voivat puolestaan nimetä asiaa selvittämään asiantuntijan (*rettsoppnevnte sakkyndige)* tai asiassa voidaan kuulla vanhempien nimeämiä asiantuntijoita (*private sakkyndige*).[1349]

Norjassa luottamus asiantuntijuuteen ei kuitenkaan ole ollut horjumaton. Päinvastoin asiantuntijoiden pätevyyttä ja lausuntotyöskentelyä huoltoriidoissa kritisoitiin siellä 1990-luvun puolivälissä ankarasti.[1350] Tilanne ilmeisesti parantui jos-

---

1345 Ks. Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 20 ja 30.

1346 Komitean tehtävä oli selvittää ja arvioida vuonna 1998 uudistetun FB 6 luvun muutoksia lapsen huollosta ym.

1347 SOU 2005:43.

1348 SOU 1987:7, s. 182–183. Asiantuntija nimetään tapauskohtaisen tarpeen mukaan. Tarvetta ei ole, jos toisen vanhemman epäsopivuus on muutoinkin ilmeisen selvä. Lapsipsykologisen tai -psykiatrisen asiantuntijan käyttöä on kuitenkin suositeltu.

1349 Tuomioistuimen nimeämistä asiantuntijoista ks. Skoghøy 2001, s. 607–614 ja Koch 2000, s. 50, asianosaisten nimeämistä asiantuntijoista Skoghøy 2001 , s. 614–615. Ensin mainittuja käytetään melko runsaasti, jälkimmäisiä ei juuri lainkaan.

1350 Anker Høyer 1994, s. 386 aloitti terävän kritiikin ammattijulkaisussa, jota seurasi keskus-

sakin määrin, mutta asiantuntijoiden työskentelyyn huolto-oikeudenkäynnissä kohdistui uusia odotuksia. Asiantuntijoita haluttiin käyttää entistä enemmän konflikteja laimentavaan ja sovittelevaan rooliin. Komitea ehdottikin epämuodollisempia ja joustavampia käsittelysäännöksiä, jotka mahdollistaisivat huoltoriitoihin paremmin erikoistuneiden asiantuntijoiden laajemman käytön.[1351] Norjassa tehtiin vuonna 2002 lapsilakiin muutoksia, joilla monipuolistettiin tuomioistuimen mahdollisuuksia käyttää asiantuntijaa jo valmisteluistunnossa.[1352]

Asiantuntijajäseniä ei yleisen tuomioistuimen kokoonpanoon huoltoriitojen käsittelyssä kuulu sen paremmin Suomen kuin Ruotsinkaan oikeusjärjestyksen mukaan. Norjassa sen sijaan on mahdollista nimetä oikeuden jäseneksi asiantunteva maallikkojäsen (*fagkyndige meddommer*), jollaiselta edellytetään kykyä arvioida oikeudelle esitettäviä faktoja ja tehdä niistä tarpeellisia johtopäätöksiä.[1353] Sellaisia on kuitenkin oikeuskäytännössä nimetty suhteellisen harvoin.[1354] Suomessakin on tuloksetta useaan otteeseen ehdotettu lapsen kasvuun ja kehitykseen perehtyneen asiantuntijan käyttämistä tuomioistuimen kokoonpanossa.[1355]

Lautamiehiäkin on toivottu tuomarin rinnalle asian ratkaisijoiksi. Suomalaisen haastattelututkimuksen mukaan kansalaiset toivoivat huoltoriitojen käsittelyyn eniten sellaista kokoonpanoa, johon kuuluisivat lakimiestuomari ja lautamiehet. Haastateltavilta ei kuitenkaan edellytetty, että he itse olisivat olleet asianosaisina huoltoriidassa. Kysymyksessä oli siis yleisluonteinen mielipide kansalaisten luottamuksesta tuomioistuimiin.[1356] Tutkimani empiirisen aineiston jutuista vain alle 10 prosenttia käsiteltiin tosiasiassa sellaisessa käräjäoikeuden kokoonpanossa, johon kuului tuomarin ohella kolme lautamiestä.[1357] Kan-

---

telu mm. päivälehdissä: Brøyn, May Britt: Kritisk blikk på barnefordeling, Aftenposten 16.9.1994, Otterlei, Inger: Klages inn for psykologforeningen. Ingen kontroll med sakkyndige, Aftenposten 18.11.1994 ja Otterlei, Inger: Sakkyndige kan skape tragedier, Aftenposten 18.11.1994. Ankaraa kritiikkiä esitti myös Foreningen 2 foreldre -niminen yhdistys julkaisussaan Bruk av sakkyndige i barnefordelinssaker. Veiledningshefte 3.

1351 NOU 1998:17, s. 33, 45, 48–51 ja 59–74.

1352 BL 61 § (20.6.2003, nr. 40).

1353 TVML 325.2 §:n mukaan asiantunteva maallikkojäsen voidaan nimetä, jos tarvitaan erityistä asiantuntemusta. Tuomioistuinlain (Domstolloven 88 §) mukaan tuomioistuin voi nimetä sellaisen, jos se on erityisen asiantuntemuksen saamiseksi välttämätöntä. Ks. Skoghøy 2001, s. 66 ja NOU 1998:17, s. 25–26.

1354 Käytön harvinaisuudesta ks. NOU 1998:17, s. 50.

1355 Gottberg 1995, s. 61–62, Gottberg 1994, s. 6, isätoimikunnan mietintö 1999, s. 57–59 ja Jokela 2000, s. 1136. Ks. lisäksi LaVM 7/1996, s. 4 ja 7, Helin – Linna – Rintala 1997, s. 131, av. 19 ja Suomen II määräaikaisraportti 1998, s. 7.

1356 Lappi-Seppälä et al. 1999, s. 633. Lakimiestuomaria ja lautamiestä toivoi tutkimukseen osallistuneista 52,2 prosenttia, lakimiestuomarien ryhmää 22,8 prosenttia, yhtä lakimiestuomaria 13,3 prosenttia ja lautamiehiä yksinään 4,3 prosenttia, kun taas 7,4 prosenttia ei osannut sanoa kantaansa.

1357 Lautakunnan kanssa 12 tapauksessa ratkaisijana oli ollut päällikkötuomari, käräjätuomari tai notaari. Toimistosihteerien ratkaisemia juttuja oli 6 (sillensä jääneet), notaareiden 14, käräjä-

salaisten yleistoiveet lautamieskokoonpanosta ja heidän juttukohtaiset toiveensa eivät siis oikeuskäytännössä kohdanneet toisiaan.[1358]

Huoltoriitojen asiantuntemus ei näytä löytyvän maallikkojäseniä käyttämällä. Suomessa tuomioistuimen avuksi on ehdotettu myös asiantuntijaryhmää.[1359] Toisaalta aikuisten välisten perheriitojen käsittelyyn on arveltu saatavan apua erityisestä perheasioiden sovitteluelimestä.[1360] Perhetuomioistuinta koskevaa keskustelua taas on Suomessa käyty hajanaisesti etenkin 1990-luvulla. Myöhemminkin erikoistuomioistuin on julkisessa keskustelussa saanut kannatusta.[1361] Erikoistuomioistuinten hyötyjä ja haittoja on pohdittu useissa pohjoismaisissa lähteissä. Kehitys ei kuitenkaan ole kulkenut perhetuomioistuinten suuntaan missään Pohjoismaassa.[1362] Viimeksi tuomioistuinlaitoksen kehittämistoimikunta vuonna 2003 ja lakivaliokunta kesällä 2005 torjuivat tavoitteet suomalaisesta perhetuomioistuinjärjestelmästä.[1363]

Suomen lapsenhuoltolakiin ei sisälly säännöstä, jonka mukaan tuomioistuin voisi määrätä lapselle erillisen edunvalvojan huoltoprosessiin. Aiheellisesti on kysytty, minkä tiedonlisän edunvalvoja ylipäätään voisi huoltoriitaan tuoda vanhempien ja sosiaalitoimen hankkiman tiedon lisäksi.[1364] Huoltoprosessien asiantuntijuuden ei siten ole ennakoitu kohenevan edunvalvojainstituutiota kehittämällä. Kuten huoltoprosessin erityispiirteitä koskevassa luvussa olen maininnut, Norjan lapsilakiin on lisätty säännös mahdollisuudesta vakavassa eturistiriitatilanteissa poikkeuksellisesti määrätä lapselle edunvalvoja huoltoriidan selvittelyyn ja oikeudenkäyntiin. Säännöksen ensisijaisena tavoitteena ei silti ole huoltoprosessin asiantuntijuuden kasvattaminen.

Koska huoltoriitojen tiedonhankinnassa on mahdollisuus käyttää erilaisia menetelmiä ja koska kohdistin tämän tutkimuksen empiirisen aineiston perusteella sosiaalitoimen asiantuntijuuteen kritiikkiä, tarkastelen seuraavassa jaksossa vaihtoehtoisia konfliktinratkaisutapoja, jotka perustuvat suomalaisesta poikkeavaan tapaan hankkia asiantuntemusta. Pohjustaakseni vaihtoehtoisten menettelyjen käyttöalaa esittelen ensinnä niiden ideologisia perusteita.

---

viskaaleiden 3 ja päällikkötuomareiden 14. Loput oli ratkaissut käräjätuomari yksin. Lautamiesten osallistumisesta huoltoriitojen ratkaisuun ei ole valtakunnallisia tilastotietoja.

1358 Toisaalta tutkimani tapaukset eivät anna tietoa siitä, mitkä seikat lopulta johtivat toivomukseen tuomarikokoonpanosta, eikä siitäkään, miten tyytyväisiä vanhemmat todellisuudessa olivat ratkaisijalta odottamaansa asiantuntijuuteen.

1359 Koski 1995, s. 11 esitti, että tuomioistuimella tulisi olla käytettävissään työryhmä, joka olisi erikoistunut avioerolasten ja -perheiden tutkimiseen ja lausuntojen antamiseen ja että ryhmään tulisi kuulua ainakin lastenpsykiatri, psykologi ja sosiaalityöntekijä siten, että yksilöpsykologinen ja perhepsykologinen tietotaito olisivat käytettävissä. Ks. myös Matela 1995, s. 44.

1360 Professori Urpo Kangas esitti ajatuksen sanomalehti Karjalaisen haastattelussa 15.7.1993 aiheena ”Perheiden riita-asiat pois tuomioistuimista”.

1361 Isätoimikunnan mietintö 1999, s. 57–58 ja lakialoite 43/1993.

1362 SOU 1987:7, 179–183, SOU 1995:79, s. 125–128 ja NOU 1998:17, s. 36–37 ja 66–69.

1363 Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö 2003, s. 387 ja LaVL 15/2005, s. 3.

1364 Kurki-Suonio 2002, I, s. 427–428.

5 Huoltokonfliktin sovinnollinen ratkaiseminen

5.1 TUTKIMUSTEEMAT

Konfliktin laukaisemiseksi on viime vuosikymmeninä kehitetty erilaisia keinoja, jotka mahdollistavat riidan ratkaisun oikeudenkäyntimenettelyn puitteissa, mutta perinteisen oikeudenkäynnin sijasta jollakin muulla tavalla. Tämän tutkimuksen kannalta polttopisteessä on se sovintotyöskentely, joka 1990-luvun lopun suomalaisissa huoltoriidoissa tapahtui sosiaalitoimessa selvitystyön aikana ja tuomioistuimissa selvitystyön jälkeen. Tarkastelen ensinnä niiden sovintopyrkimysten säädöspohjaa, ohjeistusta ja käyttömahdollisuuksia. Lisäksi esitän empiirisestä tutkimusaineistosta tekemäni havainnot sopuratkaisuista ja niiden osoittamasta asiantuntijuudesta.

5.2 SOPUTAVOITTEET SOSIAALITOIMESSA

LHL 16.2 §:stä ilmenevissä tilanteissa asia voi tulla selvitystä tehtäessä ratkaistuksi sosiaalilautakunnassa vanhempien tekemällä sopimuksella, jos vanhemmat päätyvät sopuun. Lainvalmistelutöissä selvityksen tekijöitä on kehotettu mahdollisuuksien mukaan etsimään sovintoratkaisua. Kaikkiin tapauksiin ulottuvaa velvoitetta ei kuitenkaan ole asetettu.[1365] Sopimuksen tekemiseksi on silti annettava tarvittavaa apua. Tätä koskeva velvoite sosiaalitoimelle on asetettu myös SHA 17.2 §:ssä, jonka mukaan vanhempia on tarvittaessa ohjattava ja avustettava sopimusten tekemisessä.

Sopuratkaisuun pyrkimistä on korostettu sekä lapsioikeuden että sosiaalityön piirissä. *Matti Savolaisen* mukaan tuomioistuin voi pyytää sosiaalitoimen selvitystä siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että lautakunnan toimesta pyrittäisiin selvittämään myös sovinnon mahdollisuus, jos voidaan olettaa, että sellainen on saatavissa aikaan.[1366] Savolaisen mukaan sovittelun tarkoituksena on luoda yhteistyötä vanhempien välille myös silloin kun sitä ei muutoin löy-

---

[1365] HE 224/1982, s. 6 yleisperusteluissa esitetään, että tuomioistuimen esittämää sovittelupyyntöä voidaan käyttää eräänlaisena oikeuskäsittelyn aikana tapahtuvana sovittelumenettelynä, mutta s. 17. RiitSovL 16.2 §:n perusteluissa katsotaan sosiaalilautakunnan tehtäväksi pyrkiä mahdollisuuksien mukaan etsimään sovintoratkaisua, sikäli kuin se on 7 §:n rajoissa mahdollinen.

[1366] Savolainen 1984, s. 219–220.

dy.[1367] Lapsenhuoltolain esitöissä ei kuitenkaan ole otettu kantaa siihen, mikä merkitys olisi annettava vanhemman kieltäytymiselle sovintoon tähtäävistä neuvotteluista.[1368]

Myös *Kirsti Kurki-Suonio* on katsonut, että Suomen sovittelujärjestelmä on Ruotsiin verraten yksinkertainen ja joustava siinä mielessä, että sovittelu voidaan ottaa luontevasti osaksi normaalia selvitys- ja ratkaisuprosessia ja että sopimuksen vahvistamisneuvottelujen epäonnistuttua sovitteluun voidaan selvitystyön kuluessa siirtyä. Hän on kuitenkin huomauttanut, että velvollisuutta osallistua sovitteluun selvitystyön aikana ei laissa ole.[1369] Kuten selvitystyön tavoitteita ja toteuttajia koskevassa luvussa olen esittänyt, sosiaali- ja terveydenhoidon piirissä on kehitetty erilaisia menetelmiä toteuttaa sovittelua huoltoriidoissa.[1370] On syytä olettaa, että kyseiset menetelmät ovat ainakin osittain siirtyneet myös sosiaalitoimen selvittäjien käyttöön heidän auttaessaan vanhempia sopuratkaisuun. Menetelmiä kohtaan on tosin esitetty myös kritiikkiä. Lisäksi on arvosteltu sovittelijoiden kykyä ja puolueettomuutta.[1371]

Sosiaalihallituksen aikaisemmin voimassa olleissa selvitystyön yleisohjeissa neuvottiin sosiaalitointa antamaan tarvittavaa apua, mikäli sopimus näyttäisi syntyvän. Yksilöidympää ohjeistusta ei aikanaan annettu.[1372] Selvitystyöhön ryhtymistä pidettiin eräänlaisena sovittelumenettelynä. Ongelmia kuitenkin aiheutui *Eva Gottbergin* huomauttamalla tavalla siitä, että monet vanhemmat tulivat selvitystyöhön ikään kuin jatkaen aikaisempaa sosiaalitoimen asiakkuuttaan.[1373] Koska yleisohjekaan ei enää 1990-luvun alun jälkeen ollut voimassa eikä sosiaalityön piirissä ollut kirjoitettu asiasta, sosiaalitoimistoissa saatettiin kunnallisen itsehallinnon nimissä päätyä erilaisiin käytäntöihin. Sosiaalityöntekijä *Leila Kankaisen* mukaan sovintoa pyrittiin hakemaan selvitystyön kaikissa vaiheissa.[1374]

1367 Savolainen 1985, s. 1069. Vrt. Gottberg-Talven 1985, s. 600 esittämä kritiikki ”yhteisyyden ja yhteistyön luomisesta olosuhteisiin, joissa niitä ei luonnostaan löydy”.

1368 Vrt. Helin – Linna – Rintala 1997, s. 71. Teoksessa esitetään, että täytäntöönpanosovittelusta kieltäytymistä saatettaneen pitää ilmauksena myötävaikutuksen puuttumisesta ja se voi johtaa pakkokeinojen käyttämiseen vastaajaa kohtaan. Vrt. tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö 2003, s. 313, jossa katsotaan, ettei asianosaiselle saa syntyä sellaista käsitystä, että hänen negatiivinen suhtautumisensa sovitteluun voisi vaikuttaa epäedullisella tavalla asian käsittelyssä ja sitä lopullisesti ratkaistaessa.

1369 Kurki-Suonio 1999, s. 472 , 475 ja 481.

1370 Tuomioistuimen ulkopuolinen perheasioiden sovittelu on professionaalista toimintaa, jossa voidaan käydä vapaamuotoisia keskusteluja, mutta noudattaa myös väljemmin tai tiukemmin ohjattua työskentelyä. Se määräytyy erilaisissa malleissa teoreettisen viitekehyksen ja tavoitteiden mukaan. Ks. alajaksot III A.2.6.3, 2.6.4 ja 2.7.4.

1371 Saarenpää 1992, s. 76 ja 81 sekä Leskelä 2000, s. 39–40.

1372 Sosiaalihallituksen yleiskirje 1983, s. 19.

1373 Gottberg 1997, s. 113–114. Ks. lisäksi Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 17, jossa huomautetaan, että vanhemmat ovat jo voineet neuvotella sosiaalitoimessa keskinäisestä sopimuksesta tai osallistua perheasioiden sovitteluun, ja sen lisäksi he ovat voineet käyttää erilaisia sosiaalitoimen palveluja, tai heihin on kohdistettu erilaisia sosiaalihuollon toimia

1374 Kankainen 2000, s. 392–393.

Vuonna 2001 sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa selkiytettiin tilannetta toteamalla, että ”sovintoon pääseminen selvitystyön yhteydessä on luonnollisesti toivottavaa, mutta se ei ole enää selvitystä tehtäessä työskentelyn päätavoite”.[1375] Kuten aikaisemmin selvitystyön teoreettisia viitekehyksiä esitellessäni olen todennut, sovintotyöskentelyä saatetaan pitää ensisijaisena, jopa välttämättömänä tavoitteena ja selvitystä valmisteltaessa voidaan käyttää erityisesti sovitteluun tähtääviä työskentelytapoja.[1376] Tietoja siitä, onko sosiaalihallinnossa käyty yleisluontoista keskustelua sopuratkaisujen tarkoituksenmukaisuudesta erilaisissa huoltoriidoissa, ei ole julkaistu.

Oikeustieteen piirissä puolestaan on 1980- ja 1990-luvulla esitetty arvostelua kritiikitöntä sovintohakuisuutta kohtaan huoltoriidoissa. Osa arvostelusta on suuntautunut sovittelun sisältämään yhteiskunnan uusmoralistiseen tunkeutumiseen psykologisen asiantuntijuuden kautta itse parisuhteeseen, osa ennakko-olettamaan vanhempien yhtäläisestä vahvuudesta sopijapuolina, osa oikeusturvavaaroihin ja osa yhteistyön edellytysten puutteeseen yksittäistapauksissa.[1377] Arvosteluun on antanut aihetta myös se, että monenlaisia sosiaalihuollon tehtäviä hoitavat sosiaalityöntekijät toimivat milloin missäkin roolissa sopuratkaisun arkkitehteinä.[1378]

Koska sosiaalitoimen moninaista roolia sopuratkaisujen arkkitehtinä on kritisoitu, esittelen seuraavaksi sovittelun yleiset periaatteet. Sen jälkeen siirryn tässä jaksossa kuvaamaan empiirisestä aineistosta ilmeneviä sopupyrkimyksiä ja saavutuksia.

5.3 PERHESOVITTELUN PERIAATTEET JA SOVITTELU SELVITYSTYÖN AIKANA

Euroopan Neuvostossa vuonna 1998 hyväksytyssä sovittelusuosituksessa on vahvistettu sovittelua koskevat yleiset periaatteet.[1379] Niitä ovat vapaaehtoisuus, puolueettomuus, neutraalisuus ja luottamuksellisuus. Sovitteluun ei pidä ryhtyä sovitteluun sopimattomissa perheväkivaltatapauksissa ja sovittelussa on kunnioitettava lapsen edun ensisijaisuutta. Sovittelussa saatua tietoa koskee hyväksikäyttökielto myöhemmin mahdollisesti seuraavassa oikeudenkäynnissä.

1375 Taskinen 2001, s. 69.

1376 Ks. myös EOA:n tarkastusmuistio 2002, s. 3 todetaan: ”[Helsingin] sosiaalivirastossa pyritään aina selvitystä laadittaessa päätymään osapuolten välillä sellaiseen sovintoratkaisuun, joka tyydyttää molempia osapuolia ja on myös lapsen edun mukainen. Sovittelu ja sovintoratkaisuun pyrkiminen on siten osa selvitystyötä.”

1377 Nousiainen Kevät 1997, s. 150–158 ja Pylkkänen 1992, s. 122–123 ja 143.

1378 Ks. Gottberg 1997, s. 113–117 ja Kurki-Suonio 1999, s. 48, 468–475 ja 479–481.

1379 Recommendation 1998, Explanatory memorandum. Suosituksesta ks. Leskelä 2001, s. 335–336.

Suosituksen selittävän muistion mukaan lapsen edun noudattaminen vaatii sitä, että sovittelija kiinnittää huomiota lapsen parhaaseen, rohkaisee ja ohjaa vanhempia keskittymään lapsen tarpeisiin sekä muistuttaa vanhempia siitä, että heillä on ensisijaisvastuu lasten hyvinvoinnista, ja että heidän tehtävänsä on informoida lapsia meneillään olevista muutoksista. Sovittelijan on myös kiinnitettävä erityistä huomiota siihen, onko osapuolten välillä esiintynyt väkivaltaa ja voiko sitä esiintyä tulevaisuudessakin, sekä siihen, mikä merkitys väkivallalla on osapuolten neuvotteluasemiin. Hänen on harkittava, onko sovittelu perheväkivaltatilanteissa ylipäätään sopivaa. Sovittelijan pitää myös informoida vanhempia perheneuvonnasta ja muista mahdollisista neuvontamuodoista riidan ratkaisutapana. Sovittelija voi kylläkin antaa oikeudellista tietoa, mutta ei oikeudellista neuvontaa. Hänellä on velvollisuus informoida osapuolia heidän mahdollisuudestaan konsultoida lakimiestä tai muuta ammattihenkilöä.

Suomen perheasioiden sovittelua koskevat periaatteet ilmenevät AL 21.1 §:stä. Sovittelijalle asetettu velvollisuus saada aikaan luottamuksellinen ja avoin keskustelu vanhempien välille vastaa eurooppalaista suositusta luottamuksellisuudesta. AL 21.3 §:n nojalla sovittelijan tehtävänä on auttaa asianosaisia sopimusten tekemisessä ja muissakin toimenpiteissä, jotka ovat tarpeen ristiriitojen ratkaisemiseksi. Huoltoriidoissa tehtävä perheasioiden sovittelu tarkoittaa ensisijaisesti lasten aseman turvaamista.[1380]

Ensimmäinen epäselvyys säädöstasolla vallitsee siitä, missä määrin sopuratkaisun etsimiseksi voidaan selvitystyön aikana siirtyä perheasioiden sovitteluun sekä miten sopuratkaisuun auttaminen ja perheasioiden sovittelu suhtautuvat toisiinsa. Sosiaalihallitus antoi perheasioiden sovittelua varten ohjekirjeen vuonna 1987. Vastausta selvitys- ja sovittelutyön erillään pitämiseen siitä ei saada. Vuonna 2001 sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa todetaan kylläkin, että kaikki varsinaista perheasioiden sovittelutyötä tekevät eivät välttämättä laadi tapaamisista edes muistiinpanoja eivätkä luottamuksellisuuden vuoksi anna lausuntoja sosiaalitoimelle tai tuomioistuimelle. Lisäksi aiheellisesti kiinnitetään huomiota perheasioiden sovittelun erottamiseen perheneuvonnasta ja sosiaalityöstä.[1381]

Oppaassa jää kuitenkin avoimeksi kysymys, mikä on jo tapahtuneen perheasioiden sovittelun luottamuksellisuuden ja LHL 16.2 §:n sopimukseen auttamistyön keskinäinen suhde ja millä tavoin luottamuksellisuus säilyy, jos selvitystyön kuluessa siirrytään aitoon perheasioiden sovitteluun, mutta sen epäonnistuessa palataan selvitystyöhön, josta laaditaan raportti tuomioistuimelle. Ongelmia voi lisäksi syntyä työntekijöiden esteettömyysvaatimuksen täyttämisestä.

1380 Ks. sosiaalitoimen lapsen huoltoa sivuavista tehtävistä alajakso III A.1.5.

1381 Taskinen 2001, s. 49 ja 51.

5.4 KOHTI SOPUA TUOMIOISTUIMESSA

Kun riita tulee vireille tuomioistuimessa, konflikti juridisoituu.[1382] Käsittelyn lähtökohtana ovat toisin sanoen oikeudellisesti täsmentyneet vaatimukset. Niiden myötä riidalla on taipumus kärjistyä niin, että entistä tiukemmin pitäydytään vastakkainasettelussa. Itse oikeudenkäyntikin saattaa lisätä konfliktia. Hävinneellä osapuolella voi olla suuria vaikeuksia sitoutua ratkaisuun. Sen lisäksi huoltoratkaisut, jotka eivät saa myöhemmän prosessaamisen estävää oikeusvoimaa, ovat alttiita joutumaan uusintariidan kohteiksi. Oikeudenkäytössä juridisoituneen ja polarisoituneen huoltoriidan sovitteluedellytyksiä heikentää prosessin muodollisuus. Lapsenhuoltolain sovintoihanne ohjaa silti etsimään sopuratkaisuja.

Tuomioistuinten sovintotyöskentelyä oikeudenkäynneissä ohjataan vuonna 1993 voimaan astuneella OK 5:26:n säännöksellä, joka velvoittaa tuomareita edistämään sovintoa.[1383] Säännös sijoittuu asian suullista valmistelua koskevaan lukuun. OK 5:19 mukaan kysymys sovintoedellytyksistä on käsiteltävä asian valmisteluistunnossa, jossa tuomarilta edellytetään aktiivista prosessinjohtoa. Sanamuotonsa mukaan sovinnon edistämisvelvoite koskee vain asioita, joissa sovinto on sallittu eli dispositiivisia asioita.[1384] Sovintopyrkimyksen toteuttamista ei juurikaan ole pohdittu indispositiivisuudesta käsin. Kuitenkin vanhempien sopimusvapaus ja sopuratkaisun myönteiseksi tiedetyt vaikutukset on lapsen edun vuoksi mielletty sovintotavoitetta kannustaviksi.[1385] Tuomareiden keskuudessa vallinneekin kattava yksimielisyys sovintopyrkimysten hyödyistä.[1386]

Oikeudenkäymiskaaren sovintopyrkimystä koskeva sääntely ei tarkoita tuomioistuinaloitteista sovittelua eikä myöskään sovittelua tuomioistuimessa tai sen ulkopuolella. Tuomarit eivät huolto-oikeudenkäynneissä muutu sovittelijoiksi eivätkä yleensä käy asianosaisten kanssa erillisneuvotteluja. Tuomareiden ei uskota juurikaan tekevän täsmällisiä sovintoehdotuksia, mutta asianajajien myötävaikutusta sovun saavuttamiseksi pidetään ratkaisevan tärkeänä.

OK 5:26:ssä tarkoitetussa sovinnon edistämistyössä tuomarin toimintaa ei kuitenkaan ohjata selkein menettelysäännöksin. Toiminta on siis hyvin vapaamuotoista. Kun *Vaula Haavisto* tutki tuomareiden sovintopyrkimyksiä, hän havaitsi ne keskenään hyvin vaihteleviksi.[1387] Vastaavia päätelmiä teki *Kaijus Er-*

1382 Kyntäjä 2000, s. 84–86 toteaa, että oikeudellinen sääntely ja käsittely edellyttävät ristiriidan uudelleenmäärittelyä oikeudelliseksi ristiriidaksi. Ks. myös Ervasti 1999, s. 642–643. Lastensuojeluasioiden juridisoitumisesta ks. Sinko 2004, s. 75–78.

1383 Sovittelutyöryhmän mietintö 2003, s. 1 mukaan yli 30 prosenttia siviiliasioista ratkaistaan sovinnollisesti.

1384 Virolainen 1995, s. 291–293 pitää lapsen asumista ja tapaamisoikeutta koskevia asioita relatiivisesti indispositiivisina.

1385 Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö 2003, s. 323.

1386 Aaltonen 2000b, s. 1320.

1387 Haavisto 1999, s. 31–39.

vasti väitöskirjassaan.[1388] On syytä uskoa sovinnon edistämistoiminnan huoltoriidoissa vastaavan yleistä kirjavuutta. Päätelmä saa tukea ruotsalaisessa komiteanmietinnössä mainitusta havainnosta, että huoltoriitojen sovintopyrkimykset vaihtelevat suuresti tuomarista toiseen.[1389]

Sakari Laukkanen onkin katsonut, että tuomioistuimelle sovintomenettelyn toteuttamisessa jätetty harkintavalta ja tarkkojen menettelysääntöjen puuttumien aikaansaavat sen, että siinä voidaan hyödyntää vaihtoehtoisen riidanratkaisun menettelymuotoja ja ottaa sovittelutoiminnan kehittämiseen vaikutteita vaihtoehtoista riidanratkaisua koskevasta yleisestä keskustelusta. Hän on päätellyt, että vaihtoehtoista riidanratkaisua koskevaa keskustelua ei voida käydä yksinomaan tuomioistuinsovittelun ehdoilla.[1390] Näin siis huoltoriitojen ratkaisumenettelyissä voidaan prosessuaalisesti lähentyä tuomioistuimen ulkopuolella kehitettyjä menetelmiä. Perheasioiden sovittelumenettelyt eivät kuitenkaan kuulu oikeudenhoitoon, eikä niissä noudatettavasta menettelystä säännellä laissa.

Tuomarien sovintopyrkimykset huoltoriidoissa ovat mitä todennäköisimmin eri tavoin jäsentyneitä kuin tuomioistuimen ulkopuolisissa perheasioiden sovittelumenettelyissä. Tuomarien harjoittaman sovinnon edistämistyön sisällöstä ei kuitenkaan ollut tutkimani oikeudenkäyntiaineiston perusteella tehtävissä liiemmälti päätelmiä. Seuraavaksi selvitän, millaisissa huoltoriidoissa ja millaista asiantuntijuutta käyttäen tuomioistuimessa olisi tarkoituksenmukaista etsiä ratkaisua vaihtoehtoisin konfliktinratkaisumenetelmin.[1391]

5.5 OIKEUDENKÄYNNIN KULUESSA SAAVUTETUT SOPURATKAISUT

Aivan aluksi on palautettava mieleen empiirisen tutkimusaineistoni valikoituminen. Aineistohan oli kerätty siten, että tuomioistuin oli pyytänyt sosiaalitoimen selvityksen, joten tutkimushavaintojen ulkopuolelle jäivät sellaiset kyseiseen aikaan tuomioistuimissa sovussa ratkaistut huoltoriidat, joissa huoltoselvitystä ei ollut laisinkaan pyydetty. Mahdollista on siis, että sopuratkaisuja oli 1990-luvun lopun tuomioistuinkäytännössä saavutettu ilman sosiaalitoimen selvityksiä. Kyseisten sopuratkaisujen osuudesta ei tässä tutkimuksessa saatu tietoa.

Tutkimastani oikeudenkäyntiaineistosta selvitin sopimusten, sovintojen sekä

1388 Ervasti 2004, s. 352–356, 364–372 ja 377–380 tuomarin ja asianajajan merkityksestä, erillisneuvotteluista ja sovintoehdotuksista OK 5:26:ssa tarkoitetussa sovintomenettelyssä.

1389 SOU 2005:43, s. 257.

1390 Laukkanen 2001, s. 130–131.

1391 Sopimusten arvoa todennäköisen oikeusrauhan luojana vahvistaa tutkimustieto, jonka mukaan huollon ja tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa koskevia hakemuksia pannaan vireille selvästi useammin (70–75 %) tuomioistuimen ratkaisujen kuin sosiaalitoimen vahvistamien sopimusten pohjalta. Ks. Jaakkola 2002, s. 889.

hakemuksesta luopumisten ja peruutusten määrän ja jakautumisen vaatimustyypeittäin. Lisäksi selvitin sopuun päätyneistä tapauksista sovinnon edellytyksiä riitatyypin, vanhempien tasavertaisuuden ja lapsiluvun kannalta. Tarkastelin myös sopuun pääsemiseksi käytettyä aikaa sekä sopuratkaisujen käyttöalaa ja tulevaisuusennustetta. Seuraava taulukko 19 osoittaa sopuratkaisujen lukumäärän, tyypin ja oikeudenkäynnin vaiheen. Kaikkiaan tutkittavana oli 150 tapausta, joista 45 tapausta ratkesi seuraavan erittelyn mukaan sopuisasti.

Taulukko 19. Sopuratkaisujen määrä ja syntyvaihe.

Sovun saavuttamisen vaihe	**Tapausten lkm**	**%-osuus kaikista sopuratkaisuista**
Sopimus vahvistettu selvitystyön lopuksi	12	26,7
Vanhempien sopimus selvitystyön jälkeen ennen oikeuskäsittelyä	9	20,0
Vanhempien sopimuksen mukainen päätös valmisteluistunnossa	7	15,6
Vanhempien sovinto suullisessa valmistelussa tullut päätökseksi	5	11,0
Ratkaisu hakemuksen mukaan jommankumman luovuttua vaatimuksistaan selvityksen jälkeen	4	8,9
Jompikumpi tai kumpikin peruuttanut hakemuksen	8	17,8
Yhteensä	**45**	**100,0**

Taulukosta voidaan havaita, että sovinnolliseen lopputulokseen päästiin yhteensä vajaassa kolmanneksessa kaikista jutuista (45/150).[1392] Runsas neljännes sopuratkaisuista puolestaan saavutettiin sosiaalitoimen selvitystyön aikana. Selvitystyön päätelmät heijastuivat kuitenkin myös muihin sopuratkaisuihin. Puolessa selvitystyön jälkeen syntyneistä vanhempien keskinäisistä sopimuksista

[1392] Vrt. Aaltonen 2000a, s. 380. Helsingin käräjäoikeus oli vuonna lähettänyt sosiaalilautakunnan selvitettäväksi yhteensä 112 tapausta, joista 14 tapauksessa oli saatu sopimus aikaan. Vuonna 1999 selvitettäväksi oli lähetetty 109 tapausta, joista 17 tapauksessa oli saavutettu sopimus. Sopuratkaisujen osuus oli siten 12–15 prosenttia (kirj.huom.) Edellä olevista luvuista ei selviä valmisteluistunnossa saavutettujen sopimusten määrä. Vrt. Ewerlöf – Sverne 1999, s. 64. Ruotsissa on saavutettu sovinto 56 prosentissa tapauksia, joissa yhteistyösovittelu sosiaalitoimessa oli alkanut vasta huoltoriidan vireilletulon jälkeen, mutta peräti 80 prosentissa tapauksia, joissa huoltoriita ei vielä ollut vireillä.

nimittäin päädyttiin täsmälleen samaan lopputulokseen kuin selvitysten ehdotuksissa. Selvitysten merkitys muodostui tätäkin suuremmaksi niissä sopuratkaisuissa, jotka selvitystyön jälkeen saavutettiin tuomioistuimen suullisessa valmistelussa: aina kun toinen vanhemmista luopui vaatimuksistaan, hän mukautui siihen, että asia ratkaistiin sosiaalitoimen ehdottamalla tavalla vastapuolen hyväksi. Myös hakemuksen peruuttamiseen selvityksen ratkaisuehdotukset näyttivät vaikuttaneen enemmän kuin tuntemattomiksi jääneet tekijät.

Ne riidat, joissa päätöstä pyydettiin vanhempien ennen istuntoa tekemän sopimuksen tai istunnossa saavuttaman sopimuksen mukaisesti, koskivat yhtä hyvin huoltomuotoa, lasten asumista kuin tapaamisoikeuttakin. Kirjallisen oikeudenkäyntiaineiston perusteella tuomarin rooli sovinnollisen lopputuloksen saamiseksi keskittyi juridiseen informointiin ja asianosaisten keskusteluttamiseen lähinnä huollon modifioiduista vaihtoehdoista sekä tapaamis- ja luonapidon sisällöstä ja ehdoista. Kirjallisesta aineistosta ei luonnollisestikaan ollut saatavissa tietoa siitä, millainen vuorovaikutus tuomarin, asianosaisten ja heidän avustajiensa kesken oikeudenkäynnissä oli vallinnut. Minkään tahon rooli sovinnon aikaansaamisessa ei siten ollut enemmälti selvitettävissä.

Joka tapauksessa sopuratkaisuja syntyi tuomioistuimissa jopa sellaisissa tilanteissa, joissa kaksi sosiaalilautakuntaa oli esittänyt toisilleen vastakkaiset ehdotukset asian ratkaisemisesta. Lapsen asumista koskevan sovun löytyminen osoittautui tutkimusaineiston perusteella hankalammaksi kuin huoltomuotoa ja tapaamisoikeutta koskevan sopimuksen saavuttaminen. Sovinnolliset asumisratkaisut keskittyvät tilanteisiin, joissa toinen vanhemmista tyytyi selvityksen ehdotukseen ja niihin, joissa selvästi yli 12-vuotias – useimmiten teini-ikään ehtinyt lapsi – oli jo tosiasiassa muuttanut toisen vanhemman luokse. Lisäksi aineistossa oli muutama tapaus, joissa sosiaalitoimen ehdotusta neuvottelupohjana pitäen tuomioistuimessa päädyttiin modifioituun huoltomalliin vähäisiä, joskin oikeudellisesti tärkeitä muutoksia tekemällä.

Tarkasteltaessa sopuratkaisujen yleisyyttä ensi- ja muutosvaatimuksista havaitaan, että sopu saavutettiin lähes kaksi kertaa useammin huollon ja asumisen muutosratkaisua kuin sen ensiratkaisua koskeneissa jutuissa. Tämä selittynee ainakin osittain sillä, että sosiaalitoimen selvityksissä annettiin vallitseville asumisolosuhteille niin vahva merkitys, että muutosta niihin vaatinut vanhempi taipui sosiaalitoimen ehdotukseen sovinnollisesti. Kaiken kaikkiaan kolmessa tapauksessa neljästä sopu syntyi sosiaalitoimen ehdotuksen mukaisesti.

Tutkimusaineisto osoitti myös, että niissä psykososiaalisissa tapauksissa, joissa huoltoriidan taustatekijänä oli jommankumman vanhemman vahvasti epäsosiaalinen elämä, rikollisuus päihderiippuvuus taikka väkivalta, päästiin vain ani harvoin sovinnolliseen lopputulokseen.[1393] Jos taas kysymys oli van-

[1393] Tutkimuslöydös sopii hyvin siihen erittelyyn, jonka Bayles 1990, s. 180–187 on esittänyt riidanratkaisutapojen ominaisuuksista katsoessaan, että tuomioistuinratkaisun (adversary adjudi-

hemman vakavista psyyken häiriöistä, seksuaalisen hyväksikäytön epäilyistä tai jo tuomitusta hyväksikäytöstä, sopuratkaisuja ei syntynyt. Sopua ei myöskään saavutettu patologisissa riitatapauksissa. Sen sijaan sovintoja löytyi niissä tapauksissa, joissa toisen vanhemman psyykkiset ongelmat eivät olleet lievää vaikeampia.

Jos taloudellisten erimielisyyksien taustalla oli huomattava varallisuus tai yritystoiminta, sopimuksiin ei päästy. Toisaalta vähäisemmän taloudellisen erimielisyyden vallitessa edellytykset sovinnolle olivat paremmat. Kokonaan sopuratkaisua paitsi jäivät vanhemmat, joista jompikumpi edusti jyrkkää uskonnollista tai moraalista elämänkatsomusta taikka perusarvoiltaan ja elämäntavoiltaan kokonaan erilaista kulttuuritaustaa. Mitä useammat taustatekijät olivat samanaikaisesti riidan lähteenä ja sen kohteena, sitä epätodennäköisempää sopuratkaisun löytyminen oli.[1394] Toisaalta sopu löytyi parhaiten tasavertaisten tasapelivanhempien tapauksissa, joissa riidan taustalla olivat jyrkkää vähäisemmät erimielisyydet.

Perheen lapsiluvulla ei näyttänyt olleen erityistä merkitystä sopuun päätymisessä. Tutkimusaineiston sovintoperheiden keskimääräinen lapsiluku, 1,8 lasta, oli sama kuin koko aineiston perheiden keskimääräinen lapsiluku.[1395] Kuitenkaan yhdessäkään kolmilapsista perhettä suuremmassa perheessä ei päädytty sopuun ja kolmelapsisissa perheissäkin vain kolmessa tapauksessa.[1396]

Sopuratkaisujen saavuttamiseksi käytetty aika ei ollut kovinkaan paljon lyhyempi kuin täysimittaisten oikeudenkäyntien vaatima aika. Aikaa selvityksen pyytämisestä selvityksen saapumiseen kului keskimäärin 5,5 kuukautta, mikä vastasi selvitystyön kestoa koko aineistossa. Sopuun päätyneissä tapauksissa selvitystyö kesti pisimmillään 1,5 vuotta ja lyhimmillään yhden kuukauden. Sopuratkaisu saavutettiin nopeimmin muutamassa sellaisessa tapauksessa, jossa tuomioistuin oli valmisteluistuntoa pitämättä lähettänyt asian suoraan sosiaalitoimeen selvitettäväksi. Näissä tapauksissa sopuratkaisu olisi mahdollisesti syntynyt valmisteluistunnossakin ilman selvitystyötä, sillä selvityskynnys oli

---

cation) standardi on moraalinen, kun taas sopimusratkaisun (negotiation) standardi on henkilökohtainen.

1394 Vrt. Noreau 1998, s. 601, jonka kanadalaisen tutkimuksen mukaan sopuratkaisu saavutettiin sitä paremmin, mitä myönteisemmin vanhemmat olivat suhtautuneet sellaisen työstämiseen jo ennen oikeudenkäyntiä. Suhtautumistapa taas oli positiivisempi niillä pareilla, joilla oli modernimpi avioliittokäsitys. Tämä näyttää käyvän yksiin tutkimani aineiston kanssa sikäli, että perheissä, joissa toisella vanhemmalla oli patriarkaalinen tai muutoin jyrkästi hallitseva avioliittokäsitys, sopuratkaisuun pääseminen ei onnistunut.

1395 Vrt. Helin 1974, s. 114. Vuodelta 1969 kerätyssä tutkimusaineistossa todettiin, että syyllisyystietä avioeroperusteena käyttäneillä lapsiperheillä oli keskimäärin 2,2 lasta ja välirikkotietä käyttäneillä 1,9 lasta.

1396 Kolmilapsisia perheitä oli aineistossa 15 eli 17 prosenttia kaikista tapauksista. Vrt. Noreau 1998, s. 601, joka kanadalaistutkimuksessaan totesi, että monilapsisuus heikensi sopuratkaisun mahdollisuutta.

näissä tapauksissa ollut kovin matala.[1397] Tutkimastani oikeudenkäyntimateriaalista ei ollut selvitettävissä pitkään viipyneiden sopuratkaisujen lapsille tuottamia hyötyjä tai haittoja.

Aineistosta ei ilmennyt, että asianosaiset olisivat tehneet väitteitä sovintoa edistäneiden tuomareiden esteellistymisestä asian jatkokäsittelyä ajatellen. Tätä saattaa selittää sovintopyrkimysten sijoittuminen vaiheeseen, jossa sosiaalitoimen selvitys jo oli tuomioistuimen käytettävissä. Sovinnon edistämistyö on mahdollisesti ollut silloin kivuttomampaa kuin valmisteluistunnossa ilman selvitystä tapahtunut sovintotyöskentely.

5.6 VÄLIPÄÄTELMIÄ SOPUTYÖSKENTELYSTÄ

Selvitystyössä haettiin ahkerasti sopuratkaisuja. Niitä syntyikin ennen tuomioistuimen istuntokäsittelyä joko sosiaalitoimessa tai asianajajan luona hieman useammin kuin tuomioistuimissa selvitystyön jälkeen. Tuomioistuimessa saavutetut sopimukset tukevat sitä Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportin näkemystä, että sovinnon edellytysten selvittäminen riitateemoittain on tärkeä tavoite huoltoriidoissa.[1398]

Sopuratkaisujen suhde oikeusprosessia edeltäneeseen ennakkosovitteluun ei selvinnyt empiirisestä aineistosta. Oikeudenkäyntiasiakirjoista ei lainkaan ilmennyt, että oikeudenkäynnin kirjallisessa tai suullisessa valmistelussa olisi selvitetty, missä määrin vanhemmat mahdollisesti olivat ennen riidan vireilletuloa käyttäneet hyödykseen tarjolla olevia perheneuvonta- ja perheasioiden sovittelupalveluja.[1399] Myöskään se, olivatko vanhempien asianajajat ennen valmisteluistuntoa neuvotelleet keskenään asiasta, ei selvinnyt asiakirjoista.[1400]

Näin ollen ei ollut saatavissa tietoa siitä, oliko mahdollisesti joitakin riidan osakohteita saatu kitketyksi pois ennakkosovittelussa. Empiirinen aineisto ei siis antanut lisävalaistusta suomalaisen ennakkosovittelujärjestelmän vahvuuksista tai heikkouksista huoltoriitojen näkökulmasta. Kun kuitenkin selvityksiin sisältyi satunnaisia tietoja siitä, että vanhemmat olivat ikään kuin jatkaneet asiakkuuttaan sosiaalitoimessa, ja kun osa näistä saaduista palveluista on voinut olla perheasioiden sovittelua, se avasi sosiaalitoimen roolista ristiriitaisia

---

1397 Tapaukset T:118, T:119 ja T:120.

1398 Rovaniemen hovioikeuspiirin työryhmäraportti 2002, s. 53.

1399 Taskinen 2001, s. 48–49 mukaan perheasioiden sovitteluksi ei voida nimittää mitä tahansa perheneuvontaa, jossa tulee esiin myös avioeron mahdollisuus. Käytännössä ei kuitenkaan ole esiintynyt tilanteita, joissa perheasioiden sovittelua olisi pyydetty erotilanteiden ulkopuolella. Ks. Valkama 1991, s. 40.

1400 Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietinnössä 2003, s. 314–316 pohditaan riitojen varhaista ratkaisemista ja katsotaan, että asianajotapaa koskeva ohje asian sovinnollisesta selvittämisestä ennen asian vireillepanoa usein laiminlyödään.

näkökulmia.[1401] Niihin ovat *Maaria Leskelä* ja *Anna-Kaisa Aaltonen* kiinnittäneet huomiota.[1402] Epäilyt sopuratkaisun ensisijasta huoltoriidoissa liittyvät samalla kysymykseen vaihtoehtoisten ratkaisumenetelmien käytettävyydestä.

Empiirisestä aineistosta ei myöskään ollut saatavissa tietoa tuomioistuimen käyttämistä keinoista edistää sovintoja ilman sosiaalitoimen selvitystä. Tämän tutkimuksen empiirinen aineistohan oli kerätty niin, että selvitykset oli jo pyydetty. Selville sen sijaan tuli, että joka tapauksessa merkittävä joukko vanhempia tarvitsi selvityksen jälkeen sopuun päästäkseen asian jatkokäsittelyn tuomioistuimessa. Perustellusti voidaan siis katsoa, että oikeuskäsittely tarkoitti heille arvovaltaista foorumia, jossa oli pakkoratkaisun sijasta mahdollisuus päätyä sopuun.Tutkimusaineistosta ei ollut pääteltävissä sitäkään, millaisia ulkoprosessuaalisia ja sovintomenettelyissä yleisesti tunnettuja inhimillisiä tai taloudellisia syitä sopuratkaisun edellytyksenä oli tosiasiassa ollut. Näin ollen sovun varjoon jäi se sovittelu- ja lapsenhuoltokirjallisuudessa raportoitu kaupankäynti taloudellisilla, moraalisilla ja muilla vastaavilla argumenteilla, johon olen tässä tutkimuksessa aiemmin viitannut.[1403]

Sovintopyrkimysten ongelmakohdat avautuivat heikohkosti oikeudenkäyntiaineistoa tutkimalla. Tapauksiin dokumentoitu aineisto ei antanut esimerkiksi tietoja siitä, oliko mahdollisesti toista heikommassa tai turvattomammassa asemassa olleen vanhemman oikeusturva vaarantunut sopuratkaisuun päätymällä ja mitä mahdollisia seurauksia sellaisesta olisi voinut olla lapsille. Selvityksissä ei myöskään raportoitu sellaisesta vallan epätasapainosta, jota norjalainen juristi-psykologi *Grete Nordhelle* on kuvannut esiintyvän vanhempien sovittelutapaamisissa.[1404] Tutkimusaineisto ei siis antanut selvyyttä siihen, oli sopuratkaisuun autettaessa kiinnitetty huomiota Euroopan Neuvoston sovittelusuosituksessa ja sosiaalitoimelle suunnatussa uudessa oppaassa esitetyllä tavalla vanhempien vallan epätasapainoon tai perheväkivaltaan.[1405]

Yksilöllisesti räätälöityjä sopimuksia ei tutkimusaineistosta liiemmin löytynyt. Toisin sanoen 1990-luvun puolivälin jälkeisinä vuosina ei vielä osattu käyttää sellaisia joustavia huolto- ja tapaamissopimuksia, joita 2000-luvulle tultaes-

---

1401 Gottberg 1997, s. 113–114. Samoin Kurki-Suonio 1999, s. 475 huomauttaa, että sopimuksen vahvistamisneuvottelujen epäonnistuttua sovittelua voidaan jatkaa selvitystyön kuluessa. Ks. vastaavaan tapaan EOA:n päätös 2004, jonka jaksoissa 4 ja 7 esitetään havaintoja muun muassa sovittelu- ja neuvontapalvelujen järjestämisestä (sopimusneuvonta, sovittelu, pari- tai perheterapia ja perheneuvonta) vanhempien huoltoriidoissa.

1402 Aaltonen 2000a, s. 380 ja Aaltonen 2000b, s. 1320. Ks. vastaavaan tapaan EOA:n päätös 2004, jaksot 4, 7 ja 9.

1403 Ks. alajakso IV A.6.4.

1404 Henkisen vallan epätasapainoon lienee viitannut tapauksen T:120 selvitykseen merkitty maininta, että ”vanhempia oli kuultu erikseen, jotta myös äiti olisi tullut kuulluksi”. Syinä vallan epätasapainoon Nordhelle 2004 on pitänyt ainakin epätasapainoa tunteissa, ihmissuhdeverkostoissa, resurssien jakautumisessa, persoonallisuudessa, tiedoissa ja vuorovaikutuksessa.

1405 Recommendation 1998, Explanatory memorandum, kohdat 26 ja 44. Samaan tapaan Taskinen 2001, s. 55.

sa on esitelty sekä lapsenhuolto-oikeuden että sosiaalityön piirissä. Joustavien sopimusten rajat olivat kylläkin esillä 2000-luvun alkuvuosien oikeuskäytännössä.[1406] Niissä sopimuksissa, jotka sosiaalilautakunnat olivat selvitystyön tuloksena vahvistaneet, ei ollut yhtään sellaista Aaltosen oikeuskäytännöstä esittelemää sopimusta, joissa olisi otettu huomioon inhimillisiä ja käytännöllisiä ehtoja, vaikka niiltä tosiasiallinen täytäntöönpanokelpoisuus puuttuukin.[1407]

Tutkimissani tapauksissa ei myöskään ollut yhtään sopimusta puhelin-, tekstiviesti-, sähköposti- ja internetyhteyksistä lapsen ja vanhemman välillä, jollaisia taas sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa suositellaan käytettäväksi tapaamissopimuksia laadittaessa.[1408] Sen sijaan tutkimassani aineistossa oli yksi perheneuvolassa syntynyt vanhempien sopimus tulevaisuudessa tapahtuvasta keskinäisestä yhteistyöstä, jolla tavoiteltiin vastaavanlaista hyötyä kuin Aaltosen esittelemässä vanhempien sitoumuksessa sovitella vastaisia riitojaan ystäväperheen luona.[1409]

Lopuksi kiinnitän huomiota sovittelupyrkimysten organisatorisiin ongelmakohtiin. Kuten selvitystyön tavoitteitta ja toteuttajia koskevassa luvussa olen todennut, kaikki tuomioistuimet eivät järjestäneet valmisteluistuntoja lainkaan. Nämä tuomioistuimet eivät riittävästi kartoittaneet riitakysymyksiä ja selvittäneet mahdollisuuksia saavuttaa väliaikais-, osa- tai varsinaissopimuksia valmisteluistunnossa. Tuomioistuimet ja sosiaalitoimistot eivät myöskään yleensä näyttäneet kantavan huolta samanaikaisesti vireillä olleiden yksilöimättömien selvityspyyntöjen keskinäisestä etusija- ja kiireellisyysjärjestyksestä selvitystyössä. Tästä syystä yksittäisen riidan sovittelutyöhön sidotut resurssit sosiaalitoimessa saattoivat kohtuuttomasti viivästyttää muiden riitojen selvitystyötä.

1406 Ks. Kouvolan ho 20.3.2003, nro 318, S 02/793 vaatimus tapaamisoikeuden tarkistamisesta kuuden kuukauden välein hylättiin lakiin perustumattomana, samoin vaatimus vanhempien sitoutumisesta huoltajan vaihtoon, mikäli tapaamiset eivät toteutuisi. Ks. myös Vaasan ho 9.4.2002, nro 388, S 01/1420. Käräjäoikeus oli katsonut, ettei yhteishuollosta voitu sopia koeluontoisesti määräajaksi.

1407 Aaltonen 2000b, s. 1322. Esim. lapsen lähisukulaisen pitää olla läsnä tapaamisissa tai lasta ei saa viedä tapaamisoikeuden aikana moottoripyöräkerhon tiloihin. Myös lemmikkieläimiä koskevat sopimusehdot voivat edistää sopuratkaisuun pääsyä. Ks. joustavista sopimuksista myös Auvinen 2003, s. 161–162.

1408 Taskinen 2001, s. 40 ja 63–64. Tutkimassani aineistossa oli kylläkin tapauksia, joissa oli toteutettu vapaaehtoista yhteydenpitoa vaikeissa tapaamisolosuhteissa. Mukana oli kirjeenvaihtoyrityksiä lapsen ja lapsen äidin lähisukulaisen murhanneen, elinkautisrangaistusta sovittavan isän (tapaus T:215) sekä lapsen ja kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä kärsineen, kotiväkeä häirinneen, mielisairaalassa olleen isän tapaamisista ulkopuolisen henkilön läsnäollessa mielisairaalassa (tapaus T:171).

1409 Tapaus T: 231. Ks. Aaltonen 2000b, s. 1322.

6 Vaihtoehtoisia käsittelymalleja

6.1 SOVITTELU TUOMIOISTUIMESSA JA SEN ULKOPUOLELLA

Luodakseni kokonaiskuvan huoltoriitojen sovinnollisista ratkaisujärjestelmistä esittelen tässä jaksossa vaihtoehtoisia käsittelymalleja. Perheriitojen erilaiset sovittelumallit ovat viimeisimmän vuosikymmenen aikana saaneet yhä enemmän sijaa eurooppalaisessa keskustelussa sekä oikeuslaitoksessa että eroauttamisen ammattilaisten piirissä. Sovittelutoiminta on eri yhteiskunnissa organisoitunut monilla eri tavoilla.

Eurooppalaisten maiden oikeusjärjestelmissä on toisistaan poikkeavia säännöksiä siitä, mitkä avioeron liitännäiskysymykset ylipäätään voidaan käsitellä tai on pakko käsitellä yhdessä avioeron kanssa. Siten joissakin maissa sovittelun piiriin tulevat esimerkiksi osituskysymykset, toisissa taas eivät. Tuomioistuimeen päätyvien tapausten määrä ja konfliktin taso taas riippuu ainakin perheneuvonnan onnistuneisuudesta, vapaaehtoisen sovittelun käytöstä, asianajossa tehtyjen sovintojen yleisyydestä ja sopimusten vahvistamisinstrumentin käytöstä. Näihin kaikkiin vaikuttaa palvelujen saatavuus, laatu ja hinta.

Perheriitojen sovittelu voidaan järjestää sosiaali- tai muuna yhteiskunnallisena maksuttomana palveluna tai yksityisten ammatinharjoittajien tarjoamana maksullisena palveluna. Tuomioistuimissakin sopuratkaisuihin tähtäävät menettelytavat voidaan järjestää erilaisin tavoin. Vireillä olevassa riidassa voidaan tuomioistuimissa esimerkiksi kirjallisesti informoida vanhempia ulkopuolisista sovittelumahdollisuuksista, järjestää sovittelua koskeva informaatiotilaisuus, tarjota sovittelua tuomioistuinorganisaatioon kuuluvana sovittelijapalveluna, edistää sovintoa osana perinteistä oikeudenkäyntiä, ohjata kesken oikeudenkäynnin ulkopuoliseen sovitteluun tai tarjota sovittelua tuomarisovitteluna taikka asiantuntija-avusteisena tuomarisovitteluna.

Varsinaista sovittelija-ammattitutkintoa ja ammattikuntaa ei ole syntynyt, ei myöskään yhteisiä standardeja mahdollisen tutkinnon sisällöstä tai pätevyysvaatimuksista. Yhteistä kuitenkin on, että perheriitojen sovittelua eri maissa antavat lähinnä kolmeen ammattikuntaan kuuluvat henkilöt: sosiaalityöntekijät, psykologit ja juristit. Lakimiessovittelijoina toimii sekä tuomareita että asianajajia. Käsitykset sovittelun tarkoituksenmukaisista tavoitteista ja kestosta vaihtelevat sen mukaan, ryhdytäänkö sovitteluun ennen tuomioistuinriitaa vai sen aikana. Eurooppalaiset sovittelumenetelmät puolestaan ovat kehittymässä ja uudet mallit ovat vilkkaan kokeilun kohteina. Samaan aikaan, kun keskustellaan sovitteluun sopimattomien riitojen seulonnasta, sovittelua pyritään erilais-

ten kokeiluprojektien avulla laajentamaan myös vaikeisiin kansainvälisiin lapsiriitoihin.[1410] Huoltoriitojen sovittelussa sekä tuomioistuimen ulkopuolella että tuomioistuimessa on etsitty keinoja, joilla aikuislähtöisissä prosesseissa saadaan myös lapsen ääni kuuluviin.

Sakari Laukkanen on ryhmitellyt eri maissa kehitetyt tuomioistuimeen kytketyt riidanratkaisumallit kolmeen kategoriaan: sovittelupakko ennen asian vireilletuloa, siirtäminen sovitteluun tuomioistuimen ulkopuolella ja sovittelu tuomioistuimessa. Kuten jäljempänä selostan, kaikki kyseiset sovittelumuodot ovat Pohjoismaissa joko käytössä, kokeiltuja tai ehdotettuja käytettäviksi huoltoriitojen konfliktinratkaisumallina.[1411] Kukin menettelytapa voi palvella konfliktin ratkaisemista käyttöalansa tarjoamin edellytyksin. Tässä tutkimuksessa huomion keskipisteenä ovat tuomioistuinkytkentäiset sovittelumallit.

6.2 OIKEUSLÄHTEISSÄ ESITETTYJÄ SOVITTELUKEINOJA HUOLTORIITOIHIN

Kaijus Ervasti on selostanut useita eri luokituksia vaihtoehtoisista riidanratkaisumalleista. Niitä ovat muun muassa tuomitseminen, välimiesmenettely, sovittelu, terapia sekä hallinnollinen ja poliittinen päätöksenteko.[1412] Niistä tuomitseminen, sovittelu ja terapia sopivat yleisellä tasolla erilaisissa instituutioissa toteutettaviksi huoltoriitojen käsittelymalleiksi. Sekä sovittelu- että perheterapiamalleissa käytetään *Maaria Leskelän* oikeustieteellisen opinnäytetyön mukaan erilaisia menetelmiä, joista on monia vaihtelevia sovelluksia.[1413]

Tuomioistuinsovittelua esittelevässä kirjassaan Ervasti on siteerannut Mnookinin ja Kornhauserin luokitusta vanhempien syistä saattaa riita tuomioistuimen ratkaistavaksi: 1) kauna, 2) vastenmielisyys neuvotteluja kohtaan, 3) harhauttaminen, joka johtaa neuvotteluiden rikkoutumiseen, 4) epävarmuus menestymisestä ja riskin valinnat sekä 5) keskikentän puuttuminen.[1414] Kyseinen luonnehdinta saa tukea tämän tutkimuksen empiirisistä havainnoista.

Kohdennettaessa vaihtoehtoisia konfliktinratkaisutapoja huoltoriitoihin, apuna voi joiltakin osin toimia Norjan tuomioistuinsovittelua koskevassa arviointiraportissa esitetty konfliktitasoluokitus. *Richard H. Knoff* luonnehtii riidan syvyyttä yhdeksänportaisella asteikolla, jossa kolme lievintä ovat asemoituminen, väittely ja saartaminen, kolme keskimmäistä arvostelu, paljastaminen ja strategiset uhkaukset sekä kolme vaikeinta mitätöiminen, murskaaminen ja molem-

---

1410 Alustuspuheenvuorot Anne-Marie Hutchinson ja Jean-Pierre Copin seminaarissa ”Family Mediation” 11.3.2005 Trier.

1411 Laukkanen 2001, s. 131–135 ja HE 114/2004, s. 12. Ks. sovittelumalleista alajaksot VI 6.3 ja 6.4.

1412 Ervasti 1999, s. 652–654, Ervasti 2002, s. 137–138 ja Ervasti 2004, s. 116–120.

1413 Leskelä 2000, s. 15.

1414 Ervasti 2005, s. 209.

minpuolinen tuhoaminen. Konfliktitason mukaan hän ehdottaa käytettäväksi kolmenlaisia keinoja: ensimmäisessä ryhmässä sovittelua, toisessa ulkopuolista ratkaisua ja kolmannessa valtakoneiston interventiota.

> Tasoille 1–3 soveltuu keinoksi lähinnä konsultaatio, jossa osapuolia autetaan kommunikoimaan ja saavuttamaan rakentava ratkaisu. Useimmiten riita tulee tuomioistuimeen vasta tasolla 5, jossa suhde on niin tulehtunut, että voiton saavuttamisella on itseisarvo. Konfliktitasoille 4–6 Knoff ehdottaa sosioterapiaa, jolla hän tarkoittaa syvemmälle menevää ihmissuhdekeskeistä konsultaatiota. Tuomioistuinsovittelun hän katsoo soveltuvan tasoille 5–7, joilla osapuolet paljastavat ja uhkailevat toisiaan sekä yrittävät neutraloida toinen toisensa vahingoittamismahdollisuudet. Sovittelijan tehtävänä on auttaa osapuolia korjaamaan väärinkäsityksiä, tuulettamaan tunteita ja löytämään hyväksyttäviä ratkaisuja asiariitaan sekä ylläpitämään ihmissuhde- ja pelisääntöjä tulevaisuudessa.
>
> Tuomioistuinsovittelun soveltuvuus päättyy tosiasiassa ennen tasoa 8. Sitä syvemmässä vihamielisyydessä yksimielisyyden tavoittelu ei ole mielekästä, vaan tarvitaan ulkopuolinen ratkaisu. Tuomioistuinsovittelun ja -ratkaisun käyttöalue peittävät osittain toisensa. Tuomio soveltuu tasoille 6–8. Syvimmällä konfliktitasolla kummaltakin osapuolelta puuttuu halu löytää ratkaisu. Konfliktia voidaan rajoittaa ulkopuolisella vallankäytöllä. Tasolla 9 riidan osapuolet etsivät tilaisuutta tuhota toinen toisensa. Kumpikin on kadottanut halun löytää ratkaisu, minkä vuoksi konfliktia voidaan rajoittaa vain ulkopuolisella vallankäytöllä.[1415]

Jotta sovittelukeinot saataisiin kohdentumaan huoltoriitoihin, esittelen ensinnä yleisiä sovittelumuotoja. Ervasti jakaa ne kansainvälisen sovittelukirjallisuuden perusteella fasilitatiiviseen, sopimuspohjaiseen, terapeuttiseen ja evaluatiiviseen sovitteluun.[1416] Myös Leskelä tarkastelee vastaavia sovittelumuotoja.[1417] Sopimussovittelua Ervasti luonnehtii kaupallisille riidoille tyypilliseksi kaupankäynniksi ja tinkimiseksi, jossa osapuolten vaatimukset pyritään saamaan mahdollisimman lähelle toisiaan.

Fasilitatiivisessa sovittelussa sen sijaan pyritään saamaan esiin osapuolten asiakohtaiset, prosessuaaliset ja psykologiset piilointressit ja sovittamaan niitä yhteen. Asemoitumista välttäen neuvotellaan osapuolten tarpeista ja intresseistä. Sovittelija tuntee paremmin prosessin ja tekniikat kuin riidan sisältökysymykset, hän ylläpitää keskustelua ja edistää neuvottelua. Hänen väliintulonsa on vähäinen, sillä hän rohkaisee osapuolia muotoilemaan luovan ratkaisun kummankin intressien kautta. Neuvottelu voi olla pitkällinen, eikä se välttämättä johda tulokseen. Helpottava sovittelu sopii Ervastin mukaan muun muassa perheeseen ja kumppanuuteen kohdistuviin riitoihin.

1415 Knoff 2001, s. 122–126.

1416 Ervasti 2000, s. 1253–1254 ja Ervasti 2004, s. 149–150. Vrt. HE 114/2004, s. 22, jossa katsotaan, ettei ratkaisusuositukseen tähtäävä evaluatiivinen sovittelu sovellu tuomioistuinsovitteluksi ehdotettuun sovitteluun.

1417 Leskelä 2000, s. 15–16.

Terapeuttista sovittelua Ervasti kuvaa sovitteluksi, jonka tarkoitus on pureutua konfliktin takana oleviin psykologisiin syihin. Sovittelija on yleensä sosiaalityön tai neuvottelemisen asiantuntija. Sovittelulla pyritään silloin piilossa olevien syiden avaamiseen ja osapuolten suhteiden parantamiseen. Sovittelija käyttää terapiatekniikoita diagnosoidakseen ja käsitelläkseen suhteen ongelmia. Ratkaisua lykätään, kunnes suhteisiin liittyvät kysymykset on käsitelty. Haittana on pitkäkestoisuus, sopimisen viivästyminen, mutta hyötynä mahdollisesti parempi lopputulos. Sovittelu sopii avioliittoon ja vanhemmuuteen, perhesuhteisiin ja jatkuvia suhteita koskeviin riitoihin.

Evaluatiivinen sovittelu taas on Ervastin mukaan neuvottelevaa ohjattua sovittelua. Sovittelutulosta etsitään osapuolten laillisten oikeuksien pohjalta. Asiantuntija tuntee riidan asiasisällön, mutta ei ole välttämättä hyvä sovittelutekniikoissa. Sovittelijan väliintulo on voimakas, hän tarjoaa lisäinformaatiota, neuvoo ja vakuuttaa osapuolia sekä tuo asiantuntemusta neuvotteluihin, hän puuttuu sovinnon sisältöön ja saattaa tehdä ratkaisuehdotuksiakin. Sovittelu vaatii sovittelijan vastuuta, mutta se ei lisää osapuolten taitoja tulevaisuutta varten. Lopputulos on yleensä linjassa tuomioistuinratkaisujen kanssa. Ervastin mukaan sovittelu sopii muun muassa avio-omaisuutta koskeviin riitoihin.[1418]

Yleisiä sovittelumalleja jonkun verran osuvamman luokittelun huoltoriitoja ajatellen tarjoaa *Simon Roberts*, joka on tehnyt perhesovittelun keinoista luokittelun oikeudellisia yhteyksiä varten, tarkoittamatta kuitenkaan erityisesti oikeudenkäyntejä. Hän pitää kylläkin luokittelua monin tavoin ongelmallisena, mutta silti hyvin suuntaa antavana. Ensinnäkin hän katsoo, että pariskunnan lievimmissä erimielisyyksissä tarvitaan vain mini-interventiota (*minimal intervention*). Vähin mahdollinen puuttuminen sovittelussa soveltuu käytettäväksi, jos osapuolet kykenevät käsittelemään toistensa tarkoituksia ja tavoitteita sekä neuvottelemaan ja tekemään tulevaisuuden järjestelyjä.[1419]

Äsken esiteltyä ryhmää vaikeammissa konflikteissa tarvitaan sovittelijan ohjaavaa interventiota (*directive intervention*), jossa hänen on hankittava riidan osapuolilta lisätietoja sen taustasyistä ja arvioitava noita tietoja, yksilöitävä ja arvioitava saavutettavissa olevia vaihtoehtoja sekä vakuutettava ammattitaidollaan ja kokemuksellaan osapuolet siitä, että sovittelussa saavutetut tulokset ovat parhaat mahdolliset heidän yksilöllisessä tilanteessaan. Vaikeimmissa tapauksissa Roberts suosittelee käytettäväksi terapeuttista sovittelua (*therapeutical in-*

1418 Ervasti 2000, s. 1253–1254 ja Ervasti 2004, s. 149–150.

1419 Roberts 1988, s. 144–147. Pariskunnan neuvottelukykyä osoittaa se, että kumpikin kykenee pitämään yhteyttä toiseen, sopimaan yhteisestä keskustelupaikasta ja -tavasta sekä vaihtamaan tietoja toisen kanssa. Astetta vahvemmassa mini-intervention versiossa sovittelijan on varmistettava keskustelun perussäännöt sekä autettava osapuolia ilmaisemaan ne teemat, joista he ovat erimielisiä, sekä yksilöimään saavutettavissa olevat ratkaisuvaihtoehdot. Ks. myös Jaakkola 2002, s. 892, joka esittelee sovittelutyyppien kolmijaon täytäntöönpanoriitojen sovittelun mahdollisuuksia arvioidessaan.

tervention), jossa sopimuksen tai ratkaisun tekeminen viivästyvät parisuhteen kariutumista koskevan selvittelyn vuoksi. Tämän sovittelumenetelmän tarkoituksena on paljastaa, arvioida ja korjata terapeuttisia tekniikoita käyttäen osapuolten suhteessa vallinnutta patologiaa. Tavoitteena voi olla saada parannusta osapuolten vahingollisiin toimintatapoihin tai ainakin saattaa heidät tulemaan toimeen virheellisten toimintatapojen kanssa.

Kun äsken selostettua luokittelua vertaa Ervastin ja Leskelän esittelemiin sovittelumuotoihin, vastaa fasilitatiivinen sovittelu melko hyvin mini-interventiota ja evaluatiivinen taas ohjaavaa interventiota. Terapeuttisina sovittelumuotoina esitellyt mallit kummassakin luokittelussa puolestaan vastaavat pitkälti toisiaan. Sen sijaan yleiselle sopimussovittelulle ei varsinaisesti näyttäisi olevan vastinetta äsken selostetuissa perhesovittelumuodoissa. Kaikille esitellyille sovittelumuodoille on yhteistä se, että sovittelijalta vaadittava asiantuntijuus on erilaista kuin perinteisessä oikeudenkäytössä todisteluna vastaanotetun asiantuntijan asiantuntijuus. Jotta voisin arvioida huoltoriitojen suomalaista sovinnon edistämistyötä ja edellä esitettyjä sovittelumalleja, esittelen seuraavassa alajaksossa niitä pohjoismaisia malleja, joissa on sovellettu, sovelletaan tai on ehdotettu sovellettavaksi vaihtoehtoisia riidanratkaisumenetelmiä.

6.3 KOKEILUJA JA SÄÄNTELYÄ RUOTSISSA, NORJASSA JA TANSKASSA

6.3.1 Samarbetssamtal-sovittelu ja eräät kokeilut Ruotsissa

Samarbetssamtal-sovittelu on sovittelukeino, johon ruotsalaistuomioistuimet voivat ohjata vanhemmat osallistumaan ja vieläpä vastoin suostumustaan. Osallistumispakko on viimeinen varaventtiili ennen täysimittaista oikeudenkäyntiä. Oikeuskäytännössä on kuitenkin poikkeuksellista, että tuomioistuin pakolla määräisi vanhemmat kyseiseen sovitteluun.[1420] Neuvottelujen tarkoitus on saavuttaa vanhempien yksimielisyys. Merkillepantavaa on, että jos vanhempi jättää ilman hyväksyttävää syytä myötävaikuttamatta yhteistyöneuvotteluihin, laiminlyöntiä voidaan käyttää argumenttina hänen huoltajasopivuuttaan vastaan.[1421]

Ruotsalaistuomioistuimet asettavat neuvotteluille aikarajan, joka yleensä on kolmesta neljään kuukauteen. Vireillä oleva riita-asia jää keskustelujen ajaksi lepäämään. Lyhyehkö aikataulu viittaa siihen, että keskusteluja tarkoitetaan käytäväksi vain niissä tilanteissa, joissa on toivoa sovun löytymisestä.[1422] Aset-

---

1420 Asiaa koskeva säännös on vanhempainkaaren huoltoriitoja koskevissa menettelytapasäännöksissä (FB 6:18). Ks. myös Aaltonen 2003, s. 104–105.

1421 Schiratzki 1997, s. 350. Ks. vastaavaan tapaan Helin – Linna – Rintala 1997, s. 71 täytäntöönpanosovittelusta Suomessa.

1422 Wickström 1998, s. 121–123.

tamalla määräaika lyhyeksi halutaan samalla nopeuttaa ratkaisuntekoa.[1423] Puolessa sovitteluun ohjaamia tapauksia onkin päädytty sopuratkaisuun. Koska tuomioistuinten yhteistyöneuvotteluihin osoittamien tapausten joukossa on ollut sellaisia, joissa on esitetty muun muassa seksuaalista väärinkäyttöä ja pahoinpitelyä koskevia syytöksiä, tuomioistuimia on tällaisissa tapauksissa neuvottu pidättyvään harkintaan.[1424]

Ruotsalaistuomioistuimissa on virallisen järjestelmän ohella kokeiltu ainakin kahta muuta sovittelumallia. Malmön sovittelumallissa 1990-luvun taitteessa tuomioistuin otti yhteyden huoltoriidan vanhempiin selostaen heille yhteistyöneuvottelujen tarpeellisuutta.[1425] Tuomioistuin kutsui valmisteluistuntoon vanhempien ohella myös sosiaalisihteerin sosiaalilautakunnan edustajana. Esitettyään vaatimuksensa ja näkemyksensä vanhemmat jäivät keskustelemaan tilanteesta sosiaalisihteerin kanssa. Useimmiten onnistuttiin pyrkimyksessä saada vanhemmat luopumaan väliaikaisvaatimuksista. Jos vanhemmat hyväksyivät osallistumisen yhteistyöneuvotteluihin, jutun käsittelylle määrättiin jatkovalmisteluistunto normaaliin tapaan.[1426]

Haaparannan seudun mallissa kaikkien yhteistyöneuvottelujen käyminen annettiin perheneuvontakeskukselle (familjerådgivningen). Malmön mallin tapaan vanhempia informoitiin valmisteluistunnon kutsussa neuvottelujen esille ottamisesta ja tuomioistuin kutsui perheneuvojan istuntoon. Vaatimusten esittämisen jälkeen asiamiehet ja puheenjohtaja jättivät vanhemmat ja perheneuvojan pitämään neuvoa yhteistyöneuvotteluista.[1427]

Kummassakin kokeilussa haluttiin lisätä vanhempien yhteisymmärrystä ja välttää yhteistyöneuvotteluihin pakolla määrääminen sekä viime kädessä myös selvityksen pyytäminen sosiaalitoimelta. Kaiken kaikkiaan yhteistyöneuvottelujen lisääntynyt tarjonta ja käyttö vähensivät sosiaalitoimelta pyydettävien varsinaisten selvitysten (utredningar) määrää.[1428]

1423 SOU 1995:79, s. 62– 63. Kolmannes yhteistyökeskusteluihin lähetetyistä vanhemmista oli aiemmin osallistunut sellaisiin.

1424 SOU 1995:79, s. 7, 59 ja 62 sekä Ewerlöf – Sverne 1999, s. 64. Sopuratkaisujen prosenttiosuus oli 56. Ks. vastaavaan tapaan Aaltonen 2003, s. 105, jonka mukaan yhteistyökeskustelut olivat osoittautuneet tehokkaaksi tavaksi sopia lapsia koskevat riidat ennen kuin oikeudenkäynti on ehtinyt kärjistyä liikaa.

1425 Schiratzki 1997, s. 280–281. Kyseisenä ajankohtana väliaikaismääräykset eivät periaatteessa voineet koskea määräystä lapsen asumisesta, vaan ainoastaan oikeudellisesta huollosta (legal vårdnad) ja tapaamisoikeudesta. Jos kuitenkin väliaikaisvaatimus koski yhteishuollon purkamista, saatettiin väliaikaismääräys antaa myös lapsen asumisesta (faktisk vård). Vaikka määräysten tarkoituksena ei ollut ohjata lopullista ratkaisua, ne saivat käytännössä prejudikatiivin luonteen.

1426 Sjösten 1999, s. 131

1427 SOU 1995:79, s. 64 ja Sjösten 1999, s. 132 ja 135.

1428 SOU 1995:79, s. 63.

6.3.2 Norjan ja Tanskan tuomioistuinsovittelut

Tuomioistuinsovittelua (rettsmekling) on kokeiltu Norjassa vuodesta 1997 lähtien. Sovittelussa tuomioistuimille on annettu mahdollisuus ohjata vireillä oleva riita-asia tuomioistuimen järjestämään erityiseen sovittelumenettelyyn.[1429] Sovittelun piiristä ei ole suljettu pois huoltoriitojakaan. Sovittelusta laadittiin vuonna 2001 arviointiraportti, jossa menetelmän arvioitiin kokonaisuutena toimineen hyvin. Raportin mukaan sovittelua oli käytetty huoltoriidoissa jonkun verran, mutta tietoa niiden käsittelymäärästä ei esitetty.[1430] Norjassa riita-asiain käsittelyä pohtinut komitea esitti vuonna 2001 tuomioistuinsovittelun säätämistä pysyväksi prosessuaaliseksi menettelytavaksi.[1431] Sikäläisen lapsilain muutoksia koskeneessa lainvalmistelussa katsottiin, että varsinainen tuomioistuinsovittelu voi joissakin tapauksissa soveltua käytettäväksi asiantuntija-avusteisen menetelmän sijasta, jota selostan seuraavassa alajaksossa.[1432] Ensisijaiseksi huoltoriitojen sovittelumalliksi ei siten tuomioistuinsovittelua ole Norjassa tarkoitettu.

Tanskassa tuomioistuinsovittelua on kokeiltu vuodesta 2003 lähtien. Sovittelusäännös on oikeudenkäyntiä koskevassa laissa.[1433] Kokeilussa on ollut mukana viisi tuomioistuinta. Sovittelijaksi on kuhunkin kokeilutuomioistuimeen nimetty tuomareiden lisäksi myös asianajajia. Malli ei siten ole puhdaspiirteinen tuomarivetoinen tuomioistuinsovittelu. Sovittelukokeiluun on voitu ottaa mitä tahansa siviiliasioita tuomioistuimen harkinnan mukaan. Erityisen sopivina pidettiin kokeilua aloitettaessa perheoikeudellisia asioita.[1434]

Kokeilukaudesta laaditussa arviointiraportissa perheoikeudellisia asioita pidettiinkin erityisen sopivana sovitteluasiaryhmänä. Sopivuutta rajoittivat kui-

---

[1429] Knoff 2001, s. 24. Alkuun kokeilussa oli mukana 5, sitten 10, mutta vuoden 2003 alusta 20 tuomioistuinta. Tuomioistuinsovittelua johtaa tuomari tai nimetty lakimiessovittelija (rettsmekler) ja hänellä voi olla apunaan asiantuntija. Sovittelu toteutetaan valmisteluistunnossa, jossa jutun asianosaiset asianajajineen esittelevät asian lyhyesti. Tuomari tai muu sovittelija ja kumpikin asianosainen vuorollaan kokoontuvat erillisneuvotteluun, joissa sovintoa hierotaan. Jos jutussa saavutetaan sovinto, juttu ratkaistaan tuomioistuinsovinnolla (rettsforlik). Jos taas sovintoa ei saada aikaan, jutun käsittely jatkuu pääkäsittelyssä. Ks. myös Laukkanen 2001, s. 134–135, Ervasti 2004, s. 205–207 ja HE 114/2004, s. 15.

[1430] BFD notat 2002, s. 19–20 ja Knoff 2001, s. 123–125. Keväällä 2002 Baerumissa haastattelemani käräjätuomari Marianne Fallan Kristensen vahvisti tiedon Trondheimin käräjäoikeuden osalta, jossa tuomioistuinsovittelun rinnalla aloitettiin Follo-menetelmän käyttämistä.

[1431] TVML 99a § ja Forsøksordning med rettsmekling 13.12.1996, nr 1144, jota viimeksi muutettu 17.12.2004. Vuonna 2005 kokeilutuomioistuimia on yhteensä 52.

[1432] Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), luku 6.3.11. Ks. vastaavasti NOU 2001:32 , luku 7.7.1, jossa hyväksytään komiteanmietinnössä NOU 1998:17 esitetyt näkemykset sovittelusta siten, että käytetään asiantuntijoita huoltoriitojen valmisteluistunnossa.

[1433] Retsplejelov, luku 26. Tanskan oikeusministeriön 6.2.2003 laatiman muistion mukaan kokeilu alkoi 1.3.2003 ja jatkui vuoden 2004 loppuun saakka. Kokeilukautta on sen jälkeen pidennetty.

[1434] Justitsministeriet, notat 2003, s. 1, 5 ja 6.

tenkin havainnot kahdesta suunnasta: ensinnäkin saatiin selville, että osassa tapauksia kaikki ennakkosovittelun keinot oli jo tuloksetta käytetty, eikä tuomioistuinsovittelulla kyetty tarjoamaan uusia keinoja, ja toiseksi havaittiin, että raskaimmat huoltoriidat vaativat ratketakseen pikemminkin psykologista apua kuin tuomioistuinkytkentäistä sovittelua. Kaiken kaikkiaan sovittelijat pitivät perheoikeudellisten asioiden sovittelua raskaana ja vaativana työnä, joka edellytti persoonallisten kykyjen täysimittaista käyttöä. Työ koettiin kuitenkin palkitsevaksi, sillä vanhemmat olivat sovitteluun muissa riitaryhmissä soviteltuja osapuolia tyytyväisempiä saamaansa palveluun. Yleishavaintona raportissa todettiin, että vanhemmat harvemmin kykenivät omin voimin löytämään hyväksyttävän ratkaisun, vaan tarvitsivat sovittelua riitansa laukaisemiseksi.

Lopputulokseksi saatiin sovittelun onnistuminen 63 prosentissa huoltoriitatapauksista. Sovittelijat toivoivat useita lyhytkestoisia sovittelutapaamisia niin, että vanhemmat saisivat aikaa harkita vähin askelin etenemistä. Huoltoriitojen sovittelussa jouduttiin käyttämään enemmän aikaa kuin muissa asiaryhmissä ja kustannuksetkin nousivat muiden riita-asioiden sovittelua korkeammiksi. Osa sovittelijoista toivoi, etteivät asianajajat lainkaan osallistuisi sovittelutapaamisiin, kun taas osa näki heidän roolinsa keskustelumahdollisuuksia lisäävänä. Sovittelijat pitivät joka tapauksessa tärkeänä mahdollisuutta työskennellä yhdessä psykologin (co-mægler) kanssa, joka voisi auttaa lakimiessovittelijaa psykologisesti vaikeissa kysymyksenasetteluissa. Tähän toiveeseen vastaa norjalainen psykologiavusteinen sovittelumalli, jota selostan seuraavaksi.[1435]

6.3.3 Vaihtoehtoiset keinot Norjassa

Norjalaisessa ”Konflikt og forsoning” -projektissa vuosina 1997–2004 psykologin asiantuntija-apua hyödynnettiin huoltoriidan valmisteluistunnossa.[1436] Projektia arvioitiin lainvalmistelussa ja menetelmästä ehdotettiin tuomioistuimen lakisääteinen työmuoto.[1437] Kokemukset olivat niin rohkaisevia, että lapsilakiin otettiin säännös, joka tarkoittaa mahdollisuutta käyttää projektissa luotuja menettelytapoja. Samassa yhteydessä monipuolistettiin muutoinkin tuomioistuimen keinovalikoimaa huoltoriitojen käsittelyssä säätämällä muun muassa mahdollisuus osoittaa vanhemmat sovitteluun ja valtuuttaa asiantuntija antamaan riiteleville vanhemmille neuvontaa. Säännökset astuivat voimaan 1.4.2004.[1438]

1435 Evalueringsrapport 2005.

1436 Follo-projekti on saanut nimensä siitä, että kokeilu alkoi vuonna 1997 Indre Follon kihlakunnanoikeudessa (herredsrett), (nyttemmin Indre Follo tingrett) 1.1.2002 voimaan tulleen alioikeuksien rakenteen yhtenäistämisestä lukien. Pilottikokeiluun osallistui muutama alioikeus. Niistä suurin oli Oslon käräjäoikeus, jossa projektijuttuja jaettiin viiden tuomarin käsiteltäväksi.

1437 Ks. BL 61 §:n (20.6.2003, nr. 40) perusteluista Ot.prp. nr. 29 (2002–2003) luku 6.

1438 BL 61.1 § 1 kohta säätää valmisteluistunnosta ja 2 kohta sovitteluun määräämisestä. Muut

Norjalaisessa mallissa tuomarilta edellytetään asian joutuisaa käsittelemistä ja aktiivista roolia valmisteluistunnossa kuitenkin niin, että hän säilyttää puolueettomuutensa ja vanhempien luottamuksen. Menettelykeinojen tarkoituksenmukaisuudesta kuullaan tietysti asianosaisia. Juttuun kutsutulla asiantuntijallakin on mahdollisuus lausua käsityksensä sopivista keinoista.[1439]

Keskeistä asiantuntija-avusteisessa valmisteluistunnossa on tiivis yhteistyö tuomarin, asiantuntijan ja vanhempien välillä. Tuomarin tehtävä asiantuntija-avusteisessa sovittelussa on johtaa neuvotteluja ja pitää huolta normirajoista sekä käsittelyn oikeudellisesta kehyksestä. Asiantuntija sidotaan ratkaisutyöhön heti valmisteluistunnossa sen sijaan, että hän antaisi vasta käsittelyn myöhemmässä vaiheessa lausunnon asiasta. Hänen roolinsa poikkeaa siten olennaisesti siitä, mikä asiantuntijalla on klassisessa huoltoriidassa. Valmisteluistunnoissa vanhempien kesken pyritään saamaan aikaan kokeilusopimuksia, joita voidaan testata muutamaan otteeseen.[1440] Menettelyllä pyritään helpottamaan huoltoriitojen korkeaa konfliktitasoa jo riidan aikaisessa vaiheessa. Työskentelytapa suuntautuu tulevaisuuteen ja pyrkii välttämään liiallisen parisuhdehistorian selvittelyn.[1441] Tavoitteet sellaisinaan ovat yhtenevät muiden Pohjoismaiden lapsenhuoltoa koskevien yleistavoitteiden kanssa.

Projektiaikaisen kokeilun oikeudenkäynnissä haastehakemuksen ja vastauksen saatuaan tuomari ratkaisi, oliko juttu sen tyyppinen, että sitä kannatti harkita vaihtoehtoisessa menettelyssä käsiteltäväksi. Hän informoi vaihtoehtoisesta menettelymahdollisuudesta asianajajia puhelimitse. Jos vanhemmat suostuivat menettelyyn, asiantuntija nimettiin jo ennen ensimmäistä valmisteluistuntoa.[1442] Käräjäoikeus antoi asiantuntijalle toimeksiannon olla läsnä valmisteluistunnoissa ja vanhempia kuultuaan määräsi hänen tehtävistään.[1443] Asiantuntijoiksi nimettiin kokeiluprojektissa lähinnä sellaisia tuomioistuinten huoltoriitojen asiantuntijatehtävissä käyttämiä psykologeja, jotka olivat perehtyneet vaihtoehtoisiin sovittelumenetelmiin. Koska menettely nyt on lakisääteinen, sujuu asiantuntijan nimeäminen valmisteluistuntoon asiaa koskevan säännöksen mukaan.

---

keinot eli 3 kohdan asiantuntijan määrääminen, 4 kohdan tuomarin tai asiantuntijan keskustelut lapsen kanssa ja 6 kohdan tietojen hankkimismahdollisuus sosiaalitoimesta tai lastensuojelusta eivät varsinaisesti poikkea aikaisemmin voimassa olleiden säännösten tarjoamista mahdollisuuksista. Lisäksi 5 kohdassa säädetään lapselle oikeudenkäyntiin määrättävästä edustajasta

1439 Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), jaksot 6.1.2. ja 6.3.3.

1440 Kokeilusopimusten käyttö osoittaa luovien ja joustavien sopimusten ideaa, joita Ervasti 2002, s. 137–139 on esitellyt.

1441 Ks. BL 61.1 §:n 1 kohdan (20.6.2003, nr. 40) perusteluista Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), luku 6.

1442 Tiedot prosessuaalisesta menettelystä perustuvat pohjoismaisessa virkamiesvaihdossa keväällä 2002 kolmen kuukauden aikana Oslon käräjäoikeudessa tekemiini havaintoihin ja siellä saamaani tuomioistuimen sisäiseen dokumentaatioon. Ks. myös Auvinen 2002, s. 785–786.

1443 Asiantuntija sai määräyksen yhteydessä ennen valmisteluistuntoa käyttöönsä kirjallisen valmistelun asiakirjat. Tuomari ja asiantuntija kokoontuivat puoli tuntia ennen istunnon alkua prosessisuunnittelua koskevaan neuvonpitoon.

Oslon käräjäoikeudessa projektikokeilusta tekemieni havaintojen mukaan sovittelu sujui seuraavaan tapaan, mikä oletettavasti toteutuu myös menettelyn ollessa lakisääteinen. Asiaesittely rajattiin ensinnä keskeisiin kysymyksiin. Vanhempien asianosaiskertomuksia pyrittiin ohjaamaan riidan rakentavaan ratkaisemiseen lapsen edun kannalta. Asiantuntija etsi kysymyksillään valaisua riitaan. Tuomari ja asiantuntija siirtyivät erillisneuvotteluihin vuorotellen kummankin vanhemman ja tämän avustajan kanssa. Tämän jälkeen tuomari ja asiantuntija yhdessä avustajien kanssa saattoivat vielä vetäytyä lyhyehköön neuvotteluun kartoittaakseen sovintoedellytyksiä ja tehdäkseen sovintoehdotuksen.

Jos ehdotukseen päädyttiin, avustajat esittelivät sen päämiehilleen, jonka jälkeen he kertoivat tuomarille ja asiantuntijalle, millaisiin ajatuksiin vanhemmat olivat päätyneet. Useimmiten tässä vaiheessa oli olemassa kaksi sopimusehdotusta. Neuvottelut jatkuivat tuomarin tai asiantuntijan johdolla sopimuksen räätälöimiseksi. Tarpeen mukaan käsittely saatettiin uudelleenkin hajauttaa erillisneuvotteluiksi. Valmisteluistunnon tarkoitus oli saada aikaan osaratkaisuja ja määräaikaisia kokeilusopimuksia seuraavaan istuntoon saakka. Jos lasten kuulemisella katsottiin voitavan edistää sopuratkaisua, kuulemistehtävä annettiin asiantuntijan tehtäväksi. Istuntojen välinen aika oli yleisimmin 6–8 viikkoa. Sopimusten antamismahdollisuudesta on nyt otettu lapsilakiin säännös. Tavoitteena on saada vanhemmat oma-aloitteisesti ja vapaaehtoisesti sitoutumaan sopimukseen tuomioistuimen antaman väliaikaismääräyksen sijaan.[1444]

Seuraavassa valmisteluistunnossa arvioitiin saavutetun kokeilusopimuksen toimivuutta ja kehitettiin sopimusta tilanteen mukaiseksi kokonaisratkaisuksi. Jutussa oli mahdollista vanhempien toivomuksesta pitää enintään kolme valmisteluistuntoa äsken mainituin väliajoin, jos menettelyn katsottiin edistävän sovinnollista lopputulosta. Jos sopimukseen ei päästy, jutun käsittely jatkui normaaliin tapaan pääkäsittelyssä. Saavutetut tulokset projektikokeilun aloittaneessa käräjäoikeudessa lähes viiden vuoden kokemusten mukaan olivat oivallisia, sillä 80 prosenttia riitelevistä vanhemmista oli hyväksynyt osallistumisen projektiin ja 80–90 prosenttia kokeilun piiriin tulleista jutuista oli päätynyt sovintoon. Ainoastaan kolme sovituista jutuista oli tullut ”uusintakierrokselle” tuomioistuimeen ratkaistavaksi.[1445]

Huoltoriitojen aineistossa oli vaativuudeltaan erilaisia tapauksia. Ainakin Oslon käräjäoikeuden huoltoriidat sijoittuivat keväällä 2002 kolmen kuukauden aikana seuraamissani jutuissa keskivaikeaan tai vaikeaan ryhmään, jossa sovintomenestyksen saavuttaminen jäi edellä esitettyä 80 prosenttiosuutta vähäisemmäksi. Sekä tuomarit että asiantuntijat olivat lähes yksimielisiä siitä,

---

1444 BL 61.1 § 7 kohta (20.6.2003, nr. 40) säätää kokeilusopimuksista ja opastavan asiantuntijan tai muun henkilön nimeämismahdollisuudesta. Tuomioistuimella on uuden säännöksen mukaan myös mahdollisuus määrätä asiantuntija tai muu henkilö ohjaamaan vanhempia kokeiluaikana.

1445 BFD notat 2002, s. 20.

että kaikki huoltoriitatyypit eivät sovellu vaihtoehtoiseen menettelyyn.[1446] Patologisten (*high conflict*) riitojen käsittelyyn menettely ei ole sopiva. Tämä näkökohta tiedostettiin myös lapsilain muutoksia koskevassa lainvalmistelussa, jossa katsottiin, että menettelyyn soveltumattomia ovat muun muassa ne tapaukset, joissa huoltajasopivuutta heikentävät persoonallisuushäiriöt tai muut psykopatologiat, vanhempien sovittamattomat ristiriidat, epätasavertaisuus tai monikulttuuriset ääriristiriidat. Perinteisen oikeudenkäynnin piiriin kuuluvat näin ollen sellaiset tapaukset, joissa lapsen turvallisuuden selvittäminen vaatii pääkäsittelyä.[1447]

Sen jälkeen kun pilottimallista tuli lakisääteinen menettelytapa, peräkkäisiä kokeilusopimuksia on raportoitu tehtävän enemmänkin kuin kaksi tai kolme, enimmillään viisi.[1448] Tämä selittynee sillä, että lapsilakiin otettiin säännös, jonka mukaan tuomioistuin voi antaa asiantuntijan tehtäväksi käydä (kokeilusopimusten aikana) neuvotteluja vanhempien kanssa ja tehdä tutkimuksia asian selvittämiseksi tai ohjata vanhempia kokeilusopimusten aikana. Lisäksi tuomioistuimella on mahdollisuus antaa riita ulkopuolisen sovittelijan soviteltavaksi (*mekling*). Lainvalmistelutöiden mukaan erilliseen sovitteluun turvautuminen ei yleensä ole tarkoituksenmukaista, jos vanhemmat jo tuloksetta ovat osallistuneet kattavaan sovitteluun tuomioistuimen ulkopuolella tai asiantuntija-avusteiseen sovitteluun tuomioistuimessa. Tuomarin on asetettava sovittelulle määräaika ja säännöksen mukaan sovittelijan on pikaisesti ilmoitettava tuomioistuimelle sovittelun epäonnistumisesta.[1449]

Edellä olevan esittelyn perusteella on pääteltävissä, että jos varsinaisratkaisun saavuttaminen vaatii usean peräkkäisen kokeilusopimuksen solmimisen ja niiden voimassaoloaikana asiantuntijatyöskentelyä vanhempien kanssa, keinovalikoimassa todellisuudessa siirrytään vahvasti out-of-court -sovittelutyöhön. Toisaalta keinovalikoiman monipuolistumisen myötä on syytä olettaa asiantuntija-avusteiseen sovitteluun tulevan juttukannan vaikeutuvan siten, että hankalimmin ratkeavat riidat vaativat pitkällisempää työskentelyä kuin pilottiprojektin piirissä sovitellut riidat. Tämä taas nähdäkseni tarkoittaa tuomarin tehtävän vaikeutumista hänen valitessaan kyseiseen menettelyyn sopivia juttuja ja hänen sovittelutyönsä pitkittymistä hänen vastatessaan useista perättäisistä sovittelu-(valmistelu)istunnoista samassa asiassa.

1446 Oslon käräjäoikeudessa keväällä 2002 haastattelemani projektituomarit mainitsivat sovitteluun sopimattomiksi esimerkiksi sellaiset tapaukset, joissa vanhempien resurssien kesken on vaikea epätasapaino. Vrt. Koch 2000, s. 77, jossa kirjoittaja – oslolainen asiantuntijapsykologi – huomauttaa, että kyseisen sovittelumenettelyn onnistuminen edellyttää tasavertaisia, hyvään vanhemmuuteen kykeneviä vanhempia ja että menetelmän sopupyrkimykset voivat johtaa lapselle vahingollisiin lopputuloksiin tapauksissa, joissa vanhemmilla on psykososiaalisia rasitteita.

1447 Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), jakso 6.3.1.

1448 Kjell Hagen, luento 12.5.2005 Helsinki.

1449 BL 61 § 1 mom. 1, 2 ja 7 kohdat (20.6.2003, nr. 40) ja Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), jakso 6.3.8.

Arviointiraporttia uusien säännösten soveltamiskaudelta ei toistaiseksi ole olemassa. Sovittelumallin menestykseen on kuitenkin vuonna 2005 viitattu sekä ruotsalaiskomitean mietinnössä että Suomen oikeusministeriön selvityksessä lakivaliokunnalle.[1450] Tanskalaisen tuomioistuinsovittelun käynnistysvaiheessa taas sovittelijakoulutusta saatiin myös asiaan perehtyneiltä norjalaistuomareilta.[1451]

6.3.4 Uudet ehdotukset Ruotsissa

Ruotsalainen komitea (vårdnadskommitté) antoi kesäkuussa 2005 komiteanmietinnön lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta. Siinä käsiteltiin muun ohessa tuomioistuinprosessin keinoja sovinnon saavuttamiseksi. Jos vapaaehtoiset samarbetssamtal-neuvottelut eivät tuota sovintotulosta, halutaan mietinnön mukaan ensisijaisvastuu sovinnon edistämisestä antaa tuomioistuimille. Tässä tarkoituksessa mietinnössä ehdotetaan vanhempainkaareen lisättäväksi säännös tuomioistuimen velvollisuudesta edistää sovintoja indispositiivisten huoltoriitojen käsittelyssä.[1452]

Mietinnössä kiitetään Norjan asiantuntija-avusteista mallia onnistuneeksi ja esitetään siinä hyväksi havaittuja menetelmiä soveltuvin osin käytettäväksi myös ruotsalaistuomioistuimissa. Menetelmiä ovat peräkkäiset valmisteluistunnot, joista ainakin ensimmäisessä pyritään tekemään väliaikaismääräyksen sijasta määräaikainen kokeilusopimus lapsen asumisesta tai tapaamisoikeudesta.[1453] Valmisteluistuntojen luonnetta ehdotetaan muutoinkin kehitettäväksi sovintoon tähtääväksi. Mietinnön mukaan osa ruotsalaistuomareista on ilman sääntelyäkin omaksunut norjalaismallin mukaisia käsittelytapoja, mutta osalle sovintopyrkimys on vieras.

Koska sovintoa ei oleteta kaikissa tapauksissa tuomarivoimin saavutettavan, esitetään norjalaisen mallin innoittamana, että tuomioistuimilla olisi mahdollisuus määrätä vanhemmat vastustuksesta huolimattakin ulkopuolisen sovittelijan sovitteluun (medling). Tämä vaihtoehto vastaa norjalaismallia, jossa myös voidaan antaa asiantuntijalle tehtävä sovitella vanhempia kokeilusopimusten voimassaoloaikana. Jotta sovitteluun turvauduttaisiin oikea-aikaisesti, halutaan ruotsalaismietinnössäkin siirtää sovittelun painopiste täytäntöönpanoriidoista itse huoltoriitoihin.

Täytäntöönpanosovittelussa noudatetuilla perusteilla sovittelijalle ehdotetaan perusteriidoissa annettavaksi neljän viikon työskentelyaika. Määräaikaa

---

1450 OM 2005, s. 6–7 ja SOU 2005:43, s. 258.
1451 Hovioikeustuomari Tuk Baggerin haastattelu 11.3.2005.
1452 SOU 2005:43, s. 257–259.
1453 SOU 2005:43, s. 258.

voitaisiin perustellusta syystä lyhytkestoisesti pidentää, jos sovinto näyttäisi olevan lisäajassa saavutettavissa. Määräajan kuluttua sovittelijan olisi annettava tuomioistuimelle raportti niistä toimista, joita hän on tehnyt. Sovittelukustannukset ehdotetaan maksettaviksi valtion varoista vastaavaan tapaan kuin täytäntöönpanosovittelun kustannukset.

Varsinaista sovittelijainstituutiota ei kuitenkaan Ruotsissa ole olemassa. Samarbetssamtal-neuvottelijoiden mahdolliseen esteellisyyteen kiinnitetään mietinnössä huomiota. Jos sosiaalityöntekijät ovat esteellisiä, ainakin pienimmillä paikkakunnilla syntynee vaikeuksia saada esteetön ja pätevä tuomioistuimen ulkopuolinen sovittelija. Tätä pulmaa voinee helpottaa komitean ajatus, että huoltoriitojen sovitteluun perehtyneille tuomareille avattaisiin mahdollisuus toimia sovittelijoina toisessa tuomioistuimessa käsiteltävissä riidoissa. Samaan tehtävään arvellaan myös vastaavalla tavalla pätevöityneiden asianajajien sopivan.[1454]

6.4 TUOMIOISTUINSOVITTELU SUOMESSA

6.4.1 Sääntely ja sen tavoitteet huoltoriidoissa

Suomessa laki riita-asioiden sovittelusta yleisissä tuomioistuimissa (663/2005, RiitSovL, sovittelulaki) säädettiin kesäkuussa 2005 ja astui voimaan 1.1.2006. Tuomioistuinsovittelulla tarkoitetaan tuomioistuimessa tapahtuvaa sovittelua, joka ei ole oikeudenkäyntiä, mutta sopii kuitenkin tavoitteidensa puolesta tuomioistuimen yhteiskunnalliseen tehtävään konfliktinratkaisijana.[1455] Lain perusteluissa on toistettu kansainvälisissä ja viime vuosikymmenellä kotimaisissa lähteissä esitettyjä näkemyksiä tarpeesta kehittää oikeudenkäynnille vaihtoehtoinen, nopea ja edullinen ratkaisumenettely ja kaikin puolin lisätä sovittelutoimintaa. Sovittelun periaatteita ovat esityksen mukaan varhaisen vireilletulovaiheen mahdollisuus, asianosaislähtöisyys ja luottamuksellisuus. Verrattain laajasta vapaamuotoisuudesta huolimatta tuomioistuimessa tapahtuvalla sovittelulla halutaan tarjota jäsentynyt, puolueeton ja oikeudenmukainen riidanratkaisufoorumi.[1456]

Jos verrataan hallituksen esityksessä tarkoitettuja sovittelumenetelmiä *Kaijus Ervastin* esittelemiin sovittelumenetelmiin, niin tuomarisovittelijankin on ajateltu ensisijaisesti olevan sovinnon edistäjä. Tästä roolista seuraa, että tuomari ei ensisijaisesti nostaisi esille ratkaisuvaihtoehtoja, vaan pyrkisi rakentamaan keskusteluyhteyttä osapuolten välille ja tukisi osapuolten sovintopyrki-

1454 SOU 2005:43, s. 263–264.
1455 HE 114/2004, s. 18.
1456 HE 114/2004, s. 4–6, RiitSovL:n yleisperustelut.

myksiä. Näin ollen sovittelija toteuttaisi lähinnä fasilitatiivista sovittelumallia.

Toissijaisesti tuomari sovittelijana voisi lain perustelujen mukaan kuitenkin käyttää arvioivaa sovittelua, jossa hän saisi esittää ratkaisusuosituksia. Tällaisessa sovittelussa sovittelijan rooli olisi aktiivisempi kuin sovittelussa muutoin. Esitöiden mukaan hän voisi osapuolten pyynnöstä tai muutoin arvioida heidän näkemystensä vahvuuksia ja heikkouksia sekä tehdä ehdotuksia asian sovinnolliseksi ratkaisemiseksi. Näin ollen ratkaisuun voisi sisältyä muitakin aineksia kuin alkuperäisessä vaatimuksessa esitetyt.[1457] Lakivaliokunta on mietinnössään korostanut sovittelijan mahdollisuutta ottaa aktiivisempi rooli ja esittää osapuolten suostumuksin ratkaisuehdotuksia.[1458]

Koska sovittelutuomarit ensisijaisesti hoitavat lainkäyttötehtäviä, sovittelulakiin on otettu tuomarin esteellisyyttä koskeva säännös. Esteellisyys on RiitSovL 15.2 §:ssä ratkaistu siten, ettei tuomari saisi käsitellä lainkäyttöasiaa, jossa hän on toiminut sovittelijana.[1459] Lain soveltamisalaan kuuluu riita-asioiden lisäksi riitaisten hakemusasioiden sovittelu. RiitSovL 18 §:ssä on säännös lapsen asemaa ja oikeutta koskevien asioiden sovittelusta. Näihin kuuluvat lapsen elatusta sekä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat asiat. Ehdotus seuraa toisin sanoen jo vallitsevaa oikeuskäytäntöä, jossa myös indispositiivisissa asioissa edistetään sovintoja. Vaikkakaan vanhemmilla ei lapsen huollon, asumisen ja tapaamisoikeuden suhteen ole täydellistä sopimusvapautta, sovinnollisen ratkaisun katsotaan hallituksen esityksen mukaan vähentävän vanhempien ristiriitoja ja edistävän sovitun ratkaisun toteutumista.[1460]

RiitSovL 18 §:n perustelujen mukaan asian käsittely saattaa joissakin tapauksissa olla tarkoituksenmukaisempaa muuten kuin sosiaalityön keinoin. Vaikka perustelujen sanamuoto onkin niukka, se antaa nähdäkseni vastauksen siihen epäselvyyteen, joka vireillä olevissa huoltoriidoissa sosiaalitoimen selvitystyön ja sen aikana tapahtuvan sovittelutyyppisen toiminnan kesken vallitsee. Koska suomalaisilla tuomioistuimilla ei oikeudenkäynnissä ole mahdollisuutta osoittaa vanhempia tuomioistuimen ulkopuoliseen sovitteluun, voidaan tuomioistuinsovittelussa selkeästi toteuttaa sovittelutavoitteita ja toimintatapoja.

Lapsen asemaa koskevassa tuomioistuinsovittelussa on Ervastin mukaan hyvä kiinnittää huomiota oikeudellisen riidan ja todellisen konfliktin väliseen

---

1457 HE 114/2004, s. 22.

1458 LaVM 4/2005, s. 2.

1459 Norjalaisessa asiantuntija-avusteisessa valmisteluistunnossa tuomarin ja asiantuntijan roolit samoin kuin vanhempien ja heidän asianajajiensa keskinäinen työnjako menettelyssä voivat aiheuttaa epäselvyyksiä. Kriittisiä kysymyksiä roolien sekoittumisesta keskenään on esitetty valiokunnan kannanotossa Innst.O.nr. 100 (1996–1997), s. 25. Ks. lisäksi Ot.prp. nr. 29 (2002–2003), 6 luku, jossa katsotaan, ettei tuomari välttämättä tule esteelliseksi, vaikka hän olisi sovitellut vanhempien välejä valmisteluistunnossa. Esteellisyys ratkaistaan Domstolslov 108 §:n mukaan. Asiantuntijan osalta ongelmaa ei synny, sillä hänen on luovuttava tehtävästään, jos hän ei nauti vanhempien luottamusta.

1460 HE 114/2004, s. 20, 27 ja 47.

eroon. Tässä tarkoituksessa on tärkeää erottaa osapuolten todelliset intressit juridiseen muotoon puetuista vaatimuksista. Ervastin huomautus saa vankkaa vahvistusta tässä tutkimuksessa esittämistäni näkemyksistä: huoltoriitojen taustasyyt ja ongelmaryhmät emotionaalisista sosiaalisiin, kulttuurisiin, seksuaalisiin, moraalisiin ja taloudellisiin tekijöihin vaikuttavat huoltoriitojen taustalla. Ervasti esittelee valtaan ja asemaan liittyviä ongelmia, jotka voivat olla sovittelun esteitä. Myös näistä kysymyksistä olen tässä tutkimuksessa tuonut esiin eräitä näkökohtia.[1461] Vaikka sovittelun lopputulos voikin parantua laaja-alaisella sovittelulla, tuomioistuinsovittelussa ei nähdäkseni ole tarkoituksenmukaista pyrkiä avaamaan sellaisia piiloteltuja osa-alueita, joiden käsittelemisessä sovittelutuomari ei ole ammattilainen.

Lakivaliokunta korjasi mietintönsä yleisperusteluissa eräitä virheellisiä käsityksiä, joita hallituksen esityksessä oli lapsen asemasta sovittelussa esitetty. Valiokunta huomautti, että lapsi ei ole huoltoriidan asianosainen eikä myöskään sovittelumenettelyn osapuoli. Vastuu sovittelun aloittamisesta ei ole lapsella, vaan vanhemmilla, joille kuuluu sitä koskeva ratkaisuvalta. Vaikka lapsen tarpeiden ja toiveiden kuuleminen sovittelussa voi sinänsä olla tarkoituksenmukaista, lapsi ei ole itsenäisen neuvottelijan asemassa.[1462] Nämä huomautukset aiheellisesti torjuvat sen hallituksen esityksessä mainitun käsityksen, että lasta kuultaisiin sen selvittämiseksi, miten hän suhtautuu ratkaisuvaihtoehtoihin.

RiitSovL 18 §:n perustelujen mukaan sovittelutuomari voisi kuulla lasta hänen suostumuksellaan, mikäli LHL 15 §:ssä säädetyt edellytykset kuulemiselle täyttyisivät. Lakivaliokunta halusi mietinnössään asettaa etenkin varttuneempien lasten kuulemiskynnyksen hieman matalammalle kuin perinteisessä oikeudenkäynnissä. Estettä ei esitöiden mukaan olisi sillekään, että lasta kuultaisiin yksin ilman huoltajan läsnäoloa.[1463] Jos taas lapsen kuuleminen irrotettaisiin muusta sovittelusta ja annettaisiin esimerkiksi sosiaalitoimen tehtäväksi, vaikka sen työntekijät eivät saisi tietoonsa koko sovittelutilannetta, olisi menettelyn tarkoituksenmukaisuuteen mielestäni suhtauduttava kriittisesti. Otan hieman myöhemmin esille sovitteluavustajan roolin lapsen kuulemistehtävässä ja tämän luvun viimeisessä alajaksossa kantaa tuomareiden valmiuksiin sovitella huoltoriitoja.[1464]

RiitSovL 4 §:n säännös sallii sovittelun aloittamisen jo ennen kuin riita on tuomioistuimessa oikeudenkäyntiasiana vireillä. Erillisneuvottelut asianosaisen kanssa olisivat RiitSovL 6 §:n mukaan mahdollisia toisen osapuolen läsnä olematta. Yksityiskohtaisista menettelytavoista ei säädetä laissa, vaan ne ovat osapuolten kanssa neuvoteltavissa. Lasta koskevissa asioissa menettely on kuitenkin

---

1461 Ervasti 2005, s. 207–209. Ks. myös tässä tutkimuksessa huoltoriitojen erityispiirteistä alajakso III A.1.1 ja tutkimushavainnot alajaksossa IV B.1.4.

1462 LaVM 4/2005, s. 2–3.

1463 HE 114/2004, s. 48.

1464 Ks. alajaksot VI 6.4.3 ja VI 7.3.

järjestettävä sellaiseksi, ettei siitä aiheudu lapselle haittaa ja että lapsen edun arvioimiseksi välttämättömät seikat saadaan siinä esille. Jos lapsen etu jonkin menettelyn kulkuun vaikuttavan seikan vuoksi vaarantuisi, sovittelijan olisi omasta aloitteestaan lopetettava sovittelu Riit SovL 9.1 §:n 3 kohdan mukaisesti.[1465]

Huoltoriitojen sovittelussa menettelysäännökset liittyvät siihen indispositiivisten huoltoriitojen aineellisoikeudelliseen vaatimukseen, että tuomioistuimen on RiitSovL 18.1 §:n mukaan otettava sovintoa vahvistaessaan huomioon lapsenhuoltolain säännökset. Vanhempien sopimus on kuitenkin vahvistettava sovintona, ellei ole aihetta olettaa sovitun ratkaisun olevan lapsen edun vastainen. Tuomioistuinsovittelu on RiitSovL 12 §:n pääsäännön mukaan julkista, kuten oikeudenkäynnin julkisuudesta annetussa (945/1984) laissa on säädetty. Huoltoriitojen käsittelyn kannalta merkitystä saa samassa lainkohdassa säädetty mahdollisuus pitää erillisneuvottelut suljetuin ovin. Sovittelu voidaan muutoinkin osapuolten pyynnöstä käsitellä yleisön läsnä olematta, jos sovinnon saavuttaminen muutoin voisi vaarantua, eikä luottamus sovittelun asianmukaisuuteen tai muu painava syy edellytä asian julkista käsittelyä.

Perheoikeudelliset asiat on lainkohdan perusteluissa mainittu asiaryhmänä, jossa tulee esiin erityisen arkaluonteisia yksityiselämään liittyviä seikkoja.[1466] Lakivaliokunta antoi mietinnössään sovintoneuvottelujen luottamuksellisuudelle enemmän painoarvoa kuin hallituksen esitykseen sisältyvän säännöksen soveltamisesta seuraisi.[1467] Suljetuin ovin käsittely lienee tämän tutkimuksen empiirisen aineiston perusteella useimmissa huoltoriidoissa tarkoituksenmukaista.

6.4.2 Mitä sovittelukeinoja huoltoriitojen tuomioistuinsovitteluun

Tässä alajaksossa pohdin erilaisten sovittelukeinojen soveltuvuutta tuomioistuinsovitteluun. Perusteena ovat havainnot tämän tutkimuksen empiirisestä aineistosta. Sovittelukeinoja ovat jo esittelemäni sopimuspohjainen, helpottava (fasilitatiivinen) ja sitä täydentävästi arvioiva (evaluatiivinen) sekä terapeuttinen sovittelu, joita *Kaijus Ervasti* ja osittain myös *Maaria Leskelä* ovat tarkastelleet. Epätoivottavana pidän ensinnäkin sellaista sovittelua, jossa lapsista käytäisiin kauppaa samaan tapaan kuin kaupallisissa sopimusneuvotteluissa omista ja vastapuolen intresseistä. Helpottavaa sovittelua huoltoriidoissa epäilemättä tarvitaan. Sen lisäksi arvioivalle tuomioistuinsovittelullekin olisi nähdäkseni jossakin määrin käyttöä. Tavallista vahvempaan väliintuloon velvoittaa lapsen edun edellyttämä virallistoimintoisuus.

1465 HE 114/2004, s. 47.
1466 HE 114/2004, s. 41.
1467 Sovittelun julkisuudesta ja luottamuksellisuudesta LaVM 4/2005, s. 5–6.

Arvioivalla ja ohjaavalla sovittelulla on sijansa etenkin silloin, kun vanhempien kyky nähdä lapsen kannalta vahingollisia rasitustekijöitä on kaventunut. Arvioivalle sovittelulle jäänee kuitenkin melko ahdas käyttöala, koska useimmiten riskitekijöiden selvittäminen edellyttää sovittelun sijasta sosiaalitoimen olosuhdeselvitystä ja mahdollisesti asiantuntijalausuntoja. Sen sijaan *Simon Robertsin* esittelemä mini-interventio, jossa vanhemmat enimmäkseen omaaloitteisesti kykenevät neuvottelemaan ja sopimaan asioista, näyttäisi riittävän sovittelukeinoksi sopimuksen vahvistamismenettelyssä sosiaalitoimessa. [1468]

Terapeuttinen sovittelu taas sopii kaikkein huonoiten tuomioistuinsovitteluun, vaikka sille kyllä olisi käyttöä psykososiaalisissa ja patologisissa huoltoriidoissa.[1469] Jos riidan onnistunut ratkaisu edellyttäisi osapuolten suhteiden tarkastelua laajemmin kuin riitakysymyksen osalta, ei liene estettä sille, että tällainen tarkastelu annettaisiin sellaiselle sovitteluavustajalle, jolla olisi ammattiosaamisensa perusteella kyky ja taito purkaa sovinnon esteenä olevia solmukohtia.[1470] Konfliktitaso etenkin high conflict -riidoissa on kuitenkin niin korkea, ettei sovittelu tuomioistuimessa ole varteenotettava keino. Päätelmäni vastaa niitä näkökohtia, joita Norjan lapsilain muutoksen lainvalmistelutöissä on mainittu asiantuntija-avusteiseen menetelmään soveltumattomista huoltoriitaryhmistä.

Jos silti terapeuttiseen sovitteluun ryhdyttäisiin avustajan voimin, hänen tehtävänsä saattaisi luonteeltaan muistuttaa täytäntöönpanoriidoissa sovittelijaksi nimettävän asiantuntijan tehtävää. Kun lisäksi terapeuttinen sovittelu vaatisi aikaa, ja kustannukset siitä tulisivat vanhempien maksettaviksi, näyttäisi se tuomioistuinsovittelussa epätarkoituksenmukaiselta. Jos taas vanhemmat tuomioistuinsovittelun edistämiseksi tavalla tai toisella samanaikaisesti käyttäisivät julkisen sosiaali- ja terveydenhoidossa tapahtuva terapeuttista sovittelua, lienee useamman istunnon tuomioistuinsovittelussa syytä tarkoituksenmukaisella tavalla sopia tavoitteista.

Odotettavissa ei ole, että tuomioistuinsovittelu tarkoittaisi vastaavaa menettelyä kuin sosiaalitoimessa sopimusten vahvistamiseksi (LHL 8.1 §) käytävät neuvottelut tai selvitystyön yhteydessä tapahtuva sopimukseen auttaminen (LHL 16.2 §) taikka että siihen voitaisiin siirtää perheasioiden sovittelussa hyvin testattuja menetelmiä. Suomalaisessa tuomioistuinsovittelussa sovellettavista tekniikoista ei toistaiseksi ole edes ennakoivaa tietoa. Tekniikathan eivät ole vakiintuneita myöskään sovinnon edistämistyössä perinteisen oikeuden-

---

1468 Ks. alajakso VI 6.2 sovittelukeinoista.

1469 Koch 2000, s. 17. Huoltoriitoihin erikoistuneena psykologina kirjoittaja on esitellyt sellaisia häiriöitä ja ongelmia, joissa asiantuntija voi auttaa vanhempaa tunnistamaan ja arvioimaan tunne-elämän häiriötä. Hän mainitsee ”interpersonally dysfunctional parent” -huoltoriidat, joissa vanhempi kärsii erilaisista persoonallisuushäiriöistä, psyykkisistä tai muista häiriöistä, joita hän ei tunnista, mutta jotka asiantuntija tunnistaa.

1470 HE 114/2004, s. 22.

käynnin valmisteluistunnoissa. Selkeän ja jäsentyneen sovittelumallin tuomioistuimiin tarjoaa kylläkin aiemmin esittelemäni Norjan asiantuntija-avusteinen valmisteluistunto, jollainen taas ei ilman tuomarin sovitteluavustajaa ole toteutettavissa suomalaisessa tuomioistuinsovittelussa.[1471]

6.4.3 Sovitteluavustajan tehtävistä ja pätevyydestä

Suomalaistuomarit voivat käyttää apunaan avustajaa. Sovitteluavustajan käytön tavoitteena on saada sovittelun edistämiseksi tarvittava asiantuntemus. Lapsenhuoltolain ja sovittelulain periaatteiden mukaisesti sovitteluavustajan tehtäväksi huoltoriidoissa olisi mielestäni luontevinta katsoa asianosaislähtöisyyden ja lapsen edun korostaminen. Myös lapsen kuuleminen voitaisiin Riit SovL 18 §:n perustelujen mukaan antaa sovitteluavustajan tai vaihtoehtoisesti sosiaalitoimen tehtäväksi. Sovittelijatuomarin ja avustajan keskinäisiä rooleja ei Suomessa liene analysoitu. Lain perustelujen mukaan avustajan katsotaan voivan hoitaa useimpia sovittelijan tehtäviä, kuten esimerkiksi neuvotteluja erilliskysymyksistä asianosaisten kanssa.[1472]

Tuomioistuinsovittelu, jossa tuomari käyttäisi asiantuntijaa avustajana, poikkeaisi perheneuvonnasta ja perheasioiden sovittelusta. Sovitteluavustajan käyttäminen riippuu RiitSov L 5.2 §:n riidan osapuolista, joiden kustannettavaksi avustajan palkkio ja kulut jäävät. Tästäkään syystä terapiatyyppiseen sovitteluun tuomioistuinsovittelussa tuskin päädytään. Sen sijaan avustajan tehtävä saattaisi luonteeltaan muistuttaa täytäntöönpanoriidoissa sovittelijaksi nimettävän asiantuntijan tehtävää.

Lain 18 §:n perustelujen mukaan lapsiasioiden sovitteluavustajana voitaisiin käyttää sosiaalityön ammattilaista. Lakivaliokunta taas esitti, että sovitteluavustajaksi voitaisiin tarvittaessa kutsua esimerkiksi sellainen psykologi tai lastenpsykiatri, jolla on kokemusta avioeroasioiden sovittelusta tai sosiaalitoimen selvitys- ja sovittelutyöstä.[1473] Tässä tutkimuksessa osoitetuilla perusteilla tuomioistuinsovitteluun soveltuvat nähdäkseni huonosti niin vaikeasti kärjistyneet riidat, että niiden liennyttämiseksi ja ratkeamiseksi vaadittaisiin lastenpsykiatrista sovitteluapua. Sosiaalityön ammattilaisilla, joista enemmistö on perussosiaali- ja lastensuojelutyötä tekeviä sosiaalityöntekijöitä, taas harvoin lienee sovitteluavustajalta edellytettävää asiantuntemusta.[1474]

1471 Alajakso VI 6.3.3.

1472 HE 114/2004, s. 33.

1473 LaVM 4/2005, s. 4. Ks. vastaavasti OM 2005, s. 6.

1474 Vrt. sovittelijan työn vaativuudesta Norjan BL 59 §:n 2 kohdan perustelut, joiden mukaan vanhemmat voidaan tuomioistuimen valmisteluistunnossa velvoittaa erilliseen sovitteluun. Tällöin sovittelijalta edellytetään, että hänellä on erityistä kokemusta, kykyä ja koulutusta suoriutua tällaisesta sovittelutehtävästä.

Sovitteluavustajaa voitaisiin käyttää myös kuulemaan lasta. Jos sovitteluavustaja osallistuisi kaikkiin neuvotteluihin tuomioistuinsovittelussa, hänellä olisi kokonaistieto vanhempien riidan luonteesta ja lapsen asemasta eroperheessä. Mielestäni on suhtauduttava torjuvasti siihen vaihtoehtoon, että lapsen kuuleminen irrotettaisiin sovitteluavustajan tehtäväksi muusta sovittelusta täysin erillisenä toimena.

Sovitteluavustajan käyttöä rajoittaa RiitSovL 5.3 §:n säännös, jonka mukaan avustajan palkkion ja korvauksen hänen kuluistaan suorittavat osapuolet.

7 Huoltoriitojen käsittely tulevaisuudessa

7.1 KLASSINEN PROSESSI VAI SOVITTELU?

7.1.1 Sovittelu sosiaalitoimessa ja tuomioistuimessa

Aikaisemmin olen viitannut *Sakari Laukkasen* esittelemään tuomioistuinkytkentäisten sovittelumallien kolmijakoon.[1475] Norjan pakollinen sovittelu ennen huoltoriidan vireilletuloa kuuluu ensimmäiseen ryhmään (sovittelupakko ennen asian vireilletuloa). Ruotsalainen säädöspohjainen ja Malmön kokeilumalli yhteistyöneuvotteluihin osoittamisesta sekä Ruotsissa ehdotettu malli sovitteluun siirtämisestä muodostavat toisen ryhmän (siirtäminen sovitteluun tuomioistuimen ulkopuolella). Haaparannan seudun kokeilumalli sekä Norjan ja Suomen tuomioistuinsovittelut kuuluvat kolmanteen ryhmään (sovittelu tuomioistuimessa), kun taas Norjan asiantuntija-avusteinen valmisteluistunto ja Tanskan tuomioistuinkytkentäinen malli ovat modifioituja sekamalleja sovittelusta tuomioistuimessa ja sen ulkopuolella.

Suomalaisen lainkäytön piirissä tapahtuva sovinnon edistämistyö on lähinnä sovittelu tuomioistuimessa, kun taas sosiaalitoimessa ja sen pyynnöstä perheneuvolassa tai lastenpsykiatrian yksiköissä tapahtuva sopuratkaisuun pyrkiminen ja sosiaalitoimen pyynnöstä tehtävä perheasioiden sovittelu ovat sekatyyppisesti lähinnä tuomioistuimen ulkopuolella tapahtuvaa sovittelua. Kaiken lisäksi viimeksi mainituissa tilanteissa sovintoratkaisua saatetaan edistää myös OK 5:26 nojalla tuomioistuimen valmisteluistunnossa, joten sovittelupäämääriä itse asiassa toteutetaan modifioidulla sekamallilla sekä tuomioistuimessa että sen ulkopuolella.

Tyypillistä kaikissa Pohjoismaisissa järjestelmissä on sovitteluun turvautumisen peräkkäisyys ja kerroksellisuus. Eroaville lapsiperheille tarjotaan sovitteluapua riidan kaikissa vaiheissa. Yhteistä pohjoismaisille uusille kokeiluille ja ehdotuksille huoltoriitojen käsittelemiseksi on sovittelun ja asiantuntija-avun tehostaminen tuomioistuimissa. Asiantuntijasovittelija taas voidaan joko integroida tiiviisti tai löyhästi tuomioistuimen sovittelutyöhön tai antaa toimeksianto tuomioistuimen ulkopuolelle.

Monikerroksista sovittelutavoitetta puoltaa vanhempien sovintoaktiviteetin kasvattaminen sekä pyrkimys harventaa sosiaalitoimen selvitystyötä ja pääkäsittelytarvetta.[1476] Huoltoriidan vireillä ollessa sovittelufoorumin valinnassa

---

1475 Ks. alajakso VI 6.1.

1476 Glimtar av vårdnadsdomar 2004, s. 36. Selvitystyön paraneminen on vaikuttanut siihen,

oleellisia elementtejä ovat riidan konfliktitaso, jo toteutuneiden sovittelukeinojen hyödyllisyys, sovittelun ajankohta, kesto, laajuus ja hinta sekä sovittelijoilta edellytettävä pätevyys. Käsitykset siitä, millaista sovittelua ja kenen antamana huoltoriidoissa tarvitaan, vaihtelevat. Suomessa pätevien sovittelijoiden käyttömahdollisuus on lainsäädäntötasolla nähdäkseni parhaiten varmistettu huoltooikeudenkäyntiä edeltävässä perheasioiden sovittelussa ja huoltoratkaisun epäonnistumisen jälkeisessä täytäntöönpanosovittelussa. Sen sijaan asiantuntijuus perusteriitojen tuomioistuinjohtoisessa tai -johdannaisessa sovittelutyössä perustuu edellisistä sovitteluista poikkeaviin odotuksiin.

Ensinnäkin ennakkosovittelun osalta Suomessa herätetty keskustelua siitä, pitäisikö lapsiperheissä eroavien vanhempien osallistua pakolliseen sovitteluun. Siitä, missä vaiheessa sovittelu toteutettaisiin, on esitetty erilaisia käsityksiä. Sosiaalityön näkökulmasta sovittelu on nähty tarpeelliseksi sopimusten vahvistamismenettelyn yhteydessä, koska siinä tunnistetaan lasten oireilu. Myös selvitystyötä tekevien ja tuomareiden piiristä on esitetty pakkosovittelun vaatimuksia.[1477] Eurooppalaisen sovittelusuosituksen muistiossa katsotaan, että parhaat tulokset saavutetaan mahdollisimman varhaisella sovittelulla.[1478] Tämän tutkimuksen empiirinen aineisto ei tuottanut tietoa ennakkosovittelun tuloksellisuudesta.

Tämän tutkimuksen empiirinen aineisto taas osoitti, että vireille tulleissa huoltoriidoissa ponnisteltiin sovun eteen siten, että yli neljänneksessä juttuja saavutettiin sopuratkaisu. Osa sopimuksista oli solmittu sosiaalitoimen selvitystyön aikana, osa sen jälkeen tuomioistuimessa. Tutkimushavaintojen perusteella OK 5:26 sovinnon edistämistä koskeva säännös on jo tuonut mukanaan parannuksia sovittelevan prosessin suuntaan. Sovinnon edistämistyöstä olivat tutkimassani oikeudenkäyntiaineistossa osoituksena tuomioistuimessa vielä selvitystyön jälkeenkin saavutetut sopuratkaisut. Tutkimushavainnot vahvistavat tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean käsitystä siitä, että sovintoon pyrkimistä ei rajoiteta ainoastaan dispositiivisiin asioihin.[1479] Säännösperusta indispositiivisten asioiden osalta kuitenkin puuttuu, vaikka sellainen olisi sekä tarkoituksenmukainen että ajankohtainen.

Empiiristä aineistoa tutkimalla selvisi myös, että tasapelitapauksiksi luoki-

---

että pääkäsittelyyn jouduttiin vain 15 prosentissa niitä tapauksia, joissa selvitys oli sosiaalitoimelta pyydetty. Ks. myös SOU 2005:43, s. 34 ja 257.

1477 Helsingin perheasiaintoimiston psykologi Virpi Lahtiharju ehdottaa 27.6.2005 Helsingin Sanomien mielipidekirjoituksessa ”Lapsiperheille saatava pakollinen erosovittelu”, että eroavien lapsiperheiden vanhemmille sovittelun pitäisi olla pakollinen. Vastaavasti Tikka 2003, s. 92 esittää pakollista sovittelua, jos tuomioistuimen valmisteluistunnossa ei päästä sovintoon, kun taas Helin 2003c, s. 94 ei usko pakkosovitteluun. Antikainen Mari 2004, s. 81 ja 98 puolestaan kannattaa sovittelupalvelujen lisäämistä sopimusten vahvistamismenettelyssä havaittujen ongelmien vuoksi.

1478 Recommendation 1998, Explanatory memorandum, kohta 56.

1479 Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö 2003, s. 324.

teltuja riitoja oli noin puolet (54,4 %) ja että yhteishuolto valittiin ensiratkaisuksi yhtä useissa tapauksissa (50,9 %). Näiden kahden tutkimustuloksen yhtäaikainen tarkastelu näyttäisi viittaavan siihen suuntaan, että sopuratkaisua voitaisiin mahdollisesti tavoitella noin puolessa huoltoriitoja. Päätelmä saa välillistä vahvistusta *Risto Jaakkolan* täytäntöönpanoriitojen sovittelua koskevasta tutkimustiedosta, jonka mukaan sovittelu on auttanut sovintoon hieman yli puolessa tapauksista. Tähän osaan riitoja oli hänen mukaansa sovittelumallina soveltunut joko mini-interventio tai suora interventio.

Täytäntöönpanosovittelun tuloksellisuutta huoltoriitojen sovittelutavoitteisiin verrattaessa on mielestäni kuitenkin otettava huomioon ainakin kaksi eri suuntiin vaikuttavaa tekijää: vaikka täytäntöönpanoriidat luonteeltaan ovat perusteriitoihin nähden hankalammin laukeavia, täytäntöönpanosovittelijat ovat huoltoriidoissa sopuratkaisuja hakeviin nähden asiantuntijasovittelijoita.[1480] Täytäntöönpanoriitojen kiistat eivät myöskään ole yhteneviä perusteriitoina prosessattavien tasapeliriitojen kanssa. Sitä paitsi kaikki tasapeliriidat eivät yhteishuollon soveltuvuudesta huolimatta konfliktitasoltaan kuulu huoltoriitojen keveämpään puolikkaaseen, eikä yksioikoista päätelmää sovittelutavoitteen ensisijaisuudesta niissä aina voida realistisesti asettaa. Näistä varauksista huolimatta tuomioistuimissa jo nykyisellään yhä ahkerammin tavoitellaan sopuratkaisuja, ja tilaa sovittelutavoitteille on jatkossakin.

Kuitenkin monet paikalliset tekijät, kuten ennakkosovittelukeinojen ja asianajajaliiton sovintomenettelyn käyttö, sopimusten vahvistamismenettelyn tehokkuus, vireillepanokynnystä koskevat traditiot, tuomareiden sovittelutaidot ja asianajajien suhtautuminen sopuratkaisuun vaikuttavat siihen, millaiset edellytykset sopuratkaisun löytymiselle oikeudenkäynnissä tai tuomioistuinsovittelussa on.[1481] Lisäksi on huomattava, että sopuratkaisuja syntyy tuomioistuimissa muissakin kuin tasapeliriidoissa. Osa niistä perusteriidoista, joissa riita tuomioistuimessa on aloitettu huoltajasopimattomuuden toteennäyttämiseksi, saattaa jo kirjallisten dokumenttien ja valmisteluistunnossa käydyn keskustelun jälkeen olla niin hyvin selvitetty, että riita voi ratketa sopuun ilman täysimittaista oikeudenkäyntiä.

Näkemykseni mukaan tuomioistuinsovittelun ja asiantuntija-avusteisen sovittelun vaihtoehdot sellaisinaan välillisesti vahvistavat sovinnon edistämistyötä myös perinteisesti käsiteltävissä huoltoriidoissa. Samalla vaihtoehtomenettelyistä kertyneet kokemukset saattavat lisätä rohkeutta kokeilla perinteisessä oikeudenkäytössäkin sellaisia *Kaijus Ervastin* sovittelutoiminnalle luonteenomaisiksi kuvaamia luovia ja joustavia sopimuksia, jollaisia *Anna-Kaisa Aalto-*

1480 Jaakkola 2002, s. 894–895. Täytäntöönpanoriitoja ratkotaan oikeustilastojen mukaan kasvavasti siten, että vuonna 1998 niitä ratkaistiin yleisissä alioikeuksissa 197, vuonna 2001 jo 236 ja vuonna 2004 peräti 289 (kirj.huom.).

1481 Ks. Asianajajaliiton sovintomenettelystä perheasioissa alajakso VI 7.1.2.

nen puolestaan on esimerkein esitellyt.[1482] Jos sovittelun alaa halutaan laajentaa ja sopuratkaisujen onnistuneisuudesta kohtuullisessa määrin vakuuttua, täytynee sopimuksia ainakin osassa tapauksia määräaikaisin kokeilujaksoin testata.

Hyviä ratkaisuja tai sopimuksia ei kuitenkaan saavuteta ainoastaan tuomarivoimin. Asianajajien rooli on monessa mielessä ratkaiseva. Huoltoriidoissa toimivien avustajien ja heidän päämiestensä keskinäinen vuorovaikutus vaikuttaa sovintopyrkimysten onnistumiseen. Avustajat muokkaavat osaltaan vanhempien suhtautumista huoltokonfliktiin ja odotuksia tuomioistuimiin nähden. Vaikka asianajajien tehtävä onkin ajaa päämiehen etua, sopuratkaisun saavuttamista heikentää heidän liiallinen emotionaalinen samastumisensa päämiehen intresseihin. Huoltoriitoja hoitaa tuomioistuimissa kuitenkin lukuisa joukko asianajajia, jotka etenkin tasapeliriidoissa näkevät sopuratkaisun paremmaksi tavoitteeksi kuin täysimittaisen oikeudenkäynnin.

Ongelmalliseksi tuomioistuinkäsittelyissä voi kuitenkin muodostua soputavoitteen kohteeksi sopivien tapausten oikeasuhtainen valikoituminen. Ilman pätevöitymistä perheoikeustuomareiksi tuomarit tuskin ovat kovin harjaantuneita havaitsemaan tai lievittämään sopimuksen esteenä olevia emotionaalisia syitä tai niitä sovitteluesteitä, joita eurooppalaisessa sovittelusuosituksessa tarkoitetaan. Heillä ei näistä syistä myöskään välttämättä ole parhaita valmiuksia sulkea pois sovittelusta sellaisia tapauksia, joissa prosessitaktisista tai muista syistä lapsen turvallisuutta tai hyvinvointia koskevat elintärkeät seikat jäävät tuntemattomiksi.[1483]

Sosiaalitoimessa taas on selvitystyön aikana vakiintuneesti pidetty sovittelutyyppistä toimintaa mahdollisena ja tarpeellisena muussakin mielessä kuin LHL 16.2 §:ssä tarkoitetussa sopimukseen auttamistarkoituksessa. Suomalainen järjestelmä, jossa huoltoriitoja tosiasiassa sovitellaan tuomioistuimen pyytämän selvitystyön aikana, on kuitenkin säädöstavoitteeltaan epäselvä ja myös oikeusturvan kannalta epävarmalla pohjalla. Ongelmallisia ovat selvitystyön aikaisen sovittelun puolueettomuus, esteellisyys ja salassapito. Oikeusturvan kannalta on epätyydyttävää, että selvitystyön aikaisesta sovittelusta takaisin selvitystyöhön siirryttäessä vaatimukset sovittelun luottamuksellisuudesta ja sovittelussa saadun tiedon edelleenvälittämiskiellosta eivät varmuudella täyty.

Näissä tapauksissa ei myöskään ole selvyyttä siitä, millä tavoin vanhempia informoidaan sovitteluun siirtymisestä ja sitä koskevista periaatteista. Sen lisäksi läheskään kaikissa kunnissa ei ylipäätään saada turvatuksi selvitystyötä tekevien esteettömyyttä siitä syystä, että he ovat tehneet saman perheen kanssa myös perheasioiden sovittelutyötä. Näihin ongelmiin on eduskunnan oikeus-

---

1482 Ervasti 2000, s. 1251 ja Aaltonen 2000b, s. 1322. Ks. alajakso VI 5.6.

1483 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 31 huomautetaan, että sopimuksiin saatetaan pyrkiä myös vakavasti kärjistyneissä riidoissa, joissa sovinto ei ole oikeasuuntainen tavoite.

asiamies kiinnittänyt esityksessään valtioneuvostolle huomiota.[1484] Sen lisäksi selvitys- ja sovittelutoiminnan sekoittuminen toisiinsa aiheuttaa lisäksi tarpeetonta viivytystä myös niiden riitojen selvitystyössä, joissa vaaditaan näyttöön perustuvaa ratkaisua. Selvitettävien huoltoriitojen keskinäisen priorisoinnin puute pitää kohtuullisen nopeasti soviteltavat huoltoriidat samassa jonossa muiden kanssa.[1485]

Jos taas tuomioistuimen ulkopuolisen, vaativan erityistason sovittelun katsotaan joissakin huoltoriidoissa edistävän lapsen hyvää, olisi valtakunnallisella tasolla selvitettävä, ketkä kyseisen sovittelun asiantuntevimmin voisivat tehdä ja millä resursseilla. On syytä epäillä, missä määrin huoltoselvityksiä tekevät perussosiaalityöntekijät voisivat selviytyä kyseisestä sovittelutehtävästä. Tämän tutkimuksen patologisten riitojen empirian perusteella on syytä epäillä, kykenisikö Suomen lakisääteinen perheasioiden sovitteluinstituutiokaan vastaamaan siihen vaativimpaan osaan sovitteluhaastetta, joka tuomioistuimissa huoltoriitoja käsiteltäessä ilmenee.

7.1.2 Asianajajaliiton sovintomenettely perheasioissa

Suomen Asianajajaliitossa on kehitetty erityinen perheasioiden sovintomenettely. Se kuuluu out-of-court -sovittelukeinoihin. Perheasioiden sovintomenettelystä on laadittu suositus.[1486] Sen mukaan menettely täyttää perheasioiden sovittelusta avioliittolaissa säädetyt vaatimukset. Menettelyyn sovelletaan hyvää asianajotapaa koskevia ohjeita, sovintomenettelysääntöjä ja asianajajan salassapitovelvollisuutta koskevia säännöksiä. Menettelyyn osallistuminen on vapaaehtoista ja siltä vaaditaan puolueettomuutta ja luottamuksellisuutta. Kuntien ja seurakuntien järjestämästä perheasioiden sovittelusta poiketen menettely on maksullinen.

Asianajajan sovittelijatehtävä perheoikeudellisessa asiassa ei tarkoita avioliittolaissa tarkoitettua perheasioiden sovittelua, eikä asianajaja saa sovitteluun osallistuville antaa virheellistä kuvaa tekemänsä sovittelutyön luonteesta. Lääninhallitukset ovat käytännössä myöntäneet vain muutamalle AL 23 §:ssä tarkoitetuille yksityisille henkilölle luvan tehdä AL 20 §:ssä tarkoitettuna perheasioiden sovittelua.

Myös tässä perheasioiden sovittelua tarkoittavassa menettelyssä on mahdollista osapuolten suostumuksin tehdä yhteistyötä perheterapeutin tai muun vastaavan asiantuntijan kanssa.[1487] Vanhemmat voivat nimittäin sovittelusopimuk-

---

1484 EOA:n päätös 2004. ja EOA:n vuosikertomus 2004, s. 233.

1485 OM 2005, s. 4 huomautetaan siitä, että tuomioistuimet voisivat selvityspyynnössä esittää käsityksensä lausunnon kiireellisyydestä.

1486 Suomen Asianajajaliiton sovintomenettely perheasioissa. Suositus.

1487 Vrt. myös Taskinen 2001, s. 54, jossa todetaan, että joissakin kunnissa on pienimuotoises-

sen tehdessään sopia siitä, että sovitteluun tarkoituksenmukaisessa vaiheessa osallistuu sosiaalityöntekijä, perheterapeutti, lapsen tukihenkilö tai edunvalvoja taikka osapuolen tukihenkilö tahi muukin henkilö. Sovintomenettelyohjeesta ei kuitenkaan selviä, kenen kustannuksella kunnan sosiaalityöntekijä tai vastaava henkilö osallistuisi menettelyyn.[1488]

Sovintomenettelyssä tavoitellaan sopimusta konkreettisista, nimetyistä riidan kohteista, kuten lasta koskevista asioista ja omaisuuden osituksesta. Selvittäjän on kiinnitettävä vanhempien erityistä huomiota lapsen aseman turvaamiseen. Tässä tarkoituksessa hän voi perustellusta syystä harkitusti kuulla myös lasta, mikäli kaikki asianosaiset ovat siitä yksimielisiä.[1489] Menettelyä kuvataan lyhytkestoiseksi ja tulevaisuussuuntautuneeksi. Sovittelijan odotetaan olevan käynnistäjä, välittäjä, organisaattori, valistaja ja asioiden selventäjä.

Asianajajien keskuudessa on käyty runsaasti keskustelua siitä, voidaanko sovittelussa kuulla lasta. Sovittelusuositusta on nyttemmin täsmennetty niin, että osapuolten on hyväksyttävä lapsen kuuleminen ja kuulemisen toteuttamistapa. Suosituksen tausta-ajatuksena on se, että lapsi ei varsinaisesti ole sovittelun osapuoli, mutta että häntä kuitenkin voidaan kuitenkin kuulla. Ongelmia aiheutuu siitä, jos vanhemmat ilmoittavat suostuvansa sellaiseen ratkaisuun, joka vastaa lapsen toivomusta, mutta lapsi itse ei haluakaan ilmaista mitään toivetta tai on lojaali kummallekin vanhemmalle. Lapsen puolueettomana tai vaitonaisena pysyminen voi sekin joissakin tapauksissa edistää vanhempien sopimukseen pääsyä.[1490]

Sovintomenettelyssä toistuu tuomioistuinsovittelussakin hyväksytty periaate mahdollisuudesta käyttää yhteis- ja erillisneuvotteluja. Sovittelijalla on myös velvollisuus puolueettomasti antaa tietoja lainsäädännöstä, sopimuskäytännöistä ja sopimusmahdollisuuksia koskevista seikoista. Sovittelija voisi lisäksi neuvoa vanhempia hakemaan apua esimerkiksi mielenterveystoimistosta tai perheterapiasta. Tältäkin osin menettely vastaa eurooppalaista sovittelusuositusta.

Kaiken kaikkiaan asianajajaliiton sovintomenettelyä koskeva suositus näyttäisi hyvin täyttävän modernin sovittelun periaatteet vapaaehtoisuudesta, puolueettomuudesta, luottamuksellisuudesta, salassapidosta, informaation antamisesta sekä edelleen ohjauksesta. Myös lapsen aseman huomioon ottamista on suosituksessa korostettu lapsenhuoltolain periaatteiden mukaisesti. Mahdolli-

---

ti kokeiltu neuvontayhteistyötä perheasioiden sovittelijoiden ja asianajajien välillä ja että kokemukset ovat olleet hyviä. Tämä kokeilu ei suoranaisesti tarkoita samaa kuin asianajajaliiton sovintomenettely (kirj.huom.)

1488 Sovintomenettely perheasioissa on pyritty järjestämään mahdollisimman joustavaksi ja kunkin perheen tilannetta hyvin huomioivaksi. Sovittelun jossakin tapaamisessa voidaan esimerkiksi turvautua asiantuntijan apuun. Asianajajaliitto pyrkii vuonna 2006 antamaan suosituksen sovitteluavustajan palkkioiden ja kulujen maksamista koskevista kysymyksistä. Tiedot asianajaja Eija Karimaalta haastattelussa 28.12.2005.

1489 Suomen Asianajajaliiton sovintomenettely perheasioissa. Suositus, kohta 3.

1490 Tiedot asianajaja Eija Karimaalta haastattelussa 28.12.2005.

suus käyttää psykotieteellistä ammattiapua saattaisi merkittävästi parantaa sovittelun onnistumista. Menettelyn aloittaminen voisi olla tuomioistuinsovittelua joutuisampaa. Menettelyn käytettävyys taas jäisi riippumaan vanhempien sovitteluhalukkuudesta ja menettelykustannuksista sekä psykotieteellisen ammattiavun saatavuudesta. Konsultaatioavun käytettävyys sen sijaan jäisi riippumaan joko vanhempien lisämaksuhalukkuudesta tai lakisääteisen perheasioiden sovitteluinstituution sitoutumisesta menettelyyn.

7.2 PÄÄTELMIÄ: SOVITTELU VAI TÄYSIMITTAINEN OIKEUDENKÄYNTI

Tuomioistuinsovittelun sopivuutta arvioitaessa on yleisellä tasolla selvitettävä huoltoriidoissa ennakolta käytettävien neuvonta- ja sovittelupalvelujen saatavuus. Tapauskohtaisesti taas on selvitettävä palvelujen tosiasiallinen käyttö ja konfliktitaso.[1491] Mahdollisuus saada tuomioistuinsovittelu nopeasti vireille jo ennen kuin riita oikeudellistuu vaatimuksiksi ja vastavaatimuksiksi voi ehkäistä riidan enemmän kärjistymisen. Tuomioistuinsovittelu vastaa huoltoriidoissa hyväksi koettuja tavoitteita edistää kummankin osapuolen sitoutumista ratkaisuun ja sen noudattamiseen. Sovitteluavustajan käyttö voi olla merkittävä tekijä tuomioistuinsovittelun onnistumista ajatellen, erityisesti jos lapsen kuuleminen annetaan sovittelijan tehtäväksi. Käyttö kuitenkin käytännössä saattaa jäädä asianosaisille aiheutuvien kustannusten johdosta vähäiseksi.

Jos huoltoriitojen keinovalikoimaa haluttaisiin lisätä mahdollistamalla asiantuntijan käyttäminen tuomarin apuna valmisteluistunnossa, voitaisiin istunnossa asiantuntevasti seuloa siellä soviteltavat tapaukset selvitystyötä ja mahdollista ulkopuolista sovittelua tarvitsevista tapauksista.[1492] Myös lapsen kuuleminen liittyisi luontevaksi osaksi tällaista käsittelyä. Niihin sovittelumenetelmiin verrattuna, joissa lasta ei ollenkaan kuulla, olisi asiantuntija-avusteisessa mallissa mahdollista saada lapsen autenttinen informaatio joko valmisteluistunnon yhteydessä tai lasta kuulleelta asiantuntijalta istunnossa, jossa vanhemmat, asianajajat ja tuomari voisivat keskustella informaatiosta.[1493] Asiantuntijana käytettä-

---

1491 Ks. EOA:n päätös 2004, jakso 6, jossa todetaan, että erään kaupungin perheneuvolatyöntekijöiden mukaan huolto- ja tapaamisriitoja tulee tuomioistuinkäsittelyyn siitä syystä, että työntekijät eivät lasten mielenterveyspalvelujen kasvaneen kysynnän vuoksi ennätä vastata sovittelutarpeeseen. Oikeusasiamiehen käsityksen mukaan neuvonta- ja sovittelupalvelut voivat vähentää kyseisiä riitoja. Jaksossa 9 oikeusasiamiehen tarkastushavainnoista tekemissä johtopäätöksissä esitetään muun muassa, että neuvonta- ja sovittelupalveluja ei ole kaikissa kunnissa pystytty täyttämään ja että palveluja voidaan joutua odottamaan liian kauan.

1492 Auvinen – Kaivosoja 2003, s. 31.

1493 Kurki-Suonio 2002, I, s. 428 huomauttaessaan, että neuvonta- ja sovittelupalveluista puuttuu oikeudellinen kontrolli kokonaan, kirjoittaja viittaa siihen, että lapsen ääni jää kuulumattomiin.

vien pätevyys ja rekrytointiperusteet edellyttäisivät kattavampaa kartoitusta kuin tässä tutkimuksessa on mahdollista tehdä.

Nyt esitellyt vaihtoehtoiset sovittelujärjestelmät ilmentävät erilaisia tavoitetta lisätä huoltoriitojen sovittelua. Samalla pyrkimykset kertovat siitä, etteivät ennakkosovittelujärjestelmä, tuomioistuimen oikeudenkäyntimenettely ja sosiaalitoimen olosuhdeselvitystyö ole parhaalla mahdollisella tavalla vastanneet sovittelutarpeeseen. Ydinkysymykseksi muodostuu mahdollisuus ja tarve sovitella vanhempien eroon liittyviä kysymyksiä kokonaisvaltaisesti. Se taas tarkoittaa riittävässä määrin konfliktin tunnevaltaisten tekijöiden kohtaamista, mutta myös kannanottoa siihen, missä foorumissa parhaiten voidaan yhtäaikaisesti hoitaa lasta ja omaisuutta koskevien riitojen sovittelu.

Kuten edellä on käynyt ilmi, vanhempien eroon liittyvien oikeudellisten kysymysten sovitteluinstituutio yhtä hyvin tuomioistuimessa kuin tuomioistuimen ulkopuolella hakee uusia muotoja. Kehitys vastaa yleiseurooppalaista trendiä. Suomalaisessa erosovittelussa on totuttu yhteiskunnan vahvaan panostukseen. Tämä tutkimus on tuottanut tietoa vakavuudeltaan erilaisissa huoltoriidoissa tarvittavasta sovittelusta. Tuomioistuimen ulkopuolisen sovittelun kysyntä keskittyy etenkin vaikeiden psykososiaalisten ja patologisoituneiden riitojen sovitteluun, joissa tarve on hankalasti, joskin mahdollisesti jossakin määrin tuomioistuinprosessiin sovitettavissa. Mikäli perinteisen huolto-oikeudenkäynnin keinovalikoimaan haluttaisiin lisätä mahdollisuus ohjata vanhemmat tuomioistuimen ulkopuoliseen sovitteluun, pitäisi siitä tällä hetkellä vallitsevien hajanaisten käytäntöjen sijaan säädellä lailla. Epävarmaa nimittäin on, riittääkö pelkkä sosiaalihallinnollinen ohjeistus erottamaan sovittelu- ja selvitystehtävän sosiaalitoimessa toisistaan.

Huoltoriitojen käsittelyn painopistettä pitäisi mielestäni tasapeliriidoissa siirtää sosiaalitoimen selvitystyöstä sovitteluun joko perinteisessä valmisteluistunnossa, asiantuntija-avusteisessa sovittelussa tai tuomioistuinsovittelussa. Jos tasavertaisten hyvään huoltoon kykenevien vanhempien huoltoriitaa käsitellään perinteisessä valmisteluistunnossa, pitäisi väliaikaismääräysten sijasta yhä useammin pyrkiä joko vanhempien määräaikaiseen kokeilusopimuksiin tai suoraan varsinaisiin sopimuksiin. Osa tuomareista toteuttaa jo nytkin näitä tavoitteita, jotka on kirjattu myös Ruotsin uuteen komiteanmietintöön.[1494]

Täysimittaiselle näyttöön perustuvalle oikeudenkäynnille jää todistelua koskevien empiiristen tutkimushavaintojen perusteella kaikkien sovintopyrkimysten jälkeenkin tarvetta. Osassa tapauksia nimittäin tuomioistuinratkaisun hankkiminen puoltaa paikkaansa oikeudenkäynnin tarkoituksenmukaisuuden sekä ratkaisun arvovaltaisuuden ja legitimiteetin vuoksi.[1495] Niissä sosiaalitoimen

---

1494 SOU 2005:43, s. 34 ja 257.

1495 Havaintoni Oslon käräjäoikeudessa keväällä 2002 seuraamistani kokeiluprojektin huoltoriidoista vahvistivat osaltaan tätä käsitystä. Ks. Auvinen 2002, s. 785.

selvityksellä on ratkaiseva osuus tiedonhankinnassa. Sosiaalitoimen kokemussääntöihin perustuva asiantuntijuus puolestaan rajoittuu vain osaan niistä havainnoista ja päätelmistä, joita selvityksissä esitetään.[1496]

Todistelua tarvitaan ennen muuta sellaisissa asioissa, joissa joudutaan arvioimaan lapsen turvallisuudelle ja hyvinvoinnille aiheutuvia vaaratekijöitä. Sovittelu ei ole ensisijainen vaihtoehto, jos tulevaisuutta varten tehtävän ratkaisun perusteeksi tarvitaan todistelua aikaisemmin tapahtuneista oikeudenloukkauksista ja niiden vaikutuksista.[1497] Osa huoltoriidoista edellyttää muiden siviilijuttujen tavoin oikeuslähteiden käyttöä ja todisteiden punnintaa. Sellaisia ovat lähinnä riidat, joissa näytön arviointi keskittyy psykososiaalisten ongelmien ja patologioiden merkitykseen lapsen edun arvioinnissa. Ratkaisijan arvioitaviksi jäävät viranomaisten esittämät ja asianosaisten hankkimat, mahdollisesti ristiriitaiset asiantuntijalausunnot ja selvitykset. Näytön arviointiin ja oikeudelliseen punnintaan juuri yleistuomarit ovat harjaantuneita. Tuomarin ammattikokemus on omiaan takaamaan puolueettoman ja tasapuolisen ratkaisunteon.[1498]

Tavalliseen sovitteluun verrattuna in court -sovittelulla on enemmän arvovaltaa kuin out-of-court -sovittelulla. Arvovaltaa katsotaan tarvittavan erityisesti monien hankalasti riitautuneiden huoltoasioiden käsittelyssä. Vapaaehtoiseen ennakkosovitteluun nähden tuomioistuinsovittelu on virallinen, joskin joustava rakenne, joka mitä todennäköisimmin vaikeuttaa turhien väitteiden tekemistä ja korostaa vanhempien omaa vastuullisuutta.[1499] Tuomioistuinsovittelua voidaan menettelyltään pitää velvoittavampina kuin esimerkiksi ennen huoltoriidan vireilletuloa tapahtuvaa perheasioiden sovittelua.

Vaikka vaihtoehtoiset tavat pyrkiä tuomioistuimessa sopuun etenkin tasapeliriidoissa ovat kannatettavia, riidan käsittelystä osapuolille aiheutuvat oikeudenkäyntikulut voivat lopulta määrätä käsittelymallin valintaa. Klassisessa

---

1496 Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietinnössä 1995, s. 20 esitettiin, että oikeudellisen konsultaation puuttuminen on koettu etenkin pienten ja keskisuurten kuntien sosiaaliviranomaisissa erityisenä epäkohtana. (kirj. huom.).

1497 Ervasti 2000, s. 1246–1252 toteaa, että puhtaassa tuomitsemisessa tuomari ratkaisee konfliktin autoritatiivisesti ja sitovasti. Ks. myös Rejmer 2003, s. 198–202, joka on oikeussosiologisessa väitöskirjassaan yhdessä lapsenhuolto-oikeudellisesta teemasta väitelleen Anna Singerin kanssa kehitellyt teoreettisen vaihtoehtomallin huoltoriitojen käsittelyyn. Hän esittää, että ne tapaukset, joissa on kysymys arvokonfliktista, tulee perinteiseen tapaan käsitellä tuomioistuimessa. Sellaisina hän mainitsee tilanteet, joissa toinen huoltaja on ilmeisen sopimaton huoltajaksi tai on vaaraksi lapselle, esimerkiksi jos kyseessä on vaikea alkoholiongelma, psyykkinen sairaus, väkivalta tai lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö.

1498 Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö 1995, s. 20 ja tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö 2003, s. 302.

1499 Oslon käräjäoikeuden projektikokemusten mukaan vanhemmat joutuvat ehkä ensi kertaa pitkiin aikoihin todella kuuntelemaan toinen toistaan oikeussalissa, joka luo toisenlaiset psykologiset puitteet kuin sovittelu sovittelijan luona. Psykologi-avusteisessa istunnossa kysytään ”missä sinä olet parempi kuin toinen vanhempi?” -kysymyksen sijasta ”mitä yhteisiä vanhemmuuskykyjä teillä on?” -kysymyksiä.

huoltoprosessissa selvitään tavallisesti kahdella istuntokäsittelyllä, joista ensimmäinen on valmisteluistunto. Sitä seuraa sosiaalitoimen virkatyönä tekemä maksuton huoltoselvitystyö. Sen jälkeen pidetään jatkettu valmisteluistunto ja yleensä samalla kerralla mahdollinen pääkäsittely.

Jos taas samaa riitaa yritetään perinteisen lainkäytön piirissä ratkoa kokeilusopimuksin useammassa peräkkäisessä valmisteluistunnossa tai vastaavasti usealla neuvottelukerralla tuomioistuinsovittelussa, asianajajien palkkiot muodostunevat klassista mallia korkeammiksi. Kustannuksia tietenkin lisää vielä se, jos tuomioistuinsovittelussa käytetään sovitteluavustajaa. Osapuolet joutuvat sitä paitsi oikeudenkäyntikulujen puolesta eriarvoiseen asemaan sen mukaan, saako kumpikin oikeusapua valtion varoista vai ei. Ennakoitavissa on kaiken lisäksi, ettei kaikilla tuomareilla välttämättä ole halukkuutta suosia työläämmin eteneviä peräkkäisiä valmisteluistuntoja sosiaalitoimen tekemän selvitystyön sijasta.

Tuomioistuinprosessin legitimiteetti kuuluu kansalaisten oikeusturvaan. Perinteisessä todistelukeskeisessä prosessissa tuomioistuimella on selkeä auktoriteetti. Osalle vanhemmista ”oikeuden puhe” eli tuomioistuinratkaisu edustaa suurempaa arvoa kuin sovittelupyrkimykset. Toisaalta muodollinen vuoroon kuulemisen prosessuaalinen periaate ei riitä vastaamaan vanhempien haluun osallistua ammattilaisten keskusteluun. Sille taas on enemmän tilaa jäsentyneessä ja rakentavassa tuomioistuimen sovittelutyössä, joskaan tuskin samassa mielessä kuin tuomioistuimen ulkopuolisissa ennakkosovittelumalleissa.

Vaihtoehtoisissa sovittelumenettelyissä asiantuntijalla on perinteiseen oikeudenkäyntiin verrattuna mahdollisuus käydä tuomarin ohella keskustelua asianosaisten ja heidän avustajiensa kanssa. Tavallisessa prosessissa asiantuntija sen sijaan on itse kysymysten kohteena voimatta olla varsinaisessa vuorovaikutuksessa prosessiin osallistuvien kanssa. Sovitteluavustajana toimiminen ei tarkoita samaa kuin asiantuntijan perinteinen lausuntotyö, josta häntä mahdollisesti todistajana tai asiantuntijana huoltoriidassa kuullaan.

Sekä norjalaisen asiantuntija-avusteisen sovittelun että Suomen tuomioistuinsovittelun sovitteluavustajan tehtävä poikkeavat siis tavoitteiltaan ratkaisevasti klassisen asiantuntijan toiminnasta. Avustaja ei etsi näyttöä osapuolten hyödyksi tai haitaksi, vaan osallistuu konfliktin ratkaisemiseen.[1500] Sovittelevaa tuomaria avustava asiantuntija ei kummassakaan mallissa kuulu tuomioistuimen kokoonpanoon eikä ole ”tuomarin puolella asianosaisia vastaan”. Hän voi silti erillisneuvotteluissa käyttää ammatillisia argumentteja.

[1500] Sovitteluavustajan tehtävä saattaisi itse asiassa muistuttaa niitä tehtäviä, joita lapsen erityiselle tukihenkilölle (särskilt biträde) on Ruotsissa ehdotettu. Ks. Ds. 2002:13, s. 16, 90 ja 112–113. Ehdotuksen mukaan avustajan olisi etsittävä vanhempien yksimielisyyttä ja hänellä olisi oikeuskäsittelyssä oikeus tehdä kysymyksiä asianosaisille ja muille kuultaville.

Koska avustajan tosiasiallinen käyttö kustannusten vuoksi saattaa Suomen tuomioistuinsovittelussa jäädä vähäiseksi, kyseinen mahdollisuus tuskin vastaa niihin pohjoismaisiin pyrkimyksiin, joissa edellytetään huoltoriitojen asiantuntemuksen lisäämistä tuomioistuinkäsittelyissä. Asiantuntija-avun lisäämiselle ei näytä löytyvän vetoapua myöskään siitä lainsäädännöstä, jonka perusteella hallinto-oikeuksissa eräitä lapsiasioita käsiteltäessä toimitaan asiantuntijalla lisätyissä kokoonpanoissa, vaikka istuntotyön tiedetään edistävän kaksisuuntaista ammatillista oppimista.[1501]

7.3 SANANEN TUOMAREIDEN ERITYISVALMIUKSISTA

Asiantuntijuusvaatimus koskee tuomareita sekä perinteisessä oikeudenkäynnissä että sovittelutuomareina.[1502] Heiltä edellytetään nykyisin yhä enemmän vuorovaikutus- ja neuvottelutaitoja. Huoltoriidoissa tuomariin kohdistetaan tavanomaista suurempi odotus inhimillisyydestä ja myötäelämiskyvystä sekä kyvystä ymmärtää tunneperäisiä ja ihmissuhdekeskeisiä olosuhteita. Erityisesti sovintotuomaria koskee odotus henkilökohtaisista ihmissuhde- ja viestintätaidoista. Samalla puolueettomuutta ja oikeudenmukaisuutta tarkoittavat vaatimukset ovat ennallaan.[1503]

Tuomarin ammattitaito ei synny ainoastaan kouluttamalla. Valmiudet riippuvat osittain persoonallisuudesta ja käytännön kautta saadusta kokemuksesta.[1504] Itse asiassa oikeudenmukaisuusodotukset ovat syventyneet, sillä *Juha Pöyhösen* mukaan ihmiset odottavat huoltoasioiden käsittelyltä myös tunnetta oikeudenmukaisuudesta, jota kokemukset tuomarin pitäytymisestä puhtaasti oikeudelliseen analyysiin lapsen edusta eivät vastaa.[1505]

Tämän tutkimuksen empiirisestä aineistosta ei ollut saatavissa välitöntä tietoa tuomarivalmiuksien mahdollisista muutoksista.[1506] Vaikka sovinnon edistä-

---

1501 Maukola 2003, s. 24–26 ja Mäenpää Marjatta 2001, s. 1142. Heino – Rantamäki – Sallila 2002, s. 31: ”Sekä hallinto-oikeuksien tuomareiden että asiantuntijajäsenten tietämys ja tuntemus lastensuojeluasioissa on lisääntynyt ja heille on järjestetty omaa lastensuojelukoulutusta. Lainoppineiden piirissä lastensuojelun ammattilaisten kieli ja käsitteet ovat todennäköisesti vuosien myötä avautuneet ymmärrettäviksi sisällöiksi ja päinvastoin juristien kieli on sosiaalityöntekijöille yhä ymmärrettävämpää.”

1502 Koch 2000, s. 79 katsoo, että huoltoriitojen prosessi vaatii erityistä pätevyyttä, joustavuutta ja sovellettuja työskentelymalleja.

1503 Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö 2003, s. 332–335 ja Ervasti 2004, s. 432–440.

1504 OM 2005, s. 6.

1505 Pöyhönen 2001, s. 15.

1506 Norjalaisten tuomareiden valmiudet näyttäisivät lähtökohdiltaan olevan useista syistä suomalaisia edullisemmat. Syitä ovat ainakin seuraavat: 1) Prosessisäännösten mukaan yleisissä tuomioistuimissa käsiteltävissä lastensuojelujutuissa kokoonpanoon kuuluu psykologi/psykiatri (fa-

minen ja sovittelutyyppinen toiminta ovatkin ilmenneet yhä useamman tuomarin prosessinjohdossa, ei kovin pitkälle meneviä päätelmiä perhetuomariksi perehtymisestä ole tehtävissä.[1507] Varsinaista pätevöitymiseen tähtäävää kurssitusta ei tuomareille ole järjestetty, vaan harjaantuminen tapahtuu työssä oppimisena samaan tapaan kuin sosiaalityöntekijöiden harjaantuminen selvitystyön tekijöinä.

Normaaliin tuomarintyöhön kuuluu kyky arvioida todistelua kriittisesti, huoltoriidoissa erityisesti sosiaalitoimen selvityksiä ja niiden syntytapaa. Vaikka tuomarin ei edellytetäkään perehtyvän lapsipsykologiaan tai lastenpsykiatriaan, hänen odotetaan tietävän lapsen kuulemisen ongelmista, lapsen mielipiteen muodostumisesta ja mielipiteen tulkitsemisen virhelähteistä.[1508] Tuomarilta edellytetään myös valmiutta oikea-aikaisesti havaita, mitkä tapaukset sopivat tuomioistuimissa soviteltaviksi ja missä tarvitaan ulkopuolista sovittelu- tai selvitysapua.

Ruotsalaismietinnössä on pohdittu tuomareiden tiedon tarvetta. Pätevyyden on katsottu edellyttävän tuomarilta tietoa siitä, miten perhe toimii kriisissä ja miten osapuolet sellaisessa tilanteessa kohdataan. Pätevyyden on katsottu paranevan, jos tuomari on aidosti kiinnostunut käsittelemään tunneperäisesti vaikeita asioita ja jos hän on valmis hankkimaan konfliktinkäsittelytaitoja sekä etsimään uusia neuvottelumenetelmiä.[1509] Suomalaisessa tuomarikeskustelussa puolestaan on viime vuosina yleiseurooppalaiseen tapaan esitetty ajatuksia lasten kuulemisesta tuomioistuimessa. Mielipiteet ovat hajautuneet. Osa tuomareista on jo ennättänyt hankkia kokemusta kuulemistyöstä, osa on tuntenut valmiutta tehtävään ja osa suhtautunut siihen kriittisesti. [1510] Koska lakivaliokunta

---

glig meddommer). 2) BL:n mukaisissa huoltoriidoissa (barnefordelingssaker) lausunnon laatinut asiantuntija on läsnä koko pääkäsittelyn ajan ja hän voi myös tehdä kysymyksiä asianosaisille. 3) Kokeiluluontoisena aloitettu oikeussovittelu (rettsmekling) on sekin avannut tuomareiden käyttöön uusia menetelmiä. Näistä prosessimuodoista suodattuu kysymyksenasettelua ja toimintatapoja tuomarien toimintakulttuuriin. Sen taas voi ennakoida vaikuttavan suotuisasti uuden työmuodon käyttämiseen Norjassa. Ot.prp.nr. 29 (2002–2003), s. 6 ja 9 mukaan tuomari- ja asianajajajärjestöt kannattivat huoltoriitojen monipuolisia käsittelyvaihtoehtoja, joihin asiantuntija-avusteinen menettely kuuluu.

1507 Auvinen 2002, s. 786. Osa oslolaistuomareista piti näyttöön perustuvan ratkaisun kirjoittamista vaivattomampana kuin uuvuttavia sovintokeskusteluja vanhempien ja heidän avustajiensa kanssa.

1508 OM 2005, s. 6. Ks. myös SOU 2005:43, s. 206, jossa kiinnitetään huomiota tuomioistuimen velvollisuuteen selvittää, mitä sosiaali- ja terveydenhuollon lausunnoissa esitetyt ilmaisut tarkoittavat.

1509 SOU 2005:43, s. 288.

1510 Ks. Sandberg 2003, kappale 5.9.2. Kirjoittaja katsoo lastensuojelua koskevassa lapsioikeudellisessa väitöskirjassaan, että lapsiasioita käsittelevät tuomarit itse asiassa käyttävät ratkaisutoiminnassa eräänlaista psykologista harkintaa arvioidessaan lapsen psyykkistä tilaa, puntaroidessaan tulevaisuuden vaihtoehtoja ja ennustaessaan lapsen reaktioita. Hän toteaa tuomarien käyttävän common sense -psykologiaa vastakohtana sille tiedolle, jota hankitaan tutkimuksista ja rajoitetulta määrältä asiantuntijoita.

tuomioistuinsovittelua koskevassa mietinnössään on pitänyt mahdollisena hieman madaltaa LHL 15.2 §:n kynnystä varttuneempien lasten kuulemisessa, on tuomareiden valmiuksiin kiinnitettävä aikaisempaa enemmän huomiota.[1511]

Kattavaa tietoa puuttuu kuitenkin siitä, antaisivatko asianajajat tukea tuomareiden halukkuudelle ja kyvylle kuulla lapsia. Koska useissa virallisjulkaisuissa vuosikymmenen mittaan on kannettu huolta nykyjärjestelmässä lasta kuulevien tahojen puutteellisista ammattivalmiuksista, jää nähtäväksi, missä määrin vanhemmat sekä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset luottaisivat tuomareiden kykyihin. Nähtäväksi jää myös, mihin suuntaan tuomioistuimen ja sosiaalitoimen roolijako lapsen kuulemisessa kehittyy.

Huoltoriitojen käsittely edellyttää ainakin jossakin määrin tuomarien erikoistumista. Vastaavaan tapaan kuin sovintotuomariksi valikoitumis- ja kouluttautumistarve tunnustetaan, olisi perheasioiden ratkaisijaksi perehdyttäminen hyväksyttävä. Perheasioita käsittelevä tuomari tarvitsee vahvan yleistuomarin osaamisen, mutta myös riittävän teoreettisen ja käytännöllisen harjaantuneisuuden huoltoriitojen käsittelyyn.[1512] Huoli perhetuomareiden ja sovittelutuomareiden koulutustarpeesta on yhteinen muiden Pohjoismaiden kanssa, sillä vuonna 2005 asiaan on kiinnitetty huomiota myös ruotsalaisessa komiteanmietinnössä ja tanskalaisen sovittelukokeilun arviointiraportissa.[1513] Koulutustarve on tunnustettu myös Suomen oikeusministeriön selvityksessä ja lakivaliokunnan lausunnossa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden käsittelystä tuomioistuimissa.[1514]

1511 LaVM 4/2005, s. 3. Ks. myös Suomen III määräaikaisraportin 2003 johdosta YK:n lapsen oikeuksien komitean Suomea koskevat päätelmät 2005, kohta 2.23, jossa suositellaan lainsäädäntö- ja muihin toimiin ryhtymistä, jotta lapset saisivat heitä koskevassa päätöksenteossa ilmaista näkemyksensä suoraan tuomarille.

1512 Vrt. Taskinen 2001, s. 53, jossa kirjoittaja katsoo, että (avioliittolain tarkoittama) perheasioiden sovittelu tulee keskittää tiettyihin paikkoihin, koska on epärealistista odottaa, että työntekijöillä olisi koulutus ja riittävä kokemus sovitteluun, jos he vuosien mittaan tekisivät sitä vain muutaman kerran.

1513 SOU 2005:43, s. 35 ja 264 ja Evalueringsrapport 2005, s. 116–117. Ruotsista on ehdotettu myös, että huoltoriitojen sovintotyöhön pätevöityneet tuomarit voisivat määrättyinä toimia oman tuomiopiirinsä ulkopuolella sovittelijoina. Tähän tehtävään voisivat ehdotuksen mukaan sopia myös pätevöityneet perheasianajajat.

1514 OM 2005, s. 6–7 ja LaVL 15/2005, s. 3. Vrt. kuit., että tuomioistuinkohtaiset järjestelyt ja tuomioistuinsovitteluun tulevien asioiden työmäärää koskevat jyvitysongelmat vaikuttavat sovittelutuomareiden lukumäärään ja henkilöön. Ks. lisäksi kirjalliseen kysymykseen KK 361/2005 oikeusministerin antama vastaus, jossa todetaan, että ”oikeusministeriö pyrkii myös suurentamaan käräjäoikeuksien yksikkökokoa, mikä mahdollistaa erikoistumisen siten, että perheoikeudellisia asioita käsittelevät tuomarit ovat paremmin perehtyneitä niihin ja hallitsevat erityisesti psykologisten ja sosiaalisten seikkojen huomioon ottamisen lapsia koskevissa oikeudenkäynneissä”.

VII LOPUKSI

Tutkimustulosten vaikutusalue

Tutkimus koski tuomioistuimessa käsitellyistä huoltoriidoista niitä, joissa oli pyydetty sosiaalitoimen selvitys. Tutkimus ei sen sijaan koskenut sellaisia huoltokysymyksiä, joissa vanhemmat olivat saaneet aikaan sosiaalilautakunnan vahvistaman sopimuksen tai joissa riita oli ratkaistu selvitystä pyytämättä. Tarkemmin sanoen tutkimuksen kohteena oli 150 huoltoriidan koko oikeudenkäyntiaineisto. Sosiaalitoimen selvityksiä näissä tapauksissa oli esitetty kaikkiaan 224. Koska huoltoa koskevat viranomaisratkaisut 90–95 prosenttisesti saadaan aikaan sosiaalilautakunnan vahvistamilla sopimuksilla, tarkoitti tutkimuslähtökohta sitä, että kohteena oli kaikkein vaikeimmin ratkeava osuus.

Vaikka tutkimuksen pääaineistona onkin ollut 1990-luvun lopun oikeudenkäyntiaineisto, olen verrannut siitä tekemiäni havaintoja ja päätelmiä sekä varhaisemmassa että myöhäisemmässä lähdekirjallisuudessa esitettyihin tietoihin ja lisäksi tutkimuksessa nimeämilläni osa-alueilla myös 2000-luvun alkuvuosien hovioikeusaineistoon. Tällä menettelyllä olen pyrkinyt varmistamaan päätelmien ajankohtaisuuden.

Tutkimustuloksia ja päätelmiä ei tutkimieni huoltoriitojen vaikeusasteen ja konfliktitason vuoksi välttämättä tai koko painollaan voida soveltaa muihin sosiaalitoimen tai tuomioistuimen virallisratkaisua vaativiin huoltoasioihin. Tässä luvussa esitän tiivistetysti keskeisimmät tutkimuspäätelmät. Johdantoluvussa asettamani tavoitteen mukaisesti esitän päätelmien johdosta lähinnä oikeuskäytäntöä ja menettelytapoja koskevia suosituksia ja vain harvoja ehdotuksia de lege ferenda. Yksityiskohtaiset suositukset olen selostanut kunkin jakson lopuksi.

Huoltoriitojen tyypit

Tutkimuksessa saatiin esiin huoltoriitojen kolme perustyyppiä. Ensimmäiseen ryhmään kuuluivat tasavahvojen, hyvään huoltajuuteen kykenevien vanhempien riidat. Näiden tasapeliriitojen osuus oli runsaat 50 prosenttia. Toiseen taas kuuluivat riidat, joissa huoltajakyky oli vanhempien psykososiaalisten ongelmien vuoksi heikentynyt niin, että asialla oli merkitystä ratkaisua tehtäessä. Joukossa oli koko aineistosta laskettuna 10 prosenttia tapauksia, joissa lapset oli otettu huostaan. Psykososiaalisten riitojen osuus oli kaikkiaan runsaat 35 prosenttia. Kolmannen ja samalla pienimmän ryhmän muodostivat patologiset riidat. Näiden high conflict -riitojen pääasiallisia tunnistetekijöitä olivat vanhempien jyrkästi asemoitunut taistelu voitosta, lapsen vakava oirehdinta ja riidan kroonistuminen. Joissakin tapauksissa tämä yhdistelmä johti lapsen tilapäiseen huostaanottoon. Jakoa kolmeen tyyppiin ei kuitenkaan ole nähtävä liian

kategorisesti. Niiden välillä on se harmaan vyöhykkeen alue, jossa eri ammattikunnat keskenään ja suhteessa toisiinsa voivat perustellusti luokitella riidan ja sen ratkaisemiseksi tarvittavat keinot toisistaan poikkeavilla tavoilla.

Selvitystyö sosiaalitoimessa

Sosiaalitoimen tehtävä huoltoriitojen selvittäjänä osoittautui monin tavoin ongelmalliseksi. Tähän vaikutti ensinnäkin se, että yli puolessa Suomen kunnista ei vuosittain tehdä yhtään huoltoselvitystä tuomioistuimille. Lukumääräisesti eniten taas on niitä kuntia, joissa tehdään vain yksi tai kaksi selvitystä vuodessa. Enemmän kuin kolme selvitystä vuodessa laativien kuntien osuus on selvästi alle 20 prosenttia. Yli 20 selvitystä tehdään nykyisin vain seitsemässä suurimmassa kaupungissa. Empiirisen aineiston perusteella ei kuitenkaan ollut saatavissa kattavaa tietoa siitä, millä tavoin selvitystyö oli kussakin tutkimuskunnassa kunnallisen itsehallinnon valtuuksin järjestetty. Selvitysten perusteella oli sen sijaan pääteltävissä, että työtä tehtiin kirjavin järjestelyin. Tapauksissa, joissa selvitystyö oli hajautunut tehtäväksi kahdessa eri sosiaalitoimessa tai sosiaalitoimen lisäksi perheneuvolassa, tiedonhankinnan organisaatiot vaihtelivat entisestään.

Toiseksi selvitystyön ongelmiin vaikuttaa se, että selvitys- ja lausuntotyöskentely sosiaali- ja terveyshuollossa paljolti määräytyy tehtäväksi niiden palveluja ja toimialaa koskevan lainsäädännön sekä hallinnollisten ohjeiden, suositusten ja oppaiden varassa. Selvitystyön luonnetta sosiaalitoimen tehtävänä ei kuitenkaan ole lainsäädännössä määritetty. Oikeudenhoidossa ja sosiaalityössä selvitystyönluonteesta näyttää vallitsevan toisistaan poikkeavia käsityksiä. Lapsenhuoltolain ja oikeudenkäyntiä koskevan sääntelyn kannalta selvitystyö on faktatiedon keräämistä ja jäsentämistä tuomioistuimen ratkaisuaineistoksi, ja itse selvitys on osa oikeudenkäyntimateriaalia. Tätä näyttäisi vastaavan Stakesin sosiaalityön sanastossa esitetty määrittely, jonka mukaan selvitystyö on luonteeltaan lähinnä tilannekartoitus tai -selvitys.

Sosiaalitoimen työkäytännöissä selvitystyö voitiin silti ainakin osittain ymmärtää esimerkiksi kuntouttavaksi, voimaannuttavaksi tai psykososiaaliseksi työksi taikka trauma- tai kriisityöksi. Näitä käsityksiä ylläpitävät ne sosiaalityön ammattikäytännöt, joita sosiaalitoimen lakisääteisiä tehtäviä hoidettaessa noudatetaan. Ammattikäytännöt taas saavat perustansa sosiaalityöntekijän teoria- ja kokemustiedosta sekä hiljaisesta tekijäntiedosta. Työkäytännöistä taas ei oikeudenhoidon puolelle välittynyt juuri lainkaan tietoa.

Jossakin määrin ilmeni, että selvitystyö oli liukunut sosiaali- ja terveydenhuollon tuki-, auttamis- ja terapiatoimiin. Ne taas vaativat aikaa ja resursseja, jotka ovat pois muiden huoltoriitojen selvitystyöltä. Vanhempien kannalta tilanne voi johtaa oikeusturvariskeihin. Samaan tilanteeseen voitiin joutua, kun sel-

vitystä tehtiin sovittelutyyppisesti. Huoltoriitojen selvitystyön, sovittelun ja sosiaalihuollollisten tehtävien erottaminen toisistaan on ensiarvoisen tärkeä vaatimus. Siitä, ettei perheasioiden sovittelijana toiminut ole oikeutettu tekemään samaa perhettä koskevaa huoltoselvitystä, pitäisi säätää laissa.

Ristiriitaiseksi sosiaalitoimen rooli tuli myös niissä tapauksissa, joissa sosiaalilautakunta lapsenhuoltolain mukaan oli vireillepano-oikeutensa perusteella asianosaisena huoltoriidassa. Tehdessään lastensuojelulain nojalla huoltoriitaperheissä avohuollon tukitoimia ja huostaanottoja sosiaalilautakunnat ajautuivat joissakin tapauksissa selvästi ristiriitaisiin rooleihin, jotka heijastuivat kielteisesti huoltoselvityksissä esitettyihin kannanottoihin. Näin ollen tuomioistuimen pyytämä selvitystyö olisi nykyistä selvemmin eriytettävä niistä muista tehtävistä, joita eroperheen tilanne sosiaali- ja terveydenhuollon palveluilta edellyttää. Selvitystyön jäsentäminen edellyttää myös sitä, että lausunnoissa havainnot ja päätelmät sosiaali- ja terveydenhuollollisista toimenpiteistä erotetaan tuomioistuinta varten tehdyistä havainnoista ja ratkaisuehdotuksista.

Selvitystyön taso ja heikkoudet

Tutkimani 224 selvityksen taso vaihteli kunnasta toiseen huomattavasti. Laadultaan heikoimmat selvitykset tehtiin pikkukunnissa, joskaan havainto ei koskenut kaikkia niistä samalla painolla. Kaksikuntatilanteissa ongelmaksi muodostui se, ettei sosiaalitoimessa valvottu selvitystyön yhtenäistä laatua ja että useissa tasapelitilanteissa ristiriitaiset päätelmät oli jätetty integroimatta keskenään. Havainto kotipesäsuosintaan johtaneesta ilmiöstä johti vanhempien tyytymättömyyteen: isät yleisimmin väittivät selvitystyön suosivan äitejä. Arvostelua selvitystyön puolueettomuuteen ja tasapuolisuuteen kohdistettiin peräti joka neljännessä tapauksessa. Edellä mainitsemani sosiaalitoimen ristiriitaiset roolit ja tehtävät olivat kritiikin kohteena siinä missä selvitystyötä tekevien työskentelytavatkin.

Selvitysten puutteita korjattiin joko tuomioistuimen pyytämällä lisäselvityksellä, kuulemalla selvityksen laatijoita todistajina tai ottamalla vastaan muuta todistelua. Tyytymättömyys selvitystyötä kohtaan ei sellaisenaan koitunut arvostelijoiden hyväksi. Vaikka sosiaalitoimen ratkaisuehdotukset menestyivätkin tuomioistuimissa aikaisempaa oikeuskäytäntöä heikommin, ei syyksi ole nimettävissä hallintoperiaatteiden laiminlyönti sellaisenaan. Patologisissa riidoissa sosiaalitoimen ehdotukset huoltomuodosta muuttuivat vain yhdessä, kun taas psykososiaalisissa riidoissa viidessä tapauksessa. Tuomioistuimet ottivat kantaa kokonaistodisteluun, joka näissä tapauksissa johti erilaiseen lopputulokseen.

Tasapeliriidoissa esitettiin selvitystyötä kohtaan muita riitaryhmiä enemmän kritiikkiä. Aineiston perusteella ei kuitenkaan ollut yksioikoisesti selvitettävis-

sä, millainen vaikutus puolueelliseksi väitetyillä asenteilla ja arvoilla oli mahdollisesti ratkaisuehdotuksiin. Lopputulokset joka tapauksessa muuttuivat ehdotuksiin verrattuna useammin kuin muissa riitaryhmissä. Suosituksena esitän, että toisen vanhemman priorisoinnin sijaan selvityksissä tasapelitilanteissa verrattaisiin ratkaisuvaihtoehtoja ja pyrittäisiin edistämään sopuratkaisuja.

Itse selvitystyön tasoa taas voidaan parantaa monilla tavoilla. Ensinnäkin tuomioistuinten yksilöidyissä selvityspyynnöissä on mahdollista ohjata selvitystyön kohdetta. Oikeuskäytännössä muutosta parempaan on jo tapahtunut. Toiseksi selvitystyö on jo jäntevöitynyt vuonna 2001 sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa annetun ohjeistuksen vaikutuksesta.[1515] Lisäksi selvitystyötä tekevien erikoistumista olisi lisättävä tai kunnat voisivat ostopalveluja käyttämällä hankkia laadukasta työtä. Jos selvitystyö haluttaisiin kansalaisten oikeusturvaa paremmin palvelevaksi, olisi selvitystyö keskitettävä sellaisiin erikoistuneisiin yksiköihin, joissa työntekijöiden pätevyys ja asiantuntemus voitaisiin varmistaa ja harjaantumista varten olisi riittävä määrä selvitettäviä tapauksia vuosittain.

Selvitystyön ohjaus ja kesto

Vaikka tuomioistuimilla on ollut mahdollisuus ohjata sosiaalitoimen selvitystyötä laatimalla yksilöityjä selvityspyyntöjä, ne eivät vielä 1990-luvun lopulla osanneet niitä käyttää. Tässä suhteessa on kuitenkin tapahtunut muutosta 2000-luvun alkuvuosina lähinnä tuomarikoulutuksen ansiosta. Tuomioistuimet eivät myöskään valvoneet selvitystyöhön käytettyä aikaa, vaan ne aina pyydettäessä antoivat lisäaikaa. Yli 40 prosentissa tapauksista selvitystyö alkoi alle kahdessa kuukaudessa, mutta toisaalta lähes neljänneksessä tapauksia aloittamisajankohtaa ei ilmoitettu lainkaan. Selvitystyöhön ryhtyminen kesti mielestäni liian kauan. Itse selvitystyöhön käytettiin keskimäärin 5,5 kuukautta, mutta monissa tapauksissa huomattavasti enemmän aikaa.

Jos selvityksen viipymisestä aiheutuvia haittoja halutaan ehkäistä, olisi selvitystyö aloitettava 2–3 viikon kuluessa selvityksen saapumisesta ja saatettava päätökseen 3–4 kuukaudessa. Mikäli selvitystyötä tahdotaan tehostaa ottamalla lakiin sitä koskeva säännös, pidän tähdellisempänä sääntelyä selvitystyön aloittamiselle kuin kestolle asetettavasta määräajasta. Tuomioistuinten, sosiaalitoimen ja asianajajien paikallispalavereilla voitaisiin lisäksi merkittävästi kartuttaa tietoa sosiaalitoimen alueellisista organisaatiomalleista, perheneuvolapalvelujen käytettävyydestä ja käyttöalasta, selvitystyön sisäisestä toimintaohjeistuksesta ja vastaavista seikoista. Nämä yhteistyötapaamiset eivät kuitenkaan ratkaise niitä ongelmia, joita kaksikuntatilanteet ja valtakunnallisesti eriarvoinen työskentely tarkoittavat.

[1515] Taskinen 2001. Oppaan nimi on Lapsen etu erotilanteissa.

Keskeiset tutkimushavainnot lapsen edun selvittämisestä

Lapsenhuoltolain avoin normi lapsen edusta osoittautui aineiston perusteella juuri niin joustavaksi kuin doktriinin perusteella saattoi olettaakin. Vaikka erilaisiin tilanteisiin säädettyä yksityiskohtaista pykäläsääntelyä ei laissa olekaan, sääntelyn varassa on oikeuskäytännössä muodostunut tiettyjä vakiintuneita tai vakiintumassa olevia tulkintoja. Näin on tapahtunut esimerkiksi tehtäessä valintaa yhteis- ja yksinhuollon välillä, annettaessa huoltajien työnjakomääräyksiä ja otettaessa kantaa vuoroasumisen mahdollisuuksiin sekä väliaikaisratkaisujen ja lapsen vakiintuneiden olosuhteiden merkitykseen asumisratkaisuissa. Toisaalta oikeuskäytännössä esiintyi epävarmuutta kun arvioinnin kohteena oli esimerkiksi lapsen kuulemisessa saadun informaation, parisuhdeväkivallan tai vanhemmuustutkimusten analysointi.

Huoltomuodon ja lapsen asumisen valintaa tutkin huoltajakyvyn ja sopivuuden kannalta tarkastelemalla viittä lapsen edun arviointikriteeriä: vanhempien yhteistoimintakykyä, lapsen ja vanhemman vuorovaikutusta, lapsen arkihuolenpitoa, lapsen vakiintuneita olosuhteita (status quo) sekä lasten toivomuksia. Yhteis- ja yksinhuoltoon päädyttiin lähes yhtä monissa tapauksissa. Yleisimpiä esteitä yhteishuollolle olivat huoltajakykyä vaurioittavat psykososiaaliset syyt, joista tärkeimpiä olivat mielenterveys-, päihde- ja väkivaltaongelmat. Yhteishuollon esteiksi muodostuivat myös vanhemman puutteellinen kyky tai halu toimia toisen vanhemman kanssa yhdessä, kantaa vastuuta, huolehtia lapsen perus- ja erityistarpeista, tehdä yhdessä lasta koskevia päätöksiä ja taata lapsen tapaamisten turvallisuus. Heikko vuorovaikutuskyky liittyi muihin huoltajaominaisuuksiin, ja koitui yhteishuollon esteeksi lähinnä sellaisissa tapauksissa, joissa lapsi jo oli huostaanotettuna. Kaikkien väitteiden johdosta ei yhteishuoltoa evätty, mutta äidit saivat isiä useammin yksinhuollon. Syyt liittyivät useimmiten – joskaan eivät aina – isien psykososiaalisiin ongelmiin ja edellä kuvattuihin puutteisiin yhteistoiminnassa. Jos taas isä sai yksinhuollon, syynä olivat yleisimmin äidin mielenterveys- tai päihdeongelmat.

Parisuhdeväkivallan vaikutusta lasten psyykkiseen kehitykseen selvitin 2000-luvun alkuvuosien huoltoriidoissa kattavammin kuin 1990-luvun loppuvuosina. Tuomioistuimet kiinnittivät huomiota väkivallan esiintymistilanteeseen, toistuvuuteen, vakavuuteen, osallisuuteen, myötävaikutukseen ja lapsille aiheutuvaan turvallisuusuhkaan. Puolessa tapauksista väkivalta osana huoltajuusarviointia johti huollosta poissuljentaan, kun taas toisessa puolikkaassa väkivaltaa ei pidetty yhteishuollon esteenä. Vain jokunen ratkaisu poikkesi selvityksessä ehdotetusta. Tutkimuksen kohteena ei ollut väkivallan arviointi tapaamisoikeuden kannalta.

Kaiken kaikkiaan sosiaalitoimen ja tuomioistuinten arvioinnit psykososiaalisessa riitatyypissä poikkesivat melko vähän toisistaan, joskaan vastaavuus ei ollut aivan täydellinen. Katkerimmaksi huoltomuotokysymys kiristyi high

conflict -perheissä, joissa todellisuudessa kummankin huoltajakyky ja sopivuus oli riitapatologian vuoksi puutteellinen. Yhteishuolto ei tullut kysymykseen, sillä vanhemmilla oli jyrkkiä erimielisyyksiä huolenpito-, yhteistoiminta- ja vuorovaikutuskyvyistä sekä vakiintuneen asumisen ja erityisesti lapsen toivomusten merkityksestä. Myös oikeudellinen päätöksenteko lapsen asioista oli riitaista. Yksinhuolto oli ainoa mahdollisuus, ja sekin kummalle tahansa vanhemmalle annettuna merkitsi huonoa ennustetta lapselle.

Psykososiaalisessa ja patologisessa riitaryhmässä tehtyihin huoltoratkaisuihin saatiin jonkun verran kevennystä antamalla määräyksiä huoltajien työnjaosta. Sosiaalitoimessa määräysten käyttömahdollisuus tunnettiin 1990-luvun lopulla heikosti, mutta 2000-luvun alkuvuosiin tultaessa tuomioistuimissa oltiin perehdytty työnjakomääräysten käyttöalaan. Niitä osattiin myös huoltoselvityksissä suositella käytettäväksi sellaisissa vaikeissa riidoissa, joissa vanhemmilla oli voittamattomia ristiriitoja tehdä yhdessä päätöksiä esimerkiksi lapsen terveydenhuollosta, koulunkäynnistä, uskontokunnasta tai sukunimestä. Joissakin hankalissa riidoissa kiista huoltomuodosta ratkaistiin määräämällä yhteishuoltajuus, johon kuitenkin toiselle annettiin oikeus osallistua vain saamalla viranomaisilta tietoja lasta koskevista asioista. Ääritapauksissa vastaava tiedonsaantioikeus annettiin huollosta erotetulle vanhemmalle.

Tasapelitilanteissa huoltomuodosta kyllä useimmiten päästiin sopuun, mutta tässäkin ryhmässä oli jonkun verran tapauksia, joissa vanhemmat vastustivat yhteishuoltoa lähinnä yhteistoimintavaikeuksien vuoksi. Silloin kun näkemyserot koskivat päättynyttä parisuhdetta eivätkä lasten asioita, sosiaalitoimi suositti yhteishuoltoa, joka myös tuli ratkaisuksi. Vanhemman toista selvästi paremmalle yhteistoimintakyvylle ja halulle ei silti yhdessäkään tasapelitapauksessa annettu sellaista merkitystä, että hän sen perusteella olisi saanut lapsen luokseen asumaan. Tasapelitilanteissa riidat keskittyivät näin ollen lasten asumiseen. Sitä sosiaalitoimi arvioi pääasiassa arkihuollon toteuttamisen, vanhempien ja lapsen vuorovaikutuskyvyn sekä vanhempien kasvattaja- ja luonteenominaisuuksien lisäksi vakiintuneen asumisen (status quo) ja lapsen mielipiteen kannalta.

2000-luvun alkupuolella lapsen arkihuollon toteuttamisedellytyksiä arvioitiin sekä sosiaalitoimen selvityksissä että hovioikeustapauksissa painokkaammin kuin tutkimissani 1990-luvun lopun tapauksissa. Sen sijaan taloudellisiin taustatekijöihin ei tutkimissani aineistoissa kiinnitetty nimeksikään huomiota, vaikka tutkimuslöydökset osoittivat, että todellisuudessa lapsen elatus- ja tapaamisjärjestelyt, omaisuuden ositus ja julkisten tukien saantiedellytykset kytkeytyivät välittömästi lapsen asumiseen ja vaikuttivat tuntuvasti sitä koskeviin riitoihin. Tosiasiassa juuri taloudelliset taustasyyt olivat merkittävin huoltoriitoja selittävä tekijä tutkimassani 1990-luvun lopun aineistossa. Eniten taloudellisilla seikoilla oli merkitystä tasapelitilanteissa, mutta myös patologisoituneissa kiistoissa ne tiukensivat tuntuvasti riitaa.

Lapsen ääni

Lapsen kuulemisesta ja mielipiteen selonotosta vallitsee sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä kilpailevia koulukuntia. Lapsilähtöisessä mallissa korostetaan aikuisten velvollisuutta katsoa asiaa lapsen silmin asettautumalla lapsen asemaan. Painopiste on vanhempien vastuuttamisessa ratkaisuun. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi työskenneltiin joissakin tutkimissani tapauksissa melko pitkään sovittelutyyppisesti. Lähinnä tasapeliriidoissa perheneuvolan työntekijät turvautuivat sosiaalitoimen selvittäjiä useammin kyseiseen malliin, joskaan sen paremmin selvityksissä kuin perheneuvolalausunnoissakaan ei avoimesti ilmaistu työskentelyn teoreettisia viitekehyksiä.

Lapsikeskeinen lähtökohta puolestaan korostaa lapsen omaa havainto- ja kokemusmaailmaa sekä pätevyyttä muodostaa itsenäinen mielipide. Raportit, joissa selostettiin lasten käsityksiä ja toiveita vanhempien psykososiaalisten ongelmien vaikutuksista heidän elämäänsä, antoivat viitteitä tämän lähestymistavan soveltamisesta. Kilpailevat mallit eivät kuitenkaan olleet raporteissa kovin selväpiirteisesti esillä, eikä yhtenäistä linjaa niiden käyttämisestä tai soveltuvuudesta erityyppisiin huoltoriitoihin ole nimettävissä.

Selvityksistä ei ilmennyt, millä tavoin lasta oli informoitu kuulemisen tarkoituksesta, tiedon välittämisestä tuomioistuimelle ja oikeudesta vaieta. Kuulemiseen ja mielipiteen selonottoon vaikuttavat ainakin seuraavat teemat: huoltoriidan tyyppi ja konfliktitaso, riidan kohde, lapsen ikä ja kypsyneisyys sekä asema ja liikkumavara yksilönä ja perheenjäsenenä sekä lapsen tosiasialliset mahdollisuudet ilmaista jokin nimetty toive ja lisäksi lasta kuulevan tahon omat toimintatavoitteet. Kaikkia näitä asianhaaroja ei sosiaalitoimessa riittävästi otettu huomioon, eikä niistä raportoitu tuomioistuimille. Lapsen kuulemisesta välitetty tieto olisikin voinut olla valaisevampaa kuin se oli. Tästä syystä havainnollisuutta olisi selvityksissä lisättävä.

Tiedot lapsen kuulemisesta olivat neljää eri tyyppiä: 1) lasta ei ollut kuultu lainkaan, 2) lapsi oli vaiennut, 3) lapsi oli ilmaissut melko yksiselitteisen toivomuksen taikka 4) lapsi oli halunnut asua kumman tahansa vanhemman luona. Kouluikäisten lasten toivomukset olivat vahvasti sidoksissa sosiaaliseen verkostoon: kouluun, kavereihin ja harrastuksiin. Jos lasten asuinoloissa ja lapsen tunnesuhteissakaan ei ollut puutteita, status quo siis ohjasi vahvasti lasten toivomuksia ja ratkaisuakin. Näin oli etenkin tasapeliriidoissa, kun taas psykososiaalisissa riidoissa horjuvuus sekä vakiintuneissa asuinoloissa että lasten toivomuksissa oli suurempi. Kaiken ikäisistä toiveensa ilmaisseista lapsista yli 90 prosenttia halusi jatkaa jo vakiintunutta asumista.

Tuomarit puolestaan kuulivat lapsia erittäin harvoin, mutta aineiston yksityiskohtaisin kertomus varttuneen lapsen kuulemisesta oli kuitenkin tuomarin muistiinkirjoittama. Kaiken kaikkiaan ratkaisuissa lasten toivomukset otettiin huomioon lapsen edun alakriteerinä. Toivomukset olivat siten yksi, mutta vain

yksi ratkaisuperuste. Ankarimmat riidat lapsen mielipiteestä koskivat lapsen asumista yhteishuoltajavanhempien tasapelitilanteissa. Se, että vanhemmat kohdistivat paineita 8–12-vuotiaisiin etenkin asumisen ensiriidoissa, mutta erityisesti 12 vuotta täyttäneisiin asumisen muutosriidoissa, on kaksiteräinen miekka, jossa lasten osallistumisoikeus vie heidät ratkaisijan paikalle. Toisaalta joukko teini-ikää lähestyviä lapsia halusi selkeästi ja perustellusti vaihtaa asumistaan. Sitä paitsi teini-ikäisten lasten asumisesta riideltiin erittäin harvoin, joten vanhemmat olivat noudattaneet varttuneimpien omia toivomuksia.

Vaikka aktiivisesta taivuttelusta, uhkailusta tai lahjomisesta ei juurikaan raportoitu, lapset vanhempien kiistakapuloina ollessaan kehittivät suojakseen psyykkisiä selviytymiskeinoja: esimerkiksi vetäytymisen, vaikenemisen, miellyttämisen ja diplomatian. Vaikeimmissa high conflict -riidoissa lasten tehtäväksi tuli ylläpitää vanhemman mielenterveyttä tai ottaa vastuu vanhemman tehtävistä. Tutkimustulokset nostivat valokeilaan yhden huoltoriitojen ydinongelmista, nimittäin vaikeuden sovittaa yhteen lapsen oikeus osallistua ja saada suojelua. Merkkejä siitä, että ajatus-, tunne- ja tahtoelämältään kypsymättömiltä ja kriittisessä elämäntilanteessa olevilta lapsilta odotettiin liiallista osallistumisoikeutta, oli nähtävissä. Olisikin pohdittava, tarvitaanko lapsenhuoltolakiin säännös, jolla lasta suojataan toistuvalta, häntä kohtuuttomasti rasittavalta kuulemiselta.

Psykotieteellinen tutkimustieto ei antanut riittävästi perusteita arvioida sitä, miten kuulemisessa sovitetaan yhteen tai erotetaan lapsen tuen, avun, vaikenemisen, puolueettomuuden ja osallistumisen tarpeet. Sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä tarvittaisiin mielestäni selkiyttämistä siinä, mitä tavoitteita kuulemisella halutaan toteuttaa. Sen paremmin selvitystyössä kuin tuomioistuimissakaan lapsille ei näytetty annetun riittävästi informaatiota eikä myöskään vaatimuksia lapsen perustellusta mielipiteestä (informed consent) osattu soveltaa.[1516] Tästä syystä olisi pohdittava, tarvitaanko säännös, jolla tunnustetaan lapsen oikeus saada tietoa häntä koskevasta kuulemisesta: kieltäytymisoikeudesta, kuulemisen tarkoituksesta ja siinä saadun informaation edelleen välittämisestä.

Selvitykset ja huoltoriitojen ratkaisut

Selvitystehtävästä sosiaalitoimi selvisi kaiken kaikkiaan tyydyttävästi. Selvittäjien asiantuntemus tosin oli prosessioikeudellisten kokemussääntöjen perusteella vaatimaton, sillä sosiaalityön arkielämän asiantuntijuuden kanssa kilpaili ”vanhemmat tietävät parhaiten” -tieto ja lakimiesten talonpoikaisymmärrys.

[1516] Ks. lapsen oikeuksien käyttöä koskevasta sopimuksesta ja informed consent -periaatteesta alajakso V A.3.2.

Parasta sosiaalitoimen asiantuntemus oli siten lastensuojelukytkentäisten tapausten selvittämisessä, mutta toisaalta niissä törmättiin sosiaalityöntekijöiden puolueettomuutta ja tasapuolisuutta koskeviin ongelmiin.

Asiantuntemuksen varmistamiseksi sosiaalitoimi turvautui perheneuvoloiden tai lastenpsykiatristen yksiköiden asiantuntemukseen. Tilanteeseen lienee jouduttu useista eri syistä: huoltoriidoissa riideltiin hankalammin selvitettävistä ja soviteltavista kysymyksistä kuin lapsenhuoltolain säätämisaikaan osattiin ennustaa. Lasten kuuleminen osoittautui niin vaikeaksi, että siinä tarvittiin psykologista ja lastenpsykiatrista asiantuntemusta, tai koko perhe ja etenkin lapset voivat riidan aikana niin huonosti, että he tarvitsivat sosiaali- ja terveydenhuollon tuki-, tutkimus- ja hoitopalveluja.

Tutkimus tuotti seuraavat päähavainnot: patologisissa riidoissa sosiaalitoimi useimmiten turvautui psykiatristen yksiköiden asiantuntemukseen, mutta lapsen kasvua ja kehitystä koskevissa ongelmatilanteissa ja muutoin komplisoituneissa riidoissa se pyysi perheneuvolalausuntoa. Tapauksissa, joissa oli jo tehty lastensuojelutoimia tai perheessä oli huoltajakykyä vaurioittavia psykososiaalisia ongelmia, sosiaalitoimella oli vankka ammatillinen kokemus arvioida huoltokysymyksiä. Sen sijaan hyvään huoltajuuteen kykenevien vanhempien tasapeliriidoissa selvitystyö ei tutkimusaineiston perusteella edustanut erityistä asiantuntijuutta. Tasapeliriitojen selvityksissä painopisteeksi varsinaisen asiantuntemuksen sijasta muodostui tiedon kerääminen, jäsentäminen ja vaihtoehtojen vertailu.

Perheneuvolalausuntoja pyydettiin noin joka neljännessä tapauksessa. Niissä esitettiin selvityksiin verrattuna jossakin määrin ristikkäisiä havaintoja ja ehdotettiin toisenlaisia ratkaisuja. Lausunnon hankkimistarvetta psykiatrisista yksiköistä tai perheneuvoloista ei selvityksissä yksilöity ja perusteltu, joten lausuntotyöskentelyn tavoitteet jäivät paljolti epäselviksi. Suositukseni koskee toimeksiannon tai asetetun lausuntotehtävän yksilöintiä. Yksilöimättömät toimeksiannot johtivat vastatodisteluun perheneuvolalausuntoja kohtaan useammin kuin lastenpsykiatrisia lausuntoja vastaan, joiden asiantuntijuus asetettiin harvemmin kyseenalaiseksi.

Selvitysten ja lausuntojen laatijoita todistajina kuulemalla saatiin useissa tapauksissa merkittävää lisävalaistusta laatijoiden kirjallisesti esittämiin näkemyksiin. Huonoiten ehdotukset menestyivät vanhempien tasapelitilanteissa. Tätä päätelmää tosin heikensi se vastatosiseikka, että vanhempien asuessa eri kunnissa kaksi sosiaalilautakuntaa esitti useissa tasapelitilanteissa keskenään erilaiset suositukset, jolloin vain toinen niistä menestyi.

Selvitysten painoarvo koko aineiston ratkaisuissa oli merkittävästi heikentynyt varhaisemmissa tutkimuksissa havaitusta yli 90 prosentin hyväksymisosuudesta noin 55 prosentin täydelliseen menestymiseen. Jos kuitenkin otetaan huomioon myös osittain hyväksytyt kannanotot ja vaihtoehtoisista ehdotuksista toisen hyväksyminen, kokonaismenestykseksi saatiin noin 85 prosenttia. Lopuissa

ratkaisu poikkesi täysin ehdotetusta. Tämä osuus jakautui ratkaisuihin huoltomuodosta tai lapsen asumisesta. Etenkin tasapeliriitojen ratkaisut pudottivat selvitysten menestymistä. Tästä tutkimushavainnosta seuraa, että sosiaalitoimi ei noiden riitojen ratkaisuehdotuksia tehdessään edustanut mitään erityistä asiantuntemusta.

Perinteinen oikeudenkäynti, sopuratkaisut ja sovittelu

Lainsäätäjän sosiaalitoimelle asettamat tavoitteet selvittää, auttaa sopimukseen ja olla asiantuntija huoltoriidoissa osoittautuivat ongelmallisiksi. Huoltoriitojen jakautuminen psykososiaalisiin, patologisiin ja tasapeliriitoihin asettaa erilaisia vaatimuksia myös tarkoituksenmukaiselle tuomioistuinprosessille. Lapsenhuoltolaki ja oikeudenkäyntiä koskevat säännökset sellaisinaan ovat melko joustavat erilaisten tapausten käsittelemiseksi ja nopean ratkaisun saaminen tunnustetaan lapsen kannalta ensiarvoiseksi. Nämä lähtökohdat eivät itsessään riitä osoittamaan huoltoriitojen parasta mahdollista käsittelytapaa tuomioistuimessa. Oikeudenkäymiskaaren säännös sovinnon edistämisestä (OK 5:26) ei nykyisellään koske indispositiivisia riita-asioita. Huoltoriidoissa tuomarit kuitenkin vakiintuneesti pyrkivät edistämään sopuratkaisuja. Säädöspohjan täsmentäminen voisi olla ajankohtainen.

Vanhemmilla on käytettävissään runsaasti tuomioistuimen ulkopuolisia perheneuvonta-, sovittelu- ja asianajopalveluja. Tuomioistuimissa ei ainakaan asiakirjojen perusteella kartoitettu sitä, missä määrin vanhemmat olivat ennen oikeusriitaa käyttäneet niitä hyväkseen ja millaista ennakkotietoa näistä pyrkimyksistä olisi ollut riidan jatkokäsittelylle saatavissa. Se kuitenkin selvisi, että huoltoriitojen vireilletulo- ja selvityskynnys vaihtelivat tuomioistuimittain ja että kaiken kaikkiaan yli neljännes riidoista laukesi jossain käsittelyvaiheessa vanhempien sopuun.

Tasapeliriidoissa tuomarit voisivat entistä paremmin selvittää vanhempien sopuratkaisun edellytyksiä ja pyrkiä väliaikaisratkaisujen ja selvityspyyntöjen sijasta väliaikaisiin tai kokeilusopimuksiin ainakin osateemoista. Myös selvityskynnystä voitaisiin väliaikais- ja kokeilusopimusten myötä jossakin määrin korottaa. Osa tasapeliriidoista voitaisiin ratkaista ilman sosiaalitoimen selvitystyötä, jonka aikana vakiintuneen asumisen merkitys ratkaisuperusteena tutkimusaineiston perusteella pelkästään vahvistui. Jos selvitystä pyydetään, olisi sosiaalitoimen tasapelitilanteissa yhden ratkaisuehdotuksen sijasta entistä enemmän esitettävä ja arvioitava kilpailevien asumisvaihtoehtojen hyöty- ja haittatekijöitä.

Jos väliaikaismääräyksiä asumisesta (tai tapaamisoikeudesta) turvaamistyyppisin perustein on välttämätöntä antaa, olisi ennen ratkaisuntekoa varmistauduttava lapsen turvallisuudesta pyytämällä pikaselvitys sosiaalitoimesta.

Vaikka lapsenhuoltolaki ei nykyisellääänkään aseta estettä pikaselvityksen pyytämiselle, selventäisi asiaa koskeva säännös tuomioistuinten pyytämisoikeuden ja sosiaalilautakunnan toimintavelvollisuuden. Säädöstasolla voitaisiin myös harkita mahdollisuutta nimetä tuomioistuimen valmisteluistuntoon vanhempien suostumuksin tuomarin avuksi psykologi tai muu lapsen kasvuun ja kehitykseen perehtynyt asiantuntija.

Nykyisellään tuomioistuimella on mahdollisuus kuulla asiantuntijaa vain pääkäsittelyssä. Sen sijaan asiantuntijalla ei prosessisääntöjen mukaan voi olla oikeudenkäynnissä aktiivista roolia. Asiantuntijan käyttö valmisteluistunnossa voisi palvella kahta merkittävää tavoitetta: 1) tasapelitilanteissa asiantuntija voisi edistää ammatillisesti pätevillä kysymyksillä, päätelmillä ja ehdotuksilla sovinnon saavuttamista, 2) vaikeimmassa riitaryhmässä hän voisi riskikartoituksena asiantuntevilla kysymyksillä selvittää niitä (erityis)olosuhteita, joista väliaikaismääräyksiä olisi annettava ja joista sosiaalitoimen selvitystä pyydettäisiin. Ehdotus asiantuntijan käytöstä valmisteluistunnossa ei muuttaisi niitä periaatteita, joiden mukaan tuomioistuimen kokoonpano määräytyy, eikä myöskään merkitsisi sitä, että asiantuntija osallistuisi tuomioistuimen ratkaisun tekemiseen pääkäsittelyssä.

Vuoden 2006 alussa voimaan tullut laki sovittelusta tuomioistuimissa (663/2005) tarjoaa uusia mahdollisuuksia huoltoriitojen sovinnolliselle käsittelemiselle. Menettelyyn sopivat parhaiten ne tasapeliriidat, joissa perheen olosuhteista ei tarvittaisi viranomaisselvitystä eikä lasten kuulemista olisi tarpeen pyytää sosiaalitoimelta. Myös tuomioistuinsovittelussa on mahdollista turvautua sovitteluavustajaan, jonka kustannukset kuitenkin jäävät asianosaisten maksettavaksi. Sovittelumenetelmien onnistuminen edellyttää asianajajilta uudenlaista asennoitumista ja tuomioistuimilta ainakin riittävän erikoistumisen hyväksymistä ja sovittelutyön jyvityskysymysten ratkaisemista suhteessa perinteiseen lainkäyttötyöhön.

Suomalaisessa järjestelmässä tuomioistuimella ei ole mahdollisuutta osoittaa vanhempia varsinaiseen sovitteluun. Sosiaalitoimen erilaiset ja keskenään ristiriitaiset tehtävät vaikeuttavat sen mahdollisuuksia tehdä huoltoriidan selvitystyön yhteydessä varsinaista sovittelutyötä. Luottamuksellisuus, salassapito ja kielto välittää edelleen sovittelussa saatuja tietoja ovat heikosti toteutettavissa sosiaalitoimen selvitystyön aikana tapahtuvassa sovittelussa. Sen lisäksi kyseinen sovittelu vaatii sosiaalitoimen resursseja ja viivyttää muiden huoltoriitojen selvittämistä. Mikäli tuomioistuimen ulkopuoliseen sovitteluun ohjaus halutaan huolto-oikeudenkäynnin keinovalikoimaan, pitäisi siitä tällä hetkellä vallitsevien hajanaisten käytäntöjen sijaan säädellä lailla. Sovittelutyölle tulisi siinä tapauksessa asettaa määräaika. Jos sovittelu ei olisi määräajassa onnistunut, olisi palattava huolto-oikeudenkäyntiin.

Perinteinen tuomioistuinprosessi ei saa ihmeitä aikaan parisuhteen raunioilla. Huoltoriitaa käyvien paranemisprosessi on usein hidas. Lainkäytön, tuomio-

istuinsovittelun sekä sosiaali- ja terveydenhuollon neuvottelu-, sovittelu- ja ratkaisukeinot tarjoavat erilaisia menetelmiä. Ne ovat pitkälti toisiaan täydentäviä, eikä yksi sulje pois toista. Tällä tutkimuksella osallistun keskusteluun siitä, mitkä instituutiot, missä riidan vaiheessa, millaisin voimavaroin ja tavoittein tarjoavat ratkaisukeinoja. Rauha vanhempien välille voi syntyä erilaisin tavoin aina täytäntöönpanotoimilla velvoitetusta lyhytkestoisesta pakosta toimivaan vapaaehtoiseen sitoutumiseen saakka. Näiden ääripäiden väliin sopivat sopuun auttaminen, hiljainen tyytyminen sovintoon ja rauhaan pakottaminen.

Eniten rauhaa tarvitsee lapsi. Vanhemmilta halu kuulla lapsen viesti oikein kysyy rakkautta, pyyteettömyyttä ja oman edun syrjään panemista. Sen eteen saavat huoltoriidoissa työskennellä niin juristit kuin sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisetkin.

LIITTEET

LIITE 1

Sosiaalilautakuntien selvitykset vuodelta 1997, kuntatyyppi, tapausten määrä ja hovioikeuspiiri.[1]

Kaupunkimaiset kunnat	*Tapausten määrä*	*Hovioikeuspiiri*
Espoo	26	Helsinki
Kuopio	6	Itä-Suomi
Lahti	25	Kouvola
Oulu	17	Rovaniemi
Porvoo	8	Helsinki
	82	
Taajaan asutut kunnat		
Kalajoki	3	Vaasa
Kemijärvi	3	Rovaniemi
Mustasaari	5	Vaasa
Muurame	2	Vaasa
Nurmijärvi	7	Helsinki
Nurmo	6	Vaasa
Rovaniemen maalaiskunta	3	Rovaniemi
	29	
Maaseutumaiset kunnat		
Ilomantsi	1	Itä-Suomi
Jurva	1	Vaasa
Kiihtelysvaara	1	Itä-Suomi
Kiikala	3	Turku
Kiuruvesi	2	Itä-Suomi
Kuivaniemi	1	Rovaniemi
Liperi	5	Itä-Suomi
Lohtaja	1	Vaasa

[1] Selvityksiin sisältyy yhteensä 14 joko vuonna 1996 tai 1998 tehtyä selvitystä.

Masku	2	Turku
Mynämäki	2	Turku
Petäjävesi	1	Vaasa
Pihtipudas	2	Vaasa
Pomarkku	4	Turku
Rautavaara	1	Itä-Suomi
Rautjärvi	1	Kouvola
Taipalsaari	7	Kouvola
Teuva	1	Vaasa
Tuusniemi	1	Itä-Suomi
Vähäkyrö	2	Vaasa
	39	
Kaikkiaan	150	

LIITE 2

Tutkimusluvan perusteella aineistona olleet 23 oikeusasiamiehen kanteluratkaisua.

Vuosi	dnro
1995	1944/4/1995
	2170/4/1995
	2363/4/1995
1996	588/4/1996
	591/4/1996
	672/4/1996
	826/4/1996
1997	351/4/1997
	800/4/1997
	981/4/1997
	1273/4/1997
	1286/4/1997
	1436/4/1997
	1894/4/1997
	2221/4/1997
	2445/4/1997
1998	216/4/1998
	1060/4/1998
	1567/4/1998
	1671/4/1998
	1790/4/1998
	1996/4/1998
1999	2194/4/1997

LIITE 3

Selvityspyyntö

Koska asua lasten asumisen muuttamisesta ja tapaamisoikeudesta on muuttunut riitaiseksi, käräjäoikeus pyytää sosiaalilautakunnalta LHL 16 §:n mukaisen olosuhdeselvityksen.

Selvityksestä tulee ilmetä:

- ketkä selvityksen ovat tehneet ja mitä asiassa on tehty, montako kertaa vanhempia ja/tai lapsia on tavattu, mitä tahoja on kuultu,
- keskeiset tiedot lasten ja vanhempien olosuhteista (vanhempien asuin- ja perhetilanne, mahdolliset työajat, lapsen mahdolliset päivä- tai iltapäiväkotijärjestelyt, mahdollisuudet lasten kuljettamiseen ja muut vastaavat tiedot)
- vanhempien selvityksen laatijoille esittämät toivomukset lasten asumisen ja tapaamisoikeuden järjestämisestä
- lasten ja vanhempien suhteen kuvaaminen
- lasten omien toivomusten selvittäminen, ja miten ja missä olosuhteissa tämä on tapahtunut, sikäli kuin toivomukset ovat kohtuullisesti selvitettävissä. Lasten mielipiteen selvittämisessä on tässä tapauksessa otettava huomioon, että käräjäoikeuden tähän mennessä saaman käsityksen mukaan lapsilla on hyvät ja erinomaisesti toimivat suhteet kumpaankin vanhempaan. Tämän vuoksi lapsia ei tule asettaa ratkaisijan rooliin. Lasten tilanteen selvityksen yhteydessä tulee mahdollisuuksien mukaan selvittää lasten kielellinen kehitys sekä lasten ja äidin välinen kielellinen kommunikointi.
- selvityksen laatijoiden johtopäätökset avoimine perusteluineen.

Käräjäoikeus kiinnittää huomiota siihen, että pelkkä perustelematon tai huonosti perusteltu ratkaisuehdotus ei täytä LHL 16 §:n kriteerejä ja tällaisessa tapauksessa käräjäoikeus voi joutua pyytämään selvityksen täydentämistä. Sosiaalilautakunnan tulee tehdä olosuhdeselvitys niin kuin LHA 8 §:ssä säädetään.

LIITE 4

Selvitystarve

Isä on vedonnut kirjelmistä ilmeneviin perusteisiin valvomattomien tapaamisten toteuttamisesta. Hän on ilmoittanut, että hän oli itsemurhayrityksen (lääkkeiden ja alkoholin yliannostuksen) vuoksi ollut sairaalahoidossa kesällä x. Hänellä oli todettu syksyllä y sairaus A. Keväällä z lääkäri oli todennut hänellä sairauden B. Isä oli hakenut apua lapsen tapaamisongelmiin perheneuvolasta vuoden y syksyllä.

Isä on todennut hakeneensa syksyllä a äidille kolmasti apua perheneuvolasta ja keväällä b psykiatriselta poliklinikalta. Isä on ilmaissut ymmärtävänsä äidin huolen tapaamisten turvallisuudesta. Äiti on vedonnut kirjelmistä ilmeneviin perusteisiin. Lisäksi hän on vedonnut yhteen sairauskertomukseen isän häneen kohdistamasta väkivallasta. Hän on kuvannut isän väkivaltaista parisuhdekäyttäytymistä kirjelmässään. Kahdella valokuvalla hän on halunnut osoittaa epäilyksiään isän psyykkisestä kunnosta.

Vanhemmat eivät ole saavuttaneet yksimielisyyttä valmisteluistunnossa. Kumpikin on katsonut sosiaalilautakunnan selvityksen tarpeelliseksi. Kyseessä on vaatimus valvotuista tapaamisista, joiden toteuttamista esitetään sosiaalilautakunnalle. Asiassa on tarpeen saada sosiaalitoimen selvitys.

Selvityspyyntö

LHL 16 § 1 momentin nojalla käräjäoikeus pyytää lapsen ja äidin asuinpaikkakunnan sosiaalilautakunnalta selvityksen, joka pyydetään tekemään yhteistyössä isän asuinpaikkakunnan sosiaalilautakunnan kanssa.

Valmisteluistunnossa on vallinnut yksimielisyys siitä, että tapaamisten valvontatarpeen selvittämiseksi on kartoitettava, onko tapaamisten toteuttamisessa olemassa lapsen turvallisuutta ja hyvinvointia mahdollisesti vaarantavia tekijöitä. LHA 1.2 §:n nojalla käräjäoikeus pyytää selvittämään *muiden olosuhdetietojen lisäksi erityisesti:*

* miten valvotut tapaamiset isän vanhempien kotona ja valvotussa tapaamispaikassa ovat toteutuneet
* onko tapaamisissa ilmennyt seikkoja, jotka puoltavat tai vastustavat valvottujen tapaamisten jatkamista
* onko isän kohdalla olemassa psyykkisiä tai muita esteitä toteuttaa lapsen ja isän tapaamiset ilman valvontaa

* millaisiin tekijöihin äidin valvontavaatimus perustuu ja pidetäänkö niitä relevantteina lapsen kannalta
* onko valvonnalle lastensuojelullinen peruste
* jos valvotut tapaamiset nähdään tarpeellisiksi
- miten pitkälle lapsen tulevaisuuteen niitä esitetään jatkettaviksi
- erilaisten valvontavaihtoehtojen etusijajärjestys (yksityinen valvonta, ostopalveluvalvonta, valvonta virkatyönä jne.)
- toteutetaanko valvonta avohuollon tukitoimena?
- maksetaanko valvontakustannukset sosiaalitoimen varoista ja jos, niin miten pitkään?
- pidetäänkö muuta kuin viranomaisvalvontaa tarkoituksenmukaisena
- missä tapaamiset voisivat tapahtua ja tarvitaanko järjestelyihin ehtoja[1]

[1] Ks. ennakkoratkaisu KKO 2005:138 valvottujen tapaamisten järjestämisestä.

LIITETAULUKOT

LIITETAULUKKO 1

TAPAUKSET VAATIMUSTYYPEITTÄIN[1]

			Lkm	%
Ensiratkaisua koskevat vaatimukset liitännäis- ja varsinaisasioina			**74**	**49,3**
I	1	Huoltomuoto/asuminen avioeron liitännäisvaatimuksena	52	
I	2	Avioeron liitännäisenä asuminen (huoltomuoto tullut riidattomaksi)	4	
I	3	Pelkästään asuminen avioeron liitännäisvaatimuksena	5	
I	4	Tapaamisoikeus avioeron liitännäisvaatimuksena	1	
I	5	Tapaamisoikeus avioeron jälkeen varsinaisasiana	2	
II	1	Huoltomuoto/asuminen avopuolisoiden erossa varsinaisasiana	5	
II	2	Pelkästään asuminen avopuolisoiden erossa varsinaisasiana[2]	3	
II	3	Tapaamisoikeus avopuolisoiden erossa varsinaisasiana	2	
		*Avioeroon liittyviä yhteensä 64 eli ensiratkaisuista **86,5** %*		
		Avoeroon liittyviä yhteensä 10 eli ensiratkaisuista 13,5 %		
Muuttamista koskevat vaatimukset varsinaisasioina			**67**	**44,7**
III	1a	Yhteishuolto yksinhuolloksi	31	
III	1b	Yksinhuolto yhteishuolloksi	6	
III	1c	Yksinhuolto yksinhuolloksi	7	
III	2	Asuminen	15	
III	3a	Tapaamisoikeuden rajoittaminen / poistaminen	5	
III	3b	Tapaamisoikeuden laajentaminen	3	
Muut vaatimukset varsinaisasioina			**9**	**6,0**
IV		Oheis- tai sijaishuoltajan määrääminen	5	
V		Muu huoltoa koskeva asia[3]	4	
Kaikkiaan			**150**	**100**

Erittely *Huoltomuotoa koskevia ensi- ja muutosvaatimuksia yhteensä 101 eli osuus kaikista 67,3 %*
- niistä ensivaatimuksia yhteensä 57 (56,4 %)
- niistä muutosvaatimuksia yhteensä 44 (43,6 %)
Pelkästään asumista koskevia ensi- ja muutosvaatimuksia yhteensä 27 eli osuus kaikista 18 %
- niistä ensivaatimuksia 12 (44,4 %)
- niistä muutosvaatimuksia 15 (55,6 %)
Pelkästään tapaamisoikeutta koskevia ensi- ja muutosvaatimuksia yhteensä 13 eli osuus kaikista 8,7 %
Muita vaatimuksia yhteensä 9 eli osuus kaikista 6 %
Kaikkiaan 150

---

[1] Lähtökohtana vaatimusten jakautumisessa ensi- ja muutosvaatimuksiin olen pitänyt niiden diariointia alioikeudessa. Liitännäisvaatimukset oli esitetty avioero-diaarinimikkeellä kirjatuissa hakemusasioissa.

[2] Ryhmiin II 1 ja II 2 kuuluvissa tapauksissa vanhempien asuessa avoliitossa oli vahvistettu lasten yhteishuolto.

[3] Ryhmään kuului huollosta määrääminen lapsen jäätyä vaille huoltajaa tämän kuoleman johdosta.

LIITETAULUKKO 2

ENSIRATKAISUT HUOLLOSTA JA ASUMISESTA VAATIMUS- JA HAKIJATYYPEITTÄIN[1]

A. VAATIMUSTYYPIT I 1 ja II 1

1. Äiti vaati yksinhuoltoa, isä yhteishuoltoa tai ei lausunut (28)		
Yhteishuolto, lapset äidin luo	10	
Yhteishuolto, lapset isän luo	6	
Yksinhuolto äidille[2]	8	
Yksinhuolto äidille, isälle tiedonsaantioikeus	2	
Yksinhuolto hajautettu (osa lapsista äidin, osa isän luo)	2	28
2. Isä vaati yksinhuoltoa, äiti yhteishuoltoa (10)		
Yhteishuolto, lapset äidin luo	4	
Yksinhuolto, lapset äidin luo	3	
Yksinhuolto, lapset isän luo	3	10
3. Molemmat vaativat yksinhuoltoa (18)		
Yhteishuolto, lapset äidin luo	2	
Yhteishuolto, lapset isän luo[3]	4	
Yhteishuolto, lapset kummankin luona[4]	1	
Yhteishuolto säilyy, lasten asumisesta ei määräystä	1	
Yksinhuolto äidille	8	
Yksinhuolto isälle	1	
Yksinhuolto, lapset hajautettu	1	18
4. Sosiaalilautakunta vaati huollon määräämistä (1)		
Yhteishuolto, lapset äidin luona[5]	1	1
Yhteensä kohdat 1–4		**57**

Erittely huoltomuoto- ja asumisratkaisuissa kohdissa 1–4	
Yhteishuolto, lapset äidin luo	17
Yhteishuolto, lapset isän luo	10
Yhteishuolto, lapset kummankin luona	1
Yhteishuolto, ei määräystä asumisesta	1
Yksinhuolto äidille	19

---

1 Lainvoimaisen tuomion mukaan.

2 Yksi juttu jäi sillensä. Isä kuoli oikeudenkäynnin aikana. Äidillä oli yksinhuolto, jota hänelle myös selvityksessä esitettiin.

3 Toisessa tapauksessa lapset huostaanotettuina kummankin luota.

4 Juttu jäänyt sillensä. Vanhemmat palanneet takaisin yhteen asumaan.

5 Juttu jäi sillensä. Lapsi oli asunut äidin luona.

Yksinhuolto äidille, isälle tiedonsaantioikeus	2	
Yksinhuolto isälle	4	
Yksinhuolto hajautetusti vanhemmille	3	
Yhteensä	**57**	

B. VAATIMUSTYYPIT I 2, I 3 ja II 2

5. Kumpikin yhteishuoltaja vaati lasten asumista luokseen (12)[6]		
Yhteishuolto, lapset äidin luo	6	
Yhteishuolto, lapset isän luo	6	
Yhteensä		**12**
Kaikkiaan kohdat 1–5		**69**

[6] Tähän ryhmään kuuluu avioeron yhteydessä varsinaisasioina käsiteltyjä 5 ja liitännäisvaatimuksina 4, kun huoltomuodon oli tullut riidattomaksi kirjallisessa valmistelussa, sekä avoeron yhteydessä varsinaisasioina käsiteltyjä 3 tapausta.

LIITETAULUKKO 3

MUUTOSRATKAISUT HUOLLOSTA JA ASUMISESTA VAATIMUS- JA HAKIJATYYPEITTÄIN[1]

1. Vallitsevana yhteishuoltajuus (31 tapausta)

1.1 Äiti vaati yksinhuoltoa, lapset äidin luona (12)

Muutokset		
	Äidille yksinhuolto, lapset äidin luona	3
	Äidille yksinhuolto työnjakomääräyksin	1
	Yhteishuolto työnjakomääräyksin, lapset edelleen äidin luona	3
	Yhteishuolto, lapset edelleen äidin luona, isälle tiedonsaantioikeus	2
Ei muutosta		
	Yhteishuolto säilyi, lapset äidin luona	2
	Yhteishuolto säilyi, ei määräystä asumisesta[2]	1
		12

1.2 Isä vaati yksinhuoltoa, äiti lapsen asumista edelleen (10)

Muutokset huoltomuotoon		
	Isälle yksinhuolto, lapset isän luona[3]	2
	Isälle yksinhuolto, lapset äidin luota isän luokse[4]	2
Muutokset asumiseen		
	Yhteishuolto säilyi, lapset isän luota äidin luo	1
	Yhteishuolto säilyi, lapset äidin luota isän luokse[5]	1
Ei muutosta		
	Yhteishuolto säilyi, lapset äidin luona	4
		10

1.3 Äiti vaati yksinhuoltoa, isä yhteishuoltoa (2)

Ei muutosta		
	Yhteishuolto säilyi, lapset edelleen isän luona	2

---

1 Lainvoimaisen ratkaisun perusteella.

2 Yhteishuollossa oleva lapsi otettu huostaan vanhemmiltaan, jotka huostassapidon aikana eronneet.

3 Toisessa tapauksessa lapset huostaanotettuina.

4 Toisessa tapauksessa lapset olivat äidin luota huostaanotettuina.

5 Lapset otettu äidin luota huostaan.

1.4 Molemmat vaativat yhteishuollon sijaan yksinhuoltoa (5)

Muutokset huoltomuotoon		
Yksinhuolto isälle, lapset äidin luota isän luo	1	
Yksinhuolto äidille, lapset äidin luona	1	
Ei muutosta		
Yhteishuolto säilyi, lapset äidin luona	3	
		5

1.5 Sosiaalilautakunta vaati yksinhuoltoa isälle[6] (2)

Muutokset		
Yhteishuolto säilyi, lapset äidin luota isän luokse	1	
Yhteishuolto säilyi, lapset isän luokse	1	
		2
Yhteensä		31

2. Vallitsevana äidin yksinhuoltajuus (13)

2.1 Isä vaati yksinhuoltoa, äiti yksinhuollon säilyttämistä (6)

Muutokset		
Yksinhuolto isälle	2	
Yhteishuolto, lapset äidin luona	1	
Ei muutosta		
Yksinhuolto äidillä säilyi	3	
		6

2.2 Isä vaati yhteishuoltoa, äiti yksinhuollon säilyttämistä (6)

Muutokset		
Yksinhuolto isälle, lapset äidin luota isän luo	1	
Ei muutosta		
Yksinhuolto äidillä säilyi[7]	5	
		6

[6] Toisessa tapauksessa lapset olivat ennen hakemusta äidin yksinhuollossa, toisessa taas vanhempien yhteishuollossa ja asumassa äidin luona. Kummassakin tapauksessa lapset oli otettu kiireellisesti huostaan äidin luota ja sijoitettu isän luokse.

[7] Yksi juttu jäi sillensä.

2.3 Sosiaalilautakunta vaati yksinhuollon siirtämistä (1)
Ei muutosta[8]
Äidin yksinhuoltajuus säilyi 1
1
13

3. Lasten asumisen muuttaminen

3.1 Yhteishuoltajaisä vaatii lasten asumisen muuttamista (12)
Muutokset
Lapset äidin luota isän luo 7
Ei muutosta, lapset äidin luona 5
12

3.2 Yhteishuoltajaäiti vaati lasten asumista (2)
Muutokset
Lapset isän luota äidin luo 1
Ei muutosta
Lapset isän luona 1

3.3 Kumpikin yhteishuoltajavanhemmista vaati lasten asumista (1)
Muutokset
Osa lapsista äidin luota isän luo 1
15

Kohdat 1–3 yhteensä **59**

[8] Isoäiti oli yhtynyt sosiaalilautakunnan vaatimukseen. Kumpikin hakija peruutti hakemuksen, kun pitkäkestoisessa, usean sosiaalilautakunnan ja perheneuvolan selvitys- ja lausuntotyössä äidin huoltajasopivuus oli varmistettu. Juttu jäi sillensä.

Summary

Maija Auvinen

CHILD CUSTODY DISPUTES IN COURTS OF JUSTICE

The social welfare authorities as child welfare reporters, mediators, and experts

The general concern of this study pertaining to child jurisdiction are the disputes over child custody and the child's place of residence in Finland. To be more exact, this study focuses on disputes for which public courts of justice have requested the social welfare board to supply a child welfare report in accordance with Section 16 of the Child Custody and Right of Access Act (361/1983, Child Custody Act), which took effect in 1984. This study has not been concerned with the conflicts in which the parents have reached an amicable settlement without going to court, nor has it been concerned with visiting disputes. The number of child custody disputes brought to courts of justice amounts to 5 to 10 per cent of all the cases in which the authorities are requested to issue a child custody solution.

In the child welfare reports submitted to the Finnish courts the social welfare authorities interpret the open norm of the child's best interests, which is of both cultural, social, psychological and moral nature. This study was based on the fact that, according to studies made in the past few decades, the courts had considered the child welfare reports on the child's living conditions to be of crucial significance. On the other hand, criticism has continuously been voiced against the shortcomings and partiality of these reports. The working practices of the social welfare authorities and the effect of their different roles on the child welfare reports had so far not been systematically studied in this country, nor was there any data available on the generally accepted practice in the co-operation between the social welfare authorities and the courts.

Very few judicial precedents concerning child custody and the child's place of residence have been established by the Supreme Court, in which the Child Custody Act would have been applied. No position has been taken in the precedents on many current issues, which are of great judicial importance. As the precedents are exceptionally case-related, owing to the principle of the child's bests interests, they do not very often serve as rules of law for legal decision-making. Approximately 15 per cent of the district court decisions on child custody and the child's place of residence have been appealed, and in such cases the

legal praxis has rested strongly on the decisions of the district courts. For this reason I selected as study material the entire decision-making data of the legal proceedings of 150 child custody cases, for which 34 different social welfare boards had supplied child welfare reports at the request of district courts.

Urban municipalities, densely populated municipalities, and rural communes were represented in the study material. In almost every third case reports of more than one social welfare board had been obtained, and therefore I studied altogether 224 reports of 78 different social welfare boards. Most of the court decisions had been taken in 1997 and 1998, and a few in the two following years. In addition to the material of the legal proceedings I studied 23 decisions on extraordinary appeals taken by the Parliamentary Ombudsman in the years 1995 to 1999, and 91 decisions taken by the Courts of Appeal in the years 2002 and 2003.

Categories of child custody disputes

The findings of this study brought out three basic categories of child custody disputes. The first category consisted of disputes between parents who were equally strong and both capable of being good custodians. The proportion of these evenly matched disputes was a little over 50 per cent. The second category was made up of disputes in which the parents' psycho-social problems had significantly impaired their capability to perform custodial duties. 10 per cent of the entire study material were cases in which the the children had been taken into care. Psycho-social disputes made up over 35 per cent of the material. Pathological disputes constituted the third and also the smallest category. Two main factors were typical of these high-conflict disputes: the parents' firmly trenched struggle for victory, regardless of the child's serious symptoms, and chronically repeated legal proceedings.

Preparation of child welfare reports by the social welfare authorities

According to the statistics collected by the Finnish National Research and Development Centre for Welfare and Health (STAKES) from the municipalities of the country, half of them do not prepare one single child welfare report annually. The municipalities, in which one or two child welfare reports are drawn up annually, constitute the main bulk of the study material. The proportion of the municipalities, in which more than three reports are submitted annually, is distinctly less than 20 per cent. Currently more than 20 child welfare reports are prepared annually only in the seven biggest Finnish cities. The empirical data of this study did not, however, provide evidence of the various manners in which

child welfare reporting had been organized in each municipality by the powers of municipal autonomy. The child welfare reports indicated, however, that the preparation of the reports covered a wide organizational spectrum. In the cases where the preparation of the report had been carried out by two different social welfare offices, or jointly by a social welfare office and a family counselling centre, the organizations of collecting information varied even more.

The preparation of welfare reports and statements by the social welfare and health services rests on the legislation prescribing their services and functions, and, in addition, on administrative directives, recommendations and guide booklets. The nature of the preparing of child welfare reports as a duty of the social services has not, however, been legislatively prescribed. The Social Welfare Act (710/1982) does not include child welfare reporting in the duties of the social services, but the rest of the social welfare legislation as well as the legislative drafts prescribe child welfare reporting to be a social service. There are contradictory ideas of the nature of child welfare reporting in the judicature and in the social services. From the point of view of both the Child Custody Act and the regulation of legal proceedings, child welfare reporting consists of collecting factual data to be used as evidence by the court, while the report itself serves as part of the proceedings material. According to the definition given in the Vocabulary of the Social Services maintained by STAKES, the idea of child welfare reporting is considered to materialize in the mapping or accounting of the prevailing family situation.

In the work practices of the social welfare services child welfare reporting can, at least partly, be seen as either rehabilitating, empowering or psycho-social work, or as trauma or crisis work. These concepts are maintained by the professional practices of the social welfare services, which are adhered to by the social service authorities when implementing their statutory duties. The professional practices, again, go back to the theoretical knowledge and the practical experience of the social worker as well as to the tacit knowledge of the profession.

When starting to resemble the supportive, assisting or therapeutic measures of the social and health care services, the child welfare reporting requires both time and resources, which would otherwise be used to examine and report on other custody disputes. If other functions of the social welfare services connected to family work are being carried out simultaneously with the preparation of the child welfare report, the situation may, because of unequal treatment of the parents, put their legal protection in jeopardy. A similar situation may arise in cases where the child welfare reporting has been connected with family mediation. If it fails to reach its objectives, the process is back to square one. It is of utmost importance to keep the preparation of child welfare reports apart from genuine mediation and the duties proper of the social welfare services.

The role of the social welfare services turned out to be contradictory also in

cases in which the social welfare board was, in accordance with Section 14 of the Child Custody Act on initiating legal proceedings, a party in a custody dispute. When carrying out supportive measures as enacted by the Child Welfare Act in custody dispute families, these measures being in the realm of non-institutional social care, and when placing children under care, the social welfare boards had in some cases to take on clearly contradictory roles, which had a negative effect on the views expressed in the child welfare reports. The work commissioned by the court for the preparation of a report or for the forming of an expert opinion on family conditions, and other possible work which the situation of the family members necessitates from the social and health care services, should be kept separate in a much more decisive manner than has been the case so far. The outlining of the work also means that the findings and conclusions, on which the future measures and care of the social and health care services will be based, be separated from suggestions made to the courts for the solutions of custody disputes.

The quality and the weaknesses of child welfare reporting

The quality of the 224 child welfare reports of my study varied considerably from one municipality to another. Qualitatively the poorest reports were prepared in small municipalities, although this research finding does not apply equally to all of them. In situations in which two municipalities were involved, the lack of uniform quality control of the child welfare reporting became a problem. Also the fact that in several cases of evenly matched parents the conflicting conclusions had not been integrated into the report, became problematic. The insufficient respect for the administrative principles were criticised in as many as every fourth case. The dissatisfaction was aroused mainly by the alleged partiality and disqualification of the reporting authorities. The aforementioned contradicting roles and duties of the social welfare services were objects of criticism, as were their working methods. The criticism was predominantly voiced by the fathers who claimed that the child welfare reporting favoured the mothers.

The shortcomings of the child welfare reports were amended either by a complementary report required by the court, by hearing the reporters as witnesses, or by accepting other evidence. Dissatisfaction with child welfare reports did not as such benefit the critics. Even though the correspondence between the suggestions for solutions made by the social welfare services and the court decisions was weaker in the material of this study than it had been in the earlier legal praxis, neglect of the administrative principles as such cannot be regarded as the sole reason. In pathological disputes the suggestion made by the social welfare services changed only in one case, whereas in psycho-social dis-

putes it changed in five cases. The argumentations of the courts were not written out by taking a stand on claims of partiality. In this type of disputes the reasons affecting the final decision are seen to be, not so much the claims made by the critical party concerning the child welfare reporting as such, but the entire evidence in the court.

On the strength of the results of this study, I consider the criticism put forth by the evenly matched parties of custody disputes to be more significant than that expressed in the former dispute categories. Nevertheless, it could not be conclusively determined on the basis of the written social welfare reports, how the allegedly biased attitudes and values of the child welfare reporting authorities had influenced the suggestions for decisions. In any case the end results of evenly matched dispute cases changed, as compared to the suggestions, more often than in the other dispute categories. In this dispute category the evenly matched parents are able to see their childrens' situation in a more holistic manner and over a longer period of time than the social workers. I, therefore, consider it to be of importance especially in this dispute category to resort to clear-cut, separate family mediation rather than child welfare reporting, where the difficulty to assess which one of the parents would be better suited to be the physical custodian tends to lead to justified criticism.

The quality of child welfare reporting can be improved in many ways. The courts can, when making requests for child welfare reports, set guidelines for the reporting authorities. In legal praxis a change for the better has already taken place. The guidelines given in the publication *Lapsen etu erotilanteissa* (What's Best for the Child in a Divorce Situation)[1], which has been directed to the social services of Finland, have resulted in a new expediency in the child welfare reporting. The specialization of the authorities preparing child welfare reports can be encouraged, and by resorting to outsourced services the municipalities can obtain work of high quality. If it is deemed desirable to develop the preparation of child welfare reports so as to guarantee the citizens' legal protection in custody disputes, the reporting ought to be centralized in specialized units, in which the competence and expertise of the staff can be vouched for and there will be sufficient numbers of cases to be reported so as to help the staff gain professional experience.

The guidance and duration of child welfare reporting

This study proves that the Finnish courts have not been successful in giving sufficient guidelines to the authorities preparing child welfare reports. Clearly itemized requests for child welfare reports had not been made before the end of

[1] *Lapsen etu erotilanteissa*. Stakes. Helsinki 2001.

the 1990's. The legal praxis has, however, slowly changed in the first years of the 2000's. The courts had also failed to control the time used for the task of report preparation, and had even, upon request, always postponed the deadlines. In more than 40 per cent of the cases the preparation of the child welfare report had started in less than two months, but, on the other hand, in almost a quarter of the cases the point of time when the report preparation started had not been given at all. The preparation of child welfare reports had taken 5,5 months, on the average, but in many cases it had taken considerably longer.

In order to prevent the disadvantages caused by a delay in the child welfare reporting, the work should in my view start in the course of in 2 or 3 weeks's time from the arrival of the request for a child welfare report, and should be brought to conclusion in 3 to 4 months' time. If there is a wish to intensify the child welfare reporting by enacting a legal provision, I consider it more important to regulate the time limit set on the starting of the report preparation than that set on the duration of the work. By arranging local consultations with district courts, social welfare services and advocates, considerably more information could be collected on the regional organisational models of the social services, the availability and the domain of family counselling services, the internal practical guidelines of child welfare reporting, and other such matters. These co-operative consultations do not, however, solve the problems caused by bi-municipal situations and the regional differences in the practice of report preparation.

Pinpointing the child's best interests: the essential research findings

In this survey I have studied the selection of the form of custody and the child's place of residence from the standpoint of the custodial capability and suitability of the parents, by examining five criteria used in the assessment of the child's best interests: the parents' ability to co-operate, the emotional interaction between the child and the parent, the principal responsibility for the child's everyday care, the child's *status quo*, and the child's wishes.

The most common obstacles to joint legal custody were the psycho-social reasons impairing the parent's ability to take care of the child. The most important of them were problems connected with mental health, intoxicants, and violence. The following arguments were presented as obstacles to joint legal custody: the parent's insufficient capability or desire to co-operate with the other parent, to take on responsibility, to take care of the child's basic and special needs, to make co-decisions concerning the child, and to guarantee the security of the visiting situations. Poor skills of emotional interaction were connected with other caretaker characteristics, and became an obstacle to joint legal custody most frequently in the cases in which the children had already been taken

into care. The aforementioned arguments were set out predominantly by the mothers, and the reasons were, more often than not, connected with the psychosocial problems of the fathers. All arguments did not, however, constitute an impediment to joint legal custody.

The effect of domestic violence and abuse on the child's mental development was examined by the social authorities in connection with the custody disputes of the first years of the 2000's more extensively than it had been in the last years of the 1990's. In the court decisions attention was paid to the situations of violence, to its frequency and seriousness, to the partners' respective share in violence, to provocation into violence, and to the ensuing threat to the child's security. In half of the cases violence as a factor in the assessment of custodial capabilities resulted in exclusion from legal and physical custody, whereas in the other half of the cases violence was not considered to form an obstacle to joint legal custody. Only very few court decisions deviated from those suggested in the child welfare reports. The assessment of violence as affecting the visiting rights was not a concern of this study.

All in all, the assessments of the social services and the courts in psycho-social disputes did not differ much from each other, although they did not totally correlate. The disputes about the form of custody became most aggravated and bitter in high conflict families, in which the custodial capability and suitability of, in fact, both parents was insufficient due to dispute pathology. Joint legal custody was out of the question, for the parents strongly disagreed about their respective skills of care, co-operation and emotional interaction, about the significance of a permanent place of residence, and especially about the importance of the child's wishes. Sole custody was the only possibility, but even this alternative, when entrusted to whichever one of the parents, meant a poor prognosis for the child.

The sole custody decisions taken in psycho-social and pathological disputes were beneficially modified, at least to some extent, by dividing the custodial rights between the two partners (Section 9, Paragraph 3, Child Custody Act). The social welfare services did not know this option very well at the end of the 1990's, but by the first years of the 2000's they were recommended to be applied to such difficult disputes in which the parents had irrevocable difficulties in making joint legal decisions about the child's health care, education, religious denomination, name, or other corresponding matters. The courts were well-versed in the domain and applications of the stipulations on legal decision-making. In the most problematic cases the dispute was settled by giving a decree of joint legal custody in which, however, one parent could participate only by being informed by the authorities about issues concerning the child. In extreme cases this right was given to the parent who had been excluded from custody.

In evenly matched situations, instead, the parents were generally able to come to an agreement about the form of custody, but even in this group there

were quite a few cases in which the parents argued also about the form of custody. The arguments seemed to be connected with parental co-operation, but as they were basically about the ending of the marital relationship and not about the children's issues, the social welfare services normally recommended joint legal custody, which also turned out to be the court decision. In evenly matched situations the disputes were thus mainly connected with the children's living arrangements. The social welfare services made an assessment of the best interests of the child in regard to his/her everyday care, the emotional interaction between the child and the parents, the parents' ability to bring up children, and their traits of character. In addition, the assessment was concerned with the child's permanent place of residence and his/her wishes and opinions.

In evenly matched situations the emotional interaction between both parents and the children was normally good. In a number of cases the parents' respective types of emotional interaction were compared to each other, and the comparison revealed different traits of character and styles of bringing up children. These factors were not, however, the most important criteria of decision-making. In by far the largest number of cases the decision was based on the *status quo*, which was supported by other sub-criteria of the child's best interests. It is of importance to note that the final court decisions corresponded to the temporary ones, which again complied with the child's *status quo*, and that, when voicing their wishes as to their place of residence, over 90 per cent of the children of over 7 years of age even initially wanted to go on living in their accustomed conditions.

Only very few children of school age expressed a wish to make a change in their *status quo.*. There were, in addition, very few teenagers whose independent moving to live with the parent who had left the family home later resulted also in a judicial change in their legal residence. On the whole, parents did not, in general, argue over the living arrangements of their teenage children, which indicates that the children had obviously been allowed to independently choose their place of residence. The desire of school-age children to move to live with the mother or the father was restrained at least by the blended family, which they did not know. On the other hand, expectations of promised advantages acted as a force of attraction. The authorities did not, however, adopt a very positive attitude to such advantages.

There was not one single case of evenly matched partners, in which the one parent's clearly better capability and wish to co-operate would have been valued so highly as to cause a change in the child's legal residence. In the first years of the 2000's custodial suitability, as it was proven in the child's everyday care, was much more in focus both in the child welfare reports of the social services and in the decisions of the Courts of Appeal than it had been at the end of the 1990's. Even if the economic issues connected with the ending of a marriage or co-habitation are not settled while the custody disputes are being dealt with,

they were of considerable importance as the underlying causes of disputes. The expenditure on the child's maintenance and visiting arrangements were connected with the decisions on the place of residence, but also issues related to the distribution of matrimonial assets and public benefits and allowances had a considerable effect on the disputes over the child's place of residence. The underlying factors of economic nature were, in fact, numerically the most important cause of custody disputes. They were of paramount importance in evenly matched situations, but they aggravated the arguments also in pathological disputes.

The child's voice

There are rival schools of thought in the social and health care services concerning the hearing of the child and the finding out of his/her opinion. The child-oriented model emphasizes the adults' duty to take the child's standpoint by putting himself/herself into the child's position. The focus lies in making the parents responsible for the decision. In some of the cases of this study prolonged, mediation-type effort was taken in order to achieve this objective. This method was used by the staff of the family counselling centre more often than by the social welfare workers, although the theoretical framework was not explicitly expressed in the child welfare reports or the family counsellors' opinions. The model was mostly used in the evenly matched situations of joint custodians.

The child-centred model, on the other hand, emphasizes the child's observations and experiences as well as his/her capability of independent opinion-forming. The child welfare reports, which emphasized the children's ideas and wishes concerning the effect of their parents' psycho-social problems on their lives, indicated application of this approach. The rival models did not, however, figure prominently in the child welfare reports. Therefore a uniform line of their application or suitability to different types of custody disputes cannot be formulated.

At least the following themes affect the hearing of the children and the finding out of their opinion: the type and the conflict level of the custody dispute, the object of the dispute, the child's age and maturity, his/her position and behavioural space as an individual and a family member, the child's real chances of expressing a certain wish, and, finally, the objectives of action of the authorities hearing the child. All these factors had not, however, been sufficiently considered or reported in the hearings of this study.

The information supplied to the court on the hearing of children was not as exhaustive as it could have been. On the contrary, this information was characterized by lack of transparency. The judges heard the children extremely sel-

dom. The most detailed report on a hearing had been written down by a judge. The information provided by the hearing of children divided into four categories: the children had either remained silent, had given a short and simple answer either for or against their *status quo*, or had wanted to live with either one of the parents. More than 90 per cent of the children of all ages who had expressed their wish wanted to keep to their *status quo.* The wishes of school-age children were, in addition, firmly anchored with their social network, the school, the friends and the hobbies. If both the child's living conditions and his/her emotional relations were satisfactory, the *status quo* can be seen as firmly guiding the children's wishes. This was the case especially in evenly matched disputes, whereas in psycho-social disputes there was more dispersion both in the living arrangements and in the children's wishes.

The child's wishes were taken into account as a sub-criterion of the child's best interests by the courts. Thus the wishes were just one of the reasons for the decision. The most bitter disputes over the child's wishes were connected to the child's place of residence in the evenly matched situations of joint custodian parents. The fact that the parents put pressure especially on children of 8 to 12 years of age, particularly in primary disputes over the children's place of residence, and especially on children older than 12 in appeal disputes over the children's living arrangements, is a two-edged sword, as in such cases the children's right of participation puts them in a difficult moral dilemma. On the other hand, there was a group of children almost in their teens who expressed a clear and justified wish to change their places of residence. All in all, there were very few disputes over the teenagers' place of residence, which indicates that the parents had complied with the wishes of their older children.

Although persuasion, threats or bribery were hardly ever mentioned in the child welfare reports, children, when finding themselves to be their parents' bones of contention, developed for their protection mental means of survival, for instance withdrawal, silence, pleasing behaviour and diplomacy. In the most difficult high conflict disputes the children had to take responsibility for the parent's mental health or otherwise take on a number of parental tasks. The results of this study brought into focus one of the essential problems of custody disputes, i.e. the difficulty to reconcile the child's right to participate in decisions concerning his/her future with his/her right to protection. The study showed that in some cases inordinate expectations concerning the children's right of participation were directed towards children who had not reached maturity in their thinking, feelings or will, and, in addition, found themselves at a critical juncture in terms of everyday life. Accordingly, it might be necessary to take under consideration, whether the right of participation of the Child Custody Act should be complemented with a legal provision acknowledging the child's fundamental right to receive protection from excessive hearing.

Psycho-scientific research findings did not provide the tools to assess to

which extent the child's needs of support, help, silence, impartiality and participation are either reconciled or differentiated in the hearing process. I consider it necessary for the social and health care services to clarify, which objectives they consider to be the first and foremost in the hearing process. It turned out that neither the child welfare reporters nor the courts of justice knew the principles of the agreement concerning the information to be given to the child about his/her right to participate in decision-making. Besides, they were not able, in decision-making, to apply the demands for the child's informed consent.

The child welfare reports and the decisions of custody disputes

The legal obligation of the social welfare services to prepare child welfare reports, to assist the parties in coming to an agreement, and to act as an expert in custody disputes proved problematic. The tasks as such are in many ways contradictory. The quality of the child welfare reports prepared and given by the social welfare services was, on the whole, satisfactory. The expertise of the reporters was, however, questionable on the basis of the general rules of the law of procedure, for the expertise of the social services in the domain of everyday life finds a rival in both the parents-know-best principle and the lawyers' common sense understanding. The expertise of the social welfare services came into its own in cases connected with child welfare. In such cases, however, problems of disqualification and partiality manifested themselves.

In order to secure sufficient expertise the social welfare services resorted to the expert knowledge of family counselling centres and child psychiatric units. There seem to be several reasons for this course of action. First, the central problems of custody disputes have turned out to be more difficult to settle and mediate than could be foreseen when the Child Custody Act was passed. Second, the hearing of children has proved to be so difficult that both psychological and child psychiatric expertise are needed. Third, during the dispute at least some members of the families, especially the children, are in such a troubled state that they need the support, examination and nursing services of the social and health care authorities.

The following main observations were made in the course of this study: when dealing with pathological disputes the social services mostly resorted to the expertise of psychiatric units, and in problematic dispute situations concerning the child's growing and development, or in other complicated custody disputes the social services asked for a family counsellor's opinion. In such cases, however, in which child welfare interventions had taken place, or when the families were otherwise struggling with psycho-social problems impairing the parents' custodial capabilities, the social welfare services relied on their own solid professional experience. When, instead, the social welfare services were dealing with the dis-

putes of evenly matched parents who were perfectly capable of being good custodians, their child welfare reporting did not represent any particular expertise.

The opinions of family counselling centres were requested in approximately every fourth case. These opinions contained observations that were somewhat contradictory to the child welfare reports, and suggested different decisions. The child welfare reports did not, however, clearly define or justify the need to request opinions from psychiatric units or family counsellors. Therefore the objectives of requesting and issuing expert opinions remained, to a large extent, vague. The unspecified commissions led to the presentation of counter-argumentation against the opinions of the family counsellor in many more cases than against the opinions of the child psychiatrist, whose expertise was seldom questioned.

When the authorities preparing child welfare reports and those providing expert opinions were heard as witnesses in court, important additional understanding could be gained of the views expressed in their written reports. The courts assessed the premises of joint legal custody in a way which somewhat differed from the suggestions of the social welfare services predominantly in cases, in which the impact of lack of parental co-operation or the effects of domestic violence and abuse had to be taken into account.

When the parents were evenly matched, the correspondence between the suggestions of the social welfare services and the final decision was the least marked. This conclusion is admittedly weakened by the counter-fact that when the parents lived in two different municipalities, the recommendations made by the two social welfare boards in many evenly matched situations differed in essence, and thus only one of them corresponded to the final decision. This study shows that the significance of the child welfare reports seems to be dramatically on the decrease. Earlier studies have found the percentage of correspondence to be approximately 90, whereas the data of this study show that only about 55 per cent of the child welfare reports completely corresponded with the final decisions. If however, the data is extended to cover also the partly corresponding reports and those in which one of the alternative reports corresponded fully with the final decision, the total percentage of correspondence was approximately 85. In the rest of the cases the final decisions differed entirely from the suggestions made in the child welfare report. These cases divided into disputes over the form of custody and those over the child's place of residence.

The traditional legal proceedings, amicable solutions and mediation

The differentiation of custody disputes into psycho-social, pathologic and evenly matched disputes makes different demands on expedient court proceedings. The Child Custody Act and the provisions related to the legal proceedings as

such are fairly flexible and can be successfully applied to the different categories of custody disputes. It is of fundamental importance for the child that the final decision is made without delay. The reaching of this objective is furthered by the principle of promptness of the legal proceedings.

The courts of justice do not seem to have inquired what sort of family counselling or mediation services the parents had resorted to before their legal dispute. The beginning of *lis pendens* and the point of considering the necessity of a child welfare report clearly varied from one court to another. Over one quarter of the cases of this study ended in an amicable settlement between the parents. In evenly matched disputes the courts of justice would do well to explore the chances of an amicable settlement much more intensively than they have done so far. In addition, the courts could, instead of interim orders, prescribe interim trial periods, which would give both the parents and the children an opportunity to test a certain solution for a set period of time. Besides, if the courts could bring about temporary or experimental settlements, part of the child welfare reporting would be avoided. Some of the evenly matched disputes could be settled without child welfare reports, which would be of advantage, as during the report preparation the *status quo* as a reason for the final decision tends to gain additional importance. If a child welfare report is requested in evenly matched situations, the social services should put forth and assess the pros and cons of rival alternatives of residence, instead of making only the one suggestion for a final decision.

Provided that it is necessary to make temporary rulings as precautionary measures, they ought to ensure the child's security by asking the social services to issue an urgent child welfare report. Even if the present Child Welfare Act does not pose an obstacle to the request for an urgent child welfare report, a corresponding legal provision would elucidate the possibilities of the courts and the obligations of the social welfare boards. At the level of regulations, the possibility to appoint an expert to assist the judge in the preliminary session should be considered. This ought to be done with the consent of the parents. This is, indeed, a possibility provided by the Act on Mediation in Civil Disputes (663/2005), which has taken effect in the beginning of 2006. This approach could best be applied to evenly matched disputes, in which it would neither be necessary to request the authorities for their opinion on the state of the family, nor the social services for a hearing of the children.

According to the Finnish legal system the court has no possibility to send the parents to family mediation proper. The various and contradictory duties of the social welfare services impede their chances of conducting mediation proper with the parents while preparing the child welfare report related to the custody dispute. The simultaneously proceeding functions endanger the meeting of the basic requirements of mediation, i.e. confidentiality, secrecy, and the absolute prohibition against passing on information received during the mediation. It is

difficult for the social services to meet these requirements in a mediation-oriented process which is taking place simultaneously with the preparation of the child welfare report. Besides, a mediation-oriented process conducted simultaneously with the preparation of a child welfare report taxes the resources of the social services and delays the settlement of other custody disputes. If a legal provision were made on the possibility of the court to send the parents to mediation proper, the following questions should be examined: which would be the best institution to conduct mediation, at which stage of the legal process should it be conducted, at whose costs would it take place, and inside which period of time would it be done. A time limit should in any case be set on the mediation, as expressed in the general principles on mediation in courts. If the mediation were not successfully completed inside a set period of time, the case would have to be remitted to the court for custody proceedings.

Oikeustapaushakemisto

Korkein oikeus (KKO)

KKO 1983 II 158, s. 235
KKO 1987:41, s. 448
KKO 1987:82, s. 12
KKO 1988:29, s. 12, 214, 448
KKO 1988:53, s. 12
KKO 1992:132, s. 13, 66, 101, 236, 238, 369
KKO 1993:104, s. 235
KKO 1994:34, s. 235
KKO 1995:72, s. 13, 238, 241
KKO 1995:195, s. 235
KKO 1996:29, s. 235
KKO 1997:201, s. 13, 241
KKO 1998:66, s. 13, 41
KKO 2001:16, s. 151
KKO 2001:110, s. 13, 154, 214, 389, 448
KKO 2001:140, s. 13, 241
KKO 2003:7, s. 13, 229
KKO 2003:66, s. 241
KKO 2003:126, s. 32, 39, 361, 363
KKO 2004:44, s. 105
KKO 2004:76, s. 13, 393
KKO 2004:79, s. 13, 109, 393, 403, 411
KKO 2004:118, s. 13, 163, 430, 446
KKO 2004:129, s. 13, 393, 397
KKO 2005:138, s. 188, 544

Hovioikeudet (ho)

Helsingin ho 6.9.1999, nro 2602, S 99/1043, s. 51
Helsingin ho 13.9.2001, nro 2343, S 00/2498, s. 238
Helsingin ho 31.12.2001, nro 3693, S 01/970, s. 323
Helsingin ho 6.2.2002, nro 214, S 01/3000, s. 325
Helsingin ho 7.2.2002, nro 276, S 01/2597, s. 322
Helsingin ho 21.3.2002, nro 824, S 00/2961, s. 284

Helsingin ho 18.4.2002, nro 1058, S 01/1731, s. 307
Helsingin ho 5.7.2002, nro 2226, S 02/601, s.327
Helsingin ho 11.7.2002, nro 2237, S 02/888, s. 317
Helsingin ho 13.12.2002, nro 3879, S 02/2893, s. 316
Helsingin ho 17.12.2002, nro 3874, S 01/1394, s. 238, 367, 414
Helsingin ho 29.1.2003, nro 612, S 02/1002, s. 284
Helsingin ho 30.1.2003, nro 294, S 01/1125, s. 321
Helsingin ho 13.2.2003, nro 390, S 02/2992, s. 367
Helsingin ho 27.2.2003, nro 615, S 02/2601, s. 321, 328, 367
Itä-Suomen ho 4.1.2002, nro 3, S 01/603, s. 283, 308
Itä-Suomen ho 1.3.2002, nro 265, S 01/93, s. 423
Itä-Suomen ho 13.6.2002, nro 733, S 01/1272, s. 423
Itä-Suomen ho 28.11.2002, nro 1409, S 02/509, s. 283, 427
Kouvolan ho 4.4.2002, nro 368, S 01/544, s. 366
Kouvolan ho 28.5.2002, nro 551, S 02/78, s. 321
Kouvolan ho 20.6.2002, nro 686, S 01/1174, s. 368
Kouvolan ho 20.3.2003, nro 317, S 02/1016, s. 367
Kouvolan ho 20.3.2003, nro 318, S 02/793, s. 490
Rovaniemen ho 27.6.2002, nro 380, S 02/134, s. 327
Rovaniemen ho 5.3.2003, nro 133, S 02/172, s. 324, 327
Rovaniemen ho 19.3.2003, nro 164, S 02/336, s. 318
Vaasan ho 9.4.2002, nro 388, S 01/1420, s. 490
Vaasan ho 17.5.2002, nro 562, S 02/42, s. 282, 327
Vaasan ho 25.6.2002, nro 781, S 02/116, s. 413, 426, 429, 443
Vaasan ho 1.7.2002, nro 840, S 01/1226, s. 327
Vaasan ho 9.9.2002, nro 1053, S 02/724, s. 318
Vaasan ho 2.10.2002, nro 1176, S 02/197, s. 284
Vaasan ho 31.12.2002, nro 1653, S 02/347, s. 284
Vaasan ho 13.2.2003, nro 180, S 02/837, s. 301
Vaasan ho 13.3.2003, nro 344, S 02/1355, s. 357

Hallinnolliset tuomioistuimet

KHO 26.5.1999, nro 1275, dnro 985/3/98, s. 242
KHO 7.4.2000, nro 685, dnro 3309/3/99, s. 364
Keski-Suomen lo 19.1.1995, dnro 171/4010/94, s. 364

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT)

EIT 23.9.1994, A-299-A, Hokkanen v. Suomi, s. 154
EIT no 27262/95, J. R. v. Suomi, s. 449
EIT 27.6.2000, Nuutinen v. Suomi, s. 154
EIT 8.7.2003, Sommerfeld v. Saksa, s. 52, 376
EIT 8.7.2003, Sahin v. Saksa, s. 52, 376

Eduskunnan oikeusasiamies, kanteluratkaisut

Antopv	dnro	
7.6.1991	746/4/89	s. 95
18.3.1992	970/4/90	s. 98, 107
19.1.1995	289/4/94	s. 98
29.11.1995	1429/4/95	s. 40
12.5.1997	2363/4/95	s. 182
23.5.1997	2192/4/95	s. 96
4.4.1997	800/4/97	s. 183
2.7.1997	1436/4/97	s. 191
27.4.1998	826/4/96	s. 154
31.8.1998	2104/4/96	s. 95, 155
19.10.1998	1273/4/97	s. 181
27.11.1998	672/4/96	s. 186
3.12.1998	1060/4/98	s. 99, 182
27.1.1999	2194/4/97	s. 182
19.4.2001	1287/4/99	s. 99
28.1.2002	2442/4/99	s. 103
30.4.2002	737/4/00	s. 99, 384, 403
9.12.2002	1027/4/00	s. 88, 90, 95, 99, 101, 149, 418
31.12.2002	888/4/00	s. 404
31.12.2002	2432/4/00	s. 51

Asiahakemisto

Asianajajaliiton sovintomenettely perheasioissa, s. 515–517

Asiantuntija
– huoltoriidoissa Pohjoismaissa, s. 475–477
– nimeäminen selvitystyöhön, s. 172–173
– kuuleminen todistuskeinona, s. 43–44
– tuomioistuinsovittelussa, s. 508–509

Asiantuntija-avusteinen valmisteluistunto
– käyttöala, s. 517–521
– Norjassa, s. 498–502

Asiantuntijatiedon hankkiminen, ks. psykiatrinen lausunto ja psykologinlausunto

Asiantuntijuus
– lapsen kuulemisessa, s. 471–472
– lapsiprosesseissa, s. 70–73
– perheneuvolalausunnoissa, s. 535
– selvityksissä, s. 44–48, 50, 469–473, 534–535
– ”vanhemmat tietävät parhaiten”, s. 418, 534
– yhteiskunnalliset odotukset, s. 70

Asuminen, lapsen
– huoltajien päätöksenteko, s. 223–224
– ks. lapsen mielipide, status quo ja taloudelliset taustatekijät
– ratkaisua selittävät tekijät, s. 254–261

Edunvalvoja, ks. lapsen edunvalvoja

Erillisselvitys selvitystyöstä
– kaksikuntatilanteissa, s. 94–95, 162–163, 168–169

Hallintoperiaatteet selvitystyössä
– esteettömyys, s. 102–103, 184–187
– neuvonta ja palvelu, s. 100–101, 186
– objektiviteetti, s. 98–100, 180–183, 187
– tarkoitussidonnaisuus, s. 101–103, 183–184

High conflict -riita, ks. patologinen huoltoriita

Huollosta erotettu vanhempi
– tiedonsaantioikeus, 229–230, 325–330, 532

Huoltaja
– huoltajien työnjako, ks. huoltomuoto
– päätöksenteko huollosta, ks. asuminen, koulutus, nimi, passi, terveydenhuolto, uskontokunta

Huolto
– arkipäivän huolenpito lapsesta, s. 310–320
– huollon sisältö, s. 205–206
– huollon tavoitteet, s. 206–208

Huoltomuoto
– huoltajien työnjako, s. 228–229, 320–325
– jakauma empiriassa, s. 248–253
– poissuljenta huollosta, s. 227–228
– sosiaalitoimen arviointi ja ehdotusten menestyminen, s. 261–263
– valintaa selittävät tekijät, s. 254–265, 330–335

Huoltoriita
– erityispiirteet, s. 61–65
– ks. patologinen, psykososiaalinen ja tasapeliriita
– määrä tuomioistuimissa, s. 9–11

Huoltoselvitys, ks. sosiaalitoimen selvitys

Huostaanotettu lapsi
– huostaanotetun lapsen huolto, s. 211–212
– kuuleminen huoltoriidassa, s. 425, 471–472
– sosiaalitoimi vireillepanijana, s. 41–42, 173–175
– sosiaalitoimen selvitystyössä, s. 268–274

Indispositiivisuus
– huolto-oikeudenkäynnissä, s. 39–40, 483, 512, 536
– tuomioistuinsovittelussa, s. 504, 506

Informed consent -periaate, s. 389–397, 445

Integroitu selvitys, s. 161–164

Interventio
– lastensuojelussa, s. 40, 135
– selvitystyössä, s. 69, 73, 83
– sovittelussa, s. 494–495, 507

Jaettu huolto
– ks. huoltomuoto, huoltajien työnjako

Joustava sopimus, s. 489–490

Julkisuus
– asiakirjat selvitystyössä, s. 107–109, 403
– huolto-oikeudenkäynnissä, s. 49, 160
– tuomioistuinsovittelussa, s. 506

Kaksikuntatilanne, ks. erillisselvitys ja integroitu selvitys
– kotipesäsuosinta, s. 163, 529
– ongelmat, s. 157, 168–169, 193

Klassinen oikeudenkäynti
– suhde sovitteluun tuomioistuimessa, s. 517–521

Kokeilusopimus, s. 490, 500–501, 518, 536

Kokemussäännöt, s. 44–48, 50, 469–473, 519

Konfliktitason vaikutus
– lapsen mielipiteen muodostukseen, s. 533
– sopumahdollisuuksiin, s. 492–495, 512–513, 517, 527

Koulutus, lapsen
– huoltomuoto, huoltajien työnjako, s. 224–225, 320–330
– lapsen määräämisoikeus, s. 225

Lapsen edunvalvoja, s. 55, 105–106, 205, 477

Lapsen etu
– alakriteerit, s. 213–214
– avoin, joustava normi, s. 202–203
– käsite, s. 199–201

Lapsen kuuleminen
– ennen väliaikais- ja sopuratkaisuja, s. 419–421
– käsityksiä sosiaali- ja terveydenhuollossa, s. 123–124, 127–129
– ohjeistus sosiaalitoimelle, s. 126–127
– tarkkailu ja havainnointi, s. 402
– tuomioistuimessa, s. 51–54, 441–443, 472, 522–523

Lapsen mielipide
– epäasiallinen vaikuttaminen, s. 396–397
– erityyppisissä huoltoriidoissa, s. 417, 421–431
– ikä ja kypsyneisyys, s. 385–389, 413–416
– ks. status quo
– lapsen informaation välittäminen, s. 403–404
– lapsen informoiminen, s. 394–396, 410–412, 445–446
– lapsen käsitys huoltajien työnjaosta, s. 222–225, 416
– lojaliteettikonflikti, s. 395, 399–401, 407, 431–436, 446
– merkitys ratkaisussa, s. 445–449
– perusteltu mielipide, ks. informed consent
– vaikeneva ja puolueeton lapsi, s. 417–419
– 12 vuotta täyttäneen mielipide, s. 386–390, 446–449

Lapsen määräämisoikeus, s. 222–225, 389–397, 415–416, 445–449

Lapsen osallistumisoikeus, s. 199, 379–381
– ks. myös lapsen määräämisoikeus

Lapsen suojelu, s. 199, 376–383, 412, 449, 534
– ks. myös lastensuojelutyö

Lapsen tahto, ks. lapsen määräämisoikeus ja lapsen mielipide

Lapsen toivomus, ks. lapsen mielipide

Lastenpsykiatrinen tutkimus
– käyttöala ja pyytäminen, s. 87–88, 172–173
– lausunnon yksilöinti, s. 170–171
– sosiaalitoimi lausunnon tulkitsijana, s. 171
– lausunto todisteena, s. 165–168

Lastensuojelutyö
– ks. huostaanotto
– lievimmän intervention periaate, s. 40, 135
– sosiaalityöntekijöiden tehtävä, s. 77–79, 127, 469
– sosiaalityössä ja perheneuvonnassa, s. 76, 81, 85–86
– tieto huoltoselvitykseen, s. 107–108, 136, 457
– suhde selvitystyöhön, s. 103, 134–137, 191–193

Lojaliteettikonflikti, lapsen
– käsityksiä, s. 399–401
– merkitys lapsen kuulemisessa, s. 395

– vaikutus lapsen toivomuksiin, s. 407, 431–436, 446

Lääkärinlausunto
– lääkäreiden ammattieettiset ohjeet, s. 112–113
– lausunnon laatimisohjeet, s. 112, 462
– oikeaksi vakuuttaminen ja todistaminen, s. 50–51

Manipulointi, ks. lapsen mielipide, epäasiallinen vaikuttaminen

Miniselvitys, ks. pikaselvitys

Myötävaikutuskyky, vanhempien, ks. yhteistoimintakyky

Nimi, lapsen
– huoltomuoto, huoltajien työnjako, s. 229
– lapsen määräämisoikeus, s. 224

Norjan malli, ks. asiantuntija-avusteinen valmisteluistunto

Olosuhdeselvitys, ks. sosiaalitoimen selvitys

Ostopalvelut, ks. selvitystyö

Parisuhdeväkivalta huoltoriidoissa
– arviointia koskevia näkökohtia, s. 285–288
– selvitystyö ja ratkaisukäytäntö, s. 274–285

Passi, lapsen
– huoltomuoto, huoltajien työnjako, s. 229
– lapsen määräämisoikeus, s. 223

Patologinen huoltoriita (PAT)
– epäasiallinen vaikuttaminen lapseen, s. 436–437
– erityispiirteet, s. 256–257
– psykoammatillinen asiantuntemus, s. 45–48, 456–459
– riitatyypin vaikutus ratkaisuun, s. 258–263, 332–335
– selvitystyön asiantuntemus, s. 471–472
– sopuedellytykset ja ratkaisut, s. 487, 500–501, 515, 519

Perheneuvolalausunto
– ks. psykologinlausunto
– suhde selvityksiin, s. 169–173, 458–459

Perheneuvontatyö
– organisointi, s. 85–87
– tavoitteet, s. 81–85

Perheasioiden sovittelu
– huoltokonfliktin sovittelu, s. 121
– ks. selvitystyö
– lapsen kuuleminen, s. 129–130
– tehtävän organisointi, s. 76, 81, 83, 111
– teoreettiset viitekehykset, s. 115, 121–124

Perhesysteemiteoria, s. 120–122

Perhetuomioistuin, s. 475, 477

Pikaselvitys
– ennen väliaikaisratkaisuja, s. 349, 536–537
– Ruotsissa, s. 66, 341, 420

Primary caretaker, s. 213, 218, 319–320

Psykiatrinen lausunto, ks. lasten-psykiatrinen tutkimus ja lääkärinlausunto

Psykologi
– asiantuntijana valmisteluistunnossa, s. 498–502, 519
– avustajana tuomioistuinsovittelussa, s. 508
– ks. perheneuvontatyö
– todistajana oikeudessa, s. 49–51

Psykologinen tieto
– asiantuntijatietona, s. 46–47, 89
– huoltoriitojen luonteesta, s. 61–65
– lapsen edusta, s. 43–44, 82–83, 203, 360
– lapsen kuulemisessa, s. 88, 125, 385–387, 535
– tuomarin, s. 522–523

Psykologinlausunto
– lausunnon laatimisohjeet, s. 112
– oikeaksi vakuuttaminen, s. 51, 463–464
– psykologien ammattieettiset säännöt, s. 112–114

Psykososiaalinen huoltoriita (PS)
– erityispiirteet, s. 255–258
– lasten toivomukset, s. 421–425
– riitatyypin vaikutus ratkaisuun, s. 258–263, 265, 332–333
– selvitystyön asiantuntemus, s. 46–48, 469–472
– sopuedellytykset ja ratkaisut, s. 486–487, 513
– todistelun luonne ja määrä, s. 456–457, 461–462

Rajoitettu huolto, ks. huoltomuoto, huoltajien työnjako

Räätälöity huolto, ks. huoltomuoto, huoltajien työnjako

Salassapito, selvitys- ja lausuntotyö, ks. julkisuus
– ongelmat, s. 191
– tiedonhankinta ja välittäminen, s. 107–109
– todistelu, s. 49–51, 81

Selvityspyyntö
– avoin pyyntö, s. 147
– ks. lastenpsykiatrinen tutkimus ja perheneuvolalausunto
– selvitystyön ohjaus ja seuranta, s. 157–160, 193
– väljästi ohjeistettu pyyntö, s. 149–150
– yksilöity pyyntö, s. 89–91, 150, 157–160, 193, liitteet 3 ja 4

Selvitystyö
– aloittaminen ja kesto, s. 92–93, 151–157
– asiantuntijatiedon arviointi, s. 171
– ks. lapsen kuuleminen
– ohjaus ja seuranta, s. 157–160, 193, 530
– organisointi kunnissa, s. 76–78
– ostopalvelut, s. 73–74, 86, 192, 530
– selvitystyö erityisyksiköissä, s. 77, 127, 192
– sosiaalihallinnollinen ohjeistus, s. 109–111
– suhde perheasioiden sovitteluun, s. 191, 488–489, 514–515
– suhde sosiaali- ja lastensuojelutyöhön, s. 133–138
– taso ja puutteet, s. 189–193
– teoriaperusta ja työn luonne, s. 114–116, 131–133, 136–138
– yhdennetyssä sosiaalityössä, s. 77

Sopuratkaisu
– ks. sovinto, joustava sopimus ja kokeilusopimus
– sopuihanne lapsenhuoltolaissa, s. 213, 479, 488–490
– soputavoitteen soveltuvuus, s. 489–490, 500–501
– tavoitteet ja tulokset tuomioistuimessa, s. 483–484
– tavoitteet ja tulokset selvitystyössä, s. 481–482, 484–488

Sosiaalilautakunta
– lapsen huoltoa sivuavat tehtävät, s. 75–76
– selvitys, ks. sosiaalitoimen selvitys
– vireillepano-oikeus, s. 41–42, 173–175

Sosiaalitoimen selvitys
– ks. erillisselvitys integroitu selvitys ja selvitystyö
– selvityksen painoarvo ratkaisuissa, s. 4, 453, 464–468

Sosiaalityö
– teoriat ja menetelmät, s. 116–124, 133–135
– yhdennetty sosiaalityö, s. 77

Sosiaalityöntekijä
– pätevyys, s. 79–80
– selvityksen tekijänä, s. 76–79
– todistajana oikeudessa, s. 49–50

Sovinto
– ks. sopuratkaisu
– tuomioistuinsovittelussa, s. 506

Sovittelu perheasioissa
– ks. asianajajaliiton sovintomenettely, perheasioiden sovittelu ja tuomioistuinsovittelu
– perhesovittelun yleisperiaatteet, s. 481–482

Status quo, vakiintuneet olosuhteet
– ks. taloudelliset taustatekijät ja väliaikaisratkaisu
– lapsen edun alakriteeri, s. 232–233
– lapsen mielipide, s. 343–345, 415, 418–421, 429–431
– nopean ratkaisun tarve, s. 531, 536
– status quon erilaisia ulottuvuuksia s. 345–348

Taloudelliset taustatekijät
– asuminen ja julkiset tuet, s. 357–359
– asuminen ja vanhempien omaisuus, s. 352–357
– huolto- ja talousratkaisujen oikeudellinen erillisyys, s. 208–210, 351
– ks. vuoroasuminen
– lapsen asuminen ja elatusapu, s. 359–360
– selvittäminen ja vaikutus, s. 360–364
– tuomioistuinsovittelun soveltuvuus, s. 504, 518

Tapaamisoikeus
– ei tutkimuskohteena, s. 3
– vuoroasumisessa, s. 237

Tasapeliriita (TP)
– erityispiirteet, s. 254–255, 257–258
– lasten toivomukset, s. 417, 426–431
– ratkaistavuus ilman selvitystä, s. 468–473, 512–514, 518

– ratkaisuvaihtoehdot selvityksissä, s. 261–263, 464–467, 535
– riitatyypin vaikutus ratkaisuun, s. 258–259, 262–263
– selvitystyön asiantuntemus, s. 47–48, 470–473
– todistelun luonne ja tarve, s. 456–461

Terveydenhuolto, lapsen
– huoltomuoto, huoltajien työnjako, s. 228–229
– lapsen määräämisoikeus, s. 225

Tiedonsaantioikeus
– huollosta erotetun oikeus saada tietoja viranomaisilta, s. 229–230, 325–330
– ks. huoltomuoto, huoltajien tehtäväjako

Teoreettiset viitekehykset
– selvitystyössä, s. 131–133
– sosiaalityössä, s. 116–122

Todistelu
– läheistodistelu, s. 456, 460–461
– psykoammatillinen todistelu, s. 49–51, 163–165, 455–459
– todistuskeinot, s. 43–44

Tuomari
– erityisvalmiudet huoltoriidoissa, s. 521–523
– ratkaisijat huoltoriidoissa, s. 476–477

Tuomioistuinsovittelu
– avustajan käyttö, s. 508–509
– julkisuus, s. 506
– lapsen kuuleminen, s. 504–505, 522–523
– sovinnon vahvistaminen, s. 506
– tavoitteet ja soveltaminen huoltoriidoissa, s. 503–504

Työnjako, ks. huoltomuoto

Uskontokunta, lapsen
– huoltomuoto, huoltajien työnjako, s. 229
– lapsen määräämisoikeus, s. 224

Vaihtoehtoinen riidanratkaisu
– ks. tuomioistuinsovittelu
– Pohjoismaiset lait ja kokeilut, s. 495–503

Vakiintuneet olosuhteet, ks. status quo

Vanhemmuutta koskevat tutkimukset
– selvitystyössä, s. 305–308
– tarve ja perusta, s. 308–310

Verkostotyöskentely, ks. perheneuvolalausunto ja sosiaalitoimen selvitys

Virallisperiaate
– huolto-oikeudenkäynnissä, s. 38, 40
– selvitystyössä, s. 52, 65
– sovittelussa, s. 506
– väliaikaisvaatimusten käsittelyssä, s. 234

Viranomaisyhteistyö, ks. lastenpsykiatrinen tutkimus, perheneuvolalausunto ja selvitystyö

Vireillepano-oikeus, ks. sosiaalilautakunta

Vuoroasuminen
– arviointi selvityksissä ja ratkaisukäytäntö, s. 364–370
– edellytykset, s. 237–240
– kokonaisjärjestely, s. 241–242

Vuorovaikutus, lapsen ja vanhemman
– arviointi selvityksissä ja merkitys ratkaisuissa, s. 300–305, 349–350
– lapsen edun alakriteeri, s. 216–218

Väliaikaisratkaisu asumisesta
– edellytykset, s. 233–235, 288
– ratkaisukäytäntö, s. 337–342, 348–351

Yhteishuolto, ks. huoltomuoto ja lapsen etu

Yhteistoimintakyky, vanhempien
– arviointi selvityksissä ja merkitys ratkaisuissa s. 288–299
– lapsen edun alakriteeri, s. 213–215

Yksinhuolto, ks. huoltomuoto ja lapsen etu

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 272

Vanhempien sopu on lapsen paras koti ja vanhemmat lapsensa parhaita asiantuntijoita. Mutta kykenevätkö vanhemmat huoltoriidan keskellä näkemään lapsen tilanteen? Saako lapsi äänensä kuuluviin ja mikä merkitys sille annetaan?

Jos sopu ei ota oikeudenkäynnissä syntyäkseen, tuomioistuimet hankkivat sosiaalitoimen selvityksen perheen olosuhteista. Sen tueksi pyydetään usein perheneuvolan tai lastenpsykiatrisen yksikön lausunto. Kukin viranomaistaho tulkitsee lapsen etua omista ammatillisista lähtökohdistaan ja työkäytännöistään käsin.

Kun perheen pyykkiä pestään, vanhemmat eivät aina karta heittämästä lokaa toistensa päälle. Vaikka selvitystyö onkin vaativaa, se kestää usein liian kauan. Riidan osapuolet arvostelevat sitä muistakin syistä. Millaisia ongelmia selvitystyössä oikein on ja mikä merkitys sosiaalitoimen ehdotuksille ratkaisuissa annetaan? Se selviää, kun tuomioistuimet ottavat itsenäisesti kantaa selvitysten painoarvoon. Vuoden 2006 alusta lukien riita-asioita voidaan käsitellä myös tuomioistuinsovittelussa, mutta millaiset huoltoriidat uuteen menettelyyn sopivat?

Tässä lapsioikeuden piiriin kuuluvassa väitöskirjassa kuvataan huoltoriitojen tuomioistuinkäsittelyä sekä analysoidaan sosiaalitoimen roolia huoltoriitojen selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana. Tutkimus perustuu mittavaan empiiriseen aineistoon vuosituhannen vaihteen molemmilta puolilta.

ISSN 0356-7206
ISBN 951-855-254-1

www.lakimies.org
sly@lakimies.org

9 789518 552546